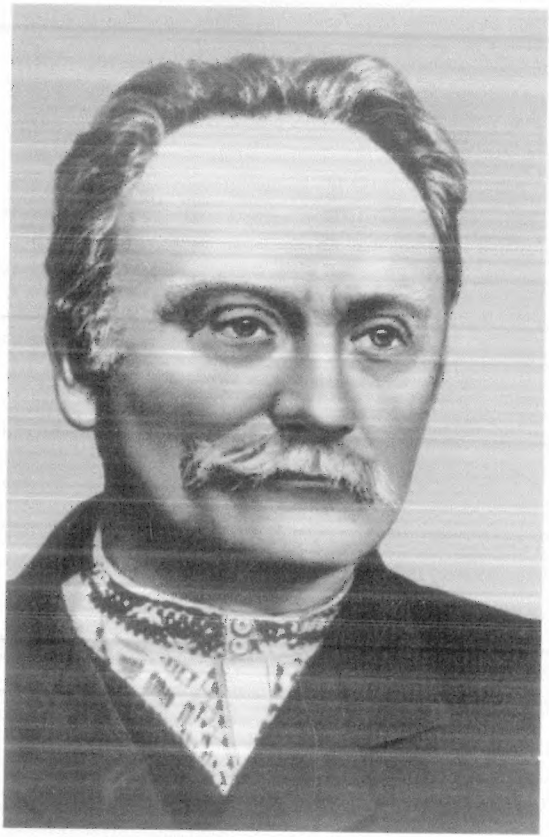

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т.Г. ШЕВЧЕНКА

ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
ІНСТИТУТУ ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т.Г. ШЕВЧЕНКА

ІВАН ФРАНКО

ДОДАТКОВІ ТОМИ ДО ЗІБРАННЯ ТВОРІВ У П'ЯТДЕСЯТИ ТОМАХ

ІВАН ФРАНКО

ТОМ 53

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ, ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ, ЕТНОГРАФІЧНІ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНІ ПРАЦІ 1876—1895

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
2008

ББК 84.4УКРІ
Ф83

До п'ятдесят третього (додаткового) тому ввійшли літературознавчі, фольклористичні, етнографічні праці І. Франка (статті, рецензії, передмови, огляди, анонси тощо) 1876—1895 рр., що з різних причин, насамперед ідеологічних, не вміщені у 50-томному Зібранні творів. У даному додатковому томі друкуємо також окремі публіцистичні праці, які у Франковій творчості мають знаковий характер, а також некрологи на смерть знаних митців.

Редакційна колегія:
М. Г. ЖУЛИНСЬКИЙ (*голова*)
Є. К. НАХЛІК (*заступник голови*)
Л. П. БОНДАР
М. П. БОНДАР
М. З. ЛЕГКИЙ (*відповідальний секретар*)
О. Б. ЛУЦИШИН
О. В. МИШАНИЧ
М. О. МОРОЗ
Р. П. РАДИШЕВСЬКИЙ
А. Д. ФРАНКО
Б. З. ЯКИМОВИЧ

Редактор тому Є. К. НАХЛІК

Рецензент О. В. МИШАНИЧ

Упорядкування та коментарі
М. З. Легкого, О. Б. Луцишин, Є. К. Нахліка, Н. Б. Тихолоз, Н. Є. Тодчук, А. Д. Франка, А. І. Швець

Випущено на замовлення Державного комітету телебачення та радіомовлення України за Програмою «Українська книга»

Науково-видавничий відділ філології, художньої літератури та словників

Редактор *О. В. Осадча*

© М. З. Легкий, О. Б. Луцишин, Є. К. Нахлік, Н. Б. Тихолоз, Н. Є. Тодчук, А. Д. Франко, А. І. Швець, 2008

ISBN 978-966-00-0816-8

ДОСЛІДЖЕННЯ
СТАТТІ
МАТЕРІАЛИ

1876

ПЕРШЕ МІЗЕРІВКА, ПОТІМ ГАРАЗДІВКА, ОПОВІДАННЯ ДЛЯ РУСЬКОГО НАРОДУ, написав Сирота*, накладом автора

З правдивою розкішшю читали ми тоту невеличку, но дуже цінну книжечку Сироти, що недавно появилась на світ в печатні імени Шевченка*. Книжечка та, писана гарним, легким складом і чистим народним язиком, єсть дуже пожаданим і цінним збагаченням нашої популярної літератури, котра дотепер не година ще виказатися значительним числом книжок, занимаючихся популяризованням наук і иних реальних відомостей, а виложених в занимательній, приступній формі. Розкази про сили природи в двох частях, видані «Просвітою» *, могуть в тім взгляді служити за образець.

Содержання книжечки г[осподина] Сироти ось яке: село Мізерівка підупадає через піянство і жидівську лихву до тої степени, що ґрунти і ґаздівства прудко переходять в жидівські руки. Розказчик, роджений там, при смерти вітця не получає нічого, кромі наказу іти в світ, на хліб заробляти. Він пускаєсь в світ і заходить до Праги чеської, де стає на роботу у одного фабриканта-коваля. Там учиться читати і писати, стається челядником і в ремісницькім «сполку» запізнаєсь з одним русином — адвокатом, котрого із Львова вислала «Просвіта», щоб розглядав порядки в «сполку», щоб заводити такії в руських товариствах. При тій спосібності автор коротко, но основно говорить о користі таких товариств для вспільної помочі. Адвокат той поучає розказчика, що він русин і викладає му коротенько важнішії факти руської історії. Розказчик вертає до рідного краю в щирім наміренії учити і підносити людей в своїм селі Мізерівці. В Львові, в «Просвіті», купує достаток кни-

жок і їде до свого села. Уже пізнав рідну околицю, річку і лісок, но втім — що за диво! Вміcто написі «Мізерівка» стрічає край села напись «Гараздівка»! Шукає корчми, а находить на її місці громадську читальню. Там пізнає свого брата Николу, іде з ним до його дому, і з диву му не може зійти, що за зміни поробилися в селі за тих 20 літ, одколи його не було. Брат оповідає му, яким способом то сталося, а то оповідання — то гарний доказ, куди може завести щира охота і праця, руководима наукою. Одно тільки зле, що автор, може, для короткости статті, не бере взгляду на тисячні маленькі трудності, з котрими мусить боротися у нас всякий, хто хоче ввести в життя якусь новацію на користь культури і просвіти. Думаєм, що не досить сказати: той а той позичив громаді 200, другий — 300, третій — 500 зол[отих], пан дав задармо ґрунт, будинок, дрова або що там, і так стала читальня, став шпихлір, стала каса позичкова.

— А ба, — скаже перший-ліпший селянин, слухаючи такого розказу, — добре-то там було, но де нам, бідолахам, на таке стягнутися. Найліпше буде, єсли представлятися буде нашому народу таких людей, котрі із нічого власними силами доробилися маєтку, — представляти йому дрібнії, муравельнії забіги о крайцар, о кусник хліба, представляти йому, як серед щастя і гаразду приходить нещастя, знищення і руїна, із котрої тільки сила волі, праця і ощадність чоловіка видвигає. Думаєм, що того зовсім не досить повторяти народу в повістках слова: праця, ощадність, наука, — но треба наглядним способом, на картинах, з дійсного життя знятих, показати йому крок за кроком, день за днем, як то треба працювати, як щадити, як учитися. Видячи одразу великії результати довголітніх трудів, наш селянин вжахнеться і скаже: не моя сила! Но коли побачить, що до тої на вид далекої цілі не треба іти такими великанськими кроками, но треба мати лиш витривалість і здоровий розум, то охоче і сам підіймесь труда, і тоді кожде слово науки, котре ся йому подасть, буде зерном на плідній ріллі і не піде в затрату.

[ПРИМІТКА ДО ПУБЛІКАЦІЇ:] КАЗКА

Казка сеся, після моєї думки, вельми замічательна не задля свого предмета, котрого в ній властиво ніт, но задля своєї форми. Тото вічне і монотонне повторювання тих самих слів, той римами переплетений і мовби поломаний розказ, тота холодність і сонливість, з якою сесю казку кажуть (звичайно малим дітям, щоби скорше заснули), — все то видась на перший погляд крайньо невластивим і неотвітним характеру творів фантазії малоруського народу. Справедливо замітив проф. Орест Міллер * і деякі другі учені, що головною ціхою розказу малорусина єсть гаряча суб'єктивність. Розказчик рад вляти всім своїм слушателям якнайживішу симпатію або антипатію до героїв свого розказу, бо і він сам в такій же мірі дізнає тих чувств. У великороса же дієсь зовсім противно. Но в сій казці того я не бачив. Чому се приписати? Щоб казка ся не була утвором нашого народу — не можу повірити. Мені ніде не лучалось читати щось подібного. Чи не єсть се случайно лиш оригінальний виплив нашого народного гумору — шутка в казці із самої ж казки, вроді Гоголевого * «Носа», котрий доперва по написанню цілої тої геніяльної (на вид) небилиці запитує себе: о чім я писав? Но сій казці не потреба було і такої рефлексії — диковинне составлення її предмета само ручить за то, що кождий легко збагне, куди ту всьо іде.

[ДОПИС ПРО ДРОГОБИЦЬКУ ГІМНАЗІЮ]

Дрогобицька гімназія в послідніх 12 літах перейшла різні й дуже цікаві колії, як, може, нікотра друга гімназія в Галичині. Склад професорів за ті роки майже доразу змінився, три директори вели заряд один по другім, — а що найдивніше, число учеників рік-річно вменшувалось і дійшло до того, що коли давніше, напр[иклад], до матури сідало там по 30, 40 і більше звичайних учеників, тепер сідає 12 чи 13! Докладне роздивляння причин тої переміни було би дуже цікаве, але я на сей раз вкажу тільки одну, — іменно зміну професорів. Давніше мала Дрогобицька гімназія хороших і людяних професорів, котрим не йшло о то, щоб ученик механічно викув завдану лекцію, але котрі передовсім старалися змалу призвичаїти ученика до мислення, та й то до порядного, логічного мислення. Такий чоловік був іменно пок[ійний] Міхонський *, математик і філософ, чоловік дуже живого темпераменту, лагідний і великий приятель учеників. Він не тільки що давав у вищій гімназії початки логіки та психології, але й у нижчій давав математику, часом польський язик. Я кладу на те натиск, а то ось чому. Д[обродій] Міхонський був одна з найпередніших «сил» гімназії, — тож дирекція дуже розумно поступала, даючи його до нижчих класів, де передовсім о то йде, щоб діти завчасу вчилися мозгом рушати. Тепер, розуміється, в Дрогобичі не так іде, — тепер там не то діти тої штуки не вміють, а й самі абітурієнти, котрі вже одною ногою «cives academisi»! [1] Недавно читав я в газетах, що

[1] «Панове академіки» *(латин.)*. — *Упоряд.*

д. Міхонський помер і сердечно пожалував того доброго, розумного, мислячого, хоть і трохи ексцентричного чоловіка. Всі, котрі були під його рукою, певно, згануть його добром і подякою.

З-поміж прочих давніших професорів Дрогобицької гімназії мушу ще спімнути Ед. Гікеля *, Н. Антоневича *, Юлія Турчинського *, кс. Дронжека * і Осмульського *. Крім о. Дронжека, польського катехета (давніше, крім релігії, він давав математику в III класі), нема вже ні одного з них в Дрогобичі. Всі ті люди, поминувши їх позашкільні погляди та діла, були дійсними приятелями молодіжі, уміли єднати собі її прихильність і довірливість, поступали в школі оглядно, тактовно і по найбільшій часті безсторонньо, заохочували оскілько мож до самостійного мислення, до застанови над предметом, до котрого вміли збудити цікавість. Не диво затим, що, маючи таких учителів, Дрогобицька гімназія принаджувала до себе молодіж з инших гімназій, — що між молодіжжю розвивалося життя товариське, будилося щире заняття наукою і навіть сучасними питаннями, більше політичної натури. Що так дійсно було, доказує багато явищ, з котрих наведу тільки два.

Дрогобицька гімназія посліднього дванадцятиліття видала кількох людей, знаних тепер, правда, не дуже з похвалою для себе, ширшій галицькій публіці, як ось Вінцковського [1]*, Маркова *, Пасічинського * і др., хоть і зійшли деякі з них на фальшиві дороги і не здужали стати на яку-небудь розумну стежку, — та вина ж тому не в Дрогобицькій гімназії, а в тім, що вони або не кінчили її (Марків, Пасічинський), або, скінчивши, закинули дальше образовання. На всякий спосіб товчок до якого-небудь заняття духового — се велика заслуга тодішньої гімназії.

Але сеся проява ще не така характеристична. Мож сказати, се були виїмки, та й то дуже нечисленні. Але між усім загалом молодіжі йшов рівночасно инший рух, далеко живіший і пожиточніший. Не тільки що книжки з убогої гімназіяльної бібліотеки визичувалися та читалися нарозхват, — ученики, особливо з вищої гімназії, зав'язували

---

[1] В честь будь сказано д. Вінцковському, що він, скінчивши філософію, пішов на учителя народних шкіл. — *[Іван Франко].*

між собою товариства (давніше за призволенням дирекції, відтак без такого призволення), котрі ставали осередком руху. Кожне таке товариство старалося мати свою бібліотеку для розпозичування (бібліотеки сі були не раз досить значні: в найдавнішім товаристві, котре існувало при кінці 60-их років, заложене і піддержуване переважно поляками, було звиш 500 томів досить добірних книжок), збори всіх товаришів відбувалися звичайно зимою раз на місяць, а літом два рази, — на тих зборах розбирано зміст прочитаних книжок, читано власного вибору розправи і повістки, декламовано і т. д. Правда, такі товариства звичайно не тривали довго. Три, чотири роки, доки його первісні основателі ходять до гімназії, воно й держиться, — відтак розпадаєсь, а на його місце повстає нове, з новою організацією. Від р. 1868 таких ученицьких товариств перебуло в Дрогобичі 4, — з тих три були загальні, де приймано без різниці народности, а одно (дуже слабе і недовговічне) руське, заложене через теперішнього семінариста М. Матковського. Я тут говорив тільки про товариства научно-літературні з виразною організацією, складками, статутами і т. д., — а не вчисляв сюди т. зв. гімназіяльного співу. Звичай співати з нот на службі Божій в Дрогобичі досить давній і став причиною зав'язання спілок ученицьких для науки співу. Наука була приватна: один уміючий вчив других, добирав голоси, творив хор і співав з ним в церкві. Він був звичайно диригентом свого хору. Зі зміною диригента змінювався і склад хору. Перший і найкращий хор зложив був, бачиться мені, ученик Стецїв ще в початку 60-их років. Пізніше лучалося так, що один із старшого хору підучив співати з нот кільканадцятьох нижчекласників, що, значить, існували побіч себе два хори, зовсім відрубні. Диригент одного хору не мішався до другого хору. Значить, хоть такі «гімназіяльні співи» не були товариствами в властивім значінні, але все-таки становили самі для себе відрубні тіла, зближували з собою учеників різних класів і способностей, ба рівноважили тоті способності (не раз ученик, слабий в шкільній науці, був хороший співак і напроти), відводили від фальшивої амбіції і багато причинювалися до піднесення товариського життя. «Гімназіяльні співи»

були в Дрогобичі в тій формі до р. 1875; послідній диригент був К. Бандрівський *.

Але вже давніше, в початку 70-их років, зайшли зміни в гімназії. Найбільшу часть згаданих вище вчителів попереношено, кого до Перемишля, кого до Станіславова, Львова і т. д. На їх місце поприходили люди нові, котрі ні практикою вчительською, ні поступуванням, ні, вконець, наукою не дорівнювали давнішим. З перших зараз лекцій вони стали проти учеників, змінили систем навчання, вводячи замість розумної науки механічне куття (згадаю тільки суплента Юрчакевича *, котрий велів учитись напам'ять історію Вельтера * скорочену, як казав сам, для вправи в язиці!), а замість поради та сказівок страшили учеників арештами, карами, а часто й зовсім негідною уличною лайкою. Перед держав у тім згляді сам директор о. Баревич *, хоть його систем навчання був ліпший від других. Я знаю таких, у котрих були цілі книжечки «бештанин», записаних з уст о. Б[ареви]ча під час годин шкільних, і не можу не навести тут кількох проб директорських дотепів, котрі, однако, не зовсім могли підносити гідність, замилування до школи і до науки в ученика. «Oj ty, ty, — tobie by tylko w nosie dłubać, a nie Homera kaleczyć», «Ta ty taki silny i zdrowy, — wziął byś piłę ta byś szedł żydom drzewo rznąć!», «Jak by ci tu zagrali kołomyjki, to byś zaraz poszedł w taniec, a skandować nie umiesz», «O, za spodniczkami po plantach zagladasz, a do książki ani daj Boże!» [1]... І треба знати, що подібні дотепи (я навів тільки найделікатніші) сіяв о. Б[ареви]ч на всіх, без різниці віку. Новий склад професорів, одним словом, відразу немов обілляв усіх холодною водою. Ученики, привиклі до гіднішого трактування і ліпшого способу науки, почали опускати лекції, далі почали робити галабурди і зовсім косо дивитися на книжку. Додати до того ще і дуже малу ступінь поважання і замилування до науки в самих професорів. Писемні роботи лежали в учителів непоправ-

[1] «Ой, ти, ти! Тобі б тільки в носі длубатися, а не Гомера калічити!», «Та ти такий сильний і здоровий, взяв би пилу і йшов би жидам дерево різати!», «Якби тобі заграли коломийки, ти б зараз пішов у танець, а скандувати не вмієш», «О, за спідничками по скверах заглядаєш, а до книжки ані дай Боже!» *(польськ.)*. — *Упоряд.*

лені не раз по кілька місяців, вчителі аж надто часто не були в стані відповісти на одно або друге питання ученика, а, не можучи заспокоїти його допитливість, утишували го лайкою та погрозами. Крім того, й дирекція поступала в усім як раз наперекір здоровому розсудкові. Які були ще хоть що-то спосібніші професори, тих дала до вищої гімназії, а в нижчій гімназії остали самі такі, що мали найменше практики, найменше знання, що, значить, найменше могли вщепити в учеників любов до науки, зацікавити їх, привчити думати і дати які-небудь ґрунтовні початки. Щобільше, професорам-філологам давано руське, фізику, натуралістам — математику або язики і т. д. Для приміру, як знали професори ті предмети, котрі їм приходилося подавати ученикам, я наведу ось що. Бачинський, суплент-філолог, мав у сьомій класі руське, і коли прийшлось читати уступ з «Енеїди» Котляревського (гл[яди] «Читанка» Барвінського *, т. і.), він тут же затявся на стисі: «Впрягла в ґринджолята павичку» і, прочитавши насамперед «Впрягла в ґриджнолята», відтак: «Впрягла в ґриджоята», а вкінці: «Впрягла в ґринджолята н а в и ч к у», об'яснив ще: «Се, каже, так алегорично сказано, але критики іменно закидають, що тут метафора засміла!» Де алегорія, де метафора, що хотів автор сказати, — ані мур-мур. В тій самій нещасній «Енеїді», окрім других слів, незнакоме було пану професорові і слово «супоня», котре він толкував «пані», поки один ученик не замітив, що на кінці книжки, певно, через помилку, написано, що супоня значить ремінь. Подумайте самі, як мусили ученики поважати подібних професорів, а мушу додати, що д. Бач[инськ]ий не був виїмком з-поміж других і що подібних «учених куріозів» я міг би навести багато. Та й професори ж самі немов завзялися зруйнувати і тоту невелику решту поваги, яку мали перед учениками. Багато з них почало пити — частенько приходили п'яні до школи і або дрімали на годині, або плели сухого дуба. На вулиці бачити п'яних професорів була звичайна річ, а не раз навіть бували зовсім нехороші скандали, про котрі замовчу.

Ци ж диво, що і ученики почали брати з них примір? Стративши охоту до думання і науки, вони кинулися до пиятик. Давніші науково-літературні товариства переміни-

лися в пияцькі банди. Давня привичка — робити все систематично — і тут не покидала їх. Вони збиралися по 10—20 люда в однім шинку, складали 30—40 гульденів і пропивали, пропускали ті гроші... І се велося кілька літ. Молоді люди бовваніли, тратили здоров'я, охоту до життя, заражувалися перед часом корчемною атмосферою, цинізмом та облудою. А за той час і дирекція змінилася. Замість «віцоватого» о. Баревича прийшов д. Керекярто *, свого роду щедринський Угрюм-Бурчеєв *. Він швидко занюхав у гімназії «моральне зіпсуття» — і почав чистити. Розуміється, не поглянув углуб, відки воно взялося, те зіпсуття, а брав факти за гичку. Швидко почав він цілими гурмами виганяти учеників за різні «неморальні» поступки: за п'янство, ходження по трахтирнях, сварки з професорами, за онанію і переставання з дівчатами (за послідню провину вигнано нараз 20 учеників з п'ятої кляси, — значить, дітей!).

Гімназія Дрогобицька, колись оживлена, весела, хоть, розуміється, не без плямок, — тепер представляє «мерзость запустінія». Понуро, скучно іде наука, — молоді люди виходять з неї або чистими недумками, або передчасними практиками та егоїстами. Ци швидко буде инакше? Здало би ся, але нема надії.

УЧЕНИЦЬКА БІБЛІОТЕКА В ДРОГОБИЧІ

Я вже писав вам у першім письмі про ученицькі гімназіяльні товариства в Дрогобичі *, про їх вплив на розвій учеників і про їх упадок. Я згадував також, що осередком, огнищем кождого такого товариства була бібліотека і що чим в котрім товаристві бібліотека була добірніша та багатша, тим і саме товариство розвивалося ліпше, громадило більше членів, мало надію довше вдержатися. Нині хочу вам подати цифровий вигляд одного з тих ученицьких товариств, самого посліднього і найслабшого. Цифри, котрі наведу, я добув з бібліотечних каталогів, котрі мені вдалося дістати, і вони тим цікавіші, що можуть послужити бодай слабою характеристикою того напряму, в якім іде наука по наших гімназіях, можуть показати, наскільки уче-

ник гімназіяльний поза школою, поза професорським надзором може думати і робити самостійно і свобідно, наскільки може піднестися до критики окружаючих його обставин, до супротивлення тим обставинам. Жаль, що я не міг роздобути паперів давніших товариств ученицьких, особливо жаль, що не маю в руках рукописей відчитів та розправ, які відбувалися на сходинах і відтак переписувалися до одної великої «книжки відчитів». Ся книжка була би дуже цінним матеріялом до аналізи способу мислення і напряму ученицьких товариств, але поки не маю такої книжки, мушу престати й на тім, що маю, і використати й той маленький матеріял, оскільки зможу.

У мене під рукою спис книжок ученицької бібліотеки з р. 1873, доведений до кінця січня 1874. В тім списі виписані заголовки 224 книжок, в котрих міститься звиш 250 відрубних творів (деякі менші книжки для меншого кошту пооправлювані по кілька разом). Однако при кінці спису комісія, вибрана для перегляду бібліотеки, дописала, що з тих книжок хибує около 30 (в таких ученицьких товариствах дуже часто лучається, що книжка пропаде, і то без вини позичаючого — його перенесуть родичі на другу гімназію, або відберуть зовсім зі школи, або що друге), так що правдиве число книжок буде 196. Переглядаючи подрібно спис, найдемо, що руських книжок у нім втягнено 138, польських — 19, а німецьких — 67. Однако сесь поділ нас мало що обходить і мало що характеризує. Перейдім до змісту книжок. Приймаючи звичайний поділ на книжки наукові і белетристичні, побачимо, що в згаданій бібліотеці було статей, розправ і більших книжок: по етнографії — 14, по історії — 14, по філософії і естетиці — 6, по теології (дочислюю сюди дві-три книжки о фізіономіці) — 11, по природничих науках і господарстві — 8, по різним економічним питанням — 4, по статистиці — 4 (вчислюючи сюди два шематизми клиру перемиського і василіянів), по літературі і літературним питанням — 16, о політичних питаннях (по найбільшій части часові політичні брошури) — 12; крім того, було 21 збірників і альманахів мішаного, белетристично-наукового змісту і 21 часописей (не біжучих, а давніших, більше або менше повних річників) літературно-наукових, літературно-політичних або й чисто

політичних. Певна річ, що з цілого сього відділу найцікавіше було б знати докладно, які книжки містила сеся бібліотека: по історії, етнографії, природознавстві, економії і статистиці. Переглянувши спис, побачимо, що іменно тоті галузі науки заступлені найслабше. Наведу книжки, належачі сюди, бо се місця небагато займе і потвердить досадно мої дальші виводи.

Природознавство заступлене ось як: «Дещо про світ Божий» (Київ), «Про ведмедів, по Брему» * (Київ), «Про силы природы» (вид[ання] «Просв[іти]»), «О кукурудзі» (Львів), «Sammlung der besten Reisebeschreibungen Troppau», Dritter Band; «Dochody Lubienieckiego z pasieki», «Гній — душа господарства», Відень, 1873. Ось і все природознавство Дрогобицького ученицького товариства!

Гляньмо, як заступлена історія. «Історія Галицько-Володимирської Руси» (Шараневича *), «Стародавні галицькі городи: Звенигород» (Ільницького *), «Львів» (Шараневича), «Волинсько-Галицька літопись» (Петрушевича *), «Руська історія в життєписах» (Барвінського *), «Історія Руси ведля найлучших джерел» (Дідицького *), «Коротка історія малоруського народа» (Маркевича *), «Хмельнищина» (Куліша *), «Покорение Новагорода» (К. Меруновича *), «Судьба малороссийского крестьянства в XVII и XVIII стол[етиях]» (Козловського), «Перші київські князі, татари й Литва на Україні» (Левицького *), «Про українських козаків, татар та турків» (Драгоманова *), «Widok przemocy na słabą niewinność...» (Бродовича *), «Znaczenie Zaporoża» (Gliszczyńskiego *), «Die Stadt Lemberg im Jahre 1809». Ось і все!

Свої етнографічні відомості черпало ученицьке товариство ось з яких джерел: «Українські приказки» (Номиса *), «Українські пісні» (вид[ав] Артемовський *), «Народные южнорусские сказки» (Рудченка *), «Быт подолян» (Шейковського *), «Народный праздник Купала, коломыйки и шумки» (зібрав Счастний Саламон *), «Народні звичаї над Збручем» (Гальки *), «Ruskoje wesile» (Лозинського *), «Русалка Дністровая» (Шашкевича *), «Народные русские песни» (Щербана), «Дітські пісні, казки і загадки. Розправа о язиці южноруськім» (Головацького *), «Очерк баснословия» (Головацького), «Кілька слів о іграх на Русі»

О економії і статистиці ніщо й згадувати. Книжки, трактуючі о питаннях «економічних», — се брошурки в роді, н[а][приклад], «Що нас губить, а що нам помочи може» і др., а в відділі статистичнім, побіч згаданих шематизмів, самотньо пишається напись якоїсь незнаної ближче і нечитаної ніколи книжки «Statistik».

Але всякий знаючий діло скаже сейчас: «Не в тім вага, чи багато є в бібліотеці хороших книжок, бідним студентам нівідки й роздобути ліпших. Добре, що й то було. Історія і етнографія, як бачимо, зовсім навіть не зле були заступлені. Щодо економії і статистики, ну, то звісна річ, — перша з них навіть по імені незнана найбільшій часті наших учеників, а друга вимагає довшого часу і вправи для порівнавчих студій, — проста річ, що за такими книжками ученики не будуть попитувати. Але важніше для нас — знати, як визичувалися і читалися ті книжки: чи багато читано взагалі, яких книжок читано найбільше, а яких найменше?»

Я признаю, що така бесіда буде зовсім справедлива, і на питання такі постараюся відповісти цифрами, але вперед ще позволю собі зробити маленьку замітку щодо складу бібліотеки. Звісна річ, — як повстає така ученицька бібліотека? При зав'язуванні товариства дає кождий з товаришів, які там має книжки, до спільної бібліотеки. Тут йдуть і старосвітські, дідівські шпарґали, політичні брошури, неповні та попрочитувані річники давніх газет, але між тим попадаються й добрі книжки. Тільки ж, поперед усього, — тут не може бути й бесіди о якім-небудь доборі книжок, о системі, о належитім заспокоюванні будь-яких потреб товариства. Велика вже річ, як така бібліотека не стоїть пусто, як з неї користають ученики. Але се не єдине джерело, з котрого повстає ученицька бібліотека. В списах і паперах, котрі маю під рукою, є одна картка, в тім згляді дуже цікава, де записано, кілько і яких книжок закупило товариство до своєї бібліотеки при кінці 1873 р. Так тут уже показується друге діло. Се значить — товариство зі своїх місячних складок віддає якусь суму на закуплення книжок до бібліотеки; товариство, тим самим, вибирає і рішає, які книжки купувати, а вибирає їх для якої-небудь причини, для заспокоєння якої-небудь потреби, для по-

знакомлення ся з чим-небудь. З якости і кількости закуплених товариством книжок мож уже певніше догадуватися, який напрям мало воно, яких книжок домагалися найбільше його члени. Ось що видимо зі спису: куплено книжок за 8 р[инських] 50 кр[ейцерів], а іменно: з природних наук 2 (брошури), з історії 4, повістей 8, поезій 4. На повісті й поезії видано 6 гульд[енів], на історію 1 р[инський] 56 кр[ейцерів], 44 кр[ейцери] на книжочки природничі. З того дуже легко пізнати, що повісті та поезії, конечно, становлять головну лектуру учеників. Се ще не біда, але питання в тім, які повісті?

Перейдем тепер до спису позичаючих за час від падолиста 1873 до кінця січня 1874, се значить за три місяці. В тім часі зичило з бібліотеки 33 людей (з тих 4 женщини); вони в 129 разах визичили загалом 260 книжок. Розрахувавши се на поєдинчі місяці, побачимо, що кождого місяця випозичували члени книжки 4 рази і що на місяць кождий прочитав 6—7 книжок. Се число зовсім не видасться нам малим, коли зважимо, що читання книжок позашкільних для гімназіяста — річ зовсім нелегка при теперішнім перетяженні наукою і при бідності, котра силує його шукати способу вдержання в приватних лекціях. Однако се пересічне число на ділі не було таке, — спис визичавших показує инше, відмінне число, а іменно: з-поміж 33 читаючих 14 (одна женщина) визичили тільки раз на ті три місяці по одній або по дві книжки, а 5 (з тих 3 женщини) зичили два рази по одній або по дві книжки. Зато бачимо 12 таких учеників, що за той час зичили по 7—18 разів і прочитували 10—31 книжок.

Друга і найважніша річ, котру вказує спис визичаючих, — се які книжки найбільше читаються. Вже вперед я сказав по поводу закуплювання книжок, що найбільшу вагу положено там на белетристику і поезії, і догадувався на тій підставі, що белетристику, запевно, й найбільше читають. Сесю догадку доразу стверджує спис випозичених книжок. Бачимо з нього, що за три місяці випозичено було книжок белетристичних 125, часописей 61, альманахів 16, статей і книжок по історії 15, по етнографії 13, по літературі 13, брошур політичних 10, книжок о філософії і естетиці 2, о природознавстві 1, о язикознавстві 2, о економічних

питаннях 2. Сесі цифри самі, мов дорожні палі, вказують і потребу учеників, і напрям їх мислення, — показують, як ліпше не мож, яку ролю грає література по гімназіях і як її там понимають. Освітім деякі з тих цифер ближче.

Поперед усього треба розібрати цифру 125 і показати, що з белетристики читано найбільше. З обрахунку виходить, що повісті Нечуя (Левицького) чи то цілими томами, чи поєдинчо зичено 15 разів, Квітки 14, поезії Шевченка 5, повісті Марка Вовчка 1, Гоголя 3, Куліша 1, «Jungfrau von Orleans» Шиллера * 3 рази, «Іфігенію» Гете * 1, поем Байрона, котрих у бібліотеці бачимо кілька, ані разу. Як бачимо, повісті Нечуя читаються найбільше, а се дуже корисна проява, бо повісті сесі більш усяких других спосібні звертати увагу на факти щоденного життя, будити застанову і критику, і на всякий раз більше дають до мислення, ніж такі ніби учені, ніби поетичні дурниці, як історичні премудрості яких-небудь Шараневичів або «артистичні» та «популярні» Ільницьких. А тепер гляньмо, як читано наукові речі. Тут досить лиш буде розглянути ближче етнографію. Книжок по етнографії, як сказано вище, є в бібліотеці 14, але вони не всі були в курсі, бо тільки 7 випозичувано, — а не випозичувано таких, як «Приказки» Номиса, «Быт подолян» Шейковського, «Дітські пісні» і др. З природничих книжок не визичувано ані разу книжки «Дещо про світ Божий», ані «Про небо й землю».

Ось важніші цифри, видобуті з бібліотечних списів колишнього Дрогобицького товариства гімназіяльного. Думаю, що на їх підставі можу сміло побудувати ось які виводи для характеристики наших середніх (а то й вищих) шкіл.

Найбільша часть професорів гімназіяльних уважає ученика мертвим, бездушним знарядом, призначеним тільки на то, щоби дав спокійно набивати свою голову всякими «премудростями», нікому на нінащо не здалими, нікого не обходячими, з життям і його потребою нічим а нічим не зв'язаними. Того ученика вони цінять найвище, котрий може найліпше перемінюватися в машинку, бубнящу регулярно, хоть механічно, завдані лекції. Той ученик получає від них найліпші ноти з обичаїв, у котрого їм удалось найдокладніше затерти всі живі, чоловічі черти, знищити вся-

кий зав'язок самостійного характеру, прогнати всяку охоту до самостійного мислення. Впрочім ні, — я збрехав, складаючи вину всього на професорів! Є між ними у нас багато людей чесних, мислячих; вони не раз навіть котрабандою вміють ввозити між учеників бодай маленькі зароди свіжої, живої мислі, бодай слабі відблиски правдивої, поступової науки. Але такі професори — рідкість, виїмок з загальної реґули, а тут і проти них, і проти решти стоїть одна таємнича, велика сила — шкільний реґулямін, ухвалена свише система виховання чи, радше, одурювання будущих горожан любезної вітчини. Сеся то система наша, котра в прочій Европі стала вже «притчею во язиціх» (гл[яди] «Kurjer Warszawski» * з кінця вересня), сеся система немов умисне вирахована на то, щоби зробити й найспосібнішого ученика туманом, недумком. Я не стану тепер її розбирати — відложу се до кращої пори, а тепер тільки прошу подумати собі, яким мусить статися ученик серед такої педагогічно-ученої безтолочі? Система шкільна подає йому наймертвіші письма наймертвіших авторів, і то звичайно в гомеопатичних дозах, та притім старається оскільки може утруднити йому їх понимання, забарикадувати всякий здоровий сенс різними граматичними, метричними та естетично-формальними дурницями, щоби тільки, борони Боже, ученик не засмакував чистої керничної води, п'ючи раз у раз або брудну, або переварену! Система шкільна каже йому тільки хвалити тих авторів і ті думки, котрі йому толочаться в голову, а не дозволяє відноситись до них критично, не дозволяє питати: чи так воно має бути? А відки воно? Система шкільна вкінець заборонює ученикам читати всякі книжки, крім шкільних і таких, які випозичаються з гімназіяльної бібліотеки (звичайно заповненої кисло-моральними оповіданнями Гофмана *, кисло-релігійними пустодзвонствами попа Шміда та різними старинами, заґами та небилицями різних Бекерів, Швабів, Шмідів * і чортзнаяких проповідників). Здавало б ся, що при таких обставинах ученикові зовсім ніщо робити, а тільки схилити голову та лізти чимраз то глибше в багно, приписане шкільною системою. Але ні! Природа людська, а особливо молода, незіпсута, хоть і недосвідчена та малознаюча, не подається так легко. Глухе, несвідоме противенство зводить найспо-

сібніших учеників докупи в ученицьке товариство, каже їм лучитися разом, засновувати бібліотеку, шукати способів до якого-такого розвитку поза системою. Ось початок, ось значіння ученицьких товариств. Я не з тих людей, котрі похваляють подібні товариства, я знаю сам, як мало вони доводять до цілі, як швидко гинуть і як не раз шкідливо вліяють на учеників — іменно через недостачу певного, світлого провідника і порадника, — я з болем дивився все на таку позашкільну роботу учеників, хоть на всякий спосіб вона ще сто разів пожиточніша і моральніша від сидження по шинках, — але кажу ще раз: поки у нас існує така система, поти мусить існувати й супротивлення проти неї між живішими і спосібнішими учениками, ба ні, — тото супротивлення буде рости і міцніти чимраз більше, бо все ж таки певна річ, що ніяка система, ніяка строгість не зможе позапирати всіх доріг живій думці, не зможе заборонити їй проникнути і в наші школи і збудити новий, більше реальний, більше науковий рух, котрого зав'язки та початки вже бачимо й тепер.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО ВІД ВИДАВНИЦТВА «ДРІБНОЇ БІБЛІОТЕКИ»*

[до книги: *Добролюбов Николай Андрійович* *. Значіння авторитету в вихованні. Переклав з російської Євг[еній] Олесницький *]

Приступаючи саме рік тому до видавання «Дрібної бібліотеки», ми мали на думці подати в ній поволі, окрім повістей видатно реального напрямку, окрім взірців новішої поезії з соціяльною, научною та політичною підкладкою, переважно ряд статей наукових, де би в приступний спосіб діткнені, а то й систематично оброблені були всі головні відділи сучасного людського знання. Ми задумали видавати «Дрібну бібліотеку», т. є. її наукову часть так, щоб з часом статті, в ній видані, могли зложити більше або менше повну енциклопедію позитивного знання, розказану словами самих же його найважніших двигателів. Правда, спосіб і розмір нашого видавництва не дозволяв нам взятись за діло систематично, — статті мусять друкуватися всуміш, але здась нам, що все ж таки і в тім першім невеличкім кроці, який ми зробили досі, вспіли ми бодай діткнути головніших галузей знання, — і то ткнули саме таких їх частей, котрих пізнання серед нашої молодіжі найбільше пожадане. І так, наукам природничим посвятили ми 3 книжки, подавши в розправці Геккеля (III) *, основний нарис теорії Дарвіна * в її історичнім зв'язку з поступом мислі людської і з її головними доказами; представивши в розвідці Писарєва о пчолах (VI) * взірець розправи зоологічної, де при тім сюжет служить неначе канвою, на котрій розводяться далекосяглі питання політичні та соціяльні; подавши вкінці в розправці Гекслі про білковину (IX) * взірець популярного оброблення одної частки біології. Науці економічній присвятили ми сього року лиш одну

книжечку (VII) *; та й то ся книжечка займається розбором критичним тільки одного спеціяльного питання з сієї огромної і безмірно для нас важної науки, т. є. власности ґрунтової. Але надіємся, що слідуючого року ми надолужимо те, кладучи найбільшу вагу іменно на праці по економії, не залишуючи при тім, розуміється, природничих і других наук. Ми переконані, що науку економії у нас треба зачати, скажем просто, від азбуки, і для того постараємся в якнайкоротшім часі почати, попри книжечку Лавле *, також видавництво систематичного підручника економії суспільної, котрий би міг бодай в головних нарисах познакомити нашу молодіж і всю читаючу громаду з цілістю сієї науки.

В отсесій, 10-й книжечці, ми хочемо подати читателям розбір одного дуже важного питання з педагогії, т. є. науки о вихованні. Стаття, котрою ми починаємо ряд розправ педагогічних в нашім видавництві, написана була літ тому звиш 20, але не стратила і досі своєї научної вартости ані своєї переконуючої сили. Про автора її ми згадували в передмові до «Пчіл» *. Ближчих даних про його життя і діяльність тепер подати не можемо, але надіємся зробити се пізніше.

Чи потребуємо пояснювати нашим читателям, що се таке «авторитет»? Слово се може виразити по-нашому «беззглядний послух», тільки що це означіння здаєсь нам затісне. Се радше піддання себе — добровільне чи ні — під якусь вищу силу, котрій ми не то що не смієм спротивитись, ні — на котру навіть глянути не смієм тверезим, критичним оком. Все, що в'яже чоловіка, що путає його свобідну волю і природні, здорові наклінності, стараєсь бути авторитетом для нього. Ось як описує данський критик Georg Брандес * в своїм перегляді реакції французької в двадцятих роках нашого століття * пагубне вліяння авторитету на всі боки людського життя єдиничного і державного: «Принцип авторитету в державі робить те, що право уступає силі, котра оголошуєсь силою Божою, царством з Божої ласки. В суспільності він витискає братерство, а вводить натомість напівпатріярхальну, напівтиранську власть вітця; засада рівности уступає засаді підлежности. В

моралі він нищить внутрішнє право, совість, а опирається на буллах і соборах. Релігію він означує не як віру, але як зв'язок, як "політичні пута", як прозвали її двигателі революції. Він налягає на нерозривність подружжя так само, як і на нерозривність держави. Він вчить, що бесіду одержав чоловік просто від Бога, і вбиває через те в самім зароді язикознавство, щоб на його трупі насипати теологічну могилу. Він робить неможливим всяке знання, даючи науковим вислідам за провідника якнайбільший внішній авторитет. Він затроює виростаюче покоління, віддаючи його виховання в руки банді євнухів, сліпо послушних наказам генерала єзуїтів» [1].

[1] Гляди: «Die Hauptströmungen der Literatur des neuzehnten Jahrhunderts. Vorlesungen gehalten an der Kopenhagener Universität von G. Brandes, Übersetzt und eingeleitet von Adolph Strodtmann. II. Band Die Reaction in Frankreich». Стор. 123. — *[Іван Франко].*

STUDIEN AUF DEM GEBIETE DER RUTHENISCHEN SPRACHE VON DR. EMIL OGONOWSKI

Lemberg. Verlag des ruthenischen Ševčenko-Vereins, 1880

Се, безперечно, найосновніша праця на полі малоруського язикознавства, яка досі появилась в Галичині і становить хороше доповнення язикових праць Житецького * й Потебні *. Хоть автор сам каже на вступі, що поклав собі на завдання виказати властивості малоруської мови, а особливо її відносини до великоруської, з чого можби вносити, що се буде праця переважно полемічна, однако ж на ділі так не є, бо автор уживає форм великоруських тільки до порівняння, щоб ясніше виказати відрубність форм малоруських, а головно занимається слідженням самого малоруського язика, його внутрішньої будови і його розвитку. Особливо одна річ утішила нас. Ми, галичани, віддавна привикли по школах і газетах стрічатися з голосними а голослівними твердженнями про неумісність всяких «провінціялізмів», котрі-ді всі суть тільки пізнішими збоченнями, попсованнями властивої руської бесіди під впливом чужих елементів і котрих в письмі якмога треба стеречися. Отож, автор не то що не годиться з тим твердженням, але противно, в розмаїтости провінціяльних форм бачить силу і багатство бесіди, а що найважливіше, бачить в них сліди і останки давніших фаз її розвитку, т. є. не хоробливі нарости, але органічні попередниці нинішнього язика. Автор завдав собі багато праці, збираючи старанно ті цінні сліди не тільки з письменних пам'ятників давньої і новішої літератури, але (переважно) з живих уст людових і від людей, занимавшихся збиранням матеріялів язикових та етнографічних між народом. Особливо щодо галицьких місцевих говорів зібраний автором дуже значний і цікавий матеріял, і ми не сумніваємся, що многим га-

личанам, котрі досі вважали себе вповні владіючими своєю мовою, книжка д. Огоновського * подасть дуже багато зовсім нового. А для чужих учених (особливо для німців) вона прямо необхідна для широкого і докладного пізнання нашої мови у всіх її особливостях і незлічимих відтінях. Автор, очевидно, й мав те передовсім на думці, пишучи свою книжку на німецькій мові. І за те належиться авторові повне признання, що в писанні слів малоруських уживав правописі зовсім фонетичної * (систему Караджича *).

Не думаємо ми тут входити в подрібний розбір праці д. Огоновського. Вона всюди держана дуже об'єктивно і, окрім згаданих уже загальніших думок про відрубність малоруської мови від російської і польської, не доходить ніде до більше загальних, філозофічних виводів, котрі могли б обходити ширший круг читачів. Книжка призначена для вчених, котрі займаються порівнюючим слідженням слов'янських язиків, і яко така вповні відповідає своєму завданню.

ПРИЧИНКИ ДО ОЦІНЕННЯ ПОЕЗІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

І. «Гайдамаки»

Для належного оцінення творів Тараса Шевченка, ба й других наших давніших писателів, у нас досі дуже мало зроблено. Крім деяких злучайних заміток, найдесь ледве кілька студій в цілім нашім письменстві, посвячених розборові важніших пам'ятників нашої сьоговікової літератури [1]. Та й не диво. У нас досі більше любувалися тими

[1] Ось важніші статті, посвячені розборові творів Шевченка: «Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка» Ом. Партицького (часть перша); розбір «Неофітів» Згарського; розбір «Неофітів», «Посланія», «Гайдамаків» і др. Ом. Огоновського; «Шевченко і його думки про громадське життя» S-o (Громада, IV); «Шевченко й україно́філи» М. Драгоманова (Громада IV). Коли додамо до того деякі замітки в «Dziennik-y literackim» і відповідь на них в «Вечерницях», далі книжку Гвідо Батталіі «Taras Szewczenko i jego pisma», книжку Обріста «Taras Grigorijewitsch Schewtschenko, ein kleinrussischer Dichter» і статтю Еміля Дірана в французькім журналі «Revue des deux Mondes», то будем мати більшменш усе головне, що досі у нас і за границею списано про Шевченка. В російській літературі звісна нам тільки коротка, хоть і гарна, рецензія Добролюбова на «Кобзаря». — *[Іван Франко].*

творами, більше декламували їх, аніж старались їх р о з у м і т и. При тім круг образованя нашої (галицької) інтеліґенції був надто тісний, критична думка надто мало вироблена, а щоб хто з галичан міг успішно взятись до того діла. При тім же в сутолоці різних партій галицьких тим творам нашої словесности, а особливо творам Шевченка, припала дуже незавидна і всяку критику вбиваюча роль — книг канонічних, Священного Писанія, на котре покликувались, котре натягали, кождий по своїй уподобі і до своїх партійних видів [1]. А хоть дехто й брався до критикованя і пояснюваня творів Шевченка, то робилось се без належної наукової методи, критика оберталась в вузькім кружку, ограничувалась не раз тільки пересказанням полатаною прозою того, що Шевченко висказав стихами. Дві хиби нашої школи і нашого образованя — застаріліть наукової методи і застаріліть самих поглядів на життя, світ і історію — не давали розвитись у нас критичній думці. Приміри пояснять се найліпше. Найкраща робота про Шевченка, яка появилась в Галичині, — се, безперечно, студія д. Партицького «Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка» *. Вона цінна вже тим, що зводить докупи думки Шевченка, розкидані по його поемах, і старається з них вибудувати одноцілий світогляд нашого поета. Але іменно в тім лежить також її найбільша хиба, що Шевченко береся в ній як ц і л і с т ь, як щось одностайне, викінчене і скристалізоване в собі, вважаєсь радше твердим і недвижним, хоть ясним, хрусталем, ніж чоловіком, що зміняєсь і розвиваєсь; значиться, недостача ґ е н е т и ч н о ї методи. Ми, прочитавши працю д. Партицького, остаємся в непевності: к о л и се так думав Шевченко, як критик показує? ч о м у він так думав? чи думка тота була у нього тривка і в'язалась тісно з цілим його світоглядом, з цілою його моральною натурою, чи се, може, тільки риторична фраза, гіперболічне або образове речення? Очевидно, що се недостача дуже важна і підриває вартість цілої праці, позаяк читач не бачить ніякої поруки за те, що весь суд критика побудований на твердій науковій основі, а не на злучайній комбінації та догадках. При тім же критика д. Партицького не виходить

[1] Дуже гарно і наглядно показано се іменно в статті М. Драгоманова «Шевченко й українофіли», Громада, IV. — *[Іван Франко].*

поза той круг думок, який находить в поезіях Шевченка; не бачимо там навіть проби р о з б о р у самих тих провідних думок Шевченка. А іменно такий розбір був би дуже багато причинився не тільки до вияснення становища Шевченка як поета і діяча громадського, але був би — в той час, коли вийшла книжка д. Партицького, — дуже причинився до розвитку тодішнього українофільства в Галичині і до спровадження його на дорогу правдивого народовства. Та, як кажемо, такого розбору й заводу нема в праці д. Партицького, і до нього він, як видно з його пізніших відозв о Шевченку і з його прочої літературної діяльности, не був зовсім спосібний.

Такі самі недостатки бачимо і в працях критичних д. Огоновського. Тота сама метода — не узглядняти розвитку поета і його думок; тота сама неохота — вийти поза круг думок поета і віднестись до них критично. Взагалі критика д. Огоновського переважно формально-естетична, але й на тім полі критик якось не входить вглиб речі, не розаналізовує основи критикованого твору, не добираєсь хоть би тільки до психологічних, коли вже не до суспільних пружин, порушаючих дійствуючі в нім особи, як се, н[а]пр[иклад], робив Бєлінський * в першій, естетичній, добі своєї діяльности [1]. Д[обродій] Огоновський пояснює хіба, коли і де написався який твір, кому і за що був присвячений, пояснює також приходячі в тексті географічні та другі назви, т. є. те, що в філології зветься realia, а в прочім ограничуєсь на виписках, переказах та цитуванні «паралельних місць», котрі вже й зовсім нічого не вияснюють.

Іменно по поводу праці д. Огоновського про «Гайдамаків» Шевченка ми й пишемо сю свою замітку. Праця та має надпись: *«Гайдамаки. Поема Тараса Шевченка. Студіюм д-ра Омеляна Огоновського»*, і була насамперед читана автором на університетських прелекціях, відтак оголошена друком в «Правді» * 1879 р., а також видана окремою відбиткою. На 39 сторонах великої вісімки міститься там розбір

---

[1] Дуже цікавий і гарний примір такої естетично-психологічної критики — се Бєлінського розбір «Героя нашего времени» Лермонтова. Для порівняння з критикою суспільною порівняй сю статтю з паралельною статтею Добролюбова «Что такое обломовщина?». — *Пр[имітка] авт[ора]. [Іван Франко].*

Шевченкової поеми, уступ за уступом, а також відправа деяким критикам (Кулішеві, Обрістові *). Ми думаєм, що більшість наших читачів знакома не тільки з поемою Шевченка, але й з критикою д. Огоновського, і для того не будем вдаватися в обширний розбір ні одної, ні другої, а тільки намітимо головні точки, потрібні до оцінки поеми і задержимося довше на тих, котрі, по нашій думці, д. Огоновський або недостаточно, або хибно виложив.

1. Чи можна «Гайдамаків» назвати поемою історичною?

Д[обродій] Огоновський старається оминути се питання. Він часом, бачиться, се потверджує, але часто вигороджує історію від тотожности з поемою і признає, що Шевченко мало знав історію України взагалі, а Гайдамаччини * поосібно. Та все-таки з його невиразного в тім згляді представлення виходить щонайменше те, що історично вірно списані Ґонта *, Залізняк *, уманська різня, а що найголовніше — що вірно схоплений сам характер Коліївщини *, нібито «послідні змагання люду козацько-українського за правду і волю». Правда, в тій мглистій фразі «за правду і волю» міститься все, що хто хоче, так що д. Огоновський міг би заставитися нею проти усякого виразнішого твердження і зможе заставитись і проти того, що скажемо далі про саму Коліївщину. А щодо поеми Шевченка, то нам здаєсь, що ся фраза більше каже, ніж є в поемі. За яку, за чию правду і волю ідуть змагання, описані в «Гайдамаках»? Коли ціль усіх або хоч більшої части гайдамаків така сама, як у Галайди *, т. є. щоб на Україні блисла гетьманська булава, то до якої ж волі, а найпаче до якої правди (справедливости, рівности між людьми) йдуть змагання, описані в поемі? Чи більшості того гайдамацького люду, тим жидівським попихачам, гольтяпакам та обідранцям ліпше буде, коли замість жидів та ляхів давитимуть їх власні дуки-сріблянники? Нам здаєсь, що як, з одного боку, Шевченко не порозумів значіння Коліївщини, так, з другого боку, д. Огоновський не старався уяснити собі ціхи і напрямку «Гайдамаків». Стрібуємо доказати се докладніше.

«Гайдамаків» писав Шевченко в 1841 р. — вони затим приналежать до першої доби його духового і поетичного розвитку, до тої доби, коли він, поверхово обзнакомившись з історією України, знакомий також дещо з сучасною патріотичною поезією польською, задумував неначе сотворити щось подібного, як польська романтична школа: віршував народні казки («Причинна», «Тополя», «Утоплена», «Лілея» і др.) або брав сюжети до своїх поем з історії України («Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Невольник» і др.). Твори з тої доби відзначуються, попри яркий український націоналізм, також значною примішкою сентименталізму, загальнопануючого в тодішній польській, а почасти й російській літературі. Загальнозвісно, що, крім «Истории русов» псевдо-Конисського * та, може, й Маркевичевої «Истории Малороссии», Шевченко инших книг про історію України не читав та аж до свого знакомства з Костомаровим * (1845) і поглядів критичних на тоту історію собі не виробив. Тож і не диво, що за повною історичністю Шевченкових «історичних» поем ніхто тепер і не обстає, коли новіша історична критика по більшій часті розбила мнимі факти «Истории русов», коли розвіялась слава Наливайків *, Остряниць *, Трясилів * та Іванів Підков *, коли показалось, що одна з найкращих «історичних» штук Шевченка, «Гамалія» — прямо його власна видумка, так як про ніякого Гамалію*, нападавшого на Скутару *, ніде нічого не згадуєсь. Одно, що тепер і назавсігди останесь цінне в історичних поемах Шевченка (розумієсь, не згадуючи про уступи ліричні, котрі належать до иншого ряду), се те, що д. Драгоманов назвав його «нюхом історичним», се іменно його любов до простого люду і наклінність (зовсім рівнобіжна з напрямом сучасної історичної критики) освічувати всі історичні факти з н и з у, не згори, — з становища люду, не панів, як звичайно робили польські романтики. Ся наклінність прямо випливала з того, що й сам Шевченко був мужик, геніяльний мужик.

Та тільки ж, звісна річ, з таким «нюхом» без достаточного знання історичних фактів далеко не зайдеш. Вже хоть би поминути те, що прийдеться в «історичній» поемі розказувати видумані факти, вводити видумані особи! (Так, н[а]пр[иклад], Галайда, котрого Шевченко не знати чому

назвав напіввидуманим, між тим коли се майже певна річ, що він таки зовсім видуманий. Так само смерть вільшанського титаря, за історичністю котрої Шевченко обстає, по вислідам д. Антоновича * показуєсь так само видумкою, конечно, не Шевченка самого, але люду, — не більше як місцевого «загою», яких тисячі живе по святій Русі. Так само неправда, що Шевченко каже о Ґонті, немов то ще перед уманською різнею «на Поліссі Ґонта бенкетує», і немов то також перед уманською різнею Ґонта разом з Залізняком спалив Лисянку, між тим коли річ допевно звісна, що Ґонта з Залізняком зійшовся аж під самим Уманем. Так само неісторична повість про те, що Ґонта в Умані порізав власних синів і т. д.). Але, поминувши все те, поезія має свої права, а історія — свої. Поема може бути історичною, хоть і показує чимало неісторичних, видуманих фактів: коли тільки ті видумані факти добре характеризують дану історичну добу, коли тільки її з а г а л ь н и й х а р а к т е р і н а с т р і й в поемі вірно і наглядно показаний. Се бачимо, н[а]пр[иклад], в історичних драмах Шекспіра про боротьбу Білої і Червоної рожі *, в історичних романах Вальтера Скотта *, Ґетевім «Göts von Berlichingen» *. Та тільки ж треба іменно і передовсім вірної характеристики даної історичної доби, — а сього, по нашій думці, в «Гайдамаках» нема. Взагалі ні один, може, твір Шевченка не показує такого мішаного характеру, таких внутрішніх суперечностей, що «Гайдамаки». Ми постараємось далі виказати ті суперечності, а тепер задержимось на одній.

Шевченко, як ми сказали, поет-мужик, і то не тільки по походженню, але й по симпатії. Ті мужицькі симпатії пробиваються у нього всюди і в поемах з першої його доби. В дальшім розвитку його поетичного таланту і його мислення ті симпатії прояснюються, міцніють, стають в першім ряді, між тим, коли в першій добі вони тільки де-де проблискують з-за иншого, набутого матеріялу, іменно з-за українського націоналізму та козацького патріотизму. Як виробились у нашого поета ті націоналістичні погляди, суперечні з духом його таланту і його симпатією до мужиків, до пригнетених і обідраних, — сього докладно не знаєм, так як і прочі моменти духового і поетичного розвитку Шевченка далеко не досить прояснені. Нам здаєсь, що

рішучий вплив на нього мали «История русов» і знакомство (хоть недокладне) з тогочасною польською романтичною та патріотичною літературою. При тім же наразі мужицькі симпатії мусили не видатись Шевченкові суперечними з формальним українським патріотизмом [1]. Симпатія до мужиків, до бідних і обідраних, зразу, конечно, була у нього неясна, не вироблена наукою, не оперта на широкім науковім світогляді, а тільки на гарячім, гуманнім чувстві, розбудженім в довгих літах власної неволі, власного пониження. А з другого боку, в «Истории русов» (вона в головній основі переплагіована у нас Дідицьким яко «История Руси») мусив побачити й свою Україну всю обдертою і пониженою, мусив побачити у всіх її давніх борцях героїв, що бились за правду і волю, значиться, героїв, гідних віджити і розблиснути наново в його пісні. В змаганнях і ділах тих героїв мусив він побачити ідеал, за котрим варто зітхнути їх потомкам — кріпакам. Оглянути ближче той давній ідеал, розібрати ті змагання героїв козацької давнини у Шевченка не ставало доволі історично-критичного знання. Таким способом запевно виробився його українсько-козацький патріотизм, тота пануюча нота в творах його першої доби.

Але швидко з розвитком власної думки мусили в душі Шевченка будитися сумніви щодо того патріотизму, мусив меркнути перед ним старокозацький ідеал, уступаючи місце ширшим ідеалам всеслов'янського, а далі й вселюдського братерства. Нам бодай здається, що якраз в тій поемі, котра мала бути короною його патріотичної творчости, в «Гайдамаках», іменно патріотична струна починає дзвеніти фальшивим звуком. Сам предмет лихо надавався до патріотичної поеми. Гайдамаччина, як Шевченко міг зміркувати з оповідань та пісень народних і як теперішні історики (Антонович, Ор. Левиць-

[1] Формальним ми називаємо патріотизм, бажаючий, н[а]пр[иклад], увільнення якогось народу з-під чужовладства, але без зміни самих соціяльних обставин, в яких жиє той народ. З погляду народу увільнення з-під чужовладства буде зміною тільки формальною: замість чужих панів прийдуть свої. Що такий патріотизм в основі речі суперечний з любовю до простого люду, се кождий бачить. — *Пр[имітка] авт[ора]. [Іван Франко].*

кий) наглядно показали, була вибухом боротьби с о ц і я л ь н о ї, н е п а т р і о т и ч н о ї. Патріотична примішка, котру внесли в неї попи, була ділом другостепенним, хвилевим, викликаним почасти інтригами московської цариці Катерини *. Сам рух гайдамацький тлів трохи не від часів Хмельницького *, зміцнявся і ріс поровень із зростом бідности люду українського і вибухнув вкінці великим пожаром Коліївщини. Коліївщина була тільки одним моментом гайдамацького руху, — се був рух гайдамацький з многими посторонніми примішками. Діло було заплутане: поза рухом і в самім руху стрічалися та йшли врозріз з собою різнородні соціяльні та політичні змагання: московського двора, польської шляхти, попів, козацької старшини, міщанства та багатшого вольного козацтва і вкінці «голоти»-пролетаріяту. Головна сила, котра підняла рух, був іменно той пролетаріят, а іменно тота сила була сліпа, не мала виразних цілей і давала вестись то сьому, то тому. З її руху, крім різні та знищення, не могло вийти нічо, і, як знаємо, справді й не вийшло нічо. Покористувалась рухом тим хіба московська цариця, бо при помочі гайдамацтва підтяла та заполохала польську шляхту, а відтак, щоб приласкати тую ж шляхту, підтяла і скувала немногі оставшіся ще вольності українського люду.

Чи така подія годилася для патріотичної поеми? Чень же кождий признає, що ні. Але, з другого боку, Шевченкові близька була та подія раз для того, що була йому милою споминкою дідових оповідань, а відтак і для того, що іменно тут рух вийшов з-посеред простого народу. Він і зачав свою поему с о ц і я л ь н и м контрастом: багатого жида і його слуги-попихача, зачав зовсім в дусі переказів народних і історичної правди. Але патріотичний звук живо переміг: з боротьби соціяльної вже з появленням конфедератів стає боротьба н а ц і о н а л ь н а.

Але й сей образ національної боротьби годі було Шевченкові перевести вповні консеквентно. Патріотична струна, як ми вже сказали, живо почала дзвеніти фальшивим звуком. Адже ж, крім ляхів та жидів, мусив поет наткнутись на козацьку старшину, а описуючи її, хоть би й з живих переказів народних та пісень, мусив наткнутися на їх гордування та ворогування з простим народом, з «голо-

тою». І справді, поет потрутив і отой бік діла: в прозаїчній розмові старшин виразно зачуваємо фальшивий звук, котрий дивно контрастує з патріотичним бажанням Яреми-Галайди, щоб на Вкраїні блиснула булава гетьманська: старшини поперед усього дбають про своє верховодство, до простих гайдамаків обзиваються, як до худоби, бояться ляхів, не вірячи в силу народного руху. Ся нота, фальшива в патріотичній поемі, зовсім вірна історично. Та тільки ж поет немов злучайно тронув сю ноту і з поспіхом минув її, немов не хотів додумуватись до дальших її консеквенцій [1]. Але швидко він мусив і до них додуматись. А що ж, мусив він подумати, коли дуки козацькі в XVIII віці так згорда собі починали і ставали супроти простого народу, то чи не так само починали собі й дуки XVI і XVII віків, ті герої його патріотичних поем? Чи не боролись і вони, замість за правду і за волю, за яке-небудь шляхетство з усіма його привілеями? Що воно справді так було, про те дізнавсь Шевченко пізніше. А скоро так було, то в що ж розвівався його старокозацький ідеал? А скоро той ідеал в минувшості розвівається, то де ж його шукати?

З усього досі сказаного яка ж випливає відповідь на питання, поставлене на чолі сього уступу: чи можна «Гайдамаків» назвати поемою історичною? Зваживши, що герої тої поеми або видумані (Галайда), або представлені неісторично (Ґонта), що деякі головні факти або зовсім неісторичні, або списані уривково, з показом тільки різні та бенкету гайдамаків на пожарі, а з залишенням усіх правдиво характеристичних та історичних фактів війни (н[а]пр[иклад], перехід Ґонти на сторону гайдамаків), зваживши в кінці, що ціла Гайдамаччина понята Шевченком фальшиво як боротьба патріотична, між тим коли се був тільки один вибух довгої боротьби суспільної на Вкраїні, мусимо, здаєсь, з повним правом відмовити поемі «Гайдамаки» назви поеми історичної.

---

[1] Що іменно в «Гайдамаках» козацький патріотизм Шевченка починає ставати в суперечність з його симпатіями до вбогого, обідраного люду, — се бачимо і з того неприязного кивка, який дає поет сучасним панам-українцям, потомкам тих козацьких старшин, обогатившихся народною недолею. — *Прим[ітка] авт[ора]. [Іван Франко].*

2. Чи можна «Гайдамаків» назвати найкращою поемою Шевченка в естетичнім згляді?

Д[обродій] Огоновський кілька разів у своїй студії називає «Гайдамаків» найкращою поемою Шевченка. Ми вже показали, що найкращою історичною поемою вони не є. Значиться, мусить їх краса бути в них самих; не в історичній вірности, то в поетичній красоті представленої дії. Приходиться нам затим іти за д. Огоновським на те поле, на котрім він завсігди так старанно огороджусь, на поле естетичної критики. Що діяти! Естетична критика у нас бурлить ще в головах, начинених німецькою ідеалістичною філософією *, а викурити її відтам ніхто досі й не брався. У нас іще штука, написана по правилам естетики, може мати надію на поводження; о її суспільне значіння ніхто не спитає. Погляньмо ж ближче на тоту естетичну критику, яку представляє д. Огоновський. Стрібуймо розібрати «Гайдамаків» естетично, а відтак порівняти наш вивід з виводом д. Огоновського.

Зачнім ab ovo [1]. Що таке естетика? Естетика — то наука о х о р о ш і м, особливо в штуці. Що вважається хорошим в штуці? На те різні естетичні теорії дають різні відповіді, котрі остаточно всі дадуть звестися на одно, а іменно: хорошим в штуці називається те, що викликує в чоловіці у б л а г о р о д н я ю ч е з р у ш е н н я. Штуки пластичні (малюнок, різьба, будівля) викликають таке зрушення при помочі гармонії красок і ліній; штуки експресійні (музика, поезія, гра акторська) при помочі чувств, особливо, як виказав Арістотель *, чувств тривоги і надії. Остаточно затим увесь естетичний бік штуки сходить на викликування певних появ психологічних, певних сильних, потрясаючих вражінь і чувств. Звісна річ затим, що щоб певний твір штуки викликав сильне і потрясаюче зрушення в нашім нутрі, мусить і весь уклад бути на те звернений, щоб громадити увагу і заняття читача, а не розстрілювати їх. Відси відвічне намагання до є д н о с т и і о д н о ц і л о с т и в штуці, намагання, котре так рішуче висказалось в правилі

[1] Від початку *(латин.)*. — *Упоряд.*

французьких псевдокласиків * о трьох єдностях: місця, часу і дійства. Звісна річ також, що новочасна штука за почином Шекспіра і великих поетів та критиків німецьких (Лессінга *, Гете, Шиллера) опрокинула ті єдності, крім єдности д і й с т в а: мусить же коло чогось громадитись увага читача, мусить же щось потручувати струни його чувств, щоб остаточно розбудити в них пожадане естетичне зрушення. До того не треба ні єдности місця, ні часу, ні навіть єдности головної особи, а тільки єдности головного дійства, около котрого все в данім творі штуки громадиться.

Надіємся, що д. Огоновський погодиться з тим виводом, бо се вивід загальноприйнятий в естетиці. А коли приложити його до «Гайдамаків», то що ж вийде? Поперед усього інтерес в «Гайдамаках» двоїться, коли й не троїться: єдности дійства нема. Зразу видаєсь читачеві, що Ярема — головна фігура, його любов і месть — головне дійство в поемі, тож на нім громадиться вся увага читача. Ярема — попихач жидівський, унижений і оскорблений не тільки в економічнім положенні, але і в своїй людській гідності, — кождий надієсь, що в його душі вибухне реакція, вибухне бунт проти того ладу, котрий його низить і скорбить, і що той бунт буде головним мотивом поеми. Між тим неправда. В дальшім тоці поеми Галайда-Ярема уступає з своєю местю зовсім на задній план: поет вправді нагадує нам часом про нього, але не показує його в дійстві. Ми раді б вірити, що Ярема, як каже д. Огоновський, страшний і лютий месник, але можем се вірити хіба поетові на слово, — з діл його сього не бачимо. Що він іде з Залізняком по базару і кричить: «Кари ляхам! Муки! Крові!» і т. д., се, правду кажучи, геройство невелике; що він в своїй ніби лютості «мертвих ріже, мертвих віша, палить» — се також невелика штука, відваги чільної не треба, та й се така робота, котра будить в нас радше обридження, ніж подив над геройством «страшного месника». Як кажемо, в дальшім тоці поеми Галайда рішуче уступає назад, стирається, а висуваєсь наперед «месть цілого люду українського», а властиво висуваються наперед вожаки тої мести, Залізняк і Гонта. Читач оп'ять не знає, де головна вага поеми. Коли верховною точкою поеми має вважатися найяскравіше списаний образ уманської різні, то мусимо пригадати напроти того, що об-

раз той з прочою поемою в'яжеться тільки поверхово — тим, що там дійствують ті самі особи, які дійствували перше, ба навіть з початком поеми, котрий так живо затрогує нашу симпатію, й зовсім не в'яжеться. Та й ще більше, героєм в тім образі є ніби Ґонта, а весь інтерес читача сходиться на його синах більше, ніж на нім. Адже ціле превозношування Ґонти поетом не зрушує нас так глибоко, як короткі слова вмираючих його синів: «Ми не ляхи, тату!» І вп'ять-таки, чим зв'язані ті сини і їх смерть з цілістю поеми? Але можна взяти діло ще з й иншого боку, можна вважати, що героєм сеї поеми є весь український народ; головним дійством — месть на ворогах-гнобителях. В такім разі не знати, пощо в початку поеми автор так довго і так сильно в'яже нашу симпатію до Яреми та Оксани з їх любовою, пощо протягнув тоту любов, мов червону нитку, через усю поему? Та й при тім же дивний то герой, котрий в цілій поемі ніде не виступає (хоч би й масою) наперед, котрий усе, як «німа особа» в грецькій трагедії, стоїть збоку і хоть дійствує, та не дає пізнатися ближче. Коли б автор хотів був зробити головним героєм поеми цілий народ український, то чень же був би старався показати нам його змагання в т и п а х (такий тип в поемі лиш один — Галайда, котрого мож би вважати представником «голоти», бравшої головну участь в Коліївщині, — але де ж представлені другі верстви народу? Залізняк і Ґонта — не типи, а індивідуальні характери, та й то списані досить поверхово і односторонньо) або хоть і в м а с а х (як се, н[а]пр[иклад], дуже часто діесь у Шекспіра), — а не громадив цілу нашу увагу раз на Яремі, то знов на Залізняку та Ґонті. От тому то ми думаєм, що «Гайдамаки» в своїм переведенні не відповідають самому основному вимогові естетики — єдності дійства і інтересу, і що, противно, інтерес в них розстрілюється, а остаточно загального враження (Gesammteindruck) читач не одержує ніякого. Бо ж послідня ярка сцена, вбийство дітей Ґонти, нічим попереду не була приготована, читач не почував ні тривоги, ні надії, окрім хіба загально щем'ячого, болізного чуття, що буде велика різня. Згадана сцена з дітьми Ґонти звалилась на нас, як камінь на голову, і лишає в душі читача радше обурення, ніж співчуття. Що се чув і поет, доказує дальша сцена, як Ґонта ховає

своїх синів, сцена по-майстерськи описана, але вп'ять-таки з попередньої не випливаюча, ані її не лагодяча. А до Яреми в цілім послідньім уступі нам і діла мало, — про нього поет, бачиться, і не згадує, його повість скінчена, скоро ми знаємо, що його Оксана вирятувана і жде на нього в Лебедині. Таким способом головні нитки дійства поеми розлазяться, як зійшлися, без ніякої внутрішньої конечности, злучайно. Д[обродій] Огоновський помиляється, твердячи, що ми при кінці поеми цікаві знати, що сталося далі з Галайдою і що поет не доказав нам сього. Противно, доказав. Адже «старі гайдамаки» геть-геть уже по різні співають: «А у нашого Галайди хата на помості!» Значиться, оженився з Оксаною, грошей наніс з різні і зажив панком. Чого ж тут більше? А що д. Огоновський хотів би, щоб на Галайду спала яка кара, хоть би тільки гризота совісти за поповнені вбийства, — се тільки його, д. Огоновського, добра воля. Ми сього не домагаємось. Адже Галайда, вбиваючи ляхів, робив тільки святе, патріотичне діло, різав свяченим ножем, клонив голову під попівські благословенства перед різнею! За що ж тут кара? За що гризота совісти? Правда, ми не знаємо тільки одного: чи Галайда, живучи з своєю Оксаною в «хаті на помості», тужив іще за гетьманською булавою на Вкраїні, так як поет казав йому тужити за нею, коли йшов до Холодного Яру? Чи, може, ставши й сам панком-козаком, уважав себе гетьманом в своїй хаті, а на решту Вкраїни махнув рукою? Сього не знаємо, хоть, правду кажучи, се й не цікава річ.

Але чому ж се так? Чому Шевченко, безперечно великий поет, уміючий так глибоко хапати нас за серце, тутка, в найбільшій своїй поемі, так заблудився з дороги? Подібне питання ставить і д. Огоновський проти закиду д. Обріста, що, мов, то тема «Гайдамаків» невдачно вибрана. Як же, питає д. Огоновський, міг Шевченко так, великий живописець, знаменитий психолог і приятель людськости, невдачно вибрати тему? І відповідає, що н е м і г. Се так, як коли б хто казав, що гірник, уміючий так добре і тривко викопати шахт, не може вибрати до копання місця пустого, в котрім не найде золота. Мож бути великим поетом, психологом і живописцем і помилитися в виборі теми або вибрану тему слабо обробити. А Шевченкові з «Гай-

дамаками» лучилось і одно, і друге: він не тільки вибрав тему не конче пригідну до епічного оброблення і не конче згідну з його природою і з характером його таланту, але з різних причин поняв сю тему фальшиво і обробив її слабо. Ми вже вказали одну з тих причин: се був той, з боку привитий і хибною історією підпертий націоналізм козацький, котрий спонукав його шукати ідеалу життя України в м и н у в ш о с т і і виспівати той ідеал в великій поемі. Ось він і наткнувся на великий рух народний, на Коліївщину, про котру чув змаленьку оповідання свого діда. Він і рішився списати той рух в великій патріотичній поемі, не уясняючи собі наразі ближче, як і в якім напрямі перевести цілість, не стараючись також уяснити собі ближче й історію описуваної події. Але хоть і не знав Шевченко виразно, що Коліївщина мала ціху соціяльну, не національну (як, н[а]пр[иклад], польські повстання), то прецінь, ведений своєю мужицькою і гуманною симпатією, початок своєї поеми веде так, як коли б в поемі іменно думав вказати боротьбу соціяльну. Але, як ми сказали, симпатії поета, хоть живі й гарячі, не були прояснені ані оперті на науковім світогляді, тож живо і в поемі вони уступають назад. Ярема з наймита-гольтяпаки нежданo-негадано стаєсь українським патріотом, думаючим о приверненню гетьманства і булави, та разом з тим і кінчиться його роль; наперед виступають старші, патріоти par excellence [1], а особливо Ґонта. Бачимо затим, що іменно та внутрішня робота думок, котра йшла в Шевченковій голові в початку 40-х років, боротьба між його гуманними та мужицькими симпатіями і його козако-українським патріотизмом, породила те роздвоєння в поемі, попсувала її під зглядом естетичним. Коли б поет був вів поему в тім напрямку, в якім написав перший розділ, то міг би був сотворити справді безсмертне діло, в котрім і краще та вірніше була б описана Коліївщина (звісно, не в повнім образі, бо до намалювання повного образу і сам предмет не надавався, і Шевченко не був спосібний, як показують іменно малюнки різні в «Гайдамаках», — а в мініятюрі, в відраженні кровавих подій, відбуваючихся за сценою, на долі Галайди і подібних

[1] Переважно *(франц.)*. — *Упоряд.*

йому унижених) і при тім мож було уникнути кількаразового повторювання опису пожарів та бестійських бенкетів серед трупів і знищення.

Але, крім тої внутрішньої суперечности в думках і поглядах поета, була ще одна причина, чому задуманий в «Гайдамаках» патріотичний епос не міг удатися. Се була суперечність таланту Шевченка з темою. Талант Шевченка переважно ліричний, суб'єктивний. Він уміє плакати, жаліти, тужити, гніватись, але не вміє спокійно оповідати, малювати словами. Майже ні в однім своїм творі він не лишив нам пластичного образу, котрий би з повною живістю і наглядністю кидався нам в очі. А без того об'єктивного спокою чи ж може вийти епос? Найкращі часті в «Гайдамаках» — се іменно найнепотрібніші часті: ліричні уступи і рефлексії поета. Його гаряча душа рветься наперед з-поза описуваних лиць і подій, рветься, щоб сказати своє слово, — але за тим словом ми тратимо з очей саму тему, образи і лиця бліднуть, стираються, перестають жити власним життям, так як ми на кождім кроці бачимо движучого та попихаючого їх поета. Се друга важна суперечність в обробленні поеми, суперечність між темою а природою таланту Шевченка, — і, звісна річ, ся суперечність також немало уймає вартости поеми, а не лагодить, як каже д. Огоновський, страшних картин, в ній описаних. Аж геть пізніше, в «Неофітах» і «Марії», Шевченко дійшов до більшого об'єктивного спокою.

На тім ми й скінчимо свої замітки про «Гайдамаків». Багато ще дечого мож би про них сказати вправо і вліво, але, здаєсь, що головні точки для оцінення поеми тут намічені. А коли звести докупи наш суд о обробленні тої поеми, то мусимо признати, що він якраз противний судові д. Огоновського: ми вважаємо «Гайдамаків» одним з слабших між творами Шевченка. Верх його поетичного творчества ми бачимо в його поемах політичних («Кавказ», «Сон»), в «Неофітах», «Марії», і особливо в «Думках». Та про все те иншим разом.

Нагуєвичі, 20—21 вересня 1881

DIE POLEN UND RUTHENEN IN GALIZIEN VON DR. JOSEF SZUJSKI

Wien und Teschen.
Verlag von Karl Prochaska, 1882

Майже рівночасно з настанням нової ери в австрійській внутрішній політиці, з настанням т. зв. Versöhnungsaera загадав д. Прохаска з Тешена * видати обширну працю о народах Австрії в монографіях. Як міністерство гр[афа] Таффе * відразу оголосило своїм окликом «поєднання народів Австрії на основі повної автономії кождого народу», так і видавництво д. Прохаски мало бути немовби науковим свідоцтвом і пам'ятником тої політики, мало звернути пильну увагу на кождий в Австрії живучий народ, особливо на його етнографічні окремішності і культурний розвиток, і все те мало бути опрацьоване в дусі сучасної політики, в дусі п о є д н а н н я. Але — дивний злучай! Тая сама внутрішня суперечність, котру добачаємо між словами й намірами, а ділами й політикою теперішнього міністерства, проявляється більше або менше виразно і в науковім видавництві, котре має бути цвітом і виразом тої політики.

От хоть би й те діло д. Шуйського * про поляків і русинів в Галичині! Чи ж се не вірний образ тої внутрішньої суперечности австрійської політики? Видавництво, котре посвячає осібну книжку німцям в Семигороді *, осібну — німцям в Чехах і Моравії *, осібну книжку жидам, осібну — навіть циганам, — тото видавництво не рішається в осібній праці подати образ духового життя і національних окремішностей русинів! Воно здає опрацювання русинів і поляків одному чоловікові, правда, вченому, але все ж таки полякові; чоловікові, котрий, крім коротких сесій соймових та своїх наукових вандрівок по бібліотеках і архівах, не

мав, впрочім, ані случаю, ані часу знакомитися ближче з життям і літературою українського народу. Правда, з деяких друкованих матеріялів етнографічних д. Шуйський досить користав, але все ж таки не настільки, щоб з його праці мож було виробити собі докладний і всесторонній, бодай в загальних нарисах, образ життя і розвитку нашого народу. Найбільшою, принципіяльною хибою праці д. Шуйського є те, що оба народи, котрих етнографічну окремішність він признає, трактуються у нього всуміш, при купі, так що можна б думати, що д. Шуйський мимо своєї наукової об'єктивности і безсторонности все ще стоїть на застарілім становищі польських націоналістів: «не розлучувати того, що Бог (?) і історія з'єднили (?)».

З тої головної хиби випливає й друга, не менше важна, котра особливо дається чути в розділах о історії, культурі і літературі обох народів. Вся бесіда в тих розділах іде о поляках, польські писателі і пам'ятники розбираються і характеризуються досить обширно, а о русинах згадується тільки де-не-де, мимоходом, імена руських учених перемішані з польськими, з руських писателів тільки деякі названі по імені, а о їх ділах і працях — ані словечка. Таку саму неоднаковість бачимо і в обговорюванні журналістики.

Ми вже й не говоримо нічого о становищі, з якого д. Шуйський глядить на свій предмет, о його польсько-панських і консервативних поглядах, котрі видніються з кождого уступу його праці і кажуть йому в статті, посвяченій, властиво, оглядові життя н а р о д н о г о, поперед усього і майже виключно бачити сліди і плоди благодатної, патріотичної, жертовлюбної і народолюбної праці п а н і в! Безперечна річ, що таке становище відповідає дійсному духові теперішньої політики, і яко її вираз в науці було конечне в видавництві д. Прохаски.

Але ще о одній аномалії приходиться нам згадати, котра ачей же немало зачудує видавця тих «поєднуючо-наукових» книг. В Австрії, крім галицьких, є ще також русини буковинські і угорські! О них, звісне діло, в праці Шуйського нема й згадки, а й проспект цілого видавництва не втягає їх до плану. Значиться, що ж з того буде? Вповні безстороннє, наукове обслідження життя і розвитку всіх австрійських народів, від німців аж до циганів, а про звиш

півмільйона людей, представляючих у многих зглядах відрубні і своєвидні типи народні, а вже на всякий спосіб маючих відрубні межинародні відносини — і о тих галузях українського народу ані словечка!.. Ми надіємся, що се була помилка видавця, не що иншого, і що в можливім другім виданні тих праць він схоче поправити свою помилку. Сама справедливість, сама ідея автономії, котра чей же в науці може бути понимана і проводжена чистіше і консеквентніше, ніж в сучасній політиці австрійській, сам інтерес науковий наказує трактувати оба народи окремо, в віддільних працях, і віддати опрацювання руського народу русинові, котрий би більше міг знати і схотів обширніше використати та наглядніше показати окремішності і розвиток свого народу, аніж се міг і хотів зробити д. Шуйський. Тоді опрацювання руського (українського) народу обняло би не тільки русинів в Галичині, але також на Буковині і в Угорщині, а опрацювання чисто польського народу, позбувшися примішки руської, також виграло би на повноті і наглядності.

Про само видання можна сказати, що воно все-таки заслугує на похвалу. В тексті своєї розправи помістив д. Шуйський чимало ритмових перекладів з народних пісень руських і польських, а також з творів польських писателів. Переводи ті, признатись, дуже нужденні і дуже слабе дають поняття о красоті народної поезії у русинів і поляків і о силі артистичної поезії у поляків. Волів д. Шуйський дотичні місця, котрі хотів зацитувати, подати в вірнім прозовім перекладі, що на всякий злучай в наукових ділах найбільшу може мати стійність.

ВОЛОДИМИР БАРВІНСЬКИЙ *

Властитель і редактор «Діла» *, член товариств «Просвіти», «Ставропігійського інституту» *, «Руської бесіди» *, «Товариства Педагогічного» * і проч[их] упокоївся по короткій і тяжкій недузі дня 22 січня (3 лютого) 1883 в 33 році життя

Покійний Володимир родився 25 лютого 1850 року в Шляхтинцях Тернопільського округу *, з священической родини. До гімназії учащав в Тернополі до 1867 року, в котрім перейшов до Львова і тут докінчив гімназіяльні науки. По іспиті зрілости записався на правничий виділ Львівського університету, а по скінченні студій правничих і по однорічній практиці в суді працював яко кандидат адвокатський в канцеляріях первостепенних львівських адвокатів до 1880 р.

Ще в гімназії в Тернополі покійний займався живо руськими справами. Се була доба гарячого патріотичного життя серед галицько-руської молодіжі. Пісні Шевченка і Федьковича ентузіязмували ціле молоде покоління, сіючи всюди зароди нового народолюбного руху.

Виростаючи від молоду під впливом тої нової весни руського духу і відзначаючися при тім незвичайним талантом між своїми ровесниками, пок[ійний] Володимир зовсім природно стався одним з видних представителів і двигателів нового руху.

Вже 1868 року бачимо його, молодого академіка, між першими основателями товариства «Просвіти», котрого членом і невтомним помічником був до своєї кончини. Заснування товариства «Просвіти» становило дуже важний і рішучий крок в духовому розвою нашої суспільности, звернувши перший раз увагу інтелігенції на конечну потребу народної просвіти. Тільки заснування і розвивання такого товариства могло оживити і утвердити народолюбний рух серед галицько-руської інтелігенції, надаючи йому широку

реальну підставу. Многих вже з перших поважників того великого діла нема в живих: згадаєм лише незабутньої пам'яті Володимира Навроцького *, Володимира Ганкевича *, вкінець і Володимира Барвінського... Були се якраз наймолодші з «молодих»...

Зараз в перших популярних книжках, виданих «Просвітою», покійний поміщав свої праці, а опісля написав для того товариства добре звісні книжечки «Вексель і лихва — наша біда» і «Тридцять літ тверезости». Через многі літа належав до виділу «Просвіти», був все одним з найдіяльніших виділових, яко правник заступав товариство в справах юридичних, часто виїжджав яко делегат центрального виділу на загальні збори філій, де своїми краснорічивими, патріотичними, смілими і розумними промовами умів загріти всіх до щирої діяльности для просвіти народу. Всім тернопільцям, певно, пам'ятне його сміле виступлення в обороні свободи слова проти правительственного комісара.

При кінці 1860-х і в початках 1870-х років одинокою літературною часописею в Галичині була «Правда». До неї горнулися всі молоді сили, що бажали працювати на ниві рідної словесности. Між ними зустрічаємо з галичан молодого Володимира Навроцького, д-ра Клима Ганкевича *, Омеляна Партицького, д-ра Івана Яхна *, д-ра Юліяна Целевича *, Євгенія Згарського *, Анатоля Вахнянина *, а в 1870 р. прилучився до тої щирої громади також Володимир Барвінський. Від того часу був він постійним сотрудником, а від 1876 до 1880 — редактором сеї часописі. Задалеко звело би нас, коли б ми хотіли на сім місці вичисляти всі праці його невтомимого пера, заміщені через тих десять літ в «Правді». Згадаємо тільки про деякі важніші. Обіч Володимира Навроцького, був він перший з галичан, що звернув бачну увагу на питання економічні, печатаючи 1874 р. в «Правді» студію о «домовім податку». В слідуючім році стрічаємо в тій же часописі його історичну розправу «На 100-літні роковини зруйнування Січі». В 1876 р., коли внаслідство поміщення Кулішевої «Мальованої Гайдамаччини» * пок[ійний] Лонгин Лукашевич * був зневолений зложити редакцію «Правди», обняв її наш пок[ійний] Володимир і немов програму нової редакції помістив свою гостру і

основну відповідь Кулішеві *, де виложив свої погляди на нашу історію.

Від того часу, скажемо сміло, «Правда» стояла майже переважно його власною працею. Численні його критики, рецензії, статті наукові і суспільно-політичні свідчили о його невтомній діяльності, о многосторонності його знання, о бистроті його поглядів.

Крім тих статей, замістив він в «Правді» свої дві обширні повісті з життя нашої суспільности п[ід] заг[оловком] «Скошений цвіт» і «Сонні мари молодого питомця». Буде се ділом обширнішої критики виказати докладно артистичну і суспільну стійність тих творів. Тут згадаємо лиш тільки, що «Скошений цвіт» був і є досі одинокою галицькою повістю, в котрій представлений народолюбний рух молодіжі з 1860-х років.

Але хоч і як многосторонньо заявив себе дух покійного Володимира в «Правді», хоч і як до серця припадала йому та робота, то все-таки чув він, що цього не досить. Душа його боліла, дивлячись на то, як русини, сварячись за марні правописні формальності, тратили свої найкращі сили на безплідних спорах, а не бачили, як з кождим днем тратили по частці своїх жизненних прав... Для оборони тих прав, для опам'ятання нетямущих, для розбудження сонних, для піддержання підупадаючих духом потрібно було рішучого звороту, котрий спонукав би всіх русинів поважно задуматись над своїм положенням, потрібно було нового політичного органу, стоячого на нейтральній почві понад дотеперішніми марними, а так пагубними спорами. Потрібно було впровадити здоровий розум і серйозну, на науці оперту працю до нашої народної політики замість дотеперішньої — як покійний звик був називати — «блуканини». Здвигнути такий здоровий орган було найгарячіше бажання пок[ійного] Володимира. Для його осущнення готов він був посвятити всю свою блискучу будучність, віддати свою працю і всю свою велику силу. Гадка о здвигненні такого органу за почином пок[ійного] Володимира знаходила прихильний відгомін в щораз ширших кругах здорово мислячих русинів: давні товариші, основателі «Просвіти», сполучені гарячою любов'ю до свого народу, другий раз стрітились при великім ділі і подали собі

руки до його довершення. З початком 1880 р. появилося «Діло». Сердечні бажання пок[ійного] Володимира сповнилися: він був не тільки ініціятором великого діла — поєднання русинів на почві реальної праці для народу, — в його руках спочивало відтепер ведення того діла.

Трудності не раз були великі: надмір праці, котру треба було поконати, недовір'я широкої публіки до всякого нового і смілого діла, — проти всього того станув пок[ійний] Володимир твердо і рішучо, і його незламна воля та невтомима праця мусили накінець одержати побіду, тим більше, що програма його була так широко задумана, так консеквентно і уміло переводжена, що мусила з'єднати йому поважання і ціну навіть у найзавзятіших противників.

Основа тої програми дасться висказати в слідуючих точках:

I. Ми, русини галицькі, єсьмо невідлучною частею 17-мільйонового народу руського, по своїй мові і по всім признакам етнографічним, як також по історії, відрубного зарівно від великоросів, як і поляків. Історія зробила нас народом демократичним і, розділивши нас між три сусідні держави в осередку північної Слов'янщини *, силою конечности наводить нас на дорогу федерального союзу з прочими слов'янськими народами. Засвідчивши цілою своєю історією свою ненависть до всякого гніту і всякої кривди, ми, русини, бажаємо федерації на підставі якнайширшої автономії і рівноправности всіх хоч би найменших племен слов'янських.

II. Руководячися тою засадою, ми бажаємо також в житті суспільнім і політичнім серед тих случайних границь, серед яких наш нарід тепер позістає, переведення рівноправности народів і усунення всякої майоризації. Для того ж то в Австрії ми стоїмо за федеральну і автономічну програму, котру виписало на своїм знамені теперішнє правительство гр[афа] Таффе, і не перестанемо домагатися, щоби тая програма у нас в Галичині не стояла, як досі, на обітницях, але перемінилася в діло. Тим своїм бажанням дали галицькі русини рішучий вираз в суспільно-політичній резолюції, уложеній пок[ійним] Володимиром Барвінським, а прийнятій першим народним вічем русинів у Львові 1880 року.

III. Руководячись тою самою засадою, пок[ійний] редактор «Діла» від самого його заснування виступав дефензивно супроти польських шовіністичних політиків, верховодячих в нашім краю на шкоду нашого народу. Пригадуєм лиш його оборону прав руської народности при конскрипції з 31 грудня 1880 року, його часте і гостре виступованнє проти полонізації наших народних шкіл, його блискучі виступленнє в обороні нарушеної свободи слова, свободи товариств і свободи личности, його тактовну, а рішучу оборону руського народу проти безчисленних інсинуацій шовіністичної польської преси о всякі протидержавні і протисуспільні змаганнє цілого руського народу. Се стягло навіть на нього, спільно з ветераном нашої святої справи народної, о. Стефаном Качалою *, голосний процес з гр[афом] Делла Скала, з котрого оба борці наші вийшли так побідоносно, і супроти сумного процесу Ольги Грабар і тов[аришів] * зложили голосне і світле свідоцтво о чистоті, правді і святості нашої руської справи. Зовсім консеквентно з тим, де тільки було можна, пок[ійний] Володимир виразно зазначив свою щиру прихильність до польсько-мазурського люду і вказував польській інтеліґенції високу задачу просвічати і підносити той люд, замість тратити сили на безплідній політиці шовінізму.

IV. В нашій домашній політиці зайняв пок[ійний] Володимир Барвінський відразу ясне і справедливе становище: покинути всі формальні спори, понехаяти взаємне дражненнє, а замість того взятися до реальної і витривалої праці для добра народу, бо тільки така праця і піддвигненнє народу може надати нам силу і вагу в краю і в державі. До тої вихідної точки консеквентно було приноровлене ціле його поступованнє в «Ділі» і в житті публічнім. Ніколи він не вдавався в ніяку партійну полеміку, але зате, де треба було тяжкої і серйозної праці, там ставав перший. Всі такі важні для нашого суспільно-політичного життя резолюції, прийняті народним вічем 1880 року, були виключно його ділом; а і само віче завдячувало йому ініціятиву і провідну мисль. З засади був він противний всьому, що могло викликати роздор і ослабленнє в наших народних силах, тож рішуче і енергійно виступав проти викликування борби конфесійної, котра могла би розділити руське духовен-

ство і руський нарід на два ворогуючі табори, і, висуваючи на перший план формально-обрядові питання, відвернула би їх увагу і силу від далеко важніших жизненних політичних і економічних інтересів загальнонародних. З тої самої причини був він ворогом всякої пустої фрази, всякого крикунства і галасливих демонстрацій, котрі розбуджують страсті і неузасаднені надії, стаються джерелом тяжких помилок і самообману, а остаточно ведуть до погубної десперації і опущення рук. Це виразив покійний і в послідній, диктованій вже, своїй статті, поміщеній в 1-м числі цьогорічного «Діла» п[ід] з[аголовком] «Огляд на рік 1882».

V. Позаяк економічний добробут народу є головною підвалиною його культурного і політичного розвою, тож пок[ійний] Володимир Барвінський поруч з пок[ійним] Володимиром Навроцьким звертав якнайпильнішу увагу на економічне подвигнення нашого підупавшого селянства і міщанства. Йому належиться та заслуга, що він перший заговорив о тім перед широким світом на народнім вічу у Львові, перший виступив з старанно опрацьованою програмою, перший в нашій публіцистиці старався роз'яснювати економічні питання і подавати способи до поправи нашого народного господарства. При кождій случайності ставав він сміло в обороні економічних інтересів народних, признаючи їм основну і глибоку важність в нашім народнім житті. В справі нового податку ґрунтового, домово-чиншового і класового, такси військової, екзекуцій податкових, устави дорогової, основання краєвого банку і т. д. забирав він сміло голос, критикуючи гостро кожду нову установу чи то правительства державного, чи властей автономічних, котра могла принести шкоду нашому господарству. Всім пам'ятне його гостре виступлення проти сойму і виділу краєвого в справі неекономічного шафування народним грошем і викидування цілих десяток тисячів на такі фантастичні цілі, як інтернат оо. змертвихвстанців або реставрацію королівського замку на Вавелю * в виду так сумних фактів, як безчисленні ліцитації селянських ґрунтів за смішно дрібні квоти, довгів банкових і жидівських або як страшне зруйнування майже половини краю через торічні повені задля недостачі дбалости о регуляцію рік в Галичині.

VI. Виходячи з того пересвідчення, що наше духовенство положило в минувшості великі заслуги коло піддержання нашої народности, що спільно з народом перенесло тяжкі гоніння і ворожі удари, що не тільки не стратило в тих тяжких хвилях своєї єдности з народом, але при першій кориснішій для нас констеляції політичній взяло в свої руки провідництво і ініціятиву до духового і політичного розбудження нашого народу, що і тепер ще воно представляє осередок нашої інтеліґенції, що проти нього головно звертаються і тепер ще численні удари наших противників і що за тим піднесення і поліпшення долі нашого духовенства може бути порукою успішнішого розвою наших народних сил, пок[ійний] Володимир Барвінський бачно звертав увагу на справи нашого духовенства і сміло підносив все і всюди голос, де йшло о поліпшенні його матеріяльного биту, о оборону його загрожених прав, о піднесенні його достоїнства і поваги. Пригадаєм лиш о його основній статті о поліпшенні дотації духовенства, його виступлення проти віддання добромильського монастиря оо. василіян в руки пп. єзуїтів, проти єзуїтських місій по наших селах і містечках, його гарячий відзив о уступаючім митрополиті в[исоко]пр[еосвященнім] Іосифі Сембратовичу * і його сердечне привітне слово до теперішнього адміністратора львівської архидієцезії, преос[вященного] еп[ископа] Сильвестра Сембратовича *.

Се були провідні мислі тої програми, котру він начеркнув, обіймаючи видавництво «Діла». Твердо і консеквентно переводив він її в своїх письмах і промовах, день і ніч працював над її осуществням і, вмираючи, зламаний надміром праці, лишив нам її яко найдорожчу єдину по собі спадщину. Та програма була найглибшим ядром, цілою суттю його життя, о ній і тільки о ній думав він в своїй тяжкій недузі на смертній постелі і, догасаючи вже, в послідніх хвилях свого життя передав її, мов найдорогоцінніше сокровище, з повним довір'ям новому редакторові Антонові Горбачевському *.

Нехай же свята буде його пам'ять між нами! Сповняючи його заповіт, працюючи дальше над ділом, котре він нам показав, звеличимо найкраще пам'ять робітника-патріота. Смерть, що постигла його в цвіті літ, не дозволила

йому бачити плодів з того доброго сімени, котре він засіяв. Наше діло тепер — не дати змарніти і знидіти тому сімені, але плекати його старанно на потіху Матері-Руси і на славу всієї Слов'янщини. Нехай завсігди стоїть перед нашими очима його примір: як то він спокійно, з непоборимою вірою в святість нашої справи поборював всі трудності, працював словом і пером в часописях, брошурах і всяких комітетах, в тишині кабінету і на многолюдних зборах, як то він всю будучність свою, ба в кінці своє здоров'я і своє життя віддав великому ділу, як то він не бажав ні слави, ні почести, умів зречися всіх еґоїстичних цілей і бажань, щоб тим вірніше і в цілості служити дорогій справі народній. Життя його убоге було в лічні радості, не дало йому, що називається щастям, але ж він і не бажав нічого подібного. Єдина радість, єдине щастя його була любов і повага у того народу, котрому він вірно служив. А се велике щастя, котрого надармо добивається не один вельможа, не один цар, почало було усміхатися йому, смирному і тихому робітникові мислі і пера. Його оглядне, тактовне, а сміле і рішуче поступовання єднало йому симпатію і поваження у інтеліґенції і у простого люду. Ми бачили і чули, як перед недавнім вибором до Ради державної за округів Жовків — Рава — Сокаль наші селяни і міщани враз з місцевою інтеліґенцією домагалися його кандидатури. Але покійний, щоб не вносити роздвоєння в наші слабі сили, зрікся тої чести в користь поставленого «Руською Радою» кандидата. Певна річ, що коли б йому судилось було довше прожити, воля і любов народу були б його покликали на почесне становище заступника народного чи в Раді державній, чи в соймі, і тоді він своїм патріотичним жаром і своєю розумною політикою потрафив би був зробити багато доброго для нашої народної справи.

Смерть підкосила всі ті блискучі надії. Ми стратили в нім найревнішого діятеля, найталановитішого публіциста, многонадійного писателя і єдиного в теперішніх обстоятельствах реального політика і організатора.

Тож не диво, що несподівана смерть його глибоко потрясла серця всіх русинів, що викликала такі громадні об'яви жалю і співчуття не тільки у його другів і одномишленників, але і у людей далеких, і у його противників. Всі

схилили чоло перед його ідеєю, працею, чистотою характеру і великою заслугою. Похорон його стався великою маніфестацією цілого руського народу. При його свіжій могилі почулися русини братами, забули о всім, що їх розєднняло, а сльози, що впали на його домовину, — се були перші чисті сльози братньої любови...

ЗБІРНИК ТВОРІВ М. Л. КРОПИВНИЦЬКОГО. Т. 1

Славнозвісний по всій Україні артист драматичний Марко Кропивницький видав минувшого року в Києві перший том своїх творів драматичних, невелику книжечку (208 сторінок), в котрій поміщені чотири штуки: «Дай серцю волю — заведе в неволю», «Глитай, або ж Павук», «Невольник» і «Помирились». Одна з тих штук, «Невольник», єсть драматичною переробкою поеми Шевченка під тим же написом; прочі три — зовсім оригінальні твори. З-поміж них перша штука написана вже досить давно і ставлена була на сцену в російській Україні, не звісно нам лишень, як була прийнята публікою. Штуку «Глитай» задумує поставити на сцену наш народний театр під дир[екцією] Біберовича * і Гриневецького *.

Признаючи вповні важність театру для розвою народного, признаючи також вповні те, що театр народний, як і кождий прояв народного життя, жадному народові не дається одразу, не являється готовий і досконалий, але розвивається звільна, з менше досконалих початків, ми беремся до оцінки драм п. Кропивницького. Признаємось згори: ми потрохи упереджені до тої книжки, і то упереджені на її користь. Сама особа автора, симпатичного нашого артиста, а дальше і той факт, що книжка його єсть одним з перших і, будь-що-будь, одним з ліпших проявів літературного життя одноплемінної нам України по зняттю з українського слова тяжкої заборони, — все те спосібне упередити нас на користь книжки п. Кропивницького. А що ж доперва мова, котрою написані його драми! Такої чистої, блискучої всіма блисками поезії і гумору народного мови

нам не у многих наших писателів лучиться подибати. Широкою струєю пливе тота мова в драмах Кропивницького, — автор, очевидно, сам знає свій «дар слова» і любується переливами його чудових красок і блисків. Пісні, жарти, приказки і вигадки, мов перли-самоцвіти, сиплються безконечною многотою; деякі сцени автор, здаєсь, тільки для них і понаписував. І ми віримо, що українська публіка, котра так довго не чувала зі сцени рідного слова, з великим ентузіязмом прийме сей широко пливучий потік бесіди народної і буде ним любуватися, особливо ж чуючи його з уст таких артистів, як п. Кропивницький.

Інша річ, коли поглянемо на зміст самих штук, на їх драматичну зав'язку і розв'язку, на заложення і переведення характерів дійствуючих осіб. Під тим зглядом твори Кропивницького покажуться лиш слабонькими пробами, не доростаючими до поважної оцінки. Нам здається, що в деяких штуках, н[априклад], в «Дай серцю волю — заведе в неволю», авторові не йшло навіть о написання драми, а попросту о показання в драматичній рамці кількох сцен з народного життя, котрі нічим не в'яжуться з основою самої акції, коли тільки яка акція взагалі єсть в тій штуці. Содержання її дасться переказати в кількох словах. Парубок Семен любиться з дівчиною Одаркою. До тої дівчини прив'язався і другий парубок, Микита, син старшини, представлений в штуці гордим, понурим, пиякою та розбишакою. Розуміється, що Одарка не хоче Микити, а йде до Семена. Микита лютиться, грозить, кидаєсь навіть убити Семена, попадає за те в тюрму, утікає і пропадає десь-кудись на чотири роки. Семен і Одарка побираються, коли враз од старшини приходить наказ Семенові іти до «прийому» в солдати, але побратим Семенів, Іван Непокритий, виручає його і йде в солдати замість нього. По чотирьох роках вертається Іван на дерев'яній культі, а також приводять «шупасом» Микиту: обох принимає Семен до своєї хати, так як Микитині родичі померли, добро все порозпропадало; тут Микита і умирає, і на тім штука кінчиться. Як бачимо, єсть се собі проста і нехитра, хоч і не зовсім звичайна і в многих подрібностях натягана історія, для драматичного оброблення зовсім непридатна. Якоїсь одноцільної акції драматичної, якогось конечного, причино-

вого зв'язку фактів тут нема і сліду; сцени ідуть за сценами зовсім по прихоті автора, немов тота спокійна, широка а плитка річечка, що крутиться собі сюди і туди, і хто її знає, за чим і для чого. Більшу половину штуки займають сцени і особи, зовсім до штуки непотрібні, нічого не роблячі, нічим не характеристичні, як, н[априклад], початкова (на 5 сторонах) сцена любовної розмови козака з дівчиною, в котрій потрібного для експозиції предмету єсть, може, п'ять-шість стрічок; в тій же першій дії послідня (на 5 сторонах) сцена, як парубки вибирають собі проводиря для вечорниць; послідня (на 7 сторін) сцена другої дії — парубоцькі вечерниці; перша і друга сцена (3 сторони) третьої дії — розмови між постороннімі драмі особами, не причиняючи нічого до самої річі; четверта ява третьої дії (1 сторона) так само тільки заважаюча в драмі; перша і друга сцена четвертої дії (2 сторони), перша сцена п'ятої дії (2 сторони), де Іван розказує про своє вояцьке життя. Коли зважимо, що вся драма міститься на 60 сторонах, а між ними щонайменше 25 сторін єсть для самої зав'язки і розв'язки дійства зовсім лишніх, то прийдемо конечно до переконання, що авторові дійсно не ходило при писанні тої штуки о зробленні правдивої драми, але радше о ті лишні, з собою слабо пов'язані і на першу-ліпшу (зовсім навіть недраматичну) фабулу нанизані сцени. Правда, сцени ті, самі в собі взяті, не представляють також ніякого особливого, не кажучи вже драматичного інтересу. Парубки і дівчата сходяться, жартують, співають і розходяться без ніяких причин, чисто по волі автора. Може бути, що на сцені все то буде виглядати і пестро, і мальовничо, і рухливо, але все ж таки воно швидко утомить своєю одностайностею і недостачею якої б то не було акції, коли тільки не схочемо уважати акцією такі, н[априклад], акцесорії, як їдіння, пиття, танці і т. д.

Друга з ряду штука, «Г л и т а й», єсть уже далеко драматичніша і з деякими скороченнями могла б держатися певно на нашій сцені. Єсть се сумна історія руйнування бідних людей через одного деруна, лихваря, правдивого «кулака-мироїда» Йосипа Степановича Бичка. Дві з собою нічим не зв'язані фабули тягнуться в драмі: одна, як Бичко розпоює і доводить до цілковитої загуби багатого (?) мужи-

ка Мартина (сцени з Мартином займають всього 8 сторін); а друга та, як Бичок розлучає молоде а убоге подружжя, Олену і Андрія, і відтак доводить Олену до того, що вона за намовою своєї ж матері оддаєсь на сором Бичкові, за що відтак повертаючий зі заробітків Андрій убиває Бичка. Історія, як бачимо, дивна і на всі лади оброблювана, — в руках доброго майстра вона могла б вийти хорошою драмою. Але п. Кропивницькому і тут, очевидно, більше йшло о всякі акцесорії, ніж о розвій самої акції і психологічну аналізу характерів. Зовсім непристібні до головної дії особи займають непропорціонально много місця. І так, окрім сцени з Мартином, хоч і характеристичних, але ослабляючих головний інтерес штуки, стрічаємо зараз в першім акті зовсім лишню (на 4 сторонах) сцену, містячу в собі довжезне оповідання о своїй любові дівчини Христі, котра тільки раз задля вирецитування тої повісти являється на сцені; до так лишніх сцен в драмі мусимо зачислити і цілу, дуже мальовничу і тільки в одній невеличкій черточці характеристичну (стор. 116), першу відслону четвертого акту, майже нічим важним з цілою штукою не зв'язану, а займаючу цілих 12 сторін. І тут затим, обчисливши, що лишнє, а що конечне в драмі, побачимо велику диспропорцію. Вся драма займає 58 сторін, а лишніх в ній без малого 24 сторони!

Правда, п. Кропивницький, як видно, бере собі за взір Островського *, у котрого також драматична композиція дуже слаба (хоч і не так слаба, як у п. Кропивницького). Та тільки ж не треба забувати, що у Островського єсть се хиба артистична, і що драми його поза границями Росії ніколи не найшли і не найдуть вступу на жадні сцени європейські іменно задля слабости своєї композиції. А подруге, слабість композиції надороджується у Островського майстерським обмалюванням кождої, хоч і найменшої особи, глибокою психологічною аналізою головних осіб і широким освіченням цілого стану суспільности, з котрої він вириває своїх героїв і героїнь. Особи в його драмах, хоч не раз і лишні для головної акції, завсігди є безмірно характеристичні, гостро замарковані і надовго вбиваються в пам'ять. Всього того у п. Кропивницького нема. З його драм ми не видобудемо ніякого суду о українській суспільности; його особи розпливаються, не мають крови і

кости, а стоять тільки тими дотепами і концептами, котрі їм автор вложить в уста а котрі не характеризують ніякої індивідуальности. Його парубки всі не то що подібні до себе, але становлять мовби одну особу; дівчата тим паче. А його чорні характери, як Бичок, аж надто очевидно, пересаджені на нашу ниву з великоруської, з «Темного царства» Островського *.

«П о м и р и л и с ь» (жарт в одній дії) єсть цілий немов живцем переведений з Островського. Ті самі великоруські, а зовсім не українські міщани, що б'ються накулачки в прилюдному місці і люблять навіть з доброго приятеля зідрати, коли рука засвербить; те саме темне самодурство, боязнь перед всякими новостями, віра в Антихриста і близький кінець світу, ті самі забобони, котрі так характеристичні для московських розкольників, але зовсім неможливі серед українського народу. При тім же і сам предмет сієї послідньої фарси так само грубий і огидний, ображаючий всяке чуття моральне, як і в многих штуках Островського. Ми надіємся, що та чужоплемінна кропива не найде відповідного до розросту місця на здоровім українськім ґрунті, під ясним українським небом. Коли б ми сміли радити п. Кропивницькому, то радили б йому, нехай радше пише такі, хоч і зовсім недраматичні, та все-таки більше поетичні і більше правдиві картини, як «Д а й с е р ц ю в о л ю», відки бодай віє на нас теплий, запахучий воздух нашого села, ніж такі чорні, тільки в душливій атмосфері великоруського життя можливі картини, як «П о м и р и л и с ь».

Збираючи докупи все сказане о драмах п. Кропивницького, ми бачимо, що, окрім пречудової народної бесіди і набутої театральною практикою зручности до аранжования сценічних ефектів та уподобання в виставних і пестрих картинах, властивого драматичного таланту у нього небагато. З тим всім годі заперечити, що збірник його драматичних творів все ж таки є збагаченням нашої літератури і що драма «Г л и т а й», о половину скорочена і трохи перероблена, могла б бути оздобою нашої сцени і одною з ліпших драматичних штук нашого репертуару, так убогого оригінальними працями драматичними.

РУКОПИСИ ПОК[ІЙНОГО] ВОЛОДИМИРА НАВРОЦЬКОГО

О оставшихся по смерті пок[ійного] Володимира Навроцького рукописях одержав комітет, занимаючийся видаванням всіх його творів *, обширний лист від брата його, Костя Навроцького *, з котрого виймаємо що важніше. В 1878—1880 роках працював пок[ійний] Навроцький над уложенням популярної книжки «Порадник для селян в справах скарбових», котрий мав бути виданий в спілці з «Просвітою». Порадник розпадався на три часті: 1) «Як обходитися з сею книжкою?»; 2) «Загальний огляд фінансовости і уряджень держави» і 3) «Що таке штемплі і такси, до чого вони і як їх платити?». В тім послідним розділі говориться о податках посередніх і безпосередніх взагалі. Покійник клав велику вагу на тую працю; початок її обнимав кільканадцять аркушів письма. Чи була вона скінчена і де тепер обертається — сього автор листа не знає. Між паперами, находячимися у Костя Навроцького, найважніше єсть початок студіюм етнографічного «Пропащі становища», в котрім пок[ійний] автор задумав був описати окраїни руського населення над Вислоком і долішнім Сяном *. До тої статті відносяться також очерки його подорожі по тих сторонах і очерк «Дивний край». Дальше знаходиться початок статті «Смерть а пропінація»; друга, нескінчена статтяйого передана була вже по смерти покійника бл[аженної] п[ам'яті] Володимирові Барвінському (находиться тепер у проф. Александра Барвінського). Крім того, в нотатках покійника находиться кількасот записаних ним пісень народних, слів, зворотів та виписок з газет, а також цікава бесіда дотично становища, яке мали зайняти «русини-народовці» супроти внесення пок[ійного] Юліяна Лавровського *. Листів покійника до родини єсть около 100; між ними, певно, буде багато таких, котрі представляють загальний інтерес і будуть опубліковані. Цікаві суть, більше для біографа, ніж по своїй поетичній стійности, проби стихотворні, з котрих дві, на смерть його любимої жінки Марії з Дзбанських Навроцької *, тут яко матеріял наводимо. Перша з них писана 20 серпня, а друга — 19 липня 1878 року, т. є. в тиждень по смерті любої дружини в Глогові *, де покійник під той час пробував на комісії.

NÁROD SOBĚ

I

Щоб належито вирозуміти, чим було для чехів велике свято отворення чеського народного театру в Празі, треба поперед всього розказати коротко історію заложення того театру і подати його опис. До р. 1848 чехи зовсім не мали свого театру в Празі, хоч ще в р. 1845 деякі чехи просили у тодішнього виділу станового о його заложення — розуміється, безуспішно. В р. 1850 зав'язалося товариство, маюче на цілі основання чеського театру в Празі, і почало збирати складки, але аж 1863 р. виділ краєвий чеський заложив тимчасовий театр чеський, в котрім давано представлення аж до 1882 року. Тим часом з назбираних складок почали будувати театр; 1868 р. положено під нього камінь угольний. (При тім торжестві були русини о. Стеф[ан] Качала і Богдан Дідицький). План виробив і будову провадив славний архітект чеський, проф. Житек. Будова тяглася звиш 13 літ, в міру прибування фондів. З початком 1881 р. видано вже було на неї до 1800000 з[олотих] р[инських], і вже театр був майже готов; на вересень 1881 року пороблені були приготовлення для празничного отворення театру, коли 12 серпня бляхарі, працюючи під дахом, случайно запустили огонь до середини — і за кілька годин пожар знищив плоди 30-літніх заходів і складок цілого чеського народу.

Але се велике нещастя не зломило чеської енергії і віри в себе. Ще коли театр горів, зачато збирати складки — і складки поплили тепер далеко багатші, ніж поперед того. В кількох місяцях зібрано 820000 з[олотих] р[инських], з асекурацій вплило 250000 з[олотих] р[инських], а 150000 з[олотих] р[инських] допозичав сойм за іпотекою. Самі складки осіб приватних на спалений і новий театр разом виносили звиш 2 мільйони з[олотих] р[инських]. Та зате сей новий театр есть далеко більший і пишніший від спаленого, бо докуплено дім сусідній і зайнято під будову також той пляц, на котрім стояв театр тимчасовий. Взагалі будова театру погорілого і нововідбудованого коштувала 3100000 з[олотих] р[инських], з котрих перед пожаром видано 1800000 з[олотих] р[инських], а на відбудову 1300000 з[о-

лотих] р[инських]. Розуміється, що досі будова не єсть ще в всіх частях цілком скінчена.

Новий чеський театр народний взноситься на березі Волтави *, напроти гори св. Лоренца. Будинок єсть з всіх чотирьох сторін відособлений і доступний, виставлений в стилі старого ренесансу. Імпонуюча позолочена копула вистрілює високо понад будинки міста. Головний вхід знаходиться від улиці Фердинанда, напроти палати Лажанського. Над входом взноситься препишна лоджія, крита п'ятьма низькими копулами. Колюмни коринтські підпирають мармурові луки, під котрими знаходяться різьби Аполлона і дев'яти Муз *. Над лоджією єсть тераса, відки розстелюєсь прекрасний вид на цілу Прагу аж до Градчина *. Портик і лоджія сполучені з головним будинком кліткою сходовою. Гарна єсть також фасада від сторони улиці Театральної, становляча галерею лукову: колюмни в стилю іонськім, капителі з граніту, а склепіння лукові з каменю піскового. Галерея і лоджія освітлені газом — впрочім, весь будинок освітлений світлом електричним. Під'їзд находиться від сторони берега Волтави, — відти також іде окремий вхід до ложі цісарської.

В головнім вестибюлі находиться 8 образів пензля Лібшера *, представляючих алегорії: оперу, трагедію, мелодраму, оперетку, комедію, драму, водевіль і балет. Відси троє дверей скляних веде до головного фойе: єсть воно склеплене, пилястри і стіни з штучного мармуру, а ґзимси з мармуру карарійського. Стеля і стіни прикрашені малюнками.

Кімнати цісарські становлять окрему, зовсім в собі замкнену часть театру. На долині знаходиться осібний вестибюль, відки сходи з шлезького мармуру ведуть до цісарських кімнат. Стеля над сходами прикрашена препишними малюнками, передсінок цісарських кімнат оббитий сіро-зеленими шовковими тапетами, а фриз поділений на 9 піл, містячий малюнки чеського маляра Маржака *, представляючі історичні місцевості Чех і величну напись «Národ sobě». З передсінка входиться до цісарського салону, оббитого жовтими шовковими тапетами. Фриз прикрашений препишними образами славного чеського маляра В'ячеслава Брожека *, в котрих представлено головні мо-

менти панування в Чехах трьох династій: Премислідів *, Люксембургів * і Габсбургів *. Стеля салону покрита багатими орнаментами і золоченнями. З салону ведуть одні двері до ложі цісарської, а другі до будуару, оббитого ясно-синім адамашком. Ложа цісарська оббита темно-зеленим адамашком; над нею взноситься балдахин оксамитний, увінчаний чеською короною. З поруччя ложі звисає багатий ковер з гербом Чех. Умеблювання ложі дуже виставне — коштувало само 150000 з[олотих] р[инських].

Театр має чотири поверхи: ложі знаходяться на партері, на 1-ім і 2-ім поверхах. Ложа цісарська находиться обіч стіни на першім поверсі; над нею єсть ложа для свити цісарської; насупроти — ложа для членів виділу краєвого на партері, над нею — ложі намісника і маршалка краєвого.

Весь дах в новім театрі залізний; так само і конструкція сцени, почавши від пивниці о трьох поверхах, а також і всі п'ять поверхів над сценою — все єсть залізне. Досі в цілім світі нема другої сцени з залізною конструкцією. Сцена має п'ять куліс завглибшки. Театр має шість машин парових, умищених в пивницях, але так, щоб ані одна не була під сценою ані під амфітеатром, але всі на боках. Три машини мають сил по 80—100 коней, одна 50 коней, а дві по 40 коней. Машини ті служать до огрівання театру парою, до освітлення електричного, до вентиляції і до висування і спускання декорацій. Воду черпають вони прямо з Волтави. Світло електричне системи Едісона *. Ламп єсть в театрі 2500, кожда з силою 8—12 свічок. Крім того, на головних проходах суть лампи охоронні на случай, коли б світло електричне згасло. В тих лампах горять свічки.

Дуже добре суть уряджені водопроводи, беручі воду з 9 резервуарів, уміщених над театром, а наповнюваних водою прямо з Волтави при помочі машини парової. Рури водопроводу мають промір одної стопи віденської. Над кождою кулісою вгорі суть мідяні дірковаті рури, котрі в одній хвилі можуть залити цілу кулісу від одного краю до другого. Инші рури кінчаться великими ситами, з котрих уливний дощ може залити цілий театр. Механізм водопровідний можна порушити і знадвору, коли б в разі небезпеченства зсередини годі було до нього приступити. За одним потягненням ручки з всіх кранів в театрі бухнуть потоки води.

Всі місця і локалі в театрі получені з собою телеграфами і телефонами. Окремі суть телеграфи пожарові. Місто безплатно достарчає 12 помпієрів театрові на службу вечірню, а 5 помпієрів пробуває там день і ніч в осібній стражниці в самім театральнім будинку.

Се єсть короткий опис того національного пам'ятника, котрий здвигнув чеський народ собі самому. Урядження чеського театру може рівнятися з перворядними театрами европейськими; в деяких зглядах воно перевишає, н[а]пр[иклад], урядження двірської опери в Відні. Ніщо і говорити о тім, що консервація і адміністрація сього театру буде коштувати також дуже багато, і народ чеський буде ще мусив довгі літа поносити багато жертв, заким театр той зможе удержатися самими доходами з представлень сценічних. Але то певна річ, що народ не пожалує жертв ніяких, знаючи, що робить се собі самому.

II

А тепер, познакомивши читателя хоч з історією і виглядом того великого твору чеської енергії і усильности, що зветься чеським народним театром, ми розкажемо трохи обширніше про празник його отворення, звертаючи при тім головну увагу на наших руських репрезентантів, котрі своєю присутностею почтили велику культуру і національну працю братнього чеського народу.

Русини, як се вже звісно читателям «Діла», вислали трьох делегатів на той взнеслий празник чеського народу, а іменно професора Романчука *, д-ра Іс[идора] Шараневича і Володислава Федоровича * яко репрезентанта руської шляхти. (Крім них, були ще на торжестві яко приватні гості син д-ра Іс. Шараневича і п. В. Площанський *, редактор «Слова»). Ті наші три делегати завсігди держалися разом і виступали солідарно яко репрезентація русинів. Коли приїхали до Праги в суботу о 10 годині вечером, прийняли їх дожидаючі на двірці залізниці члени комітету і повезли до першого готелю празького, званого «Готель де Сакс», де їм визначені були кватири. Яко невідступний супровідник для руських делегатів визначений був комітетом п. Патера *, кустос «Чеського Музею». Розуміється, що комітет приймав і угощував всі депутації — а також і нашу ру-

ську — через весь час їх пробування в Празі на свій кошт. П[ан] Федорович, прибувши до Праги ще в п'ятницю, пробував там своїм коштом.

Рівночасно з приїздом наших делегатів до Праги, с. є. в суботу вечером, була в кімнатах «Мещанскої беседи» * приготована комітетом вечеря для слов'янських гостей, однако ж наші делегати задля спізненої пори і втомлені після далекої дороги не пішли туди, але, повечерявши в готелі, удалися на спочинок.

Слідуючого дня, в неділю, відбулася поперед усього академія о 12 годині в полудне, де віддекламовано два натхненні стихи Врхліцького *, написані спеціяльно для сього случаю, дальше відграно також для сього случаю написаний утвір музичний і відспівано пречудову кантату Гейдука * хором, зложеним з 200 співаків. Під час тих продукцій — перших на сцені нового театру — наші делегати сиділи в ложі партеровій, і особливо багатий староруський стрій Володислава Федоровича звертав на себе увагу всеї безчисленної публіки як в театрі, так і в місті самім. По академії відбувся обід в готелі Саськім, уряджений комітетом для гостей слов'янських, окрім словаків, котрих багатий, в Празі проживаючий словак Кузьманич запросив був до себе. Не був се, отже, офіціяльний бенкет, але скромніша, дружня учта. Зразу було в плані не взносити на тім обіді ніяких тостів, але в ході дружньої розмови між різнорідними слов'янськими висланцями, коли серця, огріті піднеслим почуттям, почали битись живіше, не обійшлось і без бесід та промов. Їтак, предсідатель комітету вніс тост на здоров'я зібраних гостей слов'янських; на його промову відповів бурмистр краківський Вайгель досить обширною бесідою, а затим повстав д-р Шараневич і, зазначивши близьке свояцтво між племенами слов'янськими, сказав між иншим: «У нашого народу єсть приповідка, що гора з горою не зійдеться, а чоловік з чоловіком здиблеться. Так і ми з Вами, браття чехи. Наші гори розійшлися, наші ріки розплилися, але наші серця найшлися і найдуться в кождій потребі». Промову д-ра Шараневича всі присутні прийняли живими окликами «Slava!». (Бесіди д-ра Шараневича не подали чеські газети для того, бо вона, як сказано, була виголошена в кружку більше приватнім, а не на публічнім бенкеті.)

Вечером того першого дня було в театрі представлення, на котре прибули многі чеські магнати, а також представителі світу офіціяльного: чеський губернатор, маршалок краєвий і др. Всі улиці і площаді перед театром були переповнені тисячами народу, котрий всіх входячих і виходячих гостей вітав одушевленими окликами «Slava!». Звуки патріотичних чеських пісень розлягалися по цілім місті. Головна улиця, ведуча до театру (ул. Фердинанда), того і слідуючого вечора освітлена була лампами електричними. По театрі удались гості до салі «Мещанскої беседи», де відбувся т[ак] зв[аний] «Přatelsky večer», на котрім зібрані гості допізна забавлялися дружніми розмовами і любувалися патріотичними чеськими піснями, котрі співало товариство празьке «Hlahol».

Слідуючого дня, т. є. в понеділок, відбулася друга половина великого національного празника. О 10-ій годині зрана вирушили слов'янські гості під проводом д-ра Тоннера * звиджувати цікаві пам'ятки міста Праги, а іменно Градчина, костела св[ятого] Віта, палати Валленштайна * і др. Д-р Тоннер показував і поясняв гостям особливості тих місць по-чеськи. О 3-ій годині пополудні зачався в великій салі «Мещанскої беседи» бенкет. Наших делегатів посаджено на почесних місцях, близ славного провідника чеського д-ра Рігера *, а і нині прекрасний стрій п. Федоровича, відмінний від вчорашнього, звертав на себе увагу загальну. По учті розпочались тости. Перший промовив Рігер і підніс заслуги династії Габсбурзької і пануючого нині цісаря около відродження і подвигнення чеського народу. По нім промовив Шкарда, член виділу краєвого і інтендант чеського театру, і взніс тост на честь чеського народу і на його щасливу будущину. Дальше говорив заступник чеського бурмистра Валіш, і взніс тост на честь слов'янських гостей. По нім заговорив по-польськи бурмистр краківський Вайгель і, пройшовши коротко історію чеського народу, його зносин з Польщею і його відродження, взніс тост на честь Рігера. По нім слідувала промова нашого делегата Романчука, котру ми подали в скороченні після газет чеських. Нині подаємо її в цілості:

«Сердечні браття чехи! На вість о вашім народнім святі поспішили і ми, русини, щоби з щирого серця пожелати

вам щастя і потішитися вашою радостею. Ви можете мати можніших приятелів, але щиріших від нас не маєте. Ще з давніх давен, коли і ми, і ви своїх князів мали, в'яже оба народи дружба. Наші князі дружилися з вашими королями, наш Лев з вашим Вацлавом *, на Гуситські війни * йшла і наша шляхта, іменно литовсько-руська, воювати й за вашу свободу, в нових часах наші поети і учені, Шашкевичі, Вагилевичі *, переписуються з вашими Шафариками * і Ганками *, а найбільший наш поет Тарас Шевченко одну з найкращих своїх поем заспівав в славу Івана Гуса * і переслав та й присвятив її знаменитому вашому Шафарикові. За кождим разом, коли Золота ваша Прага обходила яке ваше свято, а містила в собі і слов'янських гостей, прибували сюди і русини: були на слов'янськім з'їзді 1848-го року, були на закладинах вашого театру в 1868-ім році, прибули і нині, і на кождий ваш зазив ми готові прибути знов. Ми тішимося з вами і з вами сумуємо. Коли перед двома роками сей ваш театр, ваша надія, жертва і праця многих літ, в одній хвилі обернувся в руїну, не тільки вам полилися сльози, але і нас заболіло серце. Нині ж глядимо на вас з беззаздросною радостею і з подивленням; ми подивляємо ваш патріотизм, вашу енергію і витривалість, єдність і солідарність всіх верств вашого народу, тверду віру в себе, не захитану ніякими невзгодинами, ми подивляємо, як ви не якою чужою помочею, але власними силами добилися теперішнього поважного становища, — подивляємо і черпаємо звідси також для себе науку, потіху і надію. Справді, такий народ, як ваш, не тільки не загине ніколи, — сеся прекрасна ріка не пропаде ані в німецькім, ані в ніякім чужім морі, — але він буде ще щораз більше рости і процвітати. Такому народові і тим проводирям, що його так повели, честь і слава!»

Після Романчука промовив директор загребського театру, хорват Мандрович, котрий при кінці своєї промови виразив бажання, «щоб старий чеський лев охороняв чеську народність від ворожих нападів», і взніс тост на честь і славу чеського народу. За ним словак Йосиф Гурбан * взніс тост в честь міста Праги. Словенець Івон Грибар взніс тост на честь народу чеського, першого представителя і двигача слов'янської взаємности. По нім морава-

нин Шром взніс тост на розвій чесько-моравської спільности. Після нього виступив відпоручник краківського «Czas-y» * гр[аф] Андрей Потоцький * з промовою в честь чеської журналістики. Йому відповів д-р Єржабек довшою промовою, котру закінчив тостом «на загальний поступ до свободи рука об руку з покревною Польщею». По нім проф. Дурдик * взніс тост на честь чеських драматичних поетів, компоністів і артистів. Бенкет закінчився промовою Ф. Шуберта *, директора чеського театру, на честь чеської штуки, «котра здобуває і здобуде світ для чехів».

Затим провідник бенкету Рігер, замикаючи його, оповістив зібраних о надоспівших телеграмах, котрих було 96 польських, 27 хорватських, 22 словацькі, 21 словенська, 20 руських, кілька російських, 4 болгарські, 1 сербська, 1 сербсько-вендська і 1 угорська.

По бенкеті всі удалися до театру на представлення опери Сметани * п[ід] з[аголовком] «Лібуша». Під час того представлення комітет також відзначив наших делегатів, уміщуючи їх в перворядній ложі на 1-ім поверсі, туж обіч ложі провідника чеського Рігера. По представленні театральнім відбувся знов «Přatelsky večer» в салі «Мещанскої беседи». На тім скінчилася офіціяльна часть чеського торжества.

Слідуючого дня перед від'їздом наші делегати звиділи ще пам'ятки Чеського Музею і відвідали також деяких знаменитих чехів, як Рігера і Їречка *, в їх власних помешканнях. Того ж дня бурмистр Праги д-р Черні * лично прибув до готелю Саського попрощати руських гостей.

Можемо сміло сказати, що празник чеський і для нас, русинів, не останеться без хосенних наслідків. Як колись на соборі празькім 1848 року, так і тепер пронеслось в мурах надволтавської «Золотої Праги» наше слово голосно і розумно і залунало в серцях всіх слов'ян, зібраних з різних окраїн широкої слов'янської землі. Як тоді, так і тепер наші делегати виступили гідно і поважно, здобули собі і руському імені почесть і засвідчили живучість руського народу, його працю над власним поступом і його щире почуття слов'янської дружности. Як колись, так і тепер наші деле-

гати в піднеслій, празничній хвилі старались подати початок до живіших літературних і наукових взаємин.

Бажаємо з щирої душі, щоб той празник в Празі і рівночасно празник Міклошича в Відні *, — щоб оба ті слов'янскі свята не проминули безслідно в історії Слов'янщини, але стались початком нової, дружньої праці для всеслов'янської свободи, спільности і поступу.

ПОТОПА СВІТУ

Оповідання з Письма Святого

Переднє слово

Поміщаючи се «оповідання з Письма Святого», редакція «Зорі» згори уважає конечним застерегтися проти всяких можливих закидів і непорозумінь. Яко часопись літературно-наукова, «Зоря» почуваєсь до обов'язку знакомити своїх читателів з всіми важнішими явищами і здобутками сучасної людської мисли. А одним з найцікавших явищ того роду єсть, безперечно, теперішня наукова робота над критичним поясненням і вирозумінням Письма Святого. Розпочата ще в минувшім столітті в Англії, робота сеся найшла швидко в Німеччині дуже талантливих представителів, а іменно Реймаруса * і Лессінга в минувшім, а Фрите *, Штравса *, де-Ветта *, Бруна Бавера *, Шрадера * і множество других в нинішнім століттю. Тепер вона розрослася в цілу превелику літературу, серед котрої особливо визначається докінчене минувшого року критичне видання цілого Письма Святого в 20-ти томах, доконане Едвардом Рейсом *, професором в Штрасбурзі, на французькій мові.

Для познакомлення з методою і здобутками тої великої критичної школи поміщаємо поки що се оповідання про «Потопу світу». Очевидна річ, що, звертаючи увагу галицької інтеліґенції на методу і здобутки німецької критики біблійної, редакція «Зорі» далека від того, щоб через те вдиратися непокликано на поле принципіяльно їй чуже і далеке, на поле церковної догматики. Догматика яко систем в і р о в а н ь, опертих на джерелі надприроднім, сто-

їть зовсім далеко від всякої людської критики, недосяжено для всякого раціоналізму. Критика, котра розбирає її с у б с т р а т — Письмо Святе, через те зовсім ще не тикає її істоти і не стаєсь нічим небезпечною для цілости релігії, бо ж прецінь — пригадаємо золоте слово Лессінга — «d e r Buchstabe ist nicht der Geist und die Bibel ist nicht die Religion»[1]. Не Біблія сама по собі єсть релігією, хоч догматика церковна опирається на Біблії. Джерело релігії єсть дух, чуття, а се єсть таке поле, куди ніяка критика не важиться пробиратися. Біблія, як каже той же Лессінг, очевидно містить в собі більше речей, лишніх для сущности релігії, і хибно було би думати, що і в тих лишніх, чисто земних, історичних і проч[их] ділах єсть Біблія так само безпохибною, як в чисто релігійних. До таких п о б і ч н и х речей належить, безперечно, і оповідання про Потопу світу, далеке від зв'язку з властивою догматикою, і для того, містячи критичний розбір тої повісти, ми маємо надію, що наша проба з жадної сторони не викличе невдоволення ані безпідставних підозрінь.

I

Кожда релігія на світі — а єсть їх дуже багато — має свої святі перекази і оповісті, котрі, хоч і не дотикають прямо самої основи віри і богослуження, а все переховуються в пам'яті народній з поважанням. Декотрі релігії народів освічених, як китайців, індусів, турків і жидів, мають також свої Святі книги, в котрих такі повісті з давен-давна стоять позаписувані.

Наша християнська релігія прийняла межи свої Святі книги також Святі книги жидівські, котрі у нас називаються «Святе Письмо Старого Завіту». Межи тими книгами визначається особливо сама перша книга, названа «П е р в о п о ч а т к и» (по-грецьки Génesis, т. є. «повість о тім, відки і як все почалося або повстало», а по-церковному зовсім недокладно прозвана книгою «Битія»). Книгу тоту мав написати жидівський вождь і праводавець Мойсей * за яких 1000 літ перед Рождеством Христа. В ній розповідається, як Бог сотворив світ і людей, як перші люди

[1] «Літера — не дух, Біблія — не релігія» *(нім.)*. — *Упоряд.*

жили в Раю, як согрішили і були з Раю вигнані, як відтак розмножилися і забули о Бозі, за що Бог так угнівався, що покарав їх Великою потопою, в котрій вигибло все, крім одної праведної родини. Дальше за тим іде оповідання про друге розмноження людей, про будову вежі вавилонської * і розселення людей по всій землі, про Авраама * і других жидівських патріярхів і кінчиться на тім, як жиди поселилися і розмножилися в Египті.

Донедавна ще не тільки прості люди, але навіть учені священики та проповідники і світські учені мужі уважали книгу «Первопочатки» найдавнішим документом, чи там по-нашому свідоцтвом до історії людей. Одно те, що, як учить віра, Мойсей мав писати її з оповідання самого Бога — бо і хто ж з людей міг би докладно посвідчити о тім, що діялося в тих часах, коли ще людей і нащадку не було на світі? — а друге те, що учені люди не знали инших, стародавніх свідоцтв і письм, котрі можна би було порівняти з Мойсеєвими. Все, що найшлося позаписуване у греків і римлян, сягало не дальше, як 800—500 літ перед Христом.

Але в послідніх 80-и літах річ тота дуже змінилася. По довших і невтомимих заходах удалося ученим людям винайти ключ до відчитування стародавніх египетських написів, котрих находиться дуже велике множество на всіх стародавніх египетських будовах з тесаного каменя. Написи ті писані (а властиво вирізувані на камені) не так, як ми тепер пишемо, буквами, але образками: кождий образок значить або одно слово (н[а]пр[иклад], хотячи написати слово «кінь», писар брав і малював коня), або один слог (н[а]пр[иклад], «король» — осібний образок на «ко», а осібний на «роль»), або й ціле речення. До недавніх часів ніхто не умів того письма читати, аж вкінці викопано плиту, на котрій вирізане було одно оповідання в двох язиках і двояким письмом: по-египетськи тим образковим письмом і по-грецьки грецькими буквами. Се дало ученим людям сказівку, як треба читати ті египетські образки, а з докладного виучення тої мови, якою говорять нинішні жильці горішнього Египту, т[ак] зв[ані] копти *, удалося вимірковати і пізнати бесіду стародавніх египтян і добре повідчитувати тисячі і тисячі їх образкових написів. Праця

показалася недаремною. Між тими написами понаходилися деякі дуже давні: на три, на чотири і на п'ять тисяч літ перед Христом, і показали цілому світу доочне, яка то безмірно давня була освіта і культура єгиптян. Бо коли перекази жидівські, а на їх підставі і віри деякі твердили, що від сотворення світу до Рождества Христа було всього 4000 літ, то єгипетські написи доказали, що в самім Египті ще на 5000 літ перед Христом були уже села і міста, були королі і уряди, т. є. була вже дуже давня і високо розвинена культура.

Ще цікавіші і важніші свідоцтва прибули з другого боку. Відомо було і з Письма Святого, і з инших давніх книг, що в Середній Азії, над великими ріками Евфратом * і Тигром *, лежали дуже давні величезні міста Вавилон * і Ниниве *. Нині тих міст нема на світі. На тім місці, де стояв Вавилон, находяться ще і досі величезні купи розвалин, але про сліди Ниниве донедавна не знав ніхто. Аж от перед кількадцятьма літами учений англічанин Лайард * почав на добрий здогад розкопувати кілька великих сугорбів над рікою Тигром. І справді, під негрубою верствою землі показалися величезні звалища давньої ассирійської столиці. Від того часу англічани не щадять труду і грошей на розкопи тих звалищ, при чім прийшлося навіть порозвалювати цілі села і містечка, котрі побудувались наверху давнього міста. Найважніша річ, котру найдено в тих звалищах, крім многих золотих і срібних оздіб та вирізуваних з мармуру фігур, суть невеликі плиточки та валочки з випалюваної глини, покриті написами. Правда, зразу мало хто навіть догадувався, що се можуть бути написи — так дивовижно виглядали вони. Були се самі лісочки, подовжні і поперечні, вигляду такого, як плішки або клиння. Такими клинами покриті були ті глиняні таблички, і, догадуючись, що се мусять бути написи, учені назвали їх клиновим письмом. Ніхто не знав, якою мовою писані (опісля показалося, що була то не одна, але аж три мови!) і як читаються ті лісочки і клинчики, а навіть сказівки такої, як в Египті, тут не знайдено. А прецінь по довших літах праці і труду удалося двом ученим нараз, одному в Азії, а другому в Европі, не знаючи один о другім, відчитати майже зовсім згідно те клинове письмо! Від того часу ассирійські та вавилонські черепки з дивовижними значками перестали бути для світу

мертвою глиною, але сталися безмірно важними документами до людської бувальщини, заговорили стародавньою, від тисячей літ забутою мовою, а пречінь зрозумілою для нас.

Між руїнами Ниниве надибано один величезний сугорб, очевидно, звалища многих обширних будинків, а в тих звалищах тисячі і тисячі глиняних табличок і валочків, покритих клиновими написами. Дещо з них уже видобуто, але далеко більше жде еще світла денного, а тільки малу часть з видобутих відчитано досі і видано друком. Звалища ті — се велика бібліотека ассирійського царя Ассурбаніпала *, в котрій переховувано всі важніші записки державні: про діла королів, про війни і битви, про доходи державні, описи підвладних країв, міст і народів, а також святі книги, повісті і перекази ассирійські і вавилонські. Безмірно цікаві для нас ті святі книги. Багато уступів в них здається живцем переписаних з жидівського Святого Письма, тільки ж жидівське Святе Письмо повстало (т. є. найдавніші його книги) в 1000—500 літ перед Христом, а вавилонські та ассирійські черепки сягають 3000—2000 перед Христом, т. є. суть 2—4 рази давніші.

Коли так в послідніх часах з двох місць видобуто дуже давні, і то переважно урядові, свідоцтва про ті замерклі часи, о котрих оповідає Мойсеєва книга «Первопочатки», і коли ті свідоцтва дуже цікаве світло кидають на саму Мойсеєву книгу і на самого Мойсея, то треба запримітити, що іще з одного боку по довгих і трудних дослідах удалось ученим людям кинути нове світло на першу книгу жидівського Святого Письма. Ото перечитуючи уважно тоту книгу в старожидівській мові, віддавна зауважили учені, що ціла книга видаєсь не ділом одного чоловіка, котрий сів і написав її, як знав або як йому переказано, і котрий, пишучи, розуміється, дбав о то, щоби кожда частина писаного згоджувалася з всіми другими частями і з цілостею. В Мойсеєвій книзі «Первопочатки» при ближчім догляді показалися дивні незгідності щодо духу і способу писання, так немовби ціла книга зліплена була з двох окремих оповідань, опісля перемішаних одно з другим, без достаточного зв'язку. Особливо вражало кождого уважного читателя те, що в одній і тій самій книзі Бог зва-

вся раз «Jahve» (у нас в церковнім Єгова), а другий раз те саме поняття «Бог» виражалося словом «Elohim», котре слово єсть не поєдинчим, але множественним числом від слова «Eli». Позаяк така несхідність повторювалася часто, для того стрібовано розділити ті місця і ті уступи, в котрих уживається на означення Бога назва «Jahve», від тих місць, де стоїть «Elohim». І що показалося? Показалось, що кожда така частина, взята окремо, становить сама для себе добру цілість, одностайну щодо способу писання, так що тепер напевно мож було твердити, що перша книга Мойсеєва не єсть ділом одного чоловіка, але двох окремих людей, котрі навіть не жили в однім часі, а відтак з тих двох оповідань зістала яко-тако зшита докупи, і то в такий спосіб, що до кождого уступу з одного оповідання дописувано відповідний уступ з другого оповідання. Відти повстали часті повторення, котрі дивують кождого читаючого Письмо Святе.

Але не досить на тім. З деяких місць в тих Мойсеєвих книгах, коли їх порівняно з свідоцтвами написів египетських, ассирійських та вавилонських, показалася можність осудити напевно, коли, в якім часі писані були ті так названі Мойсеєві книги. І вийшло так, що книги ті могли бути писані не швидше, як 800—600 року перед Христом, т. є. не менше як 200 до 400 літ по смерти Мойсея.

Але хто ж міг написати їх? Очевидна річ, що по імени його назвати годі, тим більше, що писали ті книги щонайменше два чоловіки. Коли вдуматися в духа їх писань, то покажесь, що одно (мабуть, давніше) оповідання єсть більш поетичне, образове, оживлене, огнисте, зближене до того способу писання, якого уживають пророки. Єсть то іменно те оповідання, в котрім Бог називається «Jahve», і для того автора того оповідання прозвано Я г в і с т о м. Друге оповідання, більш сухе, не раз пересадне в вичислюванні дрібниць, навіяне духом вузької обрядовости і нетолеранції, вказує виразно, що писав його якийсь жрець, котрому більше ходило о жертви і обряди, ніж о правду, а навіть о віру і релігію. Єсть то оповідання, в котрім поняття Бога означено словом Elohim, і для того автора того оповідання названо Е л о г і с т о м.

II

Між оповіданнями першої «Мойсеєвої» книги віддавна звертало на себе особливу увагу обширне оповідання про Потопу світу. Простих людей вражували величні образи того оповідання: вода покриває всю землю, зноситься на 15 локоть понад найвищі гори, всі живі твори гинуть, тільки один праведник з своєю родиною за волею Божою рятується від погибелі. Кілько то народних повістей і повірок повитворювалося між простим народом на підставі того оповідання! Нагадаю тільки дві, котрі сам я записав в селі Нагуєвичах коло Дрогобича і котрі, певно, можна чути і по инших селах. Їтак, говорять, що коли Ной * збудував свій ковчег і збирав до нього всяку звірину, то тільки один величезний звір, о д н о р і г, не хотів іти до ковчега, уповаючи на свою величінь. І справді, коли прийшла Потопа і залляла всю землю, то однорогові вода досягла тільки до колін і він спокійно ходив собі по воді, аж поки не згиб, не могучи ніде найти для себе паші. Друга повість говорить, що коли по розказу Божому води почали спливати і ховатися в землю, то попідносили і повидували собою великі пласти земної кори, і таким способом поробилися гори на землі.

Та не тільки прості, але і учені люди багато займалися біблійним оповіданням про Потопу світу. Здибаючи всюди в землі досить грубі поклади намулів, ствердлих з часом в камінь, але виразно свідчачих о тім, що повстали они з водяного осаду; далі, здибаючи не раз по високих горах шкаралущі морських слимаків і черепниць, учені люди під впливом ніби Мойсеєвої повісти міркували собі, що все те суть іменно сліди тої Великої потопи світу, і навіть назвали деякі поклади земні потоповими або з-латинська дилювіяльними, нібито осадженими під час Потопи світу. Правда, відколи люди пізнали, що земля кругла, «як гарбуз», то зараз мусило стати їм ясно, що така потопа, котра відразу вкрила би в с ю землю, єсть неможливою, бо відки ж би раптом взялося тільки води на землі, щоби всю її покрити, а коли б звідки-небудь і взялася, то де ж би відтак по 100 днях, чи по 100 літах, чи і по 100 тисячах літ поділася? До середини землі не сховалась, бо середина землі єсть камінь, і то навіть, як здаєсь, страшенною жарою, яка там

панує, розтоплений камінь. А перемінятися в пару, висхнути тота вода також не могла, бо прецінь, висихаючи, вода уноситься в воздух, а і з воздуха також нікуди не згубиться, лиш швидше чи пізніше мусить знов упасти на землю яко дождь, сніг, град, роса і таке инше. Доки люди вірили, так як вірили в старину, що земля єсть немовби плоский таріль, плаваючий на безмірних водах, то їм дуже легко було представити собі, що одного ладного поранку тота вода приходить, покриває всю землю чи там на 15 локоть чи і на 15 миль * завглибшки, а відтак на розказ Божий спливає собі назад на своє місце, «в бездну». Але ми знаємо тепер, що земля на воді не стоїть, але противно, вода держиться на землі, що, затим, і бездни ніякої нема, крім бездни пустого простору, що многота води на землі єсть від віку правіку майже та сама і змінитися добровільно не може, — і для того нам тепер зовсім ясно, що такої потопи, котра би разом покрила в с ю землю, ніколи не було і не могло бути.

Инша річ часткові потопи. Тих бувало на землі і буває досі безчисленне множество, і ми побачимо дальше з їх описів, що і теперішні потопи, котрі діються майже на наших очах, майже так само страшні і пагубні, як і Потопа біблійна.

Щоб дати якнайясніше поняття о тій Потопі, наводимо дословний переклад цілого уступу Біблії, відділяючи при тім, за показом учених мужів Ебергарда Шрадера і де-Ветта [1], оповідання Ягвіста від оповідання Елогіста.

Оповідання Ягвіста	**Оповідання Елогіста**
	Глава шоста
1. А коли люди почали множитися на землі і вродились їм дочки,	4. А були в тих часах могучі люди на землі; бо коли діти Божі поєднялися з дочками людськими і вродилися їм діти, повстали з сього плоду сильні світа сього і славні люди.
2. То заглядалися сини Божі на дочок людських і на красу їх і брали собі за жінок, котрі їм злюбилися.	

[1] Eberhard Schrader. Studien zur Kritik und Erklärug der biblischen Urgeschichte. Zurich, 1863. De Wette und Schrader. Die Einleitung in das alte Testament. — *[Іван Франко].*

3. І сказав Ягве: «Не хочуть уже люди підлягати духу моєму, бо вони — тіло. Я дам їм еще часу сто двадцять літ».
5. А коли Ягве побачив, що злоба людська велика була на землі і всі змагання їх серця перли до злого непастанно,
6. То жаль Йому зробилося, що сотворив людей на землі, і засмутилося серце Його,
7. І Він сказав: «Знищу з лиця землі все, що Я сотворив, від чоловіка аж до скотини, і аж до хробацтва, і аж до птиці піднебесної; бо жаль Мені, що Я сотворив їх».
8. Тільки Ной найшов ласку перед Господом.
13. І сказав Ягве до Ноя: «Положу кінець всякій живині, бо повна на єсть земля неправди їх; і ото Я хочу знищити їх враз із землею.
18. Але з тобою хочу Я союз заключити; і ти схоронися до ковчега з синами своїми, і з жінкою своєю, і з жінками синів своїх.
19. І впровадь до ковчега всякого звіра з всякого роду: по парі, самця і самицю, щоб живі остались з тобою.
20. І з птиць після їх роду, і з скоту після його роду, і з всякого хробаччя земного після його роду; з всього того по одній парі возьми з собою, щоб живе осталося.
21. І набери з собою всякої страви, потрібної для поживи; і нагромадь її у себе, щоб тобі і їм вистала на пожиток.
22. Бо отсе за сім день нашлю дощ на землю сорок день і сорок ночей і згладжу з лиця землі все, що жиє і що сотворив Я».
23. І Ной вчинив все, що Ягве наказав йому.
9. А отсе єсть родина Ноєва: Ной був муж побожний і без зміни і жив весь час по волі Елогім.
10. І мав трьох синів: Сема, Хама і Яфета.
11. Але земля була попсована в очах Елогім і повна неправди.
12. І поглянули Елогім на землю, і ото земля була попсована; бо всяка живина попсувала путь свою на землі.
14. [І сказали Елогім до Ноя]: «Учини собі скриню з дерева тесаного, і почини в ній переруби, і позасмолюй її смолою земною зверху і з середини.
15. І вчини її ось як: триста локоть в довжину, п'ятдесят локоть в ширину, а тридцять локоть в висоту.
16. І вчини в ній вікно догори, на локоть завбільшки; а двері учини на середині її боку; і нехай буде в ній три дна: одно — внизу, друге — всередині, а третє — вгорі.
17. Бо ото Ми хочемо Потопу з моря напустити на землю і знівечити всяку живину, в котрій єсть дух живий, на білому світі. Все, що єсть на землі, мусить погинути».

7. І ввійшов Ной до ковчега з своїми синами, з своєю жінкою і з жінками синів своїх, перед водами Потопи.
8. І з всякої скотини, з птиць і з всякого хробацтва земного.
9. Ввійшли до нього до ковчега по парі, самець і самиця, як Ягве наказав йому.
10. А коли сім день минуло, прийшла вода Потопи на землю.
11. б) Тоді вибухли всі криниці глибини глибокої і отворилися тами небесні,
12. І поллявся дощ на землю, сорок день і сорок ночей.
15. А у Ноя все зібралося до ковчега по парі, з всякої живини, бо дух живий був в нім;
16. І були там самці і самиці з всякої живини, і зібралися до ковчега, як Ягве наказав йому. І Ягве замкнув двері за ним.
17. І прийшла залива сорокденна на землю; і вода змагалася, і підняла ковчег, і понесла його понад землею.
18. І розбушувалися води, і змоглися так понад землею, що ковчег уносився на водах.
19. І розбушувалися води, і змоглися так понад землею, що всі високі гори під цілим небом покрилися.
21. І погибла вся живина, що повзає по землі, вся птиця, вся скотина, вся звірина і все, що двигаєсь по землі, і всі люди.
22. Все, що мало духа живого на суші, погибло.
23. б) Ной тільки остався і ті, що з ним в ковчезі були.
24. І води стояли на землі сто і п'ятдесят день.

1. І сказали Елогім до Ноя: «Ввійди в ковчег ти і весь дім твій; бо тебе Ми угляділи праведного в тім часі.
2. Із кождої чистої скотини возьми з собою по сім самців і по сім самиць, а з кождої нечистої скотини по одній парі, самця і самицю.
3. Так само і з птиць піднебесних по сім самців і по сім самиць, а щоб сім'я їх живим осталося по всій землі».
5. І Ной вчинив все, що Елогім наказали йому.
6. А мав він 600 літ, коли з моря прийшла Потопа на землю.
11. а) В шестисотім році віку Ноєвого, в сімнадцятий день другого місяця,
13. Іменно того самого дня ввійшов Ной до ковчега з Семом, Хамом і Яфетом, синами своїми, і з своєю жінкою, і з трьома жінками синів своїх.
14. А крім того, всяка звірина після свого роду, всяка скотина після свого роду, всяке хробацтво, повзуче по землі, після свого роду і всяка птиця після свого роду, все, що могло літати, і все, що мало крила.
20. П'ятнадцять локоть піднеслася вода понад гори, котрі нею покрилися.
23 а) І так знищено було все, що находилося на землі, від чоловіка аж до скотини, і аж до червака, і аж до птиці піднебесної — все було знищене з лиця землі.

Глава восьма

1. Тоді спом'янув Ягве Ноя, і всю звірину, і всю скотину, що з ним в ковчезі була, і послав вітер на землю, і вода опала;
2. І криниці глибини глибокої заткалися разом з вікнами небесними, і дощеві небесному велено було зупинитися;
3. І води відпливали раз в раз і опали по ста і п'ятдесяти днях.
8. Відтак випустив (Ной) голуба з ковчега, щоби дізнався, чи води опали на землі.
9. Але голуб, не найшовши місця, де би нога його могла спочити, вернувся назад до нього до ковчега; бо води були єще по цілій землі. Тоді простер (Ной) руку і взяв його до себе до ковчега.
10. І він ждав єще других сім день і випустив знов голуба з ковчега.
11. Той повернув вечірньою порою, і глянь, він зірвав листок оливний і приніс його в роті. Тоді пізнав Ной, що води поопадали на землі.
12. Але він ждав єще других сім день і випустив голуба; і той не вернув уже до нього.
15. Тоді промовив Ягве до Ноя і сказав:
16. «Вийди з ковчега ти і жінка твоя, сини твої і жінки синів твоїх з тобою,
17. Вся звірина, котра при тобі, з всякого плоду, вся птиця, вся скотина, все хробацтво, повзаюче по землі, — все нехай вийде з тобою; і двигайтесь по землі, і розплоджуйтесь, і множіться на землі».
18. От так вийшов Ной з своїми синами, з своєю жінкою і з жінками синів своїх;
19. А з ним і вся звірина, всяке хробацтво, вся птиця і все, що повзає по землі, все повиходило з ковчега, кожде з своєю парою.
4. Сімнадцятого дня сьомого місяця зупинився ковчег на горах Арарат.
5. А вода вменшувалася раз в раз і опадала аж до десятого місяця. В перший день десятого місяця виглянули вершки гір.
6. По сорок днях отворив Ной вікно, в ковчезі проробленe,
7. І випустив крука; а той літав завсігди геть і назад, поки води не висохли.
13. В шестисотім і першім році Ноєвого віку, в перший день першого місяця висохли води на землі. Тоді зняв Ной кришку з ковчега і побачив, що земля була суха.
14. От так-то висохла земля зовсім в двадцятий і сьомий день другого місяця.
20. Але Ной виставив для Елогім олтар, і взяв з кождої чистої скотини і з кождої чистої птиці, і жертвував цілопалені жертви на олтарі.
21. І Елогім нюхали милі пахощі і сказали в серцях своїх: «Віднині вже не будемо проклинати землі з людської причини, бо злобне єсть намагання серця людського від молодости. І віднині не будемо погубляти всього, що жиє, так, як се Ми учинили.
22. Як довго земля стоятиме, не перестане [чергуватися] сівба і жниво, мороз і спека, літо і зима, день і ніч».

8. Дальше сказав Ягве до Ноя і до синів його з ним:
9. «Глянь, ото Я заключаю союз з вами і потомством вашим по вас,
10. І з всею живою звіриною при вас, з птицею, скотиною, і з всею звіриною земною при вас, що вийшла з ковчега.
11. І от так заключаю союз Мій з вами, що віднині не буде ніколи знищена вся живина водами Потопи, і ніколи не прийде вже Потопа, щоб руйнувати землю».
12. І сказав Ягве: «Отсе єсть знак союзу, що заключив Я між собою а вами і всякою живою живиною при вас віднині і до віку:
13. Лук Свій поставив Я на облаках, і той має бути знаком союзу між Мною а землею.
14. А коли дійде до того, що Я хмару наведу над землю, то побачите лук Мій на облаках.
15. Тоді спом'яну я союз Свій між Мною, і вами, і всею живою живиною, щоб ніколи вже не приходила Потопа і не руйнувала землі.
16. Тому-то нехай буде лук Мій на облаках, щоб, бачачи його, споминав Я про союз вічний між Ягве і всею живою живиною всякого роду на землі».

III

З наведеного тутка оповідання про Потопу світу кождий легко вирозуміє і характер цілої повісти, і різниці між обома її складовими частями. Порівнюючи поставлені обіч себе оповідання Ягвіста і Елогіста, видимо, що оповідання Ягвіста єсть безперечно давніше, первісне, і що Елогіст пізніше деякі місця повторяв з нього дословно, дрібниці додавав і розмальовував ширше, більшу вагу клав на обряди і жертви, і що відтак якась невправна рука змішала майже живцем оба оповідання докупи, з чого вийшли часті повторення і нескладності.

Відчисливши основну незгідність обох оповідачів, лежачу, як сказано, в тім, що один Бога називає Ягве, а другий — Елогім, видимо в тім оповіданні ще ось які поменші різниці між обома повістями:

1. Оповідач Ягвіст велить Ноєві впровадити до ковчега по парі всякої живини, не питаючи, чи вона чиста, чи нечиста; такого обрядово-левитського розрізнення у нього нема; зате оповідач Елогіст пильно розрізняє звірину чисту від нечистої і велить Ноєві брати до ковчега нечистої звірини тільки по парі, а чистої — по сім пар.

2. У Ягвіста триває Потопа сто і п'ятдесят день або, коли дочислити до них ще сорок день, в протягу котрих падав дощ, то 190 день. Зовсім противно, Елогіст дуже виразно означує тривання Потопи: від сімнадцятого дня другого місяця року 600 життя Ноєвого — до двадцять сьомого дня другого місяця року 601 життя Ноєвого, — значиться, після того другого оповідача Потопа тривала рік і десять день, або 376 день, т. є. майже два рази тільки, як у Ягвіста.

3. У Елогіста Ной випускає крука, щоб дізнатися, чи земля вже висхла, і крук той вилітає і прилітає так довго, поки земля зовсім не стає сухою; у Ягвіста, зовсім в дусі пророків, Ной тричі випускає голуба і аж за третім разом, коли голуб, полетівши, не вертає назад, переконується Ной, що земля уже суха.

4. У Елогіста Ной сам знімає кришу з ковчега і випускає всю живину на світ; у Ягвіста сам Ягве велить Ноєві з всею живиною вийти з ковчега, і благословить їх, і заключає з ними союз.

5. У Елогіста кінець оповідання занимає необхідна цілопалена жертва, котра, мабуть, була причиною, для чого-то Елогіст казав Ноєві брати до ковчега по сім пар чистих звірят; бо коли б взяв їх по одній парі, то, принісши жертву, не лишив би був нічого на розплодок. У Ягвіста, також в дусі пророків [1], о ніякій жертві нічого не згадується.

З тих заміток уже видно, що біблійне оповідання про Потопу світу не єсть таким документом, на котрий би можна у всьому спуститися, не єсть історією, а тільки повістею людовою, котра запевно жила в устах жидівського люду. Зразу писав її один автор, опісля — другий, маючи запевно під руками тамтого писання, доповняв і оброблював його, приноровляючи більше до цілей «практичних». Вкінці переписчики, небагато розбираючи, злучили оба писання в одно.

Раз маючи певність, що оповідання про Потопу світу було первісно переказом народним, ми стаємо вже на твердшій науковій підставі. Не потребуючи ламати собі

---

[1] Порівняй Ісаії: «Що Мені многота жертв ваших? — мовить Господь. — Кадило ваше гидке Мені; збори ваші на нові місяця і в суботи опротивіли мені» (I, 11, 13). — *[Іван Франко].*

голови над тим, як міг такий чоловік, як Мойсей, писати раз, що звірів в ковчезі було всіх по парі, а туж за тим, що деяких було по сім пар; раз, що Потопа тривала півроку, а раз, що тривала цілий рік (ще і десять день), — ми попросту берем цілу повість так як єсть, т. є. яко зложену з двох відмінних від себе куснів, і глядимо та дошукуємось, як виробилася вона, з якого ґрунту виросла? Чи була витвором самого жидівського народу, чи занесена до нього від якого иншого народу, і від якого іменно? А вкінці, яка була природна причина, що така повість витворилася і розширилась, т. є. як виглядала направду тота страшна Потопа світу, о котрій оповідає Письмо Святе? Вже в самім біблійнім оповіданні находяться деякі сліди, котрі наводять нас на той догад, що повість про Потопу світу не повстала серед самого жидівського народу в Палестині *, але зістала сюди занесена з якогось иншого краю. Жиди, як знаємо, в Палестині були народом переважно рільничим; їх селища не притикали ніде до моря, тож мореходство і будова кораблів були для них ділом зовсім чужим. Не диво затим, що в устах жидівського народу повість про Потопу світу мусила набрати тих самих признаків. В обох оповіданнях біблійних видимо, що складали їх люди, котрі зовсім не розумілись на мореходстві. Ной для виратування себе з Потопи будує не корабель, як би сього можна було надіятися, але «ковчег», т. є. скриню, ще й з накривкою! Баласт в тій скрині, т. є. люди і звірі, розміщуються в трьох перерубах, ніби поверхах, т. є. рівномірно в цілім її просторі; очевидно, оповідач і не догадувався, що при такім розміщенні тягару скриня на воді мусить перевернутися. По воді плаває тота скриня без керми, і ніхто з сидячих в ній не осмілюєсь через протяг цілого року навіть виглянути на світ. Очевидно, що тут або в кождій строчці чудеса, або необзнакомлення з морською плавбою. Очевидно, — повторяємо ще раз — що люди, складавші і пишучі се оповідання, не мали поняття о мореходстві, і що затим діло, про котре оповідали, не могло статися в їх краю, що оповість не полягала на живих місцевих переказах, не витворилася на жидівськім ґрунті, але завандрувала до жидів з якогось иншого краю.

Але звідки завандрувала?

IV

В грудні 1872 року читав в Лондоні перед численним збором добірної публіки учений урядник Британського музею Джордж Сміт * справоздання о кількох нововідкритих і ним самим відчитаних табличках глиняних з клиновими написами. Джордж Сміт твердив в своїм справозданні не більше і не менше, як те, що удалось йому відкрити і відчитати обширну поему, в а в и л о н с ь к и й е п о с н а р о д н и й, величаючий славні діла героя Іздубара. Епос той складається з дванадцяти пісень відповідно (як се швидко опісля виказав учений Роулінзен *) до дванадцяти місяців в році. Одинадцята пісня відповідає одинадцятому місяцеві, котрий звався по-ассирійськи «шабат» і посвячений був богові бурі Раммановi *. В аккадійськім наріччі місяць той звався прямо: «місяць проклятого дощу», або «місяць потопи». І справді, відповідаюча тому місяцеві пісня вавилонської епопеї містить в собі оповідання про потопу, безмірно цікаве для порівняння з оповіданням біблійним.

Правда, таблички, на котрих писані пісні про Іздубара, багато де в чім поушкоджувані і многих місць зовсім не можна відчитати, інші знов, хоч і відчитані, досі ще остаються незрозумілими. Але все-таки те, що досі з них відчитано і витолковано, дає нам дуже багато цікавого матеріялу до порівняння, а також до вислідження: що се, властиво, була за Потопа світу?

Подавши дословно переклад обох оповідань біблійних, ми зробимо те саме і з уступом вавилонської пісні, щоби кождий мав можність і сам порівнювати одно з другим і допевнюватися о правді наших дальших виводів.

Зміст одинадцятої пісні «Іздубара» такий: Іздубар, герой поеми, образивши богиню Істар, утратив свого сердечного приятеля Еабані, розболівся і сам вандрує долі рікою Евфратом аж до його устя. Там, в переконанні тодішніх людей, лежав рай земний і там-туди перенесли боги одного з предків Іздубара, преславного Гасіса-Адру, котрий під час Великої потопи спас був життя своє і своєї родини. Після Потопи перенесли його з жінкою боги до раю земного, щоб тут жив вічно, молодий і безсмертний. Здибав-

ши свого предка, Їздубар розпитує його про його дивні пригоди, і Гасіс-Адра розповідає поперед всього о Великій потопі, котрої сам був свідком. От його бесіда [1].

Таблиця перша

8. Гасіс-Адра сказав до нього, до Їздубара:
9. «Я об'явлю тобі, о Їздубаре, події мого урятування
10. І засуд богів (про вилічення твоєї недуги) сповіщу тобі.
11. Город Суріппак, город, котрий, як знаєш, лежить [на березі Евфрату],
12. Той [город] був [уже] стародавній, коли богів в нім
13. Учинити потопу знесла охота. Великі богове
14. Всі були за тим: їх отець Ану,
15. Їх дорадник, войовний Бель,
16. Їх престолоносець Адар,
17. Їх князь Еннучі.
17. в. А Господь незглибимої мудрости, бог Еа, хоч і сидів враз з ними (в раді), то таки
18. Постанову їх сповістив поклонникові своєму. «Поклонниче чесний, (сказав він), поклонниче чесний!
19. Слухай, поклонниче, і прихили ухо своє, чесний!
20. Владарю Суріппака і сине Убара-Туту!
21. Покинь дім свій, будуй корабель, понехай [всі приємності] життя!
22. Боги хотять знищити сімена життя; ти заховай при житті
23. І запровадь насіння життя з всякого роду до внутра корабля.
24. Корабель, котрий ти повинен збудувати,
25. Міра його ... локоть в довжину
26. І ... локоть рівномірність його ширини і висоти;
27. І ... збудуй в нім поклад».
28. Коли я се почув, сказав я до Еа, господа мойого:
29. «[Будову корабля], о господи, котру ти наказав мені,
30. Я виконаю її. [Але коли я буду виконувати її],
31. [То висмівати мене будуть] усі люди і вся старшина».
32. Еа отворив уста свої і сказав до поклонника свойого, до мене:
33. «Коли будуть висмівати тебе, то ти скажи до них:
34. «Кождий, хто схопиться напроти мене і .....
35. .....
36. .....
37. ... широкий звід небесний
38. ... судом своїм досягну горішню і до[лішню часть країни],

---

[1] Paul Haupt, Der Keilinschriftliche Sintflutbericht в Шрадера «Die Keilinschriften und das alte Testament», а також Lenormant, Les origines de l'Histoire d'après la Bible. I. Paris, 1880. — *[Іван Франко].*

39. [Але ти] не замикай [дверей своїх],
40. [Аж поки не надійде] час, коли я пішлю тобі звістку.
41. [Тоді ввійди в двері корабля і внеси
42. В нутро його запаси збіжжя, все своє добро і майно,
43. (Впровадь свою родину), [родину] своїх слуг, і свої служниці, і [всіх] своїх.
44. Звірину польовую, дичину лісовую, все, що тільки ...
45. [Все те я] пришлю тобі, щоби двері (судна твого) стали їм охороною».

(Решта першої таблиці затрачена. Між ст[ихами] 34 і 36 не достає, здаєсь, довшого уступу).

Таблиця друга

Стихи 1–24 говорять о будові корабля і становлять дальше продовження того, що було в послідніх стихах першої таблиці. Але іменно кінець першої таблиці зовсім затрачений, а початок другої таблиці єсть так трудний до відчитання і до переводу, що П. Гавпт * навіть не важиться його перекладати. Тільки лишень можна вирозуміти з сього уступу, що будова корабля тривала тиждень (ст[их] 6), що корабель внутрі був поділений на поперечні переруби. Докладно відчитані і переведені лиш слідуючі стихи:

10. Шпари бачив я, і позатикав я щілини.
11. Три шари смоли земної вилляв я на зверхній бік;
12. Три шари смоли земної вилляв я на внутрішній бік.

(Шар значив, властиво, 60 кіп (3600); тут ужитий, мабуть, в значенні великої міри об'ємної, котра вміщала в собі 60 кіп менших мір).

В дальших стихах говориться, мабуть, о звоженні живности до корабля.

25. [Все, що я мав], згромадив я докупи; все, що я мав срібла, згромадив я докупи;
26. Все, що я мав золота, згромадив я докупи;
27. Все, що я мав живого сімени, [згромадив я докупи], і все те
28. Спровадив я на корабель; всю мою прислугу мужеську і жіночу,
29. Скотину польову, дичину лісову і всю мою родину спровадив я на корабель.
30. А коли сонце вчинило означену пору,
31. То сказав голос: «Вечором поллється з небес погибель,
32. Ввійди в нутро корабля і запри двері за собою.
33. Означений час наблизився, — сказав голос, –
34. Вечором поллється з небес погибель».
35. З тривогою дожидав я заходу сонця того дня;
36. День той, коли велено мені ввійти до корабля, пробув я в великій тривозі.
37. Я ввійшов в нутро корабля, і запер двері за собою,

38. І замкнув корабель. Бузуркургалю, керманичеві,
39. Передав я велику будову зо всім добром, що в ній находилося.
40. Аж ось надтягнули Mû-sêri-ina-namâri (води червоности поранньої від сходу сонця),
41. Із дна небесного чорні хмари,
42. Посеред них грохотіли громи Раммана,
43. Між тим, коли Небо і Сарру валять напроти себе,
44. А престолоносці ступають понад гори й доли,
45. Могучий бог зарази розв'язує пута вихрам,
46. Адар ненастанно виливає воду з річних корит. (?)
47. Ануннаки приносять з-під земні заливи водяні,
48. Потрясають основи землі силою своєю;
49. Хвилі заливи Рамманової здуваються аж попід зводи небесні:
50. Все світло пожирає (темнота).

Таблиця третя

1. В один день ..... руйнують вони землю, як .....
2. Скажено віє ..... гора (?) .....
3. ..... провадять вони до борби супроти роду людського.
4. Брат не поглядає вже на брата: люди не дбають уже один о другого.
5. В небі трепещуть боги перед потопою
6. І, шукаючи охорони, криються до (найвищого) неба бога Ану.
7. Як пес на своїм леговищі, так постулювались боги край воріт небесних докупи.
8. Істар кричить, як женщина при породі,
9. Пресвітла богиня заводить великим голосом:
10. «Житла людські перемінилися в болотяну калюжу,
11. Як я перед богами віщувала про (надходяче) горе,
12. Так віщувала я перед богами се горе,
13. Погибель і зруйнування людей моїх віщувала я.
14. А я ж не на те людей народжую,
15. Щоб вони, як рибяче плем'я, заповнювали море!»
16. І заридали богове разом з нею на Ануннаків,
17. На однім місці сиділи богове, ридаючи,
18. Затискали уста.....будущини.
19. Шість день і сім ночей
20. Не уймалися вітри, заливи і бурі;
21. Але з розсвітом сьомого дня уймилася буря; залива, що вела боротьбу з землею,
22. Немов військо могучее, успокоїлася;
23. Море опало, а буря і залива утишились.
24. Я плавав по морю, ридаючи,
25. Що житла людські перемінилися в болотяні калюжі;
26. Мов колоди дерев, так плавали трупи по водах.

27. Я отворив віконце, а коли блеск денний упав на лице моє,
28. То я затремтів і усів, заходячись від ридання,
29. Долі лицем моїм лилися сльози мої.
30. Я плив понад країною, [що тепер була] страшенним морем...
31. А втім показався кусник суші, на 12 мір заввишки.
32. До краю Нізір заплило судно моє.
33. Гора в країні Нізір зупинила судно і не пускала його.
34. Першого і другого дня держала гора Нізір судно і не пускала його.
35. Третього і четвертого дня держала гора Нізір судно і не пускала його.
36. П'ятого і шостого дня держала гора Нізір судно і не пускала його.
37. При розсвіті сьомого дня
38. Вибрав я голуба і пустив його, щоб летів. Голуб політав сюди й туди;
39. Але, не стрітивши ніде сідала собі, повернувся назад.
40. Тоді вибрав я ластівку і пустив її, нехай летить. Ластівка політала сюди й туди,
41. Але, не найшовши ніде сідала собі, повернулася назад.
42. Тоді вибрав я крука і пустив його, нехай летить.
43. Крук полетів, а бачачи, що води опали вже,
44. Наблизився знову, осторожно (?) бродячи по воді, але не вернувся назад.
45. Тоді випустив я все на чотири сторони світу і приніс жертву.
46. Я збудував вівтар на вершині гори;
47. По сім кадильниць (на кождім розі?) поставив я на нім;
48. Під них наклав я трощі пахучої, кедрового дерева і божого дерева.
49. Боги напувалися пахощами; боги любувалися пахощами солодкими,
50. Як мухи, згромадилися боги понад жертвующим.
51. Коли відтак богиня Істар наблизилася,
52. Підняла вгору великий лук, що Ану зробив його .....
53. .....
54. «Кленусь оздобами нашийників моїх! Ніколи не забуду я

Таблиця четверта

1. Тих днів! Тямити буду їх і не забуду довіку!
2. Всі боги нехай приходять до вівтаря,
3. Тільки Бель нехай не приходить до вівтаря,
4. Бо нерозважно поступив він і вчинив потопу на землі,
5. І напровадив погибель на людей моїх!»
6. А коли затим бог Бель надійшов і побачив судно, то зачудувався,
7. Гнівом спалахнув насупроти богів і духів опікунів:

9. «Се що за душа втекла від погибелі? Ні один чоловік не повинен з життям уйти від погибелі!»
10. Тоді отворив Адар уста свої і сказав слово до войовного Беля:
11. «Хто, крім Еа, міг би се був придумати?
12. Еа знав про все і сповістив його про все».
13. Тоді отворив Еа уста свої і сказав слово до войовного Беля:
14. «Ти, войовний провідниче богів,
15. Чому, чому поступив ти так нерозважливо і напровадив потопу на землю?
16. На грішника нехай упаде гріх його, а на беззаконника нехай упаде беззаконня його.
17. Дай упроситися, щоб сей не був знищений; покажи ласку, щоб сей не [підляг погибелі]!
18. Замість наводити потопу на землю, нехай льви набігають і людей уменшують;
19. Замість наводити потопу на землю, нехай гієни набігають і людей уменшують;
20. Замість наводити потопу на землю, нехай голод настане і руйнує країну;
21. Замість наводити потопу на землю, нехай помір прийде і людей уменшує;
22. Не я сповістив його про постанову богів великих;
23. Сон тільки послав я Гасіс-Адрі, і він зрозумів постанову богів!»
24. Тоді уласкавився Бель і ввійшов до середини судна нашого,
25. Взяв мене за руку і підняв мене вгору,
26. Підняв також жінку мою вгору і вложив її руку в мою руку,
27. І навернувся до нас, став посеред нас і поблагословив нас;
28. «Досі був Шамаш-Напісті чоловіком,
29. Віднині Шамаш-Напісті і жінка його нехай будуть богам рівні.
30. І нехай живе Шамаш-Напісті далеко над устям рік!»
31. І взяли мене і далеко над устя рік переселили мене.

V

Порівняння пісні вавилонської з оповіданнями жидівськими кидає цікаве світло на те, як то переходять певні повісті від одного народу до другого, дізнаючи при тім таких змін, які відповідні до природи і привичок народу. Поперед всього ми замічаємо, що раз одно, а раз друге оповідання жидівське має більше подібности до пісні вавилонської. Їтак, оповідання Ягвіста сходиться з оповіданням Гасіс-Адри в тім, що:

1) Бог (тут Ягве, там Еа) перестерігає праведного поклонника свого о наближаючійся потопі;

2) Бог велить будувати корабель і брати в нього всяку живину і сам особливо дбає о те, щоб перед наближенням потопи двері корабля були замкнені (у Ягвіста сам Бог замикає їх, у вавилонця велить виразно Гасіс-Адрі замкнути їх);

3) опис самої потопи єсть, як побачимо дальше, в деяких важних частях дуже згідний;

4) вкінці сходяться оба ті оповідання в трикратнім випущанні птахів з судна;

5) в появленні дуги (там званої луком Ягве, тут — луком Ану) яко знаку вічного союзу між Богом і людьми і порукою, що ніколи вже не буде потопи на землі.

Оповідання Елогіста сходиться з оповіданням вавилонським в тім, що:

1) подає докладний вимір і опис судна, не переминаючи навіть такої побічної, а для нас дуже важної дрібниці, як засмолювання щілин смолою земною;

2) згадує про випущеного з ковчега крука, о котрім нічого не згадує Ягвіст;

3) згадує про жертву на вершині гори по потопі згідно зо співом вавилонським.

Але побіч тих подібностей уважний читатель добачить також немалі і дуже цікаві різниці між обома жидівськими повістями а вавилонською.

Поперед всього впадає нам в очі, що коли в обох жидівських оповіданнях причиною потопи являються великі гріхи людські, т. є. потопа представляється яко к а р а (з цілями моралізуючо-проповідницькими), в вавилонській поемі зовсім ніякої проповіді нема. «Богові знесла охота» — се єсть те саме, що ми нині сказали би: от так і так лучилося. Вже сеся перша різниця дає нам свідоцтво, що вавилонська пісня мусить бути старшим свідоцтвом і що жидівські оповідання взяті вже з другої руки і перероблені відповідно до цілей, не маючих нічого спільного з самою потопою.

Дальше мусить кождому впасти в очі, що вавилонське оповідання про потопу повстало і виробилося у народу, котрий жив близько моря і великих рік і добре знався на мореходстві. Гасіс-Адра не будує скрині, як Ной, але спра-

вдешній корабель з поперечними покладами; він боїться сміху народу за те, що будує свій корабель на суші, далеко від води; він, ввійшовши до корабля з всім своїм добром, здає його на руки вправному керманичеві, о чім в жидівських оповіданнях нема і споминки.

Цікава різниця заходить також в тім, що коли з жидівських оповідачів Ягвіст взагалі ані слова не каже про місцевість, де жив і заходився Ной, ані куди плавав і де зупинився, а Елогіст тільки на послідне питання вказує гору Арарат * в Арменії, — пісня вавилонська досить виразно означає цілу місцевість, називаючи Гасіс-Адру владарем города Суріппака і говорячи, що судно його зупинилося на горбі Нізір.

Не менше цікаві суть також різниці в тих трьох оповіданнях щодо часу, як довго тривала потопа. Елогіст, як знаємо, подає той час на 375 день, Ягвіст — на 190 день, а Гасіс-Адра — на 7—8 день. А ми знаємо, як то в устах народних, чим дальше відходить якась повість від первісного джерела і чим довше переховується, тим більше розростаються дрібниці, як, н[а]пр[иклад], величина всякої речі, довгота часу і т. д. Нема найменшого сумніву, що і тут джерела тих різниць щодо часу шукати треба в тій самій причині і що затим пісню вавилонську мусимо вважати першим джерелом, з котрого виплили оба оповідання жидівські.

Дійшовши до того заключення, ми доперва зможемо вирозуміти і витолкувати собі ще одну цікаву появу, котру стрічаємо в жидівських оповіданнях про Потопу (а також і в инших частях ніби Мойсеєвої книги «Первопочатки»). Ми маємо тут на оці ті розмови Бога (чи то під назвою Ягве, чи Елогім) з Самим Собою або з серцем Своїм (VI, 7; VIII, 21), котрі виглядають так, немовби Бог Сам з Собою нараджувався. Порівнявши жидівські оповідання з вавилонським, ми зараз побачимо, що обі ті розмови Бога з самим собою в жидівських оповіданнях стоять якраз на тих місцях, де в вавилонськім оповіданні стоять наради і розмови многих богів. Наслідуючи у всім оповідання вавилонське, жидівські оповідачі навіть в тих місцях не поважилися зовсім відступити від нього і з розмов та сварок бо-

гів вавилонських поробили розмови Ягве або Елогім з Самим Собою!

Виказавши в такий спосіб спільне джерело семітських оповідань про Потопу світу, ми звернемося тепер до висліджения на підставі наведених досі свідоцтв, що се таке за подія була тота Потопа світу, де вона відбулася і який був її правдивий розмір. Провідником нашим буде тутка славний німецький землезнавець (геолог) проф. Едвард Зисс * із Відня, котрий недавно видав о тім дуже цікаву розвідку, котрою ми й покористуємось [1].

VI

Поперед всього дуже важна річ для порозуміння цілого явища єсть місцевість, де приключилася потопа. З трьох оповідань, котрі ми навели, оповідання Ягвіста не називає зовсім жадної місцевости, оповідання Елогіста згадує тільки про гору Арарат, на котрій ковчег опинився по потопі, а пісня вавилонська означує досить докладно місцевість, де потопа вибухла і де корабель Гасіса-Адри зупинився. Придивімся тій місцевості.

Гасіс-Адра був владарем стародавнього города Суріппака. Де лежав той город — нині напевно не знати; тільки з слів Гасіса-Адри в пісні, що «будуть з мене сміятися старші і народ, коли я будуватиму корабель на суші», можна вносити, що жителі того города були свідущі мореходства і вміли будувати кораблі, що затим город лежав над великою рікою Евфратом, досить далеко від устя тої ріки в море. Се друге означення не єсть уже догадка, але випливає з слідуючих причин. Устя великих рік Евфрату і Тигру перед кількома тисячами літ, очевидно, не виглядало так, як виглядає тепер. Тепер долина єсть доволі суха, декуди навіть змінена в піскову пустиню. На 160 кілометрів перед впливом до моря обі ріки лучаться разом, і в тім місці, а також трохи повище, єсть єще досить значні багна. Вода обох рік в долішній части має спад дуже малий і незначний, але зате несе величезну масу глію і намулу, котрим замулює чимраз більше морську затоку. Давні писателі, котрі згадували

[1] Die Sintflut. Eine geologische Studie von Eduard Suess. Prag — Leipzig, 1883. — *[Іван Франко].*

о воді тих рік, потверджують те саме, а Пліній * каже виразно, що ледве котра друга ріка котить так багато намулу і намулює нову землю при своїм устю так швидко, як Евфрат і Тигр.

При такій обстанові мусимо припустити: 1) що устя обох рік лежало тоді, коли йдуть наші оповідання, далеко вище від теперішнього, а то, як обчислив англійський учений Лофтус *, щонайменше о 400 кілометрів вище від нинішнього устя, або о 240 км вище від того місця, де тепер обі ріки спливаються докупи; 2) що, значиться, обі ріки впливали тоді до моря окремо, хоч, певно, і не дуже далеко одна від другої; і 3) що при устях тих рік були тоді величезні, непроходимі багна, значиться, устя ті були безлюдні і не заселені. Доперва пізніше царі вавилонські доложили дуже багато праці, коплючи канали та проливи, куди вода з рік могла швидше спливати в море і куди також суднам легше було дістатися до моря, ніж через замулені та трощами зарослі устя рік. Доказом сього твердження служить також один цікавий уступ пісні про Іздубара. Устя рік представляється там яко рай, місце пробування блаженних, яко тамтой світ, куди боги переносять Гасіса-Адру в надгороду по смерти. Порівнююча етнографія виказала докладно, що у первісних народів жилища мертвих заміщувалися зразу туй наверху землі, тільки в місцях зразу прямо незнаних, але близьких, як, н[а]пр[иклад], за горами, за лісами, за озером, за багном, за пустинею, за морем, куди не можна було доступити; тільки з розвитком культури і комунікації, коли люди пізнавали чимраз більше країв і народів, вони чимраз більше відсували тамтой світ, аж поки вкінці не висунули його з землі і не помістили на небі, т. є. властиво зразу також на певних звіздах, на сонці, на місяці і т. д., а аж опісля «понад звіздами», в неозначенім просторі [1]. Отож, з того, що при усті рік пісня вавилонська покладає «тамтой світ», можна напевно догадуватися, що устя те було тоді безлюдне і недоступне і що заселені міста лежали геть-геть вище горі рікою. Учений англійський Ро-

[1] Гл[яди] о тім Fritz Schultze: Uiber die Entstehung der Vorstellung «Seele» в штутгартськім місячнику «Kosmos» з р. 1880. — *[Іван Франко].*

улінзен означує положення того міста в поблизькості нинішнього містечка Говейци. Так само і всі другі писателі згоджуються на тім, що місто се лежало на порічині долішнього Евфрату.

VII

Коли сього всього було не досить — а воно і справді не досить для докладного означення місцевости, — то дальші цікаві сказівки дає нам опис будови корабля. В жидівськім оповіданні Елогіста і в пісні вавилонській стрічаємо важний знак до характеристики місця потопи — уживання асфальту (смоли земної) при будові корабля. Асфальт, як звісно всім геологам, есть характеристичним продуктом сугорбів міоценської формації *, окружаючих низовину Евфрату і Тигру. Він находиться там в великих брилах і покладах і уживається і досі до подібних цілей, як і в часи Гасіса-Адри. Послухаймо, як о тім говорить чоловік зовсім безсторонній, до клинових написів ні в чім не причасний, залізнодорожний інженер Черник *, котрий перед кількома роками об'їздив Мезопотамію для визначування, куди має іти лінія залізної дороги. Про перевіз нафти, видобуваної в місті Гіт над Ефратом пише Черник: «Вистарчає в тій цілі згруба збитий кіш, без форми човна; щаблі пороблені з жердок тамарискових, плетінка з соломи або тростини, а вся будова зсередини і зверху дуже грубо обливається верствою асфальту. В таких кошах везуть нафту долі рікою, — і признати треба, що ті дивовижні пороми доволі тривкі [1].

Як далеко в давнину сягає той звичай, показує найліпше уломок одної глиняної таблички з клиновими написами, котра містить початок життєписі великого короля Саргона I і так зачинається:

«Я єсмь Саргон, могучий король, король Агади. Мати моя була королівна, батька мого не знав я ніколи. Брат мого батька жив на горі (в Акрополі) міста Азупірану, що лежить над берегом Евфрату. Мати моя королівна зачала мене; таємно породила мене. Вона вложила мене в кошичок з

---

[1] Гляди: Petermanns geographische Mitteilungen, Ergänzungshefte, 44. u. 45. 1875–[187]6: Ingen. Jos. Cernik's technische Studien-Expedition durch die Gebiete der Euphrat und Tigris. — *[Іван Франко].*

сітнику, смолою земною позатикала його шпари. Вона пустила мене в ріку, і ріка не потопила мене».

Кому при тім оповіданні о королю Саргоні не прийде на тямку зовсім подібне оповідання про Мойсея в книзі «Вихід, II, 3»? І тут можна би судити, що оповідання вавилонське взяте з жидівського, коли б не дві обставини, а то: 1. що оповідання вавилонське щонайменше о 1000 літ старше від жидівського; 2. що в Египті асфальту нема і там його ніколи не уживано в таких цілях, як над Евфратом. Виходить, значиться, друга правдоподібність: що оповідання жидівське радше може бути взяте з вавилонського, о чім ми колись на иншім місці надіємось поговорити.

Крім того, уживають в Мезопотамії асфальту ще і досі до будови. Черник говорить, що в околицях, багатих асфальтом, не раз цілі брили того мінералу спотребовуються при мурованні домів замість цементу. При недостачі тесового каміння і вапна в тих сторонах ужиток палених цегол і асфальту до мурования сягає найдавнішої давнини. В той спосіб мурована була славна вежа вавилонська, ба і цілий Вавилон. Знаний уступ Письма Святого про «вавилонське столпотвореніе» говорить дословно (Gen., XI, 3): «І сказав один до сусіди свого: "Ходімо, наробімо цегол і випалім їх огнем". І уживали цегол замість каміння, а смоли земної замісто цементу».

Грецький писатель Геродот * оповідає докладно, як видобувають глину з ям, окружаючих місто Вавилон, як з неї роблять цеглу, як її випалюють і як з тої цегли будують мури, уживаючи асфальту замісто вапна. «А асфальт, — додає Геродот, — привозять з города Іс, лежачого над Евфратом і від Вавилона на вісім день дороги». Се єсть іменно нинішнє містечко Гіт, про котре згадує Черник.

VIII

Уясниви собі в такий спосіб місцевість, де лучилася потопа, приступаємо до пояснення самого факту потопи. Вісті, які маємо о явищах фізичних, котрі складалися на потопу, можемо поділити на три діли, а іменно: 1. Пересторога; 2. Сама потопа; 3. Закінчення. Головна трудність витолкування явищ природи в тім разі лежить в тім, що і жидівські оповідання, і пісня вавилонська о вся-

ких явищах природи говорять як о особах, о Бозі (богах) і духах. Але при докладнім пізнанні мітології і бесіди дотичачих народів трудності ті щезнуть запевно зовсім, — а й тепер уже ми можемо розмотати багато деяких персоніфікацій і розказати простими науковими словами те, що в давніх повістях розказано не раз в поетичній прикрасі.

Розуміється, що з жидівських оповідань ми не можемо нічого довідатися, бо там всі сили природи персоніфікуються в одній особі Ягве або в загадкових Елогім. Приходиться нам затим щодо тої точки опертися на самій пісні вавилонській. Пересторога Гасісу-Адрі, як ми бачили, походить від мудрого Еа *, господа непрослідимої глибини, т. є. попросту бога моря і морських глибин. Виразивши се діло без персоніфікації, одержимо факт, що пересторога о наближенні потопи вийшла з моря. Яка се могла бути пересторога? Очевидна річ, що від моря могли походити тільки виливи, незвичайно великі в порівнянні з щоденними, але знов малі в порівнянні до потопи, так що опісля Гасіс-Адра міг уважати їх віщунами сеї послідньої. Позаяк пісня кладе виразний натиск на те, що всі боги були в змові супроти людей, а тільки сам Еа остеріг їх, то ми мусимо припустити, що виливи ті не були наслідком бур, що се не були води, гнані на берег вітром, і що повставали вони, як правдиві віщуни будущого нещастя, серед загальної тиші, несподівано, а тільки в такий спосіб могли забобонним людям тогочасним піддати думку, що се добровільні і тільки Божою волею керовані рухи моря, призначені навмисно для уваги і перестороги людей. Яка могла бути причина тих рухів моря? Здаєсь, що причина могла бути тільки одна — часті, хоч поменші землетрясення, котрі часто порушували дно моря. Ми знаємо, що такі підморські землетрясення лучаться дуже часто і що в таких разах вода морська без ніякої видимої причини буриться і величезними валами кидається на береги. Що ж доперва говорити о тих виливах, котрі супроводжають великі, жалобними буквами на картах історії людської записані землетрясення! Ніяка повінь, повстала з зливи і взагалі з опадів атмосферичних, не може порівнятися з такою заливою морською ані щодо сили, ані щодо розтяглости.

Коли 1 падолиста 1755 року велике землетрясення зруйнувало Лісабону *, то розбурхані тою підземною силою хвилі Атлантицького океану доходили аж до островів Антильських, де ніякого землетрясення не було. Коли 23 грудня 1854 Сімода в Японії зістала знищена землетрясенням, то води північного Спокійного океану * розбентежились від берегів Японії аж до берегів Каліфорнії. Коли 13 серпня 1868 страшенний удар затряс землею коло містечка Аріка * на перуанськім узбережжі, то, як показав Гохштетер * на підставі премногих, з різних боків позбираних записок, покотилися величезні вали морські на північ і на південь вздовж цілого західного узбережжя Америки, бурились цілими днями круг островів Сандвічських *, ударили на острови Самоа *, на східні береги Австралії, Нової Зеландії і на острови Четемські. А французька фрегата «Nereide», пливучи коло Кап-Горна, стрітила в 51° широти великі купи свіжовиломлених острокінчастих гір ледових, котрі могуча хвиля повикручувала, попавшися під антарктичні леди. Так само по землетрясенні коло Їкіка * в Перу, дня 9 мая 1877 заколисався Спокійний океан від берега перуанського аж до Японії.

І горе країні, котра в поблизькости потрясеного місця попадеться назустріч розбурханим валам моря! Так сталося 28 жовтня 1746 з містом Каллао * в Перу. Один учений, що недовго опісля звиджував те місце, пише: «Ані найменшого знаку з давнього вигляду того місця не осталося. Тільки великі купи ріняків означають, де лежало місто; ціла околиця сталась тепер обширною надморською пустарою, що тягнеться кілька миль завдовжки. Вправді, деякі вежі силою своїх мурів довгий час витримували всі удари землетрясення, але заледве почали бідні мешканці приходити до себе від остовпіння першого переполоху, коли втім море почало здуватися, і то до такої невиданої висоти і з таким величезним натиском, що води, спадаючи з тої висоти, з риком кинулися на берег, і хоч Каллао стояло на досить високій, аж від самої Ліми к морю похиленій площині, все покрили величезною заливою, порозбивали найбільшу часть кораблів, стоячих в порті на котвицях, а прочі кораблі перенесли повище мурів і веж міста і, загнавши далеко за місто, полишали на суші. В той сам час залива повири-

вала аж до основи всі доми і будинки, котрі нею були закриті». З п'яти тисячів жильців міста Каллао пережило ту годину всього не сповна 200.

Подібні випадки лучалися не раз уже. Море в таку пору подається далеко від берега, здувається догори в довгий могучий хребет, а відтак кидаєсь з великою силою на берег; ріки тамуються і повертаються взад; цілі заселені околиці стаються жертвою страшенної руїни. Особливо часто лучаються послідніми часами такі заливи в Полудневій Америці, і вони, певно, були джерелом многих оповістей про великі потопи, які там напіткано між різними племенами індіян і на різних островах Тихого океану. В повістях тих виразно говориться, що потопа прийшла від моря. Се, впрочім, і конечно, бо припущення великих дождів і опадів атмосферичних ніколи не вистачає до пояснення такого могучого явища природи. А порозумівши те, ми прийдемо до другого, для нас дуже важного заключення, що така потопа може мати місце тільки на островах, на плоских і к морю відкритих узбережжях або в низових частях заток при устях великих рік. Розуміється, що в вузькій і неглибокій затоці Перській навіть найсильніше землетрясення не могло бути причиною такої страшної заливи, як була та, що знищила Каллао; наслідки підводних потрясень були тут запевно лиш такі, що море надзвичайно сильними хвилями почало бити о берег, що рівночасно води Евфрату затамувалися і почали грозити виливом; все те мусило звернути на себе увагу владаря города Суріппака і спонукати його до будовання судна віддалік від води, на сугорбі, щоб в разі більшого виливу було куди схоронитися.

Але на тім не кінчаться пересторогі. Саме перед потопою приходить Гасісу-Адрі ще одна пересторога, трохи иншого роду. Тут-бо говориться:

Таб. II, ст. 30. А коли сонце вчинило означену пору,
31. То сказав голос: «Вечором поллється з небес погибель.
32. Ввійди в нутро корабля і запри двері за собою.
33. Означений час наблизився, — сказав голос, —
34. Вечором поллється з небес погибель».

На перший погляд впадає тут в око, що явище природне описується тут без звичайної персоніфікації, тільки як говорячий голос. Се виглядає так, немовби співак мав на думці якесь незвичайне явище, може, підземний грім, який звичайно попереджає великі землетрясення. В дальші догади щодо означення того місця годі запускатися, так як текст його найшовся досі тільки на однім примірнику табличок, містячих епос про Іздубара, та й то в дуже злім стані, а вавилонське слово «kukru», котре учені переложили словом «голос», не єсть досі докладно вияснене, бо, крім сеї одної таблички, досі не стрічається ніде инде. Досить того, що якесь нове, незвичайне і страшне явище спонукало Гасіса-Адру ввійти з цілим добутком і з цілою родиною до судна і запертися в нім.

IX

Тепер наступає найважніша часть повісти — опис самої потопи, котрий в жидівськім оповіданні Ягвіста обнимає десять віршів (другу половину 11, 12, 15—19, 21—24), а в пісні вавилонській около 17 віршів (10 при кінці таб[лиці] II і 7 на початку таб[лиці] III). Коли порівняємо наведені тут уступи тих обох документів з собою, то переконаємось єще наглядніше, ніж зо всього досі сказаного, що в пісні вавилонській описує се явище потопи чоловіком, у котрого воно справді перед очима діялося, між тим, коли повість жидівська говорить о нім дуже неясно, як той, що пересказує з чужого оповідання, затямивши дещо, а дещо зовсім позабувши, і для того силуєсь з власної фантазії подоповнювати і прибільшити деякі первісно підрядні черти.

Се побачимо найліпше, коли розложимо опис вавилонський на части і рівнобіжно покладемо відповідні місця опису жидівського. Вавилонський опис зовсім природно розпадається на слідуючі групи образів:

1. Явища в воздусі:

Таб. II, 40. Аж ось надтягнули води червоности поранньої від сходу сонця,

(Про жадне з тих, як сейчас побачимо, вельми характерис-

41. Із дна небесного чорні хмари;
42. Посеред них грохотіли громи Раммана.
43. Між тим, коли Небо і Сарру валять напроти себе,
44. А престолоносці ступають понад гори і доли.
45. Могучий бог зарази розв'язує пута вихрам.

тичних явищ жидівські оповідання нічого не згадують).

Всі ті явища дуже характеристичні і зовсім не двозначно малюють те, що діялося в воздусі. На видокрузі показуються чорні хмари зо сходу і, мабуть, з полудня («із дна небесного»). Рамман єсть могучий бог бурі, подібний до старого руського Перуна *, і його громи віщують страшну революцію в природі. Неясне єсть досі ученим людям значення назв Небо і Сарру, здаєсь, що се будуть назви вітрів, котрі, віючи напроти себе, витворюють страшенний вир вітровий, або ц и к л о н. Що стихи 44 і 45 говорять іменно о таких вирах вітрових, се виказує не тільки толкування дотичачого вавилонського тексту, але й теперішній стан країни, на котрій приключилася «потопа». Географ Олександер Шлефлі пише в своїй книжці «Zur physikalischen Geographie von Unter-Mesopotamien» от що: «Властиві бурі рідко тут лучаються; зате тим частіші вітрові труби. На око вони достатнісінько подібні до водяних труб і різняться від них тільки дещо білішою барвою. Маєстатично і легко сунеться стовп вируючого піску і пилу по пустині, гублячись вершком своїм в синім, безхмарнім воздусі. Пригадую собі, що в половині червня минувшого (1861?) року під час їзди до Багдаду я в одній хвилі начислив одинадцять таких піскових труб».

Бачимо з сього оповідання, що справді ті піскові труби «ступають понад гори і доли, як підпори неба» (престолу богів). Але ж сила тих «престолоносців» буває не раз страшенно велика. Примір того бачимо на трубі вітровій, котра 20 мая 1857 залетіла була до Багдаду. Один доктор, француз, так описує те страшне явище природи: «Около четвер-

тої години пополудні при полуднево-західнім вітрі нараз помрачилося сонце і зробилося кроваве, мов місяць. Затим около 5-ої години надтягла чорна хмара пилу; в одній хвилі вкрила вона місто і проникла до хат і світлиць. В менше ніж четвертині одної минути день перемінився в найтемнішу ніч. Враження було страшенне. Ніхто не знав, куди повернутися, навіть в своїй власній світлиці. Тота пітьма, темніша від найтемнішої ночі, тривала п'ять минут... Стривожені жильці думали, що се наближається кінець світу. І справді, ревіт розшалілих вихрів і всі прочі обставини навіть найрозумніших і найсміліших людей пронимали тривогою, що от, мовляв, наближається якийсь великий переворот природи. Пил був цеглясто-червоної барви; рик бурі чути було аж в найдальших закутинах краю». Се були ті вихри, котрим «могучий Бог заразили (т. є. наглої, насильної смерти) розв'язав пута» в день потопи.

X

2. Явища на землі. Рівнобіжні місця у Ягвіста.

Таб. II, 46. Адар * ненастанно виливає воду з річних корит (?),
47. Ануннаки * приносять з-під землі заливи водяні,
48. Потрясають основи земні силою своєю.
11. в) Тоді вибухли всі криниці глибини глибокої і отворилися тами небесні,
12. І поллявся дождь 40 день і 40 ночей.

Коли возьмем в цілости той образ, котрого поодинокі, досадні черти подає вавилонська пісня, то побачимо, що в вищенаведених стихах описуєсь не що друге, як землетрясення разом з тими явищами, які при звісній нам обстанові ґрунту мусили його супроводжати. Стих 48 зовсім виразно говорить о «потрясенні основ земних».

Що при землетрясенні море валом напирає на береги, тамує ріки в устях і, попихаючи воду їх назад, змушує її виливати з берегів, — се єсть явище так звичайне і так природне, що ми і задержуватися над ним довше не будемо. Впрочім, у нас була вже о нім вище бесіда.

Дуже цікавий єсть в нашій пісні стих 47 і рівнобіжний йому у Елогіста ст[их] 11 в). Ануннаки, про котрих говорить пісня вавилонська, суть, як виказав іменно Гавпт, духи підземної глибини, підземної води. Вони-то приносять з-п і д з е м л і заливи водяні і потрясають землю своєю силою.

Так само і в оповіданні Елогіста говориться виразно, що криниці глибини глибокої вибухли, т. є. що вода потопи прийшла властиво не згори, але зо споду, з-під землі. Що се за явище і що се за води підземні?

Не одному з нас лучалося бачити, що коли в порічинах більших рік, там, де вони пливуть рівнинами і осаджують осад, пробрати де-небудь яму, то сейчас з-між ріняків або з-між піску, осадженого рікою, виступає вода річна, хоч би ми пробирали яму і досить далеко від самого корита ріки. Значиться, вода річна по обох берегах входить в поклади піску, шутру і ріняків, просисається крізь них і чим дальше від властивого корита, тим вище вона в тих покладах підноситься понад середній стан русла. Се єсть явище загальне і зовсім природне. В нижчих частях течії і при устях тота водою просякла верства єсть звичайно покрита грубшою або тоншою верствою намулу глинистого, сухого і крихкого. Отож коли в таких порічинах лучиться землетрясення, то верхній, намулистий і крихкий поклад пукає вдовж і впоперек, а підшкірна вода нижчого, ринякового покладу витрискує з розсілин чи то більшими масами, чи поодинокими ключами, не раз навіть на кілька метрів заввишки. Вона буває або чиста, або перемішана з намулом та з другими матеріями, які в спідній верстві находяться. Такі явища лучаються дуже часто по намулистих порічинах. В малім розмірі лучилося воно 9 падолиста 1880 р. над рікою Савою під час землетрясення в Загребі *; в трохи більшім розмірі лучилося те саме 10 жовтня 1879 над устям Молдави * до Дунаю; ще в більшім розмірі мало се місце над долішнім Дунаєм під час волоського землетрясення дня 23 січня 1838 р., при котрім попукали свіжі алювіяльні верстви * від Димбровиці аж поза ріку Серет *, а з повсталих при тім численних розсілин на многих місцях вибухала вода вище, як на сажень.

Те саме лучилося 6 січня 1812 р. в намулистій порічині американської ріки Міссісіпі недалеко міста Нового Мадриту, понижче устя ріки Огіо *, під час тодішнього землетрясення. Після опису наочного свідка підшкірна вода з голосним лоскотом розривала верхні, намулисті верстви і вибухала 10—15 стіп заввишки, вивалюючи величезні маси звуглілого дерева, котре роздроблювала на порох. Затим почала верхня часть западатися і тонути в чорній воді, котра досягла коневі аж вище колін.

Не менше цікаві явища показалися 12 січня 1862 року під час страшного землетрясення, котре постигло околиці озера Байкальського *, а особливо широку рівнину, по котрій до того ж озера впадає степова ріка Селенга *. На східнім березі тої ріки стояло селище бурятів, з котрого по землетрясенню не найдено ані сліду. Підшкірна вода, зрушена потрясенням землі, вибухла, а весь берег, на 21 кілометр завдовжки, а на півдесята — до 15 кіл[ометрів] завширки, запався натомість вниз, так що вода Байкальського озера залляла опісля цілу тоту низину. І по других селах вибухали підземні води, найчастіше з криниць, до висоти около 3 сажнів, при чім не раз оцимрування і віка криниць вода викидувала вгору, мов затичку з пляшки.

Але найбільше явище того роду, про яке досі знає наука, лучилося над устям ріки Інду *. Як звісно, ріка Інд впадає до моря многими раменами. Устя її дуже замулене, а крім того, виставлене на ділання могучих полудневих вітрів (монсунів) *, котрі тиснуть в устя морську воду, спирають воду річну і причинюються до чимраз більшого замулювання як природних усть, так і штучних каналів, котрі там здавен-давна пороблено для улегшення відпливу води. На сході від устя тягнеться обширна пустиня, прозвана місцевими англічанами «Ran of Kachh», к морю зовсім рівна, а з півночі ограничена невисокими пригірками. Рівнина тота під час полудневого вітру залита водою морською, часом знов солодкою водою з устя Інду, а часом, коли обісхне, блищиться здалека величезними пластами насівшої на намулі солі (відти і її назва «Ran», від староіндійського «Irina» — соляна пустиня). Правда, до 1762 року одна часть тої пустині зовсім не була пустинею, бо скрайня віднога Інду, вливаючися туди в море, наводнювала її щороку, так

що люди в тій околиці могли заниматися управою рижу, котрий дуже добре в тій низині удавався. Тота часть пустині над устям Інду звалася Сайра. Але коли 1762 р. один шах з-над верхнього Інду хотів під свою власть покорити племена, живучі над тим східним устям, а ті племена, зібравшися до завзятого опору, побили його під містечком Ярою, то розлючений шах пімстився за свою невдачу на тій нещасливій країні в той спосіб, що могучою греблею перегатив вгорі тоту відногу Інду, котра плила через пустиню, і, віднявши їй воду, зробив її зовсім безплодною. Наслідники його побільшили ще греблю, так що навіть під час повені вода з Інду не могла поплисти давнім коритом; вся управлена колись місцевість Сайра мусила опустіти, корито відноги Інду, що плила туди, замулилося і висохло, а устя її сталося морською затокою.

Серед таких обставин лучилось в тій місцевости 1819 р. страшне землетрясення, котре поубивало много сот людей і порозвалювало мало що не всі муровані будинки в цілім краї. Ціла пустиня «Ran of Kachh» попукала вдовж і впоперек, і з тих щілин три дні вибухала величезна маса чорної намулистої води, так що вся пустиня покрилася нею на 6—10 стіп заглибшки. Затим слідувало друге потрясення. Величезний вал води морської надплив з океану і залляв всю пустиню на просторі 17 миль англійських *. Але на північній границі того нового моря побачили жильці величезний вал земляний, там, де вперед була рівнина. Вал той тягнувся від сходу на захід півперек Індової відноги, немов хотів навіки відгатити ріку від моря. Жильці прозвали той новий вал «Ullah Bund», т. є. тама Божа, через те, що не людські руки висипали його, але сама природа. Але назва сеся показалася хибною. Колибо 1826 р. Інд перервав пороблені мстивим шахом тами і поплив своїм давнім коритом, то «тама Божа» зовсім не спинила його. Показалося, що тая тама тільки від сторони моря виглядає, як тама, між тим, коли від сторони сухого краю ґрунт зовсім не змінився, насипу ані підвищення ніякого не видно. Від сторони моря високість його виносить около 20 стіп, а довгота — звиш 50 англійських миль. Весь край на полудне від тої «тами Божої» запався вниз під час землетрясення 1819 р., коли вода підшкірна ви-

плила, а «тама Божа» не єсть нічим більше, як тільки заломою ґрунту там, де кінчилися підшкірні води і де ґрунт в цілій глибині своїй був затвердлий.

От яке значення мають страшні Ануннаки пісні вавилонської, котрі приносять підземні води і потрясають основи земні своєю силою.

[XI]

3. З а л и в а.

Про властиву заливу не було ще досі бесіди. Правда, землетрясення виперлю воду з корит річних, а також воду підшкірну, але властива потопа приходить доперва в ст[иху] 49 таб[лиці] II. «Хвилі заливи Рамманової, — говориться тут, — здуваються аж попід зводи небесні». Перші слова, котрі згадують про властиву заливу, оповідають заразом, що вона відразу взнеслася аж під небо. Се не єсть повінь, котра звільна прибуває; се не єсть навіть прилив моря, бо прецінь бог моря, Еа, сам перестерігав людей, а заливу приносить не Еа, але Рамман, бог бурі. Се єсть залива, яку приносять з собою ц и к л о н и, або вітрові труби.

Наглі і страшенні бувають такі заливи. Вони лучаються тільки близ моря, на островах або на широких низинах при усті великих рік. Вал циклоновий, широкий на кількасот миль морських, набігає на берег, а коли ще до того тісна затока стіснить його і зіпре воду докупи, то тая зноситься догори і виливає на береги, розносячи смерть і знищення. Морозом проймають оповідання про руїну і страти, які робить така залива; по кількадесят, ба й по кількасот тисяч душ гине від неї в одній ночі. Звичайно також пре циклонова буря перед собою величезні хмари, з котрих ллється дуже наремний дождь, о котрім справоздання звичайно виражаються: «Дождь, як під час Потопи світу».

Буває також, що рівночасно з циклоном дається чути і землетрясення, хоч оба ті явища не мають межи собою ніякого безпосереднього зв'язку. Коли 10 жовтня 1780 так названий великий ураган перевалився понад західно-індійські острови (в Середній Америці, коло міста Сен-П'єр на острові Мартінік *), підняв море на 25 стіп догори, на тім же острові затопив 9000, а на острові Санта Лючія

6000 людей, то сер Джордж Родні * твердив зовсім напевно, що таке зруйнування всіх, хоч би й найміцніших, будинків можливе було тільки при землетрясенні і що лиш страшенна сила бурі не дала людям часу почути землетрясення.

Подібна стріча обох найстрашніших явищ природи лучилася вночі з 11 на 12 жовтня 1737 р. над устям Гангесу *. Страшенний циклон надтягнув від моря і попер кільканадцять миль горі Гангесом аж до міста Калькутти. Рівночасно з приходом бурі далося чути землетрясення, котре відразу розвалило 200 домів. Кораблі, стоячі в ріці, перенесла залива понад високі дерева і покинула серед поля. Вода в Гангесі піднялася майже на 40 стіп понад звичайний стан. Страту в людях оцінено тоді на 300000 душ, і хоч се число трохи і пересадне, то все ж таки руїна, яку справила тая буря, була страшенно велика.

Від того часу аж до 1876 року, т. є. в послідніх 139 роках, учені англійські начислили 112 більших або менших циклонів, котрі надтягли від моря і попадали на береги індійські над Бенгальською затокою. Найбільша часть тих вирів воздушних повстає близ островів Андаманських *, і відтам летять вони, сіючи смерть і руїну, на північ, північний захід або на захід. Котячи величезні водяні вали в супроводі безмірних дождевих злив, впадають вони в уста Гангесу або Брамапутри *, або кидаються на східне узбережжя Індійського півострова, або влучають в острів Цейлон.

Подамо тут тільки опис посліднього циклону з д[ня] 1 падолиста 1876 р., званого «циклоном з Бекергонга», слідуючи описові англійського ученого Еліота *. Дня 23 жовтня 1876 р. почав в східно-полудневій часті Бенгальської затоки, недалеко Андаманських островів, творитися обшар розрідженого воздуху. Творення те в слідуючих днях змагалося так, що вже 26 і 27 жовтня слідні були в тій околиці могучі вертикальні вітри. В обох слідуючих днях почав той обшар розріділого воздуху порушуватись на північ; вечором 29 жовтня зробився з нього вже могучий циклон. Осередок його в полудне 30 жовтня був під 14° ширини і 89° довготи географічної. Затим циклон зігнув крихітку направо, а його сила і швидкість змагалися раз по раз. Дня 1 падолиста, около 3-ї години досвіта, впав він в устя Бра-

мапутри; скорість його виносила около 32 кілометрів на годину. Вируючий обшар в середині циклону був, правдоподібно, еліптичний, причім більша вісь ішла поперечно до напряму, в якім він сунувся наперед, і виносила 24—29 кілометрів. Ще майже на 300 кілометрів від того осередку сила циклону була так велика, що зривала мачти з кораблів. Тої самої ночі, незадовго перед надходом циклону, ввійшов був при повнім місяці надзвичайно сильний приплив морський в устя Брамапутри, так що вода ріки затамувалася. Ще тота вода не відплила, коли, втім, надійшов циклон, котрого вал переміг хвилю морського відпливу, злучився з нею і попер на береги. Що було на захід і північний захід, те залляла затамована вода ріки, а що на схід — те залляли вали морські. В короткім часі покрилося водою около 141 квадратових миль рівнини і великих сусідніх островів на 3—15, ба навіть де-куди на 45 стіп завглибшки. Осередок циклону поступив на північний захід, поки не допер до підгір'я Тіннера, о котре і розбився.

Губернатор тої країни в своїм урядовім справозданні подав число потоплених при тій нагоді людей на 215000. Щастя ще, що хати в тій місцевости пообсаджувані деревами, а то страта була б вийшла далеко більша. До глибини душі потрясають нас справоздання урядників о стані краю після сеї катастрофи: доми поруйновані, дерева позбавлені листя і галуззя, поля покриті калужами, цілими купами навалені трупи людей і звірів — правдивий образ перетягнувшої по краю потопи.

Дальше в ст[иху] 50 говорить пісня вавилонська про наступлення пітьми.

Дня 2 вересня 1860 р. попалася прусська корвета воєнна «Аркона» на східнім березі Японії в круги циклону, в котрих остоялась жива. «О осьмій годині рано, — говориться в справозданні, — зробилася така пітьма, що кінця корабля годі було доглянути; здавалось, що море і хмари зіллялися в одну масу. Хвилі стояли, мов мури, а буря сікла піною, мов шпильками, густо по воздусі. Вода морська і конвами жбухаючий дождь потоками ллялися через поклад і крізь всі отвори до внутра; вітер і хвилі не шуміли — все тремтіло і гриміло».

Се єсть Рамман, що підносить заливу аж під небо, так що тремтячі боги мусять утікати до найвищих висот небесних, і «все світло пожирає темнота». З слів затим, що слідують безпосередньо за описом землетрясення і діяльности Ануннаків, мусимо вносити, що рівночасно з землетрясенням впав циклон горі Перською затокою на рівнину Мезопотамії, женучи з собою величезний вилив води і морської, і річної.

XII

На закінчення ще кілька слів о місцевости, де зупинився корабель Гасіс-Адри. Пісня вавилонська називає тут виразно околицю сугорбів Нізір, між тим, коли жидівська елогістична повість говорить о горі Арарат. Що се послідне подання єсть неймовірне — се висказали ще в минувшім столітті деякі учені мужі. Їде тільки о то, щоб вислідити: що се за сугорби Нізір і де вони лежали? О тім поучає нас одна клинова напись, оповідаюча о поході ассирійського короля Асур-назір-пала, котра так говорить:

«В місяці Тішріті, п'ятнадцятого дня, покинув я город Кальцу і вступив в повіти города Бабіте. Я минув Бабіте і наблизився до краю Нізір, що зовесь також Люллю-Кініна. Я здобув город Бунаси, їх твердиню і 30 замкнутих городів їх пограниччя. Мужі перелякалися і поутікали в недоступні гори. Але Асур-назір-пал, що гонив їх на чолі своїх рядів, пішов шукати їх, як птахів. Він порозсівав трупи їх по горах Нізір. Він порубав на кусні 326 їх воєвників і позабирав їх коні. Він поубивав прочих в яскинях і заломах гір. Величні вершки тих гір суть прямі, як штилети. Потай своїх дружинників пробрався я до їх схованок...» А при кінці знов сказано: «Я покинув город Кальцу, перебродив долішній Заб і вступив в країну, безпосередно сусідуючу з городом Бабіте».

Кальцу (після Опперта Какці) єсть теперішнє містечко Шамамек близь Ербіль (старинної Арбелі), так що з наведеної вище маршрути ассирійського короля можемо виробити собі поняття о всіх тих місцевостях, знаючи вихідну точку його походу. Єсть се якраз та сама дорога, по котрій звиш 500 літ пізніше утікало велике військо короля

Дарія Кодомана * по нещасливій битві коло Гавгамелі, гонене Александром Македонським *. Під країною Нізір треба затим розуміти сугорби Карачок-Даг, Баруван-Даг і дальше на полудне північні відприски гір Джебель-Гамрін, котрі-то сугорби ділять Перську височину від рівнини Тигру. Численні ріки, а між ними і долішній Заб, прориваються тісними протоками ті сугорби, що взносяться понад поверхність моря на 290—320 метрів. Розуміється, що пісня вавилонська не дає і найменшого приводу до припущення, що і ті сугорби Нізір також були залиті водою. Противно, з оповідання Гасіс-Адри можемо вирозуміти, що судно, надпливши горі долиною Евфрату, перейшло відтак в глибшу трохи низину Тигру і спинилося на однім з тих сугорбів, що з півночі і з північного сходу відграничують низину Тигру від Перської височини. Воно спинилося не на вершку, а у стіп сугорба, і вирятовані люди, вийшовши з судна, удались доперва на вершок, щоб там принести жертву.

Що ціла катастрофа справді була справлена циклоновою заливою, надходячою від моря, — на се маємо рішучий доказ і в тім, що судно Гасіс-Адри пливе навпроти бігу ріки, з полудня на північ. Коли б се була повінь дождева, справлена звичайним виливом рік, то така повінь мусила б була понести судно долі рікою і до моря, а не горі рікою аж до Нізірських сугорбів.

Вийшовши з корабля, вилазить Гасіс-Адра на вершок гори і приносить жертву богам; як «мухи», громадяться над нею боги і любуються милими пахощами. Мати людей, Істар *, підносить великий лук і клянесь, що ніколи не забуде тих днів, а мудрий Еа напоминає Беля *, що нехай на грішника спаде гріх його, на беззаконника — беззаконня його, але потопи нехай не насилає ніколи на землю. Льви нехай приходять, і гієни нехай набігають, і голод, і зараза, щоб поривати людей, але потопа нехай не вертає ніколи.

Так само і Ной приносить жертву, і Ягве любується милими пахощами і прирікає в своїм серці ніколи більше не насилати загального зруйнування. Елогім ставлять великий лук на хмарах яко знак по всі часи для людей і для всякої живини.

І справді, низина Евфрату, хоч не раз ще опісля багато терпіла від землетрясень, не дізнала в послідніх тисячах літ такої потопи. Устя рік замулилися і посунулися далеко в море, благодатні канали повисихали, країна опустіла; на Вавилоні справдилися страшні пророцтва Єремії *, горді осідлища королівські сталися безобразними купами звалищ, але потопа не находила більше на тоту країну.

Повість про вавилонську потопу в протягу многих сот літ переходила з уст до уст і відбилася луною у різних народів. Ми бачили два відгомони її в Святім Письмі жидівськім і подрібно порівняли їх з первовзором. Не менше виразний відгомін тої самої повісти находиться і в святім письмі індусів *, в Ріг-Веді, де праведник, уцілівший від потопи, Вайвасват, уставлює своє судно на вершині Гімалайських гір, що вже само свідчить о тім, що повість тота занесена з иншого краю і приложена до індійської місцевости з фантастичними, а неприродними прикрасками. Впрочім, повісті про иншого роду потопи стрічаються у дуже многих народів по всій землі, — найдавніші з них у китайців і єгиптян, найчисленніші у деяких племен американських, але всі ті повісті говорять о катастрофах чисто місцевих і з повістею вавилонською не мають ніякого зв'язку.

КОНГРУА О[ТЦЯ] ЖЕГАЛОВИЧА
(Оповідання Ант[она] Любича Могильницького *)

Між паперами пок[ійного] Володимира Навроцького, присланими мені його родиною в цілі виготовлення повного видання його творів, надибав я обширний лист о. Антона Могильницького, автора «Скита Манявського», датований д[нем] 25 червня 1867 року, котрий, по моїй думці, заслугує на опублікування яко цікавий причинок до характеристики не тільки повістярського таланту о. Могильницького, але і до характеристики тих хоч і не дуже-то давніх, але для нас майже цілковито замерклих часів, о котрих іде оповідання. Лист о. Могильницького, адресований до сина Олександра во Львові, писаний на звичайнім аркуші паперу дрібним правильним і чистим почерком, німецькою мовою з виємком деяких (у нас підчеркнених) зворотів. Яким способом дістався він між папери пок[ійного] Навроцького — сього вияснити не умію. Переклад мій єсть по можности дословний, хоч се було досить трудно, бо лист писаний цвітистою, декуди навіть пересадно підкрашеною німеччиною.

«ПРАВДА»,
ПИСЬМО НАУКОВЕ І ЛІТЕРАТУРНЕ
ВІД 1867 ДО 1883 РОКУ

Отся послідна книжка «Правди» напечатана була ще 1880 року, та не судилось її видавцеві, пок[ійному] Володимирові Барвінському, докінчити її і випустити в люди. Саме тоді, коли зачалось печатання послідного річника «Правди», повстала в наших кругах велика думка —

видавати політичну часопись «Діло» *. Була се задушевна, давно леліяна думка пок[ійного] В. Барвінського, і головно його невтомимою працею здвигнулась нова велика часопись, котра в трьох літах свого існування здужала вже зробити великий поворот в думках і поглядах усієї нашої суспільности.

Маючи поручення докінчення і випущення в світ сеї послідньої книжки «Правди», я розміркував собі, що нічим так не прислужуся нинішній публіці, як вистаченням докладного покажчика всіх більших і менших статей, які були печатані в «Правді» від початку до кінця у всіх тринадцяти річниках. Такий покажчик ліпше, ніж всякі инші докази, посвідчить, чим була «Правда» для читаючої громади за час свого існування і яке її місце в нашій літературі. Він буде заразом важним причинком до загальноукраїнської бібліографії, тим більше, що деякі річники «Правди» сталися тепер рідкостею.

Особливо з іменами двох мужів тісно в'яжеться доля «Правди» за послідні роки. Оба вони — тепер уже покійники: Володимир Навроцький і Володимир Барвінський. Віддаючи честь пам'яті тих трудеників на полі нашої словесности, і постарався звести в сім покажчику всі твори одного і другого, які були печатані в «Правді» і в инших виданнях (особливо в «Ділі»). Звісна річ, не місце тут входити в історію видавництва «Правди», в критику її напрямку, її добрих сторін і її помилок. Поки що нехай сей бібліографічний покажчик зведе немовби суму видавництва, котре, будь-що-будь, характеризувало різко саму цікаву добу в розвою галицького і закордонового українофільства.

Покажчик свій порядкував я після авторів азбучно, а де статті були безіменні, там приходилось порядкувати після початкової букви наголовка. З новинок і повістей усі важніші розписані нарізно. При переводжених статтях перше місце займає ім'я переводчика, а тільки коли переклад безіменний, стоїть в ряді ім'я автора. Вісті про товариства і інституції зібрані під назвою відносного товариства або інституції (театр, «Просвіта», руська школа і т. д.). Деякі псевдоніми та аноніми, при котрих можна було се зробити, заступлені повними іменами авторів, а також при назві ав-

тора додані всі псевдоніми, якими він підписувався. При инших сього не зроблено.

Кожда стаття помічена цифрами. Цифра латинська значить річник, арабське число, в котрім стаття находиться. Сторон не визначувано.

В ОБОРОНІ ЧЕСТИ

Кому з читателів «Діла» не звісна тая трагічно-комічна роль, яку відіграв п. Пантелеймон Куліш перед двома роками в Галичині? Читателям «Діла» вона найлучче звісна, бо «Діло» слідило якнайпильніше за шкідливою діяльностею Куліша в Галичині, кождий крок його публічного виступлення розбирало критично і безпощадно з становища руської ідеї народної. «Діло» все перше осуджувало Куліша, почавши від першого його виступлення з «Хутірною поезією» і «Крашанкою» *, а скінчивши на його замислі видавати спільно з звісним п. Іваном Еміліяновичем Левицьким *, бувшим секретарем Тов[ариства] ім[ені] Качковського *, газету українську за польські гроші під заг[оловком] «Хутір». В річнику «Діла» з 1882 р. читателі наші знайдуть цілий ряд статей, вимірених проти Куліша за його злощасні, безпам'ятні починання в Галичині (чч. 25, 26, 27, 37 і пр[очі]). Такі ж самі статті, засуджуючі Куліша, знайдуть наші читателі і в других руських часописях сучасних, в «Зорі», «Зеркалі» * і пр[очих]. Куліш був нами зовсім сокрушений і, що важніше, був зовсім обезоружений. Ми знали, що ані «Хутірна поезія», ані «Крашанка», ані «Хутір» не знайдуть відгомону в галицько-руській публічности, і ми були увірені, що гроші, які дадуть йому польські магнати і шовіністи, щезнуть безслідно, мов та мрака на яснім сонці. Впрочім, Куліш, як звісно, не видержав до кінця своєї ролі. Виїхавши зі Львова до Відня, він видав там брошуру під заг[оловком] «Die Vergewaltigung der Basilianer durch die Jesuiten», брошуру, котра дуже не на руку була тоді полякам і котру прокураторія віденська сконфіскувала. Щобільше, Куліш показався навіть несподівано завзятим супроти поляків, бо по сконфіскуванню його брошури у Відні він бажав її конче напечатати в Німеччині, але поляки і єзуїти постаралися вже о тее, що ніяка

фірма не схотіла дати накладу, і тоді-то Куліш запитав саркастично в одній російській газеті: «Де властиво кінчиться Азія?»... Яка була причина так наглої зміни Куліша по виїзді зі Львова, нам навірно не було звісно, бо з русинів, групуючихся коло наших народних часописей і товариств, з Кулішем ніхто не жив ані не переписувався; звісно преці, що Куліш не важився навіть прийти на музикальний вечір в пам'ять роковин смерти Тараса Шевченка, обавляючись демонстрації проти себе з сторони русинів, устроюваших вечір. Польські газети піднесли були преці тоді крик, що русини від «Просвіти» і «Діла» *викляли* Куліша і заборонили йому виступу на вечір в пам'ять Шевченка! Се наводимо для того, щоби показати, що ми не мали з Кулішем ніяких зношень, навіть чисто личних, отже, і не могли знати, з ким іменно з поляків він веде переговори і які, хто в нього буває, що говорить, чому він виїхав до Відня і для чого там нараз змінився? Ми судили і осудили Куліша по ділам його, а до мислей його, до приватних розмов в чотирьох стінах хати його ми не мали доступу, — впрочім, ми і не старалися о тоє. На шпигування, на підступне вдирання в чужу душу і в чуже домашнє огнище ми не спосібні!

Нині ж бачимо, що знайшлися преці такі люди, що в «Варшавськім дневнику» * і в «Нов[ім] проломі» * виспівали всі і найтайніші мисли, і поступки Куліша, — очевидно, були його найсердечнішими другами і повірниками. Дописователь «Варш[авського] дневника» знає, що Куліш зажадав на друкарню і на газету од кн[язя] Юрія Чарторийського * 14 000 з[олотих] р[инських] з фондів «Oświaty Narodowej», від кн[язя] Ад. Сапіги * 6000 з[олотих] р[инських] на перший рік, а в прочих по 4000 з[олотих] р[инських], що конферував з Фр. Смолькою * і Зем'ялковським *. Редакція «Нов[ого] пролома» знов обов'язується довести, що кн[язь] Роман Чарторийський *, відвідавши перший раз Куліша, приніс йому 12 бутилок рустеру, а кн[язь] Пузина, ввійшовши в хату Куліша, першим словом перепросив його, що «dostatecznie nie włada ruskim językiem» [1]. Редакція «Нов[ого] пролома» має в руках рукопис Куліша «Літературний універсал», текст просьб Куліша до ц[ісарсько]-

[1] «Добре не володіє руською мовою» *(польськ.)*. — *Упоряд.*

к[оролівського] намісництва о концесію на друкарню і письмо Куліша до Смольки.

Ми не сумніваємося, що всі подані в «Варш[авському] дневнику» і в «Нов[ім] проломі» факти суть правдиві. Бо коли редакція «Нов[ого] пролома» обов'язується доказати, що кн[язь] Чарторийський дав Кулішеві 12 бутилок рустеру, то вже ж мусимо вірити, що се був рустер, а не шампан. Рівно ж мусимо вірити, що редакція має лист Куліша до Смольки, котрий Куліш ніс на пошту і на дорозі загубив, а п. редактор «Нов[ого] пролома», ідучи слід в слід за Кулішем, знайшов; бо щоби п. Смолька прислав ред[акторові] «Нов[ого] прол[ома]» лист Куліша до можливого ужитку — о тім сумніваємося. Рівно ж віримо у всі прочі факти, які — поминувши спосіб, в який дійшли до публічної відомости, бо поняття о «чеснім і моральнім» не може бути у всіх людей однако — мають для нас посередню важність; кажемо посередню, бо по рішучім зірванню Куліша з ляхами безпосередньої важности для нас не мають; злощасна Кулішева діяльність в Галичині була подібна до того стовпа пороху на улиці, взбитого вихром, що покрутився і пропав безслідно.

Але не в тім діло, не в тім причина нинішньої нашої бесіди про Куліша і про «Нов[ий] пролом», з котрим, як наші читателі добре знають, ми дуже рідко і дуже нерадо розправляємося. Нині ми мусили відізватися, бо «Нов[ий] пролом» в статті про Куліша виступив з тенденційними і злобними інвективами проти «народовцев или украинцев», проти «Просвіти» і пр[очих]. Куліша зробив він нашим «пророком», а цілу його «несостоявшуюся затею» кладе в зв'язь з «народовцями», котрих «головы» держали конференції з Кулішем в його хаті... З цілої статті пробивається зовсім виразно, що «затеи» Куліша викриваються тільки для того, щоби безсовісно оклеветати, обметати грязею русинів, котрі, як вже вгорі сказано, перші виступили з рішучим засудом Куліша в своїх органах і відреклися всіх беззаконних його путей і діл! Як в початках 1860-тих років «Слово» * перше печатало стихи Куліша фонетикою (гл[яди] ч. 2 «Слова» з 1862 р.), як тоді не хто инший писав «оду» до Куліша, як той, хто минувшого року написав «оду» до Собєського *, — так і в 1882 році, і не хто

инакший пив у Куліша рустер кн[язя] Чарторийського, не хто инакший конферував з Кулішем і доконферував до того, що Кулішеві плани, листи і рукописи забігли до редакції «Нов[ого] пролома». Єсли які «головы украинцев» конферували з Кулішем, то нехай редакція «Нов[ого] пролома» зробить ласку і скаже, котра-то «голова» занесла їй Кулішеві листи і рукописи?!

Тенденція «Нов[ого] пролома» занадто ясна і видима. В ложнім представленню відношень наших до Куліша в 1882 р. дійшов він до апогею — сказавши лагідно — злоби. Всі преці пам'ятають дуже добре теє, що діялось перед двома роками, пам'ятають статті «Діла», «Зеркала», «Зорі» і др. Але що то шкодить забавитись в клевету і денунціяцію? — Semper aliquid haeret! [1]

Іспитаймо, на що властиво все то обчислення? Яка ціль народна, яке добро народне мається на оці? Єсть очевидна ціль: роз'єдиняти руську інтеліґентну суспільність, творити і підбурювати проти себе партії, руйнувати теє діло, котре від кількох літ стається щораз кріпшим — а все то хіба для якихсь матеріялістичних видів...

Воістину, безконечно легше усмалити сірчисту сенсаційну, але при тім і незручну денунціяцію на «народовцев», ніж написати одну розумну і основну статтю з жизненних наших діл народних, котра зентузіязмувала би всіх русинів до спільного неустрашимого ділання на ниві народній для добра руського народу!..

Sapienti sat [2].

ОБХІД XXIII-іх РОКОВИН СМЕРТИ Т. ШЕВЧЕНКА

Старанням чотирьох наших товариств («Просвіти», Тов[ариства] ім. Шевченка *, «Руської бесіди» і «Академічного братства» *) уряджено д[ня] 10 марта музикально-декламаторський вечерок в XXIII-ті роковини смерти Т. Шевченка. Вечерок той дав нам ще один живий доказ, що ім'я

---

[1] Завжди до чогось причепиться! *(латин.)*. — *Упоряд.*

[2] Розумному досить *(латин.)*. — *Упоряд.*

Шевченка єсть справді тим прапором, около котрого чимраз численніше і чимраз з більшим почуттям, з більшою самовіжею і охотою починає громадитись вся Русь, вся інтелігенція без різниці партій, ба навіть селяни і міщани. Вечерок в пам'ять Шевченка був затим не тільки ділом народного пієтизму для великого Кобзаря України — він був також живою і світлою маніфестацією нашого народного розвою, нашого духового відродження. До тої провідної мисли достроєна була в головних своїх точках і програма вечерка.

Перед надзвичайно численним збором руської публіки, місцевої і замісцевої, серед котрої особливо визначувалось майже *переважне* число женщин-русинок, отворив сей торжественний празник проф[есор] і посол на сойм Краєвий п. Романчук короткою, але сердечною промовою, виражаючи свою радість з так численного з'їзду родимців для ушанування чоловіка, котрого пам'ять давніше стрічала на кождім кроці много противників між чужими і своїми і обходжена була зразу в приватних кружках або малочисленних зборах. Нині, коли ім'я Шевченка славне в цілій Слов'янщині, ба і в цілій Европі, воно так само голосне і живе у нас, і пам'ять його громадить всіх русинів около себе.

Затим розпочався обширний відчит проф. М. Подолинського * «О народнім відродженню при помочі народної літератури». На примірах греків, мадярів, фламандців, румунів, сербів, словенців, чехів, болгарів, литовців і фінляндців виказав прелегент, як то в нашім уже віці повставали на світло Боже забуті, майже вимерші в більшій части плебейські народи, повставали і здвигувались до нового життя. На вступі відчиту зазначив він провідні ідеї такого народного відродження — правдиву гуманність, поступ, освобождення від всяких пут: національних, економічних і духових. Переходячи затим до нашої власної праці, прелегент з радостею сконстатував, що ми також не остались і не думаємо остатись позаду других, що і на нашій убогій ниві приложено досі чимало вже хосенного труду і що, врешті, праця наша єсть, і для того жива та надійна, бо йде під прапором живих ідей гуманности і поступу. «В цілій нашій літературі нема ані одної строчки, котрої би ми мусили

встидатися, — "ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою"». Тими сердечно глибокими словами Тарасовими прелегент закінчив свій поучаючий і совісно оброблений відчит.

За сим слідувало виконання обширної — аж надто обширної — вокально-музикальної части програми. Не вдаючись в критику ані навіть в огляд тої части вечерка, ми піднесемо тільки загальний ентузіязм, який викликало вповні удачне відспівання огнистої і пориваючої композиції Лисенка «На прю» *; пісня та, по музикальній части, єсть правдивим нашим гімном національним, — жаль тільки, що слова, при всій глибині їх патріотичного змісту, зібрані суть в значній часті мало зрозумілі для публіки, так що значіння їх, замість підносити силу композиції, зовсім пропадає для слухачів. Не менше також мусимо піднести фортеп'янові продукції панни Бажанської *, виконані з великою прецизією. Ігра панни Бажанської, а також її оригінальний і живописний стрій національно-український викликали у цілої публіки правдиву бурю оплесків.

Уважаємо в кінці своїм обов'язком висказати тут публічно одну увагу під адресою комітету, устроювавшого вечерок, увагу, котру висказували многі присутні на тім вечерку гості. Програма переладована була продукціями інструментальними, і то в великій части зовсім не національними, отже, для загалу нашої публіки менше зрозумілими. Правда, кожда точка виконана була в своїм роді гарно, але при многоті тих точок і при величезнім стиску в салі продукції ті тривали задовго, отже, утомляли і псували враження вечерка. Сього треба на будуще вистерігатися, а коли вже без чисто інструментальних продукцій обійтись не можна, брати річі менше трудні, більше ефектовні і більше національні, отже, близькі і зрозумілі для нас. Супроти такої многоти і довготи музики дуже якось мляво відбивала одна-однісінька декламація Шевченкової «Тополі», виголошена п[аном] Свистуном * хоч і взагалі не зле, але все ж таки без глибшого простудіовання делікатних психологічних переходів Шевченкового твору.

Телеграм і писем привітних з різних сторін нашої Руси надійшло до 50. Особливо поважне число телеграм понад-

силали знов наші читальні сельські і різні просвітні товариства, — гарна порука тривалости і добрих успіхів нашого народного розвою.

На вечерку розданий був також окремо випечатаний стих: *«В XXIII-ті роковини смерти Тараса Шевченка»*, написаний п. Ів. Франком, котрий нагадав присутнім сумну долю, яку переживають наші брати за кордоном, де тепер сиплються нові громи на їх слово і письменство...

[ЕМАНУЕЛЬ ГАЙБЕЛЬ]

Емануель Гайбель, один із найбільших сучасних поетів німецьких, умер д[ня] 6 цвітня с[ього] р[оку] в своєму рідному містечку Любеку *. Родився він там же 1815 року. По скінченні студій університетських дістав посаду домового учителя амбасадора російського в Атенах. Кількалітній його побут під греческим небом, в виду численних пам'ятників старогрецької штуки і ще в товаристві ученого-геленіста Курція * поклав назавсігди свою печать на всіх його творах; правдиво класична гармонія змісту і форми, майстерство бесіди і звуку і супокійна погідність характеризують його численні твори поетичні, котрі іно що недавно вийшли збірним виданням в десяти томах. В р. 1840 вернув він до Німеччини, де швидко звернув на себе загальну увагу яко на нову звізду німецької поезії. Баварський король Максиміліян II * покликав його 1852 р. на катедру філософії Мюнхенського університету і іменував його своїм лектором. На тій посаді перебув він до смерти Максиміліяна, по чім вернув до Любека, де яко гоноровий обиватель міста проживав до самої своєї смерти. Гайбель, як сказано, один з перших майстрів поетичної форми, але поезія його, не маючи движучої сили в великих і животрепечущих ідеях сучасних, не потрафить нас ніколи так зрушити і піднести, як, н[а]пр[иклад], поезія Ленава *. Сучасним поетом в повнім значенні того слова Гайбель ніколи не був, — його поезія гладка, чиста, ясна, як хрусталь, але трошки малокровна.

ІЗ ПОЕЗІЙ ЮЛІЇ Ш[НАЙДЕР] * І КЛИМЕНТІЇ П[ОПОВИЧ] *

Поміщаючи в нинішнім н[оме]рі «Діла» десяток поезій ліричних, котрих авторки, молоді галичанки, дали вже потрохи пізнатися ширшій громаді удатними поезійками, поміщуваними в «Зорі», ми щиро вітаємо ті нові робітниці на нашій убогій словесній ниві і бажаємо, щоб вони стались тими ластівками, котрі віщують нову весну — розбудження духове нашого жіноцтва до повної свідомости своїх прав і обов'язків народних і людських і свого високого призвання для цілої нашої будущини.

ТВОРІВ ПОК[ІЙНОГО] ВОЛОДИМИРА НАВРОЦЬКОГО ПЕЧАТАЄТЬСЯ ВЖЕ СЬОМИЙ АРКУШ...

Творів пок[ійного] Володимира Навроцького печатається вже сьомий аркуш. Досі напечатані: 1) «Руська родина, історичний обзір землі, заселеної русинами»; 2) «Весілля в Котузові»; 3) «Народні приказки» (половина з автографів); 4) «Про козаків-запорожців»; 5) «Критичні замітки»; 6) Ukrairo «Il movimento letterario ruteno», resume з цінними увагами. Перша часть творів Навроцького, попереджена його життєписею *, вийде, надіємось, ще перед літніми вакаціями і появиться окремо зброшурована в світі і буде розіслана передплатникам. Друга часть, обнимаюча статті економічні і політичні, а також листи і портрет покійника, появиться пізніше *.

ЄЩЕ ПРО КОНГРУУ О[ТЦЯ] ЖЕГАЛОВИЧА
(З позісталих писем А. Могильницького)

В першім числі сьогорічної «Зорі» напечатали ми руським перекладом виємок з обширного листа пок[ійного] писателя Антона Могильницького, становлячий сам собою цілу і скінчену повістку про «конгруу о. Жегаловича» *. Лист, з котрого ми вийняли ту повістку, писаний був по-німецьки до сина Олександра під датою 25 червня

1867 р. Перед кількома тижнями через ласкаве посередництво в[исоко]п[оважного] д-ра Юліяна Целевича одержали ми від братанича покійного писателя о. Осипа Могильницького в Бабчі *, котрому на сім місці за те складаємо прилюдну подяку, частину иншого, далеко обширнішого листа з 30-го грудня того ж таки 1867 року, де знаходиться уривок другої, далеко обширнішої і краще обробленої версії тої ж самої повісти про конгруу о. Жегаловича. Сей лист дає нам доказ, що предмет той живо занимав покійного нашого писателя, коли він аж два рази в однім році, і то другий раз обширніше, його оброблює. Правда, одна і друга обробка містилась в листах приватних, пришпилена була до справ приватних як притча, що ілюструє яке-небудь загальне речення, але великий писательський талант покійника, потрапивши раз в таку живу струю, находив спосібність розвернутися в повній силі, малюючи тисячні подробиці недавнього, а забутого вже життя дуже барвно, з гумором і великою правдою та силою виразу.

Сам він пише о тім пришпилюванню довших оповідань до справ приватних в своїм листі до брата от що: «Дві причини спонукують мене до такого збочення: з одного боку, знаю з досвіду, що в нашім теперішнім душевнім успособленню навіть така сама по собі плитка лектура може бодай в части розігнати понурі думи і гризоти вдень, а особливо в безсонних ночах, а з другого боку, вдовольняю таким чином свою власну духову потребу (trage ich hierdurch meinem eigenen geistigen Bedürfnisse eine woltuende Rechnung [1]), бо моє теперішне осідище подобає до того, елегійно оспіваного Томі, а ті "me circumdantes, rudes ac feroces Gethi Sarmatique" [2], поклонники тільки найнижчої щоденної політики жолудкової не мають о моїх духові потребах ніякого поняття, так що й товариські зносини з ними тим потребам не дають ніякої поживи, ніякого заспокоєння».

Надіючись, що читателям «Зорі» любо буде прочитати і сю другу версію тої повісти і що вона займе їх не менше, як перша, а до того ще наведе на многі цікаві мисли о розвою

---

[1] Цим я відношу свої власні духовні потреби на вельми сприятливий рахунок *(нім.)*. — *Упоряд.*

[2] «Ті, що мене оточують, — грубі й дикі гети і сармати» *(латин.)*. — *Упоряд.*

гадок у Могильницького, ми печатаємо тут в перекладі виємок із сього другого листа. Лист писаний був, так само як і попередній, на звичайному папері in folio [1], дрібним правильним почерком Могильницького, без поправок і перечеркувань. Головна основа писана по-німецьки, тільки обширні промови псевдо-гофрата Миколаєвського цитовані по-польськи, а кінцева молитва о. Жегаловича — по-руськи. Ми подаємо німецькі і польські часті в руському перекладі, лишаючи руські дословно.

З жалем замітити мусимо, що маємо під рукою тільки невелику частину того цікавого і обширного листа. Первісно обнимав він не менше 4 $^1/_2$ аркушів дрібного письма. Три перші аркуші пропали; хто знає, чи не зостали зовсім знищені внаслідок просьби самого А. Могильницького, котрий при кінці приписав: «Diesen Brief bitte ich zu vertilgen» [2]. Повість про Жегаловича мусила починатись на третім аркуші, а кінчиться на четвертій стороні четвертого аркуша. Початок мусив говорити о справах особисто так, як говорить о них кінець (решта четвертої сторони четвертого і перша сторона п'ятого аркуша); та частина листа, рівно як і закінчення тамтого листа, з котрого ми подали першу версію повісти про Жегаловича, містить в собі дуже цікавий матеріял до характеристики А. Могильницького яко чоловіка. В своїм часі ми не залишимо і ті уступи опублікувати яко пам'ятки по чоловіці, будь-що цікавім, талановитім і в історії нашого народного та літературного відродження не остатнє занимаючім місце. А поки що упрошуємо всіх прихильників нашого живого слова, котрих в'язали із Могильницьким чи то особисте знайомство, чи листовні зносини, у котрих находяться инші його листи, хоч би зовсім приватні або котрі могли би про його життя, характер, діяльність подати які-небудь вісті, щоби були ласкаві в інтересі нашої літератури надсилати на руки редакції «Зорі» чи то свої особисті споминки та записки о Могильницькім, чи то його листи, стихи і прочі письменні забутки будь в оригіналах, будь в докладних одписах. Всі ті матеріяли будуть совісно використані з поіменуваннням тих

[1] Формат, що відповідає аркушеві, зложеному навпіл *(латин.)*. — *Упоряд.*

[2] «Цей лист я прошу знищити» *(нім.)*. — *Упоряд.*

добродіїв, котрі їх доставили; на жадання кождий документ буде властителеві без ушкодження і в якнайкоротший час звернений. Між иншими одержали ми звістку, що у о. Боднара в Потоці коло Бучача * має хоронитися обширний і цікавий лист Могильницького, і ми надіємось, що о. Боднар в інтересі нашої літератури не відмовить нашій просьбі о уділення нам бодай докладного відпису.

ФАКТ ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ НАШОГО ШКІЛЬНИЦТВА

Не раз вже і досадними словами характеризовано систему, після котрої ведуться наші діла шкільні, тую нещасну систему, котра взгляди освітні, наукові, педагогічні ставить на другім або третім плані, а на першім зовсім що иншого. В кождій інституції один крок, схиблений від прямої дороги, потягає за собою й дальші схиблення; скоро раз підсунеться школі цілі для неї чужі і невластиві, то через те саме на розтіж розтвирається ворота всяким приватам і непоступові. Одно з другим в'яжеться нерозривно, так як наслідок з причиною.

От тепер і нам приходиться подати на суд прилюдний один факт, ярко ілюструючий цілу анормальність наших шкільних відносин. Факт сей тим більше заслуговує на прилюдну увагу, що дотикає женщини, учительки ревної і спосібної, щирої русинки, котра і на іншім полі дала вже пізнатися ширшій громаді, — дотикає молодої і не послідннім талантом обдарованої писательки Юлії Шнайдер.

Від трьох літ занимала панна Шнайдер посаду молодшої учительки при 5-класовій школі в Бібрці *. Справді мученицької витривалости потрібно було, щоби перенести всі ті труди і прикрості, які вона перенесла в тім часі. Провадячи сама одну класу (послідннього року 4-ту), а крім того, подаючи дівчатам всіх клас науку шиття, працюючи більше, як кождий другий учитель, бо тижнево побільше, як 30 годин, не маючи навіть в неділі вільного часу, вона при своїм слабім здоров'ї не тільки здужала поконувати всю тую працю, але ще й заслужити собі кождого разу на похвали п[ана] інспектора окружного і місцевої ради шкільної за взірцеве провадження дітей.

Минувшого року надіслала рада шкільна п. Криштана яко невинну жертву закулісової інтриги, поручив його особливій пам'яті. Між тим на місце п. Криштана прислав п[ан] інспектор окружний знов свого протегованого — п. Злотовського. Комплект школи готовий, з 1 вересня школа починається. Дня 2 вересня окружна рада шк[ільна] знов відбуває своє місячне засідання і от являється на тім засіданні сам той пан Лебель зі Львова і роздає присутнім свої білети візитові, просячи за п. Криштаном. Але здорово мисляча рада другий раз потверджує ухвалу з дня 5 серпня. Здавалося, що тою ухвалою справа закінчена. Та ба! Дня 4 вересня, в четвер пополудні, приходить панна Шнайдер як звичайно до школи, а п[ан] управитель школи подає їй письмо з окружної ради шк[ільної], до неї адресоване і з написом аж тричі підчеркненим «пильно». Думаючи, що то, може, запомога, о котру вона віддавна старалася, бере письмо, отвирає, читає — і очам своїм не вірить. Помимо подвійної ухвали ради шк[ільної] окружної одержала від п[ана] предсідателя, «совітника» Косинського, brevi manu [1] завідомлення, що зістає перенесена на учительку до села Стоки *, а п. Криштан обнимає її місце.

Щоби докладно поняти цілу ситуацію, треба знати, що в селі Стоках школи ніякої нема, і при всяких стараннях ледве за рік може станути будинок шкільний і помешкання для учителя. Один учитель, котрий перед нею одержав був тую посаду, мусив відтам утекти, не могучи видержати в нужденній «дяківці». І от дівчина, котра має до того на своїх плечах удержання своєї недужої матері, видиться нараз без пристановища, при розпочатих курсах, коли вже нема часу оглянутися за новою посадою, бо всі місця вже зайняті. Семінарист з злою кондуїтою однорічної служби висадив учительку іспитовану, з трьома літами бездоганної служби! Питаємося в виду того: яку ж вартість мають ухвали повної ради, коли самоволя одного пана може їх одним замахом пера знищити? Питаємось дальше, хто буде уділяти дівчатам науку шиття, одиноку практичну науку, допущену теперішньою системою, коли на 5 теперішних учителів бобрецької школи нема ані одної учительки?

---

[1] Невідкладно, негайно *(латин.)*. — *Упоряд.*

[ЗАСІДАННЯ ЕТНОГРАФІЧНО-СТАТИСТИЧНОГО КРУЖКА]

Засідання Етнографічно-статистичного кружка відбулося минувшої неділі в кімнаті «Академічного братства». В сім другім році свого існування Кружок розвивається дуже гарно, скріпившися значним числом нових і охочих до праці членів. На недільнім засіданні відчитав тов[ариш] Яр. Романчук * цікавий розбір найкращої з наших дум історичних «Про побіг Самійла Кушки * із турецької неволі». Головну увагу звернув прелегент на історичну основу думи, а властиво на те, що знаємо з історичних джерел про особу і судьбу Самійла Кушки. В тій цілі зібрав він всі замітки о нім в джерелах історичних, притягнув до порівняння також брошуру італіянську з р. 1643, розказуючу про побіг з турецької неволі якогось Симоновича і про захоплення турецької галери, і дійшов на підставі всіх тих свідоцтв до такого виводу, що дума про побіг Самійла Кушки повстала пізніше, може, в половині XVII віку, із зілляння двох різних фактів (заполонення Кушки і побігу Симоновича), котрі причеплено до одної особи. В дискусії, котра опісля над тим предметом вив'язалась, звернув тов[ариш] Франко увагу на те, що дати хронологічні в джерелах дуже розходяться, що коли після одних (за котрих повагою пішли видавці «Істор[ичних] пісень малор[уського] нар[оду]») побіг Самійла з неволі припадає на р. 1599 або 1600, а смерть того ж Самійла на кінець 1601 або на початок 1602 р., то після других Кушка (вправді не Самійло, але якийсь Денис) брав участь в битві під Цецорою * (1620), де й зістав полонений, так що його побіг припав би на час около р. 1640, — отже, майже рівночасно з написанням італіянської брошури. Показалася затим конечність провірити ще раз основно хронологію свідоцтв історичних, вияснити суперечності в іменах, вислідити джерело брошури італіянської і т. д. Тов[ариш] Кулачковський * радо прийняв на себе той труд і прирік по переведенні дальших дослідів здати справу о них на котрім з пізніших засідань. Дальше обговорено справу збирання бібліографії матеріялів етнографічних і статистичних, і кількох товари-

шів прийнялося в тій цілі працювати в бібліотеках. Затим прийнялись тов[ариш] Ник. Шухевич * приладити справоздання з праці пані Ефеменкової «Трудовое начало в юридических воззрениях русского народа» *, а тов[ариш] Колесса * з праці Оскара Кольберга * «Pokucie». Деякі товариші зложили до архіву Кружка кілька зошитів народних пісень, зібраних на вакаціях, при чім рішено напечатати в часописях завізвання до всіх русинів, дбаючих о пізнання життя і світогляду нашого народу, щоби при надходячих Різдвяних святах пильно списували колядки і щедрівки, живучі в устах народу, ті прастарі пам'ятки нашої мітології і історії, з котрих досі мала тільки часть стала звісною в печаті. В кінці прийнято до відомости, що перший том творів Навроцького вже майже готовий і найдальше за тиждень може появитись на світ.

WAHRHEIT UND DICHTUNG

Галицько-руська публіка, читаюча «Слово» і «Новый пролом» *, запевно радіє цілим серцем — так, як і ми радіємо, — стрічаючи в кождім н[оме]рі тих газет як найдокладніші бюлетені о подорожі наших двох галичан, Івана Наумовича * і В. Площанського, по Росії. Радіє наша публіка, може, й не так дуже для того, що ті два мужі своєю поїздкою «причиняються до духового зближення руского міра» в ім'я «етнографічної єдности» цілого руського народу, — як радше для того, що все ж таки чей же і в Москві та Петербурзі пізнають, що й за горами єсть люди, а може бути, що багато людей радіє попросту для того, що он як, мовляв, шанують наших писателів і публіцистів, он як шанують чесну працю для добра свого рідного народу! Публіка, читаюча «Слово» і «Новый пролом», знає напевно, т. є. не знає, але читала в котрій-небудь із тих газет, що російська публіцистика «восторженно» вітає наших «странників», що «Русь» Аксакова печатає переклад «Онуфрія Грушкевича» *, що «Московские ведомости» * і «Новое время» * посвятили Наумовичеві і Площанському «теплые приветственные статьи». Дай Господи! — подумали ми собі і наздогад розвернули ч. 3086 «Нового времени» із д[ня] 30 сен-

тября (12 октября) біжучого року. І справді, єсть стаття, і то вітаюча стаття, бо під написом — непереводимим на нашу мову — «Добро пожаловать!» ми прочитали її, а пригадавши собі, що «Новый пролом» колись-то обвиняв нас трохи не о головну зраду за те, що ми не печатаємо в кождім н[оме]рі бюлетенів о наших «страдальцях», ми рішилися хоч тепер вдоволити бажання «Нового пролома» і ознаменувати радісний факт приїзду І. Наумовича і Площанського до Петербурга бодай перекладом сеї навчаючої і живо написаної статті із любезного «Новому проломові» «Нового времени».

«Вчора надійшов із Москви телеграм: "Дорогі гості виїхали!" Нині около 10 години рано на зустріч московського поштового поїзду зібралась маленька купка "слов'янських завсігдателів" привітати пп. Наумовича і Площанського, розуміється, іменем цілої Росії. Депеша прийшла запізно, не встигли оголосити її в печаті, і для того, крім "завсігдателів", ніхто й не знав, коли приїдуть гості, — і я наскочив на стрічу зовсім случайно. Були: один генерал, один чернець, професор Орест Міллер, ще кілька незнакомих імен і прізвищ і, розуміється, сам пан Аристов *, невтомний діятель на полі прилюдної благотворительности, не погорджуючий ані велосипедистами, ані слов'янами. Довго ходили, балакали і позівали кождий собі окремо, поки вкінці не роздався свист і грохіт наближаючогося поїзду. Трагарі відтручили стрічан набік, і вони почали кидатись то сюди, то туди, шукаючи вагону, з котрого мали вийти дожидані гості. Хтось найшов о. Наумовича; зараз же з різних кінців довжезного перону збіглася ціла десятка, обступила старця і почали цілуватись. По хвилі дібравсь до них і п. Площанський, котрий мало що не загубився в сутолоці.

Трагарі бігають з пакунками, публіка штурхає з усіх боків, а я все-таки думав: ану, промову якусь скажуть! — і держав ухо напоготові. Аж ось один панок вставив монокль в ліве око і повертається до о. Наумовича.

– А ми читали, читали, як вас із арешту випустили... — О[тець] Наумович усміхається силуваним усміхом.

– Де ж ми заночуємо? — заклопотано питає о. Наумович.

– Ах, і справді! Де би то їх помістити? — питають також один у другого панове із слов'янського комітету.

Ухвалили помістити гостей в гостиниці "Франція" на Малій Морській. Тим і закінчилась уся розмова. Гості зайнялися своїми пакунками, а п. Аристов кликнув:

– Панове, на раду!

Вся купка поперла вбік. Я ловлю п. Аристова і питаю:

– Як же ви будете празнувати?

– Що, що такого? — відповідає в поквапі п. Аристов. — У мене праці багато: і велосипедисти, і Самойлов *, і Обухівська больница.

– Ні, ні, приїзд гостей як будете празнувати?

– А, се ще поки що не рішено... обідом угостимо...

Панове Наумович і Площанський уже в другій салі при виході самі-самісінькі торгуються з трагарем.

Сумна стріча! Але нехай не подумають пп. Наумович і Площанський, що така вона тому, бо нема між руськими людьми Петербурга симпатії до них і поважання для тяжкого креста во ім'я нашого взаємного братства. О, зовсім ні, причина зовсім не та: у нас нема слов'янського товариства. Инакше приїзд гостей був би звіщений ще вчора всім, і тоді певно стріча потерпівших за руське діло була б сердечніша.

О[тець] Наумович і п. Площанський оба середнього росту, дуже скромно повбирані. Перший з них — старець з довгими кучерями і бородою, зовсім побілівшими, очі бистрі, палаючі внутрішнім огником живого, енергічного чоловіка. Одіж на нім світська, бо Папа екскомунікував його. Майна у нього, кажуть, ніякого нема, і ходить слух, чи поважний старець не останесь в Росії назавсігди. В Петербурзі він перший раз, і п. Площанський навмисно приїхав, щоб показати йому північну Пальмиру, котру він пізнав ще нинішнього літа. Приїздив він сюди в справі львівського руського банку, надіючись найти для нього піддержку у тутешніх мільйонерів. На велике своє розчарованння, він швидко пізнав, що петербурзькі банкіри гуртом жиди, і поїхав, розуміється, не осягнувши цілі. Многі питали його тоді:

– А не боїтесь ви, щоб галицькі поляки знов не обвинуватили вас о головну зраду за поїздку до Росії?

– Е, ні, — одповідав він усміхаючись. — Тепер я з арештом познакомився і вже його не лякаюся.

... А все-таки арешт лишив по собі глибокі сліди: п. Площанський в нім занедужав на віспу, котрої сліди видні і донині».

Ось вам дослівний переклад статті «Нового времени». Певно, ми нічого не маємо проти того, щоб ціла подорож пп. Наумовича і Площанського по Росії була одним тріумфальним походом, але чи повищий опис хоч трохи подобає на опис походу тріумфального, о тім ми справедливо можемо сумніватися.

ПИСЬМО Н. И. КОСТОМАРОВА К ИЗДАТЕЛЮ «КОЛОКОЛА» * С ПРЕДИСЛОВИЕМ М. ДРАГОМАНОВА

Издание «Громады» *. Женева, типография «Громады», 1885

Д[ня] 15 січня 1860 р. напечатана була в Герценовім «Колоколі» в Лондоні гарна стаття про Україну п[ід] з[аголовком] «Украйна», котру сам видавець признав дуже важною для тодішніх польсько-російських обставин, а котра для нас набирає ще подвійної ваги: раз через те, що (як можна переконатися з самого змісту) вийшла з-під пера недавно помершого нашого історика і патріота Н. І. Костомарова, а по-друге, і для того, що дає цінні сказівки про найважніший і найсвітліший суспільно-політичний порив української інтеліґенції в першій половині нашого століття — Кирило-Методіївське братство *. «Письмо се, — як каже новий його видавець М. Драгоманов, котрий тепер перепечатав його осібною брошурою, — се цікавий документ для історії політичних ідей на Україні. Воно поясняє один із ступнів розвою того федерально-демократичного напряму, котрий становить характеристичну признаку суспільно-політичних змагань українців навіть тоді, коли спеціяльно українське самопізнання у них неясне. Ідеї костомарівського кружка, без сумніву, становлять огниво, котре зв'язує змагання товариства "Соединенных славян" *, що зав'язалось було в Київській губернії в 1823—[18]25 роках, з змаганнями україно́філів і "хлопоманів" 60-их років і українських федералістів теперішнього часу».

Не місце тут розбирати докладно сей цікавий предмет. Впрочім, ми надіємось на підставі опублікованих недавно в Росії матеріялів поговорити ширше, коли не в сім, то в будущім році, о товаристві «Соединенных славян», як також о Кирило-Методіївськім братстві, а на сьому місці не

можемо не висказати подяки п. Драгоманову за те, що перепечатав се цінне письмо нашого історика з часописі, котрої у нас ніде майже не можна дістати, і через те зробив його всім доступним. При нагоді не можемо тут не завважити, що инше, хоч і не так важне, програмове письмо Костомарова було напечатане в р. 1866 в першім номері «Славянской зари» *. Бібліографам Костомарова в Росії воно, мабуть, не звісне, а стоїть на нього звернути увагу вже хоч би для цікавої констеляції: Ливчак * (видавець антиукраїнського «Страхопуда»), Климкович * і Костомаров. При тій же нагоді нехай вільно нам буде згадати, що в посіданню проф. Олександра Барвінського * находиться один чи більше листів Костомарова, писаних до пок[ійного] Володимира Барвінського по поводу його статті в «Ділі» «Задачи украинскои интеллигенции» *. Листи ті, тикаючі дуже важних справ народних і кидаючі — оскільки ми чули — трохи нове світло на погляди Костомарова в послідній його добі, повинні якнайскорше побачити світло денне, а наша «Зоря» в кождій хвилі дасть їм почесне місце на своїх картках.

ЗАПРОСИНИ ДО ПЕРЕДПЛАТИ НА ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВУ ЧАСОПИСЬ «ЗОРЯ»

Шість літ уже виходить у Львові літературно-наукова часопись «Зоря», письмо двонедільне, призначене для руських родин. Основане в 1880 р. професором Ом. Партицьким, воно досі тішилося незмінною, з кождим роком збільшаючоюся прихильностею руської публіки як в Галичині, так і в закордонній Україні, — найліпший знак, що письмо відповідало своїй цілі і по найліпшій можности вдоволяло справедливі домагання загалу. Перейшовши з кінцем минувшого року на власність Товариства ім. Шевченка, письмо наше, не покидаючись дотеперішньої програми, старалось розширити свої рамки і свій горизонт, щоб і добором праць, і їх формою гідно представитися. Чи і окілько се удалось редакції — осудить публіка; жива духова і матеріяльна підмога, якої ми досі від неї дізнавали, єсть для нас доброю запорукою, що йдемо по добрій дорозі.

Вступаючи в сьомий рік видавництва «Зорі», нова її редакція заявляє, що й надальше держатись буде тої самої, що й досі, програми: видавати письмо для руських родин, котре би заразом було вірним дзеркалом духових змагань і праць нашого народу на дорозі всестороннього поступового розвою і давало би, як і досі, можність молодшим літературним талантам, обіч старших наших трудеників, заявляти свої сили і спосібності. Рівномірно узглядняючи праці галичан, як і закордонових українців, редакція дбати буде пильно о чистоту язика, о живість і популярність викладу; побіч більших творів белетристичних і наукових постараєсь також о порушування і дискутування всіх біжучих насущних питань нашої літератури і науки, окілько на те позволить програма часописі; так само тільки регіструвати і оцінювати буде всі важніші появи нашої літератури, як не менше і праці о нас в чужих письменствах.

Виходячи з переконання, що як історія, так і теперішня доля нашого народу тісно зв'язана з долею народів, безпосередньо з нами сусідуючих, редакція «Зорі» постаралася о цілий ряд будь то оригінальних, будь то перекладних праць, котрі знакомити будуть читателів в коротких очерках з життям, літературою і наукою близьких нам слов'янських і неслов'янських народів.

Редакція доложить всіх старань, щоб одинока на всю Русь-Україну часопись науково-літературна «Зоря» в слідуючім, сьомім році свого існування не тільки удержалась на дотеперішній висоті, але поступила отілько дальше, окілько на се позволяє збільшений (по звиненню «Бібліотеки») об'єм газети і цілий ряд писателів-співробітників, котрі прирекли започати «Зорю» своїми працями. Доволі буде назвати імена В. Б. Антоновича, Н. Вахнянина, п. Є. Грушкевича, Ол. Кониського *, В. Коцовського *, Івана Левицького (Нечуя), Ор. Левицького, о. Д. Лепкого *, М. Лисенка, Ю. Медвецького *, В. Масляка *, Мирного, Мордовця *, Ом. Огоновського, О. Пчілки *, О. Партицького, М. Подолинського, Із. Шараневича, Смаля-Стоцького *, Г. Цеглинського *, Ю. Целевича, П. Житецького, п. Чайченка *, І. Франка і др[угих], котрі приобіцяли, а почасти вже понадсилали, цінні свої твори. Надто посідає редакція в своїй теці деякі цінні твори і непечатані досі мате-

ріяли наших померших писателів, а іменно Свидницького * обширну і многоцінну повість «Люборацькі», Ст. Руданського переклад «Батрахоміомахії», малоруські непечатані ще твори Максимовича * і др[угих].

В першім півроці 1886 р. напечатані будуть в «Зорі», між иншими, ось які обширні праці:

«Люборацькі», повість Свидницького (враз із біографією автора);

«Лови», оповідання Мирного;

«Світло добра і любові», оповідання Олени Пчілки;

«Між народом», очерки О. Я. Кониського;

«Русини під зглядом географічним, етнографічним, історичним і літературним», студія д-ра Ом. Огоновського;

«Очерки з історії сучасної чеської літератури» Франтішка Ржегоржа * (ряд статей, спеціяльно для «Зорі» написаних);

«Галицькі жиди», культурні і літературні очерки, між котрими помішена буде також спеціяльно для «Зорі» написана стаття п. Бернфельда «Жидівська література жаргонова» *, з обширними виїмками в перекладі;

«Казки европейських народів і їх початок, з примітками про руcько-українські казки і про їх розслідування на Україні»;

«Українські кобзарські думи», зібрані 1808 р., досі не печатані, з докладними примітками і поясненнями;

«Буковина до 1848-го року і Лукіян Кобилиця» * і т. и.

Надіємось, що П. Т. * публіка наша, як з Галичини, так і з України (де виписка «Зорі» цензурою дозволена), поспішить з якнайчисленнішою передплатою, щоб для себе мати приємну і поучаючу лектуру на рідній мові, а заразом дати можність нашій часописі до чимраз кращого розвою. Редакція з свого боку учинить все, що зможе, щоб багатством і добором статей, точністю видавання і висилки нумерів вдоволити всі справедливі вимоги читателів.

В році 1886 буде «Зоря» виходити по два рази в місяць кождого 1-го і 15-го, без «Бібліотеки», на кращім папері, кождий н[оме]р в об'ємі 2—2 $^1/_2$ аркуша.

Пренумерата виносить: на цілий рік 5 з[олотих] р[инських], на півроку 2 з[олоті] р[инські] 50 кр[ейцерів], на чверть року 1 з[олотий] р[инський] 25 кр[ейцерів].

Пренумерату належить прислати до Адміністрації «Зорі» (ул. Академічна *, ч. 8).

В[исоко]п[оважані] предплатники «Зорі», котрі зложать цілорічну пренумерату до кінця січня 1886 р., дістануть на жадання премію вартости 1 з[олотий] р[инський].

На премії призначені слідуючі книжки:

«Народні оповідання» Марка Вовчка *, 3 томи	1 з[олотий] р[инський]
«Захар Беркут», повість Ів. Франка	1 з[олотий] р[инський]
«Кайдашева сім'я», повість Нечуя	80 кр[ейцерів]
«Повісті» Николая Устияновича*	70 (на лучшім папері 85 кр[ейцерів])
«В гостях добре, а дома ліпше», оповідання Дрозда *	50 "
«Соколики», комедія в 4 актах Гр. Григорієвича *	40 "
Оповідання Гоголя	35 "
«Марта Борецька», повість історична	32 "
«О вихованню», підручник для женщин	30 "
Нечуя «Світогляд українського народу»	30 "
Нечуя «Повісті і оповідання»	30 "

На поштову пересилку вибраної премії треба долучити 15 кр[ейцерів].

Крім того, можуть цілорічні предплатники дістати образи, представляючі гуцула і гуцулку на конях, по зниженій ціні 80 кр[ейцарів] з пересилкою. Для прочих в[исоко]п[оважаних] предплатників виносить ціна тих образів 1 з[олотий] р[инський], а 20 кр[ейцерів] за пересилку.

Адрес редакції: **Ул. Академічна, ч. 8.**

Львів, дня 20 н[ового] с[тилю] грудня, 1885.

Д-р Ом. Калитовський *, відповідаючий за редакцію «Зорі».

«PRZEGLĄD SPOŁECZNY *, PISMO NAUKOWE I LITERACKIE»,

під таким написом зачав у Львові виходити невеликий місячник...

«Przegląd Społeczny, pismo naukowe i literackie», під таким написом зачав у Львові виходити невеликий місячник. Буде він, оскільки можна судити з першого нумеру, заступати в науці напрям позитивний, а в політиці (стаття п. Єжа * о мадярах і хорватах) — напрям федеральний і прихильний до автономії дрібних народностей. В першім нумері, крім того, стрічаємо початок праці п. Б. Лимановського * «Польща в часі великої революції французької», дальше — гарну статейку датського писателя Юрія Брандеса «Типи женщин німецьких», основну і на многих статистичних даних оперту розвідку про «Конкуренцію американську», статейку Б. В. «Причинок до вияснення наслідків притиску переконань релігійних», в котрій автор сміло виголошує думку, до котрої поляки в відношенні до русинів ніколи якось не можуть привикнути, хоч самі для себе її вповні признають, що «затирання відрубности релігійної потягає за собою грізні і глибокі наслідки для народної самостійности, збільшуючи рівночасно перешкоди до його розвою, а зменшуючи сили до їх поборення». Майже третину першого томика занимають «Справоздання літературні» з польських, французьких, німецьких і російських діл наукових і хроніка біжучих справ краєвих і заграничних. Стоїло б і нашій публіці звернути увагу на той місячник, котрий в проспекті своїм заповів обговорювання також наших справ народних і літературних, а котрий, як сього можна надіятись з першого нумеру, обговорювати їх буде з повною симпатією для цілковитої самостійности нашого народу і його розвою.

ЗМІСТ «АЛЬМАНАХУ ЖІНОЧОГО» *

Зміст «Альманаху жіночого», видаваного товариством руських женщин в Станіславові під редакцією пані Наталії з Озаркевичів Кобринської *, заповідається доволі цікаво. Крім праць белетристичних і відчитів о справі жіночій самої редакторки, будуть в нім поміщені прозові і поетичні твори пань Олени Пчілки *, Лесі Українки *, Ольги Левицької *, Михойлини Рошкевич *, Юлії Шнайдер *, Климентії Попович *, Олесі Бажанської * і др[угих]. Звертаємо увагу нашого жіноцтва на те видавництво і висказуємо щире бажання, щоб воно сталося гідним виразом того просвітнього руху, який від кількох літ почав проявлятися серед нашого жіноцтва. Дуже щасливою вважаємо гадку В[исоко]п[оважаної] пані редакторки помістити в «Альманаху» звістки про всіх руських женщин, котрі в наших часах так чи инакше виступали на публічну арену, будь то в літературі, будь в штуці, промислі чи в житті громадськім. Тільки по зібранні такого матеріялу могли б ми пізнати, чим досі були у нас женщини-русинки помимо дуже ще маленької стадії розвою, на якій вони досі стоять. Замічаємо також, що дальші матеріяли для «Альманаху» можна ще надсилати на руки пані Кобринської в Болехові *.

«РУСЬКО-УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА» ОЛЕСНИЦЬКОГО *

«Руcько-українська бібліотека» Олесницького, котра так швидко здобула собі загальну симпатію читаючої публіки, розпочала новий рік свого існування книжечкою 13, в котрій міститься удачна одноактова комедійка Гр. Григорієвича «Лихий день», основана на тлі сучасних виборчих агітацій. В дальших томиках того видавництва появиться між иншими многоцінна і обширна повість п. Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки й матушки», котра через два роки в частковім великоруськім перекладі печаталась в «Киевской старине» *. Повість та в «Р[уcько]-укр[аїнській] бібл[іотеці]» обійме около 10 номерів в двох томах. Крім того і крім творів деяких сучасних писа-

телів, п. Олесницький приготовує до друку в своїй бібліотеці збірні видання деяких давніших українських писателів, як М. Олельковича, Вас. Кулика, Коховського і др[угих] *. «Бібліотеку» Олесницького щиро поручаємо всім любителям нашої літератури.

П[АН] ОСТАП ЛЕВИЦЬКИЙ *... НАПИСАВ НА ПРИВІТАННЯ ЄП[ИСКОПА] ПЕЛЕША * В СТАНІСЛАВОВІ ГАРНИЙ СТИХ, НАПЕЧАТАНИЙ В «ДІЛІ»...

П[ан] Остап Левицький, автор деяких гарних поезій, гумористичної поеми «Uciekiniegу» і талановитий переводчик многих штук для руського театру, написав на привітання єп[ископа] Пелеша в Станіславові гарний стих, напечатаний в «Ділі». Щиро бажаємо, щоб п. Левицький, раз узявши до рук здавна покинене перо, не випускав його, а прийнявсь хоч би за викінчення тих перекладів з німецьких класичних поетів, котрі у нього позачинані. Добре владаючи руською мовою і гарним, дзвінким стихом, він був би до такої роботи вельми спосібний і заслужив би собі в нашій літературі на добру пам'ять.

DAS ECHO VEM PRUT

Das Echo vem Prut. Quadrille für Pianoforte componirt und S-r Wohlgeboren Herrn Const. Ritter von Buchenthal achtungsvoll gewidmet von Isidor Worobkiewicz. Czernowitz, bei H. Pardini und R. Schally. Отсе титул найновішої музикальної композиції многозаслуженого в нашій літературі і на музикальнім полі о. Ізидора Воробкевича (Данила Млаки *). Компонування підтанечної музики з народних мелодій — се, можна сказати, популяризація тих мелодій серед інтеліґенції. Як добре надаються наші мелодії до такого використання — се показує нам ціла громада польських композиторів вроді Липинського *, Тимольського * і др[угих], котрі ними тільки зискали собі славу і популярність. З наших руських композиторів досі небагато пускалося на те поле; більшу популярність зискав собі хіба тільки прекрасний кадриль з руських пісень, уложений перед-

часно помершим талановитим композитором Теофілем Кобринським *. Чи кадриль о. Воробкевича має в собі настільки ядренности, настільки виразного, народно-руського характеру, щоб міг здобути собі широку симпатію і тривале становище серед музикальної публіки, сього осудити не можемо, але щиро сього бажаємо.

НІМЕЦЬКИЙ УЧЕНИЙ, Д[ОБРОДІЙ] ФЛІГІЄР ... НАПИСАВ ... СТАТТЮ ПРО НОВІШУ ЛІТЕРАТУРУ РУСИНІВ

Німецький учений, д[обродій] Флігієр, колишній учитель гімназіяльний в Чернівцях, приятель слов'ян і русинів і автор многих цінних розправ про слов'янську старовину (що назвемо тут тільки три його праці про болгарів, печатані в віденських «Mitteilungen der ethnographischen Geselschaft», а іменно «Ethnographische Entdeckungen im Rhodope-Gebirge», 1879, «Neue ethnographische Entdeckungen auf der Balkan-halbinsel» і «Die Psyche des thrakischen Volkes», обі 1880), написав і видав в послідніх н[оме]рах липського «Magasin für Literatur des In und Auslandes» статтю про новішу літературу русинів.

РУСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО

Кінець року приніс нам кілька нових видань, гідних уваги. Насамперед, о. Лука Боброви ч * почав видавати часопис «Русь» * у народно-католицькому дусі. Перший номер виглядає досить пристойно: чиста українська мова, деякі статті написані з незаперечним талантом, як, наприклад, «Критика програми нового політичного товариства "Народна Рада" * і зауваги про часопис «Наука».

П[ан] Олександр Барвінський, учитель тернопільської семінарії, розпочав дуже важливе видання — історію руського-українського народу в монографіях Костомарова, Антоновича, Ореста Левицького, Шараневича та інших учених. Видання, здійснене українською мовою, системно впорядковане, охоплює близько 20 чималих томів і, якщо буде вміло доведене до кінця, може потужно спричинитися до піднесення національної свідомости руського суспільства.

Мушу відзначити наступні томи «Бібліотеки найзнаменитших повістей» *, що виходять при «Ділі». Зараз друкується її двадцятий том. Минулого року вийшло чотири, в яких уміщено «Два міста», історичну повість Діккенса (пер[еклав] М. Павлик), «Батько Горіо» Бальзака (М. Подолинський), «Князь Срібний» Толстого * (М. Павлик) і збірку новел: «Сліпа» Вагнера *, «Чотири дні» Гаршина *, «Меліса» Брет Гарта * (І. Франко), «Напад на млин» Золя (І. Франко), «Шкіци вугіллям» Сенкевича (С. Круть * та І. Белей), «Нелло і Патраш» Уйди * (Б. Кирчів *) і «Хворе серце» Достоєвського (І. Франко). Тепер друкується відома повість Альфонса Доде * «Набоб» у перекладі М. Подолинського.

Літературно-науковий часопис «Зоря», перейшовши від проф Партицького у власність Товариства імені Шевченка і під редакцію д-ра Омеляна Калитовського, молодого історика й учня проф. Ліске *, обіцяє у щойно випущеному проспекті кілька цікавих і важливих праць, насамперед систематичний огляд руської літератури пера проф. Ом. Огоновського; далі — нариси з історії сучасних слов'янських літератур, написані різними дослідниками з інших народів; нариси про життя і літературу галицьких жидів, а з белетристики — розлогий роман померлого вже А. Свидницького, інший, більшого обсягу, пані О. Пчілки *, твори Нечуя-Левицького, Мирного, Мордовцева, Конiського, Цеглинського, Франка та інших.

З'явився (і був одразу конфіскований) перший номер гумористично-сатиричного часопису «Страхопуд», що підтримує знані тенденції «Слова» і «Пролому». Другий наклад першого номеру, розісланий читачам, виявився досить убогим: ані ідей, ані дотепу, ані сатири — weder Salz noch Schmalz [1].

Побачив світ також перший річник зовсім безцільного видання п. Лужницького * «Бібліотека руських письменників». П[ан] Лужницький вирішив здивувати галицький світ, подаючи йому в дослівних, доволі нужденних перекладах Пушкіна, Гоголя, Тургенєва і Лермонтова як *своїх, вітчизняних*. До кожного випуску тих вітчизняних письменників п. Лужницький був змушений додати кілька аркушів словника, який перекладає їх мову на руську. Тим

[1] Ні сіль ні смалець *(нім.)*. — *Упоряд.*

словничком (як і дуже низькою популярністю свого починання) він довів хіба що таке: 1) що громадськість, для якої призначив своє видання, цих письменників не розуміє; 2) що і сам він загалом не особливо їх знає. Не треба, зрештою, додавати, що у зв'язку з добре розвиненою книжковою торгівлею в Росії твори тих письменників у петербурзьких і московських виданнях, з урахуванням кращої коректи, будуть для кожного галичанина значно дешевші, ніж у перекладі Лужницького, увесь Тургенєв якого (якщо колись вийде) коштуватиме щонайменше 50 рублів, тимчасом як зараз його можна мати тут за 12—15 гульденів.

ЛІТЕРАТУРНІ ПОЯВИ УКРАЇНСЬКІ НА УКРАЇНІ

Вбоге, дуже вбоге було жниво українського слова в закордоновій Україні в минувшім 1885 році. Десять чи дванадцять книжечок белетристичного змісту, та й то що оригінального, те дуже невеликої стійности — от і все! І новий рік не краще заповідається: два місяці минають, а ще ані одна українська книжка не появилася на світ, коли не числити де Волланового збірника угорських пісень *, виданого тов[ариством] Географічним * в Петербурзі і чинячого, як запевняють критики, дуже сумне враження після давніших видань того товариства, особливо ж після монументального збірника П. Чубинського *. Тепер же з двох окраїн нашої землі заповідають появлення деяких українських книжок, котрих рукописи подані вже до цензури. Іменно приготовлено в Харкові збірку белетристичних творів Мирного, Щоголева *, Олени Пчілки і др[угих] п[ід] з[аголовком] «Складка» *, а в Одесі подано до цензури перший том (12 пісень) перекладу Гомерової «Одіссеї», довершеного п[ан]ом Ніщинським *. Яка то буде доля тих видань?..

РУСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Познанські відлуння. — «Зоря». — Афоризми Федоровича. — «Люборацькі» Свидницького. — «Історія літератури руської» Огоновського. — «Руська історична

бібліотека». — Додаток до «Батьківщини». — Музичне видавництво. — Пісні.

Теперішня пора — політичне затишшя в Галичині: сеймові промови відлунали, доповіді в Державній раді стосуються тих справ, які мають побічне відношення до краю, а відлуння потужних громів, що кидалися на поляків і опосередковано й на всю Слов'янщину апостолом германізму в Пруссії *, відлуння важкої форпостної боротьби в Познані, хоча й докочуються до нас, але загалом не мають таких сильних наслідків, яких би можна було сподіватися. Галицькі поляки трактують цю боротьбу або з обуренням, яке є наслідком хіба що ображених людських почуттів, але яке загалом не змінює їх звичного способу мислення, або ж із насмішками, що є лише недолугою маскою очевидної безпорадности. Збільшення виявів життєвої сили, національної свідомости та з'ясування національної програми подальших дій познанські відлуння досі не викликали в Галичині. Втім, почекаємо до з'їзду землеробських спілок, який цими днями має відбутися тут; може, з уст народу, з уст селянських озвуться голоси живіші й здоровіші, аніж з газетних шпальт!

На жаль, і руська політична преса нічим не спричинилася до того, аби фатальні познанські відлуння зробити якоюсь здоровою наукою для галицького суспільства, як польського, так і руського. Найцікавішим голосом, який одізвався про це з руського табору, були афоризми п. Вл. Федоровича, надруковані в літературному часописі «Зоря», які з'ясовують погляди автора на «національність, слов'янщину і Русь». Хоч і не в безпосередньому зв'язку з познанськими подіями, п. Федорович висловив тут багато здорових і вартих пам'яті думок про минуле слов'янських племен, а також про їх стосунки з іншими народами. «Слов'яни мають двох ворогів, — каже автор, — німців і єзуїтів. Німці хочуть забрати їхню землю, а єзуїти — душу». «Народи, роздерті між кількома державами, прагнуть національного єднання. Народ — це природна підстава держави, а власне держава є лише суспільною організацією нації. Доки етнографічна карта не стане картою політичною, доти не буде на світі миру, бо доти будуть між народами гнобителі й пригноблені. Ідеалом є те, аби кожний народ жив собі сам для себе».

Отже, автономне становище русинів і загалом кожного слов'янського народу відзначене в цих словах дуже виразно. З цієї позиції автор не шкодує закидів усім тим, хто порушує ці засади: багато таких звинувачень дістається польській і особливо галицькій шляхті. Але автономізм п. Федоровича, далекий від національної винятковости шовінізму, ґрунтується на гуманних почуттях та цивілізаційних інтересах. «Народ бореться за свої людські права, а в тій боротьбі здобуває заразом і національні». Ці слова — це не лише наука, здобута з історичних фактів, а й водночас вказівка, в якому напрямі повинні провадитися національні змагання.

Згадавши про афоризми п. Федоровича, мушу також згадати ширше про саму «Зорю», в якій вони були вміщені. Цей часопис за новою редакцією д-ра Калитовського, з огляду на багатство і добірність змісту, з огляду на зовнішню форму виглядає значно краще, ніж у попередні роки. Головною оздобою виданих досі трьох номерів нового річника є початок розлогої повісти з життя українського духовенства на Поділлі під назвою «Люборацькі». Чудною є доля цієї повісти. Написана ще в 1862—1863 роках, упродовж більш ніж двадцяти років блукала від рук до рук, доки, нарешті, в досить пізній копії примандрувала в Галичину, де й побачила світло денне. Її автор, людина великого таланту, але малої науки, Анатоль Свидницький, помер дванадцять літ тому, забутий людьми; може, і сам забув про те, що створив твір, який надовго залишиться однією з найкращих оздоб української літератури, і його ім'я колись гідно стане поруч із іменами Нечуя-Левицького і Мирного. Змістом його твору, чи «родинної хроніки», є сумна історія, яка показує, як під натиском чужих, денаціоналізаційних впливів повільно занепадає і розбивається українська родина внаслідок морального зіпсуття та звироднiння її молодої генерації. Особливо шкільне життя в духовних навчальних закладах представлене тут з потужною пластикою і стилем, овіяним таким сердечним теплом і такою простотою, яку рідко можна зустріти навіть серед тих руських-українських письменників, у яких ці характерні риси часто переважають над іншими.

У белетристичному відділі «Зорі» слід відзначити початок гарної новелки «Чад» пера талановитої авторки Олени Пчілки; проспект часопису обіцяє ширшу повість цієї авторки, збудовану на тлі українських стосунків під час російсько-турецької війни 1877—1878 років. У науковому відділі «Зоря» друкує працю, потребу якої здавна відчувала руська молодь у Галичині, а саме «Коротку історію руського-української літератури» від найдавніших часів пера заслуженого професора Львівського університету д-ра Омеляна Огоновського, що вийде також окремим книжковим виданням (12—15 аркушів друку); вона буде першим підручником руської літератури, написаним по-українськи, з рисою наукової об'єктивности і без будь-яких побічних політичних тенденцій, котрі добачаємо, наприклад, у книжках Петрова *, а навіть подекуди і Пипіна. У тому ж науковому відділі «Зорі» друкується огляд поетичної творчости Сватоплука Чеха *, що його написав спеціально для руського часопису чех Франтішек Ржегорж і який становить першу ланку в ланцюгу «Нарисів із сучасної історії слов'янських літератур». У наступній черзі тих нарисів мають з'явитися праці про Міцкевича, про сучасну болгарську літературу тощо. Втім, крім історії української літератури, «Зоря» друкує також нариси про окремих українських авторів. Перші номери принесли статтю п. Коцовського про Маркіяна Шашкевича, ініціатора відродження народної руської літератури в Галичині.

Крім «Зорі», найважливішим руським виданням тепер є «Руська історична бібліотека», яку видає в Тернополі проф. Барвінський. Перший том цього видання містить немовби вступ: коротку історію південної Русі пера Ст. Качали. Ця праця, хоч і не оперта на власному вивченні джерел, є дуже змістовною і повчальною. За нею піде черга спеціальних монографій про найдавнішу, княжу, добу руської історії Костомарова, Іловайського *, Дашкевича * та інших. Одразу з першого тому це видання знайшло жваву симпатію русинів, і, сподіваємося, наступні томи будуть щораз більше розширювати коло його читачів.

Поруч із «Зорею», призначеною для руської інтеліґенції, з'явилося нове щомісячне літературно-наукове видання, призначене для сільського люду, яке виходить у формі

додатку до «Батьківщини» *. Досі вийшло лише два номери, які вже принесли ширшому колу читачів цінний і цікавий зміст, як, наприклад, початок популярної історії української літератури, популярні пояснення деяких шкільних і ґмінних статутів, багатий збір цікавих фактів із життя сільського люду в Галичині і в Україні.

Слід також згадати про музичне видання *, розпочате групою львівських гімназійних учнів. Воно поставило собі за мету пропаганду стилю і українських народних мотивів у нашій музиці. До цього часу вийшло чотири випуски, які містять три твори молодого композитора Остапа Нижанківського *, одну — українця Лисенка і одну — старшого львівського композитора Вахнянина. Надалі, окрім творів інших сучасних українських композиторів, має з'явитися розлога збірка руських народних пісень із Галичини з музикою й акомпанементом.

Нарешті, відзначу появу в окремій відбитці з X тому «Zbioru wiadomości do antropologii krajowej» *, що його видає Краківська Академія наук, гарної збірки весільних пісень і обрядів руського люду з убогого гірського села Лолин. Ця збірка містить понад 180 пісень і багато цікавих обрядів, що разом складає одно народне весілля, і запевняє чимало цікавого матеріалу до руської етнографії та лінгвістики. Збірку, що відкривається вступом Ів. Франка, видала панна Ольга Рошкевич *, яка виступала в руській літературі також як перекладачка кількох романів.

БУКОВИНСЬКИЙ АЛЬМАНАХ,
виданий в пам'ять десятилітнього существования (1875—1885) общества руських академіків «Союз» * в Чернівцях.
Чернівці, 1885

Під таким написом вийшла сими днями спора книжка, котрою товариство чернівецьких студентів універс[итету] гарно заявило своє життя. Правда, поперед всього впадає в очі в тім «Альманаху» цілковита недостача праць і творів самих чернівецьких студентів, котрі прецінь повинні б були чимось заявити в своїм виданні бодай свої науко-

ві інтереси і починання. І взагалі, часть наукова в тім збірнику майже зовсім нічим не заступлена, бо невеличка «causerie» [1] д-ра Кл. Ганкевича «Естетичне значення і символіка барв» на назву наукової роботи не заслугує, а під зглядом язика і стилю не о много вище стоїть від усяких «Народовіщаній» з XVIII-го в. * Сі дві уваги, котрі нам мимоволі насунулись по перегляді «Альманаху», нехай не будуть докором для його редакторів, котрі, певно, зробили, що могли, щоб «Альманах» вийшов якнайкращий. Ми бажали б тільки в кождім такім виданні чути поперед всього відгомін місцевого духового і літературного життя у всіх його важніших проявах, а особливо в видавництві учачоїся молодіжі відгомін тих наукових питань і змагань, котрими вона найбільше займається. Маємо надію, що товариство «Союз» в слідуючім випуску свого «Альманаху», обіцянім в передмові, іменно на сторону наукову схоче покласти більшу вагу. Зміст сього випуска, крім «Переднього слова» (стор. I—XII), представляючого основини і розвій «Союзу», як також заходи комітету около видання «Альманаху», приносить читаючій публіці ось які твори: «Привіт "Союзу"» Димитрія Вінцковського, «Тимош Хмельницький», поему Данила Млаки, три поезії Кониського, п'ять Куліша, п'ять Масляка, одну Корн. Устияновича *, одну Ем. Поповича *, одну Т. Блонського * і дві Ізидора Пасічинського *. В відділі прозовім визначаєсь особливо реліквія по славнім Костомарові, легенда «Сорок літ», записана пок[ійним] істориком ще 1842 р.; дальше повістка О. Федьковича * «Лелії могила, або Довбушів скарб», ескіз О. Я. «Кохання востаннє», «Карпатський гончар», новела на тлі событій 1846 року Петра П., і очерк Корнила Устияновича «Межи добрими людьми». Із поезій ліричних особливо годиться піднести «Смерть ватажка перехожих» з Фрайліграта *, перекладену п. Кониським і присвячену Ів. Белею *; можна сказати, що силою і плавностею вірша переводчик дорівняв оригіналові і ціла п'єса читається як безпосередній вилив сердечної скорботи бідних людей, вандруючих з вітчини далеко за море і тратячих серед океану свого щирого провідника, що твердо й щиро вірив «в

[1] Стаття *(латин.)*. — *Упоряд.*

силу світу, в силу праці» і котрому за те «родина праці й хліба не дала». З поезій Куліша особливо дві принадили нас простотою і природним поетичним складом: «З Підгір'я» і «Добродіям ляхам». «Що се, браття, ви спите? Що се мовчки мовчите?» — кличе старий козак-невмирака. «Прокидайтесь, вставайте, про Підгір'я згадайте! Мертве з мертвих жило, знам'я слова підняло. Гей, хто чує, озвися, серцем к серцю горнися! Нумо слово рятувать, славу предків поновлять!» Як-то супроти тих золотоплинних слів виглядає, н[а]пр[иклад], слідуюче стишилище: «Луч сонця з ущеля пурпуровим злотом На маленьких рдівся стеколках вікон, Безмовно в долині покритій мгли матом Лиш слишен іздалі протяжний трезвон!» Про довші епічні поеми, заміщені в «Альманаху» («Тимош Хмельницький» Д. Млаки і «Цецин» Поповича), як також про деякі прозові твори того збірника, поговоримо в однім із слідуючих н[оме]рів «Зорі» обширніше.

МОЗЕС МЕНДЕЛЬЗОН * — РЕФОРМАТОР ЖИДІВСЬКИЙ

Було се в р. 1769, коли в німецькій, тоді іно що під проводом Лессінга розцвітаючій, літературі зав'язалась цікава і в наслідках своїх для цілого жидівського племени дуже важна суперечка. Два роки перед тим видав був ученний жид, в той час один з чільних німецьких писателів і найближчий друг Лессінга, Мозес Мендельзон, свою книжку п[ід] з[аголовком] «Phädon oder die Unsterblichkeit der Seele, in drei Gesprächen», котра в слідуючих трьох роках мала ще три видання і славу автора рознесла широко по всій Німеччині. Була се пора завзятих спорів теологічних в Німеччині. Боротьба між протестантами і католиками скомплікувалась ще могучим впливом англійських раціоналістів, званих тоді «деїстами» *. Чільний їх представитель в Німеччині, Реймарус, видав вже 1754 р. «Die vornehmster Wahrheiten der natürlichen Religion», за чим в пару літ слідувала «Vertheidigung des Deismus oder eine Apologie der Vernunft gegen ihre Verschreiung auf den Kanzeln». Але головне діло своє, критичний розбір традицій Письма Св[ято-

го], Реймарус не осмілився публікувати за свого життя, але передав його Вольфенбіттельській бібліотеці *, котрої кустосом 1770 р. іменований був найбільший критичний геній Німеччини того часу — Лессінг. Лессінг видав в р. 1776 і [17]77 кілька частин Реймарусової рукописі п[ід] з[аголовком] «Fragmente eines Ungenannten» *; ті уривки в цілій Німеччині наробили величезного гомону, втягли й Лессінга в вир теологічних спорів і остаточно скристалізувались в геніяльнім його творі — «Натані Мудрім» *. Та поки ще до того, в згаданім 1769 р. вийшла в Цюріху невелика книжечка п[ід] з[аголовком] «Розбір доказів правдивости християнства», переклад з французького аббе Бонне, зладжений прославившимся пізніше своєю «Фізіогномікою» Лафатером *. Книжечка була присвячена Мендельзонові з торжественним завізванням, «щоб він або опрокинув її виводи, коли основні докази, підпираючі християнство, покажуться йому хибними, або, коли ті докази покажуться йому повноважними, зробив те, що велить йому зробити розум, любов правди і чесність, що був би зробив Сократ *, коли б був прочитав сю книжку і докази її узнав за неопровержимі», т. є. щоб покинув релігію жидівську і перейшов на християнство, боронене Боннетом. Мендельзон відповів на той неделікатний і свободу совісти ображаючий зазив «відвертим письмом до диякона Лафатера», з д[ня] 12 грудня 1769 р., в котрім торжественно запевнив, що та сама чесність і любов правди, котра одушевляє Лафатера й Боннета для християнства, держить і його при релігії його батьків. З великим тактом не вдаєсь Мендельзон в розбір Боннетових доказів, твердячи, що кождий прихильник певної релігії до розбору основ другої релігії вносить велику суму власних пересудів, вихованням набутих симпатій і антипатій, не може затим грати роль чисто логічного трибуналу, супроти котрого докази і Боннета, і Мендельзона могли б показатись далеко не вистарчаючими.

Помимо, що Лафатер сам узнав нетактовність свого визову і публічно (1770 р.) перепросив Мендельзона, піднявся однако ж на сього посліднього такий завзятий крик зі сторони різних (навіть жидівських) ортодоксів, що хоровитий і вразливий писатель занедужав і на довгі часи покинув писательство німецьке. Визов Лафатера і послідувавша

за ним буря, що мали відірвати його від жидівства, зробили якраз противне: він почав писати для жидів, і то або по-гебрейськи, або по-німецьки жидівськими буквами.

Двояка ціль руководила ним при тій роботі. В літературнім згляді був він противником мішання старожидівської мови з німецькою, противником т[ак] зв[аного] жидівсько-німецького жаргону. Він бажав навчити масу жидівську чистої німецької мови і зладив в тій цілі переклад Мойсеєвого П'ятикнижжя, котре напечатав жидівськими буквами 1780 р., і переклад псалмів, виданий так само 1783 р. Він бажав, щоб ті переклади введені були до шкільної науки і прищеплювали серед жидівської молодіжі знання чистого німецького язика. Правда, наразі таке нововведення спіткало завзятий опір жидівських ортодоксів, а рабини * кинули були навіть клятву на всіх жидів, котрі поважуться читати Мендельзонові переклади Письма Святого. Але думка Мендельзона була здорова і світла, то й не погибла від рабинської клятви; і коли нині по всіх жидівських школах не тільки Німеччини, але й Австрії і Росії обіч гебрейського тексту св[ятих] книг читаєсь і Мендельзонів переклад, коли німецькі жиди поробились правдивими німцями, а польські та руські жиди в великій мірі згерманізувались, то єсть се поперед всього його заслуга. Правда, ми і навіть жиди, живучі в нашім краю, можемо в його заслузі бачити для себе шкоду отілько, окілько рух, викликаний Мендельзоном серед жидівства, захватив і наших жидів і, не находячи у нас ніякого протиділання в напрямі д о н а ш о г о ґ р у́ н т у, відчужив ту масу жидівську ще дужче від нашого народу. Але то вже не вина Мендельзона, а вина наших обставин, котрі не позволили у нас розвитись паралельному асимілюючому рухові.

Друга ціль тої реформаторської діяльности Мендельзона, тісно зв'язана з першою, була подвигнути масу жидівську й соціяльно вибороти їй рівноправне становище в людській суспільности, розсіяти тьму пересудів, нагромаджених століттями в умах християн. До тої цілі мала служити, з одного боку, освіта жидів, котра б вела їх назустріч такій рівноправності і робила б їх її гідними, прокладала б стежки народній асиміляції, а з другого боку — впливання й на християн в дусі вирозуміння, примирення і толеран-

ції. Вже 1761 р. видав був Мендельзон, хоч під чужою ще назвою, початки логіки по-гебрейськи. 1782 р. видав він в німецькім перекладі апологетичну книжку рабина Манассе бен Ізраель п[ід] з[аголовком] «Rettung der Juden» з своєю передмовою. Зараз же в слідуючім 1783 році вийшла в світ друга його полемічна книжка — відповідь на брошуру радці воєнного Франца і пастора Мершеля п[ід] з[аголовком] «Das Forschen nach Licht und Recht», де ще раз зібрано докупи всі давні завини проти жидів. Мендельзон дав своїй відповіді напис «Jerusalem oder über religiöse Macht und Judenthum»; зручними і бистрими аргументами, котрі збудили подив навіть у самого Канта *, старався він виказати згідність релігії з свободою совісти, вияснити, що різниця віри не становить достаточної причини для того, щоб кого-небудь не допускати до сповнювання всіх горожанських прав і обов'язків, і що закон Мойсеїв зовсім не накладає пут на духа і совість [1].

Змагання Мендельзона мали великий і тривкий вплив на жидів не тільки в Німеччині, але і в східних від Німеччини краях: в Польщі, Росії і Австрії. Вони були тим каменем, що будить живі хвилі на поверхності води; в його письмах перший раз виразно зарисувався розкол в лоні жидівства. Все, що між жидами носило на собі окраску освіти і багатства, що бажало блеску і карієри, пішло тим шляхом, котрий указав Мендельзон, т. є. бодай зверха прийняло німецьку культуру, німецьку мову, одіж, звичаї, перейняло рівночасно й той мендельзонівський, хоч позбавлений його ідеалізму і глибини, спосіб мислення в річах віри і релігії: загальна, всеобнимаюча толеранція перемінилася в поверховий скептицизм і грубо-матеріялістичний індиферентизм, з котрим любісько згоджувались закорінені в глибині душі стародавні пересуди, забобони і бру-

[1] Гл[яди]: Dr. M. Kayserling, «Moses Mendelssohn, sein Leben und seine Werke» (1862), а також Dr. Jak. Minor, Moses Mendelssohn (в 73 томі «Kürschners Deutsche National-Litteratur», стор. 213–252). Про тодішні спори літературні і релігійні гл[яди] надто Kuno Fischer, «Lessings Nathan de Weise» і David Friedrich Strauss, «Hermann Samuel Reimarus», а також Erich Schmidt, «Lessing», друга часть другого тому. — *[Іван Франко].*

дні інстинкти. Зато друга, і то, як, н[а]пр[иклад], у нас, переважна часть жидів силою природного протиділання поперлася на дорогу ще більшої ексклюзивности і замкнутости в тіснім крузі талмудизму * і в крайніх своїх виприсках — чудотворних рабинах (цадиках) — цілковито відчужилася від окружаючого її світу.

КОНЦЕРТ, УСТРОЄНИЙ В XXV-ті РОКОВИНИ СМЕРТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Концерт, устроєний в XXV-ті роковини смерти Тараса Шевченка руськими львівськими товариствами «Просвіта», Товариством ім. Шевченка, «Руська бесіда», «Народна рада», «Руське товариство педагогічне», «Зоря» * і «Академічне братство» в четвер дня 13 (25) марта згромадив в великій салі «Народного дому» * так численну публіку, якої від часу звісних руських віч там ще, певно, не було. Переважала світська інтеліґенція; селян і міщан не було майже зовсім. Торжество розпочав проф. д-р Ом. Огоновський поважною і старанно обробленою промовою, в котрій розказав коротко про життя, смерть і похорон Шевченка, далі про долю руcько-українського слова по послідніх 25 літ, про праці руських і заграничних письменників над поясненням життя і поезії укр[аїнського] Кобзаря, а закінчив спомином про програму, уложену приятелями і земляками Кобзаря по його смерти, і показав тих точок програми, котрі досі силою неприязних обставин не зістали сповнені. В[исоко]пов[ажаний] бесідник закінчив бажанням, щоб в слідуючих 25 роках сповнилися не тільки бажання земляків-українців, висказані по смерти поета, але й «Заповіт» самого поета, і щоб при обході піввікової річниці в обновленій вільній Україні інший бесідник спом'янув «не злим, щирим словом» того поета, що, як Мойсей, провадив свій народ із тьми та неволі до нового, обітованого краю, але сам того краю не дождав побачити. Про слідувавшу за тим відчитом багату концертну часть ми не беремось говорити; доволі буде коротко сказати, що викликала она загальне одушевлення численної публіки.

АВГСБУРЗЬКА «ALLGEMEINE ZEITUNG» * ПРО АРЕШТ ШЕВЧЕНКА І ТОВ[АРИШІВ] В р. 1847

Арешти членів Кирило-Методіївського братства весною 1847 року понеслись глухим та неясним гомоном і по західній Європі. Звісно, польські та німецькі публіцисти того часу далекі були від належного зрозуміння, що се за людей і за які змагання поарештовано. Німців тодішніх мучила одна змора панславізму *; от вони, не довго розбираючи, в ту саму рубрику втиснули й українське товариство. Та тільки твердячи звичайно, що панславізм в Росії коли не цілком, то бодай наполовину урядовий напрям, тут нараз побачили перед собою загадку. Коли панславісти працюють за волею уряду, так за що ж їх арештують? Для вияснення тої загадки була, мабуть, і придумана історія, розказана в слідуючій цікавій дописі авгсбурзької «**Allgemeine Zeitung**», ч. 185 з р. 1847. Допись та означена знаком Δ і носить надпис «**Westpreussische Gränze, Ende Mai**» [1]. Ось її текст в дословнім перекладі. «Російські учені і літерати позволяли собі недавно в австрійських провінціях з слов'янським населенням, а іменно в Чехах, ширити слов'янські тенденції, над котрих переведенням вони, здаєсь, віддавна вже працювали, між тим коли найясніший цар російський, котрого державна політика віддавна основана була на засадах строгої справедливости, до таких принципів зовсім не прихильний, о котрих і заграничні слов'янські племена нічого знати не хочуть. Австрійський уряд впав на слід тих таємних заходів і пожалувався російському, означуючи йому навіть місця, де ті діла в Чехії снувалися. Там зловлено звісного Куліша * («**Kulescha**»), перед тим приватного доцента російсько-слов'янських язиків на університеті Петербурзькім, котрий для доповнення своїх слов'янських студій прибув до земель, заселених племенами слов'янськими *. Инших підозрілих, між ними також учителів Київського університету, поарештовано там в малоруських провінціях і як арештантів відвезено до Петербурга, де й досі сидять заперті в Петро-Павлівській кріпості * під строгим слідством

[1] «Західнопрусський кордон, кінець травня» *(нім.)*. — *Упоряд.*

яко нарушителі публічного порядку. Надіятись, що ся лекція на довгий час відбере російським панславістам охоту до дальшого снування своїх мрій. Впрочім, ціла справа заслонена такою глибокою тьмою, що, крім непевних слухів, нічого о ній дізнатися не можна».

ДО ЖИТТЄПИСИ І ХАРАКТЕРИСТИКИ СЕВЕРИНА ШЕХОВИЧА *

В історії «темної доби» нашої галицько-руської літератури 1850—1860 років до видніших появ належить, безперечно, С. Шехович, видавець «Лади», а опісля «Сімейної бібліотеки» *, і автор цікавої під зглядом культурно-історичним повісти «Попадянка і попадьограф'янка». Думаючи, що для історика нашої літератури пожаданим буде всякий, хоч і як дрібний причинок, поясняючий починання і погляди тодішніх людей, подаю тут до прилюдної відомости лист Шеховича, написаний дня 8 жовтня 1853 р. до Івана Федоровича *, властителя Вікна, і найдений мною між паперами пок[ійного] І. Ф[едорови]ча в віконськім архіві. Лист сей писаний по-польски на великім аркуші листового паперу і зачинається апострофою: «Wielmożny Mości Dobrodzieju, Najłaskawszy Panie!» [1] Дальший текст подаю в руськім переводі; він звучить: «Зухвалостею або грубою невідомостею конвеніенції товариської осудиш, Вельможний Пане Добродію, смілість мого писання, але до того спонукали мене не тільки ради деяких тутешніх знатніших мужів, але також інтерес не особистий, а загальний. Хоч затим з особи не знакомий Вельможному Пану Добродієві, однако ж осмілююсь предложити йому появлені досі номери часописі, котру під назвою "Лада" (богиня красоти; ладний) зачав я від кількох місяців редагувати. Посвятив я її жіноцтву, бо таким способом задумав я з ліпшим успіхом впливати на інтеліґенцію руську і на молодіж, просяклу засадами демократичними. Розширення освіти, доброго биту, а найбільш обра-

[1] «Вельможний Єгомосте (Отче) Добродію, найласкавіший Пане!» *(польськ.)*. — *Упоряд.*

зування товариське — се ціль того універсального письма. Осмілившися виказати вкоротці мою тенденцію, одважуюсь заразом просити Вельможного Пана Добродія о найласкавішу Протекцію і великодушну жертву для тої цілі літературної. Інтелігенція руська надто вбога, щоб подібне літературне предприємство малим коштом обігнати можна, а коли б відомо було Тобі, Найдостойніший Пане, в якім положенні зістають родини нижчого духовенства, як страшно (**okrutnie**) позбавлені суть, особливо дочки священичі, всякої надії на свою будущину, жиючи по більшій части з малими виємками по смерті батька в крайній бідності, будучи при тім предметом насмішок і анекдотів людей нечесних, надто яке безбарвне і сумне ведеться життя по хатах родинних наших попів; коли відомо було Тобі, Найдостойніший Пане, оскільки брак виховання є головною причиною того положення, є причиною, що дочки священичі замість виобразуватись на учительок приватних або публічних, жиють в крайній нужді, і що з тої причини відносини товариські в руськім світі суть без всякої спільности (**spójni**), а часто піддані смішності, не будеш вагуватися, Найдостойніший Пане, приложити щедру руку до діла, за котре благословити може тільки Бог, вічну пам'ять заховати тільки народ, за котре і я бажатиму заявити мою вдячність і вічне зобов'язання. Зволь, Найдостойніший Пане, ласкаво простити моєму смілому писанню і прийняти дань (**hołd**) найглибшого пошанования. **Lwów 8 Oktobra 1853. Wielmożnego Pana Dobrodzieja najniższy i najpokorniejszy sługa *Seweryn Gawr. Szenchowicz, wyd[awca] i red[aktor] "Łady". Ulica Halicka 18»*** [1]. Чи і наскільки «Лада» відповідала думкам, виявленим в тім листі, якими способами ширила просвіту серед нашого жіноцтва, не знаю, бо часопись та, нині рідкість бібліографічна, досі не попадала мені в руки. Коли б у кого з читателів «Зорі» вона находилася, нехай зволить уділити до опублікования докладний її опис і зміст усіх номерів.

---

[1] Львів, 8 жовтня 1853. Вельможного Пана Добродія найнижчий і найпокірніший слуга Северин Гавр. Шехович, вид[авець] і ред[актор] «Лади». Вулиця Галицька, 18 *(польськ.)*. — *Упоряд.*

[БІБЛІОГРАФІЯ ТВОРІВ С. РУДАНСЬКОГО *]

Для доповнення сього очерку подаємо бібліографічний спис творів Руданського в хронологічнім порядку їх надрукування:

1861 Гей, гей воли; Повій вітре (Основа, январь 95–96)
Не кидай мене; Ластівка; Ніч у ніч (Основа, февраль 49–53)
Сни (Основа, август, 32).

1872 Омирової Іліяди пісня перва (Правда, рочн[ик] V., н[оме]р 2–3).

1873 Некролог Руданського (Правда, річ[ник] VI., н[оме]р 21).

1874 Наука (Правда, річн[ик] VII., н[оме]р 4);
Енеянка, пісня перва, стихи 657–756 (Правда, річ[ник] VII., н[оме]р 5).

1875 Іліяда Гомера, збірка третя (Правда, річн[ик] VIII., н[оме]ри 1, 2, 7);
Іліяда Гомера, збірка шоста, вірші 120–235 (Правда, річн[ик] VIII., н[оме]р 14);
Демон Лермонтова, (деякі уступи перекладані п. Гетьменцем) (Правда, річн[ик] VIII., н[оме]ри 19–22);
Малорусская литература в Галичине (Киевский телеграф, 1875, н[оме]р 44–45).

1876 Іліяда Гомера, збірка п'ята (Правда, річн[ик] IX., н[оме]ри 1–3);
Повій, вітре, на Вкраїну (Народнії пісні русинів, ізд. А. Н. Щ. і М. Г. Львов).

1877 Іліяда Гомера, збірка сьома (Правда, річн[ик] X., н[оме]ри 1–2);
Іліяда Гомера, збірка восьма (там же, н[оме]ри 10–11);
Іліяда Гомера, збірка дев'ята (там же, н[оме]ри 16–18).

1880 Співомовки, видав Н. Г. Волинський, з передмовою. Київ, 1880 р., 12-о, 72 стор., ціна 30 коп. (Дрібних поезій Руд[анськ]ого тут поміщено 28, між ними всі з «Основи», крім «Снів», деякі з одмінами, без хронологічних даних і навіть без спису).

1881 Повій вітре; Звела мене; Ні зле ні добре; Наука; Гей-гей, воли (Руська антологія, видана «Академічним братством», Львів).

1882 Powij witre na Wkrainu (Winok pisnej małoruskich, iły dumy, dumki, chory, tańci s prybawłeniem pisnej wesilnych dla spiwolubywych ruśkych łyć. Cina 30 cent. Peremyśl. Typom s nakładom A. Żupnyka. Стор. 112–113);
Одурений москаль (Киевская старина, кн. 6).
1883 Спілка; Мазур в болоті (Киевская старина, кн. 2).
1884 Відважні жиди (Зоря, н[оме]р 7);
Розп'ятий жид (Нове зеркало, н[оме]р 13);
Верста (там же, н[оме]р 14);
Хоробрий лях (там же, н[оме]р 19);
Баран (там же, н[оме]р 21);
Вітер і колька (там же, н[оме]р 22);
Змислний лях (там же, н[оме]р 23);
Що кому хибує (там же, н[оме]р 24).
Степан Руданський («Очерки истории украинской литературы XIX столетия» Н. И. Петрова. Киев, стор. 445–447).
1886 Пісня кріпачки над колискою (Зоря, н[оме]р 2);
Знадоби до життєписі Руданського (там же, н[оме]ри 5–6 з прилогою портрета і образу могили Руданського);
Три листи Руд[анськ]ого до В. В. Ковалева (там же, н[оме]р 6);
Поезії Степана Руданського, з коротким життєписом, вийдуть небавом як 14-тий випуск Олесницького «Руcько-української бібліотеки».

З непечатаних досі творів Ст. Руданського наша редакція має в рукописі (копії) «Війну жаб з мишами», котра незабаром буде в «Зорі» напечатана *. В р. 1884 оповідав нам п. Ніщинський про два здорові зшитки поезій Руд[анськ]ого, котрі після нього лишились в рукописі і котрі сам п. Н[іщинський] мав в руках. Особливо визначувалась між ними, по словам п. Н[іщинськ]ого, поема «Цар Соловей». Істно п. Н[іщинськ]ий передав деякі дрібні співомовки, котрі опісля, крім п'єски «Указ», напечатані були в «Новім зеркалі» *. П[ан] Волинець в своїй передмові до видання «Співомовок» * згадує надто про деякі історичні поеми Руд[анськ]ого («Мазепа», «Полуботко» — чи не та сама п'єса, що в празькому виданні «Кобзаря» * приписана Шевченкові?) і вельми здатний переклад цілого «Слова о полку Іго-

реві» з приложеним до нього дуже докладним «прислів'ям» *, написаним також по-українськи. Де тепер находяться всі ті твори, де оперлась «Іліяда», чи ціла вона перекладена, чи ні? * — о тім не знаємо. В своїх «Очерках укр[аинской] литерат[уры] XIX стол[етия]» п. Петров наводить ще титули слідуючих, досі не печатаних «нецензурних» поезій Руданського: «Приказки на москалів», «Запорожці у сенаті», «Страшний суд», «Піп і жид», «Варвара» і «Добрий чоловік».

ГРДЛІЧКА * І ЮРІШТАН *

Минувшого року напечатали ми в «Зорі» цікаві споминки о. Вітошинського * про Антошка Ревізорчука *, в котрих так важну ролю грав мандатор камеральний устєріцький * Грдлічка. Була там також згадка про атамана пушкарів Юріштана. Тепер дістали ми від п[ан]ни Б[урачинської] з Криворівні * дальший цікавий причинок до історії Гуцульщини в тих часах, а іменно пісню про Юріштана і Грдлічку, записану від Христини Пелінючки в Криворівні пов[іту] Косівського, і коротку замітку про Грдлічку, списану також з оповідання старого гуцула Піценка. Складаючи в[исоко]п[оважаній] дописувательці щиру подяку за її труд, печатаємо пісню і оповідання зовсім дословно, з її поясненнями.

ДО БІБЛІОГРАФІЇ ТВОРІВ СТ[ЕПАНА] РУДАНСЬКОГО

Від п. Івана Мандичевського *, котрий від довшого часу занимається уложенням повної руcько-української бібліографії, одержав я слідуючі дані для поповнення бібліографії Ст. Руданського. В р.1880 на жадання киевлян відібрав п. М[андичевський] рукопись «Іліяди» від проф. Романчука *, у котрого тоді хоронились рукописі редакції «Правди», і переслав до Києва. Рукопись Руданського містила, «здаєсь, переклад цілої "Іліяди"». З дрібних творів Руд[анського] одна поезійка «Ластівка» була напечатана 1862 р. в календарі «Львовянин», виданім накладом

М. Косака *, на стор. 86. Цікавий сей календар, котрого два рочники (1861 і 1862) маю під рукою, крім части календарської містить в собі слідуючі праці: 1861. Передмова М. (Косака), «Месть верховинця», повістка Н. Устияновича, «Святий вечір», поема Ом. Огоновського, «Св. Варвара», легенда віршована М. О. П(опель) * і того ж автора вірші «Думка при гробі» і «Нога і чобіт», дальше два цінні очерки М. К(осака) «Гуцули, шкіц етнографічний» і «Добош», де зведено багато цікавого матеріялу з оповідань народних і книжок; того ж автора «Буря, популярно-фізическький виклад»; І. Шараневича «Вістка о стародавнім Львові»; Макс. Новицького * «Додаточок до галицько-руської номенклатури ботанічної», 12 приповідок і одна анекдота народна. В р. 1862: «Закоханий чорт», повістка О. Стороженка *, «Іменини, повістка з життя» неназваного автора, «Пустка» Шевченка, «До дітей» Кузьменка *, «Пісня» Глібова *, «Ластівка» Руданського і «Плач сироти» Климентія, — всіх сих 5 поезій правописею фонетичною Кулішевою; «О числі монастирей в Галичині» М. Косака, «Русини» — цікавий географічно-етнографічний огляд руссько-українського племени, з долученою «Картою етнографічною Малоруси». Була се, мабуть, перша того роду проба в Галичині; цікава річ, що неназваний автор подав її як «уривкові виписи із більшого, до печатання приготовляючогося історично-етнографічного сочиненія». Кінчиться календар статейкою І. Шараневича про Високий Замок у Львові, до котрої долучений рисунок Високого Замку з р. 1613.

ПОЕМА ПРО СТАН ГАЛИЧИНИ (1772—1809)

Ця поема, досі, наскільки мені відомо, ніде не друкована, написана невідомим автором, зберігається в одному з рукописів бібліотеки Оссолінських * у Львові (№ 1283) у не цілком добрій копії. Кінець вказує, що вона могла бути написана не пізніше, ніж у середині 1809 року, тобто коли польські війська під командуванням кн[язя] Понятовського * зайняли Галичину.

Поема заслуговує на увагу з двох причин: насамперед як політичний памфлет, що змістовно й чітко подає стан Галичини у першій добі австрійського панування і детально й назагал дотепно перелічує всі ті розпорядження, які для тогочасної шляхти здавалися чи насправді були несправедливими і які, зокрема, знайшли відображення у відомому *pro memoria* галицької шляхти, виданому в Яссах 1797 р., а також у чисельних меморандумах гр[афа] Вельгорського* і товаришів, подаваних до уряду особисто львівському губернаторові [1]. Проте і з літературного погляду ця поема вигідно вирізняється з-поміж маси тогочасного поетичного дрантя, якого Галичина продукувала дуже багато; не витримує з нею порівняння навіть з огляду на багатство фактів надрукована 1806 р. в Кракові і написана в найнестерпнішому псевдокласичному стилі поема «Визволена Галичина» [2].

Для перевірки, наскільки наведена нижче поема точно малює становище краю (хоча й зі шляхетського погляду), відсилаємо читачів до цінної праці кс[ьондза] В. Калінки * п[ід] н[азвою] «Галичина і Краків під австрійським пануванням»; зі свого ж боку додаємо у примітках деякі цікаві подробиці, почерпнуті з рукописних джерел, зокрема зі сучасних урядових циркулярів.

Zajazdy w Polsce bywały:
Kto był bezbożny a śmiały,
Kupił pretekst u prawników,
Najął zgrają czynszowników
I zajeżdżał spokojnie wsie, miasta i klucze,
A tymczasem na żebry szło pańskie prawnuczę.

Tym nierządem ośmielony
Jeden pan z zachodniej strony
Gwałcąc i świętość umów i prawa własności,

[1] Копії цих меморандумів див. у безцінному для початкової історії Галичини рукописі бібліотеки Оссолінських, № 525. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Копія цієї поеми у бібл[іотеці] Оссолінських, рукопис № 1796. — *І[ван] Ф[ранко].*

Przemocą lepszym wydarł wielkie majętności.

Zawsze los był opłakany
Każdej wioski zajechanej:
Zajezdnik codzień miarkował
Blizkość swych zaborów straty,

W roku wydrzeć usilował
Dziesięcioletnie intraty.
Ale nie w porównaniu z nędznych dóbr tych stanem,
Gdzie pan był w związkach obcym, w urzędach tyranem.

Ten tedy pan przez złych rady

Dzikie wziął rządu zasady:
Najprzód dla swych praw stwierdzenia
Nazwisko tych dóbr odmienia,
Aby prawi dziedzice, nie znając nazwiska,
Już nigdy nie trafili do przodków siedliska.

Potem despotyczna władza
Z gruntu nowy rząd wprowadza;
Te, które dziś prawa głosi,
Jutrzejsza ustawa znosi;
Codzień to inne przepisy,

Do tych przepisów przypisy
Zawsze nowe rozrządzenia,
Tych rozrządzeń objaśnienia;
Lud zaś nędzny tych ustaw mało co rozumiał,
Tem mniej mógł je wypełniać, gdy zliczyć nie umiał.

Na tych praw wykonywaczów
Zwołuje obcych siepaczów:
Ekonomy, komisarze,
I rachmistrze i pisarze,
Leśniczy, podstarościowie

I przysiężni i wójtowie,
Polowi i karbownicy,
Nawet stróżów pomocnicy,

A wszystko to z zagranicy!
I dość było być obcym, szwaben lub cyganem,
Aby mieć urząd w dobrach, nawet zostać panem.
Żyd zaś, przez to, że mówił językiem rządzących,
Szynkował sprawiedliwość dla więce dających.

Więc nuż wierni panu radzić,
Ludzie bez sumień i głowy,
Że w te dobra trza wprowadzić
Zupełnie inwentarz nowy.
Mierzą więc role, zagrody,
Straszliwe się zdzierstwa dzieją:
Trzeba czeladzi swobody,
Choć gospodarze zniszczeją.
Kto miał łańcuch i umiał prosto stawiać tyki,
Choć nie znał pierwszych nawet praw arytmetyki,
Skoro na geometrę patent sobie kupił, —
Drwił głową, nic nie robił, gospodarze łupił.

Nie skończyły się rozmiary,
Już inne pańskie zamiary:
Inwentarze skasowano,
Lepszą radę panu dano:
Stałych danin nie stanowić, –
A tak można corok prawie
Stare podatki ponowić,
Nowe nakazać łaskawie.
Odtąd ustawne czynsze dajemy, podatki,
Pan zaś wziął imię ojca i darł nędzne dziatki.

Wszystkie więc zdzierstw rodzaje zawsze wymyślano,
Biednych włościan majątki corok rachowano.
Choć każdy z nich corok mógł przez przypadki tracić,
Pan jednak corok z czynszów musiał się bogacić.
Handel, przemysł, zarobki, jakie kto miał zyski,
Widział z nich pańską korzyść, a swoje uciski.
Z służących zaś na odzienie
I naglejsze pożywienie,

Z wyrobnika, pastucha, mizernej sieroty
Pan, jak ojciec, od głowy każdego wziął 1 zloty.

Skoro się wśród której wioski
Zaraza jaka pokaże,
Pan z troskliwości ojcowskiej
Słał z zagranicy lekarze.
Pan nie stracił szeląga, lecz posłał doktory,

Za to na całe dobra nałożyl pobory;
Kto nie widział doctora ani nie chorował,
Musiał płacić, pan wielkie koszta wyrachował.
Nie stało intrat i wątku,
A pan zawsze potrzebował,

Zaraz bowiem na początku
Wszystko zniszczył i zmarnował,
Bo nawet ze wszystkich zdzierstw własnego nałogu
Brał ofiary samemu poświęcone Bogu.
A że sie pokazało z danej panu rady,

Że w tych dobrach dziekany same darmozjady,
Jak więc prawem przemocy wziął obce własności,
Tak równie pozajeżdżał księże majętności.

Że się z pańskim gruntem styka,
Zajechał wieś kanonika;

Prebendarz miał dwie zagrody,
Altarzysta dwa ogrody,
Mansyonarz kapitały.
Innych domek fundusz cały, –
Pan jak pan: grunta zabrał, posprzedawał chaty,

Kapitał dwakroć wydarł, – panu trza intraty.

Jak zaś w pańskim, tak w guście pańskich urzędników
Najwyśmienitsze były dobra zakonników;
Tedy pan, udawszy się na same tabory,
Wziął dobra, wygnał mnichów, poburzył klasztory;

Tym zaś, którym nic nie wziął ztąd, że nic nie mieli,
Aby wiecznie do pańskich względów należeli,

Rozproszonych mnichów reszcie
Zakazał chodzić po kweście.

Szpitale jeszcze zostały,
A że zas fundusze miały,
Pan z litości nieskończonej
Zabrał dziadów pleć zagony.
Zginęły więc schronienia kalectwa i nędzy, –
Dziad może umrzeć z głodu, – panu trza pieniędzy.

Nakoniec też plebanowi
Pan wyroki swe zapowie,
Że co tylko kościelnego,
Jest własność skarbu pańskiego.
Co miał kościół od srebra, klejnotów i złota,
Zabrał pan: monstrancye, kielichy i wota:
Dzieli więc z żydem na poły
Łupy Bogu poświęcone:
Kielich zdobił pańskie stoły,
A żyd w ornat ubrał żonę.

Zresztą nędzny los plebana:
Pan się wdarł w rządy dziekana.
Nie było to opieką! Księży prześladował,
Nabożeństwo odmieniał, odpusty skasował.
Bo i za to pan się gniewał,
Iże organista śpiewał
Pieśń, w której były wspomnienia
Dawnych dziedziców imienia!

Nieustannie więc dziwaczy;
Dziedzic coraz to mniej znaczy.
Aby się zas w kościele pobożnym okazał,
Za siebie, za swych krewnych modlić się rozkazał.
Tych zaś modlitw zły skutek tylko tyle sprawił,
Że ksiądz klął, lud złorzeczył, Bóg nie blogosławił.
Jakże nie miał złorzeczyć? Wymuszone dary

Gwałtem wziąwszy, powiedział, że to są ofiary;
Pożyczał, ci zaś za to, że mu pożyczali,
Procenta od procentów jeszcze opłacali.

Lecz to wszystko było mało,
W skarbie pańskim brakowało.
Spostrzegł pan, że niektórzy kmiotki, zagrodnicy
Miały złote pierścionki, srebrne zausznice:
Zabrać to, lub od tego wymódz taką placę,
Żeby wydrzeć ich krwawą i ich przodków pracę.

Lech chcąc o wszystkiem nadmienić,

Co te dobra ucierpiały,
Krótka powieść trzeba zmienić
W zbyt ogromne folijały.
Bo ten pan z ekonomiki
Liczne trzymał urzędniki,
A płacił im bardzo mało;
Z tem wszystkiem się pokazało,
Że niektórzy folwarki od pana kupili,
Czemu? Bo pana kradli, poddanych łupili.
Gdy zaœ gromada zebrana
Poszła ze skargą do pana,
Że bylo kilka imion w podpisie supliki,
Powiedziano im zaraz, żeście buntowniki.

By mieć lepsze przekonanie
O dokładnym tych dóbr stanie,
Wysłał pan od boku swego
Konsylijarza tajnego.
Wziął na drogę, był w dworskim tonie
Komunikował skargi oskarżonej srtonie.
Ta zaś łatwo dowiodła, że oskarżający

Niespokojny, zuchwały, źle panu życzący.
A skoro się urzędnik namówil z dworakiem,
Dworak różnych tłómaczeń przyniosł panu krocie
I zapewnił o rzadkiej urzędników cnocie,
Że wszystkie skargi fałszem, że w istocie samej
W tych dobrach jest lud dziki, chłopy same chamy,

І że jeszcze nie dosyć użyto ostrości,
By wszystkie do zuchwalstwa wytępić skłonności.

Nowe zatem udręczenia!
Bo z samego podejrzenia
Policyjne rewizory,
Szpiegi, których opłacali,
W dyby, śpichlerze, gąsiory
Najniewinniejszych wsadzali.
Raz też gromada stroskana
Była u księdza plebana:
Gdy w cichości rozmawiali,
Jakich nieszczęść doznawali:

– Dzieci moje, – rzekł pleban, – przepaść, sądy Boże!

Za grzech przodków, gdy kary znosi wnuk w pokorze,
Bóg dobry, w pierwszych swobód postawi go rzędzie,
Spali bicz, którym chłostał, jak pomsty narzędzie.
Za jednę włość wydartą – czyście nie słyszeli,
Jak mocniejszy dziedziczne jego dobra dzieli!
Zniszczały zostawione z przodków milijony –
Czemu? Bo szpital upadł, a kościół złupiony.
Krzywd to boskich i ludzkich kara oczywista,
A z nieprawych nabytków trzeci niech korzysta!

І pleban wyprorokował!
Gdyż inny włość opanował:
Pan niezrównany w potędze,
Którego w przeznaczeń księdze
Na to zapisał wyrok boskiej opatrzności,
By wydarte dziedzicom wrócił majętności.
А że z pierwszych dziedziców mało co już żyło,
Ich potomstwo zaś wiernie wybawcy służyło,
І w tych służbach aż nadto dali mu dowodu,
Że są prawe potomki tak świetnego rodu,
Przeto pan mieczem grozi, berłem rozkazuje,

Niech na wieki dziedzicom z ich dóbr ustępuje.
Rzekł, і przyszli dziedzice, a gromada cała

Z serca i resztę fortun prawym panom dała.
I gdy większą połowę już dóbr odzyskali,
Przyrzekł pan, by się wkrótce reszty spodziewali.

Jeszcze dóbr nie urządzono,
Bo te rzeczy nie skończono,
A pan przeszły w wielkiej biedzie,
Bo majątek jego w krydzie...
Lecz panowie urzędnicy,
Jak zawsze w świecie bywało,
Byli dobrzy i złośnicy,
Ale dobrych było mało.
Więc też dla owych dobrych gromada wspaniała
Dziedziców o szacunek i wzgląd upraszała.
Został więc ekonomem, kto poczciwie rządził,
Był wójtem ten, który wprzód sprawiedliwie sądził.
Lecz nie wszyscy byli tacy,
A nawet właśni rodacy!..
Zli zaś, co się z nimi stało,
Powolniejszego czasu będzie się gadało [1].

---

[1] Наїзди в Польщі бували:
Хто був безбожний і сміливий,
Купив привід у правників,
Найняв зграю чиншовиків
І робив наїзди спокійно на села, міста і маєтки,
А тим часом на жебри йшли панські правнуки.

Підбадьорений тим безладом,
Один пан із західної сторони,
Попираючи і святість умів, і права власности,
Насильством більшим видер великі маєтности.

Завжди доля була оплакана
Кожного сільця захопленого:
Наїзник щодень підраховував
Приблизність збитку своїх загарбань,

За рік видерти здужав
Десятилітні прибутки.
Але не в порівнянні з станом тих нужденних помість,
Де пан був у зв'язках чужим, в управах — тираном.

Тоді цей пан за злими порадами
Взяв дикі засади порядкування уряду:
Найперше для ствердження своїх прав

Примітки

До віршів 48—59. Одразу після окупації Галичини австрійським військом 22 грудня 1772 р. вийшов указ Марії-Терези*, що наказував робити інвентарі усіх маєтків. На підставі цих інвентарів вийшов 18 квітня 1775 р. указ тієї-таки цісаревої, що означував спосіб стягнення селянських податків. По смерті Марії-Терези її син і наслідник Йосиф II* наказав здійснити нові інвентарі: видав масу різнорідних податкових і панщизняних приписів, увінчаних остаточно статутом від 17 вересня 1789 р. «Про регуляцію ґрунтового і урбаріального* податку», в якому скасовано панщину і замінено її на очиншування. Це був останній, справді революційний статут цього цісаря; вже 19 квітня 1790 р. його наступник Леопольд* розпочав своє правління зі скасування цієї йосифінської ухвали.

До віршів 93—105. Історія відібрання і змарнування австрійським урядом галицьких церковних маєтків належить до найцікавіших і найсумніших явищ в історії нашого економічного занепаду. Дуже шкода, що попри кількаразові спроби ця історія досі не є так детально з'ясована, як би того хотілося. З великих площ релігійних маєтків, що їх застала Австрія в Галичині, залишилося до 1876 р. лише

Назви тих помість скасував,
Аби законні спадкоємці, не знаючи назви,
Вже ніколи не потрапили до оселі предків.

Потім деспотична влада
Цілком новий лад запроваджує;
Ті положення, що сьогодні проголошують права,
Завтрішній закон скасовує;
Щодня інші розпорядження,

До тих розпоряджень примітки;
Завжди нові ухвали,
Тих ухвал пояснення;
А бідний народ ті закони мало розумів,
А тим менше міг їх виконувати, коли порахувати не вмів.
На виконавців тих прав
Скликає чужих посіпаків·
Економи, комісари,
І рахівники, і писарі,
Лісничий, підстарости,

10 475,42 моргів лісу, 3028,39 моргів орної землі, 14,05 моргів полів, 499,37 моргів лук, 531,16 моргів пасовищ і 9,93 моргів ґрунту під будівлями, разом 15 768,25 моргів землі. Ці маєтки адмініструє сам уряд разом із т[ак] зв[аними] камеральними маєтками (колишніми коронними і старостинськими), а натомість виплачує з державних кас священикам т[ак] зв[ану] конгруу. За меморіалом ц[ісарсько]-к[оролівської] дирекції домен і лісів, поданим колишньому міністрові землеробства Мансфельдові в р. 1876, дохід з церковних маєтків становив у 1871 р. 142 863 з[олотих] р[инських] 98 $^{1}/_{2}$ кор[он], у 1872 — 157 953 з[олотих] р[инських] 7 кор[он], у 1873 р. — 136 786 з[олотих] р[инських] 58 $^{1}/_{2}$ кор[он], у 1874 р. — 153 120 з[олотих] р[инських] 55 кор[он], а в 1875 р. — 150 842 з[олотих] р[инських] 25 кор[он] (див. рукопис бібл[іотеки] Оссолінських № 2366).

До віршів 106—113. Цісар Йосиф II закрив лише в Галичині близько 60 монастирів, серед яких було 40 гр[еко]-кат[олицьких], тобто василіянських. Їх угіддя й маєтки сконфісковано, лише малу частину безмірно цінних бібліотек, нагромаджених віддавна, привезено до Відня, значно ж більшу частину продано жидам для загортання масла.

І присяжні, і війти,
Польові і ланові,
Навіть помічники сторожів, —
А все це з-за кордону!
І досить було бути чужим, швабом чи циганом,
Щоб мати владу в угіддях, навіть стати паном.
А жид, через те, що говорив мовою урядників,
Шинкував справедливість для тих, хто дає більше.

Ану лишень вірні панові радити —
Люди без сумління й голови —
Що в ті помістя треба впровадити
Цілком новий інвентар.
Отож, міряють землі, обійстя,
Жахливі чиняться здирства:
Треба челяді свободи,

Хай хоч господарі розоряться.
Хто мав ланцюг і вмів просто ставити палі,
Хоч не знав навіть перших правил арифметики,
Швидко на геометра патент собі купив, —
Глузував, нічого не робив, господарів оббирав.

До віршів 120—129. Розпорядженням цісаря від 7 січня 1785 р. наказано задля запобігання від крадіжок церковне срібло опечатаним складати у дільниці для зберігання; 7 лютого того ж року ці речі наказано перетопити і викувати з них монети «для збільшення церковного майна»; подекуди їх продавали на публічних аукціонах «покупцям будь-якої релігії», а отже, переважно жидам. (Див. рукописи бібл[іотеки] Оссолінських, № 2850, 2856, а також брошуру кс[ьондза] Зарчицького «Józefinizm, dorzutek do dziejów kościoła polskiego», Grodzisk, 1865).

До віршів 130—137. Довгий ряд розпоряджень цісаря Йосифа II про церковні справи навів кс[ьондз] Зарчицький в цитованій брошурі; введу найважливіші з них для ілюстрації вищенаведених рядків:

27 лютого 1779 р. були заборонені публічні прощі;

28 вересня 1783 р. заборонено носити статуї під час процесій;

5 лютого 1784 р. скасовано п'яту церковну заповідь;

5 березня 1784 р. заборонено гравюри і наказано повиривати їх із церковних книг;

28 квітня 1784 р. заборонено ладанки і реліквії;

Не скінчилися розмежування —
Вже інші наміри пана:
Інвентарі скасовано,
Кращу пораду панові дано:
Сталих данин не встановлювати, —
А так можна майже щороку
Старі податки поновити,
Нові ввести ласкаво.
Звідти законні чинші даємо, податки,
А пан взяв ім'я батька й обдирав нужденних діток.

Відтак завжди вигадувано всі різновиди здирств,
Щороку раховано маєтки бідних селян.
Хоч кожний з них щороку міг через випадок понести збитки,
Пан, однак, щороку з чиншів мусив багатіти.
Торгівля, промисл, зарібки, які хто мав зиски,

Бачив у них панську користь, а свої утиски.
А зі слуг — на одежу
І найнесподіванішу поживу,
З поденника, пастуха, дрібної сироти
Пан, як батько, від голови кожного взяв 1 золотий.

21 червня 1784 р. скасовано церковні братства;

13 грудня 1784 р. заборонено процесії і відпусти біля чудотворних ікон;

27 листопада 1785 р. заборонено проповіді й похвальні промови над померлими;

6 липня 1786 р. заборонено будь-які публічні процесії (крім Божого Тіла) і суплікації;

24 травня 1787 р. заборонено співання пісні «Zawitaj, ranna jutrzenko», позаяк у цій пісні «якусь владу визнають над частиною місцевих мешканців словами «Rycerstwem polskim, buławą Ty sama władniesz i sławą» [1], що могло б викликати шкідливі і для національного поступу зовсім протилежні тлумачення»;

26 травня 1787 р. заборонено молитися за душі в чистилищі;

того-таки року (точної дати кс[ьондз] Зарчицький не подає) заборонено ховати тіла померлих у трунах, але наказано зашивати їх у мішки, класти до гробів і посипати негашеним вапном;

---

[1] «Лицарством польським, булавою Ти сама володієш і славою» (*польськ.*). — *Упоряд.*

Тільки-но в якомусь селі
Зараза якась виявиться —
Пан з турботливістю батьківською
Слав з-за кордону лікарів.
Пан не стратив шеляга, але послав лікарів, —
За те на всі володіння наклав побори;
Хто не бачив лікаря ані не хворів,
Мусив платити, пан значні кошти вираховував.

Не стало доходів бодай нитки,
А пан завжди потребував,
Бо ж відразу на початку
Все знищив і змарнував,
Бо навіть з усіх здирств власного податку
Брав пожертви, присвячені самому Богу.
А що виявилося з даної панові ради,

Що в тих володіннях декани — самі дармоїди,
Як ото правом сили взяв чужу власність,
Так само захопив священичі маєтки.

Що з панським ґрунтом межує,
Захопив село каноніка;

18 серпня 1788 р. наказано закладати спільні кладовища для християн, що належали до різних віровизнань та обрядів і що мешкають в одній гміні.

Бачимо, отже, що вищенаведена поема досить влучно малює час і стосунки в Галичині наприкінці XVIII і в перших роках XIX століття. Інша річ, проте, чи малює їх безсторонньо, чи, може, всебічно. На це питання мусимо рішуче відповісти, що ні. Деякі дуже важливі розпорядження австрійського уряду, що не входили в програму шляхетських уподобань, прагнень і симпатій автора, залишилися зовсім без уваги. Насамперед пропущено ціле дуже важливе сільське законодавство, що прагне врегулювати панщизняні стосунки. Це законодавство почалося майже від самої окупації, хоча душею його був, безсумнівно, цісар Йосиф II. 3 червня 1775 р. вийшов перший указ, що усував деякі значні панщизняні надужиття; 5 січня 1781 р. цісар Йосиф поновив деякі розпорядження цього указу своєї матері і додав нові пільги для селян; 5 січня 1782 р. скасував кріпосну залежність; 29 листопада 1782 р. нагадав власникам, аби своїх підданих без достатньої причини не віддавали під арешт; 30 червня 1783 р. скасував обов'язкову нічну варту панщанників; 5 січня 1784 р. за надужиття держав-

---

Пребендар* мав два обійстя,
Олтарист* — два городи,
Мансіонар* — капітали,
Цілий фонд інших хат;
Пан як пан: грунти забрав, попродавав хати,
Капітал двічі видер — панові треба доходів.

А як на панський, так і на смак панських урядників,
Найпрекраснішими були маєтності монахів;
Тоді пан, поклавшись на самі обози,
Взяв угіддя, вигнав ченців, поруйнував монастирі;
А тим, у котрих нічого не взяв, які нічого не мали,
Щоб вічно від панської ласки залежали,
Решті розпорошених ченців
Заборонив ходити на збір пожертв.

Шпиталі ще залишилися,
А оскільки мали фонди —
Пан із милосердя безконечного
Забрав старців полоти ниви.
Відтак зникли притулки каліцтва й нужди, —
Старець може вмерти з голоду, — панові треба грошей.

них чиновників і орендарів зробив відповідальними самих панів; 16 січня 1784 р. наказав зараховувати шарварки до інвентарської панщини; 27 січня 1784 р. врегулював престації* далеких перевезень; 8 березня 1784 р. знову скасував деякі надужиття, що випливали із панщинних відносин; 9 квітня 1784 р. поставив панщанників під загальнодержавне судівництво; 6 травня 1784 р. скасував обмеження щодо одруження панщанників; 21 травня 1784 р. врегулював панщизняні роботи в дні негоди; 24 червня 1784 р. встановив безкоштовність патримоніальної юрисдикції для панщанників; 17 серпня 1784 р. заборонив дворянам накидати підданим будь-які двірські вироби, харчі, напої і продавати їм їх за вийнятковими цінами; 23 серпня 1784 р. намагався вберегти панщанників від руїни у випадках панського банкрутства; 16 червня 1786 р. видав інструкцію про введення нових інвентарів; 19 березня 1787 р. видав інструкцію про заснування громадських шпихлірів, запровадження яких було встановлено декретом від 11 березня 1784 р.; 26 квітня 1787 р. заборонив панам міняти свої ґрунти на селянські; 19 липня 1787 р. заборонив панам вбивати своїх підданих у колодки за провини; 4 листопада скасував безплатні робо-

---

Нарешті також парохові
Пан свої вироки виголошує:
Що лише церковного —
Є власністю скарбниці панської.
Що мала церква срібла, дорогоцінного каменя і золота —
Забрав пан: монстранції *, чаші й пожертви;
І ділить з жидом навпіл
Здобич, Богові присвячену:
Чаша прикрасила панські столи,
А жид в ризи вбрав жінку.

Врешті, нещасна доля пароха:
Пан вдерся в уряд декана.
Не було то опікою! Священиків переслідував,
Служби Божі відмінював, відпусти скасував.
Бо й за те пан гнівався,

Що органіст співав
Пісню, в якій були спогади
Імен давніх поміщиків!

Так ненастанно химерує;
Поміщик щораз менше значить.

ти панщанників при панських ставах, млинах тощо, і, нарешті, 17 вересня 1789 р. відомим нормативним актом, який невдовзі був відмінений, цілком скасував панщину і замінив її на чинш.

Далі зовсім пропущено в цьому вірші австрійське законодавство (і зокрема йосифінське) щодо жидів, також продиктоване здоровими, гуманними засадами.

При розгляді тогочасних стосунків не слід, зрештою, забувати, що деякі австрійські розпорядження, небажані для певних суспільних верств чи для певних визнань, могли бути дуже спасенними для інших. До таких розпоряджень, крім виокремленого селянського законодавства, треба зарахувати певну частину релігійно-обрядового законодавства, як, напр[иклад], запровадження т[ак] зв[аних] генеральних семінарів із характером світської, університетської школи. Ультрамонтани* типу кс[ьондза] Зарчицького не знаходять досить слів осуду для цих розпоряджень, що вдиралися нібито в царину суто духовного виховання. Але русини завжди з пошаною і живою вдячністю згадуватимуть ці розпорядження, які були першим, над-

---

А щоб у церкві побожним виявитися,
Звелів за себе, за своїх рідних молитися.
Та ті молитви мали тільки погані наслідки,
Бо ксьондз кляв, люд нарікав, Бог не благословляв.
Як не нарікати? Вимушені дари
Силою взявши, наказав, що то пожертви;
Позичав, а ті за те, що йому позичали,
Відсотки до відсотків іще платили.

Але всього цього було мало —
В скарбниці панській бракувало.
Угледів пан, що деякі селянки, однодворки
Мали золоті перстеники, срібні сережки:
Забрати це або ж за них вимагати такої оплати,
Щоб видерти їх і їхніх предків криваву працю.

Але, бажаючи про все згадати,
Чого його володіння зазнали,
Коротку повість треба замінити
На дуже товсті томи.
Бо той пан від економіки
Багатьох тримав урядників,

звичайно важливим важелем їх національного відродження, піднявши руське духовенство з того страшного занепаду й занедбання, в якому залишила його Польська Річ Посполита. (Про стан руського духовенства в останні часи Речі Посполитої дивись, зокрема, ке[ьондза] Ліковського* «Historia kościoła ruskiego» і ке[ьондза] В. Калінки «Sprawa ruska na sejmie czteroletnim»).

Попри ці недоліки, вищенаведений вірш заслуговує на увагу істориків літератури та суспільного життя в Галичині початку нинішнього століття.

ДО БІОГРАФІЇ КАСПЕРА ЦЕНГЛЕВИЧА

В «Зорі» 1884 року в статті про польське повстання 1846 р. згадав я також про агітаторську діяльність Каспера Ценглевича* серед руської молодіжі гімназіяльної в Самборі (1834—[18]36) і серед руського люду в Золочівському, Тернопільському, Бродському і др. округах. Там же напечатана була прислана о. Жарським одна незвісна досі пісня Ценглевича*. Нині подаємо другу його пісню, досі також незвісну, зложену в 1838 р., як твердить п. Броніслав Заморський,

---

А платив тим дуже мало;
З тим усім виявилося,
Що деякі фільварки в пана купили.
Чому? Бо в пана крали, підданих розоряли.
Коли ж зібрана громада
Пішла зі скаргою до пана;
Що було кілька імен у підписі супліки,
Сказано їм зараз, що вони бунтівники.

Щоб мати краще уявлення
Про детальний стан тих угідь,
Вислав пан зі свого боку
Дорадника таємного.
Вирушив у дорогу, був у маєтках, але в двірському тоні
Переказав скарги оскарженій стороні.
Та ж легко довідалася, що обвинувач

Неспокійний, зухвалий, бажає панові злого.
А тільки урядник намовився з двораком,
Вдався до утиску і помсти над бідолахою,
Дворак різних тлумачень приніс пану безліч
І запевнив про рідкісну урядників цноту,

редактор «Ogniska Domowego» у Львові, у котрого хоронить-ся її оригінал, писаний рукою Ценглевича з його звичайним підписом «Wasyl» (нагадую, що деякі його вірші 1848 р. печатані були в львівськім «Dzienniku mód paryskich»* також під псевдонімом «Pielgrzym Bazyli»). Вірш сей написаний тоді, коли Ценглевич, уйшовши з поліційної в'язниці у Львові*, гонений всюди і улягаючи намовам приятелів, носився з думкою втікати за границю*. Але, схоронившися до села Некваші* до тамошнього священика Билинського, залюбився в його доньці і рішився остатись в краю. Став за челядника у коваля і вів дальше свою революційну пропаганду, поки його не зловлено і не осаджено в в'язниці*. Також властитель Некваші Губицький з цілою своєю родиною служив справі повстання і робив, що міг, для охорони не

---

[1] Року тисяча сімсотого *(лат., спотв.)*. — *Упоряд.*

Мовляв, усі скарги фальшиві, бо в самій суті
У цих володіннях люд дикий, селяни — самі хами,
Тому ще не досить ужито суворости,
Щоб викоренити всі схильності до зухвальства.

Далі — нові муки!
Бо з самого лиш підозріння
Поліційні ревізори,
Шпиги, яким платили,
В диби, шпихліри
Найневинніших саджали.

Раз якось громада стурбована
Була у отця-пароха;
Там потиху розмовляли,
Яких нещасть зазнавали:

— Діти мої, — сказав парох, — прірва, суди Божі!

За гріх предків коли кари зносить внук у покорі,
Бог добрий, у першому ряду свобод поставить його,
Спалить бич, яким хльоскав, як знаряддям помсти.
За одне село захоплене — хіба ви не чули,
Як наймогутніший спадкові його добра ділить!

Пропали залишені предками мільйони —
Чому? Бо шпиталь занепав, а церква пограбована.
За кривди Божі й людські це очевидна кара,
А з незаконних набутків третій хай користає!

І парох напророчив!

тільки одного Ценглевича, але і всіх численних тоді агітаторів. Звісно, що й Теофіл Вишневський* по катастрофі 1846 р. там шукав рятунку і в сусіднім Манаєві в пасіці зістав зловлений. Пісня Ценглевича, котру тут надаємо, звернена до згаданої вище попадянки руської Билинської і має надпись «Bud' zdrowa!». Подаємо текст її зовсім вірно за оригіналом.

ІЗ СТАРИХ ЗАПИСОК

На одній церковній книжці (тріоді) в селі Добровлянах пов[іту] Дрогобицького находяться на маргінесах численні записки, з котрих найдавнішій сягає початку 18 віку і звучить: «Anno milesimo septuacentisino (sic!). Powietrze

---

Коли ж інший помістям заволодів:
Пан, незрівнянний в могутності,
Якого у книзі призначень
На те записав вирок Божого провидіння,
Щоб захоплені поміщикам повернув маєтки.
А що з перших поміщиків мало хто вже жив,
А їхні нащадки вірно служили рятівникові
І в тих службах аж надто дали йому доказів,
Що вони є законними нащадками знатного роду —
То пан мечем погрожує, берлом наказує:
Хай навіки забирається з їхніх володінь.
Мовив, і прийшли поміщики, а ціла громада
Від серця й решту багатств справедливим панам дала.
І коли більшу половину маєтків уже повернули,
Пообіцяв пан, щоб невдовзі решти сподівалися.

Ще маєтків не облаштовано,
Бо тих речей не закінчено,
А колишній пан у великій біді,
Бо маєток його банкрутує...
Та панове урядники,
Як завжди в світі бувало,
Були добрі і злющі,
Але добрих було мало.
Тож для тих добрих громада пишна
Прохала поміщиків про шану й увагу.
Став, отже, той економом, хто поштиво урядував,
Був війтом той, хто раніше найсправедливіше судив.
Але не всі були такими,
Навіть власні родичі!..
А злі, — що з ними сталося —
Відповіднішого часу буде розказувано *(польськ.)*. – *Упоряд.*

było w Samborze, że od zielonych świąt do nowego lata umarło więc (sic! зам. więcej) ludzi jak 12 tysięcy, w tymże roku i w Drochobyczy i we Lwowie. Roku czwartego i piątego tak zmarło, że mało co i zostało»[1]. Під роком 1750 записана ось яка сентенція: «Działo się w Dobrowlanach roku 1750. Ja niżej na podpisie wyrażony zeznam: Gdybyś to było niebo papierzem (sic!), morze kałamarzem, gwiazdy pioramy, anieli pisaramy, to by bożey mądrości nie wypisali»[2]. Із руських записок одна походить з р. 1761, д[ня] 5 цвітня і есть копією листа довжного «ерея Тимофея» із Волі Якубової, що у пароха добрівлянського Івана Мокрянки позичив 100 зол[отих] р[инських]; жаль, що записка ся при пізнішій оправі книжки (в р. 1810) в найбільшій части зістала ушкоджена. Дві другі руські записки з XVIII віку ближче дотикають літератури: одна з них — вірш побожний, котрий тут per extensum[3] і з захованням правописі печатаємо: «Терпяй за ни многи рани, Исусе распятий Ти над нами Грѣшниками рач ся змиловати, зол не памятати. Претерпѣвий крестъ зелживий со разбойниками, Христе пане, на смерть дане, Змилуй ся над нами. Претерпѣвий и умрѣвий за ни изволивый, Божий сину, за всю вину Будь намъ милостивий, Агнче незлобивий». Другий вірш — се звичайна, жартоблива пересторога:

Хто сію книгу має украсти,
Тому сім літ свині пасти.

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКИЙ ОРНАМЕНТ НА ВІДЕНСЬКІЙ ВИСТАВІ

На устроєній в марті, цвітню і маю сього року в віденськім Ц[ісарсько]-к[оролівськім] австрійськім музеї для штуки і промислу спеціяльній виставі жіночих ручних

---

[1] Пошесть була в Самборі, що від Зелених свят до нового літа померло більш ніж 12 тисяч людей, того ж року і в Дрогобичі, й у Львові. Року четвертого й п'ятого так вимерло, що мало й зосталося *(польськ., спотв.)*. — *Упоряд.*

[2] Діялося в Добровлянах року 1750. Я, нижче підписаний, засвідчую: якби небо було папером, море — каламарем, зорі — перами, ангели — писарями, то Божої мудрості не виписали б *(польськ., спотв.)*. — *Упоряд.*

[3] Протяжно, просторо *(латин.)*. — *Упоряд.*

робіт загальну увагу звернув на себе багатий збірник галицько-руських орнаментів, згромаджений і впорядкований панною Єронимою Озаркевичівною*. Ось що говорить о тім збірнику п[а]ні Емілія Бах в справозданні з вистави (стор. 26—28): «Дуже цінний збірник оригінальних узорів вишивок і національних виробів жемчужних (герданів) завдячує вистава невтомимій пильності інтеліґентної молодої дами, що, живучи в Болехові в Галичині, від кількох літ звернула увагу на роботи р у с ь к и х жінок і почала збирати, на полотні зіставлювати та вправною рукою на краткованім папері (carta rigata) змальовувати їх ще в ту пору, коли у нас загалом подібним виробам ніхто ще не признавав ніякої стійности. Панна Єронима Озаркевичівна, дочка посла до Ради державної, дуже прислужилась виставі присилкою свого багатого збірника, бо з нього з тих вишивок, тканин і робіт жемчужних (пацьоркових) ми бачимо, що руські жінки виконують свої оригінальні роботи бордюрові з правдивим артизмом (Kunstsinn). Именно ж д а в н і ш і роботи того роду, котрих десені без старань панни Озаркевич тепер уже певно були б попали в забуття, свідчать зарівно о добрім смаку, як і о великій зручності, і належать до найкращих виробів того роду. Техніка вишивання єсть дуже різнородна і багата в переміни, хоч переважно невідлучна від тканої нитки; через те і узори виходять виключно геометричні, простолінійні, а навіть багаті мотиви ростинні являються строго стилізовані й розложені на прості лінії, так що основну форму ледве й пізнати можна. Та все-таки почуття форми у галицьких жінок так розвите, що завсігди вміють віднайти ту форму, котра лежить в основі узору; їх звичайні взірці до вишивання мають кождий свою назву, почасти взяту з ростин, як: «дубове листя», «виноград», «хміль», «ягоди», а почасти — з инших предметів, як «звізда», «сокирка» і т. і. Вироби з різнобарвного жемчугу проявляють також густовні взірці і глудани, походячі з повітів Кіцманського і Вижницького на Буковині і виконані з досить великих, круглястих пацьорок, виходять подібнісенькі до тих, в паризькім Луврі* перехованих, виробів жемчужних, котрими давні єгиптяни украшували свої мумії. Хто здужає роз'яснити загадку сеї схожости і дивної подібности між технікою стародавніх виробів штуки одного з найдавніших народів

культурних а сучасними виробами домашнього промислу руських дівчат-селянок? Гердани з повіту Снятинського в Галичині зроблені з далеко дрібніших жемчужин, узори в них багатші і ще краще виконані, як в попередніх. Міститься в них множество художніх мотивів, а їх уживання на червоній гарусовій стяжці, яко оздоба голови, пояснене також виставленою пробою». Наведемо ще о тих же узорах слова знатного спеціяліста Якоба Фальке*, висказані в фейлетоні «**Wiener Zeitung**»*, ч[исло] 68—69, з д[нів] 24 і 25 марта. П[ан] Фальке порівнює узори галицько-руські з моравськими* і ось до якого виводу приходить: «В моравських вишивках переважають рисунки цвітів, у русинів — геометричні фігури і простолінійні взори. Можна майже сказати, що маємо тут перед собою один-однісінький взір з простих ліній, в різних острих кутах з собою сполучених, як се звісно, і уживано було ще в середніх віках, — але сей взір являється нам тут в такій многоті перемін, що справедливо мусить збуджувати подив». На остаток згадаємо ще, що також почином панни Озаркевичівни наша народна орнаментика найшла і здобуває собі чимраз більше гарячих прихильників і прихильниць в Чехії, а такі поважні органи, як «**Zlatá Praha**»* зовсім серйозно підносять і пропагують там думку — допомагати відродженню народного смаку і життя, особливо між жіноцтвом, при помочі нашого народного орнаменту. Недавно бачили ми лист чеського патріота і писателя Едварда Єлинка*, в котрім він згадує, що багато чеських дам з знатних домів рішили свої шлюбні виправи вишивати тільки по нашим руско-українським узорам і що в тій цілі раді б засягнути поради і помочі русинок. Ми дуже були б раді, коли ся обміна скарбів народної творчости повела за собою між нашим і чеським жіноцтвом також живішу обміну думок і загалом живіші духові і товариські зносини.

ДО БІОГРАФІЇ ОСИПА БОДЯНСЬКОГО*

В львівській бібліотеці Оссолінських під н[оме]ром 2432 хоронитьсяприватна і наукова кореспонденція бувшого директора того закладу і знатного польського історика Августа Бельовського*. Зараз на початку першого

тому тої збірки находиться слідуючий лист нашого вченого і писателя Осипа М. Бодянського, котрий тут, яко причинок до його біографії, в дослівнім одписі поміщаємо.

«Милостивый Государь! Письмо Ваше от 9-го апреля получено мною исправно 20 текущего года. Собираясь в это самое время за границу, для чего со дня на день поджидал только разрешения от правительства, я располагался лично дать ответ Вам, так как путь свой хотел направить через Львов. Но непредвиденные обстоятельства не допустили осуществиться моей поездке, и потому, не откладывая далее, пишу к Вам сии строки. От души желал бы переслать Вам просимое Вами «Житие Методия» по списку, означенному в моем сочинении «О времени происхождения славянских письмен»*, под н[омером] 175/18, но оно теперь услано мною в Цензуру Духовную, в Московскую духовную академию, находящуюся 60 верст от Москвы, в Сергиевой Лавре. Как оно, так равно и «Житие Кирилла»*, непременно будут помещены в 1-ой книге «Чтений в Обществе истории и древностей российских при Московском университете»*, которые положено уже возобновить с Нового года под моим главным заведыванием. Они войдут туда по нескольким изводам (редакциям), с разномовиями (вариантами) и разными примечаниями, равно как и подложные жития сих мужей. Коль скоро будет готова 1-ая книга «Чтений», тотчас поспешу переслать Вам ее особенно, под печатью Общества или через посредство нашего посольства в Вене. В ней найдете Вы все нужное для себя в большей мере, нежели сколько мог бы я, при всем своем желании, сообщить Вам. Притом и время не за горами. Но пока это будет, я посылаю Вам при сем вернейший снимок того места в «Житии Методия», в котором речь идет о «князе на Висле», сделанный мною самим с подлинника в самом Успенском соборе, за верность которого я отвечаю. Первые слова составляют перенос с последней строки предыдущего столбца и присоединены мною для полности смысла во второй половине речения, находящегося уже в 1-ом столбце оборота 107-го листа. Что до обязательного Вашего предложения касательно пересылки 2-го издания «Словаря польского» Линде, выпускаемого во Львове*, то я от души благодарю за него и готов с своей

стороны отвечать за взаимность взаимностью. Самый верный путь для доставки словаря ко мне — это через Вену на имя протоиерея Русского посольства Мих. Фед. Раевского*, Stadt, Wallfischgasse, N. 1020, 3 Stock, надписав на обвертке экземпляра только мое имя и фамилию, он же вышлет мне его в самоскорейшем времени. — Поручая себя особенному вниманию Вашему, имею честь быть, Милостивый Государь, Вашим покорнейшим слугою — Осип Бодянский. Июня 25-го дня 1857 года. Москва».

До сього листа додаю хіба те, що Бельовський познакомився особисто з Бодянським в Москві 1849 року під час своєї наукової подорожі і що згаданого в листі «Житія» потребував для задуманого ним в ту пору видавництва «**Monumenta Poloniae historica**»*. До того ж видавництва відноситься й другий цікавий лист Бодянського, перехований в тім же томі; ми лишаємо собі до одного з слідуючих н[оме]рів опублікування того листа й докладніше розказання про знакомство Бельовського з Бодянським.

«МОРОЧИМЫЙ МОРОЧИЛА»

Так им и говорят: «Суди
Меня, судья неправедный».
А. Н. Островский

З великим вдоволенням прочитав я в «Ділі» гарну статтю І. Левицького, написану в відповідь на «найновіші» нібито «разоблаченія» п. Якова Головацького в справі Куліша і правописі в Галичині. Справа ся ще від 1867 р. на тільки звісна і на тільки для п. Головацького негонорова, що він повинен би й зовсім її не тикати і певно, що не відважився би розмазувати її вже третій раз перед нашою публікою, не так здеморалізованою та нерозвиненою, як тая, що читає ті органи, до котрих він пише. Остра, а з почуттям достоїнства і з знанням речі написана відповідь І. Левицького свідчить, що й ми уже настільки виросли і дозріли, що не дамо собі імпонувати пустими словами і безцеремонним тоном. Авжеж, коли хто досі старався нам іменно такими дешевими ефектами заімпонувати, то, певно, п. Головацький. Від свого переїзду в Росію, ставшись оракулом для деяких кружків нашої інтелігенції, він що-

року обдаровує нашу літературу кількома «науковими» фейлетонами в «Слові» та «Проломі» і з свого питійського тринога рядить і судить в них все: і минувшість, і теперішність, і будучність. І кого то він не осуджував з того тринога! З яким легковаженням відзивався він о таких працях, як Огоновського «Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache», як монументальна граматика Міклошича*, — той сам п. Головацький, котрого одинока «монументальна» робота — «Пісні народні Галицької і Угорської Руси» — останесь хіба пам'ятником того, як можна крайнім недбальством, неумілим порядкуванням і некритичностею змарнувати працю цілого покоління пильних і любов'ю відданих ділу збирателів етнографічного матеріялу! Ми тямимо і ніколи того не забудемо, з яким цинізмом п. Головацький по причині Міклошичевого «Словаря» говорив о «притягаючій силі російського рубля», з якою імпертиненцією викрикнув він над головами таких тверезих, так старанно і совісно кожде слово важучих ученых, як Міклошич і Огоновський, Лессінгове слово: «О морочимые морочилы!» Гай, гай, та чи слід же би то п. Головацькому строїти з себе Натана Мудрого, та й то ще де? — на полі язикознавства? Мабуть, п. Головацький забув про один фактик з своєї власної наукової карієри, де його лінгвістичні способности проявилися блискучим способом, чи, може, спекулює на те, що ми, в Галичині сидячи, про нього не знаємо? Ну, допоможемо ж або пам'яті, або совісті п. Головацького!

Було се в р. 1867, якраз по славнім і всехвальнім переході п. Головацького до Росії. Власті російські не знали, що й зробити з таким знаменитим здобутком своєї політики. Тодішній міністр освіти, гр[аф] Димитрій Толстой, оглядався на всі боки за відповідною вакансією, на котру можна би посадити возприсоєдиненого брата-галичанина. Вакансія щойно й відкрилась: в Одеськім університеті обсажена була катедра російського язика і російської літератури. От і подумав гр[аф] Толстой, що кого ж кращого й придумати на сю катедру, як не знаменитого «русского» ученого Галичини! Правда, в російських університетах катедри тоді обсаджувалися з вибору всього сенату університетського, — ну, але ж в кождім такім разі, де п[анові] міністрові захочеться щось мати по-своєму, знайдуться і

стежки, і помічники, щоби все по-його й зробити. Так сталося і сим разом. Похлопотав п[ан] міністр, навіть особисто їздив до Одеси ad dicendum verbum[1], — і послушний сенат вибрав нашого земляка на катедру російської мови і літератури. От тут, бачилось, заблиснуть його спосібності! Та ба, не так склалося, як ждалося!

Вельможний протектор оповістив п. Головацького о честі і повазі, яку йому зроблено в Одесі, і радив йому чимшвидше подякувати сенатові за вибір і не гаючись затим збиратися в дорогу до Одеси. Та не в щасливу, мабуть, годину сів п. Головацький писати своє дякуюче письмо до одеського університетського сенату, бо коли письмо наспіло до Одеси і було прочитане, всі професори тільки руками розвели. Показалося, що знаменитий учений і «русский лингвист» не знає «русскої» мови. В його коротенькім письмі найшлось не більше і не менше, як 27, кажемо двадцять і сім, школярських похибок проти російської мови і синтакси! Порадившись між собою, сенат рішив попідчеркувати ошибки п. Головацького на його письмі червоним атраментом і вислати се письмо на власні руки міністра гр[афа] Толстого з покірним запитанням: «Що, Ваше Превосходительство, прикажете зробити з таким професором, котрого би ще треба віддати на пару літ до школи грамотности, заким пускати його на катедру?» Що подумав собі гр[аф] Толстой, прочитавши се запитання, — не знати. То тільки знаємо, що о подорожі п. Головацького до Одеси на катедру університетську не було вже більше й мови, тим менше, що швидко затим відкрилася для нього нова вакансія в Вільні, при котрій ішло не так о грамотність, як о инші спосібности, котрих у п. Головацького находиться трохи більше. Ну, та про се якось иншим разом.

СТЕРЕОТИПОВЕ ВИДАННЯ «КОБЗАРЯ» Т. ШЕВЧЕНКА

Стереотипове видання «Кобзаря» Т. Шевченка, котре, як ми вже звіщали, приготовує п. М. Драгоманов в Женеві*, обнимати буде, як довідуємось, усі поетичні твори

---

[1] До слова кажучи *(латин.)*. — *Упоряд.*

Шевченка, які були в празькому виданні* і які опісля стали звісні з додатками по рукописям, які дійшли до рук видавця після видання празького «Кобзаря». Всі ті твори будуть упорядковані хронологічно в однім томі. На вступі буде коротке переднє слово про джерела видання, а також про історичну точність Шевченка і, здаєсь, коротка біографія поета. Формат кишеньковий, правопись фонетична, сторін около 1000, ціна 3 зол[отих] р[инських] 50 кр[ейцерів].

ЗМІСТ АЛЬМАНАХУ СТРИЙСЬКОГО*

Зміст альманаху стрийського, котрого вже перші листи надруковані, заповідається дуже цікаво. Між иншим містити він буде три історичні поеми Ст. В. Руданського, досі ніде не друковані*, два оригінальні і досі не друковані оповідання п. Мордовця*, одно Ів. Левицького (Нечуя)*, одно п. Мирного*, цікаву поему Ю. Федьковича «Лук'ян Кобилиця», а на послідку працю самого впорядчика п. Лукича про теперішній стан Угорської Руси*. Вже з сього видно, що альманах стрийський станесь правдивим і цінним набутком в нашій літературі.

ВОЛОДИМИР І. МАСЛЯК. ПОЕЗІЇ. ТОМ І

Володимир І. Масляк. Поезії. Том І. Краків, з друкарні В. Корнецького, 1886. 8°, стор. 148, ціна 1 з[олотий] р[инський]. Посвячено проф. др-ові О. Огоновському і проф. О. Партицькому. П[ан] Масляк, безперечно, найплодовитіший із новіших галицько-руських поетів. Вірш у нього славний і мелодійний, хоч і під зглядом прозодії багато б можна йому закинути. Та, не вдаючися тут в подробний розбір сього томика, котрого найбільша часть була різними часами печатана в «Зорі», ми скажемо, що містить він загалом 72 ліричні і лірично-епічні п'єси. З ліричних особливо піднесемо «Мотиву», друковану недавно в «Зорі»; для характеристики поета цікаві надто «Співацька доля», «Я не бажаю», «Колись»; з лірично-епічних п'єс піднесемо «Дивак», «Дарунок», «Прогрішилась» і т. і.

Будь-що-будь, поезії В. Масляка — се поява на полі нашої белетристики визначна і гідна уваги. Ми постараємось при нагоді докладніше поговорити о них і схарактеризувати загальну духову фізіономію їх автора.

КАЛЕНДАР ТОВ[АРИСТВА] «ПРОСВІТИ» НА РІК 1887*

Календар тов[ариства] «Просвіти» на рік 1887 вийшов уже в друкарні Тов[ариства] ім. Шевченка в об'ємі 17 аркушів з ілюстраціями. Крім календарської і інформаційної части, містить він типик, обширну часть господарську і часть белетристичну в об'ємі 5 аркушів. Ся часть містить між иншим поезії Руданського, Н. Устияновича, Н. Шрама*, Могильницького і Федьковича*, повість І. Нечуя «Два приятелі» (з київського збірника «Луна»*), Д. Лепкого «Чари»*, Селецького «В читальні»*, студію Коломийчука «Громадські порядки на Україні»*, промову д-ра О. Огоновського на вечерку Шевченка у Львові сього року*, статтю «В XXV роковини літературної діяльности О. Федьковича»*, в кінці життєписи: єп[ископа] Пелеша, Ст. Руданського, А. Могильницького, Н. Устияновича, О. Федьковича і Н. Шрама (Гр. Воробкевича*). До всіх сих біографій долучені й портрети.

Д-Р ОГОНОВСЬКИЙ ОМЕЛЯН. МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ, ПРО ЙОГО ЖИТТЯ І ПИСЬМА

Львів, 1886. 103 с.

Оце вийшла у Львові 95 книжка популярного видання «Просвіти», що містить дуже добру й ґрунтовну працю професора руської літератури у Львівському університеті д-ра Омеляна Огоновського під вказаною назвою. Ця книжка є цінним набутком у нашій популярній літературі; не тому, що доступно для народу розповідає історію короткого і бідного на пригоди життя, а також зміст небагатьох творів першого ініціатора руського народного відродження в Галичині; значно важливішою частиною цієї книжечки є політична основа, на якій розгорнуто біографію, є ті розділи, в яких учений-професор коротко, ясно і щиро розповідає історію руського селянина, руської мови та її відродження в Галичині 1848 р., історію нікчемної партійної боротьби пізніших часів, викладає суть теперішніх відмінностей між «народовцями» і прихильниками «объединения»* і намагається обняти духом увесь простір, де мешкає руcько-український народ. Вперше з грона народовців іде до народу з'ясування проблеми, яка понад 20 років цікавить усю руську інтелігенцію і поділяє її на два ворожі табори. З боку першої партії вже давно робилися спроби по-своєму з'ясувати народові питання мови та етнографії, звісно, у спосіб пристрасний, небезсторонній і ненауковий. Д-ра Огоновського можна привітати, адже зі своїм надзвичайно складним завданням він упорався дуже добре; його книжка є одним із найкращих досі причинків до ширшої *народно-політичної* освіти руського народу.

Д. Л. МОРДОВЕЦЬ. ОПОВІДАННЯ

С.-Петербург. Типографія В. С. Балашева. 1885. Стор. 95, в 8-ку

Тяжкі чуття, напівсумні а напіввідрадні будяться в душі кождого українця-русина, коли перечитає книжечку під написом: «Д. Л. Мордовець. Оповідання», видану рік тому назад у Петербурзі. Се невеличка книжечка, обіймаюча несповна 100 сторін друку 8-ки, містить в собі майже все, що зробив для українсько-руської літератури чоловік не посліднього таланту і один з перворядних майстрів українсько-руської мови. П'ять очерків, заміщених в сій книжечці, одна робота критично-літературна, видана осібною брошурою («За крашанку — писанка. П. Ол. Кулішеві». Петербург, 1882), одна недокінчена поема*, один переклад з Гоголя і ще два очерки, публіковані в Галичині, — ось і все, що написав по-українськи п. Мордовець. А між тим на обложці отсих самих «Оповідань» виписані заголовки 17 його більших (декотрі і по кілька томів) праць історичних і белетристичних, написаних по-московськи*. Яка величезна різниця! Так і видно відразу, що п. Мордовець, властиво, працює на ниві літератури московської, а на вбогу ниву українсько-руського письменства являєсь тільки рідко, що так скажу, святочною порою, не для літературного заробітку, але пертий непоборимою потребою вилити на рідній мові ті думи, чуття і спомини, котрі не завсігди можна вилити на мові чужій. Той святочний характер носять на собі всі очерки п. М[ордовця]. Здається, не дуже похиблюсь, кажучи, що п. М[ордовець], віддаючи літературі московській свою думку, свою величезну працю і свої сили, для рідної українсько-руської літератури заховав одно — своє серце, м'яке, вразливе і мелодійно настроєне, але позбавлене всяких сильних і енергійних акордів. Не досить докладно знаю московські його праці, щоб міг я о них судити; знаю тільки, що стрічали вони в московській критиці зовсім не беззглядні похвали, а в публіці далеко не однозгідний ентузіазм. Але коли мислитель, учений і романіст Мордовцев під не одним зглядом заслужив, може, на закиди, то українсько-руський поет Данило

Мордовець є і останеться назавсігди вельми симпатичною, хоч не вельми й визначною літературною появою. Може бути, що подвійна літературна фізіогномія була прямим випливом його уродження: походив він, як звісно, з української сім'ї, що осілась на московській землі, в Саратовській губернії*. Знайомість з славним істориком Костомаровим, засланим в 1848 р. до Саратова, попхнула його на поле українсько-руського письменства*. Вже 1855 р. написав він невеличке оповідання «Старці», котре цілих 30 літ перележало в рукописі і аж 1885 р. було надруковане в львівській часописі «Зоря», ч. 20. (Чи се оповідання було почином його літературної роботи на українській мові і для чого так довго не було друковане — сього не знаємо.) Спільно з Костомаровим видав він 1859 р. в Саратові «Малорусский литературный сборник», в котрім надрукував початок своєї поеми «Козаки і море» і переклад одного з Гоголевих «Оповідань пасічника Рудого Панька» ураз з Гоголевою ж передмовою до тих оповідань. З того ж самого 1859 р. походять ще два його оповідання: «Салдатка», «Дзвонар» (видруковані 1861 р. в місячнику «Основа», а після багато разів передруковувані в Росії і в Галичині). Від того часу починається довгий антракт в українсько-руськім «писательстві» п. М[ордовця] — Україна єсть сюжетом найбільшої части його московських писань (що назвемо тільки історичну монографію про Гайдамаччину*, романи «Цар і гетьман», «Сагайдачний», «Архімандрит-гетьман») і величезного числа статей, але все-таки від 1859 р. майже чверть століття з-під пера п. М[ордовця] не виходило нічого, писаного по-українсько-руськи. Аж в 1882 р. звісне виступлення п. Куліша у Львові з «Крашанкою» викликало його прекрасну і з глибоким ліризмом написану відповідь: «За Крашанку — Писанка»* і, крім того, три инші очерки, поміщені опісля в київськім альманаху «Рада»* і в петербурзькім виданні «Оповідань». Носять вони написи: «Сон — не сон», «Скажи, місяченьку» і «Із уст младенців».

В своїх українських творах, як я се вже сказав, п. М[ордовець] переважно поет, і то поет ліричний. Не чарує він нас ані силою, ані пластикою картин, ані будовою і викінченням цілости, — противно, під кождим з тих зглядів тво-

рам його багато дечого можна би ще побажати. Але під зглядом мелодійности язика і сердечної щирости тону, тремтячого в кождім уступі тих очерків, в українсько-руській літературі мало хто йому дорівняє. Найбільше зближуєсь він в тім зглядї до Марка Вовчка, котрого «Народні оповідання», видані 1857 р., були, мабуть, безпосереднім взірцем для його повістевих очерків з 1859 р. Зміст тих очерків, звичайно, дуже вбогий і служить авторові немов тільки провідною ниткою, коло котрої може снувати барвисті арабески поетичних рефлексій і мглисті очерти чудово милих і своєрідних, але швидко розпливаючихся картин. Постаті, виступаючі в його оповіданнях з 1859 р., зарисовані тільки в профілях, двома-трьома штрихами; не бачимо їх ділання, чуємо тільки теплий подих їх чуття, бачимо їх сумовиті лиця, мов бліді хмарки, перепливаючі по чудовій панорамі українського села.

Перше і епічно ще найбільше викінчене оповідання п. М[ордовця] — се «Салдатка». Зміст її можна би назвати банальним, коли б зміст тут рішав о літературній стійности. Молодий парубчак Семенко полюбив молоду дівчину Катрю і жениться з нею, хоч знає, що не мине його рекрутський набір. По півроці щасливого життя рекрутація справді приходить, Семенка беруть до війська, і Катря іде за ним в світ далекий. Страшенну долю «салдатки», котру Катря переносить три роки, показав нам автор тільки загальними нарисами. По трьох літах Семенко умер, а Катря з малою дитиною на руках вертає до рідного села, де тесть приймає її до свого дому. Увесь талант поетичний п. М[ордовця] відбився як не можна ліпше в тій маленькій повісточці. Страшенні жизненні драми, сцени терпінь і розпуки збуває він кількома словами, а зате з уподобою зупиняєсь при сценах тихого суму, тужливої резигнації і жалоби. Навіть перший вилив молодечого почуття любовного в представленні п. М[ордовця] облитий якимось сумовитим матовим блиском помимо цілої своєї правди і сердечної простоти. Може, найцікавішим є XI розділець сеї повістки, в котрім вертаючу додому і ночуючу під плотом Катрю зустрічає один з тих міських «гайдамаків, що по судах пишуть і людей до смерти записують». Налякавши її насамперед тюрмою, він виманює у переляканої жінки послід-

нього рубля і ще відбирає в неї сердечну подяку за те, що охоронив її від біди. «Отже, — думає Катря, — і в городі знайшлась душа щира та богобоязна. Якби більш таких...» «А їх і так доволі», — додає від себе автор з правдиво українським сарказмом.

Друге, також 1859 р. написане оповідання «Дзвонар» ще бідніше за змістом і далеко слабше під зглядом артистичного викінчення. Старий сільський дзвонар розповідає деякі моменти з свого молодечого життя: як він був на науці у відставного солдата Позіхайлика, котрий і сам тільки й умів, що азбуку «по верхам» читати та з Псалтирі цілий перший псалом. Головна робота його учеників, крім відбирання щедрих різок та «субіток», було поливання грядок Позіхайликових або ловлення під його проводом риби в озері. Ся ловля риби й єсть осередком цілого очерка; ціла сцена невеличкого хрустального озера, порозсаджуваних по березі хлопців з вудками і крикливого Позіхайлика з величезним, аж насеред озера сягаючим вудлищем, описана так вірно, змальована такими живими фарбами, що, раз прочитана, назавсігди вбивається в нашу пам'ять. Дальше молодого хлопця віддають до духовної бурси, відки по відібранні незлічимої сили різок його і виключено за читання якихось поезій світського змісту. Не винісши з бурси нічого більше, крім назви Тацитурнов, герой оповідання вертає до матері і в рідним селі стає дзвонарем. Цікава його стріча з давнім учителем Позіхайликом:

— А ну ж, ну, розказуй, як вас там вчили, хто вам указки робив?

— Там, дядечку, без указок вчать.

— Оттакої! Без указок! Так плювати ж на вашу бурсу, от що!

А сестра Галя й каже: «Там, дядечку, й читать не велять. Василя за те й вигнали, що він книжки читав!»

«Е! Шкода, — каже (Позіхайлик). — Оце, я бачу, і у вас у бурсі таке ж диво, як у нас у полку: і ахвицери нічого не читають... Такі ж і попи з вас будуть!»

(Стор. 38. Правопись оригіналу — рядова).

Як бачимо, в обох сих оповіданнях із-за наївного сентименталізму вроді Марка Вовчка визирає невеличке сатиричне жало, але визирає дуже несміло.

Третє оповідання, написане ще в 1855 р., але не звісно, для чого аж до 1885 р. переховуване в рукописі, — «Старці», уводить нас в зовсім відрубний, оригінальний світ життя жебрацького. Тільки ж тут і автор не малює того життя у всій його повноті, не дає нам реалістичної студії про всі його лихі і добрі боки, а тільки злегка освічує деякі моменти, котрі найліпше відповідають його індивідуальній уподобі і вдачі його таланту. Оповідання се, написане двома роками раніше появлення оповідання Марка Вовчка, виявляє нам також важкі наслідки гнету кріпацтва на селянську сім'ю. Батько героя умирає замолоду від побоїв за подушне і від сидження в холодній. Пожар руйнує хату удовиці, послідню худобу пан забирає за подушне. Мати гине з голоду; лишаються дрібні діти і старий дідусь. Дівчинку, сестру героя, і менших братів розібрали добрі люди, а герой стає старому дідусеві повадаторем, — ідуть у старці. Від такої вчасної пори починається старече життя героя. Дідусь його швидко осліп, от він і проводив його до самої смерти. А там і самого віспа осліпила, — старці прийняли його в своє товариство, дали костур у руки. Глибоко зрушує нас оповідання сього старця, котрий по 50 літах тяжкого старечого «ремества» згадує своє прошле і обливає тяжкі його картини блиском всепрощаючої любови. Він радо вишукує немногі світлі моменти того життя: «Єсть добро на світі, єсть», — повторює він раз по раз і з свого старечого становища показує нам його і в латаній свитині, і в панському жупані. Не помилимось, коли назвемо «Старців» найоригінальнішим і найглибше задуманим з усіх оповідань п. М[ордовця].

Між тими, хоч в основі своїй битописуючими, оповіданнями а слідуючими очерками минуло, як сказано, майже чверть століття; то й не диво, що в концепції одних і других добачаємо величезну різницю. В попередніх автор хоч дуже делікатними рисами малював побут народу, був душею і серцем близько того народу, бо жив посеред нього. Тепер, в р. 1882 він, столичний літерат, хіба тільки думою, споминами залітати може на Україну, і через те не побут народу, але свої власні думи, чуття і мрії виводить перед нами. Тут вже п. М[ордовець] — чистий лірик; його 3 очерки з 1882 р. — се не повістки, а радше свободні арабески різнобарвних і часто слабко з собою пов'язаних реф-

лексій і картин. Спільне тло їх — се Україна, але вже не та, яку видно з тісного сільського віконця, але Україна яко одиниця народна, з її історією, літературою і будуччиною, з пекучими загадками її народного існування і самостійности. Оповісти зміст тих очерків дуже трудно. Найдивоглядніші скоки фантазії служать тут не раз до замаскування, а заразом і до вираження головної думки автора. Я б назвав ті очерки свого роду «невольницькими думами», вже хоч би задля їх темного, містичного, алегоричного, справді невольницького вислову.

Перший з тих очерків «Сон — не сон» в рамі сонного марева авторового під впливом концерту Павла Сарасате* представляє (як мені здаєсь) минувшину, теперішність і будуччину духового розвою українсько-руського народу. Найхарактернішим витвором минувшини того народу була, безперечно, козаччина, але вона під впливом нещасливих обставин упала, виродилась; от і показує нам її автор в особі найнужденнішого з гетьманів Юраска Хмельницького* з гетьманською булавою і з торбою старечою, того самого, котрий після народної повірки і досі вмерти не може, бо земля його не приймає. Для теперішнього народу, вбогого і темного, минувшина є хіба неясним спомином, напівзабутою піснею, а теперішність виявляє такий стан, який можна схарактеризувати словами пісні:

Нема в світі правди, правди не зійськати.

Отож, сей теперішній перехідний стан українського народу показує нам автор в особі кобзаря Остапа Вересая*, сліпого старця, посліднього рапсода завмерлої минувшини і співця тої славної пісні «Про правду». А яка ж будуччина України? Доволі буде сказати, що п. М[ордовець] бачить її в двох світлих пророках — Шевченку і Костомарові.

Другий очерк «Скажи, місяченьку» в уривaних, напівфантастичних картинах показує нам історію україно-фільства, особливо ті її моменти, в котрих довелось перворядну ролю грати Костомарову. Правда, нема тут спомінки про Кирило-Методіївське братство в Києві; п. М[ордовець] згадує тільки про Костомарова лекції в університеті, видання «Малорусского сборника» в Саратові, про прихильність, з якою в ту пору відносилася й московська моло-

діж до українофільського руху. Який контраст з теперішнім, коли-то й Костомарів почав відсуджувати українсько-руську мову від права на широкий самостійний розвій, і суспільність московська до українофільства неприхильною стала, і уряд вкінці й мову українсько-руську заборонив! «Коли ж і ми, як оті мідяни* і парфяни*, своїм язиком возглаголем?.. скажи, місяченьку!» (стор. 79) — таким не то покликом, не то стоном жалібним кінчиться сей очерк.

Найкращий з них, чудово-гарний та проймаючий — третій, «Із уст младенців». Автор з Галкою-Костомаровим* їдуть у зоологічний сад на звірів глядіти. Увагу автора привертає на себе старий, величезний орел, що, «може, не одну, не дві сотні літ літав над Україною, немало бачив, немало козацького й татарського трупу переклював по степах та байраках, а он — тепер — на старості літ, сидить у неволі та згадує молодії годи, та степи безкраї, та високу скелю над Дніпром, саме коло порогів, де його мати-орлиця вигодувала та на світ широкий випустила...» (стор. 84).

І фантазія автора починає снувати чудові картини, як орлиця на жир орлятам приносить козачу голову, як козак серед степу на могилі умирає, як б'ються козаки з ордою татарською. На все те дивиться отсей самий орел, літаючи сотні літ понад Україною, аж і козаків не стало, «і зосталисъ в степах самі тільки косарі та гречкосії». Тут пішли инші картини. Якісь бородаті пани та паничі розривають козацькі могили, а там під Каневом іще одну, послідню могилу насипають. Картина сучасної України доповнюєсь образом залізниці, гуркотячої по степу козачім. «Де вже тут козакам бути! — Не козача пора!» — кінчить автор сю чудову фантасмагорію і виявляє нам картинку, як хлопчики-вівчарики зловили старого орла на барані і продали в неволю: «І сидить тепер орел сивий у зоологическому саді, сидить — не ворухнеться од ранку до ночі та все згадує про той Дніпр та скелю...» Живим контрастом до того орла — задуманого та мовчазного українця — являються ведмеді-москалі, що в своїх клітках ревуть, хапаються за гостинці, «глитають, як голодні собаки, та аж залізо рвуть лапами, щоб ще їм дати, щоб усе одному загарбати». І сам він кидає гостинця тим лютим і ревучим звірям, а нічого не дає мовчазливим та сором'язливим, аж поки «Галиня» (донька

жінки Костомарова) не привстидала його тим словом, що як се же ви даєте тим «нахалам», а смирним нічого.

«Та воно ж, — відказує автор, — так саме на всім світі діється: хто кричить, тому й дають, а хто мовчить та жде — тому зась».

Отсі слова автор ставить на вид усій українсько-руській громаді, тій тихій, задуманій, хоч роботящій і повній любови до свого рідного та самопожертви, але мовчазливій, несміливій та слабій задля недостачі міцної організації та ясного суцільного почуття, єдности цілей і напряму українсько-руській громаді. «Хто більше реве, тому й дають, а хто мовчить, тому й зась», то є тільки та громада, тільки та суспільність може мати надію на ліпшу будуччину, на самостійність і свободу, котра зуміє і зможе все те вибороти собі, здобути дружним громадським і невсипущим змаганням. Не досить теоретично доказувати права України-Руси, самостійність українсько-руського народу, мови, літератури — треба приложити рук і сил до практичного осущення українських ідеалів, до виборення України-Руси того, чого мимо всяких теоретичних доказів не дає їй груба, брутальна сила.

«Чуєте, панове? Не позакладало? — А коли чуєте, то знайте та на вуси собі мотайте...» (стор. 95).

РУСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ АЛЬМАНАХ

Під такою назвою друкується і незабаром вийде у світ цікава книжка українською мовою. Це буде чималий том, обсягом 20—25 аркушів друку, складений вийнятково з оригінальних літературних і наукових праць жінок-українок. Книжка з'явиться завдяки старанням і коштам яскравого ґрона українських жінок, насамперед пані Наталі з Озаркевичів Кобринської і пані Олени Пчілки, української авторки (це псевдонім пані Ольги Косач, сестри відомого українського вченого і публіциста Михайла Драгоманова).

Цікавою є генеза цієї першої такого типу української книжки. Кілька літ тому в Станіславі за ініціативою і під керівництвом Наталі Кобринської виникло «Товариство руських женщин»*, метою якого була підтримка жіночого

руху за допомогою літератури, а відтак, з одного боку, з'ясування сучасного становища і сучасної боротьби жінок, яка б велася руською мовою для руської публіки за допомогою лекцій і відповідних видань, а з іншого — усвідомлення жінок-русинок у цьому напрямку і виникнення з-поміж них руху, паралельного з рухом жінок в інших освічених суспільствах. Товариство спочатку збудило великий запал, віднайшло близько сотні членів, але невдовзі у ньому почалися непорозуміння. Далі люди доброї волі, але вузьких поглядів, почали підкопуватися під програму товариства, бажаючи повернути його діяльність на улюблену руську «бурсу», на доставляння спідничок і панчішок для бідних, — одним словом, бажаючи з товариства для освіти й духової праці зробити товариство філантропійне.

Доки пані Кобринська була головою товариства, їй удавалося, хоч і з труднощами, відвертати ці підкопи. Дотримуючись первісної програми, організація ухвалила видати «Альманах» і розіслала запрошення до письменниць-русинок про літературну працю. Твори почали надходити до рук тієї, яку товариство призначило редактором, тобто пані Кобринської, але тут трапилися події, що зробили неможливим її подальше перебування в товаристві.

У Станіславі утворено єпископський центр, єпископом настановлено о. Пелеша. Жіноче товариство, Бог знає з якої причини, вирішило неодмінно запобігти собі ласку нового владики і покласти край поголоскам, які бачили в товаристві щось радикальне і неприязне до церкви. Отож ухвалено на кошти членів придбати срібну тацю і від імені товариства подарувати її єпископові. Довідавшись про цю ухвалу, що, напевне, не збігалася з програмою товариства, пані Кобринська і ще кілька вільніше мислячих жінок вийшли з організації, а пані Кобринська вирішила видати альманах сама. Щоправда, керівництво товариства змагалося з нею якийсь час, рекламуючи твори як такі, що надіслані для товариства, але коли самі авторки засвідчили, що довірили свої праці не комусь іншому, а саме Кобринській, замовкло остаточно. Тим часом пані Кобринська знайшла відчутну допомогу від Олени Пчілки, і старанням, а також коштом цих двох жінок прийде до вжитку книжка,

що становитиме надзвичайно важливий і симпатичний вияв у духовому житті українських жінок.

У цьому альманасі, зміст якого ми мали можливість оглянути перед надрукуванням, буде представлено близько 15 жінок, що пишуть українською мовою, починаючи від тих, які мають уже відоме ім'я в українській літературі, — Ганна Барвінок* (пані Куліш), Олена Пчілка, Наталя Кобринська, Уляна Кравченко, — і закінчуючи чисельним рядом авторок-початківців.

Особливо важливими є програмові статті пані Кобринської «Сучасний жіночий рух у Європі» та «Українські жінки в Галичині». Більше заслуговує на увагу друга стаття, і при нагоді не забаримося розповісти про неї, адже це перша праця, що детально аналізує розвиток і сучасне становище інтелігентної жінки в Галичині.

Наприкінці висловлюємо побажання, щоби цей перший провісник нового духового руху серед українських жінок знайшов найщирішу підтримку не лише української, а й польської громадськости, і щоб ті молоді сили, які в ньому подають свої перші твори на суд суспільства, не знеохочувалися жодними суперечностями, а своєю працею робили найкращі послуги українському суспільству й українській літературі.

«ПЕРШИЙ ВІНОК»

Під такою назвою вийшов український жіночий альманах, виданий коштом і старанням пань Наталі Кобринської та Олени Пчілки. Це досить об'ємна книжка (464 стор. 8-ки), в якій міститься 43 оригінальні белетристичні і наукові праці пера самих жінок-українок з Галичини і України. З відомих уже в українській літературі авторок знаходимо тут пані Ганну Барвінок, яка дала дві новели з народного життя, пані Олену Пчілку (повість і два вірші), а також пані Кобринську, яка, крім двох новел, помістила в цьому альманахові цілий ряд публіцистичних статей про жіноче питання за кордоном і про стан та розвиток руських жінок у Галичині. З авторок-початківців відзначимо Уляну Кравченко і К. Попович, які помістили кілька ціл-

ком вдалих поезій, Олену Бажанську, яка дала гарну новелу, Ісидору Навроцьку*, Михайлину Рошкевич, Ольгу Левицьку, Ольгу Франко*, Лесю Українку і талановиту поетку, яка приховується за псевдонімом Дніпрова Чайка*.

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКА БІБЛІОГРАФІЯ XIX СТОЛІТТЯ З УРАХУВАННЯМ ВИДАНЬ, ЩО З'ЯВИЛИСЯ В УГОРЩИНІ І БУКОВИНІ. 1801—1886

Під такою назвою розпочав колишній редактор «Мира»* п. Іван Омелянович Левицький видавати повну галицько-руську бібліографію. Якраз маємо під рукою перший випуск цієї праці (3 перших аркуші in 4-to), друкованої надзвичайно старанно, на доброму веленевому папері в друкарні Ставропігії. Автор повідомляє в проспекті, вміщеному на обкладинці, що над даним дослідженням працює вже десять років і подає план видання. У своїй бібліографії він хоче подати точні копії титульних аркушів усіх видань, чи то писаних руською мовою (кириличним, гражданським чи латинським шрифтом), чи то написаних русинами будь-якою мовою. Для точного копіювання автор вживає літери аж восьми ґатунків, що вдвічі збільшує кошт друку. При періодичних виданнях п. Левицький береться подавати їх детальний зміст, адже, як слушно зауважує, в часописах міститься найбагатший матеріал до історії руської літератури. Усе видання матиме 12 випусків, кожний із яких складатиметься з 3-х аркушів і коштуватиме 1 зл[отий]. Другий випуск повинен з'явитися через кілька тижнів, подальші випуски виходитимуть з початком кожного кварталу, таким чином, у другій половині 1889 р. видання буде завершене. Вже перший випуск, що обіймає період від 1801 до 1844 р., дає гідне свідчення про старанність автора і вартість видання. Крім ретельно поданих назв рідкісних сьогодні книжок, брошур і короткочасних газетних випусків (переважно на підставі автопсії), у тексті містяться дуже цінні зауваження, вказівки щодо друку, авторів і місця зберігання даної книжки, спростування хибних положень в інших бібліографічних працях і т. д. Деякі дрібні вади никнуть у порівнянні з масою нових речей, що їх автор вигрібає з пилу забуття.

[Веселка. Літературна збірка, зложив Андрій Молодченко*. Львів, 1887]

Це гарно укладена книжка до читання для сільських шкіл. У ряді статей, віршиків, приповідок, белетристичних образків надзвичайно популярно представлений цілий світ явищ українського села. Упорядкування свідчить про руку досвідченого педагога. Подейкують, що ця книжка має бути перекладена на польську мову, на що, безперечно, заслуговує. Її головною позитивною рисою, окрім чудової мови і педагогічних вартостей, є сердечне тепло, що віє від кожної сторінки, гаряча любов до народу і та справді народна простота, з якою тут викладені найрізноманітніші предмети: багато відомостей із зоології, ботаніки, фізики і навіть суспільного життя.

[Вільгельм Телль, драма в п'яти діях Фрідріха Шиллера, з німецького переклав Володимир Кміцикевич*. Видання Академічного братства. Львів, 1887]

Кілька років русини досить старанно присвоюють собі шедеври чужих літератур. У 1879 році вийшов мій переклад «Каїна» Байрона, у 1880 — мій переклад першої частини «Фауста» Ґете, того ж року п. Куліш видав перший том свого перекладу Шекспіра, який містить «Отелло», «Комедію помилок», «Троїла та Кресиду», 1883 року Ніщинський видав в Одесі переклад «Антігони» і з того часу працює над перекладом «Одіссеї» Гомера. Тепер у цей ряд став молодий працівник-початківець п. Кміцикевич, видавши переклад «Вільгельма Телля». П[ан] Кміцикевич походить із «руської Швейцарії», з Гуцульщини, тож не дивно, що його мова сильно забарвлена гуцульським наріччям, яке, попри точність, трохи надає перекладові оригінальної, місцевої фізіономії. У передмові, що її написав Іван Франко, представлено генезу твору Шиллера, розвиток переказів про Телля, вплив драми на сучасників, її значення для наших днів і для руського народу. Студентське товариство «Академічне братство» добре прислужилося рідній літературі, видаючи своїм коштом працю одного із своїх членів.

[Гальшка Острозька, трагедія в п'яти актах, написав Омелян Огоновський. Львів, 1887]

Ця трагедія з успіхом ставилася на сцені руського театру, а тепер як окрема відбитка з часопису «Зоря» вийшла книжкою коштом товариства «Руська бесіда». Це одна з тих трагедій, котрі з'являються досить часто, покликані радше потребою пробудження національних почуттів за допомогою сцени, аніж поетичним натхненням. Сценічний сюжет про Гальшку Острозьку, двічі силою видану заміж, яка помирає в ув'язненні свого другого чоловіка, — трагічний, а не драматичний. Героїня, пасивна жертва, протягом 5 актів терпить муки, тортури без власної вини. Інші персонажі — Беата, мати Гальшки, її стрий Василь-Костянтин Острозький, князі Сангушко, перший, і Лука Горка, другий чоловік Гальшки, — змальовані так, що не можуть викликати нашої симпатії. Завдяки художньому вимислу князь Дмитро Вишневецький, тип кондотьєра XVI століття, за те, що був засновником Січі, посвячений у національні герої. Але й цей лицар у нашій драмі не розвиває жодної дії. Попри вбогість дії, попри брак поглиблення психології характерів, трагедія містить багато вдалих моментів, які дають їй змогу довше затриматися на афішах нашого театру, ніж деяким її попередницям, таким, наприклад, як «Настася» о. Ільницького чи трагедіям п. Устияновича* з старокнязівських часів. Мова О. Огоновського, крім деяких незручних постійно повторюваних зворотів, загалом чиста, хоча й майже однакова у всіх дійових осіб; вона видає більше студії, аніж живі обсервації.

Її

[Люборацькі. Сімейна хроніка А. Свидницького. Руcько-українська бібліотека, т. 15—17. Львів, 1887]

Цей відомий твір померлого кільканадцять літ тому українського автора, друкований минулого року в «Зорі», вийшов окремою книжкою накладом п. Євгена Олесницького в «Руcько-українській бібліотеці», яку він видає на зразок Реклама*. Це — історія розбиття і занепаду старосвітської родини українського священика на Поділлі. Поруч із чудовою з кожного погляду характеристикою побуту старосвітського духовенства, представленого такими типами, як о. Гервасій

Люборацький і його дружина, маємо тут історію молодого покоління: сина Антона Люборацького, якого роман у цілому ряді вдалих і з великим реалізмом змальованих сцен провадить через нижчі духовні школи, далі через Кам'янецьку семінарію і який врешті гине через нещасливе одруження, до чого був присилуваний владою; і двох доньок, Мані і Орисі. Одна з них, всотавши в якомусь приватному пансіоні сумнівної вартости шляхетсько-польський дух, отруює життя собі й родині, врешті виходить за якогось лісника і вмирає в злиднях, наклавши на себе руки; друга ж іде не з власної волі за семінариста, архієреєвого родича, присланого з Тульської губернії, і також гине від його рук. Роман написано прекрасною мовою і з таким теплом, пристрасним почуттям, з такими блисками чисто українського гумору, що твір цей, який в основному кристалізує особисті спогади автора, можна зарахувати до перлин української літератури.

[Русалочка, збірничок творів З. Петруся*. Київ, 1887]

Це невеличкий (всього 32 сторінки малого формату) збірничок ліричних віршів, які не відзначаються ні формою, ані думкою. Нащо їх автор надрукував — важко збагнути. Іскру таланту пізнати в його творах, але ця іскра вимагає ще старанного кресання і роздмухування, аби запалала живим вогнем.

[Голодному і опеньки — м'ясо, міщанська комедія-водевіль на 2 дії Івана Левицького. Київ, 1887]

Ще менше можемо зрозуміти мету надрукування цього невдалого з кожного погляду фарсу відомого українського повістяра. Це — справжня пляма на ясному вигляді його художньої творчости. З пошани до автора утримуюсь від її розгляду, висловлюючи хіба що гаряче побажання, щоб п. Левицький назавжди покинув писати подібні твори: грішити таким чином йому дозволено менше, ніж будь-кому іншому.

п. Левицького, про перший випуск якої у свій час ми подавали коротке повідомлення, вийшов цими днями з друку обсягом 3-х аркушів великої 4-ки і охоплює час від 1844 до 1849 року (цей рік ще не закінчений). Вже з тієї обставини, що перший випуск такого ж обсягу охоплював час від 1801 до 1843 року включно, тобто 43 роки, а другий, навіть при найтіснішому друкові зміг охопити неповних шість років, можна зробити висновок про відносно значний розвиток руської літератури того часу. І справді, той час, а особливо роки 1848 і 1849, являє собою добу першого загального українського руху, великого пробудження насамперед руської публіцистики і полеміки про екзистенцію руської народности. І справді, на самий 1848 рік у бібліографії п. Левицького припадає майже 200 номерів, хоча рік той не видав *ані одної* речі, яка б мала вартість в руській *літературі*. Віднаходимо тут багатство відозв, маніфестів, оголошень, полемічних і апологетичних листівок, що їх нагромадив автор із воістину мурашиною старанністю і терпеливістю. Є тут записані промови руських послів у віденському Сеймі, чисельні руські статті і документи, вміщені в польських і німецьких часописах. Увійшли сюди також усі твори, написані поляками руською мовою, і цікава річ — деякі з них, як наприклад Б. Щуцький*, пишуть далеко кращою, живішою і чистішою народною мовою, ніж самі тодішні українці. Метод автора «Бібліографії» і друкарський бік видання заслуговують на найвищу похвалу.

У 25-му НОМЕРІ «PRZEGLĄDU TYGODNIOWEGO»

віднаходимо у «Echach» декілька зауважень про першу частину моєї статті «Польський селянин в освітленні польської літератури». Автор незадоволений вступом до моєї праці, в якому хоче бачити «до певної міри загальну історію зацікавлення народом у польській літературі». Автор закидає мені «поспіх в узагальненні при бракові достатньої знайомости з фактами». Поза сумнівом, мій нарис був би загалом недостатній, коли б я хотів у ньому дати те, що автор

бачить. Тим часом я не ставив собі за мету представити у вступі до огляду «Форпосту»* загальну історію зацікавлення народом у польській літературі, бо для цього, природно, мені, русинові, бракує фактів. Я хотів насамперед зобразити те, про що промовляє назва моєї праці — «Польський селянин у польській літературі». Навмисно, отже, я не згадував про теоретичні праці, про збірники етнографічних матеріалів, а в красному письменстві вказував лише на певні факти і характерні напрями (згідно з моїми поглядами) без претензій на повноту. З цієї причини я згадував побіжно всю ту літературу, яка виводить на сцену непольського селянина, зазначивши її хронологічне старшинство і поминувши такі твори, як «Карпатські верховинці»*, «Гандзя Загорницька»* та інші. Слушно вказав мені автор пропуск «Веслава»* (міг додати ще «Краків'ян і верховинців»), хоча згадка про ці твори не вплинула б цілком на модифікацію моєї думки, адже в «Селянці» Бродзінського*, як і в названій комедії, дійсного селянина справді ще не видно. Що з моїх слів автор зауважень «міг зробити висновок, що після Ленартовича* ніхто з наших белетристів не займався народом аж до Конопніцької*», то це мене дивує, адже перед уступом про Ленартовича я чітко ствердив, що опрацюванням народного життя займалася ціла група більш чи менш відомих письменників, з яких я назвав кількох (Захар'ясевича*, Дзержковського*), а інших не згадував через їх слабший вплив на суспільство.

ДО БІОГРАФІЇ О. ФЕДЬКОВИЧА

Несподівана смерть славного буковинського поета і повістяра Осипа Федьковича викликала зовсім природне бажання — пізнати ближче його життя. Цінні причинки до біографії покійника подали д. Т. Ревакович* і о. Е. Цурковський* в 1 і 8 н[оме]рах сьогорічної «Зорі»[1], де також (в н[оме]рі 11) д-р Ом. Огоновський в своїй «Історії літератури руської» почав друкувати трохи обширнішу життєпись і характеристику Федьковича. В тій старанно зложеній роботі наводить д-р Огоновський важні автобіографічні уступи з листу Федьковича до о. Данила Танячкевича*, писаного буцімто в р[оці] 1874. Лист сей, по моїй думці, справді важний документ для життєписі й характеристики покійного поета, тому-то, посідаючи його повну й докладну копію, я подаю його до прилюдної відомости. Та попереду усього вважаю потрібним сказати кілька слів про його оригінал і про час його написання. Оригінал сього листа (два аркуші листового паперу) бачив я в р. 1884 в руках д. Омеляна Константиновича*, тоді питомця духовної семінарії Львівської, котрий найшов його, мабуть, між паперами свого покійного батька, що свого часу товаришував в семінарії з о. Танячкевичем. Д[обродій] Ом. Константинович показував той лист також д-ру Огоновському.

---

[1] В 2 н[оме]рі «Зорі» надрукована «непечатана», як думає редакція, поезія Федьковича «Лореляй». В поезії тій непечатаний справді один тільки титул, котрий не походить від Федьковича. Ціла ж поезія з автографа Федьковича надрукована була в «Зорі» 1885 р., ч. 17, стор. 283 п[ід] з[аголовком] «Сокільська княгиня». — *[Іван Франко].*

Лист був без дати і без коверти; котрі уступи навели д-ра Огоновського на догад, що лист писаний був в р. 1874 — не берусь догадуватись. З цілого змісту листа, а особливо з першого уступу видно, що лист писаний тоді, коли Федькович служив в війську, а з дати його недуги, про котру пише, виходить зовсім ясно, що пише він з Семигороду в перших місяцях 1863 року. Ось дослівний текст сього листа з задержанням його правописі. В дальших номерах «Товариша» подамо ще кілька листів Федьковича з пізнішого трохи часу і деякі інші матеріяли, що можуть пригодитися його біографові*.

ОСИП-ЮРІЙ-ІГОР ГОРДИНСЬКИЙ-ФЕДЬКОВИЧ*,

перший із сучасних руських поетів, гідний наступник Шевченка, помер позавчора в Чернівцях* від вибуху крові, проживши 54 роки.

Ця велика втрата для братнього народу перейняла нас глибоким смутком, адже був то першорядний талант, справжній поет з Божої ласки, щирий русин, неприятель московського монгольства, а тому приязний до нашої народности, шляхетні ідеї якої як поет зумів тим краще відчути.

Народжений 1834 року в селі Сторонець на Буковині, 18-літнім хлопцем у 1852 році був взятий до війська і, перебувши кілька років в Італії, повернувся на батьківщину офіцером. Тут, у Чернівцях, у будинку урядника Нойбауера* познайомився із освіченим русином Кобилянським*, і той схилив його до писання руською мовою, адже до цього часу Ф[едькович] робив поетичні спроби німецькою мовою. Тоді-то для Кобилянського написав кілька гарних думок.

У 1861 році бачимо його знову в австрійському війську в Трансильванії; повернувши звідти, осів спершу в рідному селі, а згодом у Чернівцях, де залишався до кінця життя. 1862 року видав свої поезії, а талант, який виявив при цьому, надав йому одразу значення і популярности. Віршем і прозою друкувався багато в «Вечерницях»*, «Ниві»*, «Меті»*, «Правді». Його прекрасні новели з сільського та військового життя є справжніми перлами. Писав також драму

(«Довбуш») і комедії («Село Фармазони»*), які знайшли визнання.

Останнім часом мало робив для літератури, віддавався журналістиці як редактор «Буковини»*; в цьому часописі зайняв суто народну позицію.

Слава великому талантові, вірному синові Русі! Вічная йому пам'ять!

KUNSTWART *, RUNDSCHAU ÜBER ALLE GEBIETE DES SCHÖNEN

[I]

Під такою назвою три місяці тому Фердинанд Авенаріус*, один із молодших німецьких поетів, розпочав у Дрездені видавати двотижневий часопис, присвячений літературі, мистецтву, театрові, критиці тощо. Спрямування часопису, наскільки можна судити, є помірковано-реалістичне, без політичного забарвлення і без того прусофільства, без якого зараз не обходиться майже жодне німецьке видання. Зовнішня форма — дуже порядна. Із статей, що вміщені в першому кварталі, відзначимо: «Естетика архітектури» Геллера, «Природничі основи поезії» Бельше*, «Основні хиби сучасної естетики» М. Шаслера*, некрологи Фішера*, Фехнера* і т. п.

[II]

«Der Kunstwart, Rundschau über alle Gebiete des Schönen», двотижневик, що його видає один із представників нової школи німецьких письменників Фердинанд Авенаріус і про сьомий номер якого ми згадували раніше, у своїх двох подальших номерах містить ряд коротких, але з натхненням написаних статей і рецензій про важливі новини на ниві літератури, музики і класичних мистецтв у Німеччині. Цей часопис дотримується доброго принципу, коли кожна стаття закінчується в одному номері, так що кожний номер являє собою цілість. В останньому номері звертає на себе увагу гарно написана стаття відомого психолога Адольфа Горвіча «Was ist Kunst?». Мистецтво повинно ставити нам перед очима те, чого ми не можемо ба-

чити через темноту свого розумового горизонту або через віддаленість чи розпорошеність матеріалу у часі й просторі — ось головний висновок, до якого приходить автор у своєму дослідженні. «Естетичний ефект мистецтва полягає в тому, що в пишному, кольоровому ідеальному світі мистецтва при пильнішому розгляданні впізнаємо наш власний дійсний світ. Кожний із нас мусить їсти чорний хліб, кожен — свій. Коли б кожен міг поглянути на свій хліб очима сусіда, він здався б йому чудовим і дуже смачним. Отих чужих очей позичає нам мистецтво, і чим частіше використовуємо їх, тим більше призвичаюємо своє око до художньої перспективи, тим легше зможемо перенестися з однієї точки зору в іншу, тим більше вчимося остаточно споглядати дійсність з ідеальної точки зору, тим більше спостерігаємо у дійсному житті таких сонячних точок. І в цьому, на наш погляд, полягає етичний вплив мистецтва». В одному з найближчих номерів «Kunstwart-у» той самий автор оголошує розвідку «Що таке краса?».

[III]

Часопис, про який ми вже неодноразово згадували з визнанням, в останніх двох номерах (13 і 14-му) містить статті, що варті загальної уваги: «Концертне лихо» Людвіка Гартманна*, у якій йдеться про сучасне шахрайство з зарубіжними концертантами, яке псує смак публіки своєю «показовою» продукцією; «Становище німецького автора» Оттона Лейкснера*, що виявляє упослідження, якого зазнають письменники в Німеччині, передусім із власної вини, через брак товариських форм, недостатню освіту, дикий тон, захоплення плітками і брак цехової організації; ця стаття пера одного з видатних сучасних поетів заслуговує на найпильнішу увагу як ілюстрація сучасного занепаду німецької літератури не лише у старших, а й у найновіших «школах». Відзначимо також статті про Генріка Ібсена, рецензію Ердманна* на найновіше повне видання Ґете, статтю Шерера* про фантазію як джерело поезії, розвідку Шака* про ліричну поезію, Шпіттелера* про стан драми у французів, про шляхи і завдання сучасного малярства, про сонати для фортепіано Шуберта, про малювання творів скульптури і т. д. Окрім того, дані номери

містять багато бібліографічних і артистичних заміток і зауважень. Тон часопису — жвавий, без натягнутости, але й без тих екстраваганцій, у яких сучасні німецькі «натуралісти» вбачають вияв геніальности та безпосереднього натхнення. Редакція намагається в кожній, хоч би й найменшій статті, уникати шаблону і фразерства і подавати справді варті уваги твори та погляди.

[IV]

Критичний часопис, що виходить під такою назвою в Дрездені за редакцією п. Авенаріуса і про який ми цього року неодноразово згадували з повагою, започаткував у жовтні другий рік свого існування в тій самій формі, що й перший. На сьогодні лежить перед нами 5 номерів нового річника, і можемо сміливо ствердити, що часопис видається з рідкісною для Німеччини одностайністю поглядів, широких і здорових водночас, далеких від усякої сектантської винятковости чи характерної німецької нудотности. У спокійному, але рішучому тоні виступає він проти всякого фальшу, будь-якої облуди, у цьому сенсі не знаючи, як кажуть, ані свата, ані брата. Сильні фрагменти в попередньому річнику про «здичавіння» німецьких літераторів і не менш сильні статті даного річника (н[оме]р 2) про «літературні чвари» шпетять як старі школи, так і молоду, начебто натуралістичну, яка колосальну обсервацію Золя нерідко заступає грубуватістю фрази, а психопатичний аналіз Достоєвського зводить до абсурду. У п'яти номерах нового річника знаходимо такі найважливіші статті: з літератури — про поезію Артура Фіттера*, про літературні чвари, про питання, що може держава зробити для літератури, про філософські драми Ренана*, про реалізм, ідеалізм і натуралізм у європейських літературах; з музики, малярства й інших видів мистецтва — про виставки мистецьких творів, про прихований оркестр у театрах, про мюнхенську виставку мистецьких творів, про Вагнера, розкритикованого вагнерознавцем Ніцше*; про скорочення музичних композицій, про пейзажне малярство, про традиційне завершення музичної композиції тощо. Якщо до цього додамо розлогий розділ звітів, літературних і мистецьких хронік, цікавих полемік та бібліографію, то достатньо охарак-

теризуємо рясність матеріалу. Слід зауважити, що «Kunstwart», як уже й деякі інші німецькі видання, рішуче покінчив із німецькою звичкою писати темною і заплутаною мовою, пересипаною багатством абстрактів, латинських і грецьких термінів, і, нарешті, що кожний номер являє собою єдине ціле; ненависних «далі буде» тут справді немає. Хай там що, «Kunstwart» може стати доброю нагодою для вироблення естетичного смаку широкої публіки і для розвитку власної думки про твори літератури і мистецтва.

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКА БІБЛІОГРАФІЯ ЗА 1887 р.

Під такою назвою видав, власне, п. Іван Левицький, автор розглянутої нами галицько-руської бібліографії від 1801 року*, досить товсту книжечку (60 сторінок тексту і 10 сторінок покажчика), яка містить бібліографію Галицької Русі за один лише минулий рік. Ця праця, яка є незалежною від розлогої бібліографії XIX століття, але яка становить немовби її продовження, вийшла друком як окремий відбиток «Наукового збірника» Матиці*. Згідно з нею у минулому році в Галичині, на Буковині та Угорській Русі вийшло загалом 280 видань українською, польською, німецькою, російською, чеською і іншими мовами, адже автор поруч із працями, друкованими руською мовою, перелічує також найважливіші твори русинів, уміщені в чужих і закордонних періодичних виданнях. Метод, якого дотримувався п. Левицький при укладанні даної праці, є той самий, що і в його розлогому бібліографічному дослідженні. Вартість даної праці значно підносить старанно укладений покажчик осіб і творів з поясненням багатьох псевдонімів і криптонімів, якими так рясніє руське письменство. Додамо врешті, що саме видання (велика 8-ка) робить справжню честь друкарні Ставропігійського інституту і є вишуканим у повному розумінні цього слова. Пішли б за цим прикладом і інші руські видавництва; час би вже русинам покінчити зі старою традицією друкування своїх творів на нужденній бібулі, в нехристиянських форматах, сказати б, у жебрацькій одежі.

УРСИН*: ОЧЕРКИ ИЗ ПСИХОЛОГИИ СЛАВЯНСКОГО ПЛЕМЕНИ. СЛАВЯНОФИЛЫ. СПб, 1887

Назва цієї книжки обіцяє інше, ніж дає її зміст. Хто ж би то сподівався віднайти у книжці, названій «Слов'янофіли», біографічно-критичні нариси про Міцкевича, Словацького, Красінського*, Гоголя? Про слов'янофільство тих великих геніїв Слов'янщини до сих пір чомусь нічого не було відомо. Поставити їх на одну дошку з Хом'яковим* зміг п. Урсин лише тому, що ідентифікував московське слов'янофільство з польським месіянізмом та містицизмом Гоголя (неукраїнським!), підтягнувши всі ці різнорідні явища під загальну рубрику «містичного патріотизму». Під ту ж рубрику здужав підтягнути також поезії Шевченка і Прерадовича*; про кожного з цих поетів подав низку біографічних дат, розгляд найважливіших творів (містичних і немістичних) і, склавши ті нариси докупи, назвав їх «нарисами із психології слов'янського племені». Добрий спосіб творення т[ак] зв[аної] Völkerpsychologie![1] І в «закінченні» з великою скромністю автор пише: «Ми простудіювали і охарактеризували кількох найвидатніших месіяністів і тому маємо повне право зробити висновки» (стор. 219). Простудіювали! Проминаю його студіювання корифеїв польської літератури, судити про яку я не компетентний, але де, як мені здається, п. Урсин не дав жодного нового факту, не висловив жодної свіжої думки, — а щодо його «простудіювання» Шевченка, то воно зовсім не повне вже хоча б тому, що п. Урсин не знає більшої половини творів українського поета, творів, заборонених російською цензурою і для вивчення його поезії якраз найважливіших. І які ж висновки можна робити про психологію українського народу з такого «простудіювання» або, щобільше, на підставі містичної маячні Гоголя, написаної під час занепаду його таланту і розумових здібностей? Або ж які висновки про психологію народу сербо-хорватського можна видобути з нарису про Прерадовича, окрім такого твердження сумнівної вартости, що «артистичне почуття є характерною рисою сер-

[1] Народної психології *(нім.)*. — *Упоряд.*

бо-хорватського типу» (с. 217)? І що найцікавіше: наприкінці своєї праці автор пише: «Ми відзначили різноманітні відтінки месіянізму в різних народів нашого племені. Тепер постає інше, важливіше і цікавіше питання: звідки походить у слов'ян потяг до месіянізму і яким способом розвинулися різні його відтінки? Це питання досліджувати не беруся». Але якби автор не обмежувався підручниками з історії літератури і життєписами кількох поетів, а спробував дати нам цілісне і оперте на джерелах дослідження чи про месіянізм, чи про слов'янофільство у слов'янських літературах (ні ідентифікувати, ні змішувати ці два поняття взагалі не слід; у слов'янських літературах знаємо багатьох слов'янофілів-немістиків і багатьох містиків-неслов'янофілів), то воно, безсумнівно, кинуло б світло і на генезу тих поглядів. Відкласти дослідження питання про цю генезу до подальших успіхів доісторичної антропології означає закинути її ключ у темну і чисто фантастичну прірву. І месіянізм, і слов'янофільство є явищами суто історичними, прив'язаними до певної, чітко означеної і загалом не такої давньої доби. Навіщо для його пояснення утікати аж до доісторичної антропології, цього зовсім не можемо зрозуміти.

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКА БІБЛІОГРАФІЯ XIX СТОЛІТТЯ

Цими днями вийшов шостий випуск цього цінного видання, який завершує систематичну бібліографію до кінця 1860 року, містить доповнення до першого тому і початок покажчика осіб, назв і предметів. Всупереч сподіванню автора перший том не міг завершитися в шостому випуску. Покажчик, як і підсумкові відомості, займуть ще цілий сьомий випуск, який з'явиться в середині серпня. Цей покажчик є справжньою оздобою і ключем для цілого видання і надає йому значно більше вартости. При кожному авторі дослідник подає все, що він коли-небудь і де-небудь друкував; на кожен предмет (наприклад, історія, поезія, роман тощо) також подає усе, що лише підходить під цю рубрику і міститься у цілому томі. До цього слід додати пояснення в покажчику більшої частини предметів, криптонімів і анонімів — і матимемо уявлення про ту працю,

яку виконав автор при укладанні індексу та про його заслугу. До випуску долучена брошура п. Левицького*, в якій він полемізує з професором Огоновським з приводу деяких особливостей історії галицько-руського письменства.

«КИЕВСКАЯ СТАРИНА, ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», 1888

Цей цінний щомісячник після короткої перерви, викликаної хворобою, а згодом і смертю редактора Лебединцева*, розпочав сьомий рік свого існування під новою редакцією п. Лашкевича*. Щоби винагородити читачів за перерву, перша книжка «Киевской старины» вийшла у потрійному обсягу, за січень, лютий і березень. У розділі розвідок знаходимо на початку працю проф. Лучицького* «Київ у 1766 році», створену на підставі актів і матеріалів Рум'янцівського опису* України з того року, значний фрагмент якого перебуває у бібліотеці Київського університету. Далі йде добра монографія проф. Антоновича п[ід] н[азвою] «Гранівщина, епізод з історії брацлавської України». На основі документів, уписаних до вінницьких міських книг, а також інших джерел автор подає у живих барвах історію цього закутку колишнього Брацлавського воєводства, центром якого було містечко Гранів, яке з середини XV століття залишилося в посіданні родини Сенявських*. Більш розлого автор затримується лише над епізодом 1648—1649 років, поза тим обмежуючись переліком важливіших історичних фактів від XV століття до останнього часу і на з'ясуванні їх впливу на долю Гранівщини, наскільки її можна простежити. Справжньою окрасою книжки «Киевской старины» є прегарна монографія Ореста Левицького під назвою «Ганна Мінтовт, історичний нарис із життя волинської шляхти у XVI ст.». Автор зображує, також на основі актів, вписаних у луцьку міську книгу, долю жінки, не визначної ні характером, ні походженням, можна сказати, типової в тому часі долі, не з одного погляду схожу на долю князівни Гальшки Острозької. Далі знаходимо тут «Нарис літературної історії малоруської мови XVII ст.» П. Житецького, «Протест слобідської стар-

шини і козаків проти реформи 1765 року» І. Теличенка* і причинок «До історії вірші на Великдень і Різдво» — текст із вступом п. Науменка*. У розділі критики відзначимо рецензію проф. Антоновича «Збір відомостей про національну антропологію». Нарешті, в розділі «документів, повідомлень і зауважень» знаходимо «Процеси у справі азартної гри» — два документи, вийняті з судових книг XVII і XVIII ст. із поясненнями, далі повідомлення пана В. Г-ка про Шевченка* як ілюстратора, «Малоруські голосіння над померлими» Ящуржинського* і т. ін. Новою рубрикою, дуже очікуваною а запровадженою новим редактором, є «Бібліографічний листок», котра подає огляд статей з інших газет, а також нових книжок, що стосуються Південної Русі, деякі анотуючи, на інші лише звертаючи увагу. У «Листку» першої книжки оглянуто, крім багатьох російських видань, також польські: «Biblioteka Warszawska»*, «Kraj» і «Głos»*. У додатку до першої книжки розпочався друк серії документів, надзвичайно важливих для характеристики української шляхти другої половини XVIII століття, а саме т[ак] зв[аних] «Наказів», тобто інструкцій, даних шляхтою депутатам російського парламенту, який скликала Катерина II на 1767 рік і який не відбувся, а також виборчих актів тих депутатів. Редакцією тих пам'яток займається проф. Лучицький. Важливим є також уміщений у цій книжці розлогий покажчик статей і авторів «Киевской старины» за усі попередні роки (1882—1887).

[«ШЛЯХТА ХОДАЧКОВА» Г. ЦЕГЛИНСЬКОГО]

Дрібношляхетський закуток, який так чудово змалював Міцкевич в «Пані Тадеуші», не є особливістю лише Литви. Існує він і у східній Галичині, протримавшись аж до наших днів. Але якщо вже в епопеї Міцкевича він значною мірою є анахронізмом, то чим він може бути на нашому ґрунті, в наші конституційні часи! Очевидно, тільки карикатурою, напівсмішною, але значно більше смутною.

Ось такий, власне, світик у яскравих і правдивих тонах показав нам п. Цеглинський у своїй комедії «Шляхта ходачкова», яку позавчора ми бачили на руській сцені. Безпе-

речно, це найкращий, найглибше продуманий твір цього автора із усіх дотеперешніх; твір етнографічно і психологічно правдивий, писаний подекуди із справжнім гумором, із сатиричним натхненням. До його слабких місць слід зарахувати хіба що надмірне подекуди карикатурування, що відзначає манеру автора, і поверхово-дидактичний елемент, втілений у постаті префекта Розумовського. Натомість постаті «братів-шляхтичів» Божейка, Рури, Труби, Кіцінського і Ремунди вихоплені живцем із дійсності і відображені дуже точно.

Змістом твору є вибори префекта, чи війта, на селі, в якому шляхта і селяни мешкають разом. Уже те, що того самого голову ґміни вибирають і селяни, і шляхта, що перші називають його війтом, а другі префектом, вказує на цілковиту ілюзійність всієї отої загумінкової шляхетчини. Певно, перед автономією все було по-іншому — шляхта, хоча вже й була позбавлена усіх інших привілеїв, мала принаймні той єдиний, що становила окрему корпорацію в ґміні, що шляхетський префект і селянський війт були різними особами, хоча влада в ґміні фактично перебувала, як правило, в руках війта. Однак безсилість шляхетського елементу, що доповнювалася його власними чварами, упертістю, яка доходила до заперечення власних, щойно виголошених поглядів, і економічна слабкість призвели до того, що брати-шляхтичі, по суті, темні, бідні й забобонні, сидять у кишені брата-хлопа. Поряд із цією політичною інтригою маємо у творі матримоніальну історію: всупереч рішенню усієї шляхти, Розумовський віддає свою доньку заміж за хлопського сина.

«Шляхта ходачкова» була відіграна загалом добре, хоча не з таким натхненням і не з такою точністю, як ми бачили її два роки тому вперше, коли у виставі брали участь пп. Гриневицький і Стефурак*. На жаль, участь публіки у виставі була занадто слабкою у порівнянні з вартістю твору і грою артистів.

[«ЦИГАНСЬКИЙ БАРОН» Ф. ШУБЕРТА]

Перед ущерть заповненою залою відіграно вчора «Циганського барона». Незважаючи на великі труднощі і скромні сили руської трупи, цю виставу слід зарахувати

до ряду найбільш вдалих. Це означає, що й руська, як і інші театральні трупи, для вистав такого роду є найкраще пристосованою. Особливо зачарував слухачів спів пані Клішевської*, яка в ролі циганки змагалася з панею Радван.

Втім, усі найголовніші ролі були відспівані дуже добре, лише хори, природно, були слабкими. Після кожної дії викликувано артистів по кілька разів, але й під час гри часто лунали оплески.

Сьогодні, у четвер, на дохід заслуженого актора Підвисоцького* буде поставлено драму «Підшиванець», яку він сам і написав. Усім, хто знає симпатичну і завжди вдалу гру цього артиста, рекомендуємо сьогоднішній вечір.

[«ЗАПОРОЖЕЦЬ ЗА ДУНАЄМ» С. ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО]

У четвер в руському театрі поставлено народну оперету «Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського. Твір то легкий і модельований на зразок західноєвропейських оперет як щодо змісту, так і щодо музики. Її фабула складається з двох частин. Як відомо, після зруйнування москалями Запорозької Січі значна частина запорожців утекла на Дунай, до Добруджі, на турецьку територію, де утворилася козацька колонія, яка існує й досі. Ці козаки неодноразово надавали турецькому урядові важливі послуги, однак, незважаючи на це, мусили відчувати важке ярмо турків, які насамперед заборонили вступ до краю новим запорожцям як бунтівному елементові.

Але одному з таких запорожців все ж вдається продертися за Дунай, куди його тягне кохання до красуні Оксани, сироти, з якою він прагне повернутися в Україну. Внаслідок зради суперника з місцевих козаків його разом з коханою схоплюють турки.

Волею випадку саме на цей час припав турецький Байрам, і молодий султан, заїхавши на свято у цей закуток, на кшталт маркізів XVIII століття, захотів погратися в пастиря, помилуватися природою і змішатися з народом.

Він випадково зустрічає козака Івана, опікуна Оксани, людини не надто тверезої, але діяльного колись войовни-

ка, і той розповідає йому про битву з арнаутами, в якій козаки врятували життя теперішньому султанові.

Іван радий був би побачити його, і султан обіцяє йому посприяти в цьому за допомогою свого приятеля, який служить при дворі. Іван переодягається в турка, але з візиту до двору повертається невдоволений, бо султана йому не показали. Врешті, однак, виявляється, що Іван, розмовляючи з султаном інкогніто, дуже сподобався йому і на запитання султана, чого б козаки собі бажали, дав винятково мудру відповідь: щоб уряд дозволив тим, хто хоче, повернутися в Україну, а тим, що залишаються, дав автономію. Прочитанням того султанського фірмана, звільненням із в'язниці Запорожця і Оксани, вдячним гімном і загальною радістю твір і закінчується.

Найкращою музичною частиною в ньому є два великі дуети Івана і його жінки в 1-му і в 3-му актах. Ці ролі прекрасно відіграли і відспівали п. Стечинський* і пані Осипович* — їх дуети були справжньою оздобою того вечора. Про симпатичний спів пані Клішевської в ролі Оксани і пана Яновича* в ролі Запорожця ширше писати не буду.

[«НАТАЛКА ПОЛТАВКА» І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО З «ПРОЛОГОМ» І. ФРАНКА]

Вчорашня вистава в руському театрі була найбільш вдалою як із артистичного, так і з касового огляду. Для вшанування пам'яті 50-ї річниці смерти Івана Котляревського, батька нової української літератури, дано його оперету «Наталка Полтавка». Цей старий, але завжди свіжий твір відіграно дуже гарно. Особливо слід відзначити гру пп. Стечинського, Підвисоцького, Яновича і пань Осипович і Клішевської. Усі найважливіші куплети, які відспівала остання з них, публіка винагороджувала бурхливими оплесками, а тріо в другому акті мусили повторити. «Наталку» попередив «Пролог», який написав п. Іван Франко і виголосив із належною експресією п. Янович. Зміст цього «Прологу», спрямований проти системи утисків, яка панує тепер у Росії, де на українській землі є забо-

ронене українське слово, дещо притупила поліція, яка наклала своє потужне вето на те, аби деспотизм назвати його власним іменем.

Завершили виставу «Вечерниці» Ніщинського.

[«ПАВЛО ПОЛУБОТОК»* ОСИПА БАРВІНСЬКОГО]*

Вчорашньою виставою «Павло Полуботок» руський театр завершив ряд своїх виступів у Львові. Попри численні урізання, яких зазнав сам твір, він справив учора на багаточисельних слухачів глибоке і сильне враження не стільки своєю дією, скільки, радше, хорошою патріотичною тенденцією, вільною і плавною мовою, доброю грою акторів і доброю режисерією. «Полуботок», безсумнівно, належить до більш вдалих творів галицької драматичної літератури. За винятком двох перших актів, цілком позбавлених дії, сповнених риторики і не досить добре осмислених у змалюванні характерів, решта твору збудована добре і рясніє справді драматичними і ефектними сценами.

Драма представляє — принаймні за інтенцією автора — один із останніх моментів боротьби самостійної України з царським деспотизмом і централізмом, уособленим у постаті Петра Великого, і з хтивістю, підлістю й інтригами створінь типу Меншикових* і Вельямінових*. Відомо з історії, що Полуботок, останній наказний гетьман України, програв цю боротьбу і, викликаний до Петербурга і там вкинутий до в'язниці, помер голодною смертю. Незважаючи на чимало симпатичних рис характеру, ця постать, однак, не надається на персонажа трагедії вже хоча б тому, що нічого не робить, а лише відстоює свою позицію, а з точки зору — вже не кажу царя, а простої правдивости — загалом не виявляється таким невинним, як нас сам потім у цьому запевняє, адже насправді в першому акті і він, і козацька старшина схильні повторити експеримент Мазепи і зрадити Петра.

Постать Полуботка в трагедії, отже, вирізьблена блідо і двозначно. Натомість міцною і потужною є фігура його головного ворога Меншикова, який бореться з Полуботком

терпеливо і послідовно на всіх етапах, зі справді московською жорстокістю і брутальністю, і хоча й знищує противника, сам стає жертвою своєї власної пожадливости і несумлінности й мусить мандрувати на Сибір.

Роль Меншикова п. Стечинський зіграв чудово і з великим тактом. Менш щасливим був п. Біберович в інтерпретації ролі Полуботка: він не зумів погамувати ліричнориторичних поривів, ані знизити високого тону, що надало його ролі певної неприродности. Чудово також зіграв роль Петра Великого п. Плошевський*, хоча в самій характеристиці, зрештою, надзвичайно вдалій, бажалося б, аби Петро був значно старшим. Твір має лише три жіночі ролі, з яких найвидатнішу — Марії, доньки Петра — зі звичним своїм талантом зіграла п[ані] Біберович*.

Закінчимо наш звіт про виступи руського театру у Львові виразами щирого визнання для дирекції й артистів і сердечним «Дай вам, Боже!» у важкій, справді цивілізаційній мандрівці по краю!

[СТАТТІ ДО «ОТТОВОГО НАУКОВОГО СЛОВНИКА»]

Айталевич Іван* (*1818), власне Анатоль Вітошинський, галицько-руський письменник, син ректора Перемиської семінарії Айтала Вітошинського. Вивчав богослов'я, року 1842 був висвячений на греко-католицького священика і став військовим капеланом. 1848 року написав гарною народною мовою драматичний твір «Козак і охотник», котрий того-таки року декілька разів ставився на сцені самодіяльного малоруського театру в Перемишлі, а 1849 року був опублікований. Цей твір має значну цінність для історії галицько-руської літератури як одна з найперших малоруських драматичних спроб, а також як живий відгук незгаслої козацької традиції галицьких малорусів, яку події 1848 року* оживили з великою силою. Окрім тієї єдиної спроби, А[йталевич] не написав жодного иншого літературного твору*.

Олекса*, малоруський будівничий з XIII ст. 1276 року за наказом князя Володимира Васильковича* збудував

місто Кам'янець (литовський)*. Перед тим збудував ще декілька міст. Про життя його нічого иншого нині не відомо.

Александров Володимир*, сучасний малоруський байкар (біля 1830 р.), дивізійний лікар у Харкові. Видав оперетки «За Немань іду» (1872) та «Не ходи, Грицю, на вечорниці» (1873). Крім того, уклав «Малоруські співанки», переклади з Лермонтова та Козлова* (1880) та альманах «Складка» (1887), де вмістив кілька своїх творів і перекладів. Переклади А[лександро]ва відзначаються гарною малоруською мовою й точністю, байки — простотою форми та глибиною думки.

Александрович Митрофан Миколайович*, малоруський письменник (бл. 1840—1881). Народився у Каліті остерським (Чернігівської губернії), навчався у Михайлівській інженерній академії у Петрограді*, де дослужився до офіцера. Через деякий час по закінченні академії виступив із військової служби, поселився у Каліті і зайнявся сільським господарством. Іще під час побуту в Петрограді познайомився з колом тамтешніх українських письменників, які у 1861—1862 рр. згуртувалися довкола малоруського місячника «Основа»*. У цьому часописі А[лександрович] умістив оповідання «Антін Михайлович Танський», «Три пани», «Проскурка», «П'яниця», «Пожежа» та інші під псевдонімом Митро Олелькович. У Каліті А[лександрович] студіював українську історію і написав історичну монографію «Гетьманство Дорошенка*», яку надрукував у місячнику «Вестник Западной России»* у Вільні (1867). 1881 року видав першу частину обширної монографії «Остерский уезд», яка охоплює події остерського краю аж до 1669 року. Ця праця, дуже цінна та важлива, залишилась незакінченою. 1881 року, мешкаючи у Києві, у нервовому нападі вискочив з вікна готелю і, важко поранившись, помер на місці. Історичні праці А[лександровича] відзначаються докладністю та здоровою критикою, українські оповідання — гарною мовою, простотою та незвичайною пластикою стилю. Див. Венгеров*, Критико-биографический словарь, I; «Зоря», Львів, 1886.

«ПРАВДА, МІСЯЧНИК ДЛЯ ПОЛІТИКИ, НАУКИ І ЛІТЕРАТУРИ»

Під такою назвою з жовтня ц[ього] р[оку] розпочав виходити наново часопис за редакцією д-ра Є. Олесницького у Львові. Завдання цього місячника — без огляду на політичні кордони зберігати духову єдність руського народу і, не відходячи з історично-народного, національно-українського ґрунту, керувати вихованням народу задля умов загальнолюдського поступу і розвитку цивілізації. Девізом «Правди» буде завжди поступ у всіх станах українсько-руського народу; свобода духу і життя як для русинів, так і для всіх, що мешкають спільно з русинами, і сусідніх народів. Quique suum![1] Зміст виданих досі *трьох випусків* дуже різноманітний. Особливої уваги заслуговує програмова стаття в 1-му н[омері], чудова відсіч *слов'янським гостям*, учасникам київського ювілею в місяці серпні 1888 р.*; «Анастасіада»*, яка прикро характеризує владу чернігівського губернатора-сатрапа; три національні типи (поляки, українці, москалі), антропологічні студії та інше. У справах з'ясування і вдалого налагодження польсько-українського питання зичимо «Правді» успіху, а також щоби не лише руські, а й польські кола тим журналом зацікавилися. Передплата виносить щоквартально 1 зл[отий] 50 кр[ейцерів], і її можна надіслати до адміністрації, № 8, вул. Академічна.

[1] Кожному своє *(латин.)*. — *Упоряд.*

ЮВІЛЕЙНА ВИСТАВА РУСЬКОГО ТЕАТРУ

зібрала вчора щільно заповнений зал «Frohsinn-у»* добірної руської та польської публіки. Вистава розпочалася гарним вітальним віршем академіка О. Колесси, що його продекламував сам автор (у селянському костюмі) зі справжнім запалом. Далі театральний хор відспівав кантату п. Вахнянина, відтак п. Біберович зачитав вітальні телеграми від віденського товариства «Січ»*, краківської «Академічної громади»*, від українців з Білої і т. п.; усі ці телеграми вітали гучними оплесками і вигуками «Браво!». Після зачитання телеграм на сцені виступила делегація артистів львівського театру, яку склали пп. Збоїнський*, Скальський і Валевський*, і після щирої вітальної промови, що її виголосив п. Збоїнський, вручила директорові руського театру гарний подарунок від польських артистів. Промову п. Збоїнського публіка нагородила довгими оплесками, після чого п. Біберович українською мовою дякував «репрезентантам першої в Галичині польської сцени» за той вияв визнання і товариськости. Далі зіграно «Марусю», драму, яку викроїв з повісті Квітки поляк Голембйовський*. Картиною з живих персонажів завершилася ця гарна народна врочистість, після якої в залах «Руської бесіди» відбулася товариська учта.

ЗАМЕЧАТЕЛЬНЫЕ КОЛЯДКИ

Передо мною лежит интересный рукописный сборник колядок, записанных свящ[енником] Михаилом Зубрицким* в горском селе Мшанце* Турчанского уезда в начале 80-х годов. Между этими колядками (всех 19 номеров) есть одна, по моему мнению, заслуживающая особенного внимания, — почему, это видно будет из самого ее текста, который здесь прилагаю. Колядка поется обыкновенно «старшому братови церковному». Вот она.

1. А що намъ было зъ нащаду свита —
Славенъ есъ, Боже, по й усимъ свити и на небесихъ.
2. Ой не было жъ нам хиба сина вода,
3. Синая вода, та й билый каминь.
4. А прикрывъ Господь сировъ землыцевъ,

5. Выросло на нимъ кедрове древо
6. Барзъ высочейке и барзъ сличнейке.
7. Высмотрила го Пресвята Дива,
8. Зизвала дъ нему сорокъ ремисныкивъ.
9. «Ой пидите жъ вы, ремиснычейки,
10. А зитните жъ вы кедрове древо,
11. Збудуйте зъ него святу Софію*,
12. Святу Софію въ святемъ Кійови,
13. Бы на ній было симдесять верхивъ,
14. Симдесять верхивъ, симдесять крыживъ,
15. Семеро дверій, а едны пидлогы».
16. День будувалы, въ ночи втикалы,
17. Въ ночи втикалы, въ день прыбывалы.
18. А зиславъ Господь ангела зъ неба.
19. «Не влякайтеся, ремиснычейкы!
20. Давъ вамъ то Господь ведлукъ сылойкы.
21. Крыжи робите, верхы зводите!»
22. Единъ вершейко барзъ высочейко,
23. Барзъ высочейко и барзъ сличнейко.
24. А въ тимъ вершейку золотый престилъ,
25. За тымъ престоломъ самъ мылый Господь
26. Служилъ службойку суборовую.
27. Суборовую, заздоровую,
28. И за здоровья нашого брата,
29. Нашого брата и всихъ христіянъ.
30. Тамтуды лежитъ зъ давну стежейка.
31. Стежкою иде польска винойка.
32. Межи нымы йде полковнычейко.
33. Стала винойка въ крыжи стриляты.
34. Рече словейко полковнычейко:
35. «А не стриляйте жъ въ святіи крыжи,
36. Бо спустить Господь огняный дожджыкъ,
37. Огняный дожджыкъ, громови кули,
38. Затопытъ Господь польску винойку».
39. Вны не слухалы, в крыжи стрилялы.
40. Ай такъ ся стало, якъ винъ говорывъ:
41. Испустывъ Господь вогняный дожджыкъ,
42. Огняный дожджыкъ, громови кули,
43. Затопывъ Господь польску винойку.
44. Хиба намъ зиставъ полковнычейко,
45. Полковнычейко, той нашъ братейко.
46. Бы на здоровья, на многи лита!
47. Гей нашъ панейку, то нашъ братойку!
48. Не самъ и съ собовъ, а зъ мылымъ Богомъ,
49. Изъ мылымъ Богомъ, з господынейковъ,
50. Зъ господынейковъ и зъ челядойковъ.

Что прежде всего любопытно в этой колядке, так это упоминание Киева и св[ятой] Софии в такой отдаленной и захолустной местности, где народ в настоящее время едва ли знает даже о существовании Киева, не говоря уже о св[ятой] Софии. Так и хочется заподозрить в этом месте (ст[роки] 11 и 12) искусственную подделку, хотя собиратель известен мне как человек довольно серьезно образованный и знакомый с научными требованиями при записывании произведений народного песенного творчества.

Самого беглого взгляда на текст предлагаемой колядки довольно, чтобы убедиться в ее компилятивном характере. Весь состав ее естественно распадается на пять частей. Часть первая, ст[роки] 1—16, не что иное, как испорченная и сокращенная колядка о начале света, в полном виде известная из сборника Головацкого* (т. II, 5, № 7) и разобранная А. А. Потебней («Объяснения малорусских и сродных народных песен», II, стр[оки] 738—740). Но мотив этот сейчас же переходит в другой мотив — созидания церкви (стр[оки] 7—15, 22—29). Это тоже известный колядочный мотив: сюда принадлежащие песни указаны А. А. Потебней («Объяснения», II, 619—620). Цельность этого мотива нарушается в нашей колядке вставкой (стр[оки] 16—21), которая, очевидно, представляет сколок с совсем другого мотива. Стихи эти довольно неясны; в них не сказано, почему «ремиснычейки» днем работали, а ночью должны были убегать с места работы, чего они «влякалыся» так, что нужно было ангела небесного для их успокоения. Мне кажется, здесь происходило что-нибудь похожее на то, что рассказывается в польской легенде о «вежи семи вождей», которые строили башню: что построят днем, то ночью провалится сквозь землю, но когда в конце выведен был верх башни, стены ее чудесным образом поднялись из земли. На такое чудо указывает в нашей колядке и испуг рабочих, убегающих всякую ночь с места работы, и приказание ангела: «Крыжи робите, верхи зводите!» Упомянутую польскую легенду я слыхал когда-то (в 60-х годах) от захожего краковяка-кузнеца; в польской литературе ее переработал один из поэтов, Роман Загорский, в довольно пространной и с талантом написанной поэме «Wieża siedmiu wodzów».

Новый и до сих пор в колядках не встречавшийся мотив представляют стихи 30—45. Стихи эти основаны, очевидно, на каком-нибудь апокрифическом сказании, как наказаны были язычники, ругавшиеся над христианской святыней. Стих 45 довольно механическим образом связывает это с основной целью всякой колядки — величанием того лица или дома, которому она поется. Остальные стихи (46—50) — обычный финал, состоящий из благожеланий и с соответственными переменами повторяющийся после каждой колядки.

ГРАМАТИКА РУСЬКОГО ЯЗИКА ДЛЯ ШКІЛ СЕРЕДНІХ, написав д-р Омелян Огоновський. Львів, 1889

Щойно вийшла друком накладом крайового фонду надзвичайно потрібна і бажана книжка для середніх шкіл східної Галичини, де руська мова є чи обов'язковим, чи позаурочним предметом викладу. Граматика Осадці, яка вживалася до цього часу, незважаючи на кількаразові переробки, була недостатньою працею і не відповідала сучасному станові філологічної науки. Д-р Огоновський вже кілька років тому взявся опрацювати нову граматику руської мови; плід його праці маємо якраз перед собою. З огляду на розміщення і трактування матеріалу д-р Огоновський пішов тим шляхом, який проклала фундаментальна праця Міклошича, приймаючи в головних рисах її результати і погляди, яких дотримується віденський учений. Не вдаючись у детальний розгляд цієї нової праці д-ра Огоновського, що могло б мати місце хіба що в часописі фаховому, зазначимо лише, що його виклад є завжди змістовний і стислий, мова — чиста народна, термінологія твориться за найкращими зразками. Значна заслуга граматики д-ра Огоновського — значна кількість прикладів, наданих для ілюстрації кожного граматичного правила. З особливою старанністю опрацьована частина про український синтаксис, звичайно занедбувана в дотеперішніх граматиках.

ОТЗЫВ О СОЧИНЕНИИ Г[ОСПОДИНА] ПЕТРОВА «ОЧЕРКИ ИСТОРИИ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XIX СТОЛЕТИЯ», составленный профессором Н. Дашкевичем

Праця п. Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» вийшла ще 1884 року. Того часу про цю працю писали багато, pro і contra[1]. Проф. Ягич назвав її однією з найкращих праць, які стосуються до історії літератури, серед тих, що з'явилися в Росії за останні роки. Натомість українці осуджували її за тенденційність, за трактування предмету згідно з наперед прийнятими засадами. Тепер дав нам професор Київського університету Микола Дашкевич, відомий автор «Князювання Данила Галицького» та інших історичних праць, детальний і прискіпливий розгляд не всієї книжки Петрова, а лише її найзагальнішої, методичної частини, огляд найважливіших спірних питань, що стосуються цієї літератури. Праця п. Дашкевича, хоча й названа рецензією, являє собою товсту книжку на 265 сторінок і подає незмірно багатий матеріал для кожного, хто хоче працювати над історією української літератури в широкому значенні цього слова. Рецензія з'явилася завдяки дорученню Петербурзької академії мистецтв, котра щороку присуджує премії з фонду гр[афа] Уварова* за найкращі історичні та етнографічні праці. Завдяки рецензії проф. Дашкевича книжці п. Петрова присуджено золоту медаль; таку ж золоту медаль присуджено також п. Дашкевичу за його рецензію, яка, виправляючи чимало неточностей праці Петрова, в багатьох пунктах служить її необхідним доповненням.

Ось зміст цієї рецензії, гідної уваги з будь-якого огляду.

У вступі (стор. 1—16) професор Дашкевич детально розглядає стан малоруської мови у сім'ї слов'янських мов і наукові та публіцистичні суперечки з приводу цієї мови. Сам проф. Дашкевич не визнає за малоруською мовою цілком окремого і самостійного становища, як це роблять українці, а схильний уважати її діалектом великоруської,

---

[1] За і проти *(латин.)*. — *Упоряд.*

хоча, з іншого боку, рішуче засуджує тих російських публіцистів і політиків, котрі в питанні самостійности чи несамостійности української мови адміністративними засобами намагаються пригнобити українську літературу і створюють усілякі перешкоди для її розвитку. Вивчення генези і розвитку цієї літератури якнайвиразніше доводить, що вона не була витвором штучним, а природним виявом історичного розвитку малоруського народу, котрий у ній висловив свої потуги і свою національну свідомість; не була вона також копією великоруської літератури, як це постійно і з пересмикуванням фактів намагався довести п. Петров. Проф. Дашкевич детально подає нам історію дискусії про малоруську літературу, цитуючи лише найголовніших речників цієї дискусії. На сором сучасних російських «объединителей», він наводить цілий ряд відомих від 1818 року російських критиків та вчених, які з великою прихильністю ставилися до української літератури, бачачи в ній не ослаблення, а зміцнення цивілізаційних і прогресивних елементів у лоні російського народу. Для повнішої відповіді на порушені у вступі питання бажано було б, щоби шановний автор, так ретельно обізнаний із російською літературою та публіцистикою, дав бодай побіжний перегляд того, що внесла Україна в російську науку і літературу. Адже очевидно, якщо вже говорити про взаємини двох «русских народностей», то для оцінки цих стосунків необхідним є вивчення не лише того, що українці навчилися від великоросів, а й також vice versa[1], чого великороси навчилися і взяли від українців. Для всестороннього висвітлення проблеми становища української літератури слід було також дослідити її стосунок до польської літератури, а також публіцистичні суперечки довкола цього стосунку в польській літературі. Проф. Дашкевич у своїй праці неодноразово відзначає впливи польської літератури на розвиток української. Тим більше шкода, що він не опрацював цієї теми системно. Можливо, що таке опрацювання подекуди навіть змінило б його загальні висновки. Бо ж, розглядаючи українську літературу переважно у зв'язку з російською, дуже легко дійти до висновку про цілком близь-

[1] Навпаки *(латин.)*. — *Упоряд.*

ку спорідненість обох народів. Вивчення зв'язків української літератури і духовности з польською виявило б і тут близьку спорідненість, довело б необхідність рівнозначного трактування всіх трьох літератур, рівнозначного з огляду на кут зору, але, мабуть, не з огляду на міру досконалости, якої кожна з них в історичному розвиткові досягла.

У першому розділі своєї рецензії (с. 17—48) проф. Дашкевич аналізує загальний погляд п. Петрова на українську літературу і на опрацювання її першого періоду, тобто початку української літератури і її прабатька Івана Котляревського. Насамперед він заперечує погляд п. Петрова про переважний вплив російської літератури на українську, доводячи, що в першу чергу слід з'ясувати власні літературні і цивілізаційні традиції України, а потім загальноєвропейські віяння, які йшли на Україну, обминаючи Петербург і Варшаву. Зіставляючи згодом багато суперечливих суджень, висловлених критикою про твори і заслуги Котляревського, проф. Дашкевич відзначає, що п. Петров не посів у цьому питанні самостійного становища, а задовольнився лише компіляцією чужих, іноді взаємосуперечливих поглядів. Аналіз творів і значення Котляревського, який робить сам проф. Дашкевич, належить, безперечно, до найкращих епізодів його книжки.

У наступному розділі (стор. 49—67) автор досліджує стосунок української літератури до російської, який значно переоцінює п. Петров. Зокрема, на прикладі другого найвидатнішого українського письменника Квітки-Основ'яненка проф. Дашкевич доводить усю невідповідність і ненауковість поділу української літератури на періоди, як це робить п. Петров, відповідно до тих періодів, які мали місце в літературі російській. Елементи, які п. Петров уважає характерними для певного періоду, відзначають, звичайно, усю українську літературу; іноді п. Петров робить періодом те, що було наслідком географічних відмінностей, як, напр[иклад], харківська, київська школи тощо. Загальний висновок про вплив російської літератури на українську професор Дашкевич формулює так: «Українська література розквітла лише при взаємодії з російською, якій українці завдячують у виробленні смаку і чистоти літературної мови. Однак російська література зовсім не

вплинула на зміст української, на істотні особливості її стилю і головні напрями» (стор. 66—67).

У наступному розділі (стор. 67—98) проф. Дашкевич подає відомий нарис про ту місцеву традицію, яка, на його думку, була головним джерелом виникнення української літератури. Маємо тут вичерпно представлену генезу зацікавлення народом і народною літературою, яка характеризує особливо першу половину XIX століття в Україні, коли якраз з'явилися перші збірки народних дум і пісень (Цертелєва*, Максимовича*, Вацлава з Олеська*, Лукашевича*, Срезневського* та інших). Проф. Дашкевич детально аналізує погляди тих перших етнографів і простежує розвиток ідеї народности та ідеалізації минулого. Під впливом цього напряму народжується народна руська література в Галичині, котра одразу тісно пов'язується з українською літературою.

У наступному, найбільшому, розділі (стор. 98—195) проф. Дашкевич досліджує вплив цієї розбудженої ідеї народности на розвиток романтичної літератури в Польщі, Росії, Україні і подає детальний нарис розвитку т[ак] зв[аної] польсько-української школи, а також її впливу на розвиток української літератури. Цей розділ займає майже половину книжки п. Дашкевича, і таким розлогим він мусив бути з тієї причини, що п. Петров у своїй праці ніби навмисно оминув стосунок польської літератури до української. Однак, незважаючи на обсяг і на багатство зібраного матеріалу та критичних зауважень, цей розділ, на мою думку, найменш систематизований і справляє дещо хаотичне враження. Очевидно, шановний автор менше обізнаний із польською літературою, аніж з російською, що нікого не може здивувати, коли зважити на те, що пише він у Росії, де значна частина польської літератури і публіцистики є невідомим плодом.

У п'ятому розділі (стор. 196—222) проф. Дашкевич подає розвиток та історію слов'янофільського напрямку в українській літературі. Джерелом цього напрямку він уважає Харків, де від самого початку існування університету (1805 р.) зверталася увага на інші слов'янські народи, де український письменник Гулак-Артемовський читав лекції про польську літературу і де Срезневський дав перший

імпульс до систематичного вивчення мов і літератур інших слов'янських племен. Учнем Срезневського був Костомаров, творець «Братства Кирила і Мефодія» у Києві (1846), членами якого були три корифеї української літератури: Шевченко, Куліш і Костомаров, а слов'янську програму якого висловив Шевченко короткими і простими словами: «Щоб усі слов'яни стали добрими братами і синами сонця правди».

У подальших розділах своєї праці автор аналізує погляди Петрова на найновішу українську літературу за останніх 30 років (стор. 222—223), прискіпливо критикує угруповання українських письменників у праці Петрова і його поділ літератури на періоди (стор. 233—250), виявляє чисельні неточності в біографіях окремих письменників, а також згадує про багатьох письменників, яких оминає п. Петров (стор. 250—263), нарешті полишає вади Петрова і відзначає його заслуги, визнаючи за ним працьовитість і старанність у нагромадженні дат, як уже друкованих, так і тих, які він публікує вперше; автор бачить у його праці першу спробу систематичного, з суто науковою інтенцією розпочатого опрацювання історії української літератури, хоч виконання не завжди відповідає намірові.

До хиб книжки проф. Дашкевича, окрім певної хаотичности викладу (може, й неминучої при такому суто аналітичному трактуванні предмету), я б відніс думку (стор. 232), що українська література з часом мусить щораз більше занепадати в міру розвитку ближчих стосунків між українцями і великоросами. Мені здається, що автор зовсім даремно ввів до своєї праці це цілком ненаукове питання, саме по собі дуже сумнівної вартости й нічим у його творі не вмотивоване. Чи українська література міцнітиме, чи занепадатиме, — виявить майбутнє, а не вироки вчених.

«ПРАВДА»

Руський «місячник для політики, науки і літератури», що видається під такою назвою, розпочав, власне, другий рік свого існування. У щойно виданому жовтневому випуску знаходимо, окрім вступних зауважень (про які далі скажемо кілька слів), початок повісти «Козарський

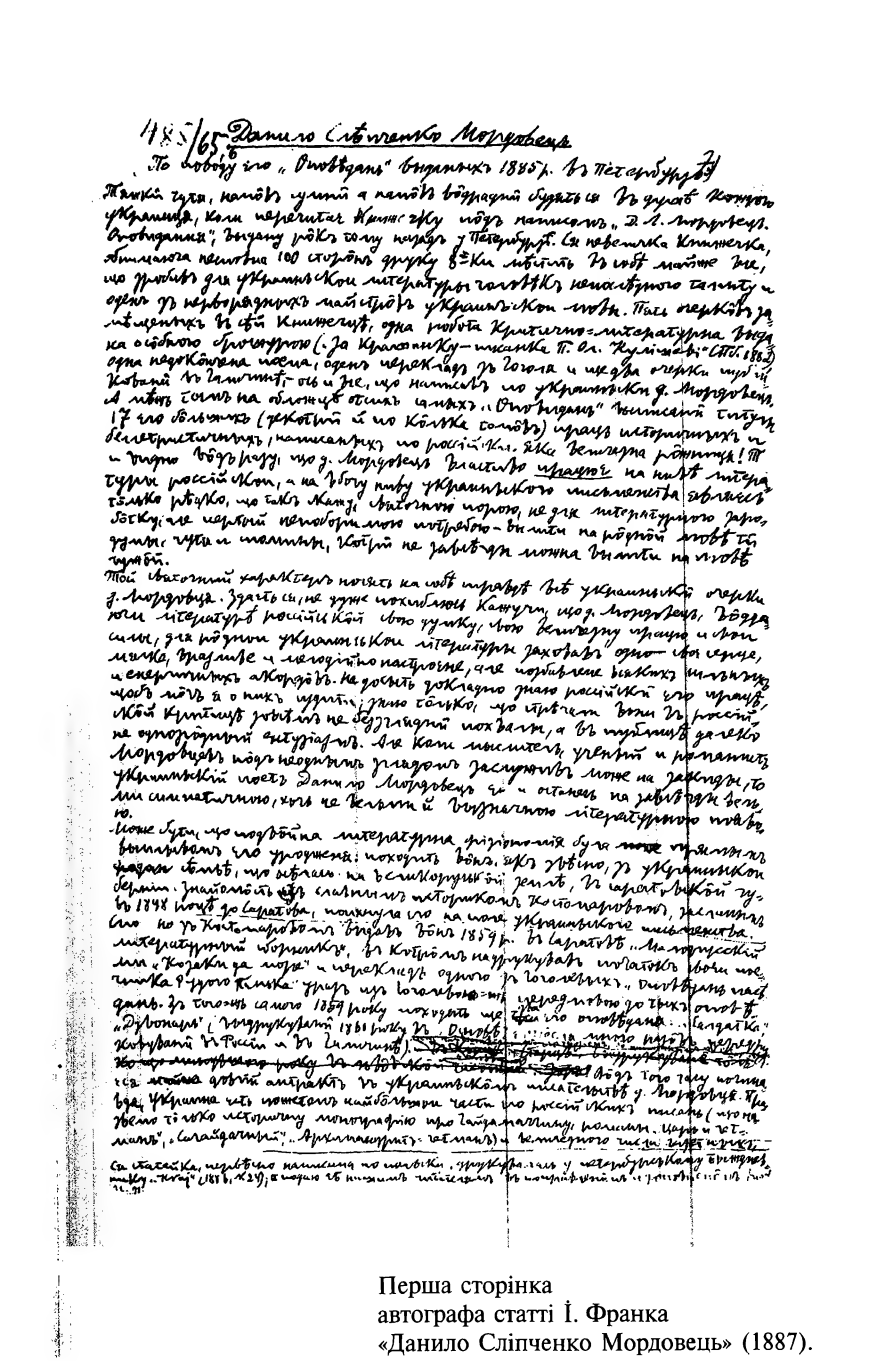

Перша сторінка
автографа статті І. Франка
«Данило Сліпченко Мордовець» (1887).

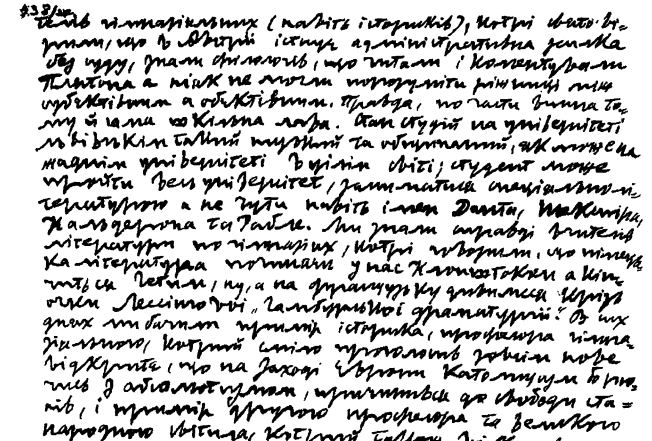

Сторінка автографа
статті І. Франка до задуманого
«Порадника для читачів» (1891).

Wahrheit und Dichtung

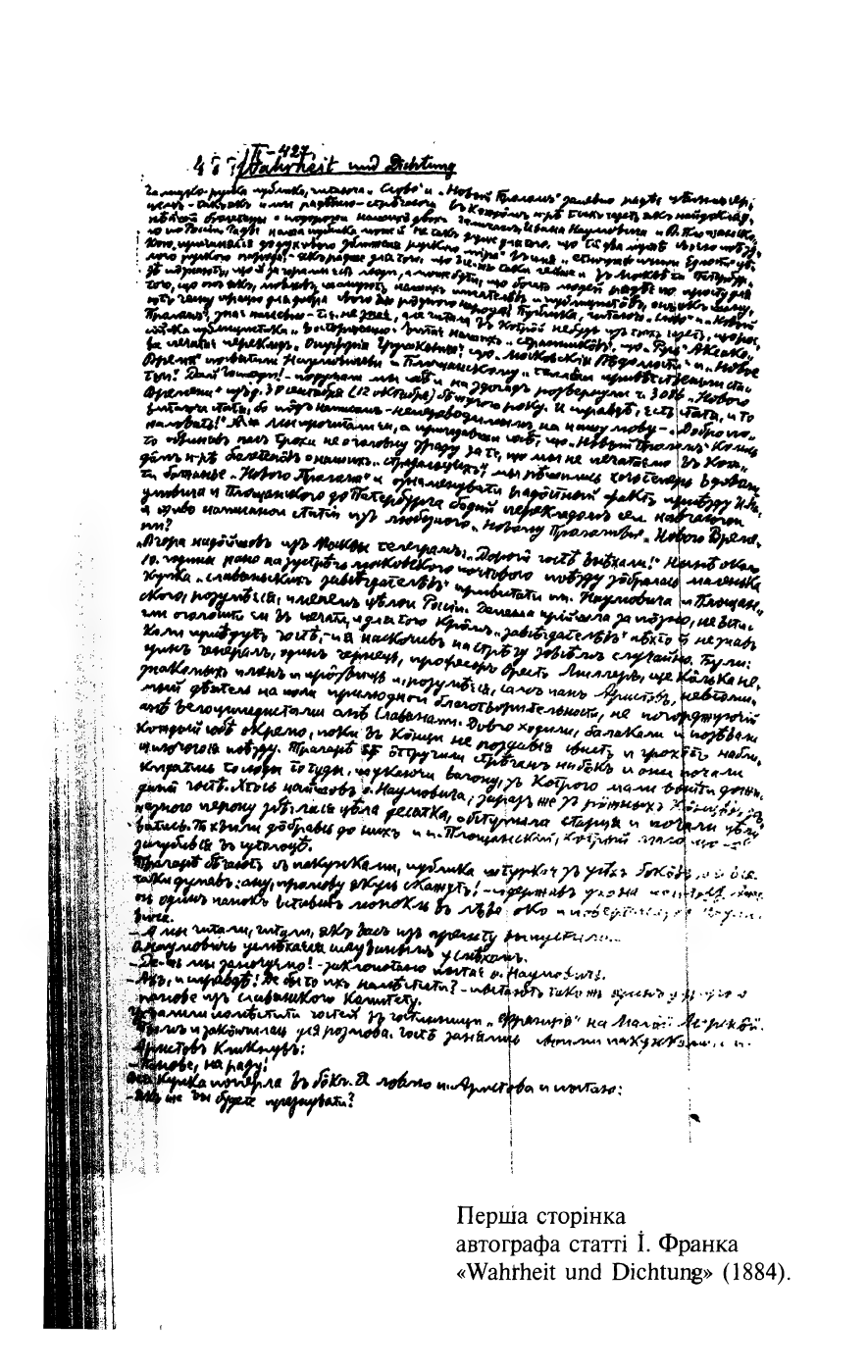

Перша сторінка
автографа статті І. Франка
«Wahrheit und Dichtung» (1884).

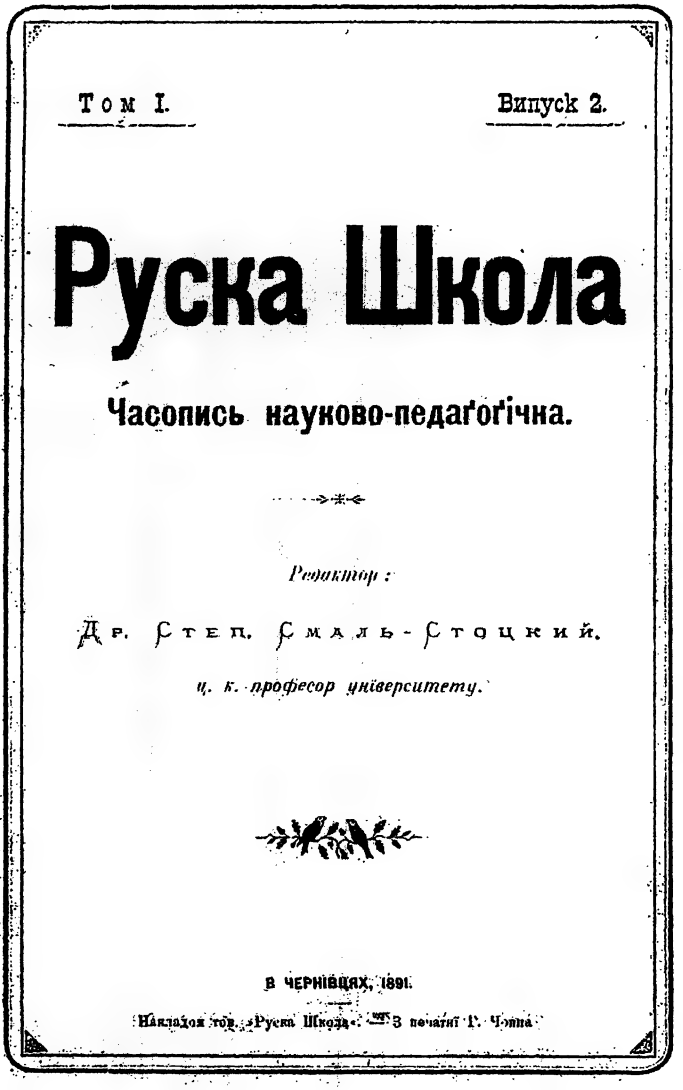

Обкладинка журналу «Руська школа:
Часопись науково-педагогічна»
(1891).

ланок»*, переклад брошури Соловйова «L'idée Russe»*, гарну студію п. Вільхівського про українського байкаря Гребінку* і досить розлогий розділ хроніки, який з-поміж іншого вміщує широкий звіт з процесу Вислоуха і товаришів. Щоправда, редакція від себе не говорить ані слова про цей процес, і навіть її звіт про нього є в багатьох пунктах недоладний, натомість у вступній статті пише, зокрема, таке:

«Приводом до київського "погрому"* став, серед іншого, донос двох "твердих" львівських русинів, які на самому початку серпня їздили "на відпуст" до Києва. Донос був спрямований проти русинів і поляків. Один із доносців перекладав "російською" мовою листи киян зі Львова, які перехопила поліція на пошті в Києві».

З приводу цього «факту» редакція «Правди» зчиняє велике голосіння над деморалізацією в Галичині і над способами її вияву. Без сумніву, те голосіння було б цілком справедливим, якби сам «факт», що його подає редакція «Правди», принаймні в тій формі, як вона це робить, не мав на собі виразних ознак неправдоподібности. Редакція «Правди» твердить, що донос подали «тверді» галичани в Києві вже на початку серпня. Тим часом, як відомо, київські арешти* відбулися лишень наприкінці серпня, більше тижня після арештів галицьких, у безпосередньому зв'язку з ними. Важко нам також повірити в можливість, щоби галичани подавали донос на київських поляків, яких у Галичині ніхто не знав. Врешті, абсолютно неправдоподібним є повідомлення, нібито київська поліція запросила одного з тих галичан, щоби перекладав їй російською мовою (якої, як відомо, галичани не знають) листи киян, писані зі Львова. Повідомлення це не може бути правдивим вже хоч би з огляду на те, що листи киян були написані з Галичини майже повністю по-російськи, а тому київська влада не потребувала до них перекладача, якщо б їх навіть перехопили на пошті.

Не хочемо через те ствердити загалом, що львівсько-київська справа обійшлася без доносів, маємо, врешті, у Львові публічний часопис, який не вагається вміщувати на своїх шпальтах найбридкіші доноси і який (як у справі Вислоуха*) ще перед оголошенням вироку написав, що уся ця справа є польською соціалістичною інтригою, спрямованою на розпад Росії. Не підлягає сумніву, що від людей,

які таку «публіцистику» зробили своїм спортом, можна сподіватися всього. Раді будемо лише відзначити, що в таких питаннях слід поводитися дуже обережно і не кидати легковажних звинувачень на людей, чи то «твердих», чи «м'яких», на підставі простих комбінацій і припущень, коли немає під рукою певних фактів. Таким способом деморалізації не зарадиш, а власну «правдивість» можна скомпрометувати.

ОЛЕКСАНДР ЛАШКЕВИЧ,

український громадянин і редактор поважного історичного місячника «Киевская старина», помер минулої середи в Києві від апоплексичного удару на 47 році життя. Палкий український патріот, він усе життя працював для своєї вітчизни, особливо для підняття добробуту народу в його маєтностях. Прийнявши 1888 року після Лебединцева видавництво «Киевской старины», єдиного органу, що репрезентував Україну в науці й літературі, не шкодував коштів і праці, аби підняти це видання на рівень його завдання, і справді спромігся виробити йому високе і почесне становище серед наукових видань, не лише російських, а й слов'янських загалом. А праця та була чимала, адже, окрім немалих коштів і матеріальних витрат, слід було вести тривалу війну з ідіотичною та підозріливою цензурою, потрібно було боротися за кожну, хоч трохи не археологічну, живішу статтю. Не підлягає сумніву, що якраз ота виснажлива війна, яка минулого року дійшла аж до Петербурга, призвела насамперед до того, що цей палкий мужчина в розквіті сил і здоров'я передчасно зліг у домовині. Покійник і сам володів цінними зібраннями книг і старих документів і час від часу вміщував у «Киевской старине» чи невідомі матеріали, чи призабуті історичні праці. Вічна йому пам'ять!

[АВТОБІОГРАФІЯ ІВАНА ФРАНКА, написана для Омеляна Огоновського]

Родився я 15 н[ового] с[тилю] серпня 1856 в Слободі, присілку с. Нагуєвич*, Дрогобицького повіту. Батько мій Яків* був доволі заможний селянин і коваль. Мати

походила з сусіднього села Ясениці Сільної, з роду дрібної шляхти Кульчицьких*. Маючи шість літ, пішов я до тривіальної школи в Ясениці Сільній. Початків читання вчив мене вуйко, селянин Павло Кульчицький. Пробувши два роки в Ясениці (до школи в Нагуєвичах було з нашої Слободи дуже далеко ходити), я перейшов до василіянських шкіл нормальних («німецьких») в Дрогобичі, і то відразу до другої класи. Через усі класи нормальні йшов я першим або другим преміянтом. Та тільки ж зараз в першім році мого побуту в Дрогобичі вмер мій батько (вночі з Великодньої суботи на неділю 1864 р.). Мати моя вийшла заміж за Гриня Гаврилика, котрий став мені другим батьком.

Гімназію кінчив я також в Дрогобичі. Тут особливо вплинув на мене проф. Іван Верхратський*, заохочуючи до читання книжок руських і до наук природничих. Від нього (в другій класі гімн[азії] і далі) я перший раз дістав «Русалку Дністровую»*, львівське видання Шевченка і т. и. Опісля від Щ. Сельського*, що ходив кількома роками вище мене, дістав я перші річники «Правди», котрі зробили на мене велике враження. В п'ятій класі почав я читати Шекспіра, Шіллера і Ґете; велике враження зробив на мене також Гомер, для котрого я переборов своє недостаточне знання грецьких початків, яке виніс з ширшої гімназії і котрого кілька книг переклав на нашу мову для вправи. В сьомій і восьмій класі я переклав так само «Антігону» і «Електру» Софокла*.

Скінчивши гімназію в 1875 році, я переїхав до Львова на університет і записався на факультет філософічний, а именно на філологію класичну і язик руський. При кінці другого року університетського, в червні 1877 року, мене постигло велике лихо: мене арештовано на підставі підозріння о таємне товариство*, продержано в слідстві звиш 7 місяців і засуджено на шестинедільний арешт. Се, однак, не перешкодило мені опісля скінчити університет, особливо лекції д-ра Охоровича* з психології, антропології і історії філософії живо мене зайняли. Слухав я також через один курс лекцій проф. Білінського* з економії суспільної.

В р. 1880 поїхав я в гостину до д. Кирила Геника* в Коломийський повіт, але там мене оп'ять арештовано на підставі підозріння о агітацію нелегальну. По трьох місяцях,

однако ж, слідство не виказало за мною ніякої провини, але староство коломийське веліло відставити мене примусово на місце уродження і заборонило являтися коли-небудь в повіті Коломийськім. З невеличкими перервами пробув я на селі до початку 1883 року. По смерті В. Барвінського працював я якийсь час в «Ділі». В тім часі запросив мене д. В. Федорович до Вікна і поручив мені написати біографію його батька Івана Федоровича. Праця та занимає мене від кількох літ і дала мені можність познакомитися докладно з історією Галичини, особливо в 30-х і 40-х роках. В 1883 і 1884 р. працював я при «Зорі», котру редагував 1886. В 1887 вступив я до редакції «Kurjera Lwowsk'ого».

Писательство моє почалося дуже вчасно. Ще в третій нормальній класі (т. є. в р. 1865) зачав я списувати казки, котрі дуже гарно вміли розказувати деякі мої шкільні товариші. Будучи в третій і четвертій класі гімназіальній, зачав я списувати пісні народні. По кількох літах у мене їх зібралося звиш 800. В тім же часі, а особливо в вищій гімназії, я напсував багато паперу, пишучи драми, поезії, перекладаючи всяку всячину (Письмо Святе, Гомера, Софокла, «Нібелунгів», рукопис Короледвірський* і т. и.). Перші мої вірші друкувалися в «Друзі» 1884 року*. В рр. 1885 і 1886 надрукував я в тій часописі першу свою більшу повість «Петрії і Довбущуки», писану під живими впливами не стільки традицій народних, скільки Е.-А. Гофмана і Е. Сю*. В р. 1876 видав я осібною книжечкою збірник своїх віршів «Баляди і розкази». В тім же році під впливом белетристики великоруської, особливо Льва Толстого і Тургенєва, а також Ем. Золя зачав я писати ряд дрібних ескізів і новел («галицьких образків»), в котрих задумав, не в'яжучися згори ніяким планом, змалювати життя галицького народу у всіх його верствах і проявах в міру того, як досвід життя введе мене в стичність з різними типами і моментами того життя. Так повстало ще в 1876 році п'ять образків, з котрих тільки два («Лесишина челядь» і «Два приятелі») надруковані були в «Дністрянці»*. В тім же дусі розпочав я 1877 р. ряд очерків під загальним заголовком «Борислав»; з них три надруковані були в «Друзі» 1877, четвертий, «Boa constrictor», розпочатий в тім самім році, скінчений був 1878 і надрукований в «Громадськім друзі», «Дзвоні» й

«Молоті», що видався разом з М. Павликом*. Дальші образки з життя як простого народу, так і інтелігенції руської друковалися в «Громадськім друзі» («Патріотичні пориви»), в польськім журналі «Tydzień»*, 1878 («Ruteńcy», три образки), в «Дрібній бібліотеці» («На дні»), «Світ» («Добрий заробок»), календарі «Просвіти» («Історія моєї січкарні», «Ліси і пасовиська», «Сам собі винен»), «Правді», 1879 («Оловець»), «Ділі» («Грицева шкільна наука», «Цигани», «Пироги з черницями»), «Слов'янськім альманаху»* («Микитичів дуб»), «Зорі», «Prawdzie», «Kraju», «Kurjerze Lwowskim», «Ruchu», «Przeglądzie społecznym»*, «Ватрі», «Kurjerze Warszawskim» і в «Русько-українській бібліотеці» Олесницького. Крім того, написав я для «Світу» роман «Борислав сміється», на конкурс «Зорі» 1882 історичну повість «Захар Беркут»*, на конкурс «Kurjera Warszawskiego» роман «Лелюм і Полелюм», в р. 1886 недруковану досі комедію «Рябина», в р. 1885 поему «Святий Валентій», а в 1887 поему «Панські жарти», що ввійшла в склад виданого в тім же році збірничка поезій «З вершин і низин».

З перекладів назву Гейне «Німеччина», зачата ще 1876, [illegible] 1882*; «Фауст» Ґете*, розпочатий ще 1875, докін[illegible] виданий 1882, «Розбитий збанок» Кляйста* (для те[illegible] [illegible][евецького] і Бібер[овича]), «Натан Мудрий» [illegible] (в рукописі), деякі п'єси з Віктора Гюґо*, Ґете, [illegible], Шеллі*, «Каїн» Байрона*, «Княгиня Трубе[illegible] Некрасова*, «Мертві душі» Гоголя*, деякі п'єси Щед[illegible] [illegible]яловського*, Золя*, Брет-Гарта, Марка Твейна* і [illegible]

З [illegible] річей згадаю «Мислі о еволюції в історії [illegible] [illegible]ковані в «Світі», розпочаті там же «При[illegible] [illegible] творів Т. Шевченка», статтю «Жіноча [illegible] народних», друковану в «Зорі», і ряд реце[illegible] і статей публіцистичних в «Правді», «Ділі», «Зорі», а [illegible] кореспонденцій про руські справи в «Prawdzie», [illegible] і кілька статей в «Głosie».

«НАРОД»

Перше число українського часопису з такою назвою, що його видають пп. М. Павлик і Ів. Франко, вийшов якраз із друку і розсилається на огляд. Крім програмової статті, він містить розлогу замітку видавця «Після сейму»*, де викладено і критично розглянуто результати останньої сесії сейму, вказано шляхи, якими повинен іти подальший розвиток руського руху. На увагу заслуговує також інша стаття того ж автора про еміграцію* руського люду до Росії й до Америки. Економічний розділ представляє популярно написана стаття п. Д.* про економічне становище наших селян. У белетристичному розділі знаходимо віршоване оповідання п. Ів. Франка про жида*, маломістечкового купця, який, здійснивши три «чесні оборудки», раптом захворів на сумління і втік із міста, покинувши жінку і дітей, аби взятися до селянської праці; сім'я відшукує його і зв'язаного відвозить до рабина-чудотворця; дружина купця просить його, щоби він вигнав з її чоловіка злого духа. Далі знаходимо там переклад [illegible]рису Гліба Успенського* під назвою «Селянське сумління» і рецензію на свіжовидані російські твори Гл. Успенського і, врешті, хроніки. «Народ» повинен бути популярним виданням у тому сенсі, що писатиме доступно для сільського люду і займатиметься найважливішими для того ж люду питаннями, трактуючи речі так, щоби й інтелігентні читачі могли ними скористатися, подаючи, наприклад, популярно опрацьовані наукові питання, до яких у сучасній руській публіцистиці не раз ставляться, як до пасинка.

З УКРАЇНИ

У найновішому випуску руського місячника «Правда»*, що видається у Львові, знаходимо кілька цікавих відомостей про стан письменства і загалом про духовий рух українців в Україні.

«Здається, — пише кореспондент, — що ще ніколи не було в нас так важко, як сьогодні. Цензура скандально взялася знищити все дорешти і пропускає лише деякі невеличкі і дурненькі твори, а що ліпше і гарніше, — про це годі й подумати.

Минулого року в Києві укладено збірник (альманах) п[ід] н[азвою] "Звістка", в якому, окрім самої белетристики, не було нічого; до того ж, половина з тієї белетристики друкувалася давніше, а решта була така невинна, як новонароджене дитя. Попри це цензура заборонила друк цього видання, хоч згідно з указом 1876 року белетристичні твори українською мовою цензура може пропускати.

В Одесі також укладено і надіслано до цензури літературно-етнографічний збірник п[ід] н[азвою] "Розмова". Це видання, як і київське, було укладене так, щоб цензура абсолютно не мала до чого причепитися, щоб не було в ньому не лише слова, а навіть думки, яка б щось чи когось ображала. Тому-то редактори були певні, що цензура видання пропустить, а тим часом трапилося протилежне — видання "Розмови" було заборонене цензурою.

Невідомо, але схоже, що така ж доля чекає на інші підготовані збірники: київську "Весну", чернігівську "Десну" та одеську "Спілку"*.

У редакторів заборонених збірників з'явилася думка подати скаргу на цензуру до міністра, можливо, й до сенату. Щоправда, це виглядає як скарга перед вовком про те, що зроблено з вовчого наказу, але ж треба щось робити, можливо, що-небудь з цього вийде. Побачимо! Тимчасом, однак, геть опускаються руки, уся наша праця схожа до Сізіфового труду, який не дає жодного результату. Нині, наприклад, завершує одна людина "Українсько-руську бібліографію" і перший том російсько-українського словника, але певно, що видання слід відкласти на невизначений час, а хто знає, чи автор побачить в друку свою працю, над

котрою провів кілька років. Не кажучи вже про те, що правне становище нашої літератури надзвичайно складне, що наше слово виключене з ужитку в церкві та школі, що йому залишено тільки белетристику та етнографію, — навіть у тому маленькому закутку, в який нас утиснуто, чиновники не дають нам жити і душать нас ще більше, ніж сам указ. У підсумку — не маємо жодних прав, тож і не дивно, що наша справа не лише не розвивається, а навпаки, марніє.

Так само, як із літературними творами, поводяться з українським театром. З Києва повідомляють, що під час генерал-губернаторства Ігнатьєва* не дозволено українським трупам Кропивницького і Садовського давати вистави в цьому місті. Цензура не допускає до репертуару зовсім нових творів, сподіваючись, що глядачам обриднуть старі вистави, і вони збайдужіють до українського театру. Крім того, нещасних артистів примушують грати стільки ж дій російських драм, скільки й українських; так що якщо й дають яку-небудь українську драму в п'яти діях, то змушені потім того ж вечора грати також п'ятиактовий російський твір, через що вистава починається о 7-й годині, а закінчується о 2-й ночі, що і для глядачів, і особливо для артистів є справжньою мукою».

Ці слова надто красномовні і дуже драстично ілюструють плачевний стан українського письменства в Україні, аби ще що-небудь до них додавати.

Слід підкреслити хіба що ту справді сатанинську облуду, з якою цензура дозволяє друкувати українською мовою різні дурниці на кшталт «Сцен з малоруського життя» якогось Раєвського* — бездарних і пласких, а часто ще й порнографічних фарсів, які вийшли вже в четвертому виданні, чи жалюгідних повісток і графоманських віршів, аби замилити світові очі, що, бачите, українські книжки з'являються, але ця література така мізерна, що взагалі не варто надавати їй якихось більших прав!

«НАРОДУ»,

руського часопису, що його видають Ів. Франко і М. Павлик, з'явився номер 4-ий, збільшеного обсягу; він містить такі статті: «Про поділ селянських ґрунтів» д-ра

С. Даниловича*, «Зауваження про економічне становище селян» п. О.*, «Як маємо в біді рятуватися» Івана Франка, кореспонденцію про буковинських робітників А. П.*, «Тиміш Наливайко — народний поет на Україні» п. Комоня*, «Перші кроки українських жінок» (виклад і огляд «Жіночого альманаху») М. Павлика, кореспонденцію з Херсона на Україні про порушення в тамтешній дівочій школі, кореспонденцію з Буковини, кореспонденцію про народну читальню у Вовчківцях* і її ворогів, невелику редакційну статтю про справу виховання алюмнів в українській духовній семінарії, пісню сироти (з уст народу) і плач дівчини за матір'ю (також з уст народу), короткий звіт про збори членів філії «Просвіти» в Коломиї і редакційні повідомлення.

Багатий зміст виданих досі номерів, актуальність питань, що порушуються в них, живий та об'єктивний спосіб їх трактування, а також безсторонння, а радше, об'єднавча позиція, яку обіймає редакція щодо партійних та національних суперечок, які ведуться в нас, радячи звернути увагу насамперед на працю навколо піднесення народу, — ось головні характерні риси нового часопису, який поставив собі за мету витворити з усіх щиро мислячих руських елементів, охочих до справжньої праці для добра народу, одну поступову і щиро демократичну партію.

НОВІ РУСЬКІ КНИЖКИ

«З історії публічного виховання в сучасній Європі», — таку назву має новий (5-й за чергою) томик «Літературно-наукової бібліотеки»*, яку видає п. Іван Франко. Даний томик містить дві статті, що стосуються сучасної теологічної науки, а саме з непересічним знанням справи написану статтю М. Драгоманова «Теологічна наука в західній Європі» і «Програма елементарного курсу історії релігії» лейденського професора ван Гамеля* (переклад із французької). Томик, за яким з'явиться ще декілька такого ж змісту, заслуговує на пильну увагу нашої громадськости, як руської, так і польської, яка про метод, завдання і здобутки сучасної теологічної науки в Європі не має жодного поняття, або ж має неясні і хибні уявлення, почерпнуті з партійно-католицьких праць типу с[вітлої] п[а-

м'яті] Ст. Павліцького* чи інших, що містяться у краківських «Przeglądach»*. Особливо заслуговує на польський переклад праця М. Драгоманова. Ціна книжки становить лише 10 зл[отих]. Дещо давніше вже вийшла окремим відбитком зі статей «Діла» праця Ів. Франка «Наші коляди». Це перша спроба в українській літературі історико-літературного опрацювання українських коляд на тлі історії літератури і духового життя Русі XVII—XVIII століть. Водночас, як довідуємося з постскриптуму, це є лише частина більшої праці, над якою працює автор і метою якої є історико-літературне опрацювання всіх руських церковних пісень.

«ГАЛИЦЬКО-РУСЬКА БІБЛІОГРАФІЯ XIX ст.»

[I]

Власне, вийшов з друку 15 випуск (8 випуск другого тому) цінної праці п. Ів. Левицького, що видається під такою назвою. Випуск містить список видань від кінця 1871 і початку 1872 року. Усіх випусків буде ще 8, а потім автор розпочне видання біографічного словника галицьких русинів, відомих у літературі, освіті і громадському житті.

[II]

«Галицько-руська бібліографія XIX ст.», яку видає п. Левицький, швидко просувається вперед. Кілька днів тому вийшов, власне, 16 випуск, чи 9 випуск другого тому цієї цінної праці, що містить закінчення 1872, увесь 1873 і початок 1874-го років. Рахунок видань, опрацьованих до цього часу, дійшов уже до 1339. Найбільше місця в цьому випуску, як і в кількох попередніх, займає зміст часописів, в яких протягом 1870—1880 років умістилася вся літературна і наукова праця русинів. Особливо важливим для тих літ, а власне від самого 1861 року, є опис змісту «Слова», яке, незважаючи на свої тенденції, довгий час було справді єдиним у Галичині посередником між руською інтелігенцією (хоча й пристосованою також до вузько партійних інтересів) і Європою. У статтях цього видання галицькі русини вперше прочитали кілька праць Костомарова, декілька новел Тургенєва* і т. ін. Шкода, що автор не подав

(мабуть, не міг!) змісту кількох часописів, іноді дуже важливих, як, наприклад, «Страхопуда»*.

У кожному разі русини можуть тішитися цією працею, яка повинна і в партійних, і в цивілізаційних устремліннях сучасної хвилі бути для них необхідним порадником, адже виявляє найбільш наочно і хронологічно, що, коли й на якій ниві зроблено, що занедбано, а де звернено на манівці. Автор обіцяє, що ще цього року завершить свою працю, а потім негайно розпочне друкування іншої праці, так само важливої, яка значно доповнить дану, а саме біографічного словника письменників і відомих руських діячів XIX ст. Бажаємо йому в цьому щонайбільших успіхів.

[III]

«Галицько-руська бібліографія», яку видає п. Левицький, швидко просувається вперед. Останнього місяця з'явилися 17 і 18-й випуски, які містять список галицько-руських видань від 1874 до 1876 року. Цей список, укладений систематично і з великою працьовитістю, містить вже 1590 позицій. Автор має намір у середині наступного року закінчити свою працю, після чого розпочне видання бібліографічного словника відомих галицьких мужів-русинів. Бібліографія доведена до 1886 року і займе ще близько 102-аркушних випусків.

[«ПАНІ МОЛОДА З БОСНІЇ» ДАНИЛА МЛАКИ]

Понеділкова виставка оперетки Данила Млаки «Пані молода з Боснії» належить до найбільш вдалих виступів руського театру. Глядачів було повно. І текст оперетки, і її музика ні в чому не поступаються зарубіжним творам цього типу. Артисти грали і співали добре.

Нагадуємо, що сьогодні (у четвер) будуть поставлені «Підгіряни»*, а в суботу, 13-го ц[ього] р[оку], «Чорноморці»* на дохід фундації пам'ятника Волод. Барвінському.

ПРО ПРОФ[ЕСОРА] ДРАГОМАНОВА

відгукується болгарський уряд у відомій читачам вербальній ноті, складеній представникам європейських країн, у відповідь на російську ноту таким чином: «П[ан] М. Драгоманов до 1875 р. посідав кафедру загальної історії в Київському університеті. Був звільнений з цієї посади з приводу кількох його статей, опублікованих, зрештою, за дозволом царської цензури, у яких він критикував шкільну програму міністра освіти гр[афа] Толстого щодо українських губерній. Звинувачений за покійного царя Олександра II у сепаратистських устремліннях, змушений був подати у відставку, і йому було суворо заборонено викладати в українських університетах (у Києві, Харкові, Одесі). Він виїхав із Росії за паспортом, виданим йому київським генерал-губернатором. З часу виїзду за кордон опублікував багато праць, які свідчать, що він завжди був свідомим противником насильства і вбивства як політичних засобів. Окрім цього, він здобув собі дуже почесне становище в науковому світі. П[ан] Драгоманов всього два роки перебуває на службі у міністерстві освіти в Болгарії, де обіймає кафедру загальної історії при Вищій школі в Софії. У російській ноті немає проти нього жодного закиду, опертого на якому-небудь позитивному факті, коли, навпаки, із зібраних даних про нього стає зрозуміло, що він цілком відданий історичним і філологічним студіям, не належить до жодних таємних товариств, і принаймні не дав підстави закинути йому що-небудь, окрім того, що є українським сепаратистом».

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКА БІБЛІОГРАФІЯ ЗА 1889 р.

Під такою назвою вийшов уже третій річний список руських публікацій, виданих в Австрії (і в Америці), а почасти також у Росії, укладений І. О. Левицьким, автором великої галицько-руської бібліографії XIX ст. Даний томик (130 сторінок великої вісімки) містить усе, що коли-небудь опублікували австрійські русини в Австрії, Росії, Німеччині, Америці руською, російською, польською, німецькою та іншими мовами. Під час опрацювання п. Левицький дотримувався того ж методу, що і в дотеперішніх своїх бібліографічних працях, подаючи детальні копії назв, кількість сторінок, формат, а де можна, то й кількість друкованих примірників, друкарні, навіть тип літер, подаючи далі при часописах їх зміст згідно з певними сталими рубриками. Загалом кількість руських видань за 1889 рік становить 263. Наприкінці на 30 сторінках міститься іменний покажчик авторів (з розкриттям переважної більшості псевдонімів і криптонімів), а також назв видань. Хто коли-небудь цікавився бібліографією і знає, як важко вже через кілька років відтворити повний образ видавничого руху цілого народу чи цілої провінції, якщо цього не сталося одразу, той не відмовить у гарячому визнанні невтомної і систематичної праці п. Левицького навколо галицько-руської бібліографії. Такими стараннями, повними і методично опрацьованими річними переліками не володіє, наприклад, польська література, значно багатша від руської.

ГАЛИЦКО-РУССКИЙ «SAVOIR VIVRE»

В известном «Дополнении к очерку славяно-русской библиографии В. М. Ундольского»*, составленном Я. Ф. Головацким (Приложение к XXIV тому «Записок Императорской академии наук», № 3, С.-Петербург, 1874) обозначено на странице 40 под № 203 довольно загадочное сочинение под заглавием «Полѣтика свѣцка», в 12 долю (без обозначения места и года печати, вероятно, в Почаеве, около 1800 года). Покойный галицко-русский ученый

не отметил одного довольно важного обстоятельства: что экземпляр сочинения, который, по всей вероятности, был у него под рукой, есть только отрывок, а не самостоятельное сочинение. Быть может, это был тот самый отрывок, который составлял собственность русинского депутата о. Ивана Озаркевича*, когда-то хорошо знакомого с покойным Головацким; отрывок этот в настоящее время находится у П. И. Житецкого.

На библиографическо-археологической выставке Ставропигийского института во Львове 1888 года в числе прочих редких изданий и рукописей находилась также книжечка, часть которой составляла названная выше «Полѣтика свѣцка». Книжечка эта в настоящее время составляет большую библиографическую редкость; единственный известный нам экземпляр хранится в библиотеке епископского собора в Перемышле. Вот почему, чтобы исправить библиографическую неточность, допущенную Я. Ф. Головацким, а также ввиду несомненного культурного интереса, который представляет эта книжечка, мы предлагаем ее точное описание и изложение содержания и перепечатываем вполне ее последние страницы.

Заглавие книжечки, о которой идет речь, следующее: «Бꙋ́квáрь і҆азыка славенскагѡ, чте́нїꙗ и писанїꙗ оучащимсѧ, въ поле́зное рꙋковожденїе тѵпомъ и҆здáнъ, при храмѣ Оуспенїѧ пр҃тыѧ Б҃цы въ Б҃госпасáемомъ Грáдѣ Лвовѣ. Рокꙋ Б҃жїѧ аѱ҃ч. М҃ца октоврїа а҃ днѧ». Формат — малое 8°, страниц ненумерованных 52. Как видим, почти все обозначения и предположения Головацкого оказываются неверными. Издание вышло не в Почаеве, но во Львове, не около 1800, а в 1790 году, не в 12, но в 8 долю листа. О каком-нибудь особенном, втором издании «Свѣцкой полѣтики» без «Букваря», которое мог бы иметь под рукой Головацкий, не может быть и речи, уже потому одному, что и он не имел целой книжки, но только отрывок без заглавного листа, да и отрывка того не описал так, как бы следовало.

Вот содержание книжечки:

Лист 1 (заглавный) verso: Писмена; л. 2 verso — 3 recto: Слоги изъ двохъ писменъ; л. 4 v. Реченія изъ единаго триписменнаго слога; л. 5 r. Реченія изъ двохъ четыреписьменныхъ слоговъ; 5 v. Реченія изъ разнаго числа слоговъ; л. 6 v.

Реченія единаго слога, составленнаго изъ разнаго числа писменъ; л. 7 г. Рѣчь изъ реченій составленная ; л. 8 г. Слоги подъ титлами; 10 v. Просодія строчная (знаки препинания) и просодія верхняя; л. 11 г. *Примѣчаніе*: знай яко ко доброму и искусному чтенію не токмо писмена и слоги, но и просодію разумѣти потребно есть. Тѣмже по слогах прими абіе начертаній просодійскихъ истолкованіе, и отрокомъ оучащимся предлагай сицево изясненіе, и проч.

Л. 12 г. О Бозѣ, что и каковъ и коликій есть Богъ нашъ.

Л. 13 v. О Божіемъ промыслѣ, каковый имѣетъ Богъ и обще ко всѣмъ тваремъ своимъ, и особливо къ человѣку о вѣчном его спасеніи.

Л. 17 г. Тайны Новаго Завѣта.

Л. 17 v. Заповѣди церковнаго правителства.

Л. 17 v. О законѣ Божіи, которымъ всякъ человѣкъ долженъ оуправляти житіе свое, дабы живота вѣчнаго не лишился.

Л. 24 г. и v. Число (церковное, гражданское, латинское и словами, до 10 000).

Л. 25 г. Молитвы оутренныя, яже должно есть отроча, восставъ отъ сна, Богу благочестно воздати, первѣе оубо да знаменается крестомъ кланяяся и глаголя, и проч.

Л. 25 v. *Примѣчаніе*: Когда отрокъ послѣдующимъ молитвамъ читати оучится, подобаетъ оучителю кождія молитвы содержанія и силу показовати ему, дабы читая ихъ предъ Богом зналъ, чего от Бога проситъ. Долженъ такожде и сія славенскія реченія *простимъ рускимъ языкомъ* ему истолковати. А дабы онъ сказуемое и изясняемое лучше оуразумѣлъ и въ памяти затвердити моглъ, потреба по всякомъ изясненіи вопрошати его о томъ, что ему просто показовано.

Л. 29 г. Символъ православныя вѣры (конечно, съ униатским «от Отца и Сына исходящаго»).

Л. 30 v. Исповѣдь повседненная.

Л. 33 v. Молитвы предъ обѣдом. Благодареніе по обѣдѣ.

Л. 34 г. Молитвы предъ вечерею. Благодареніе по вечери.

Л. 35 г. Молитвы на сонъ грядущымъ.

Л. 37 v. Служенія до службы Божія. Дѣтем младымъ потребное.

Л. 44 v. до конца: *Полѣтика свѣцкая, отъ иностранныхъ авторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная.*

Букварь этот, как видит читатель из представленного тут перечня его содержания, — это в некотором роде целая энциклопедия того, чему в то время учили в галицко-русских народных школах. Есть здесь и элементы чтения, счеты, молитвы повседневные, «служение до службы Божьей», нужное особенно в городах, где и в униатских церквах по латинскому обычаю заведены «тихие», читанные службы, при которых священнику прислуживали обыкновенно школьные мальчики, и в конце «Свѣцкая полѣтика», т. е. правила благоприличия. Издание этого букваря с его примечаниями и материалом было одним из проявлений духа западно-европейского просвещения в галицко-русской народной школе. После «Псалтири»* и «Часослова»*, служивших до сих пор единственными, кроме азбуки, пособиями при элементарном обучении, это был значительный шаг вперед. И хотя вообще «Букварь» имеет характер церковный, так как и школа народная в то время находилась исключительно в ведении церкви и духовенства или причта церковного, и писан языком церковным, но интересно то, что когда дело доходит до чисто мирского сюжета, которому автор желал более широкого распространения среди народа, то и язык его в значительной степени приближается к простонародной речи, или же к той южнорусской литературной речи, которая выработалась в XVII стол[етии] под пером Вишенского, Галятовского и др. Нет сомнения, что если бы австрийское правительство серьезно захотело помочь развитию русского элемента в Галиции или, по крайней мере, не задерживать это развитие, то уже с концом XVIII столетия мы имели бы здесь начатки возрождения литературы и образованности. Как известно, австрийское правительство сначала как будто размахнулось сделать нечто подобное. В 1783 году оно устроило во Львове русскую духовную семинарию, в которой некоторые предметы преподавались на русском (славенорусском, конечно) языке. В 1785 году семинария эта превращена из диецезиальной в генеральную, в которую поступали слушатели-униаты из Угорской Руси, Хорватии, Се-

миградии. В 1786 году приказано настоятелям этой семинарии при повторительных обучениях было, особенно в богословии пастырском, нравственном и догматическом, употреблять для русинов язык русский; на том же языке должны были слушатели сочинять проповеди, катихизические науки и другие уроки, которые ежегодно предлагались правительству для рассмотрения. С 1787 г. были учреждены особые студии на русском языке в самом университете Львовском, где все обязательные предметы на факультетах богословском и философском преподавались для русинов по-русски. И хотя язык этих лекций был мертвый церковно-славянский и самое содержание их не отличалось ни живостью, ни оригинальностью, ни научностью, — все-таки русины с неимоверной жадностью бросались на эти крохи европейского знания, какие им достались, и в течение одного десятилетия не только выделили довольно значительную массу духовенства, несравненно более образованного, чем те полуграмотные дьячки, какие в польские времена поставляемые были в пресвитеры, но сверх того, произвели значительное число людей с высшим европейским образованием[1].

Заботясь о высшем образовании русинов, австрийское правительство в то же время думало и о первоначальном обучении масс народных. Для существовавших кое-где церковно-приходских школ (их в момент перехода Галиции под австрийскую власть не было, кажется, и сотни) изданы «Азбука», «Катихизис» (1786), «Букварь» (1790), Часослов (1790). В следующем году правительство приказало, чтобы по всем местностям восточной Галиции, где не было немецкой или польской «тривиальной» школы, учреждены были русские тривиальные школы. Таким образом «Букварь» этот, изданый братством Ставропигийским первоначально, может быть, для немногих «братских» и церковно-приходских училищ, должен был удовлетворять со временем нуждам значительно большего числа школ.

Как велико было число русских школ народных, которые возникли вследствие правительственного распоряже-

---

[1] *Я. Ф. Головацкий.* Первое движение русинов в Галиции. Науковый збірник Матицы, II, 1865. Стр. 76, 77 и 79. — *[Іван Франко].*

ния 1791 г., мы не знаем. Правда, в 1816 году, во время совещаний в Львовской губернии по делу народных школ лат[инский] арцибискуп Анквич* говорил, что «в продолжении 44 годов ни под владением Марии-Терезии, ни во время цесаря Иосифа II, ни позже о русских школах в Галиции ничего не было слышно», но арцибискуп этот отличался тем, что не слышал многих вещей, слышных всему миру, и хотел даже залить свинцом сердце большого колокола на Успенской церкви, чтоб не слышать еженедельного звона этого «русского Кирилла». Что о русских школах Анквич не слыхал ничего потому только, что не хотел, это мы видим из письма импер[атора] Франца I от 14 ноября 1817 года, в котором он с большою признательностью высказывался о деятельности галицко-русского духовенства в деле основания народных школ, которых, по данным консисторий в одной перемышльской епархии в том году было 227. Сколько их было в епархии львовской, в два раза с лишком большей, мы не знаем, но, во всяком случае, можем полагать, что в 1817 году было в Галиции по крайней [мере] 500 народных училищ и школ грамотности. Мы имеем меры правительственные показания, подтверждающие, что русское духовенство в деле народного образования опередило польское, среди которого только с половины 30-х годов началось более заметное движение в пользу основания народных училищ.

Что эти первоначальные училища для своего времени совсем не были плохи, это доказывают старания перемышльских русинов об основании в этом городе русской (базилианской) гимназии, в которой можно бы было продолжать образование, начатое в народных училищах (Головацкий, «Первое движение», 93). Но дело это не выгорело, так как еще во время Леопольда II, а главным образом при императоре Франце I, началась в Австрии бюрократически-шляхетская реакция, которая заставила правительство относиться подозрительно и даже враждебно к развитию образования всяких демократических элементов, в том числе, очевидно, и русинов. Но преподавание русского языка в университете Львовском признано излишним уже в 1800 году, а в 1806 году и весь этот университет признан был тоже излишним и перенесен в Краков; Львовский

университет низведен на степень лицея, где некоторые богословские предметы читались еще по-русски, но недолго, в 1808 году русское слово совсем устранено из высшего образования вплоть до 1848 года. Не миновала «чаша сия» и народных школ. В 1805 г. русские народные школы отданы были в управление латинской консистории, и это распоряжение осталось в полном действии до 1815 года. Мы не имеем никаких известий о том, какое влияние имело это управление на ход и развитие школьного дела. Кажется, что навязывание русским детям польского языка, в ущерб всяким педагогическим резонам, началось уже в ту пору, потому что в 1817 году митрополит Мих. Левицкий*, во время совещаний в губернии, касавшихся реформы школьного дела, как первое требование русинов предложил, чтобы во всех русских сельских училищах заведено было обучение русскому языку, — значит, до того времени язык этот в сельских училищах был в пренебрежении или даже в загоне. Но 1817 и 1818 годы принесли русинам еще худшее. Пресловутая «реформа», о которой велись в Львовской губернии совещания специальной комиссии, была проведена по плану самого худшего врага русинов, львовского лат[инского] арцибискупа Анквича. Несмотря на протесты русинов, митрополита Левицкого и каноника Могильницкого*, комиссия решила, а император в 1818 г. подтвердил, что, «считая употребление русского языка необходимо нужным при катихизациях, *не воспрещается* священникам самим или посредством своих помощников обучать школьное юношество чтению и писанию русскому, но *русский язык не может быть предметом публичного обучения,* ибо язык этот, в письме мало употребительный, не имеет никакого общественного употребления ни в промышленности, ни в военной службе, — и чтобы во всех школах народных и для русинов язык польский остался учебным языком как единственный во всей Галиции "язык краевой" (Landessprache). Впрочем, громадам русским не воспрещается заводить и русские школы, которые, однако ж, будут считаться частными заведениями и не имеют права на пособие из школьного фонда» (Головацкий, «Первое движение», 96).

Эти нелепые постановления польских шовинистов, подтвержденные реакционной бюрократией, оставались в

полной силе вплоть до 1848 г., тормозя развитие народного образования и отбивая у народа охоту к школе. Впрочем, где всего этого было мало, где «панщизняные» мужики в упор стремились к образованию, там паны пускали в ход другие способы, особенно же давно излюбленное средство — отдавать учителей и дьяков в рекруты. На это жаловались мужики села Гошева митрополичьему визитатору Ник. Шадурскому* еще в 1762 году; на то же самое жалуются и в 1840 г. крестьяне села Стецевы митрополичьей консистории.

Эта печальная страница из истории школьного дела в Галицкой Руси пусть будет вместо комментария к библиографической заметке о «Букваре» 1790 года, равно как и к следующей извлеченной из него статейке. Статейка эта, первая и единственная в этом роде работа в галицко-русской литературе, заслуживает некоторого внимания не только по своему языку, но и как образчик нравов тогдашней несколько образованной части галицко-русского населения. Безымянный автор «Полѣтики свѣцкой» в самом заглавии заявляет, что статья его — «отъ иностранныхъ авторовъ вкратцѣ собранная», но все-таки кажется, что он главным образом следовал образцам польским, хотя в некоторых местах придется признать известную долю оригинальности.

ПЕРША ГАЛИЦЬКО-РУСЬКА ЧАСОПИСЬ

Із статті Головацького «Zustände der Russinen in Galizien», поміщеної в Йорданових* «Slavische Jahrücher»* (1846, стор. 361—379)* звісно вже було віддавна, що Йосиф Левицький*, автор цінної «Граматики язика руського в Галіції» (1834 р.), задумував ще геть-геть перед 1848 роком видавати першу руську часопись духовного змісту і починив уже був навіть в тій справі деякі вступні кроки, та тільки діло не дійшло до пуття через нехіть тодішнього митрополита, кардинала Михайла Левицького. «Er war es ebenfalls, — писав Головацький (стор. 372) — der dem Pater J. Lewickij die Herausgabe einer geistlichen Zeischrift verhinderte (S[iehe] Jahrb[uch] d[er] sla[wischen] Lit[eraturen] 1844,

S. 210). Pater Lewickij hatte nämlich seine Sache bei der Hofstelle doch so gut durzusetzen gewusst, dass ihm die Herausgabe seiner Zeitschrift von Wien aus gestatten wurde. Indessen erklärte der Metropolit bei der Landesstelle gegen ihn, als sei er nicht der Mann, dem man die Herausgabe einer Zeitschrift anvertrauen könne, weil er siene Aufsätze nicht treu nach dem censurirten Manuscripte abdrucke und sich Veränderungen erlaube. Der Angeklagte, wie auch die Buchdruckerei und der Censor mussten sich darüber "äussern"; obgleich aber der wahre Sachverhalt den P. Lewickij von jeder Schuld frei sprach, so war doch der Verdacht auf ihn geworfen und die Erlaubnis zur Herausgabe der Zeitschrift zurückgenommen. Jetzt bleibt dem P. Lewickij nichts übrig, als seinen falschen Ankläger bei dem Strafgerichte der Ehrenbeleidigung wegen anzuklagen» [1]. О тій часописі доносив також Вагилевич в листі Погодінові* до Москви під датою «1 (13) квитня 1845», подаючи заразом її титул «Духовное чтение» [2]. Але що до видавання часописі не прийшло, то швидко про замір той і забуто; аж польський бібліограф Естрайхер* подав про неї трохи докладнішу звістку, кажучи («Bibliografia polska», Kraków, 1874, т. II, стор. 591), що титул її мав бути «Библиотека бесѣдъ духовныхъ» і що мала вона виходити від 1-го січня 1846-го р. Що ся звістка вповні згідна з прав[illegible] [illegible]найшов я доказ між паперами пок[ійного] Леви-

[illegible]

[1] Це він свого часу перешкодив о. Й. Левицькому у виданні [illegible]гійного часопису (див. Jahrb[uch] d[er] sla[wischen] Lit[eraturen], [illegible], S. 210). Бо о. Левицькому вдалося так успішно добитися зала[illegible]ження своєї справи при дворі, що видання часопису було до[illegible]лене йому з Відня. Тим часом митрополит обмовив його в краєвій [illegible]ві, нібито він не є тим чоловіком, якому можна довірити видання [illegible]опису, бо начебто друкує свої дописи не суто згідно з цензуро[illegible]им рукописом, а дозволяє собі вносити зміни. Звинувачений, а [illegible]ж друкарня і цензор внаслідок цього були змушені «свідчити»; і [illegible] дійсний стан справ звільняв о. Левицького від будь-якої про[illegible], то все ж на нього кинуто підозру, і дозвіл на видання часопису [illegible]відкликано. Тепер о. Левицькому не залишається нічого іншого, [illegible]скаржити свого псевдозвинувачувача у кримінальному суді з [illegible]оду приниження гідности *(нім.)*. — *Упоряд.*

[2] Письма из славянских земель к М. П. Погодину, Москва, 1880, [illegible] III, письмо X. — *І[ван] Ф[ранко.]*

цького, що находяться в бібліотеці «Народного дому» у Львові, а дістались туди з відумерщини пок[ійного] о. Лісікевича*, свояка пок[ійного] Левицького. Серед досить значного числа автографів Левицького, з котрими постараюсь познайомити читателів «Руської школи», находиться там також писане його власною рукою запрошення до передплати на задуману газету. Запрошення се — досить інтересний документ літературний з того часу, і для того я подаю його в дослівнім відписі, заховуючи вповні правопись оригіналу[1].

Объявленіе пóдписки на журнáлъ духóвный пóдъ заглавіемъ Библíотека бесѣдъ духовныхъ

Духове́ньство галúцко-Русское вóтъ часу соединенія королествъ Галиціи и Лодомеріи съ могущественною Імперіею Австрійскою свернуло на себе особливое вниманіе правúтельства. Языкъ Галúцко-Русскій одобренный, книжки для шкóлъ народныхъ правительствомъ за вызначеными нагородами зъ кассы Адміністрацією книгъ школьныхъ при С. Аннѣвъ Вѣдни друкуются; томý ко возвысшенію и образованію тогожъ на поли (попрúщи) литературнóмъ жаднои не знахóдимо перепóны. Доводомъ благоволéнія правúтельства Австрійского ко языкови Гáлицко-Русскому єсть данное пóдписавшомуся Высочайшое позволѣніе выдавати журналъ духóвный складающійся зó шестú книжочокъ, т. е. що два мѣсяцы єдна книжочка, объемлющія до пятú аркушóвъ. Предмéтомъ Бібліотеки Бéсѣдъ Духовныхъ суть науки Христіанскія и всё тое, що до вѣтíйства и пáствы душъ христіанскíхъ налéжить, томý и катехетика (слíдує кілька слів перемазаних) своє во нéй снайде мѣсце. Подѣленіе тóижъ єсть слѣдующое:

[1] Знаку ы в словах выдавати, было, языкомъ, пытаня, цѣлый, а знаку ѣ в словах цвѣчитися, надѣюся, своѣмъ, Днѣстеръ, цѣна год друкарні віддати з наголосом; так само не має друкарня букв з gravis тому стоїть подекуди на послідним голосозвуку acut, як томý. В «вѣтíйства» не могли ми «і», а в «єсли» знаку "є" означити наголосом. — *Ред. «Руської школи».*

I. Гомїлетика

а) теоретическая вразъ съ пасторальною.
б) практическая.

II. Катехетика

а) теоретическая.
б) практическая.

III. Литература

Во вöтдѣленію первöмъ помѣщатися будутъ що до а) пра́вила и спо́собы составляти всякого рода поученій (sic!), также расправы, якъ належитъ душъ па́стыреви на́рода русского во рöзныхъ обстоятельствахъ и дѣйствованіи святыхъ Таинъ и обрядöвъ заховатися, шобы (sic!) со єму повѣренными овцами высокои достигъ цѣли, т. е. спасенія душъ людскихъ; що до б) друковатися будутъ: Ка́заня, Гомїлїи, науки при дѣйствованїи С. Таинъ и иныхъ обрядöвъ, различныхъ Авторöвъ, а то такъ, якъ они́ въ своихъ парафіяхъ каза́ли; также пѣсни духовныи, єсли ще не всѣмъ суть зна́комыи. За образецъ вѣтїйства часто приложатся бе́сѣды святыхъ Оте́цъ, особливеж С. Іоанна Златоустого, Василія Великого и иныхъ.

Поневажъ во теченіи курса богословского намъ Ру́синомъ невозможно было цвѣчитися во катехетицѣ языкомъ русскимъ, а найлѣпшій катехета польскій ничого несрадитъ съ дѣтиною ру́сскою; тому́ во вöтдѣленїи вторöмъ що до а) объяснятися маютъ пра́вила якъ съ дѣтьми́ русскими при катехизаціи собѣ поступовати належитъ, и подадутся способы, якъ найскорше и найлатвѣйше таковыхъ до пöзнанія вѣры христїанскои приве́сти можна; що до б) покажутся практическія выведенія, якія-то пытаня (вопросы) при рöзныхъ наукахъ христіанскихъ завдавати треба, шобы ихъ оумныя силы якъ на́йлегше и на́йскорше розвынутися могли́. Во третöмъ вöтдѣленіи помѣщатися муть вѣдомости о казаняхъ, поученїяхъ, бесѣдахъ, катехисмахъ та пѣсняхъ русскихъ, где бы они и не были печатанї, также рецензїи о новыхъ и філологическія оува́ги що до языка ру́сского, чтобы такымъ способомъ можъ легко поняти сте́пень образованя або оупадку въ не́котрыхъ сторонахъ Галиціи та Лодомеріи. — Литература гомілїтичная иныхъ на́родöвъ, осо-

бливе Нѣмцóвъ буде читателямъ Бібліотеки Бесѣдъ Духовныхъ до вѣдомости поданна.

Надѣюся, же просвѣщенныи Галича́не, ма́ючи бога́то прикладóвъ многихъ Дїецезій Імперїи Австрійскои на литературнóмъ богословскóмъ попри́щи передъ очи́ма, возмутся всѣми силами тру́дити сочиненіями гомілетичными и катехетичными, до котрои працы побудитъ насъ также дѣятельнóсть другихъ на́родóвъ словянскихъ, особливе Чехóвъ. Всѣ тїи народы въ Імперїи Австрїйскóй не перевышаютъ Ру́синóвъ числомъ, лишъ Чехи вразъ съ Моравами; але що до образованя оумного и релїгійного далекосьмы за ни́ми на задѣ.

Языкъ Гали́цко-Русскій єсть перемагающимъ польскій во 13 Цирку́лахъ, якъ то: Саноцкóмъ, Перемыскóмъ, Жолъковскóмъ, Самбóрскóмъ, Стрыйскóмъ, Львóвскóмъ, Злочóвскóмъ, Бережаньскóмъ, Станіславскóмъ, Коломыйскóмъ, Чортковскóмъ, Тарнопóльскóмъ, Буковинскóмъ, для чогóжъ бы мали Священники своúхъ поученій неговорити языкомъ приро́днымъ русскимъ котрый вóтъ польского во своѣмъ основаніи розрóжняєся. — Народъ Га́лицко-Русскій радъ слухає поученій Христїанскихъ єго́ нарѣчіемъ до нёго ка́заныхъ; тому́ прошу́ добре оуважа́ти на троє нарѣчій, котрї вóтъ дóльного языка Га́лицко-Русского розрóжняются, и такъ: 1°. Нарѣчіе Гуцу́льскоє, котре́ починаєся вóтъ Надвóрнои вже во Станіславскóмъ циркулѣ, тягнесь гора́ми Коломыйскими та Буковинскими и має дуже схóдства съ нарѣчіемъ, котре́ за грани́цею по надъ Днѣстеръ оуживаєся. 2°. Нарѣчіе такъ называемыхъ Бóйковъ въ Циркулѣ Стрыйскóмъ, частію Самбóрскóмъ и Станіславскóмъ; но они самú себе называютъ ворхóвцями. Межи ними снаходится много архаисмóвъ, т. є. Выраженій церковныхъ. 3°. Нарѣчіе оуживáємоє въ гóрахъ Саноцкого, Ясельского и Сандецкого Циркулóвъ, котре особли́ве гласоудареніемъ, чистою вымовою буквъ **а** та **я**[1] ведло церковного читаня и частицею -лемъ- вóтъ двох першихъ розрóжняєся. Пóдписавшійся хотѣлъ бы ма́ти означенне: **а** та **я**, котрі во іе переходятъ, двóма точками. — Грубыхъ полонізмóвъ на пр. dziękuję — требась выстерѣгати.

---

[1] По шипящихъ и сичащихъ согласныхъ. — *Прим. Левицького.*

Панове Сочинителї ма́ють добре оуважати на слова, котрыи во тöй сторонѣ оуживаются, де онú жїють, мають добре пöдслуховуватись на́родови и такъ писати, якъ наро́дъ говори́ть, але не такъ, якъ они навыкши въ школахъ до польскои бесѣды, дума́ють, же кожде слово польскоє можъ на крöй русскій вывернути. — Русинъ тако́го слова (не розумѣє) не понимає; тому́ и зъ наукъ духовныхъ та катехизаціи не вöтноситъ хöсна, що и по молитвѣ повседневнöй сказати можна.

Єжели въ декотрöй сторонѣ снаходятся архаисмы та їдіотисмы, тїи пöдкреслити належитъ, а на долѣ додати, же такъ а не инакше въ насъ говорятъ, и инымъ словомъ всѣмъ Русинамъ зрозумѣлымъ выложити. Кождый маючій охоту подати свöй якій-нибудь артыкулъ пасторальный або казанє, гомілію, науку, выкладъ Евангелія для дѣтей шкöльныхъ катехизацію, має таковыя черезъ способную оказію (подати) переслати до Префекта друкарнѣ Єпіскопскои въ Перемышли (а вö Львовѣ на руки всечестного Отца Михаила Малиновского, проповѣдника святоюрского). Арти́кулъ ко́жній (sic!) ма́є быти добре пöдпи́саный, село́ або мѣсто та Циркулъ, де поученіе было говорено, выраженноє, що во Бібліотецѣ Бесѣдъ Духовныхъ на кöнци додастся. — Цѣна пöдписки на Журналъ Бібліотека Бесѣдъ Духовныхъ складающійся зо 6-ти книжочокъ за цѣлый рöкъ становится 1 римскій въ срѣблѣ; тому́ єдна книжочка 10 крайцаровъ, а єденъ аркушъ два́ крайцари въ срѣблѣ коштує, и выходити має що рöкъ, почавши вöтъ року 1846.

Всечестныи оуряды деканальныи благоволятъ оусердно прїймити на себе трудъ собѣ пöдручныхъ священникöвъ приве́сти до пöдписки и таковыи грошї вöтсилати на руки Преф́екта друкарнѣ Епіскопскои въ Перемышли. Доля Гали́цко-Русского языка, тѣсно случена єсть съ оуспѣхомъ сего́ Священьству русскому такъ полезного журнала.

Г р у́ ш о в а — дня 20/8 Декемврія 1845

Imprimatur — Редакктöръ Іосифъ Лѣвіцкій, парохъ Грушöвскій

Lemberg 27 December 1845
Kanhofer

Не думаю коментувати сього документу — він сам за себе досить виразно говорить. Кидає він цікаве світло і на язикові погляди Левицького, і на його практику язикову та правописну; приятелі нашої «історичної правописі» можуть сим документом довго втішатися. Для історика літератури він має свою вартість яко автентичний причинок до розсліду темної доби нашого письменства перед 1848-им роком.

НАШЕ МОСКВОФІЛЬСТВО

Угода народовсько-австрійська витворила в нашім краю такий стан, що люди, котрих звичайно ділила пропасть, раптом найшлися так близько себе, що вистарчила крихітка злої волі, щоби їх перемішати в одну купу. Таке сталося з нами, руссько-українськими радикалами й галицькими москвофілами. Здавалось би, що хто має очі і читав хоч трохи уважно програму руссько-української радикальної партії та статті «Народу» з 1890 р., той не може перемішати сих двох напрямів. А преціньвийшло таке, що, власне, ті люди, котрі донедавна ще, бо до 25 падолиста 1890 р., самі, хоть про око, дружили з москалофілами, тепер побачили в нас не те що союзників д. Маркова і братії, а просто рабів російського деспотизму для того тільки, що і д. Марков со братією, і ми случайно найшлися в опозиції проти «нової доби» д. Романчука і товаришів*, хоч опозиція москвофільська та опозиція наша так само не похожі на себе, як програма наша не похожа на змагання москвофілів.

Що балаканка про наш союз із москвофілами, котра вийшла з не зовсім чистого джерела партійного роздразнення, на жаль, находить віру навіть у найщиріших народовців на провінції, у таких людей, котрі справді роблять честь назві «народовця» і котрих ми, при всій різниці поглядів суспільних, за їх характер і за їх діяльність серед народу вповні шануємо, — доказує нам письмо одного з таких людей, писане до нас сими днями. Містимо його тут з пропущенням назви автора й місця:

«Я знаю, що Ви, панове, щирі і світлі патріоти южноруські. Для чого ж Ви лучитеся з нашими кацапами-аристократами — ворогами розвою нашого народу? Для чого

Ви підкопуєте програму Ю. Романчука? Як ряд увидить, що значна часть русинів за програмою Р[оманчу]ка стоїть, тоді буде вспомагати розвій нашого народу, як же ж увидить, що за програмою Ром[анчука] мало русинів стоїть, тоді держатиме нас далі під..., як то ся сталo, коли дурні короткозорі русини помогли недругам нашим 1869 р. кинути угодові, а для руського народу корисні внесення пок[ійного] Юл. Лаврівського до коша. Не дай Боже, щоби тепер подібно не сталося з програмою посла Романчука. Апелюю до Ваших серць патріотичних, що мете підпирати програму посла Романчука, а не помагати нашим недомосковщеним зрадникам ю звалювати і знищити».

По нашій думці, ш[ановний] автор сього письма помішав з собою дві різні речі: опозицію проти програми Романчука і спільне поступування з москвофілами. Щодо першого скажемо, що проти програми Романчука ми виступаємо не в угоду москвофілам, не з неприхильности до розвою свого народу, а власне, для того, бо ми глибоко переконані, що програма та не може вийти на користь нашого народу, відвертаючи увагу інтелігенції від справ найважніших, підкопуючи енергію її в здобуванні прав для свого народу і в праці над його організацією та просвітою, деморалізуючи її сервілізмом супроти правительства, затісняючи свободу думок, переконань, вірувань і підкопуючи таким способом можність справді самостійного, широкого розвою народного. Ми противні програмі Романчука не через те, немов би ми симпатизували з яким-небудь деспотизмом, чи то російським, чи меттерніхівським, чи навіть гр[еко]-к[атолицьким] єзуїтським, а власне, через те, що кождий з тих деспотизмів маємо майже за однако шкідливі для розвою нашого народу і що програму Романчука, котра, коли не признає прямо де котрого з тих деспотизмів, то проти ні одного рішуче не виступає, маємо за реакційну і в значній мірі ворожою поступові нашого народу.

Що опозиція наша проти сеї програми не в нім не похожа на опозицію москвофільську, сього і доказувати не потрібно. Адже ж москвофіли зовсім не виступають проти програми Романчука, а противно, признають, що вона є, була і буде програмою всієї Галицької Руси ще від 1772 р.

Коли ж ми де в чому ставали в обороні москвофілів супроти бесідників та газетників «нової доби», так се не для того, що то були москвофіли, а для того тільки, що ми противні всякій нагінці за переконаннями, всякому проскробуванню думок, поглядів і віровань, чи то релігійних, чи політичних, чи національних. Запевне, боронячи принципу свободи, в прикладі до москвофілів ми не думали боронити самих їх поглядів ані, тим менше, солідаризуватися з ними. Та тільки нам бачиться, що з поглядами, переконаннями та віруваннями треба боротися доказами, наукою та освітою, а не поліцейськими мірами. Додамо, що, говорячи про москвофілів і боронячи їх від проскрипції, ми завсігди додавали, що говоримо про чесних москвофілів, то значить, ми мали на думці людей переважно з провінції, котрі з таких чи инших причин, триваючи при певних поглядах на нашу національність, в практиці являють себе такими ж щирими народолюбцями та защитниками конституційних свобод, як і найліпші з народовців. Що такі люди на провінції є, сього нам чейже ніхто не заперечить. Тільки таких людей ми й можемо назвати чесними москвофілами, а всіх тих, котрі, власне, не мають ніяких переконань, а справді працюють в наймах у слуг деспотизму за добру плату та впоюють в своїх читателів ненависть до свободи, погорду для рідного народу і його мови, ми, очевидно, ані не станемо називати чесними, ані не станемо з ними водити компанію. Противно, з ними, яко з ворогами поступу і розвою нашого народу, ми все і всюди боролися і будемо боротися.

Через те нам бачиться, що є деяке непорозуміння і в отсім письмі д. М. Драгоманова, котре ми дістали сими днями і на домагання автора містимо:

«До ситуації і я скажу, що, згоджуючись майже зо всім, що писано було про неї в "Народі", я запитаю: чи не багато вже даєте авансів галицькому москвофільству? Ви немов кличете до себе "общеруськість" в більше симпатичній формі, ніж вона виявлялась у Галичині, де вона була досі просто рутенщиною з замахами російської реакції. Я ж думаю, що в Галичині инша "общеруськість" і неможлива, і не корисна для народу. Російська Україна вже дуже втяглась у всеросійщину, а до того там українофільство са-

мо себе поставило так, що в російщині більше прогресивного елементу, ніж в українофільстві. У Вас же народовство все-таки має в собі більше нового европеїзму, ніж москвофільство. На собі й на близьких Вам особах з "Академического кружка" 1875—77 рр. можете бачити, що у Вас прогресист-москалофіл переходить до українства і що хто на сю дорогу не ступа, той зостається при рутенській реакції. Навряд, щоб і надалі було инакше. Коли б же й було инакше, то се навряд було б добре, бо все-таки існування серед одної нації двох мов: одної для вищої літератури, другої для нижчої — проява патологічна й шкідлива для загалу народу, бо затрудня природний ендосмос культурний.

Ось через що тепер у Галичині треба боронити москалофільську ідею від поліцейської проскрипції, треба притягати щирих і чесних москалофілів до спільної праці на користь демосу. Та тільки ж при першому треба вказувати москалофілам на потребність стати на поле загальних прав, котрі боронили від проскрипції всяку ідею й працю для неї, а при другому треба роз'ясняти й їм, а надто молодшим, що ширення культури серед народу не може йти при зневазі його мови. Галицьким радикалам треба ширити в Галичині те добре, що є в російській літературі і навіть, пожалуй, кинеться тепер новорутенська реакція в барвою українофільства, а при тому треба якнайенергічніше працювати й над своєю літературою на ґрунті народної мови і в дусі новоевропейської освіти так, щоб незабаром народ ваш і навіть більш культурна людина якнайменше мали потреби в літературі російській і взагалі в чужих літературах, щоб своя література вдовольняла їх якнайчастіше. Тим ви прислужитесь і для російської України, де нормальний стан речей з сього боку настане теж тільки тоді, коли російська література стане більше посередником між українцями і москалями, а далі й другими словянами, ніж домовою просвітньою справою і для українців, якою вона все-таки є й тепер, дякуючи, між иншим, недбалості й необразованості українофілів».

На се відповідаємо. Чи багато, чи не багато авансів ми даємо галицькому москвофільству, сього ми самі, очевидячки, не можемо зміряти. Нам бачиться, що ми взага-

лі не даємо йому ніяких авансів. Ми сказали виразно в 21 ч[ислі] з 1890 р., що народовці з многих причин нам ближчі, ніж москвофіли, а щодо сих остатніх, іменно до чесних, то ми ставили до них такі вимоги, що, сповнивши їх, вони, очевидно, перестали би бути москвофілами в теперішнім значінні. Ми не кликали до себе ніякої «общерускости», а тільки вказували людям «общеруских» переконань у Галичині дорогу, на котрій би вони могли більше користи принести народові, ніж тепер, а заразом указували їм, що консеквенцією їх «общеруских» поглядів було би писати «общерускою», чи то російською, мовою іменно для інтеліґенції. Конечно, ми не казали нічого про те, чи така «общеруска» література в Галичині була би корисна для розвою суспільности; ми згоджуємося вповні з д. Драгомановим, що вона була би проявою ненатуральною; щобільше, ми твердо переконані, що така література в Галичині, в теперішнім її політичнім зв'язку, зовсім неможлива, коли ж ми радили нашим москвофілам зважитися принципіяльно на таку дорогу, то мали ми на думці те, що, бажаючи писати «общерускою» мовою, наші москвофіли мусили би або її вивчитися, або, переконавшися, що се неможлива річ, писати народною русько-українською мовою. Чи сяк, чи так була би се смерть теперішній язиковій мертвечині, якою пишуть наші москвофіли, особливо для інтеліґенції, а се було би, безперечно, корисне діло. Ми переконані, що жива література може бути тільки дзеркалом живої суспільности, себто й її мови, і що на ґрунті суспільности русько-української живою може бути тільки русько-українська література. Инше діло відносини до існуючої живої російської літератури в Росії. Ми завше напирали й будемо напирати на те, щоби русини загалом, а особливо москвофіли, знайомилися з її передовими представителями. Що з сього виходила би й далі користь тільки для радикального українства, про се ми аж надто переконані.

Але ж, окрім літературного, можливе ще москвофільство економічне. Сам д. Драгоманов у 1 ч[ислі] «Народу» з сього року вказує на можливість такого, по своїй суті радикального москвофільства серед інтеліґенції, і ми не знаємо, чому би справді йому у нас не постати. Правда, і таке москвофільство не було би корисне для самодвигнення на-

роду, власне, тим, що опиралось би на фікції та підносило би повагу царя та ще самодерж[ця]. І проти такого москвофільства ми мусили би, очевидно, всіма силами боротися, хоч певно, що воно заставило би і наших народовців, і навіть правительство щиріше зайнятися економічними справами народу.

Затим, відносини австро-угорських русинів до людей у Росії не мусять кінчитися на одній прихильности до урядових верств, на котрих тепер стоїть абсолютизм.

Є ж уже й тепер круги чисто російські, котрі навіть борються з тим абсолютизмом, а проте стоять на становищі «общерускім». Чому ж не могла би у нас постати «общеруска партія», котра хотіла би піддержувати зносини, власне, з тими поступовими російськими «общерусами»? Що досі у нас москвофільство було на ділі рутенством з нахилом до абсолютизму, сьому не будемо перечити, хоч були й серед нього одиниці, котрі писали напівсоціялістичні «Гадки о власности» (Лозинський*) та сатиричні вірші на конституцію 4-того марта 1849 р., котра була накинена австрійським урядом (Л. Данкевич*).

Або хоч би такий Осафат Кобринський*, в котрого голові могли погодитися проекти соціялістичного устрою громад з дивоглядною радою — покинути всякі живі мови і писати по-старослов'янськи! Конечно, одна ластівка весни не чинить, і два-три чоловіки з такими поглядами не вчинять партії, та все-таки сам факт існування таких людей показує, що москвофільство в Галичині не мусить бути рутенством.

Се, зрештою, бачимо і з приміру инших народів, де, як напр[иклад], у Сербії, москвофіли є радикалами. Така москвофільська партія можлива у нас при зрості світської інтеліґенції та освіченого мужицтва. Що вона могла би бути корисна навіть для справи свободи в Росії, — се легко зрозуміти.

Се ми мали завважити на уваги д. Драгоманова. На все ж инше в його письмі не потребуємо відповідати, бо ми і теоретично з тим годимося, і практично, власне, те робили, що він радить.

Скажемо ще кілька слів про инші закиди, підношені деякими українцями проти руcько-українських радикалів,

а головно проти редакції «Народу», з поводу нашого буцім-то москвофільства. Закидають нам головно поміщення буцімто цареславної статті д. М. Ф. про десятиліття панування Олександра III, похвалу творам Успенського* і взагалі відношення літератури російської як чогось такого, з чим слід знайомитись русинам, занедбання оборони руського-українського письменства, напр[иклад], проти уваг Пипіна в його рецензії «Історії р[уської] літератури» Огоновського і взагалі маловаження національної справи.

Заміти сі почасти походять з недостаточної знайомости того, що було писано в «Народі», не досить пильного або надто пристрасного сторонничого читання того, що там було написано, або, врешті, порушують справи спірні і не досить ще вияснені, справи, в котрих повинна бути допущена свобода думки й розмови. До таких спірних справ ми відносили би значіння російської літератури для галицько-руської публіки.

Не вдаючися в ніякі докази, відкличемося тут тільки до статей д. Чудака, друкованих 1889 р. в «Зорі», і до того, що проти сього було писано в «Правді»*.

Д[обродій] Чудак доказав там фактами з історії розвою Галичини, яка користь вийшла для гал[ицько]-руської інтеліґенції зі знайомости з літературою російською, а також підніс те значіння, яке та література виробила собі тепер в цілім просвіченім світі. Проти тих фактів змогла «Правда» навести тільки дуже поверхові уваги ішпанця Хенера* про деякі твори російської літератури, а також те, що, крім немногих чільних писателів, література російська складається з маси писателів бездарних та ретроградних.

Очевидно, що ми тих писателів бездарних та ретроградних нікому не захвалюємо. Зрештою, то само і не раз навіть в ще більшій мірі можна сказати і про всяку иншу літературу европейську, та ніхто ж не буде промовляти проти ширення німецької літератури для того, що там є маса Коцебу*, Мозерів*, Шентанів*, Кенігів* і т. д. і що їх писання чинять більшість усього друкованого по-німецьки. В літературі, як і всюди, звичайно меншість має рацію.

До таких спірних справ належить також обов'язкова полеміка з Пипіним по поводу його рецензії.

Конечно, ми дуже добре бачимо хиби тої рецензії, та нам бачиться, що там, де Пипін х о т і в підкопати ідею самостійности южноруської літератури, там він тільки дав сумне свідоцтво своїй власній логіці й науковости. Його ж основна теза, що самостійну літературу має тільки той народ, що має самостійну державу, щодо своєї наукової стійности може гідно стати побіч тези д. Огоновського, що самостійну літературу має тільки той народ, що має самостійну державу. Тут можна сказати сміливо: один за вісімнадцять, другий без двох двадцять. Що ж до націоналізму, то ми вважаємо потрібним сказати ось що. В своїй програмі руcько-укр[аїнська] рад[икальна] партія виразно заявила і навіть своєю назвою зазначила, що стоїть на національнім руcько-українськім ґрунті. Наші завзяті націоналісти закидали тій програмі, що вона справу національну поставила десь у куточку, а не піднесла на самім переді. Вони не вміли чи не хотіли добачити, що націоналізм є остаточно сумою прикмет і потреб нації і що коли ми в своїй програмі старались узгляднити всі ті прикмети, обняти та вдоволити всі ті потреби, то ми тим самим поставили націоналізм не назаді, ані напереді, але в основі всієї нашої програми. Бо коли ми домагаємося повних горожанських прав для кождого русина, для кождої громади і провінції руcької, то очевидна річ, що се мусить значити повноправність для всієї Руси. Коли ми домагаємося поправи економічного биту руcького робучого люду, то се значить, що домагаємося першої і головної основи для всякого, отже ж, і національного розвою того люду. Коли ми домагаємося повної освіти для кождого русина-українця на його рідній мові, то чейже се значить, що ми хочемо бачити сю мову якнайвище розвитою і рівноправною з усіма мовами просвічених народів. Якого ж вам іще націоналізму потрібно? Самостійности руcько-укр[аїнського] народу від польського і великоруського ми через те не ставили в програму, бо, по-нашому, се річ не програмова, т. є. не така, до котрої треба би змагати, але се факт, котрий ми признаємо елементарним. Що ми признаємо той факт і числимося з ним, то є, що ми фактично не тільки не перестаємо бути русинами-українцями, але противно, віддаємо всі свої сили роботі над піддвигненням добробуту, освіти й письменства

руського-українського народу — сього чейже ніхто не заперечить.

Тільки ж, говорячи про національний розвій, національну літературу і т. и., ніколи не треба забувати, що розвій та просвіта взагалі діло інтернаціональне, оскільки вони означують призбирання певного засобу інтернаціонального знання, теоретичного й прикладного, вироблювання певного круга привичок, поглядів та установ, що характеризують всякого освіченого чоловіка і взагалі вступ нашого народу в той круг міжнародної праці фізичної й духової, що відбувається через обопільну обміну всяких здобутків і в'яже ті народи немов ув одну тісно зорганізовану спілку. Введення нашого народу в сю спілку освічених народів ми вважаємо конечною метою всякої праці нашої інтеліґенції, і тільки на сій дорозі ми бачимо можність нашого національного розвою. Націоналізм, котрий би старався відгородити нас від такої спілки з освіченими народами, ми вважаємо напрямом шкідливим, китайським. Те саме треба сказати й про національну літературу, котра у нас доти не стане справді національною, доки не буде правдиво людською, т. є. доки не буде в національній формі, т. є. рідною мовою, без ніяких патріотичних чи національних оглядів зображувати дійсних людей, яких виплоджує наш край з його географічними, кліматичними, етнографічними та суспільно-політичними особливостями. Шукаючи ідеалу чисто людського, будьмо певні, що тим, власне, будемо змагати й до ідеалу національного, бо ж поза ідеалом чисто людським ніякого ідеалу взагалі нема.

ІВАН НАУМОВИЧ

Певно, всі ви, панове громада, чули або читали вже про смерть Івана Наумовича, славного писателя руського, що був колись попом у Городку, потім у Перемишлянах, далі в Стрільчі коло Городенки, а нарешті в Скалаті, стратив сю парафію, перейшов на православіе і виїхав у Росію, де отсе недавно (17 серпня) й умер в містечку Новоросійську над Чорним морем. Многі з вас, що бували на зборах общества Качковського давнішими роками, певно,

й бачили його особисто, многі чули про нього, коли він іще був послом до сойму, а відтак і до Відня, а вже певно мало є письменних селян і міщан, котрі би не читали його книжечок і газет, його «Науки» і «Руської ради».

Мусить то признати небіжчикові і найбільший неприхильник, що заслуга його коло духового розбудження нашого народу є дуже велика. В часі, коли освічені русини сварилися з поляками за азбуку та календар, між собою — за дзвінки, бороди та обряд церковний, далі — за мову і правопис, Іван Наумович був одним із перших (попри небіжчику Трещаківським*), що хоч десь-колись обертався зі своїми писаннями просто до народу, до селян і міщан. В р. 1860 видав він маленьку книжечку п[ід] з[аголовком] «Ластівка для руських дітей», і від того часу все частіше появлялися його праці, призначені для простого народу.

Але властива широка і голосна його праця над просвітою руського народу почалася аж десь від 1870 року. Вже перед тим письменні русини розбилися були на дві партії: одні казали, що для нас нема рятунку, коли не опремося на своїм народі, не будемо дбати о те, щоби його піднести, просвітити, зробити заможним і розумним. А щоби до сього дійти, треба нам подавати народові науку і просвіту в його мові, такій, якою він говорить щодень, якою зачали були ще перед 30 роками у нас писати Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький, Никола Устиянович, Рудольф Мох* і ще кілька письменників. Ті русини, що так говорили, називалися народовцями; названо їх також українолюбцями за те, що вони вважали наш руський нарід у Галичині таким самісіньким, як і руський нарід в полудневій Росії, або Україні, і намагалися потрохи писати мовою, подібною до тої, якої вживали славні українські писателі Тарас Шевченко, Грицько Квітка, Марко Вовчок і др[угі].

Друга партія, котра себе називала старою або твердою, говорила, що й вона хоче підняти народ руський у Галичині, але думала се зробити иншими способами. До тієї партії належали переважно старші попи, виховані ще за часів панщини; вони привикли змаленьку дома говорити по-польськи, хлопа і його просту мову вважали чимось підлим, поганим, негідним уваги освіченого чоловіка. Вони хотіли

його піднести так, щоби він убирався і жив по-панськи; встидно їм було признатися, що панською мовою вважають польську, і для того почали шукати якоїсь иншої, котра би була хоч і не направду панська, та бодай не проста, не подібна до тої, якою хлопи говорять. Писати тою хлопською мовою люди з старої партії вважали собі за встид, хоч самі, крім польської та німецької, звичайно тільки нею балакали. Вони почали видумувати собі різні викрутаси, що нібито тою простою мовою ніяк не можна переповісти всієї тої мудрости, яка була в їх головах, і для того треба конче добирати слів староцерковних, «із Писанія», домішувати до них ще московських та польських, і аж тоді вийде така мова, що вже, мовляв, не встид буде в губу взяти.

Наумович, уроджений ще 1826 року і вихований попольськи при дворі графині Мірової, а далі в руській семінарії, котра тоді ще велася по-польськи, належав також до тої «старої», то значить попівсько-панської партії. І він уважав мову простого народу руського підлою, поганою, вбогою та неспосібною до вищого розвою, і коли писав дещо сею мовою, то тільки для того, що простий нарід, до котрого він обертався, не розумів инакше. Пишучи для освічених людей у «Слові» або деинде, він уживав иншої, «твердої», а властиво недоладно помішаної мови, і навіть не раз остро нападав на тих, котрі говорили, що ми повинні все, і для простих, і для вчених, писати нашою простою, народною мовою. Правда, своєю твердою, книжною мовою Наумович говорити не вмів і, наприклад, у соймі говорив зовсім так, як посли селяни, а на своїм процесі говорив по-польськи, хоч у суді всі розуміли по-руськи.

Але вернімо ще раз до р. 1870. Пару літ перед тим народовці зав'язали у Львові товариство «Просвіту» і почали видавати книжечки для народу. Перші книжечки «Просвіти», що мали назву «Зоря, читаночка для селян і міщан», а були впорядковані д. Омеляном Партицьким, дуже сподобалися простому народові по Галичині, так що їх швидко розкуплено до остатку. Книжечки ті сподобалися дуже і Наумовичеві і він заявив охоту писати для «Просвіти». Але по якімось часі надумався і не захотів допомагати людям з иншої партії своєю працею. Він почав видавати в Коломиї дві часописі для народу: «Руську раду», а потому «Науку».

Були се перші справді народні часописі, і перший раз тут заговорив освічений русин до простого народу о справах політики, держави, церкви і науки. Тим-то й не диво, що люди наші з великим запалом кинулися до тих часописів. Правда, підбивали їх до сього попи; в дуже многих селах виписували «Науку» за церковні гроші. Але все-таки не можна заперечити, що дуже много селян і міщан наших тільки на «Руській раді» і «Науці» привчилися читати газети і чекати щомісяця чи що другого тижня на друковане слово з Коломиї або зі Львова. Я сам був тоді ще учеником нижчої гімназії в Дрогобичі і пригадую собі ту радість, з якою ми, вбога та малосвідуща молодіж, вітали кожде нове коломийське видання і як ми гордилися таким писателем, як Наумович. Правда, швидко ми побачили значні хиби в його писанні і побачили, що гордитися ним перед світом нема рації, та все-таки ми, читаючи щоразу то нові його писання, мусили признати, що вони, при всіх своїх хибах, о котрих скажемо далі, писані були живо, з теплим чуттям і здоровим розумом. При тім же «Наука» була порядкована добре: ми знаходили там займаючі оповідання про повстання землі (геологію писав син Наумовича, доктор Микола Н[аумович], що тепер живе в Києві), другі цікавилися поясненнями Письма Святого, инші — сільським політиком Струком, а повісті Наумовича («Крислаті тополі», «Онуфрій Грушкевич»), а особливо його оповідання про свої молоді літа зацікавлювали всіх і декому навіть видавалися ділами дуже великої літературної вартости.

Наумович і його приятелі мали ще одно добре, чого не мали і не мають досі народовці: вони вміли використати хвилі розбудження народного, не боялися руху і гамору, вміли, як то кажуть, плисти за водою. Користаючи з розбудженого коломийськими часописами запалу серед народу, Наумович в р. 1874 скликав велике віче у Коломиї, де ухвалено заснувати нове просвітнє товариство і назвати його по ім'ю помершого в Кронштадті в Росії самбірського судовика — Обществом імени Михайла Качковського за те, що Качковський*, умираючи, лишив кількадесят (зразу казали, що 120, потому зійшли на 80, а нарешті на 40) тисяч ринських на просвіту народу. Гроші ті по кількох роках дістало до рук Общество, і для того могло видавати більше

книжечок, ніж «Просвіта», котра стояла тільки власною силою. Як засновник Общества Наумович зразу працював пильно, писав книжечки, промовляв на зборах. Але звільна охолов якось; в товаристві вели перед ті люди, що сиділи в місті (зразу в Коломиї, а від 1876 у Львові), а Наумович любив тільки таку роботу, де він міг бути напереді.

Послования в соймі і в Раді державній привчило Наумовича вважати себе батьком народу, якимось начальником і політичним чоловіком, хоч, правду кажучи, діяльність його в тих радах посольських не принесла для русинів майже ніякого пожитку, а дуже часто шкодила їм. Наумовича вибирали на посла, доки уряд хоч потрохи помагав русинам супроти польських панів. Коли ж обставини змінилися, і русинам треба було самим про себе дбати, то Наумович при виборах до сойму в 1879 році упав зо встидом, діставши зі свого повіту всього тільки один руський голос. Се переконало всіх русинів, що його популярність, хоч і заслужена, була все-таки більша від заслуги, була потрохи штучна і не основана на правдивій, щирій і свідомій любові народу. Се було доказом, що в дотеперішній діяльности його були якісь важні хиби, котрі їй шкодили. Я вже вперед натякав на ті хиби; в часі найживішої діяльности Наумовича в р. 1870 до 1876 вони виступали чимраз виразніше.

Хиби Наумовича випливали з двох джерел: з його особистої вдачі та виховання і з його попівського становища. Наумович, хоч замолоду пройшов досить тяжку школу життя (якийсь час був навіть робітником у млині і носив мішки до млинниці), все-таки був чоловік м'якого характеру. Безмірно вразливий, він раз у раз хитався в своїх постановах у різні боки, скакав з одної крайности в другу, був попросту невільником свого окруження: прочитає якусь книжку, послухає розмови якогось розумного або хоч би тільки енергічного чоловіка — ого, вже зараз переміняє свої думки, валить те, що вчора будував, а будує нове, щоби завтра під иншим вражінням так само валити. Ні в якій речі на його погляди не можна було спуститися в статтях його, особливо в тих, що були друковані в «Слові», а також в його промовах соймових, загалом там, де він виступав більше щиро, цілою своєю особою, ви найдете дво-

ну мішанину найрізніших, часто суперечних думок, нахапаних з різних боків і не переварених у власнім мізку. От тим-то й не диво, що думки у нього не в'язалися з ділами, що він говорив одно, а робив друге. І так він дуже часто говорив про згоду всіх русинів, а на ділі, де тільки міг, помагав ятрити одних проти других і перший у своїх писаннях поніс партійну суперечку освічених русинів і між простий народ, почав мужикам наговорювати всякі нісенітниці на народовців, лаючи та висміваючи їх не раз дуже негарно. Він говорив і писав о піднесення простого народу, а на ділі яко піп дер той нарід далеко гірше, ніж не один такий, що не видає себе за такого великого народолюбця. Оскільки я чував, ані в Стрільчі, ані в Скалаті руські парафіяни не любили Наумовича і не вірили йому; се бувало, мабуть, з кождим, хто ближче познайомився з сим чоловіком.

З вразливою, рухливою, а неглибокою вдачею Наумовича тісно в'язалася його спосібність швидко і гаряче перейматися всім, запалюватися до різних речей і розбуджувати запал у других. Він міг в одній хвилі говорити врочисто до зібраного народу, зараз потім жартувати і балакати про речі дрібні, а по хвилі знов вернути до врочистого тону. Коли хтось збере і видасть його листи, то з них можна буде бачити, як життя з його різними пригодами грало на тім чоловіці, як на дуже чуткім інструменті: нині велика радість із-за якоїсь дрібниці, завтра безмірний смуток із-за якоїсь також дрібної невдачі, раз недовірливість до найближчих людей, то знов прямо легкодушне полягання на слові першого-ліпшого малознайомого чоловіка; раз певність себе і віра в свою силу, то знов легкодушна боязливість і пересадна, не раз аж смішна, тривога. Все те досить добре показалося під час його процесу у Львові. Коли до сього додамо незвичайний дар слова, не так в говоренні, як в писанні, а також поважну і навіть гарну зверхню поставу, то будемо мати нарис родимої вдачі Наумовича.

Що ж дала йому школа, що дало виховання? Наумович був сином небагатого народного вчителя; мати його була попадянка і вона, певно, виховала його в традиції давнього попівства і з тою надією, що він буде попом. Попівство наше від часу переходу Галичини під Австрію перейшло кілька ступенів розвою. Австрія застала в Галичині попів диких

і темних. Були се звичайно прості селяни, трохи заможніші і вчені остільки, що вміли трохи читати і писати (не раз і того не вміли); «коли маєш сто кіп, то будеш піп», — зложено про них приповідку. Їх було в краю дуже багато, не раз по три, по чотири в однім селі. Вони жили на своїх або на церковних ґрунтах і мали хіба остільки доброго, що не робили панщини, хоч їх синів пани не раз силувалися гнати на панщину. Зате доходи їх від парафіян були невеликі; уряд польський не давав їм нічогісінько, пани-поляки також рідко коли щедрилися для руського попа, і для того ті попи мусили весь вік робити на ґрунті, орати, сіяти, косити і молотити так само, як їх парафіяни, і загалом дуже мало чим різнилися від простих мужиків. В р. 1680 львівський єпископ Шумлянський* остро заборонював попам ходити до церкви в ходаках та простих «сермяжиських та кучмиських», а ще 1794 р. німецький урядник Краттер видів довкола Львова по селах руських попів, як з люлькою в зубах і з батогом в руках поганяли коней, везучи снопи з поля, а один піп, до котрого він зайшов у хату, кинувся навіть цілувати в ноги, а потому не мав чим утрактувати його, як тільки горівкою, що була в пляшці, затканій сіном. Певна річ, були й тоді межи руськими попами люди розумніші і більше вчені, але таких було мало.

Австрійський уряд узявся сьому зарадити, повстановлював школи, котрих не пройшовши, не можна було бути попом; запровадив семінарію для виховування руських попів, зразу в Відні, потім у Львові, запровадив навіть руське навчання у Львівськім університеті, і ось за яких 10—20 літ виховалося ціле покоління попів нової школи, котрих пізніше названо попами «старої школи». Ті попи, з котрих декого ми ще затямили, були вже зовсім не ті люди. Уряд австрійський зменшив значно число попів, але тим, котрі лишилися, стало геть-геть простовільніше жити. Із забраних дібр монастирів і давніх фундацій церковних утворено «фонд релігійний», з котрого почали попам давати невеличку пенсію в додатку до їх доходів із господарства і від парафіян за треби. Попи не потребували вже самі робити в полі, помалу зрівнялися з дрібнішим панством, почали витворювати з себе верству, вищу від мужиків, не подібну до них і освітою, і способом життя, і одежею. Швидко вони

почали відрізнюватися від мужицтва і мовою. Руське навчання в вищих школах у Львові недовго тривало і не дуже було добре: спаношіле попівство і мовою почало липнути до того панства, яке бачило довкола себе, — спольщилося. Вже около 1820 року многі попи не тільки говорили дома зі своїми родинами по-польськи, але навіть казання в церквах говорили по-польськи; по містах і містечках се було заведено з давен-давна. Ся польщина в попівських домах руських у Галичині тяглася аж до часу конституції 1860 року, а декуди не перевелася ще й досі. І не можна сказати, щоби ті попи були з душі поляками: противно, вони не раз навіть дуже гарячі руські патріоти, навіть щиро ненавидять поляків, а все-таки говорять дома і між собою по-польськи для того, що се по-панськи; говорити в родині по-руськи вони вважали би чимось незвичайним, так, як коли би їм хто казав замість реверенди з чорного, м'якого сукна надіти хлопську гуню або кожушину. От із такої то спольщеної попівської сім'ї походила мати Наумовича і в такім панськім дусі виховувала своїх дітей.

Мавши 12 літ, Наумович дістався до Львова, у двір графині Мірової, гарячої польки і богомілки, прихильниці єзуїтів, котрих завше по кілька при ній крутилося. Кількалітній пробуток в тім великопанськім гнізді скріпив тільки панські уподобання і апетити Наумовича. Єзуїти привчили його того комедіянства, тої готовности при кождій нагоді напускати на себе якусь велич, якийсь вид пророка і вчителя, о котрий ми вже згадували. Сліди тої шляхетсько-єзуїтської школи лишилися у Наумовича до кінця життя.

Школи, в котрих учився Наумович, були німецькі. Вчили в них загалом добре, хоч застарілим способом та не допускаючи до них ніяких свіжіших думок, а особливо нічого, що нагадувало би рідну мову і рідну бувальщину. Правду кажучи, русини не дуже-то й хапалися згадувати про свою бувальщину, а згадували найбільше поляки про свою Польщу і свої повстання. Ще від 1831 року, а то й давніше, були серед польської молодіжі тайні товариства, в котрих молодіж познакомлювалася з польською бувальщиною, з польськими писателями, друкованими за границею і заказаними в Австрії, і з новими думками про відбудування Польщі через увільнення народу з панщини. Уряд

остро переслідував ті товариства, молодих людей арештовано купами, а в р. 1841 аж 40 їх засуджено було на смерть, і тільки просьби цілого краю спонукали цісаря увільнити їх від кари. Та багато з тих людей гнили довгі роки в тяжких криміналах та в оковах у фестунках в Куфштайні та Шпільбергу, і тільки в р. 1848 за конституції їх випущено на волю.

Легко зрозуміти, що вийшло в такій школі з Наумовича. Його жива натура потягла його туди, де він бачив хоч живі думки, бо живого діла в тім часі не було ні для кого. Він зробився польським патріотом і, навіть вступивши до семінарії духовної, думав про Польщу, а коли в цвітні 1848 року польські арештанти вертали з в'язниць до Львова, Наумович разом з купою иншої молодіжі вийшов їм назустріч і належав до тих, хто в пориві радости випрягли коні з возів, що везли тих мучеників, і самі з парадою затягли їх до міста. Власті семінарські, котрі тоді напрочні були проти Польщі, покарали його за те і вигнали з семінарії.

В польській рогатій шапці пустився Наумович пішки додому; бачив на власні очі ту радість, яка огорнула наш нарід по знесенні панщини, чув на власні вуха, як неприхильно руський нарід говорив о поляках і польських змаганнях — будувати Польщу на руській землі. Се потрохи отямило Наумовича, а коли руський селянин на мості в Заліщиках зірвав з нього конфедератку і, кинувши її в Дністер, сказав: «От так піде й твоя Польща!» — то Наумович привстидався і постановив собі бути русином і працювати для піддвигнення руського народу. В слідуючім році його прийняли знов до семінарії, він скінчив її і висвятився на попа. Тим часом конституцію скасували, і знов настали лихі часи, коли не можна було нічого політичного робити. Наумович зайнявся господарством, а особливо садівництвом та пчільництвом, і написав о тім дещо по-руськи і по-польськи. Аж від року 1860, коли у нас наново настала конституція, Наумович став більше знаний у нашім краї. Його вибрано на посла до сойму, пізніше з сойму вибрано його послом до Ради державної до Відня. Правда, яко посол не зробив він собі великої слави, не вмів відчути широких політичних потреб народу ані боронити їх, а не раз ви-

глядало так, що допоминався більше о запомоги і ласку для себе і для своїх дітей та свояків, ніж для народу.

Так само не можна назвати вдатними його повісток і віршів, виданих перед 1870 роком. В деяких ширив він попросту темноту і забобони, відрікався західної освіти і голосив, що для руського народу вся мудрість і освіта лежать не в машинах, а в книгах церковних. Не можна сказати, щоби й пізніше він значно перемінився; противно, маючи малу освіту, а живу вдачу, він хапався то за те, то за се, а звичайно за таке, що правдиво вчені люди відкидають набік. Широко розказував він у своїй «Науці», напр[иклад], про гомеопатію, т. є. лічення дрібненькими порошками, котрі властиво нікому ні в якій слабости не помагають. Пізніше вхопився так званого спіритизму і магнетизму, т. є викликування духів і лічення через дотик руки, і про все те розказував народові чудеса, на котрі освічений чоловік тільки плечима може здвигнути.

.Та проте, значення «Руської ради» і «Науки» Наумовича було велике для того, що говорив він до народу живо, зрозуміло, переконуюче. З часом змінив він свої погляди на західні народи і кликав наших людей, щоб ішли за ними. Се сталося тоді, коли він проїздився трохи по чужих краях, побачив життя хлопів німецьких і инших і переконався, що на машинах чоловік все-таки багато більше навчиться, ніж на старих церковних книгах. Але в тім самім часі він кликав освічених русинів у «Слові», щоби вертали назад до народу, то є щоби позбувалися всього того, що їм дала освіта і наука. Як бачите, не дуже ясно мусило бути в голові того просвітителя народу, коли він міг одним духом тягнути і взад, і вперед, до світла і до темноти. Тимчасом ім'я Наумовича стало голосне не тільки в Галичині, але й у Росії. Цікава річ: один з перших росіян, що звернув увагу російської громади на Наумовича і його роботу і сказав про нього прихильне слово, був українець Михайло Драгоманов, той самий, проти котрого думок і особи пізніше Наумович і його друзі найзавзятіше вороювали. Швидко звернули на Наумовича увагу й инші росіяни, високі царські урядники та пани, як княгиня Черкаська, котра своїм коштом умістила Наумовичевого сина Володка в великопанськім пансіоні (бурсі) в Москві. Знайомість з та-

кими людьми не вийшла на добро Наумовичеві; він почав і поглядами своїми хилитися ще більше на бік панства та російства, а то попросту почав і вислугуватися тим панам як міг. Не все з того часу нам відомо про його роботу і не все, що відомо, можна ще тепер розповідати. Досить, що, ставши раз на слизькій дорозі, Наумович покотився вниз, дійшов аж до немудрої комедії з православієм у Гниличках і до процесу кримінального, в котрім був засуджений на 6 місяців в'язниці, а крім того, стратив парафію у Скалаті.

Вийшовши з в'язниці, Наумович опинився як на леді. Не знав, що робити: чи лишатися в Галичині, чи перейти й самому на православіє і забиратися до Росії. Він зважився на се друге. Але в Росії не знайшов щастя, хоч в своїй «Науці» та инших газетах писав очевисту неправду про те, який то рай у Росії, яке там щастя для простого народу і як там йому самому добре. Люди, що бачили там його життя, оповідали зовсім не те, та й сам він у листах, що друкуються тепер в нашому часописі «Народ», писав до свого близького знайомого ще в 1888 році, що «положення його страшенне».

Оте положення й увігнало його перед часом до гробу. Була се велика сила, котра не вміла себе шанувати і для браку доброї науки та твердого характеру не могла розвинути широко крил. Наш руський нарід довго буде з подякою тямити його ім'я, але вже й нині час йому те знати, що в словах Наумовича побіч доброї пшениці є дуже а дуже багато полови, куколю і дурійки, і що так, як є, слова ті на хліб насущний для нашого народу тепер непридатні.

ЗАБУТІ ВІРШІ СТ[ЕПАНА] РУДАНСЬКОГО

В книжці Каленика Шейковського «Опыт южнорусского словаря, том первый, выпуск первый, Киев, 1861 г.» находимо на стовпцях 144—147 під словом «Бусел» ось які слова: «По легенде, известной у подолян, птица эта произошла из человека. Считаем уместным привести здесь отрывок, относящийся к этой птице, из вполне народной и величественной поэмы знаменитого г[осподина] Руданского "Лірникови думы". Заметим мимоходом, что народ-

ные верования здесь уже изменены под влиянием христианства». Далі йде поміщена нижче вірша, під котрою в скобках приписано: (Дума п'ята: X—XI). Із сих слів бачимо, — лишаючи вже на боці те, що д. Ш[ейковський] зве в них Руданського, тоді ще студента медицини в Петербурзі, звісного в літературі ледве з двох-трьох віршів, знаменитим, а його поему «величественною», — що Руданський в Петербурзі написав якусь поему чи, радше (судячи з отсеї вірші), цикл віршованих оповідань п[ід] з[головком] «Лірницькі думи», що твір сей обнимав щонайменше п'ять частей, з котрих кожда мала по 10 або й більше розділів, значить, міг містити в собі 50 або й більше оповідань, котрих тема взята була з народних уст, і що д. Шейковський мав сей твір у руках, дуже його вподобав і виписав з нього одне оповідання. Від того часу про «Лірницькі думи» ніде нема ані згадки, сам Руданський нічого з них не публікував, і коли нема їх у звісних досі властителів рукописів Руданського, то одиноким, хто міг би про них подати відомість, є живучий у Елабузі д. Шейковський. Зачуваємо, що на Україні лагодиться видання повної збірки творів Руданського, і для того, передруковуючи тут віршу про бусла, звертаємо увагу ш[ановного] видавця на «Лірницькі думи», котрі коли б віднайшлися, певно, мали би велику вартість, коли вже не поетичну, то бодай етнографічну.

ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

У позавчорашньому «Ділі» знаходимо розлогий звіт про загальні збори руського Товариства імені Шевченка*, які відбулися в неділю.

«Це загальне згромадження буде записане в хроніці цього товариства як надзвичайно важливий момент у його розвитку і поступу. Збори ухвалили провести розпочату кілька літ тому ґрунтовну реформу товариства в "Наукове товариство імені Шевченка", яка готувалася до цього часу».

Збори відкрив заступник померлого голови Гладиловича* проф. Вол. Шухевич*, вшановуючи теплими спогадами пам'ять покійного. Далі прозвітувалися пп. В. Коцовський і К. Паньківський*: перший — про діяльність організації, другий — про матеріальне становище Товариства. Після короткої дискусії обидва звіти було схвалено, а керівництву висловлено довіру.

Із полагоджених справ на найбільшу увагу заслуговує ухвалена зміна статуту Товариства. Слід пригадати, що Товариство імені Шевченка бере свій початок від щедрої пожертви однієї громадянки з України*, котра дала 12 тисяч рублів на заснування у Львові українського (малоруського) наукового товариства, яке б сфокусувало в собі духове життя усієї України і Галицької Русі. Отримавши ці кошти, галицькі народовці вирішили, що для досягнення такої мети насамперед потрібна друкарня. Тож утворили товариство, але хіба що тільки pro forma[1], бо налічу-

[1] Формально *(латин.)*. — *Упоряд.*

вало воно завжди і налічує досі незначну кількість членів, від 30 до 40 (на останніх загальних зборах було лише 22 голосуючих, причому, як твердить «Діло», їх було більше, ніж звичайно у минулі роки), а головним інтересом була друкарня. На жаль, інтерес цей вимагає коштів, знання справи і тривалого нагляду. А грошей, офірованих із Росії, виявилося замало, слід було залазити в борги, «платити фрисові», як висловився пок[ійний] Гладилович, а тимчасом справжня мета Товариства — організація наукової праці — залишалася занедбаною. Щоправда, впродовж свого 18-річного існування Товариство видало кілька наукових праць своїх членів (Огоновського і Целевича)* і розпочало 1885 року видавати літературний часопис «Зоря», але все це не стосувалося загалом Товариства як такого, не було наслідком т о в а р и с ь к о ї наукової праці; «Зорю», наприклад, донині редагують і заповнюють люди, які не є членами Товариства.

Лише кілька літ тому, під натиском українців, виник намір реформувати Товариство і організувати в ньому наукову роботу. Щоправда, ухвалення зміненого статуту, який склали пп. Олекс. Барвінський та Ів. Франко, зволікалося кілька років через небажання деяких членів цієї реформи, і лише минулої неділі ця справа врешті завершилася успішно. Не зрушилася з місця і справа періодичного видання — «Наукових записок» Товариства. Це видання зініційовано старим способом: його редакцію доручено проф. Целевичу, й на тому все; і ось проф. Целевич вже три роки редагує ці «Записки» й до цього часу не зредагував нічого ані не підтвердив результатів свого редагування на зборах.

Згідно з новим ухваленим статутом метою Товариства є плекання і розвиток науки рідною мовою, плекання мистецтва, збирання і зберігання усяких пам'яток, старожитностей і наукових цінностей Русі-України. Засобом для цього будуть: наукові дослідження з української та слов'янської філології, з історії руcько-української літератури і мистецтва, з історії і археології України-Русі, а також із філософських, політичних, економічних і правничих, математичних, природничих із географією та лікарських наук; лекції, наукові розвідки та дискусії; з'їзди вчених, письменників і митців; видання «Наукових записок» Товари-

ства та інших наукових праць; збирання матеріалів для музею і бібліотеки; премії і допомоги для вчених і письменників; утримання власної друкарні.

Товариство розіб'ється на три секції: філологічну, історико-філософську та математично-природничо-лікарську. Для наукових справ у кожній секції може обиратися окрема комісія. Товариство вирішує свої справи на загальних зборах, на засіданнях секцій і комісій. Засідання секцій повинно відбуватися щомісяця, а загальні збори — щороку. До товариства входять дійсні члени, які платять 2 зл[отих] вступних і 3 зл[отих] річного внеску, засновники, які вносять одноразово 50 зл[отих], і почесні члени.

Оце є проект нового статуту. В принципі, йому можна лише поаплодувати; якщо, однак, згадати, що Товариство налічує неповних 40 членів, з яких ледь чи 22 з'явиться на збори, то скидається це радше на сміх, ніж на серйозну справу. Зрештою, ті люди, які керують Товариством, безсумнівно сподіваються, що на підставі нового статуту, в разі його затвердження, перелік членів потужно зросте, і Товариство зможе розпочати виконання наміченого статутом плану.

Що ж, однак, роблять ті люди для здійснення цієї надії? На порядку денному останніх загальних зборів були також прийняті нові члени Товариства. Зголосилося усього 6 кандидатів: д-р Йосип Олексів, о. Євг. Гузар*, проф. Василь Тировський, проф. Іван Верхратський, адвокатський кандидат д-р Олекс. Кулачковський і український письменник Іван Франко. Перших п'ятьох прийнято одноголосно, на останнього ж випало лише 5 голосів. Оте неприйняття в члени Наукового товариства людини, літературним працям якої українською мовою проф. Огоновський присвятив цілий ряд статей у «Зорі», а наукові праці якої з царини історії літератури та етнографії той самий професор неодноразово називав дуже цінними, — то скандал, схожий хіба що на неприйняття народовців до москвофільських товариств. Якщо панове народовці нарікають на «роздор», який панує поміж русинами, на партійні суперечки тощо, то що й казати про те, що самі вони вважають працю людей інших партій навіть на нейтральному ґрунті науки, археології та етнографії неможливою разом із

ними? *Ні, то не мужі науки поводяться таким чином: це зграя шкаралупників і монополістів,* яка прибрала до рук інституцію, що призначена для всієї України-Русі, душила її впродовж 18 років і зараз боїться випустити її з рук чи бодай допустити до неї трохи свіжої думки.

До нового керівництва були обрані: головою — проф. Ю. Целевич, керівниками секцій — проф. Ол. Барвінський, п. К. Паньківський, проф. Громницький* і д-р Ол. Кулачковський*, а заступниками — проф. Петро Огоновський і проф. Іван Верхратський. Слід звернути увагу також на ту аномалію, що в Товаристві, наразі переважно фінансовому (бо утримує друкарню), до керівництва обраний п. Паньківський, платний урядник Товариства, який веде справи друкарні, а отже, є людиною, що підлягає контролю керівництва. Таке кумулювання очевидно суперечить статутові Товариства і не повинно мати місця.

ВІДПОВІДЬ ШКАРАЛУПНИКІВ

На нашу статтю про загальні збори Товариства імені Шевченка* «Діло» відповіло так... оригінально, що варто кілька слів присвятити цій відповіді.

«У нас є двоякі товариства, — пише "Діло", — одні, так би мовити, загальнонародні, інші — партійні. До перших належать "Народний дім", Інститут Ставропігійський, "Галицько-руська матиця", до других, наприклад, "Просвіта" і Товариство імені Шевченка. До загальнонародних товариств усі організації мають рівне право, але до партійних не можуть мати права *навіть у теорії.* Товариство імені Шевченка належить до товариств партійних народовців, а тому право вступити до нього має, звісно, тільки народовець; ні поляк, ні москвофіл, ані радикал навіть мовити не сміє, що має право на вступ до числа членів народовського товариства; не може й нарікати, що його туди не прийнято».

Оминаємо вже принципове безглуздя такого аргументу, безглуздя, яке полягає в тому, що таким способом «Діло» підтинає ноги своїй власній партії, розвінчуючи саму назву «народовці». Бо якщо ці товариства «народові», то вони повинні бути «загальнонародними». Назвати ці това-

риства партійними — означає знехтувати їх «народним» характером і лити воду на млин москвофілів, які вже з великою сатисфакцією підхопили це визнання «Діла», підкреслюючи, що «тільки "староруська", чи москвофільська, партія має загальнонародні товариства, партія "Діла" таких товариств не має і мати не може, якщо вона зійшла з народного ґрунту і представляє партійні інтереси, а навіть суто особисті». Але облишмо безглуздя цього аргументу, а запитаймо: чи опирається він на правду? Рішуче твердимо, що ні.

Ані «Просвіта», ані Товариство імені Шевченка у своїх статутах не мають нічого, що б їх визначало як товариства партійні. Навпаки, саме «Діло» кілька днів тому опублікувало відозву керівництва «Просвіти», закликаючи в с і х людей доброї волі, які люблять свій народ, до спільної праці. Практика в обох товариствах також заперечує це твердження: і до одного, і до другого приймалися і народовці різних відтінків, і москвофіли; щодо Товариства імені Шевченка, то в ньому засідає, наприклад, п. Хойнацький, директор Ставропігійської книгарні, а також д-р Сельський, який належить до радикалів. Річ очевидна, що оте безглузде аргументування «Діло» створило собі ad hoc[1], щоб виправдати неприйняття до товариств осіб, незручних для зграї, що править ними донині і вважає їх своєю вийнятковою власністю. Цікаво, що на це скажуть українці, які, даючи гроші на Товариство імені Шевченка, не мали наміру створювати інкубатор для розплоджування галицько-руського шкаралупництва, а хотіли створити українське загальнонародне наукове товариство, чи, як само «Діло» писало кілька днів тому, осередок наукового життя для всієї України-Русі.

Аби гідно вивершити свою аргументацію, «Діло» обкидає болотом особу І. Франка, доводячи, що він — відступник в українській справі і з цією метою ставлячи його на одну дошку з П. Костецьким* і О. Марковим, нарікаючи на те, що така людина має до своїх послуг два видання, в яких може зганяти свою злість на бідних народовцях, і додаючи такі характерні слова: «Як нам відомо з цілком певного

[1] Для цього випадку; для цієї мети *(латин.)*. — *Упоряд.*

джерела, власники "Кур'єру" не вимагають від п. Франка боротьби проти народовців, а попри це віднаходимо там стільки того добра!» Добре-то каже німець: «der Schelm denkt wie er selbst ist» [1]. П[ан] редактор «Діла»* вважає, що кожна редакція організована так, як редакція «Діла», де жоден співробітник не може ступити кроку без цензури головного редактора, а той головний редактор ніколи не має своєї думки, а лише нюхає, звідки вітер віє. Сміємо запевнити п. Белея, що в інших редакціях, і зокрема в редакції «Кур'єра Львівського», існує річ, може, й не відома в редакції «Діла», але практикована скрізь: порозуміння співробітників у принципових питаннях і автономія у трактуванні частковостей. Якщо п. Белей уважає, що співробітники і співвласники «Кур'єра» принципово проти такого трактування руської справи, яке є в «Кур'єрі», то дуже помиляється; якщо ж його слова мають лише значення інсинуації, значення побожного побажання, щоб так було і щоби співвласники «Кур'єра» спробували обмежити свободу слова свого колеги, то вибрався він на хибний шлях і виявив лише свій власний спосіб мислення. Додамо врешті, що твердження про немилосердні виступи «Кур'єра» проти народовців є цілком неправдивими. Навпаки, що б народовці коли не вчинили доброго, порядного і корисного для загалу, ми підносили завжди з найбільшою готовністю і не перестанемо цього робити і надалі. Те саме робив і п. Франко, коли ще був кореспондентом «Prawdy» і «Kraju», незважаючи на постійні образи народовців, які ніколи не могли стерпіти слів вільної критики.

Далі «Діло» подає ряд вигадок, приточених до І. Франка і до руської справи. Подаємо їх тут за порядком:

1) П[ан] Франко назвав у «Народі» програму Романчука «евфонічно охрещеною обіцянкою посад і авансів». («Діло» у свій час страшно обурилося з приводу цієї назви і запитало п. Франка: «якщо він має дрібку честі, аби розповів, коли і де п. Романчук обіцяв кому-небудь посади й аванси». П[ан] Франко одразу надіслав до редакції «Діла» відповідь, у якій, згідно з видрукуваним в самому «Ділі» текстом, навів слова Романчука, виголошені на зборах

[1] Кожен своєю міркою міряє *(нім.)*. — *Упоряд.*

«Народної ради» 1890 року, де п. Романчук, обіцяючи зміну урядового курсу щодо русинів, виокремив як головні положення для цієї зміни 6 пунктів, 5 із яких промовляли якраз про посади й аванси для русинів. Знаємо з достовірного джерела, що п. Белей, отримавши цю відповідь, спершу тримав її кілька днів у себе, згодом дав її комусь здібнішому від себе, щоби доробив до неї «приправу з хроном», врешті побачив, що вона «непристойна» і вирішив не друкувати її взагалі).

2) «Як привітав "Народ", редактором якого є п. Франко, новостворене товариство "Дністер"*?» Як привітав? — запитає цікавий читач не лише в «Кур'єра», а й у «Діла», адже редакція нічого на це не відповідає. А привітав так — додамо для пояснень, — що, спираючись на слова самих засновників «Дністра», висловив сумнів, чи посеред русинів знайдуться здатні до ведення цієї справи люди, і побоювання, щоб оце нове підприємство не спричинилося до нової компрометації русинів. Чи, може, «Народ» зобов'язаний був співати хвалебні гімни і впадати в телячі захоплення?

3) Народовці, будучи толерантними (чи лише тому?), запросили п. Франка у комітет із видання творів Шевченка, «і чого ж діждалися? Скандалу, пліток!» Яких? — запитає здивований читач, адже редактор «Діла» й цього разу не подає жодних фактів. А факт був такий: Товариство імені Шевченка призначило п. Франка членом комітету для здійснення повного видання творів Шевченка. П[ан] Франко, хоч і дещо здивований тією честю, яка несподівано, без жодних попередніх домовленостей, спала на нього, прийняв на себе цей обов'язок, поєднаний із чималою працею, працював у комітеті, вчасно виконував запропоновану працю, чого інші члени, за винятком д-ра Огоновського, не зробили, розпочав іншу доручену йому працю, але довідавшись приватно, що з-поза комітету, з кола тих товариств, які дають кошти на нове видання Шевченка, робляться спроби пообтинати тексти творів великого поета відповідно до партійних поглядів народовців у «новій ері»*, висловив протест проти цього в «Народі». Це й був увесь скандал. Після цього «скандалу» комітет зібрався ще двічі, обговорив подальшу працю і раптом дізнався про

свій розпуск. Ото був справжній скандал, але не з боку п. Франка.

4) П[ан] Франко вдарив у «Кур'єрі» «Народну торговлю»*, яка не має нічого спільного з політикою. Але також не має й нічого спільного з Товариством ім. Шевченка, — додамо. Зрештою, як саме вдарив? На основі цифр, знайдених у «Ділі» та «Червоній Русі»*, критикував баланс цієї організації. Чи це вже й злочин? Правління «Народної торговлі» заперечило згодом ті цифри на основі свого звіту, не поданого членам у належний час. Та якщо цифри, які п. Франко знайшов у часописах, були помилкові, — не його вина. Він їх з пальця не виссав.

Як головний аргумент «Діло» подає й те, що п. Франко належить до радикальної партії, а члени цієї партії в «Академічному братстві» не прийняли студентів-народовців і змусили їх утворити нове товариство «Ватра»*. Що відповісти на таку мудрість? Чи п. Франко мусить відповідати за все, що роблять люди, які належать до тієї ж партії, що й він? У «Народі» той вчинок молодих студентів-радикалів був осуджений досить суворо. Врешті, про утворення «Ватри» і про вигнання народовців із «Академічного братства» можна говорити багато, але наразі волимо мовчати.

Цікава річ, що «Діло», яке в той час із великим обуренням осуджувало цей вчинок *молоді,* сьогодні з таким запалом боронить аналогічний учинок *старих,* які пішли в науку до молодих.

Ще одна деталь. «Діло» пише: «П[ан] Франко, вступаючи до Товариства ім. Шевченка, міг би й наперед знати, що прийнятий не буде». Засвідчую, отже, що з цього приводу порозумівся з одним членом Товариства, який щонайтвердіше запевнив мене, що буду прийнятий. Ото й усе щодо фактичного з'ясування цієї справи.

БЛЄДНОВ

I

Наприкінці минулого року у Петербурзі вийшла російською мовою книжка, яка заслуговує на пильну увагу польської громадськости. Це роман якогось М. Покровського*, автора, не знаного нам ближче; можливо, навіть,

що це прізвище є псевдонімом. Твір має назву «Блєднов, роман про нагальні справи, у двох частинах». Цей чудернацький заголовок вже вказує, що авторові йшлося не стільки про роман, скільки якраз про ці «нагальні справи», що він хотів створити не так мистецький твір, як політичний памфлет. І «Блєднов» справді є політичним памфлетом, спробою розповісти російському суспільству про ті речі, що про них у іншій формі цензура розповідати не дозволяє. Завдяки цій обставині роман мав шалений успіх. Упродовж кількох місяців роман розійшовся в кількох тисячах примірників, і лише тепер цензура здогадалася вилучити його з книжкової торгівлі. Петербурзька цензура вчинила це лише з подання цензури варшавської, яка у «Блєднові» виявила книжку «небезпечну для інтересів росіянізму в привіслянському краї».

І закордонна преса, зокрема польська у Познані, звернула увагу на цей роман, хоч, як нам відомо, не присвятила йому такого детального розгляду, на який він заслуговує. У нас, в Галичині, та книжка залишилася невідомою критиці та публіцистиці [1]. Гадаємо, отже, що зробимо корисну річ, коли подамо читачам розгляд «Блєднова», а водночас тлумачення кількох найважливіших уривків, які з певних причин, що їх з'ясуємо, заслуговують на увагу польської громадськости.

Роман «Блєднов», як ми вже згадували, складається з двох частин: дія першої відбувається у Петербурзі, другої — у Варшаві. Оця друга частина і є надто важливою для польської громадськости.

Це зрозуміє кожен, коли додамо, що у Блєднові та інших персонажах твору автор хотів окреслити визначні типи російського чиновництва, типи тих «деятелей», котрі після 1863 року наводнили Польщу з виразно і брутально вивішеним штандартом «обрусіння».

Автор — росіянин; його симпатії, природно, на боці росіян, а зокрема на боці «російських інтересів у привіслянському краї». Духовий і моральний рівень автора не дуже перевищує рівень тих постатей, яких він змальовує у

[1] Нині її зміст друкує «Nowa Reforma»*. — *І[ван] Ф[ранко].*

своєму романі. За польський патріотизм, за хоч якусь сепаратистську тенденцію дорікнути йому не можна. Тим більшу вагу для поляків мають його свідчення. Тут уже не Гіллер*, не Лімановський, не емігрант, революціонер і соціаліст, врешті, не закордонна преса, «вороже налаштована до Росії», відзначає факти, які компрометують її цивілізаційну місію в Польщі. Тут подає голос родовитий росіянин, який, схоже, сам належить до того чиновницького світу, що зображений у його романі, — і легко, белетристично, без гніву, без обурення розповідає як про речі щоденні і природні про такі факти, від яких у людини, котра живе у справді цивілізованій країні, звиклої до цивілізованих порядків, волосся на голові стає дибки.

Шкода, що роман п. Покровського у сенсі художньої вартости є надто слабким. Мабуть, автор не письменник за професією, а поетична творчість не належить до привілеїв його духу. Він кидав на папір факти і враження, які спадали йому на пам'ять, змальовував героїв, яких знав і так, як умів, не дбаючи ані про їх глибший аналіз, ані про створення могутніх, викінчених, живих типів. Доводиться з цього приводу шкодувати, і то дуже, адже і Західна Європа, яка захоплюється нині романами Толстого, Достоєвського, Гончарова, Гоголя та інших великих російських письменників і відзначає в них «геніальність російської натури» та високу цивілізацію російського народу, може б, прочитала той роман у перекладах, може б, склала з нього більш правдиве уявлення якщо вже не про «російську натуру» загалом, то принаймні про якості та функції тієї чиновницької машини, за допомогою якої Росія «цивілізує», «звільняє», «повертає собі» та «асимілює» різні провінції.

У російській літературі «Бледнов» — не перша спроба белетристичного змалювання тієї чиновницької саранчі, якій царський уряд віддав у руки справу «обрусіння» і «зміцнення православ'я» у провінціях, що належали колись до Польської Речі Посполитої. Пригадаю тут лише дві значніші спроби цього типу. Якраз двадцять літ тому, 1872 року, російський місячник «Вестник Европы»* опублікував «Спогади колишнього жандарма» Ломачевського* про його службу у Вільні, а власне, про хід і результат огидного за своєю суттю політичного процесу, порушеного

проти безлічі польської гімназійної молоді, проти цілого натовпу підлітків за неправдивим звинуваченням в утворенні революційної спілки і в підтримуванні стосунків із Конарським*, який уже перед тим був схоплений і страчений. Щоправда, то були спогади; автор розповідав, не вдаючись до белетристичної форми, називав тисячі осіб їх власними іменами, вів мову про факти, що трапилися 30 років тому. Попри це спосіб викладу був такий жвавий, сама річ така цікава, персонажі, окреслені пером вправного жандарма, звиклого до службової точности і швидкого погляду, були такими правдивими і схожими до тих, яких кожен міг щохвилі зустріти, що цей твір у місячнику і книжковій відбитці з гарячковою цікавістю прочитала вся Росія, і він давно став бібліографічною рідкістю.

Через 10 років з'явився другий твір із тієї категорії, цього разу у формі роману. Це був роман пані Ланської «Обрусители»*, що змальовував прикрі зловживання і грабунки російських чиновників на Поліссі. Продажність, штучне провокування і театральне втихомирення селянських заворушень, афери з жидами при рекрутуванні, врешті взаємне шпигування і бездонне болото пліток і підлоти — все це представлене було у цьому романі просто, майже похронікерськи, але водночас із вражаючою точністю. Незважаючи на те, що й цей роман видавав невправне перо і незначний письменницький талант, він був розкуплений російською громадськістю і впродовж трьох років витримав два видання. Він був також перекладений на українську мову і виданий у Львові; руська громадськість, однак, не дуже ним смакувала. Натомість польська преса, як мені відомо, зовсім промовчала про з'яву цього роману, який заслуговував на пильну увагу, та й сьогодні не втратив свого інтересу і може бути прекрасним pendant[1] до найновішого твору цього типу, до «Блєднова» п. Покровського.

II

Перша частина роману п. Покровського цікавить нас менше, бо змальовує міські звичаї надневської столиці і характеризує ті звичаї досить побіжно, хоч і влуч-

---

[1] Відповідником *(франц.)*. — *Упоряд.*

но. Так, наприклад, дізнаємося там, що у міській раді Петербурга існувала свого часу (і, мабуть, тепер існує) т[ак] зв[ана] «чорна сотня», тобто група радних, що не відзначається ні інтелігентністю, ні порядністю, ні навіть маєтком, але попри це є надмогутньою групою, сильною своєю солідарністю і сліпою послушністю своєму «батеньці», якомусь Спиридонові Євграфовичу Євграфову. Оскільки уривок, що оспівує виникнення і організацію цієї «чорної сотні», має певне символічне значення і для інших місць земної кулі, відтворюємо його для наших читачів.

«Спочатку до міської ради в Петербурзі радних обирали за станами, і тоді від купецького стану до ради втиснулися самі трактирники. З-поміж усіх купців лише вони близько стикалися з інтересами міста. Інші купці, з властивою росіянинові байдужістю до всього, що не стосується його самого, не дбали про вибори до ради, і, сказати б, мовчки полишили трактирникам честь репрезентувати купецький стан у раді. Трактирники мали у ній чи не найбільше значення, бо ремісники і міщани мусили відвідувати їх заклади, адже будь-яка справа в Росії вимагає могоричу і випивки. Навіть шляхта не оминала трактирів. Улюблений нею трактир Палкіна також був власністю радного міста, який через свій промисел, зрозуміло, теж мусив належати до партії Євграфова.

Так чи інакше поєднуючи у своєму середовищі увесь "промисловий" Петербург, трактирники в особі "батеньки" Спиридона, звісно, мали в раді світську і духовну владу. Кожен новий, особливо дрібний, а значить, і слухняний, трактирник неодмінно обирався тією партією до ради. Між ними були такі, що не вартували навіть місця за прилавком, а здатні були хіба що стояти за шинквасом у "кабаку", проте саме вони мали найбільше шансів зробитися "батьками міста". Усі ці присяжні радні пунктуально ходили на засідання ради, не слухали нічого, про що там йшлося, але сліпо голосували за командою Євграфова. Могутність останнього посилювалася ще й тим, що він був керівником двох адміністративних секцій ради: комісії з розподілу податків для трактирників і депутації, що наглядала за трактирами.

З часу впровадження нового статуту для міст радні повинні були обиратися не за станами. Але звідки при нашій

загальній нерухливості мала взятися в місті хоч би якась раціональна виборча агітація? З іншого боку, якщо виборча агітація ніколи не обходиться без почастунку, то хто засумнівається, що поки в суспільстві не піднесеться рівень почуття власної гідности, трактирники завжди будуть радними і робитимуть, що їм лише заманеться? Лише тоді, коли ми добре поміркуємо, зміниться склад наших міських управ, і чорні сотні "змушені будуть занепасти".

Останні слова про поміркованість як умову зміни політичного життя в Росії здатні викликати усмішку від наївности автора, але весь цей уривок свідчить про добру обсервацію фактів, що є головною заслугою роману.

Поминаючи інші, менш вдалі, подібні характеристики, коротко розповімо про долю героя роману аж до його переселення до Варшави.

Іван Іванович Блєднов був нащадком досить заможного обивательського роду з Новгородської губ[ернії]. Його батько був кірасирським офіцером, вигідно одружився, маєтку не змарнував, але вже майже з-під шлюбного вінця, покинувши військову службу, загруз під п'ятою дружини, і сплодивши з нею двох дітей, спився і помер. Мати любила лише свою старшу дитину, донечку незвичайної краси, і не любила молодшого сина, негарного і незграбного хлопця, персонажа роману. Однак, коли у сім років донечка померла, мати прив'язалася до сина, який за той час зробився несміливим і хворобливим хлопцем. Через велику любов мати не дала йому ніякої порядної освіти; молодий Ванечка знав тільки те, чого нахапав із лектури російських місячників. Автор запевняє, що він читав Бєлінського, Добролюбова, Писарєва і інших, що «засвоїв усі гуманні та світлі ідеї епохи Олександра II»*, але з подальшого ходу викладу мусимо визнати, що ці судження нічим не підперті і що Блєднов є звичайним собі паничем-неуком, у якого не лише поняття про моральність надзвичайно хиткі й неокреслені, а й якому надто бракує елементарного уявлення про речі людського знання і цивілізації. Так, наприклад, переїжджаючи згодом крізь тунель, він виголошує архімудре судження: «Тунелі будують з каміння, а тоді згори засипають землею», а на вираз здивування від такої теорії, якнайневинніше відповідає: «А як-то інакше зробити, щоби склепіння трималося

згори? Адже каміння до землі приліпити не можна». Ну, для того, щоби висловлювати такі ідіотизми, здається, зовсім не треба читати ні Бєлінського, ні Добролюбова, а хто прочитав тих «учителів російського суспільства», тим більше подібних речей виголошувати не буде.

Подальше формування Блєднова було таке ж, як і початкове, тобто або ніяке, або дурне. Він допомагав матері порядкувати маєтком, «і таким способом, — на думку автора, — вникнув у таємниці юридичної науки», хоч із подальшої розповіді знову зовсім того не бачимо.

Мати Блєднова «любила палити люльку (?), і Ванечка біля неї навчився палити з дитинства; вона любила грати в карти, і Ванечка грав у карти майже від дванадцяти років; щастя ще, що вона не любила пити».

Підростаючи, Ванечка збрид ще більше. «На шістнадцятому році від постійного сидіння біля матері захворів на геморой, а в дев'ятнадцять відчув ревматизм у ногах». На старість мати переселилася до Петербурга, але не бувала у високому товаристві, так що Ванечка світських манер не знав зовсім. Лікарі послали його за кордон на лікування; мати вважала, що ця подорож «завершить його освіту». Оскільки Ванечка не володів жодною мовою, то винайняли для нього провідника — якогось невдалого кельнера, який, очевидно, нічого йому не показав, нічого не навчив, але добряче пообскубував кишені, так що Ванечка, видавши 3000 рублів, повернувся в Петербург таким самим бовдуром і з тим самим ревматизмом, який мав до того.

За кордоном Блєднов познайомився з генералом Саврасовим і в Петербурзі став бувати в його домі. Там зійшовся з полковником Костеровим і також почав заходити до його дому, а через рік одружився з гувернанткою дітей Костерова, полькою Юзею. Стара Блєднова несхоче згодилася на цей шлюб, підозрюючи, що Юзя кинула око на маєток її сина.

— Не знаю, як ви житимете, — сказала вона Юзі, коли та прийшла до неї з передшлюбним візитом. — Ванечка має небагато маєтку; значна частина з моєї долі витрачена, є видатки; я не можу давати вам багато.

— Будемо працювати, — відповіла Юзя, стискаючи руку Ванечки.

— Який із Ванечки працівник! Він зовсім гнилий.

— Я вилікую його, — наївно відповіла Юзя.

«Безсоромна полька», — подумала собі Блєднова.

Наводимо цю розмову з тією метою, аби відзначити ту глибоку і неприховану антипатію, яку родовиті росіяни, навіть не чиновники, мають до поляків. Автор згодом гаряче заперечує наявність такої антипатії і звинувачує поляків, що вони не відчувають симпатій до росіян-нечиновників. Наведений вище маленький уривок із родинної розмови є дуже доброю відповіддю на це.

Щоб не нудьгувати з дружиною, яка його не кохала і яку своїм коханням він вдоволити, зрештою, й не міг, Блєднов вирішив добиватися «чинів», тобто вступити на державну службу. Оскільки колись, у маєтку матері, йому доводилося мати справу з крадіжками лісу, із складанням контрактів і підписуванням векселів, то йому спало на думку, що судова кар'єра була б для нього найдоречнішою. В іншій державі його б висміяли, якби тільки гучно висловив таку претензію, але в Росії самі закони будують золоті мости для таких людей, — аби лише шляхетського походження. Посада судді залежить від вибору міської управи і від затвердження сенату; фахових правничих студій для виховання судді не потрібно; сенатові досить свідоцтва зрілости, але у випадку одноголосної ухвали ґмінної ради і воно виявляється зайвим. Отож, Блєднов надумав якраз тим способом здобутися на становище судді в Петербурзі. Тим часом знайшовся услужливий адвокатик Ташенберг, в інтересах якого було мати собі відданого суддю, який тямить у кодексі і в процедурі, як віл у кадрилі. Ташенберг шукає для Блєднова протекції, тягне його «на поклін» до батька трактирників Євграфова, котрий обіцяє йому свою протекцію, далі — до відставного генерала Леготкіна, сибарита і спекулянта, який своїм генеральським «чином» і титулом «превосходительство» покриває тисячі брудних справ, — і з того живе. За добрі гроші Леготкін виробив Блєднову посаду, але не судді, а лише «судового пристава». Ця посада не так судова, як екзекуційна і водночас поліцейська; з роману не можемо скласти собі детальної уяви про поле діяльности пристава. За кілька днів після початку своєї служби Блєднов вступає в конфлікт — не з законами, бо про це

ніхто не дбає, — а з непролазними хащами корупції, протекціонізму та свояцтва, на якому тримається вся адміністративна машина, що пригноблює Росію.

За те, що один пихатий і багатий генерал образив Блєднова під час його служби, а він посмів йому відповісти, Блєднов зазнає розкошів дисциплінарки і грошового покарання. Його колишній протектор Леготкін, керуючись заздрістю щодо якоїсь м[адемуазе]ль Буії, доносить на нього вищій владі, а коли це не допомагає, виробляє йому посаду судді у Варшаві.

Ось таку школу пройшов герой нашого твору, доки не обійняв посаду судді у Варшаві, доки на його руки не склали місію підтримувати російські елементи над Віслою, пильнувати російські інтереси, підтримувати російський штандар, одним словом, — місію русифікації Привіслянського краю.

III

До Варшави автор веде Блєднова у товаристві такого собі Каневського, який загалом у другій частині роману грає роль навіть значнішу, ніж Блєднов, не стільки діючи, скільки думаючи, пояснюючи, тлумачачи, коментуючи і виголошуючи думки й тенденції самого автора. Тому варто ближче познайомити з цією постаттю, якою автор представляє нам обрусителя comme il faut[1], тоді як Блєднов репрезентує обрусителя пересічного, але з ґатунку «порядних». Про тип обрусителів «брудних» скажемо згодом.

У першій частині автор лише одного разу виводить Каневського на сцену. Він — суддя у Петербурзі, бере участь у з'їзді суддів, який розглядає справу Блєднова про образу генерала Бутуріна. Там автор називає Каневського однією з найкращих сил з'їзду. Каневський один-єдиний з-поміж усіх суддів має відвагу боронити Блєднова і, зрозуміло, залишається у меншості. Коли Блєднов, знеохочений результатом цієї справи, збирається покинути службу, Каневський гарячими словами заохочує його, аби й надалі перебував на обраній посаді, де так рідко в Росії можна бачити чесну людину.

---

[1] Як треба *(франц.)*. — *Упоряд.*

— Ні, не залишайте службу так швидко, — сказав він. — Служіть, хоч би це й було для вас прикрістю. Лише тоді, коли почнете відчувати, що від довгої служби оскотинюєтеся, що бачите у службі кар'єру, забаву чи дійну корову, — лише тоді для збереження Божої подоби покиньте її!

Наприкінці першої частини роману, одночасно з призначенням Блєднова суддею у Варшаву, Каневський з невідомих причин залишає службу і як емерит, людина без рідні, маючи в розпорядженні досить значний маєточок, їде за кордон, а дорогою разом із родиною Блєднових затримується на якийсь час у Варшаві. Він застерігає Блєднова перед небезпеками, які загрожують йому у Варшаві і загалом не радить йому служити в цьому місті, хоч ці застереження і поради якісь узагальнені, мляві та неокреслені. Звичайно, ні в Каневського, ні в самого автора немає вже ані сліду того гордовитого почуття, яке ще 1870 року деякі порядні росіяни так енергійно висловлювали щодо галичанина Корнила Устияновича: «У нас порядна людина не йде на службу до Варшави»[1]. Повторилася стара історія: переможений, пригноблений і потоптаний народ стає для переможця школою і розсадником деморалізації, гніздом моральної зарази, джерелом пониження і занепаду моральних понять, шляхетности та справедливости. Каневський, який у Росії є ліберадом, людиною чесною та гідною, ледве ступивши на варшавську землю, починає якось дивно викривляти свою моральну фізіономію, починає поневолі усвідомлювати себе обрусителем, тобто чимсь вищим від поляків, людиною, яка має право щось від них відбирати, чимсь їх пригноблювати чи принаймні принижувати їх в очі й поза очі, бути щодо них несправедливим. І найсумніше, що автор подає це як річ цілком природну, не бачить у цьому ніякого вияву дикунства і до кінця роману не перестає відкрито симпатизувати Каневському.

На підтвердження сказаного наведемо кілька уривків із роману. Обходячи Варшаву другого дня після приїзду, Блєднов і Каневський зупинилися на Саській площі перед пам'ятником, що його встановлено за царя Миколи* поля-

[1] Дивись його цікаву брошуру «Раєвський і російський панславізм». — *І[ван] Ф[ранко].*

кам, які полягли 29 листопада 1830 року, за те, що залишилися вірними своєму монархові, тобто таким полякам, як Гауке*, Трембицький, Блюмер*, Мецішевський*, Станіслав Потоцький* і Семйонтковський, які, за словами Мохнацького* «чи щодо царевича за давні і справжні заслуги були зараховані до публічного жаху, чи через побоювання вагалися розпочати народну справу»[1], Блєднов уважно прочитав перелік імен і заволав із здивуванням:

— Як це, самі генерали, генерал-ад'ютанти, — і їх убито!

Мабуть, історія листопадового повстання* була для нього зовсім незнаною.

— А Микола був героєм, — сказав Каневський, — це він поставив такий пам'ятник! На мою думку, цей пам'ятник красномовний тут так само, як і пам'ятник Петру Великому в Петербурзі.

Ах, саме так, пане Каневський! Порівняння цілком точне, лише дещо в іншому сенсі, ніж ви припускаєте. Шкода, що уряд, творений вашим героєм Миколою, чомусь надто дражливий, наприклад, у пункті друкованого слова, і через те невідомим для вас залишився чудовий вірш Міцкевича — чи ви чули щось про нього? Адже ж про «Жерміналь» Золя висловлюєте доєить проникливі й точні погляди! Отож, у того Міцкевича є вірш про цю петербурзьку статую, котрий завершується словами «каскад тиранства», — прочитайте його, щоби навчитися дещо критичніше оцінювати естетичну та історичну красу цього шедевру. Кілька влучних слів про цю статую ви знайдете і в іншого, також невідомого вам поета, у «хохла» Шевченка, котрий, прочитавши лаконічний напис «Петру Первому Екатерина Вторая», збагнув:

Се той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову-сиротину.

Саме як каскад тиранства, як пам'ятник, що його встановив деспотизм жертвам сервілізму й відступництва, — у такому розумінні варшавський пам'ятник не лише дорів-

---

[1] Mochnacki. Powstanie narodu polskiego, t. II, 144. — *[Івaн Франко].*

нюється статуї Петра В[еликого], а й навіть перевищує його. Бо «герой-монарх» встановив його не собі, не своєму попередникові, а своїм слугам, які вмерли за нього «собачою смертю». Чи не зворушливий приклад пієтизму? Але що казати про росіянина comme il faut, який перед таким пам'ятником здобувається на вираз щирого подиву, а не сплюне й не відчує огиди й сорому?

Йдучи далі, наші герої затримуються перед костелом Святого Хреста і бачать там скульптуру Христа, що несе хрест.

— Ця статуя дуже гарна, — сказала Юзя. — Дотепні росіяни, як я чула, так тлумачать витягнену вперед руку Христа: він вказує полякам на Петербург, аби більше не бунтувалися.

Такі обурливо-цинічні слова вкладає автор в уста польки! Ні! Дуже низьким мусить бути моральне почуття і рівень релігійности в тих «дотепних росіян», які можуть жартувати таким блюзнірством, які можуть у Христі, що терпить муки за рівність людей, за братерство і безмежну любов, бачити символ того ж брутального і цинічного деспотизму, котрим вони самі просякнуті до кісток! А Каневський, цей поступовець і ліберал, цей росіянин comme il faut, ще поправляє той жарт:

— В такому разі я поставив би тут ще Мойсея та Іллю; Мойсей вказував би на Берлін, а Ілля на Відень, адже розподіл Польщі* — то найважче ярмо на польську революцію.

Розподіл Польщі, на думку Каневського, був доброю, навіть святою справою, яку годиться підтверджувати постатями великих народних вождів і пророків Старого Заповіту, а придушення польської революції — діло таке ж пожадане і святе. Чи польський народ має право на самостійне існування, на життя без гніту, — про це п. Каневський і не думає; він, котрий у наступних рядках виливає стільки сарказму на людей, які змушують інших спокутувати свої помилки, свою глупоту, свій злочин.

Ще одна сценка для доповнення характеристики Каневського. Блєднов і Каневський заходять у трамвай. Кондуктор дає Блєднову зелений квиток і бере від нього 5 коп[ійок], а Каневському, що сидів на іншому місці, —

червоний, вартістю 7 коп[ійок]. (Очевидно, ні Блєднов, ні Каневський ніколи не їздили трамваєм і не знали, що це означає, але Каневський, як російський kulturträger глузує з цього факту.)

— Що за дивина! — озивається він, — сидимо в одному вагоні. Їдемо до одної зупинки, а від мене взяли дорожче і дали квиток іншого кольору! Якась дуже вже делікатна вигадка! Який я маю привілей за свої дві копійки?

— Ви сидите на подушці, — зауважує пасажир біля Блєднова, — а ми сидимо на голій дошці.

— Що?! — заволав Каневський, помітивши, на чому сидить. — Я й не спостеріг, що сиджу, наче на пирозі у сірому сукні!

— Ви належите до пасажирів першого класу, а ми — другого.

— Поділ пасажирів такий оригінальний, — мовив Каневський, — що я вважатиму його варшавською особливістю. Чи не можна з цього сказати, що поляки — пихатий народ?

— Поляки у цьому не винні, — встряв у розмову інший пасажир, — це розпорядження магістрату і трамвайної спілки.

— Я не полен, я дойч, — вмішався ще один пасажир, мабуть, німець, — aber цей пан Russe каже правду, das Polen люблять дурниці[1].

— Як ви можете так говорити про поляків у Варшаві, ви, німець! — вибухнув пасажир-поляк. — Хіба ми кажемо таке про вас у Берліні?

— Я нічого, nicht sprechen[2], — відповів збентежений німець, — aber[3] тут кожен ранг підноситься вище: oberst[4] зветься генералом, Gymnasien Bube[5] — студент, univesitäts-Fuchs — Akademiker[6], і за 4 groschen Polen буде люди-

---

[1] Я не поляк, я німець... Але цей пан росіянин каже правду, поляки люблять дурниці *(нім., спотворене)*. — *Упоряд.*

[2] Нічого не кажу *(нім.)*. — *Упоряд.*

[3] Але *(нім)*. — *Упоряд.*

[4] Полковник *(нім.)*. — *Упоряд.*

[5] Хлопець-гімназист *(нім.)*. — *Упоряд.*

[6] Першокурсник — академіком *(нім.)*. — *Упоряд.*

ною erster klasse![1] Фу, як пишно! Polen співатиме «Jeszcze Polska nie zginęła»[2] за чотири гроші.

Ванечка розсміявся на весь рот, слухаючи німця; Каневський лише усміхнувся, а пасажир-поляк, виходячи з вагону, показав німцеві кулак; це потішило інших пасажирів-поляків.

— Тепер бачимо, як тут люблять німців, — сказав Ванечці Каневський. — Моє зауваження (визнаю, що образливе для поляків) викликало лише відповідь, а його слова — ненависть.

Вибачте, пане Каневський! Ваші слова зовсім не були образливими для поляків — з однієї простої причини, що виявилися цілком недоречними і могли викликати хіба що співчутливу усмішку. Слова ж німця — відзначимо, що вони здаються нам зовсім неправдоподібними — заслуговують не на ненависть, а лише на те, щоби шляхетна фізіономія цього пана ближче познайомилася з тим кулаком, що був уже надто близько до її носа.

IV

Коротко опишемо тепер пригоди Блєднова на варшавській землі. Оминаємо різні дрібні, часткові випадки, а приглянемося ближче до варшавського судочинства, в якому Блєднов має розгорнути свою діяльність. Замість розгляду наведемо сцену: розмову Блєднова з іншими суддями у той момент, коли він має обійняти свою посаду.

— Важко вам буде, — сказав Маюров Блєднову, — тут народ любить позиватися і провадить спір за кожну дурницю, скаржиться ледь не за кожну мізерію, — і лише для того, щоб ускладнювати нам життя. Чи ви добре знаєте тутешні закони?

— Знаю добре, — впевнено відповів Блєднов.

— Це чудово, — мовив Маюров, — але наймість доброго секретаря і не шкодуйте на це грошей.

— Який округ буде мій? — запитав Блєднов.

— Округ отримаєте кепський, адже всі добрі вже зайняті. Зрештою, всі вони між собою схожі. Ось суддя Бу-

---

[1] Першого класу *(нім.)*. — *Упоряд.*

[2] «Іще Польща не згинула» *(польськ.)*. — *Упоряд.*

кін, котрий тимчасово керує вашим округом. Прошу, я познайомлю вас.

Маюров представив Блєднова Букіну.

— Дуже приємно познайомитися, — мовив Букін, — слава Богу, що приїхали, відтепер буду вільний від справ у вашому окрузі. Праці — непочатий край. Там було багато суддів і всі старалися піти, полишивши справи на ласку долі; нагромадилося 5000 нерозглянутих позовів, а щороку додається 6000 нових.

Блєднов був вражений. Він чув у Петербурзі, що дільниця з 4000 справ вважалася обтяжливою, а тут 6000 поточних і 5000 старих!

— Але ж це неможливо! — сказав він. — Невдало я сюди потрапив. Якщо полагоджу ті справи хоч за два роки, то припаде 5500 справ на рік.

— Ви, мабуть, настільки добрий правник, наскільки кепський математик, — зауважив Букін. — Ви додали 5000 і 6000 і поділили це на два роки, але забули про 6000 справ наступного року.

— Справді! — вигукнув Ванечка.

— Таким чином на рік випаде 8500 позовів; це страхіття, особливо на початок, — сказав Букін.

Читач, напевно, починає здогадуватися, що судочинство у Варшаві мусить виглядати кепсько, якщо так ідуть справи. Воно й справді виглядає жахливо, але не думай, читачу, що страшними є цифри, якими панове Букін і Маюров лякають наївного Блєднова. Істотною тут є інша обставина. Букін і Маюров належать до чиновників третьої категорії, до «брудних», яких, на жаль, є найбільше. З моменту появи Блєднова, якого Маюров знав ще в Петербурзі, у них визрів план — напевно, часто застосовуваний і в інших випадках — обскубати пташку. Лякаючи його таким великим обсягом роботи в окрузі, вони водночас дають зрозуміти, що округ Букіна незрівнянно кращий. Маюров грає роль порядного маклера зі справжньою московською майстерністю і домагається того, що Блєднов погоджується дати Букіну 3000 рублів за обмін округами. І що найкумедніше: обдурений таким чином Блєднов піє на брудершафт із грабіжниками і тішиться своїм «виграшем».

Букін віддає Блєднову свою канцелярію разом із секретарем Заяцем, якимсь жидом, котрий розмовляє чудернацькою ламаною російською мовою і намагається тисячами способів використати своє становище, що, звісно, судівництво не прикрашає.

Ось, наприклад, одна характерна розмова Заяця з Блєдновим:

— Чи пан суддя накаже мені приймати оплату за послуги? — питає Заяць.

— Не знаю, чи можу вам це доручити. А як робив Букін? — запитав Блєднов.

— Пан Букін сам приймав, але пану судді це завдасть клопотів. Поки пан рахуватиме кошти, можна б одну справу розглянути. А я гроші прийму, запишу в книжку, а з книжки пан суддя зможе побачити...

— А чому ж Букін сам забирав гроші?

Заяць усміхався і мовчав.

— Чому нічого не кажете?

— Пан Букін хотів мати з цього користь для себе.

— Яку?

— А якщо хтось не хотів чекати видання решти, то залишав її судді.

— Чи часто так трапляється, що не отримують решти?

— Дуже часто. П[ан] Букін ніколи не відмикав каси до кінця засідання, і хоч би там було не знати скільки дрібних грошей, він завжди казав, що не має решти, хай пан почекає до кінця засідання. Зате справи, від яких залишилася решта, завжди судив швидше від інших і давав терміни відстрочки.

— І що ж він міг з цього мати? — питав здивований Блєднов.

— Не знаю, — з гіркою посмішкою відповів Заяць, — п. Букін мені ніколи нічого не давав з тієї суми.

— Ну, краще вже я вам це доручу, — мовив Блєднов. — Я не продавець тютюну, не моя справа обтяжуватися видаванням грошей. Але решту пунктуально повертайте кожному. Перед засіданням я відмикатиму касу, щоб ви завжди мали дрібні, щоб видати решту. Згодом проконтролюю. Якщо мені хтось поскаржиться, що ви не дали йому решти, я вирахую потрійну суму з вашої платні.

— Прошу, пане суддя, — як би я посмів таке вчинити, я, маленький чоловік, — вигукнув Заяць, але за кілька хвилин, коли Блєднов вийшов, він за жидівським звичаєм почухав бороду (?) і радісно прошепотів:

— О, тепер я буду мати гроші з «невиданих решт»!

Полишаємо наступні сцени судової діяльности Блєднова. Не обізнаний ні з законами, ні з судовою практикою, без енергії і запалу, хоча й із щирою волею служіння справі, він мучиться, плутаючись у нескінченній казуїстиці жидівських справ, почувається залежним від Заяця і від кожної сторони, котра виступить дещо енергійніше, і лише завдяки безнастанним порадам, а навіть безпосередній допомозі Каневського, сяк-так дає собі раду.

Бачачи цілковиту невправність Блєднова, Каневський, втомлений врешті від його постійних прохань про допомогу і про пояснення, дає йому загальну пораду:

— Щоб уникнути багатьох помилок і не впасти в чисту фантазію, на зразок тієї, як один суддя засудив звинуваченого за крадіжку зі зломом земної кулі, — дотримуйтеся формального боку справи: це легко, і в формі завжди знайдете справедливе рішення. У нас це подобається, і за такого тлумачення справ можна спати спокійно. Прихильників форми завжди знайдеться досить; на цьому коніку люди доїздять до кар'єри.

— Я теж більш нічого не прагну, — сказав Блєднов, приймаючи ті слова за чисте золото. — Лише б моє сумління було спокійне.

Каневський гірко усміхнувся. Бідолаха Блєднов, однак, дотримуючись його рецепту, не далеко зайшов: його вироки викликали серед громадськости загальне невдоволення; майже на 90 відсотків його вироків вносилися апеляції до вищої інстанції, особливо коли Каневський, провівши кілька тижнів у Варшаві, поїхав за кордон. Однак тепер кількість апеляційних подань не лякала його; як пильний читач «Варшавського дневника», він уже звик усю свою вину складати на поляків і в цьому разі також сміливо твердив: 90 відсотків апеляційних рекурсів не означають, що мої вироки помилкові, а значать лише, що поляки — неспокійний народ, який, не маючи змоги надокучи-

ти нам чимось іншим, хоч би таким чином намагаються показати нам свою неприязнь.

Зі слабкого розумом і характером, але як-не-як сумлінного Блєднова починає витворюватися «російський патріот», який на славному «рауті» в Каневського (цьому раутові присвятимо згодом кілька слів) просто висловлює судження, що поляки — то народ небезпечний, а росіяни повинні пам'ятати про свою гідність як *старшої нації*, не дарувати полякам жодної можливости порушувати права і закони російського народу і, тримаючи в руках владу, повинні *змусити поляків, щоб їх шанували*. І ця ідіотична, беззмістовна програма викликає загальні оплески!

На жаль, Блєднов швидко мусив переконатися, якою великою дурницею була його програма, яким фальшивим було його «патріотичне» становище росіянина — старшого брата. Ось як описує автор цей знаменитий факт із життя судді-обрусителя.

Одного дня, не маючи службового заняття, Блєднов ішов через Саський парк і милувався природою. «Він не думав ні про що і палив сигару. Був так твердо переконаний у непорушній міцності цього світу і російських порядків у ньому, що не мав про що й думати. Він вірив, що його становище росіянина і судді є також непохитним». У цю мить поруч із ним проходили три гімназисти, котрі з ранцями за плечима йшли до школи і голосно розмовляли. О жах! — розмовляли по-польськи! І що більше: один із них на згадку про якогось Попова з обуренням вигукнув: «Той москаль!» Слово «москаль» різонуло слух Блєднова, хоч розмову хлопців він не цілком зрозумів.

«Що за хлопчиська! — подумав він, — вже зараз вороже виступають проти Росії, до того ж розмовляють між собою по-польськи, хоч їм це заборонено».

Ця думка, як блискавка, майнула в мозку Блєднова, і раптом він відчув своє покликання і бажання діяти.

«Я їх навчу!» — подумав він і голосно заволав до них:

— Панове! Панове!

Хлопці оглянулися. Побачивши незнайомого пана, відвернулися від нього і йшли своєю дорогою, квапляючись до гімназії.

«А, не слухають! Я їм покажу, як можна називати росіян москалями», — подумав Ванечка.

Терпіння, читачу! Завтра побачиш*, що показав той великий патріот гімназистам.

V

Блєднов кинувся навздогін за хлопцями і, схопивши одного за плечі, затримав його.

— Панове, зачекайте! Дозвольте запитати вас, чи нам дозволено розмовляти між собою по-польськи?

Хлопець затримався, із здивуванням оглядаючи Блєднова і намагаючись упізнати, чи це не вчитель. Двоє інших зупинилися також.

— А вам що до того? — запитав затриманий хлопець.

— Маю на це свої причини, — відповів Блєднов.

— Ми вас не знаємо, — промовив інший хлопець.

— Кожен, хто йде через парк, не має права нас контролювати, — обізвався третій.

— Я не ваш учитель, але маю право, а в даному разі подвійне право: я росіянин і суддя.

— Це божевільний, — сказав перший гімназист. — Їйбогу, божевільний.

— Може, ви хочете знати, як дістатися до Яна Божого? — з усмішкою запитав другий.

Хлопці голосно засміялися, адже під назвою Яна Божого є у Варшаві відомий шпиталь для божевільних.

— Я хочу піти до вашого директора, — грізно промовив Блєднов, — і розповісти йому, що ви розмовляєте польською мовою. З якої ви гімназії?

— Не кажіть! Не кажіть! — крикнув перший гімназист і закрив долонею номер на шапці.

— Та що там «не кажіть»! — сказав другий. — Нехай іде до директора, директор його слухати не буде.

— Ні, краще утікаймо, — мовив третій і також закрив номер на шапці.

І троє гімназистів кинулися тікати. Але Блєднов помітив номер гімназії і негайно рушив до директора. Директором був росіянин Ризоположенський. Вислухавши суддю, він радо вхопився за цю дрібницю, аби теж довести свій патріотизм. Він провів Блєднова по класах, аж поки

той не впізнав хлопців. На його велике здивування, один із них виявився росіянином, який розмовляв по-польськи, керуючись метою вивчити цю мову. Двоє інших були поляки, Любельський і Кендзерський.

— Чому ви розмовляєте між собою по-польськи в Саському парку? — запитав їх директор. — Чи я не нагадував вам, що ніколи в громадських місцях не слід розмовляти польською? Лише вдома можете вживати цю мову.

— Хто це пану директорові розповів? — запитав Кендзерський, зашарівшись від сорому за свого обвинувачувача. — Чи то пан суддя займається доносами?

— Прошу так не висловлюватися! — гостро відмовив директор. — Пан суддя скаржиться на вас за вчинену образу, а ти хочеш знову його образити!

Блєднов тлумачить Кендзерському, що має право так чинити, але той не може збагнути, як така дрібниця може зробитися злочином.

— Це не дрібниця, — сказав Блєднов.

— Так, так, у вас усе дрібниця, бо ви нічого не тямите. Я, директор, здається, маюся сильніше від вас, а тремчу за свою шкуру, бо через ваші глупства можу втратити посаду, пенсію.

— Не варто пану директорові так тривожитися, — промовив учень, притлумлюючи усмішку.

— Замовкни! — верескнув директор.

Вислухавши таким самим чином двох інших звинувачених, директор присудив обом полякам карцер до вечора, а росіянинові, як жертві, що потрапила під їх вплив, — на три години.

— Прошу й мене посадити до вечора, — сказав учень-росіянин.

— Тебе не посаджу, тому що ти того хочеш, — відповів директор.

— Пане директор, за що ж така кара? — благав Кендзерський. — Адже ми ж промовили по-польськи лише два слова.

— Пане суддя, хіба ми чимось образили вас? — запитав Любельський.

— Назвали мене божевільним, — сказав Блєднов.

— А це ще що? — закричав директор.

— Ми цього не казали, — один за одним промовили гімназисти.

— Що вони вам сказали? — запитав директор Блєднова.

— Говорили мені, що мушу піти до Яна Божого.

— Хто це говорив? Чи пам'ятаєте?

— Здається, оцей молодець,— сказав Блєднов, показуючи на Любельського.

— Хіба я казав? Я? — запитав Любельський.

— Усі за ним казали, а потім утекли. Я просив їх, щоби зупинилися, хотів поговорити з ними, але вони бігли, оглядаючись і насміхаючись з мене, — сказав Ванечка.

— Заради Бога, ви говорите, як поліцай! — вихопилося в Кендзерського.

— Пане директор, — сказав Блєднов, — він ображає мене у вашій присутності.

— Негайно проси пробачення! — грізно закричав директор до Кендзерського.

— За що ж проситиму? — відповів Кендзерський. — Хіба ж я сказав щось образливе? Мовив лише «як поліцай», а це не образа. Оберполіцмейстер також поліцейський урядник, а проте є генералом.

— Дуже дотепно, — усміхаючись, мовив Блєднов.

— Кендзерський, ставиш на карту свою кар'єру, — сказав директор. — Зрозумій, що ображаєш пана суддю і мене, коли це коїться в моїй присутності. Проси пробачення!

— Кажи: завинив!

— Але чим я завинив? Що він образився від цілком невинного слова? — промовив Кендзерський.

— Дуже добре, — сказав директор, кусаючи губи від гніву. — Любельський і Боголєпов сидітимуть в арешті, а Кендзерський дістане різки.

Кендзерський поблід, стиснув кулаки і не міг промовити ані слова.

— Він не сміє бити різками, — шепнув їм Боголєпов про директора.

— Мене не можна бити, я в сьомому класі, — сказав Кендзерський. — Ви можете бити підготовчий клас, але не сьомий.

— А я в сьомому сім разів виб'ю, і від тебе почну, — скрикнув директор.

— То я краще піду з гімназії, — мовив Кендзерський.

— Ні, спершу дістанеш різки, а потім собі підеш.

— Вибачте йому, пане директор, — заплакали Любельський і Боголєпов.

— Мовчіть ви! — сказав їм Кендзерський. — Чи ж мене можуть бити?

— Не можна цього так залишити, — промовив враженний директор. — З нього вийде великий негідник.

— Сильний характер, — сказав Блєднов.

— Тим часом запровадьте його в карцер, — мовив директор до інспектора, показуючи на Кендзерського, — а цих посадіть по класах.

Таким був результат патріотичного розмаху Блєднова. Навіть власне сумління, хоч і нерозвинуте з цього погляду, почало нашіптувати йому, що є в цьому тріумфі щось бридке, а «світлий» і розсудливий Каневський делікатно пошпетив його вчинок — звісно, не з погляду людяності та елементарного почуття честі — ні! Росіяни в стосунках із поляками можуть обходитися без цих почуттів. Каневському не сподобався крок Блєднова тільки з погляду російських інтересів:

— Ці підлітки, поляки, — тлумачив він, — очевидно, не були відвертими противниками росіян: їхнім приятелем був росіянин Боголєпов. Тепер вони палко ненавидітимуть росіян, цуратимуться цього Боголєпова, бо ж визнано, що вони шкодили, привертаючи його до польської справи, про що вони й не здогадувалися. І все це ви наробили як росіянин.

Однак ця справа мала для Блєднова досить прикрий епілог. Кендзерський, якого директор посік різками, залишив гімназію й емігрував до Кракова, куди ще раніше подалася його мати. Перед від'їздом, прогулюючись Варшавою і прощаючись із нею, зайшов дорогою до судової зали, в якій урядує Блєднов.

«Зайду, мабуть, до нього; хоч полаюся з ним востанне в його залі, — подумав Кендзерський. — Пригадаю собі ту потвору, що чіпляється до гімназистів на вулиці — в Європі такого дивогляда не побачу».

У судовій залі Кендзерський застав звичайний розгардіяш і своїм втручанням у справу спричинився до створення повного хаосу, галасу та замішання. Блєднов із люттю звернувся до нього.

— Чого ви тут стоїте? — викрикнув він. — Ви вчинили тут бешкет, я складу протокол про порушення порядку в судовій залі.

— І буде цей протокол так само несправедливий, як і щойно оголошений вирок, — з усмішкою відповів Кендзерський.

— Ви ще смієте тут говорити мені грубощі?! Побачимо, що воно буде, — сказав Блєднов, беручи бланк протоколу. — Ви студент?

— Адже ж ви бачите: я гімназист.

— А, то вас я бачив у Саському парку, коли ви розмовляли по-польськи!

— Саме так, ви донесли на мене.

— Що? Ви називаєте мене доносчиком? — крикнув Блєднов, якому це слово було дуже нелюбе.

— Кажу правду, саме так, ви донесли.

— Я вам цього не подарую. Яка зухвалість! Тепер уже я не буду доносити, а з обов'язку складу протокол.

Блєднов почав писати протокол із злістю, а Кендзерський із усмішкою дивився на його потуги, з якими він готував собі лихо.

— Як зветеся і де мешкаєте? — запитав Блєднов, піднімаючи голову і дивлячись на Кендзерського.

Тепер Кендзерський зрозумів, що поквапився, що та справа може завдати йому клопоту, може перешкодити йому виїхати з Варшави. Він гадкував, чи подати своє справжнє ім'я, чи видумати інше. Але в цей момент прийшла до нього інша думка; зажадав покінчити цю справу по-геройськи.

— Ось моя адреса і моє ім'я, — сказав він і, вхопивши зі столу каламар, вилив увесь його вміст в обличчя Блєднову. Лице Блєднова вкрилося одразу ніби чорною маскою арлекіна, що дещо звисала набік.

Блєднов крикнув, вхопився за обличчя і забруднив собі руки. У першу хвилю не міг нічого сказати. Тим часом Кендзерський, не втрачаючи самовладання, вибіг за заго-

рожу і опинився посеред відвідувачів, котрі ще не втихомирилися і не знали, що скоїлося біля столу.

— Суддя облився чорнилом, — сміливо сказав він поліцейському, — і кличе вас.

Поліцейський кинувся до судді, вся публіка теж повернулася в той бік і дивувалася, як то пан суддя міг згори облитися чорнилом. А Кендзерський, користаючись замішанням, в один момент опинився в передпокої, замкнув двері канцелярії і, побачивши в кутку мітлу, підпер нею двері. Тоді стрімголов збіг сходами, вибіг на вулицю і, прудким кроком дійшовши до найближчого повороту, сховався в першій-ліпшій крамниці. А ввечері був уже в дорозі до Сандомира, безмежно задоволений, що вдалося йому, не закінчивши сьомого класу, так добре скласти іспит на зрілість.

VI

Випадок із Кендзерським мав фатальні наслідки для Блєднова. В першу мить він почувався розбитим на друзки і думав подати у відставку, але жаль за грошима, котрі він мусив давати Букіну, втримав його від цього наміру. Його колеги-судді, довідавшись про той випадок, спершу відчували до Блєднова якусь нехіть, якусь огиду, мимовільний, мабуть, відрух почуття, що врешті їх колезі добре дісталося, що за такий патріотизм саме така й належала йому нагорода. Але невдовзі згори, з вищих сфер надійшла інша команда: Блєднов визнаний «по указу» героєм, мучеником «російської ідеї», і ті, котрі вчора не хотіли подати йому руки, нині наперегони женуться до його помешкання, формально влаштовуючи йому бурхливі овації. Сам голова з'їзду суддів виголосив слово — квітчасте, напушене і повне внутрішнього фальшу:

— Ми зібралися у вас, Іване Івановичу, не змовляючись, незалежно, але одноголосно. Коли довідалися про прикрий для вас факт — зрозуміли все.

Блєднов зблід, бо до останньої миті був непевний, як сприймуть нагорі його пригоду; судді іронічно перешіптувалися, адже добре знали, що ніхто інший, як голова, наказав їм таким способом учинити овацію Блєднову, а голова вів далі:

— Знаємо, якою важкою є служба Вітчизні в цьому краї, який, хоч і давно належить Росії, вважає себе самостійним і стоїть на тому, що ми тут — лише тимчасові діячі. Ви випадково почули, що тутешня молодь зрікається Росії, і навіть юнак-росіянин промовляв до вас чужою мовою; ви стали на захист благословенної мови Нестора, Ломоносова, князя Кантемира *, поетів Пушкіна, графа Сологуба * і графів Толстих *. За цей захист, сповнений самопосвяти, ви зазнали злісної образи під час виконання своїх службових обов'язків. Але як кров мучеників перетворюється у квіти, так і образа, завдана вам, перемінилася на честь для вас. Любо нам бачити ваше шляхетне обличчя, і ми єдинодумно, хоч і кожен окремо, не корпоративно, а отже, зовсім вільно, зійшлись у вас, аби потиснути вашу чесну руку.

Ця промова є справжнім шедевром бюрократичної фразеології, фальшу й дволичності, і невідомо, з чого в ній більше дивуватися: з цинізму внутрішнього тону чи наївності оратора, котрий хоче викликати нею бажаний ефект.

На завершення скандалу прислужливий «Варшавський дневник» вмістив нарис про цю овацію, і Блєднов, який наразі в простоті душевній почав було вірити, що й справді вчинив щось дуже мудре і добре, відчув мимовільний сором і довгий час не смів показати носа між людьми. Коли ж його нефортунний тріумф дещо призабувся, він кинувся з подвійним запалом до праці, щоби сумлінним виконанням своїх обов'язків затерти ті прикрі спогади.

На жаль, його запал і тепер виявляється невідповідним. Довідавшись, що жиди в певному місці фабрикують сигари без акцизних марок, він вирішує викрити злочин, навіть не здогадуючись, що виходить за межі своєї влади і вдирається в компетенцію поліції та акцизного уряду. У товаристві поліцейського він вживає певних заходів, ловить жидів на гарячому, але водночас піддається «силі кагалу», а радше своєї власної нездогадливості та глупоти. Жиди зчиняють галас, він арештовує одного з них і наказує поліцейському відпровадити його, а сам, забравши контрабандні сигари, хоче з їхнім власником їхати до акцизного уряду. Власник спершу наполягає на тому, аби їхати з

суддею, потім уникає цього і замість себе посилає якогось іншого жида, котрому Блєднов дозволяє сісти разом із собою у фіакр. Той жид домовляється з візником, який везе Блєднова глухими завулками. Там жид, діждавшись зручної миті, накидає судді на шию шарф, обезвладнює його і виштовхує з фіакра на бруківку. Блєднов падає головою на брук, ламає руку, а злочинці разом із corpus delicti[1] залишаються безкарними.

Ця ганебна поразка, якої Блєднов зазнав уже не під час оборони «російських інтересів», навіть не при виконанні своїх безпосередніх обов'язків, а в царині, цілком для нього чужої, схиляє його врешті до відставки з посади, наїжаченої багатьма труднощами і підводними рифами. Автор додає, що Блєднов, покинувши своє урядування, повертається з Варшави до свого маєтку в Новгородській губернії, але й там не даючи собі ради, продає маєток, переселяється до Новгорода і працює губернським скарбником. Це заняття було цілком відповідним до його сумлінного характеру, — каже автор, — ми ж додаємо, що було найвідповіднішим до його слабкої голови, яка могла дати собі раду хіба що з мертвими цифрами і для якої люди, суспільство і його стосунки були надто складними і заплутаними.

Каневський також полишив Варшаву і, спробувавши життя в Одесі та Києві, оселився в Москві, де зайнявся адвокатурою. Судді Букін і Маюров завершили свою кар'єру криміналом за зловживання владою та розтрати, як твердить автор. Такий фінал нам здається досить неправдоподібним, адже Букіни та Маюрови донині становлять більшість в армії російського чиновництва, що урядує в монархії, і не лише не закінчують криміналом, а й навпаки, отримують ордени і просуваються по службі. Ризоположенський ще довго займає посаду директора гімназії, каже, що чекає його якась вища кар'єра, але досі не настала ще відповідна мить.

Такими короткими зауваженнями завершує п. Покровський свою книжку. Її загальній характеристиці присвятимо на закінчення ще кілька слів.

---

[1] Речовими доказами *(латин.)*. — *Упоряд.*

VII

Подавши читачам зміст роману Покровського, поставмо собі питання: що, власне, автор хотів сказати своїм твором? Яку думку мав утілити в своїх персонажах, позитивних і негативних?

Таке питання, надзвичайно просте і природне, виникає щодо кожного твору мистецтва, а особливо щодо твору тенденційного, яким, безумовно, є «Блєднов». Проте, бажаючи відповісти на нього так само просто і ясно, зустрічаємося з чималими клопотами. Чи автор хотів показати в усій повноті, в усій наготі та потворності систему зросійщення і ту машину, котра працює на цю систему? О, ні! В такому разі він не зупинявся б на суді, інституції порівняно найневиннішій, а розширив би рамки, зобразив би інші, товстіші гілки того отруйного дерева, показав би нам і шкільництво, і поліцію, і кримінальні суди, і незрівнянно-своєрідну інституцію «чиновників для особливих доручень», і, врешті, оту «голову, від якої риба тхне». І представником цієї системи він обрав би не сумлінного дурня Блєднова, а хоча б такого собі Гумозіна, який у Петербурзі був лікарем, а до Варшави пішов на посаду директора гімназії і який з пафосом говорив Каневському:

— Облиште у Польщі свої ліберальні та гуманні погляди, тут вони неможливі. Поляків слід тримати, як малих дітей: не лише тому, щоб шанували старших, а й щоби самі собі не робили шкоди. Росіянин мусить тут бути суворим, почувати свою гідність і не дозволити полякам ні на мить забути, що вони живуть у Росії. Влада повинна змусити поляків боятися її.

Як бачимо, цьому панові вже не про мову йдеться, не про устрій краю, а про постійне надокучання полякам, про знищення в їхніх душах почуття польськості; тут русифікація не задовольняється поверховістю, а доходить до глибини душі, хоч сама відчуває, що в ту глибину душі не внесе нічого, крім гидоти, гнилизни і деморалізації, бо пречінь всякі ліберальні, гуманні погляди і почуття слід відкинути при вступі до Польщі.

Отож, роман п. Покровського не є сатирою на всю систему русифікації. А чим є? Для окреслення своїх намірів і

тенденцій автор подає найбільше матеріалу в одному розділі роману, «Раут у Каневського», введеному епізодично і не пов'язаному безпосередньо з його основою. Автор виводить тут ряд персонажів, зібраних ad hoc [1], які більше не з'являються в романі і які притягаються наче в ролі свідків для складання своїх зізнань у принциповій справі: стосунків росіян до поляків і навпаки. З літературного погляду цей розділ не витримує жодної критики, але для з'ясування поглядів автора на справу зросійщення є, безсумнівно, найважливішим у романі.

Товариство, що зібралося у Каневського, складається з самих чоловіків, росіян і поляків. Окрім Каневського і Блєднова, маємо тут полковника Потугіна, камергера Пронздинського, князя Борецького-Коровецького, який є головою з'їзду суддів, суддю Баженцького, екс-лікаря, а тепер директора гімназії Гумозіна. Розмова зайшла про Варшаву, і Каневський вихваляє її як єдине європейське місто Росії. Є, однак, певне «але»:

— Варшава не розуміє росіян і це її помилка. Припускаю, що поляки ображені на російських чиновників, але чому ж вони не люблять російського народу? Не розумію, наприклад, за що вони злі на нас: на тих, хто не залишається на службі, хто не урядує, хто подав у відставку? До нас вони мусять бути принаймні байдужі. А проте одна власниця будинку не хотіла винайняти мені помешкання лише тому, що я росіянин.

— Знаю, про кого ви говорите, — сказав камергер Пронздинський. — То дивацтва старої аристократки і більш нічого, це дрібниця.

— То не дрібниця; якщо навіть у побутових стосунках панують такі принципи, значить вони глибоко вкорінилися у звичаї, — мовив Каневський. — Бачите, ви вважаєте це дрібницею, бо ви сам поляк.

— Я, я... — почав збентежений Пронздинський. — Я думаю інакше, я хочу заспокоїти вас і відсунути від тієї дами неприємність — вона моя добра знайома.

— Але чому вона має лякатися мене? — спитав Каневський.

---

[1] Для цієї мети *(латин.)*. — *Упоряд.*

— Не вас, vous etez nu parfai galant homme [1], — відповів Пронздзинський, — але я боюся стін, що мають вуха.

— Хоч би ті стіни й мали вуха, — сказав Каневський, — то й тоді нічого боятися, бо ж хто буде переслідувати її за мене, вислуженого?

Вже ця коротенька розмова краще, ніж довгий трактат, характеризує становище росіян у Варшаві. При кожній зустрічі з росіянином, без огляду на те, чи він на службі, чи ні, поляк мусить побоюватись якихось переслідувань, знаючи, що якщо цей росіянин і не перебуває на службі, то безумовно має там знайомих, а ті можуть накоїти йому стільки прикростей, скільки самі захочуть. А якщо до всього той росіянин, як ото Каневський, вперто не хоче цього зрозуміти і завжди напрошується на любов і пошану поляків, прагне, сказати б, із чобітьми влізти в їх душу, то виникає нестерпний і прикрий стосунок, якась шпитальна атмосфера, просякнута випарами гнилизни, терміново притлумленими запахом ладану.

— Ця неприязнь до всього російського, — резюмує далі Каневський, — погана риса поляків. Чому тоді ми чинимо по-іншому?

— Не бачу, де ви чините по-іншому, — сказав Баженцький, в котрому автор нашкіцував поляка, який, попри те, що є службовцем, не відцурався своєї польськості і має ще стільки відваги, що принаймні іноді відверто висловлює росіянам свої судження. — Досі нічого особливо приємного з вашого боку ми не зазнали.

— Я не кажу про адміністрацію, — промовив Каневський. — Народ у Росії має менший вплив на уряд, ніж де-небудь, а поляки вперто не хочуть цього зрозуміти. Я кажу про себе, про Петра Олександровича Каневського, емерита. Не знаю, що б я робив, коли б служив у тутешньому краї, не знаю навіть, що б я писав, коли б був редактором «Варшавского дневника», але тепер як приватна особа і як росіянин скажу, що поляки — народ симпатичний, тому що попри всякі прикрощі і від нас, і особливо від німців не втрачають своєї національності. Вони варті кращої долі. Але, на мою особисту думку, сам уряд не мо-

[1] Ви ідеально порядна людина *(франц.)*. — *Упоряд.*

же змінити їх долю з політичних причин, а ми, прості люди, тим більше нічого зробити не можемо. За що ж вони нас не люблять?

Але за що ж мають вас любити, пане Каневський? — запитаємо зі свого боку. Самі визнаєте, що адміністрація душить поляків, визнаєте, що допомогти їм не можете, але конче прагнете, щоби ті душені і гноблені бог зна за що цілували вас. Навпаки, за ту вашу мову варто вам хіба що плюнути у вічі, — стільки в ній нужденної софістерії і крутійства. Адже в Росії, так само, як і будь-де, уряд є виплодом усього стану цивілізації народу, а якщо в Росії існує такий уряд, як зараз, то лише тому, що маса цього народу іншого уряду створити собі не вміє, а інтелігенція є переважно така, як ви, пане Каневський, котрий одночасно висловлює свої симпатії до поляків і свідчить, що, будучи чиновником, гнобив би їх, а будучи урядовим писакою, гавкав би на них.

Неправда, шановний пане, що уряд не може змінити долю поляків, а окремі люди тим більше. Уряд складається з окремих людей; система русифікації, гноблення, шпилькування, проскрибування поляків та інших народів укладається в головах окремих людей, приводиться в рух окремими людьми, — не машинним, одностайним способом, як у Німеччині, а якраз за бажанням, навперегінці, без огляду на закони, з більшою чи меншою мірою підлості, глупоти, затятості та ненависті. «І чому ті люди нас не люблять?» — запитуєте ще...

Смутні враження отримуємо від роману п. Покровського. Очевидно, автор не є принциповим противником русифікації, але як гуманіст і філантроп не любить брутальних, диких форм зросійщення, іронізує над дурним, недоречним і безцільним обрусінням. Він хотів би русифікації гуманної, делікатнішої з огляду на форму, але тим більше грунтовної, такої, щоби навіть із дна душі поляків вирвати їх почуття національності, аби направити все їх виховання в дусі асиміляції з росіянами. В цій асиміляції він бачить справжній, найвищий, національний інтерес поляків, якого ті вперто не хочуть зрозуміти.

Дивлячись на такі постаті, як Каневський, і на таких філантропів, як Покровський, поляки мусять зітхнути з

глибини серця: «Борони нас, Боже, від ліберáлів та філантропів, котрі добиваються нашої любові й нашої душі! Якщо вже маєш нас карати, то карай нас бестіями і душителями, які можуть лише шарпати наші тіла!»

НЕОБХІДНИЙ ПІДРУЧНИК ДЛЯ СЛАВІСТІВ

У Берліні, власне, вийшла праця д-ра Фр. Пастернека*, приватного доцента слов'янської філології у Віденському університеті, під назвою «Bibliografische Übersicht über die slavische Philologie 1876—1891», яка становить водночас том, що доповнює генеральний реєстр виданих досі 13 річників квартальника «Archiv für slavische Philologie»*. Цей твір є плодом непомірно важкої й сумлінної праці і свідчить про широкі знання автора. Автор по черзі розглядає: 1) загальні підручники, тобто філологічні фахові видання, бібліографії, критичні огляди і звіти, біографічні твори, видання кореспонденції письменників і слов'янських учених, енциклопедії; 2) дослідження слов'янських мов, причому слід зауважити, що згідно з поглядами проф. Ягича* малоруській мові не надається окремого статусу, вона трактується спільно з російською, і виокремлюється лише 6 груп: старослов'янська, російська, польська, чеська, лужицька і полабська, і, врешті, південно-слов'янська група (словенська, хорватська, сербська і болгарська мови); в тому ж розділі зіставлено також словники і видання мовних пам'яток; 3) літературу (за винятком найновішої, з таким самим поділом, що й мови); 4) дослідження з етнографії і 5) дослідження слов'янських старожитностей. Наприкінці додано загальний покажчик авторів, які згадуються у праці. Цей твір буде необхідним підручником для кожного славіста, нарівні з прекрасною книжкою Крчека* «Einleitung in die slavische Literaturgeschichte».

«WISŁA»*. TOM VI. KWIECIEŃ, MAJ, CZERWIEC

Другий цьогорічний випуск «Вісли» містить кілька цікавих праць із царини фольклору. На початку п. Іван Франко вмістив причинок до порівняльних студій над на-

родною літературою під назвою «Жидівська війна». Автор зібрав тут матеріали до одного сатирично-політичного мотиву, відомого в народному анекдоті про воєнні дії жидів, які в поході, спіткавши квітучу гречку, прийняли її за море, а потім, навчені досвідом, справжню ріку взяли за лан гречки і за цю помилку заплатили життям. Ця тема із змінами повторюється в нас у багатьох відомих віршах і у двох більших творах, перший з яких, що належить до т[ак] зв[аної] відпустової літератури, має назву «Жидівська війна», другий — поема «Żydoswaros» (близько 1792 р.) — єдине опрацювання цієї теми, що має певну літературну вартість. Споріднені теми зустрічаємо і в німецькій новелістиці (напр[иклад], «Історія про сімох швабів», «Війни шільдбюргерів»). Багато схожості до тих оповідань виявляє оповідання Павла Диякона «Лихо герулів».

У продовженні «Легенд про зв'язки між найближчими братами і сестрами» п. Броніслав Грабовський* досліджує легенди про кровозмішання, які існують у південних слов'ян, зокрема болгарську легенду про Павла Лезарійського і споріднену з нею за змістом сербську народну пісню про байстрюка Симеона. Візантійська література була сховищем тих оповідок, звідти вони розлилися і розповсюдилися по західному і слов'янському світі. Всі оці казки та легенди пливуть з одного джерела, а саме з давньогрецького міфа про Едіпа.

У «Причинку до етнографії краків'ян» п. З. Василевського* знаходимо ряд любовних пісень, думок разом із мелодіями, кілька легенд, врешті, загадки і деякі назви та імена. Монографія п. Еразма Маєвського* «Вуж у мові, поняттях і побуті нашого люду» у цьому випуску завершилася. Частина, яку вміщено тут, складається з таких розділів: «Дракон», «Обряди, звичаї і забобони», «Лікування», «Чари і замовляння», «Ворожіння і пророкування», «Символіка». Загалом матеріал, уміщений тут, почерпнутий із значної кількості народознавчих праць, нараховує 485 позицій, що достатньо свідчить про дбайливість, з якою він був зібраний. У продовженні «Хорватсько-сербської фольклористики» п. Цішевський* подає «Бібліографію пісенних збірок». Праця М. Теппена «Мазурські повір'я» (переклад Євгенії Пільтр) у своєму продовженні містить погляди ма-

зурів на чари; віднаходимо тут формули різних відворотів та замовлянь.

У дуже багатому розділі «Пошуки» читаємо: «Про замовляння як лікувальний засіб», статтю п. Софії Рокосовської «Про хату» (з ілюстраціями), «Про образне письмо», «Пам'ять про померлих», про писанки і вечори на Купала.

Випуск завершують бібліографія, критика і повідомлення.

ЕРНЕСТ РЕНАН

Телеграми принесли звістку про смерть людини, яка зі свого кабінету, не будучи ні войовником, ні політиком, неодноразово зверталася до розуму всього цивілізованого світу, була приводом для лютої ненависті одних, для палкої любові інших, причому не на підставі ґрунтовного знання його творів, а переважно на основі затертих, однак несправедливих поголосок. Не будучи ні першорядним мислителем, ані видатним науковцем, він, проте, був великим письменником, незрівнянним стилістом і зробив більше для популяризації певних думок, певних проблем і здобутків сучасної науки, аніж цілі школи фундаментальних німецьких учених.

Йозеф-Ернест Ренан народився 27 лютого 1823 р. у Трег'є департаменту Кот-дю-Нор. 1844 року вступив до духовної семінарії, однак невдовзі покинув думку бути священиком і присвятив себе вивченню семітських мов. Того часу мало хто у Франції займався такими студіями, і Ренан незабаром так відзначився у гроні колег, що вже 1849 року Академія надписів* послала його в Італію, де він завершив свою працю про Авероеса*. У 1856 році Ренан став членом цієї Академії, а 1860 року за дорученням уряду здійснив наукову подорож до Сирії, де йому вдалося зібрати значну кількість пам'яток із історії Сирії та Фінікії. Одразу після повернення у 1862 році став професором гебрейської, сирійської та халдейської мов при Колеж де Франс, але професорство його тривало недовго. Студії над гебрейською мовою привели його до вивчення Біблії і, познайомившись із працями німецьких учених-гебраїстів, зокрема

Штрауса, де Ветте, Феттера та інших, він 1863 року випустив у світ відомий твір «Vie de Jesus», який впродовж кількох літ витримав 13 видань і наробив у католицькому світі великого галасу. Уряд негайно усунув Ренана з професури, його ім'я зробилося пострахом для правовірних, чимось рівнозначним самому дияволові. Скрипіли тисячі пер, пишучи спростування твору, котрого автори цих звинувачень часом і в очі не бачили, вигадуючи неймовірні єресі на власний розсуд.

«Людська комедія», що відігралася з приводу цього твору, була б гідна пера першорядного письменника. А тим часом люди, які тямлять у цій справі, одразу відзначили, що наукова вартість твору Ренана дорівнює нулеві, що це такий собі досить сентиментальний і неправоподібний романчик, заснований на євангельських оповідях, опертий нібито й на науковий апарат, однак насправді еклектично змайстрований із критичного канону Штрауса; він видає наявні компроміси, доточує почуття там, де розум не бачить виходу.

У науковому світі твір Ренана не справив враження, не позначив жодного кроку вперед. Але, написаний чудовим стилем, прочитаний мільйонами людей, він спричинився до потужного розширення критичної думки про справи віри, до підриву безумовної, непохитної до сих пір поваги католицького духовенства в самому ж католицькому світі. Ренан, власне, був першим *католиком*, котрий сміливо та відверто в ім'я наукових гасел наважився піти тією дорогою, яку вже проклали протестантські вчені.

Усунутий із кафедри, Ренан водночас відкинув запропоновану йому посаду бібліотекаря і здійснив наукову подорож до Єгипту, повернувшись водночас до вивчення семітських мов. Як продовження «Життя Ісуса» він видав ряд томів, що разом становлять «Історію первісного християнства».

Ця «Історія», окрім «Життя Ісуса», містить такі томи: «Апостоли», «Св[ятий] Павло», «Антихрист» (історія Нерона, зруйнування Єрусалиму та написання «Апокаліпсису»), «Євангеліє» і, нарешті, «Марк Аврелій»*. Врешті 1885 року він видав працю «Historie generale et systeme comparee des langues semitiques», удостоєну нагороди, а в 1890 році

з'явилася його двотомна праця про розвиток гебрейської мови. В останні роки його ім'я ще кілька разів набувало розголосу з різних причин. У грудні 1871 року республіканський уряд знову дозволив йому читати лекції в Колеж де Франс.

Майже одночасно вийшли друком його філософські драми «Калібан» та «Eau de jouvence», в яких автор виявляється прибічником шовіністичної течії, котра після фатальної війни опанувала думками французів; він зобразив німців варварами, темними, позбавленими честі та віри. Останнім гучним фактом життя був його вибір у члени Академії наук до почту сорока безсмертних. Його промову, виголошену з цього приводу, дехто вважає зреченням давніх опозиційних та антикатолицьких поглядів. Ясність розуму, гостроту суджень та пишність стилю Ренан зберіг до кінця життя.

ЖИДІВСЬКА ВІЙНА

Причинок до порівняльних студій над народною літературою

В селі Нагуєвичах пов[іту] Дрогобицького я не раз чув, що коли хтось довший час вагувався чи вчинити якусь річ, чи ні, а опісля зважується чинити її, то каже з усміхом, наслідуючи жидівський виговір: *«Е, ци рецьки, ци не рецьки, моє войськи марш!»* Коли я почав розпитувати, відки взялася та приповідка, мені сказали ось яке оповідання: «То раз як жиди воювали, то прийшли з цілим войськом перед великий лан гречки. Гречка стояла в цвіті. Вечоріло, і над гречкою стояла пара. Жиди зупинилися, кажуть, що то море. Почали раду радити. Одні кажуть: ночуймо тут на березі, а завтра рано будемо шукати перевізників. Але другі боялися ночувати, бо не було близько ані коршми, ані ніякої хати. "Ще, — кажуть, — вовк нас поїсть або неприятель нападе. Пішлімо, — кажуть, — кількох відважних наперед, най зміряють, чи глубоке тото море, може би, можна його перебродити". Згодився жидівський єднорав, вибрав кільканадцять жидів, що були найдовші на зраст, і казав їм лізти в те море. Жиди в гвавт та в плач. Аж

ту надходить хлоп та й питається їх: що ту за новина? Жиди повідають йому, що не знають, як перебродити оте море. "Та де то море, дурні жиди, — каже хлоп. — Та ж то гречка!" — "Е, ци рецьки, ци не рецьки, — скрикнув жидівський єднорав, — моє воськи марш!" І всі жиди рушили лавою і щасливо перебрели тото гречане море».

Ся забавна анекдота, котра певно існує і по других закутинах нашого краю, має свою доволі інтересну історію. На перший погляд міг би дехто думати, що маємо тут діло з оригінальним витвором іронічного гумору нашого народу, котрий потішається над жидами в численних подібних анекдотах. Трохи ширший розгляд в матеріалі фольклорнім показує нам, що така думка була би хибною і що в анекдоті тій маємо один відприск досить давнього і дуже розширеного в Европі сатирично-політичного мотиву. Я хочу звести тут ті матеріали, які мені вдалося зібрати до сеї теми, далекий від думки, що зможу вичерпати її бібліографію або зазначити вповні всі фази її розвитку і її вандрівки у европейських літературах та в устах люду.

Найближчим взірцем нашої народної анекдоти, а може, й її прямим джерелом, є польська вірша «Żydowska wojna, co żydzi narobili strachu dla całego świata. Przez autora A.W.». Вірша та є одним з найбільше улюблених творів польської т[ак] зв[аної] відпустової літератури; разом з такими виданнями, як «Powieść o siedmiu mędrcach», «Historya o pięknej Magielonie»*, «Powieść o dzieciach Haymona» і т. і., продають і сю віршу по відпустах і ярмарках т[ак] зв[ані] «образкарі». Кілько видань її вийшло, коли і ким вона зложена — сього я не вмію сказати. У мене під рукою є досить свіже видання без року виходу, друковане у звісного накладця того роду літератури — Фейцінґера в Цєшині*; екземпляри далеко давніші, на бібулястому папері, може, ще з 30-х або 40-х років, стрічав я по селах у письменних мужиків і в Дрогобичі у міщан.

Вірша написана безграмотно і бездарно. Має вона 40 куплетів, з котрих кождий кінчиться приспівкою вроді «Aj waj mir», «Ai waj Babibom», «Aiwaj Dadi Dom», «Aiwaj mir Jechowe, me członki niezdrowe» — і т. і. Ось зміст сеї вірші. «Żydowska wojna jakiej nie było od założenia świata. Żydów zebrali co trzydzieści pięć tysięcy, co kalictwa jeszcze więcej, a

czapki go mieli z samego zajęcy» [1]. Далі вичислюються відділи: «5000 ślepych byli, ci najprzód postępowali, boch nieprzyjaciel z daleka dojrzeli, 5000 o jednym oku, ci trzymali komandy z boku; 5000 garbatych byli, ci tornistry na puklach nosili dla tego że do parady najśmieszniejsi byli; 5000 smarkatych byli, ci w największych ćmach śpikami swiecili; 5000 parszywych byli, ci największą paradę trzymali bo w swych wrzodach najsmrodniejsi byli; 5000 zbrukanych byli, ci najpragliwiej pieniądze w portkach nosili; 5000 kulawych byli, ci najuparciej za nieprzyjaciele byli. Wiele ich tam kupcy byli, jajki, skorki, swetlicki (?) skupili, swemu wojsku liberowali» [2]. І далі вірша додає: «Choć ich było tyle tysięcy, czapki mieli z samego zajęcy; choć ich byli tak wielki obuos (обоз. — *І.Ф.*), wszyscy się zmieścili pod jeden wyz. Pan Ureń był największym Hetmanem, a syn jego był najpierwszym furmanem»[3].

Далі розповідає вірша, як те жидівське військо, кілька разів зміркувавши ворога, стріляло всю ніч, а тільки рано переконувалося, що се не ворог, а раз пні смерекові, другий раз велике кілля, а третій раз г р е ч а н і полукіпки. Ось як розказано сей остатній епізод: «Tak całą noc strzelali, ani nie wieczerzali, aż rano doczekali! Tu cuda nowe, ach Jechowe! A tu poganka w kupkach stoi. Z złości z brody włosy rwali, aiwaj wszyscy tak wrzeszczeli, na darmo palce krzemieńmi strzaskali» [4]. По-

---

[1] Жидівська війна, якої не було від початку світу. Жидів зібралося тридцять п'ять тисяч, каліцтва ще більше, а шапки мали з одного зайця *(польськ.)*. — *Упоряд.*

[2] 5000 сліпих було, ті найперші вирушали, щоби ворога здалека побачити; 5000 з одним оком, ті тримали команду збоку; 5000 горбатих було, ті торністри на пейсах носили, тому до параду найсмішніші були; 5000 шмаркатих було, ті в найбільшій темряві шмарками світили; 5000 паршивих було, ті найвищий парад тримали, бо в своїх болячках найсмердючіші були; 5000 закаляних було, ті жадібно гроші в штанах носили; 5000 кульгавих було, ті найупертіше за ворога були. Скільки їх там купців було, яєць, шкурок [незрозб.] купили, своєму війську дарували *(польськ., спотв.)*. — *Упоряд.*

[3] Хоч їх було стільки тисяч, шапки мали з одного зайця; хоч їх був такий великий обоз, всі вмістилися під один віз. Пан Урень був найбільшим гетьманом, а син його був найпершим фірманом *(польськ., спотв.)*. — *Упоряд.*

[4] Так цілу ніч стріляли, ані не вечеряли, аж до ранку дочекали! Тут чуда нові, ах, Єгово! А тут гречка в купках стоїть. Зі злості з бороди волосся рвали, «айвай» усі так верещали, даремно пальці кремінням побили *(польськ., спотв.)*. — *Упоряд.*

кріпившися у арендаря, «tego co było wojsko jego» [1], котрий їх дармо просив, щоб покинули далі воювати, вони вирушили далі на війну, скріпивши ще свої сили. За сим ось як розказано остатній епізод сеї війни:

«Pan Uryń tak krzyknęli: "My pardon nie damy!" Dali postępowali, nową woynę marsz trąbili aż wieczór przecisz doczekali. Ślepi coś dojrzeli: coś takowe niby zielone morze! Tak tu ciężko wzdychali, dali postępowali, że plewać nie umieli. Do pana Urynia znać dali: coś takowe, dziwy nowe, zielone morze! Pan Uryń przyjechali, tak się zafrasowali, bo plewac nie słychali. Co robić? Nowe kłody (łydki. — *І.Ф.*) przywieść dali, aby żydzi w nich pływali, — tak bardzo głośno krzykali. Żydzi pływać nie chcieli, śmierci się bardzo bali, tak wszyscy zapłakali. Tak wszyscy przeklinali, na Urynia zawołali: "Ach Uryń, to jest wielki duryń! Nam tu nie przebaczy, każdy w wodę skacze". Pan Uryń się dowiedzieli, kłody zrychtowali, to jest łódki szykowali, tak tu strach wszyscy mieli. Żydzi siadać musieli, jedni drugich strzaskowali, pana Urynia zepchnęli, aiwaj wszyscy wrzeszczeli, ratunku tam nie mieli, aż spodku dolecieli. Aż tu obaczą cuda nowe: to jest sit zielony, za nim piasek suchy. Pan Uryń stopiał (стоптав? — *І.Ф.*) pończoszki w suchy piaski. Tak wszyscy zawołali: "Ach, jeszcze brzega nie naruszyli, a już pończoszki suszyli!" Tak się wojna skończyła: cudów, nieszczęściów tak wielka siła, żydowska wojna przegrała» [2]. Два кінцеві куплети пропускаємо*.

---

[1] Того, що було військо його *(польськ.)*. — *Упоряд.*

[2] «Пан Уринь так крикнули: "Ми пардон не дамо!" Далі вирушали, новій війні марш трубили, аж вечора дочекалися. Сліпі щось угледіли: щось таке, ніби зелене море! Так тут важко зітхали, далі вирушали, що плавати не вміли. Панові Уриню повідомили: чуда нові, зелене море! Пан Уринь приїхали, так зажурилися, бо плавати не чули. Що робити? Нові колоди (човни) привезти дали, щоб жиди в них плавали, — так дуже голосно кричали. Жиди плавати не хотіли, смерті дуже боялися, так усі заплакали. Так усі проклинали, на Уриня заволали: "Ах, Уринь то є дурень! Нам тут не пробачить, кождий в воду скаче". Пан Уринь довідалися, швидко колоди змайстрували, тобто човни шикували, такий тут страх всі мали. Жиди сідати мусили, одні других потовкли, пана Уриня зіпхнули, "айвай" усі верещали, рятунку там не мали, аж донизу долетіли. Аж тут побачили чудо нове: то є ситник зелений, за ним пісок сухий. Пан Уринь (стоптав?) панчішки в сухий пісок. Так усі заволали: "Ах, ще берега не порушили, а вже панчішки сушили!" Так війна закінчилася, чудес, нещасть така велика сила, що жидівська війна пережила» *(польськ., спотв.)*. — *Упоряд.*

Як бачимо, польська вірша у головному епізоді виявляє відмінні од руської анекдоти риси, але водночас має з нею стільки спільних ознак, що думка про їхнє спільне джерело з'являється сама собою. Чи таким спільним джерелом є поема «Żydoswaros», розглядом якої зараз займемося, також сумнівно, хоча ця поема, як побачить читач, за своїм змістом має багато спільного з польською віршою, а в епізоді з уявним морем зближується з руською анекдотою, отже, може вважатися оригіналом обох оповідань, що виникли незалежно одне від одного. Однак це здається мені сумнівним через ті причини, які будуть названі нижче.

На поему «Żydoswaros» першим звернув увагу п. Вл. Смоленський* у своїй праці «Stan i sprawa Żydów polskich w XVIII wieku» (Варшава, 1876, с. 26—27), хоч, на мою думку, не зовсім слушно її оцінив, приписуючи авторові «легковажне і злосливе висміювання жидів, і то тоді, коли для проторювання дороги реформі належало затирати всілякі міжнаціональні пересуди». Цю думку повторив і Г. Нусбаум у п'ятому томі своєї «Історії жидів». Оскільки жоден з цих істориків не навів змісту цієї поеми, то для перевірки їх думки про неї, а також у зв'язку з темою даної розвідки подаємо бібліографічний опис твору з наведенням уривків, що стосуються нашої теми.

Твір, про який ідеться, — невелика книжечка на 78 сторінок. Примірник, що є в бібліотеці Оссолінських у Львові, має бібліотечний номер 20.871. Назва звучить так: «Żydoswaros, manuscrypt, znaleziony na drodze prawdy»[1]. Нижче вміщено епіграф: «Disparibus bubus non facile trahitur currus» [2]. Місце і рік видання не названі. За Смоленським, твір з'явився на початку січня 1792 р., а вже в лютому того-таки року була видана «Odpowiedź na książkę "Żydoswaros" (przez Ch. K. L.)».

Поема написана 11-складовим віршем, пов'язаним у 6-рядкові строфи з римою *абабвв*, складається з 12 пісень. Під текстом є рясно розсіяні пояснювальні зауваження, зокрема при історичних, географічних назвах. Твір написаний у дусі того часу, досить розтягнуто, але не без таланту, в чому читач із наступних цитат може переконатися. На

---

[1] Естрайхер* у 5 томі «Бібліографії» (с. 331) автором цієї поеми вважає Єроніма Юшинського*. — *Ред. «Вісли».*

[2] Різними волами нелегко тягнути віз *(латин.)*. — *Упоряд.*

початку першої пісні знову вміщено латинський епіграф: «En quo discordia cives perduxit miseros!» [1] У двох перших піснях автор досить загально згадує про прекрасне минуле жидівського народу, про чвари і зніженість, які привели цей народ до занепаду, і про роздуми деяких особистостей над поверненням давньої слави. Тут уже дуже часто з-під прозорого серпанку жидівства проглядається власний намір автора: говорити не про жидів, а про поляків. У наступних піснях цей намір виринає щораз більше. У третій пісні зображено нараду в кагалі про те, чи розпочинати війну за повернення Палестини і Єрусалиму, чи ні. Ця нарада надзвичайно схожа до сеймику прусських часів і завершується сваркою та бійкою, яка подекуди наслідує «Монахомахію» Красіцького*. Опис цієї битви займає IV і V пісні. Лише тоді, коли один із жидів, потерпілих у цій битві, закликав до сторонньої допомоги, котра роззброїла неприятелів, гору взяла войовнича партія, і вождем обрано Менделя (пісня VI). У наступних двох піснях гумористично описано склад і озброєння жидівського війська, що є водночас гіркою сатирою на сучасні виправи. Військо не має зброї, але натомість везе багато їжі, питва, навіть перин, а також цілі вози мотузів для в'язання сподіваних бранців. Врешті вирушають. Першого дня пройшли півмилі, тоді спали цілу ніч аж до наступного полудня. Нарешті в IX пісні починаються властиві воєнні пригоди. Йшли знову цілий день.

Stanęli jeszcze na nocleg zawczasu,
Nagłym pokwapem na siłach opadli,
Na czystym polu niedaleko lasu;
Lecz żeby zbójcy na nich nie napadli,
Obstawili się wokoło wozami,
Między któremi ukryli się sami.

Rzeźnik tymczasem rznął barany, woły,
Ażeby wojsko głodu nie cierpiało;
Potym od srebra zastawiono stoły
Przy których męztwo zmiększone siedziało;
Tak kiedy owi rycerze podjedli,
Do faraona czymprędzej zasiedli.

[1] Ось куди веде незгода нещасних громадян! *(латин.)*. — *Упоряд.*

Dodano trunku, jak zwyczaj w obozie,
Pito za zdrowie jednomyślnej zgody,
Krzyczano: «Witaj, węgerski nawozie!
Witaj, napoju dla sił i ochłody!
Wiekuj wraz z nami, a my ciebie za to
Będziemy corok opłacać bogato!»

Wokoło nocne stanęły pikiety:
Berko odważny na drzewo się schował,
Mając nabite z sobą pistolety;
Nuchim w pokrzywie za rowem nocował;
Szloma z Chaimką przyczaił się w trawie;
Herszko w obozie stanął z piką żwawie [1].

Опівночі військо прокинулося: декому причувся гул гармат. Почався переляк, серед якого пробудився й Берко, що

---

[1] Стор. 50–51. Правопис та пунктуацію модернізую. — *І[ван] Ф[ранко].*

Стали на нічліг ще завчасу,
Нагло-раптово на силах підупавши,
В чистому полі, неподалік від лісу;
Але щоб розбійники на них не напали,
Обставилися довкола возами,
Між якими сховалися самі.

Різник тим часом різав баранів, волів,
Щоби військо від голоду не терпіло;
Потім сріблом заставили столи,
За якими чоловіцтво зм'якле сіло;
І коли ці рицарі попоїли,
До фараона чимдуж засіли.

Додали трунку, як звичай в обозі,
Пили за здоров'я одностайної згоди,
Кричали: «Вітай, угорський гною!
Вітай, напою для сил, охолоди!
Вікуй разом з нами, а ми тобі за це
Будемо щороку платити багато!»

Довкола стали нічні пікети:
Берко відважний на дерево сховався,
Маючи з собою набиті пістолети;
Нухим у кропиві за ровом ночував;
Шльома з Хаїмком причаїлись у траві;
Гершко в обозі став із списом жваво *(польськ.).* — *Упоряд.*

сидів на дереві. Падаючи з дерева, зачепив пістолетом за гілку, пістолет вистрелив, і все військо почало панічно тікати. Втім, нова перешкода: побачили пеньки вирубаного лісу і зупинилися. Посилають у розвідку Йося, але той не хоче йти. Посланий замість нього Мошко випив собі для відваги і побачив замість пеньків ворожу армію, чим знову заалярмував військо, яке почало тікати в інший бік, через пісок. Але й тут страх не минув. Здаля побачили пелену куряви, почули шелест і, не чекаючи більше нічого, кинулися тікати знову в інший бік. А тим часом причиною цього переляку був баран. Тут автор у примітці розповідає, що схожий випадок трапився 1787 року в південній Росії, де всі мешканці міста Ольвіополя* втекли від турми овець, прийнявши її за татарську орду. Цим закінчується IX пісня, але не завершуються клопоти відважних вояків. У наступній пісні розповідається епізод із гречкою. Подаємо цю пісню майже повністю:

Zmykają pułki z odwagi wybrane,
Jeden grugiego rani i kaleczy,
Zrzucają jeźdźców konie rozhukane,
Skacząc jak charty, puszczone ze smyczy.
Trzask, wrzask, kryk, hałas wszędy się rozlega,
Wtym każdy mężnie w inną stronę zbiega.

Po chwili przecież przyszedszy do siebie,
Waleczny hetman mężne ściąga roty,
Nieszczęścia przeszłe w niepamięci grzebie,
Gotów na nowe hazardy, kłopoty.
Idzie odważnie, a za każdym krokiem,
Pełnym bojaźni wszędy rzuca okiem.

Postrzegszy hreczkę, co kwiatem biełała,
Krzyknie: «Czekajcie, waleczni rycerze!
Rzeka się jakaś szeroka rozlała,
Niech każdy żywo do mostu się bierze!»
Wtym Herszko junak odezwał się głośnie:
«Alboż to woda? Wszak to hreczka rośnie!»

«Hreczka czy woda, stawcie śmiałe kroki! —
Rzekł hetman. — Czegoż boicie się wody!
Wszak Mojżesz przeszedł zbiorowyd głęboki
Z odważnym ludem bez najmniejszej szkody.

Idźcie, odwagą i męztwem zagrzani,
Bracia waleczni, bracia ukochani!»[1]

Промова гетьмана триває ще наступних п'ять строф. Він сам очолює військо і рушає вперед.

Taką hetmana mową zachęceni,
Ruszą się hurmem odważni rycerze,
Każdy przy wodzu życie mało ceni,
Gdy z niego przykład tak chwalebny bierze.
Idą nawałem wpław przez hreczkę młodą,
Którą tak długo mniemali być wodą.

Stanąwszy z drugiej strony owej wody,
Strachem przeprawy pułki niezrażone,
Bez zamoczenia, bez mostu, bez szkody
Puściły konie pławem uznojone.

---

[1] Тікають полки, що втратили відвагу,
Один одного ранить і калічить,
Скидають вершників скарапуджені коні,
Скачуть, як хорти, спущені з прив'язі,
Стук, вереск, крик, галас усюди розлігся.
Втім, кожен мужньо в інший бік біжить.

За мить, однак, опанувавши себе,
Бойовий гетьман мужні збирає роти,
Минулі нещастя в забуття пускає,
Готовий на нові звитяги, турботи.
Йде відважно і за кожним кроком,
Повен страху, скрізь кидає оком.

Побачивши гречку, що цвітом біліла,
Кричить: «Чекайте, бойові рицарі!
Ріка якась широка розлилася,
Хай кожен швидко береться до мосту!»
Втім, Гершко-юнак обізвався голосно:
«Хіба це вода? Та ж то гречка росте!»

Гречка чи вода, робіть сміливі кроки, —
Каже гетьман. — Чого боїтеся води?
Та ж Мойсей перейшов водойму глибоку
З відважним людом без найменшої шкоди.
Ідіть, відвагою і мужністю зігріті,
Брати бойові, брати кохані!» *(польськ.).* — *Упоряд.*

Te, gdy się wolne z jeźdźców obaczyły,
Wodę tak bystrą spasły i wybiły [1].

Справа, однак, закінчується досить трагічно. Йдучи далі з вихваляннями і пиятикою,

W tej chlubie przyjdą gdzie rzeka prawdziwa
Bystro korytem wymulonem płynie,
Gdzie krętym nurtem brzeg ostry podrywa,
Tocząc bałwany, jak koła przy młynie.
Wtenczas odważny rycerz, skoro łyknie:
«Na ochotnika przez tę hreczkę!» — krzyknie [2].

У цю мить з'являється Мошко і волає, що наближається справжній ворог — загін филистимлян*. Військо зі страху п'є і кидається в воду, де багато хто знаходить смерть. Водночас филистимляни, хоч їх було лише 50, бачачи переляк, також ударяють по війську і завдають йому дошкульної поразки. Війна закінчується повним фіаско жидів.

На останній сторінці автор написав: «Koniec "Żydoswaros", częściey pierwszey. Resztę — "Żydozgodos" — okaże». [3] Мені здається, що попри виразне підкреслення, що

---

[1] Такою мовою гетьмана заохочені,
Рушають юрбою відважні рицарі,
Кожен з вождем життя мало цінує,
Бо з нього приклад похвальний бере.
Ідуть навалою, уплав крізь молоду гречку,
Яку так довго вважали водою.

Ставши з іншого боку цієї води
[Із] страхом переправи полки непереможні,
Не замочившись, без моста, без шкоди
Пустили уплав розімлілих коней.
Ті, відчувши, що звільнені від вершників,
Ту бистру воду випасли і витовкли *(польськ.)*. — *Упоряд.*

[2] У тих гордощах прийшли, де річка справжня
Бистро руслом замуленим тече,
Де швидким нуртом крутий берег підриває,
Котить вали, як млинові колеса.
Тоді відважний рицар, тільки-но ковтнувши,
«На охочого через цю річку!» — крикнув *(польськ.)*. — *Упоряд.*

[3] «Кінець "Żydoswaros", частини першої. Наступна — "Żydozgodos" — ще буде» *(польськ.)*. — *Упоряд.*

це частина перша, не слід гадати, нібито автор заповів частину другу. «Żydozgodos», за його словами, належить майбутньому.

Чи можна закинути цій поемі легковажне і злосливе осміювання жидів? На мою думку, ні. Автор бичував і висміював у ній вади, хиби, а не жидів; у поважному тоні нагадував і застерігав, як це робив, наприклад, Красіцький у «Мишоїді». Після прочитання його поеми ніхто не виносив якоїсь відрази чи зневаги до жидів, навпаки — гірке почуття сорому і жалю. Єдине хіба що можна закинути авторові: для своєї поеми він вибрав, може, не зовсім відповідну канву, котру, безперечно, знайшов уже готовою чи в устах народу, чи в якомусь писемному памфлеті, спрямованому, мабуть, проти жидів.

Що сатирично-гумористична епопея про жидівську війну могла бути створена, щобільше, навіть мусила бути створена в нас у XVIII столітті, і зокрема у південних повітах*, те зрозуміє кожен, хто прочитає хоча б п'ятий том «Історії жидів» Г. Нусбаума, а в ньому оповідання про завзяту боротьбу між жидами-рабиністами, з одного боку, і сабатаїтами, а згодом франкістами і хасидами — з іншого. Ця боротьба, як з одного, так і з іншого боку, велася зовсім не лицарськими способами, із взаємними переслідуваннями, вуличними бійками, взаємними доносами і до того ж, що ще більше посилювало загрозу становища, під акомпанемент скаженого виття антисемітської преси, котра популяризувала найпотворніші легенди про жидів у супроводі таких фактів, як страшні житомирський (1753 року) і городоцький (1760 року) процеси, як різня цілих жидівських родин у Калиші* (1763 р.) чи в Троках* Лідського повіту [1]. Чи ж не мусила з цієї перспективи сама собою виникнути думка про засліплене військо, яке само себе губить, вважаючи гречку рікою, а ріку гречкою?

Певен, що ретельні пошуки в бібліотеках, у стародруках і рукописах виведуть на світ ще не один твір на тему гумористичної жидівської війни. Про творик смішний і бездарний, який виступає «у поверховий спосіб проти жидів», що його написав луківський підстольний Гадзевич*, згадує

[1] Смоленський, «Stan i sprawa...», с. 29—31. — *І[ван] Ф[ранко].*

Чацький* (Твори, III, 191), а за ним Смоленський (с. 27), не подаючи ні назви, ані змісту цього твору. У рукописному збірнику різних польських і руських віршів, написаному близько 1780 року, а віднайденому нині в моїм володінні, також є вірш про жидівську війну, вірш, що справді виставляє жидів на посміховисько і погорду і правдоподібно досить популярний у той час, бо деякі його строфи увійшли дослівно до складу іншого друкованого вірша, що продавався давніше на відпустах і ярмарках, вірша про Лайбуся, нового жидівського месію. Шкодую, що не маю цього вірша під рукою і не можу ні подати його назви, ні порівняти його з текстом рукописної жидівської війни з XVIII ст., котрий тут подаю в повному обсязі.

Swiże Nowiny Są Niesłychane,
Wojsko Żydowskie jest zbuntowane.
Wszystek stary zakon
Będzie właził na koń, Ay waymir.
Już Jarosławskie Konstytucye,
Już roskazali na Batalie,
Seymik stanął w Skole
By każdy Szedł w Pole, Ay waymir.
Wszyscy Rabini będą Wodzowie,
Szkolnik y Kantor Oficerowie,
Bożnice, Rodały
Będą folgę miały, Ay waymir.
Wszędzie te Hasła wszystko wydały,
Z Czarnego barwę robić kazały,
Będzie Żołnierz stroyny,
Odważny do woyny, Ay waymir.
Strzelby mieć będą poszlufowane,
Szable we Trzy Kuli ponabijane,
Pistolecie z Kurkiem,
Będą strzelać z Turkiem, paw, paw, paw.
Wszy, pchły i gnidy polegnąć muszą.
Skoro się takie Żołnierze ruszą.
Wszystko z Placu zniknie,
Jak rauz [1] Szkolnik krzyknie, Ay waymir.

[1] Німецький окрик: herauz! — *І[ван] Ф[ранко].*

Krew się na Rękach poleie bez miary,
Wszystko zwojuje taki Żołnierz Smiały.
Rabin na koń wsiędzie,
Co tam za Strach będzie, Ay waymir.
Po takiej Woynie te Nieprzyjaciele
Gryzać nie będą więcej Izraele;
Icek na swej brodzie
Nie będzie miał Weszki młodzie, Ay waymir.
Ah miły P[an] Bóg, day Zwycięstwo Żydom,
Aby się ognali Wszom, Pchłom y gnidom,
Aby był pamiątkiem
Pod tak strasznym bidkiem, Ay waymir [1].

---

[1] Свіжі новини нечувані,
Військо жидівське повстало.
Увесь старий закон
Влазитиме на коня, ай ваймір.
Вже Ярославська конституція,
Вже наказала — на баталію,
Сеймик став у школі,
Аби кожен йшов у поле, ай ваймір.
Усі рабини будуть вождями,
Школяр і парта офіцерами,
Синагоги, родали
Будуть пільгу мати, ай ваймір.
Всюди ті гасла усі видали,
З чорного барву робити казали,
Буде солдат ошатний,
Відважний до війни, ай ваймір.
Стрільби матимуть підв'язані,
Шаблі в три кулі набиті,
Пістолети з корком,
Стрілятимуть з турком, пав, пав, пав.
Воші, блохи і гниди полягти мусять,
Скоро такі солдати рушать.
Все з поля бою зникне,
Коли «геройз» школяр крикне, ай ваймір.
Кров на руках поллється без міри,
Усе здобуде солдат смілий.
Рабин на коня сяде,
Що там за страх буде, ай ваймір.
По такій війні ті неприятелі
Не гризтимуть більше Ізраїля;

Ось такі нужденні віршидла, поширюючись із рук в руки, переписувані, перетворювані, розширювані згідно з невибагливими смаками юрби, розносили, мабуть, цілком інші поняття про жидів, ніж поема «Żydoswaros», яка, ймовірно, через свою важку псевдокласичну форму і свою розтягненість ніколи популярною не була. Але якими б бездарними не назвав ці вірші історик літератури і цивілізації, вони все ж варті уваги як документи, що свідчать про настрої суспільства, про інтелектуальну і моральну атмосферу, в якій жили наші предки. Для нашої окремої теми наведений вірш має ще й ту вартість, що засвідчує: тема гумористичної жидівської війни була значно давнішою від з'яви поеми «Żydoswaros», і цю поему слід уважати не джерелом пізніших продуктів цього ґатунку, а однією з гілок того самого кореня, єдиним опрацюванням цієї теми, яке як-не-як має певну літературну вартість.

Сама тема, гумористично-сатирична повість про війну жидів, які тікають від барана, стріляють по пнях, пливуть через гречку і т. д., була скомпонована, на нашу думку, дещо давніше, так що автор «Żydoswaros» застав її вже готовою і спробував у своєму опрацюванні надати їй іншого значення. Чи його зразок, який, певно, був джерелом польського вірша «Wojna żydowska» і руського анекдота, був твором писемним, чи також усним оповіданням, цього наразі не знаємо. Дуже ймовірно, що це оповідання було усним і в нас могло дуже легко виникнути під впливом живих фактів, з одного боку, і західноєвропейських, зокрема німецьких, гумористичних анекдотів і «шванків», здавна популярних у Польщі, — з іншого. Ці оповідання творили майже готову основу для даної повісти; залишалося лише пристосувати чужі оповіді до власного ґрунту, перенести на жидів те, що німці розповідали собі про швабів, шільдбюргерів тощо.

Іцик у своїй бороді
Не матиме вошей молодих, ай ваймір.
Ах, милий Боже, дай звитяги жидам,
Аби прогнали вошей, бліх та гнид,
Щоб було пам'яткою
Цієї страшної біди, ай ваймір *(польськ., спотв.*; збережено правопис оригіналу*).* — *Упоряд.*

Історія про засліплених рицарів, мандрівників, прочан і т. ін., котрим квітуча гречка здається водою і вони долають її уплав з великою тривогою, а пізніше, навчені досвідом, справжню воду вважають гречкою і, нерозважно кинувшись у неї, гинуть, належить до дуже популярних тем у німецькій усній та писемній новелістиці. З уст народу записали цю повість Грімм* (Märchen, II, nr.149) та Бірлінґер* (Volksthümliches aus Schwaben, I, nr. 691); останній у зв'язку з історією про сімох швабів, що про неї говоритимемо далі. Йшлося там, зокрема, про той епізод, де сім швабів, ідучи дорогою, натрапили на лан квітучого льону, який здався їм озером. Коли з великою тривогою перейшли врешті уявне озеро без жодної шкоди, хотіли порахувати себе, чи є всі. Староста почав рахувати таким чином: «Ну, оце я — староста, а ти є другий, а ти третій» і т. д. і завжди дораховував лише до шести. Лише челядник, що проходив мимо, порадив їм, аби кожен по черзі встромив носа в певну м'яку масу, що лежала при дорозі, і аби згодом полічили відтиски. І на їх велику радість відбитків справді було сім. Цей анекдот знаходимо і в устах українського народу, хоч і в дещо іншій формі; його чудово використав Григорій Квітка-Основ'яненко у своїй гумористичній повісті «Конотопська відьма», де козацький сотник Забрьоха, перерахувавши свою сотню за допомогою карбів на довгій палиці, хоче цей «документ» внести до актів, але, не маючи змоги увійти з ним до хати дверима, змушений розламати його на дві половини. На нещастя, палиця розламалася якраз на одному карбі. У хаті сотник рахує карби на одній половині, потім на іншій, і не може долічитися одного козака. Виходить надвір, складає обидві половини палиці докупи, рахує і бачить, що сотня ціла, але дорогою до хати один козак знову зникає.

Історія про перепливання квітучого поля льону споріднюється в німецькій літературі найчастіше з оповіданням про війну т[ак] зв[аних] шільдбюргерів, тобто мешканців фантастичного міста Шільда, які спершу були такими мудрими, що їх королі та князі гралися у радників та міністрів, а згодом, щоб уникнути такої небезпечної слави, вирішили на кожному кроці робити дурниці та недоречності, і доти робили це навмисно, поки врешті не втратили традицію

давньої мудрості й не стали справжніми дурнями. На цю вдячну гумористичну канву перенесено з часом багато гумористичних анекдотів та оповідань, з яких, врешті, склалася єдина у своєму ґатунку історія міста Шільда, котра й посіла видатне становище серед багатої літератури німецьких «народних книг» (Volksbücher). Повна історія шільдбюргерів з'явилася вперше 1598 року під назвою: «Wunderseltzame Abendtheurliche, unerhörte und bisher unbeschreibene Geschichten und Thaten der abgemelten Schildbürger in Misuopotamia hirder Utopien gelegen». Автор підписався так: М. Алеф, Бет, Гімель. Окремі оповідання та анекдоти, що належать до цього циклу, з'являлися друком, однак значно раніше, починаючи від дуже популярних «Facetiae» Бебеля*, виданих ще 1501 року.

Інший епізод, вплетений згодом у наше оповідання про жидівську війну, увійшов до ще однієї популярної німецької історії, що оспівує історію сімох мужніх швабів, котрі вирушили до Тревіру, щоби вклонитися Христовій одежі. Мужні прочани зробили собі один спис, і, вчепившись до нього, простували собі, наражаючись на різні пригоди та небезпеки. Найперша їх пригода дещо нагадує один епізод «Żydoswaros»: мужні шваби почули гудіння хруща чи шершня і кинулися тікати, так як і жиди у польській поемі тікають від шелесту, почутого уві сні. Можливо, що відлуння цього епізоду — шваби тікають од хруща — було мотивом до наведеного вище вірша «Свіжі новини».

Другий епізод із походу сімох швабів, їхня зустріч із зайцем і переляк, якого зазнали при цьому, можна було б уважати прототипом епізоду жидівського війська з бараном, якби сам автор не вказав джерела цього епізоду, а саме втечу мешканців Ольвіополя від отари баранів.

Коли врешті хоробрі шваби дійшли до берега Мозелі, почали міркувати, що б це було, і дійшли до думки, що то лан квітучого льону. Перший із них кинувся в річку і втопився, випливла лише його шапка і, гнана вітром, попливла до протилежного берега. На лихо іншим, на цю шапку сіла жаба і почала кумкати: ват, ват, ват, що шваби зрозуміли як заклик свого товариша йти за ним. Кинулися сміливо в воду і загинули всі дурною смертю.

Повість про пригоди сімох швабів виявилася вперше у творі Вільгельма Кірхґофа* «Wendunmuth», виданому у 1565 році; він містить багато народних оповідань і анекдотів. Щоправда, в цій першій і найстаршій версії ота повість дещо відрізняється, зокрема тим, що стосується цікавого для нас епізоду про ріку і квітучий лан. У Кірхґофа є дев'ять швабів і гинуть вони в Мозелі не тому, що уявили ріку квітучим ланом, а з іншої причини. Вгледівши на протилежному березі селянина-орача, шваби запитали його своїм діалектом, чи можна цю річку перейти вбрід. Селянин, не розуміючи їх, перепитав своїм діалектом: «Wat, wat?» (що, що?). Шваби зрозуміли його по-своєму, буцімто він каже їм сміливо йти вбрід (waten). Лише згодом, наприкінці XVI чи у XVII ст., число швабів зменшено до семи, і останній епізод їх мандрівки змінено: до нього долучено історію з квітучим льоном.

І цього разу, як і в польській поемі «Żydoswaros», гумористичні народні анекдоти поєднано з політичною метою. Як виявив минулого року Гольтґоф [1], повість про дев'ятьох чи сімох швабів була політичним памфлетом, твореним на згадку про занепад Швабського союзу* 1534 року. Самі анекдоти, як складові частини цієї повісти, а саме оповідь про перехід через квітучий льон, що його прийнято за ріку, і про катастрофу війська в ріці, яку взято за квітучий лан, були, очевидно, давнішими і належали до давніх легенд і переказів, котрі зустрічаються у різних народів. Ґрімм (Märchen, II) надає їм міфологічного сенсу, однак, на мою думку, не цілком слушно. Найдавніший писемний слід цієї повісті віднаходимо в дослідника історії переселення народів, Павла Диякона* (Monumenta Germaniae historica), де розповідається про лихо герулів* так: «Коли військо герулів, розбите королем лонгобардів* Татоном, розбіглося на всі боки, зійшло на нього з неба засліплення (tanta super eos coelitus ina respexit), і воно лан квітучого льону взяло за воду, яку б слід переплисти. Коли ж розправило плечі, готуючись до плавання, було жорстоко витяте впень ворожими мечами». Скільки є історичної правди в цій оповіді, —

---

[1] Людвік Гольтґоф, «Die sieben Schwaben und der heilige Rock von Trier», на шпальтах «Frankfurter Zeitung» за 1891 рік. — *І[ван] Ф[ранко].*

полишмо це історикам; для нас важливим є ствердження факту, що початки руського підгірського анекдота і польського сатиричного вірша сягають так далеко в минуле.

Оповідання Павла Диякона, зокрема його епізод із уявною переміною квітучого лану на воду, є, безсумнівно, найдавнішим відомим донині прототипом нашої оповідки, котре тут, однак, не має загалом характеру гумористичного анекдота, а є радше побожною легендою. Перетворення побожних легенд на гумористичні перекази і анекдоти такі часті і типові в галузі фольклору, що інших прикладів цього ґатунку наводити не потребуємо. Назвемо тут кілька розгалужень наведеної легенди.

Поза особливою формою, в якій може існувати історичне ядро, оповідання Павла Диякона про поразку герулів через засліплення, котре зійшло з неба, має чимало спорідненого з легендарною літературою. Вкажемо тут лише на польський переказ про шляхтича Пшінку, покараного королем Казимиром за кривдження селян. Він вирішує помститися таким чином, що спроваджує в країну диких литвинів. Перебравшись через Віслу до ворогів, веде їх лісами до цієї ріки і, кинувшись наперед, кіллям позначає броди, щоби полегшити дикій орді перехід через Віслу. Аж ось уночі ангели, зіслані з неба у вигляді рибалок, переставили кілля і повбивали його якраз навпроти тих місць, де в ріці були вири та глибінь. Другого дня зрадник із ордою наїзників зупиняється над берегом; маючи довіру до його слів, литвини кидаються в ріку, щоби перейти її убрід, але, потрапивши у глибінь, гинуть у значній кількості. Цю легенду, як відомо, опрацював Гощинський* у своєму гарному віршованому творі «Piotr Pszonka Jasieńczyk» на основі оповідання, знайденого у Стрийковського*. Цікаво, що у хронікарському оригіналі відомий поет-романтик знайшов цю легенду вже позначену духом раціоналізму; автор хроніки каже, що рибалки, помітивши роботу Пшінки і зрозумівши його ворожі наміри, вночі переставили кілля. Гощинський, ведений справжнім поетичним чуттям, витворив імовірну первісну, народну форму цієї легенди, зробивши з рибалок ангелів.

Річ ясна, що польська легенда постала цілком незалежно від оповідання Павла Диякона, хоч обидві ці оповідки

мають деякі споріднені риси. Чи мусимо пояснювати це спільністю людської натури і фантазії, чи схожістю фактів, котрі могли трапитися тут і ще де-небудь, чи якоюсь іншою причиною, — не маю наміру відповідати на це питання, однак гадаю, що для його повнішого висвітлення слід узяти до уваги ще одну оповідь, яку з певного погляду можна вважати прототипом усіх оповідань цього ґатунку. Маю на увазі біблійне оповідання про загибель єгипетського фараона, який, переслідуючи жидів, що йшли з неволі, кинувся за ними, коли вони по сухому перейшли Червоне море, і разом із своїм військом знайшов смерть у морських хвилях. І тут маємо всі знаменні риси нашої легендарної теми: засліплення, зіслане з неба, вхід до моря, що вважається сушею, і загибель цілого війська. Що це оповідання, надзвичайно популярне у християнських народів, легко могло бути взірцем при формуванні подібних легенд, а навіть просто могло дати поштовх до їх творення у часи грізних небезпек і розпалених народних пристрастей, — цього доводити не треба.

Закінчу цю розвідку тим, чим і почав: українським народним анекдотом, який також є далекою гілкою того самого стовбура, хоч і трактує дану тему зовсім по-іншому.

«Був собі, — розповідають у Дрогобичі, — сліпий дід і мав хлопця-провідника. Одного разу був цей дід із хлопцем на празнику, ходячи по селі від хати до хати. В одній хаті пригостили їх щедро: дали їм серед інших наїдків миску борщу, в якій був добрий кусень ковбаси. Не кажучи ні слова, поводир вийняв ковбасу з борщу і сховав її за пазуху. Але дід, старий хитрун, хоч і не бачив, однак нюх мав добрий. Занюхав ковбасу за пазухою поводиря, обережно наблизився до нього і, коли той заїдав щонайліпше, вихопив ковбасу з-за пазухи і з'їв сам. Розгніваний поводир вирішив помститися. Коли вийшли з села, завів діда на поле, густо поросле кропивою, і сказав: "Діду, тут є широка річка, котру мусимо перейти убрід. Роздягайтеся!" Дід послухався, скинув капці, ґачі, підняв сорочку, взяв її нижній кінець зубами і, налаштований так, рушив за своїм поводирем через вигадану річку. Ледь ступивши кілька кроків, ганебно попарений кропивою, почав кричати і лементувати: "Ей, поводирю, куди мене ведеш? Адже то не вода!"

— Ага, старе дрантя, — сказав поводир, — занюхав ковбасу в борщі, то чому ж кропиви не занюхав?»

Як бачимо, дивні стрибки робить людський геній. Від біблійної оповіді про лихо фараона в Червоному морі до руського анекдота про сліпого діда в кропиві — шлях далекий і стрибок ризикований. А проте дослідження розвитку і розгалужень цієї легенди повчає нас, що існує між ними певний зв'язок і що в світі духу, як і в фізиці, один удар в агломераті еластичних тіл викликає тисячні різнорідні рухи на віддалених кінцях, змінює властивим способом рухи, що існують віддавна, і витворює іноді чудні комбінації, в яких, однак, ретельне дослідження вистежує спільні засадничі риси.

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКОЇ БІБЛІОГРАФІЇ,

[I]

яку видає п. Іван Левицький, вийшов, власне, 22 випуск, що відзначається усіма позитивними рисами попередніх випусків і містить більшу частину списку публікацій за 1880 р. (В—Т). Останні роки, які лишилося опрацювати авторові (до 1886 р.), займуть ще 8—10 випусків.

[II]

яку видає п. Іван Левицький, з'явився 24 випуск, обсягом півтретя аркушів, що містить закінчення списку публікацій з 1881 р. і більшу частину року 1882 (до літери О). На обкладинці автор запевняє, що одразу по закінченні цієї праці розпочне видання нового твору «Прикарпатська Русь у XIX ст. в життєписах і портретах її діячів» (1801—1890)*. Цей твір опиратиметься переважно на автобіографіях і джерелах, почерпнутих із архівів. Про подібну працю варто було б подумати і полякам.

[III]

яку видає п. Ів. Ом. Левицький, вийшов 25 випуск, який містить закінчення списку руських публікацій за 1883 р. До цього часу нараховано в цій бібліографії загалом 2559 позицій. У

найновішому 3-аркушному випуску найцінніщим є, як звичайно, систематично укладені списки змісту періодичних видань («Пролом»*, «Слово», «Світ», «Шкільна часопись»*, «Батьківщина», «Господар і промишленник»*, «Діло»).

[IV]

яку видає п. Ів. Ом. Левицький, вийшов з друку XXVI випуск, що завершує перелік публікацій з 1883 р. Ми вже неодноразово писали про це корисне видання, згадуючи позитивні риси його методу. Тут додамо, що авторові залишається для виконання всього плану твору лише три роки: 1884, 1885 і 1886, а також покажчики до другого тому і можливі доповнення до двох томів. Перелік усіх руських публікацій, описаних до цього часу, становить 2691 позицію; до кінця 1886 р. досягне вона напевне 3000. Це, без сумніву, скромний письменницький доробок у порівнянні, наприклад, із польським письменством, але, як би там не було, на малий фрагмент руського народу, що мешкає в Австрії, як на людність бідну, мало розвинуту суспільно, що складається з 80 відсотків неписьменних, ця праця є цілком показна. Дана бібліографія разом із статистикою про зріст і стан освіти у нас приводить до дуже цікавої думки про значення літератур провінційних, сказати б закуткових (бо такою у переважній більшості є література руська) для зросту цивілізації. Може, після завершення твору п. Левицького знайдемо спосіб поговорити про це детальніше.

[V]

яку видає п. Ів. Левицький, вийшов, власне, випуск 27, що містить список видань 1884 року (літери В—Рі). Автор обіцяє цього року закінчити працю, тобто довести її до 1886 р. Самого переліку публікацій буде ще 3—4 випуски, але стільки ж займе загальний покажчик.

ДАНИЛО МОРДОВЦЕВ

Плідний російський романіст, один із ветеранів давнього українофільства, приятель Костомарова, перебуваючи минулого літа в купелях Кисловодська, захворів на холеру. Мордовцев перебував у свого брата, поштмейстера

в цьому містечку. Разом із ним захворіли наймит його брата і служниця. Зусиллями лікаря Ярцева через кілька днів вдалося усунути небезпеку, і зараз Данило Мордовцев уже цілковито здоровий.

ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVI—XVIII СТОЛІТЬ

Історія української (малоруської, південноруської) літератури досі ще не опрацьована згідно з вимогами науки. Маємо багато цінних монографій і розвідок, які з'ясовують її окремі проблеми, але бракує праці, яка б охоплювала її цілісність. Істориків російської літератури (кажу тут про авторів компендіумів) не можна брати до уваги вже хоч би тому, що, опрацьовуючи історію північноруської літератури, до південноруської вони звертаються лише епізодично, як до її необхідного доповнення. До того ж вони виділяють різні епохи тієї літератури неоднаково. Найбільш детально опрацьовують період літератури давньоруської, часу удільних князів, коли політичне, а отже, й літературне життя усієї Русі мало ще найбільше спільних рис, хоча етнографічні та мовні відмінності між Руссю північною і південною вже виявлялися [1].

Та вже пізніша література, часу унії й козацтва, подається в компендіумах російської літератури менш детально [2], а саме додаткове становище, якого надають їй ці історики, цілком спотворює її характер. Про нову, народну руссько-українську, навіть не згадую; ту літературу автори російських компендіумів або цілком оминають (Галахов, Райнгольдт), або опрацьовують зовсім осібно, як окрему літературу (Пипін).

---

[1] Про існування чи неіснування тих відмінностей досі ведеться вперта суперечка між російськими вченими північно- і південноруського походження. Про перипетії цієї суперечки див.: А. Н. Пыпин. Спор южан с северянами («Вестник Европы»), де подана також відповідна література. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Маю тут на увазі особливо новіші праці Галахова*, Порфир'єва* і (німецьку) Райнгольдта*. Давно оголошена історія російської літератури Пипіна, яка мала бути останньою ланкою відомої «Історії слов'янських літератур» Пипіна і Спасовича, досі не вийшла. — *І[ван] Ф[ранко].*

Першою спробою самостійного, цілісного і систематичного опрацювання усієї історії південноруської літератури від найдавніших зародків аж до теперішнього часу є розлога, кількатомова праця проф. Омеляна Огоновського, перший том якої був надрукований 1886 р. в часописі «Зоря» під назвою «Коротка історія літератури руської», однак вийшов наступного року окремим виданням вже з назвою «Історія літератури руської». Зміна назви відповідає зміні плану цієї праці. Проф. Огоновський спершу справді мав намір дати короткий компендіум і згідно з цим первісним планом написав першу частину, яка обіймає увесь період давньої літератури від початку до кінця XVIII століття. Натомість останній період української літератури проф. Огоновський подає значно ширше, адже присвятив йому аж чотири товсті томи своєї праці і, мабуть, присвятить ще й п'ятий. Така нерівномірність плану не є, зрештою, випадковістю. Проф. Огоновський шукає в українській літературі виявів «народної» ідеї. Цей кут зору рішуче вплинув на спосіб її опрацювання, на все її висвітлення, на класифікацію її явищ. За його словами, вже українська література до Котляревського не була власне народною, не відповідала потребам і почуттям українського народу [1], була немов одним великим манівцем, добою темряви, яка переривалася лише окремими проблисками на зразок відомого «Слова о полку Ігоревім». Звідси випливає, що цю давнішу літературу проф. Огоновський опрацьовує, як мачуха, споглядає на неї згори, а дуже часто замість ретельного аналізу її явищ обмежується бібліографією і кількома цитатами.

Не думаю загалом применшувати наукову вартість праці проф. Огоновського. Саме ті томи, які подають останній період української літератури, мають високу вартість як перше систематичне зібрання біографічних та бібліографічних матеріалів, як потужний фундамент для різних подальших опрацювань. Натомість вартість першого тому є значно менша, тим більше, якщо врахувати, що тут при опрацюванні давньої літератури проф. Огоновський міг скористатися багатьма цінними і не раз дуже ґрунтовними

[1] Історія літ[ератури] руськ[ої], т. 1, стор. 419. — *І[ван] Ф[ранко].*

монографіями і спеціальними історичними, літературознавчими і бібліографічними працями. Причиною, яка знижує наукову вартість цієї частини праці проф. Огоновського, є хибне, на мою думку, розуміння поняття «народна література». Для проф. Огоновського єдиним критерієм народності є мова: твір, мова якого є найближчою до мови народу, є найбільш народним, а отже, повинен займати найвище місце в літературі. Звідси випливає, що в історії української літератури до Котляревського найвидатніше місце, на думку проф. Огоновського, займає «Слово о полку Ігоревім», невідомому авторові якого навіть присвячено перший том цієї праці. Без сумніву, цей твір є надзвичайно цінною пам'яткою давньоруської мови, має високу вартість з артистичного погляду [1], але на цьому й закінчуються його заслуги. Популярним на Русі він ніколи не був, впливу на літературу (за вийнятком слабкої халтури «Задонщина»*) майже ніякого не мав, упродовж кількох століть майже нікому на Русі не був відомий, а в час своєї появи був радше придворною, боярсько-князівською піснею, ніж справді народним твором. Якщо оцінимо цю справу з дещо іншого погляду, якщо вийдемо з того положення, що література є водночас духовою поживою всього народу і цвітом його інтелектуального життя, то в такому разі перший-ліпший аполог, перше-ліпше апокрифічне оповідання, що тисячі разів переписувалося й перечитувалося, переходило в уста народу, що перетворювалося в пісні і байки і з уст народу знову переносилося на папір, буде твором вдесятеро більше народним, ніж «Слово о полку Ігоревім», попри те, що є написане мовою церковною, далекою від народної.

Недостатнє проникнення в дух давньої української літератури виявляється у проф. Огоновського вже в самому поділі цієї літератури на епохи. Він поділяє всю історію української літератури на п'ять періодів, а саме: *перший* по-

---

[1] З цього погляду поважні російські критики також робили досить справедливі закиди. Так, ще у 1846 р. Майков* закидав цій поемі брак простоти у вислові і пишномовність риторики (див. Вал. Н. Майков, Критические опыты, Петербург, 1889, стр. 140–141, 147 і д[алі]), а Всеволод Міллер* цілком заперечив у ній характер народно-руської поеми (Вс. Міллер, Взгляд на «Слово о полку Игореве», 1877). — *І[ван] Ф[ранко].*

чинається від початків українського письменства в XI ст. і триває до нападу татарів на Русь у 1240 р. — період (за термінологією проф. Огоновського) слов'янсько-руський; *другий* — від татарського нашестя до об'єднання південно-західної Русі з Польщею у 1386 р. — період занепаду літературного життя на Русі; *третій* — від об'єднання південно-західної Русі з Польщею до створення колегії Могили у 1632 р. — період польсько-український; *четвертий* — від створення колегії Могили до Івана Котляревського — період схоластичний; нарешті *п'ятий* — від появи «Енеїди» Котляревського у 1798 р. до наших днів — період суто український, або ж народний.

Які факти зазвичай є підставою для висновку про новий період в історії літератури? Очевидно, що насамперед — факти літературні і цивілізаційні, а великі політичні події лише остільки, оскільки вони впливають на їх створення чи занепад.

Інтелектуальне життя народу, хоча й розвивається та набуває своїх форм, безсумнівно, під впливом великих історичних подій, пливе, однак, тривким руслом від коливань політики, і тому епохальні літературні явища рідко збігаються з епохальними політичними фактами. Так, наприклад, такий факт велетенської ваги, як занепад Польщі, не був епохою в історії польської літератури, хоч і вирішально вплинув на характер нової, міцкевичівської епохи. Так само ні Велика французька революція не становить епохи у французькій літературі, ні створення нового німецького королівства не є епохою в літературі німецькій. Незнанням цієї засади якраз і грішить поділ проф. Огоновського. Рік 1240, як і 1386-й, є датами з політичного, а не з літературно-духового життя України. Неточність опертого на них поділу літератури, а також невлучність термінології проф. Огоновського виявили вже російські критики, зокрема проф. Соболевський [1].* І справді, не можна твердити, щоб рік 1240 або 1386-й становили собою якісь епохи в історії української літератури. Проф. Огоновський свого поділу нічим не узасаднює, а з фактів, поданих у його книжці, бачимо, що, наприклад, в період занепаду з'являється

[1] Русский филологический вестник, 1887. — *І[ван] Ф[ранко].*

«Галицько-Волинський літопис», пам'ятка, безумовно, тієї ж князівсько-удільної епохи, що й «Слово о полку Ігоревім»; та й у третьому періоді з'являються ще засадничо цілком схожі литовські літописи, з якими проф. Огоновський в один ряд ставить «Діаріуш» Євлашевського*, явище вже цілком відмінного характеру. Загалом можемо стверднти, що попри важливі політичні перетворення, яких зазнала південна Русь у 1240, 1386 роках і пізніше, її література в той час таких перетворень не зазнавала. Усі засадничі риси літератури князівських часів, починаючи мовою і закінчуючи окремими жанрами письменства, що опрацьовувалися зі справжнім замилуванням, зберігаються і після втрати політичної незалежності (під впливом традиційного у той час авторитету церкви і візантійських впливів) або ж зникають поступово чи переносяться від одного центру до іншого (Київ — Галич — Львів — Вільно). Загальна фізіономія духового життя, зокрема й літератури, у південній Русі блідне, але й не змінюється засадничо. А пречінь для виділення нової епохи цього мало. Треба, щоб на місці давніх, занепалих явищ постали нові, відмінні, такі, що відповідали б зміненим умовам духового життя.

Такі нові явища в інтелектуальному житті, і зокрема в літературі південної Русі, і справді виникають, але лише в XVI ст. Їх виникнення було викликане багатьма політичними і цивілізаційними факторами першорядної ваги, а саме: винайденням друку і запровадженням друкарень в Україні, Реформацією і пропагандою протенстантизму в Литві і південній Русі, об'єднанням Литви і України з Польщею в один політичний організм, завершене вікопомним актом Люблінської унії, занепадом Константинополя*, завойованого турками, і відтак послабленням інтелектуальних і церковних візантійських впливів, а натомість щораз сильнішими впливами науки і мистецтва Заходу на Литву та Україну, що відбувалися через торговельні відносини, через мандрівки шляхетських синів за кордон на навчання, через приїзд до краю закордонних учених і митців; нарешті, контрреформацією, з одного боку, католицькою (єзуїти* і здійснена за їх стараннями унія грецької церкви з римською), з іншого — православною (братства, ставропігія*, братські школи і друкарні). Під впливом цих факто-

рів поширюється освіта, українська література втрачає свій чернецький і князівсько-боярський характер, обіймає ширші верстви народу аж до найнижчих, водночас легко всотується в ті верстви, робиться виразником їх духових потреб. Її творцями виступають люди різних станів, від князів, митрополитів і сенаторів до простих міщан і письменних селян, попів, бакалярів і дяків. Твори цієї нової літератури розходяться широко, знаходять багатьох читачів, стають набутком мас — усе це явища, що були майже незнаними в старій Русі, де монастирі та княжі двори були чи не єдиними (за вийнятком кількох більших міст, як Новгород) вогнищами літератури і науки.

З цих причин я б ствердив, що всю історію української літератури належало б поділяти не на п'ять періодів, а лише на три, а саме:

перший період — від початків письменства аж до половини XVI століття, приблизно до 1560 року; випадало б розділити його на два підперіоди стосовно до історичного характеру охоплених епох, а саме епоху удільних руських князів та епоху литовсько-руську.

Другий період — від половини XVI до кінця XVIII ст., тобто приблизно від 1560-го до 1798 р.; другу дату разом з проф. Огоновським і з усіма, зрештою, істориками південноруської літератури позначено роком з'яви першої частини травестованої «Енеїди» Котляревського; першу дату слід було б означити створенням першої постійної друкарні на території литовсько-руських земель. Це була друкарня в Несвіжу*, яку заснував кн[язь] Миколай Радзивілл* з метою пропаганди протестантизму близько 1560 р. (дві українські книжки, видані у цій друкарні, тобто «Катехизис» Симеона Будного* і його ж «О оправданії грішнаго человіка пред Богом», вийшли у 1562 р.). [1] Невдовзі на Україну переноситься властивий засновник українського дру-

[1] И. Каратаев*, Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами, Петерб[ург], т. I, стр. 136–140. Насправді раніше, вже у 1525 р. вийшов у Вільні «Апостол» Скорини, а ймовірно також його ж «Малая подорожная книжиця» (Каратаев, op. cit., стр. 56–67), однак про постійні друкарні і тривале друкування українських книжок на той час ще говорити годі. — *І[ван] Ф[ранко].*

карства, москаль Федоров*, і за допомогою гетьмана Ходкевича* створює першу друкарню в Заблудові*, де в 1569 р., водночас з укладенням Люблінської унії*, видає Псалтир, після чого друк українських книжок розвивається вже без перерви. Цей період відносно до історичних подій, які рішуче вплинули також на духове життя південної Русі, варто поділити на три підперіоди, а саме: перший — від 1560 до 1648 р., тобто до повстання Хмельницького; другий — від 1648 до 1708 р., тобто битви під Полтавою, яка поклала край самостійності козацьких гетьманів і зробила їх, більш чи менш виразно, російськими чиновниками; нарешті, третій підперіод (XVIII ст.) становить перехідний час у політичному і духовому житті південної Русі, тобто поступовий занепад польсько-козацьких порядків водночас із витвореною літературою і поступове визрівання зародків нового життя, нової літератури, яка мала розвинутися у XIX столітті. Слід додати, що в Галицькій Русі цей темний підперіод тривав значно довше, ніж в Україні, — аж до 1830 р., тобто до виступу на суспільну арену Шашкевича, Головацького і Вагилевича.

Нарешті, третій період, що його проф. Огоновський слушно називає руcько-народним, чи руcько-українським, триває від Котляревського чи від Шашкевича аж до наших днів і також розпадається на кілька підперіодів, в окреслення яких тут вдаватися не буду. Завданням даної праці є подати коротку характеристику того, власне, другого періоду української літератури і окреслити його значення в історії духового розвою українського народу.

Період від 1560 р. до кінця XVIII ст. являє собою дивне, незвичайне і вельми трагічне видовище в історії південної Русі. Біля порога цього періоду стоїть вікопомний акт Люблінської унії, акт, на який українці нашого часу дивляться без охоти, як на наругу над народним самоуправлінням Русі, тим часом поляки бачать у ній акт високої політичної мудрості, підвалину величі та пишноти Речі Посполитої. Не думаю вдаватися тут у роз'яснення цієї суперечки, яка значною мірою досі була disputatio de gustibus [1], але прагнув би, щоб з українського боку було звернено пильнішу, ніж досі,

[1] Суперечкою про смаки *(латин.)*. — *Упоряд.*

увагу на такий ряд фактів: від часу Люблінської унії з'являються або набувають свого значення на Русі такі церковно-громадські організації, як церковні братства [1], при них виникають школи, множаться друкарні [2], створюються академії в Острозі (близько 1577 р.), в Замості (1593), а згодом у Києві; в українських степах, за Дніпровими порогами міцніє оригінальна військово-політична організація — козаччина, розвивається література, яку далі намагатимусь охарактеризувати, з'являються паростки театру, здіймаються чисельні будівлі, оживає мистецтво, яке подекуди, наприклад, в царині музики і малярства, досягає загалом добрих результатів, стає першими потугами оригінальної творчості [3]. Не хочу твердити, що все це спричинила Люблінська унія, але

---

[1] Про їх розвиток і значення див.: И. Флеров*, О православных церковных братствах, Петерб[ург], 1857, а також П. Батюшков*, Волынь: историческия судьбы Юго-Западного края. Петерб[ург], 1888, стр. 146 и д[алее]. Не зайвим тут буде подати дати створення головних братств. Найстарше з них, львівське, мало виникнути ще в XV ст., близько 1439 р. (в чому, однак, сумнівається Костомаров, див. його «Исторические монографии», т. 3, стр. 190, примітка), однак було організоване царгородським патріархом Єремією у 1586 р., за його зразком з'явилися братства: віленське у 1588 р., берестейське у 1591, мінське — 1592, більське — 1594, могилівське — 1597, луцьке (бл. 1600), київське — 1615 і т. д. Флеров, op. cit., стор. 21, 22 і н[ижче]; Батюшков, op. cit., стор. 146. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Про їх розвиток див. відомі праці Бандтке* і Зубрицького*. Подаю тут виникнення південно- і литовсько-руських друкарень згідно з датами їх видань: у Вільні (бл. 1560 р.), в Заблудові (1569), у Львові (1573), мандрівна друкарня Тяпіна* (бл. 1580), в Острозі (1580), у Стратині* (1604), в Дермані* (1604), у Крилосі* (1606), в Єв'ї* (1611), в Угерцях* (1611), в Могильові (1616), в Києві (бл.1617), в Почаєві (1618), у Рохманові* (1619) і т. д. Крім того, кілька українських творів того часу друковано в Римі та Венеції. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Про українську музику XVI–XVII ст. цінні відомості зібрали: Димитрий Разумовский*, История церковного пения на Руси, Петерб[ург], 1863 і П. Сокальский*, Русская музыка, Харьков, 1888. Результати їхні, а також свої власні опрацював, хоч і хаотично і без критики, о. Порф. Бажанський у своїх працях «Історія руского церковного пѣнія», Львів, 1890 і «Малорусский музыкальный народный тон», Львів, 1891. У цих працях, однак, достатньо не враховано впливу західної музики, зокрема церковної польської (школа рорантистів у Кракові* тощо) на українську церковну музику, а в подальшому і на народну, хоч у переліку польських композиторів XVI—XVII ст. знаходимо чимало українців; див. ks. dr. Józef Surzyński*, Muzyka figuralna w kościołach

вважаю, що ця унія дуже значною мірою приготувала той поступ, зрівняла для нього ґрунт, уможливила його аналогічно до того, як колись підкорення східного світу Римом уможливило розвиток наук і велику еволюцію в царині етики і релігійних вірувань.

Через двадцять років після Люблінської унії в історії України майже одночасно здійснилися два факти, несхожі між собою, але надзвичайно важливі своїми наслідками як для України, так і для Польщі. Тими фактами були Берестейська унія (1590—1596) і бунти Косинського* та Наливайка (1593—1596). Берестейська унія була наслідком дезорганізації української церкви, з одного боку, і контрреформації єзуїтів — з іншого. Щодо її значення ведуться суперечки. Якщо католицькі історики (в останні часи Пелеш) бачать у ній звершення споконвічного прагнення українського народу до спільності з західною цивілізацією, тобто певним чином ідентифікують її з цією цивілізацією, то руські історики, навіть уніати, такі як Гарасевич*, Малиновський*, Качала, дивляться на неї негативно, очевидно, не з причини католицьких догматів, а з причин народних. На їхню думку, унія, яка мала урочисто відкрити епоху єднання, внесла роздвоєння в лоно народу і українського суспільства, розбила його на два ворожі табори, торуючи тим способом кожному українцеві дорогу до відступництва — праворуч чи ліворуч, змушуючи його до вічного хитання між релігійним

---

polskich od XV go XVIII w. (Roczniki Tow[arzystwa] przyjaciół nauk poznańskiego, t. XVI, str. 35—44). Про українське малярство «Kwartalnik» помістив на чолі першого річника чудово написану статтю п. Лозінського*, сповнену гострих поглядів, але, на мою думку, занадто переповнену скептицизмом. Не зупиняючись на тому, чи відомий досі запас фактів дає нам право говорити про якусь українську малярську школу, мушу наголосити на тому факті, що українське церковне малярство, цілком відмінне від малярства латинсько-польського, водночас відрізнялося, зокрема у XVI—XVII ст., від грецьких зразків, про що свідчить подив диякона Павла з Алеппо*, який разом із александрійським патріархом Макарієм* у 1653 році відвідав Київ, від вигляду мальовидел у київських церквах (див. Сборник материалов для исторической топографии Киева, Киев, 1874, стр. 79—80), а також від малярства московського, про що знов свідчить факт, що московські ієрархи палили на Україні церковні образи, писані у XVI—XVII ст., як невідповідні догматам православної церкви. — *І[ван] Ф[ранко].*

почуттям і народним інтересом. Оце болісне духове роздвоєння виразно вчувається у творах найвидатніших українських письменників того часу, не минаючи і таких ревних католиків, як Смотрицький* в останній період свого життя чи як Рутський*. Демонічним виразом цього роздвоєння був окрик одного козацького ватажка під час воєн Хмельницького, який, бачачи на бойовиську купи польських і козацьких трупів, вигукнув: «Оце ж ваша унія: лежать ляхи і козаки в одній купі». Щоправда, на літературному полі Берестейська унія викликала спершу значне полемічне пожвавлення, але це пожвавлення лише частково виходить на користь українського письменства, адже письменники-уніати за надто незначних винятків пишуть лише по-польськи. Бунти Косинського* і Наливайка, які були немовби провіщенням майбутньої Хмельниччини, звернені майже виключно проти південноруських панів, навіть проти української народності, дали, поруч з іншими поштовхами, гасло українській шляхті до масового переходу до католицизму. Від 1590–1620 років майже всі видатні великопанські українські роди або вимерли, або були вже католицькими. А унія, яка в теорії мала бути оборонним валом для мови і народності українців, насправді зовсім не стала ним внаслідок недопущення уніатів нарівні з православними до найвищих санів у Речі Посполитій, в чому навіть Калінка слушно добачає одну з головних причин її слабкості [1].

Попри те, однак, Україна у той час, перед Хмельниччиною, не занепадала, а справді швидко підносилися. Берестейська унія дійсно створила значні прогалини в рядах православної ієрархії, посіяла зерна роздвоєння в широких народних верствах, але наразі порядок порушений не був, українські території під заслоною козацьких військ і польських загонів економічно зростали, залюднювалися широкі степи, зводилися міста, а в них не тільки чужі поселенці, а й також українці дороблялися маєтків і значення. Внаслідок фатальних помилок польського уряду інтереси української народності щораз тісніше пов'язувалися з інте-

[1] Wal. Kalinka, Sprawa ruska na Sejmie czteroletnim, Lwów, 1884, str. 13 i n[iżej], а також Likowski, Historya upadku unii w XVII—XIX w., t. 1, str. 298 i n[iżej] (цитую німецький переклад). — *І[ван] Ф[ранко].*

ресами православ'я, яке також від 1621 р. разом з відновленням української православної митрополії в Києві почало знову підноситися і відчувати втрачений ґрунт, знайшовши оборонців і поборників у київських митрополитах, зокрема в Петрові Могилі*, засновникові славного Могилянського колегіуму, в 1632 р. перетвореного в академію. Але і в цей час, від 1590 до 1620 р., церковні братства, зокрема львівське і віленське, посилено працювали над піднесенням української справи, в чому їм енергійно допомагав найперший магнат і сенатор Речі Посполитої князь Костянтин-Василь Острозький*. Острiг, Львів і Вільно були по черзі головними осередками духового і громадського життя України, головними центрами української літератури того часу. Лише приблизно від 1620 року на перший план виходить Київ, де довкола митрополитів групується ціла плеяда здібних і працьовитих письменників, учених і педагогів. Література того часу (1560—1648) виявляється у порівнянні з часом попереднім і з часом наступним справді розкішно. Тут — постійний рух, пожвавлення, зацікавлення багатьма справами і проблемами. Для задоволення потреб церкви і суспільства виникає цілий ряд українських друкарень; вони друкують у переважній більшості церковні книги для практичних потреб служби Божої, однак поруч з ними друкується значна кількість книг суто релігійного змісту, але призначених для читання вдома, для плекання побожності, а також проповідей, перекладів із отців церкви, цілої Біблії чи її окремих книг, Житій святих, серед яких з'являється також відомий роман про Варлаама і Йоасафа, що видавався як твір св[ятого] Іоанна Дамаскина*, а був насправді індійським романом, адаптованим до потреб християнського аскетизму. Українське видання цього роману (1637 р. в Кутейні*) є чи не найдавнішим друкованим слов'янським перекладом цього твору, такого важливого в історії всесвітньої літератури [1].

[1] Роман про Варлаама і Йасафа викликав цілий ряд досліджень, які не припинилися й досі. Опрацював їх, зокрема з урахуванням слов'янських літератур, сербський учений Стоян Новакович* у своїй праці: Warłaam i Joasaf, prilog k' poznawaniu uporedne literarne istorije u Srba, Bugara i Russa. Głasnik srpskog uczenog drusztwa, t. 50, str. 1—121, Belgrad, 1881. — *І[ван] Ф[ранко].*

Ці твори, за малими вийнятками, не належать ще до власне літератури (зарахувати до неї можна тільки передмови і дедикації); але вони мають безсумнівне, важливе значення в історії розвитку мови, а часте їх видавання значними накладами свідчить про їх відчутну потребу, як і про відносну заможність української людності, яка могла забезпечити собі досить дорогі тогочасні видання. І слід додати, що ці видання доходили до найдальших закутків Русі, так що, наприклад, автор цих рядків мав можливість на початку цього року у сільських церковцях у горах Турківського пов[іту], в Ботелці і Яворові, оглядати дуже добре збережені церковні книги віленського друку з 1638, 1642 та інших років.

Характерним явищем української літератури тієї доби є релігійна полеміка. Цікава річ, що факт такої значної ваги, як Люблінська унія, в тогочасній українській літературі не знайшов зовсім ніякого відлуння, минув немовби непоміченим для українських письменників і публіцистів. Натомість такі факти, як спроби насильного впровадження григоріанського календаря, а згодом Берестейська унія, викликали надзвичайно жваву полеміку, витворили багату полемічну літературу. У ній з українського боку виступає ряд видатних постатей, гідних суперників Скарги*, Гербеста*, Кревзи* та інших. У цьому ряді українських письменників-полемістів відзначимо насамперед двох князів: Костянтина Острозького [1] і Курбського*, емігранта-москаля, який, осівши на Волині, пильно зайнявся піднесенням освіти у своїй новій вітчизні [2]. Довкола Острога як ци-

---

[1] Як відомо, Острозький спершу засадничо не був противником унії і навіть писав у цій справі листи до Риму. Лише згодом, чи то вражений в особистій амбіції, чи бачачи, що впровадження унії в життя загалом не відповідає тим ідеалам, які він собі витворив, відвернувся від неї і всіма силами підтримував православ'я. Зібрання залишених після нього листів, надзвичайно важливих і цінних навіть з літературного погляду, досі не маємо. Його стосунок до унії представив Пелеш, Geschichte der Union, t. 1, s. 520 і наст[упні], t. 2, s. 7 і наст[упні], примітка. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Зібрання полемічних творів і листів Курбського видав Устрялов* у 1833 р., друге видання в 1842 р., третє — у 1868 р., а крім того, три його праці видано в місячнику «Православный собеседник», 1833; див. Порфирьев, История русской словесности, т. 1, Казань, 3 изд[ание], 1879, стр. 544. — *І[ван] Ф[ранко].*

вілізаційного центру групуються письменники: Герасим Смотрицький* (батько Мелетія), Василь Острозький*, Мотовило*, Криштоф Бронський* (ці обидва аріани, останній — автор відомої книжки «Апокрисис» [1]), нарешті, грецькі патріархи: Кирило Лукаріс*, який певний час перебував в Острозі як учитель при тамтешній академії, Єремія* царгородський і Мелетій Пігас* александрійський, які присилали в Україну, найчастіше до Острога чи до Львова, свої полемічні твори в оборону православ'я, що друкувалися тут по-грецьки і по-руськи чи тільки по-руськи [2].

У другому центрі, у Львові, вогнищем, що об'єднувало довкола себе духове життя, не був двір магната, а братство міщан, Ставропігійське. Наприкінці XVI ст. працював там як учитель інший високоосвічений грек, Арсеній*, єпископ еласонський і димоницький, ініціатор філологічних студій на Україні [3]. У Львові працювали також знаме-

---

[1] Українське і польське видання цієї рідкісної книги передруковано en regard у виданні: Русская историческая библиотека, т. VII, Петерб[ург], 1882, де також опубліковано полемічний твір Василя Суразького «О единой истинной православной вѣрѣ». «Апокрисис» був предметом окремих монографій Скабалановича* (1873) і Малишевського*. Книжку Г. Смотрицького «Ключ Царства Небесного» з 1587 р. передрукував проф. Голубєв* у т. VII відділу I «Архива Юго-Западной России». — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Див.: Каратаев, op. cit., № 124, 129, 142, 154, 173, 178. Про Мелетія і його стосунки з Україною проф. Малишевський видав розлогу двотомову монографію п[ід] н[азвою] «Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви», Киев, 1872. Другий том цієї праці, який з'ясовує стосунки Мелетія до української церкви, хоч і був надрукований, але не був наданий для публічного огляду і не був доступний для мене. Див. також: Szaraniewicz, Patryarchat wschodni i jego stosunki do Rusi, Kraków, 1889. Про Кирила Лукаріса див.: A. Pichler*, Cyrillius und seine Zeit, München, 1862. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Його лекції, ймовірно, дали поштовх до укладення «спудеями» братської школи першої в Україні граматики грецької мови, виданої у Львові 1591 року п[ід] н[азвою] «Адельфотес». Арсеній описав грецьким віршем свою подорож із патріархом Єремією зі Львова до Москви у 1588—[15]89 рр. (Латинський переклад цього опису див. у: Starczewski*, Historiae Ruthenicae scriptores exteri saec. XVI, t. II, nr. 10). Про Арсенія спеціальну монографію написав Оглобин у 1877 р., див. також про нього Голубєва, История Киевской духовной академии, домогильянский период, Киев, 1897, стр. 62–64. — *І[ван] Ф[ранко].*

нитий друкар Федоров [1], письменники Кирило Транквіліон Ставровецький*, білорус Стефан Зизаній-Тустановський* і вчений-філолог Памво Беринда*, нарешті, безіменний, але освічений і талановитий автор відомого памфлету «Пересторога всѣмъ православнымъ зѣло потребная» [2]. До діячів цієї групи слід, нарешті, зарахувати львівського руського єпископа Діонісія Балабана*, хоч ця постать не з кожного погляду заслуговує на нашу симпатію [3]. На узбіччі від цього центру тримаються, хоч є завжди близькими до нього, два аскети і реформатори, гарячі фанатичні прихильники православ'я, однак водночас і сини народу, а отже, ті, що мають гостре око і чуйне серце для потреб цього народу. Це два ченці з гори Афон, Іван Княгиницький*, в чернецтві прозваний Іовом, та Іван Вишенський. Перший з них реформує розширене законне життя у православних монастирях, врешті засновує в коломийських горах відомий скит Манявський, який немало причинився до зміцнення православ'я в тих краях і до реформування звичаїв православного духовенства [4]; другий посилає зі «Святої гори» в Україну свої полум'яні «посланія», полемізує з єзуїтами і уніатами, але водночас могутнім словом і з гарячим почуттям промовляє в оборо-

---

[1] Про нього див.: Петрушевич, Иван Федоров, русский первопечатник, Львов, 1883. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Про авторство цієї пам'ятки, опублікованої у виданні «Акты, относящиеся к истории западной России», т. IV, висловив кількаразово думку, зрештою, немотивовану, о. Петрушевич, приписуючи його якомусь Михайлові Гунашевському (див. «Историческое известие о церкви св[ятого] Пантелеймона», 1881, стр. 75, примітка, також «Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год», т. II). На мою думку, яку деінде намагатимусь обґрунтувати, автором «Перестороги» був відомий львівський міщанин Юрій Рогатинець*. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Біографію цього єпископа, а радше його панегірик, див.: Науковый сборник Галицко-русской матицы, Львов, 1867, стр. 111, 119. — *І[ван] Ф[ранко].*

[4] Життєпис Княгиницького через кільканадцять років після його смерті написав чернець зі скиту Ігнатій з Любарова* (вид[аний] в «Зорі галицькій», 1860). Історію скиту аж до його закриття написав д-р Целевич, Історія скиту Манявського, Львів, 1887. — *І[ван] Ф[ранко].*

ні простого народу, виявляє хиби суспільного порядку в Польщі і закликає до усунення зла [1].

У третьому центрі української освіти і літератури, у Вільні, творили два брати Зизанії Тустановські*, ще до них працював аріанин Будний*, а від 1610 р. там виступає могутня постать Мелетія Смотрицького, який пише по-українськи, то знову по-польськи, і лише в 1619 р. виступає зі своєю головною працею — «Граматикою слов'яно-руської мови», твором, який мав значний вплив на розвиток мовознавства не лише в південній Русі, а й у Москві, а почасти і в південній Слов'янщині [2].

Близько 1615 р. починається рух і в Києві. Там Печерська лавра збирає біля себе значні ряди духових і літературних сил. Сам ігумен цього монастиря, Єлисей Плетенецький*, займався літературою, видавав літургічні книжки і тлумачив отців церкви [3]. Але головним світочем цього центру був Захарій Копистенський*, родом з Червоної Русі, родич перемиського єпископа з таким самим прізвищем, автор монументальної праці «Палінодія», тобто огляду і доповнення усієї полеміки між східною і західною церквою, твір, якому з огляду на композицію, системність і

---

[1] З творів Вишенського в наш час не друковано нічого, вони зберігаються в рукописах, а деякі з них загинули. Про новіші видання і праці про цього автора див.: И. П. Житецкий*, Литературная деятельность Иоанна Вишенского («Киевская старина», 1890, т. XXIX, стр. 494—532), а також мою не видану досі працю «Іван Вишенський і його літературна діяльність». — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Про Смотрицького дуже багато писали як його сучасники, так і пізніші дослідники. З давніших письменників відзначимо Якова Сушу*, Saulus et Paulus ruthenae unionis, Стебельського*, Dwa wielkie światła, t. I, з новіших — Гепіна-Калінки, Żywot bł. Jozafata Kuncewicza і Пелеша, Geschichte der Union, t. II. Усі ці письменники розглядали діяльність Смотрицького з позиції історії церкви, зокрема унії. Його значення як філолога окреслив Н. Засадкевич, Смотрицкий как филолог, Одесса, 1883; спеціальну працю про «Граматику» підготував молодий руський філолог Клавдій Білінський німецькою мовою. Про літературну діяльність і заслуги Смотрицького окремої праці досі немає. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Про нього див.: Голубев, История Киевской духовной академии, домогильянский период, Киев, 1887, стр. 100—105. — *І[ван] Ф[ранко].*

ґрунтовність немає рівного в усій південноруській теологічній літературі навіть досі і який з огляду на мову, близьку до мови народу і при тім багату, гнучку і мелодійну (попри архіскладну матерію!), заслуговує на всілякі визнання [1]. Відтоді Київ утримує першість у духовому та літературному житті південної Русі аж до 1648 р. і навіть пізніше, аж до відходу київської митрополії під московський патріархат. Довкола Києва об'єднується довгий ряд таких видатних і заслужених письменників, як Ісая Копинський*, Сильвестр Косов*, Касіян Сакович*, Кальнофойський*, Петро Могила та інші.

Але окрім тих головних осередків духового життя, не бракувало в той час і інших, менших, і відзначу тут Дермань, де завершив своє життя Смотрицький, Корець, де після переїзду зі Львова жив Ставровецький, Луцьк, де близько 1620 р. православні на приватному з'їзді уклали цікаву *prometoria* про потреби церкви і українського народу п[ід] н[азвою] «Совѣтованіе о благочестіи» [2]. Маємо дані, що в Луцьку створено також свого часу віршований переклад «Псалтиря» [3].

До сфери власне літератури значною мірою входять такі явища, як церковна пісня, яка саме в цей час з'являється в Україні під впливом протестантизму (маю тут на увазі римовану пісню, яка не входить у ритуал східної церкви); найдавніші пам'ятки українських віршів цього типу, що

---

[1] Біографічні подробиці про Копистенського див.: Голубев, op. cit., стр. 108—117; «Палінодія», написана близько 1520 р., свого часу видана не була, як помилково твердить Стебельський, op. cit., с. 33; її надруковано у четвертому томі публікацій Петербурзького археографічного товариства: Русская историческая библиотека, IV. Окрему монографію про неї написав В. З. Завитневич*: «Палинодия» Зах[арии] Копестенского, Варшава, 1883. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Надруковане у виданні: Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, т. I, Киев, изд. 2, 1848, стр. 224—291. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Див.: Киевская старина, 1887, вып. 3, стр. 575 і далі. Від 1628 р. якийсь час існувала в Луцьку друкарня Павла ієромонаха*, перенесена згодом до Чорної, і навколо неї теж почали групуватися місцеві літературні сили, як-от монах Андрієвич*, Стефан Полумеркович* та інші. Див.: Каратаев, op. cit., під роками 1628 і 1629. — *І[ван] Ф[ранко].*

зберігаються в рукописі познанської бібліотеки Рачинських, сягають 1580 р. [1] У цей період українці витлумачували і переробляли багато західних і східних моралізаторських романів, фацецій і легенд, як, наприклад, найпопулярнішу в цілій Європі «Gesta Romanorum»*, повість про царя Олександра, повість про сімох мудреців, згодом рицарські романи про Трістана та Ізольду, про зруйнування Трої, про королевича Бову д'Антона, нарешті, збірки байок і апологів, відомі під іменами Пільпая («Стефаніт та Ігнілат», уривок з індійської «Панчатантри») чи Езопа. Ці повісті, хоч і дуже популярні свого часу, не були надруковані і лише в останні часи вийшли друком [2].

До цього ж виду моралізаційно-поетичної літератури слід зарахувати стародавні церковні апокрифи і пізніші перероблені на їх підставі повісті і легенди [3]. Насправді в

---

[1] Див.: A. Brükner, Ein weissrussicher Codex miscellaneus der Gräfl. Raczyńskischen Bibliotek in Posen, Archiv für slavische Philologie, IX, t. 3, c. 387; першим звернув увагу на цей кодекс і подав з нього уривки О. Бодянський, Чтения в Имп[ераторском] обществе истории и древностей росс[ийских], Москва, 1846, т. I; одну пісню передрукував Я. Головацький в «Науковом сборнике Гал[ицко]-рус[ской] матицы», Львов, 1865, стр. 229. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Див.: Костомаров, Памятники древней русской литературы, изданные гр[афом] Кушелевым-Безбородко, Петерб[ург], 1860, зокрема т. I і II; П. П. Вяземский*, Римския деяния (видання Общества любителей древней письменности, т. 5 і 33), Москва, 1877; История семи мудрецов (видання цього ж товариства, т. 29 і 35); А. Н. Веселовский*, Из истории романа и повести, т. 2, присвячений критичному розглядові цих повістей; том репродукує їх текст із познанського рукопису; літературу з слов'янськими опрацюваннями цих повістей подає, хоч і не вичерпно, д-р Фр. Пастрнек, Bibliografische Uebersicht über die slavische Philologie, 1876—1891, Berlin, 1892, s. 184—187, 224—236, 263—265. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] На Заході про них говорить величезна література, зібрана, наприклад, у працях Едв. Ройса, Geschichte der heiligen Schriften des alten Testamentes і G[eschichte] d[er] h[eiligen] Schr[iften] des neuen Testamentes. У російській літературі найважливішими є: видання текстів Костомарова, Памятники старинной русской литературы, Петерб[ург], 1860, зокрема т. III і IV; Тихонравов*, Памятники отреченной русской литературы, Петерб[ург], 1863, 2 томи; тексти окремих апокрифів друкувалися в квартальнику Тихонравова п[ід] н[азвою] «Летописи русской литературы», Петерб[ург], 1862—1864, в місячнику

Україні ці повісті були відомі і використовувалися давніше, але лише тепер, із розвитком освіти і охоти до читання, зросла їх популярність, а водночас значну масу нових повістей цього типу запозичено з Заходу (з Польщі, Чехії, Німеччини) і з півдня (з Сербії, Болгарії, з гори Афон тощо). У південній Русі існувала в рукописах найбільша частина загалом відомих російських апокрифів [1]. Особливо популярними були: «Слово про початок і кінець світу» Методія Патарського* [2], слово про Адама і Єву, про Соломона і Китовраса [3], візії про пекельні муки, а саме, «Хождение Богородиці по мукам», «Хождение Павлово» [4], нарешті, надзвичайно популярний досі «Лист небесний, або Епістолія о неділи» разом зі «Словом про 12 п'ятниць» [5].

Але в білоруських і південноруських рукописах віднаходимо й такі апокрифи, як «Євангеліє Никодима» і «Книга Еноха», причому слід зауважити разючий факт: цей останній твір вже тоді (у XVII ст.) і донедавна в Європі вважався

«Киевская старина» тощо. Див. також: д-р Пастрнек, op. cit., 182—183. З опрацювань найважливішими є: Пипіна, «Очерк литературной истории старинных повестей и сказок русских», Петерб[ург], 1858; Веселовського «Славянские сказания о Соломоне и Китоврасе», Петерб[ург], 1872; Порфир'єва «Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях», Казань, 1872 і його ж «Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях по рукописям соловецкой библиотеки», Петерб[ург], 1877. — *І[ван] Ф[ранко].*

[1] Окрему працю південно-руським апокрифам присвятив М. Сумцов*, «Очерки истории южно-русских апокрифических сказаний и песен», Киев, 1888 (відбитка з «Киевской старины»). — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Про нього спеціально писав О. Веселовський, «Опыты по истории развития христианской легенды», Журнал министерства нар[одного] просв[ещения], 1885. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Про нього — розкішна студія О. Веселовського «Славянские сказания о Соломоне и Китоврасе», Петерб[ург], 1872. — *І[ван] Ф[ранко].*

[4] Про ці візії див.: Буслаев*, Исторические очерки нар[одной] словесности, т. II, а також: Л. Шепелевич*, Очерки из истории средневековой литературы и культуры, Харьков, 1890, і його ж Этюды о Данте. I. Апокрифическое видение св[ятого] Павла, вып. 2, Харьков, 1891—1892. — *І[ван] Ф[ранко].*

[5] А. Веселовский, Опыты..., Журнал мин[истерства] нар[одного] просв[ещения], 1886. — *І[ван] Ф[ранко].*

втраченим і лише в нашому столітті був відкритий у коптському тексті і з нього перекладений на європейські мови [1].

Українська драматична література, яка теж розпочинається в цей період, є відростком польської, чи, власне, західноєвропейської релігійно-звичаєвої драми. Містерія і «моральності» (розмова алегоричних осіб), вертеп, врешті, інтермедія та інтерлюдія — ось головні жанри цієї драми. Пам'ятки українських містерій і вертепів, які збереглися до наших днів, походять із дещо пізніших часів, з другої половини XVII ст., але немає сумніву, що початки українського театру сягають вже кінця XVI ст., в чому переконуємося з енергійних нарікань Івана Вишенського на «машкарне злодійство» в українських церквах і монастирях [2]. Містерії в вузькому сенсі не були, мабуть, ніколи такими популярними в Україні, як вертеп, залишки якого збереглися до наших днів, у якому біблійна тема, що відігравалася в горішньому ярусі, переплітається з гумористичними сценами, взятими з життя українського народу, які відігравалися в ярусі нижньому [3].

Найбільше творчості та оригінальності виявили українські актори інтермедій, тобто веселих фарсів і новелок чи діалогізованих фрашок, якими перепліталися поважні «трагедії» чи містерії. Постаті з цих інтермедій — козак, циган,

---

[1] Текст цього апокрифа з полтавського рукопису 1679 року опублікував Андрій Попов*, «Библиографические материалы», Москва, 1879, стр. 67–139; про нього писав (не знаючи українського тексту) А. Смирнов*, «Книга Эноха», Казань, 1888. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Ер. Ізопольський* у статті «Dramat wertepowy o śmiercі», («Ateneum» Крашевського*, 1843, t. III, s. 67) твердить, що в Ставищах бачив давній зразок вертепу з написом «1591 года сооружен». З двох українських містерій, що сягають середини XVII ст., одну, написану близько 1655 р. з рукопису, що зберігається в селі Смереків, я опублікував у «Киевской старине» (1891, квітень, стор. 131—154), про другу, що існує в рукописі Київської академії духовної, згадує М. Петров, «Очерки украинской литературы XVIII в.», Киев, 1880. Обидві стосуються муки Христа. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Див.: Маркевич, Обычаи, поверья и пр[очее] малороссиян, Киев, 1860, де в додатку надруковано текст вертепу; П. Галаган, Малорусский вертеп, «Киевская старина», 1882, октябрь; нарешті, П. Житецкий, Малорусские вирши нравоописательного содержания, «Киевская старина», май, с. 157—175. — *І[ван] Ф[ранко].*

жид, український дяк — користувалися популярністю не лише в Україні, а й у Польщі та Московщині: найдавніші пам'ятки цього жанру — то дві інтермедії львів'янина Ґаватовича*, опубліковані 1619 р. в його «Трагедії св[ятого] Яна, заступника Божого» і передруковані в «Киевской старине» 1883 р. [1] Значна кількість дещо пізніших українських та українсько-польських інтермедій зберігаються в рукописах Імператорської бібліотеки в Петербурзі [2].

На ґрунті суто світських потреб та інтересів стоять твори правничі, вірші з певної нагоди і ґратуляційні, які з'являються у цей час: «Хронологія» Андрія Римші* (Острог, 1581), «Трибунал (судова процедура. — *І. Ф.*) обивателям великого Князства Литовського» (Вільно, 1586), «Статут Литовський» (Вільно, 1588), «Просфонима на честь митрополита Михайла Рогози*» (Львів, 1591), «Плач, або Лямент на смерть Григорія Желіборського»* (Львів, 1615), «Лямент на смерть Карповича» (Вільно, 1620), «Вірші К. Саковича на погреб гетмана Конашевича-Сагайдачного» (Київ, 1622), «Епікідіон, чилі Вірші жалобні на погреб Василиси Яцковни», нап[исав] Стефан Полумеркович (Луцьк, 1628), «Імнологія на честь Петра Могили», яку написав Памво Беринда (Київ, 1630), «Евфонія веселобрмячая» на честь П. Могили (Київ, 1633), «Ανανημα τής τιμής», вірші на честь львів'янина Григорія Кирницького, коли той отримав ступінь доктора Падуанського університету, написав Яків Седовський* (Венеція, 1641) тощо [3]. Але на особливу увагу заслуговують праці над українською мовою і граматикою Зизанія Тустановського, Мелетія Смотрицького і Памви Беринди [4]. Ймовірно, в цей період також з'явився підручник

---

[1] Про них див.: П. Кузмичевский (М. Драгоманов), Старейшие русские драматические сцены, «Киевская старина», 1885, ноябрь, стр. 371—408. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Про них див.: Тихонравов, Летописи русской литературы, т. I; П.О. Морозов*, Очерки из истории русской драмы XVII—XVIII стол[етий], Петерб[ург], 1888 (цитую перше видання, не маючи під рукою другого), стр. 68—77; Alex. Brückner, Polnisch-russische Intermedien des XVII Jahrhunderts (Archiv für slavische Philologie, t. XIII, s. 224—236 і 398—417). — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Каратаев, op. cit., passim. — *І[ван] Ф[ранко].*

[4] Див.: Ом. Огоновський, Історія літератури руської, ч. I, Львів, 1887, стор. 177—190. — *І[ван] Ф[ранко].*

з теорії музики Дилецького*, знайдений в рукописі в бібліотеці г[реко]-кат[олицької] львівської капітули [1]. Годиться тут також згадати про опис подорожі по святій землі, який написав один обиватель з Червоної Русі близько 1607 р. [2]

Однак що є річчю, може, найважливішою, що становить невичерпний здобуток цього періоду, — то витворення писемної південноруської мови, мови літературної і наукової, значно ближчої до мови народу, ніж давня церковщина, і разом з тим дуже вже відмінної від мови Русі північної, чи московської, однаково зрозумілої для читацької публіки на всьому просторі південної Русі, а навіть подекуди і Русі Білої. Це явище надзвичайно важливе і, на мою думку, досі не досить ясно відчуте і підкреслене. Ця мова витворилася на основі т[ак] зв[аної] білоруської книжної мови, тобто мови князівської литовської канцелярії, Литовського статуту, а надалі — мови Скорини* і його перекладу Біблії [3]. Разом з Литовським статутом, обов'язковим і для південної Русі, ця мова поширилася по українських містах, дворах і монастирях. Маючи флексії значно ближчі до малоруських, ніж церковна мова, а синтаксис набагато вільніший і дуже гнучкий, ця мова вбирала в себе щораз більше південноруських форм і зворотів, не нехтуючи і церковними словами для виразу абстрактних понять, але поруч з тим всотувала багато польських слів, зокрема, для виразу понять і стосунків публічного і державного життя, яке

---

[1] Див.: Порф. Бажанський, Історія руського церк[овного] пінія, Львів, 1890, стор. 2. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] «Путник о граді Єрусалимі», составлен неізвістним галицкорусским паломником между 1597–1607 г., сообщил А. С. Петрушевич (Науч[ный] сборник Гал[ицко]-рус[ской] матицы, 1871); кілька думок про цей твір я вмістив до своєї рукописної праці «Іван Вишенський і його літературна діяльність», де також намагався з'ясувати, хто був її автором. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Про нього див.: П. В. Владимиров*, Доктор Франциск Скорына, его переводы, печатные издания и язык, Петерб[ург], 1888. Про білоруську мову: И. Недешев, Исторический обзор важнейших звуковых особенностей белорусских говоров, Русский филолог[ический] вестник, 1884, декабрь, стр. 1—54; Е. Ф. Карский*, Обзор звуков и форм белорусской речи, Москва, 1886, а також Пастрнек, op. cit., 69—70. — *І[ван] Ф[ранко].*

саме після Люблінської унії на всьому цьому просторі було більш-менш однаковим. Так витворилася мова – можливо, за нашими сучасними поняттями, не дуже мелодійна, не дуже чиста, але будь-що-будь здатна до розвитку і поступу, вільна і гнучка, така, що відповідала потребам і поняттям дуже широких кіл українського суспільства, вживана в судах, сеймиках і сеймах, у панських дворах, у королівських документах, у містах, а дуже значною мірою й сьогодні ще зрозуміла навіть для сільського люду, мова, якою були написані твори, що мали велике значення для духового розвитку України. Ця мова, безсумнівно, ще задовго до 1798 року довела б до перемоги чистої народної мови в українській літературі, якби не різні нефортунні обставини, на яких далі мені слід зупинитися і які значно сповільнили її розвиток [1].

Вже в цій самій добі витворилася й певна реакція проти цієї літературної мови. Вихідним пунктом для неї були мовознавчі студії, і зокрема «Граматика» Смотрицького, який, немовби не зауважуючи новоствореної української мови, писав свою працю мовою церковнослов'янською, як мовою слов'янською κατ' ἐξοχήν [2]. Тому не дивно, що коли «Граматика» Смотрицького стала підручником у школах не лише в Україні, а й у Росії, цей факт вплинув дуже шкідливо на розвиток народної мови [3]. Особливо важливу роль відігравала в цьому сенсі київська школа, а з письменників варто відзначити насамперед митрополита Петра Могилу [4], який, відкинувши нову літературну мову, намагався писати майже чистою церковнослов'янською мовою, послуговуючись

---

[1] Характеристику цій, так би мовити, середньоруській літературній мові намагався дати П. Житецький, Очерк литературной истории малорусского наречия, ч. 1, Киев, 1889, однак з не досить чітко окресленим планом; він також опублікував цікавий «Словарь книжной малорусской речи по рукописям XVII века», Киев, 1888; обидві праці друкувалися колись у «Киевской старине» 1888 року. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Переважно *(гр.).* — *Упоряд.*

[3] Див. П. Житецкий, op. cit, «Киевская старина», 1888, т. XXI, стр. 4. — *І[ван] Ф[ранко].*

[4] Розлогу монографію про нього розпочав київський професор Голубєв: «Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники», т. 1, Киев, 1883. — *І[ван] Ф[ранко].*

водночас і мовою польською [1]. У вчителів і учнів тієї школи в другій половині XVII ст. бачимо дивну мовну строкатість, яка, що б там не було, свідчить про послаблення того сильного народного почуття, що почало вироблятися в добі перед 1648 роком. Одні, як Гізель*, вживають поруч із польською лише церковну мову, інші пишуть тільки по-польськи, ще інші, як Галятовський*, поруч із польською вживають лише південноруську літературну мову, ще інші, як козацькі літописці, пишуть виключно останньою, або ж, як Єрлич*, тільки по-польськи, чи, як автор Густинської хроніки*, лише по-церковному. Ця строкатість, на велику шкоду для закономірного розвитку літературної мови України, зберігається до кінця XVIII ст., коли одна частина українських письменників прихилилася до виробленої тимчасом російської мови, а друга рішуче переходить на бік чистої народної української мови.

Таким виявився розвиток літератури південної Русі до 1649 р. Як бачимо, це був багатообіцяючий початок. Майже у всіх царинах духової діяльности, доступних для тогочасної української інтеліґенції, велась старанна праця: тлумачилось, компілювалося, переписувалося, засвоювався певний європейський досвід, який мав бути використаний для потреб свого народу. Почуття національної свідомости повільно, але потужно пробуджувалося в широких народних масах, насамперед під впливом частих, справді геройських козацьких походів до Криму, Малої Азії, Варни, Стамбулу тощо з метою боротьби з турками й татарами і звільнення християнських бранців, під впливом таких геройських подій, як Хотинська битва 1621 р. і т. і. Тогочасна козаччина у своїх найкращих представниках, на зразок Петра Конашевича-Сагайдачного*, стає справжнім виразником лицарських доблестей українського народу. Справді лицарським духом віє також від нового героїчного епосу,

[1] Його перший твір, проповідь під назвою «Крест Христа Спасителя», виданий у 1632 р., вживає ще нову літературну мову; його записки про чуда на Русі, написані близько 1635 р., опубліковані Голубєвим (Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. VII, стр. 49—132, Киев, 1887), окрім неї, написані мовою церковною, тією ж мовою був написаний його полемічний твір «Lithos», виданий, однак, самим автором у польському перекладі 1642 р. — *І[ван] Ф[ранко].*

який саме в цей час, між 1560 і 1648 роками, виникає в запорозьких степах. Чудові думи про Самійла Кішку, про бурю на Чорному морі, про втечу трьох братів з Азова, про Марусю Богуславку та інші[1] — це безсмертні пам'ятки отого першого періоду в розвитку козаччини, створені генієм самого люду, які назавжди стали предметом гордості українського народу.

Але ось на початку 1648 року зривається велика, довголітня і плідна найфатальнішими наслідками буря — козацька війна. Не думаю вдаватись у дослідження мотивів і перебігу цієї бурі, але мушу торкнутися дуже важливої суперечки, яка стосується її значення і вартості для народного розвою південної Русі. Більшість українських істориків на чолі з Костомаровим бачить у війнах Хмельницького і його наступників з Польщею гордість українського народу, докази великого героїзму і піднесення народних сил, факти, гідні подиву і вдячності нащадків. Схожим чином подають ці війни і російські історики (Соловйов*), вбачаючи особливу Божу ласку в тому, що внаслідок зусиль Хмельницького і його наступників Україна звільнилася від унії, від Польщі, від західних впливів і припала до Росії. Натомість польські історики донедавна вперто стояли на легітимістському становищі і бачили в козацьких війнах бунти самозваних гетьманів і п'яного натовпу проти законної влади українських магнатів і польських королів, та й найновіші дослідники не можуть знайти в них нічого більше, як тільки джерело великого лиха як для України, так і для Польщі, звитягу варварства і темноти над цивілізацією і остаточне приготування для панування Москви на всьому просторі сарматської височини[2]. Погодження цих суперечливих поглядів сьогодні є справою передчасною, аж поки не буде згоди на певне загальне мірило для вимірювання важливості і значення істори-

---

[1] Критичне видання з чисельними поясненнями здійснили Антонович і Драгоманов: «Исторические песни малорусского народа», т. 1, Киев. Про думи окремо писав Ч. Нейман* у варшавському «Атенеумі» 1890 р. Монографію, яка розглядає думу «Про втечу трьох братів з Азова», видав Андрієвський* п[ід] н[азвою] «Козацкая дума о побеге трех братьей из Азова», Одесса, 1885. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Див., напр.: Wł. Łoziński, Lwów starożytny, II, Lwów, 1890, pierwsze wyd., str. 247 і nast[ępne]. — *І[ван] Ф[ранко].*

чних подій. З цієї суто наукової суперечки стирчить значною мірою жало живих симпатій чи антипатій, взятих згори національних і суспільних опіній, які так шкідливо впливають на те, що звично зветься «українським питанням». Вважаю, однак, що подальші предметні дослідження цієї кривавої і бурхливої епохи, що тривала від 1648 р. приблизно до битви під Полтавою в 1708 р., врешті-решт призводитимуть до щораз більшого порозуміння, залагоджуватимуть суперечності, спонукуючи до обопільних поступок. Вже тепер бачимо знаки, які віщують цю пожадану зміну. Чисельні архівні публікації Київської археологічної комісії і оперті на них монографії Антоновича, Ореста Левицького, Владимирського-Буданова*, Новицького* і Лазаревського* з українського боку і праці Яблоновського*, Кубалі*, Антонія Й.* — з польського добре спричинилися до поглиблення і розширення студій над генезою і перебігом козацької бурі, а отже, приготували ґрунт для її всебічної оцінки. Недавно опублікована в «Квартальнику історичному» чудова праця Кожона*, що є до певної міри ревізією актів, які стосуються Хмельницького, дає, без сумніву, потужний імпульс до нових пошуків, а отже, до глибокого проникнення в душу цієї постаті і в дух усієї епохи, яка нею урочисто відкривається.

Особливої згадки заслуговують дві розлогі історичні праці талановитого українського письменника П. Куліша: «История воссоединения Руси» і «Борьба Малороссии с Польшею». Ці праці мають радше симптоматичну, аніж суто наукову вартість. Автор займає еклектичну позицію, поділяючи той погляд з польськими істориками, що війни Хмельницького були звичайним бунтом, повстанням дикунства проти цивілізації і знищенням культури, прищепленої Польщею на українських землях, а з іншого боку, поділяючи висновки російських історіософів, що Україна одвічно була призначена на те, щоби бути єдиним організмом із Московщиною, і що лише в такій спілці вона може виконати своє призначення. Але позаяк не підлягає сумніву, що Московщина після приєднання до неї України не лише не примножувала її цивілізації, освіти і добробуту, а й не раз здійснювала цілком протилежне, — у Куліша виникає багато невідповідностей і суб'єктивних суджень при оцінюванні фактів і постатей. Значно важливішими і більш повчальни-

ми, на мою думку, є цілком неполемічні і оперті на архівних документах праці проф. Владимирського-Буданова «Передвижение южно-русского населения в эпоху Богдана Хмельницкого» [1] чи Д. І. Багалія* «Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства», зокрема 5-й розділ 1-го тому (стор. 378— 571) — праці, які ad oculos [2] з'ясовують нам суспільні, а насамперед економічні наслідки козацьких воєн. Значне зменшення людності на правому березі Дніпра, почасти замордованої чи забраної в ясир татарами, почасти збіглої в безлюдні задніпрянські степи, знищення незліченних селищ, сіл, містечок і квітучих міст, спалення дворів, храмів, оборонних замків разом із нагромадженими в них набутками запопадливої праці багатьох попередніх поколінь — ось основні економічні результати цих воєн, які на довгі сотні літ підтяли економічну силу краю, а наслідки яких відчутні й досі. Але до такого економічного результату слід додати й аналогічний наслідок у духовому і літературному бюджеті, наслідок, на який, на мою думку, досі не звернено ще достатньої уваги. Адже зруйнування стількох міст і містечок означало знищення такої ж кількості осередків освіти! Адже разом із селами і селищами зникали школи і братства! Таж разом із дворами, замками і храмами горіли, нищилися і зникали книжки, рукописи, документи й цілі архіви, йшли з димом картини, знищувалися цінні вироби мистецького промислу, одним словом, марнувався цілий духовий фонд, набутий важкою і ретельною працею минулих літ! І ці втрати були, звісно, не менші, аніж втрати економічні, були ще більш непоправними. Хвалії і співці козаччини, які б'ють чолом героїзмові козаків, не раз справді подиву гідному, не повинні забувати, що позірно прекрасну історію сам український народ охрестив іменем «великої руїни», що ці військові потуги і короткі тріумфи мали також свій зворотній бік, значно важчий і болючіший для самої України, справді фатальний для всього її майбутнього.

Українська література цього періоду в порівнянні з періодом попереднім являє собою загалом образ великого за-

[1] «Киевская старина», 1888, т. XXII, стр. 79—116. — *І[ван] Ф[ранко].*
[2] Наочно *(латин.)*. — *Упоряд.*

непаду. Зникають такі центри освіти, як Луцьк, Могилів, Дермань, Кутейно; Острiг був втрачений вже давніше; була втрачена дуже важлива позиція у Вільні; походи Хмельницького і Дорошенка на Львів збіднюють і ослаблюють львівських українців, і матеріально, і морально підточують Ставропігію. Залишається лише Київ зі своєю Академією. Тут гуртуються всі видатні українські письменники, тут (а також у недалеких Чернігові та Новгороді-Сіверському) друкуються їх твори, друкуються зазвичай недбало, жахливими літерами, на нужденному папері [1], часто за гроші, вижебрані в московських царів [2]. Але найсумніше те, що українська література дуже значною мірою відвернулася від «злоби дня», замкнулася в вузькому колі теологічних і церковних суперечок та інтересів. Хто б хотів із друкованих тоді книжок зробити якийсь висновок про тогочасну дійсність, він, окрім кількох імен гетьманів і владик, не знайшов би майже нічого. Уся кривава трагедія Хмельниччини*, Виговщини*, Дорошенківщини* і Палiївщини* для цієї літератури минула начебто непоміченою. Видатні письменники того часу: Сильвестр Косів, Лазар Баранович, Йоаникій Галятовський, Інокентій Гізель, Антоній Радивилівський*, Симеон Полоцький*, Димитрій Ростовський*, Стефан Яворський*, Епіфаній Славинецький* та інші — це теологи, що займають високі посади в ієрархії і переважно дбають про її інтереси [3]. Вони пишуть найчастіше теологіч-

---

[1] Див., напр[иклад], «Alphabetum rozmaitym heretykom» Галятовського, Чернігів, 1661 (мій власний примірник). — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Таку жебранину аж до огиди практикував київський митрополит Лазар Баранович*, див.: Н. Сумцов, Лазарь Баранович, Харьков, 1888, стр. 143 і наст[упні]. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Добрий огляд літературної діяльності цих мужів див. у: Порфирьев, История русской словесности, т. 1, стр. 572–615. Перелічую тут кілька новіших монографій про окремих авторів: Н. Сумцов, Лазарь Баранович, Харьков, 1885; його ж, Иоаникий Галятовский, Киев, 1885; його ж, Иннокентий Гизель, Киев, 1885; Ерофей Татарский, Симеон Полоцкий, его жизнь и деятельность, Москва, 1886 и В. Попов*, Симеон Полоцкий как проповедник, Москва, 1886; Л. Майков*, Симеон Полоцкий (Древняя и Новая Россия, 1875, н[оме]р 9–12); Певницкий*, Симеон Полоцкий (Православное обозрение, 1860). Загальну характеристику української літератури XVII ст. пробував зробити М. Сумцов, Характеристика южнорусской литературы семнадцатого века («Киевская старина», 1885). — *І[ван] Ф[ранко].*

ні твори — часом великі зібрання проповідей, моралізаторських віршів без іскри поезії, житій святих або чудесних легенд. Загалом віра в чудеса у той час поширилася в Україні дуже сильно і її зріст можна дуже цікаво простежити від «Teraturgiemy» Кальнофойського (Київ, 1638) [1] до «Неба нового» Галятовського (Львів, 1665) і до великого зібрання чудес Матері Божої, виданого у Мюнхені 1672 року п[ід] н[азвою] «Atlas Marianus», куди увійшов також збір південноруських чудес, здійснений єзуїтом Войцехом Віюк-Кояловичем [2*]. Але якщо ці чуда описувалися дуже пильно, якщо їм присвячувалися цілі твори, на друк яких не шкодувалося коштів, то лише в одному історичному і видрукованому творі того часу, «Синопсисі» Гізеля (Київ, 1674), знаходимо майже лаконічну згадку про приєднання України до Москви у 1654 р., і жодної згадки — про події, битви, постать Хмельницького та його найближчих наступників [3].

Відхід київської митрополії під московський патріархат у 1685 р. завдав сильного удару цьому останньому осередкові самостійної південноруської літератури. Щоправда, Москва спершу не думала про її пригнічення, а радше абсорбувала її. Цілий ряд видатних південноруських учених, письменників, теологів, проповідників мандрує до Москви, серед них Стефан Яворський, Симеон Полоцький, Димитрій Ростовський, Еліфаній Славинецький, Феофан Прокопович* та інші. Вони вносять потужний струмінь світла і думки в темні, заскорузлі в бездушній формалістиці московські уми, вносять багато звичаїв, звичок і поглядів, перейнятих із Заходу, з Польщі і незнаних у того-

---

[1] Одним із найдавніших друкованих збірників українських легенд про чуда є: Teodozy Borowik*, Historia cudownego obrazu Najśw[iętszej] Panny Marii w Żyrowicach, Wilno, 1629. Врешті, вже наприкінці XVI ст. Вишенський, а згодом Копистенський у своїй «Палінодії» покликаються на чуда, які є для сучасників одним із доказів православної віри. Це переконання надзвичайно яскраво відбите в записках Могили (Архив Юго-Зап[адной] России, ч. 1, т. VII). — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Див.: Stebelski, Dwa wielkie światła, I, str. XXXII. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Див.: Синопсис, стор. 120—122. — *І[ван] Ф[ранко].*

часній Москві [1]. Малоросійські співці стають неодмінною прикрасою московського, а згодом петербурзького двору впродовж усього минулого століття. Малоросійський театр, його містерії, мораліте і веселі інтермедії, а особливо його вертеп переселяються до Калуги, до Москви, навіть до Тобольська та Іркутська, і його залишки зберігаються там майже до наших днів [2].

Що цей приплив нової хвилі зустрівся в Московщині з запеклим опором консерватистів, — легко зрозуміти, тим більше, коли зважимо, що малоросійські прибульці були зазвичай протеговані царями та їх прибічниками-магнатами і старанно допомагали царям зводити будівлю бюрократичного централізму з усуненням нужденних решток старого «удільного» порядку в особі «земельних соборів» і боярських рад — будівлю, яка невдовзі мусила пожерти і зруйнувати й автономію України зі всіма обіцяними їй правами і привілеями. Зокрема серед вищого московського духовенства особливо сильною була реакція проти напливу київських учених; ця реакція дуже шкідливо відбилася на південноруській літературі. Її твори, зокрема теологічні, піддано суворій, не раз просто варварській цензурі; майже у всіх творах українських оборонців православ'я, починаючи від викладу Євангелії Транквіліона Ставровецького і аж до великої «Четьї-Мінеї», тобто житій святих, яку писав Димитрій Ростовський (який і сам зарахований до сонму православних святих), знайдено гріхи західних єресей. Розпочалося конфіскування і спалення українських книжок [3] — річ нечувана під польським урядом, де свобода друку в той час була досить широкою навіть у порів-

---

[1] Див.: Пекарский*, Представители киевской учености в XVII в. (Отечественные записки, 1862, т. 1 и 2) і його книжку: Наука и литература при Петре Великом, т. 1, Петерб[ург], 1865, а також: И. Образцов*, Киевские ученые в Великороссии (Эпоха, 1865, н[оме]р 1), і, нарешті: Порфирьев, История русской словесности, т. 1, стр. 616—678 — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Див.: М. Драгоманов, Пьянство, искусство и свобода (Вольное слово, Женева, 1882, н[оме]р 33, стр. 37) і український переклад у «Світі», Львів, 1882, с. 322—325. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Див.: Порфирьев, История русской словесности, т. 1, стр. 617 і наст[упні]; Засадкевич, М. Смотрицкий как филолог, стр. 132, примітка. — *І[ван] Ф[ранко].*

нянні з нашими часами і де, незважаючи на єзуїтів, могли з'явитися такі книжки, як, наприклад, «Літос» Могили, який написаний надзвичайно в'їдливо і не перебирає висловами.

І ось перед нашими очима являється нова, смутна картина: південноруська література починає усуватися від друкарських верстатів, немовби задкує в часи перед Фіолем* і Скориною. Найважливіші і найцінніші південноруські твори з тих часів (тобто з кінця XVII і першої половини XVIII ст.), зокрема історичні твори, хроніки, компіляції, переклади, пам'ятки, щоденники тощо, залишаються в рукописах, відомі лише вузькому колу близьких знайомих авторів, переписуються і передаються з рук у руки або трухлявіють у пилюці монастирських бібліотек. Таким чином збереглися, цілком чи в уривках, і аж у наші дні побачили світло денне такі надзвичайно важливі твори південноруської історіографії, як Густинський літопис, хроніка Граб'янки*, історична праця Самовидця*, хроніка Величка* тощо; зникла з-поміж інших цінна козацька хроніка «Руськая достовірная літопись», з якої лише уривки збереглися у працях Величка і Лукомського[1]*. Можемо собі уявити, який великий вплив на національний розвиток південної Русі могли б мати ці твори, які не раз жваво і барвисто, поважно і водночас з теплим патріотизмом розповідають про недавню історію України, про криваві війни і дипломатичні стосунки, про героїчні вчинки і про великі катастрофи, якби щаслива доля дала б їм змогу одразу ж після написання побачити світло денне.

Так само пішла в забуття ймовірно досить багата тогочасна драматична література. У другій половині XVII ст. був надрукований лише один український драматичний твір — «Діалог про святого Олексія, чоловіка Божого» (Київ, 1674). Значна частина творів т[ак] зв[аної] шкільної драматичної літератури, містерій та інтермедій або цілком загинула, або лише зараз виходить на яв. З кінця XVII і впродовж більшої половини XVIII ст. притулком і гніздом драматичної літератури була Київська академія. До нашого

---

[1] Ом. Огоновський, Історія літератури руської, т. 1, Львів, 1887, стор. 402. — *І[ван] Ф[ранко].*

часу дійшли драматичні твори Димитрія Ростовського, Феофана Прокоповича, Симеона Полоцького, Довгалевського*, Лаврентія Горки*, Івана Лащевського* і Георгія Конисього [1]. Не підлягає жодному сумнівові, що їх було значно більше, і маємо безперечні докази, що малоруська людність дуже любила театральні видовища і що хори, чи канти, з тих сценічних творів з часом переходили в уста народу як побожні пісні, а деякі з них користуються популярністю до нинішнього дня.

Після важких років Руїни* майже все духове життя південної Русі перенеслося на лівий берег Дніпра, але, як сказано вище, воно не могло тут розвиватися успішно з різних причин політичного і суспільного характеру. На правому березі, який, за вийнятком Києва, ще належав до Польщі, бачимо цілковитий застій і занепад. Православ'я у Червоній Русі поступово занепадає, аж поки у 1698 р. єпископ перемиський, в 1700 р. єпископ львівський Шумлянський, а в 1708 р. Ставропігійське братство не прийняли унії [2]. З жалем, проте, слід визнати, що унія, попри те, що мала бути «прилученням русинів до цивілізації Заходу», не додала українській літературі жодних важливіших скарбів. Майже

---

[1] Розгляд українських драматичних творів див. у: Н. Петров, Очерки истории украинской литературы XVIII в., Киев, 1880; Порфирьев, История русской словесности, т. 1, стр. 608—615; А. Н. Веселовский, Старинный театр в Европе, Москва, 1870, стр. 303—350; Тихонравов, Начало русского театра, Летописи русской литературы, т. 3, 1861; Довгалевському присвячена окрема праця: Мистерии и комедии Митра Довгалевского, Труды Киевской духовной академии, Киев, 1865, стр. 312 і наст[упні]; творові Прокоповича «Володимир» окрему статтю присвятив Тихонравов: Трагикомедия Ф. Прокоповича «Владимир» (Журнал министерства нар[одного] просвещения, 1879, май, стр. 52—96). Тексти творів є у виданнях: «Российская вивлиофика», кн. 6, «Летописи русской литературы», «Труды Киевской духовной академии», «Киевская старина» та інших. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Про це див.: В. Б. Антонович, Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII до конца XVIII стол. (Монографии по истории Западной и Юго-Западной России, т. 1, стр. 279—342), а також мою статтю «Иосиф Шумлянский, последний православный епископ львовский», Киевская старина, 1891. — *І[ван] Ф[ранко].*

єдині представники тогочасної руської інтелігенції, василіяни, за вийнятком перших запроваджувачів унії Потія* і Руцького, по-українськи зовсім не писали, користувалися чи латинською, чи польською мовами, через що не мали можливості впливати на широкі маси руського народу і спричинилися до полонізації освіченого міщанства, яке в українській мові не знаходило для себе духової поживи. Школи, якими володіли і в яких не раз зразково навчали василіяни, були польськими школами, які давали освіту шляхетській молоді в тому дусі, що мало відрізнявся від шкіл єзуїтських. Василіянські світочі були відомі і шановані серед польського суспільства, але залишалися чужими для України. З письменників згадаємо Ан. Селяву*, Кортиського*, Лева Кревзу-Ржевуського, Яр. Мороховського*, Тимот. Шимоновича*, Теодозія Боровика, Валер'яна Вільцького, Касіяна Саковича, Пахомія Войну*, Яна Дубовича*, Якова Сушу, Кипріяна Жоховського*, Яна Олешевського*, Леона Кишку*, Максиміліана Рилла*, Стебельського [1]. Нижче православне, а згодом і уніатське духовенство було до неможливості вбогим, зневаженим, темним; про міру його інтелігенції говорить нам інструкція Шумлянського, вміщена на початку його «Метрики» [2], а також ухвали Замойського синоду 1720 р.* і видані на їх підставі пастирські листи єпископа Шептицького*. Дійшло до того, що заледве 10 відсотків цього духовенства вміли читати церковні книги, надруковані кирилицею [3]; молитви і церковні відправи, друковані латинськими літерами з здійсненим en regard [4] дослівним перекладом на польську мову, були річчю надзвичайно потрібною і доброчинною і впродовж

---

[1] Зіставлення з короткими біографіями див.: Stebelski, Dwa wielkie światła, t. 1, а також Pełesz, Geschichte der Union, t. 2, s. 300 і д[алі]. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Я розглянув її і виявлений образ доповнив іншими матеріалами у своїй статті «Иосиф Шумлянский и его "Метрика"», Киевская старина, 1891. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Див.: Лексикон, сиреч Словесник славянский, имеющ в себе словеса первее славянския, по семже польския, Супрасль, 1722. — *І[ван] Ф[ранко].*

[4] Тут: точним *(франц.)*. — *Упоряд.*

майже 30 років друкованою тричі [1]. У такому стані грецьке духовенство перебувало аж до австрійських часів. Не дивно, отже, що єдиним ґатунком літератури, який воно могло плекати, були ті ж апокрифи і легенди, що вже віддавна становили основну духову поживу простого народу. Ними ж духовні наповнюють свої рукописні збірники [2], на їх підставі охочіше, ніж на підставі канонічних Євангелій, виголошують вірним проповіді в церкві [3]. У церковних піснях, складених того часу, знаходимо суміш апокрифічних та канонічних елементів, що вказує на те, що їх автори були неспроможні відрізнити одні від других [4].

Українська література у XVIII ст. повинна завдячувати василіянам двома творами, які мають більше значення, а саме «Народовіщанієм» та «Богогласником». «Народовіщаніє» — це великий катехизм, у якому кожна теза доводиться чи ілюструється кількома легендами чи побожними повістями, що черпалися з найрізніших джерел, світських і духовних, східних і західних. Це своєрідна українська «Legenda aurea»*, хоч і припасована до спеціальних катехитичних завдань. Катехитична частина цієї книжки написана майже чистою народною мовою, натомість повісті й легенди — мовою церковною. Попри це книжка відразу здобула собі популярність, спершу серед духовенства, а згодом і серед простого народу, у XVIII ст. видавалася тричі (у 1756, 1768 і 1778 роках) і навіть у нашому столітті вийшло її четверте видання (1856), яке купують в основному пи-

---

[1] Ecphonemata Liturgiey greckiey і т. д., видану в Вільні 1671 р., згодом у Кракові 1685 р. і в Почаєві 1708 р.; див.: A. Jocher*, Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce, Wilno, 1857, t. III, str. 95. Імовірно, у XVIII ст. були й інші видання. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Моєю власністю є рукопис священика Яремецького-Білахевича, писаний у 1743—1750 рр., який містить, поруч із творами канонічними, значну кількість апокрифів. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Проповіді такого ґатунку містить рукопис Поповича з Тухлі (Оссол., рукоп. 2189), який частково опублікував д-р Калитовський, «Матеріяли до руської літератури апокрифічної», Львів, 1885. — *І[ван] Ф[ранко].*

[4] Апокрифічні елементи в українських церковних колядах я виявив у своїй розвідці «Наші коляди», Діло, 1889, грудень і в окремій відбитці (Львів, 1890). — *І[ван] Ф[ранко].*

сьменні селяни. Ще більше значення мав «Богогласник», виданий у Почаєві 1790 року. У всій давній українській літературі до Котляревського не було такої популярної книжки, як «Богогласник», досі він виходив у 6 повних виданнях і кільканадцяти часткових. Це збірник побожних пісень, українських, польських і латинських, створених у різний час, написаних різними авторами, уніатами і православними. Імена багатьох авторів відчитуються з акростихів [1], але найстаріші пісні зазвичай акростихів не мають. «Богогласник» є результатом праці кількох поколінь, що здійснювалася у XVII і XVIII ст., він був, може, єдиною уніатською книжкою, яка мала тривалий і сильний вплив на православну Україну і з Почаєва пустила коріння аж за Дніпро і аж у Лемківщину. Почаївські василіяни були лише редакторами нагромадженого здавна матеріалу і повелися з ним не зовсім гідно: скорочували, уривали, відкидали і змінювали старі «канти» і пісні згідно зі своїми намірами, ввели до свого твору лише частину багатого скарбу української релігійної поезії, який нагромадився ще від кінця XVI століття [2].

У той час, коли в уніатській Україні творився і збирався матеріал до «Богогласника», на лівому березі Дніпра здійснювався фатальний розкол між інтелігенцією і простим народом. Козацька старшина перетворилася на панів, грабувала для себе ґрунти і оселі простих селян та козаків і водночас русифікувалася. Психологічний процес цієї русифікації бачимо в тогочасних пам'ятках Ханенка, Марке-

---

[1] Наводжу тут деякі з них: Андрієвський, Длонський Лука, Достоєвський, Вольський Ян, Бардинський, Івашко Григір, Кольчицький Яків, Моравський Ян, Каспрович, Мастиборський Ян, Мишковський, Гешицький Ян, Левковський Димитр, Тарновський Василь, Пашковський та інші. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Значна частина відкинутих або скорочених редакторами «Богогласника» віршів збереглася в рукописах; багато їх видав Безсонов* у своєму збірнику «Калики перехожие», Петерб[ург], 1872, 2 томи. Цінну монографію про «Богогласник» видав Н. Мирович, Библиографическое и историко-литературное исследование о «Богогласнике», Вильно, 1876. — *І[ван] Ф[ранко].*

вича, Вінського [1*] та інших. Та спаніла козацька старшина горнулася до центрів — Москви і Петербурга, допомагала творити т[ак] зв[ану] російську літературу. Вже наприкінці XVII ст. такі козацькі нащадки, як Капніст* і Каразин*, займають високі місця в російському письменстві; сучасники Карамзіна і Жуковського — Наріжний*, Перовський*, Гнідич* — здобувають для тієї літератури нові простори, аж поки врешті геніальний українець Гоголь не заклав могутніх і стійких підвалин під російську національну літературу [2].

Але поруч із тією течією були й інші, спершу слабкі і тихі, яким, однак, дано було щораз сильнішати. Традиції козацької вольності та автономії не завмерли в Україні ні поміж посполитим козацтвом, ні поміж простим народом, ані поміж змосковщеними панами. Ці традиції переплітались зі здобутками не лише київської вченості, а й нових течій, які напливали тепер з Європи через Петербург. Багато синів колишньої козацької старшини, як колись сини литовсько-українських магнатів, навчалися в Європі, у Геттінгенському та Гайдельберзькому університетах, і приносили на Україну відомості про нові світи думки і знання, про імена Спінози, Вольтера і Руссо. Ці думки та ідеали далекі від російської дійсності, з ними слід приховуватися або ж протягувати їх до літератури, вони можуть об'являтися несміливо, щонайбільше в негативній формі, в сатирі. Саме тоді, у XVIII ст., з'являється в Україні, як і в усій Росії, тип пана-ліберала, який, здобувши європейську чи напів-європейську освіту, не знає, що робити зі своїми ліберальними думками, почуває відразу до нікчемних політичних і суспільних відносин у Росії, але, не маючи сили їх змінити, філософує самотньо чи в тісному колі приятелів, виявляючи назовні свій лібералізм або зневажливою мовчанкою, або ущипливими словами, епіграмами тощо. Оригінальним явищем на цьому тлі в Україні був філософ Ско-

---

[1] Дві перші видані в додатку до «Киевской старины», третій — в «Русском архиве» за 1876 р., що його видає Бартенєв*. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Про це див. надзвичайно багату фактами і повчальну працю М. Драгоманова «Література російська, великоруська, українська і галицька», Львів, 1875. — *І[ван] Ф[ранко].*

ворода, який здобув освіту в Німеччині, містик і пантеїст, що мандрував довгі роки по Україні по домівках знайомих панів і погорджував усім, що пахло «чином», становищем чи якимось стійким зобов'язанням, усе життя вірний своєму девізові: «Світ ловив мене, та не спіймав» [1]. У колах тих панів, які в домашньому житті вживали українську мову, з'являлися, зрозуміло, для вжитку в вузьких приватних гуртках, сатиричні й гумористичні вірші, що втручалися не раз у сферу політики; тут виникали такі політичні памфлети, як віршована «Розмова Малоросії з Великоросією» [2*], чи такі твори, як віршований переклад однієї новели з «Декамерона» Бокаччо [3*]. Що в тих сферах носилися не раз із чимось більшим, ніж ліберальні формулки, перейняті з західної Європи, що дуже живо згадувалася недавня історія, починаючи від 1648 р., що не припиняються мрії про українську автономію, — про все свідчить факт з'яви саме у сферах цих панів-лібералів уже на початку XIX століття голосної «Історії русів», приписуваної єпископові Георгію Кониському, але, безсумнівно, апокрифічної і написаної пізніше. Цей твір, який мав значний вплив на розвиток т[ак] зв[аного] українофільства в Росії у першій половині XIX ст., має невелику вартість як твір історичний, натомість як політичний памфлет, у якому за допомогою групування, закроювання і тенденційного освітлення фактів минулого представлені симпатії й антипатії сучасних авторові кіл, має вартість незаперечну [4].

У нижчих верствах українського суспільства також жили традиції давніших часів, контрастних до нових життєвих обставин. Але фермент західноєвропейських ліберальних

---

[1] Про нього див.: Орест Халявский, Сковорода, укр[аинский] писатель XVIII ст. (Основа, 1862); Данилевский*, Украинская старина, Харьков, 1866, а також Киевская старина, 1886, т. XVI, стр. 103— 106: біографія Сковороди, написана приятелем Ковалинським*. Збірка його творів із портретом видана у Петербурзі 1861 р. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Опублікована М. Петровим у «Киевской старине», 1882, кн. 2, стор. 313 і н[аступні]; див. також кн. 7 за цей самий рік, стор. 137 і н[аступні]. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Див.: Киевская старина, 1885, кн. 6, стор. 273 і н[аступні]. — *І[ван] Ф[ранко].*

[4] Цей твір опублікував М. Бодянський у виданні «Чтения в обществе истории», Москва, 1846. — *І[ван] Ф[ранко].*

ідей сюди не доходив, а якщо доходив, то дуже слабо. Тож сатира і гумор, що виникають тут, мають менш визначні тенденції, оригінально поєднує sacra profanis [1] або ж зводиться до загальників, як безбарвна сатира Климентія* [2]. У чисельних віршах, що їх складали зазвичай сільські бакаляри, попи, відставні вояки і інші, маємо опрацьовані західноєвропейські фабліо, фрашки, анекдоти і новели [3], в інших збереглися перероблені залишки давніших драм та інтермедій [4]. Для характеристики тих часів ці твори дають цікавий матеріал [5]; для історії української літератури вони теж дуже важливі, адже їх безпосереднім наступником, поетом, який зумів витворений ними гумористично-сатиричний апарат піднести до висот справжнього мистецтва, був батько нової, щиро народної української літератури — Іван Котляревський. Лише на підставі докладної оцінки цих безіменних гумористично-сатиричних віршів, збережених чи то в рукописних «нікчемних шпаргалах», чи в пам'яті українського народу, можемо зрозуміти таке дивне на перший погляд явище, як нова, національна українська література, яка розпочинається від травестії і з такої далекої від України теми, як мандрівки «козака» Енея [6].

---

[1] Таїнства для непосвячених *(латин.)*. — *Упоряд.*

[2] Див., напр[иклад], Рождественская вирша, Киевская старина, 1882, т. 2, стр. 168–171. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Про нього див.: П. Куліш, Обзор украинской литературы, 1, Климентий, Основа, Петербург, 1861, січневий випуск, стор. 159—234. — *І[ван] Ф[ранко].*

[4] Такими є, наприклад, виданий Кулішем вірш про Кирика (Записки о Южной Руси, Петербург, 1857, т. 2) чи вміщений до збірки Драгоманова («Малорусские народные предания и рассказы», Киев, 1875) вірш про багатого селянина Гаврила. — *І[ван] Ф[ранко].*

[5] Див.: М. Драгоманов, Із історії вірші на Україні, Ватра, літературний збірник, видав Василь Лукич*, Стрий, 1887, стор. 122—129. — *І[ван] Ф[ранко].*

[6] Таку характеристику на їх підставі намагався дати П. Житецький, Малорусские вирши нравоописательного содержания, Киевская старина, 1892. — *І[ван] Ф[ранко].*

[7] Добрий і ґрунтовний аналіз політичних, суспільних і національних обставин виникнення нової української літератури здійснив М. Дашкевич у своїй праці «Отзыв о сочинении Н. Петрова "Очерки истории украинской литературы XIX стол[етия]"», Петербург, 1888. — *І[ван] Ф[ранко].*

Я згадував на початку, що історія південної Русі, а отже, й її література, від часу Люблінської унії аж до кінця XVIII століття являє собою образ високо трагічний. Я почергово окреслив фази, головні перипетії цієї трагедії. Із чудових зародків суспільної організації (братства і козаччина), а також духового та літературного руху, після великих потуг і жертв залишилися лише мізерні недобитки, скупі залишки. Занепад був безприкладний, цілковитий. А проте український народ, попри важку долю, в якій бачимо його наприкінці XVIII століття, попри відірваність від світської, а значною мірою і духовної інтелігенції, попри цілковиту політичну безсилість, попри матеріальну і духову убогість, не загинув. Напівнесвідомо, неначе жартом, взявся до праці над віднайденням втраченої сили. Жарт невдовзі перетворився на запал, а в натхненній пісні Шевченка Україна вперше по довгих віках відчула обіцянку кращого майбутнього, відчула, що і для неї можливе самостійне життя, розвиток і поступ поруч з іншими, щасливими, цивілізованими народами Європи. Але таке життя може бути результатом лише величезної, невтомної праці, яка свідома своєї мети. Маємо факти, які свідчать про те, що до такої праці Україна здатна взятися серйозно.

НІМЕЦЬ-УКРАЇНОФІЛ

Недавно впала мені в руки книжечка, досі, мабуть, не звісна нашим бібліографам і історикам літератури, а варта хоч короткої згадки. Ось її титул: «Ukrainische Lieder von Anton Mauritius*. Auf Kosten des Verfassers. Gedruckt bei L. W. Krause, Adler-Strasse Nr. 6». Титул, як бачимо, доволі неповний; нема ані міста, де книжка друкувалася, ані року її виходу. В антикварському каталозі, після котрого я виписав сю книжечку, поданий був рік 1845. В книжечці поміщено 27 п'єс віршованих на 72 сторонах 82, а крім того одну картку приміток прозою. Ось титули поодиноких віршів з коротким поданням їх змісту, з котрого читач виробить собі деяке поняття о характері і вартості книжки.

1. «Prolog». Автор звертається до шляхетних синів музи і просить, щоби йшли з ним в край золотої юности і співали пісню свободи, «worin die Klage nie ihr Ende fand» [1]. Він в досить заплутаній апострофі запитує вчених мрачного заходу, чи знає хто з них «край співу» — і не одержує відповіді. А потім так далі каже:

Du Ukraine bist das Land der Sänger,
Schufst Genien in Sang und Kampf gleich gross.
Dein Volk lebt treu der Patriarchen Zeiten,
Und unter ihm wohnt heimatlich sein Gott;
Mit ihm im Busen und der Harfe Saiten
Macht es Tyrannen Drohung kühn zu Spott.
Wohl ward's gebeugt, doch niemals war's zertreten,
Wohl ward's geknechtet, doch ein Sklave nie [2]...

При кінці автор називає себе німецьким співаком і просить Україну, щоби відкрила йому заслону своїх стародавніх переказів.

2. «Der Sterbende Saporoger». Степ, на нім горби (могили?), поросли ялицями (!), козаки б'ються з татарами, побивають їх, під липою (!) лежить козак, трафлений затрутою стрілою (у автора козаки і татари стріляють затрутими стрілами), над ними стоять товариші і, похиливши голови,

Und schütteln still in ächter Lachenweise (!)
Die Zähr' auf ihm, die an der Wimper hängt [3]

Очевидно, козаки і ляхи для автора — все одно, хоч деинде він говорить про їх боротьбу. Вмираючий говорить

---

[1] Де не кінчаються нарікання *(нім.)* — *Упоряд.*

[2] Ти, Україно, — край співців,
Породжувала геніїв у співі і в борні однаково великих.
Твій народ живе у вірності часам патріархів,
А під ним, як у своїй вітчизні, живе його Бог;
Із ним у грудях та арфи струнами
Він (народ) сміливо перетворює погрози тиранів на глузування.
Так, його схиляли, але ніколи не розтоптали,
Так, його гнобили, та він рабом не був ніколи... *(нім.)*. — *Упоряд.*

[3] І тихо зронюють в правдивий ляший спосіб (!)
Сльозу на нього, що тремтіла на повіках *(нім.)*. — *Упоряд.*

довгу промову, держану в досить загальних фразах, згадує про зрадницьку орду Джингіс-хана[x] (Des Gengins-Chans Verrätherschaar), про безженність запорожців, про котру подає ось яку примітку: «У запорожців був такий закон, що кождий, хто присяг їх атаманові, заразом на десять літ зрікався подружжя; се чинили й жонаті, котрі з инших сторін прилучувалися до військового зв'язку, так що своїх жінок лишали внутрі України в безпечнім місці. Инші племена були і є змушені женитися». При кінці промови умираючий запорожець взиває живих віддати все свободі і Україні, щоби зрівнятися з колишніми творцями української свободи; він кінчить:

Jetzt klimm' ich auf zum Stern der Atamanen,
Die mächtig mir den Pfad zu ihm gebahnt... [1],

і вмирає, а товариші моляться за його душу.

3. «Des Saporoger's Schlachtlied». Пісня писана розміром коломийки. Козаки пливуть Дніпром у Крим і грозять ханам:

Unser Sitsch lasst kühn uns wehren,
Unsrer Häuser Laren,
Die mit roher Gier begehren
Gräuliche Barbaren [2].

Згадуєсь оружжя козаків, зване Ataganen. Козаки кажуть про себе: «Mit dem Fluss (Dnepr) stehn wir im Bunde» [3], що нагадує трохи слова Шевченка в «Гамалії», що «море любило завзятих чубатих слов'ян»[x].

4. «Der Lache». В примітці пояснює автор, що «Lache ist der russische Name für Pole» [4]. Зміст вірша досить ро-

---

[1] Тепер здіймуся я до зорі атаманів,
Що потужно мені до неї проклали шлях...
(нім.). — Упоряд.

[2] Наша Січ дозволяє нам відважно боронити
Ларів наших домівок,
Що їх із захланністю жадають
Страхітливі варвари *(нім.). — Упоряд.*

[3] З Дніпром-рікою ми уклали спілку *(нім.). — Упоряд.*

[4] Ляхи є руською назвою поляків *(нім.). — Упоряд.*

мантичний. Над стрімким берегом Дунаю стоїть лях на коні, хоче кинутися в воду. Кінь стає дуба, лях покидає свою думку і зважуєсь розпочати инше життя і згинути в бою. Він каже коневі, щоб його ніс до иншого народу, «wo gleich und frei sie alle in treuem Bunde zu einander stehn»[1]. Далі розповідає автор від себе, що сей лях — шляхтич польський, котрому якийсь граф відмовив руку дочки. Він їде

Zum Saporogenvolke, stammsverwandt,
Das rastlos, unstät aller Meere Ränder
Befährt und Kühn den Feind daraus verbannt[2].

Козаки прийняли його як брата. Він ходив з ними на татар, плавав по морю. Та ось прийшлось воювати з Польщею. Наводжу вповні куріозні вірші про Хмельниччину і примітку автора про Богдана.

Da ward dem Mutterland ein Krieg begonnen,
Von Bohdans tiefgebeugtem Heldenstolz,
Die Ukraine sollte frei sich sonnen
Am Strahl der Gleichheit, die schon lange schmolz.

Der Lachen Adel war hineingedrungen
In Ukrainens Herz der Freien Flur,
Er hatte schnöde Herrschaft sich errungen,
Des frühern Glückes tilgt er jede Spur.

Da rief der Fürst, ein Lache selbst, die Mannen
Zum schweren Kampfe aus der Seufzer Last,
Er will die Lachen aus dem Sande bannen,
Die gegen Recht und Fug sich's angemaaszt[3].

---

[1] Де в свободі й вірності вони підтримують один одного у вірній спілці *(нім.)*. — *Упоряд.*

[2] До запорізького народу, кровно спорідненого,
Що невтомно, постійно об'їжджає всіх морів краї (береги),
Сміливо виганяючи з них ворогів *(нім.)*. — *Упоряд.*

[3] Тоді вітчизні (материзні) війну проголосили
Богдановою глибоко згніченою гордістю героя,
Україна повинна була вільно грітися
В промінні рівності, що вже давно стопилась.

До имени Bohdan автор додає ось яку примітку: «Богдан (Хмельницький) був польський шляхтич, що збунтував Україну проти поляків і жидів, що почали було в краю набирати сили і робитись небезпечними. Сю війну проти матірного краю називають звичайно бунтом уманським* (Die Empörung von Chuman), бо в тім місті лучилася найбільша різня. Катерина російська* піддавала жару бунтові, особливо проти єзуїтів. Українці віддались на віру своїм грецьким одновірцям і підпали під власть Росії». Як бачимо, автор чув, що десь дзвонили, та не знає де, але се не перепиняє йому в віршах снувати далі свої фантазії в дусі деяких польських україноφілів вроді Падури* і Залеського. Між українцями і ляхами починається битва, описана шаблоново, без подання місця і подробиць. Князь, т. є. Хмельницький, підносить хоругов і загріває козаків; ляхи кидаються тікати. Молодий лях, що пристав до козаків, гонить утікаючих, убиває одного з них і пізнає в нім свого ворога-графа, котрий, умираючи, прощає йому, каже вертати додому і оженитися з його дочкою.

5. «Mazeppa* als Sänger». «Мазепа, — каже автор у примітці, — думає про будущі дні свого народу як мудрий віщун. Йому було ясно, що одна або друга з окружаючих держав швидше чи пізніше простягне руку по принадну Україну (чи не ще!). Впрочім, треба сказати, що майже кождий гетьман був заразом співаком. І так, маємо поетичні твори — думки (сумні воєнні пісні), зложені Мазепою, Конашевичем, Дашкевичем*». Впрочім, вірша сама про віщого Мазепу — темна фразеологія. Мазепа представляється авторові, як сидить «sinnend am Stamm des Freiheitsbau-

---

Ляший орел вторгся
В України серце, простір вільних,
Він звоював собі зверхнє панування,
І знищив будь-який слід колишнього щастя.

Тоді закликав князь — сам лях — мужів
До тяжкої боротьби з-під тягаря стогонів,
Він виб'є звідси ляхів,
Що замахнулися на право й звичаї *(нім.). — Упоряд.*

mes» [1], мов який діяч французької революції. В його руках дзвенить бандура (die Pandora), з його уст плинуть тони сумної, а войовничої думки. Він згадує про великих атаманів, котрим колись, мабуть, в часах мітологічних, мешканці Криму і хани Натолії* платили гарач. Він радує про походи запорожців на береги Азії, до веж Адріанополя*, до святого міста (Єрусалиму*?) і до замку царів. Усе се говорить автор від себе, а Мазепа не каже ані слова — і добре робить.

6. «Kosakentreue». Татарин намовляє дівчину, щоби з ним ішла до його хана. Вона не хоче. Він хапає її на коня і везе силою до себе. Там в годині пестощів дівчина вихапує меч татарина, вбиває його, уходить з Криму і вертає до свого села. Тут у лісі по дорозі здибає бабусю і питає її, що чувати в селі. Бабуся говорить їй, що її милий погиб в боротьбі з татарами. Дівчина йде на гріб милого і вбивається стрілою з лука — яким способом, сього автор не вияснює.

7. «Des Kosaken Gruss an die Heimath».

8. «Des Kosaken Abschied von der Heimath» — два вірші, нічим не характерні.

9. «Die Zigeunerin». Балада нагадує Шевченкову «Тополю», тільки в дуже недотепній редакції. Дівчина пасе череду під лісом і співає весело. З лісу виходить стара бабуся і обіцюєсь дівчині показати її милого. Дівчина аж тепер нагадує собі, що в неї є милий, котрий пішов на татар, і просить бабусю, щоби їй показала його якнайшвидше.

Die Alte zündet schnell ein Feuer,
Legt ihre Zauberflöte drinnen,
Dann stellt die Kräuter sie ans Feuer,
Lässt sie zu dickem Schleim gerinnen:
«Jetzt nimm und streu es in den Wind,
Nach jeder Gegend etwas, Kind» [2].

---

[1] Роздумуючи під стовбуром дерева свободи *(нім.)*. — *Упоряд.*

[2] Стара розпалює мерщій вогонь,
Вкладає в нього чарівну сопілку,
Тоді кладе на вогонь зілля
І чекає, коли воно звариться на густий слиз (відвар):
«Тепер візьми і розвій вітром,
Потрохи в кожну сторону, дитинко» *(нім.)*. — *Упоряд.*

Дівчина сповняє сей приказ, бабуся щезає, а перед дівчиною являється кровавий образ її убитого милого. Дівчина паде на землю і, мабуть, умирає.

10. «Des Lachen Gastmahl». Якесь дивоглядно нескладне оповідання. Воєвода-лях гостить у себе якихось вояків, мабуть, козаків, і насміхається з них. Молодий козак, ображений його насміхом, хапається за шаблю.

Was sprichst du niedrig von uns, eitler Graf!
Kamst du deshalb hier in der Freien Lande?
O des Geschickes, das uns so betraf!
Ihr bringt Verachtung — und nennt's
Freundschaftsbande.
Heraus die Waffe für das schnöde Wort,
Der Ukrainer huldigt nicht dem Lachen! [1]

Він хоче вбити воєводу, та якийсь згорблений старець розборонює їх, каже їм на другий день рано їхати в ліс, а котрий не уб'є медведя, той буде невольником другого. Козак убиває медведя. Втім, над'їжджає граф чи воєвода зі слугами і каже їм узяти медведя. Козак упирається, що се його медвідь, але дарує графові неволю, та граф не приймає його дарунку і вбиває козака.

11. «Steppengesang». Якась недоладна купа слів і фраз, котрі хто його знає, що й значать. Там і Дніпро шумить, і буря реве степами, і ялиці та вільхи тріщать, і лев ричить, і вовки виють, і чорні коні випручаються, як струни, і втікаючі варвари кричать «Алла-гу!», одним словом, малюнок чорним по чорному.

12. «Der Steppe Schwanengesang». Мала бути степова ідилля.

13. «Der Ukrainer an sein Pferd». Українець розмовляє з конем, обіцює йому, що швидко поїдуть на війну, а як кінь згине, то він, мов сентиментальна панночка, від-

---

[1] Чому про нас говориш ницо, марнославний графе!
Чи для цього ти прийшов сюди, в край вільних?
В край долі, що так нас спіткала!
Ви несете зневагу — і називаєте це дружніми зв'язками.
Геть зброю для зверхнього слова,
Українець не скориться ляхові! *(нім.). — Упоряд.*

ріже один волосок з його гриви і буде його носити на груді до своєї смерти — коли не згубить.

14. «Der Abschied von der Kosaken-mutter». Мати виправляє сина на війну і говорить до нього, як патріотка, а ще більше, як німецький філософ, о свободі і смерті.

15. «Die Braut der beiden Ukrainer». Два лицарі — один поляк, а другий козак — люблять одну дівчину. Вона висилає їх на війну. Хто покажеться більшим лицарем, за того вона піде. Битва з татарами. Оба лицарі гинуть. Дівчина вмирає на їх гробі.

16. «An die Ukrainische Muse». Поет питає музи, чому все співає про такі сумні речі і чи се тільки йому одному? І він відповідає сам на те питання:

> O nein, ich nicht allein, auch meine Brüder,
> Der Lachen Söhne und Masowiens,
> Sie singen ewig dumpfe, trübe Lieder,
> Froh singt das Bergvolk nur Krakowiens [1].

Степи повні костей і крови, говорить він далі, і для того степова муза сумна.

17. «Die Ukraine an die eindringenden Polen». Україна просить поляків, щоби не йшли до неї, не мордували її.

> Ihr seid nicht frei, ihr habt Euch selbst geknechtet,
> Ihr kennet Volk und Adel — Mensch und Thier [2],

коли тим часом

> Mein Volk ist gleich, das gleiche Wort ist treu,
> Die Stepp' ist eben, grade die Gedanken [3].

---

[1] О ні, не я один, мої брати теж,
Сини ляхів, Мазовії,
Вони співають вічно понурі, сумні пісні,
А радісно співають лише горяни, краковії *(нім.)*. — *Упоряд.*

[2] Не вільні ви, себе самі ви уярмили,
Ви знаєте і люд, і шляхту — людину й звіра *(нім.)*. — *Упоряд.*

[3] Народ мій рівний, рівне слово вірне,
Гладкий є степ, прямі думки *(нім.)*. — *Упоряд.*

18. «Der Hospodar». «Bei Chotschim wars, am Rand des schwarzen Meeres» [1] — так починає докладно з географією обзнайомлений автор, — там козаки з волохами стояли табором, ждучи на турків. Волоський господар ходить понад морем, міркуючи, як битися з турками. Втім, напали його турки, він б'ється з ними, але, поранений, попадаєсь їм у руки. Надбігає козак, щоби боронити господаря, але також, ранами покритий, дістаєсь у неволю. Турки-сельджуки везуть їх обох у свій край, паша обіцює їм ласку султана, коли вони відречуться християнства, але вони не хочуть сього зробити і гинуть на шибениці.

19. «Der Saporoger Gruss an Karl XII' von Schweden». Запорожці вітають Карла як освободителя. Він, нежонатий, також запорожець, приходить з-над Балтії на береги Азова, і вони віддаються йому з Мазепою.

20. «Des Kosaken Traum». Козак спить під липою, йому сниться весілля і дівчина, але він питає себе:

Was soll ich mit der Dirne?
Was soll die Hochzeit mir?
Dem Feind biet' ich die Stirne,
Und er — er küsst sie mir [2].

І йому снить битва — втім, кінь його будить.

21. «Der Rath der Zigeunermutter». Козак шукає дівчини, стара циганка стрічає його і радить йому іти наперед на війну, а потому вже думати про дівчину.

22. «Die Saporoger am Grabhügel ihres Hetmans». Звичайні німецькі фрази в сантиментальнім тоні.

23. «Der Tauschhandel». Розмір коломийковий. Турчин і українець сидять «під зеленим горбом» і п'ють мід. Турчин просить українця, щоб дав йому свою сестру, а він йому за се

---

[1] Біля Хотиня було, на краю (березі) Чорного моря *(нім.)*. — *Упоряд.*

[2] Що мені дівчина?
А що весілля?
Я підставляю ворогові чоло,
А він — він його цілує *(нім.)*. — *Упоряд.*

Zaum und Sattel will ich geben
Und geblümte Renner (?!!),
Pfeife, Tabak, Seid' und Degen,
Goldbeladne Männer (!!) [1].

Козак пристає, каже своїй сестрі лагодитися на прийняття гостей, а сам виходить напроти турчина. Та коли оба ввійшли в хату, сестра лежала в крові: вона сама завдала собі смерть, не хотівши вийти за турчина.

24. «Die Saporoger auf dem schäumenden Dniepr». Автор додає, що пісня ся зложена в українській формі, хоч ані в формі, ані в змісті нема нічого українського.

25. «Der Zigeunerin Selbstgespräch». Якась безглузда балаканина без початку і кінця, так що циганка при кінці сама себе питає: bin ich rasend oder klug? [2] — і не находить відповіді.

26. «Die heutige Ukraine an ihre Söhne». Тут автор випакував усю свою географічну, історичну і філософічну мудрість. Україна оповідає своїм синам свою історію. Зразу жили в ній самі льви та буйволи. З Кавказу прийшли перші люди і жили зразу з звірами в добрій компанії, але з часом почали з ними сваритися і мордувати одні одних. Тоді Кавказ наслав на них татар. Українці навчилися від них владати оружжям, виступили з ними до бою і побили їх. Та ось з півночі надійшли поляки і хотіли запанувати над Україною, а їх чорні монахи хотіли українцям відібрати їх гарну віру. Повстав Богдан і побив ляхів. Катерина II допомогла йому в тім, але опісля сама загорнула Україну. І вона кінчить:

O schüttle, greiser Kaukasus, dein Haupt nur wieder!
Wir hielten unsern Schwur, doch ward uns Sklavenloos;
In meinem Busen leben nur der goldnen Freiheit Lieder
Die Freiheit selbst floh längst aus meinem müden Schoos [3].

---

[1] Вуздечку і сідло я дам
І заквітчаного скакуна (?!!),
Люльку, тютюн, шовк і шаблю,
Озолочених мужів (!!) *(нім.)*. — *Упоряд.*

[2] Я несамовита чи розумна? *(нім.)*. — *Упоряд.*

[3] О, струсони, старий Кавказе, твоєю головою знов!
Ми дотрималися нашої обітниці, та нам судилась рабська доля;
В моїх грудях живуть лишень пісні волі золотої,
А сама воля вже давно полишила моє втомлене лоно *(нім.)*. — *Упоряд.*

27. «Epilog». Автор відзивається до української Музи, котра свобідна і сумна, як український соловій, і просить посторонніх зрителів, щоби не зневажали її за той смуток, бо на його дні сидить любов. Він просить Музу, щоби повели того зрителя з собою в свої степи,

Er höre, wie das Lied des Volkes tönet,
Und er wird ihm ein treuer Bruder sein [1]

Сими народолюбними словами кінчиться збірка. Що про неї думати?

Ми не знаємо нічогісінько, хто був той кумедний німець-україноφіл. Правдоподібно, в своїм житті не бачив він України, не читав про неї нічого, хоч, як видно з епіграфу, взятого з «Малоросії» Мальчевського* (по-польськи!), читав дещо з польських поетів т[ак] зв[аної] української школи*. Від них, очевидно, він нахапав ті шматки українських декорацій, котрими пообвішував свої вірші. Так хоч який невеликий багаж історичного, географічного і етнографічного знання нашого автора, хоч і поет він, навіть на нашу міру, дуже маленький, то все-таки наше чуття не може відмовити йому певної симпатії. Хоч обрізки знання про Україну він похапав від поляків (може, більше з усних оповідань, ніж з книжок), то все-таки якимось прочуттям угадав він, що на Україну треба глядіти трохи иншими очима, ніж польськими. Мабуть, його власні демократичні та свободолюбні, хоч романтичним туманом повиті погляди перенесли його через ту Сціллу і Харібду*, через котрі не могли переплисти польські шляхтичі, навіть ті, що були вроджені і виховані на Україні.

Ще одна увага. Книжечка Мауріціуса вийшла майже рівночасно з книжкою другого, далеко талановитішого німецького поета, Фр. Боденштета «Die poetische Ukraine»*, хоч, здається, один автор не знав про другого. Україна, в першій лінії через польську поезію і через оповідання польських емігрантів, що тоді сотками волочилися по Европі, почала було будити інтерес у народів европейських. Її образ, як бачимо на примірі нашого автора, служив навіть

[1] Нехай почує він, як лине пісня народу,
І стане йому вірним братом *(нім.)*. — *Упоряд.*

рамкою, в котрій писателі західні могли уміщувати свої власні свободолюбні і демократичні думки в тих часах глухої реакції; Україна була синонімом волі, рівности і невтомимої, всепожираючої боротьби з напасниками та гнобителями. Писатель-демократ і поступовець в Німеччині робився українофілом, не бачивши України на очі. Чим би то були ми нині в Европі, якби були вміли через півстоліття піддержати за собою таку репутацію, якби були енергічною, поступовою цивілізаційною працею зуміли справді зв'язати тісно ім'я України з усім тим, що святе, високе і пожадане для кождого чесного, правдиво освіченого чоловіка!..

ВИРШИ НА ВОСКРЕСЕНИЕ ХРИСТОВО

Выписываю здесь две вирши на Воскресение Христово из упомянутой уже мною («Киевская старина», март, 482) рукописи бутывинского священника Ильи Яремецкого-Билахевича*. Первая из них обретается на к[артах] 91 verso, вторая на к[артах] 110 v[erso] — 111 recto (по новой нумерации). Передаю текст виршей с сохранением правописания и ударений, причем, однако ж, развязываю титла и переношу надстрочные буквы в строку.

I

Проліогъ на Воскресеніе Іисусъ Христово

Днѣсь по хмурнихъ затменяхъ свѣтлость ся зявила,
А по тяжкихъ ляментахъ рàдость ся всѣмъ ѿкрила.
Гди Богъ Слòво на крестѣ стояло, на крестѣ стояло,
И солнце подòбную свѣтлость ѿкривàло,
И страшніе громòве пѣруни вдаряли,
И висòкіе скали ѿ страху трѣщàли,
Капатетазма (sic!) въ церквѣ вполся розодрàла,
И ажъ до долу своего цѣла не зостàла.
Усе створѣня Творца на крестѣ познало,
И въ ляментѣ великомъ три дни зоставàло.
Лечъ Ізраиль наймилшій і синъ первородній
Дàровъ Божіихъ будучи и ласки (есть) не гòденъ,
ѿтдал Твòрцу за ласку незнòсніе муки,
Ото прибиль на крестѣ Пречистіе руки.

Положился во гро̀бѣ животъ нескончѐнній,
Три дни во гро̀бѣ держимъ билъ Синъ Божій влюбленній;
Потомъ встàвши ѿ гро̀бу пресвѣтло сіяетъ,
А намъ вѣрнимъ весѐля гойне подаваѐть.
Радуйтежся всѣхъ вѣрнихъ днесь усѣ собори,
Христосъ воскресъ, спѣваймо зъ ангелскими хòри.
Веселя вамъ слухàчом зичу заживàти
И воскресшаго Христа миле оглядàти.
А потомъ бисте могли о нимъ царствовати,
Жичу оусѣмъ слухàчомъ въ небѣ на вѣки пребивати.

II

Отроки на Воскресеніе Господа нашего Іисусъ Христа

Днѐсь Воскресенія день, ангели спѣвають,
Тіе вѣсти намъ земнимъ чловекомъ подàють.
Днѐсь (бо) вѣмъ человѣки зъ ангели зостàли,
Гди такòго веселя нинѣ дочекàли.
Втож ѿ рàдости і я не могу стривàти,
Христосъ Воскрѐсъ ѿ мертвыхъ буду викрикàти.
І Адамъ бо вѣмъ в пѐклѣ тòе днесь спѣваетъ,
Гди сам Христос ѿ àда [южъ днесь] его̀ визволяетъ,
Котрій въ темнихъ пекелнихъ мукахъ зоставàлъ,
Котòрій бòлемъ великимъ Збавителя взивалъ.
Отожъ его Синъ Божій с пѐкла вибавляетъ,
И пекелніе врàта мужне истирàетъ,
Оусѣхъ святихъ ѿ вѣка и во гро̀бѣ спящихъ
Воводить до палацовъ сіонскихъ свѣтящихъ,
Наполняетъ весѐля тихъ, що били в смутку
Котòріе в лямèнтѣ и жалосномъ скутку.
Ізбранніе язици вси ся веселѣте,
А воскресшаго Христа гòйне вси славѣте.
День нине тòй пресвѣтлій, день на триумфъ данній,

Днѣсь ѿ Господа самого ізбранній.
Днесь весѐля гойнаго днесь наполненній,
День слѣчнихъ двòровъ сіонскихъ реченній,
День, у котòрой свѣтлость вдячна восіяла,
Котòрая ѿ гròба триднѐвно повстала.

Въ тòть день Синъ Божій зъ моцарствомъ вихòдить,
Адàма всѣхъ бившихъ о нимъ произвòдить;
Котòрихъ смòкъ пекелній в антиподахъ трималъ,
Тихъ Синъ Божій предвѣчній сам до неба послàлъ,
Аби вси тамъ весѐля гойне заживàли,

Зъ ангелами сполѐчне Бога оглядàли,
Ім̀я егò святое гойне возносили,
Чимъ котòріе на земли рàдость приносили.
День бо вѣмъ той, въ котòрій самъ Богъ
[отпочиваетъ і] ѿпочивалъ,
Коли Емпѣрейскіе палàци будовàлъ,

Въ той день Синъ Божій повстàлъ ѿ гròба;
Церквамъ святимъ бивàет свѣтлая оздоба.
Прѐто в тòй день весѐля гойне заживаймо,
Воскресъ Їисусъ ѿ гроба вдячне заспѣваймо.
О востòчное солнце нинѣ засвѣтило,

Котòрое насъ спящихъ въ грѣхахъ сбудило.
Воскресъ Їисусъ ѿ гròба, солнце предсвѣтлое,
А Сынъ ѿтца любимій, слòво безлѣтное.
Восія Христе во мирѣ благодать твоя,
ѿіми бо ѿ мѐне вся грѣхи моя.

Воскресѐніе пòють Ангели на небеси,
Неизмѣрному Божію дивятся чудѐси.
Триумфует оувесь свѣтъ Воскресѐніемъ Христовимъ,
Рàдостію наполненній и весѐліемъ гойнимъ,
Же тàкъ великій монархà труди тяжкіе за насъ
поднялъ,

Аби зъ нàсъ христіянъ ни единъ во àдѣ
пѐкелномъ не зосталъ,
Але жеби его Христосъ, Синъ Божый, до
царствѣя запровàдилъ,

А тамъ въ гòрнемъ Сіонѣ праведника постàвилъ.

Обе эти вирши помечены в рукописи 1748 годом. Однако ж, судя по тому, что текст наш представляет многие погрешности, пропуски и ненужные вставки, нарушающие размер (здесь, собственно, число слогов) и рифму, отмеченные у нас скобками, нужно полагать, что Яремецкий сам не был автором этих виршей, но списал их из какого-нибудь более древнего подлинника или даже из уст каких-нибудь дьячков или «отроков», которые во время праздников расхаживали по домам обывателей, декламируя или распевая их и получая за это известное вознаграждение, обыкновенно несколько кращанок и «перепичку», т. е. булку белого хлеба. Обычай этот сохранился в галицких местечках еще до недавних пор, а может быть, существует где-нибудь еще и теперь; в Дрогобыче я помню еще при конце 60-х годов мальчиков, ходивших таким образом, как называлось «по орации». Позже обычай этот както прекратился.

Прибавлю еще несколько подробных замечаний к тексту виршей. Что касается содержания виршей, то оно не представляет ничего особенного. Интересная здесь разве 17-я строка второй вирши, где мы встречаем упоминание об антиподах как области духов, враждебных Богу, где томились праотцы Старого Завета в ожидании пришествия Христова. Представление это, кажется, не встречается у наших писателей XVI–XVII века и должно быть отнесено к влиянию западно-европейскому [1], где вопрос об антиподах составлял еще со времен Данта* средоточие нескончаемых теологических препирательств. Стоит отметить и еще одно, впрочем, довольно сбивчивое представление в строках 34—35, а именно, что Бог, отдыхая в воскресение после создания мира, вместе с тем создавал «емпърейскіе палацы», о создании которых в Книге Бытия ничего, впрочем, не упоминается. Так ли должно понимать это место, а ежели так, откуда взял автор вирши это представление, я не берусь решать.

---

[1] Подробно разъясняется этот вопрос в сочинении Иоанникия Галятовского «Души людей умерших». — Ред. [«Киевской старины»]. — *[Иван Франко]*.

Язык наших виршей представляет довольно странную смесь церковнославянского с южнорусским народным наречием. Отметим следующие особенности:

Вирша I, стр[ока] 4, *солнце подобную* — в тексте писано раздельно, должно составлять одно слово: солнцеподобную, sonnenähnlich; стр[ока] 7, «капатетазма» стоит вм[есто] катапетазма, по-гречески занавесь, интересная перестановка звуков, аналогическая с многочисленными того рода явлениями в южнорусской нар[одной] речи (колупиток вм[есто] полукипок, колупишок вм[есто] полукішок и т. п., см. *Em. Ogonowski,* Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, стр. 95); стр[ока] 16 «влюбленный» вм[есто] улюбленный — возлюбленный. Вирша II, стр[ока] 5 «втож» вм[есто] отож, аналогические явления в малороссийской нар[одной] речи очень многочисленны; как одно из более редких, отмечу следующее в нар[одной] песне, записанной мною в с. Лолине* Долинского пов[ета]:

Бідко ж моя нещаслива, бідко ж моя, бідко!
Я си гадав, що буду влій (вм[есто] олій) їсти,
Най же го їсть дідько!

ПРО ГАЛИЦЬКУ РУСЬ

Молодий київський учений п. К. Арабажин*, автор виданої минулого року розвідки про Бродзінського, умістив у свіжо виданому VII томі «Енциклопедії» Брокгауза і Єфрона* працю під назвою «Галицько-руський літературно-суспільний рух». Стаття опрацьована на основі чисельних російських і польських джерел і подає детальний образ праці галицьких русинів у царині літератури, суспільства і політики від кінця XVIII віку до сьогоднішнього дня. П[ан] Арабажин найдовше затримався над епохою «Русалки Дністрової», над 1848 роком і найновішими часами, т[ак] зв[аною] новою ерою, котра настала після започаткованої Ю. Романчуком угоди.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО [1]

I

Українська література XIX ст. зростає за незвичайно несприятливих обставин. Національна самосвідомість українського суспільства пробуджується дуже повільно і нерівномірно, політичне життя у переважній частині цього суспільства досі цілком затамоване, а в іншій частині, в Галичині, через слабкість своїх чинників і брак незалежної інтелігенції приречене на безплідність і залежність од вітрів, що дмуть згори. Літературне і наукове життя, яке в наш час вимагає і значних матеріальних засобів, і ще зна-

[1] Доповідь, виголошена д[ня] 19 лютого ц[ього] р[оку] в Тов[аристві] «Biblioteka polska» у Відні. — *І[ван] Ф[ранко].*

чніших засобів духових — багатих центрів духового життя, товариств, бібліотек і свободи, — у більшій частині України, під Росією, є майже цілком загальмоване не лише відомим розпорядженням від 1876 р., яке забороняє белетристиці й науці використовувати українську мову, а й ще більшою мірою російською централізацією, котра задля створення одного чи двох духових центрів у Петербурзі та Москві впродовж ста минулих літ систематично знищувала, та й зараз ще не перестає нищити, будь-які осередки і центри такого життя у провінціях. А в Галичині та ж слабкість цивілізаційного елементу, яка підтинає ноги політикам, не сприяє розвиткові літературного й наукового життя, а тих нечисельних руських письменників і поетів, які з'являються тут, змушує притримуватися застарілих формулок, давно відкинутих у всьому світі ідей, витискає на них смутне тавро зацофаної й мертвої парафіянщини.

І все-таки українська література не є штучним витвором, не є інновацією чи іграшкою якихось фантастів або побожних ідеалістів. Її коріння сягає глибоко в потреби більш як 20-мільйонної маси південноруського народу, який, без огляду на те, чи вважатимемо його окремим від польського і великоруського, чи ні, без вивчення ні польської, ні великоруської мови фактично не розуміє і навіть елементарної науки жодною з цих мов сприйняти не може. Українська література, отже, є насамперед наслідком необхідної потреби народних мас, є постулатом цивілізації, а її утиски, нищення і гальмування розвитку є справою сліпої реакції та обскурантизму.

Але це не все. Українська література такою ж мірою, як і будь-яка інша, є наслідком і виразом історичного українського життя, виявом народних традицій і уподобань, а отже, є також духовою потребою, такою ж необхідною, як і будь-яка інша. Українська література не є новиною, вона не виникла сьогодні чи вчора. Вже у XII ст. вплив самостійного і широкого політичного життя в південній Русі перетворював і насичував візантійсько-болгарську церковщину рідними елементами, які не раз спромагалися на оригінальний вираз, як, наприклад, у гарному «Слові о полку Ігоревім», у забарвленій гарячим патріотизмом Іпатіївській хроніці і в багатьох інших творах. А коли

по трьох століттях занепаду, викликаного навалою монголів і татарів, під польським правлінням південноруське життя знову почало буйно розквітати, воно створило у містах Львові, Острозі, Вільні, Луцьку, Могилеві і, нарешті, в Києві у 1570—1708 роках могутні і просторі осередки нової літератури, цього разу вже не загальноцерковнослов'янської і не загальноросійської, а саме південноруської, вони творили мовою, нашпигованою полонізмами, латинізмами і білорусизмами, і попри це мовою живою, яка вживалася тогочасними інтелігентними верствами і була зрозумілою для них і навіть значною мірою для простого сільського люду ще й донині. І водночас цей простий люд, який у Запорозькій Січі і в інституції козаччини впродовж півтора століття мав також оригінальний і вільний центр для політичного життя, витворив у цьому центрі такі ж оригінальні квіти духові, славні козацькі думи, одну з найвидатніших спроб нової народної епопеї.

Сьогодні можемо визнати за доведений факт, що XVIII ст. не становить перерви в розвитку української літератури, хоч, без сумніву, за несприятливих політичних обставин цей розвиток був значно ослаблений. Як друковані і рукописні скарби давніх століть були духовою поживою для наступних поколінь, так і усні твори жили в пам'яті народу, не даючи загинути думкам про самостійність, про свободу, про широку політичну діяльність і про широкий приріст духових інтересів. Лише наприкінці XVIII століття хвилі волелюбних і демократичних західноєвропейських впливів розбудили ці українські традиції до нового життя. Ті хвилі йшли на Україну різними шляхами: почасти через Петербург, який за задумом Петра В[еликого] мав бути вікном у Європу, але був усе-таки вікном у стіні, яка відгороджувала від Європи не лише Росію, а й приєднану до неї в 1654 р. Україну; почасти йшли вони і з Польщі, де, зокрема, в Станіславську епоху* був подоланий старий нужденний макаронізм, де під впливом Конарського*, Коллонтая*, Нарушевича*, Красіцького виникла і буйно розквітла нова література, не лише перейнята формами французького псевдокласицизму, а й така, що поширювала в тих формах ідеї епохи Просвітництва та раціоналізму. Послідовник цього напряму, Тад. Чацький, створює перший

на українській землі центр європейської освіти — Кременецький ліцей, з якого вийшла ціла плеяда світил, які й досі палають безсмертним блиском у польській літературі. Що відблиск цих світил мусив падати і на весь український ґрунт, що саме вплив т[ак] зв[аної] української школи польських поетів мусив призвести до пробудження і до розвитку української літератури, — це нині не підлягає сумніву.

Але світло волелюбної європейської думки діставалося до України ще й іншими шляхами. Насамперед не забуваймо, що 1772 р. частина русько-українського народу відійшла до Австрії, тобто безпосередньо увійшла до складу цивілізованої європейської держави. На жаль, через причини, про які, як кажуть, можна багато говорити, а мало слухати, саме ця частина України досі найменше спричинилася до загального розвитку української літератури, дала найменше визначних талантів і плідних працівників. Однак європейський рух продирався за Дніпро, в глухі степові хутори недалеких козацьких нащадків і ще іншими шляхами. Катерина II намагалася колонізувати ті степи сербами і німцями; деякі заможніші панове козаки посилали своїх синів у науку за кордон, і ось серед цих різнорідних елементів виростають такі люди, як український філософ, містик, знавець і любитель німецької філософії, трохи Herrnhüter[1], вільний муляр Григорій Сковорода, який провів усе своє життя в мандрах від хутора до хутора, від знайомого до знайомого, граючи на сопілці і поширюючи всюди свої твори, сповнені не так глибиною думки, як щирістю почуття, чистим гуманізмом. На цьому ґрунті виростає також могутня постать Каразина, російського маркіза Позá*, засновника Харківського університету. Під цими впливами, наближений до гуртка знайомих Сковороди, виріс також Котляревський, перший автор з видатним талантом, що писав чистою українською мовою. Маючи університет, Харків став першим осередком власне українського духового життя. Там виріс і творив інший видатний український письменник — Григорій Квітка, нащадок ко-

[1] Гернгутер *(нім.)*, тобто член секти «Моравські (Богемські) брати». — *Упоряд.*

заків, спадкоємець села Основа, звідти, врешті, вийшов геніальний Микола Гоголь, також нащадок козацьких полковників, реформатор і, поруч із Пушкіним, творець нової національної російської літератури.

II

Україна на правому березі Дніпра пізніше почала пробуджуватися до нового життя. Видатні таланти, що вийшли з панських і шляхетських дворів, тягнулися до Варшави, здобували лаври в польській літературі, допомагали в розвиткові і зросту нової, романтичної літератури, а згодом, із Крашевським і Коженьовським*, закладали підвалини реальної і реалістичної школи. Лише один Тимко Падура, який походив з дрібної шляхти, але також тримався у магнатському дворі Ржевуських*, пробував сил наближеною до народної українською мовою. Але та дворянсько-селянська поезія була витвором штучним, невиразним, не мала того вогню, що розпалює серця. Попри це і вона, без сумніву, збуджувала певні течії думки, допомагала формуватися певним ідеям там, де цього найменше сподіваються.

Все це є тим духовим тлом, на якому від 1840 року зарисовується нова, наскрізь оригінальна, могутня постать поета-селянина Тараса Шевченка, постать, що вийшла з найглибших глибин народу, з-під убогої стріхи кріпака, і яка неймовірно крутими стежками, через нужденну сільську хатину, через дячківську школу, через кухню і дворянський передпокій, через нужденну майстерню петербурзького хатнього маляра, через Академію мистецтв, через казарми і солдатську шинелю прийшла до безсмертя, сягнула вершин, що доступні лише нечисельним геніальним постатям, і посіла одне з найпочесніших місць на всеслов'янському Парнасі. Нині, коли зникли упередження, коли пристрасті, розпалені поезіями Шевченка, вгамувалися і очистилися, коли можемо охопити оком майже всю його літературну спадщину, коли знаємо його життя, якщо не цілком, то принаймні досить детально, і можемо сприйняти його думки і погляди досить безсторонньо, — сьогодні, гадаю, можемо визнати за ним це високе становище без побоювань, що нас звинуватять у перебільшенні. Зреш-

тою, так вчинили критики різних національностей, відомі своєю стриманістю в судженнях. Спасович*, добре знаючи лише цензурні поезії Шевченка, порівнює його з Сирокомлею*, говорить про його поезію, що вона виросла, як могутній, але самотній дуб серед українського степу. Російський критик Скабичевський* бачить у поезії Шевченка перші прояви тієї поезії майбутнього, яка колись розвинулася з народної поезії, ушляхетнивши її форму і розширивши її зміст до тієї міри, що нею можна обійняти все людство. Нарешті, Драгоманов слушно твердить, що козацькі думи і поезії Шевченка — то найкращі твори, на які досі спромігся геній українського народу; це, водночас, найцінніші свідчення про здатність цього народу до освіти й поступу, найкращі задатки його майбутнього духовного і цивілізаційного розвитку.

Про коротке життя і довгі страждання, короткі тріумфи і великі болючі розчарування українського пісняра не буду тут широко розповідати. Обмежуся основними фактами, характеристикою головних фаз розвитку людини і поета.

Тарас Шевченко народився у 1814 р. як молодший син панщизняного селянина Грицька Шевченка-Грушівського у селі Моринці Київської губернії, тогочасної власності змосковщеного німця Енгельгардта*. У дитинстві, втративши матір, дуже терпів від злої мачухи, вчився читати у сільського дяка, відчуваючи потяг до малярства, на 8-му році життя пішов мандрувати по сусідніх селах і містечках, шукаючи майстра, який би навчив його малювати. Не маючи змоги ні в кого знайти науку, повернувся до рідного села з наміром найнятися громадським пастухом.

Але його чекала інша доля. Саме тоді помер старий Енгельгардт. Його син, вихований більше в польському дусі, зажадав, щоби з-поміж кріпаків вибрати для нього нову службу. Серед тих новобранців опинився і Тарас, спершу як кухарчук, а згодом підвищений до домашнього козачка, який прислуговував самому панові.

З паном Енгельгардтом Тарас подорожував то по Україні, то в Вільно, то до Варшави, зазвичай на ярмарки і контракти. Бачачи в молодого хлопця нахил до малярства, Енгельгардт віддав його у Варшаві в науку до маляра-портретиста Ламлі*. Майже через рік після цього, в листопаді

1830 р., розпочалося польське повстання, яке перервало науку. На вимогу пана всю його службу, яка перебувала у Варшаві, а разом з нею і Шевченка, пішки, етапами, чи, як кажуть у нас, «цюпасом», вислано аж до Петербурга. Тут, на наполегливі прохання самого Шевченка, пан віддав його в науку до художника Ширяєва*, в якого Тарас пробув 8 років. На жаль, Ширяєв зовсім не був художником-митцем, а лише хатнім малярем, ремісником, у якого Шевченко, що вже пробув рік у Лампі, не міг нічого більше навчитися, але мусив хіба що заробляти на себе і на пана. З усіх декораційних робіт, які виконав Шевченко в наймі у Ширяєва і, звичайно, на його прибуток, сам Шевченко згадує лише про великий орнамент al fresco у Великому петербурзькому театрі.

Природно, що такі роботи, як малювання кімнат, а навіть парканів, нужденне і сповнене принижень наймитське життя у Ширяєва мучили Шевченка, не могли задовольнити його розуму, пробудженого літами і оточенням столиці. Вечорами крадькома він бігав у парк, названий Літнім садом, і змальовував там убогі статуї міфологічних постатей. Під час одного з таких сеансів перед групою Лаокоона* його зустрів земляк Сошенко*, який також вийшов з убогої міщанської родини, тривалий час боровся із злиднями і добився у Перербурзі хліба й науки. Сошенко вжив усіх заходів, щоб допомогти землякові, про якого чув уже давніше. Він познайомив його з невисоким урядником, але талановитим російсько-українським письменником Євгеном Гребінкою, автором гарних українських байок і російських повістей, написаних на тлі історії України. Гребінка, який входив до нечисленного тоді в Петербурзі грона прогресивних письменників, намагався звернути на Шевченка і його жахливе становище увагу високого достойника і відомого російського поета Жуковського*, який був домашнім учителем наступника трону, а згодом царя Олександра II. Сошенко також розповів про Шевченка своєму вчителеві в Академії мистецтв Брюллову*, голові мистецького товариства Григоровичу*, придворному художникові Венеціанову* та іншим. Ця група світлих людей, талановитих митців і філантропів у найкращому сенсі цього слова, гаряче зайнялася поліпшенням долі Шевченка, який, зіткнув-

шись, хоч і здалеку, з тим світом, до якого рвалася його душа, впав у таку тугу й меланхолію, що думав про самогубство, зрештою, дістав сильну гарячку і захворів так, що Ширяєв наказав відвезти його до шпиталю. Тим часом Жуковський і Венеціанов зуміли зацікавити долею Шевченка навіть царську родину. За ініціативою цариці портрет Жуковського, написаний Брюлловим, був розіграний у лотерею. Усі білети цієї лотереї закупила царська родина. Венеціанов тим часом виторгував Шевченка в пана Енгельгардта, і за гроші, зібрані з лотереї, тобто за ціну 2500 рублів, Тараса викуплено з неволі. Тепер він міг ступити на поріг Академії мистецтв, яка досі для нього, як для кріпака, була недоступною. Невдовзі Шевченко став одним із улюблених учнів Брюллова, навіть його домашнім товаришем і лектором, а після виїзду Сошенка на Україну заприязнився з іншим талановитим молодим художником українського походження — Штернбергом*, який невдовзі передчасно помер.

III

Водночас із музою пензля і палітри під час прогулянок по Літньому саду навідала бідного челядника славетного майстра Ширяєва й інша муза, сувора, але значно сильніша. Ще в кріпацькому стані з'явилися перші поетичні твори Шевченка. І згодом, вже як студент Академії мистецтв, часто кидав він пензель і палітру й хапався за перо, щоб виливати на папір мелодійні пісні, які заповнювали його душу. Сошенко неохоче поглядав на такі відскоки від малярства, та й Штернберг, здається, не дуже на цьому розумівся. Лише в 1840 р. один український пан на прізвище Мартос*, випадково познайомившись із Шевченком, прийшов якось до його оселі. Тараса не було вдома, був лише Штернберг, що мешкав тоді разом з ним. На столі, на ліжку і під ліжком Шевченка лежали порозкидувані аркуші списаного паперу. Взявши в руки один з цих аркушів, Мартос прочитав на ньому вірші: «Червоною гадюкою несе Альта вісті» і т. д. Ці вірші одразу захопили його своєю поетичною силою і мелодійністю. Товариш Шевченка сказав йому, що в Шевченка є ціла гора того скарбу. Коли Шевченко прийшов додому, Мартос випросив у нього той пакет для перегляду, і поки ще наш митець зміг поминути-

ся про його повернення, побачив на полицях книгарень мініатюрну книжечку «Кобзар Тараса Шевченка». Тут певною мірою повторилася та ж історія, що в 1798 році з Котляревським, у якого якийсь Парпура* переписав і крадькома видав перші частини травестованої «Енеїди». І цього разу, як і в 1798 р., мініатюрна книжечка, видана без відома автора, являла собою епоху в духовому розвитку всього українського народу не менше, ніж в житті її автора.

Так! Видання цієї книжечки становить епоху в житті самого Шевченка. «Кобзар» справив значний вплив на всіх освічених українців. В авторі цієї книжечки одразу спостерегли першорядного світоча рідної літератури, а такі великі панове, як гр[аф] Тарновський*, вступаючи в листування з недавно викупленим кріпаком, намагається здобути його приязнь. Щоправда, в тогочасній російській літературі і критиці, захопленій філософією Гегеля, творами Гете, питанням мистецтва для мистецтва, критиці, яка ставить Діккенса нижче, ніж Поля де Кока*, Шевченко не знайшов ні прихильного сприйняття, ні належної оцінки, а видана наступного року розлога поема «Гайдамаки» зазнала гострої критики не лише в Петербурзі, а й за кордоном, у Лейпцизі, у «Slavische Jahrbücher», що його видавав Йордан. Але в Україні слава поета зростала. Його книжечки облетіли увесь край, від Збруча до Дону.

З Харкова писав до нього сповнені широго захоплення слова високо шанований усюди письменник Григорій Квітка. Гр[аф] Тарновський запрошував його до себе на Україну. Увесь світ посміхався молодому поетові. Він відчув, що не малярство, а поезія є головним покликанням його життя. Кинувся до читання книжок, до вивчення рідної історії. Великі плани виникли в його голові. А тим часом туга тягнула його на Україну, якої більш ніж 12 років не бачив, про яку так багато розповідав йому Штернберг, а ще більше, може, його товстий малярський альбом, заповнений ескізами чарівних українських місцевостей. І ось у 1843 р., отримавши в Академії мистецтв срібну медаль за картину на задану тему, Тарас поїхав на вакації до рідного краю. То було своєрідне тріумфальне повернення людини, яка 12 років тому покинула ці краї в тиковій куртці домашнього козачка, гнаної цюпасом разом з купою голодних і

обдертих кріпаків під солдатським конвоєм. Щоправда, рідна хата поета була убогою, як і колись; родинні стосунки не поліпшилися зовсім і справили на нього гнітюче враження, тим більше, що, попри свою свободу і славу, Шевченко був бідним студентом Академії і нічим не міг допомогти своїй нещасній родині.

Повернувся до Петербурга восени того-таки року, освіжений повітрям любої України, вповний запахом її степів, зміцнений і збагачений знайомством із багатьма найкращими людьми, яких тоді мала Україна. По панських дворах він придивлявся і прислухався до залишків козацької традиції, пізнавав людей, які колись навчалися в закордонних університетах, які вздовж і впоперек пройшли Європу під час наполеонівських воєн, належали до таємних революційних товариств, що створилися в останні роки панування Олександра I, а й тоді ще, закопавшись у тихих хуторах і дворах придніпровської України, під маскою дивацтва і здичавіння зберігали іскри святого вогню — любові до всього, що добре і шляхетне. До таких слід віднести де Бальмена*, зукраїнізованого французького емігранта, який невдовзі за якісь вільнодумні слова був висланий на Кавказ і там загинув від черкеської кулі, Закревського*, історика України Маркевича, багатого поміщика Лизогуба*. Вплив тих людей, ближче знайомство з ліберальними поглядами і козацькою республіканською традицією значно розширили горизонт поглядів Шевченка. Але, може, найважливішим і найсприятливішим був для нього короткий побут у Яготині, в домі князя Репніна*, колишнього прусського віце-короля і генерал-губернатора Малоросії, одного з найінтелігентніших і найліберальніших людей в тогочасній Росії. Донька князя, Варвара, стала щирою приятелькою і опікункою молодого поета і художника.

До цих живих імпульсів слід додати ще літературні впливи, зокрема вплив Міцкевича і тогочасного слов'янофільства. У 1844 р. Шевченко пише свою поему «Сон», змодельовану на зразок Міцкевичевого «Вступу» і «Петербургу», сповнену полум'яної ненависті до російського деспотизму, що пригноблює і висмоктує Україну. Водночас збирає матеріали і студії до поеми «Іван Гус» і в відомому

пролозі до цієї поеми короткими, простими словами висловлює програму нового слов'янофільства, яка базується не на думці Пушкіна, щоб «слов'янські потоки злилися в російському морі», а на тому, «щоб усі слов'яни стали добрими братами і синами сонця правди» і уклали між собою вічний союз.

Влітку 1844 р. Шевченко знову покинув Петербург і поїхав на Україну, закінчивши Академію мистецтв і отримавши золоту медаль і титул вільного художника.

IV

Період від 1843 до 1847 рр. — це найвищий розквіт, найщасливіша доба в його житті. Вільний, щасливий, він подорожує по Україні від двору до двору, і всюди його вітають з великою радістю, пошаною і любов'ю. У Києві отримує посаду при Археографічній комісії. Там довкола нього групується молодь, яка вже перед тим, почасти під впливом його поезії, утворила таємний гурток, який мав на меті просвіту народу і знесення панщизняної неволі. Шевченко вніс новий дух, нові погляди в цю громадку молодих людей, гаряче перейнятих прагненням загального добра. Його полум'яна поема «Кавказ» сповнила переляком навіть найінтелігентнішого з-посеред цієї молоді, згодом історика Костомарова, який з Харкова приніс до грона київської молоді більш вироблену програму федералістичного слов'янофільства. Так утворилося таємне Братство св[ятих] Кирила і Мефодія, яке поєднало в собі програму освіти народу, скасування кріпацтва з програмою федерації всіх слов'ян на ґрунті рівноправності й автономії окремих народів під протекторатом російського царя. Шевченко, хоч і не належав формально до цього товариства, був, однак, його душею так, як Костомаров — його інтелектуальним керівником. Водночас за дорученням Археографічної комісії Шевченко їздив по Україні, малював картини пам'ятних місць в історії України, старі будівлі, розкопував могили, збирав враження і думки, які потім виливав у чудових піснях.

Але ось на початку 1847 р. вдарив грім серед ясного неба і одразу знищив усі надії, всі плани поета. Через донос студента Петрова викрито Братство Кирила і Мефодія, йо-

го членів ув'язнено і доставлено до Петербурга. Ув'язнено також Шевченка за його поеми «Сон» і «Кавказ», знайдені у рукописах. У цих поемах цар Микола знайшов обрáзи, адресовані особисто йому і цариці, і засудив їх автора на пожиттєву солдатчину, заборонивши йому що-небудь писати і малювати. Після трьохмісячного ув'язнення у Петропавлівській тюрмі Тараса посаджено в кибитку і відправлено до Оренбурга, а звідти — до Новопетровського форту. В Оренбурзі й Новопетровську йому велося непогано. Пізнав там інтелігентних людей, які дарували йому свою симпатію; таких людей він знайшов як серед своїх начальників, так і поміж товаришами по неволі, політичними вигнанцями, серед яких була значна кількість поляків, таких як поет Желіговський*, Броніслав Залеський*, Янковський та інші. Його доля ще більше поліпшилася, коли комендант оренбурзького краю генерал Перовський* (батько відомої в історії Росії Софії Перовської*) відрядив його як матроса до наукової експедиції відомого біолога Бера*, метою якої було дослідити береги Аральського озера і безлюдних раїмських степів. Більш ніж півтора року плавав Шевченко з цією експедицією по Аралу, офіційно записаний як матрос, а фактично як такий, що малює місцеві пейзажі і сприйнятий членами експедиції як рівний серед рівних. Лише коли після повернення до Оренбурга він запропонував свій альбом пейзажів аральських околиць комендантові, той, гадаючи, що виклопоче для нього якусь пільгу, повідомив про це в Петербург; звідти надійшла до коменданта сувора догана, Шевченкові повернули альбом і загострили його кару, бо вислали в одну з найстаріших карних колоній, до Орської фортеці над Аральським озером. У важкому духовому пригнобленні, у тяжких муках і стражданнях поет провів 6 років у цій фортеці. Його листи і вірші з тих літ — це єдиний неперервний зойк живої душі, похованої, здавалося б, навіки в тій жахливій, Богом забутій пустелі.

І небо невмите, і заспані хвилі;
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться. Боже милий,

Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
Попід оцим нікчемним морем
Нудити світом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовклая трава;
Не хоче правдоньки сказать,
А більше ні в кого спитать.

Таких простих думок, які, проте, в своїй простоті сповнюють жахом, серед тогочасних поезій Шевченка знаходимо десятки. Пошта приходила в Орськ лише двічі на рік, тож не дивно, що та пошта, з якої він не отримував жодного листа, приносила йому несказанні муки.

І знов мені не привезла
Нічого пошта з України!
За грішнії, мабуть, діла
Караюсь я в оцій пустині! –

волає від розпачу поет. Дружба і діяльна допомога Бр. Залеського, який не залишив нашого поета в його важкому нещасті, був посередником у продажу його образів і малюнків, створених крадькома в цій дикій глухомані, була для нього єдиною осолодою життя.

Тому не дивно, що листи Шевченка до Залеського з тих важких літ просякнуті безконечною вдячністю і щирим почуттям дружби. Саме життя в душній, затхлій тюрмі, серед п'яних солдатів, яких висилали сюди в покарання за важкі злочини, було несказанною мукою для інтелігентної людини, а що вже й казати про поета з гарячими почуттями і високими, шляхетними поривами!

З гіркою іронією описує те життя російський поет Некрасов* у вірші, написаному в річницю смерті Шевченка:

Був він солдатом серед нікчемних солдатів,
І кожен неук, посіпака глумився над ним,
Певно, міг умерти від шпіцрутенів,
А може, навіть, і хотів того сам.

V

Але ось помер цар Микола. За правління Олександра II настав період лібералізму, розпочався жвавіший літературний і суспільний рух. Приятелі і протектори Шевченка домоглися від царя звільнення поета з киргизьких степів. Про його звільнення найбільше подбали президент Академії мистецтв гр[аф] Толстой* і його дружина. Після 10-літнього вигнання Шевченко нарешті повернувся до Петербурга, зламаний фізично, але не зламаний духом. Малярство і рисування con fort зайняло тепер найбільшу частину його часу, але й поезії не покинув. Повертаючись з Оренбурга, в дорозі до Москви затриманий через певні формальності в Нижньому Новгороді, він написав поему «Неофіти». Загалом його муза після десяти років примусового мовчання (не цілковитого, бо в ті важкі роки, крім багатьох повістей російською мовою, з'явилося багато дрібних, дуже гарних і глибоких ліричних пісень, повних жалю і болю, і з огляду на простоту, жвавість і безпосередність почуття гідних того, аби без сумніву стати поруч із найкращими ліричними творами, які має всесвітня література) тепер уже не повертається до національних і політичних тем, а обирає теми загальнолюдські, суспільні і релігійні. Тепер з'являється цілий ряд поем, таких як «Відьма», «Неофіти», «Марія», і таких дрібних поезій, як «Гімн чернечий», «Царі», «Ода до світла»*, котрі найвиразніше виявляють неправду тих критиків, які час після повернення Шевченка з неволі вважають періодом занепаду його поетичного таланту.

Але його здоров'я було підірване. Ще раз поет побачив Україну, хоч і цього разу не обійшлося без конфлікту з поліцією, яка під час переправи через Дніпро арештувала його через якийсь дурний донос, але невдовзі змушена була випустити його на волю. Надія ще малювала перед його очима тихий рай родинного життя над Дніпром, посеред степу, поблизу Канева, але в лютому 1861 року застала його в Петербурзі смерть, і Канів, замість того, щоб бачити Шевченка своїм мешканцем, дочекався тієї честі, щоб на своїй землі, на кручі над Дніпром здійнялася могила останнього кобзаря України.

Воістину незвичайним, бурхливим, сповненим конфліктів і перемін долі було це життя, багате терпіннями, але й не позбавлене радощів, приязні, симпатій і тихої любові — велика і всебічна школа для поета. І якщо з чисто людського почуття мусимо обурюватися долею, яка так часто вражала поета, то з артистичного погляду нам варто благословити її. Страждання людини, особистості, перетопилися для нас на діаманти, якими пишається весь український народ, має право пишатися вся Слов'янщина. Без тих важких і мінливих пригод, які у сто разів краще і глибше дали Шевченкові змогу пізнати світ і людей, ніж незнання про «казенну» школу, ніж тисячі прочитаних книжок, не зміг би він видобути зі своїх грудей таких глибоко правдивих, природних і зворушених тонів, які вміє видобути лише народ зі своїх мільйонних грудей і з вікового досвіду.

Поетичну творчість Шевченка можемо природно поділити на чотири періоди, які суттєво відрізняються між собою. Перший період — від 1838 до 1843 р., тобто від звільнення з кріпацтва до першої подорожі на Україну. Тут Шевченко стоїть ще на романтичному ґрунті, пише балади і сентиментальні думки, складає невеликі, а згодом і більші історичні поеми, вінцем яких є поема «Гайдамаки», розпочата ще 1838-го, а закінчена 1841 р., безсумнівно, під впливом повісті Чайковського* «Вернигора», хоч в основу її змісту поет поклав оповідання свого діда і народні легенди про Коліївщину. У своїх поемах Шевченко ідеалізує козаччину з її гетьманами, військовими походами і пожарами. Але й тут уже виявляється нахил поета до реалістичного трактування предмету, до аналізу людських почувань і до суто психологічних проблем. Цього ж першого періоду з'явилися чудова мелодійна поемка «Катерина» і гарний фрагмент «Мар'яна-черниця».

У другому періоді, який триває від першої подорожі на Україну аж до ув'язнення поета навесні 1847 року, геній Шевченка широко розправляє крила, з великою силою вдаряє в різноманітні струни. Романтична струна не одразу перестає звучати — ще й тепер Шевченко пише деякі балади, але суто баладний тон у них поступово слабне і замовкає, а переважають щораз потужніші ноти психологічного і суспільного аналізу.

Козацька традиція відлунюється також у поемах «Невольник» і «Чернець» (остання розпочата ще на свободі, але написана вже в оренбурзьких степах), але вона вже не становить головного мотиву поеми, а є радше реквізитом делікатного психологічного аналізу. Романтична наївність поглядів на рідну історію поступається місцем критиці, не раз дуже гострій; у хвилини зневіри поет готовий віддати половину своїх найкращих літ, аби лише забути давню історію. З рамок національної і релігійної боротьби чуття поета виривається на широке поле одвічної борні людського духу за поступ і свободу — він пише «Івана Гуса» і «Кавказ», де зичить успіху тим самим черкесам, які вбили його приятеля де Бальмена. З іншого боку, з української національної позиції Шевченко переходить на позицію суспільну, піднімає могутній голос в обороні кріпаків і підноситься на високе становище вчителя, народного пророка, звинувачувача політичного і суспільного деспотизму. Але поруч із цим з-під його пера виходять і такі прегарні реалістичні образки з народного життя, як «Наймичка», в якій поет з великим захопленням змалював вияви жертовності, продиктованої материнською любов'ю.

Несподіване, страшне нещастя підтяло цю широку поетичну творчість, знищило навіть деякі вже написані твори, як, наприклад, поему про Гуса. Під тиском військової дисципліни Шевченкові важко було й думати про таку широку поетичну творчість. Під впливом суворих людей і ще суворішої природи киргизьких степів поет самозаглиблюється, аналізує себе самого і виливає на папір власні тугу і страждання. Період цієї другої неволі поета — це період ліричних пісень, почасти глибоко суб'єктивних, а проте не позбавлених широкого суспільного і політичного обрію, почасти — надзвичайно оригінальних і характеристичних переробок українських народних пісень.

Нарешті, четвертий період — то час від 1858 року до смерті поета. Лірична поезія, розпочата в неволі, звучить тут і далі, набирає сили і розширюється аж до могутніх акордів «Оди до світла», яку можна назвати натхненним апофеозом світла, свободи і поступу.

Характерною особливістю цього періоду є повернення генія Шевченка до реалістичних тем. Імпульс до такого повернення дало, безсумнівно, вчитування в Біблію, й зокрема в Псалтир і Книги Пророків, в Апокаліпсис. Ясна річ, що саме з цих творів Шевченко уклав собі своєрідну історіософію, що з них черпав свої думки про майбутнє, в якому передбачав якийсь великий катаклізм — день суду за сповнені тепер гріхи.

Якщо б я мав одним словом охарактеризувати поезію Шевченка, то назвав би її *поезією прагнення життя*. Вільне життя, всебічний, нічим не стримуваний розвиток як особи, так і всього суспільства — ось ідеал, якому наш поет був вірний усе життя. Неволя і гніт — національний, політичний, суспільний чи релігійний — мали в ньому невблаганного ворога. Прагнення життя відбивається в усіх його творах, як золота нитка в різнобарвній тканині. Його названо селянським поетом par excellence [1] — на мою думку, однобічно. Якщо виступає проти гніту, визискування і деморалізації, якщо викрешує громи на ляхів чи москалів, то вражає систему, а не людей. Людська індивідуальність, без огляду на стан, національність, віру, є для нього святою. Людські страждання і кривди завжди зворушували його з однаковою силою: чи то були страждання селянки, яку вигнано на панщину і яка залишила під снопом своє дитя, чи терпіння молодої княжни, життя якої затруїв і знищив рідний батько, чи терпіння генеральші, яку видали заміж задля інтересу і яка отруює свого чоловіка, чи, нарешті, терпіння тієї віленської жидівки, яка вбила рідного батька за те, що той не дозволив їй любитися з молодим студентом університету.

Тож не дивно, що, горнучись усією душею до всіх стражденних і покривджених, найтужливіших тонів Шевченко видобував зі своєї кобзи тоді, коли йшлося про змалювання терпінь жінки-коханої, жінки-матері. Не знаю в літературі всесвітній поета, який би так мужньо, так гаряче і з такою свідомістю промовляв в обороні жінок, в обороні їх права на повне, суто людське життя, який би таким могутнім словом бичував усе, що пригнічує, кривдить і демора-

[1] Переважно *(франц.)*. — *Упоряд.*

лізує жінку. Не знаю в літературі всесвітній поета, який би представив такий пластично високий, щиро людський ідеал жінки-матері, як це зробив Шевченко у своїх поемах «Наймичка», «Відьма», «Неофіти», «Марія». Не пасивне посвячення цієї людської індивідуальності для вчинків милосердя, а зневага до власних страждань, забуття власних кривд, коли йдеться про службу високим ідеалам — добра загалу, добра людства — ось ідеал жінки, який залишив нам у спадок Шевченко.

«WISŁA»

Вийшов у світ четвертий випуск VI тому цього відомого етнографічного квартальника, який є славою польської і загалом слов'янської науки. Він містить такі праці: «"Байка угорська" В. Потоцького* і "Пся крев" з додатком "Про походження Аттили"» Ів. Франка; продовження перекладу праці М. Теппена «Мазурські повір'я»; закінчення «Географічної хроніки за 1891 рік» В. Налковського*; продовження відомого бібліографічного списку Ст. Цішевського «Хорватсько-сербська фольклюристика»; «Причинок до матеріалів про селянський костюм XVI віку» кс[ьондза] Вл. Сярковського*; «Етнографічні нотатки з села Кривоволя Люблінської губернії» Щасного-Ястшембовського; відому працю проф. Брюкнера «З минулого польських діалектів», яка містить незнані ще польські тексти з XV і XVI століть; доповідь д-ра Влад. Олехновича* «Шляхта і селяни, причинок до антропологічної характеристики людності Люблінської губернії»; «З краю словенців» П. Миклавця*; «Провінціалізми в народних діалектах» д-ра Люд. Чарковського* і «Зразки народної хорватсько-сербської поезії» С. Ц.* Із розділу «Пошуки» слід відзначити повідомлення Конст. Пшездецького з питальником про те, «як собі наш люд уявляє істоти надприродного світу». П[ан] Цішевський запрошує до збирання матеріалів, зокрема повір'їв і народних пісень про шведів, татарів і турків. Розділ бібліографії, критики і повідомлень — надзвичайно розлогий. П[ан] Вл. Носковський* прихильно оцінює «Галичину» Лімановського*, Карлович* висловлює

кілька дуже влучних зауважень про фольклористичні студії Тілле* і Гайдоса*. Цей побіжний список ще не дає повного уявлення про все багатство випуску. Підтримка «Вісли» якнайчисельнішими передплатниками повинна бути для інтелігентних поляків, що люблять свій край і свій народ, справою патріотичного обов'язку.

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКОЇ БІБЛІОГРАФІЇ XIX ст.,

[I]

яку видає п. І. Левицький, вийшов, власне, випуск 30-й, що містить закінчення 1885 і початок 1886 року. Оскільки праця завершується 1886 роком, то можна сподіватися, що ще цього року праця Левицького досягне кінця. Окрім закінчення 1886 року, увійде сюди ще доповнення і розлогий покажчик, який дасть змогу оглянути багатство змісту твору, виявить в одному ряді авторів і їх твори, отже, всю духову продукцію Галицької Русі.

[II]

яку видає п. Левицький, вийшов 31 випуск, що містить продовження бібліографії за 1886 рік. У наступному випуску закінчиться текст бібліографії 1886 року і водночас усього твору, після чого підуть доповнення та покажчик другого тому, що займе ще кілька випусків. Що б там не було, праця буде завершена до часу відкриття крайової виставки*, на якій цей твір заслужено займе одне з чільних місць.

ЩЕ «ЖИДІВСЬКА ВІЙНА»

Вже після публікації у «Вісли» моєї статті з такою назвою, перечитуючи вдруге через кілька літ працю Фелікса Лібрехта* «Zur Volkskunde», я знайшов у цій невичерпній скарбниці бібліографічних вказівок і порівнянь опис бібліографії, який стосується епізоду, коли квітучий льон уявляється руслом ріки. Ця вказівка, про яку я зовсім забув під час написання моєї статті, у праці Лібрехта «Zu den Avadânas», уміщеній спершу у виданому Бенфеєм* квар-

тальнику «Orient und Occident», т. I, с. 129 і далі. «Avadânas»* — це казки та оповідки первісно індійські, однак за віки взяті з різних індійських творів і перекладені на китайську мову; в Китаї вони здобули собі велику популярність. Французький учений Станіслав Жульєн* переклав їх на французьку мову і видав 1859 року в Парижі у трьох томах. Уже Бенфей у своїй відомій передмові до перекладу «Панчатантри», що з'явився одночасно з «Аваданами» 1859 року, неодноразово використовував працю Жульєна, яку отримував у коректі, високо підносив її важливість для порівняльних студій над сучасною літературою. Згодом Лібрехт віднайшов паралелі, що містяться в інших літературах, зокрема європейських, усних та середньовічних чи старовинних, до окремих тем оповідок «Аваданів». Лібрехт дав лише 46 таких порівнянь, а тим часом у Жульєна у всіх трьох томах є близько 500 оповідок і казок.

У першому томі французького видання під номером 194 міститься оповідання про те, як один мавп'ячий король, переможений у битві, ганебно тікає з рештками свого війська. Прибігши до моря, він побачив велику гору піни і, гадаючи, що це снігова гора, про яку йому предки розповідали як про Рай, стрибнув на неї і втопився, а його товариші, бачачи, що він не повертається, кинулися за ним і також втонули. Лібрехт згадує про європейські відгалуження цієї легенди, а саме вестфальську байку про дурних голландців, котрі вибралися до неба і, побачивши небесне відображення в чистій, тихій воді, усі пострибали туди, аби дістатися до неба [1]. Схожа оповідка в малоруського народу так само пов'язана з жидами.

Жиди хотіли втопити Івана, який виробляв їм різні збитки. Зловили його, зав'язали в мішок і понесли до ріки. Вже стали над найбільшою глибиною, вже мали кинути його в воду, аж тут Іван закричав із мішка, щоби йому принесли хрестик, котрий він забув удома; якщо вмре без цього хрестика, то піде до пекла, однак і вони матимуть смертельний гріх. Перелякані жиди побігли до Іванової хати шукати хрестика, а Івана залишили в мішку над водою.

[1] Редекер, Westphälische Sagen, н[омер]р 40. — *І[ван] Ф[ранко].*

Стоїть Іван і чує, що хтось їде мостом. Він почав ворушитися в мішку і гукати:

Рятуйте!
Я не вмію ні читати, ні писати,
Але хочуть мене жиди
Своїм королем обрати.

Дорогою їхав багатий жид. Почувши ті слова, він сказав:

— Слухай, Іване, я вмію читати і писати, чому ж я не можу бути жидівським королем?

— Ну, то будьте, — мовив Іван. — Дайте мені свою бричку з кіньми, а самі розв'яжіть мене і лізьте на моє місце в мішок. Жиди пішли до міста по берло і корону. Як прийдуть, то про що б вас не питали, що б не робили, навіть якби хотіли вас кинути в воду, то мусите мовчати, бо все це буде тільки церемонія, буде така проба, чи ви можете бути королем.

Жид погодився. Іван, звільнений з мішка, сів на бричку і поїхав. Жиди прийшли з міста сердиті, що Іван їх оциганив, бо ніякого хрестика не знайшли. Взяли мішок із тим жидом, розгойдали добре і кинули в воду, а самі йдуть до міста і тішаться, що так добре помстилися своєму ворогові. Але ось бачать — навпроти їде Іван у гарній бричці, запряженій парою красивих коней.

— А ти звідки, Іване? — питають жиди.

— А звідти, куди ви мене кинули. Які ж ви дурні! Думали, що зробите мені бог зна яку прикрість, а я знайшов там багато коней і бричок та вибрав собі одну пару, яка мені сподобалася.

— Ей, Іване, — волають жиди, — а чи є там ще такі пари?

— Безліч.

— І можна брати?

— Скільки хто хоче.

— Ну, то заведи нас на те місце, ми також хочемо собі таких коників дістати.

Іван привів жидів до плеса і, ставши зі своїми кіньми на березі від сонця, показав жидам відбиті в воді силуети своїх коней.

— Бачите там коні? Вже на вас чекають.

Спокушені жиди врадили так, що насамперед один із них стрибне в воду, і коли буде по що й іншим іти туди, то махне їм рукою. Стрибнув жидисько і, не вміючи плавати, почав тонути, а тонучи, почав розпачливо махати руками. Його товариші, що стояли на березі, сказали одні одним:

— О, мабуть, там Мошко цілий табун коней тягне, коли так змагається! Ходімо швидше, бо він усе забере і нам нічого не зоставить.

І всі пострибали в воду і втопилися, а Іван жив собі відтоді спокійно.

Я чув це оповідання в Нагуєвичах Дрогобицького повіту в Галичині.

Схожі анекдоти Лібрехт наводить і з інших збірників, а саме Ґрімма «Deutsche Sagen», т. II, номер 393; Ґрімма «Kinder- und Hausmärchen», н[оме]р 149; Дюнцера* у томі Шайбле* під назвою «Kloster», т. V, 171; Венріга «Westslavischer Märchenschatz», стор. 160 і д[алі], Шпаріра «Altenglische Märchen», I, стор. XXIII і т. д. Для нас важливими є окремі вказівки Лібрехта щодо поширення цієї оповіді на Сході вже тому, що один із її прототипів міститься в китайських «Аваданах», котрі походять із Індії. Більш наближеним до європейських оповідок є один епізод із відомої індійської епопеї «Магабгарати»*, де розповідається, як Мая збудувала божий палац, гарно оздоблений коштовним камінням. Недоумкуватий Дурйодкана не міг зрозуміти дотепного улаштування цього палацу, через що Пандави і Крішна часто висміювали його. Так, наприклад, в одному залі була підлога з лазурних камінців, усипана квітками лотосу, штучно виробленими з дорогого каміння. Дурйодкана, зайшовши до зали і гадаючи, що то сажавка, підняв свою одежу догори. Висміяний за цю недоречність, увійшов до іншої зали, в якій справді була сажавка і, гадаючи, що й це штучний виріб, бухнувся в воду [1].

Цікаво, що це оповідання в «Магабгараті» має характер відносно пізній, значно пізніший, ніж, наприклад, оповідання Павла Диякона про поразку герулів. Це суперечить тому стародавньому характерові відомої індійської епопеї,

[1] Лассен*, Indische Alterthumskunde, I, 676. — *І[ван] Ф[ранко].*

в яку вірили ще донедавна. Однак сьогодні достеменно відомо, що «Магабгарата» у тій формі, в якій її нині маємо, є твором дуже пізнім, є результатом різнорідних агломерацій та переробок, котрі незмірно розширили, а подекуди навіть фундаментально змінили первісне епічне ядро поеми.

Відлунням значно давнішої, можливо, й найдавнішої версії цієї оповіді є інша, китайська, легенда, що міститься в одному з космогонічних китайських творів, уривки з якого переклав і опублікував той самий Станіслав Жульєн у своїй праці «Memoires sur les contrées occidentales, traduites du sanskrit en chinois et du chinois en français par Stanislas Julien», Париж, 1857—1858. Там розповідається, як перший король мавп, щоби довідатися про рішення богів, кинувся у чудовий водоспад, а за ним пішов увесь його рід. Але цей водоспад був лише видимою прірвою, адже через нього вони дісталися до щасливої країни квітів і плодів. Міфічний характер оповіді, відлуння якої знаходимо ще в оповіданні Павла Диякона і в польській легенді про Петра Ясенчика (якщо вона взагалі належить до цього циклу), тут зберігся найкраще і найчистіше. У своїй мандрівці з Далекого Сходу на Захід наша оповідка полишила свій слід також у сирійсько-арабському світі. Поміж мусульманськими оповіданнями про Соломона знаходимо таке: «Коли цариця Савська, Балкіс, прийшла до Соломона і той, переконавшись у її незвичайному розумі, хотів узяти її за жінку, чорти, боячись, щоби діти від цього шлюбу не були ще мудрішими, ніж їх батьки, сказали Соломонові, що Балкіс має ослячі ноги. Бажаючи переконатися, чи це правда, він наказав збудувати залу з кришталевою підлогою, під якою була сажавка, де плавали живі рибки. Через цю залу він наказав привести царицю до себе. Балкіс, зайшовши до зали, не бачивши ніколи нічого подібного, подумала, що це сажавка і підняла сукню до самих колін. Соломон зауважив, що вона має красиві жіночі ноги і зрозумів, що чорти брехали».

Із підібраних тут і в попередній статті про жидівську війну легенд, оповідань і анекдотів можемо собі уявити, як одна тема незвичайної структури, поширюючись від краю до краю, переходячи від народу до народу, з народних уст

до писемних творів і з писемних творів до народних уст, поступово мандруючи від царини релігії і космогонії в царину побожної легенди, казкової історії, сатиричної параболи і гумористично-ущипливого анекдота, із збереженням своєї первісної структури служить найрізноманітнішим цілям, виявляє найрізноманітніші погляди і тенденції у сфері духової творчості; робиться іноді дивно сформованою, але міцною посудиною, в яку найрізноманітніші народи і найрозмаїтіші генерації вливають кожен свій вміст, своє вино. Сучасна фольклористика, вистежуючи і досліджуючи як виникнення і мандрівки отих міжнародних форм, легендних посудин, так і властивий зміст, відмінний у кожного народу, у кожної генерації, зміст, котрий заповнює ті форми впродовж століть і на великих просторових відстанях, подає, таким чином, важливі та цінні причинки, з одного боку, до історії загальнолюдської культури, а з іншого — до науки, котра ще не існує, але вже народжується, — психології народних мас, як національної, так і міжнародної.

ГР[АФ] ЛЕВ ТОЛСТОЙ,

відомий російський письменник, відзначав минулої суботи річницю свого народження. З цієї нагоди був іменований членом-кореспондентом Академії наук у Петербурзі і почесним доктором усіх університетів Росії, за винятком Варшавського. Письменницька діяльність Толстого триває 42 роки.

ПОХОВАННЯ ПРАХУ С[ВІТЛОЇ] П[АМ'ЯТІ] МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА,

руського поета, відбулося вчора розкішно, незважаючи на скромність, з якою було влаштоване. На панахиду в церкві св[ятої] Параскевії на вул. Жовківській біля підзамчівського залізничного вокзалу зібралося кілька тисяч людей. Труну з прахом, привезену з Задвір'я, встановлено на ридвані, спорядженому з простого селянського воза і запряженому трьома парами волів, заквітчаних зе-

ленню. При виїзді з вокзалу мав слово о. д-р Омелян Огоновський, голова «Просвіти», а о. митрополит Сембратович* в оточенні чисельного духовенства відправив на площі перед вокзалом похоронні молитви, які супроводжував хор духовних семінаристів. Величезний кортеж рушив і попрямував в урочистій тиші вул. Жовківською, пл. Краківською, вул. Театральною, Мар'яцькою, Галицькою та Бернардинською площами, вул. Пекарською до Личаківського кладовища, при чудовій погоді і щільному людському натовпі, який розчулила простота усього обряду. Спереду йшли братства з хоругвами, молодь народних руських шкіл і академічної гімназії, Академічна спілка, депутації селян і читалень, як сільських, так і міських (Калуш, Дрогобич, Самбір); ремісниче товариство «Зоря»*, спілки співаків і офіцерів; делегації руських політичних спілок і різноманітних львівських і провінційних закладів, духовні семінаристи, духовенство з митрополитом; ридван із труною, оточений почесною вартою руських студентів із червоними пов'язками; за домовиною — родина покійного, президент міста Мохнацький із гроном радних і багато людей. Похід тривав дві години і зупинився на кладовищі лише о 1-й годині після полудня. Над домовиною промовляли канонік Мриць і посол Юліян Романчук. Порядок під час походу зразково підтримувала добровільна варта, складена з молоді та селян.

З ПОХОРОНУ ШАШКЕВИЧА

До поданого в нас опису похорону Шашкевича додаємо сьогодні деякі деталі. Депутацій було 70, а кількість учасників «Діло» нараховує 10 000. Характерним є те, що переважала тут руська інтелігенція, яка зібралася з усіх закутків краю. Селян було не більше, ніж кілька сотень. Такого чисельного з'їзду інтелігентних світських і духовних русинів Львів, мабуть, ще ніколи не бачив. Похоронний обряд провадив митрополит Сембратович разом із прелатом Сегалевичем. З-поміж усіх вінків найбільшу увагу привертав вінок від жінок Стрийського повіту, складений із зелені та візитних карток. Цей вінок залишився згодом як експонат у музеї «Просвіти». Домовину з прахом

поета від ридвану до гробівця несло духовенство. Загально зауважено, що промова о. Мриця над труною поета була млява і позбавлена запалу. Натомість слово п. Романчука вразило слухачів до глибини душі. Від молоді не промовляв ніхто. Лише редакція «Народу» в Коломиї випустила коротку відозву з метою роздати її учасникам похорону. Відозва згадувала переслідування, яких за життя зазнав поет від своїх духовних зверхників; і звернулася до руської ієрархії, аби вона, пам'ятаючи долю Шашкевича, віднині не переслідувала руської прогресивної думки, не забороняла видань, що прагнуть піднесення народу. Як відомо, видана Шашкевичем книжечка «Русалка Дністрова», від якої розпочинається відродження галицько-руського письменства, була також першою руською книжкою, котра стала жертвою духовної цензури і пролежала у сховку до 1848 року. П[ан] Романчук у своїй промові згадував також урядову цензуру, яка разом із духовною пригнічувала перші спроби відродження в народному дусі.

«ЖИТЄ І СЛОВО»*

Таку назву матиме нове руське видання, присвячене літературі, історії та фольклористиці. Цей часопис, видавцем якого є пані Ольга Франко, відповідальним редактором п. Іван Франко, виходитиме що два місяці 10-аркушними книжками. Перша книжка вийде 1 січня наступного року. Часопис міститиме белетристичні твори (романи, оригінальні та перекладні поезії), праці, що стосуються історії літератури та всесвітньої історії, а також історичні матеріали і такі, що стосуються історії руської літератури, а в фольклористичному розділі — як матеріали первісні (пісні, легенди, прислів'я тощо), так і етнографічні описи і наукові дослідження усної літератури. Крім того, кожний випуск міститиме літературну й наукову хроніку, критику та бібліографію. Річна передплата становить 5 зол[отих] р[инських], ціна окремого випуску 1 зол[отий] р[инський]. Адреса редакції та адміністрації: Львів, вул. Глибока, 7.

«ЖИТЄ І СЛОВО, ВІСНИК ЛІТЕРАТУРИ, ІСТОРІЇ І ФОЛЬКЛОРУ»

«Житє і слово, вісник літератури, історії і фольклору» виходитиме від нового року раз у два місяці книжками по 10 листів великої 1/8, під редакцією д-ра Івана Франка у Львові.

«Житє і слово» містити буде твори белетристичні, повісті, вірші оригінальні і перекладані, праці по історії літератури та історії всесвітній і русько-українській, а також матеріяли історичні (документи, листи, мемуари) і історико-літературні (забутки нашого давнього письменства, недруковані твори новіших померших авторів), а в часті фольклорній зарівно сирі матеріяли (пісні, казки, приповідки і т. и.), як також описи етнографічні і наукові розсліди над усною словесністю. Крім того, кожда книжка містити буде хроніку літературну і наукову, критичні розбори нових книжок і бібліографію книжок та видавництв наукових.

«Житє і слово» коштуватиме в рік 5 гульд[енів] для Австрії, 12 рублів для Росії. Адрес редакції: Львів, Глибока ул., 7.

РУСЬКИЙ ТЕАТР

[I]

У суботу, д[ня] 21 цього місяця, руський театр поставив драму Карпенка-Карого «Безталанна». Це, власне, переробка відомого у нас твору «Хто винен». Вистава пройшла дуже добре, але публіки було дуже мало. Натомість у неділю, 22-го цього місяця, коли вперше поставлено комедію М. «Крути, та не перекручуй»*, глядачів було стільки, що багато людей через брак місця змушені були повернутися від каси. Вистава пройшла дуже добре.

[II]

У вівторок, д[ня] 24-го цього місяця, поставлено комедію п. Янчука* «Вихованець». Твір цей надзвичайно симпатичний, продиктований теплою любов'ю до народу і його освіти. З його змістом ми познайомили читачів уже

давніше, тому не будемо його повторювати. Щодо гри артистів у цій виставі, то вона не викликала жодних претензій. Особливо добре відіграли свої ролі пані Осипович і панна Фіцнер*, панове Підвисоцькі, Стечинський і Янович. Глядачів і цього разу було мало, скандально мало.

[III]

У понеділок замість запланованої мелодрами «Підгіряни» вдруге поставлено оперету Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм». Глядачів було дуже мало. Головні ролі в цьому творі — старого козака і його молодої дружини — і цього разу виконали п. Концевич* і панна Фіцнер, і виконали чудово, за що публіка нагороджувала їх спів оплесками і викликали після кожної дії. На честь акторів і актрис руського театру коштом «Руської бесіди» відбувся минулої неділі увечері фуршет у ресторані «Народної торговлі», що завершився танцями у залі «Руської бесіди». На фуршет прибув увесь персонал театру, голова «Руської бесіди» д-р Савчак*, члени виділу цього товариства, значна частина глядачів мистецької комісії та інші русини. Перший тост виголосив д-р Савчак на честь акторів і актрис, які попри кризу, що переживає цей театр, тримають руське мистецтво на відповідній висоті і докладають усіх сил, аби підтримати руську сцену. Далі випито за здоров'я директора театру п. Гуляя*, провідних авторів українських драм Кропивницького, Карпенка-Карого і галицького д-ра Івана Франка, за здоров'я пань, котрі прибули на фуршет, панів д-ра Савчака, Вахнянина та інших. Забава затягнулася до пізньої ночі.

[ІЗ УСТ НАРОДУ]

Розпочинаючи в «Житті і слові» друкувати матеріяли, записані із уст народу, ми дуже добре бачимо тісні границі, які дає нам періодичне видання з так широкою програмою для публікації тих матеріалів, тісні в порівнянні з величезним багатством того, що є записано у нас і у других збирачів, і того, що ще можна і слід би записати, особливо в Галичині, на Буковині і в Угорській Русі. Ми знаємо добре, що публікація тих матеріалів в «Житті і слові» може бути тільки часткова, і для того думаємо, що треба нам публікувати їх з вибором, налягаючи поперед усього на матеріали, досі найменше збирані (казки, легенди, анекдоти, місцеві перекази), на мотиви і варіанти, досі незвісні, і зводячи при них систематично все, досі надруковане до даної теми. Задля тісних рамок нашого видання нам приходиться здержатися з друком нашої збірки галицько-руських приповідок, що досі обіймає около 15 000 н[оме]рів, т. є. майже тільки, що збірка Номиса, котрою обнята вся Русь-Україна. Збірка наша в головній часті вже впорядкована, матеріал порівняний з тим західноевропейським, що зведений у величезнім ділі Вандера* (K. Wander, Sprichwörterlexicon, 5 томів), та все-таки до неї ще треба приложити досить праці, поки буде зовсім готова до друку. Всіх прихильників нашої народної словесности, котрі або мають можність записувати з уст люду, або мають в руках збірки творів нашої усної словесности, просимо дуже присилати нам свої записи для використання. Не потребуємо й додавати, що для матеріалів того роду вживаємо правописі, котра найдокладніше з усіх, досі вживаних, може віддати всі відтінки народної діалектології.

Пісні народні

І. Співанки, співання, голос

№ 1. Ізродили виногради ай попід садочок;
Заспівали два янгели в небі співаночок.
Ми ще таких співаночок нігде не чували:
Сам Сус Христос на престолі співанки складає.
Із суботи на неґілю стала темна нічка,
Ой горіла на престолі мальована сьвічка.
Ой сьвічечка догарає, а зірничка сходит,
А пречиста Ґіва-Мати до церкви приходит.
Прийшли уни бай до церкви, Богу си молили,
Перед ними райські дверці сами си втворили.

№ 2. Кобим такий голос мала, як співати вмію,
Тримав би ні мій миленький лишень про неґілю.
Кобим влікі хліб не пекла, а взимі не пряла,
Я бим свому миленькому красно заспівала.

№ 3. Співав би я співаночки, та коби-то вдати,
А то чуджа сторононька, будуть сі сьміяти.
А то чуджа сторононька та й чуджії люде,
А як не вдам співаночки, встидно міні буде.

№ 4. Ой співаче, співаченьку, то співати вмієш!
Чому тогди не співаєш, як ізголоднієш?

№ 5. Ой де ж ти сі, дівчинонько, співанок набрала?
Попід гору високую на жито орала.
Ой де ж ти сі, дівчинонько, співанок навчила?
Попід гору високую жито волочила.

№ 6. Ой як я си заспіваю, два голоси маю,
Єден пущу по дуброві, другий по Дунаю.
Ой як я си заспіваю по-врізьки, по-врізьки,
Піде голос, попід колос аж на передмісьтьи.

№ 7. Співаночки мої любі, де ж я вас подію?
Збирав єм вас в лісах, горах, по полю розсію.

№№ 1 і 2 отсієї збірки записані Марією Гамораківною в с. Ясенові* пов[іту] Городенського від Івана Ганущака в р. 1890, решта записана мною в с. Нагуєвичах* пов[іту] Дрогобицького. В збірці п[ані] М. Гаморак до пісні № 1 при-

плетений ще ось який кінець, очевидно, попсований вирівок з иншої пісні, як і взагалі весь № 1 якийсь поплутаний:

Аж ксьондз увішли до церкви молитися.
«Десь тут був дяк та й паламар!»
Дяк пішов бай до міста, паламар — до млина,
Стоїт церква неметена, велика провина.
Я на того бай дяченька нагію, нагію:
Буде церква заметена на другу негілю.

До № 6 додам, що «по-врізьки» походить від Уріж* або Уроже, село сусіднє до Нагуєвич. Се натякає на те, що майже кожде село в нашім краю має свої спеціяльні коломийки і осібні до них мелодії. На коломийки, що говорять о піснях і співанні, звернув увагу проф. Сумцов у своїй статті о коломийках* («Киевская старина», 1866, март), бачачи в них доказ великої творчої сили і самосвідомости галицько-руського народу, тим більше, що деинде таких пісень в устах народу нема. Лихо тільки, що проф. Сумцов при сьому зсилається переважно на коломийки зі збірки о. Щасного Саламона («Коломийки и шумки, собралъ Счастний Саламонъ», Львовъ, 1864), передрукованої в великій збірці Головацького («Народные песни Галицкой и Угорской Руси», Москва, т. II, ст. 739—841), а збірка та в значній часті складається з пісень, скомпонованих самим о. Саламоном, і власне пісні, приведені проф. Сумцовим, переважно належать до ряду таких фабрикатів. Взагалі збірка о. Саламона мусить бути виключена з ряду етнографічних видань, відповідаючих вимогам науки. До № 1 додати ще треба, що укр[аїнські] перекази про походження пісень від якихось надприродних істот находимо у К у л і ш а, «Записки о Южной Руси», т. II, 36, у Ч у б и н с ь к о г о, «Труды», I, 24.

II. С м е р т ь б о г а ч а

Оре богач на пшеничку голубими воли;
Гадав богач, що не зийде на біду ніколи.
Узьила си пшениченька на кукіль зводити;
Ой взьив богач помаленьку на біду сходити.
Богачеви нима біди, в богача корови,
Гадав богач, що не буде вмирати ніколи.

Гадав богач, що не буде ніколи вмирати,
Та прийшла смерть та й до него, взяла потинати.
«Іди-ко ти, грішна смерти, не ближ-ко си 'д мині!
Ой є в мене стадо коней на панські долині».
А смерть того не питає, взяла потинати, —
Узяв богач свої слуги по сусідах слати.
Положили богачика на тисові лави,
.....
Та й узьили богачеви на подзвін дзвонити, —
Посторонкі не дают си, каже, в рукі взити.
Пірвали си посторонкі, попукали дзвони:
Такий, брате, богач грішний, Господи, борони!

Записала Марія Гамораківна від Параски Нашенко в с. Трійці* Снятинського пов[іту] в р. 1887. Ся пісня — відгомін дуже розширеної в староруській літературі повісти про Аніку-воїна, звісної у нас більше п[ід] з[аголовком] «Казка про лицаря і смерть». Її розширення в европейській книжній словесності показав проф. Тихонравов (Н. Тихонравов, «Повѣсть о прѣніи живота съ смертью», Летописи русской литературы и древности. Москва, 1859, т. I, стор. 183—193). Южноруський текст повісти «О чловеци и смерти» з рукописі XVIII в. буде надрукований в одній з дальших книжок «Життя і слова»*.

III. Лукіян Кобилиця

Казали нам дипутати, шьо нам гаразд буде,
Збунтували всю громаду, комісія буде.
Збунтували дипутати цілую громаду,
Самі пішли до маршевки (?) усіма по раду.

Ци ви чули, люде добрі, за такі побліки,
Шьо написав Кобилицьи з маршевков супліки.
Ой як уни написали, дали до кризенту, —
Іде воська в Путилову аж пів риґіменту.
Будуют си у Чернівцех три доми новії,

Там сідлає пан староста коні воронії.
Ой осідлав пан староста коні воронії,
І віводит в Путилову ще три кумпанії.
Ой віводит в Путилову, вже си зглідували,
Молодиці йик то вчули, всі си позбігали.

Суха верба, суховерха ни хоче родити;
Пішло восько аж у Плоску Кобилицю ймити.
Ймили ж уни Кобилицю, супліки читали,
Катували біле кіло, водов відливали.
Ой звйизали Кобилицю міцними линвами,

Провадили у Сторонец з острими шаблями.
Куєт, куєт зазуленька з долішного кіньця;
Провадили Кобилицю до старости-німця.
Староста потрокол (sic!) пише, мандатор питає,
А Базилько Кобилицю буком потьигає.

Заревіли сірі воли, молодиці мліют,
Джурджуван, то пан великий, нічого ни вґіют.
Ой Джурджуван, то славний пан, ціла 'го
Вижницьи,
Зажурив си у неволи батько Кобилицьи.
Колис хоків, Кобилице, з жінков ґаздувати,

Було не йти у Сельитин людий бунтувати.
Із-за гори високої зазоряли зорі;
Поховали Кобилицю у міські Гуморі.
Куєт міні зазуленька конец Рапучила;
Ой уже си Кобилиці співанка скінчила.

Пісню сю на просьбу д. Олександра Колесси записав від старих людей молодий письменний гуцул Волошинюк у с. Сергіях на Буковині від тамошніх старих людей. Лукіян Кобилиця був послом на сойм конституційний 1848 р. у Відні, відтак восени того ж року зчинив розрух у буковинській Гуцульщині, був арештований і суджений у Чернівцях. Докладніша розвідка про нього буде опублікована в «Зорі»*. Із пісень, котрі про нього згадують, досі звісна тільки одна в збірці Купчанка* («Записки Юго-Зап[адного] отд[ела] Имп[ераторского] русск[ого] Геогр[афического] общ[ества]», Киев, 1874, т. II, ст. 555 до 556). Для пояснення пісні ще кілька уваг. Рядок 6: Кобилиця вніс восени 1848 р. до Кромержа* петицію о сполучення Буковини з Галичиною і о урегульовання буковинських відносин. Ряд[ок] 7: кризент — мабуть, Kreisamt; д. Колесса догадується, що се Кромериж. Ряд[ок] 13: зґлідуватися = стати в ряди, з нім[ецького] in Reih und Glied. Ряд[ок] 16: Плоска* — рідне село Кобилиці. Ряд[ки] 17—18: На ділі військо

в р. 1848 не зловило Кобилиці в Плоскій. Він здужав утекти в гори і держався там ще цілу зиму, а тільки весною 1849 р., коли горами задумав перебратися на Угорщину і зайшов в Жаб'ю* до знайомого уніятського священика, той віддав його в руки стражникам фінансовим. Сцени кровавих екзекуцій, описані в пісні, пришпилені сюди, мабуть, з инших подій і навіть з давнішого часу, ім[енно] з р. 1843. Ряд[ок] 26: Джурджуван — поміщик, властивець многих сіл у русько-кімполунгськім повіті. Пісня натякає на те, що військова екзекуція проти Кобилиці вирядженa була головно на налягання поміщиків. Ряд[ок] 30: Сельитин — село близько Сторонця і Плоскої. Ряд[ок] 32: Після инших звісток Кобилиця похований у Вамі. Його засудили були на виселення з Плоскої. Ряд[ок] 33: Рапучило — гора в Сергіях, півмилі від Сторонця.

[ДРІБНІ ВІСТІ ЛІТЕРАТУРНІ]

KARL STANGE. Die christlische Ethik in ihrem Verhältniss zur modernen Ethik: Paulsen*, Wundt*, Hartmann*. Göttingen, 1893. Суперечність між християнською етикою, опертою на догмі, і сучасною гуманістичною етикою, опертою на потребах людини, суспільности, людськости, чимраз виразніше відчувається широкими кругами інтеліґентних людей. Автор отсеї розправи габілітаційної зводить у купу і розбирає етичні погляди трьох найвидніших нині мислителів німецьких. Як доповнення до сеї праці назвемо ще дві статті, поміщені в Гільґенфельдовій* «Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie» (1893), а іменно М. Маасса «Bibel und Koran, verglichen nach ihrem historischethischen Gehalte» і самого Гільґенфельда «Jüdische und christlische Nächstenliebe».

AD. HARNAK*. Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius. I. Th. Die Ueberlieferung und Bestand. Поки що звертаємо тільки увагу на початок сеї капітальної книги німецького професора і першорядного спеціяліста на полі патристики та догматики. Діло його, розпочате на широкий розмір, буде першою критичною і вповні науковою історією старохристиянської і післяапостольської літератури.

ERNST RENAN. Geschichte des Volkes Israel. Deutsche Ausgabe übers von Schaelsky. 1 und 2 Bd. Berlin, 1892—1893. Голосне діло Ренана, остатня велика праця сього знаменитого писателя, виходить також по-німецьки, на що звертаємо увагу всіх, хто, не владаючи французькою, бажав би познайомитися з сією будь-що-будь вельми інтересною книгою. Том коштує 3 г[ульдени] 60 кр[ейцерів].

Prof. Dr. HANS v[on] SCHUBERT. Die Composition des pseudopetrinischen Evangelien-Fragments, mit einer synoptischen Tabelle als Ergänzungscheft. Berlin, 1893. Віднайдені недавно уривки т[ак] зв[аного] Євангелія св[ятого] Петра витворили вже цілу досить обширну літературу на німецькій, французькій, англійській і італіянській мовах. Декотрі вчені, а особливо Гарнак, ставили се Євангеліе дуже високо, майже на рівні з канонічними; другі, як Робінзон*, Гарріс*, Цан*, а за ними й Шуберт бачать в нім популярний апокриф гностичного напрямку*. Праця Шуберта дуже старанна; для вияснення тексту він дуже пильно порівнює його з текстами Євангелій канонічних; щодо змісту і композиції бачить великий зв'язок між псевдо-Петровим євангелієм і апокрифами, що відносяться до Пилата (Acta Pilati і т. і.). Ми надіємось з часом докладніше поговорити про сю цілу літературу.

A. LESKIEN. Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slavischen Sprachen, Bd. I, Leipzig, 1893. Ся нова праця звісного славіста, без сумніву, зверне на себе пильну увагу всіх лінгвістів, що займаються питаннями протяжности (Quantität) і наголосу. Перший том містить три спеціяльні розвідки: «Протяжність поодиноких звуків у сербській мові»; «Відносини між наголосом і протяжністю звуків у двосложних первісних іменах» і «Відносини між наголосом і протяжністю звуків у приставках, уживаних для утворення пня при многосложних іменах».

MONTAGUE RODES JAMES. Apocrypha Anecdota. A collection of 13 apocryphal books and fragments new first edited from manuscripts. Cambridge, 1893. Се видання дуже інтересне і для тих, хто займається слов'янською апокрифічною літературою, бо в ньому находимо грецькі тексти деяких таких апокрифів, котрі давно звісні в слов'янських прекладах, а по-грецьки тільки тепер видані. І так, находи-

мо тут латинську переробку апокрифа «Visio Pauli» (грецький текст у Тішендорфа*, Apocal[ypses] Apocr[yphae], 34—60, старослов'янський у Попова, Библиографические разыскания, т. I). Перший раз являється тут грецький текст подорожі св[ятого] Зосими до земного раю, котрої слов'янські тексти давно напечатані. Яко повість подає д. Джемс також «Апокаліпсис святої Богородиці» — оригінал звісного і популярного у нас «Хождения Богородиці по мукам», апокриф, котрого грецький текст, і то дуже давній (з XI в.), опублікований був Срезневським в «Записках Петербурзької Академії наук». Дрібніших апокрифічних статей, поміщених у тій книжці, не будемо вичислювати.

[ХРОНІКА]. ВИСТАВА ЛЬВІВСЬКА*. З'ЇЗД ЛІТЕРАТІВ І АРТИСТІВ. ТОВАРИСТВО ФОЛЬКЛОРИСТІВ У ЛЬВОВІ. ФОЛЬКЛОРНІ ТОВАРИСТВА В ЕВРОПІ. НЕКРОЛОГИ. [Л. ГЛІБОВ, І. МАНЖУРА, В. АЛЕКСАНДРОВ, Й. РОЛЛЕ, С. ВЕРКОВИЧ, Ф. РАЧКІ, М. ГОРНИК, М. МАЛИНОВСЬКИЙ]

Вистава львівська. Д[ня] 1 іюня сього року буде у Львові отворена краєва вистава польсько-руська, для котрої робляться великі приготовання. Для нас важний буде тут особливо етнографічний відділ, котрий повинен подати докладний образ життя, праці, строїв, звичаїв і т. и. як польського, так і руського люду в Галичині. План етнографічної вистави, над котрою працює головно наш земляк проф. В. Шухевич, зачеркнений досить широко. Крім осібного павільйону етнографічного, вибудувані будуть для характеристики самої руської людности 4 хати: гуцульська, наддністрянська (з околиці Комарна*), подільська і поліська (з околиці Сокаля*). Кожда хата враз з приналежними до неї забудованнями покладена буде таким способом, з такого матеріялу, як се практикується в даній околиці і навіть майстрами з тої околиці. Кожда хата буде також прибрана в усі прилади і знаряди, які в хатах тих околиць звичайно находяться. Під час вистави в тих хатах поміщені будуть усілякі робітники з тих сторін, що займаються місце-

вими домашніми промислами: будуть прясти, ткати, робити килими, плести сіті, кошики, вишивати, варити страву і т. и. Серед тих хат стояти буде церков, будована гуцулами, в котрій устроєна буде вистава церковно-археологічна. Буде там старий іконостас з Крехова*, деякі образи з іконостаса богородчанського*, ризи, Євангелія, хрести і т. и. В доповнення всього того в павільйоні етнографічнім поміщені будуть такі річі, що не найдуть місця в хатах, як плани сіл, фотографовані види околиць і типів народних, мапи розселення людности, манекени в строях народних з різних сторін, предмети обрядові (вінки, писанки, гільце, прилади до витирання «живого огню» і т. и.), а также повна по змозі колекція літератури етнографічної, що відноситься до польського і руського люду. Про сей відділ вистави і його здобутки надіємося в свій час подати в «Житті і слові» докладне справоздання*.

З'їзд літератів і артистів польських має відбутися у Львові літом сього року під час вистави. З'їзд поділений буде на секції: літературну, журналістичну і артистичну, наради і реферати займуть 2—3 дні, а опісля відбудуться екскурсії. Для рефератів зголошено вже цілий ряд тем, між котрими є деякі інтересні і для нас, н[а]пр[иклад], про стан етнографії руської і польської, про популярну літературу руську і польську і т. и. В руських кружках давно вже висказано бажання, щоб і руcько-українські робітники пера могли при нагоді сеї вистави з'їхатися і бодай пізнатися особисто та обмінятися думками; вже се одно, без сумніву, причинилось би дуже багато до оживлення літератури і до нав'язання тепліших, товариських зносин між нечисленною ще у нас, а розкиданою по широчезних обширах пишучою братією. Та здається, що сі думки так і полишаться в крузі побожних мрій; бодай досі у Львові ніхто не подумав ані о зав'язанні комітету, ані о нав'язанні кореспонденції з позальвівськими людьми в цій справі. А прецінь здається, що такий з'їзд був би у нас не менше, коли й не більше потрібний, ніж у поляків, і ми певні, що навіть якби він випав і як скромно, був би дуже пожиточний.

Товариство фольклористів у Львові. Ще перед роком в кружку деяких поляків і русинів, що займаються етнографією і фольклором, повстала думка зав'язати у Львові то-

вариство для плекання тих студій. До комітету, що мав виготовити статут і підготовити заснування товариства, вибрані були: д-р Немилович, Кольбушевський, д. Рибовський, д-р Кл. Ганкевич, д-р Франко і ще декілька осіб. Статути товариства вже виготовлено, та справа чомусь пішла на відволоку. Є надія, що вона не застрягне, але буде доведена до діла. Товариство має намір не тільки заснувати спеціяльну бібліотеку і читальню, але також збирати і в міру можности публікувати матеріяли і студії етнографічні та фольклорні.

Фольклорні товариства в Европі. В доповнення до даних, зведених у статті д. Василевського, подаємо деякі подробиці про рух фольклорний в Европі після недавно виданого дев'ятого річника паризької «Société des traditions populaires». Річник сей — гарна книжечка, оздоблена множеством рисунків (емблеми на казочні мотиви, також ініціяли, а далі образки з давніх брошур та книжок, де представлено різні казочні та легендарні постаті, духи, гноми, феї, смоки, почвари, далі сцени з життя людового, дитячі забавки і т. и.), містить в собі насамперед спис товариств фольклорних, далі спис періодичних видань, посвячених фольклорові, спис музеїв етнографічних з коротким описом їх видань і того, що в них находиться, спис і адреси великого числа европейських і позаевропейських фольклористів, а в кінці спис спеціялістів по різним галузям фольклору. Є також портрети кількох фольклористів, в тім числі італьянців Анджело де Губернатіса* і Джузеппе Пітре*. При кінці находиться спис фольклористів і етнографів, що померли в рр. 1886—1893.

З товариств вичислені: у Франції 1 (Soc[iété] de Traditions populaires*, заложене 1886, видало досі 7 томів своєї «Revue» і 5 томиків «Annuaire», далі інструкцію і квестіонар для збирання матеріялів, справоздання про з'їзд фольклористів 1889 і заходиться коло видання «Загальної бібліографії переказів народних» і коло заснування свого музею), в Бельгії 1 (Société de Folk-lore Wallon, основане 1889 в Льєжі, видало в р. 1890 квестіонар, а від 1891 видає «Bulletin de Folk-lore»), в Іспанії 6 (крім поменших квестіонарів та недовговічних журнальчиків, видали 11 томів «Biblioteca de bas Tradiciones Espaniolas» та по смерти М. Мача-

до-і-Альвареса, що був душею сього руху в Іспанії, не дають знаку життя), в Італії 1, в Греції 3, в Англії 3, в Німеччині 2 (з них одно, засноване д. Фекенштедтом* на папері, не дає знаку життя), в Австрії 1 (і то дивним дивом наше Наукове товариство ім. Шевченка, котре досі з фольклором не мало нічого спільного), в Угорщині 3, в Росії 13, в Америці 2. Як бачимо з цих цифр, справоздання не може мати претензії ані до повноти, ані до рівномірности трактування: вже в самій Галичині можна було б виказати брак комісії антропологічної при Краківській Академії наук*, у Варшаві — брак товариства, що завідує фондом Мяновського, у Відні слід було, по аналогії з російськими, назвати Академію наук, Географічне товариство, Археологічне товариство, Етнологічне товариство (видає цінні «Mitteilungen»*), у Загребі слід було назвати Югослов'янську академію, в котрої органі опубліковано чимало важних причинків до фольклору; так само не слід було поминути й молоду Чеську академію наук і т. и. Журналів вичислено: у Франції 23, в тім числі багато не посвячених спеціяльно фольклорові, в Бельгії 5, в Італії 4 (поминено вельми важний і для фольклористів «Giornale storico della letteratura italiana»*, видаваний д.д. д'Анкона*, Компаретті* і Графом*, поминена й «Nuova Antologia», в котрій також попадаються статті по фольклору), в Іспанії 1, в Португалії 3, в Греції 1, в Румунії 1, в Англії 6 (поминено важну для фольклористів «Academy» і великі загального змісту місячники, як «Nineteenth Century» і др.), в Швеції 1, в Данії 1, в Голландії 2, в Німеччині 11 (поминено, крім місячників загального змісту, як «Deutsche Rundschau»* і т. и., також важні для фольклористів «Zeitschrift für germanische und romanische Philologie», «Vierteljahrschrift für romanische Philologie»*, «Philologus»* і такі характерні критичні видання, як «Göttingische Gelehrte Anzeigen», «Litterarisches Centralblatt»* і т. и.), в Австрії з Угорщиною 8 (слід би ще додати «Mitteilungen der ethnologischen Gesellschaaft» у Відні, «Rad jugoslovanske Akademie»* у Загребі, з руських названа одна «Правда»; слід би ще додати «Угро-русский листок», що містить інтересні фольклорні матеріяли; польські праці з обсягу фольклору бувають, крім часописів щоденних, також в місячниках «Przewodnik naukowy i literacki»*, «Przegląd polski» і «Przeg-

ląd powszechny», в Сербії не вичислено ані одного видання, але сказано загально, що майже всі сербські часописі публікують і фольклорний матеріял; слід було назвати хоч «Гласник српског уч[еног] Друштва»*; редакції трафилася неприємна помилка, що до Сербії причислила й Загреб з його академією; в Болгарії 2, в Росії 4 (є й «Киевская старина»), в Азії 10, в Африці 1, в Америці 5. Як бачимо, і тут до повноти і систематичности далеко, та все-таки зібрано велику масу цінних інформацій.

В рубриці о музеях подано короткі вісті про паризькі Musée d'Ethnographie і Musée Guimet*, а також про кілька музеїв провінціональних, в Бельгії про 5, в Італії 4, в Швейцарії 1, в Португалії 8, в Англії 1, в Голландії 2, в Швеції 1, в Німеччині 14, в Австрії 8 (з краківських названо тільки музей Баранецького*, а не названо музею Любомирських* і Чарторийських*; у Львові поминено музей Оссолінських, Народного дому* і «Просвіти»*, а названо неіснуючий музей Тов[ариства] ім. Шевченка*; в Празі поминено музей Напрстків*; у Відні поминено ц[ісарсько]-к[оролівський] Музей надворний природознавчий*, де є кількадцять залів, посвячених етнографії, так само й Музей міський у ратуші*). При Болгарії трафилася редакції друга неприємна помилка, бо назвала болгарським Білград. В Росії вичислено музеїв 10 (поминено Рум'янцівський* і всі збірки петербурзькі), з Америки не подано ніяких спеціяльних звісток. Коли що, так ся часть річника вимагала б основної реформи і докладнішого трактования.

Безперечно, найцінніщою є та часть річника, в котрій подано назви, спеціяльність і адреси (не все, на жаль, докладні) більш як 1000 учених, що чи то виключно, чи оказіонально занимаються фольклором. В тім числі українським фольклором, виключно або почастно занимається около 30 людей; звісно, в тім числі є декілька таких, що колись опублікували одну якусь працю або одну свою чи не свою збірку, та зато нема таких, що втягають наш фольклорний матеріял до праць ширшого обсягу.

Некрологи. В остатніх місяцях слов'янська наука стратила кількох визначних своїх представників. Їтак, в Москві вмер проф. Тихонравов, про котрого подаємо обширнішу звістку. В Чернігові вмер талановитий і вельми симпатич-

ний поет український Леонід Глібів (роджений в 1827, умер д[ня] 29 жовтня ст[арого] ст[илю] 1893). Крім видного становища в українській літературі як поет ліричний, байкописатель і писатель для дітей, Глібів заслужився і коло фольклористики української, поміщаючи чимало фольклорного матеріялу в «Черниговском Листке», котрого був редактором в 60-ті рр.

Другу значну страту понесла українська етнографія зі смертю Івана Манжури* (родився 1851, умер 15 мая 1893). Покійний посвятив усе своє життя, повне несказаного горя і сумних пригод, на збирання матеріялу із уст народних. Між записачами етнографічного матеріялу на Україні йому належиться одно з чільних місць з погляду на совісність і точність записів, а також на многосторонність тем, на які він звертав увагу. Тільки мала частина зібраного ним матеріялу опублікована була досі в «Записках Юго-Зап[адного] отд[еления] Р[оссийского] геогр[афического] общ[ества]»*, «Малор[оссийских] преданиях и рассказах» і «Політ[ичних] піснях» М. Драгоманова*, в «Киевской старине», «Этнографическом обозрении»*, «Живой старине»*, «Степи»* і т. и., а також в окремій вельми цінній книжці «Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатериносл[авской] и Харьк[овской] губ[ерниях]», виданій харківським Филологическим общ[еством]*, котре по його смерті наслідило величезну силу його рукописних матеріялів.

Згадаємо тут іще про третю страту, яку понесла українська література зі смертю талановитого поета Вол. Александрова, лікаря військового в Харкові (род[ився] 1825, ум[ер] 25 дек[абря] ст[арого] ст[илю] 1893 р.). Покійний заслужив собі на добру пам'ять своїми гарними переспівами псалмів і перекладами деяких поетів російських та німецьких, драматичними п'єсами «За Немань іду» і «Ой не ходи, Грицю» та виданням двох томиків альманаху «Складка». В львівській «Зорі» опублікував переробки народних пісень про всякі ростини, птахи і риби, але ті, як він їх назвав, «епоси» не мають ніякої поетичної вартости.

Великою стратою для української історіографії треба признати смерть д-ра Йосипа Ролле (Dr. Antoni J.), що помер у Кам'янці-Подільськім (родився 1830 р. в селі Генрихівці, кінчив студії мед[ичні] в Києві). Покійний написав

довгий ряд монографій, не раз похожих на повістки радше, ніж на твори історичні, дуже часто забарвлених сторонничо, та все-таки цінних задля того, що в них він використував численні рукописні та архівні джерела, досі не визискані, маючи доступ до многих родинних архівів шляхетських на Поділлі, до котрих кому иншому нелегко дістатися. Оповідання його обхапують майже всі важніші моменти южноруської історії від XV—XIX віку і пересувають перед нашими очима довжелезний ряд фігур, що грали таку чи иншу роль в тій історії: військових, політиків, козаків, шляхтичів, чужоземців, жидів, навіть мужиків, гайдамаків. Особливо манили його постаті жіночі, котрих долю і недолю в бурливих перипетіях української історії він слідив і малював дуже живо і пластично.

В перших днях февраля вмер у Філіпополі голосний у слов'янськім світі Ст. І. Веркович. Родом босняк, він від 1856 р. стояв у сербській службі, як агент політичний висланий був до Македонії, щоб агітувати за Сербією. Там доля наткнула його на учителя сільського Ікономова в однім глухім селі в Родопських горах. Той Ікономов, гарячий болгарський патріот, начитавшися «археологічних» писань Раковського і др., задумав сотворити болгарський доісторичний епос, якого не має ні один народ в Европі. При помочі Верковича, а потім французького консула Дозона він і пустив у світ масу пісень, в котрих автентичність Верковича і Дозон твердо вірили і котрі найшли собі гарячих защитників також між поважнішими вченими (чех Гайтлер*, німець Флігієр і др.). Та більшість слов'янських учених (Пипін, Веселовський, Потебня, Ягич і др.) відразу віднеслась до відкритої Верковичем «Веди слов'янської» з сумнівами і недовір'ям. В р. 1876 Веркович переїхав зі своїми матеріялами до Петербурга, де часть пісень-фальсифікатів видав по-болгарськи і по-російськи, та на решту не міг найти накладця. В 1891 р. покинув Росію і переїхав до Філіпополя, де уряд болгарський виплачував йому по 300 фр[анків] місячної плати на прожиток.

Великою стратою для слов'янської науки треба признати смерть заслуженого президента Югослов'янської академії в Загребі каноніка Франя Рачкі*, звісного історика церкви югослов'янської і видавця многих важних доку-

ментів та пам'ятників югослов'янського письменства. Обширнішу біографію і портрет сього знаменитого вченого ми надіємось подати в слідуючій книжці «Житя і слова».

Так само велику страту понесли й лужицькі серби через смерть каноніка Михайла Горника* в Будишині (родився в Ворклицях в році 1838, студії кінчив у Празі). Горник виступив на літературне поле з поезіями, що здобули собі широку популярність, та опісля покинув поезію і віддався лінгвістиці та студіям лужицько-сербської народности в широкім значінні. Як член і президент Лужицької матиці* і довголітній впорядчик її «Часописі» він містив у ній довгий ряд своїх праць наукових, видав цінний словар лужицько-сербської мови, записував пісні і оповідання народні і т. и. Як чоловік він був надзвичайно правий і симпатичний і вмів своєю особистою добротою приєднувати численних приятелів не тільки для себе, але й для справи свого народу.

В кінці годиться згадати про смерть галицько-руського вченого і діяча, крил[ошанина] М. Малиновського, автора й видавця важних джерелових книг до історії южноруської церкви: Гарасевичевих «Annales ecclesiae ruthenae» і зложених ним самим «Kirchen- und Staatssatzungen». Пок[ійний] Малиновський довгі літа був офіціялом при гр[еко]-к[атолицькій] митрополітальній консисторії у Львові; яко такий писав багато куренд, меморіалів і т. и. До кінця життя був завзятим противником людової руcько-української мови в літературі.

FRIEDRICH S. KRAUSS*. BÖHMISCHE KORALLEN AUS DER GÖTERWELT. FOLKLORISTISCHE BÖRSEBERICHTE VOM GÖTTER- UND MYTHENMARKTE

Wien, 1893

Під кумедним заголовком і в досить кумедній формі вийшла інтересна книжка звісного збирача югослов'янських казок та пісень, автора кількох цінних книжок про югослов'янське звичаєве право і людові вірування і видавця фольклорної часописі «Am Urquell». Книжка отся посвячена «allen I- Ariern, Urbiermanen, Bankschlavisten, Anti-

schaemisten, Schmieritisten, Urchrowoten, Patentpatrioten, mit 1-m Worte den Sumsembachern» 1, причім автор в маленькій передмові додає, що зумзенбахці — жителі одного стирійського села, про котрих говорять, що коли в сусідстві воли в ярмі не хочуть іти, то беруть зумзенбахця, запрягають у ярмо і орють далі. Вже з сеї посвяти видно тенденцію книжки — висміяти застаріле намагання деяких учених до вишукування різних національних «духів», «народних святощів», «несфальшованих народних типів і світоглядів» і до творення таких же «праслов'янських», «прагерманських» і пра- тим подібних богів і цілих мітологій. На 150 сторонах своєї книжки приводить автор дуже показний ряд таких новомодних фабрикантів «чеських коралів» (так називаються скляні, т. є фальшиві коралі), набираючи їх не тільки зі слов'янських (переважно югослов'янських), але також і з німецьких лешвад.

Книжка ділиться на дві часті. В першій автор висміває (не залишаючи й глибшої, річевої критики) мітологічні вискоки та лінгвістичні фабрикати таких «прахорватів», як Курелац* і Павлінович, оповідає забавні історії сотворення і скасування галлійського бога Encina і німецької богині Onewaig (дістаєсь тут віденському професорові литовської граматики д-ру Мерінгерові), по чім автор переходить до здемаскованого Яном Карловичем фальшівника жмудських казок і вірувань д-ра Фекенштедта, товче в вступі мітологічний і лінгвістичний крам, нафабрикований звісним Рудольфом Фальбом (ще заким узявся «робити» землетрясення і проповідувати кінці світу), задержується довше при фабриці богів і духів хорватського професора Нодка Ноділа), згадує мимоходом про «Словенську Веду» померщого сими днями І. Верковича, сфабриковану учителем Ікономовим після програми, написаної ще 1859 р. болгарським патріотом Раковським*, характеризує коротко та з'їдливо метод етнографічних дослідів звісного «етнографа» Гопчевича, на чім і кінчиться перша часть книжки. В другій половині автор зводить свої спеціяльні, потрохи

[1] Пародійна гра слів, у вільному перекладі: Усім аріям, прагерманцям, банкславістам, антишемітам, шміритистам, приховатам, патентованим патріотам, одне слово, усім зумзенбахцям *(нім.)*. — *Упоряд.*

навіть особисті, рахунки з грацьким професором Креком*. Як звісно, в р. 1887 вийшла другим, значно побільшеним виданням книга проф. Крека «Einleitung in die slavische Literaturgeschichte». Д-р Краус написав на сю книгу рецензію для Кохової* «Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte und Renaissanceliteratur», проти котрої проф. Крек вважався змушеним виступити з острою реплікою, та такою острою, що видавець і накладник часописі не зважились її видрукувати. Кох предложив Крекові надрукувати другу рецензію від иншого вченого, котрого Крек сам вкаже, та Крек на те не пристав, підсуваючи Кохові, що не хотів напечатати його відповіді з якоїсь особливої ласки для Крауса. Отся історія послужила основою до написання другої части книжки д. Крауса, про котру тут говоримо. Нема що й казати, що тепер д. Краус розбирає книгу проф. Крека далеко остріше, ніж в рецензії. Немилосердно висміває він особливо ненаукову ідеалізацію замерклої праслов'янщини, запальчиве творення мітів і богів там, де їх зовсім нема. Не входячи в дальші подробиці, замітимо, що ся друга часть книжки д. Крауса видаєсь нам слабшою від першої і робить потрохи прикре враження. Множество дигресій і скоків у різні боки, жартів та дотиків, держаних в дуже балакучім способі, шкодять вражінню цілости, не роблячи через те книжки ані більш популярною, ані більш цікавою. Ну, та се питання стилю, котрий, як звісно, є випливом темпераменту і смаку автора, а de gustibus non est disputandum [1]. Для починаючих фольклористів книжка ся яко осторога перед мітологічними та лінгвістично-філософічними манівцями може бути дуже корисна.

КОШУТ * І КОШУТСЬКА ВІЙНА

Смерть і величаві похорони Лайоша Кошута звернули на нього увагу всієї Европи, відсвіжили в пам'яті нових поколінь ті події, котрих покійний був свідком, а в значній мірі й творцем. Що з Кошутом зійшла в могилу незвичайна постать, одна з характерних історичних постатів XIX віку, —

[1] Про смаки не сперечаються *(латин.)*. — *Упоряд.*

сьому ніхто не заперечить. Що в своїм ріднім краю ім'я його тішилось величезною популярністю, було навіть стягом особного сторонництва, прозваного незалежним, що кожде його слово приймалося там його прихильниками як оракул, а навіть противники мусили з ним числитися, — се також звісні речі, а власне похорони і сполучені з ними розрухи та політичні демонстрації дають на се найліпший доказ.

Та чи по своїй діяльності, по своїм ідеалам Кошут справді належить до перворядних постатів у історії нашого віку, таких як Гарібальді*, Мацціні* і др., з якими так часто любить порівнювати його мадярська національна гордість, — се друге питання, на котре тільки основна історична критика може дати відповідь. Інтересний суд про особу і вдачу Кошута видав австрійський історик Кронес*: «Kossuths ehrgeizige Allgeschäftigkeit liebte die Extreme und sonnte sich immer an dem Beifalle der Menge. Er fühlte radical, er war kein politischer Komödiant, aber er wollte ewig bewundert, vergöttert sein überall und in Allem herrschen; ein grosses Talent, ein politischer Virtuose, aber kein politischer Charakter; ein oratorisches Genie, aber ein dilettantenhafter und dabei selbstsüchtiger Staatsmann» [1] (Fr. Krones, Geschichte der Neuzeit Oesterreichs vom achtzehnten Jahrhundert. Berlin, 1879, стор. 680). Позаяк діяльність політична Кошута тяглася аж до остатніх хвиль його життя, а його політичний заповіт вибігає геть-геть у будуще, так що мадяри навіть не можуть зважитися тепер його опублікувати, для того на таку критику, якої б треба для оцінки сеї діяльности, не швидко ще, мабуть, прийде час.

І ми не будемо пориватися на критику, а піднесемо хіба той факт, що Кошут і найважніша доба його життя — його диктатура в Угорщині від апріля до сентября 1849 р.* — загально звісні і нашому народові і живуть безсмертно в чис-

[1] Через свою всечасну марнославну метушливість Кошут любив екстреми і завше грівся в променях свого успіху серед мас. Він був настроєний радикально, він не був політичним комедіантом, але прагнув вічно дивувати, всюди бути обожненим і в усьому панувати; великий талант, політичний віртуоз, але зовсім не політичний характер; ораторський геній, але дилетантський і при цьому одержимий самолюбством державний муж *(нім.)*. — *Упоряд.*

ленних піснях народних. Правда, сам Кошут і його диктаторська діяльність не находять в народі нашім симпатії і пісні ними не дуже подрібно займаються, звертаючи натомість головну увагу на саме поборення угорського повстання при помочі російського війська. Сей факт, що цар російський вислав велике військо на поміч нашому цісареві, сам перехід того війська через наш край і пам'ятна битва під Коморном, властиво під Мішкольцом 25 июля *, — отсе головні епізоди тої невеличкої епопеї, що в устах нашого народу зложилася довкола особи Кошута. Бажаючи і від себе кинути грудку землі на свіжу могилу угорського екс-диктатора, ми зібрали ті пісні — все, що могли найти друковане і значне число рукописних відмін, і подаємо тут в систематичнім порядку з деякими своїми увагами.

Та поки перейдемо до пісень, годиться згадати про один урядовий документ, друкований по-руськи, котрий, певно, мусив причинитися до спопуляризования імени Кошута і його головних товаришів серед нашого народу.

Бувши зимою на початку 1892 р. в с. Ботелці Вижній * Турчанського пов[іту], найшов я там між иншими старими паперами, перехованими в церкві, один доволі рідкий, бо досі ніякому бібліографові не звісний, руський друк, котрий, думаю, не лишнім буде тут передрукувати не тільки як бібліографічний куріоз, але й для його історичної стійности.

Є се піваркуш білого паперу, формату більшого від того, який тепер уживається до писання (давній «канцелярійний» папір), задрукований тільки з одного боку великими кирильськими буквами, без означення місця і року друку. Зі змісту ясно, що побачив він світ Божий у Відні під кінець 1849 року по упадку повстання угорського. Карта ся — не що инше, як лист гончий (Steckbrief) австрійського уряду за головними провідниками угорського повстання Кошутом, Пульським*, Мадерасом і Таузенауом. Опублікування сього листа по-руськи свідчить ясно о тім, що уряд австрійський дуже добре тямив про існування русинів в хвилях, коли йому було сього потрібно. Факт, що екземпляр листа переховався в церкві гірського села Ботелки, що лежить на самій границі угорській, а у Львові і в других центрах галицько-руського ду-

хового життя остався незвісний, свідчить о тім, що власті австрійські там тільки його роздавали урядам громадським, де можна було надіятися спіймати ненависних провідників повстання, котрі по капітуляції під Вілягош, як звісно, встигли перекрастися на територію турецьку *, а відтам на захід Європи.

Ось дословний текст сього інтересного історичного документу з захованням правопису, мови і інтерпункції:

Описанїѧ примѣтъ.

«КОШУТЪ. Лѣтъ маєтъ 42, ростꙋ тонкого, около 5 шꙋховъ 5 цалꙋвъ высокїй, маєтъ волосы каштановатїи т. е. свѣтлобꙋрїи долгїи кꙋчерѧвїи, гꙋстый хорошїй вꙋсъ, котрый кончитсѧ въ острїи коньцы (!) клочковато, и есть до гори (sic) подкрꙋченный, маєтъ также мꙋцнїй такъ называємый колїє грекъ, закрꙋченный до середыни (sic). Подбородокъ оголенный и безъ бороды, очи велыкїи (sic) и голꙋбїи маютъ мылое, смиренное выраженїе, але ѩкъ говорить, то стаютсѧ живими и огнистими (sic). — Лице продолговатое, блѣдое, носъ также продолговатїй, але регꙋлярный; органъ въ мовѣ чистїй и полнозвꙋчнїй, въ ходѣ спокойный и головꙋ исклонѧєтъ на бокъ, а рꙋки такъ носитъ, ѡо ними або розмахꙋєтъ, або ихъ передъ собою складаєтъ. — Во всѣхъ своихъ порꙋшенїѧхъ есть Кошꙋтъ спокойнїй, безъ пристрастїѧ, але въ мовѣ стаєтсѧ дꙋже живимъ и дѣйствꙋєтъ рꙋками. Выраженїе лица его въ спокойномъ состоѧнїи есть терпѧщое и объявлѧєтъ оунылость, т. е. меланхолїю. Зымою (sic) и лѣтомъ носитъ Кошꙋтъ воротникъ, т. е. колнѣръ отъ сорочки, вывернꙋтїй на атилѣ.

ПУЛЬСКІЙ. Тонкого ростꙋ, 5 шꙋховъ 4 цали высокїй, лице его продолговатое, волосы чорнїи, вꙋсъ рѣдкозаросліи мѧгкїй, а на томѣсть гꙋстозарослаѧ велыкаѧ (sic) борода, носъ горбатїй, чело высоке, очи бꙋрїи, огнистїи, але на головѣ волосовъ мало и рѣдко. — Въ ходѣ на передъ похиленїй, носитъ Пꙋльскїй лѣвꙋю рꙋкꙋ найбольше на спинѣ подъ кафтаномъ. Лѣтъ бꙋдетъ около 30, органъ въ мовѣ слабый, и такъ ѩкъ ѩкого хоровитого человѣка.

МАДЕРАСЪ. Єсть малый, крѣпкїй, але не дꙋже въ тѣлѣ, маєтъ чорножолтое лице, оумѣренній носъ, гꙋстїи бровы; малыи, колючїи, бꙋрїи очи, гꙋстꙋю чорнорыжꙋю бородꙋ на цѣломъ лицѣ, котраѧ збѣгаєтъ въ долинꙋ кон-

чисто и есть особливе примѣтна; М а д е р а с ъ волосы на головѣ, котри сѫть гѫстїи и цетинисти, носитъ дѫже коротко остриженїи [едва полъ цала долгїи] и цеткою до гори подчесани, дла чего и чело его и такъ высоке есть цѣлкомъ вольне. Въ лѣтахъ около 42, а найбѫльше 45 лѣтъ, органъ въ мовѣ крѣпкїй, а часомъ крикливїй, въ постѫплениї холодный, а въ обхожденїи сѫхїй, производитъ сей человѣкъ непрїятное впечатлѣнїе на каждого, ибо изъ всѣхъ его рысовъ оказываетса злобность, але въ особливости легко его познати по его бородѣ и по фризѫрѣ.

Др. ТАВЗЄНАВЪ. Маетъ 35 до 40 лѣтъ, ростѫ малого подсадковатого, шырокоплечистїй, довольно въ тѣлѣ, маетъ полное широкое лице, жолтаво блѣдый цвѣтъ т. е. церѫ на лицѣ, короткѫю, широкѫю шыю, горбоватый носъ, чорнїи гладкїи волосы, ниское стѣсненное чело, чорнїи очи, гѫстїи чорнїи бровы, регѫларный ротъ, зъ мало закоченними гѫбами, маетъ гѫстѫю чорнѫю бородѫ, котрѫю бѫвъ обголивъ неоставивши такъ только короткїи фаворити. Въ найпослѣднѣйшемъ времени носилъ также и вѫсъ. Личнїи его рыси сѫть правдиво орїенталнїи. Тримаетса просто, а ходитъ дѫже тихо. Т а в з е н а в ъ говоритъ чисто по нѣмецки, а опричь того превосходно добре по англески и по французки.

Звісно, уряд не ограничувався тим, що по упадку повстання видав і велів опублікувати по гірських селах руський лист гончий за Кошутом. Під час самого угорського повстання селянам у горах пограничних з Угорщиною велено було держати сторожу, робити засіки в лісах і організувати оружні патролі по горах, бо угри кілька разів заявляли охоту впасти на галицьку територію. І справді, поменші відділи повстанців угорських раз у раз впадали до Галичини, хапали худобу, а то й людей на свій бік і робили всякі пакості. Про се говорить ось яка гуцульська пісня:

№ 1

Тісарь письма розсилает помижи руснаки,
Шьоби собі свої села добре вартувати.
Аби собі дубелтові варти уложити;
Та бо тісарь войська віслав веньгра пригрозити.

(Г о л о в а ц к и й, Нар[одные] песни, II, 461; дальше приточена пісня зовсім иншого, апокрифічно-моралізуючого змісту.)

Взагалі треба сказати, що Гуцульщина витворила найбільше пісень про Кошута і що найбільше звісних нам варіантів, власне, відтам походить. Слідуюча пісня оповідає про ціле угорське повстання в зв'язку зі знесенням панщини:

№ 2. Вар[іант] А

1 А Господи милосерний, йик ми бідували,
2 А покисме ту паньшьину кьижко видбували.
3 Слава Богу, же нам гаразд тепірь сесі літа,
4 Аже би наш тісарь здоров та й жив многі літа!
5 Бога просім за тісарьи шьо чьис, шьо години:
6 Нам паньшьину подарував, абих ни робили.
7 Бога просім за тісарьи сараки руснаки!
8 На тісарьи нагнівавси венґер та поляки.
9 Ай бо веньґер та й поляки біду наробили:
10 Тілко було в царьи землі, усю сколотили.
11 Ой Підгірьи спудилоси, шьо веньґер женеси;
12 Бога просім за тісарьи, тісарь не даєси.
13 Ой Підгірьи спудилоси, шьо нас веньґер зітне;
14 Бога просім за тісарьи, чей то тісарь зіпре.
15 Спудиласи уся Польшя, Польшя та й Иршава;
16 Та бо чей нас поратує сила москалева.
17 Веньґер руса ни бойивси, ни мав тої дійми,
18 Бо він ни чюв, шьо йде москаль вороними кіньми.
19 Того войська ни богато, лишь три міліони,
20 А йик ввійшли в Веньґершьину, стали на загони.
21 А лишь тілко московського веньґер войська збачив,
22 Йик загулив в загороду, окропом опарив.
23 Та бо москаль поправивси, заложив канони,
24 От так убив Веньґершьину, Господи, борони!
25 От так убив того веньґра, шьо лишь став, йик курка,
26 Вхопив собі товпу войська та й утік під турка.
27 А ґазетьи ни чьитаєм, ніхто то не чює:
28 Али ци го відав турок, ци він там ґаздує.

(Я. Ф. Головацкий, Народные песни Галицкой и Угорской Руси, Москва, 1878, Часть 2, 460—461.)

Кінцеві слова сеї пісні вказують на те, що вона повстала швидко по самих подіях, в ній описаних, коли ще незвісно було, чи Туреччина схоче видати Кошута Австрії, чи ні.

Вправді автор народної пісні признається, що «ґазетьи не читаєм», та все-таки факт виїзду Кошута до Англії в маю 1850 року* був такий голосний, що після того часу вже й гуцульський співак певно не міг би був над тим застановлятися, чи Кошут припадком не лишиться під турком ґаздувати.

Ся пісня, здається, не здобула собі поза Гуцульщиною ширшої популярности. В цілості ми маємо записаний тільки один її варіант. Та деякі куплети, вирвані з неї, розійшлися ширше, до них додавано нові або й давніші куплети, що відносилися до тої самої теми, і так повстали слідуючі два варіанти:

Вар[іант] Б

1 Шьо ми будемо робити, сараки руснаки,
2 Шьо на нас си нагнівали веньґри та й поляки.
3 Ой на нас си нагнівала Польша та й Аршава,
4 Але бо нам на помочи сила москалева.
5 Ой а Кошут не знав того, не знав тої дійми,
6 А він не знав, шьо йде москаль вороними кіньми.
7 А він собі змислив зраду, вчинив си, йик курка,
8 Узьив собі шкадрон войська та й утік пид турка.
9 А ми, люде православні, просім щире Бога,
10 Ой шьобисме видогнали біду вид порога.

(Уривок із довшої пісні, сточеної в купу з кількох мотивів, записаної в с. Криворівні Косівського пов[іту], гл[яди] Головацкий, Нар[одные] песни, III, 40, № 28.)

Як бачимо, в тім коротшім варіянті пропущено все, що відноситься до битви австріяків і москалів з уграми, а зато пам'ять народна добре вдержала факт запомагання угрів поляками. Остатній куплет, здається, вказує на ті самі «дубельтові варти», про котрі говорить № 1. Сей куплет, очевидно, старший від самої пісні № 2. Те саме треба сказати і про перший куплет слідуючого варіанта:

Вар[іант] В

Кажіт, ґазди, шьо я брешу, хоть си з мене сьмійте!
Нидалеко біда, ґазди, футко си надійте!
Шьо ми будемо робити, сараки руснаки,
Шьо на нас си нагнівали угри та поляки.
Ой на нас си нагнівала Польща та Варшава,

Уже ид нам підступає сила москалева.
А ми, люде православні, просім щиро Бога,
Щоби поміг відогнати біду від порога.

(В Криворівні Кос[івського] пов[іту]
від Данила Чуперчука записала Целіна Бурачинська 1885 р.)

Кінець сього варіанта інтересний тим, що москаль показується вже не помічником Австрії, а трохи чи не ворогом, котрого сила «підступає ид нам» і котрого люди повинні відігнати від свого порога. Така зміна пісні свідчить о тім, що подробиці Кошутської війни починають уже народом забуватися.

Швидко після упадку угорського повстання були зложені також слідуючі пісні про Кошута:

№ 3. Вар[іант] А

1 Сидит Кошут, сидит на високій драбині,
2 Пише листи, пише по Угорській краіні.
3 Ци на жалость, на жалость, ци на вельки зармуток?
4 Шкода, Боже, шкода, сесь Кошутів вербунок.
5 Кошуте, Кошуте, на што нас вербуєш?
6 Мало маш пінязи, чим нас вигодуєш?
7 Шкода, Боже, шкода і Кошута самого,
8 Што він утік, што утік із орсагу свойого.

(Головацкий, Нар[одные] песни, III, 132, № 67.
Не зазначено, де записана.)

М. Драгоманов, приводячи сю пісню («Нові укр[аїнські] пісні про гром[адські] справи», Женева, 1881, стор. 61), підносить, що вона була переробкою, що в ній «вояки-русини перевернули на Кошута пісню, котру давно вже співали про цісаря». Нам здається, що сі слова можна прикласти тільки до ст[ихів] 5—6 сеї пісні, а також до № 4, ст[ихи] 3—6, вар[іант] А; ст[ихи] 1—2, вар[іант] Б), та сама основа сих пісень є оригінально зложена по поводу Кошута, хоча не звісно, чи русинами, чи словаками. Також треба замітити, що пісні сеї, мабуть, не співали вояки; по своєму складу вона більше навіть жіноцька, ніж вояцька.

Другий варіант сеї пісні коротшого розміру («Сидит Кошут на високій драбині») і з пропущенням стихів 5—6 находимо у Г. А. Де - Воллана, «Угро-русские народ-

ные песни», С.-Петерб[ург], 1885, стор. 161, куди він узятий із П. А. Д е ш к а, «Народные песни, пословицы и поговорки Угорской Руси» (Записки Русского Географ[ического] общ[ества] по отд[елению] этнографии, т. I, 1867, стор. 675, № 13). Нема сумніву, що пісня ся повстала на угорській Русі, на що вказує сам розмір стиха, зближений більше до словацького, ніж до галицько-руського. Те саме треба сказати і про другу пісню, котру тут приводимо:

№ 4. Вар[іант] А

1 На кошуцькій горі червена застава,
2 Буде там виселa Кошутова глава.
3 «Кошуте, Кошуте, нащо нас вербуєш?
4 Мало хліба маєш, чим нас вигодуєш?»
5 «Буду я вас годувати ячміннов половов,
6 Буду я вас прогоняти каміннов дорогов».
7 Кошутові діти, чого ви плачете?
8 Згубив Кошут шапку [1], де ви ї знайдете?
9 Кошутова пані ходит по жебраню,
10 А Кошут добрий пан шиє торби на ню.
11 Кошутова пані дуже зголодніла,
12 По кавалок хліба руку витягала.

(Записав в Комарні Рудецького пов[іту] від Федька Парухи М. Єндик в 1888 р.)

Деякі інтересні доповнення до сього варіанту подає отсей коротший та, мабуть, ближчий до самих подій:

Вар[іант] Б

Кошуте, Кошуте, нащо нас вербуєш?
Малую країну маєш, чим нас вигодуєш?
Кошуте, Кошуте, не удавай пана,
Бо твоя ґвардія всюда розшарпана.
Кошутова жінка сідит засмучена,
Зі своїми дітьми в неволю втручена.

(З рукописної збірки, незвісно ким списаної десь у стрийських горах.)

[1] То ніби коруну веньґерську, що крільом не зістав (Примітка співака). —*[Іван Франко].*

Є се, оскільки знаємо, одинока пісня сього кругу, котра пустила парості і між польський люд. В році 1878 мені лучилося чути польську пісеньку про Кошута, котра, без сумніву, була переробкою повищої пісні руської. На жаль, я затямив собі з неї тільки два куплети, не мавши можности записати її в цілості. Пісня починалася так:

Ciężko zapłakała węgierska kraina;
Czy ją Bóg pokarał, czy se sama winna? [1]

Далі говорилося про «Кошутів вербунок», а при кінці був куплет:

Szubieniczka nowa stoi już gotowa,
Będzie na niej wisieć Koszutowa głowa [2].

Чи руська і польська пісні не мають спільного джерела в якій-небудь словацькій, на що вказують деякі словацизми в руському тексті (зармуток, застава-хоругов), — на се тепер, не маючи під руками збірок новіших словацьких пісень, не вмію відповісти.

Заким підемо далі, приходиться нам навести хоч би тільки для контрасту з повищими творами людової музи військову пісню, зложену в полку Нассау, що брав участь в війні 1849 року, і перейняту полковим духом, полковими поглядами на життя і історію. Пісня ся була друкована в «Зорі Галицькій» 1850 р., ч. 24 з д[ня] 23 марта. Руський патріот, що її записав від якогось урльопника, каже про неї, що її «співає полк Нассау на дуже відповідну своєму содержанію нуту», і просить читачів, щоб ласкавим оком проминули деякі її недостатки «зо взгляду на природного поету».

№ 5

Ой там в селі люде біжут, стают пред жовнєром:
«Ви від котрих, пане, вояк з червоним ковнєром?»
«Я від Нассау, — каже вояк. — Хочеш більше знати,

---

[1] Тяжко заплакала угорська країна;
Чи її Бог покарав, чи сама собі винна? *(польськ.).* — *Упоряд.*

[2] Шибеничка нова стоїть вже готова,
Буде на ній висіти Кошутова голова *(польськ.).* — *Упоряд.*

Піди в Відню запитайся, там можут сказати.
Нас і угри добре знали, добре нас почули:
Де но з пушок загукали, наші хлопці були.
Під Коморно цісар їде, перед Нассау стає:
Він нас пізнав в громах бою, він нас пам'ятає.
А там в лісі з-під Коморна було що глядати:
Стримит угрів хмара чорна, мают штурмувати.
Не даремно наших хлопців з Браумом там післали:
Три раз угри штурмом валят, три раз повтікали.
Шлік над'їхав та й віддає вдяки нашим зухом.
Око собі отирає, маха капелюхом.
Гай, то кождий, що но здолав, пхається до нього,
Чако підніс, віват волав, бо там було чого.
Під Сеґдином, коли прийшло наперед ступати,
Яблоновский нам закликав: "На баґнети, брати!"
Що то шанци! Вадят мало, коли зачне брати;
Що не впало, повтікало, лежали гармати.
Не одного з наших хлопців мама не зобаче,
Бо він лежит в чужій земли, вона дома плаче.
Котрий остав, тому жити, кожда донька знає:
Хто уміє врага бити, перше право має».

Поминаємо вже оригінальну мораль, котрою кінчиться пісня, а завважимо тільки, що лаври російських героїв при усмиренні угрів австрійський полковий бард зовсім попросту сховав до кишені, величаючи тільки своїх. Буде се затим трохи чи не найстарший щодо часу документ тої славної «австрійської невдячности», на котру так часто нарікають тепер російські політики і публіцисти. Завважимо, що пісня ся була друкована лат[инськими] буквами на осібній картці ще 1849 п[ід] з[аголовком] «Ja wid Nassau. Pieśń. Wiersz Gustawa Kleknera, muzyka Ad. Skrzeszewskiego». До руського тексту долучений був німецький переклад.

Зовсім не такими блискучими фарбами малює тріюмфи австрійського оружжя инший людовий співак, якийсь наївний і добродушний гуцул, котрий зложив спомини своїх особистих пригод у слідуючій пісні:

№ 6

Ой у поли в край-дорозі копана кирниці;
Ой їмили у чисарі Тимофія Гриці.
Ой йик єго, браті, їмили в зелені дубині:
«Війди, мамко Василихо, на дорогу д'мині!
Ой а війди на дорогу, старесенька бабо!»
«Ой не війду, мій синочку, бо я дуже слаба.
Ой не така-м, — каже, — слаба, а як-им омліла,
Як-им тебе, мій синочку, вйизаного вздріла!»
«Бувай же ми, моя мати, оттепер здорова,
Бо вже мене завтра гоньи аж до Яблонова».
Пригнали мі у Яблонів, кладут мі до міри,
Там си д'мині я збігали молоді жовніри.
«Який с тебе, ледінику, жовнір молоденький!
А жеби ти ба й не видів ні вітцьи, ні неньки!»
Ой стойила моя мати на Пруті, на мості:
«Коли війдеш, мій синочку, та до мене в гості?»
«Ой Біг знає, моя мати, й от коли я війду,
Бо я іду с товаришем на велику війну».
Ой йик прийшли-м бай на війну, зачьили-м стрільити,
Взьили си нам с товаришем слозоньки котити.
Ой приходит пан єднорал: «Шьо, хлопці, плачете?
Не бійтеси, жовнірики, чей ни погинете».
«Коли ж бо нам, єнорале, всю старшину вбили:
То тож бо нас, єнорале, як курей, займили!»
Йик пригнали під Коморно в високі косцьоли,
Ни дали нам три дни їсти ні хліба, ні соли.
Але прийшли три Кошути, взьилиси питати:
«Котрі мете, жовнірики, до нас приставати?»
«Але ж йи нас у косцьолі пйитдесьит і двісті:
Усі ж до вас пристанемо, лиш дайте нам їсти!»
Йик нам дали с товаришем попоїсти добре,
Займили нас с товаришем стояти у льогрі.
Зачьили-м си с товаришем із одним радити:
«Ци будемо утікати, ци будім служити?
Ой йик будім бай служити, ни добре то буде,
Мусимо ми й утікати межи свої люде».
Йик зачьили-м с товаришем з одним утікати,
То нас взьили с товаришем гадки пошибати:

«Ой йик же нас, побратимку, Кошут ізлапає,
Ей то то нас, товаришку, на мак порубає!»
Ой як же ми бай перейшли за свою границу:
«Узни же мі бай, Кошуте, три рази в г[узни]цу!»
Ой посію пшениченьку, зродила солома;
Кілько-м ходив с товаришем, то найліпше дома.

(В Космачі Косівського пов[іту] записав Мелітон Бучинський* в 1867 р.)

Переходимо тепер до найпопулярнішої пісні про угорську війну 1849 року і про поборення Кошута австрійським цісарем при помочі москаля. Я зібрав загалом 12 варіантів сеї пісні, друкованих і рукописних, записаних в різних сторонах нашого краю. М. Драгоманов («Нові укр[аїнські] пісні про гром[адські] справи», 62—64) цитує, крім того, ще 10 варіантів, з котрих деякі, може, тотожні з нашими (Реваковича з Дрогобича, гл[яди] далі № 7 вар[іант] Б). Вже з сього можна зміркувати, яке могуче враження мусили на наших людей зробити факти, розказані в тій пісні, і як живо ті факти ще й досі займають уяву народну. Коли попередні пісні звісні нам звичайно з одного-двох записів, з одної околиці, то сю справедливо можемо назвати загальнонародною, її співають майже всюди по Галичині, і то не тільки старші люди, зберегателі старовини, але також парубки й дівчата.

Натурально, що при такій популярності пісня ся в різних часах і в різних сторонах улягла різним переробкам: до неї приточували тут одно, там друге, викидали або забували одні куплети і дорабляли нові, а в кінці головну її основу переношено на инші, пізніші, факти, зовсім на розріз з історичною правдою. М. Драгоманов думає (op. cit., 62), що первовзір усіх тих варіантів «зложив зовсім письменний чоловік, котрий підладжувавсь до простих солдат». На сю думку ми не можемо згодитися. Порівняння нашої пісні з № 5, піснею справді полкового складання, показує наглядно, що наша пісня має зовсім инший характер. Певна річ, в різні варіанти нашої пісні вплетені також шматки полкових пісень або полкових ремінісценцій (полку шволежерів, Гартман, Маццукеллі *), та сі інтерполяції легко розпізнати. Не входячи в те, яка була первісна форма нашої пісні, ми по тим її текстам, які маємо під рукою, кон-

статуємо, що вона дійшла до нас в двох або трьох редакціях, схожих з собою щодо головного змісту, з відмінними початками. Перша редакція починає від війни італійської 1848 року*, згадує про виїзд цісаря до Кромержижу і про його лист до москаля, щоб ішов на рятунок, по чім описується побіди москаля над уграми. Друга редакція починає просто від кромеризького exodus'a [1], при чім про саму війну находимо в одних варіантах більше подробиць, в других — менше. В кінці третя, сводна редакція починає від характеристики панщиняних відносин у Галичині, по чім ex abrupto [2] переходить до Кромержижа і до московського походу на Угорщину. Пісні першої редакції я поставив напереді задля того, бо до неї належить варіант, найдавніше записаний і опублікований. Записав його А. Книгиницький* в Косівщині і напечатав у журналі «Галичанин»* 1863 р., кн. I, вип. 3.

№ 7. Вар[іант] А

Загадала Ниталія кісарика вбити,
Та хокіла усі гвери капслями палити.
А як прийшов пан Радецкий *, та не много радив,
За два, за три часи добрі Ниталію згладив.
Ішов, ішов та пан кісар з міста Кромержижу,
Бо він має на серденьку велику огризу.
Та не тмій (тому) огризу має, що нема що їсти,
Але тмій угризу має, шо не мат де сісти.
А він має їсти, пити, не приймає трунок;
Бо він пише до москаля: «Ставай на ратунок!»
Москаль єму відписує, що я піти — піду,
Міні нішо Веньґершини бит' лиш до обіду.
Шо би були удійили наші сапоньири,
Йик би не був прислав москаль свої каноньири?
А йик прислав своє войсько і свої гармати,
Аж тогди си врадували всі наші камрати.
Яке ж було файне місто, яке було ладне —
Йик уно си називало? От, відав, Комарне.
Яке ж було файне місто — муром наокола,
Ніхто єго би не розбив, лиш москаль Никола *.
Ой йик яли у Комарні кульками бриніти,

---

[1] Вихід, відхід; тут — відступ *(грецьк.)*. — *Упоряд.*
[2] Відразу *(латин.)*. — *Упоряд.*

Заплакали у Комарні і маленькі діти.
Ой йик яли у Комарні кульками свистати,
Зачьили си у Комарні мури розсипати.
Йик убили старий косьцьол і середну браму,
То вінесли перед воська біленькую фану.
А йик війшов старий веньґер, зачьив си просити:
«А даруйте, люде добрі, сьвіта, не будем си бити!»
А йик війшов старий веньґер, а впав на коліна:
«А даруйте, люде добрі! дам бутельку віна!»
«Ми не прийшли, ти, Кошуте, твоє віно пити,
Але прийшли-сми, ти, Кошуте, твоє житьи взьити».
Перебили-м бай Кошута, шьє коби то й Бима,
Тогди би нам, гей, камрати! Шьислива година!
Перебили ми Кошута, шье коби то турка!
Отак Кошут той утікав, йик з ліса вевюрка.

Вар[іант] Б

Зачьила сі Ниталія з нашим царьом бити.
Ладовані малі ґвери не хтіли палити.
Як над'їхав пан Радецький, не богато радив:
За дві, за три годиноньки Ниталію згладив.
Зачекайте, люде добрі, скажу новиноньку!
Зачинают поляченьки з цісарьом війноньку.
Цісарь стоїт на стороні, на тото вважає,
Же то бідні шваліжери в огни погибає.
«Уступайте ж, шваліжери, та й до ґліду свого,
Най ту та йдут вуланчики з нумеру чвартого».
Ой як прийшли вуланчики з нумеру чвартого,
Та виграли цілу Польщу цісарю свойому.
Як зачали я стріляти, куліма бреніти,
Заплакали у Коморнім Кошутові діти.
Фундовано, фундовано креміньом до кола,
Ніхто єго не розіб'є, як москаль Микола.
А виходит Кошутище на зелізну браму,
Та й виносит Кошутенько біленькую фану.
Та й кльикає Кошутище на свої коліна:
«Прошу я вас, вояченьки, на бутельку вина!»
«Ми не прийшли, Кошутище, твоє вино пити,
Йно ми прийшли, Кошутище, твоє житьи взьити».

(Записав Тит Ревакович в Дрогобицькім повіті в іюлі 1863 року.)

Як бачимо, тут в основу першого варіанта вставлено (ст[ихи] 7—12) уривок такої самої полкової поезії, якої specimen [1] ми вже бачили в № 5 і які ще побачимо в дальших варіантах. Історично вірна ремінісценція про уділ поляків в угорському повстанні (вар[іант] А знає навіть Бема *) тут розпалася в якусь війну Австрії з Польщею, причім улани (очевидно, русини) здобувають цілу Польщу для Австрії. Мені здається, що конфузію в сей варіант внесли власне події 1863 р. * В Дрогобицькім пов[іті], де був записаний отсей варіант, живе багато т[ак] зв[аної] шляхти ходачкової, котра тоді дуже інтересувалася повстанням і подекуди навіть провокувала хлопів, так що ті боялися, щоб стара Польща оп'ять не вернула. Се могло дати привід до вставлення в пісню слів о війні Польщі з нашим цісарем.

Із другої редакції нашої пісні три варіанти говорять іще про війну з уграми і Кошутом, чотири варіанти забули вже про Кошута і перенесли всю основу пісні (враз із російською поміччю!) на французів, а один варіант — на прусаків. Подаємо ті три групи під осібними нумерами:

№ 8. Вар[іант] А

Вітер віє, вітер віє, вітрец повіває,
Сідит тісарь на кріcличьку і думку думає.
Та не тую, каже, думку, йик би вино пити,
Але тую, каже, думку, йик би веньґра вбити.
Та написав цар до цара темненької ночи:
«Ти, москалю, славний цару, стань ми до помочи!»
«А я тобі стати — стану та й і піти — піду,
Нима міні веньґра бити, то лиш до обіду.
Та йик зішлю на долину кінноту, піхоту,
То від рана до обіду зроблю з них болото».

(Записано в Вижниці 1872 р.)

Вар[іант] Б

Недалеко наш цар сидит, лиш у першім крижу,
Носит наш цар на голові великую грижу.
Є шо їсти, є шо пити, не приймає трунок;
Пише наш цар до москаля: «Стань ми на ратунок!»

---

[1] Особливості *(латин.)*. — *Упоряд.*

А він єму вітписує: «Ой піду та й піду!
Нічо міні веньґра бити з ранку до обіду».
Ой повіяв буйний вітер я з гору, я з гору;
То так вібив москаль веньґра, як ціпом солому.

(Гр. Купчанко, «Песни буковинского народа», № 313, гл[яди] «Записки Юго-Западнаго отдела Имп[ераторского] р[оссийского] Геогр[афического] общества», т. II. Киев, 1875, стор. 553.)

Вар[іант] В

Ой поїхав наш пан цісар до ризу-Паризу,
Має ж бо він на сердечку великую грижу.
Та не того грижу має, шо нема що їсти,
Але того грижу має, нігде місьця сісти.
Є шо їсти, є шо пити, не приймає трунок;
А він пише до москаля: «Йди на поратунок!»
Москаль єму відписує: «Та й я піти — піду!
Міні ніщо венґра вбити лишень до обіду».
Ой шо ж тото тей за місто муром доокола?
Тей хто єго тей і розбив? То москаль Никола.
Ой як розбив ясний косьцьол тей середну браму,
Те й вінесли перед войсько біленькую фану.
А як війшов Кошутечок тей впав на коліна:
«Даруйте ми, люде, житє, дам вам пити віна!»
«Не прийшли ми, Кошутечьку, твоє вино пити,
Але-м прийшли, Кошутечьку, твоє житє взьити».

(В Стецеві пов[іту] Снятинського від Анни Васалиґи записала Марія Гаморак* в р. 1890.)

Перший з тих варіантів виглядає на вривок з більшої цілости; в третім уже видно перехід до слідуючої групи, а заразом зазначено ту стежку, котрою відбувся сей перехід: замість мало кому звісного Кромержижу співаки і співачки почали підставляти Париж, і таким чином увесь предмет пісні звільна переносився з Угорщини до Франції, особливо тоді, коли справді між Австрією і Францією прийшло до війни*.

№ 9. Вар[іант] А

1 Із-за гори, із-за ліса вітрець повіває;
2 Сидит цісарь у кріселку та й думку думає.
3 Не таку він думку має, щоби їсти, пити,
4 Але таку думку має, як би франца вбити.

5 Пише листи дрібненькії, як вдень, так і вночи:
6 «Ти, москалю, славий царю, стань ми до помочи!»
7 Москаль єму відписує, що я піти — піду!
8 Не маю що франца бити зрана до обіду».
9 Ой як вийшли жовніроньки на високу гору,
10 Розложили жовніроньки свою ясну зброю.
11 Ой як взяли канонєри кулями пускати,
12 Аж ся взяли французові мури розлітати.
13 Ой як вийшов старий француз та й впав на коліна:
14 «Ой прошу вас, жовніроньки, на бутельку вина!»
15 «Не прийшли ми, старий франце, твоє вино пити,
16 Но прийшли ми, старий франце, твоє житє взьити».
17 «Взьили житє, взьили житє, возьміт і здоров'є,
18 Най вам буде, жовніроньки, та й на безголов'є!»
19 Вбили франца, вбили франца, коби іще веньґра,
20 Тогди би ся називала Галичина теньґа.
21 Вбили веньґра, вбили веньґра, коби іще пруса,
22 Ой тогди би була славна Галичина руська!

(В Вербові зап[исав] В. Кам'янський, гл[яди] «Зоря», 1882, стор. 344.)

Вар[іант] Б

1—3 = 1—3; 4 = 4... як би француза забити
5 = 5... темненької ночи
6 Ти, москалю, солдаторе, стань ми до помочи!
7—8 = 7—8
9 Прислав москаль каноньири та й свої канони
10 Та й нашому Францішкови та й до оборони *.
11—12 = 9—10... каноньири (зам[ість] жовніроньки)
13—14 = 11—12... з канонів стріляти
15 = 13; 16 = 14... каноньири, напийтеся...
17—18 = 15—16
19 Допоможи, моцний Боже, француза забити,
20 Тогди підем в свої краї, будем ся женити.

(В Сапогові пов[іту] Гусятинського около р. 1880 записав Лев Василович* .)

Вар[іант] В

1—3 = 1—3; 4 = 4... франка...; 5 = 5... темненької ночи;
6 = 6; 7 = 7; 8 = 8... франка бити тілько до й обіду
9 = 9... каноньири; 10 = 10... каноньири

11 Ой як взьили каноньири куліма гудіти,
12 Аж заплакав старий француз та і єго діти
13 = 13; 14 = 14... каноньири
15 «Ой ми будем вино пити, будемо платити,
А за свою Украйну будемо сі бити».

(В Нагуєвичах пов[іту] Дрогобицького від Юлії Гаврилик* записав Ів. Франко в р. 1882.)

Вар[іант] Г

1 = 2... конець стола...
2 Та як того пса, француза воювати має.
3 Пише цісар до москаля карту опівночи:
4 = 6 Ти... будь...
5 «Ой я тобі, славний царю, до помочи піду,
6 Нам не стане двом француза зраня до обіду».
7 Стоїт Гартман в чистім поли та й сьи позирає,
8 Ой як наші уланчики марне погибают.
9 «Виступайте, уланчики, та із трону (зам[ість] трупу) свого,
10 Наступайте, гартманчики, з нумер девйитого!»
11 Наступили гартманчики, як чорненька хмара,
12 Узьила сьи підносити французькая фана.
13 «Вашьи фана червоная, а й а нашьи біла,
14 Напиймосьи, австрияки, по бутельці віна!»
15 «Нас тут віно не коштує, не будем го пити,
16 За нашого цісарика будем кровцю льльити».
17 Плачут мами за синами, жони за мужами,
18 А дівчата молоденькі за кавалєрами.

(В Корчині Стрийського пов[іту] в р. 1881 записав Павло Кирчів.)

Про варіанти сеї групи нема що багато говорити. Вони всі записані досить пізно. В вар[іанті] 4 в ст[ихах] 7—12 бачимо оп'ять вставку з полкової поезії, тим разом героєм являється стрийський полк Гартма́н. В вар[іанті] 3 цікаве те, що російські каноніри відповідають французові (Кошутові), що вони б'ються за свою Україну. І справді, російські війська, що в році 1849 ішли на Угорщину і між котрими було багато українців, пригадали руським мужикам у Галичині, що за кордоном австрійським жиють люди тої самої народности, що й вони, «тільки твердшої віри», як говорили наші люди.

№ 10

Ой сів цісар конець стола та й думки думає,
Як він того прусачиска звоювати має.
Пише карту до москаля серед опівночи:
«Ти, москалю, славний царю, будь ми до помочи!»
«А я тобі, явстрияку, до помочи буду,
Я не маю того пруса з рана до обіду».
Ходит гетман по болоню та й ся позирає,
Як ті бідні марцугелі загибают марні.
«Ой ідіт ви, марцугелі, до трупу свойого,
Наступили москальчики з нумеру пйитого!»
Наступили москальчики, як зоря ясная,
Вийшов, вийшов прусачиско, як хмара темная.
Ой вийшов той прусачиско, зачьив сьи просити:
«Ой ви панє австрияку, не будем сьи бити!
Ваша фана червоная, а нашая біла,
Напиймо сьи, австрияци, по бутельці вина».
«Ми сьи вина напіємо і будемо пити,
А за край свій, ва вітчину будемо сьи бити».
Щоби Польска погинула, поляки програли!
Іно мали по корові, і то їм забрали.
Плачут матки за синами, баби за хлопами,
Молодії дівчатойка за кавалірами.

(Записано в с. Кореници пов[іту] Перемиського.)

В тім варіанті, розуміється, звертає нашу увагу побожне бажання співака: «Щоби Польска погинула, поляки програли!» Чи не є і воно ремінісценцією подій, тривог і бажань 1863—[18]64 року? Додамо ще, що тут стрічаємо вставку про перемиський полк Маццукеллі (Mazzuchelli), прозваний нашими людьми «Марцугелі», при чім стереотипна картина тих вставок — один полк погибає в битві, а другий стає на його місце і доконує побіди — остільки тут відмінна, що полк перемиський не виндікує собі геройства і побіди, а власне, уступає з поля, щоб дати місце москалям. Всі ті вставки полкових споминів є остільки вірні історичній правді, що дійсно полки руські Нужан (в устах народних Лужан), Гартман, ціс[арські] шволежери, Маццукеллі, Парма, Стефан і Нассау належали до того корпусу, що в декабрі 1848 року під проводом генерала Шліка з

Галичини (через Дуклю) рушив на Угорщину і швидко випер повстанців з північних комітатів (гляди Franz Koczicka, Die Winter-Campagne des Graf Schlik'schen Armeekorps 1848—1849. Olmütz, 1850).

Остаєсь нам іще навести два варіанти т[ак] зв[аних] сводних редакцій нашої пісні. Одна у них, записана в Далешеві пов[іту] Городенського, вплітає оповідання про Кошута і війну 1849 р. в пісню про панщину і її скасування.

№ 11

Як настали давні пани, то й мід-вино пили,
А тогди ми лиш по дневи паньщини робили.
Як настали сесі пани, сесі варіяти,
Ми мусіли по штири дни паньщини збувати.
Ми не вміли ні косити, наші жінки жьити,
Тьижко було бідним людім в Ґаліції жити.
А теперка, пане брате, лиш на сьвіті жити,
Цісареви заплатити і собі робити.
Ще нас чьисто пани просьи гроші заробити.
Недалеко цісар сидит, у місті в Парижу,
Ой має він на серденьку велику загрижу.
І не того має грижу, що не має їсти,
Але того має грижу: нема місьцьи сісти.
Має їсти, має пити, не приймає трунок:
Пише листи до москальи: «Йди на поратунок!»
Москаль єму відписує, що я піти — піду,
Нима міні веньґра бити зранку до обіду.
Ой як узьив веньґра бити, куліми бреніти,
Заплакали каноньири, канальськії діти.
Як узьили єго гнати, загнали до турка,
Та й так він ся тамка звивав, як лиса вив'юрка.
Як узьили єго гнати, паркани докола;
Ніхто мене не розіб'є, лиш москаль Никола.

(В Далешеві пов[іту] Городенського від Гната Вандюка записав в р. 1892 Сава Чернецький.)

№ 12

Віє вітрец, віє буйний, вербами колише;
Сидит цісарь на стільчику, вібраньчиків пише.
Вібраньчики молоденькі коники сідлают,
Межи ними матіноньку водов відливают.

«Ой цісаре, цісарику, на шьо нас вербуєш?
Маґазини погоріли, чим нас погодуєш?»
«Ой буду вас годувати вівсьиннов половов,
Та буду вас уганяти цісарськов дорогов».
«Ой цісаре, цісарику, цісаре Францішку,
Ой пусти нас додомоньку, мамці на утішку.
Ой цісаре, цісарику, цісарева мати,
Пустіт-ко нас додомоньку трішки погуляти».
Компанійка си фалила цісарика вбити;
Ни хотіли наші ґвери на кабзлю спалити.
Пішов цісар та й до міста, до самого Риму,
А він має на серденьку дуже страшну грижу.
А ни тімуй грижу має, шьо нима шьо їсти,
А він тому грижу має, шьо нима де сісти.
Має він шьо їсти, пити, не приймає трунок;
Він си пише до маскальи: «Йди на поратунок!
Бо міні си збунтувала вся моя держава,
Йик ти міні ни пожожеш, то буде неслава».
Маскаль відти відписує, шьо я піти — піду,
Міні ніщо угрів бити лишень до обіду.
Іззійшлиси цісарики, розрубали браму;
Упав угор на колінки, віставйиє фану.
«Ой дайте ми, ясні пани, ще на сьвікі жити,
А я маю бочку вина, дам вам си напити».
«Ми не прийшли сюда, угре, твоє вино пити,
Але-бо ми прийшли, угре, житє твоє взьити».
Йик зачьили в Веньґершину бомбами свистати,
Зачьили си в Будапешті мури розсипати.
Але Кошут ни звав того, ни мав тої дійми,
А він ни чув, шьо йде маскаль вороними кіньми.
На чьис малий, на годинку так він си обладив,
Шьо го загнав до оґроду і окропне спарив.
Кошут собі приумівси, вчинивси, як курка,
Узьив собі пушку веньґра та й утік під турка.

(В Жаб'ю пов[іту] Косівського від Христини Пелінючки записала Марія Бурачинська в р. 1885.)

Ми поминули тут пісні зі збірки Драгоманова, про котрі згадували вище: в книжці його з них цитовані тільки уривки, а ми маємо надію дістати їх повні тексти і випечатати все, відмінне від вищеподаних.

Інтересно, що участь поляків в угорському повстанні народ наш вважав причиною тої реакції і антишляхетської політики, котра настала в Галичині після скасування конституції 1849 р. * Се висказує кінцевий куплет пісні про знесення панщини:

Просіт Бога, молодиці, та й коло каплиці,
Утратили пани ласку та через Кошиці.

(Закінчення пісні про панщину, записаної в Воскресінцях коло Станіславова І. Стефанчуком в 1884 р.)

Наша збірка пісень про Кошута і Кошутську війну була вже зведена і набрана («Ж[ите] і Сл[ово]», I, 461—477), коли ми дістали від д[обродія] Осипа Роздільського * ще чотири варіанти пісень, що відносяться до сього круга. Є в тих варіантах дещо нового, хоча нового світла на весь круг тих пісень вони не кидають. Друкуючи отсі варіанти, ми розкладаємо їх в такім порядку, в який звели пісні сього круга в нашій першій збірці; до тої ж збірки відносяться й скорочення. Ось перший текст, що відноситься до № 7 попередньої збірки (стор. 470—472).

1 Ой надлетів чорний ворон з-за темного лугу;
2 А наш цісар майи в серцю великую тугу.
3 Не того він тугу майи, що нема що їсти,
4 А тому він тугу майи: небезпечно сісти.
5 Ой майи що їсти, пити, йи всілякий трунок;
6 Пише листи до москаля: «Ходи на ратунок!»
7 = 11 № 7 А... пише-вітписуйи: «Та я... 8 = 12 № 7 А.
9 Прийшли вони під Коморно, зачали радити,
10 Та як би то у Коморні фестунок розбити.
11 Як зачали бомбувати, втвориласі брама,
12 Ой виходит Кошутище та з біленьков фанов.
13 Ой виходит Кошутище та впав на коліна:
14 «Ой прошу ж вас, москалики, на бутельку вина».
15—16 = 31—32 № 7 А... Кошутще... в тебе житьи...
7 Нема мені по вулана понад Подоляна;
8 Кінь вороний, сам хороший, то йиго виграна.

(Від Миколи Навроцького в Ганусівцях під Станіславовом в р. 1893 записав Осип Роздільський*.)

Слідуючий текст належить до варіантів н[оме]ру 8 нашої збірки. Ось він увесь:

1 Ой з-за гори високої вітрец повівайи;
2 Сидит цісар на кріселку та й думку думайи.
3 Не таку він думку майи, шо би їсти, пити,
4 Но таку він думку майи, як би веньґра збити.

5 = 5 № 8 А. О пише ж він дрібні листи... 6 = 6 № 8 А.... салдатоньку... 7 = 5 № 8 Б. Москаль... 8 = 6 № 8 Б. Нема ми що... зраня...

9 Ой як стали москалики кулями доїти,
10 Заплакала веньґерочка та й веньґровскі діти.
11 Ой як вийшов старий веньґир тай впав на коліна:
12 «Ой прошу ж вас, москалики, на бутельку вина».
13 «Не прийшли ми, старий веньґир, в тебе вина пити,
14 Но прийшли ми, старий веньґир, голови крутити».

(В Яцівцях, повіту Збаразького від одного парубка записав О. Роздільський.)

Слідуючі два варіанти відносяться до групи, зібраної у нас під н[оме]ром 9.

1 = 1 № 9 А. Там на горі, на горойиці... 2 = 2 № 9. А... думки думаї. 3 = 3 № 9 А. Ой не тої.... 4 = 4 № 9 А. Ой не того... збити. 5 = 5 № 9. А... до москалі темнейкої... 6 = 6 № 9. А... будь ми... 7 = 7 № 9 А. 8 = 8 № 9 А. Я не буду мав що...

9 Ой як нагнав москаль вольська, як чорної хмари;
10 Всюю Польщу заступили і ще було мало.
11 Ой як взьили з гармат бити, куліми впускати,
12 Аш сі взьили цісарови фанойки вкланяти.

13 = 19. № 9 А. Збили... збили... і ше хотьит...; 14 = 20 № 9 А. То ж би вигльидала...

15 А на тобі, цісаройку, кошулина срібна;
16 Подивисі, цісаройку, яка Польщі бідна!
17 А на тобі, австріяку, білі рукавиці;
18 Ой юш тибе проплакали польскі молодиці.

19 = 17. № 9 Г. Плачьит... 20 = 18. № 9 Г. Молодії дівчьитойка...

(Від парубка Івана Крилишиного в с. Кожичах Городецького пов[іту] в авг[усті] 1893 р. записав О. Роздільський.)

До тої самої групи належить і слідуючий варіант, хоча текст його якимось пізнішим співаком досить свобідно перероблений:

Сів пан цісар кінець стола та й думку думайи,
Ой звітки ж він на француза заходити майи?
Пише карту до москаля самої півночи:
«Додай же ми, славний царю, війска до помочи!»
Та й отримав він віт царя вітповідь скоренько:
«Не журися, австріяку, прибуду борзенько.
Як я тобі, австріяку, до помочи піду,
Не стане ми французика з рана до обіду».
Вийшов цісар в чисте поле, думочку думайи,
Ой як бідні вуланчики в огни побивают.
«Виступайте, вуланчики, іс фронту свойиго!
Наступайи ґраф Ормертер (?) нумер дев'ятого».
Наттягнули вуланчики, як чорная хмара,
Аш сі взяла підносити француская фана.
«Ваша фана червоная, а нашая біла —
Напиймося, австріяку, по бутельці вина!»
«Не будемо вина пити, бо треба платити;
За вітчину австріяцку мусимо ся бити».
«Не биймося, австріяку, жиймо собі в згоді;
Ми лиш трошки погуляєм, як риба у воді.
Не биймося, австріяку, в згоді собі жиймо!
На прощаньи, австріяку, вина ся напиймо!»

(В Гаях пов[іту] Львівського від писаря громадського записав О. Роздільський.)

І тут, як і в попереду зведених варіантах, ми можемо бачити, як до пам'яти о Кошутській війні приплітались в народній фантазії згадки про инші події. Особливо інтересні тут нарікання на бідність Польщі і згадка про плач польських дівчат — мабуть, відгомін подій 1863—[18]64 років. В усякім разі д[обродієві] Роздільському, пильному і дуже совісному молодому збирачеві нашої народної словесности (у нас є його збірка казок і новел, зложена з 120 нумерів *), належиться щира подяка за збереження отсих варіантів.

яку видає Іван Левицький, вийшов 32 випуск (25-й випуск 2-го тому), що містить закінчення списку публікацій 1886 року — останнього року, до якого автор задумав довести свій твір. Таким чином, текст бібліографії вже зовсім готовий. Обіймає він разом із доповненнями до 1-го і 2-го томів (серед них дослівно видрукуваний руський текст розшукового листа за Кошутом, віднайдений недавно в церковному архіві одного села Турківського повіту д-ром І. Франком) загалом 3420 позицій. У свіжому випуску помічаємо неприємну помилку. Вірш «Пречиста Діво, радуйся, Маріє», якого переклав с[вітлої] п[ам'яті] Бол. Червенський *, вміщений в «Кур'єрі Львівському», 1886, № 52, бібліограф приписав Іванові Франкові, тоді як належить він Федьковичеві. Окрім закінчення тексту бібліографії, в даному випуску розпочався друк покажчика авторів і назв публікацій. Цей покажчик, складений п. Левицьким ціною величезної праці, буде надзвичайно цінним додатком до цього доброго твору, необхідним ключем для кожного, хто захоче ним скористатися. На аркушеві друку в три шпальти помістилася лише його невелика частина від літери «А» до імені «Барвінський». Покажчик займе ще кілька випусків, 12—15 аркушів друку.

КУЛІШ ОЛЕЛЬКОВИЧ ПАНЬКО. ДЗВІН, СТАРОРУСЬКІ ДУМИ І СПІВИ

Женева, Українська друкарня, 1893

Нова книжка віршів Куліша! Моторошно робиться, коли береш її у руки; на сльози збирається, коли читаєш. Та не того сльози навертаються, що автор уміє нас зворушувати, на серце наше могучим чуттям впливати, а над самим автором плакати хочеться. Талант великий, вірші, мов зі сталі ковані, з їх важких ритмів чути розмах могучих орлиних крил, та проте — яке ж убожество думки, яка безпомічність, яке жалюгідне крутіння в зачарованім колесі старечих ілюзій, безсильної, а часто прямо безпредметної ненависти й злоби! Більша часть нової книжки Ку-

лішевої — се немов друга часть звісної «Хуторної поезії»*, се політичний памфлет, віршована проповідь тих самих симпатій і антипатій Кулішевих, котрих канон зведений у «Истории воссоединения» та «Крашанці»*. Канон сей — витвір поета, котрий забажав бути істориком, та не приніс до сього діла ані крихти історичної об'єктивности, а до історичних персонажів відноситься як до своїх особистих ворогів або панібратів; витвір діяча, котрий виріс у традиціях козацько-демократичних, а думкою і наукою дійшов до поступових думок та, не переваривши їх, в ім'я поступу відвернувся від своєї родової традиції, зненавидів її і силою реакції дійшов до величання насилля, і деспотизму, і державної централізації. Із отсього канону пливуть різні Кулішеві парадокси, котрими аж до переситу повні його вірші, пливе його містична «культурність», погорда до мас людових, погорда до козацтва і ненависть до гайдамаччини, його прихильність до польської шляхти та московських владників Петра В[еликого]* і Катерини II та дивна, завзята, майже безумна ненависть до новішої української науки і літератури і її головних репрезентантів: Костомарова, Бодянського, Мордовця і др. Чи маємо додавати, що власне ті вірші при читанні робили на нас найтяжче враження? Та є в «Дзвоні» дещо й инше, є низка віршів ліричних, особистих, тихих, як далекий гук вечірнього дзвона, а жалібних, як гірська трембіта. Небагато тих віршів — не знаю, чи набереться їх 10—15 на 99 п'єс, поміщених у книжці, та вони становлять її головну вартість, їх сміло можемо і з погляду на форму, і з погляду на мову і на зміст зачислити до перлів нашої поезії. Ніколи Куліш не написав нічого кращого над отсю віршу, що має напис «Чолом доземний моїй же таки знаній» — мабуть, його дружині, Ганні Барвінок:

Я знав тебе маленькою, різвою,
І буде вже тому з півсотні літ.
Ми бачили багацько див з тобою,
Ми бачили і взнали добре світ.
Боролись ми не раз, не два з судьбою
І в боротьбі осипався наш цвіт.
Од світу ми прегордого одбились,
Да в старощах ще краще полюбились.
Скажи, коли б вернувсь ізнов той день,

Як бачились уперве ми з тобою,
Чи знов би ти співала тих пісень,
Що по світах летять було за мною?
Чи знов би ти, зачувши дзень-дзелень,
На морозі лягала головою
І слухала музику тих копит,
Що до твоїх несли мене воріт?

О знаю, що коли б єси із Раю,
Кінця й вінця усіх земних розлук,
Почула, що доріженьку верстаю
До тебе крізь дими пекельних мук
І серденьком на силах знемагаю,
І падає знеможений мій дух, —
Позичила б ти крил у серафима
І ринулась к мені світ за очима.

Від часів Шевченка поезія українська не промовляла такою чудовою енергічною мовою, яку отсе на старости літ віднайшов Куліш. За отсих кільканадцять суб'єктивних ліричних та епічних п'єс (гляди вельми інтересну казку про курку з курчатами) ми готові простити Кулішеві цілу купу його псевдополітичного і псевдокультурного, непоетичного, а то прямо несмачного блекотання (н[а]пр[иклад], називання Хмельницького псом), котрим наповнена решта його «Дзвону». А читаючи оті немногі тихі та гармонійні п'єси, подвійно жаль робиться автора, котрий затроює остатні дні свого життя такою дикою і безпредметною злостю замість закінчити їх такими гарними акордами, які він уміє видобувати зі своєї кобзи. Адже ж тою лайкою, котру він сипле направо і наліво, він нікого не переконає про слушність своїх поглядів, коли не переконав нікого товстими томами своїх «Воссоединений». Ми певні, що «Дзвін» його залунав би широкою луною по всій Україні і по Слов'янщині, коли б автор помістив у нім сотню таких п'єс, як наведена вище, і, певно, сто раз більше прислужився б і справі поступу культури на Україні, ніж тепер, коли мало хто й здобудеться на терпливість, щоби крізь гущавину сухого доктринерства та гидкої лайки добратися до отих перлин нашого слова й нашої поезії. В одній своїй вірші,

«До Тараса на небеса», Куліш вкладає в уста Шевченкові слова:

О, найлюбіше той мене похвалить,
Хто дещо марне у печі попалить.

Ех, якби то сам Куліш послухав сеї своєї ради і ще за життя попалив такі свої речі, як «Крашанку», «Хуторну поезію», три чверті всього «Дзвона», цілу поему «Куліш у пеклі» враз з приписками до неї! Та, мабуть, не послухає.

ДНЕВНИК ВОЛОДИМИРА НАВРОЦЬКОГО

Між паперами, забраними у пок[ійного] Вол. Навроцького під час судової ревізії 1876 р., а виданими мені ц[ісарсько]-к[оролівським] судом карним у Львові 1884 р., находиться невеличкий зошит (16 карточок 8 звичайного паперу, зшитих разом, без обложки, котру заступають дві незаписані картки, всіх карток записаних є 11, а надто на двох передостатніх сторонах зшитка є також записки, роблені рукою Навроцького). Як видно з початкових слів сього зшитка, Навроцький думав писати дневник, приїхавши з вакацій до Львова на університет, у падолисті 1869. Як много инших планів Навроцького, так і сей не був виконаний вповні; по двох-трьох вписах покинув сю роботу. Та все-таки й те, що лишилося, має свою вагу для біографії писателя, бо показує спосіб його думання та не позбавлене ваги й для історика галицько-руської суспільности тих часів власне для того, що Навроцький був така натура, котра не могла довго обертатися в крузі особистих інтересів, але завсігди вибігала на поле загальних, партійних і народних потреб та змагань.

ДОПОВНЕННЯ ЄВАНГЕЛІЇ

Російській мандрівник Микола Нотович * віднайшов, як повідомляє «Journal des Débats»*, в одному буддійському монастирі Тибету опис життя пророка Їсси, надзвичайно шанованого місцевими буддистами, котрий безсумнівно виявляється ідентичним із євангельським Ісусом.

Оповідь написана мовою палі (святою мовою буддистів), і тільки з великими труднощами вдалося мандрівникові здійснити переписи і переклад тексту. Зміст його такий: «Ісса народився в Ізраїлі. Його батьки були вбогими, але побожними людьми. Вже в молоді роки він проповідував єдиного Бога. У 13 років став повнолітнім і мав оженитися, але з купцями дістався до Індії. В Бенареті він познайомився з Ведами *, але незабаром потрапив у немилість до брахманів *, які погрозили йому смертю. Він утік до краю гаутамідів (буддистів), де перебував 6 років і познайомився з чистою наукою буддизму. Потім повернувся на Захід і всюди проповідував супроти ідолопоклонства. У Персії виступив проти релігії Зороастра * і змушений був утікати від магів. У віці 29 років повернувся до Юдеї і почав навчати. Ріст його популярності налякав єрусалимського губернатора Пілата *. Той наказав священикам і книжникам послухати Іссу, але ті посвідчили, що не знаходять у ньому вини. Ісса тим часом навчав далі послухові кесарю, пошани до жінок. Пілат, щораз більше стурбований, наказав ув'язнити його і піддати тортурам, а згодом на підставі зізнань лжесвідків дав наказ оскаржити його разом з двома розбійниками перед великою радою. Однак рада посвідчила, що не може його осудити, і відповіла: "Не можемо взяти гріха на свої голови, осуджуючи невинного; роби з ним, що тобі подобається!" Священики і книжники вийшли, обмили собі руки в святій посудині і засвідчили: "Ми не винні у крові цього праведника". Тим часом Пілат наказав розп'ясти Іссу на хресті, але на третій день гріб, у якому поховали його тіло, знайдено порожнім». Це оповідання заповнює, як бачимо, велику прогалину євангельських оповідей між 13 і 30 роком життя Ісуса і пояснює разючу схожість Ісусової науки з буддизмом у багатьох пунктах. Дуже цікавою є також переміна ролей жидівського синедріону * і Пілата під час останньої трагедії Ісусового життя. Нотович показував переклад цієї книги насамперед Платонові *, київському митрополитові, але той не радив йому цю працю друкувати. Згодом Нотович показав її одному римському кардиналові, який мав асигнувати йому значну суму грошей, аби лише знищити цю оповідку. Паризький нунцій Ротеллі також намагався перешкодити публікації «в

інтересах усіх християнських церков». Жуль Сімон * радив Нотовичеві порозумітися з Ренаном, а той просив його, аби цей твір запропонувати Академії наук. Однак Нотович не хотів знехтувати авторською славою і вирішив опис своєї подорожі, переклад тексту і коментар до нього опублікувати окремою книжкою. Вся ця розповідь, — додає від себе «Frankfurter Zeitung»*, — видається дуже авантюрною; у всякому разі вона може бути цікавою і з огляду на характеристику п. Нотовича, і на те, що про неї скажуть фахівці.

З РУСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

Вийшов у світ третій том «Записок Наукового товариства ім[ені] Шевченка», виданий за редакцією О. Барвінського. Цей том з огляду на підбір та зміст статей виявився значно кориснішим, аніж два попередні. Він розпочинається статтею з галузі електротехніки пера відомого спеціаліста у цій царині професора німецького університету в Празі д-ра Івана Пулюя *. Не вдаючись у зміст цієї праці, нашпигованої математичними формулами, звернемо лише увагу на цінну наукову термінологію, яка міститься в її тексті і яка видана наприкінці окремо. Для всіх наступних працівників цієї галузі праця д-ра Пулюя вже хоча б з цього погляду становить значну вартість.

Менш цінною є коротка розвідка В. Коцовського, присвячена пам'яті М. Шашкевича з нагоди перенесення його праху з Новосілок до Львова. Ця стаття належно не продумана, наповнена не надто вдалими порівняннями і твердженнями, а у викладі досить хаотична.

Найбільшою за обсягом є праця Ол. Колесси «Шевченко і Міцкевич: про значення впливу Міцкевича на розвиток поетичної творчості й на генезу окремих поем Шевченка. Порівняльна студія». Д-р Колесса, молодий і надзвичайно здібний працівник на ниві історії української літератури, обрав своєю спеціальністю польсько-українські літературні стосунки, взаємовпливи обох літератур, зокрема в новій добі. У першому томі «Записок» він подав цікаву працю про вплив руських народних пісень на Б. Залеського*, а тепер опрацював вплив Міцкевича на Шев-

ченка. Про цей вплив уже йшлося не раз у давніших працях, зокрема Дашкевича, моїх та професора Третяка*. Д-р Колесса вперше розглядає з цієї точки зору усю поетичну спадщину Шевченка і приходить до висновку, що Шевченко підпадав під вплив Міцкевича головним чином у молоді роки, в добу романтизму (1838—1845), і що важливість цього впливу не була такою значною, як про це говорилося досі. Згодом, вступивши на поле тем із дійсного народного життя, тем суспільних і психологічних, Шевченко пішов тим шляхом, де Міцкевич уже не міг бути для нього взірцем.

Після праці Колесси у III томі «Записок» міститься надзвичайно цінна студія п. Верхратського про «говірку замішанців», маленького острівця руської людності у згині Вислоку. Це наче доповнення до студії того ж автора про діалект т[ак] зв[аних] лемків, що вміщена в «Archiv für slavische Philologie». Загалом пан Верхратський як знавець руських діалектів у Галичині посідає віддавна одне з найвищих місць, а найновіша його праця гідно стає обік його ж «Природничої термінології», «Діалекту марморoських русинів», «Матеріалів до руського словника».

Решту даного тому доповнює наукова хроніка пера професора Грушевського і О. Кониського. Загалом слід зауважити брак у даному томі більших праць з України, якими у значній мірі були заповнені попередні томи. Дивна річ: цей брак зовсім не впливає на зниження наукової вартості даного тому, а можна б навіть зазначити, що викликав він цілком протилежний вплив.

РУСЬКИЙ ТЕАТР

[І. «Нещасливе кохання» Манька*]

У вівторок вперше поставлено драму в п'яти діях Манька (актора однієї з українських труп) «Нещасливе кохання». Сюжет твору досить шаблонний. Це історія дівчини, звабленої сільським донжуаном і згодом покинутої. Батько виганяє її з дому разом із дитиною (оскільки нам відомо, звичай вже відмерлий і відомий авторові хіба що з поеми Шевченка «Катерина»), а бідна дівчина, довідав-

шись, що її звабник одружується з іншою, хоче втопитися, але їй перешкоджають у цьому; вона топить тільки свою дитину, через що потрапляє до в'язниці як дітовбивця. Будова твору також досить примітивна; половина 1-го акту складена зі співів і жартів, які зовсім не стосуються до дії; увесь 5-й акт міг би відпасти без найменшої шкоди для твору. Артисти грали загалом добре. Роль героїні панна Слободівна* зіграла дуже гарно, з розумінням справи і з належним відчуттям ситуації. Ролі батька і матері звабленої дівчини також дуже добре зіграли обоє Підвисоцькі. Добре зіграли свої епізодичні ролі п. Янович, молодший Підвисоцький, а також панна Фіцнер. П[ан] Лопатинський в ролі Семена (звабника) був у настільки скрутній ситуації, що ця роль з вини самого автора залишилася і незрозумілою, і невідпрацьованою з належною точністю. Роль ця бліда; не знаємо, чи й найкращий артист міг би з нею щось зробити. П[ан] Лопатинський робив, що міг, але видно було, що попри зусилля не міг вдихнути в цю роль належного індивідуального життя. Щедрі оплески зібрала молоденька Зося Стечинська, яка дуже резолютно зіграла роль дівчини, няньки дитини. Слід похвалити добрий спів хорів, а також ефектний і гарно виконаний квартет рибалок у 5-й дії, який артисти мусили повторити. В антракті глядачі влаштували сердечні овації послові Окуневському*.

[II]

Цьогорічна гостина руського театру у Львові передбачається не дуже успішною. Чи через конкуренцію, яку робить вистава, чи через урочистості цісарських відвідин, чи через якісь інші причини, — але публіки на виставах буває дуже мало. До цього часу жодного разу зала не була заповнена, а кілька разів дохід від вистави не покрив видатків. «Діло» з цього приводу видало окрик обурення*, осуджуючи більшість русинів за брак патріотизму; може, й є в цьому трохи рації, але будь-що-будь слід урахувати також фінансову вичерпаність львів'ян, застій в інтересах, викликаний виставою, і, врешті, певною мірою недоліки самого театру. Саме «Діло» слушно відзначає чисельні вади режисерії, брак декорацій, добір костюмів тощо. І ми отримали від глядачів декілька подібних скарг, одну з яких тут

переповідаємо. Якийсь гімназист насмілюється просити керівництво театру: 1) збільшити кількість афіш, щоби принаймні у найважливіших пунктах можна було їх прочитати; 2) щоби суфлер підказував тихіше; 3) щоби антракти не були такі безжалісно довгі; 4) щоби деякі відомі артисти хоча б трохи вивчали свої ролі. Із тих вистав, про які ми не згадували, «Діло» відзначає відому оперету «Пташник із Тіролю» *, а також комедію Старицького «Модний кавалер».

ПРОФ[ЕСОР] ОМЕЛЯН ОГОНОВСЬКИЙ

Смерть проф. Омеляна Огоновського, така несподівана для тих, хто знав його ближче, така передчасна для всього галицько-руського суспільства, викликала щирий жаль скрізь, куди лише дійшла про неї звістка. Покійний був, без сумніву, найвидатнішим представником української народової партії не лише на ниві науки і письменства, а й у царині практичної діяльності для освіти народу. Як людина він визначався рисами, котрі викликали в ньому повагу. Цінуючи високе почуття власної гідності, він змушений був при цьому понижуватися до понять і способу думання простачків. Надзвичайно сумлінний у виконанні своїх обов'язків, являв собою тип русина, що зовсім не часто зустрічається у нас, — невтомно працьовитого і пунктуального майже до педантизму.

Не час зараз, біля свіжої труни покійного, вдаватися в оцінку добрих і поганих боків його довголітньої діяльності, у дослідження її результатів. Наслідки цієї діяльності, без сумніву, залишать незатертий слід у всьому духовому житті Галицької Русі. Тут лише коротко й побіжно розглянемо його діяльність, відзначимо найголовніші праці.

Свою учительську працю с[вітлої] п[ам'яті] Огоновський розпочав у Академічній гімназії у Львові, де навчав класичних мов, а також руської граматики та літератури. Будучи у галузі мовознавства учнем Міклошича, до самої смерті залишився вірний основним поглядам учителя. 1860 року він розпочав і свою літературну працю, публікуючи поетичні твори в альманасі «Зоря галицька яко альбум на 1860 р.». Згодом друкував свої вірші у «Слові». Отримав-

ши 1867 року суплентуру кафедри руської словесності Львівського університету, він у листопаді 1870 року на основі габілітаційної праці «Ueber die Praepositionen im Altslovenischen und Ruthenischen» став звичайним професором руської мови і літератури. Від 1877 року аж до смерті він був безперервним головою «Просвіти». У 1881 році став член-кореспондентом Академії наук у Кракові, а у 1877—1878 роках обіймав посаду декана філософського факультету.

Писав руською, польською і німецькою мовами. Із праць, написаних по-руськи, найважливішою є, звичайно, «Історія літератури руської», що друкувалася спершу в «Зорі», а згодом була видана окремими томами. Досі з'явилося 6 таких томів (том 1-й — історія давньої української літератури до Котляревського; томи 2-й і 3-й — огляд нової української поезії; томи 4-й і 5-й — огляд белетристичної прози і врешті том 6-й — огляд наукової прози). Ця праця залишилася незавершеною. Огляд українських наукових праць зостався ледь розпочатим і лише одна його частина, етнографія, доведена майже до кінця (останнім письменником був Драгоманов). Ця праця є надзвичайно багатим збірником матеріалів і відомостей до історії української літератури. Крім цього, цінним є його критичне видання давньоруської літературної пам'ятки «Слово о полку Ігоревім» із цінним історичним та філологічним апаратом, а також найновіше повне видання поетичних творів Шевченка. До того ж, цілий ряд праць він присвятив коментуванню окремих творів Шевченка, розглядав інші українські твори і, нарешті, написав кілька популярних книжок, що їх видала «Просвіта». Для руського театру він написав трагедії «Федько Острозький» і «Гальшка Острозька», котрі ставилися з успіхом і які преміювала «Руська бесіда».

З його праць німецькою мовою найважливішою є книжка «Studien auf dem Gebiete der rutenischen Sprache», а також студія про українців в енциклопедії Ернеста і Грубера. Для гімназій покійний уклав за дорученням шкільної ради кілька руських підручників, з яких найважливішими є «Староруська хрестоматія» та «Граматика руського язика».

Вічна пам'ять щирому русинові й невтомному працівникові!

«WISŁA». TOM VIII. LIPIEC, SIERPIEŃ, WRZESIEŃ

Новий випуск «Вісли», оздоблений ілюстрацією, в якій зображена жінка із села Верхня Болозва Старомісь-кого повіту в Галичині, у розділі розвідок містить закінчення цінної праці Ант. Юшкевича* «Литовське весілля з околиць Вельони» (Вільнюса) в перекладі з литовської Яна Карловича, далі — сім народних оповідань зі Старого Сонча, що їх записав Северин Удзеля* (шкода, що пан Удзеля подає ці оповідання у своїх переробках, без збереження народного стилю і наріччя, й не подає вказівок, де вже друкувалися польські оповідання на цю ж тему).

Перлиною даного випуску є маленька за обсягом, але цінна розвідка д-ра Я. Карловича «Король Лір у нас», де подано тексти двох польських і однієї моравської пісень на тему, котра послужила Шекспірові за основу його безсмертної трагедії; подано тут і схожу оповістку з «Gesta Romanorum». Наприкінці статті автор просить усіх людей доброї волі надсилати йому нові варіанти цієї ж повістки чи в римованому, чи в неримованому вигляді.

Менш зрозумілим є для нас друкування у «Вісли» великого двотомного, досить ґрунтовного твору Черного «Міфічні істоти у лужицьких сербів» у перекладі Бр. Грабовського. Ця праця з'явилася 1893 року. Вона доступна кожному спеціалістові, а її переклад польською мовою не пояснюється жодними особливими потребами.

До великої колекції польських обрядів та весільних пісень додається новий причинок у праці Леона Лісовського* «Весільні обряди у Шалайдах Кутнівського повіту», основна частина якої міститься у даному випуску. Хто ж візьметься за цілісне наукове опрацювання усіх польських весільних обрядів і пісень на зразок того, яке здійснив Волков* з таким самим українським матеріалом? Завершує цей розділ багата географічна хроніка, яку ретельно зібрав Вл. Налковський.

Дуже цінна і ретельна студія Б.-В. Зегеля про хасидів і хасидизм порушує справу, у польській фольклористиці ледь розпочату, але варту найбільшої уваги з огляду як на важливість теми, так і на багатство матеріалів, яке дає фольклористові жидівська література.

У розділі розвідок знаходимо багато цікавих причинків, серед яких багатством деталей і новими темами вирізняються ті, що їх подає Е. Єленська. У розділі бібліографії З. Василевський звертає увагу на працю проф. Цибульського* про харчування галицького люду, котрій ми влітку присвятили окрему статтю. Вл. Буґель* завершує своє обговорення французької праці Волкова про весільні пісні та обряди українського народу, а Бр. Грабовський подає зміст нової праці чеського вченого Ченька Зібрта* про історію і шляхи розвитку цивілізації. Наприкінці випуску знаходимо закінчення звіту Жмігродського про конгрес фольклористів з Чикаго.

Як бачимо, ця книжка відзначається великим багатством змісту.

ВЗАЄМИНИ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУР

У всій Слов'янщині немає двох народів, котрі б із погляду політичного і духового життя так міцно зрослися між собою, так пов'язані численними узами і, незважаючи на це, так довго цуралися один одного, як поляки та українці.

В усному рефераті я детально простежу, як від початків польської національної літератури видатну роль у ній відігравали Україна і Русь. Звідти походить багато польських письменників, і навіть тим письменникам, що не народилися на Русі, як Кльонович, Русь постачає теми для творів неабиякої вартості.

Досить згадати «Роксоланію» Кльоновича*, «Громадянську війну» Коховського*, твори Шимоновича та Зиморовичів*, «Паношу» Папроцького*, «Хотинську війну» Потоцького і багато інших творів другорядної вартості, щоб мати уяву про те, що вносили українська земля і народність в польську літературу. Чимало українських письменників XVI і XVII століть писало по-польськи; назву лише Рутського, Смотрицького, Косова, Карповича*, Могилу, Галятовського і Барановича.

За посередництвом Польщі йшла в Україну Реформація і реформаційна література, котра теж мала неабиякий вплив на українську теологічну літературу. За посередництвом України до Польщі проникали деякі твори безіменної, апокрифічної та єретичної літератури, як, наприклад,

повість псевдо-Мефодія Патарського про створення і кінець світу. За посередництвом Польщі прийшли в Україну початки релігійної драми, яка первісно виступає у мішаній, двомовній формі: поважна польська драма і веселі українські інтермедії, як у Ґаватовича, чи українська драма і польський пролог, як у віднайденій мною драмі про муки Господні з 1658 року.

Ймовірно також, що за посередництвом Польщі йшли в Україну початки релігійної гімнології, написані мовою, наближеною до народної. У XVIII столітті внаслідок козацьких воєн Південна Русь, ослаблена і знищена, залишилася роздертою на дві половини, розділені Дніпром. Лівий бік відкинувся від польських впливів і почав підлягати впливам московським. Натомість на правому березі Дніпра польський вплив майже цілком заглушив і занедбав українську літературу.

Лише наприкінці XVIII століття у творах Трембецького* («Софіївка»), Карпінського*, Красіцького («Хотинська війна») знаходимо високомистецьке відтворення українських краєвидів та героїв. Тимон Заборовський* усю свою поетичну діяльність, що рясніє не надто успішними творами, присвячує історії України. Поруч із ним працювали й інші, попередники великої плеяди письменників першорядного таланту, що становили т[ак] зв[ану] українську школу в польській літературі.

Для характеристики цієї школи залишу більше місця в усному рефераті, вказуючи, зокрема, на одну її знаменну рису — демократизм, любов до народу, справжнього чи ви-ідеалізованого, котра за посередництвом творів цієї школи вперше просочилася в польське суспільство.

Після українських поетів-романтиків з'явилися письменники більш реалістичні і ближчі до дійсності, такі як Грабовський, Крашевський, Коженьовський, Єж, Качковський*, котрі також повними пригорщами черпали зі скарбниці легенд і краси України.

Щодо польських впливів на новішу українську літературу, то тут насамперед зверну увагу на поляків, які писали по-українськи: Падуру, Осташевського*, Оссовського*, Свєнціцького*, а відтак на впливи таких польських поетів, що належали до української школи, як Міцкевич, Крашевський та інші, на українських письменників.

В атмосфері тих впливів один за одним виростали українські поети і письменники Правобережжя: Тополя*, Шевченко, з пізніших — Руданський. Польським впливам слід приписати деякі знаменні риси українського романтизму, як, наприклад, культ могил, тип лірника-пророка і т. д.

У Галичині польський вплив на розвиток руської літератури був ще більшим, можна твердити, що й досі є визначальним. Сміливо можна сказати, що якби не було збірки пісень Вацлава з Олеська, то не було б і воскресителів народної літератури в Галичині: Шашкевича, Вагилевича, Головацького, Устияновича. Ці всі письменники добре володіли як польською, так і руською мовою, а Устиянович свій тужливий вірш на гробі Шашкевича написав спершу по-польськи.

Останнім часом узи літературної взаємності між українцями і поляками, незважаючи на політичні чвари, затягуються тісніше. Твори нової польської літератури перекладаються українською мовою (згадаю «Низини» Ожешко*, новели Сенкевича*, Остої*, Косякевича), з'являються також преклади деяких перел давнішої, романтичної літератури («Валленрод»* Міцкевича, «Батько зачумлених» та «У Швейцарії» Словацького і т. д.). З іншого боку, і поляки роблять чимало, аби ознайомитися з історією і творами української літератури, досить лише згадати тут переклад «Приблуди» Нечуя-Левицького* та інших дрібніших українських творів польською мовою.

Закінчу викладом таких висновків:

1) при дослідженнях історії літератури, зокрема давньої, слід звертати пильнішу, ніж досі, увагу на провінційне походження письменників, на характерні риси місцевого побуту, клімату, становища, діалекту, що вносяться цим письменником до загальної скарбниці письменства;

2) при дослідженні творів безіменної літератури слід звертати увагу на те, звідки вони потрапляли до нашого письменства, щоби з порівняння певної кількості таких творів можна було скласти уявлення про раціональні течії, які з різних боків пливли до нашого краю;

3) в опрацюванні і викладах нової літератури, як української, так і польської, слід звернути пильну увагу на їх взаємні стосунки і досліджувати їх за допомогою порівняльного, міжнародного методу.

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В РОСІЇ

Вже давно, ще до 1825 року, відомий російський поет Пушкін сказав:

В России нет закона,
Но столб, а на столбу корона.

Зрозуміло, що через те говорити про «юридичний» статус будь-чого — справа проблематична. Такий стан не змінився там і досі. «Свод законов» там сягає сотні томів, але, на думку іншого видатного російського письменника Щедріна, ті «закони» друкуються лише для того, щоб бути окрасою канцелярських полиць, а країною і долями людей, що мешкають у ній, керує «планета», тобто випадок, сваволя вже не якоїсь однієї людини, а воля якихось невідомих елементарних сил.

Наводимо ці зауваження на початку цієї статті з тією метою, щоб читач міг виробити собі належну норму для оцінювання тих «правових» обставин, серед яких вегетує письменство одного братнього, 18-мільйонного слов'янського народу під берлом Росії, — письменство малоруське, чи українське.

У цій справі знаходимо в «Ділі» змістовну і написану з об'єктивним спокоєм статтю, з якою вважаємо за потрібне ознайомити польську суспільність. Додамо лише, що для читачів «Кур'єра» представлені тут речі не будуть новими, адже про них неодноразово йшлося в нашому часописі.

«Коли сьогодні, на початку панування царя Миколи II*, в Росії говорять про сподівані зміни ліберального прогресивного характеру, то мимоволі згадується *та велика пляма* на новій історії Росії, якою є *заборона руського-українського*

письменства за часів обох попередників теперішнього царя, обох Олександрів*.

Історія заборони мови 20-мільйонного народу є більшменш відомою, однак уважаємо за потрібне подати її тут із зазначенням нинішнього правового становища руського-українського письменства в Росії.

Перше вилучення українського слова з-під загальних законів преси відбулося в Росії 1863 року, коли синод як духовна цензура заборонив будь-які українські друки релігійного змісту, а міністерство внутрішніх справ у відділі світської цензури заборонило друкувати українські книжки популярно-наукового та педагогічного змісту.

У 1873—1875 роках заборони з року 1863 почали de facto забуватися, але 1876 року видано, цього разу вже "за найвищим наказом", відому "Legem Jusefowiciam", яку створила комісія у складі міністра внутрішніх справ Тимашева*, шефа жандармів Потапова*, міністра освіти Дмитра Толстого і таємного радника М. Юзефовича* як знавця справи. Цей незвичайний акт законодавчої російської мудрості складається з трьох параграфів, перший з яких забороняє без усяких вийнятків без спеціального дозволу міністерства у справах преси будь-які книжки і брошури, видані за кордоном українським наріччям; у другому § заборонялося друк і видання в Росії будь-яких оригінальних творів і перекладів тим самим наріччям, за вийнятком: а) історичних документів і пам'яток і б) белетристичних творів, однак із тими вийнятками, якщо в пам'ятках і документах зберігається правопис оригіналу, а в белетристичних творах правопис загальноросійський, і до того ж, якщо друкування української белетристики залежатиме не від місцевої цензури, а кожний рукопис посилатиметься до відомства у справах преси в Петербург. Третій § забороняє також сценічні вистави і лекції малоруською мовою, а також друкування малоруських текстів з нотами.

Ті "обмежувальні постанови щодо вживання малоруського наріччя" міністерство внутрішніх справ надіслало керівникам губерній циркуляром 1. 357 від 26 липня за ст[арим] ст[илем] 1876 року.

Однак і ця заборона від 1876 року de facto за різних причин почала забуватися, зокрема щодо пункту 3, який

забороняв сценічні вистави малоруською мовою. Бо коли в одних місцевостях не дозволяли відспівати на концерті жодної малоруської пісні, то в інших відбувалися цілі вистави малоруських драм. Так само траплялися спорадичні випадки і щодо пункту 2; коли в одному місці не дозволили друкувати популярної брошури "Про холеру", то в іншому дозволили видрук такої ж брошури "Про дифтерію".

Врешті 1881 року міністр внутрішніх справ Ігнатьєв надіслав губернаторам новий циркуляр, в якому, додавши постанову за 1876 рік, подав до неї доповнення і пояснення.

"Цим, — говорилося в циркулярі, — цар наказати звелів:

1. Пункт 2 постанови за 1876 рік доповнити тим, що до переліку видань, котрі можна друкувати малоросійським наріччям, додати *словники* за умови, що при друку зберегти загальноросійський правопис або правопис, що використовувався в Малоросії не пізніше, ніж у XVIII ст.

2. Пункт 3 розуміти так, що драматичні твори і пісні в малоросійському наріччі, що були дозволені драматичною цензурою давніше, а також ті, які й надалі дозволятимуться головним відомством у справах преси, можуть бути поставлені на сцені з особливого в кожному випадку дозволу генерал-губернатора і що головне відомство у справах преси може дозволити друкування малоросійських текстів під нотами за умови збереження російського правопису.

3. Забороняється спеціально створювати малоруські театри і формувати трупи для постановки творів і сцен тільки малоруським діалектом"».

Як бачимо з автентичного тексту циркуляру Ігнатьєва з 1881 року, він змінив декрети з 1863 і 1876 років незначно. Хіба що:

1) до українських видань з умовою додали словники;

2) також з умовою дозволено сценічні вистави руськоукраїнські, які декретом від 1876 року були заборонені без вийнятків;

3) з умовою дозволили друкувати українські тексти до музичних нот, котрі декретом від 1876 року були заборонені без вийнятків. Це й усі полегшення від 1881 року, і так залишається до нинішнього дня. Отже, юридичний статус українського письменства в Росії нині виглядає так:

1. Не можна видавати українських книжок релігійного, популярно-наукового та педагогічного змісту.

2. Не можна друкувати українських книжок наукового змісту.

3. Не можна привозити в Росію без окремого дозволу головного відомства у справах преси жодних українських книжок, брошур і часописів, надрукованих за межами Росії.

4. Не можна нічого друкувати іншим правописом, за вийнятком: а) історичних документів і пам'яток — правописом оригіналу; б) словників, белетристики і музичних нот російським правописом або тим правописом, що використовувався на Україні не пізніше, ніж у XVIII ст.

5. Не можна виголошувати будь-яких лекцій чи рефератів українською мовою.

6. Не можна існувати театрам суто українським (українське товариство, драматичні трупи мусять поруч з українським твором грати також російський).

7. Навіть усе те, що не є забороненим, може друкуватися тільки з умовою, тобто лише тоді, коли головне відомство у справах преси в Петербурзі визнає рукопис як такий, що надається до друку.

8. Вистави українських драм можливі також лише за умови, тобто тоді, коли генерал-губернатор за кожним разом дасть дозвіл.

Так виглядає сьогодні правове становище української мови в Росії!

ПОК[ІЙНИЙ] ПРОФ[ЕСОР] ОГОНОВСЬКИЙ

При кінці минувшого року понесла українсько-руська наука і література велику страту через смерть Омеляна Огоновського, довголітнього професора руської мови і літератури на Львівськім університеті, автора многих цінних праць літературних і наукових, з котрих особливо «Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache» і «Історія руської літератури» (4 часті в 6 томах) здобули йому почесне і тривке місце в ряді слов'янських учених і причинилися чимало до розширення і угрунтування відомостів про наш нарід і його духове життя в Слов'янщині. Честь його пам'яті!

ІПАТІЙ ПОТІЙ ЯК ЦЕРКОВНИЙ ПИСЬМЕННИК

Д-р Іван Франко (у Історичному т[оварист]ві 19. І. 1895) мав лекцію на тему: «Про Іпатія Потія як церковного письменника». Зазначивши у вступі відносну занедбаність літературних праць Потія у нашому столітті і їх важливість для кращого пізнання і оцінки цієї непересічної особистості, лектор розповів про життя Потія у світському стані аж до 1593 року, виправляючи різні неточності і хиби дотеперішніх біографів (Кишки, Сапеги*, Вишневського*, Трипольського*). Згадавши лише побіжно про найголовніші факти пізнішого життя Потія, доповідач перейшов до творів, що залишилися після нього. Він поділив їх на три категорії: листи, історико-полемічні трактати і проповіді. Незважаючи на приватний характер листів Потія, деякі з них, що стосуються справи унії, були надруковані за його життя у творах «Апокрисис» Бронського і «Antirrhesis»; зараз опублікована значно більша їх кількість. Лектор охарактеризував спосіб писання Потія, наводячи уривки з даних листів, які стосуються як публічних, так і приватних справ. Далі перерахував трактати, друковані за життя Потія, котрі з більшою чи меншою певністю йому приписуються, а саме: «Унія греків із Римом», український твір, виданий 1595 року в Вільні; «Календар римський новий», українською мовою 1595 р. у Римі; «Antirrhesis» українською і польською у Вільні 1598 року; «Права і привілеї, що затверджують унію» у Вільні, ймовірно, близько 1600 р.; «Лист александрійського патріярха Мелетія до Потія і відповідь Потія на цей лист*», польською мовою у Вільні 1601 р. Чисельними уривками, зокрема з першого і останнього з цих творів, лектор охарактеризував літературну манеру Потія, а завершив виступ коротким оглядом проповідей, які видав через 100 років після смерті Потія Лев Кишка.

З НАРОДОЗНАВЧОГО ТОВАРИСТВА

Перше щомісячне зібрання Народознавчого товариства, що відбулося д[ня] 28 минулого місяця в залі географічних лекцій університету, зібрало досить значну кіль-

кість його членів та гостей (близько 40 осіб). Зібрання відкрив короткою промовою голова товариства проф. Каліна*, у якій, привітавши зібраних, прозвітував про діяльність правління. З моменту утворення воно розпочало жваву діяльність у пошуках членів, і з цією метою підготувало відозву, написану польською і руською мовами, котра найближчого часу буде розіслана на провінції. До цього часу зголосилося 85 членів, переважно місцевих. З метою організації наукової праці керівництво ухвалило утворити секції, які б і займалися науковою діяльністю, кожна у своєму фаху. Наразі утворено такі секції: географічну з керівником проф. Реманем*, природничу з керівником проф. Дибовським*, промислову, яку очолює проф. хранитель Рибчинський, музичну на чолі з проф. Солтисем*, мовознавчу з керівником проф. Каліною і літературну на чолі з д-ром Бігеляйзеном*. Голова просив членів, щоби згідно зі своїми уподобаннями вони відвідували ті секції, у яких відбуватимуться засідання.

Згодом д-р Франко виголосив промову про сучасні напрями в народознавстві. Доповідач розпочав від визначення поняття «народознавство», охарактеризував сферу і матеріал цієї науки, підкреслив її важливість для інших наук і для практичного життя, а потім розповів про її напрями і методи. Він відзначив, що через різнорідність матеріалу, який входить у сферу цієї науки, різноманітні методи у ній є не лише можливими, а й необхідними; слід лише мати на увазі, щоби методи природні й корисні в одному випадку, не вживати в іншому, де необхідною є відмінна методика. З цього приводу, охарактеризувавши старші теорії (раціоналістичну, солярно-метеорологічну і символістичну), лектор детальніше зупинився на новіших школах: міграційно-історичній і антропологічній, визнаючи за кожною з них великі заслуги в розвитку народознавства і права у своїй сфері, розв'язуючи суперечку, що нині відбувається між ними, таким чином: антропологічний метод застосовується у царині, яка мусила б підлягати історико-літературним дослідженням. Зібрані вислухали доповідь із зацікавленням і нагородили прелегента оплесками. Дискусії з приводу доповіді не було.

ВІРША ПРО БАРСЬКУ КОНФЕДЕРАЦІЮ*

Дуже врадувала мене звістка, яку я вичитав у попереднім томі «Записок»*, а власне, що д. Макарушка* збирає матеріяли для критичного видання Шевченкових «Гайдамаків». Сказавши по правді, ходило б тут в першій лінії неокритичне видання т е к с т у Шевченкової поеми, бо сей не являє майже ніякої трудности, але о провірку п о г л я д і в Шевченка і його пізніших критиків та коментаторів на сю поему. Пригадаю, що, власне, з поводу сеї поеми висказані були многі суперечні погляди і щодо артистичного, і щодо історичного її боку. Не вдаючись в виклад історії сих поглядів, пригадаю далі, що в сьому спорі і я подав було свій голос і для того вважав себе також в обов'язку оглядатися за матеріялами, які б підпирали мої погляди. Матеріялів таких від того часу (1892 р.) опубліковано вже велику силу. Немало вийшло й праць, що показують в такім або иншім освітленні цілу історію Коліївщини (важніші між ними — монографії Антоновича про Ґонту і Желізняка*, Шульгина* «Історія Коліївщини», Корзона уступ в книзі «Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta» і його ж більше з'їдливий, ніж спокійно-безсторонній розбір Шульгинової книги в «Kwartalniku Historycznym»). Вже сам апологетичний тон книги Шульгина і пристрасно-ворожий тон статті Корзона показують, що питання про історичне значіння Коліївщини 1768 р. досі ще далеко не стало мертвим історичним питанням, що аргументи pro і contra [1] добираються не з самого арсеналу історичних фактів і документів, але примішується до них отрута сучасних симпатій і антипатій, страхів, упереджень та бажань. На таке лихо найліпшим ліком є, звісно, час, та до його зменшення чимало причинитися може також громадження нових, незвісних досі документів, які б розсвічували якмога ширше і глибше те явище і якмога менше лишали місця для партійних апріорних коментаріїв та викладів.

Як звісно, Шевченко в своїй поемі вибух Коліївщини поставив у зв'язок з конфедерацією Барською. Зв'язок той

[1] За і проти *(латин.)*. — *Упоряд.*

у поемі не дуже ясний, бо Шевченко, видимо, не мав ясного поняття про те, що таке була конфедерація Барська, чого вона хотіла і якими способами добивалася до своєї мети. Одно конкретне поняття про неї давали йому народні перекази: конфедерати* виступали ворожо проти православних, мучили їх і обдирали, — і се поняття дало Шевченкові основу до кількох картин: то держаних в роді бурлески («Конфедерати» і т. д.), то трагічно-кровавих («Титар», захоплення Оксани). Сі місця поеми були причиною інтересної контроверсії критиків. Гвідо Батталія*, що загалом відносився до музи Шевченка з великою пошаною, тут закинув йому, що він несправедливо осудив конфедератів барських, які були правдивими героями і мали на меті тільки добро та оборону вітчини, поробивши з них простих розбійників (G w. B a t t a g l i a. Taras Szewczenko. Życie i pisma jego, Lwów, 1865, стор. 33). Закид сей був ясний, але оправданим можна б його назвати тільки в такім разі, коли б справді була певна річ, що конфедерати барські були такі герої і бездоганні лицарі, якими донедавна виставляли їх польські патріоти. Замість звернути увагу на сю слабу точку аргументації польського критика, пок[ійний] проф. Огоновський в своїм розборі «Гайдамаків» пішов посередньою дорогою, яка зовсім уже не може нікого вдоволити. Згадавши про закид Батталії, він так далі пише: «По мнінню Батталії, напад той підійняли, мабуть, поодинокі одчайдуші, а не конфедерати. Ся догадка може бути й правдивою; побіч змагання конфедератів, могли окремо прості пройдисвіти займатися ділом розбишацьким, але люд український не умів розличити конфедератів від розбійників; у нього всякий ворог і напасник звався тоді конфедератом, а відтак Шевченко, хотячи умотивувати повстання гайдамаків, придержувався лише переказу простого люду, та не бажав ближче познакомитись з правдою історичною» (О м. О г о н о в с ь к и й. Гайдамаки, поема Шевченка. Правда, 1879, стор. 172). Пок[ійний] професор, пишучи се, мабуть, не завважав, яке комічне враження мусять робити ті «герої та оборонці вітчини», яких простий люд, а все ж таки горожанин тої самої вітчини, не може відрізнити від розбійників. Не завважав і того, що коли б конфедерати були справді бездоганними героями, то яким же би

способом простий люд міг назвою конфедерата означувати всякого розбишаку? Ні, догадка Батталії, що напади якихсь посторонніх банд розбишацьких підсунено на карб конфедератів, не може бути вірною. Не дурно традиція народна бачила в конфедератах ворогів. Навіть поминувши те, що вони бажали зміцнити на Україні шляхетсько-польське панування, що тоді, хоча сильно захитане, та все ще легально існувало, — треба пригадати, що конфедерація Барська, попри меті політичній, мала виразну, ярку закраску р е л і г і й н у, р и м о - к а т о л и ц ь к у, що в ній уостанне в історії польської держави та з фатальною силою виявилась уся нетолеранція, весь фанатизм релігійний, довго вщеплюваний єзуїтами в серця польської суспільности. Конфедерати не були прості розбійники, — признаємо се радо; вони були milites Mariani, słudzy Marii[1], мордували та знущалися в ім'я Боже. Конфедерація Барська мала метою не тільки підняти силу захитаного польського панування на Україні, але бажала підняти тут також престиж римського католицизму, о с л а б и т и, а б о й з о в с і м з н и щ и т и д и с и д е н т и з м*, с е б т о в п е р ш і й л і н і ї п р а в о с л а в і є. Отсе й був її трагічний пункт. На сьому, власне, пункті герої і оборонці вітчини в очах православного люду українського нічим не різнилися від простих розбійників.

Вірша польська, яку подаємо далі, позволяє нам піти ще крок далі. Вона позволяє нам догадуватись, що між православними 1768 р., перед вибухом Коліївщини, була розширена думка, що конфедерація зав'язалася з тою метою, щоб в и р і з а т и в с і х п р а в о с л а в н и х. І думка ся не була простою, дивовижною казкою якихсь злобних ворогів конфедерації. Самі конфедерати, сфанатизовані такими своїми провідниками, як звісний «ksiądz Marek Karmelita»*, мусили похвалятися нею, як се чинить католик в нашій вірші. Що така думка не раз шибалась по головах православних, особливо духовенства, в остатніх часах Речі Посполитої, на се маємо свідоцтва і в записках Бродовича, і у Левінського* (гл[яди] «Житє і слово», I). Існування такої поголоски на Україні дає нам дуже важний

[1] Слуги Марії *(латин., польськ.)*. — *Упоряд.*

ключ до пояснення вибуху Коліївщини, до зрозуміння тої жорстокости, яку показували колії супроти католиків. Історія польська вказує ще один факт аналогічний — мазурську різню 1846 р.*; і тут знову множество свідоцтв сходиться, власне, в тім, що вибух хлопської контрреволюції викликаний був загально розширеною звісткою, буцімто пани лагодяться до повстання, узброюються і збираються в купи з тою метою, щ о б и в и р і з а т и м у ж и к і в.

Вірша, яку тут подаємо як причинок до зрозуміння ідейної атмосфери Барської конфедерації, находиться в бібл[іотеці] Оссолінських, в р[у]к[о]п[исі] 280 (рукописна всячина, зібрана Оссолінським, почасти в оригіналах, почасти в копіях). Писана вона на двох картках білого грубого паперу, письмом з кінця XVIII віку. Скомпонована була ся вірша, очевидно, в самім 1768 р. перед вибухом Коліївщини. Автором її був, правдоподібно, католик і учасник конфедерації, добре обзнайомлений з її метою і способом думання.

Dyskurs Katolika podróżnego z nieznaiomym sobie Dyssydentem o konfederacyi na Podolu uczynioney. Roku 1768

Dyssydent

Witam Wć Pana do nas!

Katolik

Sługa uniżony.

Dyssydent

Proszę siedzieć, bo widzę, żeś Wć Pan ztrudzony.

Katolik

Prawda, żem iuż uiechał dosyć mil nie mało.

Dyssydent

Czy się, Wć Panu, słyszeć co z nowin nie dało?
Chciey mi, proszę, powierzyć swoich wiadomości,
Bom rad takowych w domu mieć u siebie gości.

Katolik

Przez mą podróż o żadney nie słyszę nowinie
Prócz o związku Polaków wszczętym w Ukrainie.

Dyssydent

Ciekawą masz rzecz, mospanie, tylko wyiaw szczerze,
Czy nie wiesz, jakie mają tych związkow przymierze?
Gdyż iakowyś trzymają w tym u siebie sekret.

Katolik

Podobno Dyssydentom śmierci piszą dekret.

Dyssydent

Coż? Że za niemi rzekać Dyssydenci winni?

Katolik

To, że się napierają czego nie powinni.
Długo Polacy w cichem dość byli milczeniu
Spodziewaiąc się folgi iakiey w udręczeniu,
Ciężkie dźwigali iarzmo okropney niewoli,—
Trudno też iuż nie sarknać, kiedy serce boli.
Z Dyssydentżw przyczyny pogwałcone prawa,
Święta wiara wydarta Polakom y sława.
Czas iuż przychodzi zemsty, czas ginąć przy wierze,
Czas łaeb uciąć tey hydrze, niech góry nie bierze.

Dyssydent

Nie sroż się, Panie, ieźli twóy gniew iest bez siły!
Może to bydź, że dla nich będzie pokoy miły.
Już tu dobrze zaczęto wedle tego chodzić
By tak jak chcą nie mogli Dyssydentom szkodzić.

Katolik

Wszelka rada, zapewniam, bezskuteczna będzie;
Jest iuż każdy Dyssydent iak ryba na wędzie.
Chciało im się szkół, durkarń (sic), kościołów, szpitalów
Użyli na to Posła wielkiego Moskalów.
A więc sztucznie Polacy na nich się sprzysięgli,
Chcąc im głowy przyciąć, aby wyżey nie dosięgli.

Dyssydent

Ten jest zwyczay Polaków że się bardzo srożą.
Niech że im choć z daleka batogiem pogrożą,

Prędko zamysły swoie w zgodę odmieniaią, —
Gdzie który (może) z kupy, szypko uciekaią.

Katolik

Nie będą na tych godach więcey Dyssydenci!
Przypłacą zuchwałości, zostaną kontenci:
Oni znoszą charakter w Toruniu z kamienia (?)
Polacy nie zostawią ich w Polszcze plemienia.

Dyssydent

Bywa to, że gdzie siłą nie mogą dokazać,
Tam wielkość złota zmoże, byle go pokazać.
Zgwałcą się nayścigleńsze sprzysiężone śluby,
Iak zacznie błagać złoto y kosztowne szuby.

Katolik

Tak zakrwawione serca nie złoto złagodzi,
Lecz zemsta wykonana w żalach one chłodzi.
Bez szub się też obeydą Katolicy w lecie,
A tych, co ich pobrali, wytrzepią po grzbiecie.

Dyssydent

A gwarantka ż co mówi? Co jey poseł rzecze?

Katolik

To, że iuż z rąk Polaków zdrowo nie uciecze.
Wszędzie na pograniczu kolą na szelwachu,
Wszelki ich nieprzyiaciel nabierze się strachu.

Dyssydent

Może się ieszcze fortel tak też uda drugi
Jak pierwszy, a tak drugi: wypłacić swe długi
Musieli sprzysiężeni w którey Syberyi
Pędzić życie z drugiemi w ścisłey mizeryi.

Katolik

Niech że zębów nie ostrzą! Wprzód tu odpowiedzą,
Za co Senatorowie dotąd ieszcze siedzą
W więzieniu? Mocny iest Bóg, mocne Jego chasło!

Przy tak dzielney obronie Dyssydenctwo zgasło.
Nie potrafią zapobiedz y czartowskie sztuki,
Są na ich utrzymanie gotowe musztuki.

Dyssydent

Nie było czynić związków, a tak powróceni
Byli by Senatorzy z ócz waszych straceni.
Przytrzymało ich polskie bo zaczęte dzieło:
Co miało pomoc onym, bardziey zaszkodziło.

Katolik

Nie rozumiey, aby przez to co im zaszkodziło!
Po nich mieczem y ogniem iść się oświadczyli.
Sprawiedliwy żal mają, który ich natęża,
Więc przy krzyżu Chrystusa dobędą oręża.
Jezus, Marya, Józef — czyż nie hasło śliczne?
Azas nie pierzchną pułki na to Imię liczne
Nieprzyiacioł oyczyzny, wolności y wiary?
Wszak skruszonego serca przyimie Bóg offiary.

Dyssydent

Nie są tak Dyssydenci Polszcze winni wiele,
By traktowani byli iak nieprzyiaciele.

Katolik

Co mówisz? Nie są winni? Niech się tylko godzi
Wspomniey, co seym warszawski ustawą dowodzi.
Mówi, że póki w ludziach było rozumienie
Jednostayne o wierze, póty dobre mienie
Było, póty na prawo y wstyd przyrodzony
Były względy, kray szczęściem, sławą ozdobiony
Był od Boga. Skoro zaś boiaźni ku Bogu
Zapomnieli Polacy, trwaiąc w tym nałogu,
Różność wiar przypuściwszy, — aż y wnętrzne prawa
Stępiały, rządów zaszczyt zniknął, wstyd y sława,
Wydarto posłuszeństwo, zaczym my w nieprawie
Oraz Rzeczpospolita zostaie w niesławie.
W iakim iest zamieszaniu y odmięcie zawsze,
Gdyż milczy, gdy trza siły pokazać nayżwawsze,

A czasem się na dobrą nie moc zdobryć radę,
Lub uradzoną często odbieramy w zdradę.
Bo bez pochyby Boga gniewem sprawiedliwym
Dzieie się, że tym sektom szerzyć się złośliwym
Dopuszczamy. Zważayże, czy niemasz przyczyny,
By zaczęte w związku skutki wzięły swoie czyny.

Dyssydent

Bywa to, że z czasami wraz ustaią żale;
Wszak y morze burzliwe swe uśmierza fale.

Katolik

Inne morzu naznacza przepisy natura,
Z innym zamysłem świeża wszczęta awantura.
Dyssydenci dyety by zażyli, trzeba;
Już się też dosyć w Polszcze nasycili chleba.
Inną z nimi trza zażyć iuż odtąd robotę!
Nie będą więcey iadać mięsa w post, w sobotę.
Już dosyć wzgorszenia dla nich między nasze pany!
Czas iuż leczyć zadane duchowieństwu rany.
Chce im się rozkazować, niech że idą z Polski, —
Na to związek ugadza Polaków podolski.

Dyssydent

Gdyby tak wzięła skutek ta Wć Pana mowa,
Pewnie była by dla nich iuż zguba gotowa.
Boiaźń by Dyssydentów zbyt mięszała serce...
Już w oczach widzę swoich okrutne morderce.

Katolik

I owszem, nie trwożyć się, lecz weselić mają,
Że szczęścia tak wielkiego godnymi się staią.
Katolicy albowiem dosyć swoich liczą
Świętych y Męczenników, Lutrom tego życzą,
By oni choć z iednego mieli męczennika.
A źleż to iest mieć w niebie swego poślednika? (sic)

Dyssydent

To iest żart! Lecz wróćmy się do swey mowy dawny!

Katolik

Nie żart, bo bez świętego nie masz wiary prawney.

Dyssydent

A gdy pretensyi swoich Dyssydent zaniecha?
Więc daremna Polaków z tych związków pociecha.

Katolik

Już nie rychlo w sam ten czas przyprawiać zapory,
Kiedy iuż złodziey woły wykradnie z obory.
Nie lada plastrem ranę smertelną zagoi
Tak obród (sic) Dyssydentów złości nie zagoi (sic).
Więcey bym ia rzekł! Na to pomnę, żem w Warszawie.
Wolę zamilczeć, niźli szwankować na sławie.

Dyssydent

Ja żem stronę przeciwną trzymał, wybacz panie!
Czyniłem to dla tego, bym wyczerpał zdanie
Naszych Polaków. Jednak niech to nic nie drażni
Łaskawey zawsze przy mnie Wć Pana przyiaźni.

Katolik

I ia wzaiem Wć Pana za dyskurs przydługi
Przepraszam, oddaiąc się na iego zasługi [1].

---

[1] Дисидент

Вітаю вельможного пана у нас!

Католик

Уклінно вітаю.

Дисидент

Прошу сидіти, бо бачу, що вельможний пан втомлений.

Католик

Правда. Бо вже проїхав миль чимало.

Дисидент

Чи Вам, вельможний пане, чути якихось новин не довелося?
Повірте мені, прошу, свої відомості,
Бо я радий таких удома в себе мати гостей.

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКОЇ БІБЛІОГРАФІЇ XIX ст.,

[I]

яку видає Іван Омелянович Левицький, вийшов цими днями 35-й випуск, що містить продовження покажчика, надзвичайно потрібного при пошуках у цій розлогій праці, а саме від літери «И» до «К». Ще кілька випусків — і цей твір, воістину пам'ятний, який приносить славу і авторові, і Ставропігійській друкарні, буде завершений, після чого автор негайно розпочне видання іншої, такої ж цінної праці — біографічного словника всіх австрійських русинів*, котрі у тій чи тій царині прислужилися народові. Матеріали для цього твору п. Левицький збирає вже багато років, отже, його нова праця, безсумнівно, стане дуже цінним набутком руської літератури.

[II]

яку видає п. Іван Левицький, вийшов з друку 35-й випуск, що містить продовження покажчика до 2-го тому, від літери «К» до кінця літери «М». До завершення всього, справді пам'ятного твору, що є плодом дуже рете-

---

Католик

Під час подорожі жодної не чув новини,
Крім про союз поляків, встановлений в Україні.

Дисидент

Цікаву маєш річ, мій пане, тільки скажи щиро,
Чи не знаєш того союзу приклад?
Бо якась у цьому є таємниця.

Католик

Здається, дисидентам пишуть смертний вирок.

Дисидент

Що? В чому ж, на їх думку, дисиденти винні?

Католик

В тому, що добиваються, чого не повинні.
Довго поляки в тихому досить були мовчанні,
Сподіваючись полегшення якогось в муках,

льних пошуків, майстерної і терпеливої праці, бракує ще кілька випусків, після чого автор розпочне нову, таку ж важливу і очікувану працю — біографічний словник видатних галицьких русинів XIX століття.

[III]

яку видає Іван Омелянович Левицький, з'явився вже 36-й випуск, що містить продовження покажчика («Мільницький* — Рачинський»). Цей випуск — особливо важливий, адже містить список творів таких плідних галицько-руських письменників, як Навроцький, Наумович, Огоновський, Павлик, Партицький, Пасічинський, Пелеш, Петрушевич*, Площанський, Подолинський, Полянський*, Попович і інші. Твір незабаром буде завершений.

[IV]

з'явився 37-й випуск, який містить продовження покажчика (від «Рачинський» до «Цеглинський»). У цьому випуску знаходимо дуже цікавий перелік осіб, котрі

Важке тягнули ярмо страшної неволі, —
Важко вже не нарікати, коли серце болить.
Через дисидентів порушено права,
Свята віра порушена полякам і слава.
Час уже приходить помсти, час гинути за віру,
Час голову відтяти гідрі, хай не бере гору.

Дисидент

Не лютуй, пане, якщо твій гнів без сили!
Може статись, що й для них буде мир любий.
Добре зараз про те турбуватися,
Щоб так, як хочуть, не могли дисидентам шкодити.

Католик

Будь-яка рада, запевняю, даремною буде;
Вже кожен дисидент — як риба на гачку.
Хотілося їм шкіл, друкарень, костьолів, шпиталів,
Використали для цього посла великого москалів.
Адже ж вдавано поляки їм присягнули,
Прагнучи їм голову відтяти, аби вище не сягнули.

від 1860 до 1886 року були редакторами галицько-руських часописів; таких особистостей налічено 107. Далі маємо перелік усіх творів таких письменників і публіцистів, як Ружицький*, Романчук, Свєнціцький, Сембратович, Старицький, Стебельський, Стороженко, Танячкевич, Терлецький*, Торонський*, Трембіцький*, Трещаківський*, М. і К. Устияновичі*, Федорович, Федькович, Франко, Хиляк*, Цар*, Цеглинський. З наступним випуском ця блискуча праця буде, врешті через 7 років, завершена, після чого автор розпочне друк нового біографічного словника видатних галицьких русинів XIX століття, котрі відзначились у будь-якій царині публічної діяльності.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ[ЕНІ] ШЕВЧЕНКА

у Львові видало, власне, два нових томи своїх наукових праць, а саме сьомий том «Записок» і перший том «Етнографічного збірника»*, обидва за редакцією проф. М. Грушевського. У сьомому томі «Записок» знаходимо три оригінальні розвідки: працю про «Адельфотес»*,

---

Дисидент

Така звичка у поляків, що швидко лютяться.
Хай їм хоч здалека батогом погрозять —
Прудко задуми свої на згоду перемінюють;
Де який (може) з купи, швидко тікають.

Католик

Не будуть на тих забавах більш дисиденти!
Поплатяться за зухвалість, будуть задоволені:
Вони терплять характер в Торуні з каміння,
Поляки не залишать у Польщі їх роду.

Дисидент

Буває, що де силою нічого не довести,
Там велич золота доведе, аби лиш його показати.
Порушаться й найміцніші присяги,
Коли почне благати золото й дорогі шуби.

першу граматику грецької мови, видану на слов'янських землях, а саме у Львові 1591 р., пера К. Студинського*; передрук опису подільських замків з 1494 року з примітками проф. Грушевського; і нарешті, математичну розвідку молодого вченого Вол. Левицького* «Еліптичні модульні функції». У рубриці «Miscellanea» — звіт проф. Грушевського про розкопки в Чехах Бродівського повіту, причинок до проблеми початку почаївської друкарні А. Щуровського, вірш про Барську конфедерацію, якого д-р Ів. Франко виписав із рукописів бібліотеки Оссолінських і прокоментував, нарешті, причинок до питання про час написання «Історії русів» Ів. Белея. Майже половину книжки займає дуже старанно ведений критично-бібліографічний розділ; тут «Записки» ідуть слідом за «Квартальником історичним». «Етнографічний збірник», перший том якого, власне, з'явився, відведений для публікування первісного матеріалу, зібраного з уст руського народу. Більшу половину даного тому займає збірка чарівних казок, що їх записав

Католик

Такі закривавлені серця не золото злагіднить,
А помста, сповнена жалю, їх охолодить.
Без шуб також обійдуться католики влітку,
А тих, що їх побрали, наб'ють по спинах.

Дисидент

А гарантка що ж мовить? Що її посол каже?

Католик

Те, що вже з рук поляків здоровим не втече.
Скрізь на пограниччі колять на варті,
Всякий їх неприятель набереться страху.

Дисидент

Може, ще викрут так вдасться другий;
Як перший, так другий: виплатити свої борги
Мусили змовники десь у Сибіру,
Провадячи життя з іншими в важких злиднях.

Католик

Хай зубів не гострять! Спершу хай дадуть відповідь,
За що сенатори досі ще сидять

у селі Берлині поблизу Бродів молодий руський етнограф Й. Роздольський. Його записи, зразкові у мовному плані, упорядкував і оздобив покликами до аналогічних творів інших народів д-р Іван Франко. Вміщено сюди 25 казок; це лише частина багатого зібрання п. Роздольського. Далі маємо в цьому томі опис свят Різдва Господнього в чорноморських козаків (з портретом козака) пера М. Крамаренка, збірку українських анекдотів Шевченка і етнографічний питальник.

«МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ ДРАГОМАНОВ, 1841—1895, ЙОГО ЮВІЛЕЙ, СМЕРТЬ, АВТОБІОГРАФІЯ І СПИС ТВОРІВ». ЗЛАДИВ МИХАЙЛО ПАВЛИК

Таку назву має книжка, оздоблена портретом с[вітлої] п[ам'яті] Драгоманова, що складається із 33 аркушів, яку нещодавно видав М. Павлик. Зміст цієї книжки становить: звіт із ювілею Драгоманова, зокрема промови,

---

В ув'язненні? Великий є Бог, великий його поклик!
При такій хоробрій обороні дисидентство згасло.
Не зможуть допомогти і чортівські витівки,
Вже на їх утримання готові кайдани.

Дисидент

Не слід було творити союзів, тоді повернені
Були б сенатори, з очей ваших втрачені.
Притримала їх польська розпочата справа:
Що мало помогти їм, — більше нашкодило.

Католик

Не думай, щоб через це щось їм нашкодило!
На них мечем і вогнем іти закликали.
Справедливий жаль мають, який їх гартує,
Тож при хресті Христа добудуть зброю.
Ісус, Марія, Йосиф — чи ж не гарний заклик?
А чи не тікають від цього імені полки чисельні
Ворогів вітчизни, свободи, віри?
Та ж смиренного серця Бог прийме офіри.

виголошені на вічі, на вечорі, листи, перелік ювілейних подарунків, вітальні листи з України, адреси й телеграми з Галичини, відповідь Драгоманова на ювілейні промови; вітальні листи європейських учених (Рамбо*, Морфілла*, Пітре, Легера*, Шіффа*, Г. Парі*, Агури*, Полівки*, Карноа*) і відповіді Драгоманова на ці листи. Друга, більш розлога частина книжки містить згадки про смерть і похорон Драгоманова, спогади про нього, некрологи болгарських, українських та інших видань. Видавець зібрав тут і кілька цінних рукописів Драгоманова, зокрема причинки до його автобіографії, і, нарешті, з окремою пагінацією бібліографію творів Драгоманова. Це книжка, що є цінною пам'яткою передчасно згаслому українському вченому і публіцистові, мусить бути в руках кожного, хто вивчає духовий рух сучасної України; врешті, маніфестація українців з приводу ювілею і похорону Драгоманова заслуговує на пильну увагу навіть під політичним кутом зору.

Дисидент

Не такі вже й винні дисиденти в Польщі,
Аби їх мати за ворогів.

Католик

Що ти кажеш? Не винні? А згадай-но,
Що сейм варшавський статутом доводить?
Каже, що поки між людьми було розуміння
Одностайне за віру, доти добре ім'я
Було, доти до права і сорому вродженого
Була прихильність, край, щастям і славою прикрашений,
Був від Бога. І як тільки поляки перестали
Бога боятися і, виробивши погану звичку,
Різницю вір допустили, — власних прав
Позбулися, урядів честь зникла, сором і слава,
Зник послух, тому ми безправні
І Річ Посполита знеславлена.
В якому замішанні й хаосі завжди,
Як мовчить, коли треба сили показати найжвавіші.
А часом на добру не здобудеться раду
Або, нараджену, штовхаємо її до зради.
Бо без страху перед Божим гнівом справедливим

ГАЛИЦЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ / В БЕРЛИНІ * ПОВ[ІТУ] БРОДСЬКОГО ІЗ УСТ НАРОДУ СПИСАВ ОСИП РОЗДОЛЬСЬКИЙ. ВПОРЯДКУВАВ І ПОРІВНЯННЯ ДОДАВ д-р ІВАН ФРАНКО

Отсе, що тут друкується, се тільки частина багатої збірки усної людової словесности, яку в остатніх роках згромадив молодий і вельми пильний та старанний збирач д. Осип Роздольський. Дещо з тої збірки було вже напечатано в «Житю і слові»*: тут подаємо вибір казок, згори зазначуючи, що навіть сеї категорії творів ми не вичерпали із сеї збірки, а зовсім лишили на боці новели та гумористичні анекдоти, легенди, оповідання про особи і події історичні і т. і. Надіємось, що матимемо змогу в недовгім часі опублікувати й решту сеї збірки * і хоч таким способом виявити признання для праці шановного збирача.

Нехай нам буде вільно сказати тут кілька слів про резони нашого поділу усної прозової словесности людової. Лишаючи на боці всякі філософічні поділи сеї словесности після змісту (найширший поділ того роду, уложений

Діється, що тим сектам ширитися злосливим
Дозволяємо. Зваж, отже, чи не маєш причини,
Щоб усі ці наслідки свого не зробили.

Дисидент

Буває й так, що з часом жаль минає;
Та ж і море бурхливе свої стишує хвилі.

Католик

Інші морю призначила правила природа,
З іншим задумом свіжа розпочата авантюра.
Треба, щоб дисиденти дієти скуштували,
Вже достатньо в Польщі наїлися хліба.
Іншу з ними віднині треба почати роботу!
Не їстимуть більш м'яса в піст, в суботу.
Вже досить вивищення для них між нашими панами!
Час вже лікувати завдані духовенству рани.
Хочеться їм наказувати — хай же йдуть із Польщі, —
До цього поляків зобов'язує союз подільський.

М. Драгомановим, гл[яди] в передмові до його збірки «Малорусские народные предания и рассказы», Киев, 1876), ми держимось далеко скромнішого та заразом простішого поділу по формам літературним. Головними з таких форм ми вважаємо:

1) Казку, т. є. оповідання, в якім дійсність перемішана з чудесним елементом, так що цілість являється свобідним виплодом фантазії без ніякої побічної, церковно-моралізуючої цілі. Оповідання сього роду, невірно названі деким «оповіданнями мітичними», майже всі завандрували до нас із далекої чужини, з Азії та Єгипту, і являються, як про се легко переконатися з порівняного досліду, калейдоскоповим пересипуванням та комбінованням досить нечисленних мотивів.

2) Легенду, т. є. оповідання, в якім дійсність також перемішана з чудесним, але взятим з обсягу виображінь і вірувань церковно-релігійних. Цілість має звичайно глиб-

---

Дисидент

Якби то мала наслідки Вашої милості мова,
Певно, була б для них вже згуба готова.
Щоб страх дисидентам пом'якшив серце...
Вже на власні очі бачу жахливих убивць.

Католик

І звісно, не тривожитись, а лише радіти мають,
Що щастя такого великого гідними стають.
Бо ж католики досить своїх налічують
Святих і мучеників, лютеранам того зичать,
Щоб вони хоч одного мали мученика.
Чи ж погано мати в небі свого заступника?

Дисидент

Це жарт! Та повернімось до нашої давньої мови!

Католик

Не жарт, бо без святого нема правдивої віри.

Дисидент

А коли претензії свої дисидент покине?
Та ж даремна полякам з тих союзів утіха.

шу основу етичну, моралізуючу або філософічно-релігійну. І сі оповідання, всі без виємку, — виплоди не нашого національного ґрунту, а перейняті нашим людом із літератури християнської, біблійної, легендової та єретицько-апокрифічної, хоча досить часто являються в переробках, доконаних на нашім національнім ґрунті під різнородними впливами культурно-історичними.

3) Новелу, т. є. оповідання без примішки чудесного елементу, основане на тлі побутовім, часто перейняте тенденцією соціяльною, рідше національно-політичною або церковно-конфесійною. І ті оповідання в переважній части — міжнародне добро, що разом з певними культурними течіями переходить від народу до народу і буває більш або менше докладно приноровлене до обичаїв, обставин і поглядів даного народу.

4) Фацецію (анекдот), т. є. коротеньке, звичайно гумористичне оповідання, суть якого становить звичайно якесь одно спостереження, часто ґра слів, незвичайний оборот мови, прозвище і т. і. По свойому характеру і тенденціям сі твори близько підходять до новел, і хоча й між ними багато елементу міжнародного, вандрівного, то все-таки

Католик

Чи не пізно тоді поправляти засуви,
Коли злодій вже волів викраде з обори?
Не скибкою рану смертельну загоїш, —
Так маневр дисидентів злості не загоїть.
Більше б я сказав! Та пам'ятаю, що я у Варшаві.
Волію мовчати, ніж замовкнути ганебно.

Дисидент

Я ж по іншому боці був, вибач, пане!
Робив це для того, щоб вичерпати думку
Наших поляків. Проте хай це зовсім не дражнить
Ласкавої завжди до мене Вашої милості приязні.

Католик

І я взаємно вельмишановного пана за розмову предовгу
Перепрошую, покладаючись на його заслуги *(польськ.)*. —
Упоряд.

локальний колорит в них далеко сильніший, ніж у новелах, і, певно, між ними найдеться далеко більше виплодів нашого рідного поля, ніж між новелами.

5) Оповідання мітичні, в яких говориться про явища і постаті фантастичні, та такі, що становили або й досі становлять предмет живого вірування люду (чари і чарівники, злі духи і т. п.). Звісно, називаючи ті оповідання мітичними, ми мусимо згори звернути увагу на те, що для питомої, праслов'янської чи праруської, дохристиянської мітології в них найдеться дуже небагато матеріялу; може бути, що якесь зерно такої мітології в них і є, та не треба забувати, що воно виросло на буйній ниві міжнародної середньовічної, варварсько-християнсько-сектярської мітології, і вилущити наше питомо-національне зерно з тих чужих шкаралущ дуже часто буває майже зовсім неможливо.

6) Оповідання про особи, події та місцевості історичні, німецьким терміном звані за́ґами (Sagen). Їх вартість історична звичайно невелика або й зовсім ніяка. Натомість часто до звісних історичних осіб або подій причіпляються мотиви казкові, легендові, новелістичні та фацеційні (щодо остатнього, пригадаю популярні у нас оповідання про пана Каньовського). Та инколи в тих оповіданнях кристалізуються в белетристичній формі погляди і осуди люду про певні історичні особи і явища, і в такім разі ті оповідання мають дійсну вартість як причинки до характеристики впливу даних подій і осіб на народ (гляди, н[а]пр[иклад], оповідання про цісаря Йосифа II або про кінець Люблінської унії у Львові в «Житю і слові», III, 228, 235).

7) Байки звірячі, притчі і апологи, т. є. короткі оповідання, звичайно морального або загалом дидактичного змісту, в яких героями являються звірі або инші неодушевлені речі. Се твори також переважно чужого, книжного походження.

Коли до сього додамо ще такі твори, як приповідки та образові обороти мови, і такі твори, що стоять на границі між поезією і прозою, як різні апокрифічні молитви, примови та формули, то будемо мати вичерпаний увесь скарб усної прозової словесности людової.

Покажчик казочних і инших мотивів, ужитих в казках №№ 1—25

Баба ненавидить свою пасербицю, велить дідові відвести її в ліс, а коли ця вертає з лісу з багатим віном, велить дідові завести там і свою ледачу дочку, котра там гине 51—52
збирає кістки своєї дочки і продає їх жидові за шістку 52
Батько лізе на колінах напроти сина, котрого вперед був скривдив 20
вмираючи велить синам, щоб кождий за чергою прийшов уночі вартувати на його гріб 36
встає вночі з гробу і дає вартуючому синові волосок із своєї голови, що уможливлює синові добути королівство 36
покидає дочку в лісі таким способом, що завішує дошку на дереві, вітер лопає дошкою, а дочка думає, що батько дрова рубає 52
Березо-вабій — хлопець, найдений у лісі під березою, гніваєсь за те, що його називають знайдою, покидає прибраного батька і їде в світ 76
помимо триразової остороги коня, піднімає найдене по дорозі золоте перо 76
стає у царя на службу за конюха, цар завдає йому три тяжкі роботи, котрі він сповнює при помочі свого коня 77—78
ловить морського оґера, морського птаха і морську панну, за те дістає царську дочку за жінку 77—78
перед слюбом має скупатися в кипучому молоці з 45 царських кобил, сповнює се при помочі свого коня і, скупавшися, робиться ще кращим, як був уперед 78—79
воює з трьома царями без війська і змушує їх до відвороту хрестом, вирваним з землі при дорозі 79
Березовий прутик, дар Христа, має таку силу, що коли вдарити ним дівчину (Христову похресницю) по чиколотках, то вона плаче грішми 93, 94, 96

Біда-вдовиця ловить кождого, хто вилізе на її яблінку 67
гонить за втікачем, а зловивши, хоче його спекти і з'їсти 97
всаджена в піч вискакує з неї, здоганяє втікача, вскакує йому на шию і каже ся везти 67
Біди не шукай, вона сама йде за тобою; вона не по лісах ходить, а по людях 68
Бідний чоловік записує злому те, о чім сам не знає 46
за пару літ має дочку 46
згоджуєсь дати її злому і обтинає їй сокирою руки, щоби злий міг її взяти 46
вішається, дізнавшися, що його дочка, отак скалічена, зістала уздоровлена і зробилася великою панею 47
за чвертку жита для жінки і дітей дає собі око добути, за другу чвертку — друге, опісля каже себе сліпого вивести під фігуру як жебрака 69
коли йому вродилася дівчина, не може найти кумів 92
здибає Христа в виді старого діда і Богородицю в виді пані і просить їх за кумів 92
не просить їх до себе на гостину, бо не має чим їх гостити, та вони самі запрошуються до нього 92
на жаданнє кума-Христа йде до комори і находить там багато всячини до їди і пиття 93
від кума-Христа одержує в дари березовий прутик, котрим має свою дочку бити по чиколотках, від чого вона плаче грішми, і він робиться багачем 93
віддає ту дочку цісареві за жінку для його сина 93
обмовлений завісними сусідами, що робить фальшиві гроші 93
Бог не допускає злому духові взяти душі невинної, скаліченої дівчини 46
дає кріпость скаліченій дівчині 46
Багач вибирає брату бідному очі за дві чвертки жита 69
переконавшися, що той бідний не тільки провидів, але й великі гроші роздобув, просить його, щоб і йому очі вибрав 75
з зав'язаними очима сидить під тою самою фігурою, де сидів його сліпий брат, і гине, розірваний птахами 75—76

Богородиця в виді гарної пані пострічається бідному чоловікові і на його запросини йде до нього за куму 92
Брат невдячний стинає в лісі підступом брату голову, щоб жити з братовою жінкою, але опісля жалує сього і бажає відживити вбитого брата 35
чинить се при помочі крука 35
гине, прив'язаний огерові до хвоста 36
старший повинен уперед женитися, ніж молодший 82
молодший уважає себе слугою старшого 82
старший предлагає молодшому лягати коло своєї жінки з одного боку, а він буде з другого 82, 83
старший хоче молодшого пустити спати з його жінкою, а сам йому вступиться 83
молодший пильнує 3 ночі сплячого брата і братову і довідується, що їм грозить небезпека 83, 84
не може їх остерегти, бо йому загрожено, що стане каменем, для того вартує далі, лежачи під ліжком, і вбиває змію з семи головами, що хотіла пожерти сплячих 84
заховує вбиту змію, а з сімох голов відрізує язики і ховає собі на знак, опісля стирає кров з підлоги і злизує язиком з сорочки сплячої братової 84
оскаржений перед царем за чужолозтво і засуджений на смерть, оповідає все, показує язика і стає каменем 84, 85
по сімох літах, потручений братовою, оп'ять оживає, немов зі сну прокидається 85
Вандрівний, що хоче бачити, як сонце сходить і спочиває 3
Вбитий, оживлений живущою водою, встає і каже, що спав 35
Військо на царський розказ стріляє дев'ять разів на віват на честь будущого царського зятя 38
Вікно, під котрим хто стане, не може відійти без дозволу властивця дому 90, 91
Вірниця царська за страву відрізує дівчині, що має бути царською невісткою, в дорозі руки, ноги і виймає очі, по чім викидає каліку в лісі, а в її одіж убирає свою дочку і віддає її за царського сина 94

здемаскована на царському балі, гине разом з дочкою, спалена на терновім огні 96
Вода така, що, вмившися нею, 60-літній дід може статися 18-літнім парубком 17—19
вона є в студні, що на горі за дригляним морем 18
її стереже варта і ведмідь, прив'язаний до брами 18
доїхати можна до неї тільки штукою, щоб човном виплисти на гору, а молотком веслувати 18
слаба, така, що хто її вип'є, робиться слабшим, ніж був уперед 25
моцна, що додає сили тому, хто її вип'є 24, 25
живуща, що злічує розрубане тіло і оживлює вбитого 35
Волосок з голови мерця, потертий перемінюється в чудесного коня, такого кольору, як той волосок 36—37
Вуж, найстарший між вужами, викуплений дурним від смерти і вигодуваний через цілий рік грисом, дає йому за себе відкуп — чудесний перстень 13—14
Газети (листи) розписує цар по цілім краю, запрошуючи всіх на свій баль 89
Гори, що б'ються з собою, гл[яди] Сімплегади.
Горіхами і вином годують людоїди дівчину, призначену на заріз, щоб була пухка 48
Гості на цісарському балі оповідають за чергою всякі історії 96
Громада засуджує розбійника на смерть і його розстрілюють 51
Гуси заносять дівчину від людоїдів до батька 49
Дитина, вроджена з неживої матері, у котрої вкрадено серце, виростає чудесно, пізнає свого батька, відбирає у зрадниці материне серце, віддає матері і відживлює її тим способом 45
Дівка сліпа від того, що в неділю до схід сонця милася і тими помиями залляла сонцю очі 4
Дівчина, записана батьком злому духові, борониться від нього свяченою водою 46
коли батько обтяв їй руки, блукає по лісі і жиє корінцями 46
стрічає в хатині чарівницю, котра уздоровлює її руки 47

заблудивши в лісі, заходить до графського палацу, де син графа її вподобав і взяв за слугу, а потім з нею оженився 47
їдучи через рідне село, ночує в свого батька і даєсь йому пізнати 47
кухарка пильнує панської яблуні 47—48
вкрадена циганами-людоїдами і годована на заріз, всаджує замість себе в піч стару циганку, а сама вилізає на дуба 48
дається чути циганам і рятується від них на крилах перелітаючих гусей 48—49
удає, що не знає, як сидіти на лопаті, і заставляє стару циганку, щоб їй се показала, причім всаджує її саму в піч 48
запирається в коморі і косою вбиває 11 розбійників, що лізли за нею по одному, і ранить дванадцятого, котрий утікає 49—50
(чортова дочка) перемінена в качку, а парубок в качура, так що чортиха не може їх зловити 59
перемінена в млин, а парубок в мельника («ті а ті йшли туди, коли я був молодий, а сей млин новий») 59
Христова похресниця, вдарена по чиколотках березовим прутиком, даром Христа, плаче грішми, збагачує свого батька і стає невісткою царя 93
їде до царя в товаристві царської вірниці, а зголоднівши, віддає тій же за трохи страви свої очі, руки і ноги, по чім вірниця скидає її в лісі 94
прийнята пустельником, відзискує чудесно свої очі, руки й ноги, а наплакавши багато грошей, будує в лісі палац, у котрім гостить заблуканого на лови цісаря 95, 96
запрошена на цісарський баль, оповідає там свою історію, каже для проби вдарити себе прутиком по чиколотках і плаче грішми, чого фальшива цісарева невістка не може зробити 96
стає невісткою цісаря по страченні фальшивої невістки і її матері 96
Дід (св[ятий] Николай) пасе вівці і нагороджує наймита, що позавертав йому ті вівці 8

(Христос) іде за кума до бідного чоловіка, наповнює його комору і дає охрещеній дитині чудесний дар 92, 93
Дочка лісничого, похожа на лице на царській фотографії, має зістати жінкою царя, по дорозі покалічена ключницею в повозі і викинена в лісі без рук, без ніг і без очей 40
лежить там кілька день, поки її хлоп не найшов і не взяв додому 41
плаче золотими слізьми 41
відзискує свої очі, прикладає їх до голови і стає оп'ять видюща 42
іде до царя, щоб випросити свого батька з темниці 43
велить коло царського палацу вимурувати новий палац і покласти на нім напис: тут усякому дають їсти й пити, а не кажуть платити 43
сидить в тім палаці і вишиває хусточку золотими літерами 43
оповідає цареві свої пригоди і просить о увільнення батька 43—44
стає царевою жінкою 44
переходячи через міст, оглушена вистрілом з двох гармат, лежить, як нежива, покладена в кляшторі на високім катафалку в такім стані, ще й, позбавлена серця, родить сина, котрий дістає її серце, а оживлена стає гарна, як найкраща рожа, і оповідає цареві все, що було 44—45
Дочка бабина ледача набріхує на дідову, котру мачуха велить відвести на службу 51
котру мати веліла вбити за її красоту, дає собі відрізати руку, ховається в дуплаву липу край царського саду і лазить ніччю в сад, збирає яблука і тим жиє 86
зловлена огородником і віддана царському синові, зістає його жінкою 87
в неприсутності мужа родить двох хлопців, та родичі її мужа пишуть до нього, що має пса і кота 87
Дуб-береза, хлопець, найдений у лісі між дубом і березою, сердитий за те, що його так називають, іде в світ, знаходить коня і їде ним до сонця переконатися 80

стрічає дві гори, що б'ються з собою, мельника, що меле на чотири камені і терпить голод, і рибу морську, що возить на собі кінець землі, і обіцюєсь запитати сонця, як би їм помогти 80
застає сонцеву маму, котра за нього розпитує свого сина, як би тим трьом порадити 80
подає сонцеві ради мельникові, рибі і горам, а за те цар дає за нього свою дочку під умовою, щоби скупався в кипучім молоці 81
доконує сього при помочі свого коня, котрий, набравши в себе багато води, студить нею кип'яток 81
виходить з купелі ще кращий, як був, по чім велить царській доньці скупатись в тім молоці і вона гине 81
Дурень за гроші, дані йому на закуп хліба, викупує від смерти пса, кота і вужа 13
при помочі чудесного перстеня сповнює дві тяжкі роботи, які йому загадав король, і за те бере його дочку за жінку 14–15
живе з жінкою в палаці серед моря 15
відкриває жінці свою тайну, вона в сні викрадає йому перстень і тікає з ним до свого батька 15
дістався опять перстень, при його помочі затоплює в морі свою невірну жінку 16
все сидить за п'єцом 26
на цапі їде до лісу, де його здибає відьма, котра подає йому спосіб здобути руку царівни 27, 28
не признаєсь перед матір'ю, що поцілував царівну на скляній горі і що вона відтяла йому палець, але каже, що цап відкусив йому палець 29
приведений перед царя, показує знаки: півперстеня і півхустки 29
вибравшися на війну, лишається коло багна і б'є жаби, а потайно дістає від чарноглави військо і тричі побиває ворогів 30—32
за третім разом ранений, зав'язує рану хусткою своєї жінки, котра й пізнає опісля, що він був тим невідомим лицарем, що побив неприятелів 33
дере в лісі лика і плете мотуззя, щоби чортів вішати 64
вичитує чортові мораль 64

жадає капелюх грошей за те, щоби чортів не вішав 64
підписується чортам, що не буде їх вішати, а натомість каже їм підписатися, що не будуть нікому зла робити 64–65
носить у штанах гроші додому 65
дає сусіді штани грошей, щоб йому поміг решту поносити додому 65
Душа людська смердить, так що сонце зачуває її запах 4
прісна (людська) смердить для злого духа 22, 23
Енципер (антихрист, чорт) в виді пана приймає чоловіка на службу і згоджуєсь віддати за нього свою дочку, коли той сповнить його умови 53
годує наймита залізним бобом 53
загадує йому одного дня зрубати з цілої гори ліс, другого — викорчувати і зорати ту гору, третього — засіяти і вижати 53, 54
каже йому назганяти по парі всяких звірів, гонити на пашу чортівські коні, в кінці думає привалити його, завалюючи суфіт його спальні 55, 58
гонить за втікаючими та, здибавши свою дочку, змінену на млин, а слугу — на старого мельника, вертає 58, 59
Жінка хлопова свариться з чоловіком, що змилувався над калікою, найденою в лісі 46
скаючи мужа, находить на його шиї шрам від рани, по котрому пізнає, що він розбійник 50
вдягає свою одіж на стовп над річкою, а сама в одній сорочці тікає від мужа-розбійника 50
тікаючи від мужа-розбійника, ночує на дереві і плаче, а її сльози капають на її мужа, що, біжучи за нею, ночує під тим деревом 50
видає свого мужа-розбійника 51
царевича, що пробуває на війні, тікає з дому з маленькими дітьми, боячись, щоб її внаслідок сфальшованого листа її мужа не страчено; не бере з собою нічого, лиш перстень і хустку, дану їй мужем 88
ховається з дітьми в лісі, в печері, де ланя своїм молоком годує її дітей 89
обдерта встидаєсь показатися свому мужеві, аж той дає їй із себе плащ 89

подає своєму мужеві перстень і хустку, щоби дати себе пізнати 89
зібраним на балі гостям завдає питання, що робити такій матері, котра всякими способами настає на життя своєї дочки 89
шевцева, милосердна, приймає і гостить Ісуса Христа і апостолів 90
Жінці не слід правди казати 10
Звірі, скликані чортовим наймитом при помочі чудесної трубки, хочуть чорта розірвати 55
розходяться на голос тої самої трубки 55—56
Залізна палка, котрою вдаривши три рази о скалу, чортів наймит скликає велику силу робітників 54
Залізний біб — одинока страва чортового наймита 53
Залізний міст через море стає в одній хвилі за потрясенням чудесної мошонки 9
Злий дух пориває царівну і живе з нею як з жінкою 21—22
живе в фільварку (на скляній горі?) 22
прилітаючи додому, зачуває запах прісної (т. є. людської) душі 22, 23
дає царевичеві, своїому шваґрові, половину своєї хустини, котра в разі небезпеки робиться темною, і дає знати про се злому духові 23
п'є горілку, а царевичеві дає меду 22—23
п'є вино і вечеряє з царевичем 24
дає шваґрові-царевичеві половину ножика, котрий в разі небезпеки робиться дуже заржавлений, і прикликає його на поміч 24
не має жадної віри 24
хапається боротися з гостем-чоловіком 24
хоче з'їсти чоловіка 25
п'є слабу воду замість сильної і гине в боротьбі з чоловіком 25
краде бідному чоловікові в лісі паляничку і з'їдає 60
в виді панича видурює від бідного чоловіка запис на те, о чім він не знає (ненароджену дитину) 46
боїться свяченої води 46
не може взяти дівчини, скаліченої батьком 46
посаджений шевцем на стільчику, не може з нього встати і мусить шевцеві дати ще 4 роки жити 91

станувши під вікном у шевця не може відступити і мусить дати йому ще 4 роки жити 91
вилізши на сливку, не може з неї злізти і мусить зовсім увільнити записаного йому шевця 91
Злі духи, слуги найстаршого чорта, хочуть розірвати царевича, та инший злий дух розгонює їх 24
дорікають свойому товаришеві за те, що вкрав у бідного чоловіка паляницю, і кажуть йому у того чоловіка рік служити 60
Злодії — 12 — засідаються на дівчину в її хаті, вечеряють з нею, а потім хочуть її вбити 49
Змія з семи головами вночі хоче проковтнути сплячих царя й царицю, але молодший брат царя відтинає їй відразу всі сім голов 84
Ісус Христос, вандруючи по світі з св[ятими] Петром і Павлом, ночує у шевця, що запродався злому духові, і в відплату за нічліг дає йому три дари, при помочі котрих швець увільнюється від злого духа 90
велить св[ятому] Петрові пустити того шевця до неба, та посадити при брамі, нехай шиє чоботи 92
в виді старого діда, запрошений бідним чоловіком за кума, велить йому ще просити за куму паню — Богородицю 92
впрошується до кума в гостину і чудесно наповнює його комору всім, що треба до гостини 92, 93
на відході дає свойому кумові березовий прутик і каже бити ним ту дитину по чиколотках і пророкує, що батько у 12-тім році її продасть 93
Каменем стає вірний брат, що вирятував брата з братовою від смерті, а опісля оповів се перед царем, та по сімох літах, потручений братовою, оп'ять оживає 85
Капелюх яко міра для грошей 64
Кара смерти через прив'язання огерові до хвоста і розволочення по полю 36, 89
через розстріляння 45
через спалення на терновім огні 96
Кінь паде і здихає на мості, під котрим сидить противник, що має вбити його пана 12—13

морський, чудесний, має на собі золоті вуздечки, сам приходить до царевича і каже йому сідати на себе 25
тричі перед небезпечними пригодами проситься у свого пана, щоб пустив його трохи поссати матері, і за кождим разом робиться сильніший 25
вивозить на собі царевича і його трьох сестер 25
біжить, не доторкаючи землі 25
посланий Богом для рятунку від злих духів 26
лишає царевичеві книжку молитвову 26
з золотою гривою, золотим хвостом і золотими копитами та діяментовими чи магнесовими підковами вибігає на скляну гору 28
відущий остерігає свого їздця, щоб не брав найденого на шляху золотого пера 76
помагає йому сповнити всякі важкі роботи 77–79, 81
каже себе по смерті спалити і свій попіл заховати, яко чудесне средство 79
говорить до свого пана людським голосом 76—79, 81
морський виходить з моря на берег і ловиться таким способом, що звичайного коня обмотують прядивом і обливають смолою; морський кінь починає його кусати і зачіплюється зубами в смолу так, що не може втекти 77
остуджує кипуче молоко, доливаючи в нього води, котрої вперед сам напився багато 81
Кінська голова повна грошей, закопана під межею 8
Ключниця, їдучи з панною до царя, хоче сама стати царицею, виймає тій панні очі, відрізує руки й ноги і саму її викидає в лісі з повоза і прикриває ломаччям 40
приїхавши до царя, ув'язнена 41
віддає мужикові за одну гарну хусточку очі, за другу — руки, за третю — ноги тої панни 42
всаджена знов до темниці, коли та панна стала царицею, підкуплює міністрів на її загибель 44
з оглушеної цариці, що лежить на катафалку в кляшторі, виймає серце 45
б'є царську дитину, що вночі відбирає у неї те серце 45
за кару розстріляна на шматки військом 45

Кобила морська з лошатем пасеться на березі, хова-
ється в морі 25
Кобили царські, всіх 45, дояться самі в котелок тоді,
коли кожду вдарено в лоб дубовим поліном 79
Кобиляча голова — властителька хатки в лісі 52
з її вух виймає услужна дівчина всяке добро 52
танцюючи з дівчиною, розбиває її на дрібні шматочки 52
щезає від півникового голосу 52
Коваль за морем нараює королевичеві, як доїхати до
молодильної води 18
Кінець і горілки збанець — приговірка при кінці казки 21
і хліба дроб'язка, і ковбас в'язка, і цебер киселю, і всі
гості поділю 21
Коні чудесні виходять з моря 11
один з місяцем, другий з сонцем, третій з зорею 11—12
у кождого в вусі пишне вбрання 12
вони вискакують з їздцем до палацу на третій поверх 12
Королевич найстарший із трьох оповідає батькові про
молодильну воду, вибирається з військом її добу-
вати, запливає на таке море, де вода густа, як дриг-
лі, там стоїть і вигублює половину війська 17
середущий попадає в те саме море 17
наймолодший, їдучи направо, перепливає на другий бік 18
наймолодший їде на гору в човні і молотком пога-
няє, усипляє медведя і варту на брамі, набирає
молодильної води, насилує сплячу царівну в пала-
ці, лишає їй записку об сім на ліжку і відходить 18
здибає своїх братів, застрягших серед моря, витягає
їх ланцюгами з дриглів і вертають додому 19
підпоєний старшими братами, везе батькові замість
молодильної води труючу, котрою вмитий пес тріс-
кає і здихає 19
відданий стрільцеві, щоб його в лісі забив, дає собі
відтяти мізинний палець батькові на знак і їде в
світ 19
Королевичі, два старші брати, підпоюють наймолод-
шого, відбирають від нього молодильну воду, а йо-
му наливають труючої морської води у фляшку 19
остерігають батька перед тою водою і обмовляють
наймолодшого, що хотів батькової смерти 19

дають батькові правдиву молодильну воду, котру відокрали від наймолодшого брата 19
Король старий хоче відмолодитися і питає панів про спосіб, та ніхто не вміє йому порадити 17
одержує від наймолодшого сина воду, та, слухаючи остороги старших синів, каже вмити нею пса, котрий від неї зараз здихає 19
велить стрільцеві вбити наймолодшого сина і принести на знак серце і мізинний палець 19
довідавшися правди, велить відшукати наймолодшого сина, і коли той надходить, батько йому настрічу лізе на колінах 20
Крук на просьбу чоловіка приносить в дзьобі живущої води, котра оживлює вбитого і згоює його рани 35
Лаження на колінах — знак жалю за поповнену несправедливість 20
Ланя живе в печері в лісі і своїм молоком годує дітей вигнаної цариці 89
здибана в лісі царевичем, мужем тої цариці, втікає до печери і провадить його за собою 89
Лікарі, не знаючи нічого про жабу під ліжком під підлогою, не можуть нічого порадити хорій пані 70
Ліпше руками робити, як фірманити 63—64
Лісничий має дочку, похожу на той малюнок, який цар розіслав по всіх краях, пише до царя про се, а відтак висилає дочку до царя під доглядом зрадливої ключниці 40
коли дочка його не прибула до царя, ув'язнений сидить 10 літ в темниці 41
сидячи в темниці, почорнів як чорна земля 43
увільнений по просьбі дочки, стає у царя найстаршим міністром 44
Льокай, котрому мати поручила вбити її дочку, жалує її, відтинає їй руку, а серце видобуває з убитого пса і віддає матері 86
Мати і її два старші сини клякають перед наймолодшим, перебраним за пана 37—38
не вірить тому ж синові, коли він опісля признається, що то він був тим паном 38

Мати-вдовиця каже слузі стратити свою дочку за те, що та дочка гарніша від неї 86
каже принести собі з дочки на знак серце і праву руку 86
пізнає руку дочки, нюхає серце і пізнає запах пса 86
переймає у післанця лист царевича і фальшує його, пишучи, щоб його жінку а її дочку враз з дітьми зараз убити 88
на царському балі, не пізнавши цариці, своєї дочки, на її питання сама видає на себе засуд смерти, котрий на ній і виконують 89
Медведі, що побили в лісі волів, запряжені сильним наймитом (злим духом) у віз, мусять тягти дрова, опісля, пущені на обору, мордують за ніч усю господареву худобу 62
Мельник, що на трьох каменях меле, а жадéн хліба 3
на чотирьох каменях меле, а часу не має їсти 80
не дає псам їсти, то й сам терпить голод 4, 80
Міністер, везучи до царя дівчину, лісничого дочку, сидить напереді і поганяє коні 40
Міністри хочуть стратити парубка, що вискочив на скляну гору і має взяти царську дочку за жінку 38
на розказ царя запрягають осьмеро коней, щоби царську наречену везти до царського двору 44
підкуплені зрадливою ключницею, підсаджують дві гармати під міст, котрим їде молода цариця, і оглушують її 44
Молоко кобиляче, кипуче, — коли в ньому купається хлопець при впливі вічого коня, вискакує з купелі весь у золоті 79
цар, купаючись без такого впливу, гине, лиш білі кістки випливають наверх 79
кипуче, остуджене водою, скупавшися в нім, чоловік виходить ще кращий як був 81
Море, на котрім є три дороги 17
котрого вода стає дриглями, так що судно не може плисти ні взад, ні вперед 17
грає, по чім морські панни співають 78
Мошонка чудесна, котрою потрясти, то випадають гроші 8

потрясти нею, то на жадання стає на тім місці палац 9
стають коні з каритою 9
стає залізний міст через море 9
стає садовина по обох його боках, і зараз цвіте, і зараз родить 9
коли її вкрадено, то все те щезає 10
при смерті властителя щезла 11
Мрець, чудесно привернений до життя, прокидається зі словами: «А то я міцно спав!» 7
Наймолодший син сам один іде вартувати на гріб помершого батька 36
одержує від мерця кождої ночі один волосок з голови, з котрого в разі потреби робиться чудесний кінь 36—37
їдучи на скляну гору, перебраний за пана, бив нагайкою своїх старших братів і матір 37—38
вискакує з конем на скляну гору і одержує від царівни сиґнет і підпис 37
бавиться там три години і їде так, що ніхто не бачить, куди щез 37—38
дає цареві слово, що буде в тім а тім часі, щоби взяти шлюб з царівною — і не являється на означений час 38
впився на царськім балі і ліг спати в ямі, виритій свиньми 39
коли при нім найшли перстень і підпис царівни, він викликає чудесного коня і переміняється в блискучого лицаря 39
Ніж застромлений в дерево на розпутті, а коли на нім покажеться кров — то знак, що один із братів погиб 33, 35
Ноги дівчини-каліки, відрізані злою ключницею, по довгих роках приложені на своє місце, приростають оп'ять 43, 94, 95
Ножик розломаний на дві часті, котрі в разі небезпеки обі нараз ржавіють, даючи знак властивцеві одної части, щоб ішов на поміч властивцеві другої части 24
Огородник царський бачить у саду під одною яблунею, що рано яблука визбирані, засідається і ловить гарну панну без руки, котру опісля віддає царевичеві 87

Оповідач був на весіллі героя казки, набитий з ключчям до гармати і вистрілений, прилітає на те місце, де оповів казку 26
був на царському балі, напився, ліг спати між порохом, його враз з порохом набито в гармату і вистрілено, так що він прилетів аж на те місце, де оповідає казку 33
завинений в папір, набитий в моздір і вистрілений прилітає на те місце, де оповідає казку 59
з царського балу від гарматного вистрілу летить аж до села, де тепер живе 39
після царського балу лежав у листі, його взяли з листям, набили до гармати і вистрілили, і він залетів аж на те місце, де оповідає казку 45—46
Оповідач зо страху перед Бідою забіг аж на те місце, де розказує казку 68
Очі, вибрані дівчині, носить їх зрадниця в кишені, завинені в папері, і за гарну хусточку віддає їх по кількох літах мужикові 42
їх первісна властителька, діставши їх, прикладає їх собі на місце, і вони приростають зараз і оп'ять видять 42
вибрані дівчині вірницею царською, чудом являються опісля у неї і, розмочені в воді та приложені, знов вростають на місце 94, 95
Павло святий, товариш Ісуса Христа в його вандрівці по землі, ночує з ним разом у шевця, що запродався злому духові 90
Панна вподобала собі проїжджаючого парубка і бере його собі за мужа 34
морська співає тоді, коли море грає 78
зваблена золотою шафкою з жіночими строями, попадається в самотрісок 78
Парубок перемінений в старого діда, а дівчина — в стару корову («ті а ті йшли туди, коли я ще був малим хлопцем, а ся корова — теличкою») 58
перемінений в статую святого, а дівчина — в каплицю — чорт не може до них доступити 58
Парубок і дівчина (чортова дочка), тікаючи від чортів, тричі чудесними способами змилюють погоню і рятуються від неї 58—59

Перстень чудесний, дар вужів, насадивши його на палець, що задумаєш, те й маєш 14
укравши його від мужа, невірна царівна вночі держить його в устах і випльовує, коли кіт приложив їй миш до уст 16
кіт упускає його в море, де його ковтає риба, та кіт виваблює її наверх, роздирає і добуває перстень 16
переломаний надвоє і хусточка передерта надвоє, з котрих одна половина — у панни, а друга — у парубка, — знак заручин 28, 29
Пес і кіт, котрих дурень вирятував від смерти, перепливають море, щоб від його невірної жінки відікрасти чудесний перстень 16
заставляють царівну виплюнути той перстень із уст 16
пливучи через море з перстенем, упускають його в воду, та оп'ять видобувають з нутра риби і приносять свойому пану 16
Петро святий — товариш Ісуса Христа в його вандрівках по землі 90
придверник небесний, не хоче пустити до неба шевця, що записався злому духові 91
питає Ісуса Христа, що робити в сьому ділі 91
Післанець, висланий з листом царевича, ночує у матері царевичевої жінки, котра вночі перемінює лист і піддає йому такий лист, щоби її дочку і її дітей стратити 88
Плита, закопана серед ринку в місті, криє під собою воду з усього міста; виваливши ту плиту, вода попливе 69—70
Покойова підстерігає царевича, що у нього в покої в шафі є схована гарна панна; на просьбу царевича не говорить о тім родичам 87
остерігає царицю, що родичі її мужа хочуть їй зробити смерть 88
Попелюх (третій, дурний брат) стереже вночі батькової пшениці і щоб не заснути, вилізає на яблінку 11
вискакує на чудеснім коні на третій поверх до царівни 12
схований під мостом, дожидає ворога — потвора з двома, потім з трьома, а в кінці з чотирма головами, вбиває двох перших, а від третього сам гине 12—13

Попіл з віщого коня сповнює все, що собі загадає його властивець 79
Потвори з двома, трьома і чотирма головами 12—13
Птах морський (з золотим пір'ям?) випливає на море, там його ловить віщий кінь 77
віщун прилітає вночі, заповідає сплячим цареві й царині велике нещастя, а заразом грозить тому, хто се чує і їм скаже, що сам стане каменем 83, 84
Пустельник находить у лісі дівчину без рук, без ніг і без очей, заносить її до своєї хати, находить під нею рушницю, б'є птахи і годує ту дівчину, опісля находить так само її руки, ноги і очі, розмочує їх і прикладає до відтятого, і все приростає на своє місце 94, 95
на розказ дівчини б'є її по чиколотках, вона плаче грішми, а за ті гроші він будує в лісі палаци 95
Риба морська, проковтнувши чудесний перстень, признається в тім перед котом і випливає наверх, де її пес і кіт розривають, щоб видобути з неї перстень 16
Риба возить на собі кінець землі і не може його з себе скинути, поки кого-небудь на собі не перевезе через море 80—81
Розбійник, перебраний за пана, жениться з дівчиною, що вбила його братів, а його ранила, жениться в тій цілі, щоби на ній пімститися 50
полошить списою напотемки пташки з дерева і ранить свою жінку, що там перед ним сховалася 50
Роса чудесна, котрою помазавши лице, сліпий відзискує очі і видить 69
Рука дівчини, відтята на розказ злої матері, відростає з часом наново 87, 88
Руки дівчини-каліки, відрізані злою ключницею і переховувані довгі літа, опісля, діставшися до первісної властительки і приставлені на своє місце, приростають оп'ять 42, 94, 95
Серце і мізинний палець — знак, що того, кого велено вбити, справді вбито 19
і права рука дочки, принесені матері на знак, що її дочку вбито 86

Сильний наймит (злий дух) бере відразу стирту сіна ще й бугая, що хотів його вбити 60—61
замість п'яти мішків полови привозить зо млина п'ять мішків гарної муки 61
привозить дрова медведями замість волів, котрих ті медведі поїли 61—62
вимушує від цісаря для свого господаря чотири бочки грошей 62—63
убиває господаря, давши йому одного штовшка в ніс 63
Син дістає по батькові половину спадку, а дві дочки — другу половину 21
Сини два розумні, а один дурень 53, 63
Сімплегади — дві гори, що б'ються одна з другою 3, 89
перестають битися, коли кого заб'ють між собою 4, 89
Скаменілого брата не ховають, але старший брат держить його у себе в куті покою сім літ 85
Скляні гори — місце пробування злих духів 22
Скобель, вбитий в поріг, не пускає зловленого чоловіка втекти крізь двері з хати 67
Сливка, на котру хто вилізе, не може злізти без дозволу властивця 90, 91
Сльози дівчини, невинно покаліченої — чисте золото 41
Сокирка з золотим топориском, застромлена в сосні: хто її чепить рукою, то так і прикипить до неї і не може далі рушитися 67—68
Сонце зачуває людську душу в своїй хаті 4
вечеряє і лягає спати 4
осліплює дівку, що милася в неділю рано, і тими помиями залляла йому очі 4
має матір і живе з нею в домі, до котрого приходить на ніч 3, 4, 80
може одним своїм волоском спалити чоловіка 80
Сонцева мати — прихильна до чоловіка, ховає його під піч 3, 80
розпитує свого сина о те, чого треба сьому чоловікові 4, 80
Старшому брату випадає вперед женитися, а не молодшому 82
Стільчик, на котрім хто сяде, той не може встати, поки властивець його не пустить 90

Сторож, бачачи вночі крізь дірку від ключа, як молодший брат царя злизує кров на сорочці жінки старшого брата (царя), оскаржує того молодшого брата о чужолозтво 84, 85
Страху можна дістати, як горіх розкусити 7
Стрілець королівський, котрому велено вбити королевича, вбиває пса і виймає з нього серце, королевичеві відтинає палець, а самого пускає в світ 19
Сучка й півничок — товариші дівчини, що йде в ліс 52
услугує кобилячій голові 52
Терновий огонь, на котрім палять матір-зрадницю і її дочку 96
Три царівни покрадені злими духами під час проходу в садку 21
живуть з ними, як жінки з мужами 22
ховають брата перед мужами і показують його аж запевнившися, що муж прийме його ласкаво 22—23
Три важкі роботи яко ціна за віддання дочки за жінку 53, 77—79,80 (?)
Три дочки чортові, перемінені в три лошиці, мають убити наймита, котрий за порадою наймолодшої дочки побиває їх, а сам лишається живий 56
Три птахи на фігурі опівночі розмовляють людським голосом і дають бідному сліпому, що сидить під фігурою, три добрі ради, як відзискати очі і прийти до маєтку 69
розривають багача, що сидить під тою фігурою 75—76
Трубочка, котрою затрубивши на три сторони, чортів наймит скликає до себе по парі всякого звіра 55
Упир ходить по ночах, дусить людей і висисає з них кров 5, 6
вночі виходить з гробу і йде в село, лишаючи яму отворену 5
ок[оло] 11 години вертає з села і застає живого чоловіка в своїй труні, а той не хоче його пустити 5
о 12-тій годині мусить ховатися, поки півень заспіває 6
щоб оживити подушених ним, треба вирвати з його чуприни дев'ять волосків і ними підкурити мерця 6

щоби не встав більше, треба з попом ще раз гріб запечатати, а надто вбити в гріб 9 осикових колів і обсипати гріб 9х9 зернами маку 6
коли його «не по правді поховати», то буде ходити 7
промовляє з гробу в 9 літ по смерті 7
Цар каже вивести свою дочку на скляну гору і оголосити, що хто до неї вискочить на коні і поцілує її, той візьме її за жінку 26
велить шукати по всім краю парубка, що виїхав на скляну гору, поцілував його дочку і має відтятий палець 29
оголошує, що хто вискочить з конем на скляну гору, дістане його дочку і царство 36—37
каже пильнувати свого будущого зятя, щоби міністри його не стратили 30
справляє бал, на котрий завзивають усіх парубків з цілого царства 39
молодий хоче мати жінку, лицем подібну до нього, і розсилає свою фотографію по всіх краях з наказом, щоби дівчину, похожу на те обличчя, прислати до нього 40
одержавши ключницю замість панни, замикає її, а також батька панни, до в'язниці 40—41
переходячи з військом, бачить новий палац з написом, що тут дають всякому безплатно їсти й пити, входить там з усім військом і знаходить уздоровлену каліку, котра оповідає йому свої пригоди і просить за своїм батьком 43
переконавшися о правді її слів, увільнює її батька, жениться з нею, а ключницю замикає до темниці 44
по трьох місяцях жінка його, оглушена вистрілом з двох гармат, паде мов нежива, він складає її в кляшторі на високім катафалку і запечатує той кляштор 44
Цар з жалю за жінкою півтора року не виходить з покою, а вийшовши, бачить дорогу до того кляштору, обсаджену прекрасними цвітами, заглядає до середини через дірку від ключа і бачить, як довкола катафалка бігає мала дитина 45
дає Дуб-березі свою дочку за жінку за те, що той відбув подорож до сонця, але вперед каже йому скупатися в кипучім молоці 81

бездітний приймає двох вандруючих братів за своїх синів і віддає старшому своє царство 84
засуджує на смерть молодшого, котрого оскаржив слуга о грішні зносини з жінкою старшого 85
Царевич, котрого трьох сестер покрали злі духи, чує в сні голос, котрий каже йому їхати їх шукати на трьох скляних горах 22
заїжджає на ніч до фільварку, котрого хазяйка — його сестра 22
жениться з дівчиною-калікою, та коли вона має родити, він мусить їхати на війну 87
там одержує лист від родичів, що вона має пса і кота, але велить берегти жінку і тих дітей аж до свого приїзду 87
вертаючи з війни додому, не застає жінки з дітьми, покидає родичів і їде в світ шукати їх, вандрує цілий рік селами, потім їде лісом, здибає ланю і за її слідом доходить до печери, в котрій жиє його жінка з дітьми 88, 89
Царівна, ставши жінкою властителя чудесної мошонки, випитує в нього тайну, краде мошонку і втікає 10
вкравши чудесний перстень від свого чоловіка і покинувши його, спить, держачи той перстень в устах 16
за морем має дитину, а не знає від кого 20
найшовши записку, їде шукати королевича 20
розпитує двох старших його братів і виявляє, що з них жаден не був з нею 20
відшукує наймолодшого, котрий оповідає їй усе, як було, і жениться з нею 20
відтинає на знак палець парубкові, що вибіг до неї на коні на скляну гору і поцілував її 28
бачить рани на тілі сплячого мужа і відкриває, що він був у війні, до чого сам він не хотів признатися 33
купається в кипучім молоці і гине 81
Цигани-сироїди забирають дівчину з села, завозять до свого краю і годують горіхами і вином, щоби її зарізати на празник 48

ідуть до божниці, а старій циганці велять ту дівчину спекти 58
їдять стару, котру дівчина замість себе всадила в піч, і дивуються, що з неї таке тверде м'ясо 48
підгризають зубами дуба, на котрім сидить дівчина, бо не знають иншого способу 48
Цісар, заблудивши на полюванні, ночує в палаці, де жиє та, що мала бути його невісткою, і, від'їжджаючи, запрошує її до себе на бал 95, 96
Чарівниця в палаці в лісі всякого проїжджого робить каменем 33
під загрозою смерти кропить те каміння водою і з нього оп'ять робляться живі люди 35
її опісля стинають 35
Чарноглава (чарівниця) стрічає в лісі дурня і подає йому спосіб, як здобути руку царівни на скляній горі 27
жиє в печері, там має військо, коні і всякі убори 28
Чвертка, котрою бідний міряє гроші, позичена у брата-багача; в ній зачіпляються два дукати, котрі багач витрясає і так пізнає, що його брат міряв гроші 74—75
Чорний віл — символ тяжкої, а безплодної праці 64
Чорт, перемінений в оґера, хоче вбити наймита, але за порадою його ж дочки наймит б'є його і сам лишаєсь живий 57
завалює вночі стелю того покою, в котрім спить його наймит, щоб його убити, але чортова дочка остерігає його і рятує 58
має насипати дурному капелюх грошей, а насипає повну яму, викопану під капелюхом, крізь діру, вирізану в денці капелюха 64
Чорти всю біду на світі роблять 64
Чортова дочка влюблена в наймита-чоловіка, помагає йому проти своїх рідних 53—59
Чортова жінка, перемінена в кобилу, хоче вбити наймита, але той за порадою її дочки б'є її і сам лишаєсь живий 57
Шатанові дає свою душу той, хто собі життя відбирає 47
Швець бідний записується злому духові на 24 роки 90

гостить у себе Ісуса Христа з Петром і Павлом і випрошує собі у них за те три дари 90
при їх помочі вимушує від злих духів ще вісім літ гойного життя і цілковите увільнення від запису 91
дістається до неба за волею Ісуса Христа 92
пущений до неба, сидить за брамою і робить чоботи по наказу Ісуса Христа 92
Шкараба — жаба, що надихує на чоловіка слабість, сидить під підлогою під ліжком; як її викинути, то чоловік буде здоров 69
Щигла в ніс має дати наймит господареві замість заплати, яку б мав йому господар дати за цілорічну службу 60
по році дає йому такого, що господар відразу паде неживий 63
Хліб, що перший всаджається в піч, видобувши, годиться покраяти і дати псам, тоді хазяїн буде мати усе досить хліба 4
Хлоп, котрий не знає, що біда і страх 5
іде шукати біди і страху 5
сидить на цвинтарі на гробі і не має страху 5
влізає в яму і в трумну, з котрої, власне, виліз упир 5
вимушує від нього способи, як оживити подушених і як зробити, щоб він більше не ходив 6
за відживлення подушених упирем бере два злітники плати 7
без страху, а вмирає зо страху, коли галузка торкнула по струнах цимбалів 9
хоче старатися о руку царівни, хоч має жінку і готов сю жінку задобрити грішми 26—27
не виїхавши на скляну гору, збитий нагаями, вертає додому і нікому про се не каже, аж дурний брат видає його з секрету 27
збираючи ломаки в лісі, находить під ломаками покалічену дівчину, бере її додому і, невважаючи на сварку жінки, кормить її 41
за сльози каліки, перемінені на золото, купує їй усе, що потрібно, і сам стає багачем 41—42
Хлоп за гарну хусточку вимінює від злої ключниці очі каліки, котра, приложивши їх до чола, стає видюща 42

так само вимінює руки і ноги 42
що ходив до Біди красти яблука, не може злізти з яблінки, зловлений Бідою, тричі тікає від неї; тікаючи, хапає її за сокиру з золотим топорищем і прикипає на місці, відрізує собі руку, запутується в терні і везе Біду на карку 66—67
зловлений Бідою при крадіжі яблук, даремно силкується двічі втекти від Біди 67
хапається за сокирку з золотою ручкою і прикипає на місці 67, 68
прив'язаний ланцюгом в хаті, має бути спечений у печі, та комином вискакує з хати 67
запутавшись в терні, попадає Біді в руки і мусить її возити на собі 67
удає, що не знає, як сидіти на лопаті, а коли Біда сідає сама, щоб йому показати, всаджує її в піч, затикає і сам утікає 68
догнаний Бідою, вішаєсь з розпуки 68
не хоче меду і вина, бо в тім смаку не знає, тільки горілки 72
викопавши жабу з-під ліжка хорої пані, каже її занести геть і викинути і так уздоровлює паню 70
одержує за те три бочки грошей 71
добуває воду в місті і за те дістає від номера по 100 ринських 73
посилає сина до свого старшого брата-багача, щоби позичив чвертки жито міряти 74
признається брату, що міряв гроші, і оповідає йому, як до них прийшов 75
не хоче вибирати брату очей, як той йому був вибрав, але з зав'язаними очима веде його під фігуру, де той гине 75—76
Хусточка, передерта на дві половини — знак заручин парубка з панною 12
роздерта на дві половини, а в разі небезпеки того, що має одну половину, обі половини робляться темні і дають знак властивцеві другої половини, щоб ішов тамтому на поміч 23, 24
Яблінка, котра не пускає того, хто на неї виліз яблука красти 66—68

Яблука, котрих вісім штук, чоловік не може донести і продає їх по три дукати за штуку 10

Яблуко, куплене за сльози дівчини-каліки, має в собі хусточку таку гарну, якої ще не було на світі 42

МИТРО ОЛЕЛЬКОВИЧ

Видаючи окремою книжечкою всі українські писання Митра Олельковича, що 1861—[18]62 р. появилися в петербурзькій «Основі», ми вважаємо потрібним попередити се видання згадкою про життя по[кійного] писателя, що вийшла з-під пера його близького знайомого і приятеля, одного з чільних представників української науки*, і надрукована була в «Зорі» 1886 р., стор. 76 під криптонімом В.

«Митрофан Миколайович Александрович родився в селі Калиті* Остерського повіту Чернігівської губернії. Походив із старої козачої сім'ї; по матері був він правнуком київського козацького полковника Антона Танського* і його жінки Параски Семеновни, дочки знаменитого "козацького батька" Семена Палія. Виховання отримав Митрофан у артилерійському кадетському корпусі в Петербурзі, відки вийшов з рангою офіцера. Але ж у воєнній службі оставався недовго; незабаром покинувши її, він осів на батьківській оселі в Калиті, де займався господарством і літературою.

Ще бувши в Петербурзі молодим офіцером, він познайомився з українською громадою, що скуплялася там біля редакції "Основи", і почав друкувати в сьому журналі свої талановиті повісті: "Антін Михайлович Танський"*, "Три пани", "Проскурка", "П'яниця", "Пожежа" і т. і. Живучи в селі, він склав собі чималу бібліотеку і, залишивши белетристику, взявся до історичної праці. Він зложив дуже докладно, простудіювавши всі відомі тоді джерела і освітивши їх здоровою історичною критикою, "Гетьманство Дорошенка" (властиве, чотири перші роки сього гетьманства) і надрукував сю працю в журналі "Вестник Западной России", що видавався тоді у Вільні.

Тим часом особисті діла М. Александровича зложились так, що він надовго мусив покинути літературу і за-

йнятися урядовою службою. Він прийняв місце мирового посередника в Мінській губернії і багато потрудився над урегульованням викупу селянських ґрунтів, дуже щиро боронячи інтересів селянських. Вернувшись літ через шість додому, Александрович застав нову реформу: вводилось тоді в Чернігівщині земство (себто автономічний заряд місцевими господарськими відносинами). Він узяв гарячий уділ в організації земства, а депутати від селян та козаків вибрали його головою Остерського земства. Уряд сей він сповняв 6 чи 7 літ. Публічна діяльність не завше обходилась йому спокійно і не завше удавалось йому здержатись на ґрунті зовсім легальнім; поволі загальна чутка про його діяльність ставала все більше і більше некорисною для нього. Сам Александрович, мабуть, почував, що не всякі діла свої може оправдати перед судом своїх давніх знайомих, і поволі став осторонятись від колишніх своїх приятелів. Накінець в р. 1880 внаслідку ревізії сенатора Половцева в Остерському земстві найшлись якісь чималі непорядки, і Александрович мусив залишити свій уряд.

Він звернувся знов до літературної праці і видав дуже добре опрацьовану монографію "Остерский уезд", часть I, (історія Остерщини до 1669 року) в Києві 1881 р. Другої частини сієї праці йому не довелось уже докінчити. Нервовий розстрій від службової невдачі і сором перед опінією більше інтеліґентної частини товариства не давали йому спокою — годі вже було заспокоїтись літературною або науковою працею. Він то кидався сердито, то попадав у апатію, то збирався їхати до Ґішпанії шукати смерти в ворохобні. Найшов він її скорше як думав. Приїхавши в Київ, під впливом суму і жалю він вискочив уночі з вікна свого номера з другого поверху і знайдений був на другий день з головою, розкроєною о якусь рільничу машину, що стояла на подвір'ї просто того вікна. Так сумно закінчив життя чоловік дуже талановитий, котрий увійшов у життя з великим запалом морального почуття. В иншому часі, при инших обставинах суспільних він став би був окрасою своєї літератури і науки, — тепер же приходиться спогадати про Митра Олельковича як про змарновану велику силу, що не мала простору, щоби розвинутись, і запоневірялась у мізерному щоденному житті.

Александрович володів немалим запасом знання. Він дуже добре знав літератури: російську, польську і французьку, багато читав і мав чимало спеціальних відомостей. Правда, трохи раптово кидався він від природничих наук до історії, від історії до белетристики і т. д. Найбільше часу посвятив він студіям над історією французької революції. Сей епізод новішої історії знав він так докладно, що не раз дивував своїх приятелів пам'яттю подробиць. Так, він міг розказати протоколи всіх засідань Народового зібрання і Конвенту і перелічити всі мови з їх змістом на кождому засіданні, міг дати докладні біографії всіх діячів французьких 1780—1799 років і т. д.»

Небагато написав Митро Олелькович по-українськи: отся книжечка містить усе, що досі звісно з його українських писань. Та проте його треба зачислити до наших ліпших прозаїстів. Мова його чиста, стиль простий і ясний, як хрусталь, далекий від усякої манерности та сантиментальности. Дуже правдоподібно, що між тими рукописними працями, котрих чимало лишилося по його смерті, найдеться ще не одно писане по-українськи. Щиро бажаємо, щоб отсе наше видання спонукало товаришів і знайомих покійника на Вкраїні переглянути і зберегти його рукописну спадщину і опублікувати з неї все, що тільки покажеться пригідним до друку.

БІБЛІОГРАФІЧНА РІДКІСТЬ

В с. Яйківцях Жидачівського пов[іту] найшов я в тамошній церкві при кінці якогось Требника* приплетену книжечку зовсім відмінного друку, котра відразу звернула на себе мою увагу. Є се невеличкий друк in folio, зложений з 6 карток, задрукованих цілком, окрім остатньої сторони, що лишилась зовсім порожня. Друковано текст у два стовпці, без кіноварі. На першій стороні над першим стовпцем невеличка заставка з орнаментом, а під нею ось який титул:

Мц҃а апри́лѧ, въ пе́рвыи дн҃ь. Житїѐ и҆ жи́знь, преподо́бныѧ мт҃ри на́шеѧ ма́рїи еги́петьскїѧ. спи́сано софронїемъ, патрїа́рхомъ і҆ерⷭ҇лимскимъ. бл҃ви ѿче.

Отсе житіє заповнює всю книжечку, що таким способом являється як скінчена цілість. Ані нумерації сторін, ані жадної сигнатури друкарської, яка вказувала б на те, що «житіє» становить відривок із якоїсь більшої цілости, нема.

Книжечка, як сказано, друкована in folio, в два стовпці, повний набір стовпця становить 44 рядки. Черенки майже такі самі, як в звісній Острозькій біблії 1581 року *, що також друкована in folio в два стовпці, по 50 рядків у кождому. Ся обставина придає найденій мною книжечці більше значіння. Острозьких друків знаємо досі 22, а то: 1) Псалтир 1580, мала 8-ка (неповний екземпляр є у мене, а азбучний покажчик, долучений до сього видання, є в Святоонуфрейськім василіянськім монастирі у Львові *); 2) Біблія 1580 і 1581, in fol[io] (частина — в бібліотеці «Просвіти» *, цілість — в бібліотеці інституту Ставропігійського *); 3) «Хронологія» Андрія Римші, 1581, in fol[io] (текст передрукував Каратаєв — «Описание славянорусских книг» *, стор. 217—219); 4) Посланія патріярха Єремії, коло 1584, in quarto; 5) «О крестном знамении», коло 1584, in quarto; 5) «Ключ Царства Небесного» *, 1587, in quarto; 7) Исповѣданіе о исхожденіи Св[ятого] Духа, 1588, in octavo; 8) «Книжиця» Василя Суразького, 1588, in octavo; 9) Василія Вел[икого] * «Книга о постничествѣ», 1594, in folio; 10) грамота єрейська єп[ископа] Кирила Терлецького *, коло 1587— 1595, in folio; 11) Обвѣщенє князя Конст. Острозького, 1595; 12) «Маргарит» св[ятого] Іоана Златоустого *, 1595 або 1596, in quarto; 13) «Апокрисис», 1595, in quarto; 14) «Часослов», 1598, in octavo; 15) «Книжица Острозька» в 10 відділах, 1598, in octavo; 16) Одпис Суразького на лист Потія, 1598, in quarto; 17) «Правило истиннаго живота христіянскаго», 1598, in octavo; 18) «Требник», 1606, in quarto; 19) «Молитвослов», 1606, in quarto; 20) «Лѣкарство на оспалый умыслѣ чоловѣчій», 1607, in quarto; 21) «Часослов», 1612, in octavo; 22) «Часослов», 1612, in octavo, відмінне видання від попереднього. Коли до сих додати ще два видання дерманські, друковані черенками, взятими з друкарні острозької, а іменно «Октоїх», 1604 *, in folio і лист Мелетія Пігаса до Потія, друкований 1605 in quarto, то мали б ми 24 друки, що відзначуються характерними острозькими черенками, зладженими, мабуть, по показу і під доглядом знаменитого Івана Федорова, першого руського друкаря. Житія Марії

Єгипетської * нема ані в числі тих друків, ані воно не вміщене в жаднім із них так, щоб найдений мною екземпляр міг бути осібною відбиткою того видання. А що острозькі черенки різняться від усіх пізніших і не були уживані в ніяких инших друкарнях, то нам приходиться припустити, що маємо перед собою друк, не звісний досі в бібліографії, який побільшує обсяг нашого знання про витвори тої друкарні, що займає таке видне місце в історії нашого духового розвою.

Щодо самого життя Марії Єгипетської, то варто замітити, що при кінці XVI в. воно було друковане також у Москві яко додаток до «Тріоді» * постної 1589 р., де воно находиться на стор. 441—459. Хоча се видання було також in folio, то наш екземпляр не може бути відтиском із нього, бо, по опису Каратаєва, московське видання друковане без розділу на два стовпці, а на одній стороні вміщено 24 рядки, так що ціла легенда займає там 18 сторін, коли в нашому екземплярі вона вміщена на 11 сторонах. Не знаємо, наскільки вірно передав Каратаєв заголовок московського видання; в усякім разі те, що у нього (стор. 241) Софроній * названий патріярхом александрійським, є помилка.

Щодо самої легенди про Марію Єгипетську, додамо ще ось які уваги. В слов'янських рукописах і друках легенда про Марію Єгипетську звісна в двох редакціях; одна та, яку бачимо в нашій книжечці (початок «Тайну цареву добро єсть таити, а дѣла Божія проповѣдати преславно єсть») — вона, мабуть, була друкована також у московській Тріоді 1589 і увійшла в православні Четьї мінеї (московське вид[ання] 1874, апріль, 5—15); болгарський текст її, декуди дуже схожий з нашим друком, тільки повкорочуваний, видав із Тиквенського рукопису д. Начов* у X томі «Сборника за народни умотворенія» (стор. 74—87 і уваги стор. 191—192). Друга редакція звісна поки що тільки з одного новоболгарського рукопису XVII або XVIII віку, вивезеного пок[ійним] Григоровичем * із Болгарії і описаного д. Мочульським * (В. Мочульский *, Описание рукописей В. Григоровича, ст. 62); починаєсь вона словами: «Голѣмо нѣщо є и добро є, благословени хр҃тїани, покланїе» і т. д. Ся друга редакція, здається, не була досі друкована. Текст легенди, надрукований в нашім екземплярі, є також подекуди історико-літературним документом. По деяким язиковим признакам вид-

но, що він не був на Русі перекладаний з грецького, але друкар покористувався старим рукописним, і то південно-слов'янським перекладом. На се наводять мене отсі форми та звороти: собирахусѣ (ст., 2 стовп[ець] 1), де ѣ, поставлене замісто я, стоїть як слід колишнього глаголицького первопису; тако ти Бога, тако ми истина — заклинання, властиві південним слов'янам спеціяльно сербам. Інтересний є натяк на один аполог із звісної повісти про Варлаама і Йоасафа *. Готовлячись оповідати Зосимі своє життя, Марія Єгипетська мовить: «**Бѣжати имаши ѿ мене, такоже кто бѣжить ѿ змїа, не терпѧ рютїѧ его оушима слышати**» (ст. 4 стов. 2). В грецькім оригіналі легенди се місце читаємо так: «φεύγῃς ἀπ' ἐμοῦ, ὡς φεύγῃ τις ἀπο ὄφεως, μὴ φέρων ἀχοῦσαι τοῖς ὦσιν, ἅπερ ἅτοπα πέπραχα», т[о] зн[ачить] «тікатимеш від мене, як від гадюки, не можучи вислухати вухами всієї тої огиди, якої я наробила». І в Тиквенськім рукописі читаємо: «**Бѣжати имаши ѿ мене, такоже кто бѣжить ѿ змїе, не трьпе слышати оушима, тако недостоино сотвориҳь**» (Сборникѣ, X, 79). Додаток нашого тексту про «рютіе» змія нагадує звісну «притчу о инорозѣ», вміщену в повісті про Варлаама і Йоасафа, де чоловік утікає перед інорогом «**не терпѧ рютїѧ его страшнаго**».

Грецький текст нашої легенди враз з латинським перекладом і латинською віршованою переробкою та історико-літературним дослідом виданий ученими бенедиктинами * в Acta Sanctorum, Aprilis, tomus I (Antverpiae, 1675), стор. 67—90 і Synaxarium (додаток до сього ж тому), стор. XIII—XXI. Порівняння грецького тексту з нашим друком показує, що старослов'янський перекладчик вкорочував грецький текст, відкидаючи його риторичне многословіє, через що фактична сторона оповідання в нашім тексті виступає пластичніше.

Варто зазначити, що вчені видавці «Acta Sanctorum» рішуче відкидають авторство Софронія єрусалимського щодо нашого житія, що мусило за його часу (він умер в р. 638) вже бути написане і популярне. Софроній написав, мабуть, тільки канон тій святій, що опісля ввійшов в покаянний канон св[ятого] Андрія Критського. Житіє Марії Єгипетської написав, мабуть, сам той Зосима, якому вона оповідала його в пустині, або якийсь инший монах по його смерті коло

р. 480 (AA. SS. Apr. I, 68—69). Варто ще зазначити, що житіє се мусило бути дуже радо читане і у нас на Україні, коли основа його, скомбінована з иншими легендовими оповіданнями, перейшла в уста нашого народу (М. Драгоманов, Малорусские нар[одные] предания и рассказы, 132—133, П. Чубинский, Труды, I, 182—183).

Не від речі тут буде додати, що на маргінесі нашої книжечки на стор. 8 находиться приписка, мабуть із XVIII віку, ось яка: Prewiliebnemu Semyonowi Prezwyterowi Obłaznickiemu wydaie muy Pozew Jedyn za dwa, żeby stawał na czas doteraznieyszy [1] — очевидно, речення не скінчене. Облазниця, село Жидачівського повіту, близьке Яйковець; очевидно, приписка роблена була в Яйківцях. На остатній, білій стороні книжечки находимо трохи більше приписок, які тут подаємо:

Jesto cnota nad cnotami trzymac ięzyk za zembami [2].

Хто богат, то всѣмъ брат, А хто ничь не має, нѣхто єго не знає.

Лучше ми от болю трясевиць терпѣти, нежели (з) злою жоною на свѣтѣ жити; Бо трясевиця трясет и лишит, а злая жона до смерти голову сушит.

Руські приказки писані курсивом XVIII віку. Внизу якась пізніша рука, з нашого часу, переписала приповідку о злій жоні на незугарний дячківський полуустав і дописала: «Помощъ моя ѿ Господа», а під тим: «Сину, з млодосцѣ набивай мондросцѣ». Рада непогана, та тільки безграмотно написана.

ЮВІЛЕЙ 30-ЛІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОЇ ПРАЦІ М. ДРАГОМАНОВА

обходили д[ня] 17 декабря 1894 р. руські радикали у Львові. Того дня скликане було до Львова і відбулося в ратушевій салі народне віче, потім зав'язалося народно-просвітнє товариство «Поступ» *, до котрого зараз записалося около 100 членів і котрого першим почесним членом

---

[1] Превелебному Симеонові, облазницькому пресвітерові, подаю мій позов один за два, щоб ставав на дотеперішній час *(польськ., спотв.). — Упоряд.*

[2] То цнота над цнотами — тримати язик за зубами *(польськ., спотв.). — Упоряд.*

іменовано М. Драгоманова, а в кінці відбувся в тій же залі літературний вечерок, на котрім звеличано праці і заслуги Драгоманова. Ряд промов розпочав М. Павлик, виясняючи, що почин до сього свята дали товариші і прихильники Драгоманова на Україні, котрим самим нині не вільно вшанувати ім'я і заслуги знаменитого писателя і вченого в його рідній Україні. Опісля промовив д-р Їв. Франко, виясняючи популярно значіння наукових праць ювілята про Україну і для України, отже, головно таких, як збирання і вияснювання усної словесности народної, вияснювання питання про становище української літератури в її відношенні до російської та про дальший її напрям, вияснювання становища укр[аїнського] народу серед його слов'янських і неслов'янських сусідів, а в кінці його многоцінні праці популярно-наукові, в котрих він знайомить український народ зі здобутками европейської науки на полях, досі у нас майже зовсім не тиканих (історія політичних і соціальних інституцій, історія релігій та сполучених з ними питань етичних та філософічних). Бесідник підніс в працях ювілята як їх найціннішу прикмету живе чуття до потреб часу і широких мас народних. Потім М. Павлик в обширній промові розповів головні дані з біографії ювілята, доповняючи характеристику, подану попереднім бесідником, даними про публіцистичну і політично-національну діяльність ювілята. Потім відчитано довгий ряд привітних листів, віршів та телеграм з різних сторін України та австрійської Руси. Далі промовляли селяни Новаковський * і Сандуляк *, представники молодіжі Степаник * (Краків), Лукіянович * (Львів), Копач, один поляк іменем польських радикалів з Перемишля і чех Розвода * (по-чеськи), а також пані Н. Кобринська, підносячи плодотворність ідей і праці Драгоманова також для піднесення і прояснення жіночого питання.

TOWARZYSTWO LUDOZNAWCZE *

В часі з'їзду польських літератів і журналістів у Львові літом 1894 р. піднято думку, порушену вже давніше у Львові, щоби заложити фольклорне товариство в дусі ухвали, запавшої перед двома роками в Кракові на з'їзді польських лікарів і природописців. Вже в початку 1893 р. купка людей у

Львові заходилася коло виконання сеї думки, і навіть вироблено статут товариства, головно стараннем директора М. Рибовського і д-ра Немиловича. Та коли намісництво задля формальних хиб сей статут відкинуло, справа якось затяглася. Дякуючи починові звісного любителя і знавця народовідання д-ра Яна Карловича з Варшави, а також голови антропологічної комісії при краківській Академії наук проф. Бодуена де Куртене *, зібралася купка людей, що інтересуються етнографією і фольклором, в помешканні проф. А. Каліни, і уложено нові статути, котрі вже одержали потвердження намісництва. В статутах тих сказано, що нове товариство має мати назву «Towarzystwo ludoznawcze», місце його пробутку є Львів, а ціль його — наукове слідження люду польського і сусідніх, а також публікування зібраних о нім відомостів. До сеї цілі мають служити такі способи: 1) зібрання, відчити, виклади і розмови; 2) збирання всяких відомостів, що служать до пізнання люду; 3) розповсюджування зібраних відомостів у часописях і инших виданнях, а також при помочі власного органу і власних видань; 4) запомагання праць літературних, видань образових, описуючих та представляючих люд, а також усяких инших праць на тім полі; 5) закладання бібліотек і музеїв; 6) іменування делегатів для збирання потрібних відомостів в даній околиці; 7) зав'язування відділів товариства по повітах; 8) творення секцій наукових внутрі товариства. Товариство складається з членів дійсних, основателів, почесних і кореспондентів. Членами можуть бути також жінки. Основателем тов[ариства] стає всякий, хто зложить на цілі товариства відразу 200 крон. Члени звичайні платять вписового щонайменше дві крони і річної вкладки 8 крон. Заряд має право поодиноким членам знизити вкладку. В разі розв'язання товариства маєток його переходить на антропологічну комісію при краківській Академії.

УКЛІННА ПРОСЬБА

Приготовуючи до друку систематичну збірку пам'яток старшої южноруської літератури, а іменно апокрифів, легенд, притч, повістей і т. и., обертаюся з уклінною просьбою до всіх в[ельми]п[оважних] земляків, що мають у своїм посіданні наші стародруки, а особливо старі руко-

писи, щоби зволили повідомити мене про їх зміст, а в разі, коли б у них находилося що-небудь таке, що входить у план мого видання, щоб були ласкаві уділити мені чи то дотичний рукопис, чи докладний список із нього для використання при моїм виданні.

Для сього видання я начеркнув ось який план:

Том I. Апокрифи Старого Завіту.

Том II. Апокрифи Нового Завіту.

Том III. Т[ак] зв[аний] вопрос о одвіти і статті есхатологічні.

Том IV. Статті магічно-ворожбитські і старинне природознавство.

В отсих чотирьох томах я надіюсь вичерпати той запас апокрифічної переводної літератури, котрий обертався серед южноруської публіки і заховався в южноруських, а особливо в червоноруських рукописах, котрі поперед усього становити будуть основу мого видання. Таким робом, крім вияснення важних питань культурно- і літературно-історичних, збірка моя, надіюсь, буде мати значіння також як причинок до історії розвою южноруської мови народної і письменської.

Кождий том мого видання, об'єму 10—15 аркушів друку, містити буде: 1) загальну передмову, в котрій показане буде значіння зібраних у книжці пам'яток; 2) опис рукописів, із котрих черпані тексти; 3) самі тексти з поясненнями історико-літературними та бібліографічними вказівками до кождого; коли якийсь текст мається у мене в кількох списках, що належать до одної редакції, то варіанти списків будуть подані в примітках; коли текст мається в різних редакціях, то вони будуть напечатані одна по другій або в міру потреби одна побіч другої; 4) словар важніших слів, ужитих в текстах, з узглядненням менше звичайних форм і зворотів язикових; 5) покажчик імен власних і 6) покажчик тем і предметів. Хоча перший том сеї збірки незабаром уже почне друкуватися, та, проте, все ж таки я прошу в[ельми]п[оважних] земляків допомогти мені до того, щоб видання моє з погляду на багатство текстів, на число визисканих списків, на многоту зведених докупи варіантів, а то й відмінних редакцій могло стати гідно побіч видань Пипіна, Тихонравова, Порфир'ева і др. При браку великих

рукописних збірок, якими могли хіснуватися оті російські вчені, при малочисленності, розсіяності та незвісности наших рукописів сили одного чоловіка замалі на те, щоб зібрати і визискати для науки ті зостанки для нашої старовини; потрібна конче громадська поміч, щоби здобутки його пошукувано були якнайменше припадкові.

Особливо прошу всіх в[ельми]п[оважних] священиків, щоб були ласкаві звідуватися у старих дяків і инших сільських грамотіїв за такими рукописами. Надіюсь також, що в[ельми]п[оважні] вчителі нар[одні] і світліші селяни не відмовлять мені своєї помочі і зволять бодай листовно завідомляти мене, де і у кого є який рукопис того роду. Імена всіх тих в[ельми]п[оважних] добродіїв, що чи то інформаціями, чи присилкою рукописів або відписів із них, чи иншим яким способом причиняться до довершення моєї збірки, будуть уміщені при кінці передмови до кождого тому. Рукописи і книжки, прислані мені, будуть по використанні звернені властителям з подякою.

Львів, д[ня] 1 мая 1895

«ПСЯ КРЕВ» І «ПЕСЯ ВІРА»

Немає тварини, з якою народна традиція обійшлася б так несправедливо, як із собакою. Цього вірного й невідступного товариша людини, ба більше, найстаршого її товариша, бо, безсумнівно, найраніше прирученого товариша, який в історії первісної цивілізації відіграв дуже важливу роль, та й нині завдяки своїй кмітливості, вірності й чималим заслугам, засвідченим перед людиною, заслуговує на ім'я її приятеля, народна традиція дуже часто трактує як символ підлости, безхарактерности, егоїзму та инших різноманітних гидких ознак. Варто лише пригадати такі народні вислови, що вживаються дуже часто: «Собако якийсь!», «мати когось за пса», «псові брат», «пся крев», «песя віра», «зійшов на пси», або переглянути багату колекцію народних прислів'їв, які стосуються до собаки, наприклад, зібрані в Адальберґа * («Księga przysłow", str. 392—399), щоб переконатися в тому, як зневажливо инколи народна традиція ставиться до пса.

Однак це спостереження не стосується всього обширу народної традиції. Розглядаючи її ближче, відкриваємо немовби два шари: новіший, у якому собака трактується легковажно, з іронією, з погордою, і старіший, де про нього йдеться з повагою, навіть із пошаною, яку мусила мати первісна людина до цього вкрай потрібного товариша своїх полювань або свого пастушого життя. Цікаво, що в нашій народній традиції з пошаною й деякою любов'ю йдеться про собаку майже винятково в чарівних казках — у творах, що не виросли на нашому ґрунті, а прийшли до нас зі Сходу порівняно пізнього часу. Зрозуміємо це, коли пригадаємо, що на Сході, в країнах, які були колискою найбільшої частини наших чарівних казок, тобто в Єгипті, у Персії та Індії, собака був у великій пошані (див.: A. Wiedemann *, Die Religion der alten Aegypter. Münster, 1890, str. 96), був символом різноманітних божеств, що природно відбилося в оповіданнях тамтешніх народів.

Найцікавішими для вивчення народних уявлень і повір'їв про собаку є такі оповідання, в яких схрещуються і змішуються два погляди: первісний, який обожнює пса, й новіший — зневажливий. Такі іронічні у самій суті оповідання збереглися в нашій давнішій літературі як рефлекси середньовічної латинської та візантійської літератур; в усній народній традиції залишилися лише їхні невиразні сліди, загадкові фрагменти, які були б незрозумілими без знайомства із середньовічними джерелами.

В устах нашої людності маємо два вирази, які стосуються до собаки і які є загадковими з огляду на своє значення: «пся крев» і «песя віра». Про перший із тих виразів я помістив у «Вісли» окрему розвідку * (t. VI; str. 745 і далі), з якої повторюю тут лише головні висновки. Вислів «пся крев» має тут зневажливе значення; найдавніший слід саме такого значення знаходимо в XVI ст. у «Gesta Romanorum», де ненависних і страшних тоді угрів названо «progenies canina» (собаче плем'я). Вже саме прізвисько є неясне і спонукує нас на припущення, що в давніх мадярів, як і в багатьох варварських народів, існувала традиція про їхнє походження від собаки. На користь цього припущення промовляють поширені в середньовічній літературі легенди про Аттілу *, який вважається предком угрів і якого уяв-

ляли як короля з собачою головою. Вже давніше це оповідання з царини легенди перейшло в царину іронічного оповідання, народної уцшпливості й перетворилося на розповідь про те, як угри, не можучи погодитися при виборі короля, домовилися, що королем стане той, хто завтра перший увійде до елекційної зали. І що ж виявилося? Коли залу відімкнули, до неї першим убіг пес — і був обраний королем. Найдавніший різновид тієї оповідки знаходимо в Саксона Граматика *, від якого її перейняли німецькі фацеціоністи XVI ст. Вольфґанґ Кірхбах* («Wendunmuth», t. II, str. 36) і монах Йоганнес Паулі * («Schimpf und Ernst», str. 427). Імовірно, що від німців ті оповідання перейшли до Польщі, де їх віднаходимо наприкінці XVI ст. у «Гербовнику» Папроцького, а через сто років у віршованому «Гербовнику» Вацлава Потоцького *, прив'язаними до гербу Корчак *.

Менш популярним на Заході, зате більш відомим на православному Сході, причому не лише у Візантійському царстві, а й у Болгарії, Сербії та на Русі, було інше оповідання про собаку як про єретика чи, радше, про слугу-посланця, повірника єретика, про собаку як про предмет певного релігійного культу. Це оповідання знаходимо в церковних візантійських письменників X, XI і наступних століть, пов'язане з ім'ям вірменського єретика Сергія. З обставиною, що вірмени дотримуються посту увесь тиждень під час наших запустів і цей піст називають Арциурій, візантійські письменники пов'язали таке оповідання. Був серед вірменів єретик Сергій, який мав собаку на ім'я Арциурій. Цей пес, бігаючи по селах, своєю появою попереджував учнів про прибуття вчителя; як тільки собака з'являвся у селі, єретики збиралися і виходили назустріч Сергієві. Але одного разу пса, що біг до якогось села, з'їли вовки. Сергія, який прийшов до села, звично не зустріли і він, довідавшись, що собаки в селі не було, послав за ним шукати. Знайшли лише кістки Арциурія, через що перейнятий смутком Сергій говів увесь тиждень і наказав своїм послідовникам щороку постити цього тижня. Це оповідання, основа якого ввійшла до різноманітних збірників законів православної церкви (див. Nomocanon Cotelerianus *), а також кодексів церковних обрядів (Typicon

S. Sabae *), знаходимо у візантійських письменників Миколая *, патріарха константинопольського («De jejuno monachorum»), Ісаака * («Invectivae in Armenos»), Никона * («De religione Armenorum»), Евтимія Зигабена * («Panoplia fidei orthodoxae»), Никифора Каллісга * й інших [1]. Від тих грецьких письменників це оповідання прийшло до південних слов'ян. У XII ст. знаходимо його в житії благословенного Іларіона, єпископа могленського в Болгарії; разом із тим житієм оповідання про пса Арциурія потрапило до так зв[аних] хронографів, тобто компіляцій різноманітних історичних розповідей від створення світу аж до останніх часів. А з тими хронографами це оповідання зайшло на Русь, де щонайпізніше у XVI ст. було вилучено з житія благ[ословенного] Іларіона, часто переписувано як окремий твір і, очевидно, із задоволенням читано. В останньому номері «Житя і слова» (т. 3, стор. 469—473) я опублікував три південно-руські тексти цього оповідання *, один із яких походить з початку XVI, другий — із початку XVII, третій — із середини XVIII ст. Ці тексти, взяті з рукописів, відбивають певну еволюцію цієї оповідки. Зокрема, руським переписувачам вже не досить було того, що собака самим своїм прибуттям знаменував наближення єретика; тут його зроблено формальним агентом єресі, поширювачем листів і наук Сергія. Ба більше, руські переписувачі поділили ім'я Арциурій, чи Арциурцій, на дві частини і назвали єретика Сергія Арцієм, а собаку — Урцієм, так що піст арциурцій означає піст на честь єретиків Арція (Сергія) та Урція (пса).

Легко зрозуміємо, що це оповідання виявилося прив'язаним до Сергія вірменського з полемічною метою й не має в собі історичного ядра, якщо ствердимо, що *арцивурій* на вірменській мові (згідно з тлумаченням безіменного автора в Типіконі св[ятого] Сави) означає *митар* (мандатор), а самі вірмени твердять, що дотримуються цього посту на згадку про навернення ніневитів * унаслідок проповідей Йони * або ж на згадку про вигнання Адама з Раю. Думаю, не буде перебільшенням припустити, що рефлексією саме

---

[1] Див.: Du Cange*, Glossarium ad scriptores mediae et intimae graecitatis. Lugduni, 1688, t. 1, str. 126. — *І[ван] Ф[ранко].*

цього оповідання є наш народний вислів «песя віра», відомий і в Польщі, й на Русі. Чи стосувався цей вислів до вірменів — важко сказати. На Покутті є відома пісня, яка стосується до циганів:

Ой цигане, циганочку,
Песя твоя віра:
Твоя жінка у середу
Солонину їла!

Цікаво, що в Номоканоні Котелеріуса сказано, що піст арцивурій зберігають οἱ Ἀρμένιοι χαί Κατζιζάρια (вірмени й цигани, звані також зинзарами). Що пізніше, під час занепаду суспільного духу в Польщі внаслідок занепаду освіти і зміцнення фанатизму у другій половині XVII — першій половині XVIII ст., католики вживали назву «пся віра» до православних, а православні до католиків і жидів («лях, жид і собака — то віра однака») — це факт відомий і неодноразово оплакуваний. Можливо, з'ясування джерел цього недоброго ущипливого слова дасть нам змогу піднестися до тих ясних і чистих сфер толеранції та вибачливості, де подібні факти стануть неможливими.

МАТЕРІЯЛИ І УВАГИ ДО ІСТОРІЇ АВСТРО-РУСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ 1772—1848

III. Іван Наумович — семінарський рабин

Нав'язуючи до повищого оповідання д. Стоковського °, ми подаємо віршовану промову Їв. Наумовича *, виголошену при аналогічній оказії, мабуть, в р. 1847. З усього видно, що власне йому довелось грати роль такого кандидата і бути вибраним на рабина; сю гідність, сполучену з фахом роблення обойчиків для питомців, він справляв цілий рік. З того року походять, крім нижче надрукованої, ще дві його вірші, уложені польсько-жидівським жаргоном. Текст їх, що зберігся між паперами о. дек[ана] Івана Озаркевича в Болехові і був переданий д. Остапові Терлецькому, переданий нам сим шан[овним] товаришем до опублікування. Рукописі о. Озаркевича не мають дати. Та, котру нижче передруковуємо, зложена з 4 карток (2 пів-

аркушів), зложених в 4-о і незшитих; стор. 1 містить титул, стор 2 і 8 порожні; папір пожовклий, письмо поруділе, мабуть-таки, ще з 40-вих років, хоча рукопис захований зовсім добре.

V. Зразок угро-руського мадяро- і москвофільства з початку XIX в.

Між паперами по галицько-руським писателю Йосифі Левицькім, котрі одержала бібліотека «Народного дому» у Львові по смерті свояка того писателя о. Лисикевича і котрі зволив мені ласкаво уділити до перегляду та використання завідатель тої бібліотеки В[исоко]пов[ажаний] д. Богдан Дідицький, находиться невеличкий зшиток (у 8-ку звич[айного] сірого паперу), записаний рукою Й. Левицького правдоподібно ще десь у 30-тих роках. Зшиток той, зложений з 16 карток, має на першій титуловій стороні напис «Опытъ Рускои Библіографіи, Іосифъ Лѣвицкій». На 2 картці напис: «Часть II», по чім на 3 сторонах ідуть бібліографічні виписки, мабуть, із якоїсь бібліографії російської, найшвидше із «Опыта» Сопікова *, з захованням нумерів, під якими находилися дані книги в тій бібліографії. Наводжу деякі з них: 1743. «Абевега русских суеверий, идолопоклоннических жертвоприношений, свадебных обрядов, колдовства, шеманства», Михаилом Цулковым * (sic!), Москва 1786, 8о, 1 р. 50 к.; 3481. «Древняя религия славян» Грегорія Глинка *, 1804, 1 р. 20 к.; 3730. «"Енейда" Виргильева перелицованная на малороссийский язык Иваном Котляревским», издание 3, 4 части, Спб., 1809, 8о, 5 р. і т. д. Далі йдуть виписки із «Историч[еского] словаря» митрополита Евгенія *, — виписано тільки деякі назви южноруських ученых і писателів (Могила, Гізель, Ст. Яворський, Прокопович, Лопатинський *, Варлаам Ясташевський (? м[а]б[уть], Лашевський), Георгій Кониський) і при кождім приписано рік його смерти. Далі йдуть 4 картки порожні, потім на 9 сторонах виписки граматичні і язикові — малесенький розмах до уложення порівнюючого словаря руcько-німецько-латино-грецького, а на остатніх 5 сторонах, крім кінцевої білої картки, находиться переписаний рукою Левицького отсей вірш:

Марковичъ 1805

Русскія Музы! Съ карпатскихъ снидите горъ
До Уга, въ мой ставите ся владычій дворъ,
Внушите: отъ Песта * вѣсть радостну пріяхъ,
Что праздникъ строится на Дунайскихъ струяхъ.
Францишкъ графъ Сечени *, угорскій Аполло́,
Єго же имя во Европѣ процвѣло,
Венгерскія библіотеки создатель,
Здѣшныхъ народовъ Музамъ истый пріятель,
На день Обручнику Іосифу святый,
Князю Палатіну тезоименитый,
Готовить пиръ и изрядное торжество,
Сообщая себѣ въ томъ все отечество.
Для того подданнымъ Музамъ разгласилъ соборъ,
Да сберутся на Парнасъ, то есть его дворъ —
Той Царевичу представитъ оныхъ лики,
Игры, привѣты и веселы мусики.
Въ храмъ Славы показуетъ Музамъ дорогу́,
А, може, съ вами тщуся колико могу́.
Сихъ ради и вы, моя дщери любезны,
Кончайте скорьбь и ліять потоки слезны:
Невску престаньте Нимфу плакати,
Дасть небо ей во сестрѣ равной востати,
Прочъ слезы и черны гризы! Мракъ отходитъ;
Вновъ солнце восходяй новъ свѣтъ намъ воводитъ.
Тѣмже стройтеся, сложте вербцы, волоки,
Холошни, шубы, гуни, пестры сѣра́ки.
Ємлите кудры, пантли, парты, косицы,
Мониста, бѣлъ платъ, перстени, рукавицы,
Пристройте дуды, пищали, роги, трубы
Ко симъ припѣвы, пеаны хотя грубы
Вѣмъ трепетъ вашъ: вамъ страшенъ народный Парнасъ,
Бо (где) рыкъ, бечъ, бунчъ, крикъ, звукъ, квакъ, кликъ —
Тамъ не милъ ликъ.
За Ляду *, Коляду *, Лелію *, русалки
Там гнусны пѣсенки и просты пищалки.
Вѣмъ: Палласъ при Невѣ престолъ положила —
Неблагодарна Ужокъ *, Латюрку * лишила.
Карпатъ Славяновъ есть истый отецъ, мати,
Но разсѣянны дѣти то не ищутъ знати.

Буди тако! Вы отъ Перемесскихъ токовъ
Далеко; да живетъ тамо Сумароковъ! *
Любовь, вѣрность, кротость, простота природна
Паче правилныхъ рифмовъ княземъ угодна.
За то не стойте во сомнѣнномъ упорѣ:
Идутъ другіи, и вы спѣшите въ воскорѣ (sic!),
Несите жертву, шедше гдѣ Пестъ и Буда *
Во имя Отца и клира и народа.
Тамъ Власъ *, Вакхъ *, Сива *, Помона *, тамъ земный рай;
Тамъ струй млека, меда. О преблаженный край!
Тамъ пышну узрите палату Корвіна *
И во ней свѣтло живуща Палатіна.
Видъ красный, умъ ясный, духъ бодръ, вся природа
Покажутъ того сына царскаго рода.
Дѣдъ, Баба, Стрый, Отецъ, Мати — Цары славны.
Сихъ живъ образъ въ немъ, тѣхъ бо расли имъ равны.
Узрите неуподобимую благость
И ко всѣмъ въ князѣ томъ равную милость.
Того вси чтутъ яко отечества отца
И общаго благополучія творца.
Венгерскіи народы въ правду блаженны,
Палатіна такова имѣть сподобенны.
Пришедше тамо предъ князевъ ѳронъ высокій,
Колѣномъ и сердцемъ дасте поклонъ глубокій.
Помните Австрійскихъ Монарховъ доброты,
На Карпатъ изліянны многи щедроты:
Откуду онъ къ своимъ княземъ въ жарѣ таетъ,
Будь тамъ снѣгъ, вѣтръ, зима присно обитаетъ.
Рците: Благослови, Боже, ихъ державу,
Имя, племя! Умножи силу и славу!
Іосифу князю просите у Бога
Быть здраву, блаженну и жить лѣта многа.
Графъ Сечини (sic!) ко просвѣщенію свѣта
(Прибавте) купно да живетъ многа лѣта!
Пиръ, лики, игры, забавки чинятъ конецъ,
Гдѣ угодніи пріемлютъ честь и вѣнець.

Помимо страшної мови і важкої, аж до смішного, схоластичної форми, вірша ся з многих поглядів заслугує на увагу як цікавий документ літературний, а потрохи й політичний. Автор вірші — угро-руський патріот: він величає

не тільки князя Палатіна (архикнязя Йосифа, сина цісаря Леопольда II, а брата цісаря Франца I *), але з ентузіазмом говорить також про мадярського патріота і діяча графа Франца Сечені. Але він при тім почуває себе русином, тай то «общеруссом»: обік тамтих високих осіб йому однаково дорога «невська Німфа» Катерина II, котрої смерть він оплакує ще в р. 1805. По його думці, осередком руської поезії є Петербург над Невою, і він зі свого далекого закутка шле туди привіт Сумарокову яко найвищому представникові руської поезії, не знаючи, мабуть, що той умер ще 1777 року. Та в авторі ворушиться й ширше, с л о в ' я н с ь к е почуття: по його думці, Карпатські гори — осередок Слов'янщини; він згадує про слов'янські божища Ладу, Коляду, Лелію, русалки, хоча й протиставить пісні про них, прості та «гнусні», тим врочистим і вченим співам, яких би було треба для даної нагоди. От тим-то він велить своїм «русским» Музам поскидати жалібні чи, радше, буденні вбрання, а прибратися святочно, мов карпаторуським дівчатам до танцю, і в тім місці вірша його має певний культурно-історичний інтерес. Видно, що автор почував себе членом х л о п с ь к о ї нації, почував, що Муза його, помимо надневської німфи і Сумарокова, повинна бути хлопською музою і стати в хлопськім строю перед високими особами; зв'язок інтелігенції з мужиком угро-руським не був ще порваний так основно, як тепер, хоч симпатії до того мужика у автора нашої вірші не бачимо ані іскорки. Противно, симпатії тягнуть його, очевидно, до панів — усе одно, чи вони живуть в Будапешті, чи в Петербурзі.

Коли була написана ся вірша і хто був її автор? Зі змісту вірші виходить, що вона була зладжена для врочистої нагоди — іменин архикнязя Палатіна, для котрих гр[аф] Фр. Сечені приготовував якісь літературні вечерниці. В життєписах архикнязя Йосифа і Фр. Сечені, поміщених у Вурцбаховім * «Biographisches Lexicon» (s. v. Habsburg і Szechenyi) нема про се ніяких ближчих подробиць. Та з даних біографічних про Фр. Сечені бачимо, що мусило се статися між рр. 1804 і 1807, бо ані швидше, ані пізніше гр[аф] Сечені не жив постійно в Будапешті. Значить, щодо дати ми не маємо причини не вірити написові, зробленому Левицьким в наголовку вірші, хоча не знаємо джерела, з якого він узяв саму віршу і отсю дату.

Інакше стоїть діло з авторством. В рукописі Левицького читаємо виразно «Маркович», а тим часом ніякого Марковича — писателя в Угорській Русі — не було, і сама ся назва там, здається, не звісна. Натомість жив там в тих часах знатний учений русин Таркович *, котрий справді міг бути автором сеї вірші. Далі ми подаємо біографію сього мужа *, уділену нам ласкаво д. Іваном Омеляновичем Левицьким, а тут скажемо ще кілька слів про те, що промовляє за авторством Тарковича, а що проти нього.

З біографії Тарковича побачать читачі, що се був чоловік світлий і вчений. Важніше те, що власне 1804 р. він проживав у Будапешті яко цензор руських книжок і яко такий мав ближчі зносини з основателем угорської бібліотеки, меценатом і писателем Фр. Сечені, ніж хто-небудь інший з русинів, а при устроюванні літературного вечерка в честь архикнязя Палатіна міг бути дуже заінтересований в тім, щоби й руський народ був тут представлений. Та годі промовчати, що деякі важні аргументи промовляють і проти авторства Тарковича. В початку вірші автор взиває руські Музи, щоби ставилися «до Уга» в «його владичий двір», значить, дає до пізнання, що він є не хто, як ужгородський єпископ. Се свідоцтво було би вповні достаточне на те, щоб відразу виключити авторство Тарковича щодо сеї вірші, коли б ми не знали, що тодішній ужгородський (унгварський) руський єпископ Бачинський * був чоловік старий, хоровитий і до писання віршів зовсім неспосібний. Значить, лишається все-таки можливість, що автором був власне Таркович і що віршу сю, написану буцімто іменем єпископа, він вислав до Унгвара *, щоби при помочі єпископа склонити русинів до численної участі в задуманім празнику.

IX. Незвісний віршик Л. Данкевича

На кінцевій білій картці одної з метричних книг с. Кунина * Жовківського пов[іту] находимо деякі інтересні записки, пороблені рукою бувшого пароха сього села, пок[ійного] о. Борисевича. Приводжу деякі з них як причинки до історії настрою руської інтелігенції в 50-тих і 60-тих роках. Ітак, читаємо там ось яку приказку: «Господь говорив до Адама по-руськи, Ядам до Єви по-чеськи, а дідько до Єви по-польську».

В 60-тих роках, від часу звісної боротьби о азбуку, найбільше ненависною для русинів особою був Евзебій Черкавський *, русин з роду, пізніший професор університету і польський патріот. На нього находимо в тій книзі ось яку епіграму:

Черкавському, д-ру любомудрія

Że Czerkawski krzyżyk dostał,
Nie dziwuj się kmotrze:
Dawniej wisiał łotr na krzyżu,
Dzisiaj krzyż na ... [1]

Між іншими записками находиться тут слідуючий гарний віршик Л. Данкевича, котрий, здається, досі не був ніде друкований:

До тих, як мати, промов,
Що тя своєв мовов звуть,
А в чужий біжать покров,
Чужой неньці вінок в'ють.

Як голубиця, з-під чужой клич стріхи
Тих, щось родила, що твою грудь ссали,
А вміcто вдяки і вміcто потіхи
Бесіди рідной тебе ся встидали.

Най отрясуть ганьби студ,
На матерню впадуть грудь;
Ти невдяки прости блуд
І заблудшим мати будь.

Віршик сей виглядає як відривок якоїсь більшої цілости. В усякім разі він, як також опублікована мною давніше в «Ділі» сатира того ж автора на конституцію 4 марта 1849 р. *, показують, що в 50-тих роках побіч мертвеччини, котрою в значній мірі заповнювались тодішні руські часописі, просочувалась хоч слабенька струйка живішої і свобіднішої літератури способом рукописним. Отсю, власне, струйку треба би добре прослідити.

---

[1] Що Черкавський отримав хрестика –
Не дивуйся, куме:
Колись висів розбійник на хресті,
Нині — хрест на... *(польськ.)*. — *Упоряд.*

XI. «Інструкція» К. Ценглевича

З того, що досі сказано було в нашій часописі о Каспрі Ценглевичу («Ж[итє] і сл[ово]», I, 393 і д[алі]; IV, 142—150) * читателі, надіюсь, зрозуміли важність сього пропагандиста для історії нашого народного відродження. Д[обродій] Заневич * піддав совісному і основному розборові політичну і національну основу зарівно деяких його віршів, як і його «Інструкції». Тут тільки ми додамо, що деякі з віршів, названих на с. 143, досі звісні нам тільки з титулів, поданих самим Ц[енглевич]ем в р. 1848 в його брошурі «Rzecz czerwono-ruska». Именно незвісні досі і находяться в рукописах вірші «Рекрутка», «Вандрівний», «Молитва» і «Червон-Когут»: ся остатня вірша має бути досить довга (300—400 рядків) і, як нас запевняли ті, що її читали в рукописах, дуже важна для оцінки Ц[енглеви]ча; ми маємо надію невдовзі роздобути рукопис сеї, а може, й інших віршів сього автора. Та поки що друкуємо тут уперве повний текст «Інструкції», або «Вказівки для вчителів руського народу», бо такий, мабуть, титул дав був Ц[енглеви]ч своєму творові. Текст сей заховався в рукописі бібліотеки Оссолінських, ч. 2972, хоча без титулу і з хибною датою 1840 року. Лишаючи на боці політичний бік сього твору і його погану, калічену мову, звернемо увагу на те, що уклад його нагадує потрохи найголосніший тогочасний твір пропагандовий польський — Міцкевичеві «Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego» *, котрі своєю дорогою скомпоновані були на взір деяких писань Ламартена *. Ценглевич силувався наслідувати Міцкевича не тільки в головній концепції і укладі свого твору, але і в мові, тільки що се йому не могло вдатися для того, бо він, очевидно, погано знав руську мову.

UKRAINA IRREDENTA

Українське питання переходить в новіших часах дивні фази розвитку. Відколи при кінці XVI віку унія з Польщею, зразу політична, а далі й обрядова *, силою натуральної реакції кинула між українців сильний фермент і збудила перші проблиски національного почуття, першу

свідомість національних інтересів, відрубних від інтересів польських (почуття відрубности від Московщизни збудилося і виступило досить різко вже в другій половині XVII віку), бачимо серед українського народу і серед української суспільности певне аналогічне, хоч не паралельне хвилювання тої свідомости і того почуття. Серед інтеліґенції (головно духовної і міщанської) після гарних розмахів кінця XVI і першої половини XVII віку бачимо певний відплив сил і духу, певне ослабіння в другій половині XVII віку; боротьба з польськими гегемонійними замахами скінчилася остаточно побідою українського елементу, та для боротьби з такими ж замахами московськими у українців не стало вже сили ані політичної далекоглядности. Історія української інтеліґенції в XVIII віці — то історія її асиміляції з московською. Правда, почуття окремішности, навіть деякого локального патріотизму не вигасло, навіть мазепинські традиції тліли подекуди, та почуття безсильности і анахронічности тих традицій було загальне.

В ту пору і українське простолюддя дійшло до тої самої мети, хоч трохи иншою дорогою. Часи між Люблінською унією а роком 1648 * були добою найтяжчого ярма, найгіршого заневолення українського народу. Польський державний і суспільний лад, особливо на українській землі, розвився тоді з повною силою, а характеристикою його було власне продукування шляхетського пишноцвіту на основі мужицького поневолення. Було би хибно уявляти собі тодішню господарку як чисто патріярхальну; господарка на таких колосальних маєтностях, як ті, що на Україні належали до Конецьпольських, Вишневецьких, Острозьких * і др., з самого свойого заложення не могла бути ані чисто рільничою, ані патріярхальною. Нагромадженння сирих плодів у одних руках мусило вироджувати початки промислу, та й сама продукція рільнича обчислена була не на домашню консумцію, а на вивіз. Взагалі треба пригадати, що історія українського торгу вивозового трохи чи не старша від писаної історії українського політичного життя; про сей торг ми маємо звістки вже у арабських писателів IX і X віку, в договорах Олега і Ігоря з Візантією *, в походах Святославових *, в цілій історії Великого Новгорода і т. д. В першій половині XVII віку сей торг обнимав не тільки

сирі продукти рільничі, такі, як пшеницю, шкури, мід, дерево, віск, але і вироби промислові, такі, як деготь, мід до пиття і спирт. Гріш золотий і срібний не був рідким гостем не тільки в панському замку, але і в мужицькій хаті, — про се свідчить безліч золотих і срібних скарбів, позакопуваних в українській землі, свідчать інвентарії, де визначувано повинності не тільки натурою (панщиною і продуктами), але й грішми. Нема сумніву, що значна часть сих домашніх промислів на Русі, яких решти доживають ще нині свого віку, як ось кошикарство, гончарство, колодійство, шаповальство, дегтярство, гонтярство, малярство і т. д., коли не почалася, то власне розвилася в ту пору до того ступеня, в котрім нинішні знавці бачать признаки доброго старого стилю і доброї старої техніки. Можна сказати сміло, що Україна — правда, під шляхетською нагайкою — починала тоді входити на шлях загальноевропейської цивілізації і якби не сусідство татар і не Хмельниччина, то певно, що нині була би щонайменше йшла поруч з економічним розвоєм найпоступовіших німецьких провінцій.

Обставини зложилися инакше. В хвилі, коли для Німеччини скінчилася страшна 30-літня війна *, розпочалася [на] Вкраїні 60-літня, далеко страшніша руїна, почалася тріумфами при Жовтих Водах, Корсуні та Пилавцях *, а скінчилася побоїщем при Полтаві *. В тій страшній огняній пробі українська свідомість народна уперве проявилася в масах народних — і се був цілий історичний плюс тих війн. Та на лихо, економічні і культурні підстави, на котрих ся свідомість могла б була скріпнути і розвитися, були дотла зруйновані війнами, край зубожів, вилюднився, опустів, а закінчення війни не принесло масам народним майже ніякої полегші, а тільки дало їм инших, і не можна сказати щоб ліпших, панів. Історія XVIII віку для українських мас народних — то постепенне ослаблювання свобідного козацького елементу, ширення кріпацтва, а рівночасно обкроювання і притлумлювання автономії, початків просвіти народної і всіх прав української окремішности. Московська «плеть» була так само дошкульна, як польська нагайка, та тільки гнала українську націю не на шлях поступу і цивілізації, а в безодню темноти і застою. От тим-то не диво, що свідомість національна і політична серед мас

українського народу падає, що обсяг його інтересів звужується до границі власної хати, власної громади, що розуміння державного устрою стається так само мітологічне, як релігія, як примітивне розуміння природи.

Та от при кінці XVIII віку Польща падає, часть українського народу входить в склад одної з великих держав европейських, в склад держави, по зверхньому вигляду німецької, та зложеної з різних народностей, переважно ненімецьких. Політичне значіння сього факту де в чому перецінено нашими істориками — мабуть, на те, щоб допекти полякам. Австрія наразі, через півстоліття, ні в чім не поліпшила політичного стану нашого народу, не дала йому ані одної такої свободи, якої б він не мав за часів Польщі, хоч би в формі привілеїв (н[а]пр[иклад], Ставропігія). Вона навіть не дала йому тривких підвалин просвіти на національнім ґрунті — на се треба було чекати аж до 1848 року. Те саме треба сказати й про соціяльне значіння захоплення Галичини Австрією. Се ще велике питання, чи мужик зискав що-небудь від опіки австрійських цісарів, від їх не раз гуманних, та майже завсігди паперових, патентів. Одно можна сказати: панщинні тягарі, що давніше регулювалися звичаєм, не раз добровільними загодами між паном і громадою, не раз були хвилево побільшувані, то знов зменшувались, тепер були списані і системізовані, так що мужик міг надіятися їх побільшення, проти котрого цісарські патенти були слабою охороною, але їх зменшення не міг надіятися ні в якім разі. Правда, мужик одержав дев'яту воду на киселі правної охорони, та за те мусив давати рекрута і оплачувати бюрократичну машину, імпортовану, ворожу інтересам краю, здирливу і зарозумілу, на свою нібито цивілізаторську місію. Досить прочитати описи подорожів по Галичині тодішніх німецьких учених і публіцистів, як Краттера *, Гакета * і др., щоб переконатися, з якою погордою відносилися вони до людности, її способу життя і традицій. Тож не диво, що ті цивілізатори, касуючи наші монастирі, возами продавали жидам на завивання масла старі книги та рукописі, перетоплювали старі пам'ятки золотництва, марнували все те, чого вартости не вміли оцінити.

І дарма було б думати, що Галичина зискала що-небудь, чи то культурно через зближення до таких країв, як

Чехія та Ракуси, чи економічно через зближення до великих центрів европейського торгу. Не забуваймо, що майже до самого 1848 року, а то й геть іще поза той рік Австрія систематично душила і руйнувала в Галичині початки промислу і фабрик, так що в р. 1772* було їх у нас більше, ніж в 1848. Австрія свідомо спиняла розвій економічної самодіяльности в Галичині, щоби мати місце відбуту для фабричних продуктів инших провінцій; на се давно вказують польські писателі, та наші історики, зайняті переважно питаннями національними, на сей бік справи не звертають уваги. В усякім разі важно те, що за 50 літ життя під «европейською» Австрією руський народ, беручи загально, не зробив ані кроку наперед в цивілізації, не піднявся до зрозуміння того, хто він і які його інтереси, не вийшов поза глухе відчування своєї кривди, поза глуху ненависть до своїх гнобителів-панів, мандаторів (се були наполовину цісарські урядники!) та економів. Русини застелювали своїми трупами всі побоєвища австрійські в наполеонських війнах — чи лишилася хоч одна згадка в пісні народній про ті війни? І якби не оповідання «Сави із Підгір'я», звіршоване Могильницьким, то люди, не обзнайомлені зі спеціяльною історією австрійської армії і поодиноких її полків, могли б і не знати, чи воювали русини в тих війнах. Що й інтелігенція руська, нечисленна, вбога, вихована по-бюрократичному, в ту пору або зрікалася своєї руськости і робилася німцями та поляками, або хиталася в поглядах на суть своєї національности, не знаючи, куди похилитися, — се показав д. Коцовський в своїй книжці про Шашкевича, хоча його увагам треба би більше систематичного порядку, та й сам матеріял тепер можна би значно поповнити новими даними.

Тільки з 1848 роком починається нова доба в житті Галицької Руси; те, що було досі, то були в найліпшім разі проби відродження, були мрії, бажання, була потрохи й агітація. Тільки знесення панщини і надання політичної свободи дало можність дійсного життя для нації, котрої ядром були мужики. І ми бачимо, що й у історії свідомости народної сей рік становить епоху. Знесення панщини, війна з Кошутом*, похід москалів на Угорщину* — се живі теми пісень і оповідань народних і досі. І ся свідомість на-

родна від 1848 року вже не переривається, а противно, дужчає, хоч, звісно, дуже помалу. Від того ж року починається й серед руської інтелігенції ширше духове життя, і по десяти літах хитання та непевности чільна часть руської інтелігенції вияснює для себе питання про те, до якої національности ми належимо; ще цілих 10 літ треба було до вияснення питання, що, властиво, становить суть тої народности і яку, властиво, ціль має русько-українське відродження; коли ще по 1848 році Зубрицький з погордою писав про «язик пастухов», до котрого він не хоче знижувати своїх благородних уст, то молоді українці 70-тих років признали власне тих «пастухов», т. є. мужиків, головною основою нації, прокламували голосно думку, що і язик, література і цивілізація не на що, а на те, щоб служити тим пастухам, допомогти їм здобути собі свобідне людське життя на рівні з другими людьми, і що инакше всі ті гарні речі будуть пустою забавкою або мертвою мумією, а не чимсь таким, що би варто було праці і заходів розумного чоловіка. Відтоді справа русько-українського відродження в Галичині стала твердо і безповоротно на ясній і широкій дорозі. Приложення утилітарного принципу до всіх здобутків цивілізації змусило молоду інтелігенцію замість давнішого широко скачучого дилетантства сконцентрувати увагу на те, чого поперед усього потрібно для народу, значить, і на просвіту народну, на пізнання економічного, соціяльного і духового стану народу, на освідомлювання того народу в його національних, політичних і горожанських правах.

Можна сміло сказати, що всі оті ідеї і напрями були би на Галицькій Русі виросли й самі, без ніяких посторонніх впливів; та не менше певне й те, що при загальній слабосилості галицько-руського розвою на їх зріст потрібно би було не 50, а зі 100 літ, якби не сильний прилив оживляючих ідей з України, що під Росією. Ми можемо розрізнити три фази, три ступені тих впливів, відповідні до розвою українства в Росії. Перша фаза починається з 20-тих років і тягнеться до початку 50-тих. До Галичини доходять в тім часі писання Котляревського, Квітки, Максимовича і др.; їх мова подобається галичанам, їх твори переписують, перероблюють; талановитіші галичани пробують і собі ж складати твори на подобу українських, та ніхто з них, з ви-

ємкою Шашкевича та, може, ще Моха і Кобринського (автора книжечки «Способъ борзо выучити читати», 1842 р.), не здає собі докладно справи з того, для кого має служити та література, яка має бути остаточно її мета. Народ робив панщину і був темний, духовенство руське в переважній масі було сполонізоване і жило в добрій приязні з мандаторами панських маєтків та иншими офіціялістами (гл[яди] спомини о. Гладиловича з р. 1846 в «Записках Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка»), а хіба де в кого з русинів будилося почуття національної відрубности в першій лінії на тлі ненависти до поляків (головно під впливом писань Зубрицького «Rys dziejów narodu ruskiego», 1839 і «Kronika miasta Lwowa» *). Та ані у Зубрицького, ані у Головацького, ані загалом ні у кого з русинів до 1848 р. ми не находимо нічого, що би можна назвати виразною суспільно-політичною програмою, бо така програма можлива тільки там, де люди свідомі своєї духової і матеріяльної сили, свідомі того, що можуть щось зробити, що їх голос має у других якусь вагу. Такої свідомости у жадного галицького русина до 1848 року не могло бути, і для того навіть найсміліша політична маніфестація, на яку здобувся гал[ицький] русин перед скасованням панщини, памфлет Головацького «Zustände der Russinen» поза рекримінації та побожні бажання не підноситься до сформульовання якої-небудь програми діяльности русинів хоч би в найближчій будущині. З кождої стрічки сього інтересного твору віє на нас сумовите почуття, що автор його пише сам, думає сам, злиться сам і з всім тим навіть мусить критися, а в такім разі що ж і думати про яку-небудь програму? І для кого? І з ким?

І 1848 рік небагато поправив діло. Правда, народна маса віддихнула свобідніше, народна свідомість піднялася вище, та витворений попередніми літами розділ між мужиком і інтелігенцією руською не зменшився. Характер усього руху, що не виріс на нашім ґрунті органічно, а звіявся над Галичиною, мов західний вихор, мав те до себе, що на Галицькій Русі на якийсь час витворив ілюзію якоїсь ерократичної суспільности, ілюзію нації-попівства з прищіпкою — мужицтвом. Ся ілюзія має в історії свою назву — святоюрства *. Була се карикатура польської шляхетчини, польський шляхетський дух, прищеплений на руську дич-

ку; там шляхта вважала себе цілою нацією, а тут — духовенство, котрому в 1848 році вдалося в Галичині відіграти певну, в його очах дуже тонко-політичну, а в очах історії далеко не почесну роль. Ся єрократична ілюзія помимо всієї своєї дивовижности пережила у нас звиш 20 літ і навіть досі не загибла дорешти. Не диво, що і в 1848 р., і в найближчих по нім роках ані з України, ані ні [з]відки-інде не могли до нас дійти ніякі такі впливи, що були не до вподоби тій, бачилось, всевладній єрократії, тій володарці над тілом і душею народу. Не диво, що до нас не дійшли ідеї Кирило-Методіївського братства, що ім'я Шевченка тільки раз принагідно згадане було на з'їзді руських «учених» 1848, а поезії його аж до 1859 р. не були в Галичині нікому звісні. В 50-тих роках із творів другого геніяльного українця Гоголя тільки один «Тарас Бульба» прийнявся в Галичині, був перекладений, та й то не здобув собі ширшої популярности, лежав десятками літ на складі в книгарні ставропігійській. В 50-тих роках галичани цофнулися взад навіть поза літературну школу Котляревського, а то навіть поза Захарію Копистенського та Івана Вишенського (порівняй, н[а]пр[иклад], теологічні та історичні трактати Малиновського та Петрушевича з погляду на мову, на живість та ясність викладу, а навіть на методичність і уклад цілости з «Палінодією», з «Треносом» Смотрицького або з «Апокрисисом» Бронського!).

На Україні тим часом розвій ішов трохи відмінною дорогою. Від часу Петрової реформи* Росія ввійшла в більше безпосередні і живі зносини а найпоступовішими краями Европи — Німеччиною, Голландією і Францією, ніж їх коли-небудь мала Україна. Коли в XVIII віці на Україні помалу йшло і збільшувалося закріпощування і отемнювання широких мас народних, то українська інтелігенція, русифікуючись, все-таки набирала рівночасно й европейської освіти, і европейських поступових ідей. Часи Катерини II — часи галломанії та разом з тим часи вольтер'янства* і мартинізму*, т. є. вільнодумства не тільки релігійного, а й соціяльного та політичного. І коли при Наполеоні французи зустрілися з росіянами на побоєвищах, а далі 1812 р. зложили їм пам'ятну візиту в їх власній хаті *, то найшли народ, зовсім не подібний до свойого, але генералів і пол-

ководців — майже таких самих французів, як і вони самі (згадаймо Чічагова, що вмер «англійським горожанином» *, Багратіона *, Ростопчина * і др.). Було б дуже немудро думати, що росіяни брали від французів тільки строї, манери, мову; брали й дещо більше, обік смішного й гидкого брали чимало й здорового та світлого. В часі наполеонівських війн, а може, й ще перед ними, прийшло до Росії вільномулярство з його чудернацькими обрядами та живим почуттям міжнародної спільности людей, зв'язаних одною гуманною ідеєю. Та обік вільномулярських лож і в зв'язку з ними швидко повстає думка про волю політичну, про основний перестрій внутрішній Росії, повстає «Общество соединенных славян», а далі велика конспірація Пестеля, Рилєєва, Бестужева та Муравйова-Апостола *. Ті товариства і змови захапували широкі круги інтелігенції і находили особливо податний ґрунт на Вкраїні, найпаче Лівобережній, де найбільше ще живі були традиції козацької автономії. Цікавим документом того, як амальгамувалися ті ідеї одні з другими і витворили особливий погляд на українську минувшину, є "Історія русов", написана українцем Полетикою *. Упадок конспірації 1825 р. і миколаївська реакція * не могли вбити того нового, европейського духу, прищепленого на російський ґрунт. Він проблискував у творах Грибоєдова, Пушкіна, Гоголя, Лермонтова, Іскандера-Герцена *, в критиках Белінського, в наукових працях Боткіна *, Грановського * і товаришів кружка Станкевича *, а в 40-вих роках ожив з новою силою в цілій плеяді великих писателів та поетів, таких як Тургенєв, Гончаров *, Григорович *, Достоєвський, Некрасов, за котрими пішли далі Толстой, Островський, Щедрин і др. В діяльності тих великих писателів, особливо «людей сорокових років», треба мати на увазі не саму тільки літературну школу, але більш або менш укриту політичну думку, котра кермувала ними при виборі тем і напряму праці, котра піддала Тургенєву ідею «Записок охотника», ярко відбилася в Герценових «Листах із-за границі» *, а остаточно повела Герцена, Огарьова *, Бакуніна *, а наполовину й Тургенєва на життя за границею Росії. Правда, політичні ідеали у сих людей не ставилися і не формулювалися досить ясно, та

зате ідеали особистої волі і гуманности були для них святі і дорогі над усе.

Цікаве явище. Коли давніше, від часів Катерини, в кождім гурті писателів і діячів російських між найпоступовішими бачимо родовитих українців (згадаймо Капніста, автора «Ябеди», Каразина, основателя Харківського університету, повістярів Погорільського і Наріжного, поета Гнідича, а нарешті Гоголя), то між плеядою рос[ійських] писателів 40-вих років видніших українців нема. Натомість ціла плеяда українських писателів і діячів (без огляду на те, чи вони пишуть по-українськи чи по-російськи) формується довкола Шевченка і служить місцевим українським справам (найдемо там і великоруса Срезневського). І серед сеї групи будиться думка політична і находить вираз в програмі Кирило-Методіївського братства. Цікаво, що в порівнянні до думок російських лібералів і радикалів думки братчиків про волю людини, особливо про визвіл кріпаків, були не менше радикальні і виразні, та обік сього ми знаходимо тут далеко виразнішу думку політичну про волю національности і про федеральний зв'язок усієї Слов'янщини, думку, подібну до тої, яку в р. 1848 піднімав на слов'янськім з'їзді в Празі Бакунін та від якої і сам він, і инші радикали російські в пізніших роках геть відбігли. Правда, сей перший проблиск широкої самосвідомости мусили українці відплатити дуже тяжко, і урядові репресалії не тільки заглушили дальший розвій думок братчиків на довгі літа, але, що сумніше, у самих братчиків, навіть таких, як Костомаров, викликали певну внутрішню реакцію, так що думки ті в значній мірі полишилися в сфері теорії і не зробилися живою народною програмою українського народу або хоч би тільки невеличкої меншости української інтелігенції. От тим-то й на Галичину вони не мали впливу безпосереднього, і то власне в ту пору, коли тут люди мусили оглядатися за програмою національною.

Та проте думки Кир[ило]-М[ефодіївського] бр[атства] мали вплив на Галичину, і то вплив великий, хоч більше, як 10 літ спізнений. Вони дійшли до нас в тій формі, яку їм дав у своїх творах Шевченко, в формі поетичній і, що ще гірше, разом з такими творами Шевченка, де виказувалися думки відмінні, менше повні і менше ясні. Правда, майже

рівночасно з творами Шевченка до нас дійшли й інші, пізніші писання братчиків: історичні монографії Костомарова *, «Записки о Южной Руси» Куліша, «Основа», твори Марка Вовчка. Та основні думки К[ирило]-М[ефодіївського] б[ратства] в тих писаннях хоч були, без сумніву, але були сховані доволі глибоко, а що найгірше, політичні думки К[ирило]-М[ефодіївського] б[ратства] в них зовсім не виказувалися, а й соціяльні думки, особливо по фактичнім знесенні кріпацтва, виходили на якусь не дуже виразну філантропію, починалися і кінчилися словами Шевченковими: «Обніміте ж, брати мої, найменшого брата». Слова гарні, коли в них вложити свідомість цілої програми праці для добра того найменшого брата, та без такої свідомости — зовсім пуста фраза.

Ідеї К[ирило]-М[ефодіївського] б[ратства], процідженні крізь твори Шевченка, «Основу» та пізніші белетристичні, історичні та етнографічні писання братчиків — отсе зміст тої *другої фази* впливу української інтелігенції на галицьку, що характеризує у нас 60-ті роки і дала початок сторонництву народовців у Галичині. Двигачем українського впливу в Галичині в ту пору був Куліш, людина великої спосібности, великої праці і заслуги, та не тверда, власне, в тім, чого найбільше треба було для галичан, — в поглядах на суть національности і на суть цивілізації. Особисті вподоби дуже часто затемнювали у нього програмові справи, абстрактні думки заставляли його забувати про живих людей і їх живі потреби. Доктринер з виглядом реального політика, дилетант-поет з виглядом практичного діяча, дилетант-учений з величезним самолюб'єм, був Куліш менш усього спосібний до провадження таких примітивних, у всякім розвою запізнених людей, якими були інтелігентні галичани. От тим-то й не диво, що в зносинах з Галичиною він не здобув нічого, крім довгого ряду розчарувань, а те, що за той час успів передати галичинам із свого ідейного арсеналу, остаточно ті самі галичани обернули проти нього самого. Та проте ся фаза принесла й деякі, і то немаловажні, користі для Галичини, посунула розвій галицько-руської інтелігенції значно наперед. Уже одно те, що вона безповоротно рішила побіду народної мови над старим галицьким макаронізмом, що значні ряди світської ін-

телігенції привернула до українсько-руської національности і тим зробила значний матеріяльний підрив у аристократичній святоюрській ілюзії. Та поза тими основними фактами не хибло й инших: молода інтелігенція, власне йдучи за покликом Шевченка, почала сяк чи так вияснювати собі програму діяльности, вияснювати свої відносини до святоюрства, до поляків, до власного народу і його потреб. Було в тих пробах чимало непевности, хитання та «безпрограмовости», як колись називав її Е. Левицький *, та було дещо й такого, що не хиталося і не похитнеться так швидко, що лягло в основу й дальшого розвитку. Безсторонній історик мусить се признати, хоча 60-ті роки нашого розвою ждуть ще і довго ждатимуть на свойого історика.

«Основа» і ті українофільські видання, що групувалися довкола неї, в Росії по своїм ідеям були запізнені о півтора десятка літ, їм треба б було появитися в 40-вих роках. Тоді, коли вони появилися, російська, а з нею разом і чільна українська інтелігенція пішла вже значно наперед і з погляду на ідеї, і з погляду на літературну школу. Не диво, що «Основа» могла бути національним «откровеніем» для Галичини, але не була ним для України, не збудила в ній такого ентузіязму, як би треба було надіятися, і швидко впала. Те, що наступило по її упадку, належить до найсумніших карт в історії нашого національного розвою. Чільна часть укр[аїнської] інтелігенції, особливо молодіж разом з молодіжжю російською, рвалася наперед до ширшої політичної діяльности, переходила різні фази соціялізму, бунтарства, ходження між народ, пропаганди політичної революції, а за той час старші покоління українців, навіть бувші братчики К[ирило]-М[ефодіївського] б[ратства] ідейно йшли взад та взад, поки не дійшли до ідей безполітичної культури та абстрактного українофільства.

Роки 70-ті і 80-ті в історії української свідомости були і назавсігди лишаться часом переважного впливу М. П. Драгоманова. Для тих 20-ти літ він є характеристикою, хоча, звісно, вплив його праці і думок триватиме далеко довше і ввійде в великій часті як основа всякого будущого програму роботи на українськім ґрунті. Натура виємково суцільна, многостороння та енергічна, він, пройшовши в молодих літах усю ту ідейну школу, яку проходила російська

молодіж від Бєлінського до «Колокола», вчасно почав шукати для себе практичної діяльности такої, котра б лучила в собі ті поступові ідеї з національним українським ґрунтом. При російських порядках таке шукання мусило довести до трагічного кінця. Всією душею поступовий европеєць, чоловік, котрого, н[а]пр[иклад], бомбардовання Парижа зворушувало до гірких сліз, Драгоманов був заразом щирим українцем, що відчував вельми живо свій кровний зв'язок з Україною, знав її всю від краю до краю, любив її не як абстракцію, не як термін географічний, не як ефектний поклик вроді кулішівського «від Кубана до Есмані», а любив у її конкретних життєвих проявах, любив її народ, починаючи від своїх полтавців, а кінчачи «пораненим братом», бідним, занедбаним угорським русином. В особі Драгоманова побачили ми, побачила Европа перший раз новий тип — свідомого европейця і не менше свідомого українця. Можна сказати, що головна часть писань Драгоманова, а особливо його знамениті критично-публіцистичні статті, такі як «Историческая Польша и великорусская демократия», «Вільна спілка», «Чудацькі думки», «Листи на Наддніпрянську Україну» *, були не чим, як мотивованням, вияснюванням сеї синтези — свідомого, поступового европейства і разом з тим свідомого українства. Здобутком тих його праць був рух української молодіжі в 70-тих і 80-тих роках, а остаточно повстання русько-української радикальної партії.

Для того, хто колись буде займатися оцінкою діяльности Драгоманова, інтересно буде прослідити повільну та консеквентну еволюцію його поглядів на українську національну самостійність. Як писатель політичний і критик Драгоманов виступив з окликом: література великоруська для великорусів, українська — для українців, а російська — спільна інтелігентним верствам обох націй. В основі сеї думки багато правди, та, толкуючи її як категоричний імператив, доходиться до абсурдів. От тим-то Драгоманов з часом, під впливом нових фактів, звільна обмежував її, з одного боку, на боротьбу проти усякої національної ексклюзивности, проти ширення національної ненависти і шовінізму, а з другого боку, признавав, що інтелігентна література на українській мові залежить від натуральної ево-

люції укр[аїнської] нації і мусить повстати тоді, коли в ній настане потреба (як ось тепер у Галичині), та поки що основою літературної діяльности свідомих українців повинна бути література популярна, конечна для просвіти укр[аїнських] мас народних.

Аналогічну еволюцію переходили думки Драгоманова також щодо питання про політичну самостійність України. В 70-тих, ба і в 90-тих роках він гаряче протестував проти тих, хто закидав російським українцям політичний сепаратизм, протестував проти «Мос[ковских] ведомостей» Каткова так само, як і проти укр[аїнського] сепаратизму з австрофільською закраскою, ширеного львівською «Правдою» О. Барвінського. Він дорожив державною цілістю Росії, вбачаючи в ній сильну запору проти пангерманізмові, та, з другого боку, бажав такого внутрішнього перестрою Росії, котрий би відповідав його европейським ідеям про права людини, про самоуправу корпорацій, громад і кантонів. Виходячи з принципу утилітарности, він в проєкті всеросійської політичної програми «Вільна спілка» не клав надто великої ваги на національність, а більшу вагу — на культурні і економічні потреби громад і територій. В «Чудацьких думках» і «Листах на Наддніпр[янську] Україну» він і тут поробив значні концесії розбудженому напорові національного почуття: коли почуття те стане силою, то воно здобуде собі стільки політичного ґрунту, скільки зможе, політична самостійність стане тоді питанням часу; форма, в якій буде осягнена та самостійність, буде тільки питанням політичного опортунізму.

Великий елементарний вплив думок Драгоманова найліпше видно на таких людях, котрі на словах від нього відхрещуються, вважають його репрезентантом застарілих доктрин, а себе — далеко поступовішими і консеквентнішими від нього. До таких належать руcько-українські соціял-демократичні та «консеквентні» марксисти *. Їх змагання — погодити космополітичні доктрини соціяльної демократії з українським націоналізмом, марксівський «матеріялістичний світогляд» — з даними української історії — се вельми займаючий образ ферментації, яку викликали у нас думки, пропаговані Драгомановим. Бо ж не забуваймо, що й соціялістами ті люди поробилися в значній часті під

впливом Драгоманова і українського націоналізму нассалися, обік Шевченка, головно з його писань.

В остатніх роках вийшло дві брошури, котрих автори занимаються українським національним питанням з погляду доктрин соціяльної демократії. Одна брошура, написана по-російськи, видана в Липську [1] і присвячена автором «другому з'їздові руссько-української радикальної партії», має титул «О безвыходности украинского социализма» *, друга ж, написана членом тої самої руссько-української радикальної партії Юліяном Бачинським, має титул «Ukraina irredenta (по поводу еміграції). Суспільно-політичний скіц». Автор «Безвыходности», опираючися на даних економічного розвою і соціял-демократичнім толкованні тих даних, доказує з незвичайним жаром, що українська нація не існує, не може і не повинна існувати, що всі заходи українофілів і націоналістів, щоби її витворити, — пуста і з поступового погляду шкідлива, ретроградна забавка. Ю. Бачинський, опираючися на тих самих даних і на тій самій філософії, доказує, що Україна не тільки існує, але мусить швидше чи пізніше статися самостійною державою, витворити свою літературу і штуку, зукраїнщити всі різнородні елементи на своїй території, а бодай скупити їх довкола спеціяльних українських інтересів економічних. Після автора «Безвыходности», український народ нічого так гаряче не бажає, як зіллятися з москалями в одну народність і через те присвоїти собі відразу всі здобутки московської просвіти; після Ю. Бачинського, по вибореннї політичної волі власне Україна буде найбільшим ворогом єдности з Росією, бо її економічні інтереси будуть на тій єдности найбільше терпіти; зате Польща, що нині явно й тайно рветься геть від Росії, тоді в ім'я економічних інтересів буде головною підпорою рос[ійської] єдности і рос[ійського] централізму. Як бачимо, вийшовши з одної і тої самої точки і йдучи одною стежкою, оба автори розійшлися в діяметрально противні напрями і дійшли до зовсім противних виводів: що у одного біле, те у другого чорне і наоборот.

Я не буду тут докопуватися причини сеї суперечности; може, ще прийде коли нагода до докладнішої розмови на ту тему. Тут тільки замічу загально, що така повна і ярка

---

[1] Лейпцигу. — *Упоряд.*

суперечність у здобутках, осягнених при однаковім методі праці і спільній вихідній точці, повинна би у обох авторів зміцнити почуття скромности, збільшити скептичний погляд на ті доктрини і ті методи, що доводять до таких суперечних здобутків. А поки що скажу кілька слів про саму брошуру Ю. Бачинського. Брошура написана з безперечним талантом і свідчить про те, що автор чимало думав, не до одного й додумався, хоча думання його більш абстрактно-логічне, ніж еволюційно-історичне. Він щасливий, бо бачить перед собою «прості факти» (стор. 123) і може з них сміло висновувати прості внески; історик-еволюціоніст знав добре, що ніяких простих фактів нема, що кождий факт — се здобуток неозначеного числа инших фактів, і всякий внесок з минувших фактів на будущі факти є заключування з малозвісного на менше звісне.

Коли вірити авторові, то метою його праці було (гл[яди] стор. 120 до 123) «подати властиву причину еміграції і відслонити будучність, яка жде українську націю». Для сеї цілі він мусив "насамперед розслідити фактичний стан теперішньої України і віднайти дорогу, по котрій піде її дальший розвій". В одній половині автор виповнив своє завдання — припускаю, що дуже добре. Се є, власне, та половина, що відслонює будущину України і дороги, якими піде її розвій. Припускаю, що ся часть авторової праці виповнена дуже добре; мені особисто вона дуже подобаєсь, бо на лихо собі я не можу тут ані крихіточки нічого сконтролювати. Будущину України, Польщі, Росії, Австрії і т. д. автор знає дуже добре, та зате минувшину і теперішній стан тих країв знає далеко слабше, а то й зовсім слабо. Коли у автора є претензія, що він виповнив і першу часть сього завдання, т. є. пізнання фактичного стану України, а навіть пізнання того явища, про яке він узявся говорити, т. є. галицько-руської еміграції, то він дуже помиляється. Над еміграцією він навіть не застановляються ближче, се для нього «простий факт», котрий значить не більше і не менше, як те, що наш «мужик упав, спролетаризувався і, не маючи у себе дома захисту, тікає далеко в чужі світи». Як же ж далеко сим словам до фактичної правди! Правда, якась часть мужиків-пролетаріїв в 1893 році бігла до Росії, та се був тільки один момент в історії нашої еміграції, і то

момент без тривких наслідків. А загалом можна сказати, що мужик-пролетарій, як деінде, так і у нас, майже не емігрує, а емігрує середній або і заможніший трохи господар, не такий, що вже не має захисту дома, а такий, що ще його має, але рівночасно має дітей і бажає запевнити їм ліпшу долю. Автор дивиться — знов абстрактно-логічним способом — на галицьку еміграцію, як на щось таке, що є тільки в Галичині і чому нема аналогій в других краях, де емігрує зарівно мужик, як і фабричний робітник, ремісник, купець, інтелігент. Автор без ніякої майже оговорки оперує соціял-демократичними термінами «буржуазія», «пролетаріят», так немовби ті соціяльні типи в Галичині виступали так чисто, як у Марксовім «Капіталі» *. За проводом Енґельса * та Каутського * автор викладає «матеріялістичний світогляд», в котрім находяться готові формули для вияснення найсложніших явищ історичних: релігія — се витвір буржуазії, національність — се витвір буржуазії, національна держава — се витвір буржуазії і т. д. А все се залежить від форми продукції, є тільки її виразом. Бодайто мати такий делікатний світогляд! Кілька формулок — і чоловік кований на всі чотири ноги, попросту бери та й мудрість ложкою черпай. А що найцінніше, так се те, що при помочі сього світогляду вся будущина відкрита перед тобою, мов на долоні. Приємно поговорити з таким чоловіком. Тільки не треба занадто запускатися з ним у історичні та статистичні дискусії, а то нема-нема, та й почуєш від нього такі твердження, як те, що «хронічний голод розбив у Росії мужицтво» (стор. 64), або що конгресова Польща *, Московщина і Україна «плекають якраз одні і ті самі галузі продукції, а до того продукція їх не стоїть на однаковім степені розвою, найсильніше розвинений промисел польський, найслабше — український» (стор. 73). Не бійтеся, автор ані словом не заїкнувся, які се ті «одні і ті самі галузі промислу» плекає Конгресівка *, Московщина і Україна; для нього досить сконстатувати «простий факт», хоча би сей простий факт був і простою нісенітницею. Адже ж цукроварство, так могучо розвите на Україні, що може рівнятися з чільними цукроварними краями в Західній Европі, не стоїть так високо ані в Конгресівці, ані в центральній Росії власне для того, що український ґрунт і клімат йому

сприяє, а в тамтих краях — ні. Так само Конгресівка і Московщина не можуть конкурувати з Україною на полі шовководства, добування кам'яного вугля, рибних промислів, годівлі тонкорунних овець і суконництва; се остатнє поки що переважає ще в Конгресівці завдяки німецьким капіталам, та нема ніякого сумніву, що Україна (беручи сей термін географічно) переможе в конкуренційній боротьбі, бо має до сього більші шанси в своїм кліматі, в багатстві і доброті кам'яного вугля і безмірних степах, пригожих для випасу величезних стад овець. Як бачимо, «промисл», так само, як і все инше в економічному житті, не є «простим фактом», а вимагає детального досліду, поки можна щось сказати про «дороги, якими піде його розвій».

Я не думаю входити в подрібний розбір брошури Ю. Бачинського. Для мене вона важна як факт нашого політичного життя, як прояв національного почуття і національної свідомости, хоч прояв сей і прибраний наразі в доктринерську тогу. Будь-що-будь, є се перша на галицько-руськім ґрунті проба синтези певних поглядів і наукового обставлення того, що автор відчув яко потребу свого розуму і своєї душі. Може, прогрішуся проти матеріялістичного світогляду, коли скажу, що такі потреби, так само, як і потреби життя матеріяльного, родять великі історичні події. А раз відчута буде — у кого з національних, у кого з економічних причин — потреба політичної самостійности України, то справа ся ввійде на порядок дневний політичного життя Европи і не зійде з нього, поки не осуществиться. Звісно, термін «політична самостійність» не треба розуміти зараз як цілковитий сепаратизм від Росії, як конечність сотворення окремої української держави. Політична самостійність можлива і в зв'язку з Росією, при федеральнім її устрою. До такого устрою пруть, власне, факти економічного життя, от хоч би те, чого не хотів добачити Ю. Бачинський, що промисли різних територій Росії доповнюють себе взаємно, а коли між ними де в яких галузях іде боротьба, то головно між промислами Конгресівки і Московщини, а далеко — менше між сими двома і Україною. Власне задля того, що вважаю брошуру Ю. Бачинського більше проявом національної свідомости української, ніж науковим викладом порушених в ній питань, я й попробував у предовгім вступі до її обговорення

подати від себе коротенький і певно недостаточний нарис еволюції нашої національної свідомости, особливо в Галичині. В історії тої еволюції брошура Ю. Бачинського певно займе видне місце. До автора її нехай мені буде вільно обернутися з бажанням, щоб він не покидав праці в тім напрямі. Я не сумніваюся, що сам він швидко виросте з соціял-демократичного, простолінійного доктринерства, що вдасться в старанніші студії над конкретними фактами. При безсумнівнім таланті, який видно в тій першій його пробі, при бистроті обсервації і звичці окидати оком широкі горизонти думок і життя (се безсумнівна користь соціялістичної школи) ми можемо від нього надіятися щораз ціннійших і дозрільших праць.

ПОПРАВКИ Й ДОДАТКИ ДО СПОМИНІВ ПРО Н. К. СИГИДУ *

В статті про Н. К. Сигиду, що надрукована вище, знайшли деякі помилки з вини коректора, та є й деякі неточності, в котрих винні, мабуть, неповні інформації автора. Зібравши звістки про се діло від людей, близько з ним знайомих, ми додаємо от що. На ст[о]р. 458 через наш недогляд назва Лизавети Ковальської * перемінена на Ковалевську, а се дає привід уважати її за одну людину з тою Ковалевською, про яку згадується на ст[о]р. 459 і 460. Тимчасом се дві окремі особи. Лизавета Ковальська (українка з Харківщини) була першою причиною цілої трагічної історії та посаджена, з розказу Корфа *, в запечатану тюрму в Верхнеудинську, не брала і не могла брати ніякого уділу в дальшім ході справи. Марія ж Ковалевська (також українка з Киева) вмерла від отрути разом з Сигидою.

Неясним у автора споминів лишився деталь про ту кримінальну тюрму *, в яку перевели зразу Сигиду, а далі трьох її товаришок. Треба додати, що політичних в'язнів у Росії держать окремо від звичайних криміналістів. На Карі (се така річка, здовж котрої побудовані тюрми) політичні каторжниці [в] ту пору сиділи в будинку т[ак] зв[аної] гауптвахти; внутрі будинку вони мали повну волю робити, що хотіли, мали бібліотеку, одержували газети і листи, писали і висилали листи (звісно, через руки начальст-

ва), а тільки не вільно їм було виходити поза огорожу дому. Тюрма політичних каторжників-мужчин находилася оподалік від гауптвахти, так само як і тюрма, де сиділи звичайні каторжники; дістатися з політичної тюрми до звичайної було великою карою. Отож, коли після удару, нанесеного Масюкову, переведено там Сигиду, три її товаришки також постаралися о те, щоби й їх переведено в ту тюрму, щоб могли бути свідками того, що буде робитися з Сигидою.

Не зовсім докладно розказана у автора й історія тих голодівок, котрими політичні каторжники думали присилувати Масюкова податися у відставку. Голодівок таких було аж три; остатня, найдовша з усіх, тяглася цілих 20 день; арештанти були так обезсилені, що майже всі лежали. От тоді-то Сигида надумала вдарити Масюкова в лице і таким способом змусити його зректись свого місця.

Та ще один дуже важний момент полишений автором споминів без достаточного вияснення, а се захованя цілого товариства в часі сеї трагічної пригоди. Те, що автор розказав про смерть трьох каторжниць і двох мужчин, не дає докладного поняття про те, як справді було діло. Отже, швидко після геройського вчинку Сигиди Корф, розлючений на політичних, велів їм заявити, що коли відтепер хто з них провинуватиться таким вчинком, за який звичайних каторжників карають різками, то й їх будуть сікти. Політичні тут же, коли їм прочитано сю загрозу, заявили комендантові, що коли начальство одного з них висіче, всі вони заподіють собі смерть. Начальство довго вагувалося, що робити. Політичні заздалегідь добули собі отрути, мали її і мужчини, і жінки, мали, значить, і ті три, що пішли за Сигидою в тюрму звичайних каторжників. Коли Сигиду покарано різками, вони зараз же, сповнюючи давнішу заяву товариства, зажили отрути. А скоро про смерть тих чотирьох дійшла відомість до політичної мужеської тюрми, всі мужчини так само, сповняючи свою давнішу заяву, зажили отрути. Та начальство, бачачи, що ті три разом з Сигидою померли від отрути, і чуючи, що всі політичні разом занедужали і харчать, догадалося, що і вони потруїлися, і кинулося їх рятувати. Їм силоміць позадавали антидот і крім двох, згаданих у споминах, вони вернули до здоровля. Захованя цілого товариства в сій справі було,

як бачимо, далеко більш геройське, ніж се видно зі споминів автора. Додамо врешті, що начальство опісля провадило довге і остре слідство об тім, відки політичні роздобули отрути.

Трагічні події на Карі широкою луною загули в західній Европі. Звісний американець Кеннан * скликував з сього поводу в Сполучених Державах і в Англії величезні мітинги, на котрих висказувано обурення на такі варварські поступки російського уряду, що мусять уважатися ганьбою XIX віку.

«WISŁA»

Найновіший випуск цього цінного видання містить велике різноманіття матеріалів із найрізніших царин народознавства. Маємо на початку п'ять варіантів пісні, що нагадує тему короля Ліра (вигнання батьком наймолодшої доньки, яка згодом приймає батька, вигнаного двома старшими доньками); вінок співанок і загадок із села Бяла Блотна Влощовського повіту, зібраного К. Райським, але не систематизованого. Цікавою є пісня «Про стару ковалиху», що походить, без сумніву, з наших часів і заснована на правдивій події. П[ані] Зофія Коверська * завершила врешті свій переклад легенд і оповідок із Великого князівства Познанського О. Кноопа. Л. Егльовський подає цікаві деталі з життя білоруського народу, а п. Карлович — черговий уривок своєї розлогої праці «Систематика пісень польського народу». Надзвичайно цікавими є перекази циганів про їх походження, які записав Вл.-К. Зелінський * і спорудив цінними зауваженнями проф. А. Каліна. К. Матіас * подав розлогу збірку народних лайок із Тарнобжезького, Низьківського і Берестейського повітів у Галичині. Оздобою випуску є географічна хроніка за 1894 рік В. Налковського. У розділі пошуків додано ряд особливостей до рубрик, заведених у «Вісли», а в розділі бібліографії цінними є, зокрема, наші оцінки збірок Цішевського («Краків'яни») і Свйонтека * («Люд надрабський»).

ЖЕНЩИНА-МАТИ

Під тим заглавієм станем ми в нашім «Друзі» поміщати цілий ряд статей, трактуючих о становиську женщини яко матері і ґаздині взглядом общества. Не сумніваємся, що статті тії стануть нашим женщинам не тільки приємною і занимательною лектурою, но також подадуть їм не одну здорову і практичну гадку взглядом їх перезначення і їх обов'язків.

I

Вступ

Уже сама природа, творячи женщину, визначила їй осібний, властивий круг ділання: бути женою і матір'ю, удержовати родину і хазяйство. Красне єсть званіє правдивої х а з я й к и, — обов'язки її, правда, тяжкі, але кілько ж в них приятности, кілько утіхи, кілько надгороди для неї самої! Но далеко вище єсть званіє женщини яко м а т е р і. Тут вона стоїть на висоті природного, морального і гражданського достоїнства, — вона єсть кормилиця чоловічества! З постепенним взростом сознанія того достоїнства ростуть також її обов'язки, її значення в обществі і її отвічательность. То також єсть підставою прав женщини, котрі тільки одно християнство поняло і признало женщині.

Презначення женщини єсть викормленя і вихованя дитини на чоловіка здорового, морального і обществу полезного. Її обов'язком єсть розвивати природні даровання дитини і провадити тії на властиву дорогу. Мати дає життя новому чоловікові, вона посвящається ціла його удержан-

ню, його розвиттю як тілесному, так і душевному, вона розбуджає первиї появи його духового життя, вона пильнує його первих чувств, його волі; через їх належите керування кладе вона первиї підстави до виобразованння в нім характеру і всказує му дорогу, ведучу го од неї в широкий світ. Вона отвирає му брами землі і небес, брами земського і морального життя. В матернім вихованні лежить зарід всього того, чим дитя в житті станеться.

То єсть високе і дуже важне презначення женщини, і Творець щедро обдарив ю всім, що потребне до виповненння тих великих і святих обов'язків. Всі її тілеснії і душевнії даровання всказують всегда ісключно лиш на її відношення яко матері ко своїй дитині. Мужчина має совсем иниї цілі, иниї обов'язки, слідовательно, також і иниї дарованння. Життя мужчини — то широкий світ, життя женщини — тихий родинний круг. Природа сама освободила мужчину од занимання ся дитиною, — він єсть голова, хранитель родини, громадить добро в дом; женщина, в тіснішім крузі жиючи, удержує, порядкує і заховує потребне на потребну хвилю. Під її оком доростає і дозріває дитина на молодця або дівицю; вона тільки надає мужчині гражданське і моральне достоїнство, лагодить його бурливії і палкії пориви, внушаючи йому більшу огладу обичаїв і точність в повненні обов'язків. Як в тілеснім, так і в душевнім взгляді велике заходить розличіє межи женщиною а мужчиною, но і тут вони взаїмно доповняються і усовершають. Чувство — то отечество женщини, умственность — мужчини. Чувства суть у женщини пружиною діл; мужчина керується своїми засадами; женщина смотрить на форму — мужчина шукає істоти річей. Ознаками мужчини суть: сила, повага, постоянність, смілість, розум і розсудок; ознаки женщини — то прелесть, податливість, улягліеть, терпеливість і певний делікатний такт, котрий не раз завстидає і найбистроумніші обчисленння мужчини. Мужчина любить свободу своєї волі, женщина — обичайність, мужчина гордиться наукою, силою волі, мужескою твердістю, женщини оздобою єсть чувство, встидливість і чистота. Але найясніше представляється розличіє мужеської і женської природи в богочестію: мужчина шукає і пізнає його істоту в дусі божества, женщина — з побожністю любить його; він повіряється

Божій мудрості, вона віддається Божій любві. Мужчина шукає причин своєї віри, попадає прото не раз в невірство, женщина жиє в молитві і попадає скорше в суєвір'я; він виховує дітей після практичної моральної науки, вона виховує їх в боязні Божій. Тая противоположність різко повинна відзначуватись в супружестві, бо вона лиш надає му певне особенне життя, вона лише показує найліпші способи воспитання. Родина єсть підставою фізичної і моральної сили народу, а добра мати єсть душею того життя!

В своїй дитині видить мати наслідника всіх своїх чувств, всіх своїх надій. Її воспитання приспособляє нових борців за високії, святії ідеї, за поступ, за судьбу і добро отечества. Занедбаного матірнього воспитання не заступить ніколи навіть тяжкая школа життя, бо ніт підстави, на котрій мусить розвиватися характер, чувство, сила і красота. Єсли життя родинное якого народу приходить в розстрій, — знак, що нехибно упадає моральная і фізична сила держави. А діється то тогда, єсли женщини занедбують свої подвійнії обов'язаності.

Тяжка і дуже сумна била би доля всіх безматірних сиріт, оплакана била би ціла їх жизнь без матірної любви, єсли би сама природа не била вложила в серце кождої природно розвиненої женщини сочувствіє, милосердіє і наклонність виховувати, заходити і любовію окружати біднії оставленії сироти.

Безчисленнее множество дівиць вступає в супружество, не погадавши навіть, якії там ждуть їх обов'язанності. Вони думають, що способність належито одповісти тим великим і важним обов'язкам прийде їм сама від себе, що самі через себе научаться коло дитини ходити, її воспитувати і достарчати їй всього, що потребне для корисного розвою її тілесних і душевних дарованій. І відси-то походить великее число слабовитих і занедбаних дітей, в душах котрих з віком взростають буйно дикії бур'яни, приглушаючи всякое доброе сім'я науки і моральности. Без матірнього благословення вступають вони на широкий путь жизні, непевно блукають, шукаючи незнаної стежки до щастя, губляться і упадають накінець під гнітом недугів і преступленій.

Но хто ж не узрить, як хибна єсть така дорога?

Кожда обов'язаність, хотя й би і найприроднішая, вимагає науки. Також і обов'язаності матері взглядом дитини вимагають більше научного руководства, нежелі інстинкту і матірньої любви, — вимагають знанія, свідомости, обученія. Наука і опит соединилися і при тій галузі обов'язків, щоби поучити молодую матір, як має поступовати, щоби виховати своїх дітей на здорових, тілесно і морально розвитих, добрих, обществу полезних і щасливих людей, — кілько се лежить в крузі її повинностей і в її силах. А чи ж не єсть се найгарячішим желанієм кождої матері — видіти своїх дітей щасливими? Но желанія наші не ісповняться, єслн до них рук не приложим; що добре, до того мусим стремити з напруженням сил, того мусим дороблятися, добиватися.

Наука, опертая на опиті, єсть для матерей тим важніша і в послідствіях тим благодітельніша, чим більше наше життя культурнеє розличається від природного, котре уступає поволі общественним отношеніям. Люди не родяться уже під первісними нормальними вліяніями; через розвій їх організм стається ніжнішим, а женщини мають телер виповняти не тільки повинності, які вкладає на них природа, но також тії, котрії вкладає на них закон моральний.

Молодая женщина, которая хоче належито виповнити тяжкую задачу — воспитати свою дитину, — мусить посідати і сама певное духовое образованнн, певнії моральнії підстави і знаємість людської природи і людського серця. Ніхто не може духа розвивати і ублагороднляти, не знаючи його первих влеченій і условій його розвою. Як може мати статися первим духовим і моральним джерелом, із котрого дитина має черпати для себе здоровий, жизненний напій, єслн то джерело в умі і серці самої матері висхле або мутне? А надто як може вона — що єсть конечно — статися первообразом того, чим дитя має статися в жизні і до чого після наклонности до наслідованнн якнайрішительніше пре його сама природа?

Наші розправи мають на цілі, по крайній мірі в найважніших із наведених взглядів, подати нашим женщинам практичнії руководства, основанії на науці і опиті.

Безперечна річ, що велика се похибка з сторони матері, єслн вона з несвідомости або для власної вигоди пору-

чає отцю первісное виховання дитини. Знаніє мужчини жене його в публичное, різнообразное життя, сягаюче своїм дійствієм далеко поза круг родинний. Часто змучений і безсильний вертає він в домовую затиш, і задача виховувати дітей невідповідна йому. Він працює на дітей, він єсть для них найвищим авторитетом, під час коли мати єсть для них авторитетом любви і приміру. Ніколи не повинна вона зступати з тої висоти, бо діти мають бистре око на слабості і неконсеквенції родичей. Отець одержує синів доперва з матірнього воспитання з початками образования і обучає їх в тім, що належить до мужчини: в упражненіях розума і розсудка, в позитивнім знанію, в мужестві, одвазі, честі і діятельності, в любві отечества і знаємості світу. Но дочки остають дійствительно аж до власної самостоятельности під воспитуючим вліянієм матері.

Отець не порадить нічого з дітьми, котрих мати занедбала. Він не знайде підстави для свого дальшого образования, він дармо викидав би насіння на неплідную і незораную ниву. Се все повинна щиро і глибоко розважити молодая женщина, щоби не кидалася легкомисленно на своє призначення, но з свідомістю всіх повинностей і одвічательности, якую воно на ню вкладає. Єсли женщина, яко жена, занедбає обов'язки ґаздині, то упадає гражданськоє существованія родини. Но єсли женщина занедбає обов'язки материнськії, то підкопує фізичнії і моральнії основи свого родинного життя, позбавляє себе і цілу родину світлої будучности.

Яко мати, при свідомости своїх повинностей стається молодая женщина більше розвита тілесно, більше самостійна і благородна душевно. В своїй дитині розширяє мати власноє життя, і то далеко всесторонніше, ширше і повніше; вона обогачається новими досвідами. Радість і болізнь міняються в її душі і ставлять їй ясніше перед очі її призначення, наповняючи її заразом більшою певностію і надією.

Не єсть се нашою ціллю — подати в тих статтях цілий об'єм повинностей і наук для женщин. Скажем тільки, що наука о воспитанні дітей розпадається на три відділи, а іменно: 1) на виховання первісное, більше относячеся до

тіла дитини; 2) на розбудження духових дарованій дитини і 3) на воспитання моральноє.

Оставляючи первий отділ людям фаховим, ми лиш дещо із нього подамо нашим женщинам, а обговорим зато обширніше і основніше два другії отділи, так важнії для цілої будучности молодого чоловіка.

Від вашої старанности, від вашої доброї волі ви, молодії женщини, залежати будете: здорових, здібних і добрих людей випускати на широкую стежку життя! Природа, моральність, родина і отечество вимагають від вас тої святої праці в пользу чоловічества! Всі ваші права в житті і в державі основані на тім вашім призначенні, на виповненні тих святих повинностей!

II

Мати і школа

Дім і школа вліяють найрішительніше на направлення духового розвою дитини. Мати і учитель слідують по собі: вони усовершають і доповняються: діло первої кінчить вторий. На матір припадає особливо первісне розбудження дитинячого духу, на учителя — методична наука, розширення і упорядкованння знаній і образованння характеру. Дім і мати учать любов'ю; школа — наставленням і карностію.

О методичній науці не може бути і бесіди у п'яти- до шестилітнього дитяти. До тої пори єсть мати його природною учителькою. Коли прийде час, в котрім має розпочатись властиво шкільна наука, належиться, щоб мати ограничила свою домашню науку і, бесідуючи з дитиною, натручала щораз більше і більше про предмети науковії і про школу. Через то станесь вона помічницею учителя і призвичаїть дитя до предстоячої йому зміни способу жизні.

Коли зачалась уже шкільна наука, повинна мати з особлившою старанностію наглядати первії поступи. Нехай велить дитині повторити собі, о чім в школі була бесіда, робити в своїх очах задачі, нехай надзирає і провадить тії ж, но нехай сама ніколи не робить замість дитини і не дозволяє їй без мисли сидіти, повторяти або копіювати. Єсть багато матерей, которії хотять самі перебажно, чи то в цілос-

ти, чи в поодиноких частях провадити образовання дитини. Вони не посилають дітей до школи або, хоть і посилають, та все-таки самі їх переважно учать. Теє, однако ж, може статися для дитини дуже шкідливим — а то з слідуючих причин. Мати-женщина рідко коли або і ніколи не має правдивого плану науки, которий доперва зділати може образовання логічним, основним. З другої сторони, знов може мати впоїти в дитя власнії блуди і ошибочнії понятія, а особливо з уст матері такії річі переймає дитя дуже скоро і вони можуть в будучности звихнути ціле його образовання. Досвід показує, що по найбільшій часті такії усилія матерей не довели до ціли.

Хоть і як значительне єсть вліяніє матері на духовий розвій дитяти, то таки воно не годиться для 6—7-літньої дитини. Хоть мати і учена, і даровита женщина, то таки не конечно посідає дар научити дитя того, що сама знає. То само вимагає методичної науки, котрої не стає найбільшій часті женщин; но припустім, що мати посідає тую науку, все-таки вона для власних дітей буде найгіршою учителькою. Безчисленнії обстоятельства, як домашнії занятія і о б о в' я з а н о с т і, товаришества, розривки і успосіблення, не дозволяють їй правильно держати научних годин або позбавляють її терпеливости і духового спокою, который при науці необходимий. Тая неправильність підкопує конечную карність при науці і всегда майже мати знетерпеливиться, видячи повільнії поступи дитини, видячи невеликії послідствія своїх трудів. Її матірня гордість чується ображена, що власне вона має дитину, що так слабо береться до науки. Навіть основно образованії женщини, що перед свадьбою і самі були учительками, признають, що хоть перед тим з найбільшою терпеливостію слідили первії поступи чужих дітей, хоть при всій совітності не вимагали від дитини більше, як то, що при своїм віці і своїх дарованіях могла зділати, — то таки при власних дітях скоро знетерпеливилися повільностію поступів, гнівались за неісповнення найменших обов'язків і що дитя через то небавом заляклось і змішалось, стратило всяку охоту до дальшої науки і тогда ажень не робило ніяких поступів.

Досвід учить, що при дітях не іде о геніяльнії, скорії поступи, но особливо о методу, о правильне поступовання

крок за кроком. Не можна тут перескакувати щось або опускати, щоб не лишати за собою люк і пустих місць. Також і отцівська наука оказує тії самії недостатки, хіба отець сам єсть учителем і не тільки має методу научную, но і весь свій час одній тільки науці посвящає.

Часто знов говорить не одна мати, що волить для своєї дитини на початок замість строгої науки дешевого, мірно образованого учителя домашнього. Яко такого приймають бідних учеників або академіків. Діставши перве вступне образованнє, ідуть такії діти під руку ліпших учителів або до вищих шкіл. Єсли случайно такий домашній учитель має просту, природну методу і личне даровання зайняти дитину і зділати їй приступною бодай тую одробину знанія, котру сам посідає і учить, — то єще добре. Но чи багато найдеться таких учителів, которії би за дешевії гроші хотіли учити малих дітей? Найчастіше єсть така первісна наука без плану і недостаточна. Діти не отримають достаточної підстави до дальших наук, їх задивлювання стаються ошибочними, їх мислі не зможуть взнестися над звичайну, утоптану стежку, і великої праці стоїть пізніше тії хиби усунути.

Не одна мати боїться не раз слати свої діти до школи, і то справедливо. Пристаючи з товаришами, учаться всякого роду злих і неморальних поступків. Не раз знов, сли класа численна, боїться мати, що її дитини там належито не увзгляднять і не зуважать. Не раз також не без причини боїться і о здоров'я дитяти. Волить просто прийняти домового учителя, послати дитину до малої приватної школи або і в иний спосіб заступити публічну школу, хоть би то і немало іздержок стояло. Но і тут учить досвід, що всі тії способи не доводять желанної цілі і не заступлять цілковито публічних шкіл. Всяка окрема, односторонння наука єсть шкідлива для дитини. Щоб образованнє було властиве і для жизні придатне, треба до того вспільної науки з товаришами літ і цілі, де надгорода і кара будять амбіцію, тая емуляцію; де повага права родить послух, податливість, любов і поважання для рівних собі, родить пильність і заохоту, а через то стається условієм образованнія і характеру.

Доки дитина до школи ходить, повинні дім і школа вспільно працювати над її вихованням. Дитині в первих

днях шкільного життя подобаєсь теє ж для своєї новости. Но вскорі уступає радість, коли дитина почує, що стратила свою свободу, що мусить напружатися і означене число годин працювати. Тому-то дієсь, що дитя, тим розчаруване, нерадо йде в школу, плаче, а часто насильно треба го водити. А кілько-то воно не нажалуєсь матері на строгість і неприступність учителя! Но тут не повинна мати бути м'якою і податливою, не повинна жаловати дитини або, як часто діється, осуждати і собі учителя яко твердого і немилосердного чоловіка. Учитель тогда ажень може спасительно дійствувати на розвій умственний дитини, коли її добре пізнає. Про то найліпше нехай порозуміється з родичами, щоби дізнатися о слабих і злих сторонах дитини. Мати повинна в такім случаю не тільки відверто і без украшеній все висказати учителеві, но заразом радо слухати його совітів взглядом поступовання з дитиною в домашній жизні.

Дитина оказується дома звичайно зовсім иною, як в школі. От чому повинен учитель всегда порозуміватися з родичами. Мати не повинна ніколи боронити своєї дитини проти учителя, хоч би і знала, що той в чімсь зле собі поступив. Но найгірше, сли перед очима дитини ганить учителя або йому грозить, як то не раз у простих людей случається. Дитя уважає себе тогди за мученика, за покривджену сторону і не знає уже поваги учителя. Діти думають і чувствують всегда так, як їх родичі. А єсли вони несправедливі і простаковаті, то, без сомнінія, такими самими будуть думки і чувства їх дитини.

Мати повинна при дитині принимати мину, якоби велику вагу клала на суд учителя і свідоцтво шкільне, якоби ніколи не сумнівалася о їх справедливости і правді, хоть дитя їх стараєсь усправедливити. Єще гірше, єсли дитину, котру в школі висварено або укарано, пестить або через подарки і сочувствіе стараєсь їй винадгородити понесену кару. Така мати, що зле свідоцтво на просьбу дитини перед отцем скриває або перед другими людьми криє постидную правду, а неправдою стараєсь її прикрасити — дуже багато шкодить власній дитині і може через таке звихнути цілий її характер, цілу її будучність.

Но нич не дійствує корисніше на умственний і моральний розвій дитини, як теє, єсли родина, хоть би і не знати з як високого стану, запрошує учителя до свого домового кружка, угощує і з поважанням трактує. Чим більше родичі оказують поважання учителеві, тим більше і щиріше і дитина до нього прив'яжеться, тим корисніше буде для неї самої теє відношення.

III

Лектура для дітей

Єсть то незаперечна, на досвіді оперта правда, що в перших літах життя найгірший спосіб, в який мож дитині преподавати науку, єсть лектура. Причини того дуже прості. По-перше: для такого віку книжок нема і не може бути. Кожда книжка вимагає добре розвитої сили поняття, а того, власне, хибує дитині. А потім: читання само вліяє вредно на первісний розвій молодого духу. Прото на початку сього розділу ставим тую тезу: не належить дітей заскоро заставляти читати, а коли уже можуть читати, не належить їм позволяти задовго і зачасто читанням заниматися.

Читання шкодить тілесному і духовому здоров'ю дітей. Раз розчитавшися, заохотяться до дальшого читання. При тім мусять довго сидіти в кімнаті, що не годиться з їх організмом. Через то стають з них недотиски, а на старість часто так звані бібліомани, котрих годі почислити до найщасливіших і обществу найполезніших людей. А хоть би яким дивом дитина і не тратила видимо на здоров'ю через часте і довге читання, то таки вона не дорослe до тої зручности і сили тіла, яку осягла би в противнім случаю.

Чим більше дитя читає, тим більше привикає скоро читати, а тим самим гнати без мислі, без розваги, не раз і не розуміючи добре читаного, по строках за щораз новими, переминаючими впечатліннями. Но то ділає духовому розвоєві великий, тривалий вред. Кромі того, не бавить дитину довго один предмет. Вони люблять зміну, пестру всячину і мішанину. Дитинні сказки і письма для дітей подають в тім взгляді багатий, но шкідливий, духа і ум ослабляючий матеріял. Через то навикне дитя до побіжного і розстріле-

ного мислення, до половичних, неясних і неопределених поглядів.

Если з читанням вздержимся, а накінець хлопцю дамо історію, живо, легко і приступно сочинену, а дівчині (трохи пізніше) — поему, не писану для дітей, но проникнену глибоким і правдивим чувством, або повістку з родинного, домашнього життя, — то одно і друге, хоть би і не все зрозуміли, більше отнесуть користи, як тогди, если би були о кілька літ скорше перекартковали всі історійки, писані для дітей, а властиво для поморочення і забаламучення молодого розуму і чувства.

Если читання має бути здоровим кормом для духу, то треба, щоби читаючий розумів, що читає, щоби по перечитанні не осталось в душі його неопределене і темне впечатлініє або половичні мислі. Кромі того, мусить читаний предмет остати в пам'яти, а то може лиш тогди статися, если читаючий в мислі читане порівнює з власним досвідом і розважає, чи то правда, чи то могло статися, чи ні? Читаючий противуставить тому предмету власне життя, власне положення і власні особливості і сам витягне собі з того користь, пересторогу, заохоту і потіху. Всяке ине читання єсть непоживна страва духу і ослабляє го так само, як непоживна страва тіло.

У дітей від 4 до 6 літ не находимо тих вступних условій до читання. Тому ж то перевертають вони книжечки, шукаючи тільки образків, читають тільки маленькії історійки, щоби скоро кінчити, лишають все, що не будить їх фантазії і цікавости, а з занятієм читають неправдоподібні казки і дива, з котрих дух нич не користає, а фантазія отримує хоровите, неприродне направлення. Всякий пійме, що то ніяк не може вліяти на образованння сильного і до життя спосібного характеру.

Педагоги, на котрих слово мож спуститися, висказали рішительно, що дитя перед семи роками не повинно читати. Природа, чи то правдива, чи в образі, єсть єдиною на той час багатою і великою книгою, до котрої мати або отець в потребі можуть лиш дещо об'ясняючого додати.

Но коли дитина уже до тої степені дозріла, що може і повинна читати, то не належить кормити її казками і дивесями, ані безчисленними «повістками», наслідуючими зов-

сім по-дурному дитинячий спосіб бесідування, у котрих звичайно ніт содержання; не належить давати їй сентиментальних і романтичних безмислиць, но вибирати письма, которі образують розум, ублагородняють чувство, будять рівночасно ум і духа і становлять таким способом здоровий корм душі. Найотвітніші до того — малі розкази із подорожей і історії із народного і родинного життя, де представлення живе і ясне, спосіб вираження короткий, простий і зрозумілий. Наука, поправа і моральність повинні бути головними елементами і підставами таких сочиненій. До того годяться дуже добре многії із англійського перекладані сочиненя, як знаний всім «Робінзон» *, і життя дяді Томи*, опрацювання Куперового «Соколиного Ока» і його продолженій *, о котрих переводи і у нас час би уже постаратися. Наша словесність, хоть як убога, подає в тім взгляді також досить багатий матеріял. Повісті Основ'яненка і Устияновича *, Шевченкові «Гамалія», «Наймичка» і «Максимова криниця» * і иніі того рода твори могуть стати корисною і здоровою лектурою початковою.

Но при читанні треба також бути осторожним, особливо в виборі кусників. Мати, котра в тім взгляді завсігди буде уміти зуважити свойства дитини і дати їй щось відповідного до рук, повинна перед тим завсігди сама перечитати тую книжку, заким дасть дитині. Найліпше зробить, єслн буде читати враз з дитиною або скаже їй читати собі на голос. Тогди може найліпше наблюдати дитя і заразом руководити його первими понятіями, об'ясняючи трудні місця.

Єслн случайно попадуться місця зависокі, або неотвітні для понятія дитини, або навіть опасні для чувства морального, то нехай мати не оказує ні помішання, ні страху, ні нич такого, через що би дитині оказала, що на то місце кладе якусь більшу вагу. Через то побудиться тільки цікавість дитини і охота до тайного роздумования і слідження. Всі такії місця, котрі мати хоче укрити перед уватою дитини, нехай поминає мовчанням, нехай оказує по собі, що держить їх за нич не значучі і маловажні.

Именно повинна мати на то смотрити, щоби не попадали в руки дитині сочинення, де любов к лицю другого пола єсть причиною ділання або де страсть перемагає обов'язаності.

Кромі того, в фізичнім взгляді нехай не дозволяє читати в сумерку, при разячім світлі, в скуленій або недбалій позі. То дуже часто буває причиною болю очей і многих инних каліцтв та слабостей.

[НАРОДНІ ПОВІР'Я, ЗВ'ЯЗАНІ З НАРОДЖЕННЯМ ДИТИНИ]

Наука десценденційна, розвинена Ламарком* 1809, а уґрунтована зовсім научно Дарвіним, зробила переворот не тільки в зоології і ботаніці; вона мусила його зробити і [у] всіх других науках, безпосередньо дотикаючись сих обох наук, а передовсім мусила звернути на нові дороги ті науки, котрі занимаються чоловіком, його розвитком, історією і організацією соціяльною і котрі обнимаємо загальними назвами антропології і соціології. Ітак, ми бачимо, що вже в р. 1863, т. є. 4 роки по виданні книги Дарвіна о походженні родів, засновує Шлейхер* на добутках його науки новий зворот в порівнюючій лінгвістиці, що писателі, як Ф.-А. Ланге*, Беджгот* і др., освічують нею студії економічні, а другі писателі, як Леббок*, Тейлор*, Пешель*, беруть її за основу вислідів етнологічних. Позаяк висліди сі мусять служити основою для нашої розвідки, проте постараємся тут коротенько вказати, що взяла від Дарвіна наука порівн[яльної] етнології, а які правди викрила сама індуктивно, зводячи докупи призбирані з різних сторін світу факти.

Після науки десценденційної чоловік витворився в протягу незлічимих століть з цілого ряду нижчих звірячих організмів. Послідні в тім ряді, значить, найближчі йому свояки, були вузконосі мавпи, подібні до тих, які ще тепер жиють в тропікових краях Старого світу. Первісний чоловік мусив дуже мало чим від них різнитися, його організація і спосіб його життя був дуже зближений до мавп. Вітчиною його був край, положений межи Персією а Індією, залитий тепер Індійським океаном, названий вченими Лемурією. Відти, по догадкам учених-вислідувачів, різними галузями, і різними шляхами, і в різних часах розійшлися люди по всій землі, де, улягаючи звісним дар-

вінівським законам приноровлення організму до окружаючих його обставин і дідичення раз набутих змін через розплоджування в дальші покоління, витворилися різні розряди і раси людей, які тепер замічаємо на землі. Се, коротким словами, головні добутки Дарвінової науки о чоловіці, котрі становлять вихідну точку для етнології. Поглянньмо ж тепер, як роз'яснює вона дальші дороги чоловіцтва в протягу його довгого існування аж до наших часів.

Для яснішого перегляду скажемо тут кілька слів о завданнях і методі антропології. Виходячи з тої точки, на котрій перестає зоологія, т. є. виходячи від первісного, зовсім дикого стану людського роду, проживаючого ще в первісній своїй вітчині, побіч своїх найближчих свояків — мавп вузьконосих, антропологія має перед собою три великі групи завдань: 1) виказати, до якого стану культури дійшли первісні люди взагалі і первісні раси поосібно, заким розійшлися зі своєї найдавнішої вітчини; 2) виказати повільне ділення поєдинчих племен в нових краях, до котрих зайшли, і вказати різні кліматичні та другі впливи, посеред яких ті люди далі розвивалися, і 3) виказати повільний хід того розвитку в протягу довгих століть аж до її найпізніших часів.

До першої групи завдань антропології досі матеріял маємо досить скупий. Розв'язання тих завдань вимагало би передовсім якнайдокладнішого пізнання тої первісної колиски людського роду не тільки під зглядом фізичним та кліматичним, але і під зглядом палеонтологічним. Такі висліди вказали би не тільки ті фізичні матеріяли і природні обставини, котрі мусили сяк або так вліяти на початковий розвій чоловіка, але показали би також і самі плоди тих вліянь, показали би перші сліди людського розвитку духового. Але, як сказано, край сей не тільки досі не висліджений, але навіть не викритий, а тільки остаєсь науковою гіпотезою. Значить, з того боку досі нема ніякої підмоги. Остаєсь тут тільки одно джерело: знання — порівняння бесід різних народів землі; се порівняння, мов червона нитка, веде нас в ті предавні, замерклі часи, про котрі, впрочім, не свідчать нам ні письма, ні пам'ятники, ні навіть мітичні, темні перекази.

Моя розправа займається надто малою часткою сеї обширної науки, щоби-м мав входити в подрібне представлювання добутків порівнюючого язикознавства або — тим менше — наводити всі докази і догадки учених, займаючихся тим предметом. Я наводжу лиш те, що при теперішнім стані науки стосунково найповніше, а з так далеких кінців зачав я тому, щоб бодай побіжно вказати зв'язок моєї розправи з цілістю предмета. Маючи головно на оці погляди і вірування малоруського народу, а особливо тоту їх частку, котра відноситься до дітей від самого початку їх життя, і то в фізичнім, правнім і педагогічнім згляді, я хотів би використанням дотичачих матеріялів і порівнянням їх з матеріялами передовсім других слов'янських пород, а відтак і прочих европейських і неевропейських племен, докинути бодай малесеньке зеренце до загального народознавства і заразом бодай дрібку освітити культурний поступ нашої породи від давніх, замерклих починів її існування аж дотепер.

Виходить з того, що ті антропологічні проблеми, котрі я вперед вказав у першій групі, не можуть мене багато занимати, і я, проте, повинен з дотичучих наукових добутків вказати лиш деякі важніші, тикаючі цілого людського роду, і відтак деякі, тикаючі первісного розвитку т[ак] зв[аного] арійського племени, котрого одним розгалуженням є слов'яни. Головно ж моя бесіда займатися буде деякими з завдань антропологічних другої і третьої групи, а іменно постараюсь виказати становище чоловічого осібника (в першім періоді його життя) у первісних слов'ян і спеціяльно у малорусів.

Матеріяли до такої праці, хоть далеко ще не повні, все ж таки зібрані в достаточній мірі. Се переважно повірки, казки, забави, обичаї та звичаї (встанови) і пісні. Найбільша часть тих пам'ятників народних (іменно з тих, котрі відносяться до давнини) стратила тепер у народу своє колишнє значіння — сам народ забув про нього і або повторює їх механічно, силою прадідівських звичаїв, або піддає давнім зворотам нове, переносне значіння. Для того-то мусимо при помочі порівняння дошукуватися первісного значіння — відтворювати з незначних обломків, які уціліли в приповідках та повірках, картини давнього, правдивого

життя, в подібний спосіб, як геологи з кількох скаменілих костей відтворюють цілі вигиблі прастарі роди звірів.

По думці вчених-антропологів та істориків, первісні люди жили в своїй найпершій вітчині дуже довгі віки і розходилися з неї різними дорогами та в різні часи, — одні ще в зовсім дикім стані (се доказує зовсім відрубна культура, бесіда і спосіб життя, який виробився у них опісля в новій вітчині), другі з більшим або меншим запасом культури, набутої в спільній первобитній вітчині. Треба при тім мати на оці дві речі: одно те, що всі ділення, переходи і заселювання діялися дуже поволі, постепенно, а друге те, що нові переселенці часто мішалися з давнішими, звичайно нижче стоячими в згляді розвитку. Приміри такої мішанки бачимо майже всюди: в Австралії вона відбувається майже до нашого часу, де плем'я малайське, стосунково сильніше і сміліше, звільна витискає і нищить первісних австральських поселенців, належачих до раси готентотсько-папуанської *. Те саме діялося в давніх часах в Америці перед її відкриттям європейцями, те саме — і в Европі, як о тім свідчать новіші розкопки старосвітських могил, печер та викриття пальових будов на озерах і ріках. З усіх новіших вислідів на тім полі виходить, бачиться, напевно, що плем'я арійське послідне вийшло з первісної вітчини Лемурії і що, входячи в нові краї, майже всюди застало вже давніших поселенців (у Персії, Індії, Греції, Італії се сконстатовано, напевно, з народних переказів про доісторичні або з джерел про історичні часи; можемо прийняти, що так само діялось і в середній Европі, в Слов'янщині і Німеччині) і або поборювали їх, або перемішалися з ними. Про поборювання говорять прастарі перекази індійські («Магабгарата») і перські (Фірдузі *); приміри змішання бачимо на греках, римлянах, німцях і слов'янах.

Заходять тут два питання: 1) який ступінь культури, які поняття і вірування принесли з собою европейські арійці з Азії і 2) який вплив мало на них зіткнення і змішання з давнішими племенами фінського або якого там будь другого племени.

На перше питання відповідає нам, бодай почасти, порівнююча лінгвістика. Позволю собі тут навести слова знаменитого історика Момзена *, на котрих буду міг зовсім

ограничити бесіду в тім предметі, бо він здалека тільки тикає властивої основи моєї розвідки.

«Порівняння бесід, — каже Момзен в першім томі своєї римської історії, — коли його ужити належито і осторожно, може дати зближений образ тої ступени культурної, на котрій стояв сей або той народ тоді, коли відділився від других, значить, може освітити сам почин історії, котра не є нічо друге, як тільки розвій культури. А іменно в тім часі, коли бесіда творилась, була вона вірним образом набутої ступени культури; великі технічні і моральні перевороти заховані в ній, немов в архіві, з котрого актів будущі покоління не занехають черпати звісток про ті часи, з котрих пропали всякі безпосередні перекази.

Коли ще індогерманські народи — тепер розділені — творили одноцільне плем'я, то вони дійшли вже були до певної ступени культури і витворили певний, відповідний їй запас слів, котрий відтак забрали з собою як спільний скарб, щоб на даній основі далі самостійно його розвивати. В тім запасі слів бачимо ми не тільки найпростіші означення *буття, діяльности, спостережень*, як sum — ἔγμι — єсмь, do — да-мь — δὶ-δο-μι; pater — πατηρ — оть-цъ, але також багато слів культурних, не тільки в пнях, але і в більше звичаєм розвитих формах. І так, маємо з тих прастарих часів свідоцтво про розвиток пастирського життя в однакових назвах освоєних звірів: санскр. *gâus*, грець. βοῦς, лат. *bos*, слов. *быкъ*, нім. *Ochs*; санскр. *avis*, гр. σίς, лат. *ovis*, слов. *овьца*; санскр. *açvas*, гр. ἵππος, лат. *equus*; санскр. *hãusas*, гр. χῆν, лат. *anser*, слов. *гѫсь*; санскр. âtis, гр. νῆδδα, *лат. anas*; так само *pecus* (*pecunia*, слов. *пѣнязь*), *taurus* (слов. *тоуръ*), *canis* і в санскриті звучать подібно. Про вживання возів свідчать: санскр. *jugam*, лат. *jugum*, гр. ζυγόν, слов. *ов-зъ* (*уж-овка*), нім. *Joch*; санскр. *akschas* (вісь або тачка), лат. *axis*, гр. ἄξων, ἄραξα; про вживання золота і срібла: санскр. ..., гр. ργυρου, лат. *argentum*, слов. *серебро*; ...

Тих осібних назв не могло би бути, якби тодішні народи не були знали добувати і уживати самих металів. Так само санскр. *asis*, лат. *ensis* свідчить про вживання металевих збруй. Маємо також свідоцтво про прастаре вживання соли: санскр. *saras*, лат. *sal*, гр. ἅλς, слов. *соль*, нім. *Salz*; про будовання домів і хат: санскр. *dam(as)*, лат. *domus*, гр.

εόμος, слов. *домъ*; санскр. *veças*, слов. *вѣсь*, лат. *vicus*, гр. ὄϊχος. Навіть елементи релігії і науки вказують сліди первісної спільности; числа, н[а]пр[иклад], спільні аж до сто (санскр. *çatam*, *êkaçatam*, гр. ἔχατόν, лат. *centum*, слов. *сѫто*); місяць у всіх бесідах названий від того, що ним час міриться (*mensis*, *мѣсѧцъ*); не тільки поняття божества (санскр. *dêvas*, лат. *deus*, гр. *νεός*, слов. *дивъ*) належить до найдавніших забутків народних, але також багато прастарих зворотів і переказів про природу (стор. 12—14).

З усього того мож вирозуміти не тільки, що первісні індогерманські народи правдоподібно були народи пастирські, що знали збіжжя і уживали його, але, бачиться, ріллі не оброблювали, окрім деяких (греко-італійських) племен».

Такими словами описує Момзен первісний стан культурний арійців перед їх розділом. До того додамо ще, — що нас тут найбільше обходить, — що *родинне життя* було в них достаточно розвинене, що вказують спільні назви для многих ступенів свояцтва (отець, мати, син, дочка, брат, сестра, муж, жінка і пр.). Не хибло в них також первісних понять *власности* (мій, твій, свій і пр.). Розділ арійців на відрубні племена стався в доісторичних часах. З яких причин він наступив — годі докладно догадатися; здаєсь, що одна з найголовніших — була огромна геологічна зміна, якій звільна підлягала Азія в ті часи, а іменно — тонення Лемурії, котре прогнало всі народи з того краю і затопило їх сліди та розділило їх від себе на довгі віки, а відтак повільне зношення ся середньої Азії догори, котре осушило велике Туранське море *, перервало відтак велику ріку Оксус *, поосушувало другі степові ріки і змінило огромний простор в пустиню, а тим самим прогнало з нього живучих там арійців на західну північ, до Европи.

Тут вони застали вже давніших поселенців, диких стрільців, мешканців печер та пальових будов, і сяк чи так мусили зіткнутися з ними. Зіткнення те на всякий спосіб мусило скінчитися вигубленням давнішої, менше розвитої людности: вона або змішалася і зовсім втонула в напливовій масі, або зістала виперта в гори, на полудневі і північні крайчики Европейського континенту, де її відламки живуть ще й досі (баски, кельти, жителі Уельсу, фіни). Але і

для нових, захожних народів те зіткнення і та боротьба з дикими людьми не могли пройти без сліду, а то тим більше, що боротьба тут йшла безмірно поволіше і спокійніше, ніж в Індії і Персії. Для того мусимо прийняти, що багато звичаїв диких і грубих, властивих тій давнішій людності європейській, перейшло на нових прихідців; що загальний рівень їх культури знизився за приходом у Европу так, як понижуєсь температура води, до котрої докинуто леду. По думці культур-історика Дрепера *, майже всі варварські і дикі звичаї, котрих сліди і остатки стрічаємо у европейських арійців, повстали вже в Европі, т. є. під впливом тих давніх фінських поселенців, — доказом того — се, що у азійських арійців не стрічаємо більшої части тих варварських, грубих звичаїв і понять, що, значиться, вони не є спільною спадщиною всіх арійців.

Ся думка Дрепера в головній основі правдива, принаймні для великої части звичаїв і понять, як се будем мати спосібність через порівняння виказати. Але не треба надто багато покладати на те переймлення; всі грубі і варварські поняття европейських арійців не дадуться сею дорогою пояснити; багато треба покласти також на карб відмінного, острішого клімату, серед котрого вони по своїм приході до східної і середньої Европи опинилися і котрий тоді мусив бути значно остріший, ніж тепер, задля многоти лісів та болот, вкривавших майже всю тодішню середню Европу, і задля більшої, ніж тепер, многоти ледників, вкривавших ще майже всі вищі европейські гори і оставшихся після недавньої стосунково ледяної епохи. Що клімат має великий вплив на цілий склад життя народу, а затим також на його звичаї, повірки і загалом на весь світогляд, — се діло давно всім знане. Порівнююча етнологія, щоб дійти до вірних добутків, мусила здавна вже розрізнити такі звичаї, повірки і прочі прояви життя народного, котрі у різних народів зложилися подібно наслідком їх спільного походження і близького свояцтва племенного, від таких, котрі зложилися подібно наслідкам подібних кліматичних і других фізичних обставин, окружаючих ті народи в різних сторонах землі. Се розрізнення становить немалу трудність в науці і до нього все треба братися тільки з багатим порівнятельним матеріялом в руках.

І глава

В поглядах нашого народу на беременність жінок бачимо багато суперечностей: один погляд супротивляється другому, бачилось би, виключає другий, — а пречінь в житті йдуть вони поруч. Ітак, видимо передовсім, що народ наш, як і всі прочі, уважає плодження дітей яко нормальну, природну задачу женщини. *Ж[інка] хвалиться своїми дітьми, їх сплодження вважає своєю заслугою.* Безплодна женщина вважається істотою чим-небудь ненормальною, проклятою, прогнівившою Бога. «Приплодное древо до Раю пускають, мене, безплодницю, з Раю виганяють», — жалуєсь жінка в одній м[ало]р[уській] пісні. (Зібрати більше матеріялу про безплодн[их]). В русинів є повірка, що тота ж[інка] дуже грішить, котра, сідаючи на посад при своїм весіллі, присяде собі кілька пальців правої руки, бо наслідком того, — кажуть, — вона [с]тільки літ не буде мати дітей, [с]кільки пальців присіла. Здавалось би, проте, що женщина чим більше має дітей, тим більша її у громаді і в родині повага, і що взагалі женщина в тяжі дізнає якоїсь більшої чести, ніж звичайно. Але в обох тих разах діло йде бодай почасти якраз навиворіт. Женщина, котра має забагато дітей, стає предметом сміху (приклади), а женщина в тяжі, хоть і займає відрубне, від щоденного різне становище, котре наразі мож би вважати за поважання, але в ґрунті його лежить зовсім що инше, а іменно — *страх і свого роду відраза* (Чуб[инський], IV, 2).

Правда, новіші, більше світлі погляди лагодять давні традиції і звільна затирають їх первісну суровість, але доки традиції ті ще зовсім не защезли, поти мають вплив на поступування і для того вимагають докладної аналізи.

Щоб порозуміти безперечну і остру суперечність в тих народних поглядах, мусимо сягнути в глибоку минувшість і представити собі ясно первісне становище женщини в суспільності, а крім того, вказати відрубність її фізичну під час тяжі.

У всіх примітивних, диких народів бачимо ще й досі женщину на становищі невільниці, цілковитої власности мужа, батька або й громади (матеріяли). Слабша фізична організація (котра не перепиняє диким звалювати на них

всю тяжку домашню роботу) і инші властивості їх тіла зробили з них, з одного боку, предмет бажання для мужчин, так сказати, дорогий товар, здобичу в війні і т. д., а з другого — предмет обрідження і погорди. У найбільшої части диких народів женщини вважаються істотами нечистими і злими; се найкраще видимо на примірі жидів, котрих література, з одного боку, виказує таку безумно-огнисту пісню, похвальну для краси і сталости женщини, як «Пісня пісень», а котрих релігія, з другого боку, вважає їх нечистими, не гідними входити до святині, не обнятими навіть законом, неначе не людьми. Те саме бачимо в звісній мадярській поговорці: жінка — хороший звір.

Погляд сей, як сказано, так загальний у всіх найвіддаленіших від себе народів різних рас і країв, що не мож го вважати їх спільною спадщиною, винесеною з первісної спільної вітчини, але конечно треба прийняти, що він виробився у них поосібно під впливом однакової причини, т. є. однакової організації жіночого тіла. Гляньмо ж, з другого боку, скільки змінювала берем[енність] звичайний фізичний стан женщини, а через те в дальшім наслідку і її становище в суспільності. Важка женщина стає ще слабшою і безпомочнішою, ніж звичайно, — через те і тратить в очах дикарів, котрі передовсім глядять на силу і проворність. О здоров'я і шанування плоду дикар не дбає — значить, ані му до голови не прийде шанувати жінку або полегшувати її важку роботу. Він, противно, почуває до неї певне обрідження задля її слабости. Але в дальшім наслідку річ поволі змінюється. Перед очі забобонного і нерозвитого дикаря стає нова обставина: жінка берем[енна] представляє уже не одну людину, не одну живу істоту, а дві, се, так сказати, дві душі в однім тілі, се сума двох душ, сума (по думці його) і сили тих душ: значить, бер[еменна] жінка з того боку зискує. Вона, хоть слабша тілом, набирає нової, таємничої сили через свою, так сказати, дводушність. Вона стає немов у ряд вищих духів природи, котрі, по думці дикарів, можуть шкодити чоловікові, і тільки шкодити. Значить, конечна логіка, що і женщина беременна може шкодити такому, котрий не сповнить її волю, котрий в чім-небудь не догодить або покривдить її. Такі повірки виника-

ють, конечно, з принципіяльного погляду на женщину, і ми стрічаємо їх також у нашого народу. І так, читаємо у Чубинськ[ого] (т. IV, 2): «Говорять, н[а]пр[иклад], що коли хто її не послухає, то все його шмаття попсується або буде з'їдене мишами. Коли важка жінка перейде дорогу такому чоловікові, то у нього нехибно поробляться чиряки на тілі». (Порівн[яти]).

Що, однако, сесь погляд не ставить женщину вище, не надає їй значіння яко людині такій, як і мужчина, видимо з того, що майже так само заховуються дикарі і зглядом кітних самиць худоби і звірів, уважаючи їх немов сумою кількох живих істот і тим самим підходячою під поняття духів і маючою силу сяк чи так шкодити чоловікові. При тім же і плід, жиючий в лоні матері, вважається нарівно з нею нечистим і навіть не чоловіком, позаяк нема в нього ще людської душі, а є тільки пара, така, яка оживляє кожду звірину. Душа ж вступає в нього аж в хвилі народження. (Приклади і матеріали). (Трактування беременних).

Але погляд на берем[енних] женщ[ин] осложнюється ще одним поглядом, котрого джерело лежить в самій природі чоловіка, а іменно — старанням о сам *плід*. Розуміється, те старання, особливо в первісних добах розвитку, дуже мало має характеру гігієнічного, а більше — забобонного. І зовсім природно! Первісний чоловік, окруженний незнаними собі і тим самим таємничими силами природи, мусив жити в вічній перед ними тривозі. Щобільше доконавшися, що, шкодячи йому, матерія приходить в рух (вітер, вода, сніг, звірі і пр.), і видячи, що у нього самого той рух залежний конче від життя, приписав таке ж життя і всій матерії, всім творам, які тільки міг пізнати через свої змисли. Видячи у всій матерії свого ворога, живого, чатуючого за кождим кроком на нього, злорадного і невмолимого, він мусив коритися перед ним, благати його, як міг, — се був початок релігії, анімізм і фетишизм, котрий в дальшій консеквенції швидко завів народи до антропоморфічного політеїзму.

В наших народних повірках, особливо дотикаючих беременн[их], стрічаємо сліди не тільки сього посліднього, стосунково пізнішого вірования, але й виразні сліди первісного анімістичного світогляду, де матерія, така, яку чо-

ловік бачив, не пристроєна в форму чоловічу, не заселена ніяким богом ні демоном, вважалась живою, розумною, як чоловік, тільки ж сильнішою від нього, все і всюди готовою шкодити йому. А звісно, хто більше, як дитина, чи то в череві матері, чи то в перших порах свого життя, відлучного підлягає шкодливим впливам матерії; значиться, — думав по-своєму логічно первісний чоловік, — се діється *не тому, що дитина така слабосильна* (побачимо далі, що в тім згляді він думав майже наоборот), а тому, що сама матерія надто дуже напосідається на дитину, чигає на ню більше, ніж на дорослих людей. Значиться, хотячи заховати дитину при житті, мусили родичі, а особливо мати, бистро глядіти на всі боки і вважати, чи відкинебудь не грозить її плодові небезпеченство. З часом зібрані таким способом досвіди уклалися в сталі повірки: люди досвідом змудріли, навчилися з певних посилок виводити певні заключіння, і таким способом повстали перші правила, як заховатися в такім або сякім разі. Ітак, бачимо: коли берем[енна] ударить свиню, пса або кота, то дитина буде «вилучатись» (горбитись); коли берем[енна], проходячи коло здохлятини, заткає собі ніс або рот, то [у] дитини буде погана воня з рота; коли вона змітає саджу або в піч лазить, то дитина буде слаба на груди; коли глядить на пожар і в тій хвилі заткає си лице, то на лиці в дитини буде червона пляма; коли здибле когось з трьома відрами, то у дитини буде жовна; коли забагне меду або соленої риби, дитина умре, а коли — яблук або свіжої риби — буде жити; коли дивиться, як кого вішають або порють, а хтось скаже: «Не дивись, тобі не годиться», — то й з дитиною станесь те саме (Чубинський, т. IV, стор. 1—2). Те саме стрічаємо і між польським людом в Краківськім. «Skoro niewiasta ciążą chodzi, ściśle jej zakazują, by nie nosiła na szyi nici, bo się pępowina koło szyi dziecięciu okręci; źle, jeżeli powrozy przełazi, bo trudny poród mieć będzie; nie powinna nosić w zapasce jaj, bo dziecię na złodzieja wyjdzie, ani mięsa surowego, bo mu języczek przyrośnie, ani cebuli, bo gałwaczki mieć będzie; nie powinna przypatrywać się rzeczom obrzydliwym, kalekom, zwierzętom rozpłatanym, bo dziecię potworem stać się może; jeżeli gore, niechaj brzemienna w rozpaczy nie chwyta się za te części ciała, które zwykle są

obnażone, bo w tym miejscu płód będzie miał płomień» [1] (Kolberg, Lud i t. d., t. VII, str. 145—150).

Бачимо тут виразно віру, що сякі або такі прикмети неживої, бездушної матерії переходити можуть на плід. Вже Леббок замітив у диких людей загальну повірку, що властивості звіра, котрого м'ясо з'їдять, переходять на їдячого, але з фактів, тут наведених, може вивести другий, ще загальніший і глибший принцип, що для первісних людей вся матерія була живою і сильною і могла, сяк або так приходячи в стичність з чоловіком, переносити свої прикмети на нього. Ітак, між иншими, наводить Леббок поданий уперед уступ про ескімосів, вішаючих на себе шкургати з англійських чобіт, щоб жінки їх були плодні, як англічанки; очевидно, що прикмети англічан переносить тут не звірина з'їдена, а проста нежива матерія, стикаючись з тілом чоловіка. Впрочім, не будем тут обширніше говорити про сесь принцип, а досить нам тут сконстатувати його і покласти основою для дальшої аналізи.

До того самого розряду належать усі повірки про так назване «задивлення», котрих основа така, що коли беременна з незвичайною увагою погляне на якийсь предмет, чим-небудь відзначний від прочих, то на плід перейде именно тота власність предмета, на котру вона звернула свою особливу увагу. І так, коли задивиться на кого-небудь з ґулею, раною або чим видним на тілі, у дитини буде те саме і в тім самім місці. Чубинський наводить, що коли дитина перший раз дрогне в той час, як мати глядить на хорошого чоловіка, дитина також буде хороша, а як на нехорошого — також буде бридка (т. IV, 1). Те саме потверджує й Кольберг о краков'яках в вищенаведенім уступі. Що повірки сесі належать до найстарших забутків народного життя і звичаїв, що вони становлять сказівки на ті замерк-

[1] Як тільки жінка ходить у тяжі, суворо їй забороняють носити на шиї нитки, бо пуповина біля шиї дитини обів'ється; погано, якщо через мотузки перелазить, бо матиме складні пологи; не повинна носити в фартусі ні яєць, бо дитя буде злодієм, ні сирого м'яса, бо йому язичок прирасте, ані цибулі, бо зоб буде мати; не повинна придивлятись до бридких речей, калік, роздертих звірят, бо дитина може стати потворою; якщо горить щось, нехай вагітна в розпачі не хапається за ті частини тіла, які звичайно є оголені, бо в тому місці плід буде мати пляму *(польськ.)*. — *Упоряд.*

лі, предковічні часи, коли з глибокої непроглядної пітьми звірячого життя почав світати поранок поступу і культури і чоловікові, безсильному і безоборонному, при першій, дитинній рефлексії представилася вся природа чимось живим, сильним, злорадним і напосілим на його згубу — се, впрочім, він чув на собі кождої хвилі — не потребую й доказувати. Впрочім, думаю, сесю догадку ствердять досадно слова Тейлора (порівн[яй]: Тейлор, Anfänge der Kultur *, 70, 270). Щобільше, про їх давнину свідчить також та проява, що подібні повірки, останки застарілого фетишизму у нас стрічаємо майже виключно в відношенні до дітей ще не народжених, між тим, коли давніше конечно були подібні повірки в відношенні до всього людського життя. В відношенні до ненароджених дітей не стрічаємо повірок з пізнішої епохи розвитку культурного, характеризованої політеїстичним антропоморфізмом, а зате цілу масу таких повірок стрітимо безпосередньо опісля в відношенні до новонароджених немовлят і підростків. Бачиться, проте, — і справді, се мож усе ствердити фактами, — що з поступом культури прастарі повірки, сліди різних віровань і фаз переходових укладалися в такім самім порядку, як і розвиток індивідуальний чоловіка, т. є. найдавніші згромадились около його ембріонального існування (фетишизм), пізніші — около дитинства і замужества (антропоморфний політеїзм), а що около дозрілого життя ґрунтуються найновіші набутки культурні — старість же знов заявляє зворот о один крок назад. Се основне правило видне всюди, скоро угрупуємо належито всякі повірки, пісні, казки і загалом пам'ятники народного життя і мислення. В протягу нашої розправи будемо мати спосібність пояснити два ступені сього культурного ходу, немов розібрати дві геологічні верстви, вказуючи при тім, скільки мож, чимраз то більше число свіжих, зовсім нових часток напливових, котрі послідніми часами чимраз частіше втискаються у в[с]і закутки народного життя, витискаючи давні застарілі звичаї.

Приписки і матеріяли до I глави

До вступу: бідність матеріялів, таємничість, якою окриваються повірки, відносячися до беременности, особливо перед мужчинами. Повірок таких не мож збирати так, як пісні та казки, бо вони не є нічого стало уформу-

льованого, — часом люд не зуміє навіть розповісти їх гаразд, — треба жити між людом і уважно слідити його поступування, щоб підглянути те, що йому здаєсь зовсім природним, а нам видасться забутком з давніх часів. Притім же приміти і повірки, відносячися до беременности, хоть безмірно важні для історії культури, самі собою дуже незначні, не кидаються в очі збирачам матеріялів, виражаються часом ледве міною, рухом, сплюненням, щонайбільше, стереотипною фразою «не годиться», хоть не раз сам говорячий не вміє витолкувати, чому не годиться, або в крайнім разі каже: «Старі люди не кажуть».

Пошанування для кітних самиць звірів. Чуб[инський], V, 850, 856.

Як багато дітей і швидко родяться одно за другим, то се вважають встидним. «Сиплесі з тебе, як з діравого міха; недавно-м сі оженив, іще нема року, забрав діти у мішок, виніс на толоку», — так насміваються з вітця.

Душа. Скільки знаю, матеріялів про погляд нашого народу про душу зібрано досі дуже мало, позаяк наші збирачі, здаєсь, мало уваги звертали на се питання, котрому, однако, Тейлор і Спенсер* придали огромну вагу в слідженні перших початків релігії, мітів і загалом людської культури. Тільки лишень можу тут сконста[тува]ти з власного досвіду, що народ наш розрізнює душу звірячу, котру зве «парою», від душі людської. Що, після його понять, звіряча душа не приналежить виключно звірам, але часом і людям, доказує звісна приповідка: «У татара нема душі, тільки пара», доказує ганьбляча фраза: «Ти, пся паро!» і пр.

Глава II

(Родини — вгадування, чи хлопець буде, чи дівчина — чи буде довго жив, чи ні — чи буде щасливий, чи ні — баба — поміч при родинах — пупець — молитвини — хрестини — зливки — похрестини — близнята — каліки — мертвороджені).

Перший прихід чоловіка на світ — родини — се на всякий спосіб хвиля важна під кождим зглядом не лиш для нього самого, але й для родини та громади, серед котрої він родиться. Се факт незвичайний, до певної степени та-

ємничий і страшний для первісного чоловіка. Індивідуум людське — женщина — тут неначе ділиться на два осібники, і руський народ з погляду примітивного дуже трафно означує се слово[м] «розтрястися». Притім же породові товаришить так багато цікавих, а очевидних переходів фізіологічних, що конечно сесь момент мусив стати вихідною точкою для множества звичаїв, обрядів, повірок та забобонів. І справді, матеріял, зібраний досі руськими та польськими етнографами, а відносячийся до сього моменту, такий багатий та різнородний, що головна трудність заходить в його належитім зведенні і згрупованні та в винайденні іменно таких антропологічних та культур-історичних основ, на котрих би мож із сього багатого матеріялу зложити одностайну, вірну і причинову цілість. Виводи з матеріялів, зведених в попередній главі, вказали нам таку основу і вказали стежку, котрою треба ступати далі в обробленні нашого предмета.

Перше питання, котрим нам прийдесь зайнятися в тім розділі, — се те, як задивлюються первісні люди на поріг. Щоб дати докладне поняття о тім, я наведу цілий ряд уступів, описуючих відносні погляди у різних народів світу, трактовання породіль і т. д., починаючи від найнижчих культурою і йдучи чимраз до вищих.

Про австральців подає Коллінз *, що при породі можуть бути тільки жінки, і ті мало в чім помагають породіллі, хіба тільки, що одна час від часу обливає їй живіт холодною водою, а друга обв'язує їй шию тонким мотузком, а кінцем того мотузка потирає свої уста аж до крови на підставі повірки, що через то родильниці вменшиться болю. Скоро дитина вродиться — відрізують пупець, а родильниця сідає над ямку, умисно на те зладжену, і жде, поки не відійде ложисько. Фрайсіне подає один примір, де батько і другий мужчина відрізали пупець скорлупою раковини, а відтак рану натерли кістками пелікана і кенгуру, пригрітими в спузі [1].

У лісових американських племен «скоро женщина чує наближення породу, іде в лісну гущавину і родить тут, кри-

[1] Klemm *, I, 289–290. — *[Іван Франко].*

ючись перед світлом місяця, найчастіше сама, без ніякої помочі; пупець відриває або відкусує зубами. Сейчас по породі йде до потоку, купається і обмиває дитину і відтак іде знов до своєї звичайної роботи» [1].

Те саме бачимо і у других, трохи вище стоячих стрілецьких племен індіянських. «Женщини не сміють родити в шатрі, бо через те стріли псуються і не хотять трафляти. В тій цілі йдуть вони в ліс під дерево; кілька старих бабів прив'язує родильницю мотуззям за руки до гіллі дерева і мордують її поти, поки не вродить. Доти поліжниця йде до потоку, обливається і йде знов до своєї праці» [2].

Подібно діється у народів далекої півночі. «Порід буває звичайно легкий і щасливий; сейчас по породі поліжниця іде до звичайної праці; про калік або мертвороджених не чувати», — говорить Клемм про гренландців [3].

Далеко обширніші, а для нас дуже важні, цікаві описи подає Клемм про північних номадів: лапонців, тунгузів і др., котрі подамо тут в цілості, щоб відтак не наводити їх по кусникові і не роздроблювати одноцільного враження.

«Північні номади не дуже плодні; у лапландців, як і у тунгузів, рідко буває над троє або четверо дітей. Порід звичайно легкий і не вимагає чужої помочі, але у тунгузів стрічаємо баби-повитухи... Поліжниця у лапландців поміщується наліво від головного входу, і туди не вільно нікому більше входити, бо у них, як і у тунгузів, поліжниця вважаєсь нечистою. Скоро порід минув, випиває поліжниця трохи трану або товщі, відтак дитину миють снігом або холодною водою, в котрій і зовсім занурюють, тільки хрещені лапонці не змочують дитині голови» [4].

«У монголів скоро жінка почує приближення родин, то спрошує до себе знайомих жінок, ставить образ божка і запалює перед ним лампу. При ногах її леговища прикріплюють моцний дрюк, вбитий одним кінцем в землю, а другим виходячий крізь димове віконце і прикріплений також сильно до отвору шатра. Присутні баби ждуть і вважають,

---

[1] Klemm, I, 235–236. — *[Іван Франко].*
[2] Klemm, II, 82. — *[Іван Франко].*
[3] Klemm, II, 207. — *[Іван Франко].*
[4] Klemm, III, 56, 57. — *[Іван Франко].*

чи родильниця проявляє велику тривогу. Коли надійдуть правдиві болі, то родильниця держиться дрюка, а другі підтримують плід. Впрочім, важкий порід приписується вліянню злих духів; в такім разі чоловік ходить з патиком довкола хати і, вимахуючи ним, кричить щомоці: «Garr Tschetkürr!», с. є. «Проч, чорте!» Прочі присутні беруть до рук образки та рожанці і моляться пильно, між тим, коли баби пораються коло хорої. Коли мати або дитина вмре при породі, то виною тому злий дух: тоді удаються до чарівниць, котрим мужчини помагають стрілянням і молитвою. Коли женщина вже мала раз тяжкий порід, то при слідуючім з обачности прикликають чарівницю. Скоро вродиться дитина, то всі мужчини мусять вийти з хати. Одна жінка відрізує пупець на дощечці ножем, котрий відтак остає її власний. Ложисько закопують на відстороні. Дитину сейчас обмивають в соровиці і обвивають в кожушину, а під задок кладуть рурку, мов ложичку, щоби нечистота відходила з колиски».

«Скоро муринка в Гвінеї чується в тяжі, так сейчас зміняє свій стрій: запускає довге волосся, не ружується і скидає всякі золоті і коралові строї. Зате дістає від жриць род манштетів з лика, котрі в перших місяцях носить на руках, а пізніше — довкола колін. Се грубі перев'язки з м'якого лика, котрих кінці висять на півтора ліктя долів з множеством понав'язуваних вузлів, з котрих-ді кождий помічний чи то для дитини, чи для родильниці. Вони помальовані червоною глиною. Жриця приходить щодень і натирає та нискає досить міцно живіт беременної. В послідніх 8 днях беременна намазує свою голову грубою верствою червоної глини, котру відмивають аж по породі. Знатних беременних жінок в Гвінеї водять зовсім голих і в супроводі цілої гурми по селі, причім молодіж обкидає її болотом і гряззю, відтак ведуть її над море і миють. Геттон звіщає, що вона всю дорогу плаче. У муринів племени баго несе жінка свою дитину сейчас по породі до ріки і, обмивши її, вертає назад до своєї роботи» [1].

Цікаві, хоть неповні, замітки подає Клемм про черкесів. «Аж до породу першої дитини вважаєсь женщина дів-

[1] Klemm, III, 285. — *[Іван Франко].*

чиною і згоріла би зо встиду, як би хто згадав про її мужа. Беременна женщина встидається внішніх признаків своєї беременности; вона уникає забав і співів своїх товаришок і жиє самотньо. Муж уникає жінки, а не раз при зближенні породу віддалюється на якийсь час з дому, ба часто аж за кілька неділь вертає крадькома і, паліючи зо встиду, витає жінку і дитину. Аж коли діти підростуть і дозріють, тоді вважається отець головою родини, тоді й жінка його не встидається і радо пробуває в крузі дітей» [1].

Так само неповні звістки про бедуїнів.

«Порід звичайно легкий. За послідніх 8—10 день берем[енности] п'ють женщ[ини] багато верблюжого молока, щоб у них було більш молока. Часто злягають в пустині. В такім разі мати очищує і натирає дитину глиною або піском, обвиває в шмату і несе домів. Коли надійдуть болі, як вона сидить на верблюді, то злазить і родить за верблюдом, пантруючи, щоб ніхто її не бачив, а відтак сідає назад на верблюда» [2].

В кінці погляньмо на полінезійців, про котрих Клемм ось що подає: «Породи звичайно легкі. Родильниця йде тоді в ліс, а відтак купається в потоці. Пупець відтинає сама острою раковиною. Родильниця вважається святою, а також і ті баби, що її обслуговують» [3].

Зсумуймо тепер важніші, основні ціхи, котрі мож примітити в наведенім тут ряді уступів і котрі вкажуть нам загальний образ задивлювання примітивних народів на порід.

Загальна проява, котру стрічаємо у всіх наведених тут народів, — се те, що женщини криються з породом, стараються родити зовсім самотньо (на найнижчих ступенях) або в присутності самих тільки женщин. Сеся проява тягнеться через всі ступені культурного розвою людськости і губиться аж на найвищих ступенях, де порід уважається чисто станом фізіологічним, грозячим часто небезпеченствами для родильниці і плоду, і де всі пересуди та старинні обряди уступають місця чисто старанням гігієнічним. Ро-

[1] Klemm, IV, 28. — *[Іван Франко].*
[2] Klemm, IV, 154. — *[Іван Франко].*
[3] Klemm, IV, 303. — *[Іван Франко].*

зуміється само собою, що маса народу не дійшла ще до сього. Але почин сеї прояви сягає далеко далі, аніж почин людськости; бачимо її вже у всіх майже вище організованих звірів, котрих самиці так само поступають при плодженні.

Бачимо далі, що женщини, котрі бувають присутні при породі, на найнижчих ступепях вважаються зовсім звичайними женщинами і не відзначуються нічим від прочих; але чим далі, тим більше спеціялізується заняття таких женщин, і на трохи вищих ступенях культури баби-повитухи занимають уже виразне і від прочих відмінне становище між жіноцтвом. Вони звичайно старші віком, — знають різні тайники життя і природи, — вони, будучи часто присутні при породах, мусили доконечно стикатися з світом духів, котрий іменно при породі приходить в найтісніший зв'язок з світом людським; вони знають, як обходитися з тими духами, невидимими і нечутними для других, вони вгадують їх прихід і наближення з різних приміт, вгадують, які вони, чи вони ласкаві, чи гнівні, вони знають найкраще, як і чим їх задобрити або відогнати. Не диво, проте, що такі женщини з часом набирають певної, більшої поваги і власти між примітивними людьми, власти, основаної на забобоннім страсі перед кождим, маючим який-небудь зв'язок з духами. Видимо також виразно в наведених примірах, що функції тих женщин при породах первісно бувають переважно забобонно-релігійні, а в найменшій часті — раціонально-лікарські.

Бачимо далі, перебираючи примітивні народи за степенями їх розвитку, значний поступ в трактованні родильниць. У найнижчих порід зовсім не змінює її положення, — вона сейчас іде до звичайної своєї праці. Чим далі вгору, тим більше бачимо узгляднення для неї. Їй дають кілька день віддиху, кращі страви, її не заставляють до важкої праці, муж усувається від неї — її уважають навіть святою, розуміється, не в нашім, церковнім значінні, а радше в такім, в якім уважає наш народ святим місцем кладовище або місце в лісі, де когось забито, — т. є. від неї всі сторонять з забобонним страхом, котрий іменно становить примітивний і найосновніший елемент всякої релігії і всякого почуття святости.

В кінець замічаємо спільний у всіх наменених народів звичай обмивання дитини і поліжниці сейчас по породі. Звичай сей повстав, розуміється, з причин чисто фізичних, але чим далі, тим більше до тої фізичної функції домішується обрядів, забобонів і ворожень. І тут бачимо ось які фази розвитку: на найнижчій обливання робиться чисто з фізичної потребности — очистити поліжницю і дитину з різних виділин при породі; з розвитком понять анімістичних і їх переходом в антропоморфічний політеїзм сюди долучуються представлення о різних духах, замешкуючих воду, ліси і т. д., і тота комбінація породжує різні обряди.

Не потрібно, бачу, й додавати, що, впрочім, само собою розуміється, що у найнижчих народів обрядів стрічаємо стосунково найменше, хоть вони, коли є, виконуються найостріше і загалом вони дуже важні, а чим вище вгору, тим більше їх, аж у народів з політеїстичним вірованням їх стрічаємо велике множество, через що вони, будучи частіше в уживанні, мусять тратити свою первісну таємничість, а через те й свою силу, і таким способом через свій власний широкий розвій дають почин до впадку політеїзму.

Се основні погляди на порід, видобуті з наведених вище звичаїв у найрізнородніших народів світу. Ми бачимо в них велику одностайність і в ґрунті дуже логічний і правильний поступ. Ми переконуємся з них, що щодо породу нема в поглядах великих різниць, хоть у різних народів, звичайно, наведені тут принципи доводяться до осібних, чи то припадкових, чи на осібних кліматичних та психологічних обставинах життя народного основаних консеквенцій.

Погляньмо ж тепер на відносні обряди і звичаї у слов'ян, а особливо у польського і руського люду.

І так, о руськім народі ось що подає Чубинський:

«Коли женщина почує зближення породу, то посилає за бабою мужа або кого там будь з хлібом; баба приходить також з хлібом. Баба не повинна бути своячкою: се основано на тій повірці, що "баби суджені, а куми люблені". Баба ніяким способом не може відказатись, щоб не йти до родильниці. Входячи в хату, говорить "Отче наш", "Вірую" і "Богородицю", а ні, то б'є тридцять поклонів і примовляє:

"Ішов Христос на золотий міст, срібною тріскою підпирається. Іде молодиця до роду. — Куди ти, молодице, йдеш? — Іду, Господи, до роду. — Крутиї гори, розкотітеся, господня голоса, розійдітеся! Як младенець, садись на коня, як младениця, берись до гребеня!"»

При труднім породі радять ось як: (виписати з Чуб[инського] означ. II [1]). Подібне подає також Кольберг о польськім народі: (виписати). Коли поглянемо на ті обряди і звичаї і порівняємо, що в них є спільного, а що ні, а заразом порівняємо їх з обрядами і звичаями нижче стоячих народів, то побачимо, що головні, основні погляди і тут остались ті самі. Вони основані переважно на антропоморфічно-політеїстичнім світогляді, тільки декуди стрічаємо між ними забутки давнішого анімізму, а далеко частіше — напливи новіших, більше раціональних поглядів. Для ліпшої докладности розберім тут головні моменти окремо.

1) Передовсім бачимо, що той інстинктовий, звірячий потяг — родити на самоті — у нас значно зменшився. Женщина родить в хаті, а не в лісі, як у первісних народів, ані не в осібній, для нікого недоступній части; чоловік не втікає з хати, як у монголів; родина при тяжкім породі вся клякає до молитви, одним словом, в тім згляді раціональний погляд починає переважати. Правда, багато ще слідів давніх звичаїв, а іменно заслонювання поліжниці, свідчить о давнім родженні в темноті лісовій, в укритті від світла і в самоті; роговий ніж, котрий кладуть коло неї, — се також, безперечно, символ якихось давнезних звичаїв, котрого значіння для народу затратилось, хоть і звичай сам остався, так як у деяких народів (індів, абіссінців) остався звичай уживати при жертвах огню, добутого тріннням, та камінного ножа. Роговий ніж, давніше, в періоді бронзовомідяній, уживаний загально, став тепер предметом святим, освяченим давниною, емблемом якоїсь помічної для чоловіка вищої сили.

Бачимо також, що обмивання матері й дитини по породі окружене обрядами, котрих початок сягає найдавніших епох анімістичного світогляду.

---

[1] П. Чубинский. Труды этнографическо-статистической экспедиции, т. IV, СПб., 1877, стор. 4. — *[Іван Франко].*

Щодо трактування родильниці по породі, бачимо також значне зм'якшення обичаїв, хоть не о багато різниці від народів о культі політеїстичнім.

Щодо баби-повитухи — матеріяли Чуб[инського], Афанас[ьєва] * — виробити, зібрати і обробити матеріял о близнятах, каліках і мертвороджених.

Приписи

Впорядкування: 1) Вступ. Багатство матеріялів і поділ їх на дві групи.

2) Значіння породу, його особливості яко прояви фізіологічної. Ся особливість виказується ярко не тільки чоловікові, але і звірям. У многих звірів замічаємо дивний потяг — з'їдати новороджені молоді; відти пішло те, що самиці звичайно при породі залазять в гущавину і криються перед самцями. Аналогічну прояву бачимо і у людей від найнижчих ступенів культури аж геть вгору. Розуміється, що чим вище вгору, тим більше затирається первісний вид і первісне значіння того звичаю.

3) Для приміру наведемо записи Клемма, — поділити їх на дві групи: а) народи-фетишисти і б) народи-політеїсти.

До а) резюме східних признаків, які замічаємо в їх звичаях при породі. Мало обрядів, значіння їх темне, інстинктове (постаратись звести на примітивні, звірячі інстинкти).

До б) антропоморфічний політеїзм, його повстання і розвій (після Тейлора), його головні ціхи в застосованні до нашого предмета (оброб[ити]).

4) Обряди і звичаї при породі у русинів і поляків.

5) Підвести суму (оброб[ити]).

6) Близнята, каліки, мертвороджені.

Баба-повитуха

СТ[ЕПАН] РУДАНСЬКИЙ. ПІСНЯ КРІПАЧКИ НАД ДИТИНОЮ

Гарну сю пісню, важний причинок до пізнання поетичної творчости пок[ійного] Руданського, одержали ми від в[исоко]пов[ажаного] Бориса Познанського*, переписану з пам'яти. Коли вона була написана і як дісталась до п. Познанського, він не пише. Ми чули, що після пок[ійного] Руданського остались в рукописі трохи що не цілі два томи поезій, між котрими находилась і одна велика поема високої стійности п[ід] з[аголовком] «Цар Соловій». Пісня отся каже нам догадуватись, що і в тих рукописях мусило міститись багато дорогоцінних перел. Невжетаки вони пропадуть, блукаючи по руках земляків? А поки що нехай буде щира подяка п. Познанському, що хоч отсю пісню вивів на світ Божий.

[ДОПИСКА ДО СТАТТІ:] ЧАЙЧЕНКО ВАСИЛЬ [ГРІНЧЕНКО Б. Д.]. НОВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

До повищих звісток, присланих нам В[исоко поважаним] д[обродієм] Чайченком*, додамо ще, що в Києві сього року вийшла другим виданням поема В. Кострицького «Нова громада», котра дуже подобаєсь простому народові по селах і містечках українських. Приготовуються до друку дозволені вже цензурою поезії Грінченка*, а на днях появиться збірник поезій Олени Пчілки п[ід] з[аголовком] «Думки-мережанки»*. Також на днях вийшла перша частина зібраних творів Панаса Мирного п[ід] з[аголовком] «Збираниця з рідного поля. Приповістки, оповідання і драматичні твори». Ся перша частина містить в собі лиш два оповідання: «Лихий попутав» і «П'яниця», печатані давніше в львівській «Правді», попереджені «Замість передмови» глибоко прочутим, хоч в чудну якусь форму вилитим віршем "До музи"*. Ось якими, зовсім вірними словами характеризує сам автор свою літературну діяльність:

Наші сльози гіркі перелили ми в сумні приповістки,
Наші муки нелюдські зв'язали із муками миру;
Коли ми й помилялись в чому — помилялися чесно,
За душею не скрили нічого, про що думали й знали.

Твори Панаса Мирного не указались в повнім виданні; зараз з першого тому виключила цензура оповідання «Лихі люди», а з другого тому, в котрий повинні були увійти не печатані ще драматичні твори Мирного, виключила драму «Лимерівна».

[ДОПИСКА ДО СТАТТІ:] ПІДМАНАСТИРСЬКИЙ ВОЛОДИМИР. КЕЛЕСТИН СКОМОРІВСЬКИЙ * (БІОГРАФІЧНА ЗАМІТКА)

До повищої замітки п. Підманастирського *, написаної ще трохи чи не десять літ тому назад, позволю собі додати увагу, що крім «Птиць-послів» була друкована ще одна, далеко цікавіша поезія К. Скоморівського, котра потрохи кидає світло на причину його неприємностей з властями семінарськими і на джерело того «вільнодумства» *, о котрім згадує замітка. Подаючи нижче сю поезію читателям «Зорі», ми замітимо, що на її підставі можемо догадуватися якихсь зв'язків Скоморівського з польськими революціонерами *, так як ся поезія прямо являє нам його в рядах тої патріотичної молодіжі (до неї між иншими належав і Іван Наумович), котра д[ня] 2 цвітня, вітаючи на городецькій рогачці польських «в'язнів стану», вертаючих з фортець Куфштайну * і Шпильберга *, повипрягала з возів коні і сама тягла вози аж до міста. Чи Скоморівський о с о б и с т о брав участь в тім поході, чи ні, — досить, що вірш його звеличує той момент. Його зв'язки з польською революційною справою виясняють нам ще два доволі рідкі в житті русина факти: протекцію у губернатора і одержання по кількамісячній адміністрації зараз же парохії в такім багатім подольськім селі, як Остап'є *. Все се могли тодішні впливові поляки зробити для чоловіка, котрого в добрій часті мусили вважати за свого.

[ЛІТЕРАТУРА РОСІЙСЬКА XIX ВІКУ]

Література російська XIX віку представляє нам образ з многих зглядів дуже займаючий. В своїх початках наскрізь несамостійна, немов екзотична рослина, мимо условин політичних найнекорисніших, які тільки можна собі представити, вона все-таки витворила довгий ряд ве-

ликих і блискучих талантів, проложила собі дорогу до високої оригінальности і піднеслася нині до такого стану, що сміло можна зачислити її до перворядних літератур цивілізованого світу, і що літератури таких народів, як французи, німці й англічани, пильно присвоюють собі твори російських писателів і находять в них річі, літературні методи і ідеї, нові для себе і спосібні дати новий товчок їх власній продукції літературній. Нові напрями літературні, як, н[а]пр[иклад], натуралізм французький, не признаваний зразу в Франції, знаходять першу і найліпшу оцінку в Росії. Деякі писателі російські, як Ґерцен і Тургенєв, стають писателями й діячами настільки російськими, як і західноевропейськими, ба навіть такі писателі stricte [1] великоруські, як Лев Толстой і Достоєвський, на наших очах вводяться до общеевропейської скарбниці літературної, прокламуються, н[а]пр[иклад], новою школою реалістів німецьких взірцями реалістичної методи обіч Золя, Флобера і братів Гонкурів *.

Для вияснення зросту літератури російської в XIX віці конечно треба мати на оці її *двоякий характер*: раз як літератури племенної великоруської, а по-друге — літератури на язиці державнім, котрий при пануючім абсолютизмі політичнім і централізації адміністраційній є заразом язиком школи, казальниці й урядів також в многих провінціях невеликоруських, значить, для інтелігенції тих провінцій в значній мірі є органом освіти, обміни думок і письменного порозуміння, а через те й абсорбує її мозкові і духові сили на користь тої ж великоруської літератури. Се схрещування різних етнографічних типів в рамах одної літератури й становить в значній мірі її багатство і силу. Щодо літератури спеціяльно великоруської, то вона тільки в другій половині нашого століття піднеслася високо і розвилась повним цвітом. Заслуга сотворення і піднесення літератури російської на висоту европейську в значній мірі належиться людям невеликоруського племени.

Можемо сміло сказати, що до часів Петра В[еликого] в Московщині не було ані літератури, ані науки. Були поодинокі пам'ятники письменські, поодинокі люди освічені, але літератури навіть в тодішнім значінні того слова, такої, як в

[1] Суворо *(латин.)*. — *Упоряд.*

Польщі або на Україні, не було. Великий реформатор Петро сотворив літературу російську, покликавши до Петербурга багато вчених, писателів і проповідників українських, що тут купилися довкола Києво-Могилянської колегії. Вони насадили в Росії тодішню науку схоластичну, але з нею разом приносили й вільніший, більш европейський дух, приносили твори теологічні, драми церковні, вірші, навіяні духом протестантським, а потрохи й республіканським. Новий рух, внесений українцями, живо шириться від [нерозб.] до Тобольська, викликає й російські сили, як Ломоносов *, учений міщанин Посошков * і др[угі]. Прить українців не переривається з смертю Петра, а тягнеться ціле XVIII століття, і можна сказати сміло, що до самого Гоголя кождий новий імпульс, новий напрям в літературі російській або прямо виходив від українців, або не обходився без їх помочі. Було се зовсім натурально, бо Україна здавен-давна стояла в далеко ближчих зносинах з Европою, ніж Росія, а навіть коли від часів Петра В[еликого], а особливо від часів Катерини II, централізм російський чимраз дужче і систематичніше старався дусити на Україні останки і осередки давньої освіти, то все-таки українці по давній традиції їздили шукати освіти в краї західноевропейські і могли опісля являтися її апостолами в Росії.

Під впливом тих перших пагінчиків російської літератури, а також під впливом напівофіціяльного становища тої літератури, при дворах царських в XVIII віці панував в тій літературі класицизм. Особливо сильно запанував він за часів Катерини II, коли у дворянства російського ввійшла в моду галломанія, і росіяни товпами їздили до Парижа набиратися европейських манер і освіти і привозили відтам не тільки нові фраки, але й нові книжки. Корнель * і Расен * сталися взірцями драми, Потар [або Понсар. — *Упоряд.*] і другі — епосу, Буало * — вчителем естетики. Сумароков, Тредьяковський *, Херасков * копіюють ті взірці механічно, шаблоново, не бувши в силі доглянути тих будь-що-будь живих, людських, сучасних інтересів, котрі надають т[ак] зв[аній] псевдокласичній драмі французькій тривке, реальне значіння. Але, крім Корнеля, Расена, Маріво * та Буало, приходять до Росії також писателі иншого роду — націоналісти, деїсти й сатирики XVIII віку, Вольтер, Дідро, Парні *, приходить гуманне, хоч і опутане дивоглядними формаль-

ностями, вольномулярство і масонство. Великоруси Новиков * і Радищев *, українці Сковорода, а потроху й Каразін пропагують масонські ідеї *, котрі супроти існуючого абсолютизму чимраз виразніше набирають окраски опозиційної. Українець Капніст в своїй оді * і великорус Радищев в своїм «Путешествії із Петербурга до Москви» стають уже зовсім на новім ґрунті. З одного боку, бачимо тут сентименталізм, породжений впливом Руссо і німецького «Sturm und Drang-у» [1]*, а з другого боку, прямий показ на конечність реформи соціяльної, а особливо на конечність знесення кріпацтва. Сентиментальний напрям бачимо й в голоснім свого часі творі українця Богдановича * «Душенька», а великорус Аблесімов * переносить сентиментальний напрям також на дошки театральні і своєю комедією «Мельник» сплоджує множество наслідувань, між котрими найжизненнішою оказалася «Наталка Полтавка» Котляревського *.

Таким робом, в початку XIX віку в літературі російській стоять насупроти себе два напрями: класичний і сентиментальний.

Репрезентанти першого: Державін * і стара єкатерининська гвардія — люди, звиклі до того, щоб уважати літературу й науку за один з органів правительственної власти і обов'язаний служити цілям правительства, дальше Шишков *, пізніший адмірал і президент Академії, чоловік малоосвічений і малоспосібний, склонний до містики й забобонів, але зате яркий прихильник правительства й патріот. Його розправа «О старом и новом слоге» (1803) дає почин до полеміки між старими й молодими. Він відкидає уживання живого великоруського язика, але каже писателям держатися старого церковнослов'янського. Мова у нього не є живий організм, а збір формулок граматичних. Інтересні його погляди патріотичні 1812-го: «Речь о отечестволюбии», його «Корнесловия».

Одинокий талановитий класик того часу — драматичний писатель Озеров *: «Едіп» (1804), «Фінгаль» (1805), «Дмитрій Донськой» (1807).

Репрезентант нової школи — Карамзін, видав 1791 року повість «Бедная Лиза», «Наташа, боярская дочь» — ве-

[1] «Бурі й натиску» *(нім.)*. — *Упоряд.*

лике враження. В політиці зразу потроху республіканець (1802, «Марфа, або Покореніє Новгорода»), стаєсь він опісля консерватистом, в своїх меморіялах, поданих цареві Александрові I (1811 і 1819), виступає проти конституції і проти відбудовання Польщі. В своїй «Истории государства российского» (1816—1826) стоїть він скрізь на становищі державнім і має на оці головно відносини політичні.

Сентиментальний напрям в поезії заступають Дмитрієв * (умер 1837), которого сатира «Чужое мнение» нанесла смертельний удар надутим одам вроді державінських. Далі Мерзляков * (умер 1830), автор легких пісень і романсів, хоч опісля противник романтизму й Пушкіна. Сюди належить також Василь Пушкін *, стрий поета Александра, ум[ер] 1830, вихований в дусі французькім, автор многих поезій товариських, епіграм, байок і сатир, з котрих найважніша «Опасный сосед», вимірена проти табору шишковців.

Ізмайлов * і Шаликов * писали сентиментальні описи-подорожі в ґусті Штерна *. Інтересно, що в таких подорожах сентименталісти російські зверталися звичайно на Україну. В тім самім же дусі виступив на сцену літературну й батько романтизму російського — Жуковський, видавши 1805 року новелу слезливу «Марьина роща».

Здоровіший, більш реальний напрямок прийняв новий рух на Україні. Василь Наріжний (умер 1825) наслідує, замість Штерна і Мармонтеля *, Лесажа * і пише «Русского Жильблаза, або Похождения русского кн[нязя] Гавр[илы] Сем[еновича] Чистякова» (1814 вийшли три томи, а другі три томи остались в рукописі, не пропущені цензурою), «Бурсак», «Два Ивана» — попередник Гоголя.

Вплив війн наполеоновських, — з одного боку, реакція проти ідей XVIII віку, всилення абсолютизму, висміювання сентименталізму (Шаховської * в році 1807 «Новый Штерн», Крилов * і його байки), — з другого боку, заглиблення в суб'єктивність — містицизм — романтизм.

Чим був романтизм на заході Европи (ремінісценція давнини), а чим в Росії — імпортований товар: 1809 «Людмила» Жуковського; переклади з чужих романтиків, — але з часом приймає в себе елементи народности, наближуєсь до народної пісні, казки — фантастичність доходить до хоробливости у Батюшкова * і Козлова *. Гармонійно зливається в

Пушкіні. Зразу напрям легкої французької поезії, анакреонтики * — потім романтична поема «Руслан і Людмила» 1820 року — напрям сей модифікується байронізмом *: «Кавказский пленник» 1821, «Бахчисарайский фонтан» 1822, «Братья-разбойники» 1822 і «Цыганы» 1824. Байронізм переходить у Пушкіна в свідомий, ліберальний раціоналізм в епіграфах драми «Борис Годунов» 1825, казках і епіграмах.

Генезис лібералізму 20-их років — «Общество благоденствия» * — «Тайное общество» * — «Общ[ество] соединенных славян» — Рилєєв * і його вірш на Аракчеєва * 1820, «Войнаровський» і «Думи» 1825, Одоєвський * — декабрист, Бестужев * і «Полярная звезда», в котрій єднаються Пушкін, Жуковський, В'яземський *, Грибоєдов *, Гнідич, Козлов, Крилов, — стоїть в літерат[урі] самостійно. Зразу наслідує французів і пише легкі комедії, пізніше стає обіч Пушкіна й Рилєєва своєю знаменитою комедією «Горе от ума» 1823.

Рік 1825 — катастрофа декабристів — реакція, Пушкін повертає на бік уряду, його «Пугачев», «Клеветникам России» и «Медный всадник». Смерть Пушкіна 1837. Що він лишив: Бєлінський, Гоголь.

[ПЕРЕДМОВА ДО ЗБІРКИ ПРИСЛІВ'ЇВ]

Друкуючи нову збірку руських народних прислів'їв, я повинен вияснити дві речі: що розумію під прислів'ями, а отже, які твори вносив до цієї збірки, і далі — її генезу. Віддавна заяложений погляд, що прислів'я — це мудрість народів, тільки в малій мірі вдається застосувати до таких величезних збірників, як німецький Вандера, український Номиса, російський Сахарова * і т. п. Без сумніву, є в них прислів'я, що містять в коротких ядерних висловах певні моральні судження, філософські погляди, практичні правила життєвої мудрості. Було навіть багато етнографів та публіцистів, що на підставі саме таких прислів'їв прагнули відтворювати інтелектуальне і моральне обличчя даного народу. Проте, порівнявши відповідні прислів'я різних народів, легко приходимо до переконання, що майже всі вони є спільними для майже всіх культурних народів і не мають нічого характерного для певного народу. Якщо вони є мудрістю, то, очевидно, мудрістю

міжнародною, космополітичною. Для значної кількості тих прислів'їв ми навіть можемо виявити спільні, книжкові, джерела (казання, уривки з стародавніх грецьких і римських письменників, середньовічні збірки і т. п.). Для характеристики даного народу прислів'я цього ґатунку, по суті, не мають жодної іншої, крім мовної, вартості.

Сучасні етнографи і збирачі дивляться на прислів'я з далеко ширшої точки зору: бачать в них традиційні вислови думки й мови даного люду, а отже, все те, що в даній мові є ніби скристалізованою з якого-небудь приводу фігурою думки, і як така вона переходить з вуст до вуст, від покоління до покоління, чи то зовсім не змінюючись, чи дуже повільно підлягаючи порівняно незначним змінам, які часом бувають повільнішими від змін в самій структурі мови. З цієї точки зору до жанру прислів'їв увійдуть не тільки моральні, філософські судження, життєві правила, але також певні стереотипні особисті рефлексії, вислови загальнолюдських почувань, прокляття, жарти, ущипливості, висміювання, порівняння і фігуральні звороти, як і деякі, якщо можна так сказати, вивітрені формули ворожби — «примовлянь», які, втративши вже, бодай частково, свій зовнішній вузько-обрядовий характер, вживаються іноді і в розмовній мові — в жартівливому чи іронічному значенні, або ж деградували до дитячих забав. Сюди ввійдуть також найрізноманітніші пародії (молитв, обрядів, заклять і навіть серйозних прислів'їв), якими особливо багатий український народ: деякі «застарілі» загадки, значення яких стало з часом настільки прозорим, що народ перестав вважати їх загадками і вживає як прислів'я. Таким чином надзвичайно розширюється коло прислів'їв, до нього ввійде все те, що не попадає в розряд пісень, з одної сторони, оповідань, легенд і анекдотів — з другої сторони, загадок — з третьої, а обрядів, вірувань, звичаїв і передсудів — з четвертої сторони; ввійдуть деякі речі, що відносяться й до кожної з тих рубрик зокрема, в міру того, як в природному процесі народного розвитку вони втрачають своє первісне значення, стають буденними і неначе перетворюються в розмінну монету розмовної мови, а отже, стають тим, що вкладаємо в поняття прислів'я.

Так тлумачені і з такої точки зору збирані народні прислів'я є надзвичайно цінним матеріалом як для лінгвіста, який знайде в них і багато архаїзмів, давніх зворотів, синтаксичних взірців, найрізноманітніших тропів, порівнянь, елізій і т. п., так і для етнографа, що в приказкових висловах відкриє багато рис давнього символізму й антропоморфізму, віднайде особливості народного дотепу і гумору, більшу чи меншу вразливість на відтінки слова, на племінні і національні відміни; історик відкриє в них ремінісценції з минулого народу; соціолог буде із захопленням досліджувати відображені в них погляди даного народу на соціальний і політичний лад, його відношення до релігійних вірувань та церковної організації і т. п. Само собою зрозуміло, що кожний з тих учених, черпаючи для себе матеріал з прислів'їв, як і взагалі з народних усних творів, не може брати їх in crudo [1], але мусить ставитись до них так, як і до інших наукових матеріалів, тобто піддавати їх науковій критиці, і саме в цьому випадку подвійній критиці: по-перше — історичній, відшукуючи сліди або початок даного усного твору в давніх документах чи в давній літературній традиції, а по-друге — порівняльно-фольклористичній, досліджуючи, чи в даному творі має він справу з оригінальним явищем, що виросло на ґрунті даного народу, а чи з мандрівним, космополітичним явищем, а отже, менше характерним для даного народу [нерозб.], сліди його культурних зносин з іншими народами і сліди побічних впливів на даний народ.

Незважаючи на те, що серед галицьких русинів досі не було широкого усвідомлення важливості усних народних творів для вивчення руської народності, збирання етнографічного матеріалу у нас велося віддавна. Що стосується народних прислів'їв, то найдавнішою за часом, бо списаною в 1832 році, є збірочка Стефана Петрушевича, опублікована в 1854 році в часописі «Przyjatèl» за підписом Стефан з Добрян [2]. Ця збірка містить коло 780 прислів'їв,

---

[1] Поверхово *(латин.). — Упоряд.*

[2] Ця збірочка, переписана самим автором, знаходилася довгий час в антикварні Гоголя у Львові, де її два роки тому купив збирач прислів'їв Бернфельд з Варшави. — *І[ван] Ф[ранко].*

зібраних, як можна здогадуватись з підпису автора «з Добрян», в Стрийському повіті. Підтверджує цей мій здогад значна кількість цілком ідентичних прислів'їв, записаних мною в тому ж повіті майже півстоліттям пізніше. Першим збірником галицько-руських прислів'їв, що вийшли друком, були «Галицькі приповідки і загадки», зібрані Ількевичем * і видані у Відні в 1841 р. Вже перед тим, в 1834 р. Йосип Левицький в своїй «Grammatik der ruthenischen oder kleinrusischen...» вмістив був на 201—210 стор. збірочку прислів'їв, те ж саме в 1846 р. зробив Яків Головацький, який включив певну кількість народних прислів'їв до своєї статті «Про поділ часу в русинів», що вийшла в збірці «Вінок галицьким русинам на обжинки», т. II, стор. 240—254. Всі ті збірки (тобто Левицького, Ількевича, Головацького), як і інші, менші, з 50-тих років (як Міклошича в «Slavische Bibliothek», 1851, т. I, стор. 264—266, Надеждіна * в статті «Об этнографическом изучении русской народности» в «Записках Географического т[оварищест]ва», т. I і II, Срезневського в статті «Угорская Русь» у «Вестнике Русского Геогр[афического] тов[арищества]», 1852 р., Дешка * в «Записках» того ж товариства, т. I) помножені значним рукописним збірником Михайла Гнідковського *, калуського декана, що помер в 1861 р., ввійшли до збірки, виданої Російським географічним товариством в 1868 р. п[ід] н[азвою] «Пословицы и поговорки Галицкой й Угорской Руси». Укладенням і впорядкуванням того збірника зайнявся Вислоцький *. Збірка подає тільки тексти прислів'їв в алфавітному порядку...

[УРИВОК ПЕРЕДМОВИ ДО «ПОРАДНИКА ДЛЯ ЧИТАЧІВ». 1891]

...[учи]телів гімназіяльних (навіть істориків), котрі свято вірили, що в Австрії існує адміністративна зсилка без суду, знали філологів, що читали і коментували Платона *, а ніяк не могли порозуміти різниці між суб'єктивним а об'єктивним. Правда, почасти винна тому й сама шкільна лава. Стан студій на університеті Львівським такий низький та общипаний, як, може, на жаднім універси-

теті в цілім світі; студент може пройти весь університет, заниматися спеціяльно літературою, а не чути навіть імен Данта, Шекспіра, Кальдерона * та Рабле *. Ми знали справді вчителів літератури по гімназіях, котрі говорили, що німецька література починаєсь у нас Клопштоком *, а кінчиться Ґетим, ну а на французьку дивились крізь очки Лессінґової «Гамбурзької драматургії» *. В сих днях ми бачили примір історика, професора гімназіяльного *, котрий сміло проголосив зовсім нове відкриття, що на заході Европи католицизм, борючись з абсолютизмом, причинився до свободи станів, і примір другого професора та великого народного світила *, котрий також відкрив, що унія лучить нас з заходом Европи і з нашими закордоновими братами. Що один із найголосніших бесідників на останніх зборах «Народної Ради» * виголосив категоричне домагання, щоби руські писателі, «ослонившися авреолею свого таланту, сиділи собі в нужденнім закутку о сухім хлібі (непремінно!) і вказували провідні ідеї, по котрих наш нарід і суспільність має ступати, як се роблять поети і писателі инших народів», а не мішалися до політики, але лишили її цілковито йому і другим, до нього подібним, котрі, ослонені авреолею ігноранції та ароганції, з пишних трибун, при вині і котлетах будуть вказувати туман, у котрім наш народ і суспільність не найде ні вікон, ні дверей, — сьому ми не дивуємося, бо се сказав правник, що кінчив Львівський університет.

Нам здається, — повторюємо тут, впрочім, думку загальнозвісну, що поки наша освіта і література не стане ться наскрізь інтернаціональною по своєму змісту і методу, поти у нас не буде національної освіти і літератури; поки наша інтелігенція не набереться всесвітніх думок і поглядів наукових та естетичних, поти не стане ться справді національною інтелігенцією, а буде карикатурою або невдачною копією раз польської, то знов угорської або російської інтелігенції. От тому-то ми й задумали збірними силами заспокоїти давнє бажання нашої молодіжі і многих старших людей і приступити до видання систематичного, по змозі критичного порадника для тих, що хочуть читати і купувати книжки, служачі для здобування загальної евро-

пейської освіти. Ми чуємо добре трудність сього завдання, згори знаємо, що завзяті спеціялісти не в однім місці будуть кивати головами на наші вказівки, та проте ми не лякаємось. Порадник наш мусить вибирати тільки дещо з безмірної маси книг; спеціялістів вдоволити він не думає, а хоче тільки стати в пригоді тим людям, скромним та трудящим, що бажали би бодай в загальних обрисах познайомитися з головними напрямами і здобутками сучасної духової праці в цивілізованім світі. Маючи на оці цілі практичні, ми вибираємо до свого порадника головно книжки дешевші та популярніші, писані на мовах, приступних для загалу нашої інтелігенції або бодай численних одиниць, а на инших мовах вказуємо тільки книжки виємково важні. Де тільки можна, ми подаємо ціну, місце і рік видання. Критичні уваги, додані нами при поодиноких книгах і авторах, не мають претензії на необхідність, більша їх часть основана на нашім власнім осуді по прочитанні книжки і дещо беремо й з рецензій, коли самої книжки нам досі не доводилось читати.

«ТКАЧІ». ДРАМА Г. ГАУПТМАНА *

Жахлива книжка: драма, що проймає тремтінням і жахом. Людям делікатних нервів, слабого здоров'я, порожньої кишені і порожнього шлунку, особливо людям в великих містах, загубленим серед різнобарвної юрби, зайнятої своїми справами, людям самотнім і осиротілим, схильним до іпохондрії, я не раджу читати цієї драми. Серед зимового холоду, мертвої нічної тиші, перериваної відгомоном гуркоту коліс і стукотом кінських копит, їм прийде охота кинутися з четвертого поверху на міський брук або виконати над собою якусь іншу подібну, не дуже гігієнічну операцію. А вдень вигляд юрби, що безперервними хвилями пливе по вулиці, вигляд людей ситих, заможних і задоволених собою буде будити безсильну злість і скрегіт зубів. Страхітлива драма: якщо будь-коли вибухне соціальна революція, то постановка цієї драми на сцені буде її гаслом. Але ні: саме написання і видання цієї книжки, як сто років тому написання «Розбійників» Шіллера, є

ознакою того, що соціальна революція вже вибухла, що вона тут, довкола нас, що ми посеред неї, що вона здійснюється щохвилини, невидима тільки для сліпих, не кривава вона, щоправда, але все-таки могутня і неминуча, як кожна стихійна революція. Не знаю, чи заслужу собі вдячність читачів, якщо спробую дати їм уявлення про цю пекельну драму. Будь-що-будь, одначе, уважаю це справою корисною. Адже ми люди, отож «nihil humani alienum a nobis esse debet» [1]. Адже ми живемо в Європі в кінці XIX ст., і устремління, що помітні в житті європейських народів, нас також не залишають в стороні, хоч як деякі чутливі душі раді б нас від них відгородити, коли не дійсним мідяним валом і залізною брамою із сталевими завісами, як колись (по переказу) Олександр Великий відгородив дикі племена гогів і магогів * від решти цивілізованого світу, то принаймні газетними плювками і побожними бажаннями, котрі для багатьох віруючих душ зараз же перетворюються в залізну дійсність. А! Адже сучасні літературні напрями в Європі цікавлять нас, адже є і серед нас ібсеністи, золяїсти, символісти, декаденти, необуддисти! Отже, чому ж би не пізнати і цього найновішого твору Гауптмана, котрий кінець-кінцем також може бути зарахований до однієї з цих шкіл: і це в подвійному значенні. Бо ж Золя не тільки можна назвати учителем Гауптмана, взірцем для його літературного методу. Особливо у відношенні до «Т к а ч і в» Золя може бути названий хресним батьком, і коли б не його «Ж е р м і н а л ь», напевно, не було б і «Т к а ч і в». Могутня повість Золя з життя робочого люду, перенесена на силезькі відносини напередодні 1848 р., пристосована не до копалень вугілля, а до силезьких ткачів, скорочена в десять разів, але зате, що торкається жаху в змалюванні нужди, приниження, розпачу і темноти робітників, в два рази згущена, — це основа "Т к а ч і в" Гауптмана.

І ще один давніший автор, безсумнівно, належить до інспіраторів найновішої реалістичної німецької драми — Гайне. Чи знаєте, читачі, його коротенький, гнівний, бунтівливий вірш «Die Weber»? Без сльози в напівугаслім оці,

---

[1] Ніщо людське не повинно нам бути чуже *(латин.)*. — *Упоряд.*

день і ніч згорблені над кроснами, замінені в тварин, тчуть вони — а що?

Wir weben, Deutschland, dein Leichentuch,
Wir weben hinein den dreifachen Fluch —
Wir weben, wir weben [1].

Вірш цей був написаний в 1841 р. з приводу бунту силезьких ткачів, того самого, котрий є основою драми Гауптмана.

Щоправда, сам автор не згадує про цих своїх літературних інспіраторів, бо і навіщо: свою драму присвячує він своєму батькові Робертові, котрий від свого батька, «бідного ткача, що так само, як і описані в драмі, сидів за кроснами», чув історію тих злиднів і напоїв нею серце сина.

Але перейдемо до змісту самої драми. В першому акті зображена фабрична канцелярія на нанковій фабриці Дрейссігера в Петерсвальдау коло Вроцлава. День прийому тканини і виплати заробітку ткачам. Процес проходить таким чином, що ткачам, які проживають в довколишніх селах, частково як халупники, а частково як комірники, видають з фабрики мотки, а вони зобов'язані виткати їх удома і доставити полотно до фабрики, де його пізніше фарбують і виготовляють на продаж. Автор в примітці для режисури докладно описує канцелярію і людей, що в ній знаходяться на початку драми. Канцелярія — це велика кімната без всяких оздоб, з прилавком і лавками. Вздовж стін стоять полички для складання нанки, на лавці, присуненій до полиці, сидять ткачі з розкладеними сувоями тканини. По черзі підходять вони до прилавка і подають свою тканину для огляду експедиторові, котрий досліджує її за допомогою лупи і циркуля, дивиться, чи нитка рівно укладена, чи не часто переривається і чи нема вузлів, а в кінці перевіряє густоту тканини, обчислюючи, скільки поперечних ниток є на одному квадратному цалі. Після закінчення перевірки ткач кладе свою тканину на ваги, де конторський учень важить її, а потім ховає на полицю. Касир рівночасно випла-

---

[1] Ми тчемо, Німеччино, твій саван,
Ми в нього вплітаємо потрійний прокляття —
Ми тчемо, ми тчемо *(нім.)*. — *Упоряд.*

чує ткачеві означену експедитором суму, що йому припадає. Ось така вся процедура, яка відбувається в першому акті. Драма починається в самий полудень задушливого травневого дня... Переважна більшість ткачів, що чекають на свою чергу, — пише автор, — скидаються на людей, поставлених перед ґратами суду, де в нестерпнім напруженні мусять чекати рішення про життя або смерть. Через те у всіх вигляд якогось пригноблення, притаманного людям, що одержують милостиню, що дізнають одних поневірянь за другими, відчуваючи, що їх тільки терплять, вони намагаються якнайменше звертати на себе увагу. На всіх обличчях видно ніби примерзлу ознаку безцільної напруженої праці думки. Чоловіки подібні одні до других — вони трохи схожі на карликів, трохи нагадують сільських учителів; це переважно вбого одягнуті люди, що кашляють, з запалими грудьми, з коричнево-блідою шкірою обличчя, продукти ткацького верстату, коліна яких внаслідок вічного сидіння не можуть випростатися. Жінки на перший погляд менше мають типових рис, вони занедбані, виснажені, замучені, в той час коли у чоловіків є ще ознаки якоїсь сумної поваги; жінки одягнуті в лахміття, тоді як на чоловіках полатаний одяг.

Молоді дівчата бувають інколи не без принади; воскова блідість, тендітна фігура, великі, випуклі, меланхолійні очі є тоді їх характерною ознакою.

ЛИСТИ Ю. ФЕДЬКОВИЧА ДО А. КОБИЛЯНСЬКОГО 1861 р.

Початок 60-тих років показує нам Федьковича в повнім розцвіті фізичних і духових сил. Хоча військова служба його не вдоволяє, та проте, дає йому багато імпульсів до думання і до поетичної творчости. От тим-то всякий новий матеріял до його біографії і характеристики, який нам прибуває з того часу, причинюєсь до поглиблення і розширення наших відомостів про поета, робить нам більше зрозумілими його твори, ріднішою і симпатичнішою його оригінальну і незвичайну особу. В ряді тих матеріялів, надіємось, не остатнє місце займуть і слідуючі листи, до-

старчені нам ласкаво д-ром А. Кобилянським, першим із русинів, що зблизився до Федьковича і мав на нього немалий вплив не тільки тим, що звернув його на стежку національну, руcько-українську, але й тим, що допомагав його думкам і поглядам вибитись на ширше поле европейського гуманізму, під котрого стягом Федькович, помимо всіх пізніших збочень і декаденцій, все-таки витривав аж до смерти. Лишаючи будущому біографові поета визискання всіх біографічних і психологічних подробиць, які містяться в отсих листах, подаємо поки що текст їх без ніякої зміни, складаючи при тій нагоді д-ру А. Кобилянському щиру подяку за уділення нам їх для опублікування.

ЛИСТ Ю. ФЕДЬКОВИЧА ДО Б. ДІДИЦЬКОГО

Із переписки між Федьковичем і Дідицьким звісний був досі тільки той один обширний автобіографічний лист, із котрого головну часть опублікував д. Дідицький в передмові до зладженого ним видання поезій Федьковича 1862 р. Нині ми знаємо, як багато в тій автобіографії було вмисної неправди, та знаємо заразом, як тяжко приходилося Федьковичеві писати ту неправду, як багато вона йому коштувала. Д[обродій] Дідицький оповідав нам, що Федькович в ту пору писав до нього досить часто, величав його в своїх листах прозою і віршами, та всі ті листи пізніше попропадали, а декотрі сам д. Дідицький в часах процесу Ольги Грабар понищив. Дякуючи вп'ять-таки д-ру А. Кобилянському, котрий за дозволом д. Дідицького зняв був копію із одного з тих листів, ми можемо нині подати його текст до прилюдної відомости. Не можемо при тій нагоді не звернути уваги на натяки поета в тих листах на його переписку з иншими людьми, про котрих роль в його біографії досі мало або нічого не звісно (Екгард). Може, хтонебудь із наших земляків, особливо в Чернівцях і по инших містах Буковини, буде мати можність роздобути хоч дещо з тих листів і подати їх до прилюдної відомости.

ЛИСТ МОДЕСТА ГРИНЕВЕЦЬКОГО * ДО ГР[АФА] М. ОССОЛІНСЬКОГО З р. 1813

[передмова]

Між рукописами бібліотеки Оссолінських у Львові находиться досить споре число томів, у котрих містяться виписки та коллектанеа основателя тої бібліотеки, графа М. Оссолінського. Ті коллектанеа, в котрі входять виписки з друків або зі старих рукописів, копії документів, памфлетів, віршів і т. и., а також деякі оригінальні старі папери змісту історичного, літературного та бібліографічного варті того, щоби їх докладно перешукати. Се значно влегшує знаменитий каталог рукописів, що від кількох літ друкується під доглядом директора бібліотеки д-ра Кентшинського *. До тих коллектанеїв Оссолінського належить також том 280, у котрім находимо між иншим цінним матеріялом також слідуючий лист одного з перших щодо часу вчених галицьких русинів — василіянина о. Модеста Гриневецького, доктора богословія і професора догматики та полеміки християнської на університеті Львівськім. Про життя сього вченого-василіянина містимо далі докладнішу відомість, а тепер скажемо тільки дещо про його лист до Оссолінського. Лист сей, що заповнює дві картки in folio доволі щільного письма, писаний по-латині. В згаданім рукописі маємо не оригінал, але очевидно тільки копію, та й то не копію всього листа; пропущено щонайменше початок, що відносився до особи адресата, а переписано тільки саму наукову часть листа. Друкуємо текст сей по-латині, справляючи правопись (в рукописі множество слів починається без потреби великою буквою), а далі подаємо його руський переклад і деякі свої уваги до тексту.

[післямова]

До повищого листа, котрий свідчить про досить широкі літературно-антикварські інтереси і чимале знання Гриневецького, додамо тут деякі уваги. Вартість його лежить не тільки в тім, що його автор знає і говорить з власного досвіду і автопсії, але також в тім, чого він не знає. Ітак, інтересно, що він (а також Шлецер) не знали ще про існування першої слов'янської друкарні Фіоля в Кракові. Що

Скорина друкував свою Біблію в Празі під Варшавою, се повторяв за Шлецером ще й Греч; спростував се трохи чи не перший Шафарик (Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen, 1826, ст. 152). Що ж до Божидара, то наш учений допустився грубої помилки, котру не знати як і пояснити супроти його власних слів, що «Служебник» 1554 є в бібліотеці св[ятого] Юра і що він, значить, бачив його. Що се не зовсім так, переконує нас дійсний текст передмови сього «Служебника», котрий виданий був не Божидаром, а його сином Віцентієм і був повторенням Божидарового видання «Служебника», що вийшло в Венеції 1519 р. Ніде в передмові не сказано, щоби сей Божидар був русином, а читаємо там тільки ось які характерні слова: «Сего ради и азь грѣшній и мьньши вь человѣцех Божидарь Вукович от Гюрик Подгоричанинь... бывшу ми тогда вь западныхь странахь итальских, вь славнѣмь граде Венетіани, Богомь наставляемь и вьзревновахь поспѣшеніемь святого Духа, трудолюбьзнѣ потьщахсе сьставити форми, вь еже быти угодна вьсакому прочитающому, и сьписахь душеполезніе книгы сіе литургіе, вь нихже божьствьенна и безькрьвна жрьтва сьврьшаетсе, на просвѣщеніе Божьствьнимь црькважь» і т. д. (И. К а р а т а е в, Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами, т. I, 122, пор[івняй] також стор. 45). Вже сама назва Вукович і сербська правопись передмови (ь зам. ъ) могли б були переконати Гриневецького, що Божидар не міг бути русином. Шафарик (op. cit., 152) називає його воєводою і вичислює також друки його і його сина. Про «Ірмологій», виданий Городецьким в р. 1700, згадував о. Петрушевич у своїй «Сводной лѣтописи съ 1700—1772» (стор. 19), підносячи, власне, цікаве післясловіє видавця. Одинокий екземпляр сього «Ірмологіона», який мені лучилося бачити (власність капітули руської в Перемишлі), не має передмови.

[ПРИМІТКА ДО ВИДАННЯ:]
ЖУРБА П. НАШ АЛЬБОМ.
ІЗ ДНЕВНИКА НЕВОЛЬНИКА

Одержавши від одного земляка* отсей твір — не твір, а документ важкого психічного настрою одного з молодих талановитих українців, загнаного російськими порядками на Сибір, ми друкуємо його з деякими пропусками. Може, ш[ановний] автор, котрого ім'я тут не підписуємо з причин легко зрозумілих, поремствує на нас за те, що друкуємо не самі вірші, а й прозу, призначену, мабуть, для приватного вжитку. Та для нас вірші і проза в сьому творі однаково дорогі, а навіть вірші без прози подекуди не були б зрозумілі. Звертаємо на сей окрик сердечного болю і розпуки талановитого земляка увагу освіченої громади російської, не самої тільки української. Невже нема способу облегшити його важке життя хоч легальними способами, дружнім співчуттям, листами, книжками, порадою та підмогою?

DUBIA

1876

«НАША ХАТА», КНИЖЕЧКА ДЛЯ РУСЬКИХ ДІТЕЙ

Уложил М. Клемертович *. Львів, 1876. Коштом Ставропігійського інституту

Мало у нас дуже вийшло книжечок для дітей, а в їх ряді «Наша хата», може бути, по об'єму занимає перше місце. Но як взагалі писати для дітей — річ не легка, а вимагає педагогічного таланту, то можемо сказати, що у нас із всіх книжечок, написаних для дітей, ані одна не відповідає своїй цілі. Найменше відповідає їй саме ось «Наша хата». Автор її — знаний редактор «Ластівки» *, часописі, редагованої в такий сам спосіб, що і «Наша хата». Уже щось від осьми літ залітає «Ластівочка» г[осподина] К[лемертовича] до руських діточок і з кождим майже числом завзиває «діточки» до присилання «грошиків». Не зважає г[осподин] К[лемертович], що своєю «Ластівкою» він дав перший в світі примір газети, заповненої самими найрізнороднішими передруками з «Науки» *, з «Ради р[уської]» *, з видань «Просвіти» і т. д., навіть з шкільних книжок, стишками без найменшої стійности, часто навіть без зв'язі і гадки й проч[ого], не зважає, що така часопись не то нікому не поможе, но противно, в дитині спосібна убити всякий зарід здорового смаку і здорової гадки, — не зважає г[осподин] К[лемертович] на все то, но, уважаючи себе «спеціялістом дитинним», печатає знов збірник всіх «найдитинніших» своїх і не своїх письм, печатає «Нашу хату». Купа кусків, о всім в них сказано, — та аби хоть о однім розумне слово, аби хоть одно щось таке, чого дитина і без «Нашої хати» не знає, що могло би її зацікавити. І що ж то єсть, — тота латанина всякого роду? Чи то лиш на то надруковано, щоби від наших «дурненьких діточок» і їх «бідненьких родичів» видурити послідній крейцар? Чи г[оспо-

дин] М. К[лемертович] гадає, що сли напише «дрібненькі», «дурненькі», «діточки», «грошики» і такого другого уменшеного без числа, — то се уже для дітей? Чи г[осподин] М. К[лемертович] гадає, що для наших сільських дітей годиться подавати найбільші в світі нісенітниці та найнепотрібніші хрії для того, що вони «дурненькі»? Спитаєм г[осподина] М. К[лемертовича]: яка ціль, яка гадка пробивається в «Нашій хаті»? Справді «Ластівка» і «Наша хата» так редаговані, мовби на них діти малися доперва учити азбуки. Нащо ж буквар? Ми желали бо прото щиро, щоби г[осподин] М. К[лемертович] взявся щиріше і основніше до іздавання «Ластівки» в такім направленні, щоб вона була пожиточна і для дітей старших до 15-ти літ, щоб справді щось нового було можна дитині читати.

В кінці єще і о правописі. У г[осподина] К[лемертовича] вона инакша в дечім, ніж во всіх дотепер появившихся граматиках; і так, пише г[осподин] К[лемертович], н[а]пр[иклад], **и** в короткім виді ім[ені] прилагат[ельного] мн[ожественного] чис[ла] «мали» в значенні малі або **малы**, так яке ж розличіє тогді від **мали** (sie hatten)? Г[осподин] К[лемертович] оказується взагалі противником дашків, незважаючи на конечну їх потребу в малорущині при нашій етимологічній правописі*. Та ж букви мають служити на представлення звуків! Як же дитиночці научитися читатоньки, сли буква **и** вимовляється раз т в е р д о, раз м' я к о, і на то нема в ніякій граматиці правила? Таких неконсеквентних новостей найдеться більше в іззаннях г[осподина] К[лемертовича].

[ЛЬВІВСЬКА РУСЬКА МОЛОДІЖ]

Львівська руська молодіж, чуючи потребу дешевого видавництва нот, почала видавати від жовтня 1885 р. «Бібліотеку музикальну», котра виходить щомісяця поодинокими випусками. До сього часу вийшли вже чотири випуски. Перший містить в собі квартет О. Нижанківського «Гуляли» і коштує 20 кр[ейцерів]; другий — хор мужеський Н. Вахнянина п[ід] з[аголовком] «Наша жизнь», ціна 20 кр[ейцерів]; третій — «Молитва», [г]імн на сопрани і

альти з акомпанементом фортеп'яну М. Лисенка, ціна 15 кр[ейцерів]; а четвертий — «З окрушків», квартет мужеський О. Нижанківського, ціна 20 кр[ейцерів]. В п'ятім випуску вийде славна композиція Ніщинського «Закувала та сива зозуля», а в слідуючих будуть поміщатися щонайдобірніші кусники, як солові, так і дуети на жіночі і мужеські голоси напереміну з квартетами. Кождий випуск в обкладинках, украшених винєтою і народним орнаментом, а кождий голос відбитий на окремій картці. Задачею того видавництва єсть розширити по всіх, хоч би і найбідніших руських хатах руську пісню, загріти всіх до щирої любові всього, що своє, що рідне. Замовляти випуски, як і пересилати предплату, можна через тов[ариство] «Просвіту» у Львові, ул. Скарбківська *, ч. 2, або через адмін[істрацію] «Зорі». Видавництво просить всі руські газети о повторення сього оголошення.

1892

«KSIĘGA PRZYSŁÓW, SENTENCJI I WYRAZÓW ŁACIŃSKICH, UŻYWANYCH PRZEZ PISARZY POLSKICH». ZEBRAŁ LEOPOLD CZAPIŃSKI *

Товста книжка, на 524 сторінки, видана за допомогою каси М'яновського у Варшаві *. Це перший такого типу польський підручник, укладений з великою старанністю і працьовитістю людиною, яка в передмові немовби шукала виправдання, що з подібним виданням насмілюється виступити в нинішніх часах. Інші письменства, зокрема німецьке, таких підручників мають багато і вони напевне мають успіх, з яким з'являється кожне повне таке видання. Служать вони для подвійного вжитку: не лише для читачів, які не знають латинської мови, а й для багатьох письменників, які завдяки таким джерелам поєднують легкість письма з класичною ерудицією. Чи цю другу потребу мав на увазі автор, не знаємо; напевне, ставив собі за мету пояснити громадськості, що́ ці вирази, які справді зустрічаються на кожному кроці, сентенції, фрази і прислів'я означають, звідки їх почерпнуто і в якому значенні вживаються. Без сумніву, однак, що такі пояснення згодилися би не раз і письменникам, адже п. Чапінський опрацював їх ретельно і, спираючись на джерела, до кожної фрази додавав відповідний приклад з відомого польського письменника.

ЮВІЛЕЙ ТОЛСТОГО

У липні ц[ього] р[оку] минуло 40 років від тієї хвилі, коли Лев Толстой закінчив і надіслав до одного з петербурзьких місячників свій перший новелістичний твір *. Цікаво, що деякі росіяни, прихильники великого таланту Толстого, вирішили відзначити цю річницю якою-небудь урочистістю, але дійшли до цієї думки лише тепер — наприкінці вересня, не знаючи, коли, власне, Толстой розпочав свою письменницьку працю. Потрібно було лиш німця, Р. Левенфельда * з Берліна, який подав їм точну дату ювілею, що не відбувся.

КОМЕНТАРІ

До третього додаткового тому ввійшли літературознавчі, фольклористичні, етнографічні праці І. Франка (статті, рецензії, передмови, огляди, анонси тощо) 1875—1895 рр., що з різних причин, насамперед ідеологічних, не вміщені у 50-томному Зібранні творів. У даному додатковому томі друкуємо також окремі публіцистичні праці, які у Франковій творчості мають знаковий характер, а також некрологи на смерть знаних митців.

Тексти подаються в основному за прижиттєвими публікаціями, рідше — за автографами (якщо вони збережені), іноді — за посмертними першодруками. Тексти розташовано у хронологічному порядку опублікування або написання (якщо їх не друковано за життя автора). У додатках містяться незакінчені праці І. Франка та його істотні примітки до інших праць або художніх творів, у «Dubia» — тексти, Франкове авторство яких остаточно не доведено.

Польськомовні праці І. Франка подаються в перекладі сучасною українською мовою. У цих працях, що друкувалися в різних виданнях, на позначення українського народу та його літератури вжито різні терміни: *ruski, rusko-ukraiński, ukraiński, małoruski, rusiński.* При їх перекладі на українську мову зберігаємо відповідну термінологію і вживаємо відповідні лексеми: *руський, русько-український, український, малоруський.* В окремих випадках термін *ruski* на означення загальнонаціональної української літератури передаємо терміном *український* («Характеристика української літератури XVI—XVIII ст.», «Взаємини польської та української літератур», «Правове становище української літератури в Росії»). З уміщених у цьому томі творів Франка означення *rusiński* трапляється лише в публікаціях у варшавській газеті «Prawda», де воно позначало не тільки українську літературу Галичини, а й України загалом. Його перекладаємо *руський.* Можна говорити про певну послідовність у вживанні І. Франком термінів *literatura ruska, rusko-ukraińska, ukraińska.* Перший із них він використовував здебільшого на позначення української літератури Галичини, Буковини та Закарпаття (Угорської Русі), інші — коли йшлося або

про українську літературу Наддніпрянської України, або про українську загальнонаціональну літературу.

Переклади з польської мови зробив **Микола Легкий,** редакторську звірку з оригіналами здійснив **Григорій Чопик.** Енциклопедичні статті І. Франка з чеського Наукового словника Отто переклала **Наталія Тодчук.** Окремі німецькомовні фрази переклав і значення деяких старопольських слів з'ясував **Юрій Прохасько.**

Після коментарів до кожного тексту зазначено ініціали прізвища його упорядника й коментатора: **Микола Легкий** (М. Л.), **Олена Луцишин** (О. Л.), **Наталія Тихолоз** (Н. Т.), **Наталія Тодчук** (Н.Т-к; співупорядник текстів — **Н. Тихолоз**), **Андрій Франко** (А. Ф.), **Алла Швець** (А. Ш.). Наявність автографів з'ясувала **Олена Луцишин.**

Загальний нагляд за упорядкуванням текстів, дотриманням текстологічних засад, наскрізне доопрацювання, наукове та літературне редагування коментарів (уточнення, доповнення, виправлення, уніфікація, усунення повторів, контроль за повнотою та вірогідністю, надання стислішого й чіткішого викладу) здійснив **Євген Нахлік.**

«Покажчик імен та назв» склав **Микола Легкий.**

1876

Перше Мізерівка, потім Гараздівка, оповідання для руського народу, написав Сирота, накладом автора. [Рец.]. Вперше надруковано в журн.: Друг. — 1876. — № 6. — 15 (27). III. — С. 95, за підп.: (+). Авторство: *Возняк М. С.* Спроба відбудови невикінченої повісти «Не спитавши броду» // Червоний шлях. — 1929. — № 1. — С. 7; *Дей О. І.* Українська революційно-демократична журналістика: Проблема виникнення і становлення. — К., 1959. — С. 69; *Щурат С. В.* Рання творчість Івана Франка. — К., 1956. — С. 113.

Подається за першодруком.

«Д р у г» — літературно-науковий журнал, що виходив у Львові в 1874—1877 рр. Спершу мав москвофільське спрямування, а з приходом до його редакції І. Франка (1876) став органом демократичної молоді.

С. 7. С и р о т а — псевдонім Теодора (Богдана) П'юрка (1847—1906, інший псевдонім — Білокерницький), українського письменника і журналіста. Ректор Духовної семінарії у Відні (1883— 1892). Редактор «Правди» (1872), співробітник газет «Сіон Рускій» (1871—1880) і «Рускій Сіон» (1883—1885). Автор праць «Учебник етики для середніх шкіл», «Церков і вік XIX», «Церков і культура», «Проповіді» (1878—1880), поезій, оповідань, перекладів з Й.-Ф. Шиллера та ін.

...в печатні імени Шевченка. — Йдеться про друкарню при Товаристві імені Т. Шевченка.

«Просвіта» — українська культурно-освітня громадська організація, заснована 1863 р. у Львові з метою масового поширення освіти й національної свідомості серед українського народу. Засновувала хати-читальні, видавала календарі, популярні брошури на різні теми.

Н. Т.

[Примітка до публікації:] Казка. Вперше надруковано в журн.: Друг. — 1876. — № 8. — 15 (27). IV. — С. 124—125 [Із уст народу], за підп.: *І. Франко.*

Примітка стосується до народної казки, опублікованої в журн.: Друг. — 1876. — № 8. — 15 (27). IV. — С. 124—125, за підп.: *Записав в Нагуєвичах Самб[ірської] окр[уги] от Василя Яцуляка Іван Франко.*

Подається за першодруком.

С. 9. Міллер Орест Федорович (1833—1889) — російський літературознавець і фольклорист, професор Петербурзького університету (з 1870 р.). Автор численних наукових праць, зокрема і з українського фольклору: «Малоруські народні думи і кобзар Остап Вересай» (1875), «Великоруські билини і малоруські думи» (т. 1—2, 1876—1878).

Гоголь Микола Васильович (1809—1852) — український і російський письменник.

Н. Т.

1878

[Допис про Дрогобицьку гімназію]. Вперше надруковано у вид.: Дзвін: Галицько-українська збірка. — Львів, 1878. — С. 266—269, без підпису й окремого заголовка, під рубрикою «Вісті з Галичини». Стаття належить І. Франкові, оскільки він сам у листі до М. Драгоманова близько 24 травня 1887 р. вніс її у перелік своїх праць: «Докладного каталога моїх писань не можу Вам дати, бо не маю деяких видань, в котрих вони друкувались, особливо писання публіцистичні. Подаю Вам спис хоч деяких, що у мене є під руками:

[...] "Дзвін" [...] 1878: [...] "Вісті з Галичини" (про гімназії, про життя наборщика)» (див.: *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. — К., 1986. — Т. 49. — С. 114—115; далі покликаємось на це видання, зазначаючи том і сторінку).

Під назвою «Вісті з Галичини» з підзаголовком «Допис про Дрогобицьку гімназію» передруковано у кн.: *Франко І.* Педагогічні статті і висловлювання. — К., 1960. — С. 28—31.

Подається за першодруком.

«Д з в і н» — літературно-політичний збірник, що вийшов у Львові 1878 р. як продовження журналу «Громадський друг» за редакцією І. Франка.

С. 10. М і х о н с ь к и й Едвард (?—1878) — учитель Дрогобицької гімназії у 1862—1871 рр., який відзначався гуманним та толерантним ставленням до учнів. Його образ І. Франко змалював в оповіданні «Борис Граб».

С. 11. Г і к л ь Ед. — Едвард Гюккель, перший учитель зоології І. Франка у Дрогобицькій гімназії.

А н т о н е в и ч Микола (Николай) Іванович (1840—1919) — учитель історії та української мови у Дрогобицькій гімназії у 1865—1874 рр., згодом викладач Перемиської гімназії, москвофіл, депутат галицького сейму.

Т у р ч и н с ь к и й Юліан (Юлій) (1839—1913) — польський письменник, викладач польської мови у Дрогобицькій гімназії (1865—1871). Згодом учителював у різних містечках Галичини, був директором семінарії у Станіславові. Автор творів «Keistut», «Tragedia życia», «Powieść o Czarnobrewcy» та розвідок про творчість А. Міцкевича. Під впливом літературного доробку Ю. Турчинського І. Франко ще під час навчання у Дрогобицькій гімназії задумав писати власні художні твори.

Д р о н ж е к Анджей (1835—1891) — учитель релігії та математики у Дрогобицькій гімназії (з 1861 р. — заступник катехита, з 1866 р. — учитель, з 1870 р. — професор), римо-католицький священик та катехит.

О с м у л ь с ь к и й — викладач Дрогобицької гімназії.

В і н ц к о в с ь к и й Дмитро Іванович (1846—1917) — український письменник, товариш І. Франка по Дрогобицькій гімназії. Письменницьку діяльність почав зі шкільної лави. Автор поетичної збірки «Вдова» (1868), історичних поем «Смерть Ярослава Ігоревича» (1868), «Олекса Довбуш» (1869—1871), віршованих гуморесок («Війна мужика із зайцем», «Пропасть») та інших творів, популярних статей, які друкував переважно у москвофільських виданнях. Деякий час був гімназійним учителем, згодом — банківським службовцем.

М а р к о в (Марків) Осип (1849—1909) — колишній учень Дрогобицької гімназії. Один із діячів москвофільської партії в Галичині, публіцист, редактор двотижневика «Пролом», газети «Галичанин» та інших москвофільських видань. Співробітник газети «Слово».

П а с і ч и н с ь к и й Сидір Романович (1853—1930) — старший товариш І. Франка по Дрогобицькій гімназії. Після 4-го класу Пасічинський покинув школу і зайнявся сільським господарством. Автор кількох художніх творів, які публікував у москвофільських та народовських виданнях.

С. 13. Б а н д р і в с ь к и й Кароль (1855—1931) — товариш І. Франка протягом усього життя. Разом навчалися у Дрогобицькій гімназії та Львівському університеті. У Львові деякий час мешкали на

одній квартирі. І. Франко присвятив йому оповідання «Історія моєї січкарні». Автор спогадів про Франка-школяра.

Юрчакевич Теофіл (?—?) — суплент (заступник учителя), викладав у молодших класах Дрогобицької гімназії у 1868—1873 рр.

Вельтер Бернард (1796—1892) — педагог, викладач гімназії в Мюнстері, автор підручника «Історія загальна скорочена».

Баревич Тома (?—1894) — греко-католицький священик, педагог і громадський діяч, посол до першого галицького сейму (1861—1867), викладач грецької мови у Дрогобицькій гімназії, згодом — її директор (1867—1872), директор гімназії в Самборі, співробітник москвофільських газет.

С. 14. Барвінський Олександр Григорович (1847—1926) — український педагог, історик, громадський діяч, брат Володимира й Осипа Барвінських. Належав до народовців. Голова Наукового товариства імені Шевченка (далі НТШ) (1893—1897), редактор «Записок НТШ» (1893—1894), журналів «Учитель» (1889), «Дзвінок» (1890), видавав «Руську історичну бібліотеку» (1883—1894), депутат парламенту Австрії (1891—1907) та сейму Галичини (1894—1904), входив до уряду ЗУНР. Автор шкільних підручників і читанок з української літератури, численних статей на педагогічні теми.

С. 15. Керекярто Ян (1834—?) — директор Дрогобицької гімназії у 1874—1879 рр.

... щедринський Угрюм-Бурчеєв. — Негативний персонаж твору М. Салтикова-Щедріна «История одного города», який символізує бюрократично-поліційний режим російського царизму.

Н. Т.

Ученицька **бібліотека в Дрогобичі.** Вперше надруковано у кн.: Молот: Галицько-українська збірка. — Львів, 1878. — С. 123—124, за підп.: *Микита.* Дрогобич, дня 18. 9. 1878. Передруковано у кн.: *Франко І.* Педагогічні статті і висловлювання. — С. 32—36.

Подається за першодруком.

«Молот: Галицько-українська збірка» — літературно-громадський збірник, виданий 1878 р. у Львові М. Павликом та І. Франком як продовження забороненого журналу «Громадський друг».

Микита — один із псевдонімів І. Франка.

С. 15. Я вже писав вам у першім письмі про учениць**кі** гімназіяльні товариства в Дрогобичі... — Очевидно, йдеться про допис про Дрогобицьку гімназію, надрукований у кн.: Дзвін: Галицько-українська збірка. — Львів, 1878. — С. 266—269, без підпису й окремого заголовка, під рубрикою «Вісті з Галичини». «Дзвін» і «Молот» як неперіодичні збірки не підлягали цензурі і були спадкоємцями забороненого журналу «Громадський голос»; зміну назв зумовили цензурні утиски.

С. 17. Брем Альфред-Едмунд (1829—1840) — німецький зоолог, мандрівник. Під час подорожей зібрав величезний зоологічний матеріал і узагальнив його в популярному виданні «Життя тварин» (т. 1—6, 1863—1869).

Шараневич Сидір (Ісидор) Іванович (1829—1901) — український історик-москвофіл, професор Львівського університету, автор праць з історії та археології Галичини, Галицько-Волинської Русі.

Ільницький Василь Степанович (1823—1895) — український письменник, історик, театральний критик; за поглядами народовець. Автор підручників для початкової та середньої шкіл, оповідань і повістей з народного життя, історичної драми «Настася» (1872), літературознавчих статей «Драматургічні замітки» (1867), історичних статей «Стародавній Звенигород»(1861), «Теребовля» (1862) та ін.

Петрушевич Антоній Степанович (1821—1913) — український історик, філолог та етнограф. Жив у Львові, збирав і вивчав архівні матеріали з історії Західної України. Основна праця — «Зведений Галицький руський літопис 1500—1772».

... «Руська історія в життєписах» (Барвінського) ... — Йдеться про працю «Руська історія в життєписах її найголовніших діятелів» (1875—1877), яку переклав українською мовою Ол. Барвінський з роботи М. Костомарова «Русская история в жизнеописаниях ее главных деятелей».

Дідицький Богдан Андрійович (1827—1909) — український поет і журналіст, видавець і громадсько-культурний діяч, один з ідеологів москвофілів, редагував газети «Зоря галицька» (1853—1854), «Слово» (1861—1871), у якій знайомив галичан з творчістю Т. Шевченка, Ю. Федьковича, С. Воробкевича, видав альманах «Зоря галицкая яко альбум на год 1860» (1860), збірник «Галичанин» (1862—1863). Писав «язичієм».

Маркевич Микола Андрійович (1804—1860) — український історик, письменник, етнограф, автор п'ятитомної «Истории Малороссии» (1842—1843).

Куліш Пантелеймон Олександрович (1819—1897) — український письменник, перекладач, літературознавець, фольклорист, етнограф, історик, мовознавець, культурно-освітній діяч. Йдеться про науково-популярний нарис «Хмельнищина» (1861).

Мерунович К. — Очевидно, йдеться про Климентія Меруновича — учителя української мови Тернопільської гімназії.

Левицький Орест Іванович (1848—1922) — український історик, письменник, правознавець, археограф, архівіст, етнограф, літературознавець; член Історичного товариства Нестора-літописця, НТШ. Один із фундаторів Академії наук України, а 1922 р. — президент ВУАН.

Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895) — український публіцист, історик, філолог, економіст, літературознавець, фольклорист і громадський діяч.

Бродович Теодозій (Феодосій; ?—1803) — церковний діяч, архіпресвітер луцької греко-католицької капітули, автор твору про

жорстоку розправу шляхти над українським населенням Волині 1789 р. «Widok przemocy na słabą niewinność wywartej roku 1789» (написано наприкінці XVIII ст., опубліковано у Львові Я. Головацьким у 1861—1862 рр. та О. Бодянським у «Чтениях Московского общества истории и древностей российских»).

«Znaczenie Zaporoża» (Gliszczyńskiego) ... — Йдеться про видання *Gliszczyński* Michał «Znaczenie i wewnętrzne życie Zaporoża» (1849); було також видання: «Znaczenie i wewnętrzne życie Zaporoża, podług Skalkowskiego, oraz Hetmani Malorossyjscy i Kozacy do czasów Unii». — Warszawa, 1852. Глищинський Міхал (1814—1874) — польський письменник, учитель історії та літератури в Ленчиці, Сандомирі й Ломжі. Друкував статті у «Бібліотеці Варшавській».

Номис (справжнє прізвище — Симонов) Матвій Терентійович (1823—1901) — український етнограф і фольклорист. Йдеться про видання: *Українські* приказки, прислів'я і таке інше М. Номиса. — СПб., 1864. Примірник цієї книги зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 2686).

Артемовський. — Імовірно, йдеться про Артемовського (псевдонім — Гулак-Артемовський; 1813—1873) Семена Степановича — українського і російського оперного співака, композитора, драматурга.

Рудченко Іван Якович (1845—1905) — український письменник, критик, фольклорист.

Шейковський Каленик Васильович (1835—1903) — український етнограф, мовознавець та педагог, автор праць «Опыт южнорусского словаря» (1861) та українського перекладу «Слова о полку Ігоревім» (1885). Франко згадує працю Шейковського «Быт подолян» (1859—1860).

Счастний (Щасний) Саламон (1834—1900) — український етнограф, греко-католицький священик, фольклорист, публіцист, упорядник збірника «Коломийки і шумки» (Львів, 1863), автор публікацій у «Слові» і «Пролозі».

Галька (Галько) Ігнатій (1824—1903) — український етнограф, греко-католицький священик, автор збірника «Народные звычаи и обряды з околиц над Збручем» (ч. 1—2, 1861—1862).

Лозинський Йосип Іванович (1807—1889) — греко-католицький священик, український етнограф, публіцист і мовознавець. Один із перших у Галичині порушив питання про використання народної мови в українській художній літературі, автор «Граматики руської мови» (1886). Пропонував запровадити в українському письмі латинський алфавіт і з цією метою видав латинкою збірку західноукраїнських пісень і весільних обрядів «Ruskoje wesile» (1835).

Шашкевич Маркіян Семенович (1811—1843) — український письменник, найдіяльніший учасник «Руської трійці». Ініціатор видання альманаху «Русалка Дністровая» (1837).

Головацький Яків Федорович (1814—1888) — український поет, учений-славіст, педагог і громадський діяч, один із зачинателів

нової української літератури на західноукраїнських землях, учасник «Руської трійці»; упорядник збірника «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (Москва, 1878). Франко згадує працю Головацького «Розправа о язиці южноруськім і його нарічіях» (1849).

С. 18. Шематизми — статистичні описи римо-католицьких та греко-католицьких дієцезій (єпархій). Як офіційні довідкові видання з'являються в Галичині наприкінці XVIII ст. Шематизми містили інформацію про чисельність дворів, парафіян та інші дані.

С. 20. ... «Jungfrau von Orleans» Шиллера... — Йдеться про драму «Орлеанська діва» (1801) Йоганна-Кристофера-Фрідріха Шиллера (1759—1805), одного з основоположників німецької класичної літератури нового часу, поета, драматурга, теоретика мистецтва, історика.

... «Іфігенію» Ґете... — Йдеться про п'єсу «Іфігенія в Тавриді» (1787) Йоганна-Вольфганга Ґете (1749—1832), одного з основоположників німецької класичної літератури нового часу, письменника, мислителя, природознавця.

С. 21. «Kurjer Warszawski» — польська газета, що виходила у Варшаві 1821—1939 рр.

Гофман Ернст-Теодор-Амадей (1776—1822) — німецький письменник-романтик, композитор.

... Бекерів, Швабів, Шмідів... — Очевидно, йдеться про Ніколаса Беккера (1809—1845), німецького поета, який здобув багато урядових нагород за одну патріотичну пісню. Під цим прізвищем також відомий Густав-Адольфо Беккер (1836—1870) — іспанський письменник, представник пізнього іспанського романтизму. «Швабів» — очевидно, йдеться про Густава Шваба (1792—1850), німецького поета-романтика, фольклориста і літературознавця, представника так званої швабської школи. Шмідт — під цим прізвищем відомі Драймор-Фердинанд (1823—1888) — швейцарський неоромантик і славіст, послідовник філософії Шопенгауера, а також Йоганн-Георг (1673—1730), німецький письменник і перекладач.

О. Л.

1879

Передмове слово від видавництва «Дрібної бібліотеки» [до книги: *Добролюбов* Николай Андрійович. Значіння авторитету в вихованні / Переклав з російської Євг[ен] Олесницький]. Вперше надруковано у серії: Дрібна бібліотека, вип. 10, під ім'ям *Добролюбов Николай Андрійович.* — С. 3—6, за підп.: *І. Ф.*

Подається за першодруком.

С. 23. «Дрібна бібліотека» — видання переважно перекладних творів художньої і наукової літератури, яке здійснювали І. Франко, М. Павлик, І. Белей, Є. Олесницький та ін. Задум видання

виник у І. Франка (1877), котрий прагнув ознайомити галицьких читачів із найкращими, на його думку, зразками світової літератури, розвивати естетичні погляди та смаки читачів. Протягом 1878—1880 рр. вийшло 15 (14 нумерованих і один ненумерований) випусків цієї серії.

Добролюбов Микола Олександрович (1836—1861) — російський літературний критик, публіцист, письменник, громадсько-культурний діяч. Один з керівників журналу «Современник» (з 1857 р.).

Олесницький Євген Григорович (1860—1917) — галицький громадсько-політичний діяч, правник, економіст, перекладач, журналіст, дійсний член НТШ (з 1899 р.). Активний учасник національного відродження в Галичині, один із діячів народовської, а потім національно-демократичної партії, депутат галицького сейму (1900—1910), пізніше — австрійського парламенту (1907—1917); був активним противником «Нової ери». Брав участь у виданні «Дрібної бібліотеки», згодом видавав «Руcько-українську бібліотеку» (1884—1886), як публіцист виступав зі статтями на юридичні теми у «Зорі» Редагував сатиричні журнали «Нове зеркало» та «Зеркало», перекладав п'єси для театру.

Геккель Ернест (1834—1919) — німецький природознавець, послідовник Ч. Дарвіна, професор кафедри зоології Єнського університету (1862—1909). У «Дрібній бібліотеці» в перекладі І. Франка опубліковано працю: *Геккель Е.* Відки і як взялися люди на землі. — Львів, 1879 [Дрібна бібліотека, III]. Дане видання спочатку конфіскували, а згодом повернули видавцям.

... основний нарис теорії Дарвіна ... — Йдеться про еволюційне вчення англійського природодослідника Чарлза-Роберта Дарвіна (1809—1882), викладене у працях «Походження видів шляхом природного добору, або Збереження обраних порід у боротьбі за життя» (1859) та «Походження людини і статевий добір» (1871).

... в розвідці Писарєва о пчолах ... — Йдеться про видання: *Писарєв Д.* Пчоли / Переклад В. Полянського. — Львів, 1879 [Дрібна бібліотека, VI].

Писарєв Дмитро Іванович (1840—1868) — російський публіцист та літературний критик, співпрацював з журналами «Русское слово», «Дело», «Отечественные записки».

... в розправці Гекслі про білковину (IX) ... — Йдеться про видання: *Гекслі Томас Генрі.* Білковина / Переклад Івана Франка. — Львів, 1879 [Дрібна бібліотека, IX]. Гекслі Томас-Генрі (1825—1895) — англійський біолог, представник природничо-наукового матеріалізму, один з перших популяризаторів дарвінізму.

С. 24. ... лиш одну книжечку (VII) ... — Йдеться про видання: *Лавле Е.* Власність ґрунтова і її історія / Переклад Івана Франка. — Львів, 1879 [Дрібна бібліотека, VII]. Лавле (Лавльє, Лавальє, Лавеле) Еміль-Луї-Віктор де (1822— 1892) — бельгійський економіст, історик, публіцист.

... п о п р и к н и ж е ч к у Л а в л е ... — Йдеться про видання: *Лавле Е.* Сільська община в Росії / Переклад І. Франка. — Львів, 1879 [Дрібна бібліотека, XIII].

... п р о а в т о р а ї ї м и з г а д у в а л и в п е р е д м о в і д о «П ч і л» ... — Йдеться про передмову І. Франка до видання: *Писарев Д.* Пчоли / Переклад В. Полянського. — Львів, 1879 [Дрібна бібліотека, VI].

Б р а н д е с Георг (Юрій) (1842—1927) — данський критик та історик літератури, автор праці «Найголовніші течії в європейській літературі XIX ст.» (1872—1890), досліджень творчості видатних діячів світової літератури і культури, серед них і Е. Золя.

... р е а к ц і ї ф р а н ц у з ь к о ї в д в а д ц я т и х р о к а х н а ш о г о с т о л і т т я ... — Йдеться про реакційну внутрішню і зовнішню політику Франції після поразки Наполеона I і відновлення правління династії Бурбонів (так звана перша, 1814—1815, і друга, 1815—1830, реставрації у Франції).

О. Л.

1881

Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache von Dr. Emil Ogonowski. Lemberg. Verlag des ruthenischen Ševčenko—Vereins. 1880. [Рец.]. Вперше надруковано в журн.: Світ. — 1881. — № 1. — 10. I. — С. 20, за підп.: *І. Ф.*

Подається за першодруком.

«С в і т» — літературно-науковий і політичний журнал, що виходив у Львові в 1881—1882 рр.

С. 26. Ж и т е ц ь к и й Павло Гнатович (1836—1911) — український філолог, педагог, громадський діяч. Започаткував і розвинув новий напрям українського мовознавства — історію української літературної мови. Автор мовознавчих праць «Описание Пересопницкой рукописи XVI в.» (1876), «Очерк звуковой истории малорусского наречия» (1876), «Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII и XVIII вв.» (1889), «Начерк історії літературної української мови: До Ів. Котляревського» (1914, у співавторстві).

П о т е б н я Олександр Опанасович (1835—1891) — філолог, професор Харківського університету. Йому належать дослідження з теорії словесності, фольклору, етнографії, мовознавства, зокрема з філософії мови («Мысль и язык», 1862; «О связи некоторых представлений в языке», 1864; «Из записок по русской грамматике», 1874; «Язык и народность», 1895), історичної фонетики («О полногласии», 1864; «О звуковых особенностях русских наречий», 1865), «Заметки о малорусском наречии», 1870), етимології («К истории звуков русского языка», 1879—1883), історичного синтаксису слов'янських мов («Из записок по русской грамматике»).

С. 27. Огоновський Омелян Михайлович (1833—1894) — український лінгвіст і літературознавець, письменник і громадський діяч, народовець. Керівник кафедри руської словесності Львівського університету (з 1867 р.). Автор «Граматики руського язика» (1889), «Історії літератури руської» у 6 т., 9 кн. (1887—1893) та ін. За його редакцією вийшов «Кобзар» Т. Шевченка (т. 1—2, 1893) зі вступною статтею «Дещо про життя і літературну діяльність Т. Шевченка». Опублікував цикл статей під загальною назвою «Критично-естетичний погляд на декотрі поезії Т. Шевченка» (1872—1873), нарис «Життя Тараса Шевченка: Читанка для селян і міщан» (1876), "Гайдамаки": Поема Тараса Шевченка» (1879).

...уживав правописі зовсім фонетичної... — фонетичний правопис — система орфографії, яка ґрунтується на принципі написання слів відповідно до їх вимови.

Караджич Вук (1787—1864) — сербський філолог, фольклорист, етнограф та історик. Розробив на народнорозмовній основі принцип мовної і правописної реформи, завдяки якій 1850 р. між сербами й хорватами було укладено угоду про єдину літературну мову. Автор «Граматики сербської мови за говорами простого люду» (1814). Творчість Караджича вплинула на відмову від етимологічного правопису в Галичині. Мовлячи про систему Караджича, І. Франко має на увазі його варіант фонетичного правопису.

Н. Т.

Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. І. «Гайдамаки». Уперше надруковано в журн.: Світ. — 1881. — № 8/9. — 10. IX. — С. 158—161; № 10. — 10. X. — С. 171—172, за підп.: *Ів. Франко.*

Ця стаття — перша частина розвідки І. Франка «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка». Стаття II з цього циклу — «Темне царство» — увійшла до Зібрання творів у 50 т. (26, *131—152*).

Подається за першодруком.

С. 28. Партицький Омелян Осипович (1840—1895) — український мовознавець, етнограф, історик та педагог, один з ідеологів народовців, видавець і редактор журналу «Зоря» (1880—1885 рр.). Шевченкові присвятив кілька статей і заміток, зокрема видав брошуру «Провідні ідеї в письмах Тараса Шевченка» (1872).

С. 29. Бєлінський Віссаріон Григорович (1811—1848) — російський літературний критик і публіцист, демократичний ідеолог єдиної Російської імперії. Відомий своїми виступами проти української мови та літератури, зокрема гостро несправедливими оцінками особи й творчості Т. Шевченка.

«Правда» — літературно-науковий і політичний часопис, що виходив у Львові з різною періодичністю у 1867—1898 рр. Обстоював ідеологію народовського руху. За 1880 р. вийшов як літературно-науковий збірник.

С. 30. **Обріст** Йоганн-Георг (1843—1901) — австрійський літературознавець і перекладач, дослідник творчості Т. Шевченка, перший перекладач його поезій німецькою мовою. Автор книжки «Тарас Григорович Шевченко — малоруський поет» (1870).

Гайдамаччина — український народно-визвольний рух XVIII ст. проти феодального та національно-релігійного гніту на Правобережній Україні, яка на той час перебувала під владою Польщі. Протягом 30—60-х років XVIII ст. гайдамацький рух не раз переростав у великі народні повстання (серед них, зокрема, Коліївщина 1768 р.).

Гонта Іван (?—1768) — один з керівників народного повстання 1768 р. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту (так званої Коліївщини). Сотник надвірних козаків в Умані. Під час наступу гайдамацького війська під проводом М. Залізняка Гонта разом із загоном надвірних козаків перейшов на бік повстанців.

Залізняк Максим (1740-ві роки — ?) — запорозький козак, один з керівників народного повстання 1768 р. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту (так званої Коліївщини).

Коліївщина — велике народно-визвольне повстання 1768 р. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту, яке очолив М. Залізняк. Коліївщина була кульмінаційним етапом гайдамацького руху. Центром збору повстанців став Холодний Яр. За деякими версіями, що їх підтримали Ф. Енгельс та Н. Яковенко, Коліївщину інспірували російське самодержавство й церква з метою приєднання Правобережної України до Росії.

Галайда Ярема — персонаж поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка.

С. 31. ... **«Истории русов» псевдо-Кониського** ... — Йдеться про твір української національно-політичної думки кінця XVIII — початку XIX ст., у якому автор подає картину історичного розвитку України та її державності від найдавніших часів до другої половини XVIII ст., приділяючи головну увагу Козаччині, Хмельниччині та Гетьманщині. Автор «Історії русів» невідомий; довгий час уважали, що ним був Георгій (світське ім'я — Григорій) Кониський (1717— 1895) — український письменник, церковний і громадсько-культурний діяч.

Костомаров Микола Іванович (1817—1885) — український історик, письменник, етнограф, публіцист.

Наливайко Северин (бл. 1560—1597) — керівник козацького повстання 1595—1596 рр. в Україні, сотник надвірної корогви кн. К. Острозького. Очолив повстання проти поляків, яке закінчилося поразкою на річці Солониця. Страчений за наказом польського коронного гетьмана С. Жолкевського.

Остряниця (Острянин) Яків (?—1641) — один із керівників селянсько-козацького повстання 1638 р. в Україні проти польської шляхти, гетьман нереєстрових козаків. Загинув під час заворушення

у зв'язку із загостренням відносин між рядовим козацтвом і козацькою старшиною.

Трясило (Федорович) Тарас (?—?) — гетьман запорозьких нереєстрових козаків (з 1629 р.). Керівник селянсько-козацького повстання 1630 р. в Україні проти шляхетсько-феодального гноблення і національно-релігійних утисків.

Підкова Іван (?—1578) — запорозький козак (до 1577), молдавський господар (1577—1578). Один із керівників визвольної боротьби молдавського народу проти турецько-татарських загарбників. Т. Шевченко присвятив йому поему «Іван Підкова».

Гамалія — герой поеми Т. Шевченка «Гамалія», не історична особа, а вигаданий персонаж. Діячі з цим прізвищем відомі в історії України, але жоден з них не очолював морських походів.

Скутара — передмістя Стамбула в Туреччині.

С. 32. Антонович Володимир Боніфатійович (1834—1908) — український історик, археограф, археолог, етнограф. Професор історії Київського університету (з 1878), голова Історичного товариства Нестора-літописця (1881—1887). Автор праць «Про відображення історичних подій у поезії Шевченка» (1881), «До біографії А. П. Свидницького» (1886), «До питання про галицько-руську літературу» (1900) та ін. Брав участь у підготовці до друку багатотомного «Архива Юго-Западной России»; разом з М. Драгомановим видав «Исторические песни малорусского народа» (1874—1875).

Шекспір Вільям (1564—1616) — англійський поет і драматург, гуманіст епохи Відродження. Автор багатьох драм, комедій, поем, сонетів. Створив серію історичних хронік («Річард III», 1592; «Річард II», 1595; «Генріх IV», 1597; «Генріх V», 1599 та ін.), присвячених переважно міжусобиці двох феодальних угруповань другої половини XV, відомій як війна Червоної і Білої троянд — двох паростей династії Плантагенетів: Ланкастерської та Йоркської, що завершилася встановленням династії Тюдортів та утвердженням абсолютизму в Англії.

Скотт Вальтер (1771—1832) — англійський і шотландський письменник, засновник жанру історичного роману.

... Ґетевім «Götz von Berlichingen». — «Гец фон Берліхінген» (1773) Й.-В. Ґете — перша німецька реалістична історична драма з часів Селянської війни 1524—1525 рр. у Німеччині.

С. 34. ... московської цариці Катерини. — Йдеться про Катерину II Олексіївну (1729—1796), російську імператрицю (з 1762 р.), яка продовжила започатковану Петром I політику централізації та русифікації України. Особисто віддавала накази про придушення Коліївщини та інших визвольних рухів в Україні. За її велінням у 1775 р. російські війська зруйнували Запорозьку Січ. Царський указ 1783 р. юридично запровадив кріпацтво на Лівобережній та Слобідській Україні.

Хмельницький Богдан (Зіновій) Михайлович (бл. 1595—1657) — гетьман Війська Запорозького (1648—1657), видатний державний діяч і полководець. У січні 1648 р. очолив повстання, яке поклало початок визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. проти польсько-шляхетського панування (так звана Хмельниччина). Засновник козацько-гетьманської держави XVII—XVIII ст. (1648—1782).

С. 36. ... німецькою ідеалістичною філософією ... — Йдеться про так звану німецьку класичну філософію кінця XVIII — початку XIX ст. (І. Кант, Й.-Г. Фіхте, Ф.-В.-Й. Шеллінг, Г.-В.-Ф. Гегель).

Арістотель (384—322 до н.е.) — давньогрецький філософ і вчений-енциклопедист, засновник перипатетичної школи; систематизатор античної філософії класичного періоду.

С. 37. ... в правилі французьких псевдокласиків ... — Йдеться про представників французького класицизму XVII ст. (Н. Буало, П. Корнеля, Ж. Расіна та ін.).

Лессінг Готгольд-Ефраїм (1729—1781) — німецький письменник епохи Просвітництва, філософ, літературний критик, теоретик мистецтва, основоположник німецької класичної літератури. Автор трагедії «Емілія Галотті», драматичної поеми «Натан Мудрий», трактату «Лаокоон» та ін.

Н. Т.

1882

Die Polen und Ruthenen in Galizien. Von Dr. Josef Szujski. Wien und Teschen. Verlag von Karl Prochaska, 1882. [Рец.]. Вперше надруковано в журн.: Світ. — 1882. — № 14. — 25. II. — С. 250, без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка за перше 25-ліття його літературної діяльности: 1874—1898. — Львів, 1898. — С. 11; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів (1874—1964). — К., 1966. — С. 164.

Подається за першодруком.

С. 42. Прохаска Карл (XIX ст.) — чеський видавець з міста Тешена.

... міністерство гр[афа] Таффе ... — Йдеться про графа Едуарда Таафе (1833—1895), австрійського державного діяча, який у 1868—1870 та 1879—1893 рр. був міністром австрійського уряду. Очолюючи уряд, спирався на блок національних партій, що представляли інтереси різних народів Австрії як складової частини Австро-Угорщини.

Шуйський Юзеф (Йосиф) (1835—1883) — польський історик, письменник, публіцист, політичний діяч, учасник польського повстання 1863 р. Спочатку стояв на ліберальних, потім на консервативних засадах.

Семигород (Трансильванія) — історична область у Східних Карпатах (на півночі сучасної Румунії). У 1699—1867 рр. був провінцією Австрії, згодом Угорщини.

Моравія (Морава) — історична область у Чехії та Словаччині, територія якої входить переважно до нинішніх Північноморавської, Південноморавської і Східночеської адміністративних територій.

Н. Т.

1883

Володимир Барвінський. [Некролог]. Вперше надруковано в газ.: Діло. — 1883. — № 9/10. — 27.I (8. II). — С. 1—2, без підп. Некролог написано спільно з І. Белеєм. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 3; *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка з додатком статей про нього і рецензій на його писання / Матеріали до української бібліографії, видає Бібліографічна комісія Наукового товариства імени Т. Шевченка. — Львів, 1930. — Т. 4. — Вип. 2. — С. 139; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 165. Автограф уривку статті (недатований): Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [далі — ІЛШ], ф. 3, № 318.

Подається за першодруком.

С. 45. Барвінський Володимир Григорович (1850—1883) — український письменник, один із лідерів народовців. Редактор журналу «Правда» (1876—1880), засновник, видавець і редактор газети «Діло» (1880—1883). На смерть В. Барвінського І. Франко відгукнувся некрологом «Володимир Барвінський», а також поезіями «На смерть бл[аженної] п[ам'яті] Володимира Барвінського дня 22 січня (3 лютого) 1883» та «Спом'янім!».

«Діло» — газета, що виходила у Львові 1880—1939 рр. з різною періодичністю (у 1920—1923 рр. під назвами «Громадська думка», «Українська думка», «Громадський вісник», «Український вісник», «Свобода»). Первісно — орган народовців.

«Ставропігійський інститут» — Ставропігійський інститут у Львові (1788—1939), культурно-освітня установа, яку з 1860-х років очолили москвофіли. Утворився на базі колишнього Ставропігійського (Успенського) братства — національно-релігійної організації українських православних міщан Львова, яка 1708 р. приєдналась до церковної унії з католицькою церквою.

«Руська бесіда» — культурно-просвітницьке товариство української інтелігенції народовського спрямування у Галичині, засноване 1861 р. Наступного року у Львові при ньому було відкрито музично-драматичний театр.

«Товариство педагогічне» — Руське товариство педагогічне, культурно-громадська організація, заснована у Львові 1881 р.

... в Шляхтинцях Тернопільського округу... — Тепер село Гніздичка Тернопільського району Тернопільської області.

С. 46. Навроцький Володимир Михайлович (1847—1882) — український економіст-статистик, етнограф, публіцист, письменник і громадсько-культурний діяч Галичини.

Ганкевич Володимир (?—1881) — юрист за фахом, виступав з літературними творами.

Ганкевич Клим (Климентій) Миколайович (1842—1924) — український філолог і філософ, учитель гімназії, потім доцент Чернівецького університету. Деякий час редагував релігійну газету «Мир» у Львові. Автор першого підручника зі східнослов'янської філософії німецькою мовою, розвідок з мови, літератури та філософії.

Яхно Іван (1840—1907) — галицький педагог, природознавець, автор розвідок про фауну і флору Галичини, один із творців української природничої термінології, співробітник «Правди» (1868).

Целевич Юліан Андрійович (1843—1892) — український історик та педагог, учитель Академічної гімназії у Львові (з 1876), перший голова НТШ, почесний член товариства «Просвіта». Автор шкільних підручників, розвідок з історії Галичини, з історії Львова.

Згарський Євген Якович (1834—1892) — український письменник народовського спрямування, автор поеми «Маруся Богуславка» (1862), збірки «Поезії» (1877) тощо. У 80-х роках примкнув до москвофілів.

Вахнянин Анатоль (Наталь) Климентович (1841—1908) — український композитор, письменник і педагог, журналіст, громадський діяч, один із керівників партії народовців.

... Кулішевої «Мальованої Гайдамаччини»... — Йдеться про надрукований у журналі «Правда» (1876. — № 9– 12) белетризований трактат П. Куліша «Мальована гайдамацина: Словесний забуток невідомого автора. Подав письменній громаді П. Куліш», у якому він оцінив козаччину і гайдамаччину як деструктивні рухи, що руйнували основи української державності й культури та передували нігілістичним тенденціям і комуністичній ідеї, підносив культуртрегерську місію в Україні польської та української шляхти, російського «освіченого абсолютизму», осудив Т. Шевченка як співця гайдамаччини. Думки Куліша, висловлені в гострополемічній формі, викликали бурхливу реакцію української громадськості.

Лукашевич Лонгин (1839—1882) — громадський та культурний діяч народовського спрямування, редактор журналу «Правда» (1867 і 1876). На цьому посту змінив Олександра Огоновського, а після публікації «Мальованої гайдамаччини» змушений був — під тиском народовців — здати посаду В. Барвінському, який ще за редакторства О. Огоновського фактично виконував обов'язки редактора.

С. 47. ... відповідь Кулішеві... — Йдеться про полемічну статтю В. Барвінського «Погляди на історію руського народу», надруковану у «Правді» (1876. — № 13–15, 17—18).

С. 48. ...розділивши нас між три сусідні держави в осередку північної Слов'янщини... — Йдеться про те, що українські етнічні землі входили до складу Росії, Австрії та Угорщини.

С. 49. Качала Стефан (1815—1888) — український історик та публіцист, священик, посол до Галицького крайового сейму (з 1861), один із провідних діячів народовського спрямування, член-засновник товариства «Галицько-Руська матиця» (1848), Товариства імені Шевченка, «Просвіти». Автор «Короткої історії Руси» (1886).

...сумного процесу «Ольги Грабар і товаришів»... — І. Франко має на увазі судовий процес 1882 р. над москвофілами А. Добрянським, його дочкою О. Грабар та іншими, звинуваченими у державній зраді. Суд присяжних виправдав А. Добрянського та О. Грабар.

С. 50. Змертвихвстанці («Воскресенці») — польська католицька організація типу чернечого ордену, заснована 1842 р. патріотично настроєною частиною учасників повстання 1831 р., які емігрували до Франції.

...реставрація королівського замку на Вавелю... — Йдеться про королівський замок Вавель у Кракові.

С. 51. Сембратович Іосиф (Йосиф) (1821—1900) — галицький церковний діяч, митрополит.

Сембратович Сильвестр-Самуїл (1836—1898) — галицький митрополит, кардинал, префект Духовної семінарії у Львові (з 1863 р.), професор догматики у Львівському університеті (1868), засновник і редактор богословського журналу «Русский Сион».

Горбачевський Антін (1856—1944) — громадсько-політичний діяч, адвокат, активний діяч народовського руху, пізніше співзасновник Національно-демократичної партії, редактор «Діла» (1883—1884), член австрійського державного трибуналу (з 1912 р.).

О. Л.

Збірник творів М. Л. Кропивницького. Т. 1. [Рец.]. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1883. — № 13. — 1(13).VII. — С. 217—218, за підп.: *Мирон* ***.

Подається за першодруком.

«Зоря» — літературно-громадський двотижневий журнал «для руських родин», виходив у Львові у 1880—1897 рр. З 1885 р. «Зоря» перейшла у власність НТШ і стала всеукраїнським репрезентативним органом, об'єднавши передплатників з усіх українських земель.

С. 53. Біберович Іван (1854—1920) — галицький актор і театральний діяч, протягом 1881—1893 рр. очолював театральне товариство «Руська бесіда».

Гриневецький Іван Миколайович (1850—1889) — український актор і режисер, директор (разом з І. Біберовичем) театрального товариства «Руська бесіда» у Львові, де працював у 1874—1889 рр.

С. 56. **Островський** Олександр Миколайович (1823—1886) — російський драматург натурально-реалістичної школи, автор 48 п'єс. Переклав російською мовою п'єсу Г. Квітки-Основ'яненка «Щира любов».

С. 57. ... **«Темного царства» Островського.** — Йдеться про драму О. Островського «Гроза», поставлену 1879 р. у львівському театрі «Руської бесіди».

І. Ш.

Рукописи пок[ійного] Володимира Навроцького. Вперше надруковано в газ.: Діло. — 1883. — № 130. — 17 (19). IX. — С. 4, без підп. Авторство: *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка з додатком статей про нього і рецензій на його писання / Матеріали до української бібліографії, видає Бібліографічна комісія Наукового товариства імени Т. Шевченка. — Львів, 1930. — Т. 4. — Вип. 2. — С. 139; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 170.

Подається за першодруком.

С. 58. ... **комітет, занимаючийся виданьням всіх його творів** ... — Цей комітет було створено на базі «Етнографічно-статистичного кружка», до якого входив І. Франко. Плани видати всі твори Навроцького не вдалося повністю реалізувати, вийшов лише перший том: «Твори Володимира Навроцького: Видання посмертне з портретом і життєписом» (1884), за редакцією І. Франка.

Навроцький Кость Михайлович — один з братів В. Навроцького, з яким листувався (окрім брата Івана та сестри Олександри) І. Франко від імені комітету з видання спадщини В. Навроцького.

... **населення над Вислоком і долішнім Сяном** ... — Йдеться про лемків, українську етнічну групу. Вислок — річка в Польщі, ліва притока Сяну. Між Вислоком і Сяном було кілька українських етнографічних островів.

Лавровський — Лаврівський Юліан Григорович (1821—1873) — галицький культурний діяч, засновник товариства «Руська бесіда», один із організаторів першого українського професійного театру в Західній Україні. У 1870—1872 рр. — голова товариства «Просвіта».

Марія з Дзбанських Навроцька (?—1878) — перша дружина В. Навроцького.

Глогів. — Очевидно, йдеться про місто Глогув Малопольський, яке тепер знаходиться у Підкарпатському воєводстві Польщі.

О. Л.

Narod sobě. Вперше надруковано в газ.: Діло. — 1883. — № 128. — 12 (24). XII. — С. 1—2, без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка. — С. 15; *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка. —

Львів, 1918. — Т. 4. — Вип. 1. — С. 63, № 1774; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 167.

Подається за першодруком.

С. 60. Влтава. — Йдеться про річку Влтава, на берегах якої розташована Прага.

Аполлон і дев'ять Муз — в античній міфології боги—покровителі мистецтв.

Градчин — район міста Праги.

Лібшер Адольф (1857—?) — чеський художник, майстер історичного живопису. У двадцятирічному віці був запрошений для оздоблення фойє Народного театру в Празі. Згодом став професором Празької Вищої технічної школи.

Маржак Юліус (1835—1899) — чеський художник, якому було доручено виконання картин із зображенням чеських міст та пам'ятних місцевостей для оздоблення королівської ложі Празького народного театру.

Брожек В'ячеслав (Вацлав; 1851—?) — чеський художник. Сюжети більшості його творів узяті з історії Богемії і знаходяться в багатьох музеях та мистецьких галереях світу.

С. 61. Премисліди — королівська династія, яка правила з X ст. по 1306 р. у Чехії.

Люксембурги — королівська династія. Протягом IV—V ст. посідали чеський, угорський, бранденбурзький імператорські трони. З 1310 р. до 1437 р. — правителі Чехії.

Габсбурги — германо-австрійська королівська династія. Своє ім'я одержала від назви замку Габсбург, збудованого 1027 р. на р. Аарі у Швейцарії. Чехія входила до складу Австро-Угорської імперії, якою правила династія Габсбургів.

Едісон Томас-Алва (1847—1931) — відомий американський винахідник у галузі електротехніки. Один із основних винаходів — електричне освітлення за допомогою ламп-жарівок.

С. 62. Романчук Юліан Семенович (1842—1932) — професор Львівського університету, галицький громадсько-політичний діяч, народовець, один з ініціаторів «Нової ери».

Федорович Володислав Іванович (1845—1917) — поміщик села Вікно Скалатського повіту, у 1873—1876 рр. був головою культурно-освітньої організації «Просвіта» у Львові. Син політичного діяча, галицького посла до Австрійського сейму Івана Федоровича (1811—1870), учасника національного відродження 1848 р. Видавець творів К. Устияновича.

Площанський Венедикт (1834—1902) — український журналіст та історик, редактор газети «Слово» (1871—1887), друкованого органу москвофільської партії у Галичині. Притягався до суду разом із І. Наумовичем 1882 р. У 1887 р. емігрував до Росії, де був співробітником Віленської археографічної комісії. І. Франко висміяв В. Площанського у сатиричній поемі «Дума про Меледикта Плосколоба» (1878) (див.: 3, *228—239*).

Патера Адольф (?; ?) — чеський філолог, завідувач бібліотеки Чеського музею. Головна наукова робота — «Чеськ. глоси у Mater verborum» (1878).

С. 63. «Мещанска беседа» — старовинний чеський ресторан у Празі.

Врхліцький Ярослав (1853—1912) — чеський письменник, автор поезій, драматичних творів, оповідань, повістей і критичних статей, перекладач класиків світової літератури на чеську мову.

Гейдук Адольф (1835—1923) — чеський поет.

С. 64. Д-р Тоннер — чеський депутат Державної ради у Відні.

... палати Балленштейна ... — Валленштейн, правильніше Вальдштейн Альбрехт-Венцеслав-Євсевій, герцог Фрідландський і Мекленбурзький, імперський головнокомандувач протягом 30-літньої війни (1583—1634). Празьке володіння Валленштейна — замковий комплекс XVII ст. — розташований на Малій Стрaні і є однією з найвизначніших пам'яток чеського бароко.

Рігер Франтішек-Владислав (1818—1903) — чеський політичний діяч і публіцист.

С. 65. Наші князі дружилися з вашими королями, наш Лев з вашим Вацлавом... — Лев I Данилович (бл. 1225—1301), галицько-волинський князь. У боротьбі за Краківську землю уклав союз із Вацлавом II (Венцеславом, В'ячеславом; ? — 1305) — чеським королем (1278—1305), однак ця боротьба для нього не була успішною.

Гуситські війни — військові дії, що вели прибічники Яна Гуса (1369—1415), етап визвольної боротьби чеського народу. Загальна тривалість воєн — 11 років, з 1420 р. по 1432 р.

Вагилевич Іван Миколайович (1811—1866) — письменник і вчений, один із перших галицьких будителів, учасник «Руської трійці».

Шафарик Павел-Йозеф (1795—1861) — чеський і словацький історик та філолог, діяч національно-культурного відродження Чехії та Словаччини.

Ганка Вацлав (1791—1861) — чеський вчений-філолог, поет і перекладач, видатний діяч національно-культурного відродження Чехії.

Гус Ян (1369—1415) — чеський мислитель, ідейний натхненник антифеодального та національно-визвольного руху в Чехії.

Гурбан Йосиф-Людовіт-Милослав (1817—1888) — словацький священик, видавець, критик, видатний письменник. Писав історичні романи в романтичному дусі з метою пробудити інтерес словаків до вітчизняного минулого, згодом — гостросатиричні твори із сучасного словацького життя.

С. 66. «Czas» — щоденна польська газета, виходила у Кракові протягом 1848—1934 рр.

Потоцький Анджей (1861—1908) — князь, згодом намісник Галичини.

Дурдик (Дурдік) Алоїс (1839—1906) — чеський письменник і перекладач.

Ш у б е р т Франтішек-Адам (1849—1915) — чеський письменник, драматург, театрознавець, директор Празького народного театру.

С м е т а н а Фрідріх (1824—1884) — чеський композитор. На початку 60-х років отримав посаду першого капельмейстера у новому національному театрі у Празі. Найвідоміша опера — «Продана наречена», вперше поставлена у Празі 1866 р. Чехи вважають його своїм найвизначнішим національним композитором.

Ї р е ч е к Йозеф (1825—1888) — історик чеської літератури, видавець пам'яток давньої писемності.

Ч е р н и (Черні) Адольф (1864—1952) — чеський публіцист і вчений-філолог, редактор журналу «Slovanský Přehled» (виходив із 1898 р.), у часі описуваних подій — бургомістр Праги.

С. 67. ...п р а з н и к М і к л о ш и ч а в В і д н і ... — Наприкінці 1883 р. у Відні відбулося урочисте святкування 70-річного ювілею Франца Міклошича (1813—1891) — австрійського філолога-славіста словенського походження.

Н. Т-к.

Потопа світу. Оповідання з Письма Святого. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1883. — № 18. — 15 (27). IX. — С. 280—282; № 19. — 1 (13). X. — С. 293—295; № 20. — 15 (27). X. — С. 309—311; № 21. — 1 (13). XI. — С. 326—327; № 22. — 15 (27). XI. — С. 342—344; № 23. — 1 (13). XII. — С. 357—359; № 24. — 15 (27). XII. — С. 372—374, за підп.: *Мирон* ***. Статтю супроводить «Передне слово» (Зоря. — 1883. — № 18. — 15 (27). IX. — С. 280—281), у якому йдеться про потребу наукової роботи над критичним поясненням Святого Письма. Під «Переднім словом» підп.: «*Редакція "Зорі"*».

Статтю написано влітку 1883 р. у Нагуєвичах. І. Франко надіслав її 29 серпня того-таки року О. Партицькому разом із листом, у якому висловлював прохання надрукувати цю студію в «Зорі»:

«Я, конечно, і дуже би рад, щоб се було можливо, а навіть думаю, що се потрібно; в Німеччині і Франції кожна часопись старається, між іншим, знакомити своїх читателів із здобутками критики біблійної, у нас у тім згляді досі ще нічогісінько не зроблено. Як побачите, перечитавши мою роботу, я старався реферувати діло зовсім об'єктивно, популярно навіть, а в передмові застеріг якомога становище "Зорі" супроти можливих підозрінь. Оскільки мені відомо, стаття сеся розбудити може цікавість і розрушати мисль читателів більше, ніж яка-небудь інша робота. Та досить апології!» (48, *356*).

На основі цього листа М. Возняк зробив висновок, «що не редакція додала "Передне слово" до статті, як зазначається в бібліографічних покажчиках, а написав її сам Франко» (*Возняк М. С.* Велетень думки і праці. — К., 1958. — С. 168). Відтак «Передне слово» у цьому виданні друкується перед основним текстом статті.

Згодом у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910) І. Франко зазначив, що його студія «Потопа світу»

«основан[а] на виданій тоді праці віденського вченого Едварда Зіса (Suess) п[ід] з[аголовком] "Die Sintflut"» (див.: 41, *434*).

Подається за першодруком.

С. 67. **Реймарус** Герман-Самуїл (1694—1768) — німецький філософ-ідеаліст, історик. Ректор і професор єврейської мови та математики у Гамбурзі (з 1728). Автор праць «Трактат про головні істини природної релігії» (1754), «Учення про здоровий глузд» (1756), «Загальні роздуми про інстинкти тварин» (1762) та ін.

Фрите. — Можливо, йдеться про Христіана-Фрідріха Фрічше (1776—1850) — німецького вченого, професора богослів'я в університеті Галле.

Штравс (Штраус) Давид-Фрідріх (1808—1874) — німецький філософ-ідеаліст, богослов, публіцист. Автор праці «Життя Ісуса» (1839), навколо якої виникло багато дискусій.

Ветте Вільгельм де (1780—1849) — німецький богослов, засновник міфологічної школи у біблійній критиці. Автор праць «Нариси з історичної критики: Вступ до Старого Заповіту», «Підручник з історично-критичного вступу до Біблії», «Вступ до Нового Заповіту». Вперше поставив питання про невідповідність Мойсеєвого закону історичній дійсності; вважав, що «П'ятикнижжя» Мойсея складається з уривків, поєднаних в один збірник різними авторами у різночасі. Твердив, що у священних книгах не все може вважатися історично достовірним, у них велику роль відіграє міфологія.

Бавер (Бауер) Бруно (1809—1882) — німецький теолог, філософ-неогегельянець і публіцист. Виступав із критикою релігії, заперечував вірогідність та історичну правдивість Євангелії; у працях «Критика євангельської історії Івана» (1840), «Критика євангельської історії синоптиків» (1841—1842) доводив, що євангельські перекази є вигаданими оповідями, результатом навмисної творчості окремих осіб.

Шрадер Ебергард (1836—1908) — німецький мовознавець, історик, богослов. Автор праць із галузі ассиріології та історії Стародавнього Сходу (зокрема, досліджував походження вавилонської культури). Засновник ассиріологічної школи в Німеччині. Автор праць «Студії з критики і пояснення біблійної праісторії» (1863), «Ассирійсько-вавилонський клинопис» (1872), «Клинопис і Старий Заповіт» (1872), «Клинопис та історіографія» (1878).

Рейс Едуард (Едвард; 1804—1891) — німецький протестантський теолог, професор Страсбурзького університету. Автор праць критичного перекладу Біблії французькою мовою: «Біблія: Новий переклад з передмовою і коментарями. Новий Завіт. Том перший» (1876), «Історія Святого Письма Нового Завіту» (1842, 1887), «Історія Святого Письма Старого Завіту» (1881, 1890), «Книги Нового Завіту» (1872).

С. 68. **Мойсей** — за біблійною традицією, перший пророк Яхве і основоположник його релігії; законодавець, релігійний наставник і

політичний вождь єврейських племен, що повинен був вивести євреїв із єгипетського полону в «землю обітовану» — Ханаан (Палестина). Історичні події, відбиті в легендах про Мойсея, відбувалися у другій половині II тисячоліття до н. е. Мойсею приписується авторство П'ятикнижжя, тобто перших п'яти книг Старого Завіту (Книги Буття, Вихід, Левит, Числа та Повторення Закону).

С. 69. ... про будову вежі вавилонської... — вавилонська вежа, символ людського зухвальства і гордощів. За біблійною оповіддю, після Всесвітнього потопу люди намагалися побудувати у Вавилоні вежу, що сягала б неба. Розгніваний таким зухвальством Бог змішав мови будівників, вони перестали розуміти один одного, і будівництво було припинено (Буття, 11: 1—9).

Авраам — біблійний старозавітний персонаж, одинадцятий патріарх після Потопу; вірою і праведністю перевищував усіх старозаповітних праведників; родоначальник єврейського народу (через свого сина Ісаака) та ізмаїльтян, тобто арабів (через свого сина Ізмаїла).

Копти — мешканці Верхнього Єгипту, сьогодні — єгиптяни, що сповідують християнство у монофізитському варіанті.

С. 70. Євфрат — ріка, що протікає територією Туреччини, Сирії та Іраку. На Месопотамській низині з'єднується з річкою Тигр.

Тигр — ріка, що протікає територією Туреччини та Іраку.

Вавилон — стародавнє місто у Межиріччі, столиця давньої рабовласницької держави Вавилонії, що існувала з XIX ст. до н. е. до 539 р. до н. е.

Ніневе (Ніневія) — стародавнє місто на р. Тигр (Межиріччя), у районі пагорбів Куюнджик і Тель-Небі-Юнус (сучасний Ірак); столиця Ассирії в VIII—VII ст. до н. е. Зруйнована 612 р. до н. е.

Лайард (Лейярд) Остен-Генрі (1817—1894) — англійський археолог, політик і дипломат, один з основоположників месопотамської археології, відкрив Ніневію.

С. 71. ... велика бібліотека ассирійського царя Ассурбаніпала... — Ашшурбаніпал, цар Ассирії, який правив у 669 — прибл. 633 рр. до н. е. Увійшов в історію як збирач давніх писемних пам'яток. Його бібліотеку знайдено у 1849—1852 рр. на місці Ніневії (пагорб Куюнджик).

С. 73. Ной — старозавітний патріарх, син Ламеха, герой міфу про Потоп. За біблійною оповіддю, Ной разом з родиною перечекав у ковчезі Всесвітній потоп і став родоначальником нового покоління людей.

С. 74. Миля — одиниця довжини в неметричних системах мір. Застосовується головним чином у морській справі. 1 миля (морська) = = 1,852 км.

С. 80. Палестина — історична область у південній частині Передньої Азії, біля східних берегів Середземного моря, на якій з II тис. до н. е. жили єврейські племена. У 935 р. до н. е. Єврейська держава розпалася на два царства — Ізраїльське (проіснувало до 722 р. до н. е., коли його завоювала Ассирія) та Юдейське (проіснува-

ло до 586 р. до н. е., коли його завоювала Вавилонія). У кінці VI ст. до н. е. Палестина перебувала у складі держав Александра Македонського, Птолемеїв та Селевкідів.

С. 81. **Сміт Джордж** (1840—1876) — англійський археолог-ассиріолог. Відкрив текст поеми про Гільгамеша, оповідання про Потоп та інші документи серед табличок бібліотеки царя Ашшурбаніпала. Результати своїх досліджень та розкопок у Ніневії та Месопотамії виклав у працях «Хронологія Сеннахеріба», «Ашшурбаніпал, цар Ассирії» (1871), «Ассирійські відкриття» (1876) та ін.

Роулінзен (Роулінсон), сер Генрі Кресвік (1810—1895) — англійський дипломат, археолог і сходознавець, один з основоположників ассиріології. Здійснив велику роботу з дешифрування давньоперського і вавилоно-ассирійського (аккадського) клинопису. Провів розкопки стародавніх міст Дворіччя (територія сучасного Іраку) — Борсіппи (1854) і Сіппара (1876), Ніневії і Вавилону. Найважливіші праці «Перські клинописні написи Бегістуна», «Нариси з історії Ассирії», «Коментарі до клинописних написів Ассирії».

Рамман — у вавилонській міфології бог атмосфери та її явищ: вітру, бурі, дощу, грози. Зображався з громовою зброєю в руках.

С. 83. **Гавпт Пауль** (1858—1926) — німецький вчений-орієнталіст, професор у Геттінгені та Балтиморі. Автор праць з історії та культури Шумеру, Аккаду та Вавилону.

С. 88. **Арарат** — згаслий вулкан на Вірменському нагір'ї у Туреччині. За біблійною оповіддю, саме до гори Арарат пристав Ноїв ковчег після Всесвітнього потопу.

С. 89. **Зюсс** (Зюсс) Едвард (1831—1914) — німецький геолог і палеонтолог, суспільний діяч. Професор Віденського університету, завідувач кафедри геології (з 1857 р.). У своїй головній праці «Обличчя землі» (1883—1888) узагальнив і систематизував форми земної поверхні та встановив закономірний зв'язок сучасного розподілу материків, океанів, морів та гірських хребтів з геологічною історією Землі.

С. 90. **Пліній.** — Йдеться про Пліния Старшого (24—79), римського письменника, вченого і державного діяча, автора творів про військове мистецтво, історію, риторику, природничі науки. До нас дійшло лише «Природознавство у XXXVII книгах» (77), що становить собою величезну енциклопедичну компіляцію відомостей про природу.

Лофтус Вільям-Кеннет (1820—1858) — англійський археолог та геолог, відомий розкопками стародавнього Вавилону та бібліотеки ассирійського царя Ашшурбаніпала, здійсненими у 40—50-х роках XIX ст. Дослідник басейну Тигру і Євфрату, відкрив некрополь Уарка. Основна праця — «Мандрівки і дослідження в Халдеї і Сузах» (1857).

С. 91. **... міоценської формації...** — Йдеться про ранню епоху неогену (другий період кайнозойської ери) (25 млн років тому). У неогеновий період рослинний та тваринний світ став близьким до сучасного, утворилися гори Кавказу, Альп, Гімалаїв та ін.

Черник Йозеф (?—?) — інженер залізничної справи, керівник науково-технічної експедиції у дельту Євфрату і Тигру.

С. 92. **Геродот** (бл. 484—425 до н. е.) — грецький історик, мандрівник, автор одного з перших історичних творів в античному світі. У праці «Історія греко-перських війн» широко використав стародавні міфи й легенди.

С. 93. **Еа** — давньовавилонський бог водної стихії, глибин океану. Займав третє місце у верховній тріаді (Ану, Бел, Еа).

С. 94. **Лісабон** — столиця Португалії, центр торгівлі, військовий порт на північному березі Лісабонської бухти. У 1755 р. на дві третини зруйнований землетрусом і великою повінню, які знищили близько 60 тис. людей.

...то води північного Спокійного океану... — Йдеться про Тихий океан.

Аріка (Арекіна) — прибережне місто в Перу, де з 1582 по 1868 рр. сталося п'ять землетрусів.

Гохштетер Фердинанд (1829—1884) — австрійський геолог і географ, професор мінералогії та геології Політехнічного інституту у Відні, президент географічного товариства, завідувач природознавчим та антропологo-етнографічним музеями. Автор багатьох праць, зокрема ґрунтовної монографії «Нова Зеландія».

Сандвічські острови (або Гавайські острови) — група островів, що лежать у північній частині Тихого океану. Острови названо Сандвічськими Куком на честь графа Сандвіча, першого лорда адміралтейства.

Острови Самоа (або Острови мореплавців) — полінезійська група островів на північний схід від островів Фіджі. Тут часто відбуваються землетруси. У 1866 р. під поверхнею моря на островах Самоа сталося сильне вулканічне виверження, яке супроводжувалося сильним дощем з попелу.

Ікіка, Каллао (Кальяло) — прибережні міста у Перу, де часто трапляються землетруси.

С. 97. **Перун** — у слов'янській міфології бог грому й блискавки. Згодом бог-воїн, покровитель війська.

С. 98. **Адар** — у єврейському календарі 12-й місяць, що приблизно відповідає березню. За переказом, 7-й день Адара — день народження та день смерті Мойсея.

Анунначі — в шумеро-аккадській міфології група споріднених між собою земних, підземних та частково небесних божеств.

С. 99 **...9 падолиста 1880 р. над рікою Савою під час землетрясіння в Загребі...** — Йдеться про Загреб (Аграм), місто у Хорватії, яке 9 і 11 листопада 1880 р. та в наступних тижнях сильно постраждало від землетрусу. Упродовж п'яти наступних місяців у Загребі було до 200 підземних ударів.

Молдава — річка, що перетинає Буковинські Карпати й Передкарпаття; права притока Серету.

...алювіяльні верстви... — Відклади, що формуються постійними водотоками в річкових долинах. Утворюються внаслідок перевідкладання гірських порід і продуктів їх вивітрювання.

Серет — ліва притока Дністра в Галичині довжиною 225 км.

С. 100. Огіо (Огайо) — ріка у Північній Америці, найбільша ліва притока річки Міссісіпі. Довжина 1580 км.

Байкальське озеро — найбільше серед прісноводних озер Азії, найглибше озеро у світі (глибина до 1741 м), яке знаходиться у південній частині Східного Сибіру.

Селенга — ріка, що тече територією Монголії та Росії і впадає в озеро Байкал.

Інд — ріка у Південній Азії, що тече територією Китаю, Індії та Пакистану і впадає в Аравійське море. Довжина 3180 км. Долина Інду — колиска давньоіндійської цивілізації.

...могучих полудневих вітрів (монсунів)... — Йдеться, очевидно, про мусони — стійкі сезонні вітри в деяких районах землі (Південна Азія, Далекий Схід, Корея, Східний Китай), які взимку дмуть із суходолу на море, а влітку з моря на суходіл.

С. 101. Англійська миля — одиниця довжини, яка дорівнює 1,8532 км.

С. 102. Мартінік (Мартініка) — один з Малих Антільських островів у Вест-Індії. На Мартініку є діючий вулкан Мон-Пеле.

С. 103. Родні (Родней) Джордж-Бріджс (1717—1792) — англійський мореплавець, який керував бойовими діями в районі вест-індських островів.

Гангес (Ганг) — ріка, що протікає головним чином в Індії, а також в Бангладеші; впадає в Бенгальську затоку.

Андаманські острови — розміщені в північній частині Індійського океану, між Бенгальською затокою й Андаманським морем.

Брамапутра (Брахмапутра) — одна з найбільших річок Індії, довжиною близько 3330 км. Дощового періоду у Брамапутрі вода стоїть на 9—12 м вище від звичайного рівня, і тоді ріка розливається на сотні квадратних кілометрів.

Еліот Генрі-Маєрс (1808—1853) — англійський історик. Автор праць з історії та етнографії Індії: «Додаток до глоссарію судових та митних термінів Індії» (1845), «Історія Індії як її розказують її власні історики» (т. 1—8, 1866—1877) та ін.

С. 106. Дарій Кодоман — Дарій III, останній цар Давньої Персії. До вступу на престол називався Кодоманом і був сатрапом Вірменії. Піклувався про захист Малої Азії, якій загрожували македоняни: запрошував грецьких найманців, споряджав військовий флот, стягав війська. Проте в результаті бездіяльності сатрапів, кількох тактичних помилок Дарія III Перську монархію за три роки повалив Александр Македонський.

Александр Македонський (Великий; 356—323 рр. до н. е.) — цар Македонії з 336 р. до н. е. Син царя Філіпа II, вихову-

вався Арістотелем. Переміг персів при Граніці (334), Іссі (333), Гавгамелах (331), увірвався у Середню Азію (329). Завоював землі до річки Інд, створив найбільшу світову монархію за давніх часів.

І с т а р — у древніх вавилонян богиня кохання, дружина одного з верховних богів Бела, володарка планети Венера.

Б е л — один з трьох верховних богів (Ану, Бел, Еа) у вавилонській міфології, часто вживався як епітет будь-якого бога.

С. 107. Є р е м і я — біблійний пророк, який провістив майбутнє зруйнування Єрусалиму.

...с в я т і м п и с ь м і і н д у с і в... — Йдеться про Веди, найдавніші пам'ятки індійської словесності (II—I тис. до н. е.), що протягом століть існували в усній формі. Власне Веди — це чотири збірки, які складаються з гімнів, піснеспівів, жертовних формул (Рігведа, Самоведа, Яджурведа, Атхарваведа).

Н. Т.

1884

Конгруа о[тця] Жегаловича (Оповідання Ант[она] Любича Могильницького). Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1884. — № 1. — 1 (13). І. — С. 4—5, без підп. Авторство вказано в річному покажчику журналу.

Подається за першодруком.

С. 108. М о г и л ь н и ц ь к и й Антін Степанович Любич (1811—1873) — український громадський діяч, священик, поет-романтик. Посол до Галицького крайового сейму (1861) і делегат до австрійського парламенту. Автор балади «Русин вояк» (1849), інших віршів, поеми «Скит Манявський» (1854).

Н. Т.

«Правда», письмо наукове і літературне. Від 1867 до 1883 року. Вперше надруковано у кн.: Правда: Літературний збірник. У доповнення XIII річника часописі «Правди» / Уложений Володимиром Барвінським, докінчений Іваном Франком. — Львів, 1884. — С. 273—315, за підп.: *І. Ф.* Автограф (недатований): ІЛШ, ф. 3, № 1617.

Це передмова І. Франка до упорядкованого ним бібліографічного покажчика змісту журналу «Правда» за 1867—1883 рр.

Подається за першодруком.

С. 109. ...п о в с т а л а в н а ш и х к р у г а х в е л и к а д у м к а — в и д а в а т и п о л і т и ч н у ч а с о п и с ь «Д і л о». — Ініціатива видання часопису виникла у групи народовців на таємній раді, що відбулася за сприяння В. Барвінського у грудні 1879 р. за участю 36 осіб під проводом Ю. Романчука.

Н. Т.

В обороні чести. Вперше надруковано у газ. «Діло». — 188[illegible] — № 3. — 19 (31). І. — С. 2—3, без підг. Авторство: *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка... — Львів, 1918. — Т. 4. — Вип. 1. — С. 63, № 1774; — С. 65, № 1821; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 172.

Подається за першодруком.

С. 110. «Хуторна поезія», «Краянка» — збірка П. Куліша «Хуторна поезія» (Львів, 1882) та його-таки публіцистична брошура «Краянка русинам і полякам на Великдень 1882 року» (Львів, 1882).

Левицький Іван Омелянович (1850—1913) — український галицький бібліограф, письменник і популяризатор, дійсний член НТШ.

Тов[ариство] ім[ени] Качковського (Общество имени М. Качковского) — товариство москвофільського спрямування, засноване у Львові з ініціативи І. Наумовича 1874 р. з метою просвітницької діяльності.

«Зеркало» — сатирично-гумористичний журнал, що виходив у Львові протягом 1882—1883, 1886, 1889—1909 рр. У 1883—1885 рр. та 1910 р. виходив під назвою «Нове зеркало».

С. 111. «Варшавський дневник» — російська офіційна газета, виходила у Варшаві протягом 1866—1915 рр. Обстоювала русифікаторську політику царського уряду.

«Новий пролом» — газета москвофілів, видавалась у Львові за редакцією О. Маркова протягом 1883—1887 рр.

Чарторийський Юрій (Єжи) — польський князь, намісник цісарського уряду в Галичині.

Сапіга Адам (1828—1903) — польський політичний і громадський діяч у Галичині.

Смолька Францішек (1810—1899) — активний учасник польського національно-визвольного руху, революції 1848 р. Адвокат у Львові. Був у «Молодій Польщі». Один із лідерів партії федералістів. Домагався широкої автономії для країв Австрійської імперії, зокрема для Галичини. Неодноразово обирався депутатом Австрійського парламенту (рейхсрату) і Галицького крайового сейму, у 1881—1893 рр — президент палати представників рейхсрату. «Молода Польща» — революційно-демократична організація, створена 1834 р. в Берні (Швейцарія) польськими емігрантами. Виступала за відновлення незалежності Польщі.

Зем'ялковський Флоріан (1817—1900) — польський громадський діяч, депутат Галицького сейму й австрійського парламенту. У 1873—1888 рр. — міністр у справах Галичини в австрійському уряді.

Чарторийський Роман (1830—1887) — князь, польський ліберальний магнат, здійснював благодійні заходи на користь католицької церкви.

С. 112. «Слово» — політична газета москвофільського спрямування, заснована 1861 р. (перший номер вийшов 25 січня). Визвець

і редактор Б. Дідицький. З 1871 р. видавець-редактор В. Площанський. У редагуванні брали участь М. Клемертович, О. Марков, О. Мончаловський. Проіснувала до середини 1887 р.

Ян III Собєський (1624—1696) — король Речі Посполитої з 1674 р., полководець. У 1683 р. розгромив турецьку армію під Віднем. Підписав «Вічний мир» із Московією.

Н. Т-к.

Обхід XXIII-іх роковин смерти Т. Шевченка. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1884. — № 5. — 1(13). III. — С. 39—40, за підп.: *Мирон* ***.

Подається за першодруком.

С. 113. Тов[ариство] імени Шевченка — українська громадсько-культурна організація, заснована у Львові 1873 р. з метою створити базу для вільного розвитку української літератури й науки. У 1892 р. її реорганізовано в НТШ.

«Академічне братство» — студентське самодопомогове і самоосвітнє товариство у Львові (1882—1896). Організовувало фахові гуртки, прогулянки з доповідями тощо.

С. 114. Подолинський Михайло Васильович (1844—1894) — український галицький громадський діяч, журналіст, літературний критик і педагог, автор шкільних підручників. Співзасновник і голова (1868—1869) студентського товариства «Січ» у Відні. Співробітник народовських часописів «Правда», «Діло», «Зоря». Автор перекладів із європейських літератур, подорожніх записок.

С. 115. Лисенко Микола Віталійович (1842—1912) — український композитор, основоположник української класичної музики, музичний етнограф, диригент, піаніст, громадський діяч. Автор кантат, опер, сольних та хорових композицій на тексти українських поетів, зокрема І. Франка («Вічний революціонер»). Як член київської «Громади», підтримував тісні зв'язки з діячами Західної України, особливо з І. Франком, з яким познайомився у Києві 1885 р. У грудні 1903 р. в Галичині відбулося вшанування 35-літнього творчого ювілею композитора, в якому взяв участь І. Франко. Створив композицію «На прю» на слова М. Старицького.

Бажанська Ольга-Олександра Порфирівна (в одруженні Озаркевич; 1866—1906) — українська громадська і літературна діячка, авторка оповідань і віршів (зокрема, друкованих у жіночому альманасі «Перший вінок», 1887). Перша українська фахова піаністка в Галичині. Одна із засновниць музично-співочого товариства «Боян» у Львові (1891).

С. 115. Свистун Пилип Іванович (1844—1919) — український письменник, історик і педагог, гімназійний учитель, москвофіл, голова Товариства ім. Качковського і редактор його видань, у 1902—1914 рр. — директор бібліотеки Народного дому у Львові. Автор розвідок з історії Галичини («Прикарпатская Русь» под владением Австрии», ч. 1—2, 1896—1897 та ін.).

С. 116. ...вилечатаний стих: «В XX [1-ті роковини смерти Тараса Шевченка», написаний п. Ів. Франком... — Цей вірш І. Франка вперше надруковано 1884 р. окремою листівкою, яку й було роздано саме на цьому вечорі (див.: 2, *373—374* — текст вірша, *509—510* — примітка).

Н. Т.

[Емануель Гайбель]. [Некролог]. Вперше надруковано в газ.: Діло. — 1884. — № 38. — 31. III. (12. IV). — С. 3, за підп.: *Мирон*. Назву подаємо за вид.: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 173.

Подається за першодруком.

С. 116. Любек — північнонімецьке місто порт на Балтиці.

...ученого-геленіста Курція... — Курціус Ернст (1814—1896), німецький історик античності, археолог. Керівник розкопок в Олімпії (1875—1881). Головні роботи стосуються історії, топографії та археології Стародавньої Греції.

Баварський король Максиміліян II — Максиміліан Баварський (1573—1651), баварський герцог із 1597 р., курфюрст із 1623 р. Глава Католицької ліги 1609 р., проводив політику контрреформації.

Ленав — Ленау Ніколаус (літературний псевдонім Франца-Німбше-Солера фон Штреленау; 1802—1850) — австрійський поет-романтик, у творчості якого відбилися настрої австрійської демократії 1830—1840 рр.

Н. Т-к.

Із поезій Юлії Ш[найдер] і Климентії П[оповичівни]. Вперше надруковано в газ.: Діло. —1884. — № 51. — 3 (15). V. — С. 1—2, за підп.: *Редакція.* Авторство: *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка... — Львів, 1918. — Т. 4. — Вип. 1. — С. 66; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 173. Передруковано у статті: *Возняк М.* Листи Івана Франка до Климентії Попович // *Іван Франко.* Статті і матеріали. — Львів, 1952. — Зб. 3. — С. 65.

Подається за першодруком.

С. 117. Юлія Ш[найдер] — Шнайдер-Німентовська Юлія Юліївна (псевдонім — Уляна Кравченко; 1860—1947), українська письменниця, вчителька за фахом, активна учасниця жіночого емансипаційного руху Галичини, приятелька І. Франка. Дебютувала 1881 р. у журналі «Зоря» оповіданням «Калитка», віршами. Автор поетичних збірок «Prima vera» (1885). «На новий шлях» (1891), збірки нарисів «Спогади вчительки» (1887) тощо. У «Зорі» було також надруковано її поезії (за підп.: *Юлія Ш.*): «Чия вина?» (1883), «Згадай мене, милий, та згадай весною...» (1883), «Думка» (1883), «Чи щаслива я? — Не знаю!..» (1884), «Співай, ненько, тихесенько...» (1884),

«Любиш чи не любиш...» (1884), «Ліси в смарагдові шати вже вбрались» (1884), «Я ваша! Сеї ж я землі дитина...» (1884) та ін.

Климентія П[опович] — Попович-Боярська Климентія (Климентина-Марія) Карлівна (1863—1946), українська письменниця з Галичини, вчителька за фахом, одна з талановитих учениць І. Франка. Авторка поеми «Звичайна історія» (1887), поезій та оповідань з життя галицької інтелігенції («Не судилось» (1884) та ін.), друкувалась у «Зорі», «Ділі», альманасі «Перший вінок», в антології «Акорди», «Українська муза».

О. Л.

Творів пок[ійного] Володимира Навроцького печатається вже сьомий аркуш... Вперше надруковано в газ.: Діло. — 1884. — № 52/53. — 8 (20).V. — С. 74, за підп: *І. Ф.*

Подається за першодруком.

С. 117. Перша часть творів Навроцького, попереджена його життєписею... — Йдеться про видання: «Твори Володимира Навроцького: Видання посмертне з портретом і життєписом» (1884. — Т. 1), за редакцією І. Франка. Книгу відкривав вірш І. Франка «На смерть Володимира Навроцького», автор біографії В. Навроцького — О. Терлецький.

Друга часть, обнимаюча статті економічні і політичні, а також листи і портрет покійника, появиться пізніше. — Другий том творів В. Навроцького не видано. Доля всіх матеріалів другого тому невідома.

О. Л.

Еще про конгруу о[тця] Жегаловича (З позісталих писем А. Могильницького). Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1884. — № 12. — 15 (27). VI. — С. 91—92, за підп.: *Ів. Франко.*

Подається за першодруком.

С. 118. В першім числі сьогорічної «Зорі» напечатали ми руським перекладом виємок з обширного листа пок[ійного] писателя Антона Могильницького, становлячий сам собою цілу і скінчену повістку про «конгруу о. Жегаловича». — Витяг із листа А. Могильницького, адресованого синові Олександру й написаного німецькою мовою, було опубліковано в «Зорі» (1884. — № 1) під назвою «Конгруа о. Жегаловича».

Бабча — тепер с. Бабче Богородчанського району Івано-Франківської області.

С. 120. Потік коло Бучача — тепер с. Золотий Потік Бучацького району Тернопільської області.

Н. Т-к

Факт до характеристики нашого шкільництва. Вперше надруковано в газ.: Діло. — 1884. — № 104. — 6 (18). IX. — С. 2, без підп. Авторство: *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка.. — Львів, 1918. — Т. 4. — Вип. 1. — С. 70; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 180. Передруковано у кн.: *Франко І.* Педагогічні статті і висловлювання. — С. 101—102.

Подається за першодруком.

С. 120. Б і б р к а — тепер місто (з 1939 р.) Перемишлянського району Львівської області.

С. 121. С т о к и — тепер село Перемишлянського району Львівської області.

О. Л.

[Засідання Етнографічно-статистичного кружка]. Вперше надруковано в газ.: Діло. — 1884. — № 135. — 22. XI (4.XII). — С. 3, за підп.: *Мирон.*

Подається за першодруком.

С. 122. Р о м а н ч у к Ярослав (? — ?) — український громадський діяч, публіцист, історик.

К і ш к а (Кошка, Кушка) Самійло (?—1602) — кошовий отаман запорозьких козаків (1600—1602), походив з брацлавського роду Кошків, або Кошичів. Проводив лояльну політику щодо польського уряду з наміром повернути втрачені козацькі привілеї. У 1602 р. з 2 тис. козаків брав участь у Лівонській війні й загинув у битві під Феліном. Герой козацької думи, що оспівує його втечу з багаторічної турецької неволі.

Ц е ц о р а — поселення на території Молдавії. У битві під Цецорою 1620 р. турки розбили і знищили загін гетьмана Станіслава Жолкевського, після чого військо султана Османа II рушило на українські й польські землі.

К у л а ч к о в с ь к и й. — Імовірно, йдеться про Кулачковського Ярослава (1863—1909), українського економіста у Галичині, москвофіла.

С. 123. Ш у х е в и ч Микола (Николай) — львівський адвокат.

...п р а ц і п а н і Е ф е м е н к о в о ї «Трудовое начало в юридических воззрениях русского народа»... — Йдеться про дослідження Олександри Яківни Єфименко (Ставровської; 1848—1918), українського та російського історика, етнографа, автора праць з історії російської Півночі та історії України.

К о л е с с а Олександр Михайлович (1876—194[illegible]) — український поет, мовознавець, літературознавець, фольклорист, громадський політичний діяч, професор Львівського і Карлового (Праці) університетів. Автор досліджень «Шевченко і Міцкевич» (1894), «Погляд на сучасний стан історичних розслідів української літератури» (1901) та ін.

К о л ь б е р г Оскар (1814—1890) — польський етнограф і композитор. Уклав 40-томне зібрання «Lud, jego zwyczaje, sposób życia, mowa i t. d.», у якій 8 томів присвячено етнографічним матеріалам із Західної України. Окрім тематичного розділу «Pokucie» (т. 1—4, 1882—1889), збірка містить розділи «Chełmskie» (т. 1—2, 1890—1891), «Przemyskie» (1891), «Wołyń» (1907).

Н. Т-к.

Wahrheit und Dichtung. Вперше надруковано у вид.: *Нечиталюк М. Ф.* Іван Франко проти дезінформації в реакційній пресі // Українське літературознавство. — 1971. — Вип. 14. — С. 86—87. Час написання — початок жовтня 1884 р., про що свідчить, зокрема, фраза у тексті статті «Дай Господи! — подумали ми собі і наздогад розвернули ч. 3086 "Нового времени" із д[ня] 30 сентября (12 октября) біжучого року» (№ 3086 «Нового времени» вийшов 1884 р.). Автограф: ІЛШ, ф. 3, № 543.

Подається за автографом.

Титул замітки — це буквально процитована назва автобіографічної книги Й.-В. Гете «Поезія і правда», або ж, за іншим перекладом, «Правда і вигадка» (1811—1833) (німецький іменник die Dichtung вживається і у значенні «поезія, художня література», і в сенсі «фантазія, вимисел, вигадка»). Замітку «Wahrheit und Dichtung» («Правда і вигадка») І. Франко написав для «Діла», щоб викрити провідні видання москвофільської партії, які поширювали неправдиву інформацію про нібито тріумфальну подорож одного з ідейних провідників москвофільства І. Наумовича й редактора «Слова» Венедикта Площанського по Росії. З невідомих причин редактор «Діла» І. Белей не вмістив у газеті Франкової замітки.

С. 123. «Н о в ы й п р о л о м» — москвофільська газета, виходила у 1883—1887 рр. замість проросійської газети «Пролом», заснованої 1881 р. Редагували О. Марков та О. Авдиковський. У 1888 р. як продовження «Нового пророму» вийшла газета «Червона Русь», редактори О. Марков та І. Плех.

Н а у м о в и ч Іван Григорович (1826—1891) — письменник, журналіст, громадський діяч, москвофіл. Видавець і редактор газети «Наука» (1871—1876). У 1882 р. за антиавстрійську діяльність засуджений до 8 місяців ув'язнення. 1884 р. подорожував по Росії, про що і згадує І. Франко. З 1888 р. переселився до Києва.

«О н у ф р і й Г р у ш к е в и ч» — оповідання І. Наумовича «Онуфрій Грушкевич-чаровник», видане у Львові. Згодом у перекладі російською мовою увійшло до вид.: *Наумович Иван.* Сочинения для народа. — Москва, 1885. — Книжка первая.

«М о с к о в с к и е в е д о м о с т и» — газета, яку видавав у 1863—1887 рр. у Москві російський публіцист і журналіст Михайло Никифорович Катков (1818—1887).

«Новое время» — російська щоденна політично-літературна газета, яка у 1868—1917 рр. виходила у Петербурзі. З 1876 р. редактором був О. Суворін (1834—1912), який надав газеті дещо ліберального характеру, але вже й тоді вона підтримувала русифікацію в Польщі, а після 1877 р. відверто стала на засади російського шовінізму.

С. 124. Аристов Василь (1834—?) — дійсний статський радник, почесний член Петербурзького слов'янського благодійного товариства.

С. 125. Самойлов Василь (?; ?) — російський актор.

І. Т.

1885

Письмо Н. И. Костомарова к издателю «Колокола» с предисловием М. Драгоманова. Издание «Громады». Женева, типография «Громады», 1885. [Ред.]. Вперше надруковано в журн.: Зоря — 1885. — 1(13). Х. — № 19. — С. 227—228, за підп.: *І. Франко.*

Подається за першодруком.

С. 127. «Колокол» — російська революційна газета, яку видавали О. Герцен та М. Огарьов російською і французькою мовами за кордоном (1857—1865 — в Лондоні; 1865—1867 — в Женеві).

«Громада» — український громадсько-політичний і літературно-художній збірник, виходив у Женеві за редакцією М. Драгоманова. Протягом 1878—1879 рр. вийшло чотири книги, з 1880 р. видавався як журнал, а 1882 р. вийшла п'ята книга.

Кирило-Методіївське (Кирило-Мефодіївське) братство — таємна політична організація, яка існувала в Києві у 1845—1847 рр. Програмові документи товариства передбачали ліквідацію кріпацтва, національної нерівності, скасування дворянських привілеїв, об'єднання слов'янських народів у федеративну республіку.

Товариство «Соединенных славян» (Товариство «Об'єднаних слов'ян») — таємна революційна організація декабристів в Україні, які походили переважно з дрібнопомісних дворян. Утворене на початку 1823 р. в Новограді-Волинському організаторами «Товариства першої згоди» офіцерами-артилеристами братами А. І. та П. І. Борисовими й учасником польського визвольного руху Ю.-К. Люблінським. У програмових документах «Правила», «Клятвена обіцянка» проголошувалась ідея утворення республіканської федерації слов'янських і сусідніх з ними народів, кожний з яких мав створити свою конституцію. У вересні 1825 р. Товариство (налічувало бл. 50 чоловік) об'єдналося з Південним товариством декабристів (увійшло до складу його Васильківської управи) на основі програми останнього. Колишні члени Товариства «Об'єднаних слов'ян» взяли безпосередню участь у підготові збройного повстання декабристів

14 грудня 1825 р. і у повстанні Чернігівського полку 3 січня 1826 р., які зазнали поразки.

С. 128. «Славянская заря» — москвофільська газета, виходила у Відні в 1870-х рр.

Лившак Йосип Миколайович (1839—1914) — публіцист, культурно-громадський діяч, вчений і винахідник. Видавав у Відні 1867—1868 рр. журнал «Славянская заря».

Климкович Ксенофонт Григорович (1835—1881) — український письменник, перекладач і редактор журналу «Мета». Був також співробітником «Слова», «Вечерниць», «Славянской зари».

... статті в «Ділі» «Задачи украинской интеллигенции». — Стаття В. Барвінського «Завдання руської інтелігенції на Україні» (Діло. — 1882. — 28 квіт., 1, 5, 12, 15, 22 трав.).

А. Ш.

Запросини до передплати на літературно-наукову часопись «Зоря». Уперше надруковано як додаток до № 23 «Зорі» за 1885 р. — 4 с., за підп.: *Ом. Калитовський, відповідаючий за редакцію «Зорі».* М. Возняк вважає, що «Запросини до передплати на літературно-наукову часопись "Зоря"», які не ввійшли до бібліографії про Франка, «без сумніву, належать його перу» (*Возняк М. С.* Від дитинства до повноліття Івана Франка. — Львівська наук. бібліотека ім. В. Стефаника. — Відділ рукописів. — Фонд Возняка 23, п. 9, ч. 2, с. 139).

Подається за першодруком.

С. 129. Кониський Олександр Якович (1836—1900) — український письменник, педагог, громадсько-культурний діяч. Брав участь у заснуванні журналів «Зоря», «Правда», НТШ у Львові.

Коцовський Володимир Миколайович (1860—1921) — український літературознавець, письменник, педагог. Співробітник «Діла», «Буковини», «Зорі», «Записок НТШ» та ін. Автор праць «Маркіян Шашкевич» (1886), «Література галицько-руська і Маркіян Шашкевич» (1894), «Історично-літературні замітки до "Слова о полку Ігоревім"» (1893) та ін.

Лепкий Данило Хомич (1858—1912) — український письменник і етнограф. Автор повістей («Повінь», «Чужа кривда не загріє»), оповідань для дітей («Святий вечір», «Непослушний школяр»), етнографічних статей («Весняні звичаї, обряди та вірування на Русі», 1883; «Дещо про вовкулаків», 1885; «Деякі вірування про дитину», 1886 та ін.).

Медвецький (Медведський) Юліан (1845—1918) — український геолог і мінералог. Професор (з 1873) і ректор Львівської Політехніки. Автор близько 50 праць з геології та мінералогії Прикарпаття, мінералогії і петрографії родовищ калійної солі біля Калуша, Стебника й Трускавця.

М а с л я к Володимир Іванович (1858—1924) — український письменник, перекладач, критик, журналіст. Співробітник газети «Діло», журналів «Зеркало», «Нове зеркало». Автор поетичної збірки «Поезії» (1886, 1919); статей «Значення Івана Котляревського в руській літературі» (1898), «З літератури руської» (1913 та ін.); ряду перекладів творів В. Гюго, Ф. Шиллера.

М о р д о в е ц ь (Мордовцев) Данило Лукич (1830—1905) — український і російський письменник, публіцист, історик. Співробітник журналів «Русское слово», «Отечественные записки», «Дело», «Вестник Европы» та ін.

П ч і л к а Олена (справжнє ім'я — Ольга Петрівна Драгоманова-Косач; 1849—1930) — українська письменниця, громадсько-культурна діячка. Свої твори публікувала у журналі «Зоря», альманахах «Перший вінок», «Жіночий альманах».

С м а л ь-С т о ц ь к и й Степан Осипович (1859—1938) — український мовознавець, літературознавець і культурно-освітній діяч, професор Чернівецького університету (1885—1918) та Українського вільного університету в Празі (з 1921). Співредактор газети «Буковина».

Ц е г л и н с ь к и й Григорій Іванович (1853—1912) — український письменник (відомий насамперед як драматург), критик і громадський діяч. Член народовської партії.

Ч а й ч е н к о Василь — один з літературних псевдонімів Бориса Дмитровича Грінченка (1863—1910), українського письменника, педагога, літературознавця, лексикографа, етнографа, публіциста, громадського діяча, голови товариства «Просвіта» у Києві.

С. 130. С в и д и н и ц ь к и й Анатоль Патрикійович (1834—1871) — український письменник, громадський діяч, фольклорист. Автор роману «Люборацькі», який опублікував І. Франко у «Зорі» (1886); ряду етнографічних статей («Великдень у подолян», «Із Миргорода»).

М а к с и м о в и ч Михайло Олександрович (1804—1873) — український історик, фольклорист, етнограф, літературознавець, перший ректор Київського університету.

Р ж е г о р ж Франтішек (1857—1899) — чеський етнограф, протягом 1877—1890 рр. жив у Галичині, вивчаючи побут, звичаї, народну медицину українців.

...стаття п. Бернфельда «Жидівська література жаргонова» ... — Стаття Ісидора Бернфельда «Жидівська література гебрейська і жаргонова» (Зоря. — 1886. — № 9, 10). У журналі «Житє і слово» І. Франко з цього приводу писав: «Пригадаю, що на мою просьбу один із ліпших знавців жидівської жаргонової літератури, Бернфельд, написав був для "Зорі", 1886, добрий огляд» (Житє і слово. — 1894. — Т. 1. — С. 307).

К о б и л и ц я Лук'ян (1805—1851) — український політичний діяч, провідна постать українського національного відродження Буковини 1848 р., очолював селянські рухи проти соціального гніту поміщиків на Гуцульщині (1842—1842 і 1847), за що був ув'язнений. Став героєм народних пісень та легенд.

П. Т. [петé] — pleno titulo (латин.), з дотриманням належних титулів.

С. 131. Ул. Академічна — тепер проспект Шевченка у м. Львові.

Марко Вовчок (справжнє ім'я та прізвище — Марія Олександрівна Вілінська; 1833—1907) — українська письменниця.

Устиянович Микола (Николай) Леонтійович (1811—1885) — український письменник-романтик, громадський діяч, близький до «Руської трійці». Виступав за єдність Східної Галичини з Наддніпрянською Україною. Найвідоміший твір — «повістка» «Месть верховинця».

Дрозд — псевдонім О. Конiського.

Григорієвич Гр. — псевдонім Г. Цеглинського.

Калитовський Омелян (1855—1924) — український педагог, літератор, директор української гімназії в Тернополі (1900—1907), співробітник журналу «Зоря» (її редактор у 1886 р.), газети «Діло» та ін. Автор шкільних підручників з географії й ін., статей на історичні й педагогічні теми, праці «Матеріали до руської літератури апокрифічної» (1884).

І. Т.

1886

«Przegląd Społeczny, pismo naukowe i literackie», під таким написом зачав у Львові виходити невеликий місячник... Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 1. — 1(13). І. — С. 19, без підп. Авторство вказано в річному покажчику змісту.

Подається за першодруком.

«Przegląd Społeczny» — щомісячний науково-літературний і громадсько-політичний журнал, виходив у Львові в 1886—1887 рр. за редакцією Б. Вислоуха. І. Франко був співробітником цього журналу.

Єж Теодор-Томаш — літературний псевдонім Зигмунта Мілковського (1824—1915), польського письменника, учасника угорського повстання 1848 р. і польського визвольного руху 1863—1864 рр., автора повістей про селянське життя «Василь Голуб» та «Гандзя Загорницька».

Лімановський (Лимановський) Болеслав (1835—1935) — польський політичний діяч, соціаліст-лассальянець, автор ряду соціологічних, історичних та публіцистичних праць: «Про робітниче питання» (1871), «Історія польської демократії...» (1901) та ін.

А. Ф.

Зміст «Альманаху жіночого». Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 1. — 1(13). І. — С. 18 [Дрібні вісті з літератури і науки], без підп. Авторство вказане в річному покажчику змісту «Зорі» за 1886 р.

Подається за першодруком.

С. 132. «Альманах жіночий». — Йдеться про видання *Перший* вінок: Жіночий альманах, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. — Львів: З друкарні Товариства імени Шевченка, 1887. — II, 464 с. Задум видавати жіночий альманах виник у Н. Кобринської ще 1884 р., коли було засновано «Товариство руських женщин у Станіславові», але 1885 р. Н. Кобринській довелось вийти зі складу жіночого товариства й оголосити про намір видавати альманах власним коштом. І. Франко допоміг їй налагодити зв'язок із Оленою Пчілкою, яка матеріально підтримала видання, обсяг якого зріс майже удвічі (було залучено також письменниць із Наддніпрянської України та Галичини — усього 17 авторів). Олена Пчілка запропонувала новий варіант заголовка. Редагували альманах І. Франко й Н. Кобринська. І. Франко написав численні рецензії та повідомлення у періодиці про вихід у світ альманаха «Перший вінок», захищав його від нападів недоброзичливців, сам розповсюджував книги.

Кобринська Наталія Іванівна (1855—1920) — українська письменниця й ініціатор жіночого руху в Галичині («Товариство руських женщин»), редактор жіночих альманахів. У «Першому вінку» було надруковано її статті («Передне слово», «Про рух жіночий в новіших часах», «Руське жіноцтво в Галичині в нові часи», «Замужня жінка середньої верстви», «Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові, зав'язаного 1834 р.»), оповідання «Пані Шумінська: Образок з життя» (перейменоване пізніше на «Дух часу»), «Пан судія: Образок з життя».

С. 133. ... будуть в нім поміщені прозові і поетичні твори пань: Олени Пчілки ... — «Перший вінок» містив повість Олени Пчілки «Товаришки», поезії «Перший вінок», «Дебора, біблійний образ», некролог К. І. Карасинської-Троїцької.

... Лесі Українки ... — Леся Українка була наймолодшою за віком учасницею, опублікувавши поему «Русалка», вірші «Любка», «На зеленому горбочку», «Поле».

... Ольги Левицької ... — Левицька (Гузар-Левицька) Ольга (?—1933), народжена у Галичині, перекладач драм українською мовою, друкувала свої листи до В. Барвінського у «Правді» 1878 р. «Перший вінок» опублікував її оповідання «На чужині: Правдива пригода».

... Михалини Рошкевич ... — Рошкевич (Рошкевич-Іванець) Михайлина Михайлівна (1859—1957), українська письменниця, громадська діячка, сестра Ольги Рошкевич. «Перший вінок» уміщав її оповідання «Таку вже Бог долю судив», «Теща».

... Юлії Шнайдер ... — В альманасі надруковано вірші Ю. Шнайдер «Я не жалуюсь (два сонети)», «Замного! (три сонети)», «На новий шлях», «Думки», «Не рвись в будущеі».

... Климентії Попович ... — «Перший вінок» опублікував її вірші «Звичайна історія», «Де Бог мій?».

... Олесі Бажанської ... — «Перший вінок» умістив оповідання Олександри Бажанської-Озаркевич «Кіндрат» та її вірш «Колись було».

Болехів — тепер місто Долинського району Івано-Франківської обл.

О. Л.

«Руссько-українська бібліотека» Олесницького. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 1. — 1(13). І. — С. 18—19, без підп. Авторство вказане в річному покажчику змісту «Зорі» за 1886 р.

Подається за першодруком.

С. 133. «Руссько-українська бібліотека» Олесницького — видавнича серія, яка була нібито своєрідним продовженням «Дрібної бібліотеки», але друкувала тільки літературні твори. Видавав Є. Олесницький у Львові 1884—1886 рр. (14 томів). Серія містила переважно передруки відомих творів І. Нечуя-Левицького, В. Барвінського, О. Стороженка, Д. Мордовця, С. Руданського, А. Свидницького. Там-таки вийшла збірка оповідань І. Франка «Галицькі образки» (1885, ч. 12). Серед першодруків «Руссько-української бібліотеки» були «Лихий день» Г. Цеглинського, збірка поезій «Priva vera» Уляни Кравченко та «Юрій Горовенко» О. Кониського. І. Франко у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» згадує видання цієї серії (див.: 41, *444*).

... повість п. Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки й матушки», котра через два роки в частковім великоруськім перекладі печаталась в «Киевской старине» ... — Йдеться про повість І. Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки й матушки: Повість з життя українського духовенства 20-х років віку XIX», першодрук якої був уміщений в «Киевской старине» (1885. — № 1, 8, 9). Друкувалась також у «Зорі» (1888. — № 1—24). У «Руссько-українській бібліотеці» вийшли тільки «Запорожці», «В Карпатах» І. Нечуя-Левицького. «Киевская старина» — щомісячний історико-етнографічний та літературний журнал. Видавався російською мовою (оригінальні художні твори та окремі історичні пам'ятки українською мовою) у Києві протягом 1882—1906 рр.

... збірні видання деяких давніших українських писателів, як М. Олелькoвича, Вас. Кулика, Коховського і др[угих]. — Ці видавничі плани у межах «Українсько-руської бібліотеки» не було реалізовано. Кулик Василь Степанович (1830—1870) — український поет. Друкувався у журналах «Основа» та «Правда». Єдина збірка «Писання Василя Кулика» з'явилась у Львові 1894 р. Коховський Всеволод Порфирійович (1835—1891) — український письменник і педагог. Друкувався у журналах «Основа», «Правда».

О. Л.

П[ан] Остап Левицький ... написав на привітання єпископа Пелеша в Станіславові гарний стих, напечатаний в «Діл»... Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 1. — 1(13). І. — С. 19 [Дрібні вісті з літератури і науки], без підп. Авторство вказане в річному покажчику змісту «Зорі» за 1886 р.

Подається за першодруком.

С. 134. Левицький Остап Михайлович (1839—1903) — український письменник і перекладач. Закінчив філософський факультет Львівського університету (1869), працював у віденському журналі «Страхопуд» (1867), львівській газеті «Русь», учителював.

Пелеш Юліан Григорович (1845—1896) — греко-католицький церковний діяч і богослов; перший єпископ новозаснованої єпархії у Станіславові (тепер Івано-Франківськ) (з 1885), перемиський єпископ (з 1895), співтворець Львівського синоду (1891).

О. Л.

Das Echo vem Prut. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 1. — 1(13). І. — С. 20 [Дрібні вісті з літератури і науки], без підп. Авторство вказане в річному покажчику змісту «Зорі» за 1886 р.

Подається за першодруком.

С. 134. Воробкевич Ізидор (Ісидор, Сидір) Іванович (псевдонім — Млака Данило; 1836—1903), український письменник, композитор, автор оповідань «Турецькі бранці» (1865), поеми «Нечай» (1868), драм «Гнат Приблуда» (1865), «Убога Марта» (1878), збірки віршів «Над Прутом» (упорядник та редактор І. Франко, 1901), а також музики до багатьох поезій Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича та ін.

Липинський Кароль-Юзеф (1790—1861) — польський композитор і скрипаль. У збірнику Вацлава Залеського «Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego» (Львів, 1833) уміщено зроблені Липинським записи мелодій українських народних пісень.

Тимольський Фабіан (1828—1885) — польський композитор, аранжував народні, зокрема польські та українські мелодії.

Кобринський Теофіл Іванович (1848—1882) — греко-католицький священик у с. Белелуя (тепер Снятинського району Івано-Франківської області), композитор, піаніст, співак, фольклорист, чоловік української письменниці Наталі Кобринської (1855—1920), племінник Йосафата Кобринського.

О. Л.

Німецький учений, д[обродій] Флігієр ... написав ... статтю про новішу літературу русинів. Уперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 1. — 1(13). І. — С. 20 [Дрібні вісті з літератури і науки], без підп. Авторство вказане в річному покажчику змісту «Зорі» за 1886 р.

Подається за першодруком.

О. Л.

Руське письменство. Вперше надруковано польською мовою в журн.: Prawda. — 1886. — № 2. — 9. I. — S. 19, під назвою «Piśmiennictwo rusińskie», за підп.: *Мугоп.*

Подається за першодруком у перекладі.

«Prawda» — польський громадсько-політичний і літературний журнал. Видавався у Варшаві впродовж 1881—1915 рр.

С. 135. Бобрович Лука — український галицький вилавець, письменник; римо-католицький священик.

«Русь» — український часопис, виходив у Львові двічі на тиждень у 1885—1887 рр.

«Народна Рада» — політична організація народовців, заснована у Львові 1885 р. під проводом Ю. Романчука з метою продовжити традиції Головної Руської Ради 1848 р. Створена на противагу опанованій москвофілами Руській Раді. Органами Народної Ради були частково «Батьківщина» і «Діло» Стояла на засадах єдності галицьких і наддніпрянських українців як окремого народу, відмінного від польського та російського. Існувала до 1899 р., коли на її основі постала Національно-демократична партія.

«Бібліотека найзнаменитших повістей» — літературний додаток до газети «Діло», виходила у Львові впродовж 1881—1906 рр. за редакцією А. Горбачевського, а потім (з 1884 р.) — І. Белея. Вийшло 74 томи.

С. 136. Толстой Олексій Костянтинович (1817—1875) — російський письменник, журналіст. Разом із братами Жемчужниковими друкував у журналі «Современник» свої сатирично-пародійні твори за підписом *Козьма Прутков.*

Вагнер Микола Петрович (1829—1907) — російський письменник і учений-зоолог. Автор повісті «До світла» (1888), роману «Темний шлях» (т. 1—2, 1890), інших творів. І. Франко переклав його оповідання «Сліпенька» (див.: т. 51, додатковий до Зібр. творів у 50 т.).

Гаршин Всеволод Михайлович (1855—1888) — російський письменник. Автор багатьох оповідань і новел.

Гарт Френсіс-Брет (1836—1902) — американський письменник, автор повісті «Генкфул Блоссом» (1877), роману «Кларенс» (1895), багатьох оповідань.

Крутъ Софрон — псевдонім Феофана (Теофєна) Олександровича Василевського (?—1915), українського публіциста, перекладача, історика.

Уйда (справжнє ім'я — Луїза де ла Раме; 1840—1908) — англійська письменниця.

Кирчів Богдан (Богдар) Олексійович (1856—1920) — український письменник, фольклорист і громадсько-культурний діяч, підтримував особисті й творчі стосунки з І. Франком.

Доде Альфонс (1840—1897) — французький письменник. Автор багатьох романів, зокрема, «Фромонт молодший і Ріслер-старший» (1883), «Набоб» (1885), «Король у вигнанні» (1894), що друкува-

лися у «Бібліотеці найзнаменитших повістей». І. Франко переклав два його оповідання (див.: т. 51, додатковий до Зібр. творів у 50 т.).

Л і с к е Ксаверій (1838—1891) — польський історик, професор Львівського університету. Ініціатор «Історичного товариства» у Львові (створено 1886 р.).

...і н ш и й, б і л ь ш о г о о б с я г у, п а н і О. П ч і л к и ... — Йдеться про повість Олени Пчілки «Світло добрі й любови», перші три розділи якої друкувалися у «Зорі» за 1886 р.

Л у ж н и ц ь к и й Квінтіан (?; ?) — український галицький видавець, ініціатор видання «Библиотека русских писателей» у Львові. Вийшло 11 томів.

М. Л.

Літературні появи українські на Україні. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 4. — 15 (27). II. — С. 67, без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 36; *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка... — Львів, 1918. — Т. 4. — Вип. 1. — С. 71 (№ 1890); *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 186.

Подається за першодруком.

С. 137. ...д е В о л л а н о в о г о з б і р н и к а у г о р с ь к и х п і с е н ь... — Збірка «Угро-русские народные песни» (СПб., 1885) російського мандрівника та етнографа Григорія де Воллана.

...т о в [а р и с т в о м] Г е о г р а ф і ч н и м ... — Йдеться про Південно-західний відділ Імператорського Російського географічного товариства, створений у Києві 1873 р. для вивчення географії, етнографії, економіки й статистики України. Заходами Товариства було видано збірники чумацьких пісень І. Рудченка (1874), історичних пісень В. Антоновича і М. Драгоманова (1874—1875), думи й пісні бандуриста О. Вересая, 2 томи «Записок» (1874—1875), у яких було вміщено праці В. Антоновича, Ю. Русова, П. Чубинського, Ф. Вовка, М. Лисенка, М. Левченка, М. Драгоманова та ін. Згідно з положеннями Емського указу російський уряд у червні 1876 р. ліквідував Товариство.

Ч у б и н с ь к и й Павло Платонович (1839—1884) — український поет, етнограф, фольклорист, юрист. Його вірш «Ще не вмерла Україна» став українським національним гімном. Секретар та заступник голови Південно-західного відділу Імператорського Російського географічного товариства. Автор-упорядник фундаментальної праці «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край» (т. 1—7, 1872—1879), удостоєної золотої медалі Російського географічного товариства і медалі Міжнародного конгресу в Парижі. Саме цю працю має на увазі І. Франко.

Щ о г о л і в Яків Іванович (1823—1898) — український поет, автор збірок «Ворскло» (1883) та «Слобожанщина» (1898). Друкувався у журналах «Молодик», «Зоря», «Рада», альманасі «Хата» та ін.

«Складка» — український альманах; вийшло чотири випуски (1887, 1892, 1896 — у Харкові, 1897 — у Петербурзі). Перші два випуски редагував В. Александров, решту — К. Білиловський.

...в Одесі подано до цензури перший том (12 пісень) перекладу Гомерової «Одіссеї», довершеного п[ан]ом Ніщинським. — Переклад «Одіссеї» П. Ніщинського вперше вийшов 1889 р. у Львові. Згадане у Франковій замітці видання «Одіссеї» не вийшло в Одесі через цензурну заборону (30 вересня 1887 р.). Ніщинський Петро Іванович (1832—1896) — український письменник, перекладач, класичний філолог, композитор. Переклав українською мовою «Антігону» Софокла, «Одіссею» та 6 пісень «Іліади» Гомера.

Н. Т.

Руська література. Вперше надруковано польською мовою в журн.: Prawda. — 1886. — № 9. — 27 (15). II. — S. 103, під назвою «Literatura rusińska», за підп.: *Myron.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 138. ...апостолом германізму в Пруссії... — Йдеться про Отто фон Бісмарка (1815—1898), німецького державного діяча, дипломата, у 1871—1890 рр. — рейхсканцлера Німецької імперії. Проводив політику онімечення Східної Пруссії й Познанщини. З цією метою вніс до парламенту пропозицію про усунення з цих земель польської шляхти методом викупу її маєтків і заселення їх німцями. Парламент прийняв цю пропозицію, що викликало бурхливу реакцію серед польського суспільства Познанщини.

С. 140. Петров Микола Іванович (1840—1921) — український літературознавець, етнограф, член-кореспондент Петроградської АН, член УАН. Автор праць «Очерки из истории украинской литературы XVII—XVIII веков» (1880), «Очерки из истории украинской литературы XIX века» (т. 1—4, 1898—1899) та ін.

Чех Сватоплук (1846—1908) — чеський письменник. Автор поетичних збірок «Ранкові пісні» (1887), «Нові пісні» (1888), сатиричної повісті «Подорож пана Броучека в XV століття» (1888) та ін.

Іловайський Дмитро Іванович (1832—1920) — російський історик і публіцист. Автор збірки статей «Розвідки про початок Русі» (1876), «Історія Русі» (т. 1—5, 1876—1905).

Дашкевич Микола Павлович (1852—1908) — український літературознавець та історик, професор Київського університету, член Петербурзької АН. Автор праць «Отзыв о сочинении г. Петрова "Очерки истории украинской литературы XIX ст."» (1888), «Княжение Даниила Галицкого» (1883) та ін.

С. 141. «Батьківщина» — популярна політично-економічна газета для селянства; виходила у Львові впродовж 1879—1896 рр. У формі літературного додатку друкувала твори Ю. Федьковича, К. Устияновича, інших письменників.

Слід також згадати про музичне видання — «Музикальну бібліотеку», музичне видавництво у Львові (1885—1887), засноване з ініціативи хору О. Нижанківського. Видало кількадесят випусків творів А. Вахнянина, М. Лисенка, С. Нижанківського, П. Ніщинського, М. Вербицького, С. Воробкевича і В. Матюка та ін.

Нижанківський Остап Йосипович (1862—1919) — український композитор, диригент, громадський діяч. Організатор і диригент товариства «Боян» у Бережанах (1892), диригент «Бояна» у Львові (1895—1896) та Стрию (1900—1914). Засновник музичного видавництва «Музикальна бібліотека». Автор хорових пісень «Гуляли» та «З окрушків» (на слова Ю. Федьковича), численних сольних пісень, сольних та хорових обробок народних пісень.

«Zbiór wiadomości do antropologii krajowej» — серійне видання Антропологічної комісії Краківської АН. Вийшло у 1877—1895 рр. Засновником і редактором був І. Коперницький.

Рошкевич Ольга Михайлівна (1855—1935) — українська галицька фольклористка й перекладачка; наречена І. Франка. Уклала збірку весільних пісень і обрядів під назвою «Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie» (1886). Перекладала з німецької, французької, російської літератур.

М. Л.

Буковинский альманах, виданий в пам'ять десятилітнього существования (1875—1885) общества руських академіків «Союз» в Чернівцях. Чернівці, 1885. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 2. — 1(13). III. — С. 83—84 [Дрібні вісті з літератури і науки], за підп.: *І. Ф.*

Подається за першодруком.

С. 141. «Союз» — перше студентське товариство у Чернівцях (1875—1903, 1905—1922), яке гуртувало студентів Буковини поміркованих суспільно-політичних поглядів. «Союз» вів культурно-освітню та видавничу діяльність («Буковинский альманах», 1885; альманахи «Союзу» за 1875—1903 і 1903—1910 рр.). Головами «Союзу» були Д. Вінцковський (1875—1879), С. Смаль-Стоцький (1879—1883), О. Колесса (1891—1894) та ін.

С. 142. «Народовіщаній» з XVIII-го в. — Йдеться про збірку оповідань та легенд на релігійно-моралізаторські теми «Народовѣщание, или Слово к народу католическому чрез монахов ч[ина] св[ятого] Василия Великого проповѣданное», видану у Почаєві 1756 р. Зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 4461).

Устиянович Корнило Миколайович (1839—1903) — український письменник, публіцист, видавець, художник. Автор багатьох поезій, історичних поем «Іскоростень», «Вадим» «Святослав Хоробрий», драм «Ярополк», «Олег Святославович».

Попович Ем. — Очевидно, йдеться про Омеляна Олексановича Поповича (1856—1930), українського письменника, публіциста і громадсько-політичного та педагогічного діяча, голову «Руської бе-

сіди» (з 1878), співредактора та редактора чернівецької газети «Буковина» (1885—1892), «Бібліотеки для молодежі, селян і міщан» (1885—1894), календарів «Руської бесіди», автора низки шкільних підручників, українсько-німецького словника, поетичних збірок «Буковина» (1875), «Думка (1884), перекладів, спогадів.

Блонський Тит Кирилович (1830—1897) — український письменник, священик, за поглядами москвофіл, писав язичієм. Автор трагедії «Анастасія» (1886), повісті «Розвалина» (1895), поеми «Аккерманская пленница» (1863), ряду віршів.

Пасічинський Ізидор (Сидір; 1853—1930) — старший товариш І. Франка по Дрогобицькій гімназії. Автор кількох художніх творів, які публікував у москвофільських та народовських виданнях.

Федькович Осип-Юрій Адальбертович (1834—1888) — український письменник і громадський діяч.

Фрайліграт (Фрейліграт) Фердинанд (1810—1876) — німецький поет, перекладач, громадський діяч, автор збірок «Поезії» (1839), «Символ віри» (1844), «Це буде!» (1846) та ін. Крім О. Кониського, твори Фрейліграта українською мовою перекладали П. Грабовський, І. Франко.

Белей Іван Михайлович (1856—1921) — український журналіст, перекладач, критик і письменник Галичини. Редактор журналу «Друг» (1876—1877). Разом з І. Франком та М. Павликом видавав «Дрібну бібліотеку» (1878—1879), редагував журнал «Світ» (1881—1882), співпрацював у «Ділі». Впродовж 1884—1902 рр. редагував газету «Діло» й літературний додаток «Бібліотека найзнаменитіших повістей».

О. Л.

Мозес Мендельзон — реформатор жидівський. Уперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 7. — 1(13). IV. — С. 114—115, за підп.: *Іван Франко*, у рубриці «Жиди в житю і літературі».

Подається за першодруком.

С. 143. Мендельзон Мозес (Мойсей; 1729—1786) — єврейський учений, письменник, мислитель, публіцист, перекладач, що жив і працював у Німеччині. Піонер європейського Просвітництва серед німецьких євреїв. Товариш Г.-Е. Лессінга, у співавторстві з яким видав працю «Піп-метафізик» (1755). Послідовник Г. Лейбніца і Х. Вольфа, полемізував з Вольтером. Виступав за віротерпимість і свободу совісті, обстоював потребу відмежування церкви від держави. Релігійна філософія Мендельзона зосереджена на питаннях буття Божого та безсмертя душі. Автор праць «Філософські розмови» (1755), «Федон, або Про безсмертя душі» (1767), «Єрусалим, або Про релігійну владу і єврейство» (1783) та ін.

...могучим впливом англійських раціоналістів, званих тоді деїстами». — Йдеться, очевидно, про англійських філософів XVIII ст., котрі сповідували так званий деїстичний ма-

теріалізм, Джона Толанда (1670—1722), Ентоні Коллінза (1676— 1729), Девіда Гартлі (1705—1757), Джозефа Прістлі (1733— 1804) та ін.

С. 144. Вольфенбіттельська (Вольфенбюттельська) бібліотека — бібліотека в місті Вольфенбюттелі (до 1754 р. — резиденція герцогів брауншвейзьких, Німеччина). Побудована за зразком римського Пантеону. Першим бібліотекарем був Г.-Е. Лессінг.

Лессінг видав в р. 1776 і [17]77 кілька частин Реймарусової рукопису п[ід] з[аголовком] «Fragmente eines Ungenannten»... — Йдеться про замітки Г.-С. Реймаруса, які Г.-Е. Лессінг опублікував по його смерті у 1774, 1776, 1777 рр. під назвою «Фрагменти вольфенбюттельського Аноніма» (в історії німецької літератури знані як «Вольфенбюттельські фрагменти»). Згодом ці замітки було об'єднано під загальною назвою «Лист на захист розважливих шанувальників Бога» («Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes»).

«Натан Мудрий» — драматична поема Г.-Е. Лессінга (1779). Уривок з неї під назвою «Притча про три перстені» переклав І. Франко (ЛНВ. — 1906. — Т. 33. — Кн. 3; див. також: 13, *94—103*).

...книжечка п[ід] з[аголовком] «Розбір доказів правдивости християнства», переклад з французького аббе Бонне, зладжений прославившимся пізніше своєю «Фізіогномікою» Лафатером. — Йдеться про останню частину праці Шарля Бонне «Ідеї про майбутній стан живих істот...» (т. 1—2, 1769), яку Й.-К. Лафатер переклав німецькою мовою і видав під назвою «Філософський розбір доказів християнства» (1771). Аббе Бонне — Бонне Шарль (1720— 1793), швейцарський філософ і природознавець. Автор вчення про ієрархічну «драбину істот», студій із партогенезу, регенерації, фізіології рослин. У своїх працях прагнув обґрунтувати згоду між розумом та божественним одкровенням. Лафатер Йоганн-Каспар (1741— 1801) — швейцарський письменник, філософ, теолог і проповідник, який писав німецькою мовою твори переважно релігійного змісту. Був спершу дияконом, потім пастором у Цюріху. Автор збірок поезій «Швейцарські пісні» (1767), «Двісті християнських пісень» (1780), «Поезія» (1781), роману «Понтій Пілат, або Маленька Біблія» (1782—1785), драми «Авраам та Ісаак» (1776) та ін. Головна філософська праця — «Фізіогномічні фрагменти для заохочення людських знань і любові» (1775—1778) — це спроба встановити зв'язок між духовним обличчям і характером людини, з одного боку, та будовою її черепа й рисами лиця — з іншого.

Сократ (470/469—399 до н. е.) — давньогрецький філософ, родоначальник діалектики як методу пізнання. Своє учення викладав усно в діалогах з учнями, серед яких Платон, Ксенофонт та ін.

С. 145. Рабин (від давньоєвр. Rabbi — мій учитель) — в юдаїзмі духовний наставник віруючих, служитель культу, священик.

С. 146. Кант Іммануїл (1724—1784) — німецький філософ, родоначальник німецької класичної філософії, професор Кенігсберзького університету.

С. 147. Талмудизм (від Талмуду — назви збірника релігійно-етичних, правових, побутових законоположень юдаїзму, складеного у IV ст. до н. е. — V ст. н. е.) — традиція юдейського казуїстичного тлумачення Біблії; у широкому сенсі — синонім схоластики.

Н. Т.

Концерт, устроєний в XXV-ті роковини смерти Тараса Шевченка. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 6. — 15(27). III. — С. 104 [Дрібні вісті з літератури і науки], без підп. Авторство вказане в річному покажчику змісту «Зорі» за 1886 р.

Подається за першодруком.

С. 148. «Зоря». — Імовірно, йдеться про кооперативну спілку «Зоря» у Львові, директор — Василь Нагірний (1847—1921). Під цією назвою у Львові виходив літературно-громадський журнал (1880—1897).

Народний дім — українська культурно-освітня установа у Львові, створена 1849 р. заходами Головної Руської Ради з метою сприяти національно-культурному розвиткові українців Галичини. Мала великий маєток (зокрема церкву і комплекс будинків), музей, бібліотеку, видавництво; у рамках Народного дому діяла Галицько-Руська матиця. З 1872 р. опинився в руках москвофілів.

О. Л.

Авгсбурзька «Allgemeine Zeitung» про арешт Шевченка і тов[аришів] в р. 1847. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 6. — 15 (27). III. — С. 102 [Дрібні вісті з літератури і науки], без підп. Авторство вказане в річному покажчику змісту «Зорі» за 1886 р. Автограф виписок І. Франка зі статті в газеті «Allgemeine Zeitung» за 1847 р.: ІЛШ, ф. 3, № 2185.

Подається за першодруком.

Журнал «Русская старина» (1885. — Кн. 10. — С. 123—125) опублікував російський переклад цієї замітки з німецької газети у дописі «Арест гг. Кулиша и Костомарова, по рассказу немецких газет, в 1847 г.» (статтю підписано: *Б. К. Ст-т*) з відповідними коментарями. Порівняння обох публікацій і виявлені у них деякі деталі засвідчують, що Франко перекладав статтю з німецького оригіналу (Франко вказує назву статті в оригіналі й те, як її підписано, тоді як у російській публікації подано переклад і не згадано про підпис. Франко вживає топонім Богемія, у російській публікації — Чехія. У Франка не вказано, у чому саме неправдивість інформації німецької замітки, а в російській статті зазначено, що насправді Куліш був арештований по дорозі до Праги, у Варшаві і т. д.). Текст російського перекладу в «Русской старине» див.: *Кирило-Мефодіївське* товариство: У 3 т. — К., 1990. — Т. 1. — С. 87—88.

С. 148. «Allgemeine Zeitung» — німецька щоденна помірковано-ліберальна громадсько-політична газета. Виходила протягом

1798—1914 рр. спочатку у Штутгарті, потім — в Ульмі (з 1803), Аугсбурзі (з 1810), Мюнхені (з 1882), Берліні (1912—1914 — як щомісячна газета). Мала науковий додаток. Замітку про арешти кирило-мефодіївців умістила 4 липня 1847 р. (№ 185) у рубриці «Росія» під назвою «Покарання панславістичних агітацій» із зазначенням, звідки й коли надійшла інформація: «Західнопруський кордон, кінець травня».

Панславізм — суспільно-політична течія, ідеологічним обґрунтуванням якої була ідея про особливу роль слов'янських народів в історії і необхідність їхнього державного об'єднання. Ця теорія виникла у кінці XVIII ст. в умовах боротьби проти австрійського й турецького панування і була поширена до початку XX ст.

...де ті діла в Чехії снувалися. Там зловлено звісного Куліша... — Насправді П. Куліша було арештовано у Варшаві на початку квітня (не пізніше 3/15) 1847 р. за підозрою щодо участі у Кирило-Мефодіївському братстві.

...котрий для доповнення своїх слов'янських студій прибув до земель, заселених племенами слов'янськими. — Куліш був відряджений Петербурзькою академією наук до країн Центральної Європи для вивчення слов'янських мов, історії, культури і мистецтва.

Інших підозрілих, між ними також учителів Київського університету, поарештовано там в малоруських провінціях і як арештантів відвезено до Петербурга, де й досі сидять заперті в Петро-Павлівській кріпости... — Йдеться про час до кінця травня 1847 р., яким датовано замітку в газеті. Крім Куліша, були арештовані призначений на посаду вчителя малювання Київського університету Т. Шевченко (затриманий 5. IV. 1847 р. на дніпровській переправі, коли він повертався до Києва; 17. IV. 1847 р. його ув'язнили в казематі Третього відділення, 8. VI. 1847 заслали рядовим до Окремого оренбурзького корпусу в Орську фортецю), ад'юнкт-професор історії Київського університету М. Костомаров (арештований у Києві, відбув річне ув'язнення у Петропавлівській фортеці, а потім засланий до Саратова). У Києві арештували О. Навроцького, Г. Андрузького, І. Посяду, О. Марковича, у Петербурзі — М. Гулака, у Варшаві — В. Білозерського. З Німеччини в Петербург доставлено М. Савича, затриманого німецькою владою. Петро-Павлівська кріпость — Петропавлівська фортеця у Петербурзі, на острові Заячому в дельті Неви, закладена 1703 р., від початку XVIII ст. слугувала в'язницею.

О. Л.

До життєпису і характеристики Северина Шеховича. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 6. — 15 (27). III. — С. 104 [Дрібні вісті з літератури і науки], за підп.: *І. Ф.*

Подається за першодруком.

С. 149. Шехович Северин Гаврилович (1829—1872) — український журналіст і письменник, у 1840-х рр. член москвофільського літературно-громадського гуртка, так званої погодинської колонії. Видавець і редактор перших жіночих журналів «Лада» (1853). «Русалка» (1865—1870); редактор і співробітник численних газет. Автор віршів, повістей «Павлина Петровна» (1855), «Попадянка і попадьограф'янка» (1862; про події 1848 р.). Твори друкував язичієм і народною мовою. «Лада» — повна назва: «Лада — письмо поучительное русским девицам и молодицам в забаву и поучение» — український журнал-тижневик народовського спрямування, виходив у Львові 1853 р.

«Сімейна бібліотека» — місячник, з 1856 р. двотижневик, російськомовний орган москвофілів, виходив у Львові 1855—1856 рр. з ініціативи й під ідейним керівництвом Я. Головацького, видавець і редактор — С. Шехович. «Сімейна бібліотека» переважно містила передруки з російських журналів, а повісті Г. Квітки-Основ'яненка у перекладі язичієм подала як російські оригінали.

Федорович Іван Андрійович (1811—1870) — поміщик, власник с. Вікно на Тернопільщині, публіцист, український посол до Австрійського парламенту та Галицького крайового сейму. Його син Володислав запросив І. Франка в родинний маєток для написання біографії батька. І. Франкові було надано право використання особистого архіву І. Федоровича (його записи з філософії та соціології, близько 10 тисяч листів за 1835—1870 рр., спогади дружини тощо). Вікно — село, тепер Городенківського району Тернопільської обл.

О. Л.

[Бібліографія творів С. Руданського]. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 6. — 15 (27). III. — С. 95—96, за підп.: *І. Ф.*, без назви, як додаток до статті Одесита (Михайла Комарова) «Степан Васильєвич Руданський: Деякі знадоби до його біографії» (С. 94—95). У наступному числі «Зорі» І. Франко подав доповнення під назвою «До бібліографії творів Ст. Руданського» (див. далі цей том). Передруковано у кн.: *Кримський А., Левченко М.* Знадоби до життєпису Ст. Руданського. — К., 1926. — С. 102—104.

Подається за першодруком.

С. 151. Руданський Степан Васильович (1833/1834—1873) — український поет, лікар за фахом. І. Франко високо оцінив співомовки письменника.

С. 152. ...редакція має в рукописі (копії) «Війну жаб з мишами», котра незабаром буде в «Зорі» напечатана. — Цей переклад давньогрецької поеми «Батрахоміомахія», пародії на гомерівський героїчний епос, яку С. Руданський помилково приписав Гомерові, уперше було надруковано під назвою «Омирова війна жаб з мишами» у вид.: *Руданський С.* Твори / Впорядкував Василь Лукич. — Львів, 1897. — Т. IV. З невідомих причин переклад у «Зорі» не з'явився.

«Нове зеркало» — сатирично-політичний двотижневик, спрямований проти москвофільства, що виходив у Львові у 1884—1885 рр. і був продовженням часопису «Зеркало» (1882—1883). Редактор — К. Устиянович, співробітники — І. Грабович, В. Коцовський, В. Масляк, І. Франко та ін. Згодом (у 1889—1893 та 1906—1908 рр.) у Львові виходила гумористична газета «Зеркало».

П[ан] Волинець в своїй передмові до видання «Співомовок»... — Йдеться про збірку «Співомовки Степана Руданського: Видав Н-й Г-ъ Волинський» (1880), яка вийшла заходами і коштом Олени Пчілки і містила 28 поезій. П[ан] Волинець — насправді ще один псевдонім Ольги Косач (Олени Пчілки) був такий: *Н-й Г-ъ Волинський* (Невеличкий гурток волинський).

...в празькому виданні «Кобзаря»... — Йдеться про празьке двотомне видання «Кобзаря» Т. Шевченка 1876 р., опубліковане коштом київської «Старої громади». Упорядники — Ф. Вовк та О. Русов. У цьому виданні були окремі твори, що не належали Шевченкові.

С. 153. ...вельми здатний переклад цілого «Слова о полку Ігореві» з приложеним до нього дуже докладним «прислів'ям»... — Йдеться, очевидно, про переспів С. Руданським «Слова о полку Ігоревім», відомий під заголовком «Ігор Сіверський», зі вступною розвідкою про «Слово...» та примітками перекладача (зберігся у кількох варіантах, уперше опублікований у журн.: Зоря. — 1896. — № 15—18).

...де оперлась «Іліяда», чи ціла вона перекладена, чи ні? — Йдеться про «Омирову Ільйонянку» С. Руданського — перший повний український переклад давньогрецької героїчної поеми Гомера «Іліада». Цей переклад друкувався у львівському часописі «Правда» у 1872—1877 рр. Повний текст перекладу надруковано у Львові 1903 р. за редакцією та з передмовою І. Франка (*Руданський С.* Омирова Ільйонянка // Руданський С. Твори. — Львів, 1903. — Т. VI—VII).

Н. Т.

Грдлічка і Юріштан. Уперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 6. — 15 (27). III. — С. 103—104, за підп.: *Ред. «Зорі»*. Авторство засвідчив сам І. Франко, публікуючи «Пісню про Юріштана» в «Етнографічному збірнику»: «Про вбійство писарського слуги Юрішком, згадане в оповіданні Мандрика, зложена була пісня, котру записала в с. Криворівні Косівського пов[іту] панна Целіна Бурачинська від старої жінки Христини Пелінючки в Криворівні і котра була надрукована мною в "Зорі" 1886 р.» (*Етнографічний* збірник. — Львів, 1898. — Т. 5. — С. 36—37).

Подається за першодруком.

С. 153. Грдлічка — один з ватажків пушкарів, військових загонів, які на початку XIX ст. вели боротьбу проти гуцулів-опришків.

Прославився жорстокістю та самоуправством. І. Франко змалював цей тип у незакінченому оповіданні «Гуцульський король» під іменем Герлічка (див.: 22, *491—500*).

Юріштан — війт, наближений до Грдлічки.

Вітошинський Лев (1842—1892) — галицький священик, автор спогадів про опришківського отамана А. Ревізорчука, опублікованих у «Зорі» (1885. — № 21—22).

Ревізорчук Антошко — ватажок опришків, якого, за словами І. Франка, «польський письменник Корженьовський зробив героєм найліпшої своєї драми "Каграссу Górale", популярної також на руській сцені у перекладі М. Устияновича п[ід] з[аголовком] "Верховинці"» («Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», 1910; див.: 41, *435—436*).

Устєріки — село на Гуцульщині на берегах Чорного та Білого Черемошів, нині Верховинського району Івано-Франківської області.

...дістали ми від п[ан]ни Б[урачинської] з Криворівні... — Певно, І. Франко має на увазі дочку Зиновії Бурачинської (сестри В. Навроцького) К. Бурачинську, що записувала для нього гуцульські пісні (див. ІЛШ, ф. 3, № 1608, с. 343—346). Криворівня — село на Гуцульщині (нині Верховинського району Івано-Франківської області), місце праці й відпочинку багатьох українських письменників (І. Франка, який з 1901 р. відпочивав тут майже щоліта, М. Коцюбинського, Лесі Українки, В. Гнатюка, О. Кобилянської, Г. Хоткевича та ін.).

Н. Т.

До бібліографії творів Ст[епана] Руданського. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 7. — 1(13). IV. — С. 120 [Дрібні вісті з літератури і науки], за підп.: *І. Ф.* Передруковано у кн.: *Кримський А., Левченко М.* Знадоби до життєпису Ст. Руданського. — С. 104—105.

Подається за першодруком.

С. 153. Мандичевський Іван Корнилович (1856—1925) — український громадський діяч, літератор, член «Академического кружка», співробітник журналу «Друг», адвокат у Станіславові.

...рукопись «Іліяди» від проф. Романчука... — Йдеться про переклад С. Руданським епічної поеми Гомера «Іліада».

С. 154. ...в календарі «Львовянин», виданим накладом М. Косака... — Йдеться про вид.: *Львовянин*, приручний и господарский месяцослов, укладений Яковом Величком і виданий накладом М. Коссака. — Т. 1—2 (на 1862 і 1863 рр.). — Львів, 1861—1862. Косак М. — Коссак Михайло, український громадсько-культурний діяч у Галичині, управитель друкарні Ставропігійського інституту у Львові (з 1861).

Попель Михайло (?—?) — польський діяч у Галичині, українець за походженням, посол до австрійського парламенту (1848), потім до Галицького крайового сейму, автор пропольської агітаційної

поеми «Русин на празнику», написаної українською мовою (40-ві роки, опублікував І. Франко у «Житті і слові», 1895).

Новицький (Новіцький) Максиміліан (1824—1890) — польський зоолог українського походження, дослідник фауни Галичини, автор атласу риб Галичини (1887).

Стороженко Олекса Петрович (1805—1874) — український письменник, етнограф, художник. Твори писав спочатку російською, а згодом українською мовами. Автор «Українських оповідань» (т. 1—2, 1863).

Кузьменко Микола Лаврінович (1862—1942) — український поет, автор ліричних поезій, байок, поетичних гуморесок тощо.

Глібов Леонід Іванович (1827—1893) — український письменник і громадський діяч, автор понад 100 байок, друкував свої твори у Львові.

О. Л.

Поема про стан Галичини (1772—1809). Вперше надруковано в додатку до газ. «Kraj»: Dział literacki «Kraju». — 1886. — № 23. — 8 (20). VI. — S. III—VI, під назвою «Poemat o stanie Galicji (1772—1809)», за підп.: *Iwan Franko.*

Подається за першодруком у перекладі.

«Kraj» — польський суспільно-політичний тижневик, виходив у Петербурзі впродовж 1882—1909 рр. Редакторами були Е. Пільц, Б. Кутиловський. Мав також літературно-наукові додатки: «Przegląd Literacki», «Życie i Sztuka», «Czytelnia». Співробітниками журналу були В. Спасович, Е. Ожешко, Б. Прус, І. Франко.

С. 154. ...в бібліотеці Оссолінських... — Бібліотека при культурно-науковій та видавничій установі Оссолінеум (Заклад Оссолінських), яку заснував у Львові 1817 р. письменник і бібліофіл магнат Юзеф-Максиміліан Оссолінський (1748—1826).

Понятовський Юзеф (1763—1813) — польський генерал, міністр війни й головнокомандувач польської армії; князь.

С. 155. Вельгорський Міхал (?—1790) — граф, польський суспільно-політичний діяч, публіцист. Прихильник старошляхетського республіканського правління.

С. 163. Марія-Тереза (1717—1780) — ерцгерцогиня австрійська, королева Угорщини і Чехії, імператриця Священної Римської імперії (1765—1780); з династії Габсбургів, проводила курс на централізацію підлеглих земель. Під впливом селянської боротьби в Чехії видала указ, що обмежував панщину до трьох днів на тиждень. За її правління до складу Австрійської імперії внаслідок першого поділу Речі Посполитої було приєднано Галичину.

Йосиф II (1741—1790) — німецький цісар (з 1765 р.), імператор Священної Римської імперії (1780—1790). У приєднаній Галичині (1772), як і в усій державі, здійснив низку реформ: скасував кріпацтво

(1773), підпорядкував церкву державі, запровадив свободу релігій, греко-католицьке духовенство зрівняв у правах із латинським тощо.

Урбаріальний (від urbarja) — занесений до урбарії, тобто списку повинностей, що визначав пан для панщизняних селян.

Леопольд. — Йдеться про Леопольда II (Петер-Йосиф-Йоган-Антон-Йоахим Піус Готтард; 1747—1792), цісаря Австро-Угорщини (1790—1792), сина Марії-Терези. У політиці спирався на консервативні верстви вищого дворянства.

С. 167. Пребендар (від польського prebendarz, prebendariusz) — священик, наділений пребендою, тобто частиною майна кафедрального або колегіатського костелу, що надавалася для вжитку духовним особам як винагорода за виконання їхньої служби при костелі.

Олтарист (від польського altarzysta, altarysta, ołtarzysta) — 1) ксьондз, помічник плебана (пароха), сослужитель; 2) вікарій; священик, що оплачується з олтарії, тобто фонду чи заповіту на утримання вівтаря; 3) прислужник, міністрант.

Мансіонар (від польського mansjonarz) — ксьондз, що залишився на мансії, тобто безкоштовному монастирському утриманні з харчуванням і мешканням; вільний від інших обов'язків, окрім відправляння Служби Божої та відмовляння Отченашів.

Монстрація — чаша для причастя.

С. 168. Престація — правничий термін, що означає обов'язкове відпрацювання певної роботи на громадський ужиток, виконання призначених владою повинностей.

Ультрамонтани — прихильники влади Папи Римського не лише в церковній, а й у політичній сфері.

С. 170. Ліковський Едвард (1836—1915) — польський історик церкви; архієпископ. Автор праці «Dzieje kościoła uniackiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX w. uważane głównie ze względu przyczyny jego upadku» (1880).

Калінка Валер'ян (1826—1886) — польський історик, публіцист; священик. Співзасновник краківської історичної школи. Автор праці «Ostatnie leta panowania Stanisława Augusta» (1868) та інших досліджень.

М. Л.

До біографії Каспера Ценглевича. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 8. — 15(27). IV. — С. 135—136, за підп.: *І. Ф.*

Подається за першодруком.

С. 170. В «Зорі» 1884 року в статті про польське повстання 1846 р. згадав я також про агітаторську діяльність Каспера Ценглевича... — Йдеться про статтю І. Франка «Польське повстання в Галичині року 1846», опубліковану в «Зорі» (1884. — № 1—19). У ній письменник так характеризував революційну діяльність К. Ценглевича:

«І так в Самборі засновують: емігрант Собецький і бувший артилерист в повстанні 1831 р. (а під той час практикант при самбірськім карнім суді) Каспер Ценглевич, в р. 1836 зв'язок революційний серед молодіжі гімназіяльної. Ціль його — відбудування Польщі в формі демократичної республіки. Ценглевич наставав на пропаганду між селянським народом, а найліпшим средством до того уважав, щоб члени зв'язку ішли в народ яко ремісники, наймити і робітники. Зв'язок той простояв трохи довше як рік. Року 1838 на якийсь донос арештовано кільканадцять студентів, Собецького і Ценглевича. Але обом послідним удалось по кількох тижнях утечи з львівського арешту поліційного, і вони пішли в Жовківський та Золочівський округи "в народ" для пропаганди. Ценглевич написав по-руськи знамениту в своїм роді "Інструкцію для учителів руського народа", а також укладав гарною руською мовою многі пісні, котрі пускав між народ. Сам він яко челядник нанявся на роботу до коваля в Древлянах, де і зістав д[ня] 30 грудня 1838 р. арештований. Його засуджено на 20 літ в'язниці, — аж амністія 1848 року увільнила його з кайдан і мурів Шпильберга. В 1848 році виступав він завзято проти русинів на соборі празькім, а також в окремій обширній брошурі п[ід] н[азвою] "Rzecz Czerwono-Ruska". Опісля затих і жиє й досі близь Кросна, де пок[ійний] дідич Лукашевич давав йому удержання. Як зачуваю, занимається він працею над "perpetuum mobile", чи чимсь подібним» (Зоря. — 1884. — № 4. — 15 (27). II. — С. 27; див. також: 46, кн. 1, *362—363*).

Там же напечатана була прислана о. Жарським одна незвісна досі пісня Ценглевича. — Йдеться про пісню К. Ценглевича, яку опублікував І. Франко в журн.: Зоря. — 1884. — № 5. — 1 (13). III. — С. 37.

С. 171. «Dziennik mód paryskich» — періодичне видання, що виходило у Львові в 1840—1848 рр., згодом під назвами «Dziennik Polski» та «Tygodnik Polski».

Вірш сей написаний тоді, коли Ценглевич, уйшовши з поліційної в'язниці у Львові... — Йдеться про втечу Ценглевича з-під арешту і про переховування його по селах аж до 1841 р.

Некваша — село, тепер Бродівського району на Львівщині.

...поки його [Ценглевича] не зловлено і не осаджено в в'язниці. — Йдеться про арешт Ценглевича у 1844 р. і засудження його до 20 років каторги, звідки він повернувся 1848 р.

С. 172. Вишневський Теофіл (1806—1847) — польський революціонер, учасник польського краківського повстання 1846 р., страчений за наказом австрійського уряду у Львові в липні 1847 р.

Н. Т.

Із старих записок. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 8. — 15 (27). IV. — С. 136, за підп.: *І. Ф.*

Подається за першодруком.

Н. Т.

Галицько-руський орнамент на віденській виставі. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 12. — 15 (27). VI. — С. 214 [Дрібні вісті з літератури і науки], за підп.: *Ів. Франко.*

Подається за першодруком.

С. 174. Озаркевичівна Єронима — Озаркевич Єронима Іванівна (у заміжжі — Величко; 1865—1937?), донька громадського діяча Івана Озаркевича, сестра Н. Кобринської, учасниця жіночого руху в Галичині, збирачка народних мистецьких виробів.

...в паризькім Луврі... — Лувр — один із найбільших музеїв світу, пам'ятка французької архітектури в Парижі, колишня резиденція французьких королів.

С. 175. Фальке Якоб (1825—1897) — німецький історик культури та мистецтва.

«Wiener Zeitung» — найдавніша щоденна газета, виходила у Відні німецькою мовою з 1703 р. (спочатку до 1780 р. під назвою «Wiener Diarium»).

Моравія — історично чеська територія, входила до складу Австрії.

«Zlatá Praha» — ілюстрований журнал, виходив у Празі в 1884—1930 рр.

Єлинк (Єлінек) Едвард (1855—1897) — чеський письменник і публіцист, видавець журналу «Slovanský sbornik», що виходив у Празі 1881—1887 рр., дослідник міжслов'янських літературних взаємин.

О. Л.

До біографії Осипа Бодянського. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 12. — 15 (27). VI. — С. 215 [Дрібні вісті з літератури і науки], за підп.: *Ів. Франко.*

Подається за першодруком.

С. 175. Бодянський Осип Максимович (1808—1877) — український і російський філолог-славіст, історик, фольклорист, письменник і перекладач; професор Московського університету (1842—1868, з перервою), секретар Московського товариства історії й старожитностей російських (з 1845—1848, 1858—1877), редактор його органу «Чтения Московского общества истории и древностей российских». Автор збірки «Наські українські казки» (1835) та ін.

Бельовський Август (1806—1876) — польський поет, перекладач, історик, археограф, член-кореспондент Петербурзької АН, учасник польського повстання 1830—1831 рр., директор культурно-освітнього закладу Оссолінеум у Львові (з 1869). Автор (разом з Л. Семенським) поетичної збірки «Думки» (1838), поеми «Пісня про Генріха Побожного» (1839), нарису «Покуття» (1857), переклав віршем і прозою «Слово о полку Ігоревім» — «Похід Ігоря на половців» (1833).

С. 176. ...«Житие Методия» по списку, означенному в моем сочинении «О времени происхождения

славянских письмен»... — Йдеться про житіє старшого брата і сподвижника Кирила — Мефодія (бл. 815—885), писане в Паннонії, а завершене, мабуть, у Болгарії, після смерті Мефодія в 885 р.; найдавніший список датується XII ст. «О времени происхождения славянских письмен» — цю працю було опубліковано 1855 р.

«Житие Кирилла» — поширене житіє Кирила-Костянтина Філософа (826 або 827—869), найдавніші списки якого датуються XV ст.; вважається, що створене житіє було в Моравії кимось із найближчих його учнів між 869 і 882 рр. Кирило (Костянтин) родом із Солуні (тепер м. Салоніки в Греції), обстоював православ'я в Моравії та Паннонії, створив слов'янське письмо, перекладав грецькі церковні книги старослов'янською мовою.

«Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете» — журнал, що видавався при Московському університеті у 1846—1848, 1858—1877 рр. за редакцією О. Бодянського.

...2-го издания «Словаря польского» Линде, выпускаемого во Львове... — Йдеться про словник польської мови «Słownik języka polskiego» (т. 1—6, 1807—1814) польського лексикографа Самуїла-Богуміла Лінде (1771—1847).

С. 177. Раєвський Михайло Федорович (?—1884) — церковний діяч, письменник, перекладач, священик російської церкви у Стокгольмі, потім при посольській церкві у Відні (42 роки). Переклав з грецької на німецьку мову «Великий канон» (1849), автор статті «О национальном и религиозном движении русского народа в Галичине» (1862), сприяв слов'янському з'їзду в Росії (1867).

«Monumenta Poloniae historica» — «Пам'ятки історії Польщі» (т. 1—3, 1864—1876) — упорядкований А. Бельовським збірник документів, який містив також і багато матеріалів для вивчення історії України.

О. Л.

«Морочимый Морочила». Вперше надруковано в газ.: Діло. — 1886. — № 55. — 17 (29). VI. — С. 2—3, за підп.: *Іван Живий.* Авторство: *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка... — Львів, 1930. — Т. 4. — Вип. 2. — С. VIII.

Подається за першодруком.

Іван Живий — псевдонім І. Франка.

С. 178. ...монументальна граматика Міклошича ... — І. Франко має на увазі чотиритомну працю Ф. Міклошича «Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen» (1852—1855) та його «Etymologisches Vorterbuch der slavischen Sprachen» (1886).

Н. Т-к.

Стереотипове видання «Кобзаря» Т. Шевченка. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 15/16. — 8 (20). VIII. — С. 271 [Дріб-

ні вісті з літератури і науки], без підп. Авторство вказане в річному покажчику змісту «Зорі» за 1886 р.

Подається за першодруком.

С. 179. ...приготовує М. Драгоманов в Женеві... — Це видання не було здійснено. У праці «З остатніх десятиліть XIX в.» Франко з цього приводу писав:

«Драгоманов, вихований у інших обставинах, палаючи бажанням політичного руху й боротьби, не все міг відповідно оцінити вагу тої праці [йдеться про наукову і культурно-просвітню роботу. — *Упоряд.*]: між ним і його давніми товаришами відносини робилися чимраз більше натягнені, і вкінці, коли Драгоманов наперекір українцям приступив у Женеві до видання "Поезій Шевченка стереотиповим способом", українці відмовили йому підмоги на се видання і признали його діяльність непотрібною для України. Се був формальний розрив, найтяжчий удар для Драгоманова, удар, що підкопав його здоров'я і, можна сказати, загнав його в могилу. А проте, сей розрив був зовсім природний; се було банкрутство "общерусизму на українськім грунті", і Драгоманов, що почував себе в першій лінії росіянином, а тільки в другій українцем, першим упав його жертвою» (41, *491*).

С. 180. ...в празькім виданні... — Йдеться про видання: *Шевченко Т. Г.* Кобзар / Упоряд. Ф. Вовк, О. Русов. — Т. 1—2. — Прага, 1876, що лягло в основу пізніших видань «Кобзаря», здійснених М. Драгомановим у Женеві (1878, 1881).

О. Л.

Зміст альманаху стрийського. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 15/16. — 8 (20). VIII. — С. 271 [Дрібні вісті з літератури і науки], без підп. Авторство вказане в річному покажчику змісту «Зорі» за 1886 р.

Подається за першодруком.

С. 180. Альманах стрийський — альманах «Ватра» — літературно-науковий збірник, присвячений пам'яті Т. Шевченка і 25-річчю діяльності Ю. Федьковича. Видав В. Лукич (В. Л. Левицький) у Стрию 1887 р. Альманах містив твори українських письменників різних поколінь, серед них оповідання «Місія» І. Франка, його-таки рецензія «Д. Л. Мордовець. Оповідання. СПб., 1885». І. Франко у статті «Українська альманахова література» (вперше надруковано польською мовою в журн.: Prawda — 1887. — № 22, 24, 27) детально проаналізував зміст «Ватри» (див.: 27, *99—104*).

...три історичні поеми Ст. В. Руданського, досі ніде не друковані... — У «Ватрі» опубліковано лише дві поеми С. Руданського: «Мазепа», «Павло Полуботок».

...два оригінальні і досі не друковані оповідання п. Мордовця... — Альманах містив одне оповідання українського і російського письменника та історика Д. Мордовця (Мордовцева) «А все Пречиста» і його автобіографію.

...одно Ів. Левицького (Нечуя)... — Йдеться про оповідання І. Нечуя-Левицького «Два брати».

...одно п. Мирного... — Оповідання Панаса Мирного «Лови».

...працю самого впорядчика п. Лукича про теперішній стан Угорської Руси... — Стаття В. Лукича «Угорська Русь».

О. Л.

Володимир І. Масляк. Поезії. Том І. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 15/16. — 8 (20). VIII. — С. 272 [Дрібні вісті з літератури і науки], без підп. У цій рецензії автор писав: «Ми постараємось при нагоді докладніше поговорити о них [поезіях. — *Упоряд.*] і схарактеризувати загальну духову фізіономію їх автора...» Це спонукує припустити, що автором рецензії був І. Франко, який виконав свою обіцянку: у статті «Українська література в Галичині за 1886 рік» (уперше надруковано польською мовою в журн.: Prawda. — 1887. — № 2) присвятив розділ аналізові першого тому «Поезій» В. Масляка (див.: 27, *45—52*). Франкове авторство непрямо засвідчив В. Масляк у листі до редактора газети «Руслан» від 25 червня 1906 р., порівнюючи цю загалом прихильну рецензію із досить критичним розглядом збірки у згаданій статті Франка у варшавському журналі: «За мою літературну роботу осудив мене нинішній проводир звісного літературного конвентикля Іван Франко. Зразу світив мені баки, а коли я не став його беззглядним обожателем — він в чужій-бо варшавсько-польській часописі "Правда" назвав мої поезії вигливом "blagi i ciemnoty"» [*Масляк В. І.* Наша критика («Хрунь») // Руслан. — 1906. — № 134. — 22.VI (5.VII). — С. 4]. Див. також: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 187.

Подається за першодруком.

О. Л.

Календар тов[ариства] «Просвіта» на рік 1887. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 15/16. — 8 (20). VIII. — С. 272 [Дрібні вісті з літератури і науки], без підп. Авторство вказане в річному покажчику змісту «Зорі» за 1886 р.

Подається за першодруком.

С. 181. Календар тов[ариства] «Просвіта» на рік 1887 — повна назва: «Ілюстрований календар товариства "Просвіта" на рік звичайний 1887». — Львів, 1886. — Річник 10.

...поезії Руданського, Н. Устияновича, Н. Шрама, Могильницького і Федьковича... — «Календар» надрукував вірші С. Руданського «Гей, воли», М. Устияновича «Могила Святослава», Наума Шрама (Г. Воробкевича) «Думка», А. Могильницького «Рідна мова», Ю. Федьковича «Пречиста Діво, радуйся, Маріє».

Шрам Наум — псевдонім українського письменника Григорія Івановича Воробкевича (1838—1903), брата С. І. Воробкевича. Ав-

тор ліричних віршів, поем «Богун», «Богдан підо Львовом», «Берестечко», «Сон» та ін.

...повість І. Нечуя «Два приятелі» (з київського збірника «Луна»)... — Йдеться про повість І. Нечуя-Левицького «Приятелі», опубліковану в календарі під заголовком «Приятель. Оповідання Івана Нечуя». «Луна» — український літературний альманах, що його видав у Києві 1881 р. Л. В. Ільницький.

...Д. Лепкого «Чари»... — Оповідання «Чари» українського письменника й етнографа Данила Хомича Лепкого.

...Селецького «В читальні»... — Оповідання «В читальні» було підписано: *розказав К. С-ій з-під Белза.* Селецький Кирило (1832—1908) — греко-католицький священик, український релігійний письменник, редактор місячника «Св. Кирил і Методій» (1886).

...студію Коломийчука «Громадські порядки на Україні»... — Статтю було підписано: *Коломийчук П.* — псевдонім українського письменника та публіциста Михайла Івановича Павлика (1853—1915).

...промову д-ра О. Огоновського на вечерку Шевченка у Львові сього року... — Йдеться про доповідь О. Огоновського «В пам'ять 25 роковин смерти Тараса Шевченка»

...статтю «В XXV роковини літературної діяльности О. Федьковича». — Цю статтю було опубліковано без підпису.

...життєписи: єп[ископа] Пелеша, Ст. Руданського, А. Могильницького, Н. Устияновича, О. Федьковича і Н. Шрама (Гр. Воробкевича)... — Усі біографії надруковано в рубриці (розділі) «З життя русинів». «Степан Руданський» підписано *О.* ..., всі інші — *Ф.*

О. Л.

1887

Д-р Огоновський Омелян. Маркіян Шашкевич, про його життя і письма. Львів, 1886. 103 с. [Рец.]. Вперше надруковано у додатку до газ. «Kraj»: Przegląd literacki «Kraju». — 1887. — № 4. — 26. I (6.II). — S. 7, у рубриці «Sprawozdanie literackie», під назвою «Dr. Ogonowski Emil. Marjan Szaszkiewicz, jego życie i pisma. Lwów, 1886, 103 str.», за підп.: *Iwan Franko.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 182. ...прихильниками «объединения»... — Йдеться про представників москвофільського руху в Галичині.

М. Л.

Д. Л. Мордовець. Оповідання. С.-Петербург. Типографія В. С. Балашева. 1885. Стор. 95, в 8-ку. [Рец.]. Вперше надруковано поль-

ською мовою у додатку до газ. «Kraj»: Dział literacki «Kraju». — 1886. — № 24. — 15 (27). VI. — S. IV—V, у рубриці «Z literatury ukraińskiej», під назвою «D. Ł. Mordoweć. Opowidania. S. Peterburh, 1885», за підп.: *Iw. Fronko*. В автоперекладі передруковано у вид.: *Ватра* / Літературний альманах. — Стрий, 1887. — С. 147—153, за підп.: *Оцінка Івана Франка*. У цьому-таки виданні було вміщено «Автобіографію Данила Мордовця (Письмо до Василя Лукича, впорядника отсього "Літературного збірника" яко відповідь на просьбу вистачати автобіографію)» (С. 119—122). Статтю І. Франка супроводжувала приміткa Василя Лукича з покликом на цю автобіографію. У «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» Франко писав про те, що редактор «Ватри» В. Лукич умістив в альманасі його «оцінку писань Мордовця, перекладену з польського» (тобто з газетного першодруку статті) (41, *452—453*).

Автограф під назвою «Данило Сліпченко Мордовець (по поводу його "Оповідань", виданих 1885 р. в Петербурзі)» (недатований): ІЛШ, ф. 3, № 789.

Подається за публікацією у «Ватрі».

С. 183. ... одна недокінчена поема ... — Поема Д. Мордовця «Козаки і море» («Казаки и море: Стихотворные отрывки из истории морских походов Запорожского казачества в начале XVII века»), написана 1855 р. українською мовою.

А між тим на обложці отсих самих «Оповідань» виписані заголовки 17 його більших (декотрі і по кілька томів) праць історичних і белетристичних, написаних по-московськи. — Йдеться про твори Д. Мордовця «Лжедмитрий: Исторический роман», «Соловецкое сиденье: Историческая повесть», «Сагайдачный: Историческая повесть», «Мамаево побоище» та ін.

С. 184. ... походив він, як звісно, з української сім'ї, що осілась на московській землі, в Саратовській губернії. — Д. Мордовець народився у слободі Данилівці, розташованій при впадінні річки Медведиці в Дон. Батько його походив зі старовинного козацького роду, всю слободу заселяли переселенці з України.

Знайомість з славним істориком Костомаровим, засланим в 1848 р. до Саратова, попхнула його на поле українсько-руського письменства. — За участь у Кирило-Мефодіївському братстві М. Костомарова було заслано до Саратова, там він обіймав посаду секретаря статистичного комітету, а Д. Мордовець працював його помічником.

... монографію про Гайдамаччину ... — Йдеться про історичну працю Д. Мордовця «Гайдамаччина» (1870).

Аж в 1882 р. звісне виступлення п. Куліша у Львові з «Крашанкою» викликало його прекрасну і з глибоким ліризмом написану відповідь: «За

К р а ш а н к у — П и с а н к а » ... — Йдеться про «Крашанку русинам і полякам на Великдень 1882 року» П. Куліша і гострополемічну відповідь Д. Мордовця, видану окремою брошурою, «За крашанку — писанка. П. Ол. Кулішеві» (Петербург, 1882).

« Р а д а » — український літературно-науковий альманах у двох частинах (1883, 1884), виданий у Києві М. Старицьким.

С. 188. С а р а с а т е (Сарасате-і-Наваскуес) Павло (Пабло)-Мартін-Мелітон (1844—1908) — іспанський композитор і скрипаль. Виступав у багатьох країнах світу, зокрема в Росії.

...н а й н у ж д е н н і ш о г о з г е т ь м а н і в Ю р а с к а Х м е л ь н и ц ь к о г о ... — Хмельницький Юрій Богданович (1641—1685) — гетьман України (1659—1663), молодший син Б. Хмельницького. Уклав з польським урядом Слободищенський трактат 1660 р., за яким Україна розривала союз із Московією і підпадала під владу Польщі. 1663 р. відмовився від гетьманства й постригся у ченці. У 1663—1667 рр. був ув'язнений у Марієнбурзькій фортеці, 1673 р. — захоплений у полон кримськими татарами і відправлений до Стамбула. Під час Чигиринських походів 1677 та 1678 рр. турецький уряд проголошував Ю. Хмельницького гетьманом, князем України, позбавляв гетьманства (1861) і знову призначав гетьманом (1685) та, зрештою, стратив.

В е р е с а й Остап Микитович (1803—1890) — український кобзар. У 1875 р. було організовано кілька прилюдних концертів Вересая у Петербурзі. Його пісні добре знали Т. Шевченко, П. Куліш, який з ним листувався.

М і д я н и — мідійці, в стародавні часи народ, який населяв Північно-Західний Іран. Сформувались внаслідок змішування тубільного азіатського населення з прийшлими індоєвропейськими іранцями; на поч. VII ст. до н. е. створили могутню державу Мідію зі столицею в Екбатані. У 550 р. до н. е. підкорені Персією.

П а р ф ' я н и — у стародавні часи племена, що належали до іранської мовної групи; спершу населяли Північно-Східний Іран (Парфія). Після Селевкідів успадкували східні території їхньої держави і в середині III ст. до н. е. створили власне незалежне царство під владою династії Аршакідів, яке поширили на Іран і Месопотамію; змагалися з Римом за владу на Сході; 226 р. н. е. увійшли до складу перської держави Сасанідів.

Г а л к а - К о с т о м а р о в — Єремія Галка — один із псевдонімів М. Костомарова.

О. Л.

Руський жіночий альманах. Вперше надруковано польською мовою в журн.: Ruch. — 1887. — Zesz. 6. — S. 187—188, під назвою «Ruskie album kobiece», у рубриці «Ruch kobiecy», за підп.: *Paula Z.* Авторство: *Возняк М. С.* Велетень думки і праці. — С. 187.

Подається за першодруком у перекладі.

«R u c h» — польський двотижневий журнал, виходив у 1887—1888 рр. у Львові.

P a u l a Z. — один із псевдонімів І. Франка.

С. 192. К і л ь к а л і т т о м у ... в и н и к л о «Т о в а р и с т в о р у с ь к и х ж е н щ и н» ... — Це товариство виникло 1884 р.

... з н а х о д и м о т у т п а н і Г а н н у Б а р в і н о к ... — Барвінок Ганна (справжнє прізвище — Олександра Михайлівна Білозерська-Куліш; 1828—1911), українська письменниця; дружина П. Куліша. Авторка багатьох оповідань, драми «Материнська помста» (не опублікованої). В альманасі «Перший вінок» надруковано її оповідання «Перемогла» та «Жіноче бідування».

М. Л.

«Перший вінок». [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1887. — № 172. — 23. VI. — S. 5, без підп. У фондах Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка (далі НБ ЛНУ) зберігається комплект газети «Kurjer Lwowski» (№ 67296 III), у якому І. Франко власноруч позначив свої непідписані статті позначкою під ними *I. F.*, зробленою червоним олівцем для М. Павлика, який укладав бібліографічний покажчик творів І. Франка під назвою «Спис творів Івана Франка» (вийшов 1898 р.). Є така позначка і під рецензією на «Перший вінок». Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 45. Про авторство Франкових статей, опублікованих у газ. «Kurjer Lwowski», див.: *Мороз М. О.* До питання атрибуції творів Івана Франка в газеті «Kurjer Lwowski» // Питання текстології: Іван Франко. — К., 1983. — С. 188—216.

Подібну статтю під назвою «Перший вінок, жіночий альманах, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки» Франко надрукував у додатку до газети «Kraj» «Przegląd Literacki» (1887. — № 25. — 19.VI/1.VII. — S. 7, рубрика «Sprawozdania literackie») за підп.: *Iw. Franko.*

Альманах «Перший вінок» з'явився у Львові 1887 р. за активної допомоги І. Франка. Детальну оцінку йому І. Франко дав у праці «Нарис з історії української літератури до 1890 р.» (1910).

Подається за першодруком у перекладі.

« K u r j e r L w o w s k i » — польська щоденна громадсько-політична газета, що виходила в 1883—1926 рр. у Львові. І. Франко був її співробітником протягом 1887—1897 рр.

С. 193. Н а в р о ц ь к а І с и д о р а (у заміжжі — Палій; ?—?) — українська письменниця; сестра Володимира Навроцького, письменника, економіста-статистика. Альманах містить її оповідання «Попався в сіть».

Ф р а н к о Ольга Федорівна (1864—1941) — українська громадська діячка, етнограф, видавець. Дружина І. Франка. У «Першому вінку» вміщено її розвідку «Карпатські бойки і їх родинне життя».

Дніпрова Чайка (справжнє прізвище — Людмила Олексіївна Василевська; 1861—1927) — українська письменниця, перекладачка, авторка багатьох оповідань, поезій у прозі, віршів. В альманасі «Перший вінок» надруковано її поезії «Пізно», «Сестрицям-українкам», «Нічною добою», «Безщасна», «Посуха», «Дівочий жаль».

М. Л.

Галицько-руська бібліографія XIX століття з урахуванням видань, що з'явилися в Угорщині і Буковині. 1801—1886. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1887. — № 259. — 18. IX. — S. 5, за підп.: *I. Fr.*

Подається за першодруком у перекладі.

«Мир» — політична, церковна, економічна й літературна газета, виходила у Львові тричі на тиждень упродовж 1885—1887 рр.

М. Л.

Руська література. Вперше надруковано польською мовою в журн.: Prawda. — 1887. — № 45. — 15. XI (24. X). — S. 535—536, під назвою «Literatura rusińska», за підп.: *Iwan Franko.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 194. Молодченко Андрій — псевдонім, яким підписалися члени української студентської громади в Києві. Збірка «Веселка» вийшла друком також за участю І. Франка.

Кміцикевич Володимир Фердинандович (1864—1942) — український педагог, перекладач. Автор перекладів із Платона, Шиллера, інших письменників.

С. 195. ...трагедіям п[ана] Устияновича з старокнязівських часів. — Йдеться про Корнила Устияновича, автора драм «Ярополк», «Олег Святославович».

Реклам Антоній-Філіп (1807—1896) — німецький видавець. Засновник видавництва «Universal Bibliothek» — серії дешевих видань творів видатних письменників світу.

С. 196. З. Петрусь (Петрусь З.) — псевдонім Петра Федоровича Залозного (1866—1921), українського письменника й педагога, автора оповідань «Свічечка», «Діти» (1888), «Студент» (1889), водевілю «На досвітках» (1888), підручника «Коротка граматика української мови» (ч. 1—2, 1906—1919).

М. Л.

Другий випуск руської бібліографії. [Рец.] Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1887. — № 331. — 29. XI. — S. 4, під назвою «Drugi zeszyt bibliografji ruskiej», за підп.: *I. Fr.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 197. Щуцький Валтазар — псевдонім Каспера Ценглевича.

М. Л.

У 25-му номері «Przeglądu Tygodniowego»... Вперше надруковано польською мовою в журн.: Ruch. — 1887. — Zesz. 11. — S. 352, без назви, за підп.: *Iw. Fr.* Назву даємо за початком першої фрази: «W numerze 25 "Przeglądu Tygodniowego..."».

Подається за першодруком у перекладі.

С. 197. «Przegląd Tygodniowy życia społecznego, literatury, sztuki» — суспільно-художній тижневик, виходив у Варшаві в 1866—1905 рр.

...у вступі до огляду «Форпосту»... — Йдеться про роман Болеслава Пруса (справжнє прізвище — Александр Гловацький; 1847—1912), відомого польського письменника. Його роман «Форпост» («Placówka») було надруковано 1885 р.

«Карпатські верховинці» — твір Ю. Коженьовського.

«Гандзя Загорницька» — твір Т.-Т. Єжа.

«Веслав» — поема К. Бродзінського (написана 1820 р.). Бродзінський Казімеж (1791—1835) — польський поет, перекладач, літературознавець, публіцист. Автор поем «Веслав», «Селянка», багатьох поезій ідилічного та елегійного характеру.

С. 198. Ленартович Теофіль (1822—1893) — польський поет, перекладач. Автор поетичних збірок «Польська земля в картинках», «Чотири малюнки» (обидві — 1848), «Ліронька» (1855), «Луни надвіслянські» (1868) та ін. Франко-літературознавець часто звертається до творчості Ленартовича.

Конопніцька Марія (1842—1910) — польська письменниця. Авторка поетичних циклів «В горах» (1876—1878), «Образки» (1879—1880), збірок віршів «Поезії» (т. 1—4, 1881—1896), «Лінії та звуки» (1897), збірок малої прози «Чотири новели» (1888), «Мої знайомі» (1890), «На дорозі» (1893) та ін.

Захар'ясевич Ян (1823—1906) — польський письменник і публіцист. Автор повістей «Червона шапка» (1869), «Королівська ніч» (1871), «Святий Юр» (т. 1—3, 1862), «Ярема» (1863), «Людина без завтра» (1871) та ін., спогадів про І. Вагилевича «Іван Вагилевич» (1866) і «Муза чи медуза» (1886).

Дзержковський Юзеф (1807—1865) — польський прозаїк, драматург, журналіст; жив у Галичині. Автор повісті «Салон і вулиця» (1847).

М. Л.

1888

До біографії О. Федьковича. Вперше надруковано в журн.: Товариш. — 1888. — № 1. — С. 110, за підп.: *Ів. Франко.*

Подається за першодруком.

«Товариш» — літературно-науковий журнал, заснований студентською молоддю у Львові 1888 р. Крім студентів, до його редакції входили І. Франко, О. Терлецький, М. Павлик. Вийшов лише один номер, що підготував І. Франко.

С. 199. Р е в а к о в и ч Тит Іванович (1846—1919) — український громадський діяч, публіцист, за фахом юрист, засновник і член НТШ, правничий дорадник товариства «Просвіта» у Львові та його почесний член, організатор і голова філії товариства «Просвіта» у Львові з 1914 р., співредактор «Зорі» (1888). Статтю Т. Реваковича «Причинки до біографії Осипа Федьковича» було надруковано в журн.: Зоря. — 1888. — № 2. — С. 35—36.

Ц у р к о в с ь к и й Євстахій (1847—1925) — галицький громадсько-політичний і освітній діяч, греко-католицький священик (довголітній парох с. Настанова Тернопільського повіту), один із засновників Національно-демократичної партії, почесний член товариства «Просвіта», політичний та освітній організатор Тернопільщини, співробітник газет «Діло» й «Нива».

Т а н я ч к е в и ч Данило Іванович (1842—1906) — український публіцист і громадський діяч; священик, співробітник видань «Вечерниці», «Мета», «Нива», «Правда». Автор маніфесту народовського руху «Письмо народовців руських до редактора політичної часописі "Русь", яко протест і меморіял» (1867).

К о н с т а н т и н о в и ч Омелян — знайомий І. Франка, учасник студентської мандрівки молоді 1884 р., в якій брав участь І. Франко.

В д а л ь ш и х н о м е р а х « Т о в а р и ш а » п о д а м о щ е к і л ь к а л и с т і в Ф е д ь к о в и ч а з п і з н і ш о г о т р о х и ч а с у і д е я к і і н ш і м а т е р і я л и, щ о м о ж у т ь п р и г о д и т и с я й о г о б і о г р а ф о в і. — Ці плани не було здійснено, бо вийшов лише один номер журналу.

О. Л.

Осип-Юрій-Ігор Гординський-Федькович. [Некролог]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1888. — № 13. — 13. I. — S. 5, під назвою «Osip Jerzy Igor Hordyński-Fed'kowicz», без підп. Того-таки 1888 р. в журн. «Prawda» (31/19. III. — S. 152—153) І. Франко надрукував польською мовою некролог «Osip Hordyński-Fed'kowicz (Wspomnienie pośmiertne)», за підп.: *Iwan Franko* (див.: 27, *177—180*). Обидва матеріали перегукуються своїм змістом із працею І. Франка «Молодий вік Осипа Федьковича» (див.: 27, *149—164*). Так, у праці «Осип Гординський-Федькович (Посмертна згадка)» автор писав: «Літературну працю українською мовою Федькович розпочав ще 1859 р. у Чернівцях, де після повернення з Італії познайомився з професором Нейбауером, великим знавцем і любителем німецької літератури, а також з українцем Антоном Кобилянським, великим оригіналом і гарячим прихильником національного напрямку в літературі. Цей же Кобилянський видав у 1860 р. перші твори Федьковича — кілька вдалих віршиків — як додаток до своєї полемічної брошури «Слово на слово до редактора "Слова"» (27, *178—179*). У некролозі «Осип-Ігор-Юрій Гординський-Федькович» читаємо: «<...> перебувши кілька років в Італії, повернувся на бать-

ківщину офіцером. Тут, у Чернівцях, у будинку Нойбауера познайомився з освіченим русином Кобилянським і той схилив його до писання руською мовою». Цей та інші перегуки у текстах дають підстави вважати автором некролога «Осип-Ігор-Юрій Гординський-Федькович» І. Франка. Авторство зафіксовано у вид.: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 209; див. також: 27, *399.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 200. ... п о м е р п о з а в ч о р а у Ч е р н і в ц я х ... — Федькович помер 11 січня 1888 р.

Н о й б а у е р Ернст-Рудольф (1828—1890) — німецький поет і журналіст, викладач Чернівецької гімназії. Автор збірок «Lieder aus Bukowina» (1855), «Erzählungen aus der Bukowina» (1868), багатьох статей з історії й культури українського народу. Протягом 1862—1867 рр. видавав у Чернівцях газету «Bukowina».

К о б и л я н с ь к и й Антін (1837—1910) — український культурно-освітній діяч, публіцист, лікар, винахідник. Один із авторів, редактор і видавець брошур «Слово на слово до редактора "Слова"» і «Голос на голос для Галичини» (обидві — 1861), у яких виступав проти язичія. У «Слові на слово...» вперше було опубліковано українські вірші Ю. Федьковича.

« В е ч е р н и ц і » — літературно-громадський тижневик народовського спрямування, виходив у Львові продовж 1862—1863 рр. У ньому Федькович надрукував свої оповідання «Люба-згуба», «Серце не навчити», «Штефан Славич».

« Н и в а » — літературно-публіцистичний журнал, виходив у Львові 1865 р. Федькович опублікував у ньому свої оповідання «Сафат Зінич», «Побратим», «Три як рідні брати».

« М е т а » — літературно-політичний журнал, виходив у Львові продовж 1863—1865 рр. Федькович опублікував у ньому свої поезії, оповідання «Таліянка», «Стрілець».

« С е л о Ф а р м а з о н и » — насправді назва цього твору така: «Фармазон, або Як то тридцять срібнярівських господарів записалося чортові і як то они за сім літ, сім місяців і сім неділь дуже збагатіли: Красна і правдива повість для розумних господарів» (1873). Цей твір не є оригінальним — Федькович здійснив переробку новели швейцарського письменника Йоганна-Генріха-Даніеля Цшоке (1771—1848) «Das Goldmacherdorf».

С. 201. « Б у к о в и н а » — газета, що виходила у Чернівцях з 1885 до 1910 р. Федькович був її редактором упродовж 1885—1888 рр.

М. Л.

Kunstwart, Rundschau über alle Gebiete des Schönen. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kujer Lwowski. — 1888. — № 24. — 24. I. — S. 5; № 57. — 26. II. — S. 7; № 122. — 2. V. — S. 5; № 354. — 21. XII. — S. 5, за підп.: *I. Fr.* Упродовж 1888 р. І. Франко

опублікував серію рецензій під такою назвою на різні випуски цього часопису. Окремі з них увійшли до 50-томного Зібрання творів (27, *277—284*; 28, *44—52*). Об'єднуємо їх в один цикл.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 201. «Der Kunstwart» — двотижневик поезії, театру, музики, образотворчого і прикладного мистецтва. Виходив у Дрездені впродовж 1887—1893 рр.

Авенаріус Фердинанд (1856—1923) — німецький письменник і видавець.

Бельше Вільгельм (1861—1939) — німецький філософ, критик, письменник.

Шаслер Макс-Александр-Фрідріх (1819—?) — німецький історик і теоретик мистецтва, письменник.

Фішер Фрідріх-Теодор (1807—1887) — німецький естетик, критик, письменник.

Фехнер Густав-Теодор (1801—1887) — німецький психолог, філософ, засновник психофізики, що мала значний вплив на розвиток експериментальної психології.

С. 202. Гартман Людвіг (1836—?) — німецький музичний критик і композитор; учень Ф. Ліста.

Ляйкснер (Лейскнер) Оттон фон (1847—?) — німецький літературо- і мистецтвознавець, письменник. Автор праць «Geschichte der deutschen Literatur» (1894), «Aestetische Studien die Frauenwelt» (1894) та ін.

Ердман Йоганн-Едуард (1805—1892) — німецький філософ.

Шерер Вільгельм (1841—1886) — німецький і австрійський філолог, історик літератури, автор помітної у XIX ст. праці «Історія німецької літератури» (1880—1883).

Шак Адольф (1815—1894) — німецький поет, учений, дослідник східних мов і літератур.

Шпіттелер Карл (1845—1924) — швейцарський поет, прозаїк, критик. Лауреат Нобелівської премії 1919 р.

С. 203. Фітгер Артур (1840—1909) — німецький художник, поет і драматург.

Ренан Ернест-Жозеф (1823—1892) — французький письменник, філософ, історик релігії. Автор філософських драм «Калібан» (1878), «Жива вода» (1880), «Священик із Немі» (1885) та ін., а також праць «Життя Ісуса», «Історія виникнення християнства» (т. 1—8).

...розглянутого вагнерознавцем Ніцше... — Перу німецького філософа, поета Фрідріха Ніцше (1844—1900) належить кілька праць, присвячених творчості німецького композитора, диригента, письменника, мистецтвознавця Ріхарда Вагнера (1813—1883): «Народження трагедії з духу музики» (1872), в якій він вважає Вагнера одним із попередників мистецтва майбутнього, «Вагнер у Байреті» (1876), «Вагнер як явище», «Ніцше проти Вагнера» (1887).

М. Л.

Галицько-руська бібліографія за 1887 р. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1888. — № 91. — 31. III. — S. 5, за підп.: *Iw. Fr.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 204. ... г а л и ц ь к о - р у с ь к о ї б і б л і о г р а ф і ї в і д 1 8 0 1 р о к у. — Йдеться про працю І. Левицького «Галицько-руська бібліографія XIX ст.», яка починається з 1801 р.

« М а т и ц я » — «Галицько-руська матиця», культурно-освітнє товариство, засноване 1848 р. у Львові. Займалося з-поміж іншого й книгодрукуванням, випускаючи книжки з різних галузей знань. З 1865 р. видавала «Науковый сборник» (4 випуски щорічно).

М. Л.

Урсин: Очерки из психологии славянского племени. Славянофилы. СПб., 1887. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в журн.: Kwartalnik Historyczny. — 1888. — № 2. — S. 273—274, без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 56. Подібну за змістом статтю Франко надрукував у додатку до петербурзької газети «Kraj»: Przegląd literacki. — 1888. — 23. XII. — S. 12—15, під назвою «T. Szewczenko w oświetleniu p. Ursina». Вона ввійшла (в перекладі) до Зібрання творів у 50 т. (27, *238—243*).

Подається за першодруком у перекладі.

« K w a r t a l n i k H i s t o r y c z n y » — польський історичний журнал, виходив у Львові з 1887 р. як орган «Towarzystwa Historycznego», членом якого Франко був у 1888—1889 рр.

С. 205. У р с и н (справжнє прізвище — Здзеховський) Маркціян (1861— 1938) — польський літературознавець, професор Краківського та Віленського університетів.

К р а с і н с ь к и й Зигмунт (1812—1859) — польський письменник. Писав польською і французькою мовами. Автор філософських драм «Не-Божественна комедія» (1835), «Іридіон» (1836), філософської та інтимної поезії, численних листів.

Х о м ' я к о в Олексій Степанович (1804—1860) — російський поет, публіцист. У 20—30-х роках був пов'язаний із гуртком «любомудрів». Поезія Хом'якова містить істотні елементи слов'янофільства: у них лунають заклики до об'єднання слов'ян під егідою Росії (трагедії «Єрмак», 1827, «Димитрій-самозванець», 1833). Поруч із цим вів усну пропаганду слов'янофільства.

П р е р а д о в и ч Петар (1818—1872) — хорватський поет. Автор поетичних збірок «Первістки» (1846), «Нові пісні» (1851), драми «Кралевич Марко» (1852), поеми «Перші люди» (1862). Деякі твори Прерадовича містять містичні мотиви.

М. Л.

Галицько-руська бібліографія XIX століття. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1888. — № 194. — 14. VII. — S. 5—6, без підп. Авторство: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 205. І. Франко стежив за виходом у світ випусків «Галицько-руської бібліографії» і в газеті «Kurjer Lwowski» рецензував майже кожен з них. У нашому виданні подаємо всі ті, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 т. (див. також: 27, *201—208, 209, 253—256*).

Подається за першодруком у перекладі.

С. 207. ... д о л у ч е н а б р о ш у р а п. Л е в и ц ь к о г о ... — Йдеться про працю І. Левицького «Отвіт д-ру Ом. Огоновському». Полеміка між І. Левицьким та О. Огоновським розгорілася після виходу у світ IV випуску «Галицько-руської бібліографії XIX століття», де міститься пункт про часопис «Лада», що його Северин Шехович видавав російською мовою. Левицький у своїй брошурі заперечує припущення Огоновського, яке той висловив в «Історії літератури руської», про те, що Шехович мав на меті видавати цей часопис ще й латинською графікою. Своєю чергою, Огоновський у «Зорі» (1888. — № 10. — С. 179) опублікував замітку під назвою «Відповідь на тенденційну напасть п. Івана Ем. Левицького в "Галицько-руській бібліографії"».

М. Л.

«Киевская старина, ежемесячный исторический журнал», 1888. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в журн.: Kwartalnik Historyczny. — 1888. — № 3. — S. 451—452, без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 56; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 206.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 207. Л е б е д и н ц е в Феофан Гаврилович (1828—1888) — український історик і громадсько-культурний діяч, педагог. У 1882—1887 рр. редагував журнал «Киевская старина». Автор досліджень з історії церкви, братств на Україні, багатьох етнографічних статей.

Л а ш к е в и ч Олександр Степанович (1842—1889) — український історик і громадський діяч. У 1888—1889 рр. редактор «Киевской старины». Автор низки документальних праць з історії Лівобережної України XVIII ст.

Л у ч и ц ь к и й Іван Васильович (1845—1918) — український історик і громадський діяч; професор Київського університету. Був співредактором «Киевской старины». Головні праці присвячені соціально-економічній історії Лівобережної України XVIII ст., а також Франції, Німеччини.

Р у м ' я н ц і в с ь к и й о п и с — перепис майнового стану населення Лівобережної України (Гетьманщини) з метою запровадження підвищеного державного оподаткування і розповсюдження на українські землі загальноімперського законодавства. За дорученням російського уряду провів у 1765—1769 рр. Петро Олександрович Рум'янцев-За-

дунайський (1725—1796) — генерал-губернатор Малоросії (1764—1789). У зв'язку з російсько-турецькою війною закінчений не був.

Родина Сенявських — українсько-польський шляхетський рід, що мав значні маєтки на Поділлі, найвизначнішими представниками його були Миколай Сенявський (1489—1569) — гетьман коронний польний (від 1539 р.) та воєвода руський (від 1553 р.) і його син Миколай Сенявський (?—1587) — гетьман коронний польський від 1569 р.

Теличенко Іван — український історик і правник, співробітник «Киевской старины». Дослідник історії і права Гетьманщини та Слобожанщини XVIII ст.

С. 208. **Науменко** Володимир Павлович (1852—1919) — український громадсько-політичний діяч, педагог, філолог, етнограф, журналіст; дійсний член НТШ. Редактор журналу «Киевская старина» (1902—1906). Автор численних статей з питань української мови й літератури, зокрема граматики української мови (1890), з етнографії.

...стаття В. Г-ка про Шевченка... — стаття «Иллюстратор Шевченко» Василя Петровича Горленка (1853—1907), українського літературо- і мистецтвознавця, фольклориста й етнографа.

Ящуржинський Хрисанф (1852—?) — український етнограф, фольклорист, археолог, співробітник «Киевской старины». Автор низки розвідок про українську давню літературу, український і білоруський фольклор тощо.

«Biblioteka Warszawska» — польський літературно-науковий щомісячний журнал, виходив у Варшаві продовж 1841—1914 рр. Редагували А. Шабронський, К. Вуйціцький та ін.

«Głos» — польський суспільно-політичний і культурний тижневик, виходив у Варшаві продовж 1886—1905 рр. Видання редагувала спілка, до якої входили Й.-К. Патоцький, Й.-Л. Поплавський, Й. Котарбінський, А. Вєнцковський, згодом — інші редактори.

М. Л.

[«Шляхта ходачкова» Г. Цеглинського]. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1888. — № 288. — 16. X. — S. 6, без назви, за підп.: *Iw. Fr.*, у рубриці «Teatr ruski». Заголовок даємо за назвою рецензованого твору.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 209. **Стефурак** Степан (1846—1888) — актор театру «Руської бесіди» (1869—1888), один із найвизначніших коміків галицької сцени.

М. Л.

[«Циганський барон» Ф. Шуберта]. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1888. — № 297. — 25. X. — S. 5, без назви, у рубриці «Teatr ruski», без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 55; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 212. Заголовок даємо за назвою рецензованого твору.

Подається за першодруком у перекладі.

К л і ш е в с ь к а Кароліна (1864—1927) — українська і польська акторка, співачка. У 1885—1890 рр. входила до складу трупи театру «Руська бесіда».

П і д в и с о ц ь к и й Кость Осипович (1856—1904) — український актор, режисер і драматург. Працював у театрі «Руської бесіди» (1876—1888, 1892—1886, 1900—1903), у трупах М. Старицького і М. Кропивницького. Автор драм «Підшиванець» (1888), «Помста гуцула» (1902).

М. Л.

[«Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського]. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1888. — № 299. — 27. X. — S. 5, без назви, у рубриці «Teatr ruski», за підп.: *Iw. Fr.* Заголовок даємо за назвою рецензованого твору.

Подається за першодруком у перекладі.

С т е ч и н с ь к и й Андрій Федорович (справжнє прізвище — Мужик; 1849—1896) — український актор, режисер і драматург. Сценічну діяльність розпочав 1867 р. в театрі «Руської бесіди».

О с и п о в и ч (Осиповичева) Антоніна (1855—1926) — українська актриса, з 1882 р. працювала в театрі «Руської бесіди».

Я н о в и ч (справжнє прізвище — Курбас) Степан Пилипович (1862— 1908) — український актор і режисер театру «Руська бесіда». Батько Леся Курбаса.

М. Л.

[«Наталка-Полтавка» І. Котляревського з «Прологом» І. Франка]. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1888. — № 303. — 31. X. — S. 5, без назви, у рубриці «Teatr ruski», без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 55. Заголовок даємо за назвою рецензованого твору.

Подається за першодруком у перекладі.

М. Л.

[«Павло Полуботок» Осипа Барвінського]. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1888. — № 306. — 3. XI. — S. 5, без назви, у рубриці «Teatr ruski», за підп.: *Iw. Franko.* Заголовок даємо за назвою рецензованого твору.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 212. Б а р в і н с ь к и й Осип Григорович (1845—1889) — український публіцист, священик. Автор драми «Чернігівка», багатьох статей на суспільно-політичні й літературні теми. Драму «Павло Полуботок» було опубліковано 1893 р.

П о л у б о т о к Павло Леонтійович (бл. 1660—1723) — наказний гетьман України з 1722 до 1723 р. За спроби відновити гетьманство і скасувати малоросійську колегію, яка втручалася у фінансові, судові, військові справи Гетьманщини й перебирала на себе все адміністра-

тивне управління в Лівобережній Україні, був викликаний до Петербурга та ув'язнений. Помер у в'язниці.

Меншиков Олександр Данилович (1673—1729) — російський державний діяч, найближчий сановник Петра I; генерал-фельдмаршал, генералісимус. За зруйнування Батурина одержав величезні маєтності в Україні й створив собі володіння, незалежне від гетьманської влади.

Вельямінов Степан Лукич (?—?) — російський державний діяч, президент Малоросійської колегії (1722—1726), яку заснував Петро I з метою поступового знищення автономії України.

С. 213. Плошевський Володислав (Владислав-Казімеж, 1853— 1892) — український і польський актор, театральний декоратор. З 1874 р. грав у театрі «Руської бесіди».

Біберович Іванна Антонівна (1861—1937) — українська актриса; з 1876 р. — в театрі «Руська бесіда». Дружина І. Біберовича.

М. Л.

[Статті до «Оттового наукового словника»]. Aitalevič Ivan; Aleksa, stavitel maloruski z XIII stol.; Aleksandrov Vladimir; Aleksandrovič Mitrofan Nikolajevič. Вперше надруковано чеською мовою у вид.: Ottov slovnik naučny. Illustrovana encyklopedie obecných védomosti. Prvni dil. — Praha, 1888. — S. 555—556, 765—766, за підп. *Fko.* Криптонім розкрито у списку співробітників енциклопедії. Передруковано чеською мовою у кн.: *Зв'язки* Івана Франка з чехами та словаками. — Братіслава, 1957. — С. 399—400, під назвою «Frankovy příspěýŸÞ ý ÈõõÐýě slovníku naučném».

Подається за першодруком у перекладі.

С. 213. Айталевич Іван — псевдонім Івана Айталовича Вітошинського (1828—1890), українського письменника, у 1848—1849 рр. режисера й актора українського аматорського театру в Перемишлі. Автор п'єси «Козак і охотник» (1849), переробки водевілю німецького письменника А. Коцебу «Козак і мисливець».

...події 1848 року... — революційні рухи європейських народів проти самовладдя монархів, що розпочалися у Франції (так звана весна народів) загострили почуття національної самосвідомості, зокрема серед українців Галичини.

...не написав жодного іншого літературного твору. — І. Айталевич є автором оповідання «Киргиз» (1852).

Олекса — архітектор-українець другої половини XIII ст., працював у волинських князів Василька та Володимира Васильковича, заснував оригінальну архітектурну школу. Будував храми, замки та оборонні споруди у Любомлі, Чорторийську, Бересті, Турійську, Кам'янці. З будівель, що приписувалися йому, збереглася тільки так звана Біла вежа у Кам'янці.

Володимир Василькович — волинський князь, у 1269—1289 рр. За відомостями Галицько-Волинського літопису, за-

снував міста Берестя й Каменець (литовський), сприяв розквітові своєї столиці — Володимира-Волинського, мав велику бібліотеку і сам переписував книги.

К а м ' я н е ц ь (литовський) — тепер селище міського типу у Брестській області Білорусії. Відомий з XIII ст. Зберігся пам'ятник архітектури XIII ст. — башта «Біла вежа».

С. 214. А л е к с а н д р о в (Олександров) Володимир Степанович (1825—1894) — український поет і перекладач, син Степана Васильовича Олександрова. Автор оперет, байок, перекладів з поезій М. Лермонтова («Янгол», «Сон», «Думка»), Т. Мура («Вечірній дзвін», перегуки з російським перекладом І. Козлова), укладач збірки «Малоруські співанки» (1880) та перших двох випусків альманаху «Складка» (1887, 1892).

К о з л о в Іван Іванович (1779—1840) — російський поет і перекладач. Автор романтичних поем та балад.

А л е к с а н д р о в и ч Митрофан Миколайович (псевдонім — Митро Олелькович; 1840—1881) — український письменник і громадський діяч, автор ряду історичних досліджень.

М и х а й л і в с ь к а і н ж е н е р н а а к а д е м і я у П е т е р б у р з і — Михайлівська військова артилерійська академія, заснована 1820 р.

« О с н о в а » — перший український суспільно-політичний та літературно-мистецький журнал, виходив у Петербурзі в 1861—1862 рр.

Д о р о ш е н к о Петро Дорофійович (1627—1698) — гетьман Правобережної України (1665—1676). У 1669 р. підписав угоду про перехід України під протекторат Туреччини.

« В е с т н и к З а п а д н о й Р о с с и и » — науковий і художньо-публіцистичний журнал, що виходив у Вільні (Вільнюсі) впродовж 1864—1871 рр., у 1862—1864 рр. — в Києві під назвою «Вестник Юго-Западной России».

В е н г е р о в Семен Панасович (1855—1920) — російський літературознавець, бібліограф. У 1886—1904 рр. видав шеститомний «Критико-биографический словарь русских писателей и учёных: От начала русской образованности до наших дней» (видання незакінчене). Листувався з І. Франком.

Н. Т-к.

1889

«Правда, місячник для політики, науки і літератури». Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1889. — № 3. — 3. I. — S. 5, під назвою «Prawda, miesięcznik dla polityki, nauki i literatury», без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 61; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 220.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 215. ... у ч а с н и к а м к и ї в с ь к о г о ю в і л е ю в м і с я ц і с е р п н і 1888 р. ... — Йдеться про ювілей 900-ліття хрещення України-Русі.

«Анастасіада» — у першому номері «Правди» за 1888 р. вміщено статтю В. Буркуна (псевдонім О. Конiського) «Анастасіяда, або Лихоліття в Чернігівщині», спрямовану проти губернатора Чернігівщини Анастасьєва, який 1885 р. наказав жорстоко придушити селянське заворушення в с. Гоголеві, викликане несправедливим поділом землі.

М. Л.

Ювілейна вистава руського театру. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1889. — № 26. — 27. III. — S. 5, під назвою «Przedstawienie jubileuszowe teatru ruskiego», за підп.: *Iw. Fr.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 216. «Frohsinn» («Фройзін») — культурне товариство у Львові. Театр товариства «Руська бесіда» орендував його зал для своїх вистав.

«Січ» — назва українських студентських організацій, що діяли у другій половині XIX — першій половині XX ст. у Львові, Чернівцях, Відні. «Січ» віденська була найактивнішою і найтривалішою.

«Академічна громада» — наукове і культурне товариство українських студентів у Кракові.

Збоїнський Зигмунт (1887—1904) — польський актор і співак, виступав також у театрі товариства «Руська бесіда».

Валевський (Валек-Валевський) Адольф-Леопольд (1852—1911) — польський драматичний актор, режисер, драматург, перекладач і театральний критик. У 1876—1960 рр. — актор і режисер польського театру у Львові.

Голембйовський Лукаш (1773—1844) — польський історик, етнограф, письменник.

М. Л.

Замечательные колядки. Вперше надруковано в журн.: Киевская старина. — 1889. — Т. 24. — Кн. 1. — С. 231—233, за підп.: *Мирон.*

Подається за першодруком.

С. 216. Зубрицький Михайло (1856—1919) — галицький священик, етнограф та історик, член НТШ. Більшість його праць присвячено описові звичаїв, побуту, житла і одягу українського населення Галичини, зокрема бойків.

Мшанець — карпатське село, тепер Турківського району Львівської області.

С. 217. Свята Софія — Софійський собор у Києві, закладений князем Ярославом Мудрим 1037 р.

С. 218. Сборник Головацкого — «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» у чотирьох томах, упорядкував і видав Я. Головацький (з матеріалів, що їх зібрав сам, а також інші фольклористи) у Москві 1878 р.

Н. Т-к.

Граматика руського язика для шкіл середніх, написав д-р Омелян Огоновський. Львів, 1889. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1889. — № 149. — 30. V. — S. 5, за підп.: *Iw. Fr.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 219. О с а д ц я Михайло (1836—1865) — український мовознавець, педагог. Автор шкільної «Граматики руського язика» (вид. 1863, 1865, 1876 рр.). Обстоював етимологічний правопис, опертий, однак, на народну мову.

М. Л.

Отзыв о сочинении г[осподина] Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия», составленный профессором Н. Дашкевичем. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в журн.: Kwartalnik Historyczny. — 1889. — № 3. — S. 551—554, за підп.: *Iwan Franko.* Подібну рецензію І. Франко опублікував українською мовою в журн. «Правда» (1888. — Вип. 3. — С. 211—214) під назвою «Нові праці про Україну» (разом з рецензією на другий том дослідження О. Потебні «Объяснение малорусских и сродных народных песен»). Обидві рецензії ввійшли до Зібр. творів у 50 т. (27, *187—195*). Польський варіант рецензії на працю М. Дашкевича, порівняно з українським, розширено.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 220. У в а р о в Сергій Семенович (1786—1855) — російський державний і культурний діяч, міністр народної освіти (1833—1849) і президент Академії наук; граф. По смерті його син археолог Олексій Уваров (1828—1884) заснував 1857 р. на честь батька премію Уварова при Академії наук.

С. 223. Ц е р т е л є в (Церетелі) Микола Андрійович (1790—1869) — дослідник українського фольклору, зокрема дум; граф. Велике значення для розвитку літератури й науки має його «Опыт собрания старинных малороссийских песней» (1819), складений з дум і пісень, записаних на Полтавщині.

...з'явилися перші збірки народних дум і пісень... Максимовича... — Йдеться про збірки «Малороссийские песни» (1827), «Украинские народные песни» (1834), «Сборник украинских песен» (1849) Михайла Олександровича Максимовича (1804—1873), українського історика, філолога, етнографа, ботаніка; професора й ректора Київського університету.

В а ц л а в з Олеська — Залеський Вацлав-Міхал (1799—1849), польський фольклорист і етнограф, письменник. Автор поезій «Думка», «Українка», позначених впливом українських народних пісень, що їх перекладав. Видав збірку «Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego» («Пісні польські та українські галицького люду», 1833) з додатком на 160 мелодій. Більшу частину збірки становить український пісенний матеріал.

Лукашевич Платон Якимович (1809—1888) — український етнограф і фольклорист. Видав збірку пісень «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни» (1836).

Срезневський Ізмаїл Іванович (1812—1880) — український і російський філолог-славіст, фольклорист, етнограф, видавець. У збірнику «Запорожская старина» (1833—1838) опублікував українські пісні та звичаї разом із власними додатками.

М. Л.

«Правда». [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1889. — № 304. — 2. XI. — S. 5, без підп. Авторство: *Мороз М. О.* До питання атрибуції творів Івана Франка в газеті «Kurjer Lwowski». — С. 203.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 225. «Козарський ланок» — невелика повість О. Конiського.

Переклад брошури Соловйова «L'idée Russe» — праця «Російська ідея» Володимира Сергійовича Соловйова (1853—1900), російського філософа й публіциста.

...гарну студію п. Вільхівського про українського байкаря Гребінку... — Йдеться про статтю «Гребінчині байки» Бориса Грінченка (псевдонім — Вільхівський).

...у справі Вислоуха... — Процес Вислоуха — судовий процес, що відбувся 25 вересня — 2 жовтня 1889 р. у Львові, проти Б. Вислоуха, О. Климашевського, С. Козловського, І. Гомолицького та інших, яким інкримінували участь у таємному соціалістичному товаристві, що нібито діяло у Львові, Дублянах, Кракові та Варшаві. Вислоух Болеслав (1855—1937) — польський громадсько-політичний діяч, журналіст, публіцист.

Київський «погром». — Йдеться про арешти молодих людей (К. Арабажина, С. Дегена та ін.) через донос про заснування ними українсько-польського товариства, що мало на меті відірвати українські землі від Росії і під протекторатом Австрії створити автономну державу.

М. Л.

Олександр Лашкевич... [Некролог]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1889. — № 321. — 19. XI. — S. 2, без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 57; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 216.

Подається за першодруком у перекладі.

М. Л.

[Автобіографія Івана Франка, написана для Ом[еляна] Огоновського]. Вперше надруковано у вид.: *Возняк М. С.* Матеріали до життєпису Франка (З додатком двох недрукованих його біографій) // За сто літ. — 1927. — Кн. 1. — С. 170—172. Назву дав публікатор. Пере-

друковано у вид.: *Франко І.* Твори: У 20 т. — К., 1955. — Т. 1. — С. 22—24.

Цю автобіографію написано до 1890 р.; переписано рукою дружини Франка, Ольги Федорівни. Призначалась О. Огоновському для написання його «Історії літератури руської». М. Возняк знайшов список цього життєпису І. Франка між паперами О. Огоновського в архіві товариства «Просвіта». Список (рукою О. Ф. Франко) зберігається: ІЛШ, ф. 3, № 178.

Подається за автографом.

С. 226. Родився ... в Слободі, присілку с. Нагуєвич ... — І. Франко народився 25 серпня (дату хрестин 27 серпня записано офіційно як день народження) 1856 р. в присілку Слобода, що належав до села Нагуєвичі (з 1952 р. до 1991 р. — село Івана Франка), тепер Дрогобицького району Львівської області.

Батько мій Яків ... — Яків Іванович Франко (1802—1865).

С. 227. Мати ... з роду дрібної шляхти Кульчицьких. — Марія Кульчицька (1835—1872) походила з села Ясениця Сільна, що межувало з Нагуєвичами, належала до того прошарку селян, котрих, як вказано у церковних метричних книгах села, в офіційних документах називали «nobilis» (дворяни), самі себе Кульчицькі відносили до шляхти загродової, іронічно їх ще називали шляхтою ходачковою. Шлюб Марії Кульчицької з Яковом Франком відбувся 7 серпня 1855 р., а через рік у них з'явився первісток Іван.

Верхратський Іван Григорович (1846—1919) — український письменник, діалектолог, природознавець, викладав українську мову й математику в Дрогобицькій гімназії.

«Русалка Дністровая» — літературний збірник, укладений М. Шашкевичем, Я. Головацьким та І. Вагилевичем і виданий у Будині 1837 р. У бібліотеці І. Франка зберігається під № 4277.

... львівське видання Шевченка ... — Йдеться про опубліковані коштом К. Сушкевича «Поезії Тараса Шевченка» (т. 1—2, Львів, 1867). У бібліотеці І. Франка в ІЛШ зберігається під № 4324.

Сельський Щасний (Фелікс) Станіславович (1852—1922) — український культурний і громадський діяч, лікар, приятель І. Франка. У студентські роки — учасник товариства «Січ».

Софокл (бл. 496 до н. е. — 406 до н. е.) — давньогрецький драматург.

... в червні 1877 року ... мене арештовано на підставі підозріння о таємне товариство ... — 11 червня 1877 р. за звинуваченням у належності до таємного товариства І. Франка заарештували на шість тижнів ув'язнення, хоча йому довелося відбувати покарання дев'ять місяців. Інші підсудні дістали незначні терміни ув'язнення.

Охорович Юліан (1850—1917) — польський філософ-позитивіст і психолог.

Білинський Леон (1846—1923) — польський економіст і політичний діяч, з 1868 р. — професор Львівського університету, пізніше — міністр фінансів Австро-Угорщини, управитель Австро-Угорського банку.

Геник Кирило Іванович (1857—1925) — сільський учитель, товариш І. Франка по Дрогобицькій гімназії, культурно-громадський діяч, який, за словами І. Франка, врятував його від голодної смерті у червні 1880 р. У 1896 р. виїхав до Канади, де працював в еміграційному бюро. З-за океану постійно листувався з І. Франком та М. Павликом.

С. 228. Рукопис Кролед вірський — «Краледворський рукопис», збірка патріотичних поем і пісень, стилізованих під середньовічну чеську епічну поезію. Видана В. Ганкою та Й. Ліндою 1819 р. Тривалий час її вважали оригінальним твором. Неавтентичність збірки було доведено у 1880-х роках. (1878 р. на це звернув увагу А. Петрушевич у серії статей у львівській газеті «Слово»). І. Франко повністю переклав збірку 1873 р., написав до неї передмову (див.: 10, *27—72*).

Перші мої вірші друкувалися в «Друзі» 1874 р. — У літературно-науковому журналі «Друг», що виходив у Львові протягом 1874—1877 рр. (мав москвофільське спрямування до липня 1876 р., коли в його редколегію увійшов І. Франко), було опубліковано перші поезії І. Франка (за підп.: *Джеджалик*): сонет «Народні пісні» (1874. — № 3) та вірш «Моя пісня» (1874. — № 4).

Сю Ежен (1804—1857) — французький письменник.

...надруковані були в «Дністрянці». — В альманасі «Дністрянка» (Львів, 1876) було вміщено оповідання І. Франка «Два приятелі», «Лесишина челядь», вірш «Хрест Чигиринський», а також переклад оповідання «Повінь» Е. Золя, здійснений за російським перекладом у журналі «Вестник Европы» (1875. — № 8).

С. 229. ...в «Громадському друзі», «Дзвоні» й «Молоті», що видавав я разом з М. Павликом. — І. Франко та М. Павлик у квітні 1878 р. почали видавати щомісячний літературно-політичний журнал «Громадський друг», однак обидва випущені номери було конфісковано. Того-таки року вони видали збірники. «Дзвін» та «Молот» (як продовження «Громадського друга»), які потім також було заборонено.

«Tydzień» — польський журнал «Tydzień literacki, artystyczny, naukowy і społeczny», виходив у Львові протягом 1874—1881 рр.

«Слов'янський альманах» — видання гуртка студентів-слов'ян Віденського університету. Вийшло два томи (1879—1880).

...написав я... на конкурс «Зорі» 1882 історичну повість «Захар Беркут»... — І. Франко написав повість «Захар Беркут» 1 жовтня — 15 листопада 1882 р. на конкурс, оголошений 27 вересня «Зорею». У травні 1883 р. в цьому журналі з'явилося повідомлення, що повість здобула першу премію. Першодрук: Зо-

ря. — 1883. — № 7—15. Окреме видання: *Франко І.* Захар Беркут: Образ громадського життя Карпатської Руси в XIII віці. — Львів: Накладом редакції «Зорі», 1883.

...з перекладів назву Гайне «Німеччина», зачата ще 1876, докінчена 1882... — Ці поезії увійшли пізніше до окремого видання: *Гайне Г.* Вибір поезій (Німеччина. Байки для дітей) / Переклав і пояснив Ів. Франко. — Львів: Накладом т-ва «Академічне братство», 1892. Уривки перекладу друкувалися в журн.: Зоря. — 1886. — № 12, 18.

«Фауст» Ґете — початок Франкового перекладу («Ґете Й. Фавст. Трагедія Івана-Вольфганга Ґете. Переклав Іван Ф.») опубліковано в журн.: Правда. — 1880. — Вип. 1—3. — С. 1—24. Продовження друкувалося як додаток до річника «Правда» за 1884 р. Повністю переклад вийшов окремим виданням: *Ґете Й.-В.* Фавст. Часть перша / З нім. переклав і пояснив Ів. Франко. — Львів: Заходом редакції «Світа», 1882. У бібліотеці І. Франка зберігається під № 1165.

Клейст (Кляйст) Генріх фон (1777—1811) — німецький письменник-романтик.

Гюго Віктор-Марі (1802—1885) — французький письменник, один із чільних представників романтизму. І. Франко переклав уривок з його роману «Знедолені» під назвою «Ватерлоо» (див.: Т. 51, додатковий до Зібр. творів у 50 т.).

Шеллі Персі-Біші (1792—1822) — англійський поет доби романтизму. Переклад філософської поеми «Цариця Меб» І. Франко не закінчив. Його уривок опубліковано у збірці І. Франка «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів» (Львів, 1879. — С. 27—28).

«Каїн» Байрона — містерія, яку написав 1821 р. англійський поет Джордж-Ноел-Гордон Байрон (1788—1824). І. Франко переклав українською мовою: *Байрон Гордон.* Каїн: Містерія в трьох діях. — Львів, 1879 («Дрібна бібліотека», кн. 4). У бібліотеці І. Франка зберігається під № 290.

Некрасов Микола Олексійович (1821—1877) — російський поет, літературний діяч. І. Франко перекладав його твори з 1879 р. майже до кінця життя (див.: 11, *11—47*).

«Мертві душі» Гоголя — Франків переклад цього твору вийшов окремим виданням: *Мертві* душі, або Вандрівки Чичикова: Поема М. В. Гоголя. — Львів: Накладом редакції «Діла», 1882. У бібліотеці І. Франка зберігається під № 5956.

Помяловський Микола Герасимович (1835—1863) — російський письменник. Франків переклад першого розділу «Зимний вечер в бурсе» з його нарисів «Очерки бурсы» вміщено в журналі «Правда» (1877. — № 13—15).

Золя Еміль (1840—1902) — французький письменник. І. Франко переклав ряд його творів, зокрема «Напад на млин: Оповідання з війни 1870 р.» (див.: 25, *360— 387*), «Повінь», «Природа та церков», «Злочинець Сальва», «Міщанин і селянин» та ін. (див.: Т. 51, додатковий до Зібр. творів у 50 т.).

Марк Твен — псевдонім американського письменника Самюеля-Лекхорна Клеменса (1835—1910). І. Франко переклав його оповідання «Як то я видавав рільничу газету», «Як то я був секретарем у сенатора», «Князьопоклонство», «Із редакційної переписки» (див.: 25, *412—430*), «Страховища німецької мови», «Том Кворц», «Синя сойка» (див.: Т. 51, додатковий до Зібр. творів у 50 т.).

А. Ф.

1890

«Народ». [Рец.] Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1890. — № 6. — 6. I. — S. 3, без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 67; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 229.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 230. ...замітку видавця «Після сейму» ... — Стаття належить М. Павликові.

...інша стаття того ж автора про еміграцію ... — Стаття М. Павлика «Про еміграцію наших людей» (Народ. — 1890. — № 1. — С. 13—15).

...стаття пана Д. ... — Стаття І. Франка «Як жиється селянам-хліборобам у Галичині?» (Народ. — 1890. — № 1. — С. 10—12).

...віршоване оповідання ... про жида ... — Йдеться про твір І. Франка «У цадика (Оповідання жидівки)» (Народ. — 1890. — № 1. — С. 6—7).

...рецензія на свіжовидані твори Гліба Успенського ... — Рецензія І. Франка на видання: *Успенский Г.* Сочинения: В 2 т. / С портретом автора и вступительной статьей Н. К. Михайловского. — СПб., 1889 (Народ. — 1890. — № 1. — С. 16). Рецензія увійшла до Зібр. творів у 50 т. (28, *42—43*). Успенський Гліб Іванович (1843—1902) — російський письменник, творчість якого пов'язана з традиціями натуральної школи. Автор низки повістей, оповідань, нарисів. Його твори високо цінував І. Франко і присвятив йому кілька досліджень.

М. Л.

З України. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1890. — № 25. — 25. I. — S. 1, під назвою «Z Ukrainy», без підп. Авторство: *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка... — Львів, 1930. — Т. 4. — Вип. 2. — С. 87; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 234: Стаття є відгуком на дописи в «Правду» під назвами «З Києва» та «З південної України», подані в рубриці «Вісті».

Подається за першодруком у перекладі.

С. 231. У найновішому випуску руського місячника «Правда» ... — Йдеться про випуск 3 за грудень 1889 р.

...схоже, що така ж доля чекає на інші підготовлені збірники: київську «Весну», чернігівську «Десну» та одеську «Спілку». — Ці альманахи не надруковано.

С. 232. Ігнатьєв Олексій Павлович (1842—?) — російський державний діяч. З 1889 р. — генерал-губернатор Києва.

Раєвський Петро Іванович (1847—1886) — російський та український письменник, автор поширеної в Україні та Росії у другій половині XIX ст. у кільканадцятьох виданнях і в багатьох передруках збірки гуморесок «Сцены и рассказы из жизни малороссов» (1872) і «Новые сцены из малорусского быта» (1883).

М. Л.

«Народу»... [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1890. — № 53. — 22. II. — S. 5, без підп. Авторство: *Мороз М. О.* До питання атрибуції творів Івана Франка в газеті «Kurjer Lwowski». — С. 204.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 233. Данилович Северин Теофілович (1861—1939) — український публіцист, один із активних діячів Русько-української радикальної партії та співробітник її видань; один із організаторів «Народу».

О. — Ймовірно, псевдонім Володимира Охримовича.

...кореспонденцію про буковинських робітників А. П. ... — Йдеться про замітку «Що думають робітники на Буковині (Допись із Черновець)», вміщену в 4-му номері «Народу» за 1890 р. (С. 40—41).

Комонь — псевдонім Василя Григоровича Щурата (1871—1948), українського поета, літературознавця, перекладача, публіциста.

Вовчківці — село поблизу Снятина Івано-Франківської області.

М. Л.

Нові руські книжки. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1890. — № 54. — 23. II. — S. 5, під назвою «Nowe książki ruskie», без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 67; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 230.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 233. «Літературно-наукова бібліотека» — серія видань, яку започаткував 1889 р. І. Франко. Виходила до початку 90-х років його-таки накладом.

Ван Гамель — голландський учений, історик релігії. Автор «Початкового курсу історії релігії», яку І. Франко видав під назвою «З історії публічного виховання в Західній Європі» (1890).

С. 234. Павліцький Стефан (1839—1916) — польський філософ; священик. Автор праць «Історія грецької філософії» (1906), «Життя і твори Ернеста Ренана» (т. 1—2, 1906).

...що містяться у краківських «Przeglądach». — Йдеться про «Przegląd Powszechny», польський теологічний журнал, що виходив у Кракові (1884—1936) та Варшаві (1936—1939 і 1947— 1953).

«Przegląd Powszechny» — місячник, заснований у Кракові 1884 р., виражав інтереси Католицької церкви.

М. Л.

«Галицько-руська бібліографія XIX ст.». [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1890. — № 96. — 6. IV. — S. 5; № 147. — 29. V. — S. 5; № 248. — 7. IX. — S. 6, за підп.: *Iw. Fr.* Упродовж 1890 р. І. Франко опублікував три невеликі рецензії на 15-й, 16-й і 17—18-й випуски праці І. Левицького. Об'єднуємо їх в один цикл.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 235. ...кілька праць Костомарова, декілька новел Тургенєва ... — Часопис «Слово» друкував праці М. Костомарова «Две русские народности» (1863. — № 20—24, 26—33), «Мнение о малорусской письменности» (1882. — № 48, 49), «Гетьманство Выговского» (1884. — № 1, 2, 4—21), інші праці; твори І. Тургенєва «Три встречи» (1871. — № 84—89, 91—95), «Первая любовь» (1873. — № 65—69, 71—84), «Призраки» (1873. — № 85—97).

«Страхопуд» — сатирично-гумористичний журнал москвофільського спрямування (виходив неперіодично), друкувався у Відні (1863—1868) та Львові (1872—1913). У різночассі його редагували С. Ливчак, В. Стебельський, С. Мончаловський.

М. Л.

[«Пані молода з Боснії» Данила Млаки]. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1890. — № 343. — 11.XII. — S. 5, без назви, у рубриці «Teatr ruski», без підп. Авторство: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 233. Рубрику «Teatr ruski» вів І. Франко від початку праці в цьому часописі (1887). Заголовок даємо за назвою рецензованого твору.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 235. «Підгіряни» — оперета Івана Миколайовича Гушалевича (1823—1903), українського поета, драматурга, педагога, священика.

«Чорноморці» — оперета М. Старицького на музику М. Лисенка (1878), переробка п'єси Я. Кухаренка «Чорноморський побит на Кубані».

М. Л.

1891

Про проф[есора] Драгоманова. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1891. — № 59. — 28.II. — S. 3—4, під назвою «O prof[esorze] Dragomanowie», без підп. Автор-

ство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 75; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 240.

Подається за першодруком у перекладі.

М. Л.

Галицько-руська бібліографія за 1889 р. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1891. — № 197. — 18.VII. — S. 5—6, за підп.: *Iw. Fr.*

Подається за першодруком у перекладі.

М. Л.

Галицко-русский «savoir vivre». Вперше надруковано в журн.: Киевская старина. — 1891. — Т. 32. — Кн. 2. — С. 281—299, без підп. Авторство: *Мороз М.* Документи, зв'язані з габілітацією Івана Франка у Львівському університеті в 1894—1895 роках // *Іван* Франко. Статті і матеріали. — Львів, 1962. — Зб. 9. — С. 149. В ІЛШ зберігаються матеріали до статті, зібрані І. Франком (ф. 3, № 195).

Подається за першодруком.

С. 237. У н д о л ь с ь к и й Вукол Михайлович (1815—1864) — російський бібліограф і бібліофіл, збирач і дослідник пам'яток давньої літератури, автор книжки «Очерк славяно-русской библиографии (с дополнениями А. Бычкова и А. Викторова)» (1871).

С. 238. О з а р к е в и ч Іван Іванович (1826—1903) — священик із с. Белелуя Снятинського повіту, культурно-освітній і політичний діяч, депутат парламенту у Відні, батько української письменниці Н. Кобринської.

С. 240. П с а л т и р — Книга псалмів, одна з книг Старого Завіту, що складається зі 150 ліричних пісень-псалмів. Авторство більшості з них приписується цареві Давиду, водночас книга містить і твори пізнішого періоду. Використовується в літургії.

Ч а с о с л о в — у християнських церквах богослужебна книга, що містить тексти релігійних пісень та молитов для щоденних церковних відправ.

С. 242. А н к в і ч Анджей-Алоїз (1774—1838) — львівський римо-католицький архієпископ у 1814—1833 рр. З 1817 р. був першим ректором відновленого Львівського університету.

С. 243. Л е в и ц ь к и й Михайло (1774—1858) — церковний і громадський діяч, перший кардинал-українець, багато зробив для розвитку українського шкільництва у Галичині. Перемиський єпископ (з 1813), галицький митрополит (з 1816, з 1848 р. — примас Галичини).

М о г и л ь н и ц ь к и й Іван (1777—1831) — український культурно-освітній та церковний діяч у Перемишлі. Автор першої в Галичині граматики української мови, укладач хрестоматії української літератури (в рукописі).

С. 244. Шадурський Микола (?—?) — ватиканський протонотарій і генеральний інспектор львівського греко-католицького єпископату, залишив цінний опис усіх церков і парафій цього єпископату за 1762—1768 рр.

Н. Т-к.

Перша галицько-руська часопись. Вперше надруковано в журн.: Руська школа. — 1891. — Т. 1. — Вип. 2. — С. 64—67, за підп.: *Іван Франко.*

Подається за першодруком.

«Руська школа» — науково-педагогічний журнал, який видавало у Чернівцях (1888—1891) українське товариство «Руська школа».

С. 244. ...із статті Головацького «Zustände der Russicnen in Galizien», поміщеної в Йорданових «Slavische Jahrbücher» (1846, стор. 361—379)... — Йдеться про полемічну статтю Я. Головацького «Становище русинів у Галичині» (німецькою мовою), видану також окремою брошурою 1846 р. у Лейпцизі.

Йордан Ян-Петр (1818—1891) — сербо-лужицький славіст, професор Лейпцизького університету, автор праць з мовознавства, літературознавства і фольклору.

«Slavische Jahrbücher» («Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft») — німецький славістичний журнал, що заснував Я.-П. Йордан. Виходив у Лейпцизі в 1843—1848 рр.

Левицький Йосиф (Йосип) Іванович (1801—1860) — греко-католицький священик, професор богослів'я у Перемишлі (1847—1853), поет, літературний критик, публіцист і перекладач, автор граматики української мови «Grammatik der ruthenischen, oder kleinrussischen Sprache in Galicien» (німецькою мовою, приклади українською мовою, 1834) та її переробки «Граматика язика руського в Галіції, розложена на питання і відповіді» (1849, 2-ге вид. 1850).

С. 245. Погодін Михайло Петрович (1800—1875) — російський історик і публіцист, один з натхненників москвофілів у Галичині.

Естрайхер (Естрейхер) Станіслав (1869—1939) — польський учений, юрист і бібліограф.

С. 246. Лисикевич. — Очевидно, йдеться про Миколу Хомича Лисикевича (1835—1883), українського поета, співробітника газети «Слово», автора віршів і патріотичних поем «Співак з Полісся» (1861) та «Гостина на Україні» (1862), що видав у Львові Б. Дідицький, зредагувавши мову на москвофільських засадах.

О. Л.

Наше москвофільство. Вперше надруковано в журн.: Народ. — 1891. — № 3. — С. 35—38, за підп.: *Редакція.* Статтю написано спільно з М. Павликом. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Фран-

ка... — С. 75; Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. 1876—1895: Т. 2—8. — Чернівці, 1910—1912. — Т. 6. — С. 100 (прим. 3, додана М. Павликом).

Подається за першодруком.

С. 250. ...і мы случайно найшлися в опозиції проти «нової доби» д. Романчука і товаришів... — У 1890 р. народовці на чолі з Ю. Романчуком робили спроби укласти угоду з урядом (так звана нова ера). У політичному українському середовищі тоді відбувся розкол, група на чолі з І. Франком та М. Павликом не погодились із позицією «новоерівців» і заснувала Руську-українську радикальну партію.

С. 255. Лозинський Владислав (1843—1913) — польський історик, автор праць «Львівський патриціат і міщанство XVI—XVII ст.» (1890), «Львівське мистецтво XVI—XVII ст.» (1898) та ін. Проводив ідею «цивілізаторської ролі» польської шляхти на українських землях, хоча нерідко зібраний ним історичний матеріал суперечив цьому.

...сатиричні вірші на конституцію 4-того марта 1849 р.... — Вірш Л. Данкевича «Надгробное слово карті з 4 марта 1849 р.», написаний 1851 або 1852 р., поширювався у списках, уперше його опублікував І. Франко у тексті статті «Давні акти до нового спору» (Діло. — 1883. — № 144. — 22. XII [3. I. 1884]). Данкевич Лука Якович (1791—1867) — український поет і громадський діяч, греко-католицький священик у Коломиї, автор віршів і байок, що підписував їх псевдонімом Лука з Ракова.

Кобринський Йосафат Миколайович (1818—1901) — український педагог і громадський діяч. 1842 року видав у Львові «Буквар, новим способом уложений для домашньої науки» та методичний посібник до нього, де вперше у Західній Україні запропонував звуковий метод навчання грамоти.

С. 256. Успенський Микола Васильович (1837—1889) — російський письменник, автор реалістичних оповідань з життя селянства.

...Не вдаючися в ніякі доказы, відкличемося тут тільки до статей д. Чудака, друкованих 1889 р. в «Зорі», і до того, що проти сього було написано в «Правді». — І. Франко має на увазі полеміку, викликану публікацією статті М. Драгоманова (під псевдонімом *Чудак*) «В справі відносин українців до російської літератури (Листи до редакції "Зорі")» (Зоря. — 1889. — № 8. — С. 143—144; № 9. — С. 158—159; № 10. — С. 174—175; № 11. — С. 191—192) та відгуком на неї у редакційній передмові «Про національно-політичне виховання» (Правда. — 1889. — Вип. 10. — С. 1—4).

Хенер Помпейо (?—?) — іспанський критик другої половини XIX ст., автор статті про російську літературу в мадридській газеті «El liberal». У цій статті, зміст якої переказав В. Антонович у «Листі подорожнього», опублікованому під псевдонімом *Турист* (Правда. — 1889. — Вип. 6), давалась негативна оцінка тогочасній російській белетристиці.

К о ц е б у Август-Фрідріх-Фердинанд (1761—1819) — німецький письменник, драматург, один із основоположників жанру сімейно-побутової міщанської комедії і мелодрами.

М о з е р Густав фон (1825—?) — драматург, автор більше ста комедій, частину з яких написано у співавторстві з П. Шентаном.

Ш е н т а н Пауль (1853—?) — німецький письменник-сатирик.

К е н і г Генріх-Йосиф (1790—1869) — німецький історик-романіст.

Н. Т-к.

Іван Наумович. Вперше надруковано в газ.: Хлібороб. — 1891. — № 6/7. — 1. X. — С. 33—36; № 8/9/10. — 1. XII. — С. 44—45, за підп.: *Іван Франко.*

Подається за першодруком.

« Х л і б о р о б » — літературно-політична газета, виходила у Львові та Коломиї упродовж 1891—1895 рр. за редакцією І. Франка та М. Павлика.

С. 259. Т р е щ а к і в с ь к и й Лев (1810—1874) — український громадсько-політичний діяч, публіцист, прозаїк, активний учасник національного відродження у Галичині, греко-католицький священик.

М о х Рудольф Іванович (1816—1891) — український поет, драматург у Галичині. Автор збірки віршів «Мотиль» (Львів, 1841), примірник якої був у власній бібліотеці І. Франка.

С. 262. К а ч к о в с ь к и й Михайло Олексійович (1802—1872) — український громадський і культурний діяч, народовець-австрофіл, львівський суддя. Його коштом засновано газету «Слово» (1861). Увесь свій спадок (приблизно 6000 крб.) заповів на народні цілі. За ініціативою І. Наумовича на ці гроші було засновано москвофільське «Товариство імені Качковського» (1874), хоча москвофілом М. Качковський не був.

С. 264. Ш у м л я н с ь к и й Йосиф (?—?) — церковний діяч XVII ст., львівський православний єпископ.

Н. Т-к.

Забуті вірші Ст[епана] Руданського. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1891. — № 19. — 1(13). X. — С. 377, за підп.: *І. Ф.* Передруковано у кн.: *Кримський А., Левченко М.* Знадоби до життєпису Степана Руданського. — С. 120—121.

Подається за першодруком.

Н. Т-к.

1892

Товариство імені Шевченка. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1892. — № 78. — 18. III. — S. 2—3, під назвою «Towarzystwo imienia Szewczenki», без підп. Своє

авторство цієї статті І. Франко засвідчив у статті «Odpowiedź szkarałupników» (див. «Відповідь шкаралупників» у нашому виданні).

Подається за першодруком у перекладі.

С. 270. У позавчорашньому «Ділі» знаходимо розлогий звіт про загальні збори руського Товариства імені Шевченка... — Йдеться про статтю «Загальні збори членів львівського Товариства імени Шевченка», яку вмістила газета «Діло» від 2 (14) березня 1892 р., без підп. Збори Товариства відбулися в неділю, 1 (13) березня 1892 р.

Гладилович Дем'ян (1846—1892) — український галицький громадський діяч; голова НТШ (1886—1891), один із засновників «Діла» і товариства «Дністер».

Шухевич Володимир Осипович (1849—1915) — український етнограф, публіцист; дійсний член НТШ. Ініціатор заснування і керівник товариств «Просвіта», «Руська бесіда». Редактор дитячого журналу «Дзвіночок» (1890—1895). Автор праці «Гуцульщина» (т. 1—5, 1897—1908), інших досліджень.

Паньківський Кость Федорович (1855—1915) — український галицький громадський діяч, економіст, видавець, педагог. Був адміністратором і редактором відділу новин у «Ділі», членом управ товариств «Просвіта», «Руська бесіда», один із засновників НТШ. Редагував журнали «Зеркало» (1891—1893), «Дзвінок» (1899—1900), газету «Батьківщина» (1897). Один із піонерів галицької кооперації.

...бере свій початок від щедрої пожертви однієї громадянки з України... — Йдеться про Єлисавету Милорадович (1832—1890), українську громадську діячку, мецената, одного із фундаторів НТШ, яка переказала на його створення кошти в сумі 9000 гульденів.

С. 271. ...Товариство видало кілька наукових праць своїх членів (Огоновського і Целевича)... — Йдеться про праці «Історія літератури руської» О. Огоновського, якої на той час вийшло три томи, та «Історія Скиту Манявського» Ю. Целевича (1886).

С. 272. Гузар Євген (1854—1918) — український галицький церковний діяч, письменник, педагог; священик. Член НТШ. Автор підручників «Життя святих», «Історія церкви».

С. 273. Громницький Сидір (1850—1937) — український галицький педагог, освітній діяч. Член правління НТШ, заступник голови й адміністратор.

Кулачковський Олександр (1815—1929) — український правник, редактор «Вісника державних законів», що виходив у Відні.

М. Л.

Відповідь шкаралупників. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1892. — № 84. — 24. III. — S. 2—3, під назвою «Odpowiedź szkarałupników», за підп.: *Iw. Franko.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 273. На нашу статтю про загальні збори Товариства імені Шевченка... — Йдеться про статтю І. Франка «Товариство імені Шевченка», надруковану у № 78 «Kurjera Lwowskiego» (див. попередній текст у нашому виданні).

С. 274. Костецький Платон Іванович (1832—1908) — український публіцист і літератор у Галичині, редактор «Зорі Галицької» (1855—1856); у 60-х роках перейшов на пропольські позиції.

С. 275. Пан редактор «Діла»... — І. Белей.

С. 276. «Дністер» — страхове товариство у Львові, засноване 1892 р. з метою забезпечення від вогню, крадіжок, пограбувань. Засновниками були К. Левицький, В. Нагірний, С. Федак та ін. Існувало до вересня 1939 р.

«Нова ера» — українсько-австрійсько-польське порозуміння 1890 р. в Галичині, яке полягало у відмові українських народовців від союзу з русофілами (москвофілами) та їх лояльного ставлення до австрійської влади взамін на поступки з боку австрійських та польських правлячих кіл для українського руху в культурно-освітніх, політичних та господарських галузях. Ініціаторами з українського боку були В. Антонович, О. Кониський, митрополит С. Сембратович, народовці О. Барвінський, Ю. Романчук, К. Телішевський; з польського — галицький намісник К. Бадені, Е. Сангушко, А. Хамець. Не виправдала всіх сподівань українського суспільства, однак мала й здобутки: відкриття кафедри історії України у Львівському університеті (1884), української гімназії в Коломиї (1892), ширший доступ українців до державних посад тощо.

С. 277. «Народна торговля» — перша установа споживчої кооперації у Західній Україні, заснована у Львові 1883 р. з ініціативи В. Нагірного та А. Ничая з метою стати центральним складом сільських і маломістечкових крамниць (громадських і приватних), підготувати й виховати їхній персонал, постачати гуртом закуповуваний товар з перших рук і привчати українське населення до своєї торгівлі. У 1939 р. радянська влада націоналізувала майно «Народної торговлі».

«Червоная Русь» — громадсько-політична москвофільська газета, виходила тричі на тиждень у Львові протягом 1888—1891 рр. як продовження газети «Новый пролом». Головними редакторами були О. Марков та І. Пелех.

«Ватра» — товариство студентів, які відійшли від «Академического братства»; існувало продовж 1892—1896 рр. у Львові.

М. Л.

Блєднов. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1892. — № 104. — 13. IV. — S. 2—3; № 105. — 14. IV. — S. 2—3; № 106. — 15. IV. — S. 2—3; № 107. — 16. IV. — S. 2—3; № 108. — 17. IV. — S. 2—4; № 110. — 20. IV. — S. 2—3; № 111. — 21. IV. — S. 2—3, за підп.: *Iwan Franko.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 277. ...якогось М. Покровського... — Йдеться тут, найімовірніше, про Миколу Васильовича Покровського (1848—1917), російського письменника, публіциста, мистецтвознавця, археолога, автора багатьох праць з історії мистецтва. Рецензований твір має таку назву: *Покровский Н. В.* Бледнов: Повесть злобы дня: В 2-х частях. — СПб., 1891.

С. 278. «Nowa Reforma» — польська щоденна інформаційно-політична газета, виходила у Кракові протягом 1892—1928 рр.

С. 279. Гіллер Агатон (1831—1887) — польський історик, літератор і публіцист. Автор праць «Опис забайкальської країни в Сибіру» (т. 1—3), «Історія народного повстання 1861—1864 рр.» та ін.

«Вестник Европы» — російський науково-літературний журнал. Виходив у Петербурзі продовж 1866—1918 рр. Одним із його редакторів був М. Костомаров.

Ломачевський (Пальмін) Дмитро Платонович (1830-ті роки — 1878) — російський письменник; жандарм. Автор ряду оповідань, двох прозових збірок «З квартири на квартиру» (1868), «Російський марнотратник» (1871). У 1874 р. (а не 1872, як пише І. Франко) він опублікував у «Вестнике Европы» «Спогади колишнього жандарма».

С. 280. Конарський Шимон (1808—1839) — польсько-український революційний діяч, який виступав за незалежність України, Білорусії й Литви від Росії. До таємної організації загітував офіцерів київського гарнізону та студентів Київського університету. Страчений у Вільні.

...Ланської «Обрусителі» — повість російської письменниці Надії Василівни Ланської (справжнє прізвище — Яковлєва). Переклад цього твору здійснила українською мовою Ольга Рошкевич (Обрусителі: Повість з суспільного життя поліської країни: У 2 част. / З великоруського переклала ***. — Львів, 1886). Авторство перекладу засвідчує І. Франко у листі до А. Кримського від 26 серпня 1898 р. (50, *114*). Автограф перекладу: ІЛШ, ф. 3, № 2320.

С. 282. Олександр II (1818—1881) — російський імператор (з 1855 р.). Консерватор за своїми поглядами, однак саме за його правління були здійснені селянська, земська, військова та інші реформи.

С. 286. ...за царя Миколи... — Микола I (1796—1855), російський імператор з 1825 р. Саме він жорстоко придушив польське повстання 1830—1831 рр.

С. 287. Гауке (ван дер Гаакен, фон Гауке) Маурицій (1773—1830) — польський генерал, убитий повстанцями під час вибуху повстання 29 листопада 1830 р.

Блюмер Ігнацій-Александр (1773—1830) — польський генерал, убитий повстанцями під час вибуху повстання 29 листопада 1830 р.

Мецішевський Філіп (?—1830) — польський військовий; полковник, убитий повстанцями під час вибуху повстання 29 листопада 1830 р.

Потоцький Станіслав (1778—1830) — польський генерал, убитий повстанцями під час вибуху повстання 29 листопада 1830 р.

Мохнацький Маурицій (1803 або 1804—1834) — польський літературознавець, публіцист, політичний діяч.

Листопадове повстання (Польське повстання) — національно-визвольне повстання поляків проти російського гніту 1830—1831 рр., що охопило Королівство Польське й поширилося на територію Литви, Білорусії та Правобережної України. Почалося 17 (29) листопада у Варшаві. Цар Микола I жорстоко придушив його.

С. 288. ... розподіл Польщі ... — Маються на увазі три поділи польських земель між Росією, Австрією і Пруссією (1772, 1793, 1795), унаслідок яких Польща втратила незалежність на 120 років.

С. 295. Терпіння, читачу! Завтра побачиш ... — Мається на увазі, що «Kurjer Lwowski» — щоденна ранкова газета.

С. 301. Кантемир Антіох Дмитрович (1708—1744) — російський поет, дипломат. У дитинстві жив на Харківщині. Один з основоположників російського класицизму й нової сатиричної поезії. Творчо засвоївши традиції російського та українського фольклору, європейських літератур, створив 9 оригінальних сатир, що принесли йому визнання.

Сологуб Володимир Олександрович (1813—1882) — російський письменник; граф. Автор повістей «Лев», «Ведмідь», роману «Тарантас» та оповідань.

... графів Толстих. — Під цим іменем відомі: граф Олексій Костянтинович Толстой (1817—1875), російський поет, прозаїк, драматург, підписувався псевдонімом Козьма Прутков; граф Лев Миколайович Толстой (1828—1910), російський письменник; граф Микола Миколайович Толстой (1823—1860) — російський поет, прозаїк, брат Л. М. Толстого.

М. Л.

Необхідний підручник для славістів. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1892. — № 182. — 1.VII. — S. 5, під назвою «Niezbędny podręcznik dla sławistów», за підп.: *Iw. Fr.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 307. Пастрнек Франтішек (1853—1940) — чеський філолог-славіст і видавець, етнограф. Листувався з І. Франком.

«Archiv für slavische Philologie» («Архів слов'янської філології») — перший міжнародний славістичний журнал, виходив у Берліні впродовж 1825—1920 рр. Його засновником був В. Ягич.

Ягич Ватрослав (1838—1923) — хорватський філолог, займався, зокрема, питаннями української мови та фольклору. Професор Новоросійського, Берлінського, Петербурзького, а з 1886 р. — Віденського університетів. Під його керівництвом І. Франко написав докторську дисертацію «"Варлаам та Йоасаф" — старохристиянський духовний роман і його літературна історія» (1904).

Крчек (Krček) Францішек (1869—1916) — польський мовознавець, фольклорист. Доцент Львівського університету.

М. Л.

«Wisła». Том VI. Kwiecień, maj, czerwiec. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1892. — № 242. — 30.VIII. — S. 5—6, без підп. На примірнику газети «Kurjer Lwowski» в НБ ЛНУ (67296 III) є власноручна позначка автора: *I. F.* Авторство: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 252.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 307. «Wisła» — польський фольклористичний та етнографічний журнал, виходив щотижня у Варшаві впродовж 1887—1905, 1916—1917 рр. і 1922 р. Його редагували, зокрема, Я.-А. Карлович (1888— 1899), Е. Маєвський (1899—1905) та ін.

С. 308. Грабовський Броніслав (1841—1900) — польський етнограф, історик, письменник, перекладач. Йому належить чимала заслуга у вивченні слов'янських культур та їх популяризації. Співпрацював із «Віслою».

Василевський Зигмунт (1865—1948) — польський етнограф, літературознавець, публіцист. Автор праць «Від романтиків до Каспровича» (1907), «Міцкевич і Словацький» (1921) та інших.

Маєвський Еразм (1858—1922) — польський етнограф, археолог, соціолог, видавець. Редактор «Вісли» у 1899—1905 рр. Автор праці «Наука про цивілізацію» (т. 1—4, 1908—1923), інших студій.

Цішевський Станіслав-Броніслав (1865—1930) — польський етнограф, фольклорист. Автор праць «Краків'яни» (1894), «Праці етнологічні» (т. 1—4, 1925—1936), «Жіноче обличчя» (1927) та ін. Працював у Львівському університеті.

М. Л.

Ернест Ренан. [Некролог]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1892. — № 277. — 4. X. — S. 1—2, без підп. На примірнику газети «Kurjer Lwowski» в НБ ЛНУ (67296 III) є власноручна позначка автора: *I. F.* Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 80; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 248.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 309. Академія надписів — Академія написів і гуманітарних наук (Académie des inscription et belles lettres) — одна із секцій Французької академії наук, яка займається вивченням проблем історії, археології та класичної філології.

Аверроес Ібн Рошд (Рушд) (1126—1198) — арабський мислитель, послідовник філософії Арістотеля. Певний час мешкав в Іспанії, де його переслідували за вільнодумство. Помер у вигнанні в Марокко.

С. 310. Марк Аврелій (121—180) — римський імператор.

М. Л.

Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою. Вперше надруковано в повному обсязі польською мовою у журн.: Wisła. — 1892. — T. 6. — Zesz. 2. — S. 263—278, під назвою «Wojna żydowska. Przyczynek do studjów porównawczych nad literaturą ludową», за підп.: *Iwan Franko.*

Уривок цієї праці від початку до слів «...і наша вірша про війну жидівську» надруковано в журн.: Народ. — 1892. — № 1. — 1. I. — С. 16—18, під назвою «З поля фольклору (Жидівська війна)», за підп.: *Іван Франко.*

Обидва тексти від початку до слів «Два кінцеві куплети пропускаємо» ідентичні за змістом і відрізняються лише мовою написання. Польський варіант не містить згадок І. Франка про релігійну полеміку євреїв на теренах Польщі у XVIII ст. Український уривок передає адекватний зміст польського варіанта скорочено, подекуди зовсім лаконічно. Враховуючи це, працю І. Франка подаємо так: від початку до слів «Два кінцеві куплети пропускаємо» — за першодруком у «Народі», максимально зберігаючи стиль автора; від слів «Як бачимо, польський вірш в головному епізоді виявляє відмінні од українського анекдота риси...» до кінця — за публікацією у «Вісли» в перекладі сучасною українською мовою. Уривок, у якому йдеться про релігійні рухи євреїв, даємо у коментарях. Він починається після слів «Два кінцеві куплети пропускаємо».

Продовження під назвою «Ще "Жидівська війна"» див. далі у нашому виданні.

С. 312. «Historya o pięknej Magielonie» — твір народної літератури, виник у Франції (1458). З XVI ст. відомий у Польщі та в Україні.

Цешин — повітове містечко у Шльонському воєводстві, біля кордону з Чехією.

С. 315. Два кінцеві куплети пропускаємо. — У «Вісли» вони мають такий вигляд: «Jużeśmy się spracowali i takeśmy koniec wojny doczekali. Koniec, koniec naszej wojny, niech będzie każdy spokojny. Kto umie dalej, niech się pochwali, Żydzi mu będą wojną czyli batem dopomagali» *. Далі подаємо закінчення тексту, опублікованого в «Народі»:

«Вірша ся є одним з численних відголосків польської антисемітської літератури з половини XVIII віку, що викликана була двовіковим єзуїтським вихованням, а почасти й рухами, що в ту пору йшли внутрі самого жидівства польського, особливо на нашій землі, на Поділлю, Підгір'ю і Покуттю. Відсилаючи цікавих докладної історії тих рухів до діл спеціяльних Цунца, "Історії жидів" греца, а також до польської книжки Нусбаума "Historya żydów od Mojżesza do epoki

*«Вже ми напрацювалися і таки кінця війни дочекалися. Кінець, кінець нашої війни, хай буде кожен спокійний. Хто вміє далі, хай похвалиться, жиди йому будуть війною чи батогом допомагати» *(польськ., спотв.).* — *Упоряд.*

obecnej, tom V. Żydzi w Polsce", я пригадаю тут тільки деякі важніші факти. Перший розлом внутрі жидівства почався ще в другій половині XVII віку за почином жида Сабатая Цеві, котрого жінка була роджена на Вкраїні і під час війн козацьких утратила батька й матір. Сабатаїти відкидали Талмуд. Вони були розширені особливо в руських частинах Польщі, на Поділлю. Рабини викляли сю секту в р. 1722 і навели на неї кровавe переслідування. Та майже в тім самім часі родився чоловік, котрий мав далі повести сю секту; був се Яков Франк, роджений 1720 р. Нав'язуючи до традицій Сабатая, він оснував секту антиталмудистів (сапвеціеціухів, або франкістів). Секта ся також переслідувана була сильно правовірними рабиністами, поки франкісти не здобули собі протекції львівського лат[инського] архієпископа Дембовського, котрому вони обіцювали вихреститися. Дембовський інсценував навіть в своїй дієцезії переслідування талмудистів, казав палити книги Талмуда, але вмер нагле 1757 року. Тоді рабиністи знов кинулися на франкістів, оскаржували їх перед властями, били і прогонювали їх з міст, поки врешті не змусили їх зовсім покинути Польщу. Але рівночасно піднявся новий розкол у жидівстві. Під впливом косівского жида, прозваного Бештом (родився 1698, ум[ер] 1759), і Бера з Межиброда (1700—1772) повстала і розширилася швидко в Польщі секта хасидів, котра оперлася на вірі в чудотворних цадиків і на їх безпосереднім зв'язку з небесними силами. Ось історичне тло — темне, повне кровавих звірств, процесів, кінчачихся тортурами, четвертованнями та видиранням пасів з живих людей і т. і., та заразом повне руху, агітації, шуму і виявляюче чимало інтересних та типових фігур, на котрім повстала й наша вірша про війну жидівську».

Ц у н ц Леопольд (1794—1886) — історик єврейської літератури, засновник так званої науки про юдейство, або єврейської науки. Один із організаторів Товариства культури і науки євреїв. Редактор перекладу Біблії німецькою мовою.

Г р е ц Генріх (1817—1886) — історик єврейства. Його головна праця — «Geschichte der Juden von den ältester Zeiten bis auf die Gegenwart» (1853—1876), а також її скорочений варіант «Volksthümlische Geschichte der Juden» (1888—1890).

Н у с б а у м Генрик (1849—?) — польський лікар, філософ та історик, професор Львівського університету.

С а б а т а й Цеві (Цві) (1626—1676) — єврейський релігійний діяч, який 1648 р. оголосив себе месією, що мав звільнити євреїв від турецького поневолення і навіть узяти в полон турецького султана. Згодом, однак, прийняв іслам.

С а б а т а ї т и — послідовники релігійної секти в юдаїзмі, засновником якої був Цеві Сабатай.

Т а л м у д (давньоєвр.) — збірник догматичних релігійно-етичних і правових норм юдаїзму, складений протягом IV ст. до н. е. — V ст. н. е. в Палестині й Вавилонії. Основний зміст Талмуда становить тлумачення стародавньої частини Біблії.

Ф р а н к Яків (у хрещенні — Йозеф; близько 1726—1791) — єврейський релігійно-політичний діяч, засновник секти франкізму. Оголосив себе месією Сабатая Цеві, намагався реформувати релігійні основи юдаїзму, відкидаючи Талмуд. Прийняв християнство, однак невдовзі був арештований польською владою за звинуваченнями в нещирому прийнятті католицизму і поширенні шкідливої єресі. Тут І. Франко припустився помилки: Франк народився 1726, а не 1720 р.

Ф р а н к і с т и — напівхристиянська релігійна секта в юдаїзмі, яка виникла серед польських євреїв у середині XVIII ст. внаслідок месіанського руху Сабатая Цеві. Засновник — Я. Франк. Поширилася в Україні, зокрема на Поділлі та в Галичині. Її члени, перебуваючи в очікуванні великих месіанських переворотів, скидали з себе ярмо суворої єврейської релігійності, нехтуючи багатьма релігійними законами й обрядами. По смерті Я. Франка розчинилася серед католицького населення.

Р а б и н і с т и (равиністи) — представники ортодоксальної течії в юдаїзмі, котра спиралася на Талмуд та інші сакральні книги, тобто на верховенство закону, відкидаючи будь-яку містику. На чолі єврейської общини стояв равин — знавець закону. Рабиністи вороже ставилися до інших юдейських сект, бо релігійність людини вимірювали її талмудичною освіченістю, вченістю. Равинізм нероздільно панував у північно-західних регіонах тогочасної Польщі: у Литві, Білорусії.

Д е м б о в с ь к и й Миколай (?—1757) — польський релігійний діяч, римо-католицький священик, єпископ, згодом — архієпископ львівський.

Х а с и д и — послідовники хасидизму, широкого релігійного руху, який виник серед польських євреїв у XVIII ст. і втягнув майже половину всієї їх кількості. Багато в чому споріднений із християнським протестантизмом, бо на перше місце ставить не догму й обряд, а почуття чи емоцію віри. Хасидизм базується на двох первнях: релігійного пантеїзму, або всюдисутності Бога, і на ідеї тісної взаємодії між Богом та людиною. Звідси випливає і практичний принцип хасидизму — спілкування з Богом, що має на меті злиття з джерелом життя і вплив на нього. Через постійний мисленний контакт із Богом можна досягнути здатності ясновидіння, пророцтва, чудодійства, тобто стати праведником, або цадиком, роль якого — посередництво між Богом і людьми.

С. 315. С м о л е н с ь к и й Владислав (1851—1926) — польський історик, професор Варшавського університету, представник так званої варшавської історичної школи. Займався історією Польщі, головним чином XVIII ст.

Е с т р а й х е р Кароль (1827—1908) — польський бібліограф, укладач 22-х томів «Bibliografji polskiej», яка реєструє польське письменство й зарубіжну полоністику від XV до XIX ст. Її видавали у Кракові син і внук ученого вже по його смерті.

Ю ш и н с ь к и й Єронім (1760—1830) — польський поет і бібліограф; священик. Автор збірок «Рими і проза» (т. 1—3), «Короткі приповідки давніх поляків» (1889), а також «Словника польських поетів».

С. 316. К р а с і ц ь к и й Ігнацій (1735—1801) — польський письменник. Автор іроі-комічних поем «Мишоїд» (1775) та «Монахомахія» (1778, опублік. анонімно), історичної поеми «Хотинська війна» (1780), збірки «Байки і приповістки», трактату у віршах «Про віршування і віршувальників» (1803). Красіцький створив «Збірник найпотрібніших відомостей» (т. 1—2, 1781—1883) — перше польське енциклопедичне видання.

С. 318. О л ь в і о п о л ь — колишня назва частини сучасного міста Первомайська на Миколаївщині.

С. 320. Ф и л и с т и м л я н и — народ, який наприкінці II тис. — першої половини I тис. до н. е. заселяв південну частину східного узбережжя Середземного моря. У II—I ст. до н. е. вели боротьбу з юдеями.

С. 321. Щ о с а т и р и ч н о - г у м о р и с т и ч н а е п о п е я п р о ж и д і в с ь к у в і й н у м о г л а б у т и с т в о р е н а... в н а с у XVIII ст., і з о к р е м а, у п і в д е н н и х п о в і т а х... — Саме на півдні, в Галичині, поширився хасидизм (на відміну від Білорусії та Литви, де непохитну першість обіймала ортодоксальна равиністська течія), що призвело до розколу в юдаїзмі. А міжрелігійні чвари дали, на думку І. Франка, добрий ґрунт для появи творів такого ґатунку.

К а л и ш (Каліш) — польське місто; тепер повітовий центр Великопольського воєводства.

Т р о к и — відомі два населені пункти з такою назвою: Троки Старі та Троки Нові (обидва у колишньому Віленському воєводстві).

Г а д з е в и ч Петро (?—?) — польський поет і державний діяч.

С. 322. Ч а ц ь к и й Тадеуш (1765—1813) — польський учений і освітній діяч, більша частина життя якого проминула в Україні. Виступав за скасування обмежень для євреїв. 1805 р. заснував Кременецький ліцей. Відіграв визначну роль у становленні «української школи» в польській поезії.

С. 325. Г р і м м Якоб (1785—1883) і Вільгельм (1786—1859) — німецькі філологи і фольклористи. Належали до групи гейдельберзьких романтиків. Засновники міфологічної школи у фольклористиці. У своїх працях користувалися порівняльним методом.

Б і р л і н г е р Антон (1834—1891) — німецький філолог, фольклорист; вивчав південно-німецький діалект, народні оповіді, звичаї тощо. Названа праця вийшла у 2-х томах (1861—1862).

С. 326. Б е б е л ь Генріх (1472—1518) — німецький письменник-гуманіст, автор збірки фацецій.

С. 327. К і р х г о ф Ганс-Вільгельм (бл. 1525—1603) — німецький письменник-фацеціоніст, автор 7-томного збірника шванків «Wendunmuth» (1563—1603).

Т р е в і р (Трієр) — німецьке місто в долині р. Мозель, у західній частині Німеччини.

Швабський союз — був укладений 1488 р. містами і князями Швабії за пропозицією імператора Фрідріха III з метою підтримання миру в державі. Союз спершу було укладено на 8 років, але відновлювано до 1534 р. Спроби поновити його й надалі успіху не мали.

Павло Диякон (Паулюс Діаконус; справжнє ім'я — Варнефрід; бл. 720 — бл. 800) — французький (лонгобардський) історик і письменник, автор «Римської історії» та «Історії лонгобардів».

Герули — народ германського походження. Наприкінці V ст. *головна маса герулів опинилася на горішній Тисі, де заснувала досить* могутню державу. Та вже бл. 512 р. її зруйнували лонгобарди, у боротьбі з якими загинув і король Рудульф.

Лонгобарди — народ, що належав до західних германців. Жив спершу на Ельбі, згодом переселився на Дунай, де на початку VI ст. заснував державу після перемоги над герулами. Згодом вони оселилися на території сучасної Італії, де зайняли майже всю територію Апеннінського півострова. Наприкінці VIII ст. держава лонгобардів зникла з карти світу.

С. 328. Гощинський Северин (1801—1876) — польський письменник і публіцист. Представник «української школи» в польській літературі. І. Франко високо цінував творчість Гощинського (стаття «Поет-герой», див.: 27, *344—347*).

Стрийковський Мацей (1547— після 1582) — польський історик, автор «Хроніки польської, литовської, жмудської і всієї Русі» (1582), яка має компілятивний характер.

М. Л.

Галицько-руської бібліографії... [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1892. — № 86. — 26. III. — S. 3; № 177. — 26.VI. — S. 5—6; № 219. — 7.VIII. — S. 5; № 224. — 1. IX. — S. 4, за підп.: *Iw. Fr.* У 1892 р. І. Франко опублікував кілька коротких рецензій на працю І. Левицького «Галицько-руська бібліографія XIX ст.», а саме на 22, 24, 25, 26 та 27 випуски цього видання. Об'єднуємо ці рецензії у цикл.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 330. ...автор запевняє, що одразу по закінченні цієї праці розпочне видання нового твору «Прикарпатська Русь у XIX віці в біографіях і портретах її діячів (1801—1890)». — У світ вийшло лише 4 випуски цієї праці (до літери Б).

С. 331. «Пролом» — газета москвофільського спрямування, виходила двічі на тиждень у Львові впродовж 1880—1882.

«Шкільна часопись» — науково-педагогічна газета, виходила у Львові впродовж 1880—1888 рр. за редакцією Г. Врецьони.

«Господар і промишленик» — економічна газета, виходила двічі на тиждень у Станіславові (1879—1882) та Львові (1883—1887). Редакторами були А. Ничай, А. Глодзінський, В. Нагірний.

М. Л.

Данило Мордовцев. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1892. — № 291. — 18. X. — S. 4, без підп. Авторство: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 247. Найімовірніше, автором цієї невеличкої замітки був І. Франко, тодішній український співробітник газети «Kurjer Lwowski».

Подається за першодруком у перекладі.

М. Л.

Характеристика української літератури XVI—XVIII століть. *Вперше надруковано польською мовою в журн.:* Kwartalnik Historyczny. — 1892. — T. 4. — S. 693—727, під назвою «Charakterystyka literatury ruskiej XVI—XVIII wieku», за підп.: *Iwan Franko.* У газеті «Kurjer Lwowski» (1892. — № 146. — 26. V. — S. 5) І. Франко опублікував короткий зміст цієї праці у замітці «Towarzystwo Historyczne».

Передруковано у перекладі В. Крекотня у кн.: *Європейське* Відродження та українська література XIV—XVIII ст. — К., 1993. — С. 342—372.

Подається за першодруком у перекладі М. Легкого.

С. 332. Г а л а х о в Олексій Дмитрович (1807—1892) — російський історик літератури, письменник. Основна його праця — «История российской словесности, древней и новой» (т. 1—2), на якій позначилися принципи естетичної критики.

П о р ф и р' є в Іван Якович (1823—1890) — російський історик літератури, професор Казанської духовної академії. Коли туди 1855 р. перевезли соловецьку бібліотеку, яка містила чимало невідомих матеріалів, Порфир'єв почав активно вивчати їх. Автор праць «История русской словесности» (1870—1891), «Апокрифические сказания в древней письменности» (1869) «Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях» (1877), «Апокрифические сказания о новозаветных лицах и событиях» (1890) та ін.

Р а й н г о л ь д т Олександр Олександрович (1856—?) — літературознавець, автор відомого підручника з російської літератури «Geschichte der russischen Literatur von ihrem Aufang bis auf die neueste Zeit» (1886), в якому зачіпає й період давньої української літератури.

...і с т о р і я р о с і й с ь к о ї л і т е р а т у р и П и п і н а... д о с і н е в и й ш л а. — Ця праця з'явилася 1902 р.

С. 334. М а й к о в Валер'ян Миколайович (1823—1847) — російський літературний критик і публіцист, автор статей «Дещо про російську літературу 1846 р.» (1847), рецензій, відгуків на белетристичні твори, присвячені історії України (зокрема П. Куліша).

М і л л е р Всеволод Федорович (1848—1913) — російський фольклорист, етнограф; академік Петербурзької АН, професор Московського університету. Теоретик історичної школи у фольклористиці. Основні праці: «Взгляд на "Слово о полку Игореве"» (1877), «Очерки народной русской поэзии» (т. 1—3, 1897—1924), «Исторические песни русского народа XVI—XVII в.» (1915). Автор розвідок про М. Костомарова, П. Чубинського та інших.

«Задонщина» — російська повість про перемогу московського князя Дмитра (Донського) над військом кримського хана Мамая (1380). Джерелами цього твору є усні та літописні оповідання.

С. 335. Соболевський Олексій Іванович (1857—1929) — російський філолог-славіст, палеограф, фольклорист. Професор Київського, згодом Петербурзького університетів. Досліджував церковно-слов'янську мову й історію російської мови, давні літературні пам'ятки, зокрема й епохи Київської Русі. Обстоював російську шовіністичну концепцію однієї «руської» мови з основними діалектами: «великоруським» та «малоруським». У працях з історії російської мови описав фонетичні риси низки рукописів XII—XV ст. українського походження, назвавши їх «галицько-волинськими», твердячи, що в Києві й Чернігові говорено тоді «великоруською» мовою.

С. 336. «Діаріуш» Євлашевського — твір новгородського підсудного Федора Євлашевського (1546—1604), який охоплює 1564—1604 рр.

...занепадом Константинополя... — Місто було завойовано турками на чолі з султаном Магометом II 1453 р.

Єзуїти — «Товариство Ісуса», чернечий чин, заснований 1534 р. Ігнацієм Лойолою для протидії Реформації, а також з метою поширення і поглиблення католицької віри, зокрема за допомогою місій, письменницької та наукової діяльності. Після приходу на українські землі єзуїти брали активну участь у підготовці Берестейської унії.

Ставропігія — автономна православна церковна одиниця (церква, монастир, братство), яка підлягала юрисдикції не місцевих ієрархів, а безпосередньо патріархові і користувалась спеціальними правами (нагляд над духовенством). До 1686 р. права ставропігії надавали константинопольські патріархи. Такі права на Україні мали Києво-Печерська лавра, Львівське Успенське братство, Манявський скит, Межигірський Спасопреображенський монастир та деякі інші інституції.

С. 337. Несвіж — містечко на території сучасної Білорусії; у XVI ст. — одна з резиденцій Радзивіллів, зокрема Миколая Радзивілла (Сирітки), завдяки якому Несвіж став одним із центрів книгодрукування. Саме тут С. Будний видав у 1570—1572 рр. так звану Несвізьку Біблію.

Кн[язь] Миколай Радзивілл — Миколай-Кшиштоф Радзивілл, прозваний Сиріткою (1549—1616), польсько-литовський політичний діяч, письменник, мандрівник. Несвіж, його резиденція, став одним із центрів Реформації у Литві, однак згодом під впливом П. Скарги М.-К. Радзивілл перейшов у католицизм. Автор подорожніх записок «Hierosoliminata peregrinatio...», перекладених польською мовою 1607 р.

Будний Симеон (Шимон; бл. 1530—1593) — білоруський і польський письменник, філософ, історик. Діяч Реформації у Білорусії та Литві (кальвініст, згодом прихильник соцініанства, що було поширене й в Україні). Переклав польською мовою Біблію для соци-

ніан. Виступав за вживання у письменстві Білорусії та України національних літературних мов.

К а р а т а є в Іван Петрович (1817—1886) — російський бібліограф, збирач стародруків. Автор праць «Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилличными буквами 1491—1730 гг.» (1861), «Библиографические заметки о старопечатанных славянских изданиях» (1872), «Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами» (1878, 1883).

С. 338. Ф е д о р о в (Федорович) Іван (бл. 1510—1583) — книгодрукар у Росії та в Україні. За наказом царя Івана IV Грозного збудував у Москві друкарню, де видав кілька книг. Перебравшись до Великого князівства Литовського, у маєтку Г. Ходкевича Заблудові продовжив справу книгодрукування. Працював у Львові, згодом в Острозі, де перейшов на службу до кн. Острозького. Тут заснував друкарню. Після розриву з Острозьким повернувся до Львова, де й помер.

Х о д к е в и ч Григорій (?— після 1570) — український, польський і литовський політичний та культурний діяч, меценат. Противник Люблінської унії. Засновник друкарні у Заблудові, де І. Федоров видав «Поучителное Євангеліе» (1568).

З а б л у д і в — містечко на північному Підляшші, неподалік од Білостоку в Польщі, приблизно на пограниччі білорусько-польсько-українських земель. За кошти гетьмана Григорія Ходкевича тут було засновано друкарню (1568).

Л ю б л і н с ь к а у н і я — об'єднання Литви й Польщі в єдину Річ Посполиту, остаточно оформлене 1 липня 1569 р. на сеймі в Любліні. У складі нової Речі Посполитої опинилися такі українські землі, як Підляшшя, Волинь, Поділля, Брацлавщина та Київщина.

С. 339. Ф л е р о в Іван Юхимович (1827—1879) — російський історик, журналіст; священик. Автор праці «О православных церковных братствах, противоборствовавших унии в Юго-Западной России в XVI, XVII, XVIII ст.» (1857).

Б а т ю ш к о в Помпей Миколайович (1810—1892) — російський історик, етнограф, освітній діяч. Ряд праць присвятив Україні: «Памятники русской старины в западных губерниях», «Холмская Русь», «Волынь».

Б а н д т к е Єжи-Самуель (1768—1835) — польський історик, мовознавець, бібліограф. Доктор Ягеллонського університету. Автор таких праць, як «Історія краківських друкарень» (1815) та «Історія друкарень у Польському королівстві і Великому князівстві Литовському» (1826).

З у б р и ц ь к и й Денис Іванович (1777—1862) — український історик, етнограф, архівіст. Працював у Ставропігійському інституті у Львові, член Петербурзької АН. Автор багатьох праць польською і російською мовами, серед них «Літопис Львівського Ставропігійського братства», «Хроніка міста Львова», «Нарис історії руського народу в Галичині і церковної ієрархії в тому королівстві». Франко тут, мабуть, має на увазі його працю «Історичні дослідження про руськослов'янські друкарні в Галичині» (1863, польською мовою).

Т я п і н. — Йдеться про Тяпинського (Омеляновича) Василя Миколайовича (бл. 1540 — бл. 1604), білоруського й українського просвітителя, прихильника Реформації і близького за своїми політичними та релігійними поглядами до Симеона Будного. Близько 1580 р. у своїй друкарні видав Євангелію з паралельними текстами церковно-слов'янською та білоруською мовами і власною передмовою.

С т р а т и н — тепер село Рогатинського району на Івано-Франківщині. Наприкінці XVI ст. власником маєтку був Гедеон Балабан, який 1599 р. заснував тут друкарню і 1602 р. — школу. У друкарні працював Памво Беринда.

Д е р м а н ь — село поблизу м. Дубно на Рівненщині; на поч. XVII ст. тут був монастир, при якому діяла друкарня, якою керував Дем'ян Наливайко. У 1604—1605 рр. тут були видрукувані «Октоїх», «Діалог про православну віру», інші книжки.

К р и л о с — село, тепер Галицького району Івано-Франківської області. У 1604—1606 рр. тут діяла друкарня.

Є в' є — нині село неподалік Вільнюса, колишня власність князів Огінських. Заходами Богдана Огінського тут було створено друкарню, де й побачили світ «Новий Завіт» (1611, кириличним шрифтом), «Граматика словенська» М. Смотрицького (1619) та інші книжки.

У г е р ц і — нині село Самбірського району на Львівщині.

Р о х м а н і в — нині село Тернопільської області.

Р а з у м о в с ь к и й Дмитро Васильович (1818—1889) — російський історик церковного співу, магістр теології; священик. Професор Московської консерваторії. Автор праць «Об основных началах богослужебного пения Православной греко-российской церкви» (1866), «Церковное пение в России» (1869) та ін.

С о к а л ь с ь к и й Петро Петрович (1832—1887) — український композитор, музикознавець, фольклорист. Народився в Харкові, навчався у Петербурзькій консерваторії. Автор опер «Мазепа» (не завершена), «Майська ніч» (1876), «Облога Дубна» (1878), «Боротьба на Україні» (не завершена), інших музичних творів. Праця, на яку покликається Франко, має таку повну назву: «Руська народна музика, російська і українська в її будові мелодичній і ритмічній і відмінності її від основ сучасної гармонічної музики» (1888).

Ш к о л а р о р а н т и с т і в у К р а к о в і — капела співаків, яку заснував 1540 р. король Зигмунт I при королівській каплиці на Вавелі. Обов'язковим для капели був щоденний спів так званих роратів, а також участь у церковних службах. Існувала до 1872 р.

С у ж и н с ь к и й Юзеф (1851—1919) — польський музикознавець, композитор, диригент; священик. Популяризатор давньої польської сакральної музики. Автор серії праць «Monumenta Musices Sacrae in Polonia» (вип. 1—4, 1885—1896) та інших студій.

С. 340. П р о у к р а ї н с ь к е м а л я р с т в о «Kwartalnik» п о м і с т и в н а ч о л і п е р ш о г о р і ч н и к а ч у д о в о н а п и -

сану статтю п. Лозінського... — Йдеться про працю В. Лозінського (Сигми) «Malarstwo cerkiewne na Rusi» (Kwartalnik Historyczny. — 1887. — Rocznik 1. — S. 149—209).

Павло з Алеппо (Павло Алепський, Павло Халебський; бл. 1627—1669) — сирійський мандрівник, архідиякон, автор записок про подорож на схід Європи у 1653—1656 рр., яку він здійснив із патріархом Макарієм — за гіпотезою, своїм батьком. Його арабські манускрипти було перекладено англійською та російською мовами.

Макарій III (?—?) — антіохійський патріарх у 1648—1675 рр., родом араб із Алеппо.

Косинський Криштоф (?—?) — український шляхтич, гетьман запорозьких козаків у 1586 р. Через суперечку з кн. Острозьким підняв козацьке повстання, яке перетворилося в антипольське (1592—1593). Загинув у бою при облозі Черкас.

Гарасевич де Нойштерн Михайло (1763—1836) — український галицький історик, церковний діяч. Своїми заходами спричинив відновлення галицької митрополії, здобув для Греко-католицької церкви рівне й цілком незалежне від польської Римо-католицької церкви становище. Автор джерелознавчої праці «Annals Ecclesiae Ruthene» (1863 р.).

Малиновський Михайло (1812—1894) — український історик, церковний діяч, греко-католицький священик, посол до Галицького крайового сейму. Автор праць з історії Греко-католицької церкви («Die Kirchen- und Staats-Satzungen bezüglisch des griechisch-katolischen Kitus der Ruthenen in Galizien», 1861) інших.

Смотрицький Мелетій Герасимович (1572 або 1575—1633) — український письменник-полеміст, поет, церковний діяч. Учень Кирила Лукаріса. Автор трактатів «Антиграфи» (1608), відомого «Треносу, або Плачу східної церкви» (1610), а також знаменитої праці «Граматика словенська» (1619). З 1627 р. — греко-католик, написав трактати «Умовляння» (1628), «Екзетезис» (1629) та ін.

Рутський Веньямин-Йосиф (1574—1637) — київський греко-католицький митрополит. Перейшов з римо-католицького обряду на грецький за наказом папи Климента VIII. Організатор греко-католицького чернецтва, автор численних творів соціального та богословського змісту.

С. 342. Могила Петро Симеонович (1574, за іншими даними 1596— 1646) — український письменник, церковний і освітній діяч; архімандрит Києво-Печерської лаври, згодом — митрополит київський і галицький. У політичних питаннях орієнтувався на угоду з Польщею, але виступав проти церковної унії. Сприяв книговидавничій справі. Автор книг богослужебного й навчального змісту «Літургіаріон» (1629), «Крест Христа Спасителя и кождого человіка» (1632), «Літос» (1644), «Євхологіон, або Требник» (1646) та ін.

Острозький Костянтин-Василь Костянтинович (1527—1608) — політичний і культурний діяч української шляхти, один із найзаможніших магнатів Речі Посполитої; князь. Оборонець право-

славної віри під час Берестейської унії. Був засновником шкіл, зокрема Острозької, друкарень, згуртував навколо них відомих письменників і культурних діячів.

Іоанн Дамаскин (675—749) — богослов, чернець монастиря св. Сави в Єрусалимі. Автор філософсько-теологічної енциклопедії «Джерело знання» (у 3-х частинах). Відома в Україні в повному перекладі; вплинула на українську термінологію, зокрема граматичну.

Кутейно — містечко на території сучасної Білорусії, неподалік від міста Орша. Колишній центр книгодрукування.

Новакович Стоян (1842—1915) — сербський філолог, історик, громадський і політичний діяч. Автор граматики сербської мови.

С. 343. Скарга Петро (1536—1612) — польський і український письменник-полеміст, предтеча і діяч Берестейської унії; єзуїт. Автор творів «O jedności kościoła Bożego pod jednym pasterzem» (1577), «Synod Brzeski i jego obrona» (1597) та ін.

Гербест Бенедикт (1531—1593) — польський письменник, богослов. Провадив серед православних пропаганду за унію з Римом Головна його праця — «Wiary kościoła Rzymskiego wywody i greckiego niewolstwa historia dla jedności». З ним полемізував Г. Смотрицький.

Кревза-Ржевуський Леон (Лев; ?—1639) — український та білоруський письменник, греко-католицький церковний діяч. Архімандрит у Вільні, перший смоленський греко-католицький архієпископ. Автор трактату «Obrona jedności» (1617).

Курбський Андрій (бл. 1528—1583) — російський письменник, політичний діяч, перекладач; князь. Після царської опали 1564 р. втік до Великого князівства Литовського, де володів землями в Литві й на Волині. Автор «Історії про великого князя московського» (1573), трьох послань до Івана Грозного. Захищав православ'я від греко-католиків і протестантів. Твори Курбського були поширені в Україні вже в другій половині XVI ст.

Устрялов Микола Герасимович (1805—1870) — російський історик, професор Петербурзького університету. Автор праць «Сказания князя Курбского» (т. 1—2, 1833), «История царствования Петра I» (незак., т. 1—4, 6, 1858—1864).

С. 344. Смотрицький Герасим Данилович (?—1594) — український письменник-полеміст, поет, освітній діяч. Ректор Острозької академії. Під його керівництвом здійснено переклад і видання Острозької Біблії. Автор полемічних трактатів «Ключ Царства Небесного», «Календар римський новий», спричиненого реформою календаря, яку запровадив папа Григорій XIII.

Сурazький (Острозький) Василь (?— після 1598) — український письменник-полеміст, автор кількох творів, зокрема умовно названої «Книжиці» в шістьох частинах (1588), а також передмов до деяких острозьких видань.

Мотовило (?—?) — український письменник-полеміст кінця XVI ст. Був прихильником аріанства (течії у християнстві, що запере-

чувала канонічне вчення церкви; на українських землях відома як соцініанство). Прізвище походить, мабуть, від с. Мотовилівка (тепер Житомирської області), де, ймовірно, він народився. Перебував на службі у кн. Острозького. За його дорученням написав книжку (назва невідома), спрямовану проти трактату Скарги «Про єдність церкви Божої». Написана з протестантських позицій.

Бронський Криштоф (?—?) — український письменник-полеміст другої половини XVI — початку XVII ст. Йому І. Франко приписував авторство «Апокрисису». «**Апокрисис**» («Апокризис») — твір української полемічної літератури, опублікований невідомим автором під псевдонімом Христофор Філалет спершу польською (1597), згодом давньоукраїнською (1598) мовами. Ймовірно, його автором був діяч Острозького літературно-наукового гуртка протестант Мартин Броневський (за іншими даними — Криштоф Бронський; друга половина XVI ст. — після 1632 р.). Твір випущено друком як відповідь на книгу П. Скарги «Synod Brzeski i jego obrona».

Лукаріс Кирило (бл. 1574—1638) — грецький церковно-політичний діяч, письменник-полеміст, педагог, був учителем і ректором Острозької школи, з 1612 р. (з перервами) — константинопольський патріарх.

Єремія, царгородський єпископ — Єремія II Транос (?—1595), письменник-полеміст, активний борець за православ'я. 1583 р. він заборонив православному духівництву переходити на григоріанський календар. Приїздив до Московії і вів переговори у справі заснування московського патріархату. Повертаючись із Москви через Україну, підтримав Львівське братство.

Пігас Мелетій (1540 або 1550—1601) — александрійський патріарх. Брав участь у церковних справах в Україні, виступав в оборону православ'я.

Скабаланович Микола Опанасович (1848—1918) — російський історик. Автор дослідження «Об "Апокрисисе" Христофора Филалета» (1874).

Малишевський Іван Гнатович (1828—1897) — український історик. Досліджував історію Київської Русі, християнської церкви, зокрема Греко-католицької. Автор праць «Об отечестве "Слова о полку Игореве"» (1888), «Западная Русь в борьбе за свою веру и народность» (1894) та ін.

Голубєв Степан Тимофійович (1849—1920) — український історик, бібліограф. Професор Київського університету і Київської духовної академії. Досліджував історію освіти, культури і церковного життя в Україні. Автор праць «Библиографические замечания о некоторых старопечатных церковнославянских книгах XVI и XVII вв.» (1876), «Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники» (К., 1883—1898. — Т. 1—2) та ін.

Піхлер Алоїз (1833—1874) — російський та німецький історик церкви, теолог. Працював бібліотекарем у Санкт-Петербурзі. Був за-

суджений за крадіжку книг із бібліотеки, звинувачений у клептоманії. Заслання в Сибір згодом було замінено депортацією за кордон. Автор відомої праці «Geschichte der Kirchl: Trennung zwischen dem Orient und Occident» (1865), а також інших досліджень.

Еласонський Арсеній (1549—1626) — грецький і український письменник, церковний та освітній діяч. У 1585 р. у складі грецького посольства їздив до Москви, того-таки року прибув на Україну. Був першим ректором школи Львівського Успенського братства, викладав грецьку та слов'янську мови. Відомий також його «Опис подорожі до Москви» (1749 р.).

Старчевський Адальберт-Войцех Вікентійович (1818—1891) — російський літературо- і мовознавець, журналіст, видавець. Автор праць «Сказания иностранных писателей XVI века о России» (1841), «Литература русской истории с Нестора до Карамзина», «Жизнь Н. М. Карамзина» (1845) та ін.

С. 345. Транквіліон Ставровецький Кирило (?—1646) — український філософ, поет, богослов. У 1589—1592 рр. викладав у Львівській братській школі, на початку XVII ст. став активним учасником Львівського братства. 1626 р. перейшов у греко-католицизм. Автор віршів, філософських і богословських праць, зокрема, «Зерцало богословія» (1616), «Євангеліє учителное» (1619), «Перло многоцінное» (1646).

Зизаній Тустановський Стефан (справжнє прізвище — Кукіль; ?—1600) — український письменник і освітній діяч. Народився на Львівщині, тут працював, а з 1592 р. став проповідником при братстві білоруських міщан у Вільні (можливо, тому Франко називає його білорусом). Прихильник православ'я. Автор трактатів «Ізложеніє о вірі» (1546), «Казаньє святого Кирила» (1596). З ряду питань висловив погляди, близькі до ідеології діячів Реформації.

Беринда Памво (1555 або 1560—1632) — український письменник, лексикограф, педагог, гравер, друкар. Найвизначніша праця — «Лексикон славеноросский» (1627); він — автор передмов та післямов до ряду лаврських видань та кількох панегіричних епіграм. Вперше в українському друкарстві запровадив сюжетні ілюстрації.

«Перестороґа...» (1605 або 1606) — полемічний трактат в оборону православ'я з програмою культурно-освітньої діяльності. І. Франко приписує авторство «Перестороги» Ю. Рогатинцю, однак існують інші версії. Одні дослідники (Д. Зубрицький, П. Яременко) її автором вважають львівського священика А. Вознесенського, інші (М. Возняк, О. Білецький) — І. Борецького. Твір вперше опубліковано 1851 р.

Рогатинець Юрій (?—1608) — православний діяч Львівського Успенського братства, багатий львівський міщанин; виступав за поміркованість у релігійній боротьбі.

Балабан Діонісій (?—1663) — український релігійний діяч, єпископ луцький, згодом київський митрополит, прихильник Виговського, поставлений Константинополем всупереч натискові Москви.

Княгиницький Йов (справжнє ім'я — Іван; ?—1621) — український письменник, церковно-релігійний діяч. Оборонець православ'я. На Афоні прийняв чернецтво під іменем Єзикиїл. Реформатор чернецтва.

Ігнатій з Любарова (?—?) — український письменник другої половини XVI — початку XVII ст. Був близький до Йова Княгиницького. У його «Житії і жизні преподобного отца нашого Йова» відображено численні історико-культурні та соціально-побутові факти другої половини XVII ст., зокрема, про перебування І. Вишенського в Україні у 1604—1606 рр.

Житецький Гнат Павлович (1866—1929) — український літературознавець, історик, книгознавець. Автор статей про українських письменників і вчених, зокрема, «Перший ректор Київського університету М. Максимович» (1904), «Граматика Мелетія Смотрицького» (1919), «Нові матеріали з історії заслання Т. Шевченка», «Одруження І. Франка» (1929) та ін.

С. 346. Два брати Зизанії Тустановські — Стефан (див. вище) і Лаврентій (?—1634) — український письменник, мовознавець, церковний діяч, автор першого унормованого підручника з церковнослов'янської (славеноруської) мови (1596), а також букваря «Наука ку читаню і порозуміню писма словенскаго» (1596).

Аріанин Будний — С. Будний, прихильник соцініанства, течії у відродженому у XVI ст. аріанстві — раціоналістичному напрямі у протестантизмі, який не визнавав єдиносущності Святої Трійці. Аріанство поширилося на теренах Речі Посполитої, заперечувало Трійцю, безсмертя душі і вважало Христа простою людиною, наділеною, однак, божественними рисами.

Суша Яків-Іван (1610—1687) — письменник і церковний діяч родом з Мінська, Холмсько-Белзький єпископ. Сприяв відродженню василіанського чину. Автор листа до гетьмана І. Виговського, двох листів до полковника П. Тетері, трактату «Phoenix tertiato redivivus» (1644) та інших творів.

Стебельський Гнат (бл. 1748—1805) — історик церкви, василіянин родом із Волині. Вказана праця є першою частиною тритомника Стебельського.

Плетенецький Єлисей (бл. 1554—1624) — український письменник, церковний і культурний діяч. З 1599 р. — архімандрит Києво-Печерської лаври. Відродив тут друкарню. Автор передмов до «Часослова» (1616), «Амфологіона» (1619), «Божественної літургії» (1620) та інших творів.

Копистенський Захарій (Захарія) (?—1627) — український письменник-полеміст, громадсько-культурний і церковний діяч. Народився у Перемишлі в сім'ї православного священика. У 1612—1614 рр. — архімандрит Києво-Печерської лаври. Був редактором і перекладачем низки лаврських видань. Головний його твір — «Палінодія, або Книга оборони» — є відповіддю на книжку Кревзи «Оборона церковної єдності».

З а в и т н е в и ч Володимир Зенонович (1853—1927) — український і білоруський історик, археолог. Викладав у Варшавському духовному училищі, згодом — у Київській духовній академії. Автор праць з історії Київської Русі. Дослідження про «Палінодію» — його магістерська дисертація.

С. 347. К о п и н с ь к и й Ісайя (друга половина XVI ст. — 1640) — український письменник, церковний і культурно-освітній діяч. Один із засновників Київської братської школи. Його обрано київським митрополитом, але польський сейм не затвердив сану. Оборонець православ'я. Автор трактату «Алфавіт духовний» (1710 р.).

К о с о в (Косів) Сильвестр (?—1657) — український письменник, церковний діяч, філософ. Був префектом Києво-Могилянської академії, згодом — київським митрополитом. Мав напружені стосунки з Б. Хмельницьким; вітав у Києві польські війська 1651 р. Виступав проти союзу України з Росією. Основні його праці — «Exegesis» (1635), «Patericon» (1635), оригінальне польськомовне перелицювання «Києво-Печерського патерика».

С а к о в и ч Касіян (бл. 1578—1647) — український поет, перекладач, філософ, богослов. Був ректором Київської братської школи, однак з 1625 р. перейшов у греко-католицизм, а з 1641 р. став римокатоликом. Автор трактату польською мовою «Аристотелеві проблеми» (1625), збірника весільних і похоронних промов, відомої «Вірші на жалосний погреб Петра Конашевича Сагайдачного» (1622).

К а л ь н о ф о й с ь к и й Афанасій (?—?) — український письменник кінця XVI — початку XVII ст. У 1638 р. видав польською мовою книгу «Тератургима, або Чуда», в якій оповів про чудеса у Печерському монастирі.

П а в л о і є р о м о н а х (у Луцьку) — мабуть, Павло Домжив-Люткович, або Люткович-Телиця, український мандрівний друкар, письменник, ієромонах (початок XVII ст.).

А н д р і є в и ч Давид (?—?) — український поет першої половини XVII ст. Належав до Луцького братства, ймовірно, був учителем братської школи. Автор твору «Лямент по святобливо вмершім ... Іоанну Васильєвичу, презвитерю» (1628).

П о л у м е р к о в и ч Стефан (перша половина XVII ст.) — український поет. Автор друкованого панегірика «Епикидион, або Вірша жалобния на погребеніе Василиси Яцковни» (1628).

Б р ю к н е р Александр (1856—1939) — польський славіст, історик культури. Досліджував польську, російську, інші слов'янські літератури, фольклор. Писав польською та німецькою мовами. Основні праці — «Нарис історії польської літератури» (1903), «Історія російської літератури» (1905), «Нарис історії слов'янських літератур і літературних мов» (1929, у співавторстві). Підтримував контакти з багатьма українськими вченими, зокрема з І. Франком, який написав кілька рецензій на його праці.

С. 348. «G e s t a R o m a n o r u m» («Римські діяння») — середньовічний літературний збірник, що виник у XIII ст. і містить близь-

ко 180 оповідань псевдоісторичного характеру, пов'язаних переважно зі старим Римом. Твори з нього були широко відомі в Україні у XVII—XVIII ст.

В'язе мський Павло Петрович (1820—1888) — російський літературознавець, історик, архівіст. Син поета П. В'яземського. Автор праць «Замечания на "Слово о полку Игореве"» (1875), «"Слово о полку Игореве": Исследование о вариантах» (1877) та ін.

Веселовський Олександр Миколайович (1838—1906) — російський літературознавець, фольклорист, етнограф, професор Петербурзького університету. Один із найяскравіших представників порівняльно-історичної школи. Здобутки Веселовського високо цінував І. Франко, листувався з ним.

Тихонравов Микола Савич (1832—1893) — російський літературознавець, професор Московського університету, представник культурно-історичної школи в літературознавстві. Основні праці присвячено дослідженню давньої російської та української літератур.

С. 349. Сумцов Микола Федорович (1854—1922) — український фольклорист, етнограф, літературознавець, професор Харківського університету, член Петербурзької АН, ВУАН.

Методій Патарський (Лікійський; ?—312) — єпископ міста Патар, потім Тир у Фінікії, один із популярних візантійських християнських письменників, автор релігійно-полемічних трактатів і проповідей. Окремі його твори були відомі в літературі Київської Русі, зокрема «Откровеніе».

Буслаєв Федір Іванович (1818—1897) — російський філолог і мистецтвознавець, професор Московського університету. У фольклористичних дослідженнях виступав прибічником міфологічної школи, згодом взяв на озброєння теорію запозичення.

Шепелевич Лев Юліанович (1863—?) — український історик літератури, професор Харківського університету. Автор праць «Немецкая повесть на славянской почве» (1885), «Очерки из истории средневековой литературы и культуры», праць про творчість Данте, Сервантеса, Шекспіра, Гауптмана та ін.

С. 350. Попов Андрій Миколайович (1841—1881) — російський літературознавець та історик, дослідник давньої літератури. Автор праць «Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян XI—XV веков» (1875), «Древнерусские полемические сочинения против протестантов» (1878—1879), «Материалы для истории унии в Юго-Западной России» (1879) та ін.

Смірнов Олександр Іванович (1842—1905) — російський літературознавець; професор Варшавського університету.

Ізопольський Еразм (псевдонім — Х. Білоцерківський; бл. 1812—?) — польський етнограф; священик. Збирав український фольклор. Автор книжки «Duma z dum ukraińskich. Pieśni lirnika o ukraińskiem kozactwie» (1858).

«Ateneum» Крашевського — літературно-науковий журнал «Ateneum» (1841—1851), що його видавав у Вільні польський письменник Юзеф-Ігнацій Крашевський (1812—1887).

...одну ...я опублікував у «Киевской старине». — Йдеться про статтю «Мистерия страстей Христовых», за підп.: *Мирон* (див. 28, *330—350*).

С. 351. Гаватович (Гават) Якуб (1598—1679) — польський письменник і культурно-освітній діяч. Учителював у м. Кам'янка Струмилова (тепер Кам'янка Бузька на Львівщині), з 1669 р. жив у Львові. Українські інтермедії до його драми з умовними назвами «Купив кота в мішку» та «Найкращий сон» були вперше опубліковані 1620 р.

Морозов Петро Осипович (1854—1920) — російський історик літератури, театрознавець. Друге видання його праці, на яке покликається І. Франко, має назву «Історія російського театру до другої половини XVIII ст.»; з'явилася друком 1889 р.

Римша Андрій (бл. 1550 — після 1595) — український і білоруський письменник, освітній діяч, видавець. «Хронологія» — найвідоміший його твір.

Рогоза (Рагоза) Михайло (після 1540—1599) — київський митрополит, родом із Волині. 1590 р. очолив переговори з Римом про унію. Був активним організатором Берестейської унії 1596 р.

Желіборський Арсен (Андрій; 1618—1663) — православний єпископ Львівщини; заснував друкарню при соборі св. Юра.

Седовський Яків — львів'янин, навчався у Венеції. Автор панегірика «Ανάυημα τής τιμης добродѣтелми и благочестиемъ украшенному скуснѣйшому и цѣломудрѣйшому мужу кир Гр. Кірніцкому в Россіѣ Лвовскіа земля обивателю...» (Венеція: Друкарня Марка Гінамма, 1641).

С. 352. Дилецький Микола (1630—169?) — український композитор і музикознавець, автор відомого трактату про основи партесного багатоголосся «Грамматика пѣнія мусикійского» (1677).

Скорина Франциск (Георгій) (бл. 1490 — бл. 1541) — білоруський та український учений-гуманіст, діяч культури, друкар. Користуючись матеріальною підтримкою впливових віленських міщан, організував у Празі друкарню, в якій за три роки видав 23 біблійні книги під назвою «Біблія руська...» (1520), а також «Апостол» і «Малу подорожню книжицю» (останні вже у Вільні).

Владимиров Петро Володимирович (1854—1902) — український і російський літературознавець; професор Київського університету св. Володимира. Автор праць «Доктор Франциск Скорына, его переводы, печатные издания и язык» (1888), «Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности от XI до XVII ст.» та ін.

Карський Євфимій Феодорович (1860—1931) — білоруський та український філолог; професор Варшавського університету. Автор праць «Обзор звуков и форм белорусской речи» (1886), «К вопросу о разработке старого западно-русского наречия» (1893), «О языке так называемых Литовских летописей» (1894) та ін.

С. 354. Гізель Інокентій (бл. 1600—1683) — український письменник, учений. Уродженець Пруссії, замолоду переселився до

Києва, де прийняв православ'я. Був викладачем і ректором Київської колегії, згодом — архімандритом і настоятелем Києво-Печерської лаври. Автор відомих творів: «Синопсис», «О істинній вірі», «Мир з Богом человіку», які московський патріарх визнав шкідливими.

Галятовський Йоаникій (?—1688) — український письменник, проповідник; ректор Києво-Могилянської колегії, згодом — архімандрит Чернігівського монастиря. Крім «Ключа розуміння» (найвідомішої праці), видав також цілий ряд проповідей, спрямованих проти єзуїтів, євреїв, магометан, протестантів, а також збірник 445-ти чудес Богородиці, твори про загробне життя. Писав також польською мовою.

Ерлич Йоахим (1598—після 1673) — український шляхтич пропольської орієнтації, письменник. Автор хроніко-мемуарних записок «Latopisiec albo Kroniczka różnych spraw i dziejów dawnych i teraźniejszych czasów...» («Літописець, або Хроніка різних справ і подій давніх і теперішніх часів...»), яка обіймає 1620—1673 рр. Твір видано у Варшаві 1853 р.

Густинська хроніка (Густинський літопис). — Йдеться про «Кройніку», укладену 1623—1627 рр. Її авторство приписують Захарії Копистенському. Список хроніки зробив 1670 р. в Густинському монастирі біля Прилук Михайло Лосицький. Твір викладає історію України з часів Київської Русі до 1597 р. Існує також Густинський монастирський літопис, який фіксує події з історії монастиря від 1600 до 1640 р.

Конашевич-Сагайдачний Петро (?—1622) — український політичний і культурний діяч, меценат, письменник. Кошовий отаман запорозьких козаків, гетьман України. Керував походами козаків на Туреччину, Москву, а також у Хотинській битві. Автор трактату «Про унію».

С. 355. Нейман Чеслав (1852—1906) — український і польський історик, літературознавець, етнограф. Свої розвідки друкував у «Киевской старине» та польських виданнях. Серед них «Куплетные формы народной южнорусской песни» (1883), «Малорусский песенник XVIII века» (1884), «Суд Божий над душой грешника» (1884) та ін.

Андрієвський Митрофан Олександрович (1842—1887) — український фольклорист, літературознавець, культурно-освітній діяч. Автор праці «Дослідження тексту пісні Ігорю Святославичу» (1879—1880), багатьох розвідок у журналі «Киевская старина».

Соловйов Сергій Михайлович (1820—1879) — російський історик, професор і ректор Московського університету. Автор «Истории России с древнейших времен» (1851—1879) у 29 томах, а також численних праць з історії Росії та інших держав («История падения Польши», 1863, «Писатели русской истории XVIII в.», 1855) та ін.

С. 356. Владимирський-Буданов Михайло Флегонтович (1838—1916) — український і російський історик. Автор багатьох праць з історії права («Немецкое право в Польше и Литве», 1868, «Передвижение южно-русского населения в эпоху Богдана Хмельницкого», 1888, «Черты семейного права западной России», 1890 та ін.).

Новицький Іван Петрович (1844—1890) — український історик, етнограф, фольклорист. Видав два томи «Матеріалів з історії селян у XV—XVIII ст.», автор праць «Женщина и ее положение в малороссийских народых песнях» (1899), «Материалы для изучения Киевской губернии: Народные песни, собранные И. Новицким» (1867) та ін. Брав участь в експедиції П. Чубинського.

Лазаревський Олександр Матвійович (1834—1902) — український історик, етнограф. Автор таких праць, як «Сведения о детстве поэта Шевченка, по рассказам его сестры» (1862), «Очерки из жизни старой Малороссии, сотники, духовенство» (1873), «Очерк малороссийских фамилий» (1875), «Павел Полуботок» (1870), «Люди старой Малороссии» (1882—1888), «Описание старой Малороссии» (1889—1893) та ін.

Яблоновський Александр-Валер'ян (1829—1913) — польський історик, автор багатьох праць з історії України, як-от: «Ukraina», «Wołyń i Podole», «Akademia Kijewo-mohilańska, zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi».

Кубаля Людвик (1838—1918) — польський історик. Учасник польського повстання 1863—1864 рр. Досліджував добу Хмельниччини. Автор праць «Szkice historyczne» (т. 1—2, 1880—1893), «Wojna moskowska 1654—1655» (1910) та ін.

Антоній Й. — псевдонім Антонія-Юзефа Ролле (1830—1894), польського та українського історика, письменника, лікаря, який жив на Правобережній Україні. Переважну більшість своїх праць Ролле присвятив Україні (зокрема «Нарис історії Правобережної України», 1894—1895, реконструювала О. Єфименко).

Кожон (Корзон) Тадеуш (1839—1918) — польський історик, представник варшавської історичної школи. Автор праць «Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta» (т. 1—4, 1882—1886), «Dzieje wojen i wojskowości w Polsce» (т. 1—3, 1912) та ін.

С. 357. Багалій Дмитро Іванович (1857—1932) — український історик, літературознавець, громадський діяч; академік АН УРСР. Автор праць «Український мандрований філософ Григорій Сковорода» (1926), розвідок про творчість Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, І. Франка та інших письменників.

С. 358. Баранович Лазар (1620—1693) — український письменник, проповідник, релігійний діяч; ректор Київської колегії, згодом — чернігівський архієпископ. Автор збірників проповідей «Меч духовний» (1666) і «Труби словес проповідних» (1679), збірки віршів «Лютня Аполлонова» (1671, польською мовою). Один із найяскравіших представників українського літературного бароко.

Хмельниччина — традиційна історична назва української національно-визвольної війни XVII ст. (1648—1657), впродовж якої під проводом Б. Хмельницького було звільнено з-під влади Речі Посполитої значну частину українських земель і сформовано козацько-гетьманську державу — Військо Запорозьке, що існувала до 1780-х років. Хмельниччина стала важливим етапом відновлення

державного розвитку українських земель, продовжила традиції української державності.

Виговщина — традиційна історична назва української національно-визвольної боротьби XVII ст., яка велася під проводом Івана Виговського (?—1664), гетьмана України у 1657—1659 рр. Спираючись на Швецію і Польщу, мав на меті досягти цілковитої незалежності України від Москви під протекторатом Польщі. Однак після Виговщини українські землі були надовго позбавлені ознак державності, що призвело до Руїни — розшматування теренів України між Польщею і Московською державою.

Дорошенківщина — епоха в історії України, пов'язана з діяльністю гетьмана Петра Дорошенка. Його стратегічною метою було об'єднання всієї України. Для досягнення цієї мети випробував усі можливі політичні комбінації: лояльність щодо Польщі; війна з Польщею в союзі з кримськими татарами; протекторат Туреччини; угода з лівобережним гетьманом І. Брюховецьким; звернення по допомогу до Росії; змагання з нею за Правобережну Україну. Така зовнішня політика призвела до зруйнування краю і втрати політичного авторитету Дорошенка. Розуміючи безвихідь становища, у 1676 р. він зрікся гетьманської булави.

Палійщина — так І. Франко називає період в історії України, пов'язаний із іменем Семена Пилиповича Палія (справжнє прізвище — Гурко; 40-ві роки. XVII ст. — 1710), українського військового діяча, білоцерківського (фастівського) полковника, керівника визвольної боротьби проти польської влади на Правобережній Україні (кінець XVII — початок XVIII ст.). Головним завданням вважав визволення Правобережжя і приєднання її до Гетьманщини. Після зайняття Правобережної України І. Мазепою намагався провадити незалежну політику й робив спроби підбурити Запорожжя проти гетьмана. У 1704 р. був заарештований і засланий до Сибіру, однак згодом повернений із заслання російським урядом.

Радивилівський Антоній (?—1688) — український письменник, проповідник, релігійний діяч. Автор рокових святкових повчань, виданих у 2-х книгах: «Огородок Марії Богородиці» і «Вінець Христів» (1688).

Полоцький Симеон (світське ім'я — Самійло Петровський-Ситніянович; 1629—1680) — український, білоруський і російський письменник, проповідник, педагог, релігійний діяч. Автор поетичної збірки «Вертоград многоцвітний», книг проповідей «Вінець віри», «Обід душевний», «Вечеря душевна», комедій, зокрема «Комедія притчі про блудного сина» та ін.

Ростовський Димитрій — літературне прізвисько Димитрія Туптала (світське ім'я — Данило; 1651—1709), українського письменника, проповідника, церковного діяча, з 1702 р. — митрополита ростовського (звідси й прізвисько). Зарахований до сонму святих. Автор трактату «Руно орошене» (1680), а також знаменитих Четій міней, над яким працював майже 20 років від 1684 р.

Яворський Стефан (світське ім'я — Семен; 1658—1722) — український і російський письменник, проповідник, церковний діяч. Професор та префект Києво-Могилянської академії, митрополит рязанський і муромський, президент Московської слов'яно-греко-латинської академії, місцеблюститель патріаршого престолу. Автор полемічних творів «Виноград Христів» (1698), «Камінь віри» (1718), посібника з риторики «Рука риторична» (латинською мовою).

Славинецький Епіфаній (?—1675) — український письменник, педагог, перекладач. Засновник першої греко-латинської школи у Москві. Там надрукував чимало книг («Служебник», «Часослов», «Псалтир»); уклав словники «Лексикон греко-слав'яно-латинський», «Лексикон філологический».

Попов Володимир Євгенович (1849—?) — російський педагог, психолог, літературознавець. Автор праць «Симеон Полоцкий как проповедник» (1886), «Очерк психологии» (1886) та ін.

Майков Леонід Михайлович (1839—1900) — російський літературознавець, фольклорист, редактор, статистик. Брат Аполлона Майкова. Автор праць «Очерки из истории русской литературы» (1893), «Материалы и исследования по старинной русской литературе» (1891) та ін.

Певницький Василь Федорович (1832—?) — український літературознавець, проповідник, історик церкви. Професор Київської духовної академії. Автор праць «Средневековые гомилетики» (1895), «Св. Григорий Двоеслов» (1871), ряду досліджень з релігійного проповідництва гомілетики після Реформації.

С. 359. Боровик Теодозій (?—?) — польський письменник XVII ст.; василіянин. Автор твору «Історія, або Повість згідлива...» (1628), якого приписав королеві Констанції, дружині короля Зигмунта III.

Віюк-Каялович — Коялович Войцех Віюк (1609—1677), польський письменник, історик, теолог; єзуїт. Професор і ректор колегії єзуїтів-професорів у Вільні. Автор багатьох полемічних творів, спрямованих проти кальвіністів і некатоликів загалом, різних богословських трактатів, творів з історії Литви, Польщі та України, зокрема, «Historiae Lithuanae pars prior...» (1650), «Rerum in M. D. Lithuaniae per tempus rebellionis Russicae gestarum commentarius etc.» (1655) та ін.

Прокопович Феофан (1681—1736) — український письменник, педагог, церковний і культурний діяч. Ректор Києво-Могилянської академії, викликаний згодом у Петербург, де підтримував реформи, зокрема церковні, Петра І. Автор трагікомедії «Володимир», присвяченої І. Мазепі (1705), теоретичних трактатів «Поетика» (1705) та «Риторика» (1706—1707), богословських та політичних праць.

С. 360. Пекарський Петро Петрович (1828—1872) — російський літературознавець, архівіст. Автор праць «Русские мемуары XVIII века» (1855), «Мистерии и старинный театр в России» (1857), «Представители киевской учености в XVII веке» (1862), «Материалы для истории русской литературы» (1858) та ін.

О б р а з ц о в Іван Якович (?—?) — російський проповідник, богослов, історик; священик. Професор Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту. Автор праць «Киевские ученые в Великороссии», «Описание документов и дел синодального архива» та ін.

С. 361. Ф і о л ь Швайпольт (Фіола Святополк; ? — 1525 або 1526) — книгодрукар, технічний керівник друкарні у Кракові, яка видала перші чотири богослужбові книги кириличним шрифтом: Часослов, Осмогласник (обидві — 1491), дві недатовані тріоді. Основний текст книг — церковнослов'янський, у післямовах вжито українську мову.

Г р а б я н к а Григорій Іванович (?—бл. 1738) — український козацький літописець і військово-політичний діяч. Гадяцький полковий суддя. Автор твору «Дійствія презільної от начала поляков тривавшой небывалой брани Богдана Хмельницкого, гетмана Запорожского, с поляки... Року 1710», що ввійшов в історію як «Літопис Грабянки», виданий 1854 р. в Києві.

С а м о в и д е ц ь — ім'я, яке дав П. Куліш авторові літопису (Літопис Самовидця), української козацької хроніки XVIII ст., що охоплює події в Україні з 1648 до 1702 р. Вперше надрукував її О. Бодянський 1846 р., отримавши рукопис від П. Куліша. Припускають, що автором міг бути Роман Онисимович Ракушка-Романовський (1623—1703), який упродовж 1663—1668 рр. був генеральним підскарбієм, а згодом — священиком у Брацлаві й Стародубі.

В е л и ч к о Самійло Васильович (1670—після 1728) — український козацький літописець, автор опису подій в Україні 1648—1700 і 1720—1723 рр. («Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке». — К., 1848—1864. — Т. 1—4). Сучасна назва — «Літопис Самійла Величка».

Л у к о м с ь к и й Степан Васильович (1701—бл. 1779) — український письменник, історик, перекладач.

С. 362. Д о в г а л е в с ь к и й Митрофан (?—?) — український письменник, педагог. Викладач поетики у Київській академії. Автор драм «Комическое действие» (1736) та «Властотворний образ» (1737), десяти інтермедій, віршів і теоретичного трактату «Сад поетичний».

Г о р к а Лаврентій (1671—1737) — український письменник, педагог, церковний діяч. Викладач Київської колегії, згодом — настоятель Видубецького монастиря, єпископ в Астрахані, Устюзі, Рязані, Вятці. Автор драми «Йосиф патріарха» (1708), курсу поетики «Idea artis poeseos» («Ідея поетичного мистецтва», 1707).

Л а щ е в с ь к и й Варлаам (світське ім'я — Василь; бл. 1704—1774) — український письменник, педагог, церковний діяч. Викладач Київської академії, згодом — ректор Слов'яно-греко-латинської академії в Москві. Автор п'єси «Трагедокомедія о мзде в будущей жизни» (бл. 1742 р.), «Грецької граматики», ряду «слів» та інших творів.

Р у ї н а — період в українській історії, коли після смерті Б. Хмельницького (1657) настав тривалий період громадянських воєн і зовнішніх інтервенцій, які призвели до поділу України по Дніпру між

Річчю Посполитою та Московською державою (Андрусівське перемир'я 1667 р., Вічний мир 1686 р.); автономна Козацька держава (Гетьманщина) збереглася лише в частині Лівобережної України під владою Москви.

С. 363. **П о т і й** Іпатій (1541—1613) — український письменник-полеміст, церковний діяч, проповідник. З 1593 р. — володимирський православний єпископ, один із ініціаторів та організаторів Берестейської церковної унії 1596 р. З 1600 р. — греко-католицький митрополит київський і галицький. Автор полемічних творів «Унія» (1595), «Антиризис» (1599), «Гармонія» (1608) та інших, у яких виступав проти православ'я і протестантизму.

С е л я в а Анастасій (?—1655) — польський та український письменник-полеміст, церковний діяч. Полоцький архієпископ і київський греко-католицький митрополит; василіянин. Автор праць «Anthelenchus, to jest odpis na skrypt uszczypliwy zakonników cerkwi św. Ducha, "Elenchus» zwany" («Антеленкус, тобто відповідь на ущипливе писання законників церкви Св. Духа, зване "Еленкус"», 1622), «Żywot błagosłowionego Jozafata Kuncewicza» («Життя благословенного Йосафата Кунцевича», 1625).

К о р т и с ь к и й Войцех (?—?) — польський письменник і теолог першої половини XVII ст., єзуїт. 1634 р. опублікував свою проповідь «Widok potyczki wygranej...», виголошену на похороні М. Смотрицького (вона подає чимало деталей із життя цього письменника-полеміста).

М о р о х о в с ь к и й Йоаким (?—1632) — польський та український письменник-полеміст. Автор твору «Parγhoria...» (відповідь на «Тренос» М. Смотрицького), життєписів Йосафата Кунцевича, І. Потія.

Ш и м о н о в и ч (Шимоновиц) Шимон (1558—1629) — польський поет. Автор багатьох панегіриків, драм, од, гімнів, епіталам, писаних польською і латинською мовами. Особливо відомим є його цикл «Sielanki» («Селянки», 1614).

В о й н а (Оранський) Пахомій (?—?) — український полеміст першої половини XVII ст., пінський архієпископ. Автор трактату «Zwiercadło, albo Zasłona» (1645).

Д у б о в и ч Іван (?—?) — український полеміст XVII ст.; був архимандритом дерманського монастиря. Автор праць «Hierarchia, albo O zwierzchności w cerkwi Bożej» (1644) і «Obraz prawosławnej cerkwi wschodniej» (1645).

Ж о х о в с ь к и й Кипріян (?—1693) — український публіцист, церковний і політичний діяч. Полоцький архієпископ і київський греко-католицький митрополит. Видав матеріали Люблінського собору 1680 р. під назвою «Colloquium Lublinense», проповіді, служебник тощо.

О л е ш е в с ь к и й Ян (?—1720) — польський письменник, богослов, правник та історик; василіянин. Залишив у рукописах такі

свої твори, як «Діаріуш експедиції Яна-Казимира» та «Історія про василіянських мучеників 1704 р.».

К и ш к а Лев (Леон; 1668—1728) — український письменник-полеміст, церковний діяч; василіянин. Від 1714 р. — київський греко-католицький митрополит. Автор твору «Собраніе припадков краткоє і духовним особам потребноє».

Р и л л о (Рило) Максиміліан (1715—1793) — український греко-католицький діяч, письменник; холмський єпископ. Автор праць з історії церкви, а також щоденника (від 1742 р.).

...ухвали Замойського синоду 1720 р. ... — Провінційний собор греко-католицького єпископату і священства для впорядкування церковного й обрядового життя української і білоруської Католицької церкви. Ухвалив важливі постанови з церковної та обрядової дисципліни, статус церковної ієрархії. Ухвали синоду залишалися незмінними до Львівського синоду 1891 р.

Пастирські листи Шептицького. — Йдеться про Атанасія Шептицького (1688—1746), українського церковного (греко-католицького) діяча, львівського єпископа (з 1715 р.) і київського митрополита (з 1729 р.). Брав активну участь у Замойському синоді і видав кілька пастирських послань до вірних.

С. 364. Й о х е р Адам-Бенедикт (1791—1860) — польський бібліограф та бібліотекар. Автор праць «Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce po rok 1830» (т. 1—3, 1840—1857), «Pogląd na kierunek, na bieg umysłów i nauk w przedmiotach wiary świętej w Polsce» (1857) та ін.

«Legenda aurea» («Золота легенда») — збірник легенд і переказів, здебільшого про життя католицьких святих, написаний латинською мовою, згодом перекладений різними мовами. Авторство збірника приписується генуезькому архієпископові Якову Ворагіне (Ворагінському; бл. 1229—1298). «Золота легенда» мала велику популярність: до 1500 р. нараховується 70 видань оригіналу і 30 перекладів різними мовами.

С. 365. Б е з с о н о в Петро Олексійович (1828—1898) — український і російський славіст-літературознавець, фольклорист, мовознавець, видавець. Працював на кафедрі слов'янських мов Харківського університету. Видав збірник пісень, зібраних П. В. Киреєвським, «Калики перехожие» (збірник духовних віршів), «Детские песни», «Белорусские песни», до кожного з яких додав власну передмову; йому належить чимало інших досліджень із царин мовознавства, історії літератури, фольклору.

С. 366. ...в тогочасних пам'ятках Ханенка, Маркевича, Вінського... — Ханенко Микола Данилович (1691—1760) — український військовий діяч, мемуарист. Служив при генеральній канцелярії, виконував дипломатичні доручення, брав участь у походах. Був полковником обозним, потім генеральним бунчужним, далі генеральним хорунжим. Автор двох щоденників: «Діаруш, или Журнал» (надр. 1852 р.) і «Дневник генерального хору-

нжего Николая Х., 1727—1753 г.» (1884). ... Маркевича ... — Йдеться, власне, про Марковича Якова Андрійовича (1696—1770), українського військово-політичного діяча, мемуариста, генерального підскарбія. Упродовж 1717—1767 рр. вів щоденник. Його спершу частково видав О. Маркович, згодом у повному обсязі — О. М. Лазаревський (т. 1—3, 1893—1897). Вінський Григорій Степанович (1752—1818) — український і російський мемуарист. Більшу частину свого життя прожив в Оренбурзькій губернії. Автор спогадів під назвою «Записки», написаних близько 1815 р. і надрукованих 1877 р.; містять відомості з тогочасного життя України. Вийшли у Петербурзі 1914 р. під назвою «Мое время».

Бартенєв Петро Іванович (1829—1912) — російський літературознавець, архівіст, видавець. Редактор історичного журналу «Русский архив». Автор праць «О сочинениях В. А. Жуковского» (1853), «Пушкин в Южной России: Материалы для биографии» (1862), збірника історичних матеріалів «Осмнадцатый век» (т. 1—4, 1868) та ін.

Капніст Василь Васильович (1757—1823) — український та російський поет і драматург, громадський діяч. Представник української школи в російській літературі. Автор таких творів, як «Ода на рабство» (1806, написана у відповідь на запровадження кріпацтва в Україні), «Ода на истребление в России звания раба» (1786), комедія «Ябеда» (1798), яка принесла авторові значну популярність.

Каразин Василь Назарович (1773—1842) — український учений, винахідник, освітній і громадський діяч. Один із засновників Харківського університету (1805). Автор багатьох наукових досліджень у царинах метеорології, хімії, сільського господарства.

Наріжний Василь Трохимович (1780—1826) — російський письменник, представник української школи в російській літературі. Українець за походженням. Автор повістей «Российский Жильблаз, или Похождения князя Гаврила Симоновича Чистякова» (1814), «Богатый бедняк», «Запорожец», «Бурсак» (1824), «Два Ивана, или Страсть к тяжбам» (1825), багатьох поезій і кількох драматичних творів.

Перовський Олексій Олексійович (1787—1836) — російський письменник, представник української школи в російській літературі. Більше відомий під псевдонімом Антоній Погорільський. Внук Кирила Розумовського. Автор повістей «Лафертовская маковница» (1825), «Черная курица, или Подземные жители» (1829), збірки повістей та оповідань «Двойник, или Мои вечера в Малороссии» (1828), роману «Монастырня» (1833).

Гнідич (Гнєдич) Микола Іванович (1784—1833) — російський і український письменник, перекладач. Автор багатьох поетичних та кількох прозових творів, найширшу популярність йому приніс російський переклад «Іліади».

С. 367. Данилевський Григорій Петрович (1829—1890) — російський і український письменник, етнограф, громадський діяч. Автор романів «Беглые в Новороссии» (1862), «Княжна Тараканова»

(1883), «Черный год» (1888), збірки «Украинские сказки» (1851), книжки «Украинская старина» (1866, премія С. Уварова), інших художніх творів та етнографічних досліджень.

Ковалинський Михайло Іванович (1757—1807) — український письменник, освітній діяч; приятель і послідовник Сковороди, автор праці «Житие Григория Сковороды: Писано в 1794 г. в древнем вкусе», опублікованої в журналі «Киевская старина» 1886 р.

«Розмова Малоросії з Великоросією» — «Розговор Великоросії з Малоросією» (1762), твір Семена Дівовича (?—?), українського письменника.

...переклад однієї новели з «Декамерона» Бокаччо. — Йдеться про дослідження В. Науменка «Новелла Бокаччо в южно-русском стихотворном пересказе XVII—XVIII ст.».

С. 368. Климентій — Климентій Зиновіїв (середина XVII ст. — після 1712), український поет, пареміограф, фольклорист, автор рукописної збірки силабічних віршів, до якої увійшла й багата колекція народних прислів'їв та приказок. Збірку опублікував 1912 р. В. Перетц.

Лукич Василь (справжнє ім'я та прізвище — Володимир Лукич Левицький; 1856—1938) — український культурний і громадський діяч, видавець, літературознавець, бібліограф. Автор літературознавчих статей про творчість П. Гулака-Артемовського, Т. Шевченка, Я. Щоголева, О. Конисього та інших письменників.

М. Л.

Німець-українофіл. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1892. — № 21. — 1(13). XI. — С. 416—418, за підп.: *Іван Франко.*

Подається за першодруком.

С. 369. Mauritius Anton — Мауріціус (Мавріціюс) Антон (?—?), німецький поет XIX ст., автор збірки «Ukrainische Lieder» (1841), яка містить 27 віршів про Україну.

С. 370. Апострофа — стилістична фігура, звертання до відсутньої особи як до присутньої, до персоніфікованих явищ природи.

С. 371. Джингіз-хан — Чингізхан (бл. 1155—1227), засновник Монгольської імперії, 1206 р. об'єднав монгольські племена; у 1211—1216 рр. завоював Північний Китай; у 1222—1223 рр. його війська розгромили половців і руських князів (на р. Калка).

...нагадує трохи слова Шевченка в «Гамалії», що «море любило завзятих чубатих слов'ян». — У поемі «Гамалія» Т. Шевченка: «Так море спиняло / (Любило завзятих чубатих слов'ян)».

С. 373. ...бунтом уманським... — Йдеться про захоплення Умані 9—10 (20—21) червня 1768 р. загоном М. Залізняка і надвірними козаками магната Ф. Потоцького, яких очолював сотник І. Гонта.

Катерина російська — Катерина II (1729—1796), російська імператриця з 1762 р.

Падура Тимко (Падурра Томаш; 1801—1871) — український і польський поет, представник української школи в польській

літературі, стилізував свої вірші під народні пісні, українські твори писав латинськими літерами.

М а з е п а (Мазепа-Колединський) Іван Степанович (1639, за іншими даними — 1629 або 1644—1709) — гетьман України (1687—1709). За свого гетьманування сприяв розвитку культури, мистецтва й літератури в Україні. Дослідники вважають, що Мазепа — автор пісень «Ой, біда, біда чайці-небозі», «Дума гетьмана Мазепи», «Ей, поповичу-гетьмане», «Псальма» та ін.

Д а ш к е в и ч (Дашкович) Остафій (Остап, Євстахій; ?—1535) — військовий діяч із боярського роду на Київщині, староста канівський і черкаський (1514), якого, за традицією, хибно вважали першим козацьким гетьманом.

С. 374. Н а т о л і я — очевидно, Анатолія, в давнину — назва Малої Азії, з 1920-х років — назва всієї азіатської частини Туреччини, яка міститься на півострові Мала Азія.

А д р і а н о п о л ь — тепер місто Едірне в Туреччині.

Є р у с а л и м — тепер місто в Палестині.

С. 377. К а р л XII (1682—1718) — король Швеції з 1697 р., полководець. Вів загарбницькі війни в Центральній і Східній Європі. Улітку 1708 р. його армія вдерлася на територію Московії, розраховуючи на допомогу І. Мазепи, повернув армію в Україну. Зазнав поразки у Полтавській битві 1709 р.

С. 379. М а л ь ч е в с ь к и й Антоній (1793—1826) — польський поет-романтик, представник української школи в польській літературі, автор романтичної поеми «Марія: Українська повість» (1825).

...п о л ь с ь к и х п о е т і в т[ак] зв[аної] у к р а ї н с ь к о ї ш к о л и... — Назву «українська школа поетів» уперше вжив 1837 р. польський письменник А. Тишинський, відтак усталив М. Грабовський. Пізніше поняття української школи в польській літературі (досить умовне) поширилося і в українському літературознавстві на означення групи польських письменників доби романтизму, які походили з Волині й Поділля і у своїй творчості зверталися до української історичної (козацької) тематики, описів побуту і природи, до фольклору тощо. До них зараховують передусім А. Мальчевського, Ю.-Б. Залеського, С. Гощинського, а також А.-К. Грозу, М. Гославського, М. Чайковського, М. Грабовського, Ю. Словацького, Т.-А. Олізаровського, Ю. Коженьовського, Т. Падуру та ін.

...ч е р е з т у С ц і л л у і Х а р і б д у... — Тут у переносному значенні: «бути під одночасною загрозою двох небезпек». Сцілла (Скілла) і Харібда — в античній міфології два зачаровані страховиська, які нападали на всіх, хто пропливав Сицилійською протокою.

...н і м е ц ь к о г о п о е т а, Ф р. Б о д е н ш т е т а «D i e p o e t i s c h e U k r a i n e»... — Боденштедт Фердинанд (1819—1892) — німецький письменник і перекладач із слов'янських та східних літератур, досліджував українську поезію. Автор збірки перекладів німецькою мовою українських народних пісень «Поетична Україна» (1845).

О. Л.

Вирши на Воскресение Христово. Уперше надруковано в журн.: Киевская старина. — 1892. — Т. 37. — Кн. 4. — С. 119—122, за підп.: *Мирон.*

Подається за першодруком.

С. 380. ...из упомянутой уже мною («Киевская старина», март, 482) рукописи бутывинского священника Ильи Яремецкого-Билахевича. — Рукопис священика І. Яремецького-Білахевича згадано у статті І. Франка «Южнорусский громник» (Киевская старина. — 1892. — Т. 36. — Кн. 3. — С. 482—484). Яремецький-Білахевич Ілля (?—?) — православний священик, який у середині XVIII ст. уклав рукописну збірку різних творів, описану у працях І. Франка «К истории южнорусских апокрифических сказаний», «Із старих рукописів» та «Карпато-руська література XVII—XVIII віків», у коментарях І. Франка до публікованих ним апокрифів з рукопису І. Яремецького-Білахевича в журналі «Житє і слово» (1895. — Т. 3. — Кн. 1. — С. 137—142) та ін. В архіві І. Франка (ІЛШ, ф. 3, № 4760) зберігається рукопис цієї збірки.

С. 383. Данте Аліг'єрі (1265—1321) — італійський поет доби Передвідродження, автор поеми «Комедія», яку захоплені нащадки назвали «божественною». І. Франко робив переклади з неї. У 1913 р. він видав книгу «Данте Алігієрі: Характеристика середніх віків, життя поета і вибір із його поезії» (див.: 12, *7—253*).

С. 384. Лолин — село недалеко від Стрия, нині Долинського району Івано-Франківської області.

Н. Т.

1893

Про Галицьку Русь. Уперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1893. — № 47. — 15.II. — S. 5, під назвою «O Rusi Halickiej», без підп. Авторство: Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. — Т. 7. — С. 172.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 385. Арабажин Костянтин Іванович (1866—1929) — український літературознавець, журналіст. Автор праць «Казимир Бродзинский и его литературная деятельность», «Исторические песни и думы» (1908), розвідок про Шевченка та ін.

«Енциклопедія» Брокгауза і Єфрона — російськомовний енциклопедичний словник, виданий у Петербурзі в 1890—1907 рр. видавничою фірмою «Брокгауз—Єфрон». Перше видання мало 86 томів.

М. Л.

Тарас Шевченко. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1893. — № 62. — 3. III. — S. 2—3; № 63. — 4. III. — S. 2—3; № 64. — 5. III. — S. 2—3; № 66. — 7. III. — S. 3—4; № 67. — 8. III. — S. 3; № 68. — 9. III. — S. 3, під назвою «Taras Szewczenko», за підп.: *Iwan Franko.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 386. Іпатіївська хроніка — звід літописів: Початкового, з деякими відмінностями, зокрема в кінцевому тексті, Київського та Галицько-Волинського. Походить з Іпатіївського монастиря в Костромі.

С. 387. Станіславська епоха — роки правління короля Станіслава-Августа (Понятовського) (1764—1795). Дослідники цієї епохи говорять про «стиль Станіслава-Августа» — польську видозміну загальноєвропейського класицизму другої половини XVIII ст.

Конарський Станіслав (1700—1773) — польський письменник, публіцист, педагог. Для потреб шкільного театру перекладав і переробляв драми Корнеля, Расіна, врешті сам створив на цих зразках драму «Трагедія Епамінонди» (1756, видану 1800). Автор поетичної збірки «Орега Іугіса» (1767).

Коллонтай Гуго (1750—1812) — польський письменник, філософ, політик, шкільний діяч. Автор трактатів «Політичне право польського народу» (1790), «Про становлення і занепад Конституції 3 травня» (т. 1—2, 1793), інших праць.

Нарушевич Адам-Станіслав (1733—1796) — польський поет, історик, перекладач. Автор ліричних віршів, од, сатир (т. 1, 1824).

С. 388. Позá — маркіз, персонаж історичної повісті «Дон Карлос» (1673) французького письменника та історика абата Сезара Вішара де Сен-Реала (1639—1692) та драми Ф. Шиллера з такою самою назвою — довірена особа закоханого принца. Під іменем маркіза Поза слід розуміти оборонця правди і прав людини.

С. 389. Коженьовський Юзеф (1797—1863) — польський письменник, педагог. Автор комедій «Євреї» (1843), «Майстер і челядник» (1845), драми «Карпатські верховинці» (1843), повістей «Спекулянт» (1846), «Коллокація» (1847) та інших творів. Жив і працював у Кременці, Києві, Харкові.

Ржевуський Вацлав (1765—1831) — польський магнат і політичний діяч, родом з Волині. Деякий час жив на Сході й повернувся звідти з титулом «Емір-Ходжа-Ель Федер» («Золотобородий емір»). У своєму маєтку заснував школу лірників, поклав на ноти чимало пісень Т. Падури, покровителем якого був. Відомий у фольклорі як «отаман Ревуха» («Ревуга»).

С. 390. Спасович Володимир (1829—1906) — польський літературознавець, публіцист, суспільний діяч; професор Петербурзького університету. Автор праць «Огляд історії польської літератури», перша редакція якої увійшла в книжку «Огляд історії слов'янських літератур» (1865, разом з О. Пипіним), а також досліджень творчості Міцкевича, Жеромського, інших письменників.

С и р о к о м л я Владислав (справжнє ім'я та прізвище — Людвик Кондратович; 1823—1862) — польський письменник, перекладач, літературознавець. Рясний поетичний доробок охоплений у збірці «Gawędy i rymy ulotne» (т. 1—6, 1853—1861), яка подає образ суспільних стосунків на селі, кривди людини часів панщини. Автор «Історії літератури в Польщі» (т. 1—2, 1851—1852), перекладів із Беранже, Гейне. Переклав польською мовою «Кобзар» (1863).

С к а б и ч е в с ь к и й Олександр Михайлович (1838—1910) — російський літературний критик та історик літератури. Автор праць «Белетристи-народники» (1888), «Нариси історії російської цензури» (1892).

Е н г е л ь г а р д т Павло Васильович (1798—1849) — поміщик, власник с. Кирилівка; нешлюбний син В. Енгельгардта. Саме йому належав Шевченко-кріпак до 1837 р.

Л а м п і Франтішек-Ксаверій (1782—1852) — польський художник (за походженням італієць). Писав ідеалізовані сентиментально-романтичні портрети, морські краєвиди, фантастичні пейзажі. За недоведеною гіпотезою, під час перебування у Варшаві в нього навчався Шевченко.

С. 391. Ш и р я є в Василь Григорович (1795—?) — російський художник. Походив з кріпаків, був відпущений на волю. На той час відомий майстер декораційного живопису, виконував внутрішні розписи у приватних та громадських спорудах. П. Енгельгардт у 1832 р. законтрактував Шевченка на чотири роки до Ширяєва для навчання, щоб мати свого дворового маляра.

Л а о к о о н — у грецькій міфології троянський жрець, якого разом із синами задушили велетенські змії, послані богами. Сцену його загибелі зображено в скульптурній групі «Лаокоон», створеній родоськими скульпторами.

С о ш е н к о Іван Максимович (1807—1876) — український художник, педагог. Один із найближчих друзів Шевченка. Викладач малювання у Ніжинській, Немирівській, Київській гімназіях. Збереглися кілька полотен Сошенка, ряд пейзажів та ікон.

Ж у к о в с ь к и й Василь Андрійович (1783—1852) — російський поет. Служба при царському дворі (до 1841 р.) дала йому змогу полегшити долю Т. Шевченка, з яким познайомився 1837 р. Саме він вручив Шевченкові відпускну з кріпацтва.

Б р ю л л о в Карл Павлович (1799—1852) — російський художник, професор Академії мистецтв у Петербурзі, вчитель Шевченка, Сошенка, Штернберга та ін.

Г р и г о р о в и ч Василь Іванович (1780—1847) — мистецтвознавець, професор естетики і конференц-секретар Академії мистецтв у Петербурзі, родом із Пирятина. Гуртував і підтримував українців у тодішній столиці Росії.

В е н е ц і а н о в Олексій Гаврилович (1780—1847) — російський художник і гравер, родом із Ніжина. З 1811 р. — академік Академії мистецтв у Петербурзі.

С. 392. Штернберг Василь Іванович (1818—1845) — український художник і графік. Народився у Петербурзі. Друг Шевченка. На запрошення Г. Тарновського приїздив в Україну і виконав тут багато портретів і полотен із селянського побуту. Написав кілька портретів Шевченка, виконав фронтиспис до його «Кобзаря» 1840 р. Поет присвятив йому поему «Івана Підкова», вірш «На незабудь Штернбергові».

Мартос Петро Іванович (1809—?) — дідич Лохвицького і Лубенського повітів, знайомий Шевченка. Його коштом був виданий «Кобзар» 1840 р. Автор спогадів про поета.

С. 393. Парпура Максим Йосипович (1763—1828) — культурно-освітній діяч родом із Конотопа. Працював у Петербурзі, зокрема перекладачем у Медичній колегії, з 1793 р. завідував її друкарнею. Вів також перекладацьку та видавничу діяльність. У 1798 р. на власні кошти видав «Енеїду» І. Котляревського.

Тарновський Григорій Степанович (1788—1853) — український поміщик, власник маєтку в Качанівці на Борзенщині. У 1843—1845 рр. Шевченко гостював у нього, виконав тут кілька малярських творів (зокрема, «Катерину»), листувався з ним.

Кок Поль де (1793—1871) — французький письменник. Автор більше 50 романів, а також комедій, водевілів, поезій.

С. 394. Бальмен Яків Петрович де (1813—1845) — український художник і графік родом із Полтавщини; граф. Приятель Шевченка, ілюстрував його рукописний «Кобзар». Загинув у війні на Кавказі.

Закревський Віктор Олексійович (1807—1858) — український поміщик, один із власників с. Березова Рудка. Ротмістр у відставці. Організатор і старійшина так званого товариства мочемордія, яке, за словами І. Франка, було реакцією проти «фальші шляхетсько-панського життя». Шевченко нерідко бував у нього, листувався з ним, написав його портрет.

Лизогуб Андрій Іванович (1804—1864) — поміщик, власник маєтку в Седневі на Чернігівщині, де в 1846—1847 рр. гостював Шевченко. Захоплювався музикою і живописом; шанувальник української мови і літератури. Один із небагатьох, хто листувався з Шевченком на засланні й допомагав йому матеріально.

Рєпнін (Рєпнін-Волконський) Микола Григорович (1778—1845) — російський державний і військовий діяч; князь. Генерал-губернатор Саксонії, згодом Лівобережної України. Послідовно обстоював українські інтереси перед російським урядом, співчував українському автономістичному рухові, склав проект відновлення козацьких полків. Був близько споріднений із декабристами. Після усунення з посади генерал-губернатора в останніх роках життя мешкав у своєму маєтку в Яготині, де в 1843—1844 рр. бував Шевченко.

С. 396. Желіговський Едвард-Вітольд (псевдонім — Антоній Сова; 1816—1864) — польський поет. За драму у віршах «Йордан» (1846) та її продовження — драму «Зорський» (1847, не опубл.) був висланий до Петрозаводська, 1853 р. переведений до Оренбурга, потім — до Уфи. Під час перебування в Оренбурзі листувався з Шев-

ченком, зустрічався з ним у Петербурзі, подарував йому свою збірку «Поезії», написав до Шевченкового щоденника вірш «До брата Тараса Шевченка», а Шевченко написав поезію «Подражаніе Едуарду Совi» (1859).

З а л е с ь к и й Броніслав (1820—1880) — польський історик і художник. Діяч польського визвольного руху. У 1846 р. був заарештований і через два роки засланий до Окремого Оренбурзького корпусу, де познайомився і заприятелював із Шевченком. Як художник Залеський був відряджений допомагати Шевченкові завершувати малюнки, виконані під час Аральської експедиції. У 1851 р. вони разом брали участь у Каратауській експедиції. Шевченко зобразив Залеського на картині «Шевченко серед товаришів».

П е р о в с ь к и й Василь Олексійович (1795—1857) — оренбурзький і самарський генерал-губернатор, нащадок гетьмана Кирила Розумовського (нешлюбний син його сина Олексія). У 1850 р. клопотався про полегшення долі Т. Шевченка, однак пізніше відмовив у присвоєнні поетові звання унтер-офіцера, що давало право на відставку. Насправді доводився дядьком С. Перовської, а не батьком, як твердить І. Франко.

П е р о в с ь к а Софія Іванівна (1853—1881) — російська революціонерка-народниця.

Б е р Карл Максимович (1792—1876) — російський природодослідник. Очолював експедицію 1853—1856 рр. для дослідження Каспійського моря. Шевченко познайомився з ним 1853 р. в Новопетровському укріпленні, однак брав участь в експедиції, яку очолював не Бер, а О. Бутаков (1816—1869).

С. 397. З г і р к о ю і р о н і є ю о п и с у є т е ж и т т я р о с і й с ь к и й п о е т Н е к р а с о в... — Йдеться про поезію О. Некрасова «На смерть Тараса Шевченко», написану 1861 р. і вперше опубліковану у львівській «Зорі» (1886. — № 6). Ті рядки з вірша, що їх Франко цитує у статті, в оригіналі мають такий вигляд:

В нужде, в неизвестности
Там, оскорбляемый каждым невеждою,
Жил он солдатом с солдатами жалкими,
Мог умереть он, конечно, под палками,
Может, и жил-то он этой надеждою.

У корпусі своєї статті І. Франко переклав ці рядки польською мовою:

Żył on sołdatem wśród nędznych sołdatów
I każdy nieuk, siepacz zeń urągał,
Pewnie mógł umrzeć pod razami batów,
A może nawet i sam tego żądał.

Поезію Некрасова І. Франко переклав і німецькою мовою. Під назвою «Auf den Tod des Taras Schewtchenko» вона увійшла до Зібрання творів у 50 т. (11, *46—47*).

С. 398. Толстой Федір Петрович (1783—1873) — російський скульптор і живописець. У 1828—1859 рр. — віце-президент Академії мистецтв у Петербурзі. 1855 р. Шевченко із заслання звернувся до Толстого з проханням поклопотатися про полегшення його долі. Після заходів Толстого Шевченка звільнили із заслання і дозволили жити в Петербурзі.

«Ода до світла»... — Йдеться про поезію Шевченка «Світе ясний! Світе тихий!..», написану 1860 р. в Петербурзі.

С. 399. Чайковський Міхал (1804—1886) — польський письменник, автор ряду повістей і романів на тему історії України, зокрема, «Козацькі повісті» (1837), «Овручанин» (1841). Роман «Вернигора» написано 1838 р. У ньому надії на майбутнє людства і визволення батьківщини пов'язав з козацтвом, значною мірою ідеалізованим.

М. Л.

«Wisła». [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1893. — № 90. — 31. III. — S. 5—6, без підп. На примірнику газети «Kurjer Lwowski» в НБ ЛНУ (67296 III) є власноручна позначка автора: *І. Ф.* Авторство: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 259.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 402. Потоцький Вацлав (1621—1696) — польський поет, політичний діяч. Був в Україні, де воював під Берестечком (1651) і проти шведів (1656—1657). Автор поем «Юдита» (1652), «Віргінія» (1652), повістей «Аргеніда» (видана 1697), «Силорет» (видана 1764), «Хотинська війна» та інших творів.

Налковський Вацлав (1851—1911) — польський географ, публіцист, педагог. Автор підручників «Нарис загальної географії» (1887), «Фізична географія» (1904), а також «Великого географічного атласу» (у співавторстві, 1895—1906).

Сярковський Владислав (1840—1900) — польський етнограф та історик; священик. Автор праць «Весілля селян з околиць Собкова і Хмельника» (1871), «Матеріали до етнографії з околиць Пінчова» (1885), інших праць.

Олехнович Владислав (1848—1918) — польський антрополог, лікар. Автор праці «Раси Європи» (1898), інших студій.

Миклавець Петер (1859—1918) — словенський критик, публіцист, перекладач. Був активним кореспондентом львівських видань «Правда», «Діло», де опублікував ряд своїх праць.

Чарковський Людвик (1855—1928) — польський мовознавець, етнограф, лікар.

С. Ц. — криптонім Станіслава Цішевського.

Носковський Владислав (?--?) — польський економіст і публіцист.

«Галичина» Лімановського — праця Б. Лімановського «Galicja przedstawiona słowem i ołówkiem» (1892).

Карлович Ян-Александр (1836—1935) — польський етнограф, мовознавець, етномузиколог. Редактор «Вісли» (з 1887 р.).

С. 403. Тілле Вацлав (1867—1937) — чеський літературознавець, письменник і фольклорист.

Гайдос Анрі (1842—?) — французький історик, етнограф і видавець.

М. Л.

Галицько-руської бібліографії XIX ст. ... [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1893. — № 241. — 31.VIII. — S. 5; № 307. — 5. XI. — S. 6, без підп. Авторство: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 256. Кожна з цих невеликих статей є рецензією на черговий випуск праці І. Левицького.

Подається за першодруком у перекладі.

...праця буде завершена до часу відкриття крайової виставки... — Виставка відбулася 1894 р., однак до того часу працю І. Левицького не було завершено.

М. Л.

Ще «Жидівська війна». Вперше надруковано в журн.: Wisła. — 1893. — T. 7. — S. 82—87, під назвою «Jeszcze "Wojna żydowska"», за підп.: *Iwan Franko.* Ця стаття є продовженням Франкової студії «Жидівська війна», що друкувалася 1892 р. (див. її текст у нашому виданні).

Подається за першодруком у перекладі.

С. 403. Лібрехт Фелікс (1812—1890) — німецький літературознавець, фольклорист. Його праця «Zur Volkskunde» (1879) містить огляд німецьких, шотландських і норвезьких переказів.

Бенфей Теодор (1809—1881) — німецький філолог, видавець. Опублікував низку давньоіндійських текстів, зокрема «Гімни Самаведи» (1848) і «Панчатантру», яку видав 1859 р. з передмовою, котра стала програмовою працею з теорії компаративістики.

С. 404. Авадана — жанр буддійської літератури в Індії, розповіді про релігійні та морально-етичні подвиги видатних буддійських проповідників і подвижників.

Жульєн Станіслав (1749—1873) — французький філолог-орієнталіст і автор багатьох досліджень із царини літератури, мови і фольклору Індії та Китаю.

С. 406. Дюнцер Гайнріх-Йозеф (1813—1901) — німецький філолог, історик літератури, видавець. Дослідник і видавець творів Гете, біографій Шиллера та Лессінга.

Шайбле Карл-Генріх (1824—1899) — німецький письменник і літературознавець.

«Магабгарата» (санкр. «Оповідь про великих Бгарата») — епос народів Індії. Індійська літературна традиція вважає її священ-

ною книгою індуїзму. Основну частину літературно оформлено між V ст. до н. е. — V ст. н. е. Містить понад 100 тисяч двовіршів і складається з 18 книг, кожна з яких має свою назву. У Європі відома з кінця XVIII ст.

Л а с с е н Християн (1800—1876) — норвезький і німецький філолог-санскритист, історик і археолог; професор Боннського університету. Автор праці «Indische Altyerthums-Kunole» (т. 1—4, 1844—1861).

М. Л.

Гр[аф] Лев Толстой... Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1893. — № 259. — 18. IX. — S. 3, без підп. Авторство: *Возняк М. С.* До теми «Іван Франко — популяризатор передової російської літератури» // Іван Франко: Статті і матеріали. — Львів, 1955. — Зб. 4. — С. 225; Передруковано в українському перекладі М. Возняка: *Там само.* — С. 225.

Подається за першодруком у перекладі М. Легкого.

М. Л.

Поховання праху с[вітлої] п[ам'яті] Маркіяна Шашкевича... Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1893. — № 304. — 2. XI. — S. 2, під назвою «Pogrzeb popiołów ś. p. Marcjana Szaszkiewicza», без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 87; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 257.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 409. М и т р о п о л и т С е м б р а т о в и ч — Сильвестр Сембратович (1836—1896), галицький митрополит у 1885—1898 рр.

«З о р я» — товариство українських ремісників, промисловців і торговців у Львові, засноване 1884 р. Існувало до 1939 р.

М. Л.

З похорону Шашкевича. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1893. — № 305. — 3. XI. — S. 3, під назвою «Z pogrzebu Szaszkiewicza», без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 86; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 259.

Подається за першодруком у перекладі.

М. Л.

«Житє і слово». Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1893. — № 315. — 13. XI. — S. 2, без підп. Авторство: *Мороз М. О.* До питання атрибуції творів Івана Франка в газеті «Kurjer Lwowski». — С. 209.

Подається за передруком у перекладі.

С. 410. «Житє і слово» — літературно-науковий і громадсько-політичний журнал, виходив у Львові продовж 1894—1897 рр. за редакцією І. Франка спершу раз на два місяці, а з 1896 р. — щомісяця.

М. Л.

«Житє і слово, вісник літератури, історії і фольклору». Вперше надруковано в журн.: Народ. — 1893. — № 22. — 15. XI. — С. 292 [Дрібні вісті з літератури і науки], без підп. Авторство: *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка з додатком статей про нього і рецензій на його писання / Матеріали до української бібліографії, видає Бібліографічна комісія Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Львів, 1930. — Т. 4. — Вип. 2. — С. 98; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 254.

Подається за першодруком.

О. Л.

Руський театр. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1893. — № 296. — 25. X. — S. 4; № 297. — 26. X. — S. 5—6; № 392. — 30. XI. — S. 5, під назвою «Teatr ruski», за підп.: *I. Fr.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 411. ...поставлено комедію М. «Крути, та не перекручуй»... — Йдеться про твір М. Старицького, що є переробкою п'єси Панаса Мирного «Перемудрив».

Янчук Микола Андрійович (1859—1921) — український письменник і фольклорист, видавець. Професор Московського і Мінського університетів. Автор п'єс українською мовою «Пилип Музика», «Вихованець», «Не поможуть гори», «На чужині», «Святий Вечір».

С. 412. Фіцнер (Фіцнер-Морозова) Марія (1873—1920) — українська драматична акторка і співачка. У 1892—1902 рр. — артистка театру «Руська бесіда».

Концевич Олександр (1824—1894) — український актор; до українського театру «Руської бесіди» прийшов із польської сцени. Працював тут у 1892—1894 рр.

Савчак Дем'ян (1847—1912) — український громадський діяч, народовець, депутат Галицького крайового сейму.

Гуляй Іван (?—?) — керівник українського театру «Руська бесіда» у Львові з квітня 1893 р. до кінця року.

М. Л.

1894

[Із уст народу]. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1894. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 140—144, за підп.: *Ів. Франко.* Статтю супроводжує передмова, за підп.: *Редакція,* яка належить І. Франкові, котрий і був редактором журналу «Житє і слово». На ко-

ристь його авторства свідчить також така згадка у тексті передмови: «<...> приходиться здержатися з друком нашої збірки галицько-руських приповідок <...>», тобто йдеться про збірку приповідок, яка вийшла друком протягом 1901—1910 рр.: Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Іван Франко: В 3 т., 6 вип. // Етнографічний збірник. — Львів, 1901. — Т. 10; 1905. — Т. 16; 1907. — Т. 23; 1909. — Т. 27; 1910. — Т. 28.

Подається за першодруком.

С. 413. Вандер Карл-Фрідріх-Вільгельм (1803—1879) — німецький фольклорист і педагог. Автор збірки німецьких прислів'їв «Deutsches Sprichwörterlexicon» (т. 1—5, 1850—1880).

С. 414. Ясенів — тепер село Ясенів-Пільний Городенківського району Івано-Франківської обл.

Нагуєвичі — тепер село Івана Франка Дрогобицького району Львівської обл.

С. 415. Уріж (Урож) — тепер село Дрогобицького району Львівської обл.

...проф. Сумцов у своїй статті о коломийках... — Йдеться про статтю М. Ф. Сумцова «Коломийки», яку насправді було надруковано в журн.: Киевская старина. — 1886. — Кн. 4. — С. 635—658.

С. 416. Трійця — тепер село Троїця Снятинського району Івано-Франківської обл.

Южноруський текст повісти «О чловеци и смерти» з рукописі XVIII в. буде надрукований в одній з дальших книжок «Життя і слова». — Цей текст І. Франко так і не надрукував.

Докладніша розвідка про нього буде опублікована в «Зорі». — Йдеться про розвідку І. Франка, первісно написану польською мовою під назвою «Lukjan Kobylica: Epizod z historyi 1848», автограф якої датований «20—27 вересня 1884 р.» (ІЛШ, ф. 3, № 581). Згодом, призначаючи її для публікації у журналі «Киевская старина», Франко почав переробляти статтю і перекладати російською мовою (уривок перекладу зберігається в архіві письменника: ІЛШ, ф. 3, № 582). У «Киевской старине» стаття так і не вийшла. Не надрукована вона і в «Зорі», як про це пише Франко, хоча й була заанонсована у проспекті цього журналу на 1894 р. Стаття «Лук'ян Кобилиця: Епізод із історії Гуцульщини в першій половині XIX ст. Написав др Іван Франко» вийшла у вид.: Записки НТШ. — 1902. — Т. 49. — Кн. 5. — С. 1—40 (49, *248—288*).

Купчанко Григорій Іванович (1849—1902) — український фольклорист, етнограф і письменник. Автор праць «Сільське весілля на Буковині» (1870), «Некоторые историко-географические сведения о Буковине» (1875) та ін.

Кромериж — місто в Чехії у Південно-Моравській обл. на річці Морава.

Плоска — тепер село у Свалявському районі Закарпатської обл.

С. 418. Жаб'є — тепер смт Верховина Івано-Франківської обл.

Н. Т.

[Дрібні вісті літературні]. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1894. — Т. 1. — Кн. 2. — С. 314—315, без підпису й окремої назви, під рубрикою «Дрібні звістки». Авторство: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 261 (тут текст зафіксовано під назвою «Дрібні вісті літературні»).

Подається за першодруком.

С. 418. Паульсен Фрідріх (1846—?) — німецький письменник і філософ новокантіанського напряму, професор філософії і педагогіки в Берлінському університеті. У своїх працях на перший план ставив етико-релігійний аспект кантівської філософії.

Вундт Вільгельм (1832—1920) — німецький психолог, фізіолог, філософ-ідеаліст, один із засновників експериментальної психології.

Гартман Едуард (1842—1906) — німецький філософ-ідеаліст, вважав, що у творчому процесі свідомість не відіграє значної ролі.

Гільгенфельд Адольф (1823—1907) — німецький теолог.

Гарнак Адольф (1851—1930) — німецький учений-богослов, історик християнської церкви, професор Берлінського університету.

С. 419. Робінзон. — Йдеться про Джозефа-Ермітеджа Робінсона (1858—1911), професора Кембріджського університету. Видав працю «Тексти і студії, додатки до Біблії і патристичної літератури» (Кембрідж, 1892—1893), у якій надруковано ряд апокрифів.

Гарріс Вільям (1835—?) — американський видавець.

Цан Теодор (1838—1933) — німецький теолог, професор Лейпцизького університету, дослідник християнської літератури.

...популярний апокриф гностичного напрямку. ... — Гностицизм — релігійний дуалістичний рух пізньої античності, що поєднав у собі ідеї раннього християнства з ідеями релігій Стародавнього Сходу та античної філософії.

С. 420. Тішендорф Костянтин фон (1815—1874) — німецький теолог, богослов, видавець і коментатор євангельських книг, апокрифічних збірок та віднайденого ним Синайського кодексу, виданого 1862 р.

А. Ш.

[Хроніка]. Вистава львівська. З'їзд літератів і артистів. Товариство фольклористів у Львові. Фольклорні товариства в Європі. Некрологи. [Л. Глібів, І. Манжура, В. Александров, Й. Ролле, С. Веркович, Ф. Рачкі, М. Горник, М. Малиновський]. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1894. — Т. 1. — Кн. 2. — С. 315—320, без підп. Авторство: Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. — Т. 1. Листування І. Франка і М. Драгоманова. — К., 1928. — С. 328.

Подається за першодруком.

С. 420. Вистава львівська. — Йдеться про промислову, сільськогосподарську та культурну виставки, що відбулися у Львові в червні—серпні 1894 р.

Комарно — тепер місто Городоцького району Львівської обл.

Сокаль — тепер місто, районний центр Львівської обл.

С. 421. Крехів — тепер село Жовківського району Львівської обл., відоме тим, що за 3 км від нього на початку XVII ст. збудовано монастир, упродовж 1619—1658 рр. укріплений та перетворений на фортецю. Славиться своїм старовинним іконостасом Спаської церкви.

...іконостасу богородчанського... — Йдеться про образи церковного іконостасу з с. Богородчани, тепер селища міського типу, районного центру Івано-Франківської обл.

Про сей відділ вистави і його здобутки надіємося в свій час подати в «Житті і слові» докладне справоздання. — І. Франко описав цю виставку в огляді «Сучасна хроніка: Вистава русини і поляки. З'їзди і торжества. Віче мазурське» (Народ. — 1894. — № 16).

С. 422. Губернатіс Анджело де (1840—1913) — італійський історик літератури, редактор журналу «Rivista Europea». Автор багатотомного словника «Dictionaire international des ecrivains du jour» (1888—1891) та 23-томної історії італійської літератури.

Пітре Джузеппе (1843—1916) — італійський фольклорист.

«Soc[iété] de Traditions populaires» — французьке фольклористичне товариство, засноване в Парижі 1886 р., видавало науковий журнал «Revue des Traditions populaires», у якому Ф. Вовк друкував свої праці та рецензії на дослідження І. Франка, а також на журнал «Житє і слово».

С. 423. Фекенштедт — німецький фольклорист, якого гостро критикували Я.-А. Карлович, Ч. Зібрт, та й сам І. Франко, згадуючи його, брав слово вчений у лапки (див.: 29, *263*).

...комісії антропологічної при Краківській академії наук... — Йдеться про Антропологічну комісію Академії наук у Кракові, яка впродовж 1877—1895 рр. видавала за редакцією І. Коперницького серійне видання «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej». Тут 1886 р. в десятому томі було опубліковано збірку О. Рошкевич «Весільні обряди і пісні руського народу в Лолині Стрийського повіту».

«Mittellungen der etnologischen Gesellschaft» — «Вісті Етнологічного товариства», віденське періодичне видання.

«Giornale storico della letteratura italiana» — італійський історико-літературний журнал, видавався у Турині з 1883 р.

Д'Анкона Александр (1835—1914) — італійський видавець та літературознавець.

Компаретті Доменіко (1835—?) — італійський філолог, професор Флорентійського університету, редактор «Museo italiano d'anti-

chi la classica», що з 1884 р. виходив у Флоренції. Разом з А. д'Анконою видав збірник пісень й оповідань італійського народу «Conti e racconti del popolo italiano» (у 8 томах).

Граф Артуро (1848—1913) — італійський поет і літературознавець. Основним об'єктом його дослідження був образ чорта у світовій літературі.

«Deutsche Rundschau» — німецький щомісячний журнал з питань політики, літератури і культури. Виходив у Берліні з 1874 р.

«Vierteljahrschrift für romanische Philologie» — науковий мовознавчий журнал, що видавався в Цюріху з 1856 р.

«Philologus» — німецький мовознавчий журнал, видавався Німецькою академією наук у Берліні з 1846 р.

«Litterarisches Zentralblatt für Deutschland» — німецький літературний журнал, видавався в Лейпцизі з 1851 р.

«Rad jugoslovanske Akademie znanosti i umjetnosti» — науковий журнал, видавався в Загребі з 1867 р.

«Przewodnik naukowy i literacki» — польський науковий часопис, що виходив у Львові з 1874 р. як окремий щомісячний додаток до «Gazety Lwowskiej».

С. 424. «Гласник српског уч[еног] Друштва» — науковий журнал, що видавався в Сербії з 1847 р.

Musée Guimet — етнографічний музей у Парижі, заснований 1878 р.

Музей Баранецького — Краківський промисловий музей ім. А. Баранецького (1828—1891), заснований на базі колекцій А.Баранецького, відкритий 1895 р. Налічує 40 тис. експонатів: предметів побуту різних народів світу з металу, каміння, дерева, скла тощо.

Музей Любомирських — приватні колекції князів Любомирських у Львові та Кракові. Власником музею у Львові був Генрик Любомирський. У 1823 р. Львівський музей було об'єднано з музеєм та бібліотекою Оссолінських.

Музей Чарторийських — музей у Кракові, заснований у 1876—1878 рр. кн. Владиславом Чарторийським (1828—1894), політиком, дипломатом і громадським діячем.

Музей «Народного дому» — створений у Львові у 1870-х роках на базі колекції А. Петрушевича.

Музей «Просвіти» у Львові — заснований 1886 р. У 1909 р. більшу частину фондів музею передано до Національного музею ім. митрополита А. Шептицького, меншу — до музею НТШ.

Музей Наукового товариства ім. Шевченка — офіційно музей засновано 1892 р., перші матеріали зібрано 1895 р. І. Франко, Ф. Вовк, В. Гнатюк були його фундаторами. Музей НТШ став основою Музею етнографії і народних промислів у Львові.

Музей Напрстків у Празі — виник близько 1600 р. як музей п'яти з'єднаних старовинних будинків. Наприкінці XVIII ст. був реконструйований. У XIX ст. його купили Войтех і Йозефа Напрстки, які створили тут велику бібліотеку. Тепер це відділ загальної ет-

нографії Національного музею (Музей народів Азії, Африки та Америки, де зібрано предмети побуту й культури туземних народів світу — індійців, ацтеків, майя, етносів островів Тихого океану).

Музей надворний природознавчий у Відні — Природничо-історичний музей у Відні.

Міський музей у ратуші — тепер міський музей Праги, де зберігаються документи і матеріали з історії міста з XV ст. (грамоти, печатки, герби тощо).

Рум'янцівський музей в Москві. — Йдеться про музей, утворений 1862 р. на основі Московського публічного музею та Рум'янцевського музею у Петербурзі, заснованого графом Миколою Петровичем Рум'янцевим (1754—1826), російським державним діячем і дипломатом. У 1862 р. при музеї відкрито публічну бібліотеку, яка є найбільшою в Росії (Російська національна бібліотека).

С. 425. Манжура Іван Іванович (1851—1893) — український поет, фольклорист, етнограф.

«в Записках Юго-Западного отд[еления] Р[оссийского] геогр[афического] общ[ества]»... — збірники історично-етнографічних та фольклорних матеріалів, які видавались у Києві в 1874—1875 рр. Вийшло два томи.

...«Політ[ичних] піснях» М. Драгоманова... — Йдеться про працю М. Драгоманова «Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст. з увагами» (Женева, 1883—1885. — Т. 1—2).

«Этнографическое обозрение» — російський науковий журнал. Виходив у Москві в 1889—1916 рр. Нещодавно відновлений.

«Живая старина» — науковий етнографічний журнал, що видавався у Петербурзі наприкінці XIX — на початку XX ст.

«Степь» — «Степь. Херсонский беллетристический сборник», літературно-художній та фольклорно-етнографічний альманах, виданий 1886 р. в Херсоні.

«Історико-філологічне товариство при Харківському університеті» — діяло у 1877—1919 рр., його очолювали О. Потебня, М. Сумцов та ін. Активно працювали Д. Багалій, І. Манжура. «Товариство» видавало «Сборник» (т. 1—21); заснувало музей та архів. Нещодавно його діяльність відновлено.

С. 426. Гайтлер (Гейтлер) Людвіг (1847—1885) — чеський філолог-славіст.

Рачкі Франьо (1828—1894) — хорватський історик і політичний діяч.

Горник Михайло (1838—1894) — сербсько-лужицький філолог і письменник.

С. 427. Лужицька матиця — громадське культурно-освітнє товариство, яке ставило своїм завданням розвиток національної культури, боролось з асиміляторською політикою Німеччини й Австрії. Активними діячами товариства були Т. Павлович (1804—1854) та М. Горник.

А. Ф.

Friedrich S. Krauss. Böhmische Korallen aus der Göterwelt. Folkoristische Börseberichte vom Götter- und Mythenmarbte. Wien, 1893. [Рец.]. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1894. — Т. 1. — Кн. 2. — С. 312—313, за підп.: *І. Ф.*

Подається за першодруком.

С. 427. Краус Фредерік (Фрідріх-Самуель; 1859—1936) — австрійський перекладач із слов'янських мов, фольклорист, етнограф. Був одним із редакторів (разом з І. Бодуеном де Куртене та Ф. Вовком) п'ятого тому (1898) десятитомного збірника матеріалів «Κρυπταδία» («Сороміцьке»), що видавався Міжнародною компанією фольклористів наприкінці XIX — на початку XX ст. У збірнику було вміщено анекдоти й сороміцькі пісні різних народів світу, в тому числі українські.

С. 428. Курелац Фран (1811—1874) — хорватський учений-фольклорист, письменник і перекладач. Вивчав побут хорватів в Угорщині.

Раковський Георгій Стойков (1821—1867) — болгарський поет, етнограф і філолог, політичний діяч.

С. 429. Крек Григорій (1840—1905) — словенський вчений, професор університету у Граці, член-кореспондент Петербурзької АН, історик словенської мови та літератури.

А. Ф.

Кошут і Кошутська війна. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1894. — Т. 1. — Кн. 3. — С. 461—477; Т. 2. — Кн. 6. — С. 346—348, за підп.: *Іван Франко* (після першого подання) та *Ів. Франко* (після другого).

Подається за першодруком.

С. 429. Кошут Лайош (1802—1894) — угорський політичний діяч, лідер угорської революції 1848—1849 рр. На його заклик 19 квітня 1849 р. сейм проголосив незалежність Угорщини.

С. 430. Гарібальді Джузеппе (1807—1882) — народний герой Італії, один із вождів революційно-демократичного крила Рисорджименто. Учасник італійської революції 1848—1849 рр., організатор оборони Римської республіки. У 1848, 1859, 1866 рр. брав участь у війнах проти Австрії. У 1860 р. очолив «похід тисячі», яка звільнила південь Італії.

Мацціні (Мадзіні) Джузеппе (1805—1872) — італійський революціонер, один із вождів Рисорджименто. Засновник «Молодої Італії», учасник революції 1848—1849 рр.; глава уряду Римської республіки. У 1860 р.— один з організаторів «походу тисячі».

Кронес Марланд-Франц фон (1835—1902) — австрійський історик, автор «Історії Австрії нового часу».

...його диктатура в Угорщині від квітня до вересня 1849 р. ... — У квітні 1849 р. Кошут був обраний регентом після повалення Габсбургів і проголошення незалежності Угорщини, проте вже з серпня 1849 до 1851 р. інтернований до Туреччини.

С. 431. ...битва під Коморном, властиво під Мішкольцом 25 июля... — Йдеться про вирішальний бій між угорською армією і головними силами російських та австрійських військ, який відбувся 21 та 25 липня 1849 р. під фортецею Коморн. Угорці були розбиті, австрійці знову зайняли Будапешт.

Ботелка Вижня — тепер с. Верхнє Турківського району Львівської обл. У ньому 1892 р. зупинявся І. Франко.

Пульський Франц-Аврелій (1814—?) — угорський письменник і політичний діяч; поборник незалежності Угорщини. Супроводжував Кошута під час перебування в Англії.

С. 432. ...провідників повстання, котрі по капітуляції під Вілягош, як звісно, встигли перекрастися на територію турецьку... — Вілягошська капітуляція угорської армії сталася в серпні 1849 р.

С. 435. ..факт виїзду Кошута до Англії в маю 1850 року... — Спершу Кошут поїхав до Франції, але наполеонівський уряд заборонив йому в'їзд до країни; в Англії натомість йому влаштували урочисту зустріч.

С. 441. Бучинський Мелітон Йосипович (1847—1903) — український фольклорист, етнограф, громадський діяч.

...полку шволежерів, Гартман, Маццукеллі... — Цісарські полки австрійської армії, укомплектовані переважно з українців.

С. 442. ...від війни італійської 1848 року... — Йдеться про так звану Священну війну проти Австрії італійських добровольців на чолі з Карлом-Альбертом Сардинським у березні-серпні 1848 р., у якій італійці зазнали поразки.

Книгиницький Антін (1867—1915) — галицький поміщик, член товариства «Просвіта» у Львові, який записав увесь свій маєток на стипендії для бідних учнів.

«Галичанин» — літературний збірник, вийшло чотири його випуски у Львові 1862—1863 рр. за редакцією Я. Головацького і Б. Дідицького.

Радецький Йозеф (1766—1858) — граф, австрійський фельдмаршал, переміг італійські війська під Кустузою (1848) і Наварою (1849).

...москаль Никола. — Микола I Романов (1796—1855), російський імператор (з 1825 р.), який придушив угорську революцію 1848—1849 рр.

С. 444. Бем Юзеф-Захаріаш (1794—1850) — польський генерал. У 1848—1849 рр. — командувач угорських військ у Трансильванії та під Темешваром.

...події 1863 р. — Йдеться про польське повстання 1863—1864 рр., метою якого було створення національної незалежної Польської республіки. Повстання закінчилося поразкою.

С. 445. ...між Австрією і Францією прийшло до війни. — Йдеться про сардинсько-французьку війну проти Австрії

1859 р., в якій війська Франца-Йосифа І зазнали поразки, внаслідок чого Австрія позбулася частини італійських володінь.

С. 446. Т а й н а ш о м у Ф р а н ц і ш к о в и т а й д о о б о р о н и. — Йдеться про австрійського цісаря Франца-Йосифа І (1830—1916), який у 1848—1916 рр. правив країною.

В а с и л о в и ч Лев (1858—1883) — український письменник і педагог, публікувався під псевдонімом Сапогівський, автор оповідань і критичних статей, друкованих у журналі «Зоря».

С. 447. Г а в р и л и к Юлія Григорівна (1869—1943) — сестра І. Франка по матері.

С. 451. ...с к а с о в а н н я к о н с т и т у ц і ї 1 8 4 9 р. — Австро-Угорська конституція, оприлюднена 4 березня 1849 р., встановлювала єдність і неподільність імперії, проте 1 січня 1852 р. з'явився імператорський патент, яким імперська конституція 1849 р. була визнана недійсною.

Р о з д і л ь с ь к и й — Роздольський Осип Іванович (1872—1945), український етнограф, фольклорист, музикознавець і перекладач; член НТШ.

С. 453. ...у н а с є й о г о з б і р к а к а з о к і н о в е л, з л о ж е н а з 1 2 0 н у м е р і в... — Йдеться про збірки О. Роздольського «Галицькі народні казки» (1895, 1899), яка налічує 77 творів, та «Галицькі народні новели» (1900), що містить 81 текст.

Н. Т.

Галицько-руської бібліографії XIX ст. ... [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. —1894. — № 101. — 18.IV. — S. 5, без підп. Авторство: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 268.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 454. Ч е р в е н с ь к и й Болеслав (1851—1888) — польський поет, перекладач, громадський діяч.

М. Л.

Куліш Олелькович Панько. Дзвін, староруські думи і співи. Женева, Українська друкарня, 1893. [Рец.]. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1894. — Т. 2. — Кн. 5. — С. 321—322, за підп.: *Ів. Фр.* Уривок з рецензії друкувався у журн.: Народ. — 1894. — № 16. — 15. VIII. — С. 254.

Подається за першодруком.

С. 455. «Х у т о р н а п о е з і я» — збірка віршів і прози П. Куліша, видана у Львові 1882 р. У рецензії (Світ. — 1882. — № 15. — С. 267—273) І. Франко гостро критикував переважну більшість її творів за ідейне спрямування, водночас відзначаючи довершеність віршової форми усіх поезій.

...у «И с т о р и и в о с с о е д и н е н и я» та «К р а ш а н ц і». — Йдеться про монографію П. Куліша «История воссоединения Руси»

(СПб., т. 1—2, 1874; т. 3, 1877) та його публіцистичну брошуру «Крашанка русинам і полякам на Великдень 1882 року» (Львів, 1882).

Петро В[еликий]. — Петро I Великий (1672—1725), російський цар з 1682 р., імператор з 1721 р.

А. Ф.

Дневник Володимира Навроцького. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1894. — Т. 2. — Кн. 6. — С. 340—346. І. Франкові належить передмова за підп. *І. Ф.* І. Франко опублікував тут окремі записи В. Навроцького 1869—1870 рр.

Подається за першодруком.

А. Ф.

Доповнення Євангелії. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1894. — № 101. — 12. IV. — S. 5, під назвою «Uzupełnienie Ewangelii», без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 94; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 271.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 457. Нотович Микола (?—?) — російський журналіст і мандрівник, автор книжки «Неизвестная жизнь Иисуса Христа» (1894), забороненої вищою духовною владою. У 1887 р., мандруючи по північній Індії, у буддійському монастирі Хеміс знайшов твір про Іссу, написаний тибетською мовою. Єдиного тексту не було: різні розповіді про Іссу входили до збірника з різних за змістом рукописів. За допомогою одного з лам Нотович вибудував їх у хронологічній послідовності і видав перший європейський (французький) переклад «Тибетської розповіді про Ісуса Христа», по-іншому — «Тибетська Євангелія» (Париж, 1894). Російський переклад з'явився у харківському журналі «Вера и разум» (1910).

«Journal des Débats» — французька газета, яка виходила впродовж 1789—1939 рр. у Парижі. Особливо популярна в XIX ст.

С. 458. Веди (ведична література) — найдавніші пам'ятки індійської словесності, створені в кінці II — першій половині I тис. до н. е. Протягом століть існували в усній формі. Власне Веди (або санхіти) — це чотири збірки (Рігведа, Самоведа, Ядшурведа й Атгарваведа), а також брахмени та упанішади — філософські твори у віршах і прозі.

Брахмани — суспільна верства жерців у брахманізмі, релігійно-філософській системі, що склалася в Індії у першій половині I тис. до н. е. В її основу покладено вчення про брахман — безтілесну і без'якісну субстанцію, закладену в суть усього, що існує.

Зороастр (Заратуштра, Заратустра) — давньоіранський (перський) пророк, засновник релігії зороастризму, дуалістичної за своїм характером, яка вчить про постійну боротьбу у світі двох протилеж-

них первнів: добра, втіленого в постаті Ормузда, і зла, втіленого в постаті Арімана. Остаточно сформувалася до VII ст. до н. е. Твердять, що зороастризм мав вплив на юдаїзм та християнство.

Понтій Пілат — римський прокуратор у Палестині (26—36). На час його правління припадають виступи Івана Хрестителя і діяльність Ісуса Христа на землі.

Синедріон — вища державна інституція і верховний суд євреїв у Єрусалимі, що складалася з 71 або 72 членів. Очолював його первосвященик. Із завоюванням Палестини римлянами його влада обмежилася.

Платон (в миру — Микола Іванович Городецький; 1803—1891) — митрополит київський і галицький з 1866 р.

С. 459. Сімон Жуль-Франсуа-Сюїсс (1814—1896) — французький політичний діяч, публіцист і філософ, письменник; професор у Сорбонні. Переконаний носій ідей лібералізму.

«Frankfurter Zeitung» — німецька газета, яка виходила у Франкфурті з 1856 р.

М. Л.

З руського письменства. Вперше надруковано в літературному додатку до газ. «Kurjer Lwowski»: Tydzień. — 1894. — № 29. — 16.VII. — S. 232, під назвою «Z piśmiennictwa ruskiego», за підп.: *Dr. Iwan Franko.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 459. Пулюй Іван Павлович (1845—1918) — український фізик і електротехнік, винахідник і громадський діяч, перекладач Біблії українською мовою. Доктор філософії, професор німецького Політехнічного інституту у Празі, в 1888—1889 рр. — його ректор.

У першому томі «Записок» він подав цікаву працю про вплив руських народних пісень на Б. Залеського... — Йдеться про працю О. Колесси «Українські народні пісні в поезіях Б. Залеського» (Записки НТШ. — 1892. — Т. 1).

С. 460. Про цей вплив уже йшлося не раз у давніших працях, зокрема, Дашкевича, моїх та професора Третяка. — Йдеться про рецензію-дослідження М. Дашкевича на працю М. Петрова, опубліковану під назвою «Отзыв о сочинении г. Петрова "Очерки истории украинской литературы XIX столетия"» (Отчет о 29 присуждении наград графа Уварова. — СПб., 1887. — С. 160—164, 174, 181—231). Про вплив українських народних пісень на Залеського І. Франко писав у працях: «Юзеф-Богдан Залеський» (1886; див.: 27, *23—32*); «"Тополя" Шевченка» (1890; див.: 28, *73—88*), у рецензіях на книжку О. Колесси «Ukraińska rytmika ludowa w poezyach Bogdana Zaleskiego» (1901; див.: 33, *100—101*) та видання «Korespondencja J. B. Zaleskiego» (1901; див.: 33, *102—103*). Про цей-таки вплив ідеться у тритомній моно-

графії Ю. Третяка: *Tretiak J.* Bohdan Zaleski do upadku powstania listopadowego: 1802—1831. Życie i poezja. Karta z dziejów romantyzmu polskiego. — Kraków, 1911. — S. 7—8, 17—18, etc; *Tretiak J.* Bohdan Zaleski. Na tułactwie: 1831—1838. Życie i poezja: Karta z dziejów emigracji polskiej. — Kraków, 1913. — S. 13—20, 198—215, etc. Третяк Юзеф (Осип; 1841—1923) — польський та український історик, літературознавець і фольклорист українського походження. Професор Краківського університету (1891—1911).

Н. Т-к.

Руський театр. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1894. — № 254. — 13. IX. — S. 4—5; № 257. — 16. IX. — S. 5—6, під назвою «Teatr ruski», за підп. *I. Fr.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 460. Манько Леонід Якович (1863—1922) — український драматург і актор. Виступав у трупах М. Кропивницького, М. Старицького та ін. Автор п'єс «Розбите щастя» (1896), «Прокляті гроші» (1896), історичної драми «Мазепа» (1889), водевілю «Живі покійники» (1912) та інших творів.

С. 461. Слободівна (Крушельницька) Марія Степанівна (1876—1934?) — українська акторка і письменниця; дружина Антона Крушельницького. У 1890—1910 рр. — артистка театру «Руська бесіда». Авторка драми «Воля» (1911).

Окуневський Теофіл (1858—1937) — український громадсько-політичний діяч; адвокат. Від 1889 до 1900 р. — посол до Галицького крайового сейму.

«Діло» з цього приводу видало окрик обурення... — «Діло» за 10 вересня 1894 р. подало анонімну статтю «Русько-український театр» (у рубриці «Наука, штука і література»), в якій розглянуто комедію І. Франка «Рябина». Наприкінці статті відзначається, що «перше представлення випало слабо під взглядом касовим, друге і третє дещо ліпше, а вже послідне, в неділю, було скандальне. Львівських русинів знатніших могли би вичислити на пальцях одної руки [...]. Одним словом, виходить скандал, котрий певно не дасть ні заохоти нашим артистам в їх тяжкій і совісній праці, ані не причислиться до підпоможення нашої одинокої інституції».

С. 462. «Пташник із Тіролю» — оперета німецького композитора Карла Целлера (1842—1898).

М. Л.

Проф[есор] Омелян Огоновський. [Некролог]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1894. — № 301. — 30. X. — S. 5—6, під назвою «Prof[esor] Emil Ogonowski», без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 93; *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка з додатком статей про нього і рецензій на

його писання / Матеріали до української бібліографії, видає Бібліографічна комісія Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Львів, 1918. — Т. 4. — Вип. 1. — С. 150 (№ 3189); *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 270.

Подається за першодруком у перекладі.

Н. Т-к.

«Wisła». Tom VIII. Lipiec, sierpień, wrzesień. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою у додатку до газ. «Kurjer Lwowski»: Tydzień. — 1894. — № 47. — 19. XI. — S. 376, за підп.: *Dr. Iwan Franko.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 464. Ант. Юшкевич. — Очевидно, йдеться про Людвіка-Адама Юцевича (1810—1846), польського письменника, автора праць з історії литовської культури.

Удзеля Северин (1857—1937) — польський етнограф, збирач фольклору (зокрема, на теренах Галичини), організатор етнографічного музею у Кракові.

Лісовський Леон. — Очевидно, йдеться про Лісовського Леоніда (1866—1934), українського композитора і фольклориста. Писав симфонічні, камерні, вокальні твори. Автор «Опыта изучения малорусских дум» (1890).

Волков (Вовк) Федір Кіндратович (1847—1918) — український етнограф, археолог і антрополог. Йому належить фундаментальна праця про пісні та обряди українського весілля «Rites et usages nuptiaux en Ukraine» (1891).

С. 465. Цибульський Войцех (1808—1867) — польський філолог і критик.

Бугель Володимир (?—?) — польський літературознавець і фольклорист, представник антропологічної школи, підтримував зв'язки з Ф. Вовком і М. Драгомановим.

Зібрт Ченек (1864—1932) — чеський фольклорист, етнограф, історик літератури, видавець журналу «Česky Lid».

Н. Т-к.

Взаємини польської та української літератур. Вперше надруковано польською мовою у збірнику: Pamiętnik Zjazdu literatów i dziennikarzy polskich. — T. 1. Referaty i wnioski. — Lwów, 1894. — S. 1—2, під назвою «Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej», за підп. *Iwan Franko.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 465. Кльонович Себастіан-Фабіан (1551—1602) — польський поет, автор поеми латинською мовою «Roxolania», пересипаної українськими народними легендами, піснями, голосіннями, описами звичаїв і побуту Галичини XVI ст.

Коховський Веспазіан-Гієронім (бл. 1633—1699) — польський поет і хроніст, учасник антикозацьких воєн і походу на Відень 1683 р.

Зиморовичі — брати Шимон (Симеон; 1604—1629) та Юзеф-Бартоломей (1597—1677). Шимон — польський поет, автор збірки сентиментальних віршів «Роксоланки, то є панни руські», в якій помітний вплив української пісні. Юзеф-Бартоломей — польський поет та історик, написав декілька історичних праць латинською мовою, автор пісень, віршів і поем з українською тематикою (поема «Козаччина» тощо).

Папроцький Бартош (бл. 1543—1614) — польський історик, поет, публіцист, займався також геральдикою, автор твору «Herby rycerszwa polskiego» (1584).

Карпович Леонтій (?—1620) — архімандрит Віленського православного монастиря Св. Духа; активний захисник православ'я, проповідник і полеміст.

С. 466. ...повість псевдо-Мефодія Патарського... — «Откровеніе», твір, приписуваний Мефодієві Патарському. Проник до Польщі за посередництвом давньоруських перекладів.

Трембецький Станіслав (1739? —1812) — польський поет, представник класицизму і рококо, придворний поет польського короля Станіслава-Августа (Понятовського). Один з його найкращих творів (високо оцінений А. Міцкевичем) — поема «Софіївка» (1806), у якій оспівано красу парку Потоцьких «Софіївка», що на Уманщині.

Карпінський Францішек (1741—1825) — польський поет-сентименталіст, стилізував свої вірші під народні пісні.

Заборовський Тимон (1799—1828) — польський поет родом з Галичини, представник «української школи» в польській літературі; писав поезії і драматичні твори про минуле України: «Подільські думи з часів турецького панування» (посмертно видано 1830 р.) тощо.

Качковський Зигмунт (1828—1896) — польський письменник, автор історичних повістей на теми з життя українського народу.

Осташевський Спиридон-Остоя (1797—1875) — польський письменник-романтик, писав і українською мовою. Брав участь у польському революційному русі (1831); байкар, автор бурлескної поезії у стилі І. Котляревського. Посмертно вийшла його книжка (польською мовою) «Сто байок, а в них найдено більше як сто правд, написав для руського мира Спиридон-Остоя Осташевський», її рецензував І. Франко в газ.: Prawda. — 1888. — № 41. — 13(1). X. — S. 487—488 (див. також: 27, *234—237*).

Оссовський Готфрід (1835—1897) — польський геолог та археолог. Замолоду працював для українського театру, переробляючи французькі водевілі на український лад («Мотруня», 1867 та ін.).

Свєнціцький Павлин (літературні псевдоніми — Павло Свій, Стахурський; 1841—1876) — польський і український письменник, жив і працював у Львові.

С. 467. Т о п о л я Кирило (?—?) — український письменник першої половини XIX ст. Автор побутових п'єс «Чари» (1837), «Чур-чепуха» (1844).

О ж е ш к о Еліза (1841—1910) — польська письменниця-реалістка, учасниця польського визвольного повстання (1863—1864), підтримувала дружні творчі контакти з І. Франком. «Низини» — її соціально-психологічна повість.

С е н к е в и ч Генрик (1846—1916) — польський письменник, автор історичних романів, зокрема про українсько-польську минувшину XVII ст..

О с т о я — літературний псевдонім польської письменниці Юзефи Савицької (1859—1920).

«К о н р а д В а л л е н р о д» — поема Адама Міцкевича, написана 1828 р., тоді-таки видана у Петербурзі.

«П р и б л у д а» Н е ч у я - Л е в и ц ь к о г о — точніше, «Причепа» (1869), повість І. Нечуя-Левицького, у якій зображено життя польської шляхти та полонізованої середньої верстви на Правобережжі середини XIX ст.

Н. Т-к.

1895

Правове становище української літератури в Росії. Вперше надруковано в газ.: Kurjer Lwowski. — 1895. — № 4. — 4. I. — S. 1—2, під заголовком «Prawne stanowisko literatury ruskiej w Rosji», без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 101; *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка... — Львів, 1918. — Т. 4. — Вип. 1. — С. 106 (№ 2779); *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 277.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 468. М и к о л а II (1868—1918) — останній російський імператор (1894—1917), син Олександра III.

С. 469. ...з а ч а с і в о б о х п о п е р е д н и к і в т е п е р і ш н ь о г о ц а р я, о б о х О л е к с а н д р і в. — Олександр II — російський імператор з 1855 р., відмінив кріпосне право; убитий народовольцями. Олександр III (1845—1894) — російський імператор з 1881 р., другий син Олександра II. Проводив консервативну політику, спрямовану на зміцнення державної влади.

Т и м а ш е в Олександр Єгорович (1818—1893) — російський військовий та державний діяч, генерал-губернатор. Протягом 1868—1877 рр. — міністр внутрішніх справ.

П о т а п о в Олександр Львович (1818—1886) — російський військовий та державний діяч, генерал-губернатор. Протягом 1874—1876 рр. був шефом царської жандармерії.

Ю з е ф о в и ч Михайло Володимирович (1802—1889) — таємний радник, помічник куратора Київського шкільного округу, голова Київської археографічної комісії, ініціатор Емського акта від 18 травня 1876 р. про заборону друкування книжок українською мовою, виставу українського театру та ін.

Н. Т-к.

Пок[ійний] проф[есор] Огоновський. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1895. — Т. 3. — Кн. 1. — С. 159, без підп. Авторство: *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка... — Львів, 1930. — Т. 4. — Вип. 2. — С. 150; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 274.

Подається за першодруком.

М. Л.

Іпатій Потій як церковний письменник. Вперше надруковано польською мовою в журн.: Kwartalnik Historyczny. — 1895. — № 3. — S. 404, під назвою «Hipacy Pociej jako pisarz kościelny», без підп. (у рубриці «Із засідань Історичного товариства»). Авторство: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 276. Уривок автографа статті польською мовою під назвою «Hipacy Pociej jako pisarz kościelny» (недатований): ІЛШ, ф. 3, № 436. Франкові виписки про Іпатія Потія українською і латинською мовами: ІЛШ, ф. 3, № 633.

І. Франко присвятив постаті І. Потія розвідку «Життя й літературна діяльність Іпатія Потія» (39, *508—533*).

Подається за першодруком у перекладі.

С. 472. С а п і г а Лев (1557—1633) — воєвода віленський, гетьман і канцлер литовський; письменник-мемуарист, автор книжки «Monumenta obrazu...», в якій досліджує, зокрема, й долю Потія. Як римо-католик Сапіга все-таки з настороженістю ставився до унії та її представників.

В и ш н е в с ь к и й Міхал (1794—1865) — польський літературознавець; професор філософії у Кременецькому ліцеї і Краківському університеті. Автор «Історії польської літератури» (т. 1—10, 1840—1857).

Т р и п о л ь с ь к и й Микола (?—?) — український богослов, літературознавець; священик. Автор розвідки «Униатский митрополит Ипатий Потий» («Труды Киевской духовной академии», 1877—1878).

...«Л и с т а л е к с а н д р і й с ь к о г о п а т р і я р х а М е л е т і я...» — Мається на увазі Мелетій Пігас, захисник православ'я в Україні. Його лист до Потія був виданий у перекладі староукраїнською мовою 1605 р. в Дермані.

М. Л.

З Народознавчого товариства. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1895. — № 61. — 2. III. — S. 1—2, під назвою «Z Towarzystwa ludoznawczego», без підп. На примірнику газети «Kurjer Lwowski» в НБ ЛНУ (67296 III) є власноручна позначка автора: *І. Ф.* Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 97; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 279.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 473. Каліна Антоній (1846—1908) — польський мовознавець і етнограф, завідувач кафедри слов'янської філології у Львівському університеті.

Реман Антоній (1840—1917) — польський і український геоботанік, географ та мандрівник; професор Львівського університету. Досліджував флору України й Польщі.

Дибовський Бенедикт (1833—1930) — польський зоолог, природознавець, лікар; професор Львівського університету. Дослідник Байкалу і Камчатки. Автор дослідження «Про Сибір і Камчатку» (1900) та інших праць.

Солтис Мечислав (1863—1929) — польський і український композитор, диригент, педагог; голова Музичного товариства у Львові. Автор симфоній, ораторій, хорових творів, пісень.

Бігеляйзен Генрик (1855—1934) — польський літературознавець, етнограф, письменник. Автор праць «"Пан Тадеуш" Міцкевича, студія артистично-літературна» (1885), «Нові напрями в дослідах міфологічних» («Житє і слово», 1894) та інших досліджень.

М. Л.

Вірша про Барську конфедерацію. Вперше надруковано у вид.: Записки НТШ. — 1895. — Т. 7. — Кн. 3. — С. 3—11, за підп.: *Др. Іван Франко.*

Подається за першодруком.

«Записки НТШ» — періодичне видання НТШ у Львові з 1892 р.

С. 474. Барська конфедерація — патріотичний військово-політичний союз польської шляхти та католицького духівництва, створений 29 лютого 1768 р. в м. Бара на Вінниччині з метою збройної протидії проросійській політиці короля Станіслава-Августа Понятовського, який намагався обмежити привілеї шляхти, а в лютому 1768 р. добився від сейму, за наполяганням російського уряду, прийняття закону про зрівняння в правах із католиками православних і протестантів. Розправи конфедератів із православними були однією з причин Коліївщини, причому повсталі виступили в обороні авторитету короля проти сваволі магнатсько-шляхетських і клерикальних кіл.

Дуже врадувала мене звістка, яку я вичитав у попереднім томі «Записок»... — Йдеться про статтю Остапа

Макарушки «"Suplika sukcessorów Gonty i jeleźniaka", памфлет політичний з часів першого розбору Польщі» (Записки НТШ. — 1895. — Т. 6. — Кн. 2. — С. 1—6).

Макарушка Остап (1867—1931) — український філолог і педагог, автор підручників з класичної філології та педагогіки, праць з мовознавства.

...монографії Антоновича про Гонту і Желізняка... — Монографії українського історика В. Антоновича «О гайдамачестве» (1876), «Уманский сотник Иван Гонта» (1882).

Шульгин Яків Миколайович (1851—1908) — український історик, педагог та громадський діяч, дійсний член НТШ у Львові. Автор праці «Очерк Колиивщины по неизданным и изданным документам 1768 и ближайших годов» (1890 р.).

С. 475. Конфедерати — учасники Барської конфедерації.

Батталія (Баталья) Гвідон де (бл. 1846 — після 1913) — польський журналіст і критик. Автор першого критико-біографічного нарису «Тарас Шевченко: Його життя і твори» (Львів, 1865).

С. 476. Дисидент (незгідний) — у Польщі й Литві XVI ст. офіційна назва на означення членів християнських громад, що не належали до Римо-католицької церкви, зокрема православних і протестантів. Дисиденти в Польщі, в тому числі багато українців, зазнавали утисків з боку держави.

Кармеліти — латинський аскетичний чернечий чин, заснований 1156 р. в Палестині, близько 1240 р. перенесений до Європи. В Україні в XVII—XVIII ст. монастирі кармелітів були в багатьох містах, зокрема, в Бердичеві, Барі, Кам'янці, Дрогобичі. У першій половині XVII ст. кармеліти мали деякий вплив на василіянське чернецтво.

Левінський Степан (бл. 1710—1806) — останній єпископ Луцької греко-католицької єпархії, скасованої 1795 р. Катериною II.

Мазурська різня 1846 р. — антифеодальне повстання польських селян у Західній Галичині в лютому — квітні 1846 р. Австрійська влада скористалася ним для придушення національно-визвольного повстання проти Австрійської імперії, організованого польсько-шляхетськими революціонерами. Убачаючи в поміщиках своїх гнобителів і сподіваючись, що цісар скасує панщину, селяни жорстоко побили повстанців (шляхтичів, лісничих, економів, мандаторів, ксьондзів) і віддали їх у руки австрійських урядників. Ці події лежать в основі Франкових творів «Місія», «Чума».

А. Ш.

Галицько-руської бібліографії XIX ст. ... [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1895. — № 5. — 5. I. — S. 5; № 78. — 19. III. — S. 5; № 126. — 7. V. — S. 5; № 134. — 15. V. — S. 6, за підп. *Iw. Fr.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 483. ...біографічного словника всіх австрійських русинів... — Очевидно, йдеться про працю І. Левицького «Прикарпатська Русь в XIX віці в біографіях і портретах її деятелей» (вийшли друком у 1898—1901 рр. лише її частини на літери «А» і «Б»).

С. 484. Мільницький Йосиф (1837—1914) — український галицький церковний діяч, письменник, редактор; священик. Автор праці «Богословіе нравственное» (1908), інших творів.

Петрушевич Степан (1772—1860) — український письменник, фольклорист і громадський діяч. Автор поезій і драми «Муж старий — жінка молода».

Полянський Петро (1863—?) — український письменник, москвофіл, видавець журналу «Новий галичанин» (1889—1891). Автор збірки «Карпатскіи новелли».

С. 485. Ружицький Венедикт Миколайович (1820—1887) — український галицький письменник, публіцист, громадський і церковний діяч; священик.

Терлецький Остап Степанович (1850—1902) — український громадсько-політичний діяч, літературознавець, публіцист. Автор розвідок «Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці» (1874), «Літературні стремління галицьких русинів у 1772—1872 рр.» (1894—1895) та ін.

Торонський Олексій (1838—1899) — український греко-католицький і громадський діяч, публіцист, автор підручників для навчання літератури і релігії в школах, повісті «Ганця» (1862).

Трембіцький Ісидор (1847—1922) — український актор, режисер, письменник, видавець, автор п'єс «Іцко-сват» (1877), «Облога Плевни» (1878).

Трещаківський Лев (1810—1874) — український громадський діяч, публіцист; священик. Автор низки статей у «Зорі Галицькій» та інших виданнях.

М. і К. Устиянович і — Микола Устиянович та його син Корнило Устиянович.

Хиляк Володимир Гнатович (1843—1893) — український письменник, фейлетоніст, етнограф; священик. Його твори вийшли зібраним виданням «Повісті і розкази Єронима Анонима» (т. 1—3; т. 4 з нарисом біографії письменника пера І. Левицького, 1882). Писав язичієм.

Цар Михайло (1846—1920) — український фольклорист; священик.

М. Л.

Наукове товариство ім[ені] Шевченка. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1895. — № 297. — 26. X. — S. 5—6, за підп. *I. Fr.*

Подається за першодруком у перекладі.

«Етнографічний збірник» — неперіодичне видання об'єднаних тематично українських фольклорних матеріалів, записаних переважно на Західній Україні і виданих 1895—1929 рр. у Львові НТШ. Вийшло 40 томів цього видання.

...працю про «Адельфотес»... — праця К. Студинського має назву «"Адельфотес", граматика, видана у Львові в р. 1591».

С. 486. Студинський Кирило Йосипович (1868—1941) — український літературознавець і громадський діяч; член НТШ і ВУАН; професор Львівського університету. Автор понад 500 праць (переважно з літературознавства).

Левицький Володимир (1872—1956) — український математик, фізик і педагог; член НТШ. Автор понад 30 наукових праць з теорії функцій та теоретичної фізики, а також підручників з фізики й алгебри для гімназій.

М. Л.

«Михайло Петрович Драгоманов, 1841—1895, його ювілей, смерть, автобіографія і спис творів». Зладив Михайло Павлик. [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1895. — № 321. — 19. XI. — S. 5—6, за підп. *Iw. Fr.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 488. Рамбо Альфред-Ніколя (1841—1905) — французький історик; професор у Канні, Нансі, Парижі. Автор праць «Французи в Росії: Москва і Севастополь» (1877), «Історія французької цивілізації» (1885—1888), «Історія Росії» (1893), а також з історії культури, фольклору й літератури України та ін. Рецензував працю М. Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы» (Друг. — 1877. — № 5—6).

Морфілл Вільям-Річард (1834—1909) — англійський славіст; читав лекції з російської та інших слов'янських мов в Оксфордському університеті. Автор праць «Росія» (1890), «Історія націй», «Польща». Листувався з М. Драгомановим, зокрема, просив його відповісти на питання про сліди іспанської легенди про Дон Жуана в польській літературі і зв'язок Дон Жуана з Твардовським — героєм польських народних легенд і казок.

Легер (Леже) Луї (1843—1923) — французький філолог-славіст, історик; професор слов'янознавства в Колеж де Франс (Париж). Автор праць «Слов'янський світ» (1873), «Кирило і Мефодій» (1868), «Історія Австро-Угорщини» (1879), «Листи з Парижа» та ін.

Шіфф Моріц (1823—1896) — німецький і швейцарський фізіолог. Професор у Берні і Женеві (з 1876 р.). Автор праць з царини фізіології людини.

Парі Гастон (1839—1907) — французький літературознавець, лінгвіст. Досліджував здебільшого літературу середньовіччя. Автор досліджень «La poésie an moyen áge» (1887), «La littérature française au moyen áge» (1888) (вони зберігаються в бібліотеці І. Франка за № 1793, 1031), інших праць. Редагував науковий журнал «Romania», присвячений проблемам романської філології. І. Франко переклав його статтю «Пісня про Роланда» («Житє і слово», 1894).

Агура Димитр Димитров (1849—1911) — болгарський історик; ректор (1894—1895) Софійського університету (Вищої школи). Його вітальну статтю «Тридцятилітній ювілей професора Драгоманова» було надруковано в університетському журналі «Български Преглед», за підп.: *Д. Д. А.* Виголосив також промову над тілом Драгоманова.

Полівка Їржі (1858—1933) — чеський філолог-славіст; член-кореспондент Петербурзької АН. Упродовж 1895—1906 рр. листувався з І. Франком.

Карноа (Карнуа) Анрі (?—?) — редактор паризького журналу «Tradition».

М. Л.

Галицькі народні казки / В Берлині пов[іту] Бродського із уст народу списав Осип Роздольський. Впорядкував і порівняння додав др. Іван Франко. [Передмова до видання:]

Уперше надруковано у виданні: Етнографічний збірник / Видає Наукове товариство імени Шевченка; За редакцією М. Грушевського. — Львів, 1895. — Т. 1. — С. 1—120. Передмову без назви (с. 1—3) підписано: *др. Іван Франко.* Крім цього вступу, І. Франкові належать: паралелі й бібліографічні вказівки після кожної казки (їх підписано: *І. Ф.*), «Покажчик казочних і инших мотивів, ужитих в казках №№ 1—25» (с. 97—120, за підп.: *Зладив др. Іван Франко*).

Передмова і покажчик подаються за першодруком.

С. 489. Берлин — зараз с. Хмільове Бродівського району Львівської області.

Дещо з тої збірки було вже напечатано в «Житю і слові»... — Йдеться про казки «Премудрий младенец», «Кіт і граф Попельовський», «Чудесний хлопець» та ін., а також пісні, легенди, перекази, анекдоти, надруковані в журналі «Житє і слово» під рубрикою «Із уст народа» (протягом 1894—1895 рр.).

Надіємось, що матимемо змогу в недовгім часі опублікувати й решту сеї збірки... — Матеріали Осипа Роздольського було опубліковано в «Етнографічному збірнику» 1899 р. (Т. 7).

С. 492. Йосиф II (1741—1790) — цісар з габсбурзько-лотаринзької династії, римсько-німецький імператор (з 1765 р.), співрегент матері Марії-Терези (до 1780 р.), учасник першого поділу Польщі, представник освіченого абсолютизму.

О. Л.

Митро Олелькович. Вперше надруковано у кн.: *Олелькович Митро.* Українські писання. — Львів: Накладом Костя Паньківського, 1895. — С. 3—7, за підп.: *І. Ф.*

Подається за першодруком.

У передмові І. Франко широко цитує статтю В. Антоновича «До біографії Митрофана Александровича», опубліковану в «Зорі» (1886. — № 10, за підп.: *В.*).

С. 518. ...вийшла з-під пера його близького знайомого і приятеля, одного з чільних представників української науки... — Йдеться про В. Антоновича.

Калита — село, тепер Броварського району Київської області.

Танський Антін (?— бл. 1737) — компанійський полковник (1706—1710), полковник білоцерківський (1710—1712) і київський (1712—1734), зять Семена Палія, брав участь у його визвольних акціях.

О. Л.

Бібліографічна рідкість. Вперше надруковано у вид.: Записки НТШ. — 1895. — Т. 6. — Кн. 2. — С. 1—4 (Misc.), за підп.: *Др. Ів. Франко.*

Подається за першодруком.

С. 520. Требник — церковна книга, у якій містяться богослужіння і моління, виконувані для окремих осіб чи груп і не пов'язані зі святими місцями та церковним календарем.

С. 521. ...в звісній Острозькій Біблії 1581... — Йдеться про перше друковане повне видання усіх книг Святого Письма, здійснене в Острозі друкарем І. Федоровим, підготоване гуртком при Острозькій школі за сприяння князя Костянтина Острозького.

...в Святоонуфрейському василіянському монастирі у Львові... — Йдеться про церкву і монастир св. Онуфрія, що належали до отців василіян у Львові, там була бібліотека з цінними рукописами, василіянський архів та картинна галерея, при монастирі діяла друкарня І. Федорова (1608—1616).

...в бібліотеці «Просвіти»... — Йдеться про бібліотеку товариства «Просвіта» у Львові.

...в бібліотеці інституту Ставропігійського... — Бібліотека Ставропігійського інституту у Львові (1788—1939) володіла цінними стародруками й рукописами.

...Каратаєв — «Описание славянорусских книг»... — Йдеться про «Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами» (1878, 1883) І. П. Каратаєва.

«Ключ Царства Небесного» — полемічний трактат Герасима Смотрицького, надрукований у Львові 1587 р. І. Федоровим.

Василій Великий (Василій Кесарійський; 329—379) — кесарійський архієпископ, один із отців церкви, організатор східного чернецтва, проповідник і церковний письменник.

Терлецький Кирило Семенович (?—1607) — український церковний діяч, єпископ пінський і турівський (з 1572 р.), луцький і острозький (з 1585 р.), один з ініціаторів Берестейської унії (1596).

...«Маргарит» св[ятого] Іоанна Златоустого... — збірник «Маргарит» (з *грецьк.* — перли), складений з проповідей, приписуваних Іоаннові Златоусту. Іоанн Златоуст (Золотоустий; між 344 і 354—407) — релігійний письменник і церковний діяч; константинопольський патріарх. Ідеолог східнохристиянської церкви. Блискучий оратор, автор численних проповідей, панегіриків, псалмів, коментарів до Біблії, а також літургії східного обряду.

...Октоїх, 1604... — восьмигласник, богослужбова гімнографічна книжка, у якій пісні подавалися на весь тиждень і поділялися за способом співання на вісім голосів. Тут ідеться про видання, здійснене у Дермані 1604 р.

С. 522. Марія Єгипетська (354—431, за іншою версією — VI ст.) — свята, за легендою, була у молодості блудницею (в Александрії), приєдналася до паломників, які йшли в Єрусалим, розкаялася у своїх гріхах, 47 років вела покутне життя без причастя у пустелі за Йорданом, зустріла старця-монаха Зосима, якому розповіла свою історію, висповідалася, прийняла від нього причастя і була ним похована.

Тріодь — книжка-збірка молитов і пісень, складена протягом V—XIV ст. Розрізняють тріодь пісну (молитви й пісні, призначені для виконання протягом Великого посту) та тріодь цвітну (молитви й пісні, що їх належить виконувати під час свят і неділі).

Софроній Єрусалимський (?—641чи 644) — релігійний письменник, єрусалимський патріарх від 634 р. Автор багатьох творів, спрямованих проти єретичної течії монофізитів.

Четьї минеї (мінеї) — церковно-релігійні збірки житій святих, переказів та повчань, складені за порядком днів кожного місяця. Виникли у Візантії в IX ст., в Україні з'явились в XI ст.

...видав із Тиквенського рукопису д. Начов... — Йдеться про «Тиквешки рукопис» («Тиквенський рукопис»), опублікований в «Сборнике за народни умотворения, наука и книжница» (1892—1894, кн. 8—10) болгарським культурно-освітнім діячем Н. А. Начовим (1853—1916).

...пок[ійним] Григоровичем...— Йдеться про Віктора Івановича Григоровича (1815—1876), російського мовознавця, літературознавця, професора Казанського, Московського та Новоросійського університетів.

Мочульський Василь Миколайович (1856—1920) — український та російський історик літератури. Франко згадує книгу В. Мочульського «Описание рукописей В. И. Григоровича» (Одеса, 1890).

С. 523. ...із звісної повісти про Варлаама і Йоасаф а. — Йдеться про старохристиянський духовний роман. І. Франко написав докторську дисертацію «"Варлаам та Йоасаф" — старохристиянський духовний роман і його літературна історія» (1904).

Бенедиктини — орден латинських ченців, заснований св. Бенедиктом (480—543) з Нурсії в Італії. Від 1893 р. сполучені в одну федерацію. На українські землі бенедиктини прийшли через Польщу.

О. Л.

Ювілей 30-літньої літературно-наукової праці М. Драгоманова. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1895. — Т. 3. — Кн. 1. — С. 156, за підп.: *І. Ф.*

Подається за першодруком.

Про участь В. Стефаника, С. Новаковського, І. Сандуляка, Д. Лукіяновича та ін. у відзначенні ювілею М. Драгоманова див. роз-

діл «Юбилей 30-літньої праці М. П. Драгоманова. 1864—1894» у кн.: *Михайло Петрович Драгоманов.* 1841 — 1891. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів / Зладив і видав М. Павлик. — Львів, 1896. — С. 2—21.

С. 524. Народно-просвітнє товариство «Поступ» — українське просвітнє товариство «Поступ» утворене у Львові в 1894 р. з метою видання просвітницької літератури і поширення її серед народу. Установчі збори Товариства відбулися 16 грудня 1894 р., в день відзначення ювілею 30-літньої праці М. Драгоманова; головою Товариства тоді-таки було обрано М. Павлика, членами уряду — І. Франка, Д. Лукіяновича, Є. Вацика, К. Бірецького, Є. Калитовського, С. Голубовича, почесним членом — М. Драгоманова (про це див. розділ «Перші збори русько-українського просвітнього товариства "Поступ"» у кн.: *Михайло Петрович Драгоманов.* 1841 — 1891: Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів. — С. 22—23).

С. 525. Новаковський (Новаківський) Степан (1863—?) — селянин, активний учасник селянського радикального руху на Перемишльщині у 1890-х роках. У 1895—1898 рр. — депутат Галицького крайового сейму.

Сандуляк Іван (1845—1925) — селянин із села Карлів (тепер с. Прутківка Снятинського району Івано-Франківської області), учасник радикального руху в Галичині.

Степаник. — Йдеться про Василя Семеновича Стефаника (1871—1936), українського новеліста; на той час (1894 р.) студента медичного факультету Ягеллонського університету у Кракові.

Лукіянович Денис Якович (1873—1965) — український письменник та літературознавець.

Розвода Ярослав (1869—1920) — чеський письменник і перекладач.

Н. Т-к.

Towarzystwo ludoznawcze. Вперше надруковано у журн.: Житє і слово. — 1895. — Т. 3. — Кн. 1. — С. 158—159, без підп. Авторство: *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка з додатком статей про нього і рецензій на його писання / Матеріали до української бібліографії, видає Бібліографічна комісія Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Львів, 1930. — Т. 4. — Вип. 2. — С. 154; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 278.

Подається за першодруком.

С. 525. Towarzystwo ludoznawcze — польське етнографічне товариство, засноване у Львові 1895 р., видавало журнал «Lud».

С. 526. Бодуен де Куртене Іван Олександрович (1845—1929) — російський і польський мовознавець, академік Краківської АН (з 1887), член-кореспондент Петербурзької АН (з 1897), автор праць із загального і порівняльно-історичного мовознавства, фонетики, діалектології.

О. Л.

Уклінна просьба. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1895. — Т. 3. — Кн. 3. — С. 479—480, без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 98 (рубрика «Критика і бібліографія»; назву статті зазначено: «Уклінна просьба збирати апокрифи»); *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 274.

Подається за першодруком.

Н. Т-к.

«Пся крев» і «песя віра». Вперше надруковано польською мовою в журн.: Lud. — 1895. — № 4/5. — S. 115—119, під назвою «"Psia krew" і "psia wiara"», за підп.: *Dr. Iwan Franko.*

Подається за першодруком у перекладі.

«L u d» — фольклорно-етнографічний журнал, заснований 1895 р. польським Народознавчим товариством у Львові. Виходив до 1939 р. З 1967 р. видається у Вроцлаві й Познані.

С. 528. А д а л ь б е р г Самуель (1868—1939) — польський фольклорист-пареміограф, видавець, укладач збірки прислів'їв і приказок «Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich» (1889—1894).

С. 529. В і д е м а н н Карл-Альфред (1856—?) — німецький єгиптолог, видавець; професор Боннського університету.

...я п о м і с т и в у «В і с л і» о к р е м у р о з в і д к у... — Йдеться про працю І. Франка «"Угорська казка" Вацлава Потоцького і "пся крев"» (Wisła. — 1892. — T. 6. — S. 745—758; див.: 28, *305—318*).

А т т і л а (?—453) — вождь гунського союзу племен (434—453), який здійснював спустошливі походи на територію Східної Римської імперії, Галлії, Північної Італії.

С. 530. С а к с о н (Сакс) Г р а м а т и к (бл. 1150 — бл. 1220) — данський історик-хронікер, автор легендарно-історичної хроніки «Gesta Danorum» (кін. XII — поч. XIII ст., вид. 1514 р.).

К і р х б а х — І. Франко, очевидно, мав на увазі Г.-В. Кірхгофа (див. вище).

П а у л і Йоганнес (1455—1530) — німецький письменник; монах-францисканець.

...у в і р ш о в а н о м у «Г е р б о в н и к у» В а ц л а в а П о т о ц ь к о г о... — Йдеться про твір В. Потоцького «Poczet herbów» (1896).

К о р ч а к — польський шляхетський герб, трапляється в родинах Малопольщі і Червоної Русі. Найстаріша печатка датується 1390 р.

N o m o c a n o n C o t e l e r i a n u s — Номоканон — у східній християнській церкві систематичне зібрання церковних і тих світських законів, зокрема імператорських указів, які стосувалися до церковних відносин. Тут ідеться про працю Жана Котельє (Котелеріуса; 1627—1686) — французького історика церкви, під назвою «Sanctorum Patrum, qui temporibus Apostolorum floruerunt, Barnabae, Clementis, Hermae, Ignatii, Polycarpi...» (1672).

С. 531. T y p i c o n S. S a b a e — Типикон (типик) — у східній християнській церкві устав певного монастиря або монастирської

общини, а також богослужбова книжка, яка вказує порядок здійснення щоденних церковних служб. Тут ідеться про «Богослужбовий устав» (типик) святого Сави (?—532), каппадокійця за походженням, відомого під ім'ям Сави Освященного.

Миколай (Містик; ?—925) — візантійський письменник, константинопольський патріарх у 895—906, 911—925 рр.

Ісаак (?—?) — патріарх (католикос) Вірменії у середині XII ст. Вихований у дусі вірменської церкви, перейшов до візантійського православ'я і написав два звернення (слова) до вірмен (вперше видані 1648 р.).

Никон (?—998) — один із святих східної церкви, преподобний; письменник. Проповідував покаяння у Вірменії та на острові Крит. Автор творів «Про нечестиве служіння вірменське» та ін.

Евтимій (Євфимій) Зигабен (?—1118) — візантійський богослов, письменник, автор історії усіх єресей з їх короткими спростуваннями, запозиченими від творів отців церкви.

Никифор Калліст (?—1350) — церковний історик, чернець Софійського монастиря в Константинополі.

Дюканж Шарль (1610—1668) — французький учений-візантиніст та лінгвіст.

В останньому номері «Житя і слова» (т. 3, стор. 469—473) я опублікував три південно-руські тексти цього оповідання... — Йдеться про працю І. Франка «Зразок релігійної сатири: песій піст», що в ній уміщено три уривки з давніх літописів (див. 29, *398—402*).

Ніневити — мешканці міста Ніневії у давній Ассирії.

Йона — один із 12 малих біблійних пророків. Був посланий до Ніневії проповідувати покаяння і смирення, і його проповіді мали повний успіх: ніневити визнали в ньому провісника нового «невидимого Бога». Деталі цієї історії викладені у біблійній «Книзі пророка Йони».

М. Л.

Матеріяли і уваги до історії австро-руського відродження 1772—1848 [рр.]. Під цією рубрикою у журналі «Житє і слово» свої дослідження й матеріали друкували різні автори (І. Франко, І. О. Левицький, К. Устиянович). Публікації I («Об'яви руcько-польського антагонізму 1831 р.») і II («Об'яви руcько-польського братання 1842 р.») ввійшли до 50-томного Зібрання творів (29, *403—410*). Публікації III, V, IX, XI подаємо у цьому томі. Під номером X («Агітаційна поема М. Попеля») І. Франко надрукував польську поему М. Попеля «Русин на празнику», додавши до неї коротеньку передмову (Житє і слово. — 1895. — Т. 4. — Кн. 5. — С. 194, за підп.: *Ів. Франко*), а також подав відмінності другого варіанта цієї поеми, надісланого І. Озаркевичем (Житє і слово. — 1895. — Т. 4. — Кн. 6. — С. 461—463, за підп.: *Іван Франко*). Публікацію XII («Лист М. Шашкевича до брата Антона») подаємо у 4 додатковому томі. Публікації IV, VI, VII, VIII не належать І. Франкові.

III. Іван Наумович — семінарський рабин. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1895. — Т. 3. — Кн. 1. — С. 117, за підп.: *І. Ф.*

Подається за першодруком.

С. 532. Нав'язуючи до повищого оповідання д. Стоковського... — Йдеться про оповідання, вміщене у статті І. Франка «Матеріяли і уваги до історії австро-руського відродження 1772—1848: II. Об'яви руcько-польського братання 1842 р.» (Житє і слово. — 1895. — Т. 3. — Кн. 1 — С. 114—116; див. 29, *408—410*).

...подаємо віршовану промову Ів. Наумовича... — Йдеться про «Mowa żydowska starozakonnego rabina», опубліковану в журналі «Житє і слово» (1895. — Т. 3. — Кн. 1. — С. 117—120).

V. Зразок угро-руського мадяро- і москвофільства з початку XIX в. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1895. — Т. 3. — Кн. 3. — С. 461—465, за підп.: *Ів. Франко.*

Подається за першодруком.

С. 533. Сопіков Василь Степанович (1765—1818) — російський бібліограф, видавець, автор праці «Опыт российской библиографии» (т. 1—5, 1813—1821).

Цулков — Чулков Михайло Дмитрович (1740—1793), російський письменник, фольклорист, видавець. Йдеться про його працю «Абевега русских суеверий, идолопоклонничества, жертвоприношений, свадебных, простонародных обрядов, колдовства, шеманства и проч.» (1786).

Глинка Григорій Андрійович (1774—1818) — російський письменник, етнолог, перекладач.

Митрополит Евгеній — Болховітінов Євтимій (у чернецтві — Євгеній; 1767—1837), український і російський письменник, богослов, історик церкви, археолог; митрополит київський (1822—1837). Йдеться про його працю «Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина» (1818, друге вид. 1827).

Лопатинський Феофілакт (?—1741) — український письменник, проповідник, перекладач, педагог, церковно-політичний діяч; противник реформ Петра І. Був розстрижений і ув'язнений.

С. 534. Пест — Пешт, частина сучасного Будапешта.

Сечені Франц (?—1820) — угорський політичний і культурний діяч.

Лада — давньоруська богиня весни, кохання, миру і злагоди.

Коляда — давньоруська богиня неба, мати Сонця, дружина Дажбога.

Лелія. — Очевидно, мається на увазі Леля (Ляля), давньоруська богиня весни, донька або посестра Лади.

Ужок — гора, тепер Ужоцький перевал на межі Львівської та Закарпатської обл.

Латюрка (Латірка) — тепер село Воловецького району Закарпатської обл., розташоване неподалік Ужоцького перевалу.

С. 535. Сумароков Олександр Петрович (1717—1777) — російський поет, драматург, теоретик літератури, видавець.

Буда — частина сучасного Будапешта.

Влас. — Очевидно, йдеться про Волоса (Велеса), давньоруського бога худоби, чередників, покровителя музик.

Вакх (Бахус) — у давніх римлян бог виноградарства й виноробства.

Сива. — Мабуть, мається на увазі давньоруська богиня вагітних жінок.

Помона — давньоримська богиня деревних плодів.

Корвін — Матвій І Корвін (1443—1490), угорський король (від 1458 р.).

С. 536. Франц I (1768—1835) — австрійський імператор (1792—1835), останній імператор Священної Римської імперії.

Вурцбах Констан (1818—1893) — австрійський письменник, бібліограф. Йдеться про його працю «Biographisches Lexicon der Oesterreichische Kaisertums» (т. 1—54, 1856—1886).

С. 537. Таркович Григорій (1754—1841) — український церковний і культурний діяч, з 1818 р. — єпископ новоствореної Пряшівської єпархії.

Далі ми подаємо біографію сього мужа... — Йдеться про статтю І. О. Левицького «Матеріяли і уваги до історії австро-руського відродження 1772—1848 [рр.]: VI. Григорій Таркович» (Житє і слово. — 1895. — Т. 3. — Кн. 3. — С. 465—466).

Бачинський Андрій (1732—1809) — український церковний діяч; мукачівський єпископ (1772—1809); осідок єпархії переніс із Мукачевого до Ужгорода. Вживав заходів до об'єднання Галицької та Підкарпатської Русі.

Унгвар — Ужгород.

IX. Незвісний віршик Л. Данкевича. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1895. — Т. 3. — Кн. 3. — С. 468—469, за підп.: *Ів. Франко.*

Подається за першодруком.

Кунин — тепер село Жовківського району Львівської обл.

С. 538. Черкавський Евзебій (Євсебій) — польський та український філолог та громадський діяч, професор і перший ректор Львівського університету.

...опублікована мною давніше в «Ділі» сатира того ж автора на конституцію 4 марта 1849 р. ... — Йдеться про статтю І. Франка «Давні акти до нового спору» (Діло. — 1883. — № 144. — 22. XII (3. I. 1884). — С. 1—2), у тексті якої надруковано твір Л. Данкевича «Нагробное слово карті (то є конституції) з 4 марта 1849», написаний 1851 або 1852 р. (див.: 46, кн.1, *347—351*).

Конституція 4 марта 1849 р. — 4 березня 1849 р. австрійський уряд опублікував указ про введення нової конституції, яка затверджувала двопалатну систему, високий майновий та віковий ценз для виборців, надавала імператорові всю повноту виконавчої влади і право накладати вето на рішення законодавчих органів. Вона забезпечувала політичне панування блоку великих австрійських промисловців та землевласників. У життя проведена не була.

XI. «Інструкція» К. Ценглевича. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1895. — Т. 4. — Кн. 6. — С. 324, за підп.: *І. Ф.* У частині накладу цього тому текст «Інструкції» К. Ценглевича (С. 325—337) було конфісковано.

Подається за першодруком.

С. 539. З того, що досі сказано було в нашій часописі о Каспрі Ценглевичу («Ж[итє] і сл[ово]», I, 393 і д[алі], IV, 142—150)... — Йдеться про працю І. Франка «Шевченко героєм польської революційної легенди» (Житє і слово. — 1894. — Т. 1. — Кн. 3. — С. 378—402), у якій чимало місця (С. 392—402) відведено постаті К. Ценглевича (див.: 29, *210—248*), а також про статтю О. Терлецького (І. Заневича) «Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872» (Житє і слово. — 1895. — Т. 4. — Кн. 4).

Заневич — псевдонім О. Терлецького.

«Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego» — художньо-публіцистичний твір А. Міцкевича (1832), в якому автор висловив програму відбудування Польщі, відвівши їй роль основного носія християнської ідеї в Європі, а польському народові — роль месії.

Ламартен (Ламартін) Альфонс-Марі-Луї де (1790—1869) — французький поет, історик, публіцист, політичний діяч. Автор поем «Жослен» (1836), «Падіння ангела» (1838), публіцистичних праць «Історія жирондистів» (1847) та ін.

М. Л.

Ukraina irredenta. [Рец.]. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1895. — Т. 4. — Кн. 6. — С. 471—483, за підп.: *Ів. Франко.*

«Ukraina irredenta» — рецензія І. Франка на книгу Юліана Бачинського під назвою «Ukraina irredenta (по поводу еміграції): Суспільно-політичний скіц» (Львів, 1895), де вперше проголошено й науково осмислено ідею української самостійної національної держави. Ю. Бачинський обстоював єднання всіх українців у незалежній державі. Книга викликала полеміку з національного питання.

Подається за першодруком.

Бачинський Юліан (1870—?) — суспільно-політичний діяч, публіцист; член Русько-української радикальної партії. Засновник

Української соціал-демократичної партії. Член Української Національної Ради в Галичині (1918), представник УНР у Вашингтоні (1919), згодом оселився в УРСР (1929), де працював у редакційній колегії «Української Радянської Енциклопедії». У 1934 р. був репресований і засланий, подальша доля його невідома. Автор книг «Українська імміграція в З'єднинених Державах Америки» (1914), «Поділ Галичини» (1897), «Большевистська революція і українці» (1928).

С. 539. ...при кінці XVI віку унія з Польщею, зразу політична, а далі й обрядова... — Йдеться про Люблінську унію 1569 р. та Берестейську церковну унію 1596 р., яка об'єднала українську Православну церкву з Католицькою.

С. 540. ...роком 1648... — Йдеться про початок національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького (1648—1654).

...Конецьпольських, Вишневецьких, Острозьких... — Йдеться про роди польських магнатів українського походження.

...в договорах Олега і Ігоря з Візантією... — Йдеться про договори київських князів Олега та Ігоря з Візантією, підписані відповідно у 911 та 944 рр.

Святослав Хоробрий — Святослав Ігоревич (?—972), великий князь київський (945—972).

С. 541. Тридцятилітня війна (1618—1648) — перша загальноєвропейська війна між країнами Габсбурзького блоку (Австрія, Іспанія, Німеччина, Польща) та антигабсбурзькою коаліцією (Франція, Швеція, Данія, Голландія, Росія, Англія), що закінчилася Вестфальським миром 1648 р. У ній брали участь і українські козаки.

...почалася тріумфами при Жовтих Водах, Корсуні та Пилявцях... — Йдеться про перемоги Б. Хмельницького у битвах з польськими військами 1648 р.

...побоїще при Полтаві. — Йдеться про поразку Карла XII та І. Мазепи у Полтавській битві (1709).

С. 542. Краттер Франц (1758—1830) — галицько-український учений німецького походження, виявив себе у галузі статистики й публіцистики, письменник.

Гакет Бальтазар (1740—1815) — австрійський вчений і публіцист, професор природничих наук Львівського університету, досліджував Карпати.

С. 543. ...що в р. 1772... — Саме тоді відбувся перший поділ Польщі, в результаті якого Галичина відійшла до Австрії.

...війна з Кошутом... — Йдеться про національно-визвольну боротьбу угорського народу (1848—1849 рр.) під керівництвом Лайоша Кошута.

...похід москалів на Угорщину... — Йдеться про придушення революції 1848—1849 рр. стотисячним російським військом Миколи I.

С. 545. «Kronika miasta Lwowa» — праця Д. Зубрицького, яка охоплює період з 1340 до 1782 р. Видана у Львові 1844 р. Сучасне перевидання: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова / Пер. з польськ. І. Сварника; наук. коментар М. Капраля. — Львів, 2002. — 601 с.

Святоюрство — неофіційна назва суспільно-політичного середовища, згуртованого навколо «святоюрської гори» у Львові. Складалося переважно з представників галицького греко-католицького духовенства, мало протипольське спрямування, відіграло одну з провідних ролей у національному відродженні Східної Галичини наприкінці першої — у другій половині XIX ст. Декларуючи повну лояльність до Австрійської держави, святоюрці обстоювали виокремлення Галичини, Буковини та Підкарпатської Русі в автономний коронний край, боролися за викладання в народних школах українською мовою, за використання її в місцевих урядових установах. Під впливом святоюрців перебували Ставропігійський інститут, Галицько-руська матиця, Народний дім, часописи «Зоря галицкая», «Слово» (протягом перших років). По смерті митрополита Г. Яхимовича (1863) це об'єднання зазнало розколу на два угруповання: клерикальний осередок (на чолі з Ю. Лаврівським), члени якого шукали порозуміння з поляками, і москвофільське середовище (кероване Б. Дідицьким), проводирі якого проголосили 1866 р. національну єдність галицьких українців з російським народом. На противагу святоюрству виник народовський рух.

С. 546. ...часу Петрової реформи... — Реформи імператора Петра I, проведені для зміцнення Російської держави, зокрема, за рахунок поступового знищення автономії України.

...часи вольтер'янства... — Вольтер'янство — термін, яким історіографи означували політичне й релігійне вільнодумство в Росії другої половини XVIII — початку XIX ст., пов'язуючи його виникнення з впливом творів французького письменника й філософа Вольтера (Марі-Франсуа Аруе; 1694—1778) та інших представників французького Просвітництва.

Мартинізм — своєрідна політична філософія, яку пропагував французький мисленник Луї-Клод де Сен-Мартен (1743—1803), містик, збунтований проти раціоналізму Просвітництва. Він визнавав позитивну роль Великої французької революції, у якій бачив процес очищення людства через кров, заповідь настання нової епохи, коли політика знову зіллється з релігією. Категорично відкидав сенсуалізм і матеріалізм, доводив необхідність теократичних урядів, проголошував теократично-патріархальний абсолютизм.

...при Наполеоні французи зустрілися з росіянами на побоєвищах, а далі 1812 р. зложили їм пам'ятну візиту в їх власній хаті... — Йдеться про вторгнення 1812 р. в Росію, яке здійснив французький полководець, політичний і державний діяч, імператор Франції (1804—1814 і 1815) Наполеон I (Наполеон Бонапарт; 1769—1821). Після воєн, які вела Франція проти коаліції європейських держав, більша частина Західної та Цен-

тральної Європи опинилась під його владою (після 1809). В окупаційних планах щодо Росії територія сучасної України розглядалась як майбутня колонія, де планувалось сформувати три військово-адміністративні області, так звані наполеоніди.

С. 547. ...згадаймо Чічагова, що вмер «англійським горожанином»... — Йдеться про російського воєноначальника, адмірала, учасника російсько-шведської війни (1788—1790), головнокомандувача Дунайською армією та головного начальника Чорноморського флоту (1812) Павла Васильовича Чичагова (1767—1849). Він керував воєнною операцією переслідування Наполеона, однак план, за яким його армія мала перерізати шляхи відступу французьких військ через річку Березину, не вдався. Після війни пішов у відставку, виїхав за кордон, жив в Італії та Франції. Ймовірно, що саме через цю обставину, а також через факт навчання замолоду в Англії (1791—1792) І. Франко зазначив, що Чичагов «вмер англійським горожанином». Написав спогади, опубліковані в журналах «Русский архив» (1869—1870), «Русская старина» (1883, 1886—1888).

Багратіон Петро Іванович (1765—1812) — грузинський князь, російський полководець, герой Вітчизняної війни 1812 р.

Ростопчин Федір Васильович (1763—1826) — російський державний діяч, голова Колегії іноземних справ, генерал-губернатор Москви (1812—1814), член Державної ради (з 1814 р.).

...велика конспірація Пестеля, Рилєєва, Бестужева та Муравйова-Апостола — Конспіративні переговори між двома таємними революційними організаціями декабристів: Південним товариством декабристів (П. Пестель, С. Муравйов-Апостол, М. Бестужев-Рюмін) та Північним товариством декабристів (К. Рилєєв) та про їх повстання 14 грудня 1825 р., яке зазнало поразки. Упродовж 1823—1825 рр. керівники обох товариств вели інтенсивні переговори про їх організаційне об'єднання переважно на основі програми «Руської правди» П. Пестеля та про спільні дії в разі початку повстання, яке планувалось на 1826 р. Домовитися вдалося лише про об'єднавчий з'їзд у 1826 р. та про дату спільного виступу проти царя, яка, проте, пересунулася на раніший термін через передчасну смерть Олександра І, зречення спадкоємця престолу Костянтина, арешти П. Пестеля та О. Юшневського. Керівників повстання Павла Івановича Пестеля (1793—1826), Кіндрата Федоровича Рилєєва (1795—1826), Михайла Павловича Бестужева-Рюміна (1803—1826) і Сергія Івановича Муравйова-Апостола (1796—1826) було страчено через повішення.

...«Історія русов», написана українцем Полетико ю. — Авторство історичного твору «История Русов или Малой России», написаного невідомим автором наприкінці XVIII або на початку XIX ст., приписувалось, зокрема, українському громадсько-політичному діячеві Григорію Андрійовичу Полетиці (1765—1845).

Миколаївська реакція — політика правління російського царя Миколи І (1825—1856).

Іскандер-Герцен — російський публіцист, письменник, видавець альманаху «Полярная звезда» (1855—1862) та газети «Колокол» Олександр Іванович Герцен (1812—1870) (псевдонім — Іскандер).

Боткін Василь Петрович (1812—1869) — російський письменник, критик, мистецтвознавець; приятелював у 30-х роках із О. Герценом, М. Бакуніним та іншими суспільно-політичними діячами.

Грановський Тимофій Миколайович (1813—1855) — російський історик і суспільно-політичний діяч; професор загальної історії Московського університету (1838—1855).

Станкевич Микола Володимирович (1813—1840) — російський літератор, просвітитель, філософ.

Гончаров Іван Олександрович (1812—1891) — російський письменник, автор романів «Звичайна історія» (1847), «Обломов» (1859), «Обрив» (1869).

Григорович Дмитро Васильович (1822—1899) — російський письменник і мистецтвознавець. У «Літературних спогадах» (1893) розповів про зустріч з Т. Шевченком, Є. Гребінкою та іншими українськими письменниками.

Герценові «Листи із-за границі» — «Листи з Франції та Італії» (1855).

Огарьов Микола Платонович (1813—1877) — російський поет, публіцист, громадський діяч. Видавав за кордоном разом з О. Герценом «Полярную звезду», «Колокол».

Бакунін Михайло Олександрович (1814—1876) — теоретик анархізму й народництва, публіцист. Був близький до федералістичних ідей Кирило-Мефодіївського товариства, підтримував право українського народу на самоврядування. У 1912 р. І. Франко опублікував працю М. Бакуніна «Основи нової слов'янської політики» зі своїми коментарями.

С. 549. ...**історичні монографії Костомарова**... — Йдеться про «Богдана Хмельницкого» (1857), «Руину» (1879—1880), «Мазепу» (1882).

С. 550. **Левицький** Євген (1870—1925) — галицький суспільно-політичний і культурний діяч, публіцист. Член Руського-української радикальної партії, співробітник журналу «Народ», який редагували І. Франко та М. Павлик, пізніше перейшов з ліво-радикальних на національно-демократичні позиції.

С. 551. ...**«Чудацькі думки», «Листи на Наддніпр[янську] Україну»**... — праці М. Драгоманова «Чудацькі думки про українську національну справу» (Народ. — 1891. — № 7, 9—11, 13, 14, 17, 18, 20—23; окр. відбиток: Коломия, 1891; 2-ге вид., здійснене І. Франком: Львів, 1892), «Листи на Наддніпрянську Україну» (Народ. — 1893. — № 15—21; окр. відбиток: Коломия, 1894).

С. 552. ...**«консеквентні» марксисти**. — Йдеться про українських марксистів, які намагалися узгодити доктрини соціал-демократії з ідеями українського націоналізму.

С. 553. «О безвыходности украинского социализма». — Очевидно, йдеться про брошуру, підписану криптонімом *О. П.*, «О безвыходности украинского социализма в России» (Женева, 1891. — 48 с.).

С. 555. ...як у Марксовім «Капіталі». — Головна праця німецького теоретика «наукового комунізму» Карла Маркса (1818—1883) «Капітал» (т. 1 — 1867, т. 2—4 — 1905—1910). І. Франко у 1878—1879 рр. переклав українською мовою 24-й розділ першого тому «Капіталу».

Енгельс Фрідріх (1820—1895) — соратник К. Маркса, автор праць «Анти-Дюрінг» (1878), де дано виклад усіх складових частин марксизму, «Діалектика природи», «Походження сім'ї, приватної власності і держави» (1884) та інших досліджень. Опрацював для видання незавершені 2-й і 3-й томи основної праці життя К. Маркса «Капітал».

Каутський Карл (1854—1938) — один із лідерів і теоретиків німецької соціал-демократії та 2-го Інтернаціоналу, прихильник ласальянства, тривалий час пропагував марксистські ідеї, редактор соціал-демократичного теоретичного журналу «Новий час» (1883—1917). Згодом К. Маркс і Ф. Енгельс звинувачували його в опортунізмі і ревізіонізмі. Напередодні Першої світової війни висунув антимарксистську теорію «ультраімперіалізму».

Конгресова Польща (Конгресівка) — назва Королівства Польського, яке, згідно з рішенням Віденського конгресу (1815), відійшло до Росії.

А. Ф.

Поправки й додатки до споминів про Н. К. Сигиду. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1895. — Т. 4. — Кн. 6. — С. 483—484, без підп. Авторство: *Павлик М.* Спис творів Івана Франка... — С. 98 (рубрика «Критика і бібліографія»); *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 274.

Подається за першодруком.

С. 557. Сигида Надія Костянтинівна (1862—1889) — українська революціонерка-народниця, кохана П. Грабовського. У 1886 р. заарештована й заслана до Сибіру, де трагічно загинула.

Ковальська Єлизавета Миколаївна (1851—1943) — російська революціонерка-народниця. Брала участь у гуртках «чайковців», «Чорного переділу», «Південно-руського робочого союзу» у Києві. У 1881 р. засуджена на вічну каторгу, яку відбувала на Карійській каторзі.

Корф Андрій Миколайович (1831—1893) — барон, кавалерійський генерал, з 1884 р. — приамурський генерал-губернатор.

...деталь про ту кримінальну тюрму... — Йдеться про групу каторжних в'язниць у Сибіру на р. Кара. Ліквідована 1890 р. після масового самогубства політичних в'язнів у відповідь на тілесне покарання Н. К. Сигиди.

С. 559. К е н н а н Джордж (1845—?) — північноамериканський мандрівник, у 1885—1886 рр. здійснив подорож південно-східними теренами Росії та Сибіру зі спеціальною метою вивчити російське заслання. Опис цієї подорожі, що спершу з'явився у «Century Magazine» (1889—1890) та вийшов окремим виданням («Siberia and the exile system», 1891), перекладено багатьма європейськими мовами і кілька разів перевидано.

Н. Т-к.

«Wisła». [Рец.]. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1895. — № 339. — 7. XII. — S. 5—6, за підп.: *I. Fr.*

Подається за першодруком у перекладі.

С. 559. К о в е р с ь к а Зофія (1848—1929) — польська письменниця й етнограф.

З е л і н с ь к и й Владислав-Корнель (1836—1895) — польський письменник та етнограф.

М а т і а с Кароль (1866—1916) — польський мовознавець, етнограф, фольклорист, збирач народних казок.

С в е н т е к (Свіонтек) Ян (?—1926) — польський фольклорист. Його праці «Люд надрабський» (1893) І. Франко присвятив окрему рецензію (див.: 29, *205—208*).

М. Л.

ДОДАТКИ

Женщина-мати. Вперше надруковано в журн.: Друг. — 1875. — № 22. — 15 (27). XI. — С. 532—544; № 23. — 1 (13). XII. — С. 551—554; 1876. — № 2. — 15 (27). I. — С. 29—31; № 4. — 15 (27). II. — С. 60—62. Після другого подання стоїть примітка: *Після д-ра Г. Кленке написав Джеджалик.* Стаття незакінчена.

Очевидно, при написанні цієї статті І. Франко послуговувався дослідженнями німецького лікаря Германа Кленке (1813—1881), автора праць «Вади людського голосу і мови», «Лікування заїкання», «Домашній словник науки про здоров'я», «Ілюстрований словник фальсифікацій».

Подається за першодруком.

С. 571. ...з н а н и й в с і м Р о б і н з о н... — Йдеться про книгу англійського письменника Даніеля Дефо (1660—1731) «Пригоди Робінзона Крузо».

...ж и т т я д я д і Т о м и... — Йдеться про роман американської письменниці Гаррієт Бічер-Стоу (1811—1896) «Хатина дядька Тома».

...о п р а ц ю в а н н я К у п е р о в о г о « С о к о л и н о г о О к а » і й о г о п р о д о л ж е н і й ... — Ідеться про пенталогію «Шкіряна Панчоха» американського письменника Джеймса-Фенімора Купера (1789—1851), до якої входять романи «Піонери, або Біля витоків Сас-

квеганни» (1823), «Останній з могікан» (1826), «Прерія» (1827), «Слідогляд, або Суходільне море» (1840), «Звіробій, або Перша стежка війни» (1841).

...Повісті Основ'яненка і Устияновича... — Йдеться про твори Григорія Квітки-Основ'яненка (1778—1843) «Конотопська відьма», «Маруся», «Сердешна Оксана», «Козир-дівка» та інші й Миколи Устияновича «Месть верховинця», «Страсний четвер», «Старий Єфрем».

«Максимова криниця» — поема Т. Шевченка «Москалева криниця». Її центральний персонаж — солдат Максим.

Н. Т.

[Народні повір'я, зв'язані з народженням дитини]. Вперше надруковано у вид.: Літературна спадщина: Іван Франко. — К., 1956. — Т. 1. — Вип. 1. — С. 337—350, під назвою публікатора М. С. Грудницької. Автограф: ІЛШ, ф. 3, № 575. Цю незакінчену наукову працю І. Франко написав орієнтовно 1879 р., на початку загального зошита, яким користувався у 1879—1882 рр.

Подається за автографом (за винятком закреслених місць).

С. 572. Ламарк Жан-Батист (1744—1829) — французький природознавець.

Шлейхер Август (1821—1868) — німецький лінгвіст і відомий славіст.

Ланге Фрідріх-Альберт (1828—1875) — німецький історик філософії, неокантіанець.

Беджгот Уолтер (1826—1877) — англійський економіст, соціолог, політичний аналітик і публіцист, редактор тижневика «The Economist». В оригінальній книжці «Physics and Politics» (Лондон, 1873; російський переклад: СПб., 1874) застосував теорію Дарвіна про природний добір і спадковість до питання про походження політичних організацій.

Леббок Джон (1834—1913) — англійський археолог і етнограф, один із засновників еволюційної (антропологічної) школи, прибічник застосування природно-історичного порівняльного методу у вивченні людської культури. У працях «Prehistorik times» (1865), «The origin of civilization» (1870) досліджував питання історії культури, особливо сім'ї і шлюбу (груповий шлюб, екзогамію, індивідуальний шлюб), вивчав розвиток релігійних вірувань. Уперше застосував комплексне вивчення первісної історії.

Тейлор (Тайлор) Едвард (1832—1917) — англійський етнограф, дослідник первісної культури, один із засновників еволюційного вчення, створив так звану анімістичну теорію, автор праць «Первісна культура» (т. 1—2, 1871), «Антропологія» (1881).

Пешель Оскар (1826—1875) — німецький географ, народознавець, видавець, професор Лейпцизького університету.

С. 575. ...раси готентотсько-папуанської. — Йдеться про негро-австралоїдну расу, до якої належать папуаси (від малайського слова «попува»). Це збірна назва населення Нової Гвінеї, Меланезії та інших сусідніх територій. Досліджував ці народи М. Миклухо-Маклай (1846—1888).

Фірдоусі (Фірдузі) Абуль Касим Мансур (бл. 940 — бл. 1020) — перський і таджицький поет, який звів віршові та прозові міфи, сказання у книзі «Шахнаме» («Книга про царів»).

Момзен Теодор (1817—1903) — німецький історик античності. Підтримував загарбницьку політику Бісмарка, виправдовував репресії проти слов'ян. Родоначальник теорій сучасного модернізму. Автор 1513 праць, серед яких найбільшої популярності принесла йому «Римська історія» (1854—1857, 1885).

С. 577. Туранське море. — Очевидно, йдеться про море, яке колись існувало на території сучасної Туранської низовини в західній частині Середньої Азії та на півдні Казахстану довжиною 2 тис. км. Більша частина низовини зайнята пустелями Кизилкум і Каракуми. Туран — давня назва частини Середньої Азії.

...ріку Оксус... — Можливо, йдеться про Амудар'ю.

С. 578. Дрепер Джон-Вільям (1811—1882) — американський вчений, філософ-позитивіст. Досліджував різні проблеми в галузі фізіології, хімії, фізики та історії філософії.

С. 584. «Anfänge der Kultur» — праця Е. Тейлора «Первісна культура».

С. 585. Спенсер Герберт (1820—1903) — англійський філософ і соціолог, один із основоположників позитивізму, еволюціоніст.

С. 586. Коллінз Том (справжнє ім'я — Джозеф Ферфі; 1843—1912) — австралійський письменник.

Клемм Густав-Фрідріх (1802—1867) — німецький антрополог. Автор праць «Allgemeine Kulturgeschichte der Menschheit» (т. 1—10, 1843—1852), «Allgemeine Kulturwissenschaft» (т. 1—2, 1854—1855).

С. 593. Афанасьєв Олександр Миколайович (1826—1871) — російський фольклорист та літературознавець. Автор-упорядник збірника «Народные русские сказки» (випуски 1—8, 1855—1863).

А. Ф.

[Примітка до публікації:]Ст[епан] Руданський. Пісня кріпачки над дитиною. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 2. — 15 (27). І. Франкові належить примітка на с. 26—27, за підп.: *Ред. «Зорі».*

Твір С. Руданського «Пісня кріпачки над дитиною» у рукописній збірці «Співомовки козака Вінка Руданського: Книжка друга, 1857, 1858 і 1859» мав назву «Над колискою».

Подається за першодруком.

С. 594. Познанський Борис (1841—1906) — український етнограф та громадський діяч, член київського гуртка «хлопоманів»,

згодом — «Старої громади». Співпрацював у журналах «Зоря», «Основа», «Киевская старина», «Вестник Европы» та ін. Автор праці «Одежда малороссов» (1905), спогадів («Украинская жизнь», 1913), численних статей.

Н. Т.

[Дописка до статті:] Чайченко Василь [Грінченко Б. Д.]. Новості української літератури. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 11. — 1(13). VI. — С. 196 [Дрібні вісті з літератури і науки]. Франкові належать доповнення на с. 196, за підп.: *І. Ф.*

Подається за першодруком.

С. 594. До повищих звісток, присланих нам в [исокоповажаним] п. д. Чайченком... — Стаття Б. Грінченка була такого змісту:

«В біжучім 1886 році вийшли в Харкові слідуючі українські книжечки: 1) Два товариші, казка. Х., 1886. in 32°, 9 стор., ціна 3 коп.; 2) Торба, казка. Х., 1886. in 32°, 10 стор., ц[іна] 3 коп.; 3) Дума про Ганджу Андибера. Х., 1886. in 32°, 15 стор., ц[іна] 5 коп.; 4) Н. Сагайдашна, У неволі, оповідання. Х., 1886. in 32°, 39 стор., ц[іна] 10 коп.; 5) Т. Онопрієнко-Шолковий, Стихотворения на малороссийском языке. Х., 1886. "Стихотвореній" сих двоє: "Катерина" і "Гриць". В "Катерині" автор коротенько перебрехав Шевченкову "Катерину" неможливими, без розміру й рифми коротенькими стрічками, котрі він зве "стихами". "Гриць" — така ж переробка відомої народної пісні "Не ходи, Грицю, на вечерниці". Читати книжки не можна, ні іскорки таланту, а мова попсована страшенними русицизмами. У Харкові ж друкуватиметься оповідання "Сербська війна" і перший том збірки "Степ". До цензури вже заслани й другий том тієї збірки, котрий складається з творів, писаних українською і російською мовою. Російською написані розправи: "Деревня в драмах Кропивницкого и Старицкого" и "Отношения русской литературы к украинской". В. Чайченко».

Приготовуються до друку дозволені вже цензурою поезії Грінченка... — Йдеться про видання «Під сільською стріхою» (1886).

...збірник поезій Олени Пчілки п[і]д з[аголовком] «Думки-мережанки». — Йдеться про першу поетичну збірку Олени Пчілки, яка вийшла 1886 р.

Ся перша частина містить в собі лиш два оповідання: «Лихий попутав» і «П'яниця», печатані давніше в львівській «Правді», попереджені «Замість передмови» глибоко прочутим, хоч в чудну якусь форму вилитим віршем «До музи». — Панас Мирний дебютував у журналі «Правда» віршем «Україні» та оповіданням «Лихий попутав» (1872), згодом «Правда» опублікувала його оповідання «П'яниця» (1874).

О. Л.

[Дописка до статті:] Підманастирський Володимир. Келестин Скоморівський (біографічна замітка). Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 20. — 15 (27). X. — С. 339 [Дрібні вісті з літератури і науки], за підп.: *Ів. Франко.* Там-таки вміщено примітку до статті, за підп.: *Ред.*, яка належить І. Франкові. Авторство: *Дорошенко В.* Спис творів Івана Франка... — Т. 4. — Вип. 1. — С. 142; *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 188.

Подається за першодруком.

С. 595. Скоморівський Келестин Захарійович (1820—1866) — український поет і перекладач; греко-католицький священик. Друкував поезії під псевдонімом Келестин Долиняненко, переклав з російської на українську мову трагедію О. Хом'якова «Єрмак». Зібрав матеріали до українсько-німецького словника, які згодом доповнив О. Партицький і видав під своїм прізвищем (1867).

...до повищої замітки п. Підманастирського... — Стаття В. Підманастирського була такого змісту:

«Келестин Скоморівський

(Біографічна замітка)

Поміж руськими писателями з доби народного відродження не годиться не згадати й ім'я Келестина Скоморівського. Правда, ширшим кругам ім'я його досі не знакоме, а з його творів печатана тільки одна лірична поезійка «Птиці-посли» в другій часті «Вінка», 1847 і переклад трагедії Хом'якова «Єрмак», котрий сам він видав окремою книжкою під псевдонімом Келестина Долиняненка.

К. Скоморівський родився д[ня] 16 цвітня 1820 р. в селі Долинянах Бережанського округу, де батько його Захарія був священиком. Перші науки побирав в домі батьківськім, опісля ж віддано його до гімназії до Бережан. Учився добре і поведенням своїм був взірцем для других. Коли раз, вертаючи пізно вночі з лекції додому, побачив, що горить дім, де жив директор гімназіяльний, побіг туди щодуху, розбудив сплячих, котрі певно були б усі в огні погибли, і був першим серед рятуючими.

Скінчивши гімназію, поступив Скоморівський на університет до Львова. Батько майже нічим не міг йому допомогти, — прийшлось молодому студентові бідувати. Але біда його не відстрашила: удержуючися з лекцій, жив він часто о голоді і холоді, поки скінчив дволітній курс т[ак] зв[аної] філософії (теперішню 7 і 8 класу гімн[азії]). По укінченні філософії пішов за слідом майже всієї тодішньої руської молодіжі і вступив до семінарії духовної, щоб вийти на священика. Але тут постигло його тяжке нещастя: він попав в меланхолію і заболів так, що мусив виступити з семінарії. Правда, по двох місяцях вернув назад до здоров'я, але до семінарії в тім році його вже не прийнято. Користаючи з тої, хоч і як неприємної нагоди, Скоморівський кинувся, щоб поповнити недостатки своєї освіти, прочитав багато

великоруських, чеських і польських книжок, особливо про питання слов'янське, і сам почав писати. З того року походить і вірш його "Птиці-посли", і переклад "Єрмака". Так минув рік, він знов подався до семінарії, але знов йому відмовлено, з невідомої для нас причини. Треба було аж протекції тодішнього намісника, архикнязя Фердинанда д'Есте, у властей духовних, щоб його оп'ять прийнято до семінарії. Відтепер жив він тут спокійно аж до скінчення студій теологічних в 1849 році, і писав багато нових творів, з котрих, однако ж, до нашого часу не дійшло нічого.

По скінченні теології в тім же 1849 р. подружився він з Теклею Рогозинською, дочкою священика, і, висвятившись, поставлений був адміністратором духовним в селі Остап'ї коло Скалата; опісля дістав тут парохію і вже нікуди відси не двигався; тут і помер д[ня] 16 цвітня 1866 року.

Як священик був Скоморівський усею душею відданий своїм обов'язкам. Найліпшим доказом сього єсть його смерть. Завізваний до хорого на тифус мужика, він поспішив, щоб подати йому послідню поміч. В хаті була задуха, а хоч Ск[оморівський] велів зараз повідчиняти вікна і двері, то все-таки сам заразився тою тяжкою недугою. Вернувши додому, почув великий біль голови, але не зважав на се, ані на просьби своєї жінки, щоб положився до ліжка. Се був саме Великий тиждень, і Скоморівський, вповаючи на своє залізне здоров'я, відправляв усі відправи, хоч слабість його чим раз більше змагалася. Настав Великдень, — змагаючись з послідніми силами, вийшов Ском[орівський] до воскресного богослуження і освячення селянам пасок. Коли святив, був уже так ослаблений, що кілька разів хрест випав йому з рук. Прийшовши додому, з'їв з родиною свячене яйце, затим ляг до ліжка — і вже більше не піднявся. В Провідний понеділок умер по 17-ти літах священства а 46 літах життя.

Писав Скоморівський дуже багато, переважно поезій оригінальних. Було між ними багато "думок", "од", сонетів, парафраз, псалмів і молитов, далі байки, алегорії, сатири і шаради. Перекладав, крім "Єрмака", також "Верховинці" Корженьовського, але переклад сей запропастився. Крім того, переклав на народну мову деякі "Листи апостольські", як також "Діянія апостольські" і німецький Катехизм Леонгарда. Збирав також матеріяли до словаря малоруської мови і словар сей, уже майже готовий, десь пішов по руках і запропастився[1].

В поезіях своїх являєсь він поетом не послідного дарования, надто чоловіком вільнодумним і гарячо люблячим своє рідне. Смерть заскочила його саме в ту пору, коли частину своїх поезій хотів подати до друку. По смерті багато тих поезій розсипалось по різних руках. Але найбільша часть хорониться досі у його сина Корнила Скоморівського.

---

[1] Ми чули, що рукопись того словаря находиться в бібліотеці «Народного дому». — *Ред. [«Зорі»].*

Келестин був середнього зросту, показний брюнет, чоло високе і широке, очі чорні з виразом якогось смутку, лице смагле, повне, подовгасте. Добросердний і лагідний, він все чогось сумував, — тільки часами в кружку приятелів-русинів бував веселий і розмовний. О загальних, руcько-народних справах говорив з запалом, хоч був флегматик.

Володимир Підманастирський».

...поезія К. Скоморівського, котра потрохи кидає світло на причину його неприємностей з властями семінарськими і на джерело того «вільнодумства»...— Йдеться про вірш К. Скоморівського «На честь братей, повернувших з неволі (2-го березня 1848)», що його опублікував І. Франко після своєї дописки до статті В. Підманастирського на с. 339.

...догадуватися якихсь зв'язків Скоморівського з польськими революціонерами... — Йдеться про учасників польського національно-визвольного руху 1848 р.

...польських «в'язнів стану», вертаючих з фортець Куфштайну і Шпильберга... — Очевидно, йдеться про польських революціонерів, арештованих за участь у подіях 30—40 рр. і звільнених 1848 р., коли настала так звана Весна народів. Куфштайн (Куфштейн) — австрійська в'язниця в Тіролі. Шпильберг (Шпільберг або Грай-гора) — за часів австрійської монархії в'язниця для політичних і карних в'язнів у моравському місті Брно, яка існувала між 1740—1855 рр., відзначалась жорстоким режимом.

Остап' є — село, тепер Підволочиського району Тернопільської області.

О. Л.

[Література російська XIX віку]. [Доповідь, виголошена на зібранні «Слов'янського кружка» 4 липня 1888 р.]. Звіт про доповідь вперше надруковано в газ.: Kurjer Lwowski. — 1888. — № 185. — 5. VII. — S. 5, під назвою «Kółko słowiańske», без підп. Авторство: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 375. Сама доповідь надрукована у газетах: Література і мистецтво. — 1945. — № 44. — 7. II; Вільна Україна. — 1945. — 3. III. Друкувалася також у статті М. Возняка «Нові рядки Івана Франка про російську літературу» // *Возняк М. С.* З життя і творчості Івана Франка. — С. 170—174. Автограф конспекту доповіді: ІЛШ, ф. 3, № 649.

Подається за автографом.

С. 596. ...братів Гонкурів. — Йдеться про Едмона (1822—1896) і Жюля (1830—1870) Гонкурів, французьких письменників, які разом створили романи «Шарль Демайї» (1860), «Сестра Філомена» (1861), «Рене Мопрен» (1864), «Жерміні Ласерте» (1865).

С. 597. Ломоносов Михайло Васильович (1711—1765) — російський учений, поет.

Посошков Іван Тихонович (1652—1726) — російський письменник та економіст. Основний твір — «О скудости и богатстве». Прихильник реформ Петра І.

Корнель П'єр (1606—1684) — французький поет і драматург, засновник так званої класицистичної драми.

Расен — Расін Жан (1639—1699), французький драматург, творчість якого припадає на другий етап розвитку французького класицизму.

Буало (Буало-Депрео) Ніколя (1636—1711) — французький поет, критик, теоретик класицизму.

Тредьяковський (Тредіаковський) Василь Кирилович (1703—1768) — російський письменник, теоретик літератури. Засновник класицизму в російському письменстві.

Херасков Михайло Матвійович (1733—1807) — російський письменник, видавець. Один із представників російського класицизму, у творчості якого позначилися й сентименталістські тенденції.

Маріво П'єр-Карле де Шамблен де (1688—1763) — французький письменник, представник раннього Просвітництва.

Парні Еварист-Дезіре де Форж (1753—1814) — французький поет.

С. 598. Новиков Микола Іванович (1744—1818) — діяч російського Просвітництва, видавець сатиричних антикріпосницьких журналів «Трутень» (1769—1770), «Пустомеля» (1770), «Живописец» (1772—1773), «Кошелёк» (1774). Виданий ним 1772 р. «Опыт исторического словаря о российских писателях» — перша спроба історії російської літератури, що ввела в літературно-критичний обіг багато нових даних.

Радищев Олександр Миколайович (1749—1802) — російський мислитель, письменник. Основний твір — «Путешествие из Петербурга в Москву» (1790), поширення якого було заборонено царським урядом, а видрукуваний наклад конфісковано. До 1905 р. цей твір поширювався у списках. Засланий до Сибіру, Радищев по поверненні 1797 р. в запропонованих ним проектах юридичних реформ знову виступив за відміну кріпосного права (1801—1802); погрози нових репресій призвели його до самогубства.

...масонські ідеї... — Масонство — таємне товариство, яке ставить за мету моральне облагородження людини, об'єднання на основі братерської любові, рівності, взаємодопомоги і вірності. Походить від будівельних спілок у Німеччині XII—XIII ст., які об'єднувалися для побудови храмів і тривали по декілька років. На основі тривалого спільного проживання у каменярів вироблявся спеціальний шифр (мова таємних знаків, не зрозумілих для невтаємничених). У XVII ст. ідея таких спілок відродилася на рівні «символічного союзу будівників духовного храму», причому члени товариств зберегли атрибути каменярського ремесла — у символіці (циркуль,

накутник, гострокутний молоток тощо); в уніформі (фартух, рукавиці, капелюх). Головні засади морального кодексу масонів запозичені з праць Яна-Амоса Коменського. У XIX ст. членами масонських лож було чимало відомих політичних і державних діячів, зокрема в Австро-Угорщині.

Українець Капніст в своїй оді... — Йдеться про «Оду на рабство» В. Капніста (написана 1783 р.).

«Sturm und Drang» («Буря і натиск») — літературний рух у Німеччині, що виник на початку 70-х років XVIII ст. на противагу нормативній естетиці класицизму. Головним теоретиком руху був Й.-Г. Гердер, а його представниками Й.-В. Ґете, Ф.-М. Клінгер, Г.-Л. Вагнер та ін.

Богданович Іполит Федорович (1743—1803) — російський письменник. Редагував газету «Санкт-Петербургские ведомости» (1775—1782) та інші періодичні видання. Долаючи класицистичні канони, у бурлескно-травестійній поемі «Душенька» (1783), написаній за сюжетом повісті Лафонтена «Любов Псіхеї й Купідона», використав фольклорні мотиви, жанр чарівної казки, застосував новий стиль оповіді — невимушеної бесіди з читачем.

Аблесімов Олександр Онисимович (1742—1783) — російський письменник. Писав комедії, байки, сатири. Коштом М. Новикова видавав журнал «Рассказчик забавных басен...» (1781). Автор комічної опери «Мельник-чаклун, обманщик і сват» (1779), у якій з етнографічною точністю зобразив сільське життя і використав мелодії народних пісень. Опера з успіхом йшла на сценах України — в постановці Харківського вільного театру, кріпацьких театрів та ін.

...між котрими найживішою оказалася «Наталка Полтавка» Котляревського. — У цьому випадку Франко помилився, маючи на увазі «Москаля-чарівника».

Державін Гаврило Романович (1743—1816) — російський поет. У ранніх творах продовжував традиції класицизму. Поєднував високий стиль і просторіччя, долав класицистичні канони, прямуючи до більш реалістичного відображення дійсності.

Шишков Олександр Ордаліонович (1799—1852) — поет і перекладач, діяч епохи російського романтизму. Зробив дуже якісні для свого часу переклади Шиллера, Вернера, Тіка.

Озеров Владислав Олександрович (1769—1816) — російський драматург, автор трагедій «Едіп у Афінах» (1804), «Фінгал» (1805), «Димитрій Донський» (1807). Поєднав риси класицизму й сентименталізму.

Карамзін Микола Михайлович (1766—1826) — російський письменник, публіцист, історик, критик, видавець. Автор повісті «Бедная Лиза», «Истории державы Российской» та ін. Провідник сентименталізму в російській літературі.

С. 599. Дмитрієв Іван Іванович (1760—1837) — російський літератор, байкар. Зреформував мову російської поезії, мав яскраве сатиричне обдарування.

Мерзляков Олексій Федорович (1778—1830) — російський поет, критик і літературознавець, професор Московського університету.

Пушкін Василь Львович (1770—1830) — російський поет. Дядько О. Пушкіна. Член літературного гуртка «Арзамас». Автор іроїкомічної поеми «Небезпечний сусіда» (1811), пародій, байок.

Ізмайлов Олександр Єфремович (1779—1831) — російський письменник. Автор соціально-побутового роману «Євгеній...» (1899—1801), ліричних віршів та байок із побуту міщан та чиновників.

Шаликов Петро Іванович (1768—1852) — грузинський князь старовинного роду, журналіст і видавець, письменник-сентименталіст. Видавав журнали «Московский зритель» (1806—1808), «Аглая» (спільно з М. Карамзіним, 1808—1812), «Дамский журнал» (1823—1833).

Штерн. — Йдеться про Стерна Лоренса (1713—1768), англійського письменника, зачинателя сентименталізму, автора романів «Життя і думки Трістрама Шенді» (1760—1767), «Сентиментальна подорож по Італії і Франції» (1768), які полемізують із просвітницькою однозначністю в оцінці думок і вчинків людини.

Мармонтель Жан-Франсуа (1723—1799) — французький письменник, писав у різних жанрах (поезія, драматургія, оповідання, романістика).

Лесаж Ален-Рене (1668—1747) — французький письменник-сатирик, автор романів «Кульгавий біс» (1707), «Історія Жиль Бласа із Сантільяни» (1716—1735).

Шаховськой Олександр Олександрович (1777—1846) — російський письменник, драматург, театральний діяч.

Крилов Іван Андрійович (1769—1844) — російський письменник-байкар.

Батюшков Костянтин Миколайович (1787—1855) — російський поет, очолював анакреонтичний напрям у російській поезії початку XIX ст., перекладав з давньогрецької літератури.

Козлов Іван Іванович (1779—1840) — російський поет і перекладач.

С. 600. Анакреонтика — первісне значення — назва збірки анакреонтичної поезії, автором якої довгий час вважався давньогрецький поет Анакреонт, і тільки в XIX ст. було встановлено, що вміщені у збірці вірші є лише наслідуванням різних часів. Назагал анакреонтична поезія — це жанр лірики, життєрадісні пісні, що прославляють молодість, кохання, вино, красу, веселі бесіди. У Росії анакреонтичні вірші писали Г. Державін, К. Батюшков, О. Пушкін.

Байронізм — суспільно-політичні та ідейно-естетичні тенденції, що виявилися в європейській літературі початку XIX ст. під впливом творчості і діяльності Дж. Байрона. Російських поетів вабив образ романтичного героя-бунтаря (К. Рилєєв, ранні твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, російська лірика Є. Гребінки).

«Общество благоденствия» — «Союз благоденствия» — таємне товариство декабристів, яке виникло 1818 р. в Петер-

бурзі й існувало до 1821 р. До його складу входили О. Муравйов, П. Пестель, С. Муравйов-Апостол та ін. Діяльність поширювалася й на Україну.

«Тайное общество». — Йдеться про «Малороссийское тайное общество», українську політичну організацію у Наддніпрянській Україні в першій половині XIX ст., що ставила собі за мету добитися широкої автономії України, навіть її політичної незалежності. Організатором і керівником був В. Лукашевич. Члени організації були заарештовані в 1826 р.

Рилєєв Кіндрат Федорович (1795—1826) — російський поет, декабрист.

Аракчеєв Олексій Андрійович (1769—1834) — російський державний і військовий діяч, граф, довірена особа царя Олександра I.

Одоєвський Олександр Іванович (1802—1839) — російський поет-романтик, декабрист, князь.

Бестужев Олександр Олександрович (1797—1837) — російський белетрист і критик. Протягом 1823—1825 рр. разом із К. Рилєєвим видавав альманах «Полярная звезда». Після повстання декабристів засланий до Якутська. Твори періоду заслання публікував під псевдонімом Марлінський, і вони якийсь час мали величезну популярність у читачів.

В'яземський Петро Андрійович (1792—1878) — російський поет і критик, один із зачинателів історії російської літератури. Входив до літературного гуртка «Арзамас» (разом із О. Пушкіним та ін.), був близький за поглядами до декабристів.

Грибоєдов Олександр Сергійович (1795—1829) — російський письменник. У 1826 р. знаходився під слідством у справі декабристів. 1828 р. призначений послом до Персії, де був убитий перськими фанатиками внаслідок змови перських та англійських політичних кіл. Комедія у віршах «Горе от ума» (1822—1824, поставлена у Москві 1831 р., видана 1833 р.) відіграла визначну роль у становленні російського реалістичного театру.

М. Л. і Н. Т-к.

[Передмова до збірки прислів'їв]. Вперше надруковано в журн.: Народна творчість та етнографія. — 1963. — № 2. — С. 94—96. Підготовка до друку, переклад з польської мови О. Дея. У відділі рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М. Рильського НАН України (ф. 29—3/96, арк. 159—160) зберігається автограф І. Франка польською мовою. Стаття незакінчена, в автографі бракує однієї або двох прикінцевих сторінок.

У зв'язку з публікацією весільних пісень із села Лолин, що їх зібрала О. Рошкевич і впорядкував І. Франко, письменник зав'язав листування з редактором «Zbioru wiadomści do antropologii krajowej» Ізидором Коперницьким, маючи намір опублікувати свою збірку прислів'їв разом із передмовою у «Zbiorze». «Довідавшися, — згадував про це І. Франко, — що у мене лежить маса записок з приповід-

ками, яких публікації в якомусь руському виданні годі було тоді надіятися, Коперницький запросив мене впорядкувати свою збірку і прислати її йому для "Zbioru". Я зараз узявся до праці, попереписував свої приповідки латинськими буквами, порівняв їх із давнішими нашими збірками, друкованими вже (головно Ількевича, Вислоцького, Петрушевича та Головацького), і зладив своє "доповнення" до тих збірок, упорядкувавши й свій матеріал поазбучно за першим словом кождої приповідки, так само, як і всі наші старші збірки. Одержавши грубий рукопис моєї збірки, що містив більше матеріялу, ніж усі старші збірки, взяті докупи, Коперницький дуже врадувався і обіцявся зараз друкувати її. Але справа затяглася якось, тим часом у "Kwartalniku Historycznym" вийшла моя трохи приостра рецензія на Коперницького "Górali beskidowych"; учений розсердився на мене і звернув мені рукопис приповідок, жадаючи, щоб я впорядкував його інакше, методом Номиса, і докладно визначив усі Номисові паралелі. Се була задача понад мої сили. [...] Одержавши назад свій рукопис, я покрояв його на шматочки і почав укладати з нього нову збірку, але вже по новому плану» (див.: Передмова до першого тому [видання «Галицько-руські народні приповідки»], 38, *296*). Рецензія І. Франка на працю І. Коперницького «Pieśni górali bieskidowych z okolic Rabki» (Kraków, 1888) була надрукована 1889 р. (див.: 27, *331—332*). Отже, Франкова передмова до збірки прислів'їв написана до 1889 р.

Подається за першодруком.

С. 600. Сахаров Іван Петрович (1807—1863) — російський етнограф, фольклорист, археолог, бібліограф. Автор праці «Сказания русского народа» (1836—1837).

С. 603. Ількевич Григорій Степанович (1803—1841) — український фольклорист та громадський діяч. Видав збірку «Галіцкіе приповідки і загадки, зібранії Григоріем Ількевичом» (1841).

Надеждін Микола Іванович (1804—1856) — російський мово- і літературознавець, етнограф; автор праці «Об этнографическом изучении русского народа» (1847), інших студій.

Дешко (Дешков) Андрій Миколайович (?—?) — український юрист, етнограф, родом із Закарпаття. Автор праці «О Карпатской Руси»; емігрував до Російської імперії.

Гнідковський Михайло (1789—1861) — український фольклорист. Зібрані ним прислів'я ввійшли до збірки В. Вислоцького «Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси» (1868). І. Франко використовував фольклорні матеріали М. Гнідковського.

Вислоцький Владислав (1841—1900) — польський етнограф і бібліограф.

М. Л.

[Уривок передмови до «Порадника для читачів». 1891]. Вперше надруковано у вид.: *Іван* Франко: Статті і матеріали. — Львів, 1962. — Зб. 9. — С. 164—165. Публікація М. Мороза, який дав назву текстові.

За припущенням М. Мороза, текст написано у першій половині 1891 р. (*Там само.* — С. 167). Уривок використав М. Возняк для написання статті «Іван Франко в боротьбі за знання для народу» (Рук. відділ Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. — Фонд М. Возняка, № 166, п. 59). Автограф (без початку та кінця): ІЛШ, ф. 3, № 657.

І. Франко розпочав писати передмову для «Порадника...» з метою поширення знань серед народу. Він мав подавати бібліографічні відомості, коментарі й поради, які книги купувати, що читати і як відрізняти справді вартісну літературу від неякісної.

Подається за автографом.

С. 603. Платон (427—347 до н. е.) — давньогрецький філософ, ідеаліст.

С. 604. Кальдерон де ла Барка Педро (1600—1681) — іспанський драматург, автор понад 200 творів. П'єсу «Саламейський алькальд» у переробці І. Франка («Війт Заламейський») було поставлено 1895 р. театром «Руська бесіда» у Львові.

Рабле Франсуа (бл. 1494—1553) — французький письменик, діяч культури доби Відродження. Автор роману «Гаргантюа і Пантагрюель».

Клопшток Фрідріх-Готліб (1724—1803) — німецький письменик.

...Лессінгової «Гамбурзької драматургії». — У збірці «Гамбурзька драматургія» (т. 1—2, 1767—1769) Г.-Е. Лессінг обґрунтував теорію нової реалістичної драми.

...історика, професора гімназіяльного... — Йдеться про Анатоля Вахнянина, який 18 грудня 1890 р. на зборах у м. Стрию виголосив у промові вищезгадані слова.

...великого народного світила... — Йдеться про Ю. Романчука, який, проголошуючи на засіданні сейму «Нову еру» (25 листопада 1890 р.), висловив вищезгадані думки.

...один із найголосніших бесідників на останніх зборах «Народної Ради»... — Йдеться про пантакріального кандидата Івана Рудницького, який на засіданні сейму 27 листопада 1890 р. виступив проти Теофіла Окуневського, якого вважав агентом радикалів.

А. Ф.

«Ткачі». Драма Г. Гауптмана. Вперше надруковано у вид.: Літературна спадщина. — К., 1956. — Т. 1: Іван Франко. — С. 372—374. Автограф польською мовою, недатований: ІЛШ, ф. 3, № 777. Стаття незакінчена. Датується 1892 р. на підставі літературних і біографічних даних. Драма Г. Гауптмана «Ткачі» закінчена восени 1891 р., незабаром була опублікована. 1892 р. Франко був у Відні, там він, очевидно, познайомився із цим твором і розпочав писати статтю для газети «Kurjer Lwowski», співробітником якої тоді був. Зі змісту статті видно,

що писалася вона безпосередньо під враженням від драми з метою ознайомити з нею широкі кола читачів. Чому стаття залишилася незакінченою — невідомо.

Подається за першодруком у перекладі Т. І. Франка.

С. 605. Гауптман Гергард (1862—1946) — німецький письменник, драматург, лауреат Нобелівської премії (1912). Автор драм «Ткачі» (1892), «Перед заходом сонця» (1889), «Візник Геншель», «Роза Бернд» (1903), «Пацюки» (1911). Основні його твори мали соціально-критичне спрямування, писав також символістські п'єси-казки («Затоплений дзвін», 1896; «А Піпца танцює», 1906).

...дикі племена гогів і магогів... — У юдейській, християнській і мусульманській міфологіях — дикі народи, нашестя яких мало б передувати Страшному судові.

М. Л.

Листи Ю. Федьковича до А. Кобилянського 1861 р. [Передмова до публікації]. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1894. — Т. 3. — Кн. 1. — С. 13, під рубрикою «Із переписки наших літературних і політичних діячів», за підп.: *Ред.* (І. Франко був редактором «Житя і слова»). І. Франкові належить і упорядкування до друку листів (С. 13—19).

Подається за першодруком.

А. Ф.

Лист Ю. Федьковича до Б. Дідицького. [Передмова до публікації]. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1894. — Т. 3. — Кн. 1. — С. 19—20, під рубрикою «Із переписки наших літературних і політичних діячів», за підп.: *Ред.* І. Франкові належить і упорядкування до друку листа (С. 20—21).

Подається за першодруком.

А. Ф.

Лист Модеста Гриневецького до гр[афа] М. Оссолінського з р. 1813. [Передмова та післямова до публікації]. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1895. — Т. 3. — Кн. 2. — С. 169; 176—177, під рубрикою «Із переписки наших літературних і політичних діячів», за підп.: *І. Ф.* Крім передмови, І. Франкові належить і упорядкування до друку (після передмови) самого листа (С. 170—176).

Подається за першодруком.

С. 610. Гриневецький Модест (монаше ім'я; при хрещенні його назвали Михайлом) Васильович (1758—1823) — церковний діяч, богослов та історик, за віросповіданням греко-католик, протоігумен василіянського чину, професор і ректор Львівського університету, викладав християнську догматику українською мовою.

Кентшинський Войцех (1836—1918) — польський історик, етнограф, публіцист, з 1878 р. директор бібліотеки Оссолінських у Львові.

А. Ф.

Журба П. Наш альбом. Із дневника невольника. [Примітка до видання]. Вперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1895. — Т. 4. — Кн. 6. — С. 313, за підп.: *Ред.* Її. Франкові належить і упорядкування до друку (з деякими пропусками) самого видання (С. 313—323).

Подається за першодруком.

С. 612. ...одного земляка... — Йдеться про українського поета Павла Грабовського.

А. Ф.

DUBIA

1876

«Наша хата», книжечка для руських дітей. Уложил М. Клемертович. Львів, 1876. Коштом Ставропігійського інституту. [Рец.]. Вперше надруковано в журн.: Друг. — 1876. — № 12. — 15 (27). VI. — С. 191, за підп.: (+).

С. Щурат та М. Бернштейн вважали, що ця резензія однозначно належить І. Франкові (див.: *Щурат С. В.* Рання творчість Івана Франка. — С. 113.; *Бернштейн М. Д.* Українська літературна критика 50—70-х років XIX ст. — К., 1959. — С. 375—376.). Проте О. Дей обережніше підійшов до проблеми авторства цієї рецензії:

«І. Франко виступив у "Друзі" 1876 р. під власним прізвищем, відомим і раніше псевдонімом "Джеджалик" та новими — криптонімним знаком † і "A paulo" (при перекладі із "Саламбо" Флобера). Знак † розкриває М. Павлик у листі до М. Драгоманова: ...† — Франко... [...] Знаком † підписано чотири рецензії, причому перші дві (на "Стрижок" Івана Щипавки та брошуру Сироти "Перше Мізерівка, потім Гараздівка") — знаком такої форми, як вказує М. Павлик (†), а дві наступні (на книжечку для дітей М. Клемертовича "Наша хата" і "Тріолети" Л. Співомира) — іншим знаком +. У зв'язку з тим, що в "Друзі" є випадки ототожнення обох цих знаків, С. Щурат і М. Бернштейн вважають їх криптонімним знаком І. Франка. [...] Що ж до резензії на "Нашу хату", то є певний сумнів, бо ще в час появи цієї критичної замітки С. Лабаш вказував, як на її автора, на В. Левицького (Орлика), чого не заперечив і "Друг", даючи на своїх сторінках відсіч Лабашеві. Отже, належність її Франкові слід вважати умовною» (*Дей О. І.* Українська революційно-демократична журналістика. — С. 69.)

Зважаючи на те, що ймовірне авторство Франка остаточно не спростоване, подаємо цю рецензію у нашому виданні.

Подається за першодруком.

С. 613. Клемертович Михайло Михайлович (1835—1903) — український журналіст. Видавав газети «Учитель» (1869—1874) з літературним додатком для дітей «Ластівка», редагував москвофільські періодичні видання («Галичанин», «Вестник Народного дома» та ін.). Автор читанки для дітей «Наша хата», переробок дидактичних оповідань Л. Толстого. І. Франко гостро критикував редаговані Клемертовичем видання за москвофільську орієнтацію та їх низьку літературну вартість.

«Ластівка» — ілюстрований журнал для дітей і молоді, що виходив у Львові у 1869—1881 рр. щотижня як додаток до газети «Учитель», з 1875 р. як самостійне видання — двічі на тиждень.

«Наука» — ілюстрований популярний місячник для селян москвофільського спрямування. Заснований 1871 р. І. Наумовичем, виходив у Коломиї (1871—1876), а згодом за редакцією О. Щербаня у Львові (до 1886), Відні (1886—1901), Чернівцях (з 1902).

...«Рада р[уська]»... — газета «Руська рада», орган москвофільського товариства «Руська рада» у Коломиї (1871—1893).

С. 614. ...при нашій етимологічній правописі. — Етимологічний правопис — система орфографії, ґрунтована на принципі написання слів на основі традиції, а не відповідно до правила збереження буквеної передачі фонем. Широко використовувався у Галичині у 70-х роках XIX ст.

Н. Т.

[Львівська руська молодіж]. Вперше надруковано в журн.: Зоря. — 1886. — № 4. — 15 (27). II. — С. 68, за підп.: *Видавець.* Авторство: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 186.

Подається за першодруком.

С. 615. Ул. Скарбківська — тепер вулиця Лесі Українки у Львові.

Н. Т.

1892

«Księga przysłów, sentencji i wyrazów łacińskich, używanych przez pisarzy polskich». Zebrał Leopold Czapiński. [Рец.] Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1892. — № 138. — 18. V. — S. 5, без підп. За припущенням М. Мороза, текст належить І. Франкові: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 249.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 616. Чапінський Леопольд (1838—1911) — польський літератор.

Каса М'яновського у Варшаві — наукова інституція, створена 1881 р. у Варшаві з метою збирання коштів на потреби наукових працівників. Названа на честь Юзефа М'яновського (1804—1879) — польського лікаря, ректора Головної Варшавської школи, мецената.

М. Л.

Ювілей Толстого. Вперше надруковано польською мовою в газ.: Kurjer Lwowski. — 1892. — № 289. — 16. X. — S. 4, під назвою «Jubileusz Tołstoya», без підп. Авторство: *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографія творів. — С. 248. За припущенням М. Мороза, текст належить І. Франкові.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 616. ...коли Лев Толстой закінчив і надіслав до одного з петербурзьких щомісячників свій перший новелістичний твір. — Йдеться про автобіографічну повість Толстого «Дитинство», надруковану в журналі «Современник» 1852 р. Цей твір новелою назвати важко, але в польському літературознавстві кінця XIX ст. до новелістичних творів зараховувалися й повісті.

Левенфельд Рафаель (1854—1910) — німецький літературознавець, письменник. Автор монографії «Граф Л. М. Толстой: Його життя, твори і світогляд» (1892). У 1891 р. розпочав переклад німецькою мовою повного зібрання творів Л. Толстого.

М. Л.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

А в а н т у́ р а — пригода
А в р е о́ л я — ореол
А в т о́ п с і ї — тут: безпосереднє бачення
А к а д е́ м і к — учень гімназії
А к ц е с о́ р і я — реквізит, бутафорія
А л ю́ м н — семінарист, казенно-коштовний вихованець
А м б а с а́ д о р — посол
А р р о г а́ н ц і я — зухвала, нахабна наступальність, зухвалість
А с е к у р а́ ц і я — страхування, забезпечення
А т р а́ м е н т — чорнило

Б е з з г л я́ д н и й — беззастережний
Б о ж н и́ ц я — тут: храм, церква
Б о л о́ н я — лука, пастівник
Б о н і ф і к а́ ц і я — преміальні
Б у д у́ ч н і с т ь — майбутнє

В е в' ю р к а — вивірка, білка
В е с т и́ з а р я́ д — вести керівництво, управління
В и́ д і л — правління, президія, бюро, комітет
В и́ є м о к, в и́ ї м о к — виняток
В и н д і к у в а́ т и — тут: здобувати
В и о б р а́ ж е н н я — уявлення
В и́ р е ц и т у в а т и — продекламувати
В і д п о р у́ ч н и к — делегований
В і д р у́ б н і с т ь — окремішність, ізольованість; автономність, самостійність
В і́ д ч и т — доповідь, лекція
В і к а́ р і й — заступник пароха, єпископа
В і́ н о — посаг
В і ц о в а́ т и й — дотепний
В л а с т и́ т е л ь — власник
В л і я́ т и — впливати
В о р о х о́ б н я — бунт

Г а л а б у́ р д и р о б и́ т и — бешкетувати
Г а р а́ ч — данина ханові
Г о́ й н и й — щедрий, багатий
Г о м е о п а т и́ ч н и й — тут: дуже малий
Г о ф р а́ т — радник
Г у́ н я — селянський чоловічий верхній одяг з грубого сукна
Ґ з и м с — карниз
Ґ м і́ н а — община
Ґ р а т у л ю в а́ т и — поздоровляти, вітати
Ґ р и с — висівки

Д в и́ г а т е л ь — рушій
Д е д и к а́ ц і я — присвята, дарчий напис
Д е н у н ц і а́ ц і я — викриття, оголошення недійсним
Д е с п е р а́ ц і я — відчай
Д е с е́ н і — узор, візерунок

Дефензи́вно — оборонно

Дигре́сія — відступ, відхилення

Драсти́чний — різкий, дражливий, роздратований

Ду́ка — багач

Дурі́йка — вид бур'яну

Евентуа́льність — можливість при певних обставинах

Екзеку́ція податко́ва — стягнення податку

Ендо́смос — взаємопроникнення

Єдинора́в — генерал

Зале́глість — заборгованість

Заповіда́тися — передбачатися, обіцяти бути

Запомо́га — допомога

Застанови́тися — задуматися

Засту́плений — тут: представлений

Зацо́фаний — відсталий

Зви́нення — згортання

Здя́тний — тут: вдалий, досконалий

Зди́бати — зустріти

Змага́ння — прагнення, намір; боротьба

Змо́ра — кошмар

Знаря́д — знаряддя

І́менно — саме

Імпертине́нція — зухвальство, нахабність

Інте́нція — спроба, намагання, намір, бажання

Інтерполя́ція — зміна

Інтерпу́нкція — пунктуація

Камера́льний — державний

Кандида́т — помічник

Керни́чний — криничний

Кінова́р — червона фарба

Клир (клір) — загальна назва служителів культу певної церкви

Кля́штор — католицький монастир

Кля́са — клас

Комплє́т шко́ли — штатний комплект школи, установлене число осіб

Комплікува́ти — ускладнювати, заплутувати, змішувати

Ко́нва — відро

Конвеніе́нція — домовленість, згода

Ко́нгруа — священицька платня

Кондуї́та (кондуїт) — журнал із записами про поведінку учнів у навчальному закладі, записник

Коне́чний — обов'язковий

Конклю́зія — висновок

Консеквє́нтно — послідовно

Консеквє́нція — висновок, наслідок, послідовність

Констеля́ція — розбіжність, боротьба думок

Контрове́рсія — суперечка

Конферува́ти — збирати в одне місце

Конфу́зія — заплутаність, збентеженість

Конце́пт — задум, план, поняття

Копу́ла — купол

Креату́ри — витвори, створіння

Ку́стос — хранитель певних культурно-історичних вартостей (книг, священних реліквій тощо)

Лекту́ра — читання

Ліцита́ція — аукціон

Лока́ль — приміщення

Луча́тися — траплятися

Люде́вий — народний

Манда́тор — австрійський поліційний і судовий урядовець за часів панщини

Марґіне́с — поля рукопису, книги

Маршáлок — тут: маршалок (голова) сейму, керує апаратом сейму

Матýра — іспит на атестат зрілості

Механíчно вúкувати — визубрити

Мошóнка — гаманець

Намíсник — заступник цісаря у краях Австрійської (Австро-Угорської) монархії, зокрема у Галичині (від 1849 р.), з 1866 р. тут цей пост посідали поляки

Непóступ — регрес

Номінáція — призначення на посаду

Обсервáція — спостереження

Óґер — жеребець

Опéртись — тут: знаходитися

Опíнія — думка, переконання

Основáтель — засновник

Пацьóрки — намисто; мотузки, нитки, шнурки, пасма і т. ін.

Пересáдно — надмірно

Перéсічний — середній

Перетя́ження — переобтяження

Печáтаний — друкований

П'єц — пічка

Пивни́ця — підвал

Пи́льно — терміново

Пи́няво — повільно, слабо

Писóвня — правопис

Піля́стри — плаский, схожий на колону виступ на поверхні стіни

Повáжник — поважна людина

Подýшне — податок з кожної душі податного стану

Порíчина — місцевість уздовж течії річки

Поступóвий — передовий, прогресивний

Пóчва — ґрунт

Прелегéнт — лектор, доповідач

Привáт — приватна справа

Придвéрник — сторож біля дверей; швейцар

Прозóдія (просодія) — розділ віршознавства, що містить класифікацію метрично важливих складників віршового мовлення

Прóмір — ширина

Проскри́пція — список осіб, оголошених поза законом

Протúвно — навпаки

Проява — явище

Реверéнда — ряса

Реґýла — правило

Реґуля́мін — звід правил, статут; регламент

Резигнáція — відмова від чогось, байдужість

Рескри́пт — розпорядження вищої влади

Розвíй — розвиток

Розпрáва — тут: стаття, розвідка, наукове дослідження; розправка — невелика розвідка

Рýра — труба

Рýстер — сорт вина

Сáля — зала

Самотрíсок — сильце

Санáція — оздоровлення

Сервілíзм — служіння, угодництво

Сигнатýра — цифра на першій і третій сторінках друкованого аркуша в книжці чи журналі, що позначає порядковий номер цього аркуша при брошуруванні

Сúґнет — друкарська чи видавнича марка, яка відтворюється в книзі

Сказíвка — підказка, пояснення

С к а н д у в а́ т и — розмірено читати, голосно і чітко вимовляти слова по складах

С н у в а́ т и с я — поширюватися у просторі

С п о с і́ б н и й — здатний

С п р а в о з д а́ н н я — звіт

С т а́ р е ц ь — жебрак

С т и х — вірш

С т і́ й н і с т ь — вартість, цінність, позитивна якість

С у б в е́ н ц і я — дотація, грошова допомога

С у п л е́ н т — помічник, заступник; у гімназіях суплентами називали молодших учителів (за шкільними законами, що діяли в Галичині, випускник університету, який ішов працювати в гімназію, повинен був кілька років виконувати роботу молодшого учителя, а потім складати кваліфікаційний іспит, що давав звання гімназіального професора, тобто повноправного учителя гімназії)

С х о́ д и н и — зустріч людей

Т а́ н и й — дешевий

Т а п е́ т и — шпалери

Т и́ к а т и — зачіпати

Т р а́ г а р — носильник

У д а́ т н и й — вдалий

У д і́ л — доля, участь

У з г л я д н и́ т и — взяти до уваги, врахувати

У р л ь о́ п н и к — солдат-відпускник

У р я́ д ж е н н я — здійснення заходів, влаштування

У т р а к т у в а́ т и — пригостити

Ф а б л і́ о́ (фабльо) — коротке віршоване оповідання комічного чи сатиричного змісту

Ф е с т у́ н к и — святкування

Ф і л ь в а́ р о к — панський маєток із господарчими будівлями, хутір, висілок

Ф р а́ ш к а — дотепна віршована мініатюра в польській поезії

Ф у н д у в а́ т и — жертвувати гроші

Х и б у в а́ т и — тут: бракувати, не вистачати

Х о р о н и́ т и с ь — зберігатись, оберігатись

Х о с е́ н — користь; х о с е́ н н и й — корисний

Ц в і́ т е н ь — квітень

Ц л о — мито

Ч в е́ р т к а — старовинна міра об'єму сипких тіл (близько 210 л)

Ч е р т а́ — риса

Ч и н ш — грошова рента, податок; ч и́ н ш о в и й — за який сплачується чинш (податок)

Ч у ж о л о́ з т в о — перелюбство

Ш а т а́ н — шайтан, злий дух; чорт, диявол

Ш а ф о́ в а́ н н я — розтринькування

Ш в а́ г е р — шуряк, сестрин чоловік, зять, дівер

Ш е м а т и́ з м и — статистичні описи римо-католицьких та греко-католицьких дієцезій (єпархій)

Ш і́ с т к а — дрібна монета вартістю шість, згодом десять австрійських крейцерів

Ш о́ п а — клуня

Ш п а р г а́ л и — рукописи, записи

Ш т у́ к а — мистецтво

Я д р е́ н н і с т ь — виразність, влучність

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ

Аблесімов О. О. 598, *787*
Авдиковський О. *651*
Авенаріус Ф. 201, 203, *685*
Авероес Ібн Рошд 309, *709*
«Аглая», журнал *788*
Агура Д. Д. 488, *765*
Адальберг С. 528, *769*
«Адельфотес» 344, 488, *764*
Айталевич І. (Вітошинський І. А.) 213, *690*
«Академический кружок» 253, *669*
«Академічна громада» 216, *692*
«Академічне братство» 113, 122, 147, 151, 194, 277, *647, 697, 706*
Аксаков 123
«Акорди» *649*
«Акты, относящиеся к истории Западной России» 345
Александр (Олександр) Македонський 106, 605, *642, 644*
Александров (Олександров) В. С. 214, 420, 425, *661, 691, 747*
Александров (Олександров) С. В. *691*
Александрович М. М. див.: Митро Олелькович
«Альманах жіночий» див.: «Перший вінок»
Альманах стрийський див.: «Ватра», альманах
Анакреонт *788*
Анастасьєв *692*
Андрієвич Д. 347, *724*
Андрієвський М. О. 355, *727*
Андрієвський, поет 365
Андрій Критський 522
Андрузький Г. *666*
Анквіч А. 242, 243, *701*
Антоневич М. І. 11, *662*
Антоній Й. див.: Ролле А.-Ю.
Антонович В. Б. 32, 33, 129, 135, 207, 208, 355, 356, 362, 474, *631, 660, 703, 706, 762, 765, 766*
Арабажин К. І. 385, *694, 737*
Аракчеєв О. А. 600, *789*
«Арзамас» *788, 789*
Аристов В. 124, 125, *652*
Арістотель 36, *632, 645, 724*
Арсеній, єпископ еласонський 344, *722*
Артемовський див.: Гулак-Артемовський С. С.
«Архив Юго-Западной России» 344, 354, 359, *631*
Аршаніди, династія *679*
Ассурбаніпал (Ашшурбаніпал) 71, *641, 642*
Асур-назір-пал, ассирійський цар 105
Аттіла, вождь гунів 529, *769*
Афанасьєв О. М. 593, *781*

Багалій Д. І. 357, *728, 750*
Багратіон П. І. 547, *776*
Бадені К. *706*
Бажанська О.-О. П. 115, 133, 193, *647, 657*
Бажанський П. 339, 352

Байрон Дж.-Н.-Г. 20, 194, 229, *697, 788*
Бакунін М. О. 547, *777*
Балабан Г. *718*
Балабан Д. 345, *722*
Балашев В. С. 183, *677*
Бальзак О. де 135
Бальмен Я. де 394, 400, *740*
Бандрівський К. 13, *622*
Бандтке Є.-С. 339, *717*
Баранецький А. 424, *749*
Баранович Л. 358, 465, *728*
Барвінський В. Г. 45—53, 58, 108, 109, 128, 228, 235, 550, *623, 633, 634, 645, 653, 656, 657*
Барвінський Олександр Г. 14, 17, 58, 128, 135, 140, 271, 273, 459, 551, *623, 624, 706*
Барвінський Осип Г. 212, *623, 689*
Бардинський 365
Баревич Т. 13, 14, *623*
Бартенєв П. І. 366, *734*
Батталія Г. 27, 475, 476, *762*
«Батрахоміомахія» («Війна жаб з мишами») 130, *667*
Батюшков К. М. 599, *788*
Батюшков П. М. 339, *717*
«Батьківщина» 137, 141, 331, *659, 661, 705*
Бауер (Бавер) Б. 67, *640*
Бах Е. 174
Бачинський А., єпископ 537, *772*
Бачинський Ю. 539, 552, 553, 555, 556, *773*
Бачинський, суплент 14
Бебель Г. 326, *713*
Беджгот У. 572, *780*
Безсонов П. О. 365, *733*
Беккер Г.-А. 21, *626*
Беккер Н. 21, *626*
Белей І. М. 136, 142, 275, 276, 488, *626, 633, 651, 659, 663, 706*
Бельовський А. 175, 177, *673, 674*
Бельше В. 201, *685*
Бем Ю.-З. 444, *752*
Бенфей Т. 403, 404, *743*
Бер з Межиброда *711*
Бер К. М. 396, *741*
Беранже Ж.-П. *739*
Беринда П. 345, 351, *718, 722*
Бернфельд І. 130, *654*
Бернфельд, фольклорист 601
Бернштейн М. *793*
Бестужев (Марлінський) О. О. 600, 790
Бестужев-Рюмін М. П. 547, *776*
Бешт *711*
Бєлінський В. Г. 29, 282, 283, 546, 599, *629*
Билинська 172
Билинський, священик 171
Бичков А. *701*
Біберович Іван 53, 213, 216, 229, *635, 690*
Біберович Іванна А. 213, *690*
«Бібліотека бесід духовних» 245—249
«Бібліотека для молодежі, селян і міщан» *663*
«Бібліотека музикальна» («Музикальна бібліотека») 613, *662*
«Бібліотека найзнаменитших повістей» 135, *659, 660, 663*
«Библиотека русских писателей» 136, *660*
Біблія 67, 68, 70—72, 74, 80, 82, 92, 107, 143, 145, 228, 260, 261, 288, 309, 342, 352, 383, 401, 520, 610, *639—641, 665, 711, 716, 726, 747, 755, 766, 767*
Бігеляйзен Г. 473, *761*
Білецький О. І. *722*
Бііловський К. *661*
Білінський К. 346
Білінський (Білинський) Л. 227, *696*
Білозерський В. *666*
Біредький К. *768*
Бірлінгер А. 325, *713*
Бісмарк О. фон *661, 781*
Бічер-Стоу Г. *779*
Блонський Т. І. 142, *663*
Блюмер І.-А. 287, *707*
Бобрович Л. 135, *659*
Богданович І. Ф. 598, *787*
«Богогласник» 364, 365
Богун І. *677*
Боденштедт М. 379, *736*
Боднар, священик 120

Бодуен де Куртене І. О. 526, *751, 768*
Бодянський М. 367
Бодянський О. М. 175—177, 348, 455, *625, 673, 674, 731*
Божидар 610
Боккаччо Дж. 367, *735*
Болховітінов Є. (Євгеній, митрополит) 533, *771*
Бонне Ш. 144, *664*
Борецький І. *722*
Борисов А. І. *652*
Борисов П. І. *652*
Борисович, священик 536
Боровик Т. 359, 363, *730*
Боткін В. П. 547, *776*
«Боян» *647, 662*
Брандес Г. 24, 25, 132, *628*
Брем А.-Е. 17, *624*
Бродзінський К. 385, *682, 737*
Бродович 476
Бродович Т. 17, *624*
Брожек В. 60, *637*
Брокгауз 385, *737*
Броневський К. *721*
Бронський К. 344, 472, 545, *721*
Брюкнер А. 348, 351, 402, *724*
Брюллов К. П. 391, 392, *739*
Брюховецький І. *729*
Буало Н. 597, *632, 786*
Бугель В. 465, *757*
Будний С. 337, 346, *716, 718, 723*
«Буковина» 201, *653, 654, 663, 684*
«Буковинський альманах» 141—143, *662*
Бурачинська З. *669*
Бурачинська М. 450
Бурачинська Ц. 153, 436, *668*
Бурбони, династія *628*
Буслаєв Ф. І. 349, *725*
Бутаков О. *741*
Бучинський М. 441, *752*
«Български Преглед» *765*

Вагилевич І. М. 65, 245, 259, 338, *467, 638, 682, 695*
Вагнер Г.-Л. *787*
Вагнер М. П. 136, *659*
Вагнер Р. 203, *685*
Вайгель, бурмістр краківський 63, 64
Валевський (Валек-Валевський) А.-Л. 216, *692*
Валіш 64
Валленштайн (Вальдштейн) А.-В.-Є. 64, *638*
Ван Гамель 233, *699*
Вандер К.-Ф.-В. 413, 599, *746*
Вандюк Г. 449
«Варшавський дневник» 111, 112, 293, 301, 305, *646*
Васалига А. 445
Василевський З. 308, 422, 465, *709*
Василевський Ф. О. (Крутъ Софрон) 136, *659*
Василій Великий, архієпископ кесарійський 247, 521, *662, 766*
Василович (Сапогівський) Л. 446, *753*
Василько, князь *690*
«Ватра», альманах 180, 229, 368, *678*
«Ватра», товариство 277, *706*
Вахнянин А. 46, 129, 141, 216, 412, 613, *634, 662, 791*
Вацик Є. *768*
Вацлав з Олеська (Залеський В.-М.) 223, 467, *628, 693*
Вацлав II, чеський король 65, *638*
Веди 458, *645, 754*
Величко С. В. 361, *731*
Величко Я. *669*
Вельгорський М. 155, *670*
Вельтер Б. 13, *623*
Вельямінов С. Л. 212, *690*
Венгеров С. П. 214, *691*
Венеціанов О. Г. 391, 392, *739*
Венріг 406
Вербицький М. *662*
Вергілій Публій Марон 532
Вересай О. М. 188, *621, 660, 679*
Веркович С. І. 420, 426, 428, *747*
Вернер Ц. *787*
Верхратський І. Г. 227, 272, 273, 460, *695*
«Веселка» 194, *681*
Веселовський О. М. 348, 349, 362, 426, *725*
«Весна», альманах 231, *699*
«Вестник Европы» 279, 654, *696, 707, 782*

«Вестник Западной России» 214, 332, 517, *691*
«Вестник Народного дома» *794*
«Вестник Русского географического общества» 602
Ветте В. де 57, 74, 310, *640*
«Вечерниці» 27, 200, *653, 683, 684*
Вєнцковський А. *688*
Виговський І. *700, 722, 723, 729*
Вислоух Б. 225, *655, 694*
Вислоцький В. 602, *790*
Вишенський І. 240, 345, 346, 350, 352, 359, 545, *723*
Вишневецький Д. 195
Вишневецькі 540, *774*
Вишневський М. 472, *760*
Вишневський Т. 172, *672*
Відеман К.-А. 529, *769*
Вікторов А. *701*
«Вільна Україна», газета *785*
Вільхівський див.: Грінченко Б. Д.
Вільцький В. 363
Вінський Г. С. 366, *733, 734*
Вінцковський Д. 11, *622, 662*
Віслоцький В. 603, *790*
Вітошинський А. 213
Вітошинський Л. 153, *669*
Віюк-Коялович В. 259, *730*
Владимиров П. В. 352, *726*
Владимирський-Буданов М. Ф. 356, 357, *727*
Вовк (Волков) Ф. К. 464, 465, *660, 668, 675, 748, 749, 751, 757*
Вовчок Марко (Вілінська-Маркович М. О.) 20, 131, 185, 186, 187, 259, 548, *655*
Вознесенський А., священик *722*
Возняк М. С. *620, 639, 648, 653, 679, 694, 695, 722, 744, 785, 791*
Война (Оранський) П. 363, *732*
Волинець див.: Пчілка Олена
Воллан Г. де 137, 436, *660*
Володимир Василькович, волинський князь 213, *690*
Волошинюк 417
«Вольное слово» 360
Вольський Я. 365
Вольтер (Аруе М.-Ф.) 366, 596, *663, 775*
Вольф Х. *663*
Воробкевич Г. І. (Наум Шрам) 181, *676, 677*
Воробкевич С. І. (Данило Млака) 134, 142, 143, 235, *624, 658, 662, 676, 700*
Врецьона Г. *714*
Врхліцький Я. 63, *638*
Вуйціцький К. *688*
Вундт В. 418, *747*
Вурцбах К. 536, *772*
В'яземський П. А. 600, *789*
В'яземський П. П. 348, *725*

Габсбурги, династія 61, 64, *637, 671, 751*
Гаватович Я. 351, 465, *726*
Гаврилик Г. 227
Гаврилик Ю. Г. 447, *753*
Гадзевич П. 321, *713*
Гайбель Е. 116, *648*
Гайдос А. 403, *743*
Гайне (Гейне) Г. 229, 605, *697, 739*
Гайтлер (Гейтлер) Л. 426, *750*
Гакет Б. 542, *774*
Галаган П. 350
Галахов О. Д. 332, *715*
Галицько-Волинський літопис 336, *690*
«Галицько-руська матиця» 204, 273, *635, 665, 686, 775*
«Галичанин» 442, *622, 624, 752, 794*
Галятовський І. 240, 354, 358, 359, 383, 465, *727*
Галька (Галько) І. 17, *625*
Гаморак М. 413, 416, 445
Ганка В. 65, *638, 696*
Ганкевич В. 46, *634*
Ганкевич К. М. 46, 142, 422, *634*
Ганна Барвінок (Білозерська-Куліш О.) 154, 192, 455, *680*
Ганущак І. 413
Гарасевич де Нойштерн М. 340, 427, *719*
Гарібальді Дж. 430, 451
Гарнак А. 418, 419, *747*
Гарріс В. 419, *747*
Гарт Ф. Б. (Брет Гарт) 136, 229, *659*

Гартлі Д. *664*
Гартман Е. 418, *747*
Гартман Л. 202, *685*
Гаршин В. М. 136, *659*
Гауке (Ван дер Гаакен) М. фон 287, *707*
Гаупт П. 82, 83, 99, *642*
Гауптман Г. 605, 606, *725, 791, 792*
Гауптман Р. 606
Гегель Г.-В.-Ф. 393, *632*
Гейдук А. 63, *638*
Геккель Е. 23, *627*
Гекслі Т.-Г. 23, *627*
Геллер 201
Геник К. І. 227, *696*
Гепін-Калінка 346
Гербест Б. 343, *720*
Гердер Й.-Г. *787*
Геродот 92, *643*
Герцен О. І. 127, 547, 595, *652, 776*
Геттон 587
Гетьманець див.: Старицький М. П.
Гешицький Я. 365
Гізель І. 354, 358, 359, 532, *726*
Гікель (Гюкель) Е. 11, *622*
Гіллер А. 279, *707*
Гільгенфельд А. 418, *747*
Гладилович Д. 270, 271, 544, *705*
«Гласник српског ученог Друштва» 342, 424, *749*
Глинка Г. А. 533, *771*
Глібов Л. І. 154, 420, 424, 425, *670, 747*
Гліщинський М. 17, *625*
Глодзінський А. *714*
Гнатюк В. М. *669, 749*
Гнідич (Гнєдич) М. І. 366, 547, 599, *734*
Гнідковський М. 603, *790*
Гоголь М. В. 9, 20, 131, 136, 183, 184, 205, 229, 279, 366, 389, 545—547, 598, 599, *621, 698*
Голембйовський Л. 216, *692*
Головацький Я. Ф. 17, 177—179, 218, 237, 238, 241—244, 259, 338, 348, 415, 433—436, 467, 544, 602, *625, 626, 667, 692, 695, 702, 752, 790*
Голубєв С. Т. 344, 346, 347, 353, 354, *721*
Голубович С. *768*
Гольтгоф Л. 327
Гомер (Омир) 13, 137, 151, 194, 227, 228, *661, 667, 669*
Гомолицький І. *694*
Гонкури Е. і Ж. 596, *785*
Гонта (Ґонта) І. 30, 32, 37, 38, 40, 474, *630, 735, 762*
Гончаров І. О. 279, 547, *777*
Гопчевич 428
Горбачевський А. 51, *635, 659*
Горвіч А. 201
Горка Лаврентій, письменник 362, *731*
Горка (Гурка) Лукаш 195
Горленко В. П. *688*
Горник М. 420, 427, *747, 750*
Городецький 610
Гославський М. *736*
«Господар і промишленик» 331, *714*
Гофман Е.-Т.-А. 21, 228, *626*
Гохштетер Ф. 94, *643*
Гощинський С. 328, *714, 736*
Грабар О. 49, 608, *635*
Грабович І. М. *668*
Грабовський Б. 308, 464, 465, *709*
Грабовський М. 466, *736*
Грабовський П. А. 611, *663, 778, 793*
Грабовський Т. М. 546, *777*
Грабянка Г. І. 361, *731*
Грановський Т. М. 547, *777*
Граф А. де 422, *749*
Грдлічка 153, *668, 669*
Гребінка Є. П. 225, 391, *694, 777, 788*
Грец Г. *710, 711*
Греч 610
Грибар І. 65
Грибоєдов О. С. 547, 600, *789*
Григорієвич Гр. див.: Цеглинський Г. І.
Григорій XIII, Папа Римський *720*
Григорович Василь І. 391, *739*
Григорович Віктор І. 522, *767*
Григорович Д. В. 547, *777*
Гриневецький І. М. 53, 209, 229, *635*
Гриневецький М. В. 610, *792*
Грімм (Ґрімм) Я. і В. 325, 327, 406, *713*

Грінченко Б. Д. 129, 225, 594, *654, 694, 782*
Гроза А.-К. *736*
«Громада» 27, 28, 127, *647, 652*
«Громадський друг» 228, 229, *622, 623, 696*
Громницький С. 273, *705*
Грубер 463
Грудницька М. С. *780*
Грушевський М. С. 460, 488, *765*
Грушкевич Є. 129
Губернатіс А. де 422, *748*
Губицький 171
Гузар Є. 272, *705*
Гулак М. *666*
Гулак-Артемовський П. П. 223, *735*
Гулак-Артемовський С. С. 17, 210, 412, *625, 689*
Гуляй І. 412, *745*
Гунашевський М. 345
Гурбан Й.-Я.-М. 65, *638*
Гус Я. 65, 394, 400, *638*
Густинська хроніка (Густинський літопис) 354, 361, *727*
Гушалевич І. М. *700*
Гюго В.-М. 229, *654, 697*

Гете Й.-В. 20, 32, 37, 194, 202, 227, 229, 393, 603, *626, 631, 651, 697, 743, 787*

«Дамский журнал» *788*
Д'Анкона А. 422, *748, 749*
Данилевський Г. П. 367, *734*
Данило Галицький 220, *661*
Данило Млака див.: Воробкевич С. І.
Данилович С. Т. 233, *699*
Данкевич Л. Я. 255, 536, 537, *703, 772*
Данте 383, 603, *725, 737*
Дарвін Ч.-Р. 23, 571, 572, *627, 780*
Дарій III Кодоман, перський цар 106, *644*
Дашкевич (Дашкович) О. 373, *736*
Дашкевич М. П. 140, 220—224, 368, 460, *661, 693, 755*
Деген С. *694*
Дей О. І. *620, 789, 793*
Делла Скала 49
«Дело» *627, 654*
Дембовський М. *711, 712*
Державін Г. Р. 597, *787, 788*
«Десна» 231, *699*
Д'Есте Ф. *784*
Дефо Д. *779*
Дешко (Дешков) А. М. 603, *790*
Дешко П. А. 436
Джеймс М.-Р. 419, 420
Джурджуван, поміщик 417, 418
«Дзвін: Галицько-українська збірка» 228, *621—623, 696*
«Дзвінок» *623, 705*
«Дзвіночок» *705*
Дзержковський Ю. 198, *682*
Дибовський Б. 473, *761*
Дилецький М. 351, *726*
Дівович С. *735*
Дідицький Б. А. 17, 33, 59, 532, 608, *624, 647, 702, 752, 775, 792*
Дідро Д. 596
Діккенс Ч. 135, 393
«Діло» 45, 48—51, 62, 109—111, 113, 117, 128, 134, 135, 177, 228, 229, 234, 270, 271, 273—277, 331, 364, 409, 461, 462, 468, 538, *633, 635, 636, 645—651, 653—655, 658, 659, 663, 674, 683, 697, 703, 705, 706, 742, 756, 772*
Діран Е. 27
Длонський Л. 365
Дмитрієв І. І. 599, *787*
Дмитрій (Донськой), російський князь *716, 787*
Дніпрова Чайка (Василевська Л. О.) 193, *681*
«Дністер» 276, *705, 706*
«Дністрянка» 228, *696*
Добролюбов М. О. 23, 27, 29, 282, 283, *626, 627*
Добрянський А. *635*
Довбуш (Добош) О. 142, 154, 201, *622*
Довгалевський М. 362, *731*
Доде А. 136, *659*
Дозон, консул 426
Дорошенко В. В. *633, 636, 646, 648, 650, 660, 674, 698, 745, 756, 759, 760, 768, 783*

Дорошенко П. Д. 214, 358, 517, *691, 729*
Достоєвський Ф. М. 136, 203, 279, 546, 595
Достоєвський, поет 365
Драгоманов М. П. 17, 27, 28, 31, 127, 128, 179, 190, 233, 234, 236, 252, 254—256, 267, 351, 355, 360, 366, 368, 390, 425, 436, 441, 450, 463, 489, 490, 523, 524, 549, 550—552, *621, 624, 631, 652, 660, 675, 700, 703, 737, 747, 750, 757, 764, 765, 767, 768, 777, 793*
«Древняя и новая Россия» 358
«Дрібна бібліотека» 23, 229, *626—628, 657, 663, 697*
Дрепер Дж.-В. 578, *781*
Дрозд див.: Кониський О. Я.
Дронжек А. 11, *622*
«Друг» 228, 559, *620, 621, 663, 669, 764, 779, 794*
Дубович І. 363, *732*
Дурдик А. 66, *638*
Дюканж Ш. 531, *781*
Дюнцер Г.-Й. 406, *743*

Евтимій Зигабен 531, *770*
Егльовський Л. 558
Едісон Т.-А. 61, *637*
Езоп 348
Екгард 608
Еліот Г.-М. 103, *644*
Енгельгардт В. 390, 392, *739*
Енгельгардт П. В. 390, *739*
Енгельс Ф. 555, *630, 778*
Ердманн Й.-Е. 202, *685*
Естрайхер К. 315, *712*
Естрайхер С. 245, *702*
«Етнографічний збірник» 485, *668, 746, 764, 765*
Етнографічно-статистичний кружок 122, 123, *636, 650*
«Эпоха» 360
«Этнографическое обозрение» 425, *750*

Євлашевський Ф. 336, *716*
Євсевій (Евзебій) 418
Єж Т.-Т. 132, 466, *655, 682*
Єленська Е. 465
Єлинк (Єлінек) Е. 175, *673*
Єндик М. 465
Єремія II (Транос), царгородський патріарх 339, 344, 520, *721*
Єремія, пророк 107, *645*
Єржабек 66
Єрлич Й. 354, *727*
Єфименко (Ефеменко) О. Я. 123, *650, 728*
Єфрон 385, *737*

Жарський, священик 170, *672*
Желіборський А. 351, *726*
Желіговський Е.-В. (Сова Антоній) 396, *740, 741*
Жемчужникови *659*
Жеромський С. *738*
«Живая старина» 425, *750*
«Живописец», журнал *786*
Житек 59
Житецький Г. П. 346, *723*
Житецький П. Г. 26, 129, 207, 238, 350, 353, 368, *628*
«Житє і слово» 410, 411, 413, 416, 421, 427, 451, 476, 489, 491, 531, 538, *654, 670, 737, 744—748, 751, 753, 754, 760, 761, 764, 765, 767—773, 778, 792, 794*
«Жіночий альманах» див.: «Перший вінок»
Жмігродський 465
Жолкевський С. *630, 650*
Жоховський К. 363, *732*
Жуковський В. А. 366, 391, 392, 598, 599, *734, 739*
Жульєн С. 404, 407, *743*
Жупник А. 152
Журба Павло див.: Грабовський П. А.
«Журнал Министерства народного просвещения» 349, 362

З. Петрусь (Залозний П. Т.) 196, *681*
Заборовський Т. 466, *758*
Завитневич В. З. 347, *724*
Загорський Р. 218
«Задонщина» 334, *716*
Закревський В. О. 393, *740*
Залеський Б.-Ю. 373, 459, *736, 755*
Залеський Бр. 396, 397, *741*

Залізняк (Желізняк) М. 30, 32, 37, 38, 474, *630, 735, 762*
Заморський Б. 170
Заневич див.: Терлецький О. С.
«Записки Императорской академии наук» 237, 420
«Записки Наукового товариства імені Шевченка» («Наукові записки Товариства імені Шевченка») 271, 459, 460, 474, 488, 544, *623, 653, 746, 755, 761, 762, 766*
«Записки Юго-Западного отдела Императорского русского географического общества» 417, 425, 437, 444, *602, 750*
«Запорожская старина» *694*
Зарчицький, священик 165, 166, 169
Засадкевич Н. 346, 360
Захар'ясевич Я. 198, *682*
Збоїнський З. 216, *692*
«Звістка» 231
Згарський Є.-Я. 27, 46, *634*
Зегель Б.-В. 464
Зелінський В.-К. 559, *779*
Зем'ялковський Ф. 111, *646*
«Зеркало» 110, 113, *627, 646, 654, 668, 705*
Зигмунт I, польський король *718*
Зигмунт III, польський король *730*
Зизаній-Тустановський (Кукіль) Л. 345, 351, *723*
Зизаній-Тустановський (Кукіль) С. 345, *722, 723*
Зиморовичі Ш. і Ю.-Б. 465, *758*
Зисс (Зісс, Зюсс) Е. 89, *640, 642*
Зібрт Ч. 465, *748, 757*
Злотовський 121
Золя Е. 136, 228, 229, 287, 595, 605, *628, 696, 697*
«Зоря», журнал 67, 110, 113, 117—119, 128—131, 136—140, 143, 150, 152, 153, 170, 180, 184, 195, 199, 214, 228, 229, 256, 271, 272, 333, 417, 425, 446, 463, 517, 594, 614, *627, 629, 635, 639, 645, 647—649, 652—655, 657, 658, 660, 662, 663, 665—669, 671—676, 683, 687, 696, 697, 703, 704, 735, 741, 746, 753, 765, 781—783, 794*
«Зоря», кооперативна спілка 147, *665*
«Зоря», товариство ремісників, промисловців і торговців 409, *744*
«Зоря галицька» 345, 438, 462, *624, 706, 763, 775*
«Зоря галицька яко альбум» *624*
Зосима, старець 522, *767*
Зубрицький Д. І. 339, 543, 544, *717, 722, 775*
Зубрицький М. 216, *692*

«Историко-филологическое общество при Харьковском университете» 425, *750*
«Историческое общество Нестора-летописца» *624, 631*

Ібсен Г. 202
Іоанн Златоуст (Золотоустий) 247, 521, *766*
Іван IV Грозний *717, 720*
Івашко Г. 365
Ігнатій з Любарова 345, *723*
Ігнатьєв О. П. 232, 470, *699*
Ігор, князь 540, *774*
Ізмайлов О. Є. 599, *788*
Ізопольський Е. 350, *725*
Ікономов 426, 428
Іловайський Д. І. 140, *661*
Ількевич Г. С. 603, *790*
Ільницький В. С. 17, 20, 195, *624*
Ільницький П. В. *677*
Императорское русское географическое общество *660*
Іоанн Дамаскин 342, *720*
Іпатіївська хроніка 386, *738*
Ісаак, патріарх вірменський 531, *770*
Ісайя, пророк 79
Історичне товариство 600, *686*
«Історія русів» 31, 33, 488, 547, *630, 776*

Іречек Й. 66, *639*

Йона, пророк 531, *770*
Йордан Я.-П. 244, 393, *702*

Йосиф II, імператор Священної римської імперії 163, 164, 165, 167, 242, 492, *671*
Йохер А.-Б. 364, *733*

Кайзерлінг М. 146
Калитовський Є. *768*
Калитовський О. 131, 136, 139, 364, *653, 655*
Каліна А. 473, 525, 558, *761*
Калінка В. 155, 170, 341, *670*
Кальдерон де ла Барка П. 604, *791*
Кальнофойський А. 347, 359, *724*
Кам'янський В. 446
Кант І. 146, *632, 664*
Кантемир А. Д. 301, *708*
Капніст В. В. 366, 547, 598, *734, 786*
Капраль М. *775*
Караджич В. С. 27, *629*
Каразин В. Н. 366, 388, 547, 597, *734*
Карамзін М. М. 366, 598, *722, 787, 788*
Карасинська-Троїцька К. І. *656*
Каратаєв І. П. 337, 344, 347, 351, 521, 610, *717, 766*
Карл XII, шведський король 377, *736, 774*
Карл-Альберт Сардинський *752*
Карлович Я.-А. 402, 428, 464, 525, 558, *709, 743, 748*
Карноа А. 488, *765*
Карпенко-Карий І. К. 411, 412
Карпінський Ф. 466, *758*
Карпович Л. 351, 465, *758*
Карський Є. Ф. 352, *726*
Каспрович 365
Каспрович Я. *709*
Катерина II, російська імператриця 34, 208, 287, 373, 378, 388, 455, 535, 545, 547, 596, *631, 735, 762*
Катков М. Н. 551, *651*
Каутський К. 555, *778*
Качала С. 49, 59, 140, 340, *635*
Качковський З. 466, *758*
Качковський М. О. 261, *704*
Квітка-Основ'яненко Г. Ф. 20, 216, 222, 259, 325, 388, 393, 543, 571, *636, 667, 728, 780*
Кеніг Г.-Й. 256, *704*
Кеннан Дж. 559, *779*
Кентшинський В. 610, *793*
Керекярто Я. 15, *623*
«Києво-Печерський патерик» *724*
«Киевская старина» 133, 152, 207, 208, 226, 346, 347, 349, 350, 351, 353, 357, 358, 362, 363, 366—368, 380, 383, 415, 424, *657, 687, 688, 692, 701, 726, 727, 735, 737, 746, 782*
«Киевский телеграф» 151
Кирёевський П. В. *733*
Кирило-Костянтин Філософ *674*
Кирило-Мефодіївське братство 127, 148, 188, 224, 395, 545, 547, 548, *652, 666, 678, 777*
Кирницький Г. 351, *726*
Кирчів Б. О. 136, *659*
Кирчів П. 447
Кишка Л. 363, 472, *733*
Кірхбах див.: Кірхгоф Г.-В.
Кірхгоф Г.-В. 327, 530, *713, 769*
Клекнер Г. 439
Клемертович В. 612, 613, *647, 793, 794*
Клемм Г. Ф. 586—589, 593, *781*
Кленке Г. *786*
Климашевський О. *694*
Климент VIII, Папа Римський *719*
Климентій (Зиновіїв) 368, *735*
Климентій 154
Клемертович М. М. 613, *794*
Климкович К. Г. 128, *653*
Клінгер Ф. М. *787*
Клішевська К. 210, 211, *689*
Клопшток Ф.-Г. 604, *791*
Кльонович С.-Ф. 465, *757*
Кляйст (Клейст) 229, *697*
Кміцикевич В. Ф. 194, *681*
Книгиницький А. 442, *752*
Кнооп О. 558
Княгиницький І. 345, *723*
Кобилиця Л. 130, 180, 416, 417, 418, *654, 746*
Кобилянська О. Ю. *669*
Кобилянський А. 200, 607, 608, *683, 684, 792*
Кобринська Н. І. 132, 133, 190—192, 524, *656, 673, 680, 701*

Кобринський 544
Кобринський Й. М. 255, *658, 703*
Кобринський Т. І. 134, *658*
Ковалевська М. 556
Ковалинський М. М. 367, *735*
Ковалів В. В. 152
Ковальська Є. М. *557, 778*
Коверська З. 559, *779*
Коженьовський Ю. 389, 466, *669, 682, 736, 738, 784*
Кожон (Корзон) Т. 356, 474, *728*
Козлов І. І. 219, 599, *691, 788*
Козловський 17
Козловський С. *694*
Кок П. де 393, *740*
Колесса О. М. 123, 216, 417, 459, 460, *650, 662, 755*
Коллінз Е. *664*
Коллінз Т. (Ферфі Дж.) *586, 781*
Коллонтай Г. 387, *738*
«Колокол» 127, 550, *652, 776*
Коломийчук див.: Павлик М. І.
Кольберг О. 123, 582, 591, *651*
Кольбушевський 422
Кольчицький Я. 365
Комаров М. *667*
Коменський Я.-А. *787*
Комонь див.: Щурат В. Г.
Компаретті Д. 422, *748*
Конарський С. 387, *738*
Конарський Ш. 280, *707*
Конашевич див.: Сагайдачний П.
Конецьпольські 540, *774*
Кониський Г. 362, 367, 532, *630*
Кониський О. Я. 129, 130, 131, 136, 142, 460, *653, 655, 657, 663, 692, 694, 706, 735*
Конопніцька М. 198, *682*
Константинович О. 199, *683*
Констанція, польська королева *730*
Концевич О. 412, *745*
Копач І. 524
Коперницький І. *662, 748, 789, 790*
Копинський І. 347, *724*
Копистенський З. 346, 347, 359, 545, *723, 727*
Корнель П. 597, *632, 738, 786*
Корнецький В. 180
Кортиський В. 363, *732*
Корф А. М. 557, *778*
Косинський К., гетьман 340, 341, *719*
Косинський, совітник 121
Косов (Косів) С. 347, 358, 465, *724*
Коссак М. 154, *669*
Костелецька Б. 195
Костецький П. І. 274, *706*
Костомаров М. І. 31, 127, 128, 135, 140, 142, 184, 188—190, 224, 331, 339, 348, 355, 455, 547, 549, *624, 630, 652, 665, 666, 678—700, 707, 715, 777*
Кострицький В. 593
Косякевич 467
Котарбінський Й. *688*
Котельє Ж. (Котелеріус) 531, *769*
Котляревський І. П. 14, 211, 222, *333, 334, 337, 338, 365, 388, 393, 532, 543, 545, 598, 628, 654, 689, 740, 787*
Кох 429
Коховський В. П. 133, *657*
Коховський В.-Г. 465, *758*
Коцебу А.-Ф.-Ф. 256, *690, 704*
Коцовський В. М. 129, 140, 270, 459, 542, *653, 668*
Коцюбинський М. М. *669*
Кочічка Ф. 449
«Кошелёк», журнал *786*
Кошут Л. 429—438, 440—447, 449—451, 454, 543, *751, 752, 774*
«Краледвірський рукопис» 228, *696*
Крамаренко М. 488
Красінський З. 205, *686*
Красіцький І. 316, 321, 387, 466, *713*
Краттер Ф. 264, 542, *774*
Краузе Л.-В. 369
Краус Ф.-С. 427, 429, *751*
Крашевський Ю.-І. 350, 389, 466, *725*
Кревза-Ржевуський Л. 343, 363, *720, 723*
Крек Г. 429, *751*
Крекотень В. *715*
Крилишин І. 452
Крилов І. А. 599, *788*
Кримський А. Ю. *667, 669, 704, 707*
Криштан 121
Кронес М.-Ф. фон 430, *751*

Кропивницький М. Л. 53—57, 232, 412, *635, 689, 756, 782*
Круть Софрон див.: Василевський Ф. О.
Крушельницький А. В. *756*
Крчек Ф. 307, *708*
Ксенофонт *664*
Кубаля Л. 356, *728*
Кузьманич 63
Кузьменко М. Л. 154, *670*
Кулачковський О. 272, 273, *705*
Кулачковський Я. 122, *650*
Кулик В. С. 133, *657*
Куліш П. О. 17, 20, 30, 46, 47, 110—113, 142, 143, 148, 177, 183, 184, 194, 224, 356, 368, 415, 454—457, 548, *624, 646, 665, 666, 678—680, 715, 731, 753*
Кулішева див.: Ганна Барвінок
Кульчицька М. *695*
Кульчицький П. 227
Кульчицькі 227, *695*
Кунцевич Й. 346, *732*
Купер Дж.-Ф. 571, *779*
Купчанко Г. 417, 445, *746*
Курбас Л. С. *689*
Курбський А. 343, *720*
Курелац Ф. 428, *751*
Курціус (Курцій) Е. 116, *648*
Кутиловський Б. *670*
Кухаренко Я. *700*
Кушелєв-Безбородько Г. О. 348
Кушка (Кішка) С. 122, 355, *650*

Лабаш С. *793*
Лавле Е.-Л.-В. де 24, *627*
Лавровський (Лаврівський) Ю. Г. 58, 251, *636, 775*
«Лада» 149, 150, *667, 687*
Лазаревський О. М. 356, *728, 735*
Лайард О.-Г. 70, *641*
Ламарк Ж.-Б. 572, *780*
Ламартен А.-М.-Л. де 539, *773*
Лампі Ф.-К. 390, 391, *739*
Ланге Ф.-А. 572, *780*
Ланська (Яковлєва) Н. В. 280, *707*
Лассен Х. 406, *744*
«Ластівка» 131, 613, *794*
Лафатер Й.-К. 144, *664*
Лафонтен Ж. *787*
Лашкевич О. С. 207, 226, *687, 694*
Лащевський В. 362, 533, *731*
Леббок Дж. 572, 582, *780*
Лебединцев Ф. Г. 207, 226, *687*
Лебель 121
Лев I Данилович, галицько-волинський князь 65, *638*
Левенфельд Р. 616, *795*
Левицька (Гузар-Левицька) О. 133, 193, *656*
Левицький (Орлик) В. *793*
Левицький В. 486, *764*
Левицький Є. 550, *777*
Левицький І. О. 110, 177, 193, 196, 197, 204, 207, 234, 235, 237, 330, 331, 403, 454, 482, 487, 536, *646, 686, 687, 700, 714, 743, 763, 770, 772*
Левицький Й. І. 244—246, 248—250, 532, 535, 536, 602, *702*
Левицький К. *706*
Левицький М. 243, 244, *701*
Левицький О. І. 17, 33, 129, 135, 207, 356, *624*
Левицький О. М. 134, *658*
Левінський С. 476, *757*
Левковський Д. 365
Левченко М. *660, 667, 669, 704*
Легер (Леже) Л. 488, *764*
Легкий М. З. *620, 715, 744*
Лейбніц Г. *663*
Лейкснер (Ляйкснер) О. фон 202, *685*
Ленартович Т. 198, *682*
Ленау Н. 116, 229, *648*
Ленорман 82
Леонгард К. *784*
Леопольд II, австро-угорський цісар 163, 242, 535, *671*
Лепкий Д. Х. 129, 181, *653, 677*
Лермонтов М. Ю. 29, 136, 151, 214, 546, *691, 788*
Лесаж А.-Р. 599, *788*
Лескін А. 419
Лессінг Г.-Е. 37, 67, 68, 143, 144, 178, 229, 604, *632, 663, 664, 743, 791*
Леся Українка 133, 193, *656, 669*
«Летописи русской литературы» 348, 362

Ливчак Й. М. 128, *653, 700*
Лизогуб А. І. 394, *740*
Лимановський Б. 132, 279, 402, *655, 742*
Липинський К.-Ю. 134, *658*
Лисенко М. В. 115, 141, 614, *647, 660, 661, 700*
Лисикевич М. Х. 246, 532, *702*
Лібрехт Ф. 403, 404, 406, *743*
Лібшер А. 60, *637*
Ліковський Е. 170, 341, *671*
Лінде Й. *696*
Лінде С.-М. 176, *674*
Ліске К. 136, *660*
Лісовський Л. 464, *762*
Ліст Ф. *685*
«Література і мистецтво» *785*
«Літературно-наукова бібліотека» 233, *699*
Лозинський (Лозінський) В. 255, 340, 355, *703, 719*
Лозинський Й. І. 17, *625*
Лойола І. *716*
Ломачевський (Пальмін) Д. П. 279, *707*
Ломоносов М. В. 301, 597, *786*
Лопатинський Л. 461
Лопатинський Ф. 533, *771*
Лосицький М. *727*
Лофтус В.-К. 90, *642*
Лужицька матиця 427
Лужницький К. 136, 137, *660*
Лукаріс К. 344, *719, 721*
Лукашевич *672*
Лукашевич В. *789*
Лукашевич Л. 46, *634*
Лукашевич П. Я. 223, *694*
Лукич В. (Левицький В. Л.) 180, 368, *667, 675, 676, 678, 735*
Лукіянович Д. Я. 524, *768*
Лукомський С. В. 361, *731*
«Луна» 181, *677*
Луцишин О. Б. *620*
Лучицький І. В. 207, 208, *687*
Люблінський Ю.-К. *652*
Любомирський Г. *749*
Любомирські 424, *749*
Люксембурги 61, *637*
«Львовянин» 153, *669*
Маас М. 418
«Магабгарата» 406, 407, 574, *743*
Магомет II *716*
Мадерас 431—433
Маєвський Е. 308, *708*
Мазепа І. С. 152, 212, 373, 374, 377, *675, 718, 729, 730, 736, 756, 774, 777*
Майков А. М. *730*
Майков В. М. 334, *715*
Майков Л. М. *730*
Макарій III, патріарх антіохійський 340, *719*
Макарушка О. 474, *762*
Максиміліан II (Баварський), баварський король 116, *648*
Максимович М. О. 130, 223, 543, *654, 693, 723*
Малиновський М. 249, 420, 427, 545, *747*
Малишевський І. Г. 344, *721*
«Малорусский литературный сборник» 184, 188
Мальчевський А. 379, *736*
Мамай, кримський хан *716*
Манассе бен Ізраель 146
Мандичевський І. К. 153, *669*
Мандрович 65
Манжура І. І. 420, 425, *747, 750*
Мансфельд 164
Манько Л. Я. 460, *756*
Марек Кармеліта 476
Маржак Ю. 60, *637*
Маріво П.-К. де Ш. де 597, *786*
Марія Єгипетська 522, *767*
Марія-Тереза, імператриця Священної Римської імперії 163, 242, *671, 765*
Марк Аврелій 310, *709*
Маркевич М. А. 17, 31, 350, 394, *624*
Марков О. 11, 250, 274, *622, 646, 647, 651, 706*
Маркович О. В. *666, 734*
Маркович Я. А. 365, *733, 734*
Маркс К. 555, *778*
Мармонтель Ж.-Ф. 599, *788*
Мартос П. І. 392, *740*
Масляк В. І. 129, 142, 180, 181, *654, 668, 676*

Мастиборський Я. 365
Масюков 577
Матвій I Корвін, угорський король 535, *772*
Матіас К. 559, *779*
Матковський М. 12
Матюк В. *662*
Мауріціус А. 369, 379, *735*
Мацціні (Мадзіні) Дж. 430, *751*
Мачадо-і-Альварес М. 422
Медведський (Медвецький) Ю. 129, *653*
Мендельзон М. 143—146, *663*
Меншиков О. Д. 212, 213, *690*
Мерзляков О. Ф. 599, *788*
Мерінгер 428
Мерунович К. 17, *624*
Мершель 146
«Мета» 200, *653, 683, 684*
Методій Патарський 349, 465, *725, 758*
Мефодій *674*
Мецішевський Ф. 287, *707*
Миклавець П. 402, *742*
Миклухо-Маклай М. *781*
Микола I, російський імператор 286, 287, 340, 396, 398, 442, 445, 449, 468, *707, 708, 719, 752, 774, 776*
Микола II, російський імператор *759*
Миколай (Містик) 531, *770*
Милорадович Є. *705*
«Мир» 193, *634, 681*
Мирович Н. 365
Митро Олелькович (Александрович М. М) 133, 184, 214, 517—519, *657, 691, 765*
Михайловський М. К. *698*
Мишковський 365
Міклошич Ф. 67, 178, 219, 462, 602, *639, 674*
Міллер В. Ф. 334, *715*
Міллер О. Ф. 9, 124, *621*
Мільницький Й. 484, *763*
Мінор Я. 146
Мінтовт Г. 207
Мірова 260, 265
Міхонський 10, 11, *622*
Міцкевич А.-Б. 140, 205, 208, 287, 394, 459, 460, 466, 467, 538, *622, 650, 709, 738, 758, 759, 761, 773*
Могила П. С. 335, 342, 347, 351, 353, 359, 361, 465, 533, *719, 720*
Могильницький А. С. 108, 117—120, 181, 542, *645, 649, 676, 677*
Могильницький І. 243, *701*
Могильницький Ол. А. 108, 117, *649*
Могильницький Осип 118
Мозер Г. фон 256, *704*
Мойсей, пророк 68, 69, 71—73, 80, 88, 92, 145, 146, 147, 288, 319, *640, 641, 643*
Мокрянка І. 173
«Молитвослов» 520
«Молодик» *660*
Молодченко Андрій 194, *681*
«Молот» 229, *623, 696*
Момзен Т. 574, 575, 577, *781*
Мончаловський О. *647*
Мончаловський С. *700*
Моравський Я. 365
«Моравські (Богемські) брати» 388
Мордовець (Мордовцев) Д. Л. 129, 136, 180, 183—190, 331, 332, 455, *654, 657, 677—679, 715*
Мороз М. О. *632, 633, 636, 637, 646, 648, 650, 660, 676, 680, 684, 687, 688, 691, 694, 698, 700, 701, 709, 715, 742—745, 747, 753, 754, 757, 759—761, 768, 769, 778, 783, 785, 790, 791, 794, 795*
Морозов П. О. 351, *726*
Мороховський Й. 363, *732*
Морфілл В.-Р. 486, *764*
«Московские ведомости» 123, 551, *651*
«Московский зритель» *788*
Мотовило 344, *720*
Мох Р. І. 259, 544, *704*
Мохнацький М. 287, *708*
Мохнацький, президент Львова 409
Мочульський В. М. 522, *767*
Мриць, канонік 409, 410
Мур Т. *691*
Муравйов О. *789*

Муравйов-Апостол С. І. 547, *776, 789*
М'яновський Ю. 423, 615, *794*

Н. В. Волинський див.: Олена Пчілка
Навроцька (з Дзбанських) М. 58, *636*
Навроцька (Палій) І. 193, *680*
Навроцький В. М. 46, 50, 58, 108, 109, 117, 123, 457, 487, *634, 636, 649, 669, 680, 754*
Навроцький К. М. 58, *636*
Навроцький М., селянин 451
Навроцький О. *666*
Нагірний В. *665, 706, 714*
Надєждін М. І. 603, *790*
Наливайко Д. *718*
Наливайко С. 31, 340, 341, *630*
Наливайко Т. 233
Налковський В. 402, 464, 558, *742*
Наполеон I Бонапарт 546, *628, 775, 776*
Напрстки В. і Й. 424, *749*
Наріжний В. Т. 366, 547, 598, *734*
«Народ» 230, 232, 250, 252, 254, 256, 268, 275—277, 410, *698, 699, 702, 710, 745, 748, 753, 777*
«Народна рада» 147
«Народна творчість та етнографія» *789*
«Народна торговля» 277, 412, *706*
«Народний дім» 147, 246, 273, 424, 532, *647, 665, 749, 775, 784*
«Народовіщаніе» 142, 364, *662*
«Народознавче товариство» («Towarzystwo Ludoznawcze») 472, 473, 524, 525, *761, 768*
Нарушевич А.-С. 387, *738*
«Наука» 135, 151, 259—261, 267, 268, 613, *651, 794*
Наукове товариство імені Шевченка (Товариство імені Шевченка) 113, 188, 136, 147, 181, 270—277, 423, 424, 488, *621, 623, 624, 627, 633—635, 646, 647, 653, 656, 683, 688, 692, 704—706, 745, 749, 753, 756, 762—765, 768*
«Науковый сборник Галицко-русской матицы» 345, 348, 352, *686*
Наум Шрам див.: Воробкевич Г. І.
Науменко В. П. 208, *688, 735*
Наумович В. І. 267
Наумович І. Г. 123—126, 258—163, 165—168, 487, 532, 594, *637, 646, 651, 704, 771, 794*
Наумович М. І. 261
Нахлік Є. К. *620*
Начов А. А. 522, *767*
Нашенко П. 416
Недешев І. 352
Нейман Ч. 355, *727*
Некрасов М. О. 229, 397, 546, *697, 741*
Немилович 422, 525
Нестор 301, *722*
Нечиталюк М. Ф. *651*
Нечуй-Левицький І. С. 20, 129, 131, 133, 136, 139, 180, 181, 196, 467, *657, 676, 677, 759*
«Нива» 200, *683, 684*
Нижанківський О. Й. 141, 613, 614, *662*
Никифор Калліст 531, *770*
Никон, святий, письменник 531, *770*
Ничай А. *706, 714*
Ніцше Ф. 203, *685*
Ніщинський П. 137, 152, 194, 212, 614, *661, 662*
Новакович С. 342, *720*
Новаковський С., селянин 525, *768*
«Нове зеркало» 152, *627, 646, 654, 668*
«Новий час» *778*
«Новый галичанин» *763*
«Новый пролом» 111—113, 123, 124, *646, 651, 706*
Новиков М. І. 598, *786, 787*
Новицький І. П. 356, *728*
Новицький М. 154, *670*
«Новое время» 123, 124, 126, *651, 652*
Ноділ Нодко 428
Нойбауер Е.-П. 200, *683, 684*
Номис (Симонов) М. Т. 17, 20, 413, 599, *625, 790*
Носковський В. 402, *742*
Нотович М. 457—459, *754*

Нусбаум Г. 315, 321, *711*

Образцов І. Я. 360, *731*
Обріст Й.-Г. 27, 30, 39, *630*
«Общество любителей древней (древнерусской) письменности» 348
«Общество соединенных славян» 127, 546, 549, *652*
Огарьов М. П. 547, *652, 777*
Огінський Б. *718*
Оглоблин 344
Огоновський О. М. 26—30, 36, 37, 39, 41, 129, 130, 136, 137, 140, 147, 154, 178, 180—182, 195, 199, 200, 207, 219, 226, 256, 257, 271, 272, 276, 333—338, 351, 361, 384, 409, 462, 463, 471, 475, 487, *628, 634, 677, 687, 693—695, 705, 756, 760*
Огоновський П. 273
Одоєвський О. І. 600, *789*
Ожешко Е. 467, *670, 759*
Озаркевич Є. І. 174, 175, *673*
Озаркевич І. І. 238, 531, *673, 701, 770*
Озеров В. О. 598, *787*
Окуневський Т. 461, *756, 791*
Олег, князь 540, *774*
Олекса, будівничий 213, *690*
Олександр I, російський імператор 394, 598, *776, 789*
Олександр II, російський імператор 236, 282, 391, 398, 469, *707, 759*
Олександр III, російський імператор 256, 469, *759*
Олексів Й. 272
Олена Пчілка (Драгоманова-Косач О. П.) 129, 130, 133, 136, 137, 140, 152, 190—192, 594, *654, 656, 660, 668, 680, 782*
Олесницький Є. Г. 23, 133, 152, 195, 215, 229, *626, 627, 657*
Олехнович В. 402, *742*
Олешевський Я. 363, *732*
Олізаровський Т.-А. *736*
Осадця М. 219, *693*
Осипович А. 211, 412, *689*
Осман II, турецький султан *650*
«Основа» 151, 214, 367, 368, 517, 548, 549, *657, 691, 782*
Оссовський Г. 466, *758*
Оссолінський М. 609, *670, 792*
Оссолінські 154, 155, 164, 165, 175, 315, 364, 424, 477, 488, 538, 609, *670, 749, 793*
Осташевський С.-О. 466, *758*
Остоя (Савицька Ю.) 467, *759*
Островський О. М. 56, 57, 177, 546, *636*
Острозька Гальшка 195, 207, 463
Острозький В. див.: Суразький В.
Острозький В.-К. 195, 342, 343, 520, *630, 717, 719, 721, 766*
Острозькі 540, *774*
Остряниця Я. 31, *630*
«Отечественные записки» 360, *627, 654*
Охорович Ю. 227, *695*
Охрімович В. *699*

Павлик М. І. 135, 136, 181, 229, 230, 232, 233, 487, 489, 524, *623, 626, 632, 633, 636, 660, 663, 677, 680, 682, 686—688, 691, 694, 696, 698, 699, 701—704, 709, 737, 744, 754, 756, 759, 761, 764, 768, 769, 777, 778, 793*
Павлинович 428
Павліцький С. 234, *699*
Павло Диякон 308, 327, 328, 406, 407, *714*
Павло з Алеппо (Алепський) 340, *719*
Павло ієромонах 347, *724*
Павло Лезарійський 308
Павлович Т. *750*
Падура Т. 373, 389, 466, *735, 736, 738*
Палатін (архікнязь Йосиф) 533—536
Палій С. 517, *729, 766*
«Памятники, издаваемые Временной комиссией для разбора древних актов» 347
Панас Мирний (Рудченко П. Я.) 129, 130, 136, 139, 180, 593, 594, *676, 745, 782*

«Панчатантра» 348, 404, *743*
Паньківський К. Ф. 270, 273, *705, 765*
Папроцький Б. 465, 529, *758*
Парі Г. 488, *764*
Парні Е.-Д.-Ф. де 597, *786*
Парпура М. Й. 393, *740*
Партицький О. О. 27, 28, 29, 46, 128, 129, 136, 180, 260, 487, *629, 783*
Паруха Ф. 437
Пасічинський С. Р. 11, 142, 487, *622, 663*
Пастрнек Ф. 307, 348, 349, 352, *708*
Патера А. 62, *638*
Паулі Й. 530, *769*
Паульсен Ф. 418, *747*
Пашковський 365
Певницький В. Ф. 358, *730*
Пекарський П. П. 360, *730*
Пелех І. *706*
Пелеш Ю. Г. 134, 181, 191, 340, 343, 346, 363, 487, *658, 677*
Пелінючка Х. 153, 450, *668*
«Пересторога» 345, *722*
Перетц В. *735*
Перовська С. І. 396, *741*
Перовський В. О. 396, *741*
Перовський О. О. (Погорільський А.) 366, 547, *734*
«Перший вінок» 132, 133, 190—193, *647, 649, 654—657, 679, 680, 681*
Пестель П. І. 547, *776, 789*
Петро I (Великий), російський імператор 212, 213, 287, 288, 360, 387, 455, 546, 595, 596, *631, 690, 720, 730, 754, 771, 775, 786*
Петров М. І. 140, 152, 153, 220—224, 350, 362, 367, 368, *661, 693, 755*
Петров, студент 395
Петрушевич А. С. 17, 345, 352, 545, 610, *624, 696, 749*
Петрушевич С. 484, 601, *763, 790*
Пешель О. 572, *780*
Пипін О. С. 140, 256, 257, 332, 349, 426, 526, *715, 738, 788*
Писарєв Д. І. 23, 282, *627, 628*
Пігас М. 344, *721*
Підвисоцький К. О. 210, 211, 412, 461, *689*
Підкова І. 31, *631*
Підманастирський В. 595, *783, 785*
Пільтр Є. 308
Пільц Е. *670*
Пітре Дж. 422, 489, *748*
Піхлер А. 344, *721*
Піценко 153
Платон (Городецький М. І.), митрополит київський і галицький 458, *755*
Платон 603, *664, 681, 791*
Плетенецький Є. 346, *723*
Плех І. *651*
Пліній Старший 90, *642*
Плошевський В.-К. 213, *690*
Площанський В. 62, 123—126, 487, *637, 647, 651*
Погодін М. П. 245, *702*
Погорільський А. див.: Перовський О. О.
Подолинський М. В. 114, 129, 135, 136, 487, *647*
Познанський Б. С. 594, *781*
Покровський М. В. 277, 279, 280, 302, 303, 306, *707*
Полетика Г. А. 546, *776*
Полівка І. 488, *765*
Полоцький С. 358, 359, 362, *729, 730*
Полуботок П. Л. 152, 212, 213, *675, 689, 728*
Полумеркович С. 347, 351, *724*
Полянський П. 484, *627, 628, 763*
«Полярная звезда» 599, *776, 789*
Пом'яловський М. Г. 229, *698*
Понтій Пілат 419, 458, *755*
Понятовський Ю. 154, *670*
Попель М. 154, *669, 770*
Поплавський Й.-Л. *688*
Попов А. М. 350, *725*
Попов В. Є. 358, 420, *730*
Попович (Боярська) К. К. 117, 133, 192, *648, 649, 656*
Попович (з Тухлі) 364
Попович О. О. 142, 143, 487, *662*
Порфир'єв І. Я. 332, 343, 349, 358, 360, 362, 526, *715*
Посошков І. Т. 597, *786*
«Поступ», товариство 524, *768*

Посяда І. *666*
Потапов О. Л. 469, *759*
Потар (Понсар) 596
Потебня О. О. 26, 218, 426, *628, 693, 750*
Потій І. 363, 472, 520, *732, 760*
Потоцький А. 66, *638*
Потоцький В. 402, 465, 530, *742, 769*
Потоцький Й.-К. *688*
Потоцький С. 287, *707*
Потоцький Ф. *735*
«Правда» 29, 46, 47, 108, 109, 151, 153, 200, 215, 224, 225, 227, 229, 231, 256, 423, 475, 551, 593, *620, 629, 633, 634, 645, 647, 653, 656, 657, 668, 683, 691—693, 694, 698, 703, 742, 782*
«Православное обозрение» 358
«Православный собеседник» 343
Премисліди 61
Прерадович П. 205, *686*
Прістлі Дж. *664*
Прокопович Ф. 359, 362, 533, *730*
«Пролом» 136, 178, 331, *622, 714*
«Просвіта» 7, 17, 45—47, 58, 109, 111—113, 147, 181, 182, 229, 233, 260, 262, 273, 274, 409, 424, 463, 521, 612, 614, *634—637, 654, 676, 683, 695, 705, 749, 752, 766*
Прохаска К. 42, 43, *632*
Прохасько Ю. Б. *620*
Прус Б. *670, 682*
Псалтир 186, 240, 347, 520, *701, 730*
Птолемеї *642*
Пузина, князь 111
Пулюй І. П. 459, *755*
Пульський Ф.-А. 431, 432, *752*
«Пустомеля», журнал *786*
Пушкін В. Л. 599, *788*
Пушкін О. С. 136, 301, 389, 395, 468, 546, 598, 599, *734, 788, 789*
Пшездецький К. 402

Рабле Ф. 604
«Рада», альманах 184, *679*
«Рада», газета *660*
Радван 210
Радецький Й. 442, *752*
Радзивілл (Сирітка) М.-К. 337, *716*
Радивилівський А. 358, *729*
Радищев О. М. 598, 597, *786*
Раєвський М. Ф. 177, 286, *674*
Раєвський П. І. 232, *699*
Разумовський Д. В. 339, *718*
Райнгольдт О. О. 332, *715*
Райський К. 558
Раковський Г. С. 426, 428, *751*
Ракушка-Романовський Р. О. *731*
Рамбо А.-Н. 488, *764*
Расін (Расен) Ж. 597, *632, 738, 786*
«Рассказчик забавных басен...», журнал *787*
Рачинський 487
Рачинські 348
Рачкі Ф. 420, 426, *747, 750*
Ревакович Т. І. 199, 441, 443, *683*
Ревізорчук А. 153, *669*
Редекер 404
Реймарус Г.-С. 67, 143, 144, *640, 664*
Рейс (Ройс) Е. 67, 348, *640*
Реклам А.-Ф. 195, *681*
Реман А. 473, *761*
Ренан Е.-Ж. 203, 309—311, 419, 459, *658, 699, 709*
Рєпнін (Рєпнін-Волконський) М. Г. 394, *740*
Рєпніна В. М. 394
Ржевуський В. 389, *738*
Ржегорж Ф. 130, 140, *654*
Рибовський М. 422, *525*
Рибчинський 473
Рилєєв К. Ф. 547, 600, *776, 788, 789*
Рилло М. 363, *733*
Римша А. 351, 521, *726*
Рігер Ф.-В. 64, 66, *638*
Робінзон (Робінсон) Дж.-Е. 419, *747*
Рогатинець Ю. 345, *722*
Рогозинська Т. *784*
Родні Дж.-Б. 103, *644*
Розвода Я. 524, *768*
Роздольський О. І. 451—453, 488, 489, *753, 765*
«Розмова» 231
Розумовський К., гетьман *734, 741*
Рокосовська С. 309
Ролле А.-Ю. 356, 420, 425, *728, 747*

Романчук Ю. С. 62, 64, 65, 114, 153, 250, 251, 275, 276, 380, 409, 410, 487, *637, 645, 659, 703, 706, 791*
Романчук Я. 122, *650*
«Российская вивлиофика» 362
Ростовський (Туптало) Д. 358, 359, 360, 362, *729*
Ростопчин Ф. В. 547, *776*
Ротеллі, нунцій 458
Роулінзен (Роулінсон) Г.-К. 81, 91, *642*
Рошкевич (Іванець) М. М. 133, 193, *656*
Рошкевич О. М. 141, *656, 662, 707, 748, 789*
Руданський С. В. 130, 151—154, 180, 181, 268, 269, 467, 593, *657, 667—669, 675—677, 704, 781*
Рудницький І. *791*
Рудульф, герульський король *714*
Рудченко І. Я. 17, *625, 660*
Ружицький В. М. 485, *763*
Рум'янцев М. П. *750*
Рум'янцев-Задунайський П. О. *687*
«Русалка» *667*
«Русалка Дністрова» 17, 227, 385, 410, *625, 695*
«Рускій Сіон» *620, 635*
«Руслан» *676*
Русов О. *668, 675*
Русов Ю. *660*
«Русская историческая библиотека» 344, 347
«Русская старина» *665, 776*
«Русский архив» 366, *734, 776*
«Русский филологический вестник» 335, 352
«Русское слово» *627, 654*
Руссо Ж.-Ж. 366, 597
«Русь» 135, *658, 659, 683*
«Руська антологія» 151
«Руська бесіда» 45, 113, 147, 195, 216, 412, 463, *633, 635, 636, 662, 663, 688—690, 692, 705, 745, 756, 791*
«Руська історична бібліотека» 137, 140, *623*
«Руська рада» 52, 259, 260, 261, 267, 613, *794*
«Руська трійця» *625, 626, 638, 655*
«Руська школа», журнал 246, *702*
«Руська школа», товариство *702*
Руське товариство педагогічне (Товариство педагогічне) 45, 147, *633*
«Руський жіночий альманах» див.: «Перший вінок»
«Руško-українська бібліотека» 133, 152, 195, 229, *627, 657*
Рутський В.-Й. 341, 363, 465, *719*

Сабатай Ц. *711, 712*
Сава Освященний *770*
Савич М. *666*
Савчак Д. 412, *745*
Сагайдачний (Конашевич) П. 184, 351, 354, 373, *678, 724, 727*
Садовський М. К. 232
Сакович К. 347, 351, 363, *724*
Саксон Граматик 530, *769*
Салтиков-Щедрін М. Є. 229, 468, 546, *623*
Самовидець 361, *731*
Самойлов В. 125, *652*
Сангушко Д. 195
Сангушко Е. *706*
Сандвіч, граф *643*
Сандуляк І. 524, *768*
«Санкт-Петербургские ведомости» *787*
Сапіга А. 111, *646*
Сапіга (Сапєга) Л. 472, *760*
Сарасате П.-М.-М. 188, *679*
Саргон I 91, 92
Сасаніди, династія *679*
Сахаров І. П. 600, *790*
«Сборник за народни умотворения, наука и книжница» 521, 522, *767*
Сварник І. *775*
Свентек (Свіонтек, Свйонтек) Я. 559, *779*
Свєнціцький П. 466, 487, *758*
Свидницький А. П. 130, 136, 137, 139, 195, *631, 654, 657*
Свистун П. І. 115, *647*
«Світ» 229, 331, 360, *628, 629, 632, 663, 697, 753*
Святе Письмо (Писання) див.: Біблія
«Святий Кирил і Мефодій» *677*

Святослав (Ігоревич), князь 540, *774*
Сегалевич, прелат 409
Седовський Я. 351, *726*
Селевкіди, династія *642, 679*
Селецький К. 181, *677*
Сельський Щ.-Ф. 227, 274, *695*
Селява А. 363, *732*
Сембратович Й. 51, *635*
Сембратович Р. 487
Сембратович С. 51, 409, *635, 706, 744*
Семенський Л. *673*
Семйонтковський 287
Сенкевич Г. 136, 467, *759*
Сен-Мартен Л.-К. де *775*
Сен-Реал С. В. де *738*
Сенявський М., батько *688*
Сенявський М., син *668*
Сенявські 207, *688*
Сервантес Сааведра М. де *725*
Сергій, вірменський єретик 529, 530
Сечені Ф. 533, 535, 536, *771*
Сигида Н. К. 557, *778*
Симонович 122
Сирокомля В. (Кондратович Л.) 390, *739*
Сирота (П'юрко Т.) 7, *620, 793*
«Сімейна бібліотека» 149, *667*
Сімон Ж.-Ф.-С. 459, *755*
«Сіон Рускій» *620*
«Січ» 216, *647, 692, 695*
Скабалланович М. О. 344, *721*
Скабичевський О. М. 390, *739*
Скальковський А. О. *625*
Скальський, актор 216
Скарга П. 343, *716, 720, 721*
«Складка» 137, 214, 425, *661, 691*
Сковорода Г. С. 367, 388, 596, *728, 735*
Скоморівський Келестин 595, *783, 785*
Скоморівський Корнило *784*
Скорина Ф. 337, 352, 361, 610, *726*
Скотт В. 32, *631*
Скшешевський А. 439
Славинецький Е. 358, 359, *730*
«Славянская заря» 128, *653*
Слободівна (Крушельницька) М. С. 461, *756*
Словацький Ю. 205, 467, *709, 736*
«Слово» 62, 112, 123, 136, 178, 234, 260, 262, 267, 331, 462, *622, 624, 625, 637, 646, 651, 653, 683, 684, 696, 700, 704, 775*
«Слово о полку Ігоревім» 152, 333, 334, 336, 386, 463, *625, 653, 668, 673, 715, 721, 725*
«Слов'янський альманах» 229, *696*
«Слов'янський кружок» («Kółko Słowiańskie») *785*
Смаль-Стоцький С. О. 129, *654, 662*
Сметана Ф. 66, *639*
Смирнов О. І. 350, *725*
Сміт Дж. 81, *642*
Смоленський В. 315, 321, 322, *712*
Смолька Ф. 111, 112, *646*
Смотрицький Г. Д. 344, *720, 766*
Смотрицький М. Г. 341, 344, 346, 347, 351, 353, 360, 546, *718, 719, 723, 732*
Собецький *672*
Собєський Я. див.: Ян III Собєський
Соболевський О. І. 335, *716*
«Современник» *627, 659, 795*
Сокальський П. П. 339, *718*
Сократ 144, *664*
Соловйов В. С. 225, *694*
Соловйов С. М. 355, *727*
Сологуб В. О. 301, *708*
Солтис М. 473, *761*
Сопоків В. С. 533, *771*
Софокл 227, 228, *661, 695*
Софроній, патріарх єрусалимський 519, 522, *767*
Сошенко І. М. 391, 392, *739*
«Союз» 141, 142, *662*
Спасович В. 332, 390, *670, 738*
Спенсер Г. 585, *781*
Співомир Л. *793*
«Спілка» 231, *699*
Спіноза Б. 366
Срезневський І. І. 223, 224, 420, 547, 602, *694*
Станіслав-Август (Понятовський), польський король 474, *670, 728, 738, 758, 761*

Станкевич М. В. 547, *777*
Старицький М. П. 151, 462, 487, *647, 679, 689, 700, 745, 756, 782*
Старчевський А.-В. В. 344, *722*
Стебельський В. *700*
Стебельський Г. 346, 347, 359, 363, 437, *723*
«Степь» 425, *750, 782*
Стерн Л. 599, *788*
Стефаник (Степаник) В. С. 524, *768*
Стефанчук І. 451
Стефурак С. 209, *688*
Стецiв 12
Стечинська Зося (Софія) 461
Стечинський А. Ф. 211, 213, 412, *689*
Стоковський 532, *771*
Стороженко О. П. 154, 487, *657, 670*
«Страхопуд» 128, 136, 235, *658, 700*
Стрийковський М. 328, *714*
Студинський К. Й. 486, *764*
Суворін О. *652*
Сужинський Ю. 339, *718*
Сумароков О. П. 535, 596, *772*
Сумцов М. Ф. 349, 358, 415, *725, 746, 750*
Суразький (Острозький) В. 344, 520, *720*
Суша Я.-І. 346, 363, *723*
Сушкевич К. *695*
Счастний (Щасний) С. 17, *625*
Сю Е. 228, *696*
Сярковський В. 402, *742*

«Тайное общество» 599
Танська П. С. 518
Танський А. 518, *766*
Танячкевич Д. І. 199, 487, *683*
Таркович Г. 537, *772*
Тарновський В. 365
Тарновський Г. С. 393, *740*
Татарський Є. 358
Татон, лангобардський король 387
Таузенау 431, 433
Таффе (Таафе) Е. 42, 48, *632*
Твен М. 229, *698*
Тейлор (Тайлор) Е. 572, 583, 584, 592, *780, 781*
Теличенко І. 207, *688*
Телішевський К. *706*
Терлецький К. С. 521, *766*
Терлецький О. С. 485, 532, 539, *649, 682, 763, 773*
Теппен М. 308, 402
Тетеря П. *723*
Тимашев О. Є. 469, *759*
Тимольський Ф. 134, *658*
Тировський В. 272
Тихолоз Н. Б. *620*
Тихонравов М. С. 348, 351, 362, 416, 424, 526, *725*
Тишинський А. *736*
Тік Л. *787*
Тілле В. 403, *743*
Тішендорф К. фон 420, *747*
Товариство ім. М. Качковського (Общество Качковського) 110, 258, 261, 262, *646, 647, 704*
«Товарищество руських женщин» 190, 191, *656, 680*
«Товариш» 200, *682, 683*
Тодчук Н. Є. *620*
Толанд Дж. *664*
Толстой Д. 178, 179, 236
Толстой Л. М. 228, 279, 301, 408, 546, 595, 616, *708, 744, 794, 795*
Толстой М. М. 301, *708*
Толстой О. К. 136, 301, *659, 708*
Толстой Ф. П. 398, *742*
Тоннер 64, *638*
Тополя К. 467, *759*
Торонський О. 485, *763*
Транквіліон-Ставровецький К. 345, 347, 360, *722*
Тредьяковський В. К. 597, *786*
Трембецький С. 466, *758*
Трембицький 286
Трембіцький І. 485, *763*
Третяк Ю. 460, *755, 756*
Трещаківський Л. 259, 485, *704, 763*
Трипольський М. 472, *760*
«Труды Киевской духовной академии» 362, *760*
«Трутень», журнал *786*
Трясило (Федорович) Т. 31, *631*
Тургенєв І. С. 136, 137, 228, 234, 546, 595, *700*
Турчинський Ю. 11, *622*
Тяпинський (Тяпін) В. М. 339, *718*

Уваров О. С. *693*
Уваров С. С. 220, *693, 735, 755*
«Угро-русский листок» 423
Удзеля С. 464, *757*
Уйда (Де ла Раме Л.) 136, *659*
«Українська муза» *649*
Уляна Кравченко див.: Шнайдер Ю.
Ундольський В. М. 237, *701*
Урсин (Здзеховський М.) 205, *686*
Успенський Г. І. 230, *698*
Успенський М. В. 256, *703*
Устиянович К. М. 142, 195, 286, 485, 571, *637, 661, 662, 668, 681, 763, 770*
Устиянович М. Л. 131, 154, 181, 259, 467, 485, 570, *655, 669, 673, 676, 677, 780*
Устрялов М. Г. 343, *720*
«Учитель» *623, 794*

Фальб Р. 428
Фальке Я. 175, *673*
Федак С. *706*
Федоров (Федорович) І., друкар 338, 345, 520, *717, 766*
Федорович В. І. 62—64, 138, 139, 228, *637, 667*
Федорович І. А. 149, 487, *667*
Федькович О.-Ю. 45, 137, 142, 180, 181, 199, 201, 454, 487, 607, 608, *624, 658, 661—663, 675—677, 682—684, 792*
Фекенштедт 423, 428, *748*
Феттер 310
Фехнер Г.-Т. 201, *685*
Філалет Х. *721*
Філіпп II, македонський цар *644*
Фіоль (Фіола) С. 361, 609, *731*
Фірдоусі (Фірдузі) А.-К.-М. 575, *781*
Фіттер А. 203, *685*
Фіхте Й.-Г. *632*
Фіцнер (Морозова) М. 412, 461, *745*
Фішер К. 146
Фішер Ф.-Т. 201, *685*
Флеров І. Ю. 339, *717*
Флігієр 135, 426, *658*
Флобер Г. 595, *793*
Фрайсіне 585
Франк Я. *711, 712*
Франко А. Д. *620*
Франко О. Ф. 193, 410, *680, 695*
Франко Т. І. *792*
Франко Я. І. 226, *695*
Франц, військовий радник 146
Франц I, австрійський імператор 242, 536, *753, 772*
Фрейліграт (Фрайліграт) Ф. 142, *663*
Фрите (Фріцше) Х. Ф. 67, *640*
Фрідріх III, імператор *714*

Халявський О. 367
Хамець А. *706*
Ханенко М. Д. 365, *733*
«Хата», альманах *660*
Хенер П. 256, *703*
Херасков М. М. 597, *786*
Хиляк В. Г. 485, *763*
«Хлібороб» *704*
Хмельницький Б. 34, 338, 341, 355—359, 372, 378, 456, *632, 679, 724, 727, 728, 731, 774, 777*
Хмельницький Т. Б. 142, 143
Хмельницький Ю. Б. 188, *679*
Ходкевич Г. 338, *717*
«Хождение Богородиці по мукам» 470
Хойнацький А. 274
Хом'яков О. С. 205, *686, 783*
Хоткевич Г. М. *669*

Цан Т. 419, *747*
Цар М. 485, *763*
Цеглинський Г. І. 129, 131, 133, 136, 208, 487, *654, 655, 657, 688*
Целевич Ю. А. 46, 118, 129, 271, 273, 345, *634, 705*
Целлер К. *756*
Ценглевич К. 170—172, 197, 539, *671, 672*
Цертелєв (Церетелі) М. А. 223, *693*
Цибульський В. 465, *757*
Цішевський С.-Б. 308, 402, 558, *709, 742*
Цулков М. див.: Чулков М. Д.
Цунц Л. *710, 711*
Цурковський Є. 199, *683*

Цшоке Й.-Г.-Д. *684*

Чайковський М. 399, *736, 742*
Чайченко див.: Грінченко Б. Д.
Чапінський Л. 616, *794*
Чарковський Л. 402, *742*
Чарторийський В. *749*
Чарторийський Р. 111—113, *646*
Чарторийський Ю. (Є.) 111, *646*
Чарторийські 424, *749*
«Часослов» 240, 520, *701, 723, 730, 731*
Чацький Т. 322, 387, *713*
«Червоная Русь» 277, *651, 706*
«Червоний шлях» *620*
Червенський Б. 454, *753*
Черкавський Е. 537, *772*
Черкаська, княгиня 267
Чернецький С. 449
Черни А. 66, 464, *639*
Черник Й. 91, 92, *643*
«Черниговский листок» 425
Чех С. 140, *661*
Чингізхан (Джингіс-хан) 371, *736*
Чичагов П. В. 547, *776*
Чопик Г. З. *620*
«Чтения в Обществе истории и древностей российских» 176, 348, 367, *625, 673, 674*
Чубинський П. П. 137, 415, 523, 578, 580—582, 584, 590—592, *660, 715, 728*
Чудак див.: Драгоманов М. П.
Чулков М. Д. 533, *771*
Чуперчук Д. 436

Шабронський А. *688*
Шадурський М. 244, *702*
Шайбле К.-Г. 406, *743*
Шак А. 202, *685*
Шаликов П. І. 599, *788*
Шараневич І. І. 17, 20, 62, 63, 129, 135, 154, 344, *624*
Шаслер М.-А.-Ф. 201, *685*
Шафарик П.-Й. 65, 610, *638*
Шаховській О. О. 599, *788*
Шашкевич А. С. *770*
Шашкевич М. С. 17, 65, 140, 182, 259, 338, 408—410, 459, 467, 542, 544, *625, 677, 695, 744, 770*
Шваб Г. 21, *626*
Швець А. І. *620*
Шевченко Т. Г. 7, 20, 26—36, 39—41, 45, 53, 65, 111, 113—116, 147, 148, 152, 154, 179—181, 188, 200, 205, 208, 224, 227, 229, 259, 276, 287, 369, 371, 374, 385, 389—402, 456, 457, 459, 460, 463, 467, 474, 475, 488, 545, 547—549, 552, 570, *624, 629—631, 634, 647, 648, 650, 658, 665, 666, 668, 674, 675, 677, 679, 686, 688, 695, 723, 728, 735, 737—742, 755, 762, 773, 777, 780, 782*
Шевченко-Грушівський Г. 390
Шейковський К. В. 17, 20, 268, 269, *625*
Шекспір В. 32, 37, 38, 194, 227, 464, 603, *631, 725*
Шеллі П.-Б. 229, *697*
Шеллінг Ф.-В.-Й. *632*
Шентан П. 256, *704*
Шепелевич Л. Ю. 349, *725*
Шептицький Андрей *749*
Шептицький Атанасій 363, *733*
Шерер В. 202, *685*
Шехович С. Г. 149, 150, *666, 667, 687*
Шимонович Ш. 363, 465, *732*
Ширяєв В. Г. 391, 392, *739*
Шишков О. О. 598, *787*
Шіллер Й.-К.-Ф. 20, 37, 194, 227, 604, *620, 626, 654, 681, 738, 743, 787*
Шіфф М. 488, *764*
Шкарда 64
«Шкільна часопись» 331, *714*
Шлейхер А. 572, *780*
Шлефлі О. 97
Шлецер 609, 610
Шлік, генерал 448
Шмідт Д.-Ф. 21, *626*
Шмідт Е. 146
Шмідт Й.-К. 21, *626*
Шнайдер Ю. (Уляна Кравченко) 117, 120, 121, 132, 192, *648, 656, 657*
Шпарір 406
Шпіттелер К. 202, *685*
Шрадер Е. 67, 74, 82, *640*

Шром 66
Штанге К. 418
Штерн див.: Стерн Л.
Штернберг В. І. 392, 393, *739, 740*
Штраус (Штравс) Д.-Ф. 67, 146, 310, *640*
Штродтман А. 25
Шуберт Г. фон 419
Шуберт Ф., композитор 202, 209, *688*
Шуберт Ф.-А., письменник 66, *639*
Шуйський Ю. 42—44, *632*
Шульгин Я. М. 474, *762*
Шульце Ф. 90
Шумлянський Й. 264, 362, 363, *704*
Шухевич В. О. 270, 420, *705*
Шухевич Микола (Николай), адвокат 123, *650*

Щасний С. 415
Щасний-Ястшембовський 402
Щербан 17
Щербань О. *794*
Щипавка І. *793*
Щоголів Я. І. 137, *660, 735*
Щурат В. Г. 233, *699*
Щурат С. В. *620, 793*
Щуровський А. 488
Щуцький Б. див.: Ценглевич К.

Юзефович М. В. 469, *760*
Юріштан 153, *668, 669*
Юрчакевич Т. 13, *623*
Юшинський І. 315, *713*
Юшкевич А. (Юцевич Л.-А.) 464, *757*
Юшневський О. *776*

Яблоновський А.-В. 356, *728*
Яворський С. 358, 359, 532, *730*
Ягич В. В. (Г. В.) 220, 307, 426, *708*
Ворагіне (Ворагінський) Я. *733*
Яковенко Н. *630*
Ян II Казимир, польський король *733*
Ян III Собєський, польський король 112, *647*
Янович (Курбас) С. П. 211, 412, 461, *689*
Янковський 396
Янчук М. А. 411, *745*
Яременко В. *722*
Яремецький-Білахевич І. 364, 380, 383, *737*
Ярослав Мудрий *692*
Ярцев, лікар 332
Яхимович Г. *775*
Яхно І. 46, *634*
Яцковна Василиса 351
Яцуляк В. *621*
Ящуржинський Х. 208, *688*

«Acta Sanctorum» 522, 523
«Allgemeine Zeitung» 148, *665*
«Am Urquell» 487
«Archiv für slavische Philologie» 307, 348, 351, 460, *708*
«Ateneum» 350, 355, *725*

«Biblioteka de las Traditiones Espaniolas» 422
«Biblioteka Polska» 385
«Biblioteka Warszawska» 208, *625, 688*
«Bukowina» *684*
«Bulettin de Folk-lore» 422

«Century Magazine» *779*
«Česky Lid» *757*
«Czas» 66, *638*

«Deutsche Rundschau» 423, *749*
«Dziennik Literacki» 27
«Dziennik mód paryskich» 171, *672*
«Dziennik Polski» *672*

«Frankfurter Zeitung» 327, 459, *755*
«Frohsinn» 216, *692*

«Gazeta Lwowska» *749*
«Gesta romanorum» 348, 464, 528, *724*
«Giornale storico della letteratura italiana» 423, *748*
«Głos» 208, 229, *688*
«Göttingische Gelehrte Anzeigen» 423

«Hlahol» 64

«Journal des Débats» 457, *754*

«Kosmos» 90
«Kraj» 208, 229, 275, *670, 677, 678, 686*
«Κρυπταδία» *751*
«Kunstwart» 201, 202, 204, *684, 685*
«Kurjer Lwowski» 228, 229, 275—277, 454, 468, *680, 681, 683, 684, 686—689, 691—694, 698—701, 704—706, 708, 709, 714, 715, 737, 738, 742—745, 753—757, 759, 761—764, 779, 785, 791, 794, 795*
«Kurjer Warszawski» 21, 229, *626*
«Kwartalnik Historyczny» 340, 356, 474, 488, *686, 687, 693, 715, 719, 760, 790*

«Legenda aurea» 364, *733*
«Litterarisches Centralblatt» 423, *749*
«Lud» *769*

«Mitteilungen der ethnologischen Geselschaft» 423, *748*
«Monumenta Poloniae historica» 177
«Museo italiano d'antichi la classika» *748*

«Nineteenth Century» 423
«Nowa Reforma» 278, *707*

«Ognisko domowe» 171
«Orient und Occident» 404
«Oświata Narodowa» 111

«Philologus» 423, *749*
«Prawda» 229, 275, *659, 661, 675, 681, 683, 758, 776*
«Przegląd Polski» 423
«Przegląd Powszechny» 234, 423, *700*
«Przegląd Społeczny» 132, 229, *655*
«Przegląd Tygodniowy» 197, 198, *682*
«Przewodnik naukowy i literacki» 423, *749*

«Rad jugoslovanske Akademie znanosti i umjetnosti» 423, *749*
«Revue des deux Mondes» 27
«Revue des Traditions populaires» *748*
«Rivista Europea» *748*
«Roczniki Towarzystwa przyjaciół nauk poznańskiego» 340
«Romania» *764*
«Ruch» 229, *679, 680, 682*

«Slavische Bibliothek» 602
«Slavische Jahrbücher» 244, 393, *702*
«Slovanský Přehled» *639*
«Slovanský sbornik» *673*
«Société de Folk-lore Wallon» 422
«Société des traditions populaires» 422, *748*

«Tradition» *764*
«Tydzień» 229, *696, 755, 757*
«Tygodnik Polski» *672*

«Universal Bibliothek» *681*

«Vierteljahrschrift für romanische Philologie» 423, *749*

«Wiener Diarium» *673*
«Wiener Zeitung» 175, *673*
«Winok pisnej małoruskich» 152
«Wisła» 307, 402, 403, 464, 529, 558, *709, 710, 742, 743, 757, 769, 779*

«Zbiór wiadomości do antropologii krajowej» 141, *662, 748, 789, 790*
«Zeitschrift für germanische und romanische Philologie» 423
«Zlatá Praha» 175, *673*

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Сторінка автографа статті І. Франка до задуманого «Порадника для читачів» (1891).

2. Перша сторінка автографа статті І. Франка «Данило Сліпченко Мордовець» (1887).

3. Перша сторінка автографа статті І. Франка «Wahrheit und Dichtung» (1884).

4. Обкладинка журналу «Руська школа: Часопись науково-педагогічна» (1891).

ЗМІСТ

ДОСЛІДЖЕННЯ. СТАТТІ. МАТЕРІАЛИ

1876

Перше Мізерівка, потім Гараздівка, оповідання для руського народу, написав Сирота, накладом автора. [Рец.] 7
[Примітка до публікації:] Казка 9

1878

[Допис про Дрогобицьку гімназію] 10
Ученицька бібліотека в Дрогобичі 15

1879

Переднє слово від видавництва «Дрібної бібліотеки» [до книги: *Добролюбов Николай Андрійович.* Значіння авторитету в вихованні. Переклав з російської Євг[еній] Олесницький. Львів, 1879] 23

1881

«Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache» von Dr. Emil Ogonowski. Lemberg. Verlag des ruthenischen Ševčenko-Vereins. 1880. [Рец.] 26
Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. I. 27

1882

Die Polen und Ruthenen in Galizien. Von Dr. Josef Szujski. Wien und Teschen. Verlag von Karl Prochaska, 1882. [Рец.] 42

1883

Володимир Барвінський. [Некролог] 45
Збірник творів М. Л. Кропивницького. Т. 1. [Рец.] 53
Рукописи пок[ійного] Володимира Навроцького 58
Národ sobě 59
Потопа світу. Оповідання з Письма Святого 67

1884

Конгруа о[тця] Жегаловича (Оповідання Ант[она] Любича Могильницького) 108
«Правда», письмо наукове і літературне. Від 1867 до 1883 року . . 108
В обороні чести 110
Обхід XXIII-іх роковин смерти Т. Шевченка 113
[Емануель Гайбель]. [Некролог] 116
Із поезій Юлії Ш[найдер] і Климентії П[опович] 117
Творів пок[ійного] Володимира Навроцького печатається вже сьомий аркуш... 117
Єще про конгруу о[тця] Жегаловича (З позісталих писем А. Могильницького) 117
Факт до характеристики нашого шкільництва 120
Засідання Етнографічно-статистичного кружка 122
Wahrheit und Dichtung 123

1885

Письмо Н. И. Костомарова к издателю «Колокола» с предисловием М. Драгоманова. Издание «Громады». Женева, типография «Громады», 1885 [Рец.] 127
Запросини до передплати на літературно-наукову часопись «Зоря» 128

1886

«Przegląd Społeczny, pismo naukowe i literackie», під таким написом зачав у Львові виходити невеликий місячник... 132
Зміст «Альманаху жіночого» 133
«Руcько-українська бібліотека» Олесницького 133
П[ан] Остап Левицький ... написав на привітання єп[ископа] Пелеша в Станіславові гарний стих, напечатаний в «Ділі»... 134
Das Echo vem Prut 134
Німецький учений, д-р Флігієр ... написав ... статтю про новішу літературу русинів 135
Руське письменство 135
Літературні появи українські на Україні 137
Руська література 137
Буковинський альманах, виданий в пам'ять десятилітнього существования (1875—1885) общества руських академіків «Союз» в Чернівцях. Чернівці, 1885 141
Мозес Мендельзон — реформатор жидівський 143
Концерт, устроєний в XXV-ті роковини смерти Тараса Шевченка 147
Авгсбурзька «Allgemeine Zeitung» про арешт Шевченка і тов[аришів] в р. 1847 148
До життєписи і характеристики Северина Шеховича 149
[Бібліографія творів С. Руданського] 151
Грдлічка і Юріштан. Под[ала] п[анн]а Б[урачин]ська 153

До бібліографії творів Ст[епана] Руданського 153
Поема про стан Галичини (1772–1809) 154
До біографії Каспера Ценглевича 170
Із старих записок 172
Галицько-руський орнамент на віденській виставі 173
До біографії Осипа Бодянського 175
«Морочимый морочила» 177
Стереотипове видання «Кобзаря» Т. Шевченка 179
Зміст альманаху стрийського 180
Володимир І. Масляк. Поезії. Том І 180
Календар тов[ариства] «Просвіти» на рік 1887 181

1887

Д-р Огоновський Омелян. Маркіян Шашкевич, про його життя і письма. Львів, 1886. 103 с. [Рец.] 182
Д. Л. Мордовець. Оповідання. С.-Петербург. Типографія В. С. Балашева. 1885. Стор. 95, в 8-ку. [Рец.] 183
Руський жіночий альманах 190
«Перший вінок». [Рец.] 192
Галицько-руська бібліографія XIX століття з урахуванням видань, що з'явилися в Угорщині і Буковині. 1801—1886. [Рец.] ... 193
Руська література 194
Другий випуск руської бібліографії 197
У 25-му номері «Przeglądu Tygodniowego» 197

1888

До біографії О. Федьковича 199
Осип-Юрій-Ігор Гординський-Федькович 200
Kunstwart, Rundschau über alle Gebiete des Schönen. [Рец.] 201
Галицько-руська бібліографія за 1887 р. [Рец.] 204
Урсин: Очерки из психологии славянского племени. Славянофилы. СПб., 1887. [Рец.] 205
Галицько-руська бібліографія XIX століття. [Рец.] 206
«Киевская старина, ежемесячный исторический журнал», 1888. [Рец.] 207
[«Шляхта ходачкова» Г. Цеглинського] 208
[«Циганський барон» Ф. Шуберта] 209
[«Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського] 210
[«Наталка Полтавка» І. Котляревського з «Прологом» І. Франка] 211
[«Павло Полуботок» Осипа Барвінського] 212
[Статті до «Оттового наукового словника»] 213

1889

«Правда, місячник для політики, науки і літератури» 215
Ювілейна вистава руського театру 216
Замечательные колядки 216

Граматика руського язика для шкіл середніх, написав д-р Омелян Огоновський. Львів, 1889. [Рец.] 219
Отзыв о сочинении г[осподина] Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия», составленный профессором Н. Дашкевичем. [Рец.] 220
«Правда». [Рец.] 224
Олександр Лашкевич... [Некролог] 226
[Автобіографія Івана Франка, написана для Ом[еляна] Огоновського] 226

1890

«Народ». [Рец.] 230
З України 231
«Народу»... [Рец.] 232
Нові руські книжки 233
«Галицько-руська бібліографія XIX ст.» [Рец.] 234
[«Пані молода з Боснії» Данила Млаки] 235

1891

Про проф[есора] Драгоманова 236
Галицько-руська бібліографія за 1889 р. [Рец.] 237
Галицко-русский «savoir vivre» 237
Перша галицько-руська часопись 244
Наше москвофільство 250
Іван Наумович 258
Забуті вірші Ст[епана] Руданського 268

1892

Товариство імені Шевченка 270
Відповідь шкаралупників 273
Блєднов. [Рец.] 277
Необхідний підручник для славістів 307
«Wisła». Tom VI. Kwiecień, maj, czerwiec. [Рец.] 307
Ернест Ренан. [Некролог] 309
Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою 311
Галицько-руської бібліографії... [Рец.] 330
Данило Мордовцев 331
Характеристика української літератури XVI—XVIII століть 332
Німець-українофіл 369
Вирши на Воскресение Христово 380

1893

Про Галицьку Русь 385
Тарас Шевченко 385
«Wisła». [Рец.] 402
Галицько-руської бібліографії XIX ст. ... [Рец.] 403

Ще «Жидівська війна» ... 403
Гр[аф] Лев Толстой... ... 408
Поховання праху с[вітлої] п[ам'яті] Маркіяна Шашкевича... ... 408
З похорону Шашкевича ... 409
«Житє і слово» ... 410
«Житє і слово, вісник літератури, історії і фольклору» ... 411
Руський театр ... 411

1894

Із уст народу ... 413
[Дрібні вісті літературні] ... 418
[Хроніка]. Вистава львівська. З'їзд літератів і артистів. Товариство фольклористів у Львові. Фольклорні товариства в Европі. Некрологи. [Л. Глібов, І. Манжура, В. Александров, Й. Ролле, С. Веркович, Ф. Рачкі, М. Горник, М. Малиновський] ... 420
Friedrich S. Krauss. Böhmische Korallen aus der Göterwelt. Folkloristische Börseberichte vom Götter- und Mythenmarkte. — Wien, 1893. [Рец.] ... 427
Кошут і Кошутська війна ... 429
Галицько-руської бібліографії XIX ст. ... [Рец.] ... 454
Куліш Олелькович Панько. Дзвін, староруські думи і співи. Женева, Українська друкарня, 1893. [Рец.] ... 454
Дневник Володимира Навроцького ... 457
Доповнення Євангелії ... 457
З руського письменства ... 459
Руський театр ... 460
Проф[есор] Омелян Огоновський. [Некролог] ... 462
«Wisła». Tom VIII. Lipiec, sierpień, wrzesień. [Рец.] ... 464
Взаємини польської та української літератур ... 465

1895

Правове становище української літератури в Росії ... 468
Пок[ійний] проф[есор] Огоновський ... 471
Іпатій Потій як церковний письменник ... 472
З Народознавчого товариства ... 472
Вірша про Барську конфедерацію ... 474
Галицько-руської бібліографії XIX ст. ... [Рец.] ... 483
Наукове товариство ім[ені] Шевченка ... 485
«Михайло Петрович Драгоманов, 1841—1895, його ювілей, смерть, автобіографія і спис творів». Зладив Михайло Павлик. [Рец.] ... 487
Галицькі народні казки / В Берлині пов[іту] Бродського із уст народу списав Осип Роздольський. Впорядкував і порівняння додав др. Іван Франко. [Передмова до вид.] ... 489
Митро Олелькович ... 518
Бібліографічна рідкість ... 520

Ювілей 30-літньої літературно-наукової праці М. Драгоманова . 524
Towarzystwo ludoznawcze 525
Уклінна просьба 526
«Пся крев» і «песя віра» 528
Матеріяли і уваги до історії австро-руського відродження 1772—1848 [рр.] 532
Ukraina irredenta. [Рец.] 539
Поправки й додатки до споминів про Н. К. Сигиду 557
«Wisła». [Рец.] 559

ДОДАТКИ

Женщина-мати 560
[Народні повір'я, зв'язані з народженням дитини] 572
Ст[епан] Руданський. Пісня кріпачки над дитиною 594
[Дописка до статті:] Чайченко Василь [Грінченко Б. Д.]. Новості української літератури 594
[Дописка до статті:] Підманастирський Володимир. Келестин Скоморівський (біографічна замітка) 595
[Література російська XIX віку] 595
[Передмова до збірки прислів'їв] 600
[Уривок передмови до «Порадника для читачів». 1891] 603
«Ткачі». Драма Г. Гауптмана. [Рец.] 605
Листи Ю. Федьковича до А. Кобилянського 1861 р. 608
Лист Ю. Федьковича до Б. Дідицького 609
Лист Модеста Гриневецького до гр[афа] М. Оссолінського з р. 1813 610
[Примітка до видання:] *Журба П.* Наш альбом. Із дневника невольника 612

DUBIA

«Наша хата», книжечка для руських дітей. Уложил М. Клемертович. Львів, 1876. Коштом Ставропігійського інституту. [Рец.] . 613
«Львівська руська молодіж»... 614
«Księga przysłów, sentencji i wyrazów łacińskich, używanych przez pisarzy polskich». Zebrał Leopold Czapiński. [Рец.] 616
Ювілей Толстого 616

КОМЕНТАРІ 617

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ 796

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ 800

Літературно-художнє видання

Національна академія наук України
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка
Львівське відділення Інституту літератури
ім. Т.Г. Шевченка

**ФРАНКО
ІВАН**

Том 53

**(третій додатковий
до Зібрання творів
у п'ятдесяти томах)**

**Літературознавчі, фольклористичні,
етнографічні та публіцистичні праці
1876—1895**

Київ, Науково-виробниче підприємство
«Видавництво "Наукова думка" НАН України», 2008

Художній редактор *Є.І. Муштенко*
Технічний редактор *Т.С. Березяк*
Коректори *Н.А. Дерев'янко, О.В. Лакейчук*
Комп'ютерний набір *В.Г. Каменькович, О.О. Іщенко*
Комп'ютерна верстка *О.І. Фуженко*

Підп. до друку 09.10.2008. Формат 84x108/32.
Папір офс. № 1. Гарн. Таймс. Високий друк.
Фіз. друк. арк. 26,0 + 0,186 вкл. на крейд. пап.
Ум. друк. арк. 44,0. Ум. фарбо-відб. 44,0.
Обл.-вид. арк. 51,23. Наклад 5000 прим.
Зам. № 8-316.

НВП «Видавництво "Наукова думка" НАН України»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 2440 від 15.03.2006
01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3

Віддруковано з готових позитивів у друкарні
ВАТ «Харківська книжкова фабрика ім. Фрунзе»
61057 м. Харків 57, вул. Донець-Захаржевського, 6/8

Франко, Іван.

Ф83 Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 2008 —

Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876—1895 / Ред. тому Є.К. Нахлік. — 832 с. — ISBN 978-966-00-0816-8

До п'ятдесят третього (додаткового) тому ввійшли літературознавчі, фольклористичні, етнографічні праці І. Франка (статті, рецензії, передмови, огляди, анонси тощо) 1876—1895 рр., що з різних причин, насамперед ідеологічних, не вміщені у 50-томному Зібранні творів. У даному додатковому томі друкуються також окремі публіцистичні праці, які у Франковій творчості мають знаковий характер, а також некрологи на смерть знаних митців.

ББК 84.4УКРІ